

Գ. Բ. ԶԼԿՈՒԿՅԱՆ

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՊԼԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Գ. Բ. Չախուկյան

**ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ**

ՀԱՏՈՐ I

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2015

ՀՏԴ- 811.19(091)
ԳՄԴ 81.2Հ
Ձ 229

*Վերադարձության և երաշխավորել
ԵՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը*

Չահուկյան Գ. Բ.

Ձ 229 Լեզվաբանության պատմություն/Գ. Բ. Չահուկյան. -Եր.: ԵՊՀ
հրատ., 2015, հ. I. - 702 էջ:

«Լեզվաբանության պատմության» I հատորը ներառում է լեզ-
վաբանական ուսմունքների պատմությունը՝ սկզբնավորումից մինչև
XIX դարի վերջը:

Գիրքը նախատեսված է բանասերների և ընդհանրապես լեզվա-
բանության հիմնահարցերն ուսումնասիրողների համար:

ՀՏԴ- 811.19(091)
ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 978-5-8084-2022-9

© ԵՊՀ հրատ., 2015

Գ. Բ. ՋԱՀՈՒԿՅԱՆԻ
«ԼԵՉՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ»
(առաջաբանի փոխաբեկ)

Վաղուց էր զգացվում Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմություն» մեծարժեք աշխատությունը վերահրատարակելու պահանջը: Աշխատությունը լույս էր տեսել մոտ 55 տարի առաջ՝ 1960-62 թթ., երկու հատորով, գիտական աշխատությունների համար ոչ փոքր տպաքանակով (1000 օր.) և անմիջապես արժանացել գիտական հասարակայնության ուշադրությանը: Հրատարակության օրվանից այն սեղանի գիրք է դարձել լեզվաբանական ուսմունքների պատմությանը, ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանությանը զբաղվող մասնագետների համար: Նրան հաճախ են դիմել նաև հումանիտար ոլորտի մյուս գիտաճյուղերի ներկայացուցիչները, որոնց հետաքրքրել են մարդկային լեզվի ծագման, լեզուների ցեղակցության, լեզվի և մտածողության, լեզվի և խոսքի, լեզվի նշանային բնույթի, լեզվափոխակալության հիմնահարցերի և լեզվի կառուցվածքային յուրահատկությունների վերաբերյալ դարերի ընթացքում գիտական, մասնավորապես՝ լեզվաբանական մտքի կողմից արտահայտված տեսակետները:

Այդ ամենի մասին պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ կլինեն հետազոտել տարբեր լեզուներով ստեղծված մեծաքանակ գրականություն: Առանց լեզվաբանական ուղեցույցի, որպիսին կարող են համարվել լեզվաբանության պատմության քննական տեսությունները, երբեմն այդպիսի հետազոտությունն էլ ոչ միայն բավարար չէր լինի խիստ բազմազան գաղափարների ու տեսակետների օվկիանոսում կողմնորոշվելու համար, այլև դժվարություններ կհարուցեր նույնիսկ լեզվաբանական մտքի նվաճումներին ոչ լավատեղյակ լեզվաբանի համար:

Յուրաքանչյուր գիտական աշխատանքի արժանիքը առաջին հերթին պայմանավորված է համապատասխան գիտության զար-

գացման համար իր ունեցած ճանաչողական և գործնական նշանակությամբ: Իհարկե, ոչ պակաս կարևոր են այն ժամանակաշրջանը և միջավայրը, երբ և որտեղ ստեղծվել է տվյալ գիտական աշխատանքը: Թվում է՝ գիտությունը այն քիչ ոլորտներից է, որոնք զերծ են հասարակական ազդեցություններից: Իրականում, սակայն, այդպես չէ և այդպես չէ հատկապես հումանիտար գիտությունների ոլորտում: Նույնիսկ այնպիսի գիտության դեպքում, ինչպիսին է լեզվաբանությունը, որը հասարակական բոլոր գիտություններից ամենից շատն է ձգտում ճշգրտության և օրենքների: Ճշմարիտ և մնայուն գիտական արժեք կարող է ներկայացնել այն գործը, որը հնարավորինս զերծ է հիշյալ կարգի ազդեցություններից: Թե որքանով է տվյալ գիտական աշխատանքը նպաստել գիտության համապատասխան ոլորտի զարգացմանը, և որքանով է այն զերծ մնացել իր ժամանակի ոչ գիտական ազդեցություններից, կարող է բացահայտել նախընթաց շրջանում ստեղծված համանման աշխատանքների հետ համեմատությունը: Այդ առումով իր աշխատության ոչ միայն առանձնահատկությունների, այլև արժանիքների իսկական բանալին տվել է ակադ. Գ. Ջահուկյանն իր երկհատոր մենագրության ներածական մասում:

Փոքր-ինչ առաջ անցնելով՝ պիտի ասել, երբ խոսքը Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության» մասին է, առանց վարանելու կարելի է կիրառել երկկողմանի համեմատություն, այսինքն՝ համեմատության եզր ընդունել նաև հաջորդող տասնամյակներում (ընդհուպ մինչև մեր օրերը) ստեղծված *լեզվաբանության պատմությունները* և վստահ լինել, որ այսօր էլ այն կլինի շահեկան վիճակում: Ասվածի մասին են վկայում, մասնավորապես, հետևյալ իրողությունները.

I. Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմությունը» դասվում է նույնաբնույթ այն սակավաթիվ ուսումնասիրությունների շարքին, որոնք ունեն ժամանակագրական «քիչ թե շատ» ամբողջական ընդգրկում: Այդ կարգի աշխատանքներ հեղինակել են Վ. Տոմսենը, Հ.

Արեւնը, Թ. Միլևսկին և Կ. Ե. Գազկանը, որոնց մեջ որոշակի արժանիքներով առանձնանում են հատկապես Վ. Տոմսենի «Լեզվաբանության պատմությունը մինչև XIX դարի վերջը» (1902) և Թ. Միլևսկու «Ընդհանուր լեզվաբանության ուրվագիծ» (առաջին՝ «Լեզվաբանության տեսություն» մասը) աշխատությունները: Վ. Տոմսենի հիշյալ աշխատանքը լեզվաբանության պատմության ամբողջական շարադրանք կարող է համարվել միայն ժամանակագրական ընդգրկման առումով: Նյութի աշխարհագրական ընդգրկման և խորքային քննության առումներով այն համեմատության եզր անգամ չունի Գ. Ջահուկյանի ուսումնասիրության հետ: Վ. Տոմսենի նշված երկը ավելի շուտ լեզվաբանության պատմության ուրվագիծ է¹, քան թե ամբողջական պատմություն: Ընդ որում, այն գերծ չէ որոշակի միակողմանիությունից, որի մասին ակնարկել է ինչպես Գ. Ջահուկյանը, այնպես էլ նրանից առաջ ռուս լեզվաբան Ռ. Շորը, որի խմբագրությամբ և հավելումներով լույս է տեսել Վ. Տոմսենի գրքի ռուսերեն թարգմանությունը: Մասնավորապես, Վ. Տոմսենի աշխատանքում ուշադրությունը հիմնականում կենտրոնացվել է հնդեվրոպական լեզուների պատմահամեմատական ուսումնասիրության հարցերի և այդ ոլորտում մեծ վաստակ ունեցող երիտքերականական ուղղության ներկայացուցիչների հայացքների վրա, և դուրս են մնացել ոչ հնդեվրոպական լեզուների քննությանն առնչվող հարցերը: Ըստ Ռ. Շորի, Վ. Տոմսենի աշխատանքում «որոշ չափով գերազնահատվել է» «սկանդինավյան լեզվաբանության» դերը լեզվաբանական մտքի զարգացման գործում և, ընդհակառակը, «լիովին անտեսված է» ռուս լեզվաբանությունը²:

---

¹ Ռուսերեն թարգմանությունը մոտ 159 էջ է՝ Ռ. Շորի հավելումներով հանդերձ, որից առնվազն 60 էջը կազմում են Ռ. Շորի հավելումները: Համեմատության համար նշենք, որ Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության» երկու հատորների ընդհանուր ծավալը 1286 էջ է:

² Տե՛ս **В. Томсен**, История языковедения до конца XIX века, М., 1938, էջ 5 (ծնթգր. 1):-Ռուս լեզվաբանությանը վերաբերող բացը փորձել է լրացնել Ռ. Շորը ներտեստային համապատասխան հավելումներով: Միաժամանակ, Ռ. Շորը Վ. Տոմսենի

Ըստ էության, Թ. Միլևսկին առաջինն է, որը լեզվաբանական մտքի զարգացումը դիտարկել է ամբողջական ընդգրկումով՝ այն հասցնելով մինչև իր օրերը, բայց դարձյալ սեղմ ծավալի մեջ: Դիշտ է, Գ. Ջահուկյանը որոշակի հիմնավորումներով առարկություններ է ներկայացնում նաև Թ. Միլևսկու տեսակետների դեմ, մասնավորապես՝ նկատելով, որ՝ 1) նրա հայեցակարգը «հիմնվում է Սոսյուրի կոնցեպցիայի անքննադատ յուրացման վրա», 2) նա լեզվաբանական «ուղղությունների խմբավորման և ենթաշրջանների առանձնացման հատուկ միասնական սկզբունքներ չի մշակել»³, բայց և այնպես իրողություն է, որ լեզվաբանության պատմագրության մեջ Թ. Միլևսկին առաջինն է փորձել կիրառել լեզվաբանական ուսմունքների դասակարգման և լեզվաբանության պատմության շրջանաբաժանման գիտական սկզբունքներ՝ հաղթահարելով լեզվաբանության պատմությունը *մինչգիրական* (մինչև XIX դարը) և *գիրական* փուլերի բաժանելու ոչ գիտական մոտեցումը:

Ավելի ուշ՝ Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության» հրապարակումից շուրջ քսան տարի անց, լեզվաբանության ամբողջական գիտական պատմություն ստեղծելու նախաձեռնությամբ է հանդես եկել ԽՍՀՄ ԳԱ Լենինգրադի (այժմ՝ Սանկտ Պետերբուրգ) բաժանմունքը՝ հեղինակների սովորաբար խմբի մասնակցությամբ սկսելով «Լեզվաբանական ուսմունքների պատմություն» մատենաշարը (առաջին՝ «Հին աշխարհ» հատորի խմբագիրներն էին Ա. Վ. Դեսնիցկայան և Ս. Գ. Կացնելսոնը-1980 թ.), որը, սակայն, մեր տեղեկությունների համաձայն, կանգ է առել չորրորդ՝ «Ուշ միջնադար» հատորի հրատարակությամբ (1991 թ., խմբ. խորհուրդ՝ Ա. Վ. Դեսնիցկայա և Ի. Ա. Պերելմուտեր)⁴: Լեզվաբանության պատմա-

---

սենի գրքին կցել է վերջաբան՝ «Լեզվաբանական ուսմունքների համառոտ ակնարկ՝ Վերածնության դարաշրջանից մինչև XIX դ. վերջը» խորագրով:

³ Գ. Բ. Ջահուկյան, Լեզվաբանության պատմություն, հ. I, Ե., 1960, էջ XI:

⁴ Այս մատենաշարի «Միջնադարյան արևելք» հատորում տեղ գտած «Լեզվաբանությունը Հայաստանում V-XVIII դդ.» մասի հեղինակը Գ. Ջահուկյանն է (տե՛ս «История лингвистических учений. Средневековый восток», Л., 1981, էջ 7-52):

գրության ուշագրավ փորձեր են նաև Յա. Վ. Լոյսյի «Լեզվաբանական ուսմունքների պատմությունը» (1968) և Ֆ. Մ. Բերեզինի «Լեզվաբանական ուսմունքների պատմությունը» (1975 թ., II վերամշակված հրատ.՝ 1984 թ.), որոնք, սակայն, գրված լինելով դասագրքային չափանիշներով, առնվազն նյութի ընդգրկման տարողությամբ չեն կարող համեմատվել ոչ «Լեզվաբանական ուսմունքների պատմության» վերոհիշյալ մատենաշարային հրատարակության և ոչ էլ Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության» հետ:

II. Նախքան Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմությունը» (ինչպես նաև՝ դրանից հետո) վիճակը թերևս ավելի բարվոք էր լեզվաբանության պատմության առանձին շրջաններին, առանձին լեզվաբանական ուղղություններին և ազգային լեզվաբանությունների պատմություններին նվիրված հետազոտությունների առումով: Այդպիսի աշխատությունների ոչ ամբողջական ցանկ ներկայացնում է Գ. Ջահուկյանը: Այդ կարգի աշխատանքներից հիշատակելի են, մասնավորապես, Հ. Պեղերսընի «Լեզվաբանությունը տասնիններորդ դարում» (1924), Վ. Պիզանիի «Ընդհանուր և հնդեվրոպական լեզվաբանություն» (1953), Վ. Չվեզինցևի «XIX-XX դարերի լեզվաբանության պատմությունը ակնարկներով և քաղվածքներով» (մաս I, 1964, մաս II, 1965), Յ. Յորդանի «Ռոմանական լեզվաբանություն» (1962, ռուսերեն թրգմ.՝ 1971), Վ. Վ. Վինոգրատովի «Ռուս լեզվաբանական ուսմունքների պատմություն» (1978), «Կառուցվածքաբանության հիմնական ուղղությունները» (1964, պատ. խմբ.՝ Մ. Մ. Գուխման, Վ. Ն. Յարցևա), Լ. Ն. Չաստրինայի «Կառուցվածքային լեզվաբանության ներածություն» (1974), Յ. Կարստի «Հայ բանասիրության պատմություն» (1930), Է. Աղայանի «Հայ լեզվաբանության պատմություն» (1958-62) ուսումնասիրությունները, որոնցից յուրաքանչյուրը գիտական լուրջ ներդրում է լեզվաբանության պատմագրության մեջ:

Բնական է, որ լեզվաբանության ամբողջական պատմության շարադրանքը լեզվաբանական առանձին ուղղություններին կամ ազ-

գային լեզվաբանություններին վերաբերող մասերով չի կարող լինել այնքան հանգամանալից, որը հատուկ է այդ ոլորտներին նվիրված առանձին ուսումնասիրություններին: Սակայն կասկած չի կարող լինել, որ սեղմ ձևի մեջ էլ Գ. Ջահուկյանի խոսքը միշտ ամբողջական է ու ճշգրիտ: Այդպիսի ամբողջականության նա հասել է լեզվաբանության պատմության վերաբերյալ շատ թե քիչ արժեքավոր ուսումնասիրությունների արդյունքների և սեփական դիտարկումների հնուտ համադրությամբ: Գիտական խոսքի հստակությունն ու ճշգրտությունը, որն ընդհանրապես բնորոշ է Գ. Ջահուկյան գիտնականի գրչին, լավագույնս դրսևորվել է նաև «Լեզվաբանության պատմության» մեջ: Եթե Գ. Ջահուկյանի երկարատև (շուրջ 60-ամյա) գիտական կենսագրության մեջ պայմանականորեն առանձնացնենք որակական շրջաններ, ապա այս երկհատոր ուսումնասիրությամբ, մեր կարծիքով, սկիզբ է առնում որակապես նոր՝ դեպի գիտության բարձունքները տանող շրջան, որպիսին տրվում է միայն ամենօրյա տքնաջան աշխատանքի շնորհիվ:

III. Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության» գլխավոր արժանիքներից մեկը հեղինակի առաջարկված շրջանաբաժանումն է, ըստ որի՝ լեզվաբանության անցած ճանապարհը բաժանվում է երեք հիմնական որակական փուլի. I. Ստատիկ-վերլուծական լեզվաբանության ձևավորման շրջան (սկզբից մինչև XVIII դարի վերջը), II. Պատմահամեմատական լեզվաբանության ձևավորման շրջան (XIX դար), III. Միստեմային-վերլուծական լեզվաբանության ձևավորման շրջան (XX դար): Այս շրջաններից յուրաքանչյուրը նա բաժանում է ենթաշրջանների: Եթե առաջին երկու շրջանների և նրանց ենթաշրջանների տարբերակումը կատարվել է իսկապես խիստ գիտական չափանիշներով, ապա նույնը չի կարելի ասել 3-րդ շրջանի մասին: Մեր համոզմամբ 3-րդ շրջանում երկու հատվածների՝ ա) *նախաստվերական և արյուսասահմանյան լեզվաբանություն* և բ) *սովերական լեզվաբանություն*, առանձնացումը արհեստական է և անխուսափելի տուրք է ժամանակի մտայնությանը այն հիմնավորումով, որ այսպես

կոչված «սովետական (իմա՝ խորհրդային-Վ. Պ.) լեզվաբանությունը» իբրև թե ուներ միանգամայն ինքնուրույն զարգացման ընթացք, այն է՝ ձևավորվում էր «մարքսիստական դիալեկտիկա-մատերիալիստական փիլիսոփայության հիմքի վրա»⁵: «Սովետական լեզվաբանություն» տերմինի տարբերակումն իսկ չի բխում լեզվաբանության շրջանաբաժանման ջահուկյանական սկզբունքներից, բայց դա ԽՍՀՄ-ում իշխող մտայնության դրսևորումն էր, որի հետ չէր կարող հաշվի չնստել ոչ ոք, այդ թվում՝ Գ. Ջահուկյանը: Ըստ էության, առաջին հերթին այդ կարգի երևույթները նկատի ուներ հեղինակը, երբ գրում էր միջանկյալ լուծում պահանջող իրավիճակների մասին⁶: Գիտականության դեմ այդօրինակ մեղանշումներով հանդերձ, հազիվ թե առայսօր կարելի է ցույց տալ լեզվաբանության պատմության ավելի հիմնավորված շրջանաբաժանում, քան Գ. Ջահուկյանի կողմից առաջարկվածն է:

Իհարկե, նախորդ դարի 30-40-ական թթ. եղել են մարքսիստական լեզվաբանական հայեցակարգ մշակելու փորձեր, որի ամենից հայտնի ձախավեր դրսևորումը Ն. Մառի առաջարկած «լեզվի նոր ուսմունքն» էր, սակայն այդ նույն շրջանում էլ շատերն էին հասկանում, որ դա ժամանակի ոչ առողջ իրականությամբ պայմանավորված դրսևորում է: Դիշտ է, 1950-ին «Պրավդայի» էջերում ծավալված լեզվաբանական բանավեճից հետո Ն. Մառի ուսմունքը որակվեց «հակամարքսիստական» և մերժվեց, բայց և այնպես պահպանվեց «ճշմարիտ մարքսիստական ուսմունք» մշակելու մտայնությունը: Իրականությունն այն է, որ իսկական գիտնականներն ընդհանուր առմամբ շարունակել են աշխատել ըստ լեզվաբանական այս կամ այն ուղղության (օր.՝ պատմահամեմատական կամ կառուցվածքային լեզվաբանության) նկատմամբ իրենց ունեցած հակվածության, իսկ մարքսիզմ-լենինիզմի դասականների կամ մարքսիստական լեզ-

⁵ Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., հ. I, էջ XXX:

⁶ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., հ. I, էջ XX: Ի դեպ, խորհրդային լեզվաբանությունը որպես առանձին հոսանք է ներկայացված նաև Յա. Վ. Լոյայի և Ֆ. Մ. Բերեզինի վերոհիշյալ գրքերում, հանգամանք, որը հաստատում է մեր միաբլը:

վաբանության դրույթների վկայակոչումները հաճախ շղարշի դեր են կատարել: Ասվածի վկայություններն են ինչպես պատմահամեմատական լեզվաբանության նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխությունը վերոհիշյալ բանավեճից հետո, այնպես էլ կառուցվածքային լեզվաբանության նկատմամբ աճող հետաքրքրությունը 60-ական թթ.: Երևույթը նույնն է կամ գրեթե նույնն է նաև Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության» դեպքում. այս աշխատության մեջ ևս վերոհիշյալ բաժանումը, ըստ ամենայնի, անխուսափելի տուրք էր իշխող մտայնությանը և ոչ ավելին: «Սովետական լեզվաբանություն» վերնագրված հատվածում ևս նյութի բովանդակային քննությունը իրականացվել է գիտական մույնպիսի խիստ չափանիշներով և միասնական մոտեցմամբ, ինչ և I հատորում կամ II-ի առաջին՝ «Նախասովետական և արտասահմանյան լեզվաբանություն» հատվածում: Այլ կերպ, եթե հիմնահարցը դիտարկենք խորքային մոտեցմամբ, կտեսնենք, որ այստեղ ևս լեզվաբանության պատմագրությունը գիտականության կորուստ չունի:

IV. «Լեզվաբանության պատմության» մեջ հանդիպող բազմաթիվ օտարաբան տերմիններ, որոնց գործածությունը սովորական էր մինչև նախորդ դարի 70-ական թթ., վաղուց դուրս են եկել գործածությունից: Դրանցից են՝ *ֆիլոլոգիա* (=բանասիրություն), *դիսկուսիա* (=բանավեճ), *սիսրեմ* (=համակարգ), *սիսրեմավորում* (=համակարգում), *կոնցեպցիա* (=հայեցակարգ), *ֆունկցիոնալ* (=գործառական), *էվոլյուցիոն* (=բարեշրջական), *դիսցիպլին* (=գիտակարգ), *բիբլիոգրաֆիա* (=մատենագիտություն), *տրադիցիոն* (=ավանդական), *մեթոդոլոգիա* (=մեթոդաբանություն) և այլն: Որոշ դեպքերում հեղինակը օտար ձևի կողքին առաջարկում է հայերեն համապատասխանը (հմմտ. *տելեոլոգիական (նպատակաբանական)*) կամ զուգահեռաբար գործածում է օտար և հայերեն տարբերակները (հմմտ. *շրջանաբաժանում* և *պերիոդիզացիա*): Այս երևույթը վկայում է այն մասին, որ տվյալ ժամանակաշրջանի գիտական գրականության մեջ հանդիպող օտար բառերի, մասնավորապես՝ տերմինների գործածու-

թյունը սովորական երևույթ է եղել և, ընդհակառակն, գործածական չեն եղել դրանց հայերեն համարժեքները: Թերևս Գ. Ջահուկյանը առաջիններից էր, որ առանձին դեպքերում առաջարկել է օտար տերմինների հայերեն համարժեքներ (ինչպես վերը բերված օրինակում)՝ հավանաբար նկատի առնելով, որ օտար ձևը նույնպես նորություն է հայ իրականության մեջ և բացատրության կարիք ունի:

V. «Լեզվաբանության պատմության» առաջին էջերից մինչև վերջին էջերը ներկայացվող նյութի նկատմամբ առկա է Գ. Ջահուկյան գիտնականի քննական հայացքը, որն առանձին դեպքերում կարող է չափից ավելի խիստ թվալ, իրականում, սակայն, հեղինակի կողմից որդեգրված միասնական աշխարհայացքի հետևողական կիրառման և գիտական բարեխղճության արդյունք է: Այդ աշխարհայացքը պաշտոնապես մատերիալիստական-դիալեկտիկականն է: Այսօր դժվար է ասել, թե Գ. Ջահուկյանն իրականում ինչպես է վերաբերվել այդպիսի աշխարհայացքի գոյությանը, բայց ակնհայտ է, որ փիլիսոփայական հաճախ շատ տարբեր հայեցակարգային հիմքերի վրա կառուցված լեզվաբանական տեսությունների նկատմամբ վերաբերմունքը նա փորձել է հավասարակշռել գնահատման միասնական չափանիշների կիրառումով: Անշուշտ, «Լեզվաբանության պատմության» մեջ տեղ գտած հեղինակների ու տեսությունների նշանակությունը լեզվաբանական գիտության զարգացման համար նույնը չէ և չի էլ կարող նույնը լինել: Ուստի բնական է, որ լեզվաբանության պատմությունը քննող հեղինակը, որի պատկերացումը դիտարկվող իրողությունների մասին ավելի խորքային է, քան մեկ ուրիշինը, ունենար նաև իր նախապատվությունները: Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության» արժանիքներից մեկն էլ այն է, որ նրանում տեղ գտած գնահատականները զերծ են զգացական երանգավորումներից. դրանք բացառապես պայմանավորված են դիտարկվող նյութով, այն է՝ արտահայտված տեսակետներով ու գաղափարներով և լեզվաբանության համար դրանց ունեցած նշանակությամբ: Այս առումով, իհարկե, համեմատության որևէ եզր չի կարող

լինել ԽՍՀՄ-ում 1930-ական թթ., այսպես կոչված, «բուրժուական» համարվող ուսմունքների նկատմամբ եղած վերաբերմունքի և 60-ականներից հետո ձևավորված վերաբերմունքի միջև: Համեմատության համար կարելի է նկատի ունենալ, օրինակ, ամերիկյան էթնոլեզվաբանության վառ ներկայացուցիչ Է. Մեյիթի «Լեզու» արժեքավոր աշխատության ռուսերեն հրատարակությանը (1934) կցված ներածական խոսքերում⁷ և նույն աշխատության մասին Գ. Չահուկյանի «Լեզվաբանության պատմության»⁸ մեջ տրված գնահատականները: Ըստ էության, խորհրդային գիտական իրականության մեջ Գ. Չահուկյանի «Լեզվաբանության պատմությունը» առաջիններից էր, որը գերծ էր ոչ գիտական որակումներից:

VI. Գ. Չահուկյանի «Լեզվաբանության պատմությունը», մասնակի դիտողություններով հանդերձ⁹, բարձր են գնահատել առաջին

---

⁷ Հմմտ. **С. Белевицкий**, Предисловие // **Э. Сепир**, Язык, М.-Л., 1934, էջ V-IX, -**А. Сухотин**, Эдуард Сепир и его место в лингвистике, նույն տեղում, էջ X-XX: Մասնավորապես Ա. Սոխոտինի վերլուծությունից առաջացող տպավորությունն այն է, որ Է. Մեյիթի գրքի երկու գլխավոր արժանիքները «Էկզոտիկ» (իմա՝ հնդկացիական) լեզուների նյութի օգտագործումն է և դրանով պայմանավորված՝ լեզուների տիպաբանական դասակարգման նոր՝ «կոնցետուալ» (իմա՝ հասկացական-Վ. Պ.) հայեցակարգի առաջարկումը:

⁸ Տե՛ս **Գ. Բ. Չահուկյան**, նշվ. աշխ., հ. II, 1962, էջ 131-137:

⁹ «Вопросы языкознания»-ում լույս տեսած գրախոսության հեղինակ Ա. Մովսեսյանը ճիշտ չի համարել «Սովետական լեզվաբանությունը» ժամանակագրական սկզբունքով շրջանաբաժանելը, որովհետև այդ դեպքում, օր., Լ. Շչերբայի և Ե. Պոլիվանովի աշխատությունները Ն. Մառի «լեզվի նոր ուսմունքի» հետ վերագրվում են նույն ժամանակահատվածին (տե՛ս **А. И. Мовсесян**, *Г. Джаукян*, История языкознания // «Вопросы языкознания», 1965, էջ 136): Այդուհանդերձ, Ա. Մովսեսյանը ևս Գ. Չահուկյանի սույն աշխատությունը գնահատում է որպես «լեզվի մասին գիտության պատմությունն ընդհանրացնող առաջին լուրջ փորձը», որում «արված է լեզվաբանության պատմության շրջանաբաժանման արդյունավետ սկզբունքներ մշակելու առաջին քայլը» (նույն տեղում, էջ 137): Ինչպես արդեն նշել ենք, «Սովետական լեզվաբանության»՝ որպես լեզվաբանական ինքնուրույն հոսանքի առանձնացման դեպքում, ըստ էության, անխուսափելի էր դառնում ժամանակագրական չափորոշիչի կիրառումը, որի մեղքը ոչ թե Գ. Չահուկյանինն է, այլ իր ապրած ժամանակաշրջանինը: Սակայն, դրանով հանդերձ, Գ. Չահուկյանը «լեզվի նոր ուսմունքին» չվերաբերող լեզվաբանական հայեցակարգերը, որոնց թվին են դասվում նաև Լ. Վ. Շչերբայի և Ե. Գ. Պոլիվանովի լեզվաբանական աշխատությունները,

հրատարակության գրախոսները: Ըստ էության, այդպիսի գնահատականի դրսևորումն է այն, որ ինչպես հայկական, այնպես էլ ռուսական գիտական հանդեսներում տպագրված գրախոսությունների հեղինակները անհրաժեշտ են համարել այդ մենագրության հրատարակությունը ռուսերենով¹⁰, որով այն մատչելի կդառնար ոչ միայն նախկին ԽՍՀՄ գիտական հանրության համար, այլև նրա սահմաններից դուրս: Պիտի ավստոսալ միայն, որ տաղանդավոր գիտնականն այդ ուղղությամբ գործնական քայլեր չի ձեռնարկել:

Գ. Ջահուկյանի «Լեզվաբանության պատմությունը» ոչ միայն հեղինակի գիտական ժառանգության կարևոր ձեռքբերումներից է, այլև հայ լեզվաբանական մտքի անանց արժեքներից մեկը, որի գիտական նշանակությունը դժվար է գերազնահատել առհասարակ լեզվաբանության պատմության մեջ: Հայ լեզվաբանների մի քանի սերնդի համար այն եղել է լեզվաբանության ամբողջական պատմությանը ծանոթանալու անվտխարիների ու հեղինակավոր աղբյուր և մինչև օրս էլ մնում է իր տեսակի մեջ չգերազանցված աշխատանք հայ լեզվաբանության մեջ (և կարծում ենք՝ ոչ միայն հայ լեզվաբանության մեջ): Կիրառված սկզբունքներով և նյութի խորքային վերլուծության ու իմաստավորման աստիճանով այս մեծարժեք աշխատությունն իրականում ավելին է, քան պարզապես լեզվաբանության պատմությունը. այն **լեզվաբանության պատմության քննական տեսություն է:**

Վ. Զ. Պեպրոսյան

*ԵՊՀ ընդհանուր լեզվաբանության
ամբիոնի վարիչ*

խմբավորել է «Այլ կոնցեպցիաներ» խորագրի տակ՝ այդպիսով շեշտելով դրանց ինքնուրույնությունը:

¹⁰ Տե՛ս **Հ. Պեպրոսյան, Գ. Բ. Ջահուկյան, Լեզվաբանության պատմություն** // «Պատմաբանասիրական հանդես», 1964, No. 4, էջ 242,- **А. И. Мовсесян**, նշվ. աշխ., էջ 137:

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԷՐԱՆ

Գ. ԶԱՀՈՒԿԱՆ

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
Գ Ա Տ Մ ՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ Ի

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԷՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԳՐԱԹՎՈՐՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ — 1960

ՀՐԱՏՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՐԵՄԱՆ ԿՐՆՆԵՐ

Երկու անգամ ընթացող ժամանակահատվածում է երկու հասարակ, որոնցից անտեղի են ընդգրկում և ճիշտ ժամանակներին միջև ԽԽ դասի վերին ընկած զբաղմունքը: Երկուսից էլ իր զարգացման (հետադարձ) նաև հարմարանքները (լեզվաբանություն):

Գրքերի նախատեսված է բանաստեղծական ֆակուլտետների ստանդարտի, առարկաների և յնչնանհատկանքները (լեզվաբանություն) նախատեսված է հարմարանքները նախատեսված է:

Հրատարակվում է
Երևանի Պետական համալսարանի
Խմբագրական-հրատարակչական խումբի
օրգանակ

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. ԼԵՉՎԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՒՄ ՏԵՄՈՒԹՅՈՒՆ

Լեզվաբանության պատմությունը և նրա սուսումնասիրությանն
հարցերը.— Լեզվաբանության պատմությունը լեզվաբանական
կարևորագույն դիսցիպլինաներից մեկն է, որ կազմում է ֆիլոլոգիա-
կան մասնագիտական կրթության անհրաժեշտ մասը: Զնայած
սրան՝ մինչև այժմ գրեթե չկան լեզվաբանության պատմության
այնպիսի ամբողջական շարադրանքներ, որոնց մեջ տրվի այդ գի-
տության պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը՝ տարածական
քիչ թե շատ լայն ընդգրկմամբ: Մասնավորապես չկան լեզվաբա-
նության պատմության բուհական այնպիսի դասագրքեր, որոնք վեր-
հանեն լեզվաբանության պատմության գլխավոր մոմենտները՝
մեթոդոլոգիական ճիշտ մեկնաբանությամբ: Ինչպես ցույց տվից
«Вопросы языкознания» ամսագրի էջերում 1954—1955 թթ.
քաջգամ դիտելուհան, բաշակույթում են այդ առարկայի վերաբերյալ
ժխտական կարծիքներ, երբի սխառմագրության ու շրջանաբա-
ժանման միասնական ըմբռնումներ: Փորձը դժվարանում է և
նրանով, որ առանձին լեզվաբանական ուղղությունների և լեզվա-
բանների գեահատման հարցում դոյություն ունեն տարակարծու-
թյուններ, որոնք մասամբ էլ պայմանավորված են մեր երկրում
լեզվաբանական գիտություն անցած նանապարհի առանձնահատ
կություններով:

Լեզվաբանության պատմությանը նվիրված աշխատություն-
ները կարելի է բաժանել մի քանի խմբի՝ ըստ դրանց ընդգրկման,
բնույթի ու նպատակների:

Լեզվաբանության պատմության ամբողջական շտաբգում-
ները.— Մի խումբ են կազմում լեզվաբանության պատմության
քիչ թե շատ ամբողջական շարադրանքներ՝ ժամանակագրական

ստորբեր ընդգրկումներով: Մրանց մեջ առաջին հերթին հիշատակելի է գանխացի գիտնական Վ. Տոմսենի (1842—1927) սելեզվարանության պատմությունը մինչև XIX դարի վերջը՝ աշխատությունը, որը ներկայացնում է Կուպինհացնում նրա կարգացած սելեզվարանության ներածությունն զարնթացի համապատասխան բաժնի վերամշակումը և հրատարակվել է 1902 թ.: Այդ աշխատությունը թարգմանվել է ռուսերեն և հրատարակվել 1938 թ. Թ. Օ. Շորի հավելումներով ու վերջաբանով: Վերջաբանը, որի մեջ սրվում է լեզվաբանական ուսմունքների համառոտ պատմությունը վերածնության դարաշրջանից սկսած, որոշ վերամշակումով (սելեզվարանության պատմության ուրվագիծն՝ վերնագրի տակ) հետագայում մտել է Թ. Օ. Շորի և Ն. Ս. Զեմեդակովի սելեզվարանության ներածությունն՝ բուհական դասագրքի մեջ¹: Իր թուրք սրժանիքներով հանդերձ՝ Տոմսենի աշխատությունը ունի մի շարք նշանակություններ և արդեն հնացել է. նախ՝ հնչյունակը տալիս է գրեթե միայն արևմտահարավային լեզվաբանության պատմությունը՝ բացառություն անելով միայն Հնդկաստանի համար, որքանով որ հնդկական լեզվաբանությունը կարևոր դեր է խաղացել պատմահամեմատական լեզվաբանության ձևավորման համար. երկրորդ՝ այս գնաբում էլ Տոմսենը XIX դարի լեզվաբանության պատմության շարադրանքը տալիս, ուշադրությունը կենտրոնացնում է հնդկությունական լեզուների բառամասերության հարցերի վրա՝ գրեթե զանց առնելով մյուս լեզվախմբի ռուսականությունը և անընդուն սեղ հատկացնելով ընդհանուր լեզվաբանությանն ու լեզվաբանական կարևորագույն հասանքների տեղական հիմունքների բնութագրմանը. երրորդ՝ չհնչելով տիպիկ երկսեռական և էմպիրիկ գիտնական՝ Տոմսենն ակնհայտ առավելություն է տալիս լեզվաբանական մեթոդի զարգացման հարցերին՝ լեզվաբանական տեսությունն վարչացման հարցերի հանդեպ: Այս բոլորին միանում է և այն, որ մի կողմից՝ Տոմսենի գիրքը հանդես գալով XX դ. սկզբներին, իր վրա կրում է XIX դ. պատկերացումների կնիքը, մյուս

¹ В. Томсен, История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов), перевод студента в обработке и послесловии Р. О. Шора (Краткий очерк истории лингвистической науки с эпохи возрождения до конца XIX века). М., 1938.

² Р. О. Шор и Н. С. Чешодамов, Введение в языковедение, М., 1946, т. 2 228—277.

կողմից՝ այդ գրքից ամբողջովին դուրս է մնացել XX դարը, որի պատմությունը պակաս հետաքրքրություն չի ներկայացնում:

Հնդվարանությունը պատմությունը հիմքված նորագույն բուսականախոսություններից առանձին հիշատակություն արժանի են Հանս Արենսի և Քալեբոչ Միլեւսկու աշխատությունները: Իրանցից առաջինը՝ ունի ժամանակային լայն ընդգրկում՝ անտիկ աշխարհից մինչև մեր օրերը, բայց նրա տարածական ընդգրկումը նեղ է, այն սահմանափակվում է միայն Էվրոպական և նորագույն ամերիկյան լեզվաբանություն: Արենսը գրեթե որևէ տեղեկություն չի տալիս հնդկական լեզվաբանության մասին, որը ոչ միայն աչքի ընկնող նվաճումների է հասել հնդկական լեզուների ուսումնասիրության բնագավառում, այլև կարևոր դեր կատարել պատմա-համեմատական լեզվաբանության ձևավորման մեջ, իհարկ համադրել հիշատակություն է արվում միայն Պանինիի մասին, այն էլ XIX դարի լեզվաբանության ձևավորման նախադրյալների թնտամյան հետ կապված: Քոլորովին զանց են առնվում շինացիների, ևսպոնացիների, արարենների և այլ ժողովուրդների լեզվաբանական նվաճումները լեզվաբանության պատմության պնդիոցիզացիան ներկայում կատարում է որակիցիտն ձևով՝ տարբերելով «լեզվաբանություն քարածրուցում» (մինչև XIX դարը) և «լեզվաբանություն» շրջաններ: Մինչև XIX դարը ընկած շրջանն, այսպիսով, նա բուն լեզվաբանության շրջան չի համարում: Այլ բոլոր դեպքերում է Արենսը լեզվաբանական ուղղությունների և առանձին հնդկականների կոնցիպցիաների հանգամանաչից թնտամյան կատարում, նա սովորաբար բովարարվում է ներածական դիտողություններով և ապա ընդարձակ քննարկներ է բերում թնտամյան հնդկականներից, սրտնով աշխատությունը դառնում է ընդարձակ թանթություններով օժտված քրեատմատիա:

Ավիտոյ յե նշել, որ XX դարի լեզվաբանությունը բնավում է ոչ թե ըստ լեզվաբանական ուղղությունների ու կոնցիպցիաների, այլ ըստ առանձին երկրների:

Քալեբոչ Միլեւսկին իր «Լեզվաբանությունը լեզվաբանության ուղղագծի առաջին մասում (լեզվաբանություն տեսություն)»², որտեղ

¹ H. A r e n s, Sprachwissenschaft, Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart, Freiburg - München, 1935.

² T. M i l e w s k i, Zarys językoznawstwa ogólnego, cz. I, Teoria językoznawstwa, Lublin - Krakow, 1917. Այս աշխատությանը մենք ծանոթացել ենք մեր շարագրանքը հիմնականում ուղարկելուց հետո և պետք է

աաւրիս է շեղմարտեական ռումուլներին պատմական տեսութիւնը, շեղմարտեական պատմութեան իր դասակարգումը ճիշմնում է շեղմի քննութեան հրկու հետազոտ հայեցակետերի տարբերման վրա՝ ֆունկցիոնալ և էվոլյուցիոն: Ֆունկցիոնալ հայեցակետ անելով նա հասկանում է շեղմի քննութեանը՝ մարդկային տվյալ հասարակութեան մեջ նրա կատարած ֆունկցիայի (իմա՝ հարգարգակցական ֆունկցիայի) առումով: էվոլյուցիոն հայեցակետը շեղմի քննութեանն է՝ նրա ծաւալան և հետագա ձևափոխութեան առումով: Ինչպէս հայեցակետը Միլեակին համարում է տելուրոգիական (նպատակաւորական), որովհետև այս դեպքում որոշմում է այն նպատակը, որին ծառայում են տվյալ շեղմի ձևերը, իսկ էրկուրդը՝ պատճառական (իմա՝ դետերմինիստական), որովհետև այս դեպքում վերլուծում են այն պատճառները, որոնք հանգեցնում են տվյալ ձևերի հանդես գալուն: Էվմի ֆունկցիոնալ քննութեանը նա միաժամանակ համարում է քննութեան հասարակութեան դիրքերից, էվոլյուցիոնիստական քննութեանը՝ քննութեան անհատի կիրքերից: Ֆունկցիոնալ քննութեան, ըստ Միլեակի, տելուրոգիականի և հասարակականի հետ միասին եակ ֆունկցիոնալիզմական քննութեան է, որի դեպքում շեղմը փորձում են հասկանալ որպես գոյութեան ունեցող արշնկտ: էվոլյուցիոն քննութեանը պատճառականի և անհատականի հետ միասին հոգեբանական քննութեան է, այս դեպքում աշխատում են շեղմի հասկանալ անհատական կործի ճանապարհով: ֆունկցիոնալ և էվոլյուցիոն հայեցակետերը, ըստ Միլեակու, պարզապէս են հրկու մակարդակով՝ նկարագրական և համեմատական: Միլեակին տարբերում է շեղմարտեական պատմութեան 3 շրջան՝ նկարագրական-ֆունկցիոնալ (մինչև 1800 թ.), համեմատական-էվոլյուցիոն (XIX դ.) և համեմատական-ֆունկցիոնալ (XX դ.): Ենչի է, սակայն, որ Միլեակին, ի հակասութեան այս դասակարգման, շարունակելով տրագիցիոն կերպով XIX և XX դարերը միավորել մի ընդհանուր ընդ (ՌՕՈՒՐՈ) շեղմարտեական տեման տակ՝ XX դարը դիտում է որպես երկ շեղմարտեական շրջաններից մեկը: Ինչպէս դեպքում XIX—XX դդ. համար նա ընդհանուր առմամբ տարբերում է 3 շրջան՝ 1800—1870 թթ.,

Նշենք, որ շեղմարտեական պատմութեան շրջանների առանձնացման հարցում նրա գրքի և երկու գրքի միջև բնութագրական դա, թեև մեծ համաձայն չենք ոչ Միլեակու պահանջարկային սկզբունքներին, ոչ էլ այլ վարդի գրքումներին: այլ թվում՝ շեղմարտեական գիտելիքները նրա գրքում շեղմարտեական հարցերի մեկնարկութեանը և այլն:

ՃԻՃ ղ. վճարչին երեսնամյակը և ՃԿ դարը. Մի աչլ ղնպրում, սահասն, երիտօրուկաններին տիրապետութեան շրջանը նա հասցնում է մինչև 1914 թիվը:

Սքն փորձնը որոշ ընդհանուր եկրտկացութեաններ աւելչ, ազա Միլենկու կոնցնպցիայի մասին կարելի է նշիչ հետևյալը. 1) այն հենվում է Սասյութի կոնցնպցիայի անցնեադատ յուրացման վրա, ընդ որում Միլենկին խիտ կհրպով հակադրում է նախ՝ ֆունկցիոնալ ու պատմական հայնցակետերը և երկրորդ՝ շնդուն ու խուարը՝ որպես հասարակական և անհատական երևութեաներ: 2) Իրականում ղնվի պատմական քննութեանը կարող է ղինել ոչ միայն անհատական-հոգիքանական, այլև հասարակական-հասարակագիտական, պատմական քննութեան երիտընդեանական և ղանական, որը նկատի է աւելում Միլենկին ղն եզրտկացութեանների համար, ղիակը ղն: 3) Միլենկին նախ՝ անհրամբշտ ղափով հարչի ղի աւելում նկարագրական և եորմատիվ քննութեան տարրերութեանը՝ մինչև ՃԿ ղ. ղնկած ղրջանը կոչելով նկարագրական, և երկրորդ՝ անհրամբշտ ղափով ղի տարրերում ՃԿ դարը մինչև ՃԿ ղարն ղնկած ղրջանից: ՃԿ դարի ղնվարանութեան միակ տարրերութեանը վերչինից համարվում է նկարագրական տարրի եւրմատմը. էլ ղենք խուում այն մասին, որ ՃԿ դարը նա ղիտում է միակողմանիորեն՝ միայն մեկ ուղղութեան (Խուշութի ու նրա որոշ հիտերոքներին) ղերքերից: 4) Ինվարանական ուղղութեաններին ղմբալղորման և նկնոչրաններին աւանտնացման հասուկ միասնական սղըրունքներ Միլենկին ղի մշակել. այսպիս, մինչև ՃԿ դարն ղնկած ղրջանի նյութը նա քննում է «շեղական ղպրոց», ուուեանական ղպրոց», սեւտինական ղպրոց, սիրարական ղպրոց», սնդրուակուկն ղպրոց» անունների տակ, ՃԿ ղ. նյութը՝ «Բոպպ և Էուսրոչուս», «Փրիմի ղպրոց», սնվզուսա Ելայիւեր», սնրիտքերականական ղպրոցի ղրոքննը, ոււյունական սրենքների բացաութեան ղնանաչելը, սնեայոպիա», սնրիտքերականների ղարաչյուսական ուսումնասիրութեանները, սնիզվարանական աշխարհագրութեան սնունների տակ, ղակ ՃԿ ղ. նյութը՝ «էթուկսիսուղոքական ղպրոց» (Կուրո և Կասիերը), սնիզդիւեանղ ղր Սասյութ», «Էնյունաքանութեան և հիւյնքարանութիւն», «Սեւահիւյնքարանութեան», «Ձեարանութեան և ղարաչյուսութեան», սնիզվարանական սնարանութեան և ղրական սնարանութեան», սեարչ Բյուլեր» անունների տակ: Իւֲխասութեան ղորրորդ մասը նվիրված է ղնվարանական ղիսղիպչիւններին և բաժինների գասակարգմանն ու բնութագրմանը:

Նեղգրաքանութեան գիտական հանգամանաչից պատմութիւնը չի նկատուց շատ հետու է Կ. Ս. Գաղկանի «Նեղգրաքանութեան պատմութեան վերաբերյալ դասախոսութիւնները դասընթացը»¹, որը, սակայն, կարող է օգտակար չի նկատուի այդ բնագաղափարի հարկանական ծանոթութեան համար:

Աղբարանութեան պատմութեան ստանձնին շրջաններին Ալիքոված աշխատութիւնները.— Զգուի թիվ են կազմում Նեղգրաքանութեան պատմութեան այս կամ այն շրջանին նվիրված աշխատութիւնները: Նեղգրաքանութեան պատմութեան հին շրջանը արտացոլել է անտիկ և հնդկական չեղգրաքանութեանը նվիրված աշխատութիւններում: Անտիկ Նեղգրաքանութեան պատմութիւնը տվել է Լ. Շտայնթալը իր «Հուսնները և հումայիցիները Նեղգրաքանութեան պատմութեանը» աշխատութեան մէջ (1883)², հնդկական Նեղգրաքանութեան պատմութեանը շարադրված է Ս. Կ. Քիչմարկարի «Հաշիվատիւթեան սանկրիտական քերականութեան» դրամութեան ունեցող տարրերը սխառնմաները մասին» (1915) և Պ. Զակրիարտի «Հնդկական Նեղգրաքանական հայացքները» (1933) գրքերում³, Միչեսլաւարցյան Սիմոնի Նեղգրաքանական ստանդարտները ստանդարտութեան առարկա են դարձել Ս. Քյուրոյի «Ներառութիւններ և բաղվածքներ տարրեր լատինական ձեռագրերից» որպէս միջնորդարցյան քերականական դպրոցիաների պատմութեան Նյութ» (1868), Յ. Քիչմարկարի «Միչեսլաւարցյան լատինական քերականութեան պատմութեան ստանդարտները» (1885), Պ. Մոտոյի «Քաղաքականական և սխառնական Նեղգրի փիլիսոփայութիւնը» (1919), Յիլլեդի Սիլարները քերականական դպրոցները» (1952), Գիլգասի «Ներառութիւն քերականական սխառնութիւն ստանդարտ» (1873) գրքերում և բաղված

¹ К. Е. Галганов. Курс лекций по истории языкознания, Одесс, 1957.

² H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei Griechen und Römern, Berlin, 1863.

³ S. K. Belvaskar, Account of the Different Existing Systems of Sanskrit Grammar, Poona, 1915. P. Chakravarti, The Linguistic Speculations of the Hindus, Calcutta, 1933.

⁴ C. F. Brugot, Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au moyen âge, Paris, 1868. J. Häkkel, Beiträge zu einer Geschichte der lateinischen Grammatik im Mittelalter, Halle, 1865. P. Rotta, Filosofia del linguaggio nella patristica e nella scolastica, Torino, 1900. G. Flügel, Die grammatischen Schulen der Araber, 1892. Гилганов, Очерк грамматической системы арабов, СПб, 1878.

Քի՛վ այլ գործերում, որոնք վերաբերում են տառնա՛խ երկրների լեզվաբանությունների պատմությանը: Վերջիններս անհրաժեշտություն դեպքում կհիշատակվին ներկա աշխատության համապատասխան հասվածներում:

XIX դ. լեզվաբանության պատմությունը արտացոլված է Հ. Պեդերսենի *Օւհզզաբանությունը տառնիներորդ դարում աշխատության մեջ* (1924)¹: XIX դ. լեզվաբանական ուսմունքների պատմությանը նվիրված ուսումնասիրությունների մեջ առանձին հիշատակության արժանի է Վ. Պրահնիի *Ունգարուր և հնդեւրոպական լեզվաբանությունը*, որտեղ արված է 1935—1950 թթ. լեզվաբանական աշխատությունների տեսությունը²: Քենվենտուր Տեոտալիերի *Օմարտական լեզվաբանության ուսումնասիրության ձեռնարկը* / մասը՝ նվիրված է XIX դ. լեզվաբանության մի շարք այնքան կնկնող դեմքերի քննությանը, ինչն մի կողմ թողնենք Հափելա՛նում բնագոյ իտալացի լեզվաբաններին (Վինչենցո Կրեչինի և Կլաուդիո Զակոմինո), որոնք առանձին դեր շն կատարել լեզվաբանության պատմության մեջ, ապա մնացած նյութը նվիրված է մի շարք խոշոր լեզվաբանների, որոնց հայացքների քննության հետ կապված՝ քաջահայտվում են պատմա-համեմատական լեզվաբանության կարևոր հարցերը՝ ունեմատական մեթոդի հիմքերը—Ռուպրո, Ունգարանուր լեզվաբանության ակունքները—Ուլիսեիս, յլեզվաբանական հնարանություն—Ասկարիս, ունեմատական մեթոդի սահմանները—Մեյեռ-Լյուրիշ և Մեյես, յլեզվաբանական աշխարհագրություն—Ժյուլյենուս և ունեմատական մեթոդի քննադատությունը—Նովաուդոս: Ինչպես տեսնում ենք, հեղինակների ընտրությունը ոչ միշտ է որոշվում երանց ինդիանուր արժեքով, ընտրվում են (բացի Ռուպրից) գերազանցապես ունեմատության հետ սերտորեն կապված հեղինակները:

Սովետական իրականության մեջ նման բնույթի աշխատություններ են Վ. Լ. Զվեզդինցկիի *«XIX—XX դարերի լեզվաբանության պատմության քննատմատիպ»,* որտեղ բերված էյուզմերին ոչ

¹ H. Pedersen, *Sprogvidenskaben i det nitende aarhundrede*, København, 1924 (անգլ. թարգմ. *Linguistic Science in the Nineteenth Century*, Cambridge, U. S. A., 1931).

² V. Prazel, *Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft*, WF. II, 1953 (որտե թարգմ. В. ПРАЗЕЛ, *Общая и сравнительная языковедение*, համաձայն ժ-գրությունի, М., 1951).

³ B. Ferrarini, *Guida allo studio della linguistica storica*, 1, *Profilo storico-critico*, Roma, 1949.

միայն կցված հն եհրածական գիտություններ, այլև սրված է մինչև XIX դարի լեզվաբանության պատմության համառոտ ուղիգիծը, և Տ. Ա. Գեղանքնայի սկզբաբանական ուսմունքների համառոտ տեսությունը (XIX—XX դդ. նվարդարում)։¹

Լեզվաբանության պատմության հարցերը բնիկաներ լեզվաբանական աշխատություններում առ ձեռնարկներում։— Առանկի՞ն հիշատակության արժանի են լեզվաբանության պատմության այն շարադրանքները, որոնք սրված են լեզվաբանական աշխատություններում, դասագրքերում ու ձեռնարկներում։ Ընդհանուր լեզվաբանության, լեզվաբանության եհրածության և լեզվագիտության հիմունքների թիշ թիշ շատ ամբողջական շարադրանքներ ձեշ սօխրարար տեղ է տրվում լեզվաբանական ուսմունքների պատմությանը՝ կամ ամբողջականորեն, կամ որևէ մասնակի հարցի կապակցությամբ, հաճախ էլ և՛ այս, և՛ այն դեպքում։ XX դարի նման տիայի աշխատություններից կարելի է նշել հետևյալները՝ Օ. Խապրանի սկզբուն, նրա թեոսիանը, զարգացումը և ծագումը (սկզբաբանական գիտության պատմությունը ու ըստիւր), Է. Քյուսմ-Ֆիլիի սկզբուն, Է. Զ. Գրեյի սկզբի հիմունքները (սկզբի ուսումնասիրության պատմությունը» զլուխը)՝ և այլն, որա լեզվաբաններից նշելի են Է. Պրոնգիեևիկու սկզբաբանության եհրածությունը» (սկզբաբանության պատմության հիմնական մոտենումները զլուխը), Ա. Է. Պոզոգիևի սկզբուն որպես ստեղծագործություն գիրքը (սրված է լեզվի ծագման տեսությունների գրեթե սպառելի շարադրանքը), Մ. Ն. Պետերսևի սկզբաբանություն եհրածությունը, Բ. Օ. Երրի և Ն. Ա. Զեմոգանովի՝ վերևում հիշատակված գիրքը, Ա. Ա. Ռեֆորմատսկու սկզբաբանության եհրածությունը» (ուսանի՞ն հարցերի թեևության եհրածականները)՝, հայ իրակա-

¹ Хрестоматия по истории языковедения XIX—XX веков, составлена В. А. Зегинцев, М., 1954. Т. А. Дегтерева, Краткий обзор лингвистических учений (в XIX—XX ввках в Европе), «Проблемы научения языка», М., 1957.

² O. Jaeger, Die Sprache, Die Sprache, Development and Origin, London, 1922 (գերմ. թարգմ. Die Sprache, ihre Entwicklung und Natur, Heidelberg, 1925). L. Bloomfield, Language, 1933. C. H. Osgood, Foundations of Language, New York, 1939. II հրատ. 1940.

³ В. Поржевичский, Введение в языковедение, М., 1910. А. Л. Потодан, Язык, как явление, Харьков, 1914. А. А. Реформатский, Введение в языковедение, М., 1955. М. Н. Петерсон, Введение в языковедение, М., 1959—62. II հրատ. 1959—62. III հրատ. 1962.

նության մեջ՝ Գ. Մենելիշյանի «Երգի լեզվաբանությունը» (Վրեն-նա, 1956), Հ. Անաոյանի «Լրակատար թերախառնություն հայոց լեզվի» աշխատության առաջին գիրքը («Ենթաօբյեկտներ», Երևան, 1955), Է. Բ. Ադամյանի «Լեզվաբանության ենթաօբյեկտներ» (Երե-վան, 1957) և այլն:

Մասնակի և առանձին լեզվաբանությունների պատմությունը նվիրված աշխատությունները.—Մի մեծ խումբ են կազմում մաս-նակի լեզվաբանությունների (հատկապես Շեդրոպականի) և առանձին լեզվաբանությունների պատմության շարադրանքները: Իմն մի կողմ թողնենք զանազան համեմատական ու պատմական քնն-կանությունների, լեզվի պատմության և մասնագիտական ֆիլոլո-գիայի ենթաօբյեկտների շարադրանքների մեջ տեղ տրված համառոտ որվագծերը, որոնց ստակ թվարկումը մեզ շատ հետա կտաներ (սրանցից արժե հիշատակել Ա. Մելիքի «Շեդրոպական լեզուների համեմատական ուսումնասիրության ներաօբյեկտնա գրքի սշամե-մատական քննականության զարգացման սրվագիծը»)¹, ապա առա-ջին հերթին կարևոր է նշել Շեդրոպական լեզվաբանությանն ու նրա պատմությանը նվիրված այնպիսի մեկադրություններ, ինչպի-սիք են Բ. Գեյրրյուկի «Լեզվի ուսումնասիրության ներաօբյեկտներ», որը հետադարձ հենթորկվել է արմատական զերամշակման և հրա-տարկվել «Շեդրոպական լեզուների ուսումնասիրության ներաօբ-յեկտնա խորագրով, Բ. Մյարիյնների «Շեդրոպական լեզվաբանության ուսումնասիրության ներաօբյեկտներ»², սովետական իրականության մեջ՝ Ա. Վ. Գեննիցկայայի «Շեդրոպական լեզուների ցեղակցու-թյան ուսումնասիրության հարցերը»³ և այլն: Շեդրոպական լեզվա-բանության նվաճումների ամփոփմուն՝ նման կարգի առաջին փոր-ձերից մեկն է Էդել հայ լեզվաբան Ս. Տերփիշյանի «Շեդրոպական նախադրուկ» (Կ. Պոլիս, 1885), Ավելյուրգ ենք համարում մեկ ուս-

¹ A. Melikian, Introduction à l'étude comparative des langues in- do-européennes, Paris, 1941 (տես. Թարգմ. Ա. Մելիք, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М.—Л., 1953).

² B. Delbrück, Einführung in das Sprachstudium, Leipzig, III Bände, 1892 (տես. Թարգմանությունը Շ. Կ. Եսևի-ժ, «Очерк истории языковедения в России» серия, СПб., 1904): Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachen, VI Bände, Leipzig, 1919. E. Schmalstieg, Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachwissenschaft, Heidelberg, 1921.

³ А. В. Делюккая, Вопросы изучения родства индоевропей- ских языков, М.—Л., 1957.

մեկ թվարկել է մյուս ժառանգի լեզվաբանությունների պատմությանը նվիրված գործերը, որոնք անհրաժեշտության դեպքում կհիշատակվեն նեղիկ աշխատության համապատասխան հատվածների ծանոթագրություններում և բիրտիոգրաֆիական ցանկերում: Պետք է նշել, որ հեղերուպական լեզվաբանության վերաբերյալ պատմական և բիրտիոգրաֆիկ կարևոր տեղեկություններ տրված են «Grundriss der indogermanischen Sprach- und Altertumskunde» շարքում՝ «Հնդեվրոպական լեզվաբանության պատմությունը՝ Քուպիկ կողմից երա հիմնադրվելուց սկսած» ընդհանուր խորագրով:

Հեղերուպական առանձին լեզվաճյուղերի և լեզուների ուսումնասիրության պատմությանը նվիրված աշխատություններից հիշատակելի են Բ. Թաունսերի «Գերմանական ֆիլոլոգիայի պատմությունը», Բ. Բորդանի «Իտալական լեզվաբանություն և երաժշտությունը», Վ. Վ. Վիտգրադովի «Ժամանակակից ուսաց լեզու աշխատության 1-ին պրակը (Իտալի ընդհանրական ուսմանի ներածություն)», Պ. Ա. Եսուպի «Հայերենի ուսումնասիրությունը միջրասյայում», Յ. Կարստի «Հայկական ֆիլոլոգիայի պատմությունը», Է. Ք. Ադալյանի «Հայ լեզվաբանության պատմությունը» (Ի. Արևան, 1958) և այլն:

Որոշ հեղինակներ ընտրել են յուրատեսուկ ուղի. երանք տալիս են լեզվաբանական գիտության դարգուցման պատմությունը այս կամ այն երկրում՝ նկատի առնելով ոչ միայն տվյալ լեզվի ուսումնասիրությունը, այլև այդ երկրի լեզվաբանների արծարծած այլ հարցերը: Որոշ աշխատություններ էլ զուպարդում են երկու սկզբունքները՝ տալով տվյալ երկրի լեզվաբանության պատմության հետ միտան նաև տվյալ լեզվի ուսումնասիրությունը այլ երկրներում: Այս կամ այն երկրի լեզվաբանության պատմությունը նվիրված աշխատություններից կարելի է նշել Թ. Քենֆելդի «Գերմանիայի լեզվաբանության և արևելյան ֆիլոլոգիայի պատմու-

¹ Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer Begründung von Fr. Bopp, Strassburg, 1916 - 1936.

² R. Kuhnert, Geschichte der germanischen Philologie, München, 1970. I. Loidon, Introduction à l'étude linguistique romane, Paris, An Introduction to Romance Linguistics, London, 1937. В. В. Виттгерас, Современная русская грамматика, том I. Грамматическое учение о языке, М., 1946. G. A. Schramm, The study of Armenian in Europe, «L'Arménie», 1891 լայն լուստած և վերանշարժած հրատարակչությունների և այլ լեզու և առնեապարհան լ'Արմենիա, Վենետիկ, 1903 թ. J. Karat, Geschichte der armenischen Philologie, 1900.

թյանը, որ սեփ նաև մինչև ՃՃՃ դարի լեզվաբանության պատմու-
թյանը նվիրված ընդհանուր ներածական ծառ, Կ. Եպեթսի «Հնգի
բուրական» լեզվաբանությունը երթաքերականներից մինչև առաջին
ամառյանը՝ այնի պատմությունը, Խ. Կ. Քուրիշի «Թուրանական լեզ-
վաբանության պատմության ուղեգրեր», սովետական իրականու-
թյան մեջ՝ Ն. Խ. Չևոթյանովի «Համեմատական լեզվաբանությունը
Թուրանական» աշխատությունը (չերպանցապես թուրք լեզվի
համեմատական ուսումնասիրության նորոգիչը)՝ և այլն:

Լեզվաբանության պատմության հաջգետին նվիրված մենա-
դրույուններն ու նորվածները. Հակայական թիվ ևե կադմուս այն
մենագրություններն ու հոդվածները, որոնք նվիրված են այս կամ այն
լեզվաբանական ուղղության. այս կամ այն լեզվաբանի հայացք-
ների ու պոետանությունների, այս կամ այն հարցի ուսումնասիրության
պատմությունը: Արանց որ միայն մատրաման, այն նույնիսկ
ամենահամառոտ թվարկումը՝ հնարագոր լի, մատայանդ ևթև նկատի
ստաննք, որ յուրաքանչյուր հետադասող այս կամ այն մասնակի
հարցի քննության կապակցությամբ սովորաբար տեսրայտանում է
ուվայն հարցի պատմությունը, և որ գրեթե յուրաքանչյուր թարգման-
յալ լեզվաբանական աշխատության հեղինակ բնավադրման է նե-
թարկվում թարգմանության ստարարանում: Լեզվաբանական դա-
նասան մենագրությունները. նորվածները և ձեռնարկների ցանկերը
տրվում ևե պանազան բրբրիոգրաֆիկ աշխատություններում, լեզ-
վաբանական պարբերականներում, դրադարանային բրբրիոգրաֆիկ
տեղնկատուներում: Ըստ հնարագորության, կարևորության և սե-
նրածեղանության՝ լեզվաբանական եման մենագրություններն ու
հոդվածները հհրջատակվեն ներկա աշխատության համապատաս-
տան բաժինների համար հանձնարարվող գրականության ցանկե-
րում:

¹ Th. Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft und orientali-
schen Philologie in Deutschland, München, 1869, P. 319 ff. Die „indoger-
manische“ Sprachwissenschaft von den Junggrammatikern bis zum ersten
Weltkriege. „Lexis“, 1, 1948 (սուս. թարգմ.՝ Բ. Սոչոտ, „Индоевропей-
ское“ языкознание от младограмматиков до первой мировой войны.
„Общее и индоевропейское языкознание“, М., 1956, էջ 28-44). С. К.
Буднич, История языкознания в России, СПб, 1904, Н. С. Чешода-
ков, Сравнительное языкознание в России, М., 1956.

2. ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՊԵՐԿՐԻՒԹՅԱՑԻԱՅԻ ՀԱՐՑԵՐԸ

Լեզվաբանության պատմության տեսլիցյան պեժոյիգա-
ցիան. . Լեզվաբանութեան պատմարանի գլխավոր խեղճրներից Մե-
կը գիտական պեժոյիգապիտայի և նյաթի պիտեմապիտման ու-
ցիանայ երանակների մշակումն է: Մակայն այս խեղճրը չուծված
համարել չի կարելի: Տրաղիցիոն կերպով լեզվաբանութեան պատ-
մութեանը բաժանում են երկու շրջանի՝ նախադիտակաևս և դիտա-
կաևս: Այս բաժանման համար չիմք է ժառայում այն փաստը, որ
մինչև XIX դ. լեզվաբանութեանը սրպես առանձին գիտութեան չէր
հնապարել, այլ գոյութեանս սեկը մասամբ քերականութեանն ու
բառարանագրութեանն ձևով: մասամբ էլ՝ փոխազգայական, ֆիլոլո-
գիական և մարտաստեական ուսմունքների մեջ, այսինքն՝ լեզվի
ուսումնասիրութեան բոլոր բնագավառները չէին միավորվել մի
բնդ՝անոթը անվան տակ: XIX դ. լեզվաբանութեան տարերը բնա-
գավառները միավորվում են սրպես մեկ գիտութեան: Այս հետ
միասին սովորաբար մատնանշում են, որ այս երկու շրջանների
առանձնացման պիտավոր չիմքք XIX դ լեզվի նկատմամբ պատ-
մական մոտեցման առաջացումն է, մի բան. որ մինչև այդ յոկ
սայմնավորվում էր:

Լեզվաբանութեան պատմութեան այս տրադիցիոն պերիոդիգա-
ցիան, որ համապատասխան անվանումներով կամ առանց դրանց
բնդանվում է պեժի բոլորի կողմից, չի կարող չհանդիպել մի շարք
ստարկութեաններ:

1) Նախադիտակաևս և պիտակաևս անվանումները ինքնին
անհարկ են միշտ է. այդ անվանումները գործածվում են
սչ այն իմաստով. թե մինչև XIX դ լեզվի պիտակաևս ուսում-
նասիրութեան բնդ՝անոթապես գոյութեան չուներ, այլ ելվում է, որ
այդ ուսումնասիրութեանը դեռևս սրպես մի միտանակաևս, մշտա
գիտութեաններից ա պիտպիլիներից անկախ բնագավառ գոյու-
թեան չուներ: Բայց և այնպես՝ այդ անվանումները թշտարմացու-
թեանների անդիք են տալիս:

2) Այս պեժոյիգապիտայի գրեթե տարերայնորեն պարժուտութեան
մեջ է մտել XIX դարում, կրք միտի պիտակաևս հայեցակետը նա
մարվում էր պատմականը և, նուեայտը, սոք նախորդ շրջանը չէր
արժևապարգիվում սինպես, ինչպես պետք է: Իրականում՝ մինչև
XIX դ. լեզվի ուսումնասիրութեանը մեծ առաջադիմութեան էր կա-

առաքել Խոսեանձին յնպանների աստաթիկ վերլուծութիւնն անպրօնքների մշտեման ուղղութիւնումը, մշտեմիչ էին չեզզի կատարեցմանքի վերլուծութիւնն ու նշութի սիտանմաւորման աշխարհիւն եղանակներ, որոնք կիրառվում էին իրենց իսկ՝ պատմա-համեմատական չեզզարար-նութիւնն իմաստգիրներին ու երկնայաբացուցիչներին կողմից: ՄԱ դարում, երբ սկսում են ձայներ շարիչ ՄԱ դարին միակերպաննի պատմականաւթիւնն դեմ, երբ չեզզի ռուսամեասիրութիւնն մեթոդների մէջ զգալի առաջնութեաց է կատարվում, աշխուսմեանայնիմ, շարունակում են անքննադատ ոգուազորելի ինչչայ պերիօդիզացիան. ՄԱ դարում չեզզի ռուսամեասիրութիւնն բնապաւանների չոկ մեխանիկական միակերպում է կատարվում. նախ՝ քերականութիւնը շարունակում է անկախ զարգացում սուրբն և ոգովի նախքան ՄԱ դարը մշակված վերլուծութիւնն եղանակներով և սիտանմաւորման անպրօնք ներսով՝ Նանդեա փայով իտալական ցարդացական քերականութիւնն անկախ տակ, երբ մեջ շարունակում են բերվել նաև աշխարհի գիտելիքներ (նշանաբանութիւնն, սոցիալութիւնն, բաստիօտութիւնն և իմաստարանութիւնն տարբեր և սլլի), որոնք չեզզի քերականական կատարեցման չեզ վերաբերում, պատմա-նամեմատական չեզզարանութիւնն ներկայացուցիչները իրենց իտալութիւնն արդիւնքները ամփոփում են ռուսամեասական քերականութիւնն և պատմական քերականութիւնն անունների տակ՝ քերականութիւնն բարի միեննայն նամապարգիակ քմուսմամը. երկրորդ՝ չեզզական իտալերը շարունակում են քննիչի նաև սլլ գիտութիւնների և գիտական գիտելիքներին կողմից, չեզզի ռուսամեասիրութիւնն բարի յնապաւանների չեզզատար աստանմացում տեղի չի ունենում. գեղ սլլիչի, չեզզական գիտութիւնն ձեւավորման նեւ միտսին չեզզական նարդերը դատում են այն գիտութիւնն երկնայաբացուցիչների հոգամու ռուսամեասիրութիւնն տարեկան և սլլում չեզզարանութիւնն վրա:

Յ) չեզզարանութիւնն սրգեա տեղաբի գիտութիւնն յիտալատար նեւավորում և աստանմացում ՄԱ դարում տեղի չի ունենում չեզզարանութիւնն գրա իրաւ կիրպով սլլում են, մի կողմից, բնական գիտութիւնները, Նամակապեա բիւրդգիան, սլլա կողմիչ՝ չեզզարանութիւնը, սրանց ռուսամեասիրութիւնն մեթոդները մեխանիկորեն տեղափոխվում են չեզզարանութիւնն բնապաւանոր: Այն միչնչե ՄԱ դարը չեզզական ռուսամեասիրութիւնն շատ նարքեր կազմում էին փիլիսոփայութիւնն, Ֆիլոզոփայի և ճարտարանութիւնն տնօրինութիւնը, տղա ալս շրջանում էլ չեզզարանութիւննը գիտվում է

կամ որպէս բնակիչն գիտութիւններն մի մասը, կամ որպէս 'նպե-
տանութեան յուրատեսակ կցորդը:

Ճշ վերջապէս, այս բոլորին միանում է և ուշ, ու չէ՛ղ ցարում
լեզվաբանական գիտութեան մեջ արժատեսական փոփոխութիւններ
են կատարուում: Կարելի է տեսլ, ու իսկական ընդհանուր լեզվա-
բանական հաշտեցականը մշակում է ՎՃ ցարում, իրը շանքեր են
արվում վերաջնելու ի՛նչ զ. լեզվաբանութեան ռահմատեսական
թշուհները՝ միտկողմանիորեն տարվելը պատմա-՛նամեմատական
հետազոտութեամբ և լեզվաբանութեանը որպէս կարելու բնադա-
վառ դիտելը: Իհարկէ, այս հարցի լուծման մեջ քիչ չեն ծայրա-
հնդութիւնները, որոնք պատմական որոնումների հետազոտորին
լիովին հասկանալի են:

Ի՞նչ պերիոդիզացիայի շարքում գոյութեան ունի քիչ թիւ շու-
սիտանականութեան. առաջ այդ բանը չի կարելի տեսլ նշանի սիս-
տեմատորման հարցի մասին. ոմանք երկվիք սիտեմատորում են
բառ հնդինականի, ոմանք՝ ըստ ուղղութիւնների (այն էլ ոչ ստունդ
մասնականացական խտրութեանները), ոմանք՝ ըստ լեզվաբանու-
թեան յաժմանի որ դիտելիքներն. ոմանք էլ՝ ըստ տվյալ շրջա-
նում 'տեսլու են կամ կարենարգուլի պորթլեմների և այլն: Այսպի-
սով, բոլոր դեպքերում էլ գոհացողիչ ու որոշակի սկզբունքներ չեն
մշակվում: Արդարութեաններն առանձնացում են հիմքում գրվում են
տարրեր սկզբունքներ՝ մերթ լեզվաբանական կոնցեպցիայի և մե-
թոդի բնագավառում հանդէս են կաթ տարբերութեանը՝ 'նամուղտ
տարբան տնամտումներով հանդերձ, մերթ էլ այլ կարգի 'տարկա-
նիչներ՝ դրանց համապատասխան այլ անվանումներով. այսպէս՝
նուտարալիզմ, պսիխոլոգիզմ, սոցիոլոգիզմ և այլ 'տնամտումների
կոնցեպտ. որոնք բնորոշում են լեզվի ըմբռնումը, հանդիպում են և
այնպիսի հորջորումներ, ինչպիսիք են երիտքերականիք, ժենի
դպրոց, կազանի դպրոց, Մանկավարչի դպրոց և այլն: Քննարկվող
լեզվաբանների բնորոթեան 'տրցում! ոչ միշտ են դեր խաղում՝
օրինակով շափանիչները: Իհարկէ, բոլոր դեպքերում չէ, որ հեա-
րազոր է գիմել միասնական սկզբունքներ, մասնականացրական
խախտումներ թույլ յատ, տրայիցիտն անվանումները հաշտի շառ-
ենլ և այլն. բայց այս բոլոր դեպքերը կարելի է հասցնել միեմու-
մի, եթէ հանդէս բերվի իրական պատմականութեան և 'հետազոտ
կանութեան:

Լեզվաբանութեան պատմութեան՝ ենդկա աշխատութեան մեջ
կիրառվող պերիոդիզացիայի սկզբունքներ. — լեզվաբանութեան

պատմութեան պերթոզիդացիայի միասնական սկզբունքն և նշույթի սիւսնումագրման սացիոնալ Եղանակներ մշակելու հարցերը լուծելու համար հարկավոր է նկատել Կոնստանտին Կոնստանտինովիչի պատկերը և ներքին կազմում են նրա իրավասութեան բնադրմանը: Այդ պարբերութեան կարգի է հանդէսէնէ Էրկու խմբի. 1) լեզվաբանական տեսութեան (կոնստանտինովիչի) պարբերութեան, որոնք վերաբերում են լեզվի բնույթի, այլ երևոյթներին նա նրա օնեցած հարաբերութեան. նրա ժազման ու ֆունկցիոնալման, այն ալ ուսումնասիրուց պատմութեան՝ մնացած պատմութեանի միջոցով անդ ըմբանումը. 2) լեզվաբանական մեթոդի պարբերութեան, որոնք վերաբերում են լեզվի նկատմամբ ունենալիք մտածողութիւն, լեզվի ուսումնասիրութեան եղանակները, լեզվական նշույթի սիստեմագրումը, լեզվաբանական գիտելիքներին ու լեզվաբանութեան բաժիններին ստանձնացումն ու խմբագրումը:

Եթէ մենք փորձենք պարզել լեզվաբանութեան պատմութեան սեղ ինչ որ սկզբնորում կատարված լեզվաբանական բնույթը, ապա կունենենք, որ այն վերաբերում էր ստորին հերթին մեթոդի մեթոդի մէջ լեզվաբանական տեսութեան ալ էր, որ լեզվի ու պատմական. մնացածի զիջական: Բայնումը փոխադրելով է լեզվի պատմական բնույթի մասը, որ մի վերական քայլ էր դնել լեզվական Էրկուի կողմէն կատարմամբ գիտելիքի կողմէն վերաբերմանի մշակումը: Իհարկէ, որ այն ինչ միտումն տեղի և ունենում և այլ կարգի փոփոխութեան ենք, լայն զիջումը, այնուամենայնիվ, պատմական մտածման արժանատւորումն էր: Այսպիսով, եթէ կենք լեզվաբանութեան պարբերութեան ու լեզվաբանութեան իրարմանութեան բնույթը, ապա նրա պատմութեան սիստեմագրման շինքում պետք է կեննք ստորին հերթին լեզվաբանական մեթոդի գաղափարն մէջ կատարված տեղադրութեան: Եվ այն հասկանալի է, լեզվաբանութեան գիտութեան ալ բնագոյնութեան նման կյանքի է կոչված բազմաբարձու շարահարկութեան որոշ կարգի պահանջութեանը: Լեզվաբանութեան շինքի որոշ պահանջութեանը բազմաբարձու, որոնք կարգի է, օպիլի: Երկուսն ալ Էրկուի կողմէն մշակումը, այլ կերպ ասած՝ դնել լեզվի ուսումնասիրութեան՝ օպիլի ժամանակաշրջանի պատմութեան մեթոդի նման պատմութեանի մեթոդի հարկաւորութեանն ու կատարելագործումը: Մտկայն այլ զիջում հարկավոր է նկատել օնենալ որոշ հանգամանքներ: Եթէ՝ հասարակութեան սահմանում օնենալ միայն գործնական բնույթ չեն ունենում, եթէ

սկզբնապես գիտությունների պարզացումը կուլված է բովանարենյու
 Նաուտրուկության գրեթե միայն գործնական պահանջումներից,
 ապա առտիճանարար երևան է գալիս նաև տեսական Նաուտրուկու-
 թյունը նրկերով՝ պիտության պարզացման չորտքանչյուր բնագու-
 ղառ որոշ նարարեական անկախություն ունի, երևում է իր զար-
 քացման նախորդ ընթացքից. որոշ պատրաստի նյութից՝ էնցլուրա-
 կությունը նկատմամբ նա կիրառելի է էնցլուրի աջն գրույթը, ըստ
 որի ոտպես ուղիաւանցի յաժանման Նաուտր ընագումառ, չորտ-
 քանչյուր դարաշրջանի փոխադրուկությունն իրեն կարողորդու
 ունի մի որոշակի մտածողական նյութ, որ նրան նանձնել էն
 իր կարողությունը, և որից նա երևում է՝ Սյու տուսմոյ գի-
 տությանը տվյալ բնագումառի նարարեական անկախությունը գրան-
 վորվում է առաջին Ներթին երա ուսումնադրության արարելուի
 Նաուտրուկության՝ գոյություն ունեցող եղանակների կատարելա-
 պարման, իշխող մեթոդի նախաստիպանների վերացման, Նաու-
 տրուկյան նոր եղանակների ծշակման, առարկան ամբի բողմա-
 կողմաներեն ընդդրելու ևղաման մեր Մոփաուկան ընդարանա-
 կան գիտությունը մուտույ է Նաղթաուրեյ վույպար սոցիոլոգիայը,
 որ Նաղթա է էնիչ նաև ընդարանության պատմության պելիո-
 դիդադիայի մեյ, ալուկես, և Յա. Մաթի Նաուտրուկներ Վ. Բ. Ալուտի-
 կարը և Ս. Ն. Բրեկովսկին՝ միժյտփետական շրջանի ընդարանու-
 թյուն պատմության պերիոդիպայրայի Նամար Նիժը են ընդունում
 կապիտալիզմի պարզացման (տուպները՝ տարյերկրոյ ծագուման
 (ՆՎՄՄ թ. վերջերից միելի ընդարանության իմունդում) շրջանի
 վերջը; կալունացման (ՆՄՄ թ. 1840—80-ական թվականները՝
 Նյալուերից՝ Երաբերականներ) և քալչայման շրջանների, նման պե-
 րիոդիպայրան, իւարկե, աշքաթոյ է անում չեղվայտեսկան
 գիտության պարզացման ուսումնաՆաուտրուկյանները՝ պիտության
 ալոյ ընագումառ ոտղադտրեն կապերոյ տնտեսական փոփոխու-
 թյունների նա, Նաղթի յաներոյ ոչ ալլ կարգի պարթունների ո-
 մի-
 բակա պակների պղնցությունը¹, ոչ էլ իր իսկ ընդարանության
 պարզացման նախորդ շրջանի սունդած նյութը: Արարոյ՝ ընդարա-

¹ Կ. Մարքս. Փ. Էնցլու, Ընաբը Երկեր, 6. II, ծրեան, 1958, էջ 437—438:

² Յ. Ե. Ալեկարյ և Շ. Ն. Երկովսկայ, Современное поло-
 жение из диалектичского фронте и очередные задачи марксистско-лени-
 нского извешения. «Известия ГАИМК», X, 1913, 6—7:

³ Նման, Կ. Մարքս. Փ. Էնցլու, Ընաբը Երկեր, 6. II, ծրեան, 1958, էջ 437—438:

նակաւ մեթոդի դարգազումը անհրաժեշտօրէն կոչւիւմ է լեզվաբանական տեսութեան (կոնցրէպցիայի) շնորհիւ, նշանից այն յի կարծիքի անդամելը մեթոդը և տեսութեան, վերջիվերջո, Նանդևս եւ ցարիս ցիբիլընդիստե, փոխադարձ կապի մեջ, և մեթոդի թելադրանքներն ու արժանեքները Նանդևս սրտզում եւ տեսութեան (կոնցրէպցիայի) բնույթով: Կարեւոր է նշել, որ էթե ԱՄ Գ լեզվաբանական մեթոդի մէջ կատարված լեզաբարձրումը, մի կողմից, կոչված էր լեզվական էլուքի ուսումնասիրութեան նկատմամբ, մյուս կողմից, մեծ լստիւմ պայմանադրված էր այլ գիտութեանների մեջ տեղի օճելուց փոփոխութեաններով: մեթոդի որոշ առանձնաւատկութեաններն էլ շատ բանով սրտզում էին լեզվաբանութեան մեջ իշխուղ լույսիցիւմով, նաատարաիլըմով կամ պօիիստիցիւմով: Այս բանը նկատի ունենալով է, որ լեզվաբանութեան պատմութեան շրջանների մէջ ենթաշրջաններ առանձնացնելիս և բնութագրելիս՝ մեք նկատի ենք աւել լեզվաբանական մեթոդի ուղղվածութիւնը (направленность), այն անդամանքը, թե ալիայ շրջանում իշխուղ մեթոդը ինչ կոչում է ուղղված գեղի նաատարաիսթեան պատմութեանը, նաատարաիսթեան սր կարդի պատմութեանը եւ լուսնարում, որոս նա կոչվում ինչ երանց է ստանում և ինչ օրարերութեան մեջ է գտնվում լեզվաբանութեան պատմութեան նախորդ փուլի նկատմամբ: Արանով իսկ կամարը է զգում լեզվաբանութեան զարգացման փուլերի և նաատարաիսթեան այս կամ այն շրջանի լեզվական նաատարաիսթեանների միջև: Զարգացման շարաբանընդուր փուլում, սակայն, դոյութեան օճել լեզվի տարրեր բարեւումներ ստեղ Նանդևս եւ ցարիս լեզվաբանական նոտանքների ու կոնցրէպցիաների մեով: Լեզվաբանները լեզվի բնույթի, ծագման, զարգացման ու ֆունկցիոնալութեան մեկնաբանութեան նաատար էլնում եւ դոյութեան ունեղուղ որոշ կարդի ընդունուր բարեւումներից կամ աուար քաշում սեփական բարեւումները, ընկ դում լեզվաբանութեան դարգացման ոտարիւր շրջաններում գրանք պատելում ևն միտաեաակ կերպով: Այնչև ԱՄ Գ արը, էր լեզվաբանութեան գոյութեան ոտներ ոչ -մարդս ևնով, այլ ֆիլոսոփայի, փիլոսոփայութեան և օտարաւանութեան թնդըքում, բնականայ որ լեզվի բարեւումներն էլ Ննկում էին այլ բնագագաններում իշխուղ ընդունուր բարեւումների վրա: ԱՄ Գ արում լեզվաբանութեան գրանքում է նամեւաուարար իեթելութեան բնագագան, բայց լեզվաբանները լեզվի բնույթի, ծագման, զարգացման ու ֆունկցիոնալութեան պրոցեսի մեկնաբանութեան նաատար իմք ևն ընդունում լեզվաբանութեան նկատմամբ կամ

ույն կողմով առնչվող գիտությունների արձայններն ու սկզբունքները: Բնականապես, ուշադրի չէլզարանակա՛ն հասանքների խմբավորման համար հիմք պետք է ծառայի այն հանգամանքը, թե ո՞ր գիտություններն են հատկապես հիմք բնորոշում: XX դարում աստիճանաբար արմատավորվում է չեզոք՝ հասարակական ինքնուրույն բնագավառ լինելու բնորոշումը: Այս հետ կապված լեզու և ամեր սկսում են բննի իմանեկատրելե, այլ էրևույթները կործան, ամեր էլ չսկ այն կողմերով, որոնք կապվում են այլ գիտությունների ուսումնասիրության բնագավառների հետ. «Մարտը» լեզվաբանության ստեղծելու փորձերին գրեթեթաց ստեղծվում են լեզվաբանական միջոցառումներ, գիտական բնութայն աշխարհի սկզբունքներն ու գիտելիքները, որոնք կամայք են եկտում լեզվաբանություն այլ գիտությունների միջև՝ բառ բնութայն առարկաների փոխադարձ առերկությունների, բայց (ի սարքերություն XX դարի) առանց խառնելու կամ նույնացնելու լեզվաբանության բնագավառը այլ բնագավառների հետ: XX դ. հասանքներն սկզբնական շրջանում դեռեա պայմանավորված են էթեն շատ սովեր քիչ լուծվի գիտական այլ բնագավառների բնութամներով, բայց սատիճանաբար լեզվաբանությունն սովերն ու սովեր է ինքնուրույնանում, և չեզոք ուսումնասիրության բնագավառներն սովեր են ուսումնասիրվում: Ընդհանուր առմամբ, փոքր-ինչ պարզ գործելով հարաբերությունների իրական բարդությունը, կարող ենք տեսի, որ մեկողը (իմք ենք բնութանում լեզվաբանության պատմության հարցերի ժամանակային, իսկ սեռությունը (կույնկացիան)՝ տարածական խմբավորման համար, քեչ որում ենթադրանքների առանձնացման սկզբունքը կամայք է ժառայում դրանց միջև:

Մական վերևում շարադրված սկզբունքները լիովին օժտարու մեով լեն կարող կիրառվել: 1) լեզվաբանության պատմությունը որպես գիտական գիտելիքին հենվում է որոշ արապիցիայի վրա, և հնարավոր է լիովին հրամարվել երանից՝ առանց լեզվաբանության ժառանգորդականությունը խզելու: վրանկի մէջ դեպքերում մենք ստիպված ենք եղի մտննի կրկնակի սեվանումներ, որոնցից մեկը բնորոշ է մեր սկզբուների համար, մյուսը սեւրածնչա տարք է տրայիցիային սշապեա, սրիակե, «պոթիթիցիայի» գիպեւ ընդհանուր անվանման հետ միտարին որպես նրա տարատեսակներ տրվում են «երկոթքրականություն», սկսզանի լեզվաբանական գիրոց» և «մտակվայի լեզվաբանական գիրոց» սեվանումները և այլն: 2) Արքան էլ մգտենք ընտրել այնպիսի անվանումներ, որոնք ամենից

տիկյի լայն աջուսացումն քննվող ելուձքը, աշխուժեցնելու շնորհիվ, պետք է նկատի առնել, որ դրանք չեն կարող սպառել բնութագրվող կունցեպահիչ և անթուրեր և ավելի կամ պակաս շարժվող պայմանական շուկայի են կրում. որս: դեպքերում դրանք կարող են շատ լայն բնութագրել նյութը. մինչևեռ այլ նկատարում կարող են ավելի պարզապես համարել կամ էլ սխալողմանի լինել: 2) նյութի ժամանակագրական բաշխումը միշտ էլ կապված է որոշ զմայարութունների հետ. նախ՝ այս կամ այն շրջանը մյուսից կարող է դարձանալ մասնականորով չի առանձնանում, իսկ նույն կատարակատարում է, որին էլ, XIX դարը առնել ամբողջությամբ և ոչ թե սխալ, ասենք. 1816 թվից՝ Բուրգի ստալիտ դրժի լույս առնելու ժամանակից երկրորդ՝ լեզվարանները միշտ չէ, որ դարձել են ժամանակագրականորին հասուկ սահմանազատված շրջաններում. նրանց նայացքների մեջ հասարակ փոփոխություններ են կատարվել և այլն. այս դեպքում բնականաբար այս կամ այն լեզվարանին դնում ենք այն շրջանի մեջ, որ նրա հայացքների համար ավելի բնորոշ է և որին վերաբերում են նրա ստեղծած լեզվաբանական հիմնական արժեքները. երրորդ՝ որոշ հեղինակների գործեր սարսքով են ոչ իրենց տարած ժամանակ. հայտնի են դարձել լատ տիկյի ուշ, երբևեռ էլ այն ժամանակ, երբ իրենք՝ հեղինակներն այլևս չէին ապրում. այսպես, Մոսկոբր՝ սոցիոլոգիական դպրոցի հիմնադրող, վախճանվել է 1913 թ., մինչևեռ նրա գլխավոր գիրքը լույս է առնել 1916 թ. շարքորդ՝ ոչ յուր լեզվարաններն են համարութաց քայլի ժամանակի նվաճումների հետ, թեև այս կամ այն կոնկրետ բնագավառում նրանք կարևոր դեր են կատարել տվյալ շրջանում և պետք է հիշատակվեն հենց այդ շրջանում: 4) ընթ լույս. նյութի նկատարում տվյալ լեզվարանի գործունեությունը հասուկ կերպով կապված է այս կամ այն լեզվարանական ուղղության հետ և պետք է ինչպիսի որս մեջ. սպա պատահում է նաև, որ տվյալ լեզվարանի գործունեությունը եռյակաբար հասուկությամբ չի կապվում այս կամ այն ուղղության հետ, այլ կարելի է առաջին հերթին լեզվի ուսումնասիրութան այս կամ այն կոնկրետ բնագավառում անոք բերված արդյունքներով. այսպես, որին էլ, ինչպիսի լեզվաբանությունն պատմության մեջ կարևոր է առաջին հերթին՝ իր շատ հայտնական ուսումնասիրություններով, իսկ նրա լեզվարանական ընդհանուր կոնցեպցիան որի է որիցինայությունն լույս և առանձին ինտուիցիոն չի նկատարված. սակայն միայն շարունակական կոնցեպցիան լեզվարանության պատմության իրավունք չունի

չըրանցելու: Այդ նույնը կարելի է տեսչ այս կամ այն մասնակի պրոյեկտին, այս կամ այն չեզոքին նվիրված օւսումնասիրությունները ճաւրն: Խման ղեկըրերում մենք վարժիչ ենք Նեակչայ ձևով չեզոքականական կոնցրեպցիաները և ուղղութիւնները ղրխաւոր ենք: Կաշաքուղիչներին յայաքաների և ՚իմնական աշխատութիւնները ընտիադրումից Նեակ քննում ենք առանձին բնադաւառներում՝ սովորչ ենթաշրջանում ձեռք բերված մասնակի նվաճումները: 3) ԱԱ դարի չեզոքութեան պատմութիւնը նեարաւոր չի բնեւ) միտնական ձևով: օտմնութեան չեզոքութեան պարպաղաւթ սկզբնական օրոնումները կարճ շրջանից Նեակ քննաքիչ է իր ուրույն նախապարտով, քան արուստմեանում: Հետեւաւար՝ մենք այն առանձնաքիչ և բնեւ) ենք սեկնախ ձեռք՝ ԱԱ դարի չեզոքութեան պատմութիւնը, այսպիսով. բաժանելով երկու յատմածի: 6) Պատմաւ. Նամեմատական չեզոքութեան ՚իմնադրները սովորաւար քննվում են առանձին. այդպիս ենք վարժիչ և մենք՝ որոշ շափով խախտելով նշաթի բաշխման քեղճանոր սկզբունքը: 7) Քանի որ, ի տարրերութիւն չեզոքութեան պատմութեանը նվիրված աշխատութիւնները պետիւյն մեծամասնութեան, մենք աշխատել ենք բնադրել չեզոքութեան պատմութեանը՝ իր աւարտական գրեթե այց կորվածքով, բնականաւար առաջաքիչ և նպերիտիգադիայի միասնական սկզբունքները որոշման նոր ղժվարութիւններ, և մենք չի, որ պիտի աւենք, ին ՚նշ շափով ենք կարողաքել յադմաւելը գրունք:

Չեզոքութեան պատմութեան պերիոդիչայիան մեր աշխատութեան մեջ քննուում է Նեակչայ տեսքը:

1. Խաւտիչ վերջումական չեզոքութեան ձեւադրման շրջան (՚իմն չեզոքութեան — չեզոքութեան գիտելիքները՝ սկզբնաւորութեան միւլի և V III դ. վերջը): այս շրջանի յամար կարելի է տարրերիչ 3 ենթաշրջան:

1. Խաւտերիտրիտական իզոլյացիաներով (՚իմն գարեր) — Իյս ենթաշրջանում սկիւր առնույ չեզոքութեան գիտելիքները, գիտարիներով նախաքիչաւորական պատեկերայումներին: Եանդեւ և նպիս իրարից գրեթե սեկնախ կեկորտեներում (էքիքներում) և ուսանձին բնադաւառներում (չեզոք օւ գլի՝ ուսուցում, վիլիյսութա-

¹ Կաւ. յ լուստելիւ՝ «Հեակչայիչ» [Նեակչայի] և լուստելիւ՝ և լուստելիւ՝ նշանակում է քարձի վրա նեկոք, քաստերից նշաք (պեղում. իմաքութեւ) և լուստելիւ՝ իր. 1802:1900) բաւաննաքում, առանձնաքում, տեկնաքում, մեկնաքում քաներիչ:

յութնոսի, բաւարարական սոցիալաւանք)։ Արա Նեա կապված, մի կողմից, չեզմարանական Նեոսոթյուններն ու քեղահարացութիւնը Նեոսոթում եւ միայն սոյնոյ չեզուեքի բեծեոսած փաստերի վրա ու կաշկանդված եւ աչո չեզունքի բնույթով ու առանձնահատկութիւններով, մշտա կողմից, չեզմարանութեան գարացումը գիտեա պարջանսովորման (սոյնոյ չեզմարանութի ուսանելովութեան բնութիւն ու Նեոսոթութեանութեանութիւններով)։

2. Ապրիլի 1910-ական յոյճնութիւն խիչին զարեք — վաղ միջնա-դարից — Այս եւթնաչորսնամ սեղի է ուեծնամ չեզմարանական դի-տելիքների որոշ փոխանցում՝ ազդեցութեան մի քունի սահմանա-փակ ուրուների ներսում և զրանց եւթնաչորսմ եկեղեցու և իշխող կրօնական իշխութեանի պահանջներին։ Արա Նեա կապված, մի կողմից, չեզմարանական Նեոսոթյուններն ու բնութանագրումները Անք եւ յերում սպրիլի 1910-ական յնույթ, մշտա կողմից, չեզմարանական փոխելիքների ընկարումը կատարում է գերազանցապես զոգմարաններն ու աւերանագրութեանը։

3. Իմպրիմի-տելիքական եւ սպրիտնաչիտութեան ունիվեր-սաչիզմ՝ (վերամեթոյան շրջան և XVI — XVII դդ.) — Այս եւթնա-չորսնամ առանձնապար չեզմարանութում եւ ինչպէս չեզմարան-ական ազդեցութեան ուրուների սահմանափակութիւնը, այնպէս էլ եկեղեցու ու կրօնի կաշկանդող ազդեցութեանը, աննախընթաց կերպով մեծանում եւ չեզմարանական աշխատանքի շրջանակները։ Արա Նեա կապված, մի կողմից, պահանջ է առաջանում մշակել ամենաարագագուն կառուցվածքի չեզունքը Նեոսոթյումը նկարա-զրեյու եղանակներ, որ կատարում է գերազանցապէս չեզմարանական Իմպրիմի-տելիքական քննականութեան սկզբունքների բազայի վրա, մշտա կողմից, բանականութեան դիրքերից գերանայել չեզմարանական բոլոր եւթնաչորս յնույթները և ստեղծել բոլոր չեզունքի սամար կիրաների բանական սկզբունքներ։

II. Պատմա-նամակատական չեզմարանութեան Անագրութեան շրջան (Արա չեզմարանութեան XIX դար)։ Այս շրջանի նամար նույնպէս կարելի է տարրերից 3 եւթնաչորսնամ։

Այս . . . 1910 թվաթիվից (նախքան փոքր, նախան փաստերը, այսինքն՝ փաստերի վրա չեզմարան) բառից։

Չեզմարան քառ ծագում է բառ. univ. et alia թեմաթեմաթ, թեզ-նանթեմա, որը աշխարհն ինչպիսիք, նամարանային, ախերանական բառից։

1. Թագաւարանական (դիւնիտիկոսկոսն) կամպարաւոյնիզով (XIX դ. I կեսը): Թաւամբ՝ դիտութեան միջ տիրապետութեան հաստատող ընդհանուր ցարափարները, մասամբ էլ՝ լեզվաբանական փաստերի համարման, ցարապարման ու մեկնարանութեան նախորդ փորձերի բազայի վրա հանդես է գալիս պատմաւ համեմատական լեզվաբանութեանը որպէս փոխադարձութեանից, բաժանորդութեանից ու լեզվի պարզական գործնական աստիճանի անկախ ընթացքով՝ իր որոշյալ խնդիրներով ու մեթոդով. լեզվաբանութեան յաջողութեան կենտրոնում գտնվում են գննելիական պարզմանները՝ Կոպտոլոգիկոսի ծագման և լեզուների յիստականական կառուցման ընթացքի կազմավորման հարցերը. ընդ որում այդ պարզմանների յաճախեալ համարման է լեզուների (ցարապարից լեզուների) համեմատութեանը:

2. Կենտրոնականացական (ռեկոնստրուկտիւստական) կամպարաւոյնիզով (XIX դ. III քաւորը): ...Մի կողմից՝ բնական դիտութեանների (հասկապես բիոլոգիայի) և հոգեբանութեան ցարապարման, մյուս կողմից՝ լեզուների համեմատութեան ուղղութեամբ կատարված նշուիլ տեղաշարժեր են առայ բերում պատմա-համեմատական լեզվաբանութեան ցարապարման բնագաւառում: Լեզուների համեմատութեանը շարունակելով դիտել որպէս պիտակոս միջոցը՝ լեզվաբանները փորձում են պարզել համեմատակող լեզվական միազորների նախաները և նպատակ դնում փնտրականը: Կամ փառայ լեզուներին ձեռնարկ տված հիմք-լեզուները:

3. Սրբնաստամանըական (նոմոստիկական)՝ էվոլյուցիոնիզով (XIX դ. վերջին քաւորը) — Բնական ցիտութեանների բնագաւառում կատարված հայտնագործութեանները և հոգեբանութեան նկատար նշանումները՝ մի կողմից, և լեզվաբանութեան մեջ մի արք կարնայ նշանական արեւքների հաստատումը՝ մյուս կողմից, ստեղծում են այն համոզումներ, որ լեզվաբանութեանը կարելի է դարձնել միանգամայն ճշգրիտ արեւքներով առարկայից դիտութեան միջոցով, ոչ առանց Գարվիկի էվոլյուցիոն ուսմանը արդիւցութեան, լեզվական պարզարկ սկսում է պատկերացվել որպէս անկախ էվոլյուցիոն փոփոխութեանների արեւքից շարք և ցիտական միակ հարապար հայտնաբերում համարվում է պատմականը:

¹ Հուն. γένεσις (γένεσις)՝ ծագումնաբանական արդիւցութեան անկախ ծագումնաբանական արեւքները և լատ. comparativus՝ համեմատական արեւքը:

² Հուն. ἀναγέννησις՝ արեւքնաբանական, արեւքնաբանական արեւք:

III Գիտականության, գեղարվեստական լեզվաբանության ձևավորման շրջան (փաստաձևակերպ լեզվաբանություն՝ XX դար), այս շրջանի նյութը նպատակահարմար (բաժանելի երկու շտապածի, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր զարգացման յուրա՛նուակաթյունները:

Ա հատմամբ. նախաառվեստական և արտասահմանյան լեզվաբանություն, որի զարգացումն մեզ կարծիք է տարբերել Մ ևնիաշրջան.

1 Ֆունկցիոնալիստական սինթեսներով՝ (XX դ. սկզբից մինչև 20-ական թվականներ ղերքերը).—Մասամբ՝ փոխառաբանության մեջ ու գիտական դասնադաս բնագավառներում՝ նախկին եկած երբ զարգացաները, մասամբ էլ՝ XIX դ. լեզվաբանության միակողմանի զարգացման նանդեպ առաջացած ուսկցիան ինքն են տալիս լեզվաբանության նախորդ շրջանի զարգացաների ընկադատական ղերանաշման համար: Այս հնիաշրջանի գրեթե բոլոր լեզվաբանական սկզբնաբանները հանդես են գալիս XIX դ. ղերքին ջատորդում տիրապետող երկուքանկանական ուղղության միակողմանի պատմականություն, լեզվի ամբողջականության տրաման (արտոմիզմի), սեղ էմպիրիզմի ընկադատությունը. այս ուղղությունները լեզուն թննում են ֆունկցիոնալ գիրքերից՝ այդ բառի ամենաբայն առումով էն՝ լեզվի նադորդակցական ու արտահայտչական ֆունկցիաների տարբեր կոդները, և՛ լեզվասխատմի քաղադրիչներին ֆունկցիաներին ֆունկցիոնալ գիտահարաբանությունները):

2. Կառուցվածքային (սարուկոտորային) պիլիմիտացիոնիզմ՝ (XX դ. 20-ական թվականների ղերքերից մինչև մեր օրերը).—Այս ևնիաշրջանում ևս՝ մասամբ փոխառաբանության մեջ և ամենատարբեր գիտությունների բնագավառում հանդես եկող զարգացաները, մասամբ էլ լեզվաբանություն նախորդ հնիաշրջանում կատարված ուսումնասիրություններն ու հայտնված մոդերը հիմք են տալիս լեզվաների կառուցվածքային իմանեննա ընեուկցիոնալ համարելու լեզվաբանության միակ հիմնական բնագավառը և ինամբով ամհմանազատելու լեզուն այլ երևույթներից ու լեզվաբանությունը՝ այլ գիտություններից: Այս կառուցվածքային մանավորվում են նաև լեզվաբանությունն ու այլ գիտությունների միջև կանգնած մի ջարդ գիտ.

Նաև, (սու- սեմ-ս+) չունո՝ սեմանալք քառից. փեր-նիա է կոդում լեզվական երևույթների գիտակազմվածությունը յուրաքանչյուր միջան մոմենտում՝ ի արբերություն գիտահարաբանի (երևույթների պատմական հայրգական հարի):

Հաս. սեմանա սեմանալքումք և delimitatio սահմանադատում, սահմանորդումք քառերից:

ցիւլիները, որոնք չեզոռներն ներկառուցման ժամանակ քննութիւնը համարելով թան լեզվարանութեան նպատակը՝ իրենք գրադրում են լեզվի քննութեամբ՝ Լոգոգրաւական, ֆիզիոլոգիական, ախտաբանական և այլ եկատառումներով. որանով իսկ փոքրէք են արտում Տշարտութեան աստիճանագրութիւն լեզվի քննութեան պահազան հայեցակետերը:

Ի հաստատ. Իրականական լեզվարանութեան, որը մեծագործում է մարտահասական գիտելեպիկա-մատերիայիստական փրկիտագայութեան հիմքի վրա, իր պարզաքման ընթացքում հազմանարելով իգեալիստական և վորչար մատերիայիստական կոնցեպցիաների ազդեցութեանը. ի մի բերելով և քննադատարար արտագործելով նախորդ ողջ լեզվարանական ժառանգութեան լազմագոյն կողմերը:

Լեզվարանութեան պատմութեան Յ շրջաններն ընտրող պնդութ. — Լեզվարանութեան զարգացման Յ շրջանները բնութագրում են հետևյալ հատկանիշներով.

1) Հաստատականակայի գործերի հաշվառման՝ առաջի շրջանի համար բնորոշ է ստատիկ քննութեանը (ստատիկութիւն)՝ երկրորդի համար՝ պատմական քննութեանը (խտորիկութիւն)՝ երրորդի համար՝ կատարելագործութեան-ժամանակագրական քննութեանը (ստատիկութեան խտորանագրութիւն) և նախին շրջանում լեզվի լեզվարանութեան պատմական հայեցքը, և լեզվի ուսումնասիրութեան կայանակները ստատիկ վերլուծութեան եղանակներ են: Երկրորդ շրջանում հաստատ է գայիստական հայեցակետը, որը որոշ միակողմանիութեան է ստատում՝ համարելով միակ գիտականը: Երրորդ շրջանում զարգացում են ստորում և ստատիկ. ե՛ պատմական հայեցակետերը, ընդ որում, իրաւարկելով կախարչ շրջանի միակողմանի պատմականութեանից. որոշ հասանքներ ուստիստիկութեան են տալիս ստատիկ հայեցակետին: Գերադասութեան տարով նրան պատմականութիւնը հանգեց և այն զեկող լեզվի ուսումնասիրութեան հիմքում, որպէս լեզվի ստատիկութեան ընտանման արտահայտութեան, ժամանակակից լեզվարանութեան ներկայացուցիչները լեզվի պատմական վերլուծութեանը կատարում են ժամանակագրական շրջանը հաստատելու միջոցով՝ ըստ նախորդ շրջաններում լեզվարանութեան

1) Հուն. 1770-1780 թվական, կայուն, անշարժ բնորոշ լեզվի պատմական շրջանն ընենք):

2) Հուն. 1780-1790 թվականներն ընենք):

3) Հուն. 1790-1800 թվականներն և հետո լեզվի ուսումնասիրութեան շրջաններն:

կրած վերականգնողությունների, քան չին սխառեմի տարրերի՝ նոր
ախտերի մեջ գրաված տեղի:

2) Ըստ կյուբի քննության տիրապետող մեթոդի՝ առաջին
չրջանի նամար բնորոշ է օտառիկ-վերլուծական քննությունը
(օտառիկ տեսչությունը), երկրորդի նամար՝ համեմատական
քննությունը (կամպարատիվիզմը), երրորդի նամար՝ սխառեմային-
վերլուծական քննությունը (սխառեմային անայտնիզմը): Ինչպես
չրջանում ուղադրությունը կենտրոնացված է առանձին լեզուների
կառուցվածքի վերլուծության վրա, առանձանաբար մշակվում են
ուղղային վերլուծության և կյուբի սխառեմափորման միասնական
սկզբունքներ: Երկրորդ շրջանում տիրապետող մեթոդը համեմա-
տությունն է, որ կատարվում է կամ ցնդակից լեզուների, կամ մեկ
նույն լեզվի սրտամականորեն հարթորոշ շրջանների ընդհանուր թա-
ղում ունեցող միավորների միջև. սչի կյուբի սխառեմափորման և
վերլուծման սկզբունքների հարցում կամպարատիվիստները հենվում
են նախորդների վրա: Երրորդ շրջանում պահանջ է առաջանում վե-
րանայնի վերլուծման նախորդ եղանակները, ստեղծել բարձր լե-
զուների օտառիկ վերլուծման նամար կիրառելի եղանակներ և
յարկյազի պատմա-տեմեմատական լեզվաբանության վերլուծման
եղանակները, հատուկ արժեք է ներք բերում սխառեմի դադափարի
կերտումները, որը պատմական վերլուծության մեջ հանդիցնում է
ժամանակագրական լեզուների (տարբեր սխառեմներին նախակ
Լեռ-
վույթների) առանձնացման և ներքին վերականգնման սկզբունք-
ներին:

3) Ըստ լեզվի կառուցվածքային ստորերի փոխարարի
Յյան բերնման առաջին շրջանի նամար բնորոշ է միասնականու-
թյունը, համադրականությունը (խեռեկրիզմը, սինթետիզմը), երկ-
րորդի նամար՝ տրոսպոնությունը (տատիզմը), երրորդի նամար՝
սխառեմայինությունը ու սցուպանությունը (սխառեմատիզմը և
սիցուպանիզմը): Ինչպես շրջանում լեզվի կառուցվածքային վեր-
լուծության մեջ չի կորչում սվյալ լեզվի ամբողջականությունը և
սխառեմայինությունը զգացումը, սա բարդություն է մտաածը նրա-
նույ, որ ղեկնա յառ շեն խորացել լեզվի ժանրամասնորի մեջ,
մասունջ: նրանով, որ պարմակվում են մեկ լեզվի մեջ, և տարբերի

1 Կառ. և Կուբ. Եամբողջական բարից
2 Կառ. և Կուբ. Եամբանեմի, առանձ (մեկ լեզվի տրոսպան. մանրատ-
ված քննությունը):
3 Կառ. (1957 թ. համալ. հավասարաչափ): 1957 թ. և Կառ. Եամբողջ

ուսումնասիրությունը քննվում է գեղեցիկ միայն ազգայ լեզվի դիրքերից, մասամբ երանով, որ լեզվի սևումնասիրությունը դեռ դուրմնակա եղանակներ է հետազոտում:— Իսկ պարծնակաև ուսուցումը պահանջում է ամբողջի իմացում որոշ կոնկրետ եղանակի համար, — մասամբ էլ երանով, որ լեզվական ուսումնասիրության բնագավառը դեռ չի սնցատվել այդ բնագավառներից: Երկրորդ շրջանում առաջ դնացող վերլուծությունը աստիճանաբար շակեցեում է ամբողջականության գագաթան կուրսի, մանրամասնությունների և «աստիճանի», մանրամասն ու լեզունների համեմատությունը սեշաչություն կենտրոնում է, և համեմատող լեզուների ամբողջականությունները դրանցում թույլատրում է: Երկրորդ շրջանում փորձ է արվում վերացնել «աստիճանը»: Իհարկում է աստիճանի և աստիճանի մասին պահանջները հարաբերություններ և աստիճանի վերաբերությունը կատարելու սխալների դիրքերից և անայդպիսի անցկացնելու աստիճանի բաժինների մեջ կիրառվող վերլուծության սկզբունքների միջին (հզամիջին) և նախին շրջանում ուղադրություն կենտրոնում է ամբողջը, երկրորդ շրջանում՝ ամբողջի մասերը, երրորդ շրջանում՝ ամբողջի ու նրա մասերի փոխհարաբերությունը:

Ճ) Է՛տա իմաստավոր միավորների (բառերի) ձևի և բովանդակության (հիման և իմաստի) փոխհարաբերության բարձրման ու մեկնարանության՝ առաջին շրջանի համար բնորոշ է համար դրական-անվանային քննությունը (սինթետիկ սեռմատիկա)՝ երկրորդի համար՝ վերլուծական-ձևային քննությունը (անայդպիսի ֆորմալիզմ), երրորդի համար՝ ֆունկցիոնալ նշանային քննությունը (ֆունկցիոնալ սեմիոտիկա)՝: Առաջին շրջանում լուսատային միավորների (բառերի) ձևը և բովանդակությունը առնվում են միասնաբար, որա համար հիմք է ծառայում բառի սինթետիկ բնույթը որպես անվանում, մի բան, որ հնթադրում է և՛ բանաձև, և՛ բառիմաստ (հարաբերությունը դեպի անվանվող առարկան): Երկրորդ շրջանում աստիճանաբար տեղի է ունենում որոշ խզում ձևի և իմաստի միջև, ուղադրությունը կենտրոնացվում է ձևական վերլուծության վրա, բառի ամբողջականության բարձրմանը կորչում է հանուն բազադրիչների: Երրորդ շրջանում փորձ է արվում վերացնել իմաստային միավորների (բառերի) ձևի և

1 Նուև, սոցիալական-բառեր:

2 Նուև, միջին լեզուն, զբաղվող բնագավառի: Ի՛նչևհ, զբաղվող և զբաղվող լեզունների բառերից:

բովանդակությունը՝ ելանի և ֆունկցիոնալի Կառուցվածքների միջոցով, Այս կենսաբան հաճախակի հասանում են ժայռաձև դեղերի, բարձր կարգի ազդեցության հիմքից կամ դիտում լսի որակն սիմվոլ:

5) Հաս լեզվական վերլուծության հիմնական միավորների բնույթի՝ ստացին շրջանին բերուշ է բառա-ստացիայի քննությունը (չհարկված կամ լուրջներով)՝ և էլեմենտիզմը, լիսերիզմը, ստաց-տիզմը)՝, երկրորդի համար՝ արմատա-ճեղքումային քննությունը (ուսուցիչիզմը և ֆունկցիոնալիզմը)՝, հրդրդի համար՝ ձևային-ճեղքումային քննությունը (մորֆոմատիզմը և ֆունկցիոնալիզմը)՝, մասամբ էլ -գրուս Կարգերիզմայինների քննությունը (պելլոցիոնիզմը)՝, Առա-ջին շրջանում լեզվական քննության հիմնական միավորներն են բա-ար և տար. լեզվականական ուսուցիչային հիմնական բնա-դասականները խոսքի մասերի և տարերի համակարգներն են: Օրկորդ շրջանում լեզվական քննության հիմնական միավորները արմատ-ներն ու ճեղքումներն են: լեզվականական ուսուցիչային հիմ-նական բնագավառներն են ձևաբանությունն ու ճեղքումայինու-թյունը: Օրկորդ շրջանում լեզվական քննության հիմնական միա-վորները ձևայիններն ու ճեղքումներն են, մասամբ էլ ստացույթ հա-րաբերությունները: լեզվական հետազոտության հիմնական բնա-դասականներն են ձևաբանությունը (մորֆոմատիկան) և ճեղք-մատիկան (ֆունկցիոնալ, ֆունկցիոնալ):

6) Հաս սյն բանի, թե լեզվի ո՞ր կոնկրետ դասերումն վրա է ուղարկությունը կենտրոնացվում, առաջին շրջանի համար բերուշ է բանաբանական-գրային քննությունը (ֆունկցիոնալիզմը կամ լիսերիզ-մը)՝, երկրորդի համար՝ բանաբան-խոսքային քննության (ֆուն-կցիոնալիզմի)՝ արմատաբանումը, երրորդի համար՝ ֆունկցիոնալ-ստորհարկված քննությունը (ֆունկցիոնալ դիֆերենտիզմը)՝, Ա-

1 Հուն. λέξις գրուս և միջ ռու կոն էրուքի մասերը բաներից
 2 Հաս. φωνητική επιστήμη, ստորերը, λέξις, φωνητική, հուն. φωνή: 2
 3 Հաս. φωνητική επιστήμη և հուն. φωνητική, մայն բաներից
 4 Ֆունկցիոնալիզմ և մորֆոմատիկան բաներից (հուն. μορφή)՝
 5 Հաս. μορφή επιστήμη, բաներից
 6 Հուն. φωνητική επιστήμη և հուն. φωνητική, գրու-
 վոր, գրական բաներից
 7 Հուն. φωνητική επιστήμη, հուն. φωνητική, արմատաբանություն
 8 Հաս. φωνητική επιστήμη (հուն. φωνητική) բաներից

ուսղին շրջանում ուշադրության կենտրոնում են դրսևոր սերտա-
 դրանքները, գրավոր խոսքը. էթն տրուսասանության ժառին խոս-
 փում է. ապա լակ գրավոր խոսքի հետ ունեցած առնչությամբ (ուղ-
 գաբուսությունը) էպիտոթը շրջանում առաինանաբար սկսում են
 կարևոր սեղ հասկացնել կենդանի շղմանը. գրավոր խոսքը ուշա-
 դրության է արժանանում հիմնականում այն շղմով, որ շղմով
 այն արտապրում արտասանությունը. Երրորդ շրջանում գրավոր
 և բանավոր խոսքը արժեքավորվում են ու տարրերակվում ըստ
 հրենց ֆունկցիաների:

2) Հետ լեզվի ուսումնասիրությունը նպաստակները՝ առաինի
 շրջանի համար քերթը է լեզվի նորմատիվ բնությունը (նորմա-
 տիվիզմը). երրորդի համար՝ ծագումարանական բնությունը (գե-
 նետիզմը), երրորդի համար՝ եկտրագրական բնությունը (դե-
 կրատիվիզմը)՝ ինտեղին շրջանում պերազանցապես Լպսուակ է
 դրվում առը հին ուկրաինը հիշա ընթերցելու և մեկնայանելու,
 հիշա պրելու և խոսելու նորմաներ. ուշադրությունը կենտրոնաց-
 վում է այն բանի վրա, թե ինչպե՛ս սեր է ընթանա և ի՛նչ նպաս-
 տակ պետք է սենա լեզվի հարցերի գրավորը: Երրորդ շրջա-
 նում նպատակ է դրվում պարզել լեզուների ցելակնցախուն կուսիքը
 և դարձադրան բնագրը. ուշադրությունը կենտրոնացվում է այն
 բանի վրա, թե որտեղից է ծագել տվյալ լեզուն և որտեղից են
 պաշխ լեզվի տվյալ տարրերը: Երրորդ շրջանում նպաստակ է դրվում
 լեզվի՝ գոյությունը: անցող վիճակի ուսումնասիրությունն այնպես,
 ինչպես կա և ինչպես կազմավորվել է. ուշադրությունը կենտրո-
 նացվում է այն բանի վրա, թե ի՛նչ կա, ժամանակագրական ի՛նչ
 շերտեր են առկա, ը՛նչ հարաբերություն կա նրան տարրերի միջև:

3) Հետ լեզվաբանության առաինի տարածական լեզվաբան-
 ման և ընդանրաշխան առաինի՝ ուսուցին շրջանի համար բնու-
 թյուն է լեզուների ուսանանական բնությունը (սինգուլարիզմը)¹,
 երրորդի համար՝ մասնատկան բնությունը (պարտիկուլարիզմը)²,
 երրորդի համար՝ բազմանրական բնությունը (սեկոնդարիզմը)³։
 Ինտեղին շրջանում լեզուներն առնվում են առանձին, լեզվական հե-
 տադասության հղումակները մշակվում ՛են այն կամ այն լեզվի հա-
 մար և մեխանիկորեն կերտավում այլ լեզուների նկատմամբ, ինչ-

¹ Հատ. *discretiva* գեկտրագրությունն բառից
² Հատ. *singularis* առանձին, առանձնական բառից
³ Հատ. *particularis* առանձին, առանձնական բառից
⁴ Հատ. *universalis* ցելակնցապես, ընդանրական բառից

խորժ ևն առանձին չեզճարանությունները, չեզճի տեսութայան ընդ-
հանուր հարցերի լուծման համար հիմք ևն ծառայում առանձին
չեզճարանությունների տվյալները: Երկրորդ շրջանում հաստատ-
վում են չեզճարանատեղեղներ՝ ըստ ծագման և ըստ ցնդականական
տեղայրի ընդհանրութայան. իշխում ևն մասնակի չեզճարանություն-
ները, և չեզճի տեսութայան ընդհանուր հարցերի լուծման համար
հիմք ևն ծառայում նրանց տվյալներն ու ճգրակացութայունները:
Նրրորդ շրջանում փորձեր ևն արվում հաստատելու թոյոր չեզուների
ուսումնասիրութայան ընդհանուր եղանակելու ու սկզբունքելու, մշա-
կելու ընդհանուր օրինասչութայուններ. իշխում ևն ընդհանուր
չեզճարանութայան ուսումնիքները:

Առանձին շրջանները քննելիս բնականաբար պիտք է ուշա-
դրութայան առեղի և նախորդ շրջանում ձևավորված ուսմունքներ
՛նեսուպա դորգացումը. իշխ կերպ ասած՝ պիտք է սուղցվի ՛նեսուր
աբեման.

Առանձնակի	Մասնակի	Հնդհանուր
չեզճարանական	չեզճարանական	չեզճարանական
ուսմունքներ	ուսմունքներ	ուսմունքներ

1) կին չեզճարանութայուն

2) նոր կամ բացակաս
չեզճարանութայուն

3) նորագույն կամ մա-
մանակակից չեզճարա-
նութայուն

Չ) Հուր չեզուների փոխհարարերութայան ըմբռնման ու մեկնա-
բանութայան, առաջին շրջանի համար բնորոշ է չեզուների մեկնասաց-
ված բնութայութելու (իդոլոլացիոնիզմը), երկրորդի ՛համար՝ ծագումա-
բանական-համեմատական քննութայունը (գնեմտիկական կոմպարտ-
տիվիզմը): երրորդի համար՝ ընդհանրական տիպարանական ծա-
գումարանական քննութայունը (տիպոլոգիական-ցինետիկական ու-
նիվերսալիզմը): Առաջին շրջանում չեզուները քննվում ևն մեկու
սացված, նրանց ծագման և ալլ չեզուների հետ ունեցած փոխհա-
րարերութայան հարցերը լուծվում ևն կամ կրունական հայեցակիտով.

կամ առանց որոշակի դիտական սկզբունքների: Երկրորդ շրջանում ուշադրության կենտրոնում է լեզուների ճեղքակցական կապերի, լեզուների ծագման ու գննետիկորեն կապված լեզվաքննադասերի մեթոդական ուսումնասիրությունը: Երրորդ շրջանում ուշադրություն են սրվում լեզուների տիպաբանական ընդհանրություն, միջլեզվաբնույթային կապերը, լեզվակունքի դիտարկումը ու ստորաբնույթյան ներքին ու արտաքին գործոնները, լեզուների զարգացման ֆունկցիոնալ մասնիկային բնույթը, արևալուսնային լեզուների զարգացման ֆունկցիոնալ շարժանքի որոշման, լեզուների համընդհանուր առևտրությունների ու կապերի հարցերը:

10) Ընտրելով ու հարակից էրևույթները և լեզվաբանության ու իմացություն մյուս բնագավառների կապի ու դրա բնութանում՝ առաջին շրջանի համար բնույթ է շարադրված ընկալչությունը (սինկրետիզմը), երկրորդի համար՝ կախյալ բնույթային (դեպենդենտիզմը), երրորդի համար՝ անկախ ու ինքնակա բնույթային (ինդեպենդենտիզմը ու իմանենտիզմը)², մի կողմից և բնույթային հասարակական ֆունկցիայի դերերից (սոցիալ-ֆունկցիոնալիզմը)³ մյուս կողմից: Լեզուն շրջանում լեզվի հարցերը մշակվում են փոխառաջացման, ֆիլոլոգիայի և ճարտասանության հարցերի հետ միասին: Լեզվաբանությունը ստացնում է փոխառաջացման, ֆիլոլոգիայի, ճարտասանության ընդերքում և գոյություն ունի որպես փոխառաջակա լեզվաբանություն (լեզվափոխառաջացում), ֆիլոլոգիայի լեզվաբանություն (քերականություն ու բարոտանագրություն) ու ճարտասանական լեզվաբանություն (ոճի ուսմանը): Երկրորդ շրջանում լեզվի հարցերը կապվում են գերազանցապես բնագիտական և հոգեբանական (մտածելի և տրամաբանական) որինաշարժությունների հետ՝ լեզվաբանությունը հանդես է դալիս որպես բնական դիտարկումների (հատկապես կենսաբանություն) և հոգեբանության կցորդը: Երրորդինաշարժությունների բանալին որոնվում է այդ գիտությունների բացահայտած որինաշարժությունները մեզ: Երրորդ շրջանում լե-

² Հան. ՄԱՄՅԱՆՔԱՆԻ ԷՍԻՆԿՐԵՏԻԿԻԶՄ. ԻՄԱՆՈՒԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԵՐՈՂՎՈՒՄԻ ԲԱՆԻՑ

³ Հան. dependent ակադալ. կախյալ բանից

Հան. independent անկախ, չկախյալ բանից

⁴ Ըստ այն բանի, թե յեղան իր իր կողմով է հանկապես ուշադրություն գրվում, լեզվի իր կողմն է կարծիք ու բնույթը համարվում՝ արտաքին-հնչյունականը, թե ներքին-իմաստայինը:

սուն սկսում է դեռ վեր սրպես հասարակական ինքնուրույն, իր սեփական սրբինայափություններն ունեցող միավոր, ընդ որում ոճանց մտա լիզուն ընդհանրապես դիտվում է լիակատար անկախութեամբ, իմանենտորեն, մշտեներ ժող ընկճում է ըստ հասարակական ֆունկցիայի, նուարակական պայմանաճարվածութեան մեջ. լեզփայ անութեանը դիտվում է կամ որպես ինքնուրույն հասարակական դիտութեան, կամ որպես քննութեան ինքնակիտ սարքիտ ունեցող գիտութեան:

11) Հատ լեզվի և մտածողութեան ու դիտակցութեան փոխհարաբերութեան ըմբանման ու մեկնարանութեան՝ առային շրջանի համար լեռու է նայնացված անութեանը (իդենտիֆիկացիոն)՝ երկրորդի համար՝ տարբերակված ընկալութեանը, երրորդի համար՝ հարաբերակցված ընկալութեանը (ռելյացիանիկացիոն): Անաջին շրջանում լեզուն և պիտակցութեանը ըմբանմում են միասնարար, երանց տարբերութեան նարջը գրեթե չի դրվում. կրկնորդ շրջանում համեմատական հետադասութեանների նեա կապված, հանցում են պրանց տարբերութեան պազափարթին. երրորդ շրջանում ռելյացիութեանը կենտրոնացնում են դրանց փոխհարաբերութեան պարզարանման վրա:

3. ՄԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԼԵԶՎԱԾԱՆԱԿՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Ազգական ևսրցեր ժողովրդական բանահյուսութեան մեջ.— մարդկային լեզվի մարին եղած պատկերացումները թաղված են զարդի մշուշի մեջ: Ինտ ամենաճաղ ժամանակներից մարդիկ հասարգրվում էին այնպիսի հարցերով, ինչպիսիք են լեզվի ծագումը, լեզուների բազմազանութեան պատհաները, կենդանական ոչոգվիտ դրութեան հնարաճորութեանը, լեզվի բնութեանը և դերը մարդկային հասարակութեան մեջ և այլն: Այս հարցերը արտացոլում են զանց հնրիաթների ու անասպելների, անիճքների ու սրհանքների, սուածների ու անացվածքների մեր լեզվի նկատմամբ մարդկանց ունեցած նետարքքութեան, երա սոնցճիտճները պարզելու նմուշներ են նաև ստուղարանութեան վանազան կարդի փորճերը, որոն

¹ Համ. certificate անուանացնելը բարդի

ցով մարդիկ աշխատել են խմաստավորել անհատականները անվանումները:

Իհարկե, այս բոլոր դեպքերում մենք գործ ունենք ոչ թե իսկապես լիզվարանական պիտիլիքների և լեզվի սուսուլնատիբրոսիան փորձերի, այլ լուկ լեզվի նկատմամբ Եզրոժ Հետաքրքրության վկայությունների հետև ինչու լույսը լիզվարանական պատմությանը համար արժեք են ներկայացրելում այն շահով, որ լույսով նրանք վկայում են մարդու սկզբնական հետաքրքրության շրջանակների մեջ լեզվական հարցերի՝ զգալի տեղ դրավելու մասին և որոտացում են մարդկանց նախալեզվարանական պատկերացումները: Լեզվի էության մեջ թափանցելու, երա առեղծվածները բացատրելու սկզբնական միամիտ փորձերը շատ հեռու են որդի լեզվարանական կուռ ուսման քննիչը: Ասկայն դրանք ոչն առահտներն են, որոնք մարդկային միտքը դուրս են բերել ժամանակակից լիզվարանության լայն պողոտաներ Եվ ինչպես որ այս կամ ոչն անհատի լիզուն սուսուլնատիբրոս պես է սկսել այդ ունհուտի ամենալուրջ թափուկանքներից. այնպես էլ լիզվարանության պատմությանը չի կարող լուսնամբ, անցնել մարդկանց այն լեզվական պատկերացումները կայքով, որոնք պիտական լեզվարանության թոյնուկանքներն են: Տի կարելի լեկասել, որ մարդուն հենց սկզբից Հետաքրքրող շատ հարցեր միևն այժմ էլ գիտական լիզվարանության ուշադրության կենտրոնում են գտնվում, թեև լեզվական հարցերի բացատրության ուղ նախնական միամիտ փորձերը նույնքան հետո են արդի գիտական լեզվարանությանից. որքան նախնադարյան քարն կուցին ու ուղեղը ժամանակակից միջուկային զննչից:

Ասկայն ժողովրդական հերիսները, առասպելները, միջները, առածները և այլն պատմական մի դարաշրջանի լեն վերաբերումը Հանդես գալով հնագույն ժամանակներից ի վեր՝ նրանք չենտ առ չենտ անել են, փոփոխվել, հարատուցել են որ տեսակներով, կորպուսի որոշ գծեր, ձևեր բերել որիչները: Ինչ առումով չի կարելի ժողովրդական բանահյուսության բոլոր արտադրանքների մասին խոսել որպես նախապատմական մարդու մտածողության արտադրումների մասին, այլ պետք է խեամքով տեսնենացնել այն բոլորը, որոնք մեզ առնում են դարերի խորքերը: Առածների ու առաջվածքների մեջ թիլ լեն այնպիսիք, որոնք խոշոր ընդհանրացման արդյունք են:

Լեզվի ծագումն հարցը.— Լեզվի հետ առնելով հեթիսները,

միջոցներն և առասպելներն, առաքին խոսույցը կազմում են նրանք, որոնց մեջ խոսվում է չեզոքի մագման մասին: Լեզվի ծագումը, թաղման լինելույժը գործերի ներթափանցումը, որպես առեղծված վաղուցի վնասը դրադեղերը (մարդկային միտքը: Պատմական այս կամ այն դարաշրջանը մարդկանց սովորը շրջանի խմացումը, այս առաջին և հասարակական գոյին համապատասխան՝ իր կենքն է, որն է չեզոքի մագման մասին ունեցած պատկերացումների վրա:

Ամենից ավելի տարածված պատկերացումների մեջ լեզուի հանդես է գալիս կամ որպես աստվածային շերտ, կամ որպես նշանավոր մարդու հայտնագործություն, որից էլ, բայց այդ պատկերացումների, խոսելը են սովորել մնացած մարդիկ: Լեզվի կուլիկտիվ առեղծագործության գաղափարը դեռևս շատ թույլ ստիճակ ունի, որովհետև հարկադարձային մարդու գիտակցումը կուլիկտիվ ինքը կազմում էր այս կամ այն անհատի հետ՝ ստատեի կամ նախահոր պաշտամունքի ճանապարհով:

Լեզվի ծագման ամենից ավելի հայտնի միջոցը արտացոլվել են աստվածային մեջ և կապված են հրեաների նախնական պատկերացումների հետ: Աստվածայինում հարցը լուծվում է ոչ միտմանով:

Հին հատկապես՝ այսպես կոչված Մենդոց գրքի առաջին դիտում լեզվի ծագումը վերագրվում է իրեն՝ աստծուն, որը իր բնութային նախնական քառուի մեջ կարգ հաստատելուց, ցամաքն ու տարր և գերեզն ու գրչերը անջատելուց հետո որոնց սեռուններ է սովել, ինչ աստված լուսնի անունը՝ ցնրել է խափարի անունը գրչեր գրեց: Ի՞նչ աստված հաստատությունը երկինք կուլից... Եվ աստված ցամաքի անունը երկիր դրեց ու գրեցի ժողովրդը ծովեր կուլից:

Նույն այդ Մենդոց գրքի երկրորդ դիտում կենդանիներին ոչ թե աստված է անուններ տալիս, այլ նրանք, ինչ տեղ աստված դաշտի բույսը գազաններին և երկրի բույսը թռչուններին հողից շինել և նկատի առնել բերեց, որպեսզի տեսնի, թե երանց ինչ անուն հղի: Ի՞նչ նկատի ինչ անուն ուր գրեց շինարար կենդանու, այն եղավ երա անունը: Եվ նկատի բույս անասուններին ու երկրի թռչուններին և գաշտի բույսը գազաններին անուններ գրեց: Ինչ նույն մեծ էլ

¹ Աստվածային գիրք հին և նոր կտակարանագ. գիրք Մենդոց, գլուխ Ա, Ժ, Գ, Կ:

² Նույն տեղը, գլուխ Բ, ԿԹ, ԿԹ:

նկայի սանդղեւոց հետեւն Աղաւն ասում է. «Մոլ աս կին կոչվի
բունկի իր այրից տանվնց»¹.

Էնչվի ժազման մասին նման կարգի առասպելներ և միջեր
կան նաև այլ կուրդի ժողովուրդների մոտ².

Հուսումնական մի հեքիաթում լեզվի ծաղումը վերագրւում է մի
իմաստուն ձերտնուր. «Ի սր թծերունին» չրով չի կաթնան դեում է
կրակի վրա. Զուրկ սարսնայով սկսում է զանազան ձայնի ար-
ձակել՝ յլկուրալ, սուբէլ, խշշուլ, «Ինչ այդ ձերունին հչուվեր է
ուղարկում և իր մտա կանչում բոլոր ժողովուրդներին. Ամենից
ազելի արագ վրա են հասնում (ստոնացիները, և ձերունի՛ն արանց
սովորեցնում է իր լեզուի. «Ինացած ժողովուրդները սասնում են
զրի այս կամ այն ձայնը հիշեցնող որն է լեզու»³. Հաստիական այս
հեքիաթում չի կարելի չնկատել յիստաւայեական տեսութայան սաղ-
մերը:

Ըստ սովորադրական մի ամենագրեթյան՝ մարդկային ցեղերը
լեզուներ են ստացել Ասորոյի կենդ զիսկի ուտելու հետևանքով,
ընդ որում ասորիք լեզուները որոշակիութայան տարրեր աստիճան
ունեն՝ նայած այն բանին, թե նրանցով խստուղ ցեղերը մարմնի ո՛ր
մասն են կերել. ամենատրոշակի լեզուն ունեն հարախային ցեղերը,
որոնք առաջինն են վրա հասել և կերել միսը. արևելյան ցեղերը
կերել են փոքրօրիքի վերին մասը և ավելի թիւ որոշակի լեզու ստա-
ցել. ամենազերբում նկատ հյուսիսային ցեղերը բազարաբնի են
ազիյանցով և խոսում են շատ ավելի թիւ որոշակի լեզուով⁴:

Ազգունեի բազմազանւոյան անոջայման և լեզունեի փոխ-
հարաբերոյան նսրցելը... Երկրորդ կարեւոր հարցը, որ զրազնց-
րել է մարդկային միտքը, լեզունեի բազմազանութայան հարցն է.
Այս բնդհմտուր հարցը կարելի է հանգեցնել 3 մասնակի հարցի՝
1) ինչպե՛ս են ստույացել տարբեր լեզուները իրենց տարրեր հաս-
կություններով հանդերձ. 2) ի՛նչ փոխհարաբերութայան մեջ են գտե-
րում տարրեր լեզուները միմյանց հետ. 3) ո՛րն է լեզունեից հնա-
գույնը:

Լեզուների բազմազանութայան ձաղման պատճառների հարցը

— . . . .

¹ Առաջածաւուռն զից էին և հոր կտակարանաց. Կիրք Ծննդոց. զյուի
Բ, 72):

² Ընտ. Փրեզեր. Фольклор в ветхом завете, 1931.

³ H. Steinhilber, Geschichte der Sprachwissenschaft bei Griechen
und Römern, Berlin, 1923, էջ 191

⁴ Եւլյե տեղը, էջ 9:

զանազան առասպելների մէջ տարբեր չուծում է ստանդարտ Այն առասպելները, որոնց մէջ լեզուն արտիֆոթային պարզ է համարվում, բնականաբար չիմք են տալիս և լեզուների բացմուպանույնիան ծագման երկու կարգի մեկնարարումովընթացների համար. մի մասը այդ լանը դիտում է որպէս արտիֆոթային պատիժ, որպէս յարկք. մյուս մասը լեզուների բարձրագոյնութիւնը զնահատում է իբրև գրական երևոյթի և հարգի բացարձակութիւն սրինակ կարող է ծառայել արտիֆոթային մէջ տեղ գտած բարեխոյան տշտարակոյնիութիւնն առասպելը, որն իր զուգահեռներն ունի և այլ ժողովուրդների մասն սեղ ամբողջ երկրի լեզուն մէկ ու խոսվածքը մէկ էր.— ասված է արտիֆոթայինութիւն:— Եւ որով, որ երբ արեւելքից ըլլում էին, Իննասար երկրի մէջ մի գալու պատն ու այնտեղ բնակվիցին. Եվ իբրև աստղի. Եկե՛ք աղջուսներ շինենք ու գրանք կրուկով թրմենք: Իմ աղջուսները երանք համար քարի տեղ եղան, և Կրոմբը երանք չեխի սեղ Լըպվ: Իմ ասպին. Եկե՛ք մեզ համար մի քաղաք ու մի արտարակ շինենք, որոնց դարձաք մի: Եւ կրկինք հասնի, և մեզ տեսն ստանանք, որ շինի թէ ամբողջ երկրով մէկ ցրվենք. Եվ տերը մարդկանց որդիների շինած քաղաքն ու աշտարակը տեսնելու իբրև: Եվ տերն արտը. Իհա մէկ ժողովուրդ են, ու արեւելքի լեզուն մէկ է. և սա շինեք ոկանցին. և ինչ որ շինեք խորհն. երանք յի արգելիլի Եկե՛ք իջնենք և նրանց լեզուն այնտեղ խանակենք, որպէսզի արեւն մեկը իր լեզուների լեզուն չ'ուսկանա: Եվ սեղը նրանց այնտեղից ցրեց ամբողջ երկրի էրեսով մէկ. ու զայնտեղին քաղաքը շինելուց: Իբա համար անուր Թարիտն կուզէ, բանդի տերը այնտեղ ումբողջ երկրի լեզուն խանակեց և տերը այնտեղից ամբողջ երկրի կրեսով մէկ ցրեց երեսը:՝

Հին հույների դիցաբանական դրույթներէ համաձայն՝ մարդիկ սկզբնապէս միայն մէկ լեզու ունեին: Հետագայում Հերմես աստվածը մարդկութիւնը բաժանում է առանձին ժողովուրդների և տարբեր լեզուներ սահմանում:

Առասպելներէ այն խօսվքը, որ լեզուի մարդկային է համարում, բնականաբար տեղիք է տալիս լեզուների բարձրագոյնութիւնն արաջացումն այլ կարգի մեկնարարութիւնների: Իրանք մեծ մասամբ միամիտ բացարձակութիւններ են և խիստ հեռու գիտական որիկ արժեքից, բայց ինքնին կարեւոր են հարցադրման

¹ Առագածաշուշ, Գրք Մեկոց, Գլուխ ԺԱ, 1-10:

առումով: Այդպիսին է արդեն չիշված էստետական հեքիաթը, որ ոչ միայն բացատրում է լեզվի ծաղումը, այլև փորձում է պարզել լեզուների բազմազանությունն առաջացման պատճառները: Համատեպ միամիտ սուսուպիներ արձագանքի են, ինչպես մասամբ օժտանք, նաև ավստրալիացիների և Նյուսիւ-ամերիկյան հնդիկների մոտ:

Ճարրեր լեզուների հասկոթյունների մասին նախադիտական պատկերացումները հսկողում են միայն ամենամակերևային դիտողությունները: Եկատելով լեզուների միջև եղած սրոշ նմանությունները՝ մարդիկ դրանք բացատրում էին այդ լեզուներով խոսող ժողովուրդների նախահայրերի նորարարությամբ: Միտմամանակ մարդիկ չեսոց ի վեր կարողանում էին արտաքին հասկոթյունները տեսակետից համեմատել տարրեր լեզուները, ընդ որում ավյալ լեզվով խոսողները իրենց լեզուն համարում էին ամենակատարյալը ու ամենազեղեցիկը:

Այս կամ այն լեզվի նախնականության հարցը կսազված էր մեկ ընդհանուր նախնական լեզվի՝ լեզուների բողմագանությունը նախորդելու հարցի նետ: Այդ հարցի լուծման մտոթյունը տարրեր են: Այստեղ դեր են խուզարդել կոտեական հաղտոտիթները, ազդային դադմունքը և այլն: Այսպես, ասավածաշոճը հեդիականություն համարող ժողովուրդները հովատացած էին երույշերենի՝ սկզբնական լեզու լինելու մեջ: Այդ եույշ ձևով էլ մահեդականները այդպիսի սկզբնական լեզու էին համարում արաբերենը: Նրանց ավտոցության համաձայն, որ արտադույզել է արաբական հարսնի բուտարանի՝ սեամուսու-ի մեջ, Ազամի որդիները տարրեր լեզուներ ունենին, որանցով խոսում էին իրենց դազակների հետ, իսկ Ադամը գիտեր այդ թղար լեզուները և սմին մեկի հետ խոսում էր նրա լեզվով: Հետագայում Ազամի որդիները, ջրվելով զանազան վայրեր, իրենց հետ տարել են իրենց լեզուները:

Ըստ ժողովուրդներ էլ, նույնիսկ մեզ համեմատաբար մոտ ժամանակներում, սպգային ինքնատիրությունից կամ զունազան կեդծ համոզմունքներից Այնիսի, նախնական են համարել իրենց լեզուն կամ մեքնակից այլ լեզուներ: Հայերի մեղ կարծիք է հայտելվել, որ դրախոց գիտելել է Հայաստանում, և Ազամի լեզուն հայերենն է եղել: XVI դ. երկրորդ կեսի հեդիանով Բեկանուար կարծի-

¹ Հմտ. II. Steinhilber. հեջ. աշխ. էջ 8 և 9

² XVI—XVII դդ. նույնիսկ փորձեր են արվել այդ բանն սպգոցելու: այս մասին տես համադաստանական տեղումը

³ Մ. Ջ. Մ. Ջ. Է. Կ. Կ. Պատմութիւն հայոց. է. Ա. էջ 158—164:

բով այնպիսի նախնական պայտասային: լեզու է եղել Նոյանգի
րենը¹: XIX դ. Ֆրանսիական մի շարք շեղվարաններէս կարծիքով՝
ըրտօտներնն է եղել նախնական լեզուն²: Հատուտաբնիկի Շեքի-
թում նստունները, ինչպէս արեանը, նամարվում է մարդկանց
խուսկ սովորեցրած իմաստած ծերունու լեզուն և այլն:

Հայանի հույն պատմիչ Հերոդոտը իր «Պատմութեան»: Երկրորդ
գրքում հազորդում է Եգիպտական փարաօն Պատմմեսիոի կա-
տարած մի փորձի մասին, որ նպատակ ունէր պարզել, թէ փոյո-
զերեն և եգիպտերին լեզուներէց ո՞րն է ազից հին: Պատմմեսիոյ
հրամարում է երկու նորածին երեխայի մեկուսացնել մի տեղ այն-
պէս, որ նրանք մարդկային ձայն յսնին: Մի քանի ամիս հետո
պարզվում է, որ երեխաները արտաստուում են շին: Ըստ
փոյոզերեն նաց է նշանակում: Պատմմեսիոյ արա հիման վրա
Եգիպտացնում է, որ փոյոզերինց ազից հին լեզու է:

Եթէ հույնիսկ Հերոդոտի հազորդածը միշտ է այս կարգի փո-
քի մասին, ապա, այնուամենայնիվ, փորձի որոյշուերներին մասին
նրա նախադասք չի կարող ճիշտ լինել: լեզուն բնածին երևույթ չէ.
այն հասարակական ձեռք ընրուի երևույթ է և կարող է յուրացիկ
միայն շրջապատից: Ետածին երեխաները չէին կարող որևէ տառ
արտասանել՝ առանց սովորելու որևէ մեկից:

Արդյունքների տեսակետից ազնիի հազատար է թվում Ծաւ-
Արարի Համարիս մի փորձի մասին նոյ պատմիչներ Թալաստուր
Քուրաչեղու և Զարաթիայի նոտորդածը³: Ըստ այդ պատմիչների՝
Ծաւ-Արարը լեզուների հնութեան աստիճանը պարզելու նպատա-
կով մի տեղ է համարում տարրեր լեզուներով խոսող ծնողները
երեխաների և փակել տալիս: Մեկ տարի հետո, ըստ պատմիչ-
ների, Ծաւ-Արարը պարզում է, որ նրանք արձակում են այնպիսի
ձայներ, որոնք ոչ մի լեզու չեն հիշեցնում:

Կենդանական լեզվի» (չլեզուներ)» գոյութեան և մարդկային
լեզվի նետ երա ունեցած փոխհարաբերութեան հասցը.— Լեքիաթ-
ներում և առարպելներում արտացոլում դուած կրորդ կարծիք
շարքը կենդանական լեզվի գոյութեան և մարդկային լեզվի հետ

¹ Ըմա. В. Точен. հիշ. — յի., էջ 44:

² Huet, Gr. hist., 42, էջ 23 (ըստ Ահաոյանի «Երկրորդ քեր-
հանութեան ներածութեան», 1903, էջ 51):

³ Ուրդուտուր արեգալ Զուրաբի, Պատմութիւն Պարսից,
Վարդապետ, 1903, էջ 139—139 և Զուրաբի — Մարգարէ, Պատ-
մութիւն, Վարդապետ, 1870, էջ 35—36:

նրա ունեցած փոխհարաբերութեան հարցն է: Կարելի է ասել, որ Լաւրաւարդը գրեթէ չէր կասկածում կենդանական չեղլի գոյության մասին: Նրա կարծիքով՝ ամեն կենդանի ուրի իր լեզուն կամ, *Մերեօ*, կենդանիններն ունեն մեկ լեզու, բնոյ որում այդ լեզուները կամ լեզուն սեփականացի են մարդուն. տառեծիբ օժտված անհատներ, նրբամէջ և սափարական մտկայանացուները այս կամ այն ճանապարհով կարող են հասկանալ կենդանիներ լեզուն: Արդ, Ներթախներում էլ գործն այնպէս է պատկերացվում, թէ կենդանիները հասկանում են մարդկային լեզուն, բայց մարդկանց հետ խօսում են ոչ միշտ, այլ հատուկ դեպքերում: Մի շարք այլ դեպքերում մարդկանց լեզուն հասկանալու և մարդկային լեզվով խօսելու հասկանալու վերագրվում է միայն սրտը հրաշայի կենդանիների: *Մյապեօ*, հայկական մի շարք հեքիաթներում պատմվում է, թէ ինչպես են Նրեպիէն ձիերը խորհուրդներ առջա իրենց սերերին, ինչպես Թաթան, սկի միս ուտելով, սկսում է հասկանալ թռչունների լեզուն, ինչպես մրջյունների թողած լորր գիմում է հեքիաթի հերոսին սրա խօսած լեզվով և այլն: Հին եգիպտական հեքիաթներից մեկում պատմվում է, թէ ինչպես նոթիերկա-Պոսիսը, Մեռներ-Պոսիս փարագների որդին, գտնում ու կարգում է Ռոս աստուծո գիրքը. սրտատանկիով ստաշին կասարդունը՝ ժնա կասարդեց երկինքն ու նրկիրը, լեռներն ու ջրերը և սեղորշիբիմյան աշխարհը: Նա սկսեց հասկանալ երկնքի թռչունների լեզուն և ջրերի ձկների լեզուն և լեռների գագանների լեզուն¹:

Հնդկական *Վեաման*, *Լակշման* և *Խմատուն* բուն հեքիաթում բուրի մասին ասվում է հետևյալը. Չիրանը շատ խելոք թռչունների են և պիտեն, թէ ինչ պետք է պատահի մարդկանց հետ. հարկագոր է միայն հասկանալ նրանց խոսքերը: Բայց քիչ մարդիկ միայն գիտեն նրանց լեզուն: Բարեբախտաբար լակշմանան հասկանում էր բուրի լեզուն և սկսեց ուշադրութեամբ լսել, թէ նրանք իրար ինչ են ասում²: Հնդկական մի այլ հեքիաթում (տե՛ս լինելու է, *Կիլին*) պատմվում է, թէ ինչպես հեքիաթի հերոսուհին, նստելով բարձր թաղի տակ, սնունկարծ լսում է, որ ծառի վրա խօսում են սրծիվն ու թռիմալը: Իսկ արքայադուստրը անտեսում անցկացրած իր հրկարտուն կյանքում սովորել էր հասկանալ թռչունների ու դառանների լեզուն³:

¹ Сказки и повести древнего Египта, М., 1956, էջ 110:

² Индийские пародии на сказки, М., 1950, էջ 52 . 00:

³ Եռչն սնչը, էջ 110:

Աստվածաշնչում պատմվում է, թե ինչպես Քաղաքամբ էջը ստաւաճածային կոսմոսով սկսում է խուսել մարդկային շեղումից և իր տիրոջը կշտամբել՝

Ճապոնական ճշգրտութեամբ պահանջներով պահանջներով հեղինակները հետզ հետոսին հասկանում է ոչ չիայն կենդանիներ, այլև բուսական գոյացն ու վեճը՝

Էնզիմ էուրյան, դեռի և հասկոյութուններ հետ կապված հաս-
յութը.— Բողոքողական թանաճչտաւթյան մի այլ բնագոյացումի՝ ու
ստեղծանքներն ու ստածներն մից սրտապոյտում են ցոյց տարականց
պատկերացումները շեղվի բնույթի, մարդկային հասարակութեան
մէջ շեղվի խաղաղացած դեռի, շեղվի ունեցած հատկութեաների մա-
սինս էնզիմական աշտոյիսի առածներ և առաջգաճածներ ատկա ևն հա-
մարչա բոլոր մարդկայիններն մտա և հնարայն փոփոխակներն
սկսած:

Ճին հղիպտական տեղաւորում պահանջներ են ունեցող
առաջիններ, որոնք վկայում են նարտաւստեղծութեան կարեւորութեան և
խոսքի ուժի վերաբերյալ հին հղիպտացիների ունեցած բարձր
պատկերացումների մասին. «Էնզիմ դեմքից բոճող է», «Խոսքով
նարտաւստեղծութեան, և կհարկեն», «Կենդանի խոսքը թանկագին կանույ
բարից յով է», «Խոսքով շրթներները շրջում են նրան, և խոսքի
ստիպում է նրա նկատմամբ բարեհաս լինելն և աչքն»:

Ելա բնույթի բարձրագոյն ատածներ են առկա նաև հայերի
մտա. «Թրի կտրածը կշտամբա, մարդու կտրածը շի լաճանա»,
«Խոսքով շրթները կհինս, շեղվով շեղնույլ շեղնա», «Կենդ շեղուն
ածելուց ստեղծ», «Էնզիմ Կանաճը նշողան էլ ժողովի շի», «Էնզիմ
բողը կնկա բողից վատ առ, «Կենդ Խոսք կկաճ, շեղուն գոյար
կարեց», «Տարագր կուպով կկուպեն, մարդը՝ շեղնույլ, «Թուրք մե
մարդ սպանեց, շեղուն մե սպոս (բանակ)», «Էնզիմ յոստ, կանակը
յուր (նախորդ)», «Բանի շեղուն դիտեն, աշխարհ մարդ են», «Էն-
խորքի շեղուն ու թանկոյր շեղուն ա»:

Ինչ և ակնակ վախճարեւորայն ըմբռնումը.— Իկոնոսպես
«արդիկ իրի ակնակնումն ըմբռնում էին որպէս նրա անբաժանելի
մասը. Այստեղից էլ բխում էր մարդկանց հաճախալիքն այն մասին,
ին սկզբան միջոցով կարելի է արդէյ իրերի վրա: Ելա հաճախալիքի

¹ Աստվածաշնչում, գիրք Ծննդոյ, ԻԲ, ԾԲ ԾԱ:

² ЯЗЫКОВЫЕ СВЯЗИ, М., 1956, էջ 80—81:

³ Древний Восток, 1954, էջ 101:

⁴ Կ. Չան աբաճյան, Հայկոյնի առաճանք, 1951, էջ 180:

էլ ՚հիմք էր տալիս շեղվածական կախարդանքները, որ՛Նուսեքները օւ
անհծքները և շեղվածական արգելքներն (խարստի) համար:

Հանազան կախարդանքները, որ՛Նուսեքներն օւ անհծքները
մինչև վերջերս էլ բայն տարածում ունէին ժողովրդի մէջ: Դատերը
տախտում էին. թէ այս կամ այն կախարդանքի խուսերը մրմըն-
բարով՝ կարելի է աղգել այս կամ այն կենդանու և իրի վրա. Հն-
ասայնէլ նրան կամ օպնօթյուն կանչել. շեղարտցնել նրա շար սօքը
կամ իր օգտին ցործի ցնել սոյգայտին: Թուներն վերսցրվում էր
մոգական ուժ և իրենք վրո սղգիչու կարողութիւն: Հանազան կա-
խարդանքները նախապէս տնտեսական բնույթ ունէին և ըստ
մարդկանց հազատարիքների՝ պիտք է նպատակին երկրագործու-
կան, որսորդական և այլ կարգի գործողութիւնների հաջողութիւնը:
Մոգերը և կախարդները առանձնանալով որպէս առանձին դաս՝
կախարդանքներն օգտագործում են իրենց շունիքի սգտին, իրենց
ծնաքը վերցնում դրանց մեկաշնորչը և ասարէր ցեպերի հա-
մար համապատասխան կախարդանքներ ստեղծում: Մոգական ցա-
նազան բանածները յայն յափով տարածված էին ՚հին նպիպտո-
տում, Միջազնաքում և այլուր: Բարեկայիների մաս ցուցնելուն ունէր
այն հազատարիքը. թէ անն մի ՚հիմնեցութիւն կամ գծրախուս-
թիւն ծագում է մի յայս պաւջ. և այդ շար ոգուն քշելու համար
պիտք է իմանել նրա սնունը:

Կախարդանքները, որ՛Նուսեքները և անհծքները մեզ կարելի է
ցանկէ հատուկ տեսակներ՝ նախատեսված նաջող որսի, մկերուս-
թիւն, դնքք զրացումից պանելու. որն իր կողմը պրագելու, դա-
նուպան ՚հիմնեցութիւնների ցնմ պայքարելու համար և այլն:

Քառանկանման և բառիմաստի վերխառարեութիւն ըմբող-
կունը: Ստուգարանութեան վաղ փորձերը.— Տվյալ շեղվով խոսող-
ների պիտակցութեան մեջ բառ-անկանումը և յատիմաստը անխզելի
միասնութիւն ին կազմում: Բառիմաստը միշտ ներկայացնում է
որոշ արտարակցիայի ու բնականութեան արդունք, որը յարաբան-
չուր տվյալ դեպքում կարող է կտակրեմանու և մասնադորոշի: Սա-
կայն կու բառերն մի պիտակի խումը՝ հատուկ անունները, որոնք
նպատակ ունեն միայն այս կամ այն եզակի մոյքը կամ անձը
առանձնեղծել: Միասնեթից Հատուկ անունները նախապէս հաստ-
բակ անուններ են կղել և այս հանգամանքը հանդէպը է նրանց
սկզբնական (ստուգարանական) իմաստի՝ երկրորդ պլանը անց
նկունն, միտգիմնուն և աստիճանաբար զուրս մղվելուն: Հա-
տուկ անունների ստուգարանական իմաստի կորուստը բացա-

տրքովում է եւ այն հանգամանքով, որ շատ գնալքերում նրանք աչխալեցուցեցինք ու ժողովուրդներին հն յուրացվում: Անգլոնա-կան ստուգարանական իմաստի միացմանը նախատում են նաև զանազան հնչյունական փոփոխությունները: Առաջանում է մի վի-ճակ, երբ ժողովուրդը որոշ հատուկ անունների ստուգարանական իմաստը դեռ գիտակցում է, երկրորդներինը գիտակցում է ազուտ կերպով, երրորդներինը բոլորովին չի գիտակցում: Պարզ է, որ եւս պետք է աշխատի սեփական լեզվի ավյալներով իրեն գիտի այլ լեզու, ապա նաև այդ լեզվի սովորներով) իմաստավորել ու միայն առաջին և երկրորդ, այն երրորդ կարգի հատուկ անուն-ները: Այլ կերպ ասած՝ ժողովուրդը սկսում է ստուգարանից անու-ները իրեն մատուցել լեզվական միջոցներով: Այսպիսի ստուգա-րանություն կարող են ենթարկվել նաև փոխառյալ հասարակ սե- նունները:

Հատուկ անունների ստուգարանությունը հնում խիստ տարած-ված էր: Այն էր Հելլոս Մարդիկ այդ կարգի ստուգարանություններն սղտադործել են պատմական անցյալի վերականգնման, սովյալ ակնանանների և տեղափոխների պատմությունը պարզելու համար:

Նման ստուգարանությունները խիստ շատ են աստվածաշրն-չում, ընդ որում դրանց արժեքն էլ կախված է այն բանից, թե ո՞ր լեզվով են սովյալ հատուկ անունները կորցրել կարգի իրենց ծնունդ տվող բաների հետ: Բերենք աստվածաշնչի այս կարգի ստու-գարանություններից մի քանիսը. ո՞րնա համար նրա անունը Բա-րեյոն է կոչվեց, բանդի ոտըն այնտեղ ամբողջ երկրի անունը խառ- նեց: Մենդոց գիրք, ԺԱ, 9), ռեզ Աղամն սաայ, Հիմա սա իմ ոսկորից ոսկոր և իմ մարմնից մարմին է, Թոզ սա կին (Երբ. ԻՏՏՏՆ) կուզի, քանզի իր սչրից (Երբ. 15): անկից (Մենդոց, Բ, 23), ռեզ Աղամ իր կնոջ անունը նվա (Երբ. 1344-5) գրեց, որով-հետև բոլոր կենդանություն (Երբ. 43): անկողների մայրը նա էր (Մենդոց, Գ, 1), անհա դու հի էս ու սրդի սիրտի ծեւս և կրա անունը Իսմայել (Երբ. 115-116): դեւո, բանդի տերը լուց (Երբ. 116-117) քո սաստուգանքը (Մենդոց, ԺԱ, 11) և այլն:

Համարյալ ստուգարանություններ և մեկնություններ հանդի-պում են նաև հին հնդկական, հին եգիպտական, հին հուսկական աղբյուրներում: ԱՅՏԱՅՈՍ Նիարայի սիրունց՝ անծանանց հի-

¹ Երբայրեն 11111 գիտեկը բառից:
² Հիմա, Լուսիս II, Մեդու, Foundation of Language, 1952, էջ 490:

հնգվակուն տեքստերից մեկում ասուցարանվում է որպես սքրոփ (եՅԴԱ-) Կնուդոդ (ԱՅԱԱ) չքաղնացու Հին եղիպտական Փարափոն Փուֆուն և կախարհները՝ Նեքտեթում Ռաներկաֆ (քառասի՝ ասեծեղ կրա կանա), Սահարա (սահապաղեղա բայից) և Կեկու (Կիսուփարս բառից) փարսուֆունների անունները մեկնվում են երանով, որ Իսիդա աստվածուհին ասաղնիին՝ ծնվիլու ժամանակ ասել է. «Մեծեղ մի՛ լինիք մորդ արքանդում, Ռաներկաֆ, էրկրորդին՝ «Մի՛ հասարդիք մորդ արքանդում, և թո՛ղ Մահուբա չինի քո անունը, Երրորդին՝ «Մի՛ մեա արդանդի իսպաղում, և թո՛ղ Կեկու լինի քո անունը: Լուսական մարի՛ յնգվական կրույթների նկատմամբ փերարներ մանրի ասաղնի արտահայտությունը ևս անունների մեկնությունն է, ձգտված՝ զույց տալ, որ անունն արտահայտում է իրի բնույթը: Այստեղից էլ աստիճանում են ստեղծարանություն ունի գործերը Լոմերոսի և Հեթոգոսի մասն:

Ստեղծարանություններով յի են նաև մեր պատմիչների գործերը: Հմմտ. Արհնացու մտտ, ոնչ գեղծքունիսոզ դիտում ոչ Արծրունիս, ույլ արծուի ունիս, որք արծուիս ասաղի ետրու կրէին... Գրտում և զՊնունիսոզ գինի ունիս, որ դարժանի թագաւորի պատրաստէր պլմայելիսն, ոյ սքանչելի իմն գիսելալ եղն բաս գործոյի և անունն, բանելի պատրաստէր զլմայելիսն արքայի չքնախր և ի համեղ գինեաց, ունէր և կոչումն աստանն գին... Անում և զՍպանդունիսոզ ի վերայ գենարտիսոց, և զՀաւունիսոզ՝ բազկակիրս և բազկակալս...»¹

Հարկական սկիզբունցի Գազիին էլզար ևս նշութ է ասելու ույդպիսի ստեղծարանությունների համար: Այստեղ պատմվում է. թի ինչպիսի Գազիի իրեն փերք հասցրած աղջկան՝

«...բաշեց նըզմանց, թարեց սարու տիլու Կեդ
 Աւ գրք գեղի անուն դրեց ձրփոխ-ձարսիլու.
 Աւ էդ դեզ էլ հար հըմկա՝
 Հանդ է Զրդարա բերան
 Աւ անուն չի՝ ձարսիլու՝:

¹ Сказки и повести древнего Египта, 1936, էջ 10.
² Հմմտ. 1. Լուսեհ. Sprachphilosophie der Aften III, 1946.
³ Մեզիսի և որեկոցու Պատմութիւն հուլոց, 1872, էջ 112.
⁴ Չ. Մեզիան և ուրեք, Պոք ու բրոք, Կ. Պոլիս, 1874, էջ 179.

Ա

**ՍՏԱՏԻԿ-ՎԵՐԼՈՒՆՅԱԿԱՆ
ԷԿՁՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆ**

(Զին լեզվաբանություն—լեզվաբանական գիտելիքների
սկզբնաժառանգ միջին XVIII դարի վերջ)

ԱՌՈՒՏԵՐԻ ԵՆԹԱՇՐՉԱՆ

(Հին դարեր)

ԱՊՈՍՏԵՐԻՈՐԻՍԱԿԱՆ ԻԶՈՂՅԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՆԵՐԱՄԵՆԱՆ ՏԵՂԵԳՈՐԹՅՈՒՆՆԵՐ

Լեզվարանական ինժեներուի կենտոնների գոչացման հախտաբնալները և պայմանները. — Անցումը սեփականաբար հասարակագիտությանից դեպի պատահաբար ստեղծված եղանակներում է կուրսուցչային բնագավառում կատարվող մի շարք կարևոր փոփոխություններով Գառապարզային խոսքի ուղղակի ստեղծման սխալը սարկատիսիսից մյուսն էր. «Խորհրդատրական խոսքի փոփոխություններն Արևելքի երկրներում՝ Ադրիատիկում, Միջագետքում, Հնդկաստանում և Չինաստանում երևան է գալիս դեռևս մեր թվարկությանից առաջ IV—II հազարամյակներում. Մակրոնի ցուցանան ձևով այն արտահայտվել է անտիկ ուղիսարի երկրներում՝ Հունաստանում և Հռոմում. Հունաստանում սարկատիսիսից ծագելուան շրջանն ընկելով է V—IV հզ. մ. թ. ա., Հռոմում՝ II հ. մ. թ. ա. II հ. մ. թ. ա.:

Չեաբայն այն բանին, որ սարկատիսիս ուղիսարանքը ցածր արտահարողականություն ուներ, սխտումնեալիմ, սարկոկների մեծաթիվություն և նրանց ուղիսարանքի էմանուելան պայմաններում պայմանում էր հազվեցող սարկոկների բազմակամեալի մեծ մի գանդգան: Միամամանակ աշխատանքի երկրորդ մեծ բաժանմամբ՝ արհեստի անպատմոր երկրագործությունից՝ առաջանում է անտիզիս պեո փոխանակությունը համար ետխատեալաթ արտահարություն. որ իր հերթին նպատում է անտեալիսիս առաջադիմությունը. Հնդկացի արդյունքի բազմակամեալի մեծ գանդգանի գոյացումը

նպատակով է կուլտուրայի փոփոխմանը, գրությունների, գիտությունների և արվեստի զարգացմանը՝ սկիզբն առնելով հայաստանի և հարևան երկրների համար՝ — որովհետև էնդեմիկը, — որ ավելի մեծ յափույժ ննաբազոր դարձրեց աշխարհային բաժանումը հողագործության և արդյունաբերության միջև և դրանով պայմաններ ստեղծեց հին աշխարհի կուլտուրայի՝ հունական կուլտուրայի ծաղկման համար. Առանց ստրկության չէր լինի հունական արտադրանք, հունական արգիտակցությունը, առանց ստրկության չէր լինի նաև հռոմեական պետությունը: Իսկ առանց Հուսեանանի և Հոսմի դրած հիմքի՝ չէր լինի նաև ժամանակակից Եվրոպան՝ Ֆրանսիայի և գերմանական գաղութացումը բնականաբար ենթադրում է զրի ստեղծում ու զարգացում: Փրի ու գրականության զարգացման ուսուցումը, հին սերտերի բանասիրական ուսումնասիրությունը, նրանց դասակարգումն ու գրագրականային կուլտուրայի զարգացումը չէին կարող անհրաժեշտությամբ առանց չրեմի լեզվաբանական-բանասիրական գիտելիքների:

Ստրկատիրական հասարակությունը, ինչպես ասացինք, ուսուցին դասակարգային հասարակությունն էլ: Գոսակարգային հասարակությունը բնականաբար ենթադրում է պետությունների դոյաքում: Ստրկատիրական և հետապայում Դեոդոլոգիական պետության գոյությունը իր հերթին առաջ է բերում լեզվաբանական աշխատանքի որոշ անհրաժեշտություն: Ամենից առաջ պետության և կրթական դասի համար, քաղաքական կյանքում, նախաձեռնող են բազմաբանակապ դարգացում, դրագետ և հարաբարաբառ սեռերը: Իրկրկները միջև եղած զիջանագիտական հարաբերությունները, սուրբեր լեզուներով փոստաթղթերի կազմումը և թարգմանական գործի անհրաժեշտությունը դործնական պահանջ են ստագադրում սուր լեզուների սուսագուման համար: Մայրենի լեզվի և սուր լեզուների հմուտ իմացումը պետական և կրթական գործի համար անհրաժեշտություն էր:

Այսպիսով, նարաուանական հմտությունների ճշակումը, իմուտ դրագիտությունը և սուր լեզուների իմացությունը դառնում են հին աշխարհի լեզվաբանական գիտելիքների հիմքը: Պետության սարքեր ժուները մրավորման պահանջը իր հերթին նպաստում էր դրության մրասնականացման պահանջին և լեզվաբանական գիտելիքների զարգացմանը: Գիտական լեզվաբանության զարգացումը մեծ յափույժ կուպված էր էրկրի մրավորման և դրա սուսագործող սե-

՝ Յ. Է. Կ. Ե. Մ., Անտի Գյուրիչ, Երևան, 1957, էջ 287:

միջակաև կարիքները 'էտ' արդեն ֆետրուարական շարաբերության ներքին արժապետության շրջանում:

Վերջապես, փոխադրական բաժանների դարգացումը անհրաժեշտորեն հանգեցրեցավ է լեզվաբանական որոշ գույզափարերի փոփոխության: Իմացարանական և արամարանական դանազան տեսությունները, վերջնական, նպատակով են նաև լեզվական դիտելիքների պարզացմանը: Մակալյե լեզվական սխալները դեռևս յեն անբառաբան փոխադրական բաժաններին, այլ հանդես են դադարակա ևրանց միաձույլ մասը:

Լեզվաբանական աստիճանների պարզացման կտալները.— Կարելի է տարրերի քննարկվող ենթաշրջանի լեզվաբանական ուսմանքների պարզացման երկու կտալ. 1) մ. ք. 15 հասարակականից մինչև մ. ք. V դարը. ոչ ու կտալում գրեթե չի կարելի խոսել իսկական լեզվաբանական սխալներով ուսմանքների գույնից մասին. լեզվաբանական սխալները անմիջական գործեական արձանագործությունն ունեն և մի որոշակի սխալներ չեն վերաբերել: Այդպիսին է լեզվաբանական աշխատանքի թնույթը Հին Արցախում և Արցախում, որոնցում տարվող լեզվաբանական դարձական աշխատանքը կարելի է արդարև համարել միայն խիստ վերապահությամբ: 2) մ. ք. 15-16 դ. սկզբից մինչև մ. ք. V դ. վերջը. այս կտալում արդեն գործում են հնդկական, հունական և շինական լեզվաբանական ինքնուրույն կենտրոնները, և արդեն կարելի է խոսել իսկական լեզվաբանական ինքնուրույն սխալների առկայություն մասին, լեզվի ուսմանասխալները տեսությունները բավականաչափ մեծ դարգացման են հասնում, մշակվում են ուսանելի լեզուները ուսումնասիրություն յուրառույ պիտակներ ու մեթոդներ:

Լեզվաբանական աշխատանքի քննարկում ու արդյունք... Վերևում ստանդարտից կարելի է պարզ կերպով պատկերացնել ոչ ու ենթաշրջանի լեզվաբանական աշխատանքի թնույթն ու արդյունքը. կարելի է առանձնացնել լեզվաբանական սխալները հետևյալ տեսակները.

1) 'Իրականիկ-նաուսանական լեզվաբանություն.— Ինչ տեսման տակ մենք միտմտում ենք այն բոլոր լեզվական սխալները, որոնք անմիջականորեն կապված են դարգացման ուսուցման հետ: Միայն են վերաբերում զրի և բնութագրանություն ուսուցումը (մայրենի լեզու), ստոր լեզուների ուսուցումը՝ լեզվաբանական:

եւրի անհրաժեշտ համեմատութեամբ հանդերձ և նարտասանու-
կան-սնարանական ուսմանը:

2) Ֆիլիսոփայական լեզվաբանութուն.— Այս անվամբ մենք կո-
չում ենք ֆիլոսոփիական աշխատանքի այն բնաչափատները, որոնք
սեքստրեն առնչվում են չեզոյի ուսումնասիրության հետ: Մտան են
վերաբերում ետե՛ հենց որտեղ ստեղծումը, այսպէ՛ հին տեքստերի
լեզվական մեկնութիւնները՝ ինչ որտեղ լեզուների առանձնաճանա-
կութեանների անհրաժեշտ բացատրութեամբ հանդերձ, յարքարու-
ցիտական տեղեկութիւնները, բանաստեղծական աշխատանքի կա-
րիքները (հանգարանութեան, բանաստեղծական լեզվի առանձ-
նահատկութիւնների ուսումնասիրութեան), տեքստերի կետադրու-
կան մշակումը, յոմոլոգորումը և այլաբանային կատարագրու-
թումը, հին տեքստերի նիւտ զերծանութեան հորցերը:

3) Փիլիսոփայական լեզվաբանութուն (սեմանտիկա)¹.—
Այս անվամբ մենք կոչում ենք այն բոլոր կարգի լեզվական հար-
ցերը, որոնք չորսպիսում են իմացարանական-արտաբանական
աշխատանքի հետ կապված: Մտան են վերաբերում ստեղծանքի
ծագման, անունների և իրերի փոխանարարութեան, այլև լեզվի
ծագման ետեղական որոշ տեսութիւնները: Քանի որ այստեղ հիմ-
նականը անվան հետ կապված պարզիմներն են, սուտի և այլ
չորսանի փոխանարանային լեզվաբանութեանը սեմանտիկական
կոչում:

Հին աշխարհի ստեղծած լեզվաբանական անկախ դիպքային-
ներն էին բառարանագրութիւններ և քերականութեանը:

1) Բառարանագրութեան ստեղծումը (մասամբ դիպակտիկ-
նարտասանական, մասամբ էլ ֆիլոսոփիական լեզվաբանութեան
այստեղներում): Հինբողոքիական և սեպագրական գրութեան ունեցող
ժողովուրդներն մտա այն պաշի լափով կապում է պրերի սպա-
ցործման, ուսուցման և նորմափորձան հետ: Իննացամ դիպքերում
բառարանագրութեան ստեղծումը կապված էր հին տեքստերի բա-
նասիրական ուսումնասիրութեան, որն է՝ սրխայիկ, բանաստեղծու-
կան և բարքարային անհարկանայի բառերի բացատրութեան կա-
րիքի հետ:

2) Քերականութեան ստեղծումը (մասամբ դիպակտիկ-նար-
տասանական, մասամբ ֆիլոսոփիական, մասամբ էլ ֆիլիսոփայու-
կան լեզվաբանութեան (սեմանտիկայի) արհմանքներով): Քերա-

¹ Առն. նայե բանուք բառիք:

կանոնիան Կարգերը գիդակարկ-ճարտասանական լեզվաբանության մեջ անխառնափեղծորեն արժուրժվում էին մայրենի և ստար լեզուների օսուցման, այլև նարտասանական ավտոմատիզմների մշակման, իսկ Օնոմատոպեանական լեզվաբանության մեջ՝ իմացաբանական և տրամաբանական հետազոտությունները հետ կապված, Մակայն գրանք յոն օմանդակ գիր կատարեցին թելուկանություն՝ սրպես անկախ ղեկավարություն ևնարդորմը պարտական էր ֆիլոլոգիական լեզվաբանությանը, ինչ պատճառով էլ քերականությունը հետո ակնհայտ ֆիլոլոգիական բնույթ ուներ և ներկայացնում էր ֆիլոլոգիական յոլոր գիտելիքների շտեմարանը: Հետագայում միայն այն նեղակում է՝ դատաւար լեզվական ղեկավարներ, սուր և լեզվաբանությունը բաժին: Ենթադրանք վերջում թելուկանության մեջ բուն լեզվական գիտելիքներն արդեն թողարկում էին հետևյալ բաժինները՝ ա) օսուցիչ, Բաժնիքը կամ հելլոանարանությունը, բ) նկատանությունը, գ) բանականությունը, սր լանդես էր պոլյու նախորդի հետ միասին, դ) շարահյուսությունը, այլև ե) կետադրությունն ա) գ) օրգանիստությունը (ներառյալ և վերածանությունը՝ հմտաբնիկացանությունը): Որդագրական արքերը ֆիլոլոգիական օտոմով առանձին սրություն շունեն, այլ կապում էին մայրենի լեզվի և դրանականության օտոցման հետ, գրանք բուն քերականության մեջ մուտք են պրծում մասամբ քերականության՝ որդրական օտոցման առարկա դառնալով, մասամբ էլ գրանք և բանավոր խոսքի սարքերություն հետագա խօրացմամբ:

Սյա նեկայրանում ոչ անկախ կերպով գոյություն ունենի արդեն մի շարք այլ լեզվաբանական ղեկավարներին տարրերը: 1) բարբառագիտությունը բխում էր ֆիլոլոգիական լեզվաբանության պահանջներից և կապում էր մասամբ բուռարանագրություն, մասամբ էլ քերականության նյութը: 2) Ոճաբանությունը բխում էր դիդակտիկ-ճարտասանական, մասամբ էլ ֆիլոլոգիական լեզվաբանության պահանջներից և արժուրժվում էր հիմնականում ճարտասանության մեջ, մինչև XVIII դ. ճարտասանությունը փոխարինում է ոճաբանությանը, որը սրպես սեկնախ բնագավառ գոյություն յունի, XVIII դ. էլ այդ երկու նակացությունները պես յոխնում են: 3) Ոտոգրանությունը բխում էր մասամբ ֆիլոլոգիական լեզվաբանության (օնոմատոպեանի), մասամբ էլ ֆիլոլոգիական լեզվաբանության պահանջներից՝ հանդես դալով ֆիլոլոգիական և քերականական ու բուռարանագրական աշխատությունների մեջ: 4) Ընդհանուր լեզվաբանության հարցերը (անվան և իրի, բառի-

մաստի և բառածեփ գոյհարաբերությանը, անունների և լեզվի ծագման հարցերը) կազմում էին զինվորապետական լեզվաբանության (օնոմաստիանիկայի) նյութը և ձևաբանական և նամենատական հետազոտությունն ինչպես նաև հարցերը քաղաքացիական լեզվաբանության մեջ, որպեսզի անհրաժեշտ էր յինում համեմատել չին տեքստերի լեզուն ժամանակակից իտալացական լեզվի հետ:

Այս ենթաշրջանում (և շրջանում) իմաստաբանությունը և բառադիտությունը որպես անկախ բաժիններ դրսևայում յունիկն իմաստաբանական հարցերը թննվում էին զիգուլտիկ-ճարտասանական և ֆիլոլոգիական լեզվաբանությունների, այլև փիլիսոփայական լեզվաբանության (սեմաստիանիկայի) մեջ: Բառադիտական հարցերը յննվում էին մասամբ զիգուլտիկ-ճարտասանական, մասամբ ֆիլոլոգիական լեզվաբանության մեջ, բառարանագրությունը զոլոգիան ևս ներ որպես անկախ դիսցիպլին, իսկ բառակազմությունը մասեում էր քննականության մեջ որպես նետրանություն (խոսքի մոտերի ուսմունքի) անհրաժեշտ տարր:

1. ԵՖԻՊՏԵԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԱՆՓՆԱՆՈՒՐ ՏՈՂԵՆՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ

Լեզվական գիտելիքների զարգացումն պատճառները.— Եգիպտոսը և Բիբլոսը մարդկային քաղաքակրթության ամենավաղ սրբաններն են: Անր թվագրությունից մի քանի հարյուրամյակ առաջ սկիզբ է առնում եգիպտական նշանավոր քաղաքակրթությունը, որը մինչև այժմ էր շարժում է մարդկանց հիացմունքն ու զարմունքը: Հին եգիպտացիների կոզմից դիտության զանազան բնադադաններում հետք բերված նվաճումները նրանց իմաստ արտադրում են պատմավոր ակդ մարդկային կուլտուրայի պատմության մեջ:

Անը հետաքրքրող բնագավառում լեզվական հարցերի ուսումնասիրություն մեջ եւ եգիպտացիները գլխի առաջընթաց էին կատարելու լեզվական հարցերի եկամտամբ երանց ունեցած հետաքրքրությունը շխում էր զորոնական պահանջմունքներից, Եգիպտական գրություն բարդ սխանմի ուսուցումն ու պահպանումը, պետական հիմնարկներում տարվույ գրադրությունն ու պետական կյանքում մարտասանության խաղաղած կարևոր դերը, որիչ երկր-

ների նառ ունեցած նախաբնութիւնները մեզ ուսուր լիցաների իմացութեան անհրաժեշտութիւններ, ինն տեղատեղի ուսումնասիրութիւնը. սխառնամտութիւն պահպանումը, այդ տեղատեղի վրա կատարվող բանասիրական աշխատանքը. — ահա այն շարժառիթները, որոնք ինն կրկնապատկերներն ստիպում էին լրջորեն զբաղվելու լեզվական նարքերի ուսումնասիրութեամբ:

Եզրույթական գրերը.... Ընդուն կարծում են, Եզրույթական գրերը հանդես են եկել մ. թ. ա. IV հարաւամյակում, թերեւ նույնիսկ ավելի վաղ և կիրառութեան մեջ են Եզրույթ մինչև մ. թ. III դարը: Այդպէսպէս դրանք փորձադրում էին բարերի վրա, բայց հետագայում՝ պատկերաւոր գրութեան նկատ, գրում էին պատկերաւորներ վրա և փաթեթներ կազմում: Կրկնապատկեր տարրեր էր՝ վերեւից ներքև, աջից ձախ և ձախից աջ. ընթերցողը պետք է կողմնորոշվեր գեղերի ուղղութիւնը նույնիսկ:

Այդպէսպէս կրկնապատկեր գրերը պատկերազարկան-պաղատաբարագրական բնույթ ունեին: Աստիճանաբար այդ նշաններն սկսում են գործածվել հնչյունական արժեքով, այսինքն՝ սովոր իմաստն արտահայտող նշան սկսում է կիրառվել նաև այն դեպքերի համար, երբ հանդիպում էր նաև հնչյունակազմայինը: Այս բանը հնչյունակազմ էր նշանով, որ եզրույթներն ընդհանրապէս ձախապարսկեր լինն նշանակում:

Այսպիսի համարներ իմաստները տարբերելու համար կրկնապատկերները դրածածութեան մեջ են մտցնում այսպէս կոչված որոշիչները (դեւերմիւսաբանները), այսինքն՝ սովոր նշանի կողմին դնում են մի այլ նշան, որը ցույց է տալիս, թէ գրաւորներին կամ իրերի ո՛ր իմբին է պատկանում սովոր նշանի արտահայտած իմաստը: Այսպէսպէսպէս կործանում էին նրկու, երև և շորաբաղաձայն արտահայտող նշաններ, ավելի ուշ՝ նաև մեկ բաղաձայն արտահայտող նշաններ: Այս վերջինները ներկայացնում էին Եզրույթական սրբութեանը՝ բաղաձայն ՅՄ տալից, որոնցով գրում էին հիմնականում հասարակ տեղեկները. կրկնապատկեր իրերողիքներին վերծանութեան սկզբից այսպիսի նշաններին:

Փաստաւորի ընթացքում փոխվում է նաև եզրույթական նշանների ձևը: Բուն հիերոգլիֆային նշանների թիվը 750-ից անցնում էր նշանների աստիճանական պարզեցման և հնչյունական հանապարհով դոյրնում է այսպէս կոչված հիերատիկ գիրը, որ ունի շուրջ 600 նշան, ապա VII դ. մ. թ. ա.՝ զեմնտիկ գիրը, որ ավելի արագադիր նշաններից է բաղաձայն:

2. Եղիարտական զբեւի ստուգումը.— Եղիարտական գրութեան սարքերը տեսակներն աստուգումը չենու արե՞ չէր. մտնուվումը որ ՚ին շատ եղանակներ աստիճանաւորաբար դուրս էին դադիս գործածութիւնները: Միտնումանակի փոփոխութիւն էր հնարարկում նաև լեզու, ե՛, և անհրաժեշտ էր դառնում մեկնարանել ՚ին ակրուները: Ինչ սյուստ-նատով էջ եղիարտական դպրոցներում մեծ տեղ էր տրվում եղիարտական գրի ստուգմանը՝ տեքստերի էրշտ ընթերցմանը և ճիշտ աս ցեղեցիկ գրելու:

Եղիարտական դպրոցները գոյութիւն ունեին պետական ՚իմ-նարկներին ու տաճարներին կից և պատրաստում էին պետական աստիճանափոխներ աս քրմերի դասին պատկանող անձնք: Գալորոց-ներում սովորու էին 5-12 տարեկան երիտաները՝ ծանոթանալով դասնայան գիտութիւններին: Գոյութեւ անէին և յարժք տրվիս զբիշներին դպրոցներ: արտք կուզում էին յիշանքի տներ:

Մալրեւի լեզվի այլ կողմերի ստուգումը.— Գալորոցական ստուգման մեջ մեծ տեղ էր տրվում մալրեւի լեզվին: Ինչ ստուգումը չէր ստանում փոփոխում միայն եղիարտական դրի աստուգմանը, այլ բառափոխ և դրագոր խօսքի դարպաւյման ուղղութիւնով, տարվող աշխատանքով, նարատասանակաւ: Գալորոցներն մշակմանը Գալորոցի սովորուող պետք է յարուցներ եղիարտական գրութեան սխտանը. կարողանար աստուգանութիւնով, ու ճիշտ ընթերցել և ճիշտ աս գեղեցիկ գրել, յարուցներ սարքեր կարգի վստաստիճանք կապմեկու հզանակները. նմանաբ ճիշտ և տպարտիս խտսեղու մեջ: Թե որդան կարեոր էր նամարվում նարատասանութիւնը, այդ երևում է եղիարտական ՚իշխար առածներին ու աստուգմանքիերին:

Ոտար լեզուների ստուգումը.— Բաջի մալրեւի լեզվից, արտականքներին անանց սովորեցնում էին ստար լեզուներ՝ երաւեցից թարգմանիչներ և դեպաններ պատրաստելու նարատակով: Ոտուցվող ստար լեզուները շարքում կարեւոր տեղ էր տրվում բարեիչիւնի, յեւ, և մեկնարակայ ԻԵ-ի մալրաքաղաքի սովորակներում գտնվել է մեկնարակներ, որոնքով եղիարտական պաշտոնյաները սովորում էին ակնարակաւ գրութիւնը: Ակնարակաւ գրութիւն ու լեզվին ոտ:

1 Շն ցրական լեզուն. սկզբն տնեյով էին թանգարութեան քրշտանք, ժողովում էր ազրում միջին թարգմանութեան շրջանում. նոր թարգմարութեան սկզբնակուն շրջանում այն գեղեկ գործում էր, թեև արգեն թովակնեւ-չափ տարբերվում էր խտանցականից: Երևանքան փարսկներ (1418-1462) որոք այն տեղի է տայի նոր ցրական լեզվին:

նախանշում: «ես միտաբնի եզրագծերը ծանոթանում են նաև ակ-
նագիտական ֆիզիոգրաչի եղանակներին»:

Ազգվարանական գիտելիքների զարգացումը, Հասկանալի է,
որ եղիտարական բարդ սրտախանութային բաղադրամասեր, մաշքերի և սառը լե-
զուների դասավանդումը, հարստությաննական հետախոյանների պատ-
րաստումը, այլև հին տեքստերի ուսումնասիրությունը, սրտախանութ-
դասավանդումն ու կատարողությունը պահանջում էին չեզոքականա-
կան որոշ ակնաբանական գիտելիքներ և բանասիրական ուղիտարանքի
մատուցում: Քնական է հեթանոսի, որ եզրագծական բաղադրանքը
աշտակերաններին գիտելիքներ էին հարողում կրկնական խոսքի
կատարման ստանձնահանգությունները մտախ, կատարել էին
սալիս հարստությաննական վարժություններ, ուղղում քերականական
ու սնական սրտախանութ, եղում հրաշ և նախորդներին թրականական
ձևերն ու արտանայությունները, խոստարանում աշտակերանների
բաղադրամասեր: Միտախանութ կրկնական գրի մեջ առկա էր և
աշտակական գրություն սրտախ, որ առաջինատարաք ստեղծվելով՝
կրկնական էր նախական սնական գրություն նախար: Այսպիսի
գրություն ստեղծումն ու կրկնումը պահանջում էր հնչյունական
սրտախ գիտելիքներ, մասնական ու այլ ուղիտարանական ստեղծում
էր եան սառը հարստական սնականները գրելու նախար: Սառը լեզուների
ստեղծումը ևս էր կարող չնախանել կրկնականների չեզոքականա-
կան մտախորդակի խոստարաններ: Եզրագծական գրի մեջ սրտախ
ներքին (դեղանախանութները) կարևոր դեր խոստարանական էր
դասականակի իրերն ու հանգանակությունները և կրկնում էր իմաս-
տարանական գիտելիքների զարգացումներ:

Եզրագծական տեքստերում սրտախ նախարանում են բառարա-
նագրական սրտախ աշտակերանները: Միտախ խոստարանական գեր-
զում հանգիս է սրտախ մի խոստարանական տեղանկատարաններնա-
նական բաղադրանք, որ սրտախանութ է 300-ից առկա տեղանկատար-
անք՝ տարրեր տեղանք չուղերը: Սրտախները, կանդաներները, բուսու-
րի, հարցի, հարցանախարի, մարմնի մտախի, ինչպես և աշտակերան-
գրական սնականներ՝ հիտախանական ամրոցների և գրելն եզրագծական
խոստարանները: Սոր թագավորություն վերջերից մնացել է մի հանրա-
գիտական բաղադրանք, որ երկարացնում է սրտախ մտախանգիտ
աշ-
խարհի տեղանկատարանական տեղանկատարանը և սրտախ սառը լեզու է
սնական, 21—22-րդ դրանատարանների շրջանում, այն կազմվել է
ակնանքի սառը գրիչ նախանախարի կողմից²:

¹ Всемирная история, I, 1956, էջ 280.

² Եւրոպական պատմություն, էջ 286.

Այսպիսով, լեզվաբանական գիտելիքների զարգացմանը նպաստող երկու ընտանիքային կար՝ դպրոցական արականիկան և հին տեքստերի վրա կատարվող բանասիրական աշխատանքը, որոնց գերիմասին ազնի մանրամասն կիսուհներ աչք երկրների կապակցութեամբ: Եզրագրական տեքստերը լեզվաբանական գիտելիքների առումով համեմատաբար ազնի չին: Երկրային լեզվաբանական աշխատանքը:

II. ՇՈՒՄԵՐԱ-ԼԵԿԱԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

.. ՔԼԵԿԼԵՆՈՒ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Լեզվական գիտելիքների զարգացման պատճառները.— Իրապետությունը մարդկային հին քաղաքակրթության երկրորդ գիտությունը որոշան է, և որոշ գիտնականներ նրան եզրագրականից ազնի մեծ մեծություն են վերադարձնում:

Երկրային լեզվաբանության զարգացման պատճառները ազգակները երկուսն էին՝ դրամայան բարձր օրնաճամբ յուրացման զգալարությունները, լեզվի դրամայա ու բանավոր օրնաճամբ զարգացում և հին տեքստերի վրա կատարվող բանասիրական աշխատանքը:

Նույնպես պատճառները.— Միջադեպի ամենամյաջ բնակիչները շումերներն էին, որոնց լեզվական պատկանելիության (դեղակցություն) հարցը լեզվաբանության կողմից վերջնականացան չի շրջափակել Շումերական սկզբնական գիրը նույն յնություն են, ինչ կիսականներ, այսինքն՝ պատկերապատկան-պաղատարություններ էր: Շումերները դրամ էին կազմ տարածականից վրա և ապա թրծում: Նույնական սկզբնական գիրը աստիճանական է վերադարձնում: Երկրային լեզվաբանության և այն տեքստ, որ հայտնի է սեպագրություն կամ բնագրություն անվամբ: Երկ անունը ծագել է այն պատճառով, որ փոխառված գրելու ժամանակ գրողը նախ այն սեղմում էր կազմ վրա, ապա սկզբի թեթևացում սեղմումը, ստացվում էին սեպագրական նշաններ փոխանակի թեթևացում է վերադարձնում են ապրում ու միայն գրածները՝ կորցնելով իրենց սկզբնական պատկերապատկան բնույթը և վերածվելով վերացական գրածների, այն աչք գրածների կիրառությունը: Շումերներն սկսում են այս կամ այն սեպագիր նշանը կիրառել ու թե սկզբի ժամանակ, այն տվյալ հնչու-

որ նշանակելու համար՝ Այսպես, սրինակ, երկնքի նշանը, որ կար
չացում էր ՅՈՒ, սկսեց կիրառվել այն բոլոր զննարների համար, երբ
լարիայիս էր նշանակել ՅՈՒ վանկը, Այս լուսեր Հնարավորություն
ովեց շումերներին նշանակելու, որ միայն նշանակալի, այն քննու-
կանական իմաստները, արտահայտել զննանունները, անանցները,
վերջավորությունները: Մակայն, ի տարբերություն հին եգիպտա-
ցիներին, որոնք հասան զուտ այրածնական հեղուկական գրին,
շումերները սլոգանի քայլ յկատարիցին՝ կանգ անեցով վանկա-
նշանական գրի ճանաչարհին՝:

Նույնական գրի այն հնշանական կիրառությունը որ միայն
վերացրեց գրություն բարդությունը, այնև անողծնց նոր բարդու-
թյունները Հարկայիս է եկատի անունը, որ շարաքանչյուր լեզվում
զոյություն անեն համանը ու նայանին ն համանուն բառեր Այս-
պիսով, միևնույն սեպագիր նշանը մերթ կարող էր արտահայտել
միայն մեկ գաղափար՝ մեկիմաստ լինելը, մերթ էլ մեկից ավելի
գաղափարներ՝ բազմիմաստ լինելը: Համապատասխանաբար հեղու-
կական բառերով ստացուցիցին որոշ նշաններ կարող էին նշա-
նակել միայն մեկ հնշանակները՝ լինել մեկնանունը, մյուսները կա-
րող էին նշանակել մեկից ավելի հնշանակները՝ լինել բազմա-
նունը: Նույնիներն սկզբնապես գրում էին անից նախ, ապա սկսում
են գրել նախից այն:

Մ. թ. ա. III հազարամյակի կեսերին Միջագետքը նվաճվում է
սկկադական (ասուրա-բաբելական) ցեղերի կողմից, որոնք անը
են դառնում նաև շումերների կուլտուրային նվաճումներին, որոն
թվում են նրանց գրությունը: Մակայն սկկադական ցեղերն արագված
էին շումերական գրության սխառեմը հարմարեցնել իրենց լեզվին՝
Այս լուսեր է՛լ ավելի զմայրացրել սեպագրի ուսուցումը, որով-
հետև սկկադացիները հարմարեցումը կատարեցին ոչ այնքան
անտողական կերպով: Միգրեսպես նրանք պահպանում էին նշան-
ների շումերական հնշումը համապատասխան վանկերը նշանակելու
համար, բայց հետագայում սկսում են դրանք ոգտագործել նաև
բարեկական հնշումը: Մտեղծվում է գրություն մի բազմական
խառը սխառեմ, որ պահանջում էր ձանթություն նաև շումերներն
ինն է սերտի ընթերցումը հաճախ կամայական էր գործնում:
Մեկագրությունը հիսուսական գրի համեմատությամբ աներ այն
առավելությունը, որ նշանակվում էին է ձանթությունները՝ ընթերցի

գանկալորթիան սկզբունքի ներմուծման. աճեն մի նշան արտա-
հայտում (ը ձայնավոր էրադաձայն, բաղաձայն ձայնավոր կամ
բաղաձայն — ձայնավոր էրադաձայն կամ իննացիտեճը, այսինքն՝
նայնավորը միշտ նշանակվում էր:

Ասորեները (ասորենառանցիկները) սեպագրությի նը պայպիցքին՝
կրնատելոյ նշանների թիվը մինչև ՏԻՆ-ի և գործածության մեջ դե-
տոյ որոշիչները (գեներոնիաաիվները), ընդ որում որոշիչները դրում
էին ապելի մանք տառերով՝ շփոթից խոստարելու համար: Անպա-
գրություներ անցնում է նաև շրջակա ժողովուրդներին՝ Նիքիթեերին
(խեթներին), սերարուացիներին, պարսիկներին և այլն:

2. ԳԵՐԳԵՆՏԻ ԷՎ ՏԻՂԱԳՈՒՄԱՆ ԼԵՐԱՎԻՐՈՒՄԻՆՆԵՐԸ:

Իտալաճարտու. — Վերևում ասվածները նախանշել են դարձ-
նում, թե ինչքան դժվարություններ պետք է նույնիսկ ներքև
կերտող գրությունն այս բարդ սխառեմը յուրացնելու համար:

Գրություն սխառեմը յուրացնելու, այլև շումերներից ժառան-
գատ ցրականությունը նախանշելու, սեկեռելու, համար անհրա-
ժեշտ էր ֆիլոլոգիական լեզվաբանական հմտությունների մշակում:
Խաբեղացի և ասորենառանցիկ քոմերը, որոնք խոսում էին սեմի-
ական թեատևիքին պատկանող լեզվով, պետք է սովորեին ոչ սեմի-
ական շումերերներ, համեմատելի նաև թերակառուցական կատարվածը
խրեմեյ լեզվի հետ, վեր անեին այդ լեզվի՝ գծվարություններն
ստուգանալու համար: Ասորենառանցիկ կրթված ցրիչները պետք
է իմանալին, բացի սեմական բարբառից, նաև բարբառականը, որ
բազմականաչափ տարբերվում էր սասորականից և ուներ երկու տե-
սակ՝ ՚ին գրական և նոր գրական-խոսակցական: Իրավունական
անհրաժեշտ էր յուրացնել նաև արամեերներ, որ չայն ստորածում
ուներ ասորական սխառության սահմաններում, արյուտերում կարին
նույնիսկ նույնի արամեացեճող գրիչներ: Այս պահանջները բավա-
րարելու համար բարբառիչներն ու ասորենառանցիկները ստեղծում են
հարուստ ֆիլոլոգիական լեզվաբանական գրականություն:

Բառառանցիկություն. — Նույնիսկ (հին և նոր լեզուները)
յուրացնելու համար աճենից առաջ ստեղծվում են շումերա-անկա-
դական թերակառուցական բառացանկեր (բառարաններ)՝ սյրմյան
երկնցմյան բառարանների տիպի: Այսպիսի բառացանկերը չենում
էին ասորերի տեղականների հաղմվում են նաև շրջակա լեզուների
բառարաններ (օր. կասսիտերին):

Բառացանկերի երկրորդ տիպը չի շեղում է սյրմյան համար:

եիշենքի բառարանները, Մրանց մեջ ի մի են նախաքմատ աստուայան աչն բառերը, որոնք հոմանիշների արժեք ունեն:

Բառացանկերի ճրտորդ օրույր հիշեցնում է սլոգան մասնագիտական բառարաններն առ անբժինարանները: Ինչոք բառացանկերում բառերը իմբրափորում են թատ նշանակութեան՝ կենդանիները իրենց դանազան տնտեսագործումներով (Քաշուներ, ձկներ, միջատներ և շորքուտանիներ), բույսերը և երանց անբժերը (ղեղարույտերն ստանձնացում են որպես նատուկ խումբ), քարերը, բրնձից և քարից պատրաստված ատարկաները. նաև աշխարհագրական անունների բառացանկեր, աստղաբաշխուկարի աստղադիտական օերմիներնից ցանկեր և այլն:

Ղեղարուկն, կպաշի սեղ հն բառում գրանշանների գտնադան ցանկերը, որոնք եղանակ ունեն նպատակ գրութեան շարաքմանը և ժառանգում են որպես դասագրքեր. Գրանշանները իմբրափորում են սարքեր սկզբունքներով՝ թատ գրանշանների սրտաքին նմանութեան, թատ նշանների շտեմբակն արտասանութեան (եման կամ նույնական հնչում ունեցողները ստանձնացում են որպես նատուկ խմբեր) և, այ տուննևսպես կարևոր է, թատ աստրական բառերի արձատական ցնդակցութեան: Ինչ կներպ առած՝ այս ղեղարին կարգի ցանկերը շարաանակ արձատակուն աստղարաններն շարաաններ են՝ ինարկն շատ հնուս սլոգ կարգի բառարանների մասին մեր սենեցած գիտական պատկերացումներից: Կան նաև հնացած և դարդանկարարին ձևափորում ունեցող նշանների ցանկեր՝ բազաստրոթյուներով նանդերն:

Որոշ կարգի ցանկեր ունեն խաոր բնույթ. սրանց մեջ շարա շարքով արքում են՝ 1) նշանները, 2) նրանց շտեմբակն արտասանութեանը, 3) աստրիքին իմաստը և 4) նշանների անունները. որոշ դեպքերում սրանցից առաջինը, հորոքոր կամ շորոքոր բացակայում են: Հետաքրքրական է իմանալ, որ 1902 թ. գտնվեցին ուշ շրջանի աստրակներ, որոնց մեջ սեպագրերը տրված են հունական ատարով. սա դպարի շարքով պիեց սեպագրերի ընթերցման ճրտումներ:

ՏԵՄԱՆԵՒԻ ԿԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ-ՓԻՏԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՆԿՆՈՒՅՈՒՆՆԵՐ. — Էեզրսրեսեական-Ֆիդոթիգիական առումով առանձնուպես կարևոր են տեղատերի մեկնաուանությունները, թեև պրանց թիվը նախորդների համեմատութեամբ արվելի սահմանափակ է: Պրանց մեծ մասամբ պահպանվել են նատվաաարար և ինքկայացնում են այս կամ այն բառիմաստի, նպղաղեպ նաև նշանի բացատրությունները:

Պատկանելի են նաև ջրհաստամարտիաներ և ոտքնակների ուղյակ-
 սակները, որոնք քերականութեան յարաբերակ ձևերը են և կը
 ուղյակները պարունակում են բառաձևերի և բառերի օգտա-
 գործման ու գրագրության զնայքնի կոնյունք, միենույն արմատից
 անկողնից բառերի ցանկեր, ինչպես նաև առանձին տեքստերից
 առնված նախադասութիւններ:

Իրադասունագիտութիւնը.— Աւարու-բուրգիական Ֆրիցոգիական
 աշխատանքի մասին ամբողջական քաղաքաբար տարու համար ան-
 հրատեղա է հիշատակել նաև գրագրական զործքը Քաղմաթիվ
 աղյուսները անհրատեղա էր դասավորել ունայնա, որ նախ՝ իրար
 շարունակութիւնը կազմող աղյուսների նախորդականութիւնը պա-
 պանվեր և երկրորդ՝ զանազան կարգի ու ընույնի տեքստերի օգտա-
 գործումը դժգոհութիւններ շնորհիցնը: Անպիսի խնդիրն իրագոր-
 ժելու համար ասուպիները նախորդ աղյուսի առաջին տողը կրկնում
 էին նախորդ աղյուսում և միաժամանակ նշում սկզբը սերտալի
 մէջ աղյուսի դրաձա՞ համարն ու սոյ սերտալի վերնագիրը: Այս
 բանը մեծ յաճախ օգնում է ստուգագրականներին՝ տեքստերի սրտա-
 ձագորման հարցում: Երկրորդ խնդիրն իրագործման համար սուր-
 ները կազմում էին կատարողները, կրում աղյուսների տառերն
 դիրք և տողերի թիվը, ինչպիսիքով տարրեր ընույնի տեքստեր պա-
 րունակող աղյուսները:

II. ՁԵՆԱԿՈՒՆ ԼԵՂՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԸՆԾԻՆՆԵՐԻ՝ ՏԵՂՎԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

Լեզվական գիտելիքների զարգացման պատճառները.— Այս
 նաստանք ամենաճին գիր ու գրականութիւն ունեցող երկրներից
 մեկն է: Նրա ննադարձան կուլտուրայի բաղմաղան բնագաղաների
 մէջ ու սպախա կարևոր տեղ է գրում նաև լեզվաբանութիւնը:
 Ֆրեանկան լեզվաբանութեան սկզբնաղորտը ևս կապմա՞ է կրանքի
 տառագիրքով գործնական նարքերի յաժման՝ իւր լեզվական նար-
 ցերի ուսումնասիրութիւնը յուսե վերից ուղղու Արնաստատեր միա-
 վորտ մից՝ Նևոս՝ իսան գինաստիայի շրջանում (III դ. մ. թ. ա.—
 III դ. մ. թ.), առանձնապես կրկն կարևոր խնդիր յաժման հետ
 կապմա՞. որտեղից առաջինը երկրի միավորման նետանքով ծա-
 քած՝ որի՞ իսանակաւաւաղման պահանջն էր, երկրորդը՝ ինչ կանա-

նական գրքերի վերականգնման և ուսումնասիրության ուղղությունը կատարվող աշխատանքը

Ջինական գրքոցները, որոնց հիմնական նպատակը պետական պաշտոնյաների պարտադատումն էր, դերագրեցուպես լուսանկար կրթության էին տալիս շինքոցը ֆիների անհրաժեշտ պաշար և պատմական ու կրոնափոխություն (կոնֆուցիական) գիտելիքները ստանալուց հետո՝ աշակերտներն անցնում էին հին պատկան գրքերի ուսումնասիրությանը և ունական վարժություններին՝ Քանի որ հին դասական գրքերի լեզուն անհասկանալի էր նրեխաներին, սեռի և թուրքերին որոնք մեկնարանաբան էին ենթարկում և ըստարժույթ խոսակցական լեզվով։ Մայրենի լեզվի, զրի ու զրականության ուսուցումը, հին դասական գրքերի ուսումնասիրությունը և ոճայնության պատմականությունը մեծ շահով նպաստում են լեզվաբանական գիտելիքների զարգացմանը։

Ջինական գրքերը.— Ջինական նշանություն հիերոգլիֆային գրերը, որոնք մինչև այժմ էլ գործածության մեջ են, անցել են վարդապետան ժողովրդական միևնույն ճանապարհը, ինչ նորպատկան հիերոգլիֆները և շումերական սկզբնական պատկերապատկան—գաղտնաբացարկան իշտները։ Նրանք ևս ունեն պատկերաբանական—գործարարական ծագում, բայց հետագայում բարդացել են հիերոգլիֆները հնչյունական կիրառությանը և սրտիչները (պետերմինատիվներ) ներմուծմամբ։ Այդ սրտիչները դառնում են բարձր մաստերի և հիերոգլիֆային նշանների խմբավորման յուրատեսակ բանալիներ, որովհետև սկզբնական զրվելով որոշվող նշանների կողքին՝ հետագայում մուծվում են նրանց հետ։

Գրություն սխեմայի վարդապետան հետ միասին վարդապետան երկան գրություն մեները, մկզնական պատկերապատկեր աստիճանաբար կորցնում են իրենց նախնական մեները, փոփոխում և հարմարեցվում գրության մեղեցիկին (սկզբնական հատիչ և փայտ, ապա շար և բաժնակ, հետո տուր և մետաքս, ավելի ուշ՝ թուղթ և օպադրական դաղձահ)։ Երկրի միավորումը պահանջ է ստեղծում զրի միասնականացման, մեր թվադրությունից առաջ III դ.՝ պետական հրովարտական հաստատվում են հիերոգլիֆների զծագրության միասնական ստանդարտ մեներ։

3. ՀԻԵՐՈԳԼԻՖԱԿՐՈՆՈՂԻՖԱԿՐՈՂՈՒՄ ԵՎ ԿՐԹՈՂԻՖԱԿՐՈՂՈՒՄ

Ջինական հիերոգլիֆագլիտությունը.— Ջինական գրերի ուսուցումը բնականաբար անհրաժեշտ էր պարենում լուրջ կերպով զբաղ-

վիճու հիերոգլիֆներով, հնչյունաբանությամբ և իմաստարանական հարցերով: Ծի իրօք, շինական լեզվաբանության մեջ այդ հարցի հարցերը կարևոր տեղ չեն թանում:

Հին տեղատերի բանասիրական ուսուցումնաօրինակների ու մեկնաբանությունների հետ կապված՝ հանդիպում են այդ տեղատերի քերականական վերլուծությունը կապեր կոնֆուցիուսի «Չունցյու» առարկությունների համար գրված մեկնություններում՝ «Գուցյուն ջուանի» (IV դ. մ. թ. ա.) և «Գունյան շուանի» (II դ. մ. թ. ա.) մեջ:

Ուսկայն այս կարգի վերլուծությունները որոշակի սխառմամբություններ են ևն ինքնակամ և բերականական տերմինաբանությունից զուրկ են: Զինական լեզվաբանությունը, ի տարբերություն հնդկական և հունական լեզվաբանությունների, չի ստեղծել քերականական սխառմատիկ լեզվաբանության աշխատություններ: Եւ ուժեղ էր այս բնագավառներում, հուսկայն քառարանագրություն մեջ, Զինական լեզվաբանության այս առանձնահատկությունը պիտոք է բացատրել չինարների կառուցվածքային տարածնահատկություններով:

Քառարանագրություն. — Լեզվաբան Ֆան Մյունը (V թ. մ. թ. ա. — I թ. մ. թ.) կազմում է առաջին բարբառագրական բառարանը՝ «Բարբառներ» («Մանյան») վերնագրով: Այս բառարանում քերական տարբեր բարբառներում արժեքավոր հոմանիշները, և նշված են նրանց գործածության շրջանները:

Մյուս ներքին (I—II դդ.) դրադիկ է հիերոգլիֆների հարցով: Նրա կազմած բառարանը՝ «Տարբերի և բարց նշանների մասին» («Նո վեն և և ձր կամ կրծատ՝ «Նո վեն») մինչև այժմ էլ ներկայացնում է չինական գրերի տեղություն հիմնական գործերից մեկը: Այդ աշխատության մեջ հնդկական վերլուծություն է ներկայացնում չինական բարց հիերոգլիֆները, ապա խմբավորում դրանք, որոշում սյուպետ կոչված բանալիները և հայտնիչը (հիերոգլիֆների հայտնական արժեքը՝ «բոլոր մասերը՝ «Ֆոնետիկները»):

Նյու Մին (II դ.) հիմք է դնում ստուգաբանական և իմաստաբանական հարցերի ուսումնասիրությանը՝ կապվելով «Նի մին» կոչված բառարանը:

Նան դինաստիայի տիրապետության շրջանում լեզվաբանության մեք բերած նվաճումները մեծ շահով ազդում են լեզվաբանական աշխատանքների հետագու ուղղության վրա:

3. ՓՈՒԵՍՈՒՓՈՒԹՅԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ)

Ընդհանուր տեղեկություններ. — Դեռ հին ժամանակներից սկսած՝ շխաչիների մուտ տարածված էր այն կարծիքը, որ լեզուն նույնպիսի քնարական երևույթ է, ինչ թյուրանների երգը և բնութայան մեջ արձանկրած այլ ձայնիերը¹։ Մարդը խոսում է դրանց ստացված մղումով։ Մարդկային լեզուն մարդու սրձակած այլ կարգի ձայների պարզացած աստիճանն է միայն, ընդ որում լեզուն շինացիները պիտու՞մ են դուրսդրած մեզ՝ սկզբնական կոսյիտ և տեղի-տակցաբար արտասանվող հայներից մինչև դարգացած խոսքը, բանի որ ոճը, այսինքն՝ բառերի ճարտար շարահյուսումը համարվում էր ամենապարզացած խոսքի նախնիները, ուստի և շխաչիները հասուն սուրբաբան էին դարձնում անուանությունների և նրանց արձանագի կարծիք է ասել, որ լեզվի բնույթի հիշյալ բարձրման մեջ առկա է բնականական և ձայնարկությունների տեսությունների շարունակ զուգակցումը, մի կողմից՝ մարդկային (լեզվ) հեշտունները դիտվում են բնական ձայների տեսակարարությամբ, մյուս կողմից՝ համարվում դրանց ստացած տպավորությունների արդյունք։ Ընդիս այս բարձրման հետ է կապված նեոֆուրիստի և այլոց ուսմունքը բանված ուղղման՝ մասին Էստ աչդ ուսմունքի՝ կատարյալ է այն անունը, որ համապատասխանում է իրի կոնկրետը, Բայց իրականում այդպիսի համապատասխանություն չկա, ուղղել անունը՝ նշանակում է այդպիսի համապատասխանություն ստեղծել, այլ կերպ ասած՝ համարական կյանքում (իմա՝ ֆեոդալական հին-բարձրարյուն) անեն մեկին տուր իր համապատասխան սեղը։

Լեզվական հարցերը մոխրական փիլիսոփայության մեջ. — Ընդվական հարցերը սովորից սովորի շատ ուղղություն են պատկեր նեոֆուրիստի հակառակորդ Մո-նրի (Մո Դի, 479—341 թթ. մ. թ. ա.) և Երա հետևորդների՝ Կոնստանտին փիլիսոփայական ուսմունքի մեջ։ Մո ձրի փիլիսոփայությունը իրենուրիսական բնույթ ունելի՝ մասերիայիզմի որոշ տարրերով հանդիս։ Մոխաները իրենց սուրբի փիլիսոփայությունը ազատում են միատիկայից և զարգացնում մատերիայիզմի գիծը։ Ընվական հարցերը անը են գրավում նրանց իմացաբանական-արամարանական ուսմունքի

¹ Սյա մասին հարմար է միայն ուշ շրջանի ողբերգիներից, հասկանալի է ան Վեն-հունից (708—824), որ, սովորյա, այս դեպքում ինքնուրույն լեզու չենվում է հին ողբերգիների վրա։

մեջ, բնց որում սանտենները և հասկացութիւնները հասակ կհրպով լին սարքերակվում:

Անունները, ըստ մտիտների, իրականութեան մեջ գոյովում ունեցող իրերի փատհեններն են (սկոս), որոնք տարանում են իրականութեան ճանաչման պրոցեսում: Ընդ տանունների (հասկացութիւններ) մշակումը ճանաչողութեան պրոցեսի կարևորագույն քրթոններից մեկն է: Մտիտները տարբերում են 3 տեսակ անուն՝ 1) «համընդհանուր անուն» (օրա մին): որ տրվում է ըստը կունկրետ իրերին ու տարականերին, 2) «սեռային անուն», որ տրվում է միասնակ իրերի կամ կենդանի արարածների այս կամ այն խմբին (օր. «կի») և 3) «հասնակի անուն», որ կտրվում է սիրականութեան նշանակման սահմանը (օր. «տարակ»): Արքինս, ըստ մտիտների, արատուցում է անդամների հասկացութիւն:

Անունների այս 3 տեսակները ծառայում են իրերի նայնութեան (սթուն) և տարբերութեան (սթն) նիշտ տրտահայտմանը: Մտիտները տարբերում են նայնութեան 4 տեսակ՝ ըզմանակութեան, ձևի, տարածական և սեռային: Բովանդակութեան նայնութիւն տւելով երանք հասկանում են այն նրեւիցը, կրք միենուրն տարական տարքեր անուններով է արտահայտվում, այսինքն՝ համարուելուկ այսպես, օրինակ, կենդանու ծագը կարող է կոչվել է՝ առանէին ահուելով, և՛ աղյու կենդանին նյանակող ընդհանուր անունով (համա, յակուս և շնիկ):

Մեր իմացութեան և իրականութեան հարաբերութիւնը արտահայտելու համար տարբերելով ուղիղն ու սուտը՝ մտիտները ուղիղ են համարում բանունների (հասկացութեաններ) համապատասխանութեանը իրականութեանը, սուտ՝ անհամապատասխանութեանը: Երանք կարծիքով՝ մարդը պետք է ճանաչողութեան պրոցեսում սիր հասկացութեաններով մտափորապետ պատկերացնի իրերը այնպիս, ինչպես երանք գոյութիւն ունեն իրականութեան մեջ, համեմատի նրանք տարբեր մեկնութիւնները, անունների միրոցով ցուց տու իրականութիւնը, բառերի միրոցով արտահայտի մտքերը: դատողութեան միրոցով դանի արտեմտականութիւնը, անալոգիայի միրոցով հասնի տրամադանականութիւնը:

¹ Я. Н. Хин-шун, 113 историк культуры Философии, М., 1956, էջ 121

Ն. ԸՆԿՆՈՒՄԻ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հնդկական լեզվաբանության նշանակությունը. Հին աշխարհի ժողովուրդներից ոչ մեկը այնքան ասուց շքնաց լեզվական հարցերի ուսումնասիրության բնագավառում, որքան հնդիկները և հույները: Ինչ երկու ժողովուրդները ասուցիններն էին, որ սանդժեցին քերականությունը՝ չեզոք շնչունական և քերականական կառուցվածքի փոխանցման իրենց ուրույն մեթոդներով: Հնդիկների և հույների ստեղծած քերականական սխեմաները միմյանցից լիովին տարբերվում են: Տարբեր է նաև լեզվաբանության գործաշնամու վրա նրանց թույլած ուղղնցությունը աստիճանը: Հնդկական քերականական սխեման մինչև XIX դարը կանգնած էր մեկուսի և չնայած մասնաճանաչությունների մեջ իր ունեցած կառուցվածքանք, ազդեցությունը շխառն աշխարհի ժողովուրդների վերականգնող մեծամասնության քերականական սխեմաների մեջգործան վրա: Ինչ բանում սխառն գերը պատկանում է հույներին որոնց քերականական սխեմանք էզել է և մեծում է սյն հիմքը, որի վրա աշխարհի ժողովուրդները ձևում են իրենց քերականությունները:

Վեդաները և նրանց վեր ինդկական լեզվաբանության սկզբնաղբումն (և՛. — Հնդկական լեզվաբանությունը սկիզբ է ստեղ այն բանաչրական աշխատանքներից, որ երկարուսն սերունդներ կա ստարում էին հին սրբագան հավաքածանների՝ վեդաների՝ վրա: Վեդայական հնագույն ժողովուրդները (սամհիտաները:) 4-ն են՝ 1) Իհդ-վեդա (Rg-veda), որ հիմների ժողովածու է և հավանաբար սմեհահինն ու ամենարեդարմակն է, 2) Մամա-վեդա (Sama-veda), որ կրանական երգերի ժողովածու է, 3) Յաջուր-վեդա (Yajur-veda), որ ազոթքներն և ցահարեթությունների կանոններ է պարունակում, և 4) Ախարվա-վեդա (Atharva-veda), որ բաղկացած է ժողական բանասաներից և ազոթքներից: Մրանց կուլմամբումն ժամանակը ենթազդում է մեր թվագրությունից ստույ կրկորդ հավաքամյակը: Բացի սրանցից՝ կան 3 տեսակի այլ սեքսուեր:

Վեդաների լեզուն ժամանակի ընթացքում ազնիք ու ավելի էր տարրերվում փոփոխության ենթարկվող խոսակցական լեզվից, դանում դժվար հասկանալի: Ինչ պատճառով էլ սահրաժեղա էր

² «Վեդա» էին հնդիկներն նշանակում է գրեթե չքա և ցեղ-կից է սուսերն սուստ, հայ. գև. ցիսեհայ բասերին:

դատնում վեդաների շեղման արտանման հասկացումների մեկնաբանությունները: Քերականները վերցնում էին վեդաների մի որևէ նյութը և մանրամասնորեն նկարագրում նրա շեղման արտանման հասկացումները: Հեթանոսների քերականական միտքը զարգանում էր վեդաների շեղման և իրենց սեփական փասակցական բարբառների համեմատությամբ հակադրելով ևստիմանարար հնդիկների քերականական միտքն ընդլայնվում է՝ ընդգրկելով հնդիկների ողջ հին շեղման արտանման հասկացումները: Խ. Բ. Կ. Ի հասարակական սկզբներին վեդական շեղում արդեն մշակված և կորմավորված են է ստանում. այդ մշակված շեղում, որ մինչև մեր թվագրությունը արդեն մեռած շեղմի էր վերածվել, հայտնի է սանկրիտ անույնով (սանկրիտ շարհետատական, սատայի՝ սհամակերտ): Հնդիկների շեղման ուղիները նպաստել են նրանք ևս, նրանք կայունացումն ու նորմալությունը՝ այն պրակտիկաների (խասակցական շեղումների, յուհիտ քրնական, սատայի՝ սնախական) ազդեցությունից վերջ պահելու համար:

Եսանում հնդկական հնագույն սեքստերի մասին՝ մենք պետք է հիշենք, որ ամենահին գրավոր հուշարձանը մ. թ. ա. 253 թվից է՝ Այսպիսով, մինչև այդ շրջանը հանգես էկամ դարձները հատի են բանավոր հաղորդումը: Հնդկական սեքս, որը մինչև էրկու հարյուր անասններ ունի, ներկայացնում է բավ կատարված վանկային ուղղակի, որ հնարավորություն է տալիս հիանալի կերպով արտացոլելու խորքի հնչյունական արտանման հասկացումները:

Վ. ՆԻՆՈՂԻԱՆԱՆ ԱՆՉԱՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ազգարանական հարցերը վեդանցիստում. — Վեդաները լրացնող (իմա՝ նրանց ուսումնասիրությունը նվիրված) գիտությունները հայտնի էին վեդաներին (սե : ձ : ը : ս) անունով: Վեդ վեդանցիներից նրանք շեղման գիտելիքներ են պարունակում. հնչյունաբանական և ուղղակիական (հմտա վերձանություն կամ ընթերցանություն) հարցերը քննվում են շիկչայում (հի : հ : ձ) քերականական հարցերը՝ վայակարանայում (սայ : ձ : կ : ը : ձ), ստակարանական և բանականական հարցերը՝ նիտակայում (նի : տ : կ : ձ)։ Վեդանցիներից մեկում էլ՝ շանդանում քննվում են սաղաղափական հարցերը: Նիկչային վերաբերող հնագույն ուղղակիությունները հայտնի են Թրաստիյություններ անվամբ. նրանց մեջ տրվում են ուսումնասիրության մեջ վերաբերող (ընթերցանություն) կանոնները: Մտակարանական-բան-

դարկազմական աշխատություններից մեզ հասել է մասկայի (Pāṇini, V դ. մ. թ. ա.) «Նիրուհասեթ», որի մեջ հանդիպում են նաև որոշ քերականական աղեղնկություններ և անբնիկներ: Քերականական և սառալայափակման հնագույն աշխատությունները կորել են մեզ հասած ամհինասիին քերականական աշխատությունը Պանինիի քերականությունն է:

Պանինի... Քերականական մտքի գարգառումը հասցնում է Պանինիի (Pāṇini, բուն անունը V դ., բուն մյուսաների IV դ. կամ III դ. մ. թ. ա.) նշանավոր աշխատությանը, որը կազմում է «Ութ բնթերցված» (Aṣṭādhyāyī) Պանինին հրատարակում է III եւրոպացիների անուններ և խոսում լեզվաբանական երկու՝ հյուսիսային և արևելյան դպրոցների գոյություն մասին: Հայտնի է եղել և արհարար կազմած քերականական դպրոցը: Պանինիին եւրոպացի քերականներից հիշատակելի են Շակայալե (Śākaḷya), Գարգյան (Cārgya) և ասանձեապեա Շակալայանան (Śākaḷayāna): Շակալայանան սուադին էր, որ, իսկառակ Գարգյայի, նշեց, թե գոյական և ածական անունները ծագում են բայական արմատներից: Յուսկան և Պանինին հարում են նրա սկսականին:

Պանինիի աշխատությունը բաղկացած է մոտ 4000 կարճ լուփածու կանոններից (սուտրաներից), որոնք մամանականից բնթերցողի իսմար արանք մեկնաբանության չիտվին հասկանալի չին ևանուններից 200-ը նվիրված են վեդաների լեզվին. մեացած կու նունների մեծ մասը նվիրված է հին հեղեբերնի այն նորմադորված, ստանդարտ տեսակի ուսումնասիրությանը, որ հայտնի է սանսկրիտ անունով: Կան նաև խոսակցական լեզվի և երկրի արևելքում խոսվող բարբառների առանձնահատկություններին նվիրված կանոններ: Պանինիի բնականական աշխատությունը խիստ լմայիրիկ նկարագրական է: Այստեղ լեզվի փոխադարձության հարցերին տեղ լն արվում. այդ հարցերը քննվում են փոխադարձական տարրեր սիտեմներում: Կանոնները մեջ գլխավոր ուղադրությունը կենտրոնացվում է ձևաբանության, բառակազմության և ստորաբաժանության վրա. կան նաև հնչյունական երևույթներին նվիրված

¹ Panini's Grammar, herausgegeben von O. Böhtlingk, Leipzig, 1880. The Aṣṭādhyāyī of Pāṇini, Benares, 1860. La grammaire de Pāṇini, Paris, 1947.

² Լժժ. А. П. Барыкинков, Элементы сравнительно-исторического метода в индологической лингвистической традиции, ВЯ, 1952, № 2, էջ 41 և 42:

մէծ քիզով կանոններ: Համեմատաբար քիչ տեղ են բունում շարահարապահ հարցերը:

Պանինի «Ռիթ ընթերցվածք» բաղկացած է 8 գոթից, որոնց մէջ քննվում են թերականական տերմինները և երանց մեկնութիւնը (1), տերմինների բարդումը և հոլովման սխառներ (2), հիմնական (առաջնային) ածանցական մասնիկների հազմումը արմատներին (3), ածանցական հիմքերից ետք բառերի կազմութիւնը երկրորդային ածանցական մասնիկների օգնութեամբ (4 և 5), շեշտը և հնչուեափոխութիւնը բառային առանձին խմբերում (6 և 7) և բառերի գործածութիւնը ետխաղապատութեան մէջ (8):

Քույրու տեսնում ենք Պանինին հնչուեաբանութեանը հասակ բաժինը ի նիւթում. նա քննում է միայն բառակազմութեան և ձևաբանական փոփոխութեանների հետ կապված հնչուեական երևոյթները. իսկ հնչուեաբանութեանը, այդ իմաստով և հնչուեաների ֆիզիոլոգիական կազմազոյւման մանրամասն նկարագրութիւնը հետզեա է կային «Պրատիկաբանութեամբ» Աղիկների հնչուեաբանական դասերիցները սրտադարձում են դտեղ եան երանց գրութեան սխառնում՝ դանազարիին մէջ, որտեղ հնչուեաները դասագործված են ըստ արտասանական հատկանիշների ընդհանրութեաններով ու տարբերութեաններով:

Պանինին իր քննութեան մէջ կիրարտում է այս կամ այն թերականական երևոյթը հասակ առերոզվ եշանակելու սկզբունքը՝ արանով իսկ մտահեարձով քննութեան մտեմադիականացմանը. այսպես, սրինակ, ք ստոր եշանակում է սովյուր հետքի՝ շեշտից ստով իննելը բուր գիրքերում, և եթէ Պանինին ապիս է Ուր բանածը, սուր այդ եշանակում է, որ բաշական Ու վերագորութեանը բուր գիրքերում աշեշտ է: Քննութեան այս եղանակ է, որ ապահովում է շարագրանքի համարութեանը՝ ընդգրկման բազադիկ մեծութեամբ ու մանրամասնութեամբ հանդերձ:

Ձևաբանութեան ընդգրկում է բառերի ձևաբանական կառուցվածքի մանրամասն ուսումնասիրութիւնը՝ արմատի, հիմքակազմ ածանցանքի ու վերջույթութեանների առանձնացմամբ, նրանք փոխհարաբերութեանների ուսումնասիրութեամբ, հոլովման և խոնարհման մանրամասն քննութեամբ:

Մականք քերականութեան տարրեր բաժինները շին առանձնացվում, տարրեր տիպի կանոնները փոխհարաբերում են միմյանց, հոլովները առանձին տեսներ շտեհն, լիան հոլովման և խոնարհման ուղղութեաններ. շարահարապատութիւնը խիստ թույլ է գծագրված

և շատ հետո է իտյունների այդ բնագավառում սեփեցած եզանձում-
ներից (թեղզորկում է հիմնականում Շուլուխների և բայախան եզանձու-
կների ու ժամանակների գործածությունը)։ Դեպքում, որտեղ ընդհանուր
գաղափարում իշխող են լինում էմպիրիզմը և իրիստոս գործնականությունը
դրանի շարքում խանգարում են լեզվական լայն բնագիտություններ
կատարելուն, հետո պահում լեզվաբանական միտքը լեզվական
կարևորագույն մի շարք պարզիմներին, ջնայած լեզվաբանական լեզվի
և սանկրիտի որոշ առանձնահատկությունների համեմատությամբ՝
Պանինին հետո է պատմականությունը, համեմատաբար փաստերի
ժամանակագրական յուշխուսից։ Արևելք է մասամբ բացատրվում
այն հանդամանքը, որ Պանինին միջին Լեզվական լեզուների՝ պրակ-
թիտների վրա որևէ ուղադրություն չի պարունակում։

Պանինիյի մեկնություններ՝ Կատալանու, Պատանջալի, Բիսու-
տարիստի։ Լեզվական լեզվաբանության վարդապետը Պանինիից
հետո բնութագրվում է մեկնական գործերի երկուս դարձվա Ույա-
գրություն կենտրոնում շարունակում է մեռել սանկրիտը, և քանի
որ միջինիս ուսումնասիրությունը պրեթե կատարելություն էր հա-
տել Պանինիի աշխատանքում, ուստի և Պանինիի հաջորդները՝
Կատալանան (III դ. մ. թ. ա.), Պատանջալին (II դ. մ. թ. ա.),
Բհարտարիսի և որոշները գրադրվում են պրակտիկական երա աշ-
խատություն մեկնարանությունը։ Փաստական նոր ելույթ պրեթե
հանդես չի բերվում, և բերականական երևույթների խմբագրուման
սկզբունքային ստաբիլություններ լին գրողներում։ Քերականները
տարբերվում են միմյանցից հատկապես լեզվական փաստերի և
բերականական կատարողների մեկնարանության առանձնա-
հատկություններով։ Այսպես, Բհարտարիսի միտքում է հաղթահա-
րել նախորդների լեզվից մե և բերականական կատարողները
սկսում է իր լեզվաբանական հայեցակետով։

Մ. թ. առաջին դարերում Ջինասուտան են թափանցում բուդդիս-
տական միստիկները։ Հինացիների ծանոթությունը սանկրիտին և
Լեզվական լեզվաբանությունը նրանց մոտ ևս խթանում են լեզվի
ուսումնասիրության հետագա բացելը։ Իսկայն սանկրիտի և լի-
նարինի կառուցվածքային տարբերությունը հիմք չի առելու հընդ-
կական բերականության եզանձումները ինտարների նկատմամբ կր-
թանդիստ

Լեզվական բերականական սխոտեմի լեզվանուր բնութագրի-
լիս... Լեզվական բերականական սխոտեմը, ինչպես այն ենթադրա-
ված է Պանինիի և երա հաջորդների աշխատություններում, հիմնա-

կան գտնելով էմպիրիկ-վերլուծական բնույթ ունի: Պատահական չէ, որ որոշ լեզվաբաններ նմանություն են տեսնում Պանինի վերլուծական մեթոդի և ժամանակակից տարածված լեզվաբանական հոսանքներից մեկի՝ սորոկուստրալիզմի միջև: Հնդկ թրակաանները լեզվական փոստերի վերլուծությունը կատարում են դրանց նմանությունների և սարքերությունների բացահայտման, ընդհանրացման և տարրալուծման միջոցով: Կարելի է սույն, որ մեթոդը վերլուծական է, եկարագրության նշանակը՝ համարական, թերակատարությունը նշանակող հին հնդկական valyáśarvā քառյ բուն իմաստն է հենց «վերլուծություն»:

Վանի որ լեզվական ածականացումը սրտիտ անկախ միավոր կարելի է դիտել միայն նախադասությունը, ուստի և հնդկի քերականները վերլուծությունն սկսում են երանից, միայն նախադասությունն է, որ արտահայտում է վերլուծության միտք, բայց այդպիսի անկախություն չունի ոչ ուրի հետ, ոչ էլ ըստ բովանդակության: Մյուս կողմից, հնդկական լեզվաբանական տրագիցիան վաւստրեն շարահայտական վերլուծությունից է պետ դեպի, նախանական-քառականական վերլուծությունը: Սակայն երբ ուշադրության էնեարտում վերջին տիպի վերլուծությունն է, իսկ նախադասության վերլուծությունը ժաւայում է յոկ իրեն մեկնակնու:

Նախադասության տարրալուծումը հանգեցնում է առանձին իմաստալից միավորների՝ բառ—խոսքի մասերի քառահայտմանը, որոնք հնդկ թրակաանները խմբավորում են ըստ իմաստի և ֆունկցիայի: Եթե նկատի շտեննք բառերի խոսքի մասային բաժանման մեջ գոյություն ունեցող մասնակի տարբերությունները, ապա կարելի է նշել, որ հնդկ թրակաանները անշատում են բառերի 4 հիմնական խումբ կամ 4 խոսքի մաս՝

1) Անուն (nāman), համարվում է գոյություն (սուբստանցիայի) գաղտնիարի արտահայտիչ, անվան հետ միասին են քննվում և պարունակները (sarvānāman):

2) Բայ (ākhyāta), համարվում է կատարված և կատարվող գործողության արտահայտիչ, բայի հետ միասին են քննվում մակարայները:

3) Նախդիր (upasaṅga), նախդիրները համարվում են լեզվի

Սա խմբավորումն արեն առկա է Յասայի «Երեքստարու», ինչ նախադասությունը կարծում են, որ այն պիտի վաղ պետք է հայտնի ելած լինի մտ. P. Chakravart, The Linguistic Speculations of Hindu, Calcutta, 1937.

ցուցական տարրեր, որոնք «բոլորում են նախորդ երկու խոսքի մասերի՝ անունների և բայերի իմաստը:

Պ) Մասերիկ (ἰσχυρία)՝ տարրերվում է մասերիկները երեք խումբ՝ համեմատության, միացման և իմաստագրերի (թարմատար)։ վերջին տիպի մասերիկները զործառվում են ուսանավորների մեջ որպես ձեռնարկ տարրեր:

Ոչխոսքի մասերից առաջին երկուսը համարվում են կարևորագույնները, նրանք անկասի իմաստ ունեն, որ չեն կորցնում նաև առանձին գործածության, միևնույն նախդիրներին ու մասերիկները անուններից և բայերից կարգվելու՝ այդպիսի անկասի իմաստից զրկվում են:

Նշողական քերականության մեջ հատուկ կարևորության ունի բառի կառուցվածքի ուսմանը: Թառերի (անունների և բայերի) մեջ հնդիկ քերականները տարրերում են երկու մաս՝ 1) ինքն (ἑαυτοῦ) այսպես է կոչվում բոլոր այն մասը (չինի ույն արմատական, քի ամանցավոր), որին հետևում է որևէ վերջամաս։ 2) միջամասերիկ (ἑαυτοῦ)։ այսպես են կոչվում անունական վերջամասերից և վերջավորությունները, թեև որում յուրե գիմային և հարվածական միջավորությունները նշանակվում են և հատուկ սերմիկով (vibakti):

Նշողիկ քերականները ոչ միայն տարբերում են արմատի (dhatu) աստիությունը, այլև սերմիկների ու բայերի անարանական փոփոխությունների դեպքում հենվում այդ աստիության վրա: Պրունիներն քննում է 2000 այդպիսի արմատ: Ի տարբերություն անունիկ քերականների, որոնք բոլորի հիմնական ձևեր են համարում անունների ուղղակի և բայերի ներկա ժամանակի ուսուցիչի դեմքը, հնդիկ քերականները ձևարանական փոփոխությունների քննությունն սկսում են արմատից: Որպես արմատի և հիմքի գույստիարները հատուկ կիրառվել են սահմանադրաբար, արմատներ են համարվում նաև բայական որոշ անանցավոր ձևեր: Ոչխոսքի տեսակետից հնդիկ քերականները տարրերում են 3 տեսակ արմատներ՝ 1) պարզ կամ ետադարձիկ արմատներ, 2) որպես կազմիկ տարրեր հանդես եկող արմատներ և 3) անանցյալ արմատներ: Վերջիններիս մեջ են դրվում պատճառական (niyanta), քաղցրագույնական (yananta), սնված-նակու (nānānta) և ըղձական (santānta) բայահիմքերը:

Ինչպես նշեցինք, հնդիկ քերականների մոտ տեղեկաց է նկատվում ամենի նախնական համարելու բայական իմաստ ունեցող արմատները, և բոլոր բառերը հանդեպներու դրանց: Թերևս արմատի

էլ պետք է բացատրել, որ որոշ բայական անունայն ձևեր որոմ-
տական են համարվում:

Իրմասունների կրած թառակագմական¹ և ձեռքառակական փոփո-
խությունները նկատագրվում են ամենայն մանրամասնությունները: Հո-
լովումը և խոնարհումը արվում են իրենց բոլոր ձևերով, թեև հա-
ճախ ասանց հաստիկ անփոփոխների: Ինչպես, օրինակ, ուղղու-
կան, հայցական, դրժիական, սրական, բացասական, սեռական
և երրորդական հոլովները արվում են ուսպին, նրկրոպ, երրորդ և
այլ անուններով:

Հնդիկների բնականազմական և հնչյունաբանական սամտեգի
շատ կողմեր հիասուզում դարձնում արդեն թարմացված XIX դ.
լեզվաբանությունից ձևափոխման վրա: Բարդությունների տիպերի
դասակարգումը այդ բնագավառի առաջին փորձն էր, և երանց
գործածած տերմինները դարձան երևոյցի ընդհանուր անվանում.
Ներ: Պանինին և մյուս հնդիկ քերականները տարբերում են բար-
դություն և բացասական (վանու) և բարդություն (վանու-
բուդ) և ստացական (վանու-բուդ): Բարդության տարբեր տե-
սակները անվանումներն ընտրված են այդ անունների համար
անվանում օրինակներից (վանու-բուդ, օրու-բուդ, ևրու-բուդ և այլն):

Հնդիկները տարբերում են բնականազմական անունների երկու
տեսակ՝ սամտեգի (վանու) և երկրորդային (addhita), առաջնային
են համարվում այն անունները, որոնք ծառայում են արմատներից
անձրջարար հիմքեր կազմելուն, երկրորդային՝ այն անունները,
որոնցով նոր հիմքեր են կազմվում արդեն անունայն հիմքերից¹:

Հնդիկական քերականները ուղղաբանության են դարձնում նաև մի
այնպիսի կարևոր երևույթի վրա, ինչպիսին հնչյունական շեղմա-
դարձությունն է, որ հոնական քերականների տեսանկյունից դուրս է
մնում: Պանինին և մյուս հնդիկ քերականները տարբերում են հիմ-
նական և անունայն ձևափոխություն, հիմնական են համարվում ա, ր,
լ, ս, չ, ձ ձայնափոխությունը, ևնդականները սամտանային հնդիկ քերա-
կաններն աշխատում են դրանց համար փերականգնել և յոգած ձայ-
նափոխությունը: Հիմնական ձայնափոխությունը նրանք կարծիքով, մի
համակարգում են թ(թ), ժ(ժ) ձ, ը երկրորդական ձայ-
նափոխությունը և երկրորդականները, ինչ երևույթը նրանք կոչում են
սուդ և համակարգությունը: Երկար ա-ն (ա) և նրանով կազմված ձ, ան,

¹ Հնդիկական քերականական տերմինաբանությունից մասն առնելու և, R. e.
n. o. u., 'Terminologie grammaticale du sanskrit' 1. 131, Paris, 1942.

ՅԴ. Ը՛ երկրորդ աստիճանը համարվում են հիմնական ձայնավորի երկրորդ համըման արդյունքը: Այս երևույթն էլ կոչվում է ՎԴՍԻԻ գաճաճ: Այսպիսով ստացվում են՝ հետևյալ շարքերը:

Հիմնական ձայնավորներ	ա	լ	ս	դ	կ
ՈւժՊՅ		ւ (զի)	Ս(սս)	ստ	կլ
ՎԴՍԻԻ	ը	ըլ	ըս	ըտ	ըկ

Արանով իսկ սարքերով են արմատական ձայնավորների իերթ ոգայության ներքե հետևյալ տիպերը՝ աՅ, իՅ(ձ), ս ՕՅԱՐ ք Ձ, իՅ, իՅ(ձ) (ստձա... արհեստ կԻ - արհեստ) :

Այս ուսմանը Հետազոտում դասի դեր է խաղում Հնդկարդական լեզվաբանության վաղ շրջանի՝ հերթագայությունների տեսության և մայնալոգիայի ուսմանը համար: Ինչպես չէ ելել, որ մեղիկները, առանձնացնելով արմատի հերթագայման աստիճաններ, ձայնավորադարձ աստիճանը դիտում են որպես իտալական, իսկ չիաձայն աստիճանը՝ որպես երկրորդային կազմավորում: Այս ցատկային արդյունքի կազմում սկզբնորոշյալների հիպոթեզի կապակցությամբ նորից երևան է գույն XX դարում:

Հնչյունաբանության հարցերում Հեղիկները նշանակալից քան յուրաքանչյուր էին հասնել նրանք հին Հույներից ավելի մեծ կատարելությունը են ստացել հնչյունների ֆիզիոլոգիական հատկությունների եկարագրերը և ավելի լավ պատկերացում ունեն արտասանական սրբանների դերը տեսության մասին: Հին Հույների նման նրանք են վանկերի հիմնական սարքը համարում են ձայնավորները. ըստ նրանց՝ ձայնավորները ինքնին կարող են վանկ կազմել, բաղաձայնները՝ ոչ. բաղաձայնները (բացի Կ-ից) կարող են արտասանվել միայն ձայնավորի ընկերակցությամբ: ձայնավորները և բաղաձայնները հին հնդկների կողմից տարբերվում են ոչ միայն ըստ վանկի մեջ կատարած ֆունկցիայի, այլև ըստ նրանց կազմավորման ֆիզիոլոգիական ստանձնահատկությունների, ընդ որում հիմք են ընդունվում արտասանական սկզբնորոշյալների: Հեղիկների ստանդարտի համամասնի՝ ձայնավորների ղեկավարում տեղի է տնկում արտասանական սրբանների մերձեցում. բաղաձայնների դեպքում՝ հարում:

Ըստ Հեյլանների՝ արտաբերության մեջ ունեցած մատուցություն՝ արտաբերվում են արտաբերիչներ (արտաբերման տեղեր (արտաբերիչներ են համարվում յեղյի մասերը (արմատը, միջին մասը և ծայրը), ներքին շրթուներ և այլն. ար-

տաքերման տեղեր և ն' ամսորվում փափուկ քիմքը, ստամենքը, ստամենքի արմատները (սուփոսկները), վերին ջրթուկը և այլն:

Հնչյունաբանական դիտելիքների մեջ հատուկ տեղ է արժուած աչապես կոչված ՏԱՐԱՆ-ի ուսմունքին՝ ձայնաժողովուն՝ նույնպէս ժամանակ տառաջոց երևույթների քննութեանը:

Բարսեղաւազրույցուն. — Հնդկական յարաբանագրութիւնը եւ սկզբնապես սերտորեն կապված էր վեղաչական սեքստերի ուսում-նասիրութեան հետ: Հնդկները մտք բառաբանագրական գործերը եւրկարգութեամբ էին վերաբերական բառերի հոլաքածունքի և հասցնի էին ԱՂԻՅԱՆԻ անունով: Գրանց մեջ արժում էր անհասկանալի և բաղմիճաստ քանորի բացատրութիւնը գերազանցապես համանիշ-ների օգնութեամբ. նույն կամ եման խնայուն ուղեցոյ քանորը նու փոքրում էին և զուգուցրում:

Հնդկները նշի հն՝ բառի ձևի և իմաստի փոխհարաբերութեան նկատ կապված աչապես երևույթներ, ինչպիսիք են համանունութիւնը, բաղմիճաստութիւնը, համանշութիւնը: Հնդկները իմաստաբանական ուսումնասիրութեանն էր սերտորեն կապված էին ստուգաբանութեան հետ. Զասկայի անբուխտան՝ հինց աչապետ ստուգաբանական-իմաստաբանական գործ է՝ գրված որպէս ՈՒՅԻՅՈՒՄ-ի ձևկերութեան:

Ոնարանութիւն. — Ոնարանութիւնը Հնդկաստանում առաջա-նում է ոչ թե որպէս համոզելու ուսմունքի (հարաստանութեան) ան-հրոտիւր բաղմիճոցի մասը (ինչպէս Հունաստանում), այլ որպէս խոսքի (իմա՝ բանաստեղծական խոսքի) զարդարանքի ուսմունք (նորդարանքի գիտութեան՝ ՅԻՄԱՆԱԳՆՅՈՒՅԻ): Իտեաստեղծները պետք է յաջ ժանտի ինքին ունի նորութիւններին և գրա համար փորձութեան մեծ որպոց էին անցնում, մանավանց որ Հնդկաստա-նում մշակվել էին բանաստեղծական արտահայտութեան որոշ ըմբռնումներ:

II. ՓԻԼՍՈՓԻԱԿԱՆ ԼԵՋՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սկզբնական հարցեր հնդկական փիլիսոփայութեան մեջ. — Եւ- վական հարցերը անչ են գտել նաև հնդկական փիլիսոփայական գտնադան սխառեմներում: Սակայն եթե հին հույների մտք, կարծիք և ասել, փիլիսոփայական յեղաբանութիւնը նախորդում և նախա-պատրաստում է փիլոսոփական լեզվաբանութեան դարգացումը,

Նման է ՄԱՆԿԵՎՅԱՆԻ հնչ. աչա. էջ 156

ապա հնդիկները մտա ժամանակագրական այդպիսի որոշակի հաշտողականություն չկա: Այնուամենայնիվ, հնդկական իրականություն մեզ եւ առկա է եղել փիլիսոփայական լեզվաբանության և ֆիզիոսոփիական լեզվաբանություն նշանակալից փոխադրություն, որ կարևոր դեր է խաղացել հնդկական լեզվաբանության զարգացման դորձում: Բուն լեզվական հարցերը հին հնդկական փիլիսոփայության մեջ արծարծվել են իմացաբանական և արամարանական հարցերի հետ կապված:

Հին հնդիկները մտա առել են դասը լեզվի ծագման երկու հակադիր տեսակետներ: Հնդկական փիլիսոփայական որոշ սրատեսներ լեզվին աստվածային ծագում էին փերագրում, այդ բանը արամացրում է ասել դեռևս վեդաներում: Ինքն ալվելին, լեզվի աստվածային ծագման կողմնակիցները լեզուն (խոսքը) աստվածացնում էին: Խոսքը (vāk, ամա, ամ, ևր, և, բան) դիտվում էր որպես յուրատեսակ հավերժական էություն, համարվում ամեն մի զոյություն հրեք և աստվածային բնություն կրող: Խոսքի հավերժականության այս գաղափարը առել է դասը միմանասի փիլիսոփայական տեսմամբ: Իրան հակառակ նյայայի և վեդանի մերևադոր վայշնիկայի (vaiśiṣṭya) փիլիսոփայական տեսմաներում լեզուն դիտվում էր որպես մարդկային ստեղծագործություն: Խակայն այս բանը չէր խանգարում նյայայի փիլիսոփայական դպրոցի կերկույացաբաններին՝ խոսելու բաների սկզբնական իմաստի (śabd, ամ, ամ, ևր) աստվածային ստեղծումը չինելու մասին և անունների ու իրերի սկզբնական իրականության համապատասխանությունը վերագրելու աստվածային կամքին:

Վերևում հիշատակված Խակայայանայի այն տեսակետի հետ միասին, ըստ որի բոլոր բաները ծագում են նախնական բայարմասներին, հին հնդիկները մտա հսկողությամբ են ետև առանձին կարգի բաները բնածայնական հիմունքով բացատրելու փաստեր: Խակայն, ի տարբերություն հին հույների, հին հնդիկները բնություն ձայներին եմանվելու սկզբունքը բոլոր բաների ծագման բացառությունն էին չէին գարնում: Ավելորդ չէ նշել, որ հին հնդիկները ուղադրություն են դարձրել նաև այնպիսի մի կարևոր կրկնություն զերի վրա, ինչպիսին մասերն ու միմիկան են:

Բաների և իրերի հարաբերության հարցը միշտ էլ եղել է հնդիկների միտքն զբաղեցնող կարևոր հարցերից միկ, ընդ որում կրա լուսնան մեջ հակդեռ են եկել բաղմադան տեսակետեր: 1) ամաև բաների և իրերի կապը հավերժական և յուրական՝ են համա-

բում. 2) երկրորդները այդ կապը համարում են աստվածաթափանցի կամ ընդհանրապես չունենալով: 3) երրորդները այն քննում են որպես պատճենային և նշանակալի, աղգարարողի և աղգարարվողի (բառերը և նշանակությունները): 4) վերջապես չորրորդները բացի և երա իմաստի միջև տարբերություն չեն գնում, գրանք իրար հարաբերակից և փոխադարձի են համարում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ինչ նեղիկների մաս կարելի է տեսնել համարային անորոշի իմաստի ուսմունքի ազդեցություններին իմաստը նշանակվում է ըստի՛ն բառով: Ըստ այդ ուսմունքի՝ բառի նշանակությունը ինքնին չեն կարող առարկայի իմացությունը նշել: Երանց արտասանվելով կորչում են: Այդ պատճառով էլ պետք է նեղորոշել, որ կա նշանակություն առարկայի իմացություն հետ կապող մի հոսքում՝ սփռուածն: Արտաբառի ուսմունքի հետ Պանինին ծանոթ է, մի հանգամանք, որ վերջում է այդ ուսմունքի՝ նրա ժամանակ տեղեկատվող հոգեկանության մասին՝:

Այսինքն. — Քայնիզմի (հիմնադիր Սոսի (xհաղթող) մակա-
նունիք) ակունքները համարում են մեր թ. ա. VI դարը: Քայնիստ-
ները ժխտում էին աստվածներին ու վեղաների նեղիկությունը:
Նրանք ընդունում էին աստվածական իմացության երկու աղբյուր՝
անմիջական, որ ստացվում է անմիջական զգայությունը ու մտքի
ցրծունեությունը և միջնորդած (չուտա ավկայություն), որ
ստացվում է բանավոր ու գրավոր ճանապարհով (նկարագրու-
թյամբ), այս կամ այն նեղիկությունից: Քանի որ նեղիկություն-
թյանը հասկանալը կախված է նշանակություն կամ գրերի ընկա-
լումից, ուստի և անմիջական իմացությունը նախորդում է միջ-
նորդած իմացությունը: Տարբերելով իմացություն երկու ձև՝
պրամանա (իրերի իմացություն որպես աղգարար, իմա՝ կունկրեա-
զդայական իմացությունը) և նայա (իրերի իմացությունը նրանք
հարաբերություններով, իմա՝ իմացությունը արտաբանմամբ և ընդ-

Նման. Լ. Մանուսիլ. Հր. աթ., էջ 261-262

Նման. Ս. Радхакришнани, Индийская философия, II, М., 1957, էջ 89-90:

Ս. Манурадж и Л. Дакта, Введение в индийскую философию, М., 1952, էջ 26-28: Ըստ Ռադհակրիշնանի (Հր. աթ., I, 267, էջ 212-213), զույնիստներն ընդունում են արդի իմացությունը որոշիչ մեծ էլ չուսում է՝ նշանների, սրվորների և բառերի միջոցով ստացվող իմացությունը:

Նաերացմամբ, վերացական մտանդութիւնը, բարեխոսեկը նշու-
յալի տեսակներէից երեքը կապում են բառերի հետ և նշանակում
շարքահարս բնդիւնուր անվումք, քառ շարքանայալի ուսմանքի՝
1) բառերի (տերմինների) և իմաստների կայր հարաբերական է,
2) բառերը (տերմինները) սահմանազատվում են ըստ արմատների,
և 3) բառի (տերմինի) արմատի նշանակածը բառի (տերմինի)
արինական իմաստն է:

Նյայաչի վիլիտոփայուլյու.Նը. — Նյայաչի (ՈՄՁԿՅՈՒ թեղանակք)
փիլիսոփայական սխառեմն սկիզբ է առնում Մ. Թ. ա. I դարից և
չորսփում է հիմնականում իմացարանական-տրամարանական հար-
ցերը Նյայաչի փիլիսոփայութիւն հետևորդները, խոսելով իմա-
ցութեան առարկայի մասին, տարբերում են գործունեութեան 3 տե-
սակ՝ խոսակցական, մտափոր և մարմնականը Այաչիտով, լեզվա-
կան (խոսակցական) գործունեութիւնը նրանք դիտում են որպէս
մարդու գործունեութեան անհրաժեշտ բաղկացուցիչ մասը, ըստ
երանց՝ Նազաստի իմացութիւնը բաժանվում է ընկալման, էզրա-
կացութեան, համեմատութեան և վկայութեան (ԸՆԵՆԼԻՆ ԵՂԱՐԴՄԱ):
Վկայութիւն աւելում՝ նյայաչի փիլիսոփայութեան հետևորդները
հասկանում են դրովոր և բանափոր Նազարդումք, առարկաների
այնպիսի իմացութիւնը, որ ստացվում է ուրիշ անձերի բառերից
կամ գրատողութեաներից: Իսկայն ոչ ամեն Նազարդում (վկայու-
թիւն) է Նազաստի, այլ վստահելի, հեղինակափոր անկերից ստաց-
վածք, անձեր, որոնք փրտնաստ ևն էղել նշմարութիւնը և
Նայանում են ուրիշներին դրանով առաջերդիկու, համար: Իս-
կայն մեկ դատողութիւնը (նախագտութիւնը) կամ հազմատումք
բաժանակն չէ իրերի իմացութեան համար: Իրամամտեան, դատ-
ղութեան (նախագտութեան) բառերի պարզ ընկալումը չի Նասց-
նում օբյեկտների որևէ իմացութեան, ընկալումը հասցնում է իմա-
ցութեան՝ միայն բառերի իմաստը նասկանալու զեպրում: Այսպի-
տով, բառային իմացութեան հազմատիութիւնը որոշվում է Նազար-
դողի վստահելիութեամբ, հնարավորութեանը՝ Նազարդանի Նա-
կանալիութեամբ:

Բաց ի՛նչ բան են նախադասութիւնը և բառը: Նախադասու-
թիւնը որոշակի կերպով դատափորված բառերի խումք է, բառը՝
որոշակի կերպով դատափորված տառերի խումք:

Բառի էութիւնը նրա իմաստն է, բառը միշտ նշանակում է
որևէ օբյեկտ և գորութեան ունի նրա համար, որ ամեն անգամ կար-
գացվելով կամ արտասանվելով, հիշեցնի այդ օբյեկտը: Բառերի՝

որոշակի օրինակներ նշանակելը նրանց կարողութունն է (չգնէլ ջաւհտիս), որ հաստատուած է ստատիստիկական կամ քաղաքացիական վիճակագրական կողմնակիցները, առանց ստատիստիկական գիտելիքի օգնության, չեն կարողանում բացատրել այս կամ այն բանի՝ ան փոփոխ, մեկընդմիջ միևնույն որոշակի խրի հետ կապված լինելը, միշտ տվյալ և ոչ թե մի արիչ որչե՛կտ նշանակելը:

Նախադասությունը (ՆՁՆՆԱՆՈՎԱԿԵՅԱՆ) որոշակի իմաստ ունեցող բառերի զուգորդում է: Բայց բառերի ամեն մի զուգորդում իմաստալից նախադասություն չէ կաղամուճ Բառերից հասկանալի նախադասություն կազմելը պետք է բավարարի 4 պայման. 1) փոխ-նմանաբանում ձևաբանական օրինակները, սա նախադասությունը կազմող բառերի փոխադարձ ենթադրումն է միտքը բավարար կերպով արտահայտելու համար, բառերի զուգորդելիությունը, նրանցից մեկը գոյություն ունի մյուսինը ենթադրելը (նկատի է առնվում հատկապես սեռը և խնդրատեսակը), բառերի նարարերակցությունը աչապես, որքան: բայց սահմանում է բերելի տարակա, որինակ՝ սկսվում է) Փոխադասում պլուսակցություն (ԿՈՇԿԱՆՈՎԱԿԵՅԱՆՈՎԱԿԵՅԱՆ) սա նախադասությունը կազմող բառերի նշանակած առարկաների գոգորդելիության նարազրությունն է, նրանց միջև հակասության բացակայությունը, այսպես, սխալաբանում է կրակից նախադասությունը պետական չէ, որովհետև սխալաբանում է և սխալաբանում է բառեր իմաստով նշանակական հնո 3) Մեծակցություն (sannidhi գտնանիդհես կամ ձՅՁԻՆՈՎԱԿԵՅԱՆ) սա նախադասությունը կազմող բառերի ժամանակային և տարածական մեծակցությունն անհրաժեշտությունն է, այսպես, սկզբը թերս բառերը չեն կարող նախադասություն կազմել, եթե իրար հետից չեն արտաստեղում կամ իրար մոտ չեն գրվում, և նրանց միջև կապը ժամանակով կամ տարածությամբ խզվում է, 4) նախադասական կազմակերպություն (խաբարա ստատիստիկա), սա նախադասության մեջ արտահայտվելիք մտքի՝ թնչի՝ համար նշանակված չինելն է, նա կամ այն նախադասություն, այլև բառի իմաստը հասկանալու համար պետք է իմանալ, թե խոսողը կամ գրողը ի՞նչ մտադրություն ունի, ի՞նչ առումով է գործածել բառերը, նախադասության (այլև բառի) հասկանալի կազմած է նախադասական կազմակերպությունից, որ սովորական նախադասությունների դեպքում պարզվում է կոնստրուկցիայի, վերջապետ սեքստիի դեպքում՝ նրանց մեկնություն արամտարանակաե կանոններից, որոնք հաստատվում են միմյանսույի կողմից, այսպես, համանուն բառերի դեպքում պետք է իմանալ, թե ո՞ր իմաստով է

սովյալ բարբ քործածված, Այսպիսով, սատարարյան նկատի ունի մասամբ մոդուլակնութեան, մասամբ՝ համանունութեանը:

Սանճլայի վիլիսոփայությունը.— Աստիճայի 1-ում 11-ը քիթի վիճակում, այսինքն՝ ճիշտ սկզբունքների թվարկում) փոխադաս-
յության ինքնակամ շրջանն ընկնում է մ. թ. 11--VII պարբերում, ինչ նրա գոյությունը հավաստվում է ավելի վաղ: Այս գույությունակա-
ն սխտեմ է:

Մանջլայի կողմնակիցներն ընդունում են համաստի իմացու-
թյան հրեք անկախ սղբայր՝ ընկալում, տրամաբանական մասհան-
գում և վկայություն:

Նկատումը չի կամ է 2 տեսակ՝ 1) անորոշ, չգիտակցված, որ հեռավոր չէ բուսերով արտահայտել և 2) որոշակի, գիտակցված, որ արտահայտվում է հնթակա և ստորոգյալ ունեցող նախադաս-
ությունը: Վկայությունը տալիս է այնպիսի սրբնականի իմացու-
թյանը, որոնք հնարավոր չէ իմանալ ոչ ընկալմամբ, ոչ եղբակցու-
թյամբ: Հարտատուներ ոչ այլ ինչ է, և թե ոչ նախադասություն, որ կտրված է որոշակի շարադասություն ունեցող բուսերից: Բուսը նշան է, որ նշանակում է մի որևէ բան (միաշախատ), իսկ նրա նշանակությունը՝ այն իբր, որ նա նշանակում է (միաշախատ): Այսպիսով, բուսը որևէ որչեզև նշանակող սխտեմ է. նախադասության նախա-
ցումը պահանջում է այն կազմող բուսերի հասկացում:

Արևմտա-վիլիսոփայությունը.— Միմանսան 1-ում 11-ը քիթի վիճակում, այսինքն՝ ճիշտ սկզբունքների թվարկում) փոխադաս-
յության մեք ևս իմացում է իմացության աղբյուրների մասին. տարրեր-
վում են իմացության անմիջական և միջնորդված աղբյուրները: Հա-
վաստի իմացություն, աղբյուրներից մեկն էլ համարվում է վկայու-
թյունը (շարքում): որ կարող է չի նեյ բանավոր և սրավոր Փորձելով հիմնավորել լեզուների հավանականությունը, որևէ մեկի կողմից ստեղծված չի նեյը: միմանսանի հետևորդները բուսերը և տաները հավերժական են համարում, դրանց պոլություն ունեն, բայց ստա-
նտական սխտեմնավորվածություն չունեն: Բուսերը իրապես ըն-
կալվող հիշումներ չեն: Կ-ն տարրեր մարդկանց կողմից գրվում և արտասանվում է տարրեր տեղեկում և տարրեր ժամանակ տարրեր նկատ, բայց մենք այդ բուսը գիտաբար նկատում ենք, որ բուսերն արտահանում են միևնույն տարր. այս նույնությունը ցույց է

տարին: որ այն որն է սարսփառությունը ու ժամանակի մեջ ընտանիքի:

Միմանուսյի այս բաժանակնքն էլ, շնորհիվ երա միասին ընտանիքին, չի կարելի շտեմել հետազոտողի (հոնեմայի) բաժանակնքի ստացմանը:

Հաճախորդությունը մի այլ աղբյուր էլ համարվում է բուցարարության պահանջը (ԱՐԴԱՅԱՆԸ), սա այն դեպքեր է, երբ տվյալ երևույթը հետազոտող չէ հասկանալ առանց ենթադրելու մի ընկալվող փաստ: Մրա տակ բերվում են եան լեզվական որոշ երևույթներ: ոչնչացնա, նախադասության զեղչված անգամի փոխարին մենք ենթադրում ենք այն կամ այն բարբ, առանց որի հետազոտող չէ բացատրել բացակայող իմաստը: Այդ նույն մեթոդ էլ, եթե բարե գործածված է ոչ ուղղակի իմաստով, մենք ենթադրում ենք բարբի փոխարինական այն կամ այն գործածությունը, առանց որի հետազոտող չէ բացատրել նախադասության իմաստը:

Վ. ԱՆՏԻԿ (ՀՈՒՆԻԼ-ՀՐԻՍՏԻԱԿԱՆ) ԼԵՅՎԱՐԼԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԳԵՂԻՍՈՒԹԱՅԵԿԱՆ ԼԵՅՎԱՐԼԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

ա. ԳՆՈՒՆԻ և ՅՐԵՆԻ շՈՐՀԸ ԿԱՐԳՈՂ ՎՃՆԵՐԸ ԻՐԱ ԶԵՈՒՍԱՄԱՆՈՒՄ

Լեզվաբանական ուսումնասիրելի զարգացման նախադրյալները և սկզբնական քննարկը. — Լեզվական հարցերի նկատմամբ հին հույների հետաքրքրությունը ուժեղացումը սկզբնապես պայմանավորված էր փիլիսոփայական հարցերի լուծման ուղղությամբ: Արևելյ կառավարած պրպատմանը՝ Լեզվական հարցերը հանդես էին գալիս որպես փիլիսոփայական հարցերի մի ողակը, մարդկանց գրողեցնում այն շահով, որ շահով դրանք առնչվում էին իմացարանական էությունների և հարցերի լուծմանը: Յուրաքանչյուր փիլիսոփայ, որ գրողվում էր գոյի ու գիտակցության փոխհարաբերության և մարդկային մտածողության հարցերով, չէր կարող անտարբերությամբ անցնել մի գործոնի կողքով, որ հանդիսանում է սոսկական գործնական գիտակցությունը¹, ումորի անմիջական իրականությունը²: Անտիկ

¹ Հմտ. С. Чаттерджи и П. Латта, Введение в индийскую философию, М., 1965.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., I изд., т. IV, 69 стр.

³ Նույն տեղը, էջ 434.

լեզվաբանութեան արժեքը առաջին հերթին լեզվաբանական կտրե-
փորձագույն պրոբլեմներին սուաջնաշունձն է, պրոբլեմներ, որոնց լու-
ծումը, սակայն, դեռևս չոչ ստղծնափոքրում է¹:

Միաժամանակ հունական փիլիսոփայական մտքի ներկայացու-
ցիչները այս կամ այն հարցի լուսարանութեան համար հաճախ էին
դիմում չեզոքաց առնչվող օրինակներին: Այս հանցումները կու գտայի
շահավ նայաւաւում էր լեզվական երևույթներ հասկոթեթյունների յա-
ցահայտումն ու նրանց սխառեմապնումնը:

Լեզվի կործնական ասոցումը սկզբնապես սահմանափակ
բնույթ էր կրում և լեզվական լայն հետաքրքրութեան համար նյութ
չէր ապին: Փրոփոք և բանավոր խոսքի ուսուցումը տարրական գրա-
պիտական սեղեկութեաններէց այն կողմը յէր սեղծում, մասնավանց
որ սկզբնապես գրավոր և բանուկոր խոսքի միջև աչքի ընկնող խզում
գոյութեան շուներ²:

Լեզվական հարցերի սկզբնական բնույթը հասկանալու համար
անհրաժեշտ է նկատի առնել կրկու կարևոր հանգումներ:

Առաջին՝ երբ հունական լեզվաբանութեան սկսում էր իր առա-
ջին քայլերը, չկար տուանկին լեզուների կուսոցապաթի ուսումնափ-
րութեան ուղղութեամբ կուսակգած ելութ, և տասններ լեզուների
կուսուցապաթիին տարբերութեան հարցը մարդկանց չէր սրազնց-
նում: Էին հունների լեզվական ողջ գրադոսներին չիմքում բնկած էր
լուելլայն լեզունկող այն դրույթը, թե մեկ լեզվի հիման վրա արգոշ
կգրակացութեաները կիրաւանի են բոլոր լեզուների նկուսմափք,
ընդհանրական բնույթ են կրում: Նրանց մտածել չէր ապին այն
հարցը, թե կայուն է արդար ընդհանուր փիլիսոփայական կրա-
կացութեաներ անել միայն մեկ լեզվի տվյալներին հիման վրա: Սրա
հետ սերտորեն կապգած է այն հանգամանքը, որ հին հույները սո-
վորարար լեզվական ընդհանուր պրոբլեմները ընկում են որպես
անվան բնույթի ու ծաղմուն պրոբլեմներ:

Երկրորդ՝ հունական փիլիսոփայական միտքը իր առաջին քայ-
լերը կատարելիս նոր էր թոթափում դիցարանական սրակերացում-
ների խանկարութեները: Ազնի կամ պակաս շահուկ գրանք երևում էին
պալիս նաև լեզվական հարցերի լուծման մեջ՝ առաջ բերելով այս
կամ այն մեկնարանութեանը: Պէտք է նկատի առնել, որ դիցարա-
նական զանազան պատկերացումները մի կուտ միաօտական սրառնի

¹ Էմմա Կոլինս, Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe, London, 1954:

² Էմմա, Античная теория языка и слова, 1946, էջ 10:

չէին կազմում և ունեին հակասութիւններ: Առանձնապէս կարևոր է հիշատակել այն պատկերացումները, որոնք վերաբերում են անունների բնույթին և ծագմանը: Իրացարանական պատկերացումները տևր մարդը անվան և իրի բնույթի միջև հակասութիւն չէր տեսնում. դիտում էր անունը և իրը անհաղելի միասնութիւն մեղ, առաջինը որպէս ծրկրորդի անբաժան մասը, նրա որակարար կողմը, որի օգնութիւնով կարելի է աղգել իրի վրա: Իսկայն անունների առաջացման հարցը բուժելու մարդը կանցնած լինելով իմացութիւն սկզբնական աստիճանի վրա, ստիպված էր գրանջ կապել որեւէ սնումատոթետոթի (անվանադրի) հետ՝ չիտի այն մարդ թէ աստված: Առաջանում էր յորատեանի հակասութիւն՝ անունների բնույթի և անունների առաջացման գիշարտեսական պատկերացումների միջև: Այս հակասութիւնը կամ շրջանցում էին, կամ դիմում անվանադրութիւն ակտի յորատեանի մեկնարանութիւն. անվանադրը կամ պարզապէս անվան գոտարարն է, որ բացահայտում, գտնում է իրի մէջ նրա անունը, կամ իրին հասկացնում է նրա բնույթին ու էութիւնը: Դասակ անուն՝

Իրացարանական մասնողութիւն համեմատութիւնով հունական փոխառութեան յանուն մտրի տարբերութեանը լեզվի բնույթով ստում արտաստիպակց իրի և անվան տարբերակմամբ: Ասկայն անունը դեռեւ շարտեսակում էին բնութեւնը որպէս բառի և բառիմաստի սմբողջութեւն, սրանք միժնուցից չէին անջատում: Կրտտմանակ անվան մէջ նյութակցան և բերականական իմաստները շարունակում էին յաարբերակել, դրանք իրի մի միանական բան: Անտաղա առաջընթացը նշանակորում է բառի հեյրունական ձևի ու բառիմաստի, յտտի նյութեական ու բերականական իմաստների տարբերակմամբ:

Փնտրել և հեռու-ի շնուցը տարվող վնները. - Հտտական փոխառութեան միտրն զբաղեցրող զխամոր լեզվական հարցը անվան բնույթի հարցն էր, իրի էութեանը (բնույթին) նրա համապատասխանելու կամ յնամապատասխանելու ինդիքը: Այն փոխառութեանը, որոնց վրա դիցարանական պատկերացումները ումնը աղգնցութիւն ունեին, դատում էին, որ անուններն իրերի տրվում են ըստ այդ իրերի բնույթի, նրանց բնութեանը համապատասխան՝ սքնութեամբ (սքն): և որ ամեն իրի ոք բեւ: Հատուկ է որեւէ անուն. նրանց հակահակորդները իրի և անվան բնույթի միջև այդպիսի պարտադր համապատասխանութիւն չէին տեսնում: Նրանց կարծիքով, անունները գործում են օրինքի ուժով, սովորութեամբ.

1 Նման. Античные теории языка и слова, 1936, էջ 81

Ճարդկանց որոշ պայմանադրությամբ (տրա Եօրնէթոփ, ճիւր
ստփորութիւններ, ԱճԵ: օգրութիւններ): Այս վնճը հայտնի է փոսէ. ֆ
և Փէ: Ե. կողմնակիցները վնճ անուսով, նկատվում էին և նր-
կու հակառակ տեսակետները հաշտեցնելու և մի միջին յօժուժ
պոնելու տեղեկեցներ:

Նշիրի է, որ նշանի շարտեարտարանվածութիւն և պատճառա-
քանվածութիւն հարցադրութիւնը ժամանակակից շեղվածութիւն
մեջ, վերջին հաշտով, փոսէ. ֆ և Փէ: Ե. վնճերի յարտեարտակ
փոխութիւններն են:

Ճեւակիտ. — Փիլիսոփայական մաղ դարոյնների ներկայացու-
ցիչներին Հերակլիտը, որքան կարելի է հարակցանել պատկերված
տեղեկութիւններին, հետևել է նկնյ որպէս յոյսնուկից:
Միևնույն կարգի հայացք է վերադարձում նաև ինքնակտն քննիրի-
տփայութիւն տեղեկացուցիչներին, թէն առանց որեւ հաստատուն
փաստարկի¹:

Էլնակամ (էլնարնել) դարոյնը. — Էլնակամ (էլնարնելի)
դարոյնի (VI—V դդ. մ. թ. ու.) տեղեկացուցիչները պաշտպանում
էին հակառակ տեսակետը: Նրանք նշմարտութիւնը տեսնում էին
միակ հազվածական ու անփոփոխ գոյի մեր Մակայն ճարդը, ըստ
նրանց, նշմարտութիւնը իմանում է միայն մտապորապէս, որով-
հետև կարծիքները հոգին տանում են զգալարաններին իտայուսիկ
տվյալների անապարհով, Թեոսները հենց այդպիսի մարտութիւն-
ներին ուղարտ են, որովհետև անփոփոխ էլ կարգվում է կարծիք
իրի մասին: Մակայն Փէ: Ե. սկզբնական ոչ բոլոր կողմնակիցներն
էին, որ ընդունում էին էլնարնելի տեսակետը: Տրակտատներին մե-
կի (Ռերվեստի մասին) անանուն հեղինակը գրում էր. «Սու կարծում
եմ, որ արվեստներն ընդունել են տեսները (արտաքին աշխարհի)
պատկերների շնորհիվ: Անհնթեթութիւն է կարծել, որ պատկերները
բունել են անուններին, և (այս) անհար է, որովհետև անունները ու-
րինքն օտմանումներն են, իսկ պատկերները սահմանումներ չեն,
այլ (բնութիւն ստեղծած) բողոքները: Այսպիսով, այս արտապա-
տի ուղիներին սույնի հետեղակտն կերպով է անցկացնում անփոխ և
իրի անամապատասխանութիւն, տեսներին օրենքի արդուներ լի-
նելու տեսակետը, քան էլնարնելը, որոնք անունները դիտում են
իրեն իրերի մասին մեր ունեցած կարծիքներին աղբուր:

¹ Հմմտ. А. И. КУЗНЕЦОВ, Труды И. В. Цинца, 1936, с. 14.
Նույն տեղը, էջ 34:

Դեմոկրիտ.— Հին աշխարհի խոշորագույն փիլիսոփա-աստ-
 թիստ Դեմոկրիտը (մոտ. 460—370 մ. թ. ա.) նույնպես հանդես է
 եկել որպես որհեծքի կողմնակից՝ նա չկրում է անունների և իրերի
 անհամապատասխանություն 4 կարգի ապացույց- 1) մեկ իրը կար-
 ող է ունենալ մի քանի անուն (նույնանիշ բառերը), 2) ընդհակա-
 րակը, մի քանի իր կարող են ունենալ միկ անուն (համանուն քա-
 ոնորը), 3) մեկ անունը (նկատի ունի հատուկ անունները) կարող է
 փոխարինվել մի այլ անվամբ, 4) կան իրեր, որոնք անուն չունեն:

Պլատոնը և ճում փրատիլոս՝ եղիստուրյունը.— Ամենից
 ազնիվ հանգամանորեն այս հույցը բնութիւյն է անվաճ Պլատոնի
 փրատիլոս՝ կրկնփրատիլոս մէջ, որտեղ գեներ դեում է շնչու-
 կողմնակից փրատիլոսի և Գէշուի կողմնակից Հիմնողներ միջև
 Մոկրատեսը սկսում կարծես թէ իր համամարտակիւնն է հույանում
 փրատիլոսին՝ նշկիով, որ անունները իրերի լուծիւն իմացութիւն
 սգործիքներն են և որ նրանք բնականից հատուկ են իրերին: Այս
 նպատակով նա բնում է թոյրը փրատիլոս ապացուցիւնը հոգուս
 անվան և իրի բնույթի համապատասխանութիւն անտութիւն: Նախ
 օրինակներ է բերում մարդկանց և սաստիւնների հատուկ անուննե-
 րից՝ ստուգարանական վերլուծութիւն միջոցով փորձելով ցույց տալ
 այդ անունների բնական ճշմարտացիութիւնը: Այս վերլուծութիւն
 ընթացում Մոկրատեսը առանձնացնում է անունների որոշ խումբ
 (չ՝ շնչու սուշու փրատիլոս անունները), որոնց միջոցով
 կատարում է նշված անունների վերլուծութիւնը: Այս նախնական
 անուններին համար անկիրատիչ համարիչով ստուգարանութիւն
 նախորդ եղանակները, Մոկրատեսը բերում է երկու կարգի կտրծիք,
 1) այդ նախնական անուններին ստեղծել են սաստիւնները, 2) այդ
 անունների և իրերի բնույթի համապատասխանութիւնն արտա-
 հայտում է կրանով, որ որոշ սուսանք իրենց բնույթով փրկելում
 են իրերի այս կամ այն հատկութիւնը՝ Բ-ն՝ շարժումը (՛՛՛ն էն
 սել, էննա սգոր, Գ-ն՝ սգոր), Դ-ն՝ նարբը, որ կարող է
 հեշտութիւնը ունենել որոշ բաների միջով (ննա սգուս, էննա:
 սգոր), Ե-ն՝ նարբը և սուսանք (ննա սգոր, ննա՛ննա սաս-
 տիւն), Զ-ն՝ կարբ (շնչու) և այլն:

Անունների և իրերի բնույթի համապատասխանութիւնն որոշ
 կարգի ապացուցիւնը բնույթը հետո՝ Մոկրատեսը անհրաժեշտ է
 համարում հարցը ուղիւի հիմնովին վերանայի ու ստուգի՝ ինքնա-
 խարտութիւնից դիւր մնալու համար: Այս նպատակով նա սկսում
 է բնույթ այնպիսի օրինակներ որոնք հակասում են նշյուններին՝

վերևում եղված հատկություններին: Նախ՝ որոշ անունների մեջ կարող են հանդես գալ նշանակվողի բնույթին անհամապատասխան բառեր: այսպես յ-ն, որ նամարվում է Դարթի և փափուկի արտահայտիչ, հանդիպում է Շաշրի՞դ: սկսչություն: Բառի կազմում: Կրկրորդ՝ միևնույն անվան տարբեր ձևերում կարող են անդիպել բնույթով իրար անհամապատասխան ևտառեր: այսպես, ՇԱՂՈՂԷ, ԲԱՍՐ Էրեարիացիները արտասանում են ՇԱՂՈՂԷՐ, աշահն՝ Շ՝ փոխարինում են Ծ-ով, Երբորդ՝ աշուպի բուսիքը, Խնդիրիք թվականներն են, հիմք չեն տալիս Դարցի նման շեծման համար: Այստեղից էլ Սոկրատեսը ասում է այն կարակցությունը, որ անունները իրերի հիշտ արտացոլումները չեն: Այն հանգումների, որ յուսոզը և շաղը բաները հասկանում են միասնական, բխում է ոչ թե անունների և իրերի համապատասխանությունից, այլ հանդիսանում է սովորույթի և դաշինքի արդյունք:

Ըստ Պլատոնի՝ իսկական իմացությունը ծագում է ոչ թե անունների ստուգաբանությունից, այլ իրերի բնույթի հետազոտությունից: Պլատոնը ավելի ուշ, իր 7 թղ նամակում անդրադառնալով այս նպագին, նշում է, որ անունների իմացությունը իմացության ստորին աստիճանն է, և իր համոզմունքն է հայտնում անունների՝ որոշյունքի արդյունք լինելու օժտակների հիասթիվ: Պլատոնը այս հայացքը նաօսմը էլ բացատրում է նրանով, որ ըստ Պլատոնի՝ որևիճյա՞նք միշտ չեն կարող է գոյություն ունենալ միայն իդեաների սրխարհում¹:

Արիստոսելը. Արիստոսելը անունների և իրերի բնույթի համապատասխանություն հարցին նախակ պնդություն լի հտակացրել: Անկաշն նա նա հարում է դաշինքի տեսակետին՝ նշելով, որ ոչ մի անուն բնությունից գոյություն չունի: Ըստ նրա՝ անունները տղործիքներն են, որանք բնական ոչինչ չունեն: Լեզուն Արիստոսելը համարում է մարդուն մյուս կենդանիներից ստորերող կարևոր դարձն՝ նշելով, որ միայն մարդն ունի լեզու:

Ատոիկներ.— Համեմատաբար ուշ շրջանի փիլիսոփայական դպրոցներից ստոիկները հանդես են գալիս որպես յ-ն: Ի. Իսկ սկիզբիները՝ որպես Ա-ն: Ի կողմնակիցներ: Ատոիկների մոտ հարցադրումն սվելի է քարդանում, որովհետև նրանք անվան մեջ

¹ Նմա. В ТОНСЕК, Կր. սրբ., էջ 181

² Նմա. АНТИЧНОЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА И СЛОВА. 1936, էջ 31:

սկսում են տարբերակել Նեյրուական ձեր և իմաստը: Վնասողները պնդում են, — պրոս է Մերասոս էմպիրիկոսը, — որ երեք (բան) բրար Նեո ցուցորդում են՝ նշանակվողը, նշանակողը և առարկան... Մրանցից երկուսը մարմնական են. այն է՝ Նեյրուսը և առարկան, մեկը անմարմին է, այն է՝ նշանակվող բանը, և դա արտառահայտվողն է, որ կարող է լինել ներա կամ օխալ¹: Քնդ պատճառով էլ ստոիկները կարծիքով՝ խոսել նշանակում է արտասանել պատկերացվող իրը նշանակող Նեյրուսը, որը խոսողի մեջ առարկացում է Նամապատասխան ապազիրուցյունը՝ շնորհիվ անվան և իրի բնույթի սկզբնական Նամապատասխանությունը: Յեռենալով այն ցողափառը, որ անունները բնութայնից են, որովհետև առարկին Նեյրուսները եմանգում էին իրերի, իսկ նրանց Նամապատասխանում են անունները², — ստոիկները չիմք են դնում յուրատեսակ ստուգաբանական ուսմանը, որ չիղեցնում է Պլատոնի իրչյալ արամախտասիլան մեք կատարված ստուգաբանական վերլուծությունը: Միսժամանակ նրանց մտա տեղ են դնում յեզվի ծագման բնածայնական տեսության սողմերը:

Սկեպտիկներ. Սկեպտիկները անունները և իրերը բնույթի վախճարարության նորքում Նակադրվում էին ստոիկներին՝ սրեղեցով, որ անունները չեն արապարտ իրերի էությունը: Սկեպտիկները կարծիքով՝ բաների իմաստը արդյունք է պատահական սունմանն, այսպես բոլոր ժողովուրդները իրար կհասկանալին: Սկեպտիկների մտքած տեղմներ այս անՆամապատասխանությունը նշանակելու Նամար, — որ անուններն իրերին արվում են Նեո արբությունը, — Նամապարտ գտնում է անունի նակապարտներին տեսակետի քեղՆանուր անվանումը:

Էպիկուրյաններ. — էպիկուրյանները յուրատեսակ փորձ են անում Նարտեցնելու երկու Նակադիր տեսակետները: Ըստ նրանց՝ անուններն սկզբնական ծագել են մարդկանց բնութայնը Նամապատասխան, իսկ մարդկային բնութայնը կրել է շրջապատող իրերի սցոնցությունը: Բանակապարտներ Նետա Էլան է բնութայն ավտոք: Մարդիկ անհրաժեշտություն և կարիքի ուժով միասին սահմանել են Նուսուկ նշանակումներ, որպեսզի կարողանան ամենի յուլ Նարդակցել:

Նարապարտով էպիկուրի Նայացրերը՝ Գրայնեն Էտրոտոր իր

¹ Ըմտ. Аристотель «Сочинения», т. 1, с. 100, 1936, էջ 69:

² Նույն տեղը, էջ 70:

«Փիլիսոփաների կենսագրություններ»-ում գրում է. «Մարդկային ընտելչունը բազմաթիվ և լուսավազան զննարկմամբ ներդրածություն է հեթանոսների (չրքաւաւառոյ) իրենք կողմից և նրանցից ցուցումներ տալու: Իսկ բանակաւորութիւնը Նեապոլիտանում ճշտել (ընտելչան կողմից սրվածը և բացաւայտել բացի դրանից (այլ բանք), սկանց մտաւարագ, զմանց մտա դանդաղ, որոշ շրջաններում ու ժամանակներում (մեծ հարողութեամբ), ճշտանքում՝ պակաս: Այնպէս որ անունները եւ նախագետ սահմանումից չէ, որ ժապել են, այլ Ննց մարդկանց լուսավորանքը, կրեւով յարաբարեւոյցութիւն յիդի մեջ առանձնահարաւի տպագրութեաններ և ստանալով առանձնահատուկ ընկալումներ. տարրեր մեով են արտաշնչելի սրք, այդ տպագրութեաններին և ընկալումներին յարաբարեւոյցութիւն ներդրութեամբ տակ, վայրերի և ցեղերի լուսավազան առանձնահատուկութեաններին համապատասխան: Իսկ Նեապոլիտան յարաբարեւոյցութիւն յիդի մեջ միասին սահմանել են առանձնահատուկ (նշանակումներ), որպէսզի փոխադրողականում ազնիւ թի: Երկրմաստ և ազնիւ շատ սեղմ ինքի մշտ նույն մեով էլ, ներմուծելով ընկալման համար անմատչելի որոշ իրեր, որոնք տրոհել ճշտաւարագ անձինք հարողել են որոշ Նշաններ՝ զորով այդ Նշաններն արտաւարեւոյց կտրիքը և, բանակաւորութեամբ ընտրելով դրանք կարեւորագույն պատմութիւն համապատասխան, այդ եղանակով բացատրել են (իրերը)»:

Քիչիւրի Նեապոլիտանի մեկը՝ Դիոգենես էնոսիպոսիս, ժողով էր նեթարկում ինչպէս անփանաղթի գաղափարը (Հերմիտին յնգվի յարատուական ուսուցիչ պատկերացնելը համարելով անհեթեթութիւն), այնպէս էլ անունները զաշինքի տրոհութիւն համարելու տեսակներ: Միծաղելի է խոսել դաշնայնութեան մասին, որովհետեւ մեկը չէր կարող համարել որչաան բազմութեաններ և այն ժամանակ, երբ շիւթին ոչ տատեր, ոչ Նշաններ, ուսուցիչ նման սովորելու նշաններ այն կամ այն տեսներ:

Անփոփոխել և խմբավարման փորձեր. ... Համեմատաբար ազնիւ ու շրջանում Ամսեթաք Արիտատիւի մեկնութեան մասին. աշխատութեան իր մեկնութեան մեջ շնչութիւն և թնչութիւն կողմնակիցներ հարաբարեւոյցութեամբ է խմբավորել՝ դրանցից յարաբարեւոյցութիւն մեջ տարրերիցով երկու տպագրութեան: Ըստ կրտ՝ Մշտութիւն կողմնակիցներին ուսուցիչ, ինչպէս Հերմիտիսի Նեապոլիտանի Արատիւսի, անուններին բնակաւորութեան հասկանում են այն իմաստով, որ անուններ-

¹ Античные теории языка в странах. 1936, (р. 82)

որ բնութիւնն ստեղծագործութիւնն են, իմացող մարդու գործն է լոկ քաջահայտեղ դրանք: Մշտունքը կաթնում են, որ անունները բնականութիւնը նշանակում է անվանվող իրերի բնութիւնը նրանց համապատասխանելը, բանական լինելը, այսպէս, իշխող մարդու համար հարմար է կիրիլիցամբ (օթողմբդասպետ) անունը: Այն կերպ ասած՝ բոլոր այս ուղղութիւնն՝ անունները հիշեցնում են նկարչական արվեստի գործերը: Ինչպէս կողմնակիցներից սմանք, ինչպէս կրօնախօսի հակառակորդ շեքովները, այդ հասկանում են այն իմաստով, որ անվանումը կամայական բան է և ամեն մարդ օգտւած առարկան կարող է կոչել ուզած ձևով, մշտունքը՝ այն իմաստով, որ անունները գտնականում է որևէ անվանադիր, որը կամ դիտել իրերի բնութիւնը և համապատասխան անուններ է ստանում կամ ցուցում է ստանում այդպիսի մի իմացողից:

**բ. Յճալողիսաների և անամալիսաների վեճերը
նկղեճիստական Հոսնայտանում**

Վեճի էությունը. — Նկղեճից մի շրջանում Երեսի և Յէտի-ի կողմնակիցների վեճերը փոքր-ինչ այլ ընթացք են ստանում՝ հատկէս դարձ օրան անալոգիայի և անամալիսայի կողմնակիցների վեճեր: Այդ վեճերի ակունքները կարեղի է տեսնել ստորինների մտք, որոնք ժամանակին նշել ինն քրականական ձևերի մէջ ծրանմէ նկատվող անմիօրինակութիւնը՝ անամալիսան՝ հոկաթակ արկի ընդհանուր բնույթ կրող անալոգիկ ձևերի, այսպէս, քրականորեն լոկ նրական կամ լոկ իմական սեռի բարք կարող է նշանակել և՛ արու, և՛ էգ, միևնույն տիպի քառերի սեռական հոլովը կարող է տարբեր ձևավորում ունենալ. ուղղական և անական հոլովները, ընդհանրապէս տարբեր լինելով հանդերձ, որոշ զնայքերում կարող են համընկնել և այլն: Այսպիսով, անալոգիայի և անամալիսայի հարցը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բարձր ընթացական ձևի և արտահայտած իմաստի, քրականական և տրամաբանական կատեգորիաների համապատասխանութիւնն և սնունդայտաստիտութիւնն, չնդվի մէջ կանոնավորութիւնն, թե՛ սովորականութիւնն իշխելու հարց:

Վեճի դերը հունական ֆեռակտուրայան ձևավորման մեջ. — Այս հարցը հետազոտում անցնում է քրականներին և հիմք տալիս նրանց կողմից քրականական համապատասխանութիւններ ու կանոնավորութիւններ և քաջատիպիւններ ու չնդումներ որանելու

այրաբուսականներին: Անտոնյան կողմնակից ! զանազան հանձինքներ, սխալագուհի և նրա աշակերտ Կրասնա Մալոսաշնու, Քրիստիպայտը, ըստ լատին բերական Վաստին, որ հիմնական աղբյուր է ժառանգում այս վեճի բնույթի որոշման համար, գրել է սկննդալիայի մասին աղբյուրություն: Հակառակ տեսակետին էր Կրասնա Մալոսաշնու մտածականակից, Դալտոնի քերական Արիստարքոսը (մոտ 200... 150 մթ. մ. թ. ա.): որը չեզոք մեջ իշխող էր համարում անալոգիան: Այս վեճի առկայությունը էլ պետք է բացատրել այն հանգամանքը, որ Արիստարքոսի աշակերտ Դիոնիսիոս Քրակացին իր քերականական աղբյուրության մեջ բերականության այն մասը, որի մեջ արդիում է խոսքի մասերի ուսմանը, այսինքն՝ քերականության բուն մասը, համարում էր անալոգիկ ձևեր դառնալը (ἀναλογία; ἀναλογική).

Վեճի հարթումը.— Ինչպես կարելի է նշարկացնել Վաստինի հաղորդածից, վեճը հետագայում հարթվեց նրանով, որ Արիստարքոսի սուր բացած՝ գործածությունը գաղափարը տարածվեց և՛ տեսչողիայի, և՛ անտոնյանի գրուս զձեռնարար, ա գրում է Վաստինը. — «Ի՞նչ գործածությունն ընդգրկում է նման և ոչ նման բառերն ու նրանց հարաբերությունը, սուր լայնությունը և՛ ներքին, և՛ անտոնյանին, ոչ տեսչողիանն»:

**9. Լեզվի (անուճճերի) ծագման տեսությունները
եի՞նչ ևուճապատում**

Չայնոսիոլոգյունների տեսության սահմանը.— Ինչպես տեսանք, փնտրել և հետևել գիտերը սերտորեն կապվում էին նաև լեզվի (սովորել ճիշտ՝ անուններով) ծագման հարցի հետ: Խոսել անունների բնույթի, իրերի բնությունը նրանց համապատասխանելու կամ չհամապատասխանելու մասին՝ նշանակում է խոսել նաև անունների ծագման մասին: Եվ իրոք, այդ վեճերի մեջ առկա են հետաքույրում լսյի մեկնարանություն ստացած երկու տեսությունների սահմանը՝ բնածայնական և լարնարյունությունների: Մենք տեսանք նաև, որ էպիկորյանների ուսմանը մեջ առկա էին ժայնարկությունների տեսությունը սուղները, էպիկորյանների կարծիքով, մարդիկ իրերին անուններ են տվել ըստ այն տպավորությունների, որ թողել են իրերը նրանց հոգում: Այս կերպ ուսում՝ անունները ոչ

— ...
 1 Античные теории языка и стиха. 1866, էջ 94:

ույլ ինչ հն, եթե ոչ մարդկանց՝ իրենց ցուցած հողեկան սարքեր ազգագրությանների արտահայտություններ:

Քննաւայնակա՞ն տեսարչան սաղմեր.— Ըստիկներ յաճոքնք մեջ առկա էին մի այլ՝ բնածայնական տեսության սաղմեր: Բնային տեսանք, նրանց կարծիքով՝ ժառանգին հեղուները նմանում էին իրենին: Այս բնածայնական տեսությունը աստիկներին առաջ փաստորեն արտահայտություն է գտել այն աստիականացան ուսմանքի մեջ, որ շարադրյալ է Յրատների Կրատարուսում և որի վստիան այն է, թե հեղուների արտաստությունը բնային (արտաստական ժեստերի քննութի) համարդատաբանում է արտահայտիչը երևութների քննութին: Մեզայն աստիականացան ուսմանքի հիմնական կողմը այս չէ: Քննաւայնական տեսությունը այստեղ հանդես է գալիս յոկ որպես լրացուցիչ մոմենտ: Այդպես է դրվում հարցը նաև կարկուրանների մաս:

Ընդդի հաստականական ծագման տեսարչան սաղմեր.— Դեմոկրիտի, ապա և Հպիկորի մտք մեք տեսնում ենք լեզվի նուսարական Ժաղման ծագման ուսմանքի սաղմը: Դեռ ուղեչին, իրար է արվում բացատրելու լեզուների ըագմագանության ծագման պատճառները: Կարևոր է մտտեանելու նաև մի այլ մոմենտ. այստեղ հանդես է գալիս նաև լեզվի թաղումը ոչ թե սրպես միանգամայն ակտ, այլ որպես պատմական երկարատև զարդացման արդյունք, բնագատմական պրպես յմշակելու սաղմը: Այս պարագաման հիմնական մղի ուղի, հասկտակա կարկուրի մաս, պատմում են կարիքը և անհրաժեշտությունը: Քննաւայնական տեսությունը Դեմոկրիտի և Ժալեսարկիստների տեսությունը Հպիկորյանների մտք յոկ այն պահատի պրպես են, որով փորձում են պարզել անհմտա հեղուների իմաստավորման պրպեսը: Դեմոկրիտի տեսության արձագանքները մենք տեսնում ենք Դեոգորոս Իրցիխացու մտք, որ այսպես է կարկուրում կենդանական աշխարհից մարդու՝ աստիականարար անբատվելու և տարրութվան, հողարածան լեզու ձնք թիրուս պրպեսը:

Ո՞վ զգրկաւիս, սասում են,— դրում է նուսմարչիկ ապրում էին անկագմակերպ և գաղանանման կյանքով, ցիրոցան դորս էին գալիս արտաստարերը և սնվում համեղ խուսով ու ծառայութուններով: Կարիքը նրանց սովորիցից գաղանների հարձակման ժամանակ միմյանց օգնել, և երկուրդից համարչիլով միասին՝ նրանք սկսեցին աստիականարար միմյանց Հանաչել: Նրանց մայրը դեռևս անհմտա և անսարքոչ էր, թայց աստիականարար նրանք անցան

աւարտոշ բառերի և, միմյանց հետ սխալողներ հաստատելով ածեն իրի լամար, ստեղծեցին իրենց համար հասկանալի բացատրութիւններ ածեն ինչի կերտարիւյալ: Իսկ որքանով որ այդպիսի միասնորոշման տեղի ունեին ողջ այնուարեւմ, ապա յեղուն ոչ բոլորի մաս համահուն: դուրս նկատ, բանի որ յուրաքանչյուրը պատահական կերպով էր կազմում իր բառերը այստեղից էլ չեզունիքի բնույթի բազմազանութիւններ, իսկ սկզբնական ծագած միասնորոշմանը սկիզբ դրեցին ջնդերին¹:

Ազգի՝ հետքերով՝. թե՛ բնածին լինելու կարգը. — Վենքի սկզիք էր տալիս և այն հարցը, թե յեզուն ձեռքերովի՞ է, թե՛ բնածին երևույթ: Պատուներ խոսելու շնորհքը մարդուն հատուկ էր համարում: Անգլանդացիս Վենքի կողմնակիցները մեծ մասամբ լանդես էին գալիս լեզվի՝ մարդուն թի բնեւ հատուկ լինելու տեսակետով, Անտառի կողմնակիցները այն համարում էին ձեռքերովի և հա թե՛ էր եղում այս կապակցութեամբ հույն հեղինակներից մէկը (անունը չի պահպանվել): Ո՛րքան սովորում ենք անուները, ազնիւ կամ պակաս շահով, մէկը հորից, մյուսը՝ մորից: ԱՅն մեկը հազատացած չէ այն բանում, որ մենք անունները սովորում ենք, և (կարծում է), թե մենք ծնվում ենք որտեղ իմացութեամբ, թող համարվի հետեւյալ հիման վրա. հիմ որակ, մէկը երտածին երեխային ուղարկի Պարսկաստան և այնտեղ մեծացնի առանց հելլենական լեզուն լսելու, ապա երեխան կխոսի պարսկերէն, իսկ նախ մեկը իրի այստեղ, ապա՝ հելլեներէն²:

դ. Ազգավարիքափայտական հարցերը ինչ համարում

Հունական ազդիցությունը. — Ինչպես Վենքի և Անտառի, այնպես նաև անալոգիայի և անոմալիայի շուրջը տարբեր գծերը լայն արձագանք են գտնում հոմոթական մտածողների մոտ: Անգլի (անունների) ծագման և իրերի ու անունների փոխհարաբերության հարցերը, սկիզբ առնելով հույների մոտ, անցնում են և Հոմոթի լեզվա-քերականական գործնական հարցերի հետ միասին ցրազեցնելով հոմոթայցիների միաբնու Հոմոթայցիների դերն այս դեպքում կայանում է նրանում, որ, մի կողմից, նրանք մեծ շահով տեղեկութիւններ են պահպանել հունական լեզվաբանական մտքի մասին՝ բաց անելով մեզ համար շատ կորած էրնը, մյուս կողմից,

¹ Античные теории и языка стихии, 1836, էջ 33.

² Եւլյե — Յէր, էջ 26:

որոշ հարցերի չստիճան մեջ նրանք հայնների կայր ընդարձակաց-
ները չեն, այլ ունեն և ինքնուրույն կողմեր:

Հռոմեական լեզվաբանական միտքը սկզբնապարզից և շարժա-
յն է հունականի սոցոնոթյան սակա մաս դեպքերում հոմաշե-
ցիները հայնների ունեցած եմանումները վերցրել և կիրառել հն
իրենց լեզվի նկատմամբ՝ առանց էական փոփոխութուններ մրու-
ցրենելու, տարրերուհյուեններն արտա լույսով ևս պրնկտի թեյադրած
պատանջով և ընթացի որոշ դրույթների մանրամասնման ուղղու-
թյամբ: Հետադասողների կարծիքով՝ դեռ վաղ շրջանում հոմաշե-
ցիները պիտք է որոշ լեզվաբանական գիտելիքներ ունեցած լինեն:
Բիհուսու կնիսար, այր լատինական առաջադասության մն
չին անկամ սգտադրոթել է հունական հերամետարը, թերևս պետք է
տարրական քերականական ծանոթություններն ունենար:

Փաստի ու հաստի և անալոգիայի ու անմուլիայի շուրջը ստու-
վող վեճերի ածուղանեները Հռոմում.— Հոմաշեցիների արվելի
մաս ծանոթությունը հունական լեզվաբանական-քերականագիտա-
կան մտքի հեռ տեղի է ունենում մ. թ. ա. II դարում: 167 թ. մ. թ.
ա. հոլի քերական, Պերգամի քերականական դպրոցի ներկայա-
ցուցիչ անոմալիոս նրատես Մայոսացին, որպես դեպքեր ուղարկ-
վելով Հռոմ և հանդամանքների քերտումով քաղական նրկար մնարով
արևտեղ, հունարեն լեզվով դաստիարակութուններ է կարգում: Հոմ-
աշեցիները ծանոթանում են քիստի ու Ուսուի և անու-
մալիայի ու անալոգիայի լուրջը ստորմող վեճերին, այլև հու-
նական քերականագիտության մշակած սկզբունքներն սկսում կի-
րառել լատիններենի նկատմամբ: Թե հոմաշեցիների մտտ որքան
մեծ էր հետաքրքրությունը լեզվական հարցերի նկատմամբ, հրնում
է այն փաստից, որ Հուլիոս Կեսարը դրել է հատուկ աշխատու-
թյուն՝ սենալոգիայի մասին, որը, սակայն, մեզ չի հասել: Թուն
քերականական հարցերը, ինչպես կոնսենսը, լայն ուսումնասիրու-
թյան առարկա են դասվում՝ սույրով այնպիսի նշանավոր քերակա-
նագիտներ, ինչպիսիք էլլիոս Սալյուս և Սարկոս Տեռնցիոս
Վառոնեն են (116—27 մ. թ. ա.): Վերջինիս աշխատությունների
պահպանված հատվածներից էլ մենք տեղեկանում ենք անալոգիա-
յի և անոմալիայի նշանավոր վեճերի մասին, թեև սրինակները
Վառոնեն ընտրում է լատիններենից: Ինչը Վառոնը այս հարցում,
ինչպես անասնք, յուրատեսակ միջին դիրք էր զբաղում՝ լեզվի մեջ

¹ Ըմտ. W. A. Oldfather and G. Binam, Caesar's Gramma-
tical Theories and his own Practices, „Classical Journal“, XXII:

ընդունելով և՛ անալոգիան, և՛ անոմալիան: Վառանք չնզվական ողջ հարցնելը նանգեցնում է երեքը՝ 1) անունների և իրերի փոխհարաբերությունը կամ դասեր և կարգը, 2) քերականական և բառային իմաստների համապատասխանության կամ անալոգիայի և անոմալիայի հարցը՝ խոսքի մասերի ուսմանցով հանդերձ և 3) բառերի զուգորդման հարցը. ք...նոսքը մնությամբ հրատման է, և նրա առաջին մասն այն է, թե ինչպես են բառեր սահմանվել իրերի համար, երկրորդը՝ թե ինչ ձևով են նրանք, չեղձելով վերջիններիցս, տարբերություններ ձեռք քերել: Երրորդ՝ թե ինչպես են նրանք, բանականորեն միանալով միմյանց հետ. միտք արտահայտումը: Այս երեք հարցերն էլ (իմա՝ ստորագրանական, շնորհանգիստի և շարահյուսական) լայն քննության և մեկնաբանության են ենթարկվում Վառանքի մաս: Մտազարանական առումով նախատիպ բառերը (այն բառերը, որոնք չեն կարող այլևս հանգեցվել այլ բառերի) Վառանք հանգեցնում է իմաստային 4 խմբի՝ մարմին: տեղ, ժամանակ և գործողություն և շահանկողների. այս հարցում նա օգտվում է պլուրալիստիան փոխհարաբերական կատեգորիաներից²:

Ընդվի ծագման հարցը Լուկրեցիոս Կուրտի մոտ. — Ընդվի ծագման ընդհանուր հարցերը ևս հոռոմայնցիներին չայն լարվով հետաքրքրում էին: Ըպիկուրի հետևորդ Լուկրեցիոս Կարսը (1 յ. մ. թ. ա.) իր սիրերի բնույթի մասին պոեմում միտում էր լեզվի ինչպես աստիճանային ծարման, այնպես էլ որևէ անհատի կողմից ներլիմծ լինելու կարծիքը.

Ընենթություն է կարծել, որ մեկն օժտեց իրերն անուններով.

Ըվ նրանից սովորեցին մարդիկ բառերն սկզբնապես.

Բանդի էթն կարող էր ես բառերով ողջ նշանակել

Ըվ իր լեզվով արտասանել հնչյունները բազմատեսակ.

Ապա ինչո՞ն շկարծենք, որ բուրբ էլ այդ կարող էին:

Ե... ինչպես էպիկուրը. լեզվի ծագումը տեսնում էր հատուրս.

Կազան հարդրակցման թեական կարիքի մեջ.

սրակ մեր լեզվի հնչյունները բնությունն է կյանքի կողմի.

Ըվ կարիքն է թելադրել անվանումները իրերի...:

Ըվ որքա՞ն է բնական այն, որ հենց մարդիկ նախնադարյան կարող էին ամեն մի իր կոչել տարբեր հնչյուններով:

¹ Античные теории языка и стиха, 1906, էջ 24 և 201

² Ըստ Robin, Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe, London, 1951, էջ 22:

Ե. Պատրիստիկական-աստվածաբանական լեզվաբանություն

Անունների և իրերի փոխանարեւորյան նաեցը: Ավգուստինոս.— Անունների և իրերի փոխանարեւորյան հարցը արժարժեք է ևս ջրհասանելիան եկեղեցու հայրերի կողմից: Առանձնապես հիշատակելի է Ավգուստինոսը (354—430), որը իր «Իրաւիկականայի մասին» աշխատության մեջ կտնայնում է «չնայել կողմնակիցների տեսակետի վրա և լատիներենից բազմաթիվ որինակներ բերում անունների և իրերի բնույթի համապատասխանութունն ապացուցելու նամար. Ավգուստինոսի վրա դրաւի լափով ազդեցութունն են գործել ստոիկները»:

Ավգուստինոսը պատրիստիկական-աստվածաբանական փոխանարեւորյան այն ներկայացուցիչներից է, որի լեզվաբանական դատողութունները դարս են գալիս նրա քրիստոնեական դոգմատիկայի սահմաններից և դառնում հին աշխարհի լեզվաբանական մտքի հետազոտական լեզբից մեկը: Որոշ հետազոտողներ, տարրերով լեզվի քննութան 2 հայեցակետ՝ ֆունկցիոնալ և էվոլյուցիոն, գտնում են, որ հին աշխարհում գրուցից առաջինը ամենից ավելի դալտուն արտաւայտութունն է դոնդ Ավգուստինոսի, Էրկորդը՝ Էպիկուրի հայացքների մեջ, Այս առումով նշում են Նույնիսկ, որ Ավգուստինոսի մաս ասկա են Ա. Գ. լեզվաբանութունն որոշ դրույթների սողմերը, այդ թվում՝ Սոսյուրի դրույթի սաղմերը լեզվի նշանային բնույթի և նշույթաբանների դրույթի սաղմերը լեզվի նշանային ֆունկցիոնալ նրա ֆիզիկական բնույթից տարբերելու անհրաժեշտութան մասին:

Ավգուստինոսը լեզուն համարում է հազորդակցման և արտաւայտութան պիտանով միջոցը մարդկային հասարակութան մեջ: Նրա կարծիքով՝ որպես այդպիսին լեզուն նշանային բնույթ ունի՝ ներկայացնում է որոշ տիպի նշանների ամբողջութունը Այս կապակցութանը Ավգուստինոսը վարձում է թափանցել նշանի (signum) էութան մեջ և կատարել նշանների որոշ խմբավորում: Ավգուստինոսի կարծիքով՝ նշանի ուրմեյը պիտան աշխարհին պետք է տարբերել նրա ֆիզիկական էութունից, նշանի էութունն այն է, որ նա իր վրա գրույթով մեր ուշադրութունը՝ այն կենսարտնայնում է որն այլ օրյեկտի վրա: Այսպիսով, նշանային ֆունկցիոնալ անհրաժեշտաբար ենթադրում է երկու կողմ՝ նշանակող (signans) և նշանակվող (signatum): Նշանները լինում են երկու տեսակ՝ բնական

՝ Էմմա. Դ. Millevski. հիշ. աշխ. էջ 22—23:

(signa naturalia) և տվածո (signa data). առաջինները հանդես են գալիս անկախ մարդու կամքից (ինչպես ծուխը որպես կրակի նշան կամ դեմքի ծամածռումը որպես ցավի նշան), երկրորդները՝ որպես հաղորդակցելու հղուման հետևանք: Տվածո նշանները չի-կում են ոչ պայմանական և պայմանական. ոչ պայմանական նշան-ները ասկա են և կենդանիների մոտ, պայմանականները՝ միայն մարդկային հասարակության մեջ: Պայմանական նշանների թվին են պատկանում եսևե հոդաբարձի լեզվի նշանները, որոնք լինելով մեծաթիվ և բազմազան՝ հնարավոր են դարձնում արտահայտել այն բոլորը, ինչ կարող են արտահայտել մեացած նշանները միասին զեքցրած: Լեզվական նշանները նրկու հատկություն ունեն՝ կամա-յականություն և պայմանականություն: կամայականությունն ասե-լով նկատարենք հասկանում մի այն, որ նշանակողի և նշանակ-վողի միջև պարտադիր կապ չկա, այլ այդ կարող պայմանավորված է հասարակական տրադիցիայի հեղինակությունով: Ինչու բանը նկ-դուստրենտը հիմնավորում է չեղունելի բազմազանությունը սո-կալոթյան փաստով: Թարգմային լեզվի գոյությունը պայմանու-վորված է Չ գործունով՝ հասարակական բնազդ և բանականությամբ. ասաջինը միավորում է իրար նմաններին և հաղորդակցվելու պա-հանք ստեղծում, իրկորոցը իրականացնում է պահանջի բուստրա-բումբ՝ մարդկային հեղինակներին տալով նշանային արժևք և դարձ-նելով հաղորդակցման ու արտահայտման զիխավոր միջոց:

Լեզվի ծագման հարցը.— Քանի որ, ինչպես ասեսանք, աստվա-ծարունը հնարավորություն էր սալիս չեզվի ծագման երկու տար-րեր ասեսակելու գոյություն: ուսուի և եկեղեցու հայրերը, աստվա-ծաշնչի անասարկելի հեղինակությունն բնդունելով հանդերձ, վի-նում էին սկզբնական անվանադրի հարցի շուրջը: Իրեհյանք քրիս-տոնեական եկեղեցու ներկայացուցիչները դեռևս XV դ. նրկու հա-կադեր կարծիքներ էին հայտնում: կրոնական հերձվածի ասաջնորդ ճվեթմիսը մեղադրում էր Բարսեղ կեսարացուն այն ջանում, որ եա չի ընդունում, թե աստված է բոլոր իրերին ասուններ տվել, այլ կարծում է, որ լեզվի գոյուը աստծու կողմից մարդուն տված շնորհի արգյունք է: Փրիդոր Նյուաացին պաշտպանում էր Բարսեղ կեսարացուն՝ զայրանալով այն բանի վրա, որ լեզվի աստվածային ծագման կողմնակիցները աստծուն պատկերացնում են որպես կարողական ուսուցիչ, որպես քրականության ու բառարանի հո-րինող:

գ. Ստուգարանական օւսմունքները

Ստուգարանական օւսմունքների ստաշադրման պայմանները.— Անունների բնույթի ու ծագման հարցերը հասցնում են որոշ ստուգարանական տեսությունների: Ինչպես նշել ենք, ստուգարանական առանձին փորձեր առկա են Հոմերոսի և Հեսիոդոսի պոեմներում: Կենսագրում ԵՍՆԵՐ և ՆՈՍԵՐ շուրջը սարգոզ գեները եղբայր սում են ստուգարանական հարցերի նկատմամբ հետաքրքրուիյան ուժեղացմանը:

Անտիկ ստուգարանության քերտորությունները.— Անտիկ աշխարհի դատադարանական փորձերը մի քանի կարևոր թերություններ ունենին: 1) Հունարենի և, ինչպես հետո կտեսնենք, լատիներենի լեզվական փաստերը առնվում էին այլ լեզուներից լիովին սակախ, և թե հույները որոշ դեպքերում էլ գիտում էին սրադարանների և լեզուների, ապա այդ կատարում էին խիստ անբավարար շտապով և անապահով համապատասխան հարակցություններ ստեղծելու: Այսպես՝ հիշյալ սրադարանում տրամախառնության մեջ մտերմացնելը դժգոհանալով ստուգարանի Հերմոպենի առաջադրում է: Եկրակ և ՆՈՍ որպես բարձր՝ առում է. սին նկատում և մ, որ շատ անուններ հույներն ընդհանրապես և առանձնապես նրանք, որոնք ապրում են բարբարոսների իշխանության տակ, փոխ են առել այս վերջիններից... Եթե փնտրենք, թե այդ անուններն արդյոք հարող են նշանակված, հունարենի հիման վրա և ոչ թե այն լեզվի հիման վրա, որից ծագում է այդ անունը, ապա, ինչպես պիտի, կարծի է տարակուսանքի մեջ ընկնելու հետ որ այդ ու (կրակ) անունը բարբարոսական զորք չգա: Այն հեշտ չէ հունարենի հետ կապել, և բացի դրանից, հայտնի է, որ փոստուգարանները կրակը նույն այդ ձևով են կոչում փոքրիկ ընդամով, այդպես նաև ջուր (ՆՈՍ), շուն (ՆՈՍ) բառերը և ջատ ուրիշները: 2) Ստուգարանական գաղտնի փորձերի ժամանակ բացակայում էր պատմական մտեցումը: ստուգարանից: համար բարձր ենթադրվում էր ամեն տեսակի կամայական փոփոխությունների ու մասնատումների, որոնք, իհարկե, ոչ մի կամ չունեին բառի իրական պատմության հետ: 3) Բառերի հնչյունական համապատասխանությունները որոնելիս հույները որևէ օրինակափոխություն չէին հաստատում: Ստուգարանության ժամանակ կատարվող հնչյունական փոփոխությունները որոշակի կանոնների չէին ենթարկվում: Այդ պատճառով էլ հույները

¹ Античные теории языка и слова. 1936, էջ 44-45

այն գիտքերում, երբ բառերը իրոք ժազումարանորեն կապված էին, քաջատրուիթյան ժամանակ կարող էին սխալ կերպով առնչվել միմյանց հետ¹ :

Ընդհանուր առմամբ հունական ստուգաբանական ուսմանը-եներե ավելի կամայական ընույթ են կրում, քան հնդկների ստուգաբանական փորձերը :

Փնշու-ի և նշու-ի կողմնակիցները և ստուգաբանությունը — Փնշու-ի կողմնակիցները ստուգաբանելիս փորձում էին բառերի զանազան կամայական փոփոխությունների միջոցով հասնել մի նախնական իմաստի, որը իրոք արտացոլում է սովյալ առարկայի (անձի, իրի, երևույթի) էությունը :

Մնշու-ի կողմնակիցները փորձում էին ստուգաբանության միջոցով պարզել այն հայացքը, որ ունեցել է անվանողիցը սովյալ առարկայի բնույթի մասին, կամ որոշել նախնական անվանման ակտի հիմքը :

Աստղաբանական փորձերը հունական փիլիսոփայության մեջ — Հունական փիլիսոփաների մտա հաճախ են հանդիպում ստուգաբանական զանազան փորձերու նկատմամբ, շերտկիտը անհամարյառարտաբանություն էր տեսնում ստիքի անվան և հատկությունների միջև. Ե... Ասիի (հուն.) անունը կյանք (հուն.) է, իսկ նրա ցորձը՝ մահը² : Գեոմորփիտը շուն, զհինք բառը ստուգաբանում էր որտե՞ս բանտանգ բնությունը՝ կապելով շունի բանտանգ բառի հետ³ :

Համեմատաբար ավելի շատ կերպով է ընկալված հարցը Պլատոնի «Ներատիրոս»-ում : Ինչպիսի տեսանք, Պլատոնը տարրերում է սնախնական անուններու ու անվանցյալ անուններ և երկրորդների ստուգաբանությունը հանդիցնում է առաջիններին, այսպես, ըստ Պլատոնի՝ Պոսեյդոնի անունը կարող է բացատրվել որպես ποσειδωνος քշթայված ստերոզ, որպես πολλή ειδή, քրազմիմաց, ամենագնաց, կամ որպես ό ποιον (π-ի և ο-ի համըմամբ) «ցնցող», ἀνδρωπος «մարդ» քան ստուգաբանվում է որպես ἀνδρών, ε̅ 5πωπος «գնացող, ինչ տեսնում է» և այլն, Ենախնական անունների մեջ, ինչպիսի տեսանք, Պլատոնը փորձում է որոնել ստաբիլաների բնությունն արտացոլող հնչյուններ, այլ կերպ ասած՝ նման բառերի ստուգաբանության համար նա ընտանյանական սկզբունքներ է

¹ Հմմտ. В. Томсем, հիշ. — ի. — էջ 271 :

² Античные теории языка и стиха, 1936, էջ 217 :

³ Ետի — էջ 271 :

դիմում: Ելա նպատակով նա տնտեսական, համայնական, մի կողմից, սարքադրածին գործառնական ունեցողը իր տարրերին ու սրանք խմբավորել և, մյուս կողմից, հնչյունական կազմը վերածել իր տարրերին ու գրանք խմբավորել, ապա փորձել որոշելու այդ նրկու կարգի տարրերի փոխհարաբերությունն ու համադրատախառնությունը: Ասկան ինքը՝ Պլատոնը, ինչպես և րևում է կյանքի վերջին շրջանում հայտնած կարծիքից, առանձին հավատ չի ընծայում այս կարգի ստուգարանական փորձերին՝ ցանկնով, որ իրերի էությունը կարելի է բացահայտել իրերի ուսումնասիրությամբ, իսկ ունվանումները լով ողորդելով: պայմանավորվածության հետևանք են:

Ասուգարանություն հարցերին մեծ աշարքություն էին դարձնում և ստորկնիցը: Հենց ստուգարանություն (ստուգանք) բառը գործածության մեջ է մտցրել ստորկն Քրիստոսոստը: Հաստատակները՝ հնչյունների և իմաստի միջև ներքին կապ գործության ունի, որը ժամանակի ընթացքում բառի կրած փոփոխությունների հետևանքով միազնվում է: Ակցրանական հնչյունները նմանվում էին իրերին՝ արտահայտելով երանց հատկությունները, իսկ հետագայում սեռաններու իրերին արժում են ըստ նմանության, արևիճերություն և հակուդություն: Հնչյունների և իմաստի նախնական կապը դանկու համար տնտեսական է ըստերը ենթարկել ստուգարանական վերլուծության, դանկ նրանց նախնական շեշտությունը (նշան): Ե ստուգարանություն: Պլատոնի ստորկնները կարծում էին, որ ստուգարանությունը նպատակ է իրերի իմացությունը:

Հին ճույնների ստուգարանական վերլուծության առանձնահատկությունները.— Բառերն ստուգարանական վերլուծության էին ենթարկվում սուղիցս ձևով (ուղղականով) առանց բարդ կազմության նախնական հատկ վերլուծության: Վերլուծության տեխնիկայի մեջ առաջին տեղը դրավում էր սեղան մասնատումը բազադրիչների՝ որպես բարդության մասերի: Այն գեպերում, որը այդպիսի վերլուծությունը դժգոհանում էր, ենթադրում էին, որ լծվել մեջ առանձինը աղավաղվել են (գիտակցարար, տեխնիկայարար կամ բարդ հնչյունության նկատառումով), և դիմում վին հնչյունների ներմտծման, հանման, փոխարինման ու տեղափոխության:

¹ Հմմտ. АНТНҚЫМ ТЕОРИЯ ЯЗЫКА И СЛОВА, 1936, էջ 201

² Հմմտ. Ես, ին — էր, էր էր:

որանք կիրառւում էին հասկացելու կարճ բառերի եկատմամբ, որոնք փոփոխուած էին միևնույն ալլ բառերի հանդեպները:

Երես հազմութեայ միայն հին հունները զիմում էին նաև հին գրագոր և բարբառային ձևերին: Աստ զժամբ բացատրելի բառերի իմաստը համարվում էր մթազնված, կամ ազլայ բառերի համար որարբարտական ծագում էր նկատուովում¹:

Ատուգարանուրյունը հին Հռոմում... և բարտիտում և ստորիների մտ կերտուրդ ստուգարանական սկզբունքները արտահայտութլան նե պտնում և համայնցիտերի ստուգարանական փորձերի մեք: Այսպես, օրինակ, Կատոնը այս դեպքում հարում է ստորիներին:

Անտիկ ստուգարանութլան սկզբունքները... Հուսա-համեայան ստուգարանական ուսմունքի հիմնական սկզբունքները հանգում են հետևյալին²:

1) Քնանայնական սկզբունք.— Այս սկզբունքը կիրառվում էր այսպես կոչված սեռտնտական բառերին եկատմամբ, որոնք հնարագոր յեր կապել ալլ բառերի հետ: Այս կարգի բառերի հնչյունների մեք եմանութլան էին տեսնում արտահայտվող առարկաներին. ինչպես տեսանք սերտիտում և սինակից, մտնները համարում էին որոշ կարգի զաղտարների արտահայտիներ, զիմում հունյունների սինվուկլային: Այս սկզբունքի կիրառութլանը մենք հանգրպում ենք ն հոմայնցիտերի մտ: Անգուտիտոր, կասկած հայտնելով կիրառվող ստուգարանական հզանակների նկատմամբ, այս ետամենայնիվ կարծում է, որ որոշ հնչյունների հետ իրոր կապվում է այս կողմ այն հատկութլան արտահայտութլանը, այսպես, օրինակ, նրա կարծիքով v-ն արտահայտում է ինչ-որ խիտտ և ուժեղ բան (crassum et validum)՝ vis (ուժ), venter (փոր), vater (խորամանկ), velum (պապաստ), vinum (գինի), vomis (ափս), vulnus (վերք), vincula (շղթա) և այլն: Այս ետլն ձևով գատելով՝ ես գրում է, օերը մենք արտասանում ենք lene (փափուկ) բառը, ապա ես փափուկ է հնչում, մյուս կողմից՝ ո՞վ չի նկատում կոշտութլան (asperitas) հնչ asper (կոշտ) բառի մեք: Ականչների համար փափուկ է, օրը մենք արտասանում ենք voluptas (վախիք),

¹ Հմմտ. Античные теории языка и стиля, 1936, էջ 10:

² Reizenstein, Geschichte der preclassischen Etymologie, B. W. Löfflin, Die Etymologien der lateinischen Grammatiker, „Archiv für lat. Lexikographie und Grammatik“, VIII. H. Tuschew, էջ. 1-1-1 էջ 27-28:

կոչաւ է. երբ արտասանուած ենք *сгук* (խալ), նմ իրենք իրերը նույն սպազորութեանն են թողնում, ինչպէս որ ընկալւում են քաներըս'։

2) Միմվոյիկ ստուգաբանութիւն.— Մա նախորդն մի տարատեսակն էր նթն նախորդի գնացում հնչյունը գիտովում էր որպէս այս կամ այն զազափարի արտահայտիչը, ապա այս գնացում հնչյունի առկայութիւնն ու բացակայութեան, երկարութիւնն ու կարճութեան մեք տեսնվում էր այս կամ այն բանի անկայութեանն ու բացակայութիւնը. տեսնանութեանն ու հանկարծակիութիւններու նշադնաւ, քննական Քրիֆոնուաք անկարգ (պոչ, իտայերա) քսոր կատկելով նշաններ (պատեր նանգել) քալի նետ՝ գերգիտիս մեք տակս ն-ի կարելիւ բացատրում էր զոչ բառի իմաստով (որպէս մի քան կորդոզ, թոցնոչ)։ «*Etymologicum magnum*» աշխատութեան մեք հունական անցյալ անկատարի՝ նախահալելված ստանալը, ի սարքերութիւնն ենթկալի, բացատրվում է նրանով, որ անցյալն ավելի տեսական ժամանակ է նշանակում, քան ներկան նկարչեսու կրտսերը *saeculum* (դար) բառի ձեւով քրվիչը բացատրում էր այդ բառի՝ տեսական բան նշանակելովն Մենեկան, խոսնչով այն մասին, որ հնում խնդրել (փորձուսակել, կարծակիե տալ) քսոր հնչում էր խնդրել նեով. փորձիս քացատրում էր նրանով, որ մարդիկ ցանկացել են Վ-ի կարճութեամբ արտահայտել կարծակի հանկարծակի փայլատակելը։

3) Թալաղաւկան ստուգաբանութիւն.— Այս ստուգաբանութեան էութիւնն այն է, որ բառը կամայականորեն մասնատվում էր բացազորիւնների, և բառի ստուգաբանական իմաստը բացատրվում դրանց համադրմամբ։ Վերում որիսակեիք թերմեցիկն «կրատիլոսա-ից» Հոմալեցիներից էլիսու Մոսկուն և Վառոնը *vulpes* (*vulpes*) «ազիւս բառը բացատրում էին որպէս քսորիով թալաղ» (*quod volat pedibus*)։ Այսպիսի ստուգաբանութեան փորձեր անկա են և ուր շրջանի թերականներն մոտ։

4) Հսկաղաւկան ստուգաբանութիւն (կուն. *επιπροσβαλυ* «հակադրից», լատ. *contradictio* կամ *progressio in contrarium*).— Մա իրիստ կամայական բնույթ էր կրում և կայանում էր նրանում, որ ավելի բառիմաստը թիւնցվում էր հակառակ իմաստից. նթն բնաձայնական ստուգաբանութեան հիմքում դրվում էր նմանութեան զուգորդութեանը, ապա որս հիմքում ընկած էր հակադրութեանը։ Այսպէս, *lucus* (պուրակ) բառը բացատրվում էր որպէս *տիւլու-*

† Sancti Augustini Opera, Antwerpae, t. 1700, 62 #121.

սափորյա՞ծ» (quod minime luceat), bellum (կռիվ) բառը որպես
սուղ զենքերի բուն (quod res bella non sit) է այն:

Յ) Փռային սխեմայիկա... Մա աճենաանհեթեթ սկզբունքն էր:
Հսվյունն այն էր. որ բառիմաստը բացատրվում էր տվյալ բառի
գրությունն ձևով (առաջին տասի գրությունն ձևով): Այսպես, Վաստեր
vəl!ստ (ամբություն) բառի Վ-ն նմանեցնում էր ամբության ցցա-
պատնեջի առանձին ղցերին: Ապագծուար hostis (Քշեախ) բառի
ի-ն նմանեցնում էր հակառակորդների հրկազուս արժերն և այլն:

2. ՀԵՉՎԱՆՈՒԿԱՆ ՀԱՐՈՒՐԸ ԶԻՐՔԱՍԻՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՍԵՋ

Մայրենի լեզվի ուսուցումը և ճեարտասանական արվեստը, —
V դարում հունական հաղարակական-տեսության կյանքում կա-
տարված նշանակալից տեղադարձերը մեծ փոփոխություններ են
առաջ բերում իդեոլոգիական բնագավառում: Ինչպես տեսանք,
մայրենի լեզվի ուսուցումը և լեզվի հարցերը մինչ այդ համեմա-
տաբար շատ քիչ տեղ էին բռնում: V դարում այդ հարցերը սկսում
են մեծ ուշադրություն գրավել՝ կապված զարտիարակության եր
սխտանքի և պահանջների հետ: Առաջ է գալիս մի նոր բնագավառ՝
ճարտասանական արվեստը (դեկորա, լեզվ), որը նպատակ է
դնում անկնդիրների վրա ցանկալի տպավորություն թողնելը, հա-
մարելը, ինչու նպատակի իրագործման մեջ սկսում են մեծ տեղ տալ
լեզվական միջոցներին, և սրա հետ կապված թմական ու քերական-
նական հարցերը սկսում են մեծ շահով գրավել ճարտասանների
ուշադրությունը: Ճարտասանությունը և քերականությունը հետա-
գայում սկսում են զգալի ազդեցություն թողնել իրար վրա:

Էլեարքների և սոփեստների դերը ճարտասանության և ճեարտ-
անության զարգացման մեջ. — Ճարտասանության զարգացման հա-
մար կարևոր նշանակություն ունեցավ էլևական դարձրի (Վյեաթե-
թի) գործունեությունը: Այդ դարձրի, մեծ տեղ տալով կարծիքին,
հոր եախապատրաստեց սոփեստների հանդեմ գալու համար: Առ-
փեստները, որոնք մայրենի լեզվի առաջին ուսուցիչներն էին, սկսե-
ցին լուրջ կերպով դրողովի հարտասանության հարցերով: Էլեարք
Պորգիաւը դաննում է առաջին սոփեստներից և ճարտասաններից
մեկը, որը մեծ կարևորություն է հասկացնում լեզվա-թմական
հարցերին: Հունական տրադիցիան Պորգիաւին է վերագրում խոս-

¹ ՀՄՍ. АНТИЧНЫЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА И СТИХА, 1933, էջ 148—149:

քի ֆիզուրները, հատկապես հակադրություն (տեսիթեզի), վանկերի համալսագիտության և երեքսոնակություն ուսմունքը: Նա է ազնի նաև հնչյունական կրկնությունների առաջին տեսությունը: Գորգիապի կրկու աշակերտներից մեկին՝ Պուլսին վերագրվում է բառակրկնությունների ուսմունքը. մյուսին՝ Լիկիմենիոսին՝ զննչերից բառերի հարցի առաջադրումը: Վերջինս յառերի գնդերկրությունը որոշում էր նրանց հնչյունությամբ և իմաստով: Մակարե Կոյսիտախյո և Նրա աշակերտներից որևէ հատուկ ճարտասանական աշխատություն չի մնացել:

Գորգիապի ժամանակակից Տրատիմաքոսը գրադրում է մի այլ կարևոր հարցով՝ խոսքի ուղիղ հարցում: Նա նարտասանի խոսքը համարում է ունկնդիրների մեջ սնհրաժեշտ զգացմունք՝ բարկություն, վախ, կարեկցանք առաջացնելու միջոց:

Ճարտասանական հարցերը գրավում են նաև ուրիշների ուշագրությունը: Քաղաքական գործիչ Քերամենեսը գրում է ոճի անսովորական հնա կապված աշխատություններ: Արխատոֆանի կոմեդիաներում արտացոլում են գանձ ոճական հարցերի շուրջը տարվող վեճերը. այստեղ խոսվում է ոճի պարզության և խրթնության, բաների և փոխաբերությունների գործածության, փքուն և հասարակ ոճերի մասին, տարբերակվում են առանձին հեղինակների (Էսքիլեսի և Հիփրիպիդեսի) ոճական առանձնահատկությունները:

Սոփիստների գործունեությունը գրական քի հետքեր է թողել որովհետև նրանք զբաղվում էին առաջնապես բանավոր բարոյամասը. չուրաբանչություն աշխատում էր աշակերտները գրավել իր սեփական տեսությամբ՝ ունենալով իր արվեստի չափանիշները: Սոփիստները նարտասանության նպատակը համարում էին ոչ թե ճշմարտությունը, այլ ապացույցների համոզիչ լինելը: Ակզրևական արվեստը նրանց մոտ աստիճանաբար սկսում է վերածվել արհեստի, սկզբնական տեսական դրույթները կորցնում են իրենց թարմությունը, և խոսքի կառուցման միջոցների ուսմունքը որոշ ինքնապատակությամբ տարվորություն է թողնում: Այդ ուսմունքի շարաչափում հարցնում է այն վատ համբավին, որ ունեն սոփիստները: Այս բացասական վերաբերմունքը խիստ կերպով արտահայտել է Պլատոնը:

Իսպիրատեսի և Անաբախմենի ճարտասանական-աճարտանական ձևաբանները.— Նախաարխայտոսիչյան շրջանի ճարտասանա-

¹ Հմտ. ԱՆՏԻՊՈՍԵ ԵՍՈՐԻՆ ՅՆԱԿՈ Ս ԵՏԻՈՅ, 1923, էջ 148:

կան աշխատութիւններէց նշնի են Բաղրատեայ և Անաքրիժենեայ ձեռնարկները, որոնցից առաջինը մեզ լի հասնչ։ այն հասցեի է ուշ ջրբանի քաղվածքներով ու վերապատմումներով։ Բաղրատեի զբոս-
յուցը պահանջում էր շարադրման պարզութիւն, համառոտութիւն և
հշարտանամութիւն։ Անաքրիժենեայ աշխատութիւնը ներկա-
յացնում է նրած անդեկութիւնների շարադրանքը՝ առանց նյութի
ուսցիտնայ սխտեմարմանի։ Այն պահպանում է սովետների
հարտասանութիւն հիմնական սկզբունքները։

Արխատուել.— Ո՛հի դամուսքի և Տարտասանութիւն մեզ նոր
էտապ են բաց անում Արխատուելը և Վեփրատուելու վերջիննս
աշխատութիւնը թեև մեզ լի հասնչ, բայց ժամանակին ավելի մեծ
հնդրեակութիւն է վայելել, քան Արխատուելի գործը՝ շնորհիվ իր
ավելի մեծ լրիվութիւն ու սխտեմարտիկութիւն։ Նախքան Արխատ-
ուելի երկի մասին խոսելը պէտք է հիշատակել Թեոդեկտեպի, որը
եղել է Բաղրատեի աշակերտը, բայց հետադաշում մեծ շափով
ենթարկվել է Արխատուելի սկզբնական դաղափարներին. նա սղու-
մել է Արխատուելի վաղ դասախոսութիւններէց և որոշ ինքնուրույն
հաճելու մեծ կատարել։ Աշխատութիւնն ստեղծվել է Արխատուելի՝
Աթենքից Ե. Լուսուարուց հետո։ Երբ Թեոդեկտեպը շարունակում էր ա-
ռարկելու դասազանդումը։ Այս աշխատութիւնը Արխատուելը հի-
շատուում է, որդես Թեոդեկտեպի հարտասանութիւնը։

Արխատուելի Վարտասանութիւնը արդյունք է 333 թ. Աթենք
վերադառնալուց հետո նրա կատարած աշխատանքի և նախկին
դրույթների վերանայման։ Բացի այս աշխատութիւնէց, Արխատ-
ուելը բնական քաղաքականութիւնը դիտողութիւններ է կատարում եսե
իր «Պենտիկտուում»։

Արխատուելի աշխատութիւնը ոչ թե դարձական ձեռնարկ է,
այլ դիտական տրակտատ, թեև այն պէտք չի ունի չիտիտար խմբագրման
լի ենթարկված և ունի որոշ հակասական կողմեր։ Արխատուելը իր
աշխատութիւնը բաժանել է 3 մասի. առաջին մասում արվում են
այն սկզբունքները, որոնցից նշնելով հարտասանը զովում է կամ
պարտազում, համոզում կամ հերքում։ Երկրորդում խոսվում է հար-
տասանի անձնական հատկութիւնների մասին, որոնցով նա կարող
է համար ներշնչել և հասնել նպատակին։ Երրորդը վերաբերում է
այն միջոցներին, որոնցից օգտվում է հարտասանը, այստեղ մեծ
ուղ են բանում ոճական հարցերը՝ արտահայտչական նպանակները,
խոսքի կառուցման սկզբունքները։

Արհեստուհայր պահանջում է տարբերել արձակ խոսքը բանաստեղծականից: Անաբնում գործադրելի եղանակները նրկրորդի մեջ չի կարելի կիրառել: Արա հետ կապված՝ Արհեստուհայր հակադրում է օանսվոր-խոսակցական խոսքը գրավորին:

Արհեստուհայր խոսքի հատկությունների իր ուսմունքը կատարում է նախորդների հիման վրա, բայց հեթարկում որոշակի վերամշակման: Ի՞նչ նախորդների մոտ նշվում էին ռնի տարբեր կարևոր հատկություններ, ապա Արհեստուհայր գլխավորը համարում է սյարդուբյունը: Ո՞նի պարզութան նախապայմանը նու համարում է խոսքի արևադարձի կատարումը, որը համապատասխանում է առարկային, գրուվյալը և խոսողի բնավորությունը: Ի՞նչ արտաբանություններ նու ենթարկում է սյուսեհուբյունը, այն է՝ խոսքի համապատասխանությունը առարկային և խոսողին: Պատեհուբյուն ուսմունքը Արհեստուհայր միջոցով է նախորդներից, բայց նրա ռնրոնումը նեղացրել է՝ սիտեյուգ որոշեա խոսքի հատկություն և հեթարկելով խոսքի գլխավոր հատկությունը՝ պարզությունը:

Խոսքի արժանիքը Արհեստուհայր որոշում է նրա իմացական արժեքով: Այստեղից էլ բխում է այն, որ Արհեստուհայր խոսքի գլխավոր հատկությունը համարում է պարզությունը՝ նրան ենթարկելով խոսքի պարզամանքների, բանապաշարի ընտրություն, սխալարեթությունների ուսմունքը: Այս քուր միջոցները չպետք է խախտարեն խոսքի պարզությունը, նրա դյուրահասկանալիությունը, այսինքն՝ մարդու իմացությունը քնածին ձգտման բավարարմանը:

Բառերի գեղեղությունը ուսմունքը Արհեստուհայր չբացում է: Ա՞յն, է՞նիքներուք նշում էր երկու կողմ՝ նշում և նշանություններ, ապա Արհեստուհայր նշում է մի այլ հատկություն ևս՝ սխալարենների (հատկապես տեղադրության) վրա ուղղելը, սկնաուբյունը:

Տարբերելով գեղարվեստական խոսքը սովորական խոսակցականից՝ Արհեստուհայր ստույգին հատուկ է համարում բառերի սխալարենական դրմածությունը, ղեղարվեստական խոսքի առանձնահատկությունն է համարվում նաև ոչ սովորական բառերի, առանձնապես հնարանությունների և նորարանությունների գործածությունը: Արհեստուհայր ևս բանաստեղծական խոսքի մեջ արտահայտչական կարևոր միջոց է համարում բարդ բառերի գործածությունը, թեև քննադատում է այս հարցում եղած ծայրահեղությունները:

Արհեստուհայր ուղարկություն է դարձնում նաև խոսքի կատար-

ման փրկման համար, պիտի զոհվենք և հակադրությունների ուսմանը վրա:

Քննադատում.— Քննադատման գիրքը կրում էր շՆԻ մասին վերնագրերը և նախատեսված էր որպես ձեռնարկ: Այդ գիրքը մեզ անթողություն չի հասնի, բայց քիչ թե շուտ հույսն է գանազան քաղվածքների և վերադասարանների մերցուցի:

Քննադատման ընդունում է խոսքի շորս հատկություն (արժանիք)՝ մարտություն, պարզություն, համապատասխանություն եռսրի առարկային ու խոսքին և գեղեցկություն. գեղեցկությունը պարունակում է հաճելիությունը (քաղցրություն) և վանմոհությունը: Այսպիսով, ի տարբերություն Արիստոտելի, Քննադատման վերադասում է ոճի հատկությունների քաղմադանություն ուսմանը, որ դրություն ունի ճարտասանության դասարանների շրջանում: Քննադատման ուսմանը հետագայում ավելի մեծ պայծառություն է բողնում, քան Արիստոտելին:

Քննադատման ընդունում է ոճի տեսության նկատմամբ լատերի ընտրություն և քաղաղությունների. միաժամանակ նա շարադրում է դեռևս Գորգիասին վերադարձող խոսքի ֆիգուրների ուսմանը, թեև ասանց որոշակի կապ հաստատելու քաղաղությունների ուսմանը հետ. Հեռագրում այն սովորաբար նկատվում էր քաղաղությունների ուսմանը: Ինչ տեսության այս բաժնիները Քննադատմանը ենթարկում է ոճի գեղեցկությանը. Բառերի ընտրության տեսության մեջ նա սահմանափակում է նկատմանը՝ գեղեցիկ բառերի ուսմանը և գրական լեզվի բառապաշարի՝ սովորականից ունեցած շեղումների ուսմանը: Գեղեցիկ բառերի Քննադատման ուսմանը հենվում է Արիստոտելի ուսմանը վրա, բայց ավելի կտու և սխառեմատիկ բնույթ ունի: Քննադատմանը նշում է բառերի գեղեցկության ձևեր՝ ակուստիկական, սենսուական և իմաստային: Գեղեցիկ են չանչափն ու տեսողությունը Հաճելի և իմաստով գրեմ բառերը:

Հենվելով դարձյալ Արիստոտելի ուսմանը վրա՝ Քննադատմանը նախատեսում է գործնական և գեղարվեստական խոսքերի տարբերությունների մասին: Առաջինը կախված է խոսքի առարկայից, որի մասին խոսողը որևէ բան քաջատրամ է. նկարագրող կողմնորոշում է գեղի խոսողները, որը խոսողը իրեն խնդրի է դրում համոզել: Ինչպես տեսանք, Արիստոտելը գեղարվեստական խոսքի բնույթը

1 Հմմտ. АНТИЧНЫЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА И СТИЛЯ, 1966, էջ 190:

որոշում էր ոչ սովորական բառերի և փոխաբերությունների գործածությունը: Քննադատներ այսպիսի ոչ սովորական բառերի շարքում մեծ տեղ է տալիս բանաստեղծական բառերին՝ պոետիզմներին՝ հանձնարարելով ճարտասաններին հաճախ ընթերցել բանաստեղծներին՝ ևսակով փոխաբերությունների մասին՝ Քննադատներ ցույց է տալիս դրանց գործածության պատճառն ու նպատակը: Փոխաբերությունների գործածությունը, ըստ նրա, նախ՝ լրացնում է ըստերի պակասը և երկրորդ՝ նաև, ինչ էլ զարժենում խոսքը: Ռակայն Քննադատնոր պահանջում է փոխաբերությունների գործածության հարցում լինել շարժալուր նշելի է, որ ինչպես Քննադատնոր, այնպես էլ մյուս անսերի հեղինակները փոխաբերության մեջ տեսնում են միայն իմաստային փոխաբերություն՝ առանց խոսելու պատկերավորության մասին¹:

Բառազուգորդումների ուսմունքի մասին, որ հետագայում լայն ընկունության առարկա է դարձնում, Քննադատնոր խոսում է միայն ընդհանուր ձևով՝ խոսքի գեղեցկության հետ կապված: Նա կանգ է առնում խոսքի ոչիմի, պարբերության (պարբոց) տեսության և հակադրությունների (անտիթեզիս) ուսմունքի վրա: Վերջին գեպքում նա տալիս է որոշ դասակարգում, ոչակադրությունը, ... դրում է նա, — լինում է եռաստիակ՝ կամ մի երևույթի վերագրվում են հակադիր հատկություններ, կամ հակադիր երևույթներին՝ միևնույն հատկությունները, կամ հակադիր երևույթներին՝ հակադիր հատկություններ²:

Աստուծաանկարյան և ուրի հարցնոր հելլենիստական հունաստանում. — Ուրի հարցերի հետագա մշակման ու զարգացման մեջ կարևոր դեր են խաղում պերիպատետիկները և ստախիկները: Այդ հարցնոր հելլենիզմի էպոխայում ընթանում են նախորդ եվանուների հետագա մշակման, ճշուման և մանրամասնման ուղղությամբ: Ուրի ընթացակարգության ստեղծումը կապված է հելլենիզմի էպոխայի հետ և նախորդ շրջանում միայն նախուպատրաստվել է, պայ ուր ուսմունքը ստեղծվել է նախահելլենիստական շրջանում՝ հետագայում ենթարկվելով միայն վերամշակման: Ուրի հարցերի ուսմունքափոխությունը հելլենիզմի էպոխայում զգալի չափով կապված է նաև գրական անցատների էպիտեկական ընկադատության խնդիրների հետ³:

¹ Հմմտ. АНТИЧНЫЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА И СТИЛЯ, 1936, էջ 187:

² Հմմտ. նույն աեգր, էջ 183:

³ նույն աեգր, էջ 87-88:

⁴ Հմմտ. նույն աեգր, էջ 188:

Պերիպատետիկների հրդեհից ստեղծված ուժի ուսմունքը հետագայում հնթարկվում է ստոիկների նշանակալից ազդեցություններ: Պերդամի փիլիսոփա-քննախնայների ներկայացուցիչ: Կրատես Մալտասցին, որը, ինչպես տեսանք, հանդես էր գալիս որպես անոճալիստ, մեծ տեղ է տալիս խոսքի տիպերի հարցին: Փրական նրկի քննադատությունն ազատականերից մեկն էր նա՝ լամարում է որոշի ունի բնույթի, խոսքի տիպի սուհամունք:

Արիստոտելի և Թեոֆրաստեսի ուսմունքի հետագա զարգացումը հասցնում է մ տիպի խոսքի կամ ունի խոսքերման՝ վսեմ կամ պերճ, սուղ կամ հասարակ և միջին: Արիստոտելը տարբերում էր պրազմուր խոսքը լանսպիսից, Թեոֆրաստեսը՝ պրոթնականը՝ գեղարդեստակունից: Այս շրջանում տարբերվող հասարակ ոճը համրկկում է Արիստոտելի բանավոր խոսքի և Թեոֆրաստեսի գրոթնական խոսքի հետ, վսեմ կամ սլերն ոճը աւաչինի գրավոր, երկրորդի՝ գեղարդեստակունի խոսքի հետ. ազնյացված է միջինը: Մմանից տարբերում են նաև ծաղկուն ոճը, որ կամ ենթարկում են վսեմ ոճին, կամ գիտում իրեն առանձին տիպ, կամ միացնում միջինի հետ: Միջին ոճը ոմանց կողմից սկսում է մեկնաբանվել որպես խառն տիպ: Խոսում են նաև ոճերը ունի մասին, թեև ոմանք այդ ունիան տակ հատկանում են ունի մ տիպերին տիրապետելն ու վարպետորեն կիրառելը:

Խոսքի (ոնի) տիպերի ուսմունքը սերտորեն սղոնչվում է եմա-Պողոթյան (լուրչու) ճարտարանական տեսության հետ: Հելլենիզմի շրջանում խոսում են ին գասական շեղանակների տված լնդվակուն նմուշներին նմանվելու մասին: Այս հարցն առաջադրանքը հենվում են հատկապես ալեքսանդրյան քաղա-կանական դպրոցի նվանումների վրա: Խոսքի տիպերի ուսմունքը ազելի ակտուալ թեոլլ է ստանում՝ կապված երկու ուղղությունների պայքարի հետ՝ առիական և առտիկյան: Առիական ուղղության ներկայացուցիչները կենտրոնացած էին Փոքր Ասիայում, որտե-րից և ստացել են իրենց անանը. նրանք լայն կերպով դիմում էին դասկերումր արտահայտություններին, ունի հարաստանական զա-նազան կարգի զարգարանքներին, շրջաբանություններին, շրջան շարադասությունը, խոսքի ռիթմիկ կառուցմանը՝ վերականգնելով սոթեսանների հին արտահայտական նշանակները: Առտիկյան ուղղության ներկայացուցիչները նմանողությունն նյութ էին ընտրում առտիկյան արձակը՝ սղանց ազելորդ զարգարանքներին:

Առտիկյանները գիտավորը համարում էին ուղիղ արտահայտ-

վելը, աօխականները՝ Հետաքրքրականությունն ու վարելք պատճառներ:

Անիական և աստիկյան ուղղութիւններէ յայտարար յի յուրահատուկ սարատեխանէն էր Ապուլոգորուսի ու Քնոպորուսի կողմնակիցների պայքարը: Ապուլոգորուսի և Երա կողմնակիցների համար ոճական գոնազան կատեգորիաները, այդ իմաստ և խոսքի տեսլիկը մեկընդմիջտ հաստատուած անխախտ քաներ են և ուղղիւնի տրամանորի ուժ ունեն՝ անկախ նարուսասանի հոգեկանից: Ինտեղորուր և Երա կողմնակիցները, ընդհանրապէս, առաջին պլանի վրա են մըղում անձնական հոգեակուն մոմենտը: Նրանց կարծիքով՝ խոսքի տիպը փոխվում է կախված իրադրութիւնից, դեպքից և մոմենտից: Ինչ տեղ է արվում և պայթուի ու էքստազին, որպէս բանաստեղծութիւն աղբյուրի:

Ունի հատկութիւնների ուսմունքը տարբեր ուղղութիւններով է ունենում: Մտորկներից Արիստոն Քրոսացին ունի հասկութիւն շարահիշ և համարում շտղութիւն վրա սուղելը: Սու դիմադրութիւն է հանդիպում էպիկուրյանների կողմից: Հայկուրյանները գոտիւթ Արիստոտելի մեան, հունչես էին գայիս խոսք: զնահատման մեկ հիմնական շարահիշով՝ պարզութիւնը: Իայնհնութիւն հարցում էպիկուրյան Ֆրոդեմուր զիտաւոր շարահիշը համարում է հանկիութիւնը: Ունի հատկութիւնների թիւում նշվում է համարուութիւնը, որ իտեղրատեսի դպրոցը հատկացնում էր միայն պատմողական խոսքին, և ուժը: Հետագայում նշում են և այլ հատկութիւններ:

Բարագուրդումների ուսմունքը, որ Քոնիքատեսի մաս դեռ ենթարկվում էր խոսքի դեղեցկութիւն ուսմունքին, սկսում է դիտվել որպէս դժարանութիւն ինքնուրույն բաժին: Բարագուրդումների ուսմունքի մեջ տարրերում են Յ կողմ՝ շարահիշութիւն ուսմունքը, բառերի հանդիպման ժամանակ նկատվող երեսութիւնների ուսմունքը և պարտիութիւն ու սիմիլ ուսմունքը:

Ինչու շատ վաղ՝ խոսկրատիւնները հաստատել էին քաների շարահիշութիւն կայուն տրամաքանական կանոններ: Անտքիմի ներք զպուշացնում էր շրջանը շարահիշութիւնից և երկրմաստութիւնից, բառերի անկանոն շարահիշութիւն հաստատումով առարաջող անպարտութիւնից և անհամաձայնութիւնից: Այս շրջանում

¹ Հմմտ. Античные теории языка и стиля, 1936, էջ 184:

² Հմմտ. նույն տեղը, էջ 186:

շարահաստիջան ուսմունքին ավելանում է եւոր գիտ. պատանջում են խոսքի ուժեղ և պայթիստ մասերը տանել վերջը, սրբանշի խոսքը զնախով ուժեղանաւ, շիւղանաւ:

Բաւերի հանգիստման ժամանակ եկատվող երեւոյթները ուսմունքը ևս գալիս էր Ննից: Այս ուսմունքը հանգում էր բարեհընչութեան և պատանջին ծառայող կրեւոններին, որոնք պահանջում էին խոստագից հորանցից (հրկու ձայնավորի հանգիստմից), քուտակերի և բառասկզբի վանկերի նույնութեանց և այլն: Այդ աքցը հետադարձում ենթարկվում է փոփոխութեանների. պնդիպատնախկնորը ոչ միշտ են տեղին համարում այս կանոնների պահպանումը:

Բաւերի քնարութեան նարցում իբրև նոր գիտ պիտը է նշից և որարանութեանների տիպավորումը: Տարբերվում են բնածայն, բարդ, ածանցավոր և անալոգիայով կազմված բառերը:

Անիական և աստիկան ուղղութեանների պայքարի հետագա պատկերը ամբողջացնելու համար նարկավոր է հիշատակել եան ուղ շրջանի որոշ գործիչներին:

Անիական և աստիկան ուղղութեանների պայքարը հետագայում կազմակերպելու է պահում հանձին Յեցիխոմ? Կարակոպտու և Եղևեթի մտայն աշխատութեան հեղինակին:

Յեցիխոմ Կարակոպտու (1 դ.), որ հայտնի է իբրև պրական քննադատ, եղև է աստիկանութեան զատագուր նա գրել է «Փոքուպուրիներին դեմ» (իստ' աստիկաններին դեմ) և «Ինչո՞վ է տարբերվում աստիկան ուր աստիկանից»: աշխատութեանները, որոնք մեղ շնն հասել, որոշ հաստիակներ հասել են հետագա ճարտաստեական աշխատութեաններում արմած թողվածքներին Անի: Յեցիխոմը մեծ դեր է կատարել աստիկան ուղղութեան հաղթանակի համար և մեծ ուղղեցութեան թողել հունա-հռոմեական ճարտաստեական-ունական տեսութեան դարգացման վրա:

Յեցիխոմի անյան հետ կապման է չեղմանունական 2 կարևոր նարց եւ. 1) դրական քննադատութեան խնդիրներին հետ կապված՝ նա հաստիկ ուղղութեան է դարձրել Ֆիգուրների (հռոմ. յիդրա, յաւ figura) հարցին: Ֆիգուրների նարցը հոտեական ուս-ճարտաստեական պրականութեան մեղ, ինչպես տեսալը, ուղղութեան էր արժանացել Դարիխոմի և Իսակրատեթի կողմից: IV դ. մ. թ. ա. հե-

1 Հմմտ. АРТИЧНЬЕ ТРОПЫ ВЪЗНКА И СЛОВА, 1946, էջ 180;
2 Անուր բերված է բառնական ձևով, ինչպես հանգիստում էլ

դիտակները տարբերում էին Յ ֆիգուր՝ ա) նակագրություն (արժեք-
աշխարհ), բ) կոյունների ռասաներանոթյուն (արժեք) և գ) կուլենների
նախաստորություն (նախաստորություն)։ Ենթդիտար աշխարհն մանրամաս-
նում և յի մի է բերում ֆիգուրների մասին անվանները, այն արհի-
լացնում է բուսային ֆիգուրների ուսմանը։ 2) Յանկուտայի ապա-
նովելն ամբարտանի լեզվի մարտությունը և կապարել ստորինյան ոճի
նախնականին՝ Ենթդիտար կազմում է ստորինյան բաների բառա-
րան։ Նրա նամար դասական ամբարտանելի լեզուան էր, որին նա
նակագրում էր Պլատոնին։

Ենթնակուտայի, Ենթդիտարի նակուտայիների նամար արհեակ
էր ծառայում Պլատոնը ղեկավար մասին աշխատությունների ճշգրտակի,
նակուտայի պարզ որպես ստորինյան ուղղության կոմունակից և թև-
դրյան, Ենթ այդ ծեղ էլ վարում է, պարզարարելով Ենթդիտարի
առտրականությունը դեմ։

Ենթդիտարի ղեկավար Կոնտրոլիս Լուրիկանուտայի ամբարտանեակ
կան ցործանությունը նշանակում է աստրոնոմիական նախ-
նականով։ Կոնտրոլիս Լուրիկանուտային ամբարտանի իդեալ է նա-
մարում ու թե պուտական ամբարտանությունը սկզբնականում էր իրա-
սին, այց այն արժարտայ Կոնտրոլիսին, և աստրոնոմիական լինելով
նանդելով՝ բուսայում է այդ ուղղության ծայրանկյունների դեմ
Կոնտրոլիս Լուրիկանուտային ՅՍ Բ. Մ. Բ. ա. Եկել է Հոսում և այնուհի
արդևի 22 տարի նրա ցործարից ամենից ամենի նայումի է սխալ-
քի շարահյուսման մասին աշխատությունը, նա առանձին նորու-
թյուններ չի բերում, այլ ի մի է նավարում և ամբարտանում Ենթ
ամբարտանական ցործարները։

Ամբարտանությունը և ոճի հարցերի հետազոտ մշակման մեջ
պետք է նշել խոսքի սխալների ուսմանը աստրոնոմիական խոսքի
նակուտայիների կամ այսպես կոչված «հեռանների» ուսմանով
հոսարիները։ Այս կատարում է խոսքի սխալների բազմազան հոսի
վրա։ Խոսքը պարզաներին նամարտասխան՝ պետք է կատարվի
ոճի այդ նվազագույն տարրերից՝ «հեռաններից», որոնց թիվը բազ-
մազան է մեծ շահույթի (նշա ուսմանը արտադրվում է Հեռուդեն
Տարահուտայի 111 ց. վերջ, 111 ց. սկիզբ) աշխատություններում,
որոնք բարատանակ կերպով ամբարտանում էին այդ պարզեցում և ուշ
չբրանի նախարարում ու թյուզանդիայում դասնում ցրտավոր ճշգրտա-
կությունը։

Քարտասանության և ոճի հարցերը հիմն Հոսումում.— Ամբարտան-
ականության և ոճի հարցերը բայն հետաքրքրություն և բնական

ստարկա են դառնում նաև Հոսմում: Այս բխում էր գործնական այն մեծ դժբեց, որ խաչում էր նարտասանութիւնը Հոսմի հասարակա-
կան-քաղաքական և կուլտուրական կյանքում: Հինգիւղի ճարտու-
սանութիւն և ուրիշ տեղական տեխնութիւնների վրա՝ Հոսմի նարտա-
սանները այն հարստացում են իրենց պրոֆեսիոնալից շքուղ կորա-
կացութիւններով: Սեւապա հեղինակաւոր Հունաստանում, այն-
պէս էլ Հոսմում աշխատանքը պնում է հղած տեխնութիւնների հետա-
դար դարպասում, մշակման և մանրամասնման ուղղութիւնը. կա-
ռուէի է նկատուի, որ հեղինակաւոր շքուղի Հունաստանում և Հոս-
մում հարտասանութիւն ու ուրիշ տեխնութիւնների դրադեցում մին
իմնականում համատեղ հարցեր, թէև Հոսմում դրանք կապուելով
պրակտիկաչի հետ՝ սկսող ավելի մեծ հող էին գտնուում:

Ճարտասանական հարցերը Հոսմում առանձնապէս յայն հե-
տադրութիւն են առաջ բերում մ. թ. ա. 1 դարում՝ ցատակարգա-
յին պայքարի և քաղաքական իրադարձութիւնների յստե ծաղա-
կան պայմաններում: Ճարտասանութիւն գործնական կարեւորու-
թիւնը նպատակ է երա տեխնութիւն մշակման ուղղութիւնը կա-
տարվող աշխատանքի ծաղաւմանը: Պատահական չէ, որ ստիա-
կան և առտիկյան նարտասանական ուղղութիւնների պայքարը
սկսեցելով Հոսմ՝ այնուհետ ամենից ավելի սուր կերպարակ է ստա-
նում. Հոսմը փաստորեն դառնում է այդ պայքարի կենտրոնը:

Ճարտասանութիւն տեխնութիւնը նսիրված ամենազույ պարթ
Հոսմում դրվել է մ. թ. ա. 1 դ. 80-ական թվականներին: Արևի հե-
ղիակը՝ Վարանի շէ. այն մեղ հասել է Կիկերոնի աշխատութիւննե-
րի հետ միասին՝ սխալմամբ վերագրվելով նրան: Աշխատութիւնը
դրվել է սեւ Հերենիոսի պատմելով և այդ պատճառով էլ Վարանի
1 շարտասանութիւն Հերենիոսին: սնունդը Այս աշխատութիւն
մեղ հեղինակը առաջին անգամ հունական ճարտասանական տեք-
նիկների փոխարեն սպասարժեղ է բառիական տեքնիկներ՝ փա-
տարեն հիմք դնելով յատկանական ճարտասանական տեքնիկաբա-
նութիւնը:

Ճարտասանական տեխնութիւն հարցերով Հոսմում առանձ-
նապէս շատ է դրադակն Կիկերոնը (106—43 թթ. մ. թ. ա.): Իր մի
շարք աշխատութիւններում Կիկերոնը մշակել է ճարտասանու-
թիւն և ուրիշ հարցեր՝ իր համար ճարտասանի իդեալ համարելով
Կլեմսութիւններն: Այդպէսպէս Կիկերոնը իր տեխնական աշխատու-
թիւններում չի արձագանքել բառիական և առտիկյան ուղղութիւն-
ների պայքարի նարցերին: Այսպէս, իր «Ճարտասանի մասին»

(«De oratore») աշխատության մեջ (55 թ. 4 թ. ս.), քննարկման ենթարկելով սեփ հարցերը, եա լուսւմ է այդ մասին՝ կիկերոնի գործերին նախորդող վերոհիշյալ աշխատություն մէջ եւ այդ սլայթարի մասին որով հիշատակութիւն չկաւ։ Ուսկայն ազկելի ուշ շրջանի աշխատութիւններում կիկերոնը անդրադառնում է այդ հարցին և ինքնուրույն դիրք ընկում՝ օահմանաչատվելով և՛ այս, և՛ այն ուղղութիւն ծայրահեղութիւններէջ։ Պէտք է նշել, որ իր պրոպետիկ գործունեութիւն մէջ նա սկզբնապես տուրք է տվել ստիական ուղղութիւնը, բայց ճիւղագայում պիտումներ է արել ատտիկականութիւնը։ Խոսելով 3 տիպի ոճերի մասին՝ կիկերոնը խորհուրդ էր տալիս ճարտասանին տիրապետել երկչին էլ և կիրառել գրանք՝ հաշվի առնելով սլայմանների տարբերութիւնները։

Ի դարում ճարտասանութիւն տնտութիւն ումենանչանսփոր ցիմքը Հոստում Քվինտիլիանսան էր։ Եւ գրել է «Նորտասանական կրթութիւն մասին» («De institutione oratoris») ուղիատութիւնը, ուր անդ է ազկել և թրականական հարցերին։

Ատիական և տատիկյան ուղղութիւնները Հոսում կողմնակիցներ են գտնում՝ առաջինը հանճին Հրատիդիոսի, երկրորդը՝ հանճին Հուլիոս Կեսարի։ Կայսրութիւն շրջանում է դարում գրական սեփ ընդհանուր ուղղութիւնը մուտնում է ստիականութիւնը, բայց է դարի վերջերից ատտիկականութիւնը տիրապետող դիրք է գրաւում՝ որպես որոշ խազերի պահպանողական տնեղենցների արտահայտութիւն։

3. ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ՎԵՐԱԿԱՆԱՅՈՒՆ ԱՊՍԵՏ)

ա. Վերականգնական հարցերը հուճական զիդակտիկ լեզվաբանութիւն և փիլիսոփայական լեզվաբանութիւն (օճումատիտիկայի) մէջ

Հունական Ղեռնիստուրյունը և երա տաղացման նախաքալները. — Հունական թրականական սիտունի մշակումը հույներին լեզվաբանական պրապտումների ամենից ազկելի կարևոր ընազազմատերից միկն է։ Այդ թրականական սիտունը միջին դարերից անցնելով՝ հասում ետր ժամանակները և ոչ միայն մեծ ազդեցութիւն գործնց ժամանակակից լեզվաբանութիւն վրա, այլև դարճալ այն հիմքը, որի վրա միենչե այժմ էլ կառուցվում են ամենատարրեր լեզուների թրականութիւնները։

Հունական ընթացակարգի սխեմանի մշակումը տեղի ունեցած էր նաև Կարևոր դորտոնի ազդեցությամբ սակ: Իրանցից առաջինը դրի և ընթերցանությունից գործնական ուսուցումն էր, երկրորդը՝ հունական փոխաբերական մասին պայծառներությունը, որ համառոտագրում էր դեպի լեզվական նախքերը, երրորդը՝ հին տիրուտերի, հատկապես Համբրտի պոնտոսի բանասիրական ուսումնասիրությունը, որ շրջապատում էր տեղ շտապ այդ տերտերի լեզվական առանձնահատկությունների մեկնաբանությունը: Այս գործունեությունից առաջին նրանք խաղացին յուրատեսակ նախապատաստական դեր, երրորդը նպաստեց նախորդ բերականական դիտելիքների ամբողջացմանն ու սխեմատիզացմանը: Պետք է նշել, որ հունական քերականությունը համեմատաբար բայն բեղգրկում ուներ՝ ենթակայացնելով լեզվական դիտելիքների զլխավոր բնագավառը:

Ինչպես այլ ժողովուրդների, այնպես էլ հին հույների սերտրական լեզվական պրոպոսիցիաները կապված են գրի ու գրականության առաջացման հետ: Հին հույնական գիրը հնչյունական սյրուսն էր, և հասկանալի է, որ հնչյունաբանությունը հարցերը պետք է զգալի բարձրության հասնելու հղ իրոր, հնչյունաբանություն բնագավառում հին հույների տեղյած նվաճումների սաղմերը գալիս են խոր հնությունից և մեծ չափով կապված են այդ գրի առանձնահատկությունների հետ:

Հին հունական փոխաբերականները, ամենազարգացածներին հանդիպում են, որի մասին էին լեզվի բնագավառից առնված որինականներն ու լուսարանումները, այս կամ այն փոխաբերական նախքի մեկնաբանության մեջ սենտրոնալն զբաղվում լեզվի սված նյութով: Լեզվական նյութի այսպիսի ներհամարումը փոխաբերական հետազոտությունների մեջ առաջնահարաը ունեղանում է և հանդիպում այն բանին, որ լեզվի կառուցվածքային հարցերը անջատվում են իրեն անկախ բնագավառ (բերականություն բնագավառը), իսկ լեզվի բնույթի ու ծագման հարցերը երկար ժամանակ մնում են որպես փոխաբերականի սյուրությունից գլխավոր առարկաներից մեկը:

Իրի ուսուցումը և ստաների ուսմունքը.— Բերականական արվեստը (հնչյունաբանություն) առնում էին հունաստանում սերտրանապես հասկանում էին բնթերցանության և գրի ուսուցումը, այլ կերպ ասած՝ գրերի (գրվածք) արվեստը: Գրերի ուսուցումը կա-

ստորյում էր տառափնայական մեթոդով, որ պահանջում էր բարձր փակագամակ և փակների տառատման ունակութիւններէ մշակումն Սովորեցնում էին տառերի լատինացի տառեր, առարկաներն էր, որոնք միացնելով կազմում էին փակեր, փանկերից էր բառեր՝ սայֆա, բետա...ար, դամա, կառ—գե և այլն ձեռքի Ռետեցման աչա մեթոդը ՚իմք է առիւ տառ—փակ—բառ աստիճանափորութեան նախաձեռնան նամար, որով նկատարարում սխառեմա փորձում էր քերականական նշանքի Միտումանակ այն ճիւղ էր ցատնում նշաններէ զուգորդման նշաններին՝ փանկի մէջ կատարած գերի բնութեման նամար, որ իր ներքին ձայնաբանում է աստուերի քառակարգման հարցում ձեռք բերողով նվաճումներին

Վ որ զերբնիւն արդեն մշակման էր ստուերին: զասակարգման հտեական սխառեմք, բնց որում աստու ասելով հասկանում էին միշտ տվյալ գրի նշանք՝ անկախ տվյալ գրի՝ մեկ (շ, Յ, Ն և ուրիշ), թի ճիւղէ Էփ...է կամ Ե...է կամ Ղ... կամ Ղ... ճիւղում արտահայտելուց: Սխառեմա, զրի և նշանի հասակ տարբերակում զկար շնչումներէր գասակարգման նիւթում գրվելը փանկերի մէջ նրանց իսպաղացած գերի, թեև այն սկզբունքը իսկանում էր ունակութեան կան: Քիզիտիտիտիտե ընդհանրման նկատ Սյա սկզբունքով ասանանացվեցին սկառնագրները, որպես փանկի իշխող, փանկարար, և արտաձայնները: որպես ձայնափորներին ուղեկող, ոչ փանկարար տարբեր: Բազմաներէր գասակարգման մէջ եւ դեր էր խաղում այն սկզբունքը, որով տարբերվեցին երկու կարգի բազմաներ՝ 1) Պլատոնի մտա ասեմայն հեղեղներ, իսկ նկատարում սկիսածաններէ կոչմաններ՝ և, յ, բ, շ, աքի և, ն, է: 2) Պլատոնի մտա ասեմայն սեղեղներ: իսկ նկատարում ասեմաններէ կոչմաններ՝ ս, շ, ք, ճ, ն, յ, ր, ն, յ: Թեպիւ իմքում գրում էին այն տառերը: որոնք կարող են հանդիպել փանկի կամ բառի վերջում, երկրորդ իմքում՝ ասեմաները, որոնք կարող են հանդիպել միայն փանկի սկզբում: երկրորդ իմքումք Քիզիտիտիտե ասեմով միասնական էր՝ կողմում միայն պայթականերից, մի բուն, որ չէր կարելի ասել աստիւն իմքի մասին:

«Տառերի» հասկոթիւններէ մանրամասն ուսումնասիրութիւնը կատարվում էր ոչ այնքան արեականական արգիւստի (գրի ուսուցմանը, որքան հրատարակութեան տեսութեան, հատկապես ուրիշ:

1 Այսպէս էին կոչում զքերի նշանները որպէս իմքի կամ, աջնի կերտ, տառաշարքի, արդիւ (ՉՈ՛՛՛՛՛՛) տարբերք:

մոմենտիկաչի հարցերի նեւ կազմած: ս՛երակահասկան արվեստի.. ետատիւզ աստիճանազորութիւնն էլ իր հերթին ազդում է երաժշտութիւն մէջ սուս—իւտերիալ—սկուսվա, վանկ—տաք—լափ աստիճանազորութիւն սահմանման վրա՝.

Գեղես Կ. ք. վերջերից հունական ազդեցութեամբ հանդիպում են Հելլոսիները կազմաւորման ֆիցիոլոգիական պայմանների բնութագրումները Ինչպես հայտնի է, այդ ժամանակ տիկնացիները հետախաղ աչրուրենից անցան նոր իտերիական աչրուրենին: Այդ բարեփոխութիւնն որինագծի հնչիւնով Արքիմեոսի բացատրութիւնն մեջ նշումներ են հանդիպում պայթակահանների արտարհրութիւն տեղի մասին. փաստորեն տարբերվում են՝ 1) շրթնայիններ, որոնք կազմվում են սփառված շրթնակների մասն, 2) առաջնալիզվաչիներ կամ աստանայիններ, որոնք կազմվում են սլեզվի լայն մակերեսով՝ աստանների մասն, 3) հանաչնվաչիներ կամ կոկորդաչիներ, որոնք կազմվում են լիզվի սծայումով և սեղմումով՝ ընթանի խորքումս:

Բազմական վազ շրթանում է հանդիպում ետե պայթակահանների հոսման բաժանումը 1) սպարպերի (իմա՝ խուպերի) π. γ. 2) սթափերի (իմա՝ շնչեղ-խուպերի)՝ 3) և 3, սիլիակներին (իմա մայնեղներին)՝ 4, 5.

Ս՛մակրիա. — Հին աշխարհի խոշորագույն փիլիսոփա-աստմբատ Գեմոկրիտը (մոտ 460—370 թթ. մ. թ. ա.) և նրա հետևորդները համառի (ին գիմում լիզվի լուսաղայտից տակմած որինակներին ու յուսարանումներին: Գեմոկրիտի աշխատութիւնների ցանկում հանդիպում են սլեպիտ վերնագրեր, որոնք առնչվում են լիզվական հարցերի նեւ՝ սիլիմիդի և հարմանիաների մասին, սթարենչուս և անբարենչուս տասերի մասին, սլամերոսի կամ սլզդարտութիւն և դրուսանների մասին, սիսուլիների մասին, սիկանաբաա:

Ատոմների գուգորումներից աշխարհի սանդձմիւ իր տնասակաք Գեմոկրիտը յուսարանութիւն էր հեթարկում լիզվից առնված որինակներով: Ըստ Գեմոկրիտի՝ իրնրը միայնացից տարրերովում են ստամների մնով, գուգորումն եղանակով և դիրքով: Ինչպես Ա-ն Ն-ից (մնով), ԱՆ-ը՝ ՆԱ-ից (գուգորումն եղանակով) և [-ն] Է[-ից (գիրքով. Նին գծագրութիւնը այս դրերից մնկը

1 Հմմտ. Актинице теорни вьсна и стнаа, 1916, էջ 18:

2 Նույն տեղը, էջ 12 և 20:

ՅՈՒ շրջելով կարծիք էր ստանալ մյուսը)։ Անումներինց պարզ, պարզերինց բարբ մարմիններ գոյություն գեմակրիտյան առտիճանու վորությունը արտմիտաներ յասարանում էն՝ էրեւելով և յեղվական հասկացությունների աստիճանավորությունից՝ աստիճանակ—անուն և ապա անուն—ասուլթ՝ նախադասություն (տրանս), նախադասությունը երանց համար ոչ այլ ինչ է, հթի ոչ սեռաների զուգորդում (շարժելի)։

Պլատոն.— Պլատոնի մտքն ևս հանդիպում են հնչյունարանական քերականական դիտարկություններ։ Ինչպիսի տեսանք, նու խոսում էր սծայնալորներին, ասեւայն հնչեղներին և ասեւայն անհնչեղներին մասին՝ տալով ոտաոերի, դասակարգման ասաջին յերեւորից մեկը։ Պլատոնը իր սեպեւաստ արամախոսության մեջ կատարում է ասուլթ (չնչ) բուռի իմաստի ենդացում՝ հիմք տալով Արիստոտելի խոսքի մասային բաժանման համար։ Պլատոնը եղում է, որ ամեն մի յխոսքու, որանէ (իմա՝ նախադասություն) կազմվում է ասեւայն անունից ու ասուլթիցս (իմա՝ յայից) և ներկայացնում է նրանց միացումը։ Այստեղ ասուլթը քաղք, որ ասաջ դիմավում էր որպես յասազուգորդում, գործածվում է յաւել հմաստով։

Արիստոտելի. Էնդիա-քերականական հայցերը է՛չ ավելի մեծ տեղ են սկսում գրավել հին աշխարհի խոշորագույն մտածող Արիստոտելի աշխատություններում՝ կապված մասամբ նրա արամարանական, մասամբ էլ, ինչպիսի տեսանք, ճարտասանական ու զրոպանագիտական հետազոտությունների հետ։ Այդ սխաճանակ էլ Արիստոտելի մտա քերականական հատկացությունները հետակ կերպով լեն ասեւանադասվում արամարանական հասկացություններից։ Նրա համար լեզուն մտածողության ուղղադիժ արասաչալությունն է։ Արիստոտելը լեզուն դիտում է պարզապես որպես մտածողության յսելի (հնչյունական) հասկացատարանությունը և լեզվի ու մտածողության կապը համարում ինքնին հասկանալի։ Նա յուցաարվում է ասաջին հերթին այն բանով, որ նա գտեւում է միայն իր մոյրերի յեղիթ՝ յոճարերի պատկերացումների շրջանակում, որոք չի դալիս հունարենին հասուկ արասաչալության եղանակների ոլորտից, հաւել չի առնում լեզուների կատուղվածքային տարբերությունները։ Ո՛վ նպես, ինչպիսի գրեւոր

¹ Ինչու, այս բարբ հետապում էն իմաստ է ասանում՝ նշանակելով խոսքի մասերից մեկը՝ բարբ։

■ Հմմտ., Античные теории языка и стиля, 1936, էջ 221

նույնը չեն բույր մարդկանց մոտ, — գրում է Արխատուհիը, — այն-
պես էլ բառերը նույնը չեն: Մակայն հասում գտնվող սլավոններու-
յամենքը, որոնց անմիջական նշաններն են բառերը, բույրի մաս
նույնն են, միչոտ սյնագին, ինչպես առարկաները, որոնց արտա-
գրումներն են սլավոնացումները, նույնն են: Ավելորդ չէ նշել,
որ Արխատուհին ընդհանրապես չազ չի տարբերակում բառը,
բառիմասը և նշանակվող առարկան, այլ կերպ ասած՝ գոյարա-
նական, տրամաբանական և չեզոքանական-քերականական կա-
տեգորիաները (հմմտ. նրա կատեգորիաների օւսմունքը): Միուժու-
մանակ Արխատուհիի մաս չկա սխառի մասս և սեռախազատության
անդամս հասկացությունների տարբերակում, մանավանդ որ
սխառս (բրանս, անչո՛՛) բառը հին նույնների մաս գործածվում է
ու: միայն յայն իմաստով, այլև նեղ ստումով՝ խոսքի միավորը՝
նախադասությունը (երբեմն էլ սովորական բառահապակցությու-
նը) նշանակելու համար: Այդ է պատճառը, որ հետագա թերա-
կանների մոտ, ըստ այդ բառի այս կամ այն իմաստով գործա-
վելուն, սխառի մասս կրնչո, անչո, հմմտ. անասն քաղեր) հաս-
նացությունը նշանակում է կամ խոսքի մասը, կամ նախադասու-
թյան անդամը:

Վերևում ասածներին չի չիտում, իհարկե, թե Արխատուհին
անհայտ են գատաղության ենթակայի և ստորագայի հարկացու-
թյունները, որանք ոչ միայն կան նրա մոտ (անչոյնսո՛՛ Ենթաբում
ընկածը՝ ենթակաս և անչոյնսոյնսո՛՛ Եղբա մասին անվորը՝ անո-
րոցայն), այլև հիմք են հանդիսանում մտածողության օւսմունքի
կառուցման և նպատակոյն կատեգորիաների օւսմունքի համար:
Սակայն Արխատուհիի լուրջանմամբ ուղղագրի համապատասխա-
նություն կա անվան ու բայի և ենթակայի ու ստորագայի միջև,
ստորագային չեզոք մեջ անմիջականորեն համապատասխանում է
բույր Գին սյնագին, Արխատուհիը արամարանական վերջու՛՛նու-
թյան մեջ էլնում է չեզոքական վերջու՛՛նու՛թյան և չեզոքական վեր-
ջու՛՛նու՛թյան մեջ ստացված անվան ու բայի կատեգորիաների հա-
մար հարցանաներ որոնում մտածողության մեջ՝ հանդիպվ ենթա-
կայի ու ստորագայի դադարներին: Այն հանդիմանքը, որ ենթա-
կան ու ստորագայը գրավում են միայն որպես մտածողության

¹ Античные теории языка и этики, 1906, էջ 60:

² Հմմտ. Յ. Глинка, Geschichte und Kritik der Lehre von den Satzgliedern, u. der deutschen Grammatik, Bonn, 1947, էջ 20:

կատեգորիաներ, որոնց չնայի մեք համապատասխանում են անու-
նը և բայը, պատճառ և զատում, որ առարկն աշխարհում ենթա-
կայի և ստորոգյալի դադարեցնելը մեան միայն ժառանգութեան
ուսմանը՝ տրամաբանութեան, բայց ոչ չնայի ուսմանը, սննդ-
կանութեանը և դուրս շրան փրկանքի մասին մեթոդաբանից:

Արիստոտելը բայեր բառերը իմաստային ստուգումը բաժանում է նշանակազորներին և աննշանակներին: Իտալիացիները յիշատար (նա-
խադասութեան) և կազմում, կրկնորդները խաղում են առաջի-
ները կատարողներին դեր: Նշանակազոր բառերի մեջ Արիստոտելը
դնում է անունը (նուն) և բայը (բայ)՝ առանց դրանք հասակ
կերպով տարբերելու նախադասութեան ենթակայից ու ստորոգյա-
լից և համապատասխանաբար տրամաբանական ստրուկտուրից ու
արեղիկաբանից: Իննչանակ բառերի մեջ նա դնում է որոշեալները
(շնորհագործ)՝ այն անվան տակ հասկանալով, աշխատ կազմա-
խոսքի մասնիկները (հոգը, շարկապը, նախադրութեան, նախնիական
դերանունները): Այսպիսով ստացվում է խոսքի մասերի նախնական
բաժանում՝ անուն, բայ և շարկապ: Բայի գլխավոր հասկանիչը
համարվում է այն, որ նա սփռմանակ է զույգ սուբյեկտ (պրոպոզիտ
չնոս):

Պոետիկա-ում Արիստոտելը հիշյալ Յ խոսքի մասերին ազե-
լացնում է հոգը (անուն) որին նա հասկանցնում է բուն հոգերը
և դերանունները՝ որպէս այն մեջ թողնելով շարկապները, նախա-
դրութեանները և մակրայիերի մի մասը:

Բառերի քերականական փոփոխութեանը (թեքման կամ հո-
լովման և խոնարհման ձևերը) նշանակելու համար Արիստոտելը
քարձակում է քառու: անկում, հոլովն բառը: Անվան ուղղակա-
նը և բայի ներկա ժամանակը համարվում են ուղիղ ձևեր, մնա-
ցած բայեր փոփոխութեանը՝ բանկումներն այդ ուղիղ ձևերից:
Անվան թեք հոլովներին համար բանկումն բառի գործածութիւնը թիւում
էր օտանում: որպէս և նիստիկա ըմբռնելուց, որպէս և նիստիկա չոր-
ծածից ձևերը օտանումներն էին:

Դեռևս ստիպատ Պրոտագորասը ստրուկտուր էր էլնք մեծ՝ ա-
զելի շուտ նկատի ունենալով բառերի իմաստային, քան թերա-
կանական տարբերութեանները: Արիստոտելը վերցնելով այդ բա-
ժանումը՝ նկատի է ունենում անունների քերականական մեծերը և
վիճարկում չնոր սեռի պրոտագորասն յաշտ, որործիքներ, առար-

կաներս անվտանգ՝ նա նշում է, որ կան արական և իգական սեռի բառեր, որոնք երբեք չեն կարողանում կամ շատ արկաններս են նշանակում: Թեպետև, նա ընդունում է Յ սեռի սեռականներ՝ արական (նուրառ շքրն), իգական (սուսառն Կրկն) և սփռչիկ (բուռն)՝ կրկնաբար միջև ընկած: Հետապոևս մտազուրկ է շնորհաբանականում՝ որպես այն բանի նշանակում, որ նա առաջին երկու սեռից ոչ այս է, ոչ այն (նան. աննորո. ըստ. լուսնառ, Կայ. բնուր. խմբ. շ — նպ սփռն ռթ): Արխատուելը փորձում է անուններին սևոր սրտչելու որոշ կանոններ սույ ուղղականի շիժանի վրա:

Արխատուելի մաս կան նաև բառակազմական ու շարունակական սրտ տեղեկություններ: Նա տարբերում է պարզ և բարդ յրջայ անուններ:

Արխատուելը հետակ կերպով լի սարքերակում բառակապակցությունը, նախադասությունը և նախադասությունների կապակցությունը: Նախադասությունը (սրան, խոսք), նա սահմանում է որպես սրտադրույ շնչուն, որ սեռի ինքնուրույն նշանակություն, որի առանձին մասերը երբեք չեն ինքնուրույն նշանակություն ունենա: Ընդամենն նա նշում է, որ սրտ առան նախադասություն է կապակցած բայից և անունից: Կարող է նախադասություն լինել առանց բայերի, սրինակ, մարդու սահմանում: Արխատուելը տարբերում է նախադասությունը դասադասությունից՝ նշելով, որ առան նախադասություն դասադասություն չէ, այլ միայն այն նախադասությունը, որ սրտունակում է հաստատում և ժխտում: Եթե դասադասական նախադասությունների քննությունը նա համարում է սրամարանություն դործը, ապա նախադասությունների մյուս տեսակների քննությունը հատկացնում է ճարտասանությանն ու բանաստեղծությանը. նախադասությունների մյուս տեսակներ: անկող Արխատուելը հենվում է Պրոտապորաօի հարյսի բաժանման վրա՝ վերջինս նշում էր նախադասությունների 4 տիպ՝ խնդիրը, նորո, սրտաբանական և հրաման:

Հնչյունական տեղեկությունների մեջ Արխատուելը, ինչպես հետադասողներն են կարծում¹, ինքնուրույն չէ: Հնչյունների ու

¹ ԿՄԹՈՒ Յ. STEINHAL, Geschichte der Sprachwissenschaft bei Griechen und Romern, Berlin, 1863, էջ 202:

² АНТИЧНЫЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА И СТРОЯ, 1936, էջ 42:

³ Նույն տեղը, էջ 83. Մարդու սահմանում անկող Արխատուելը կգտնուի ընդհանուր քննության (շնոն նոս) — ի պի բառակապակցությունը:

⁴ ԿՄԹՈՒ Յ. STEINHAL, Նիյ այն, էջ 207 և 62:

վանկների հասկանալիությունների վրա նա մաերամասն կանոց յի առ-
նում՝ զրանց ցենսուրները համարելով մեարքեկայի գործը: Եւ խո-
սում է բնական ձեռք. արտարերման սեղի, լեղվի՝ այլ օրդանեների
նկատմամբ գրաված դիրքի, չլիքնաչեացման, երկարութեան ու
կարճութեան, շերտավորման տարբեր սիւղերի մասին: Յարբերում
է, թուտ արտադրելու, ուստի որք Յ տեսակ. սքայնալորն ուն է,
որի նշումը չափում է ստանց լեղվի հարման (քոշիւն է), որինակ՝
օ և ո կիսածայնն աչե է, որի նշումը չափում է լեղվի հարմամբ,
որինակ՝ ա և չ. սնկայնն աչե է, որը լեղվի հարման սովորութեամբ
հանդերձ, այնուամենայնիայ, իրենուրուրուր ու մի նշումն յի
սարխա, այլ չսելի է դաստում հնչյունական օրն ու ունեցող հրե-
լուանների հետ, որինակ՝ և նաև Վանկը կիրաւորուելը սահմանում
է որպէս սինուրուրուր նշանակութեանից գտրի հնչյուն, որ կազմը
ված է անձայնից և մայնովորից¹:

Աստիկներ. -- Հնչյունիզմի կարգայի փոխադարձական ուղ-
ղութեաններից բերականութեան զարդացման համար ամենից ա-
վելի շատ գործ կատարուելն ստորկներու կիրաւորուելի նման
ստորկները բերականութեան հարցերով գրաւվում էին փոխադար-
ձական արամարանական կետայութեանների հետ կազմում
նրանց գործունեութեան սկզբնական շրջանում: Երբականական
արվեստը (շարչ զըպարտու) շարունակում էր դիտվել որպէս
գործ և ընթերցանութեան ստորական գիտելիքների ուսուցում,
եզրբերի (շնչուպար) աստուրի լեղվի բուն բերականական կա-
ռուցվածքի հարցերը բննվում էին դնես փոխադարձների կողմից,
մանավանդ որ ստորկները տրամաբանութեանը եւ լեզուիցնելով
նարատասանութեան ու դիտելակարկայի հետ, այս վերջերը հասկա-
նում էին որպէս դիտութեան զննարիւ ու ստա արտադարների մա-
սինն և այստեղ էլ խոսում լեղվա-բերականական հարցերի մասին:

Աստիկները լեզուն համարում էին հոգու կարեւորագոյն հաս-
կութեաններից մէկը, որ ծաւարում է բանականութեան (նշուց)
արտահայտութեանը և սիրտորին կազմում է նրա հետ կիրաւորին
խոսքը ծաւարում է ներքին խոսքի արտահայտմանը: Ընդուն
նշի ներ, ստորկները սարբերում էին նշանակելուրը (և շարչ. Կ.՝

¹ Հոտուրու տեղուր ԿԱՄԱ Ձ ՄԱՆԱ, 1886, էջ 63:

Եւ ու ունեցող:

² Յրամարանութեանը նրանք բանում էին նարատասանութեան, որը
վանեներ է անհանում, և դիտելակարկայի, որը ծաւարում է նշանարիւր և
ստի փոխադարձներ:

μελον). «Ելշունեակողը»¹ (το επιμύθιον) և առարկան, առաջինն ուն-
 մարմնական է, վերջին ևրկուսը (բառը և ստարկան)՝ մարմնա-
 կան: Խոսքի մասերի ուսմունքը ստոխիկները հատկացնում էին
 տնչանակողին, այսինքն՝ չեղձական միջոցներին²: Երուեք տար-
 քերում էին 4 խոսքի մաս՝ սեռու, բայ, շաղկապ և հոգ³. Ընդդ
 ասելով հասկանում էին որոշիչ հոգերը և դերանունները՝ այն սա-
 մանելով որպես խոսքի հորմական տարր, որ սահմանադատում
 է անունների թիվը և հոլովը⁴: Քրիստոսոստ Մուրյացին որպես
 առանձին խոսքի մասեր սեքսաուսում է հասուց և հասարակ անուն-
 ները, իսկ ավելի ուշ Անտիպատրոս Տարսուսացին ւստանձնեցնում
 է որպես խոսքի մաս «միջինը» (μεσότη):՝ այս անգան սուկ
 հասկանալով մակբայը: Երա կարծիքով մակբայը որպես բայի
 մակդիր կամ ածական (իսկ այս վերջինը դրվում էր անգան կազ
 մի մեջ) միջին դիրք է գրավում անգան և բայի միջև⁵: Հատին
 քերական Պրիսցիանուսը, իրանկով խոսքի մասերի ստոխիկյան ու-
 մունքի մասին, գրում էր. «Ատոխիկները, դերբայը հասկացնելով
 բայերին, այն կոչում են դերբայական կամ հորմական բայ: մուկ
 բայները նրանք հատկացնում էին անուններին կամ բայերին և
 կոչում որպես թե՛ բայերի ածականներ. դերանունները հատկաց-
 նելով հոգերին՝ դրանք կոչում էին որոշիչ հոգեր, իսկ իրենք հո-
 գերը՝ անորոշ հոգեր... Եստիդիրը միացնելով շաղկապին՝ ստոխի-
 կներն այն կոչում էին նախդրային շաղկապով»:

Խոսքի մասերի ստոխիկյան ուսմունքը հնեգում էր ստոխիկյան
 արամստանության գրու: Ստոխիկները, ինչպես հայտնի է, տար-
 քերում էին 4 կատեգորիա՝ սուբստանց (σπουδαίον), որակ
 (ποιόν), հատկություն (ποιός էχον Երնչպես ունենալք), արարքեր-
 վող հատկություն (ποιός ոύ Երնչպես ունենալք): այս չորս կատեգորիա-
 ներին հաջորդաբար համապատասխանում էին հոգը (որպես անո-

¹ Հմմտ. Antiquae theoriae linguae et scripturae, 1846, էջ 28:

² «Ենդք բայը, ինչպես անունը, նանդիպում է ներհասանքի մաս,
 բայը դրա բնույթի մասին հարկի է յո՞վ կոտեսմներ անել»:

³ Antiquae theoriae linguae et scripturae, 1846, էջ 70:

⁴ «Ποιότης, ἡμετέροισι δὲι πρῶτον ἐπισημασμένη, ὡς ἐπισημασμένη
 էջ 28 «միջինը անելով հասկանում է դերբայը (Ποιότης, ποιόν), որը նախա-
 պես նույն հատկություն էր անգան և բայի միջև գտնվող, ևրկուսը հատկու-
 թյունները շաղկապող խոսքի մաս»:

⁵ Antiquae theoriae linguae et scripturae, 1846, էջ 50:

⁶ Հմմտ. A. Traubel'scheitung, Gesell. d. d. d. kategorialen.
 Berlin, 1840, էջ 217 և 221:

բակ սեռային հասկացութիւն արտահայտիչ), սնունդ, բայր և շազկաւոր՝ Էանի որ որակը ստորկները բաժանում էին յոգնու նօսքի և սուանձնի, աստի և Քրիստոյարար համապատասխանաբար ստորբերում է հասարակ և հատուկ անուններ:

Հասուկ սշաղջութիւն ևն դարձնում ստորկները խոսքի մասերի բնականական հասկանիչներին կամ բնականական հասկանորհաներին (այս բոսի նկ իմաստով՝ հոյով, թիվ, սեռ, եղու նակ և այն)՝ դրանք նուանակելով՝ *չարէրէն* բառով:

Ասանձնապես կարնար է ստորկների դերը հոյովների սասմաների մէջ. նրանք ու յ: սանկում, հոյովս բառը սկսում ևն գործածել սարի նշանակելութիւնը՝ հոյով համարելով նուև ուղղականը: Այսպիսով, նրանք ստարբերում ևն հոյովների 3 տեսակ՝ 1) սուպրա հոյով (պ. ն. ն.) կամ շուկա շուկա՝ ուղղականը և 2) սիմա հոյովները (շ. շուկա: սուկա: շ. Քեր հոյովները բաժանում ևն 3-ի՝ շուկա, սուկական (սուկու սնոր ստանարանական հասկացութիւն արտահայտիչ)՝ ի նակաղջութիւն տեսակի, նուկա սարական (սուկու այն տնձի կամ իրի հոյով, սին մի բան սրովում է) և սուկու, սուկական (սուկու նկարածիկի հոյով սուկա: սնորգործիչս բարից)՝ որոշ գերապատեթրամը սրանց միացում է և կուականը — սուկա, որակու հինգետոյ հոյով ևն ներխուսուեր հոյովը. համարում էր տեկում ուղղականից, ուղիգ ձնեց, ապու ստորկները, ուղղականը համարելով հոյով, նշում էին, որ բարը հոյովները կրում ևն սուկա սանկումներս անսնը, որովհետև որնկում ևն հոյովկան պատկերացումից՝ ստանարով նշչունական արտահայտութիւնը թերխարանտիկները այս պատկերարանութիւնը վիճարկում էին՝ նշելով, որ այս դեպքում սուկոսը պիտի գերագրվի նուև մյուս իսարի մասերին: Աստորկներին է վերագրվում տեկան սնորից կրորդի նու

1 Նմա. *Античная теория языка и стиха*, 1916, էջ 281: Սեանք ապարիս անձիքական համապատասխանութիւնը մասում ևն. Նմա. *Э. В. Гус. Арсен и Мелиоя*: Grammatical Theory in Arsen, Leningrad, 1951, էջ 27:

2 Հասկանական շարժումս-ը անհոյգ է և նկատի ունի այդ հոյովի թաղուրը նշանակիչը:

3 Հետապարում այս բառը հոյովից սուկու սնորգործի, կուանտարաննը կամ սուկա սուկա, ինձորն, պատկերելի բարբի հեա, ապուկից էլ վասունի թարգմանում բառ. *СЛУЖЕБНИК* [СЛУЖО՝ սնկապրիչս բարից] և հոյ. սուկականը կամ գործանութիւնից գուրս կիւտ սպատանակներս:

աք բնագործ (սննէւորոյ) անպակե եկամտաւոր՝ աստիկին ուրիշիւսի (բետալն) փոխարէն¹ .

Ստոիկներն պրադիում են եւսն բայական կատեգորիաների հարցով: Շարահայտական-իմաստային սկզբունքով նրանք սարքերում են ստորոցայտի Յ տեսակ կամ սրդի իմաստով Յ բայական՝ ուղղիչ (եհրզործական), որոտ սվածս (կրավորական) և ուլ տյու, ուլ ալես (միջին կամ լեզոր): Տարով ժամանակների սովորական սարբերակումը՝ նրանք շներկայիս և շանցայիս երկու տեսակ են եղում՝ ասեականս և սկատարյայս, այլ կերպ ասած՝ տարրերում են բայական երկու կերպ: Ստորգիում է ժամանակային ձեւերի հետեյալ բաժանումը՝ ներկա տեսական՝ իսւա բզնում եմք, կատարյայ ներկա՝ բնէլէս բզնայեյ եմք, տեսական անցյալ՝ շիլու

Իկում էիս և կատարյալ անցյալ՝ շիլուլէս: Եզնայեյ էթն՝ Հեւաքքթիս տեղեկութուններ են պատշտանգել եւս ստոիկների արծարծած շարահայտական հարցերից: Նրանք ըստ բայ-ստորոգյալի և տարբեր նորմներով դրված անունների զուգորդման տիպերի տարբերում են 1) դիմավոր (սկսկրատիսն զրտնում էս) ու անդեմ (սկսկրատիսն ցանկայի էս) և 2) անուղղակի խեղիքներ ունեցող նախադասութիւններ:

Ըստ հին Հունական դրականության դիտակ երկուստի՝ անսիպատրու Տարտասացու ուսուցիչ Դիողենես Անկեկացու մ'էջոյ, բաշ շարնչս աշխատութիւնը պիտի եերկայացրած լինի ստոիկյան տուադին բնականութիւնը² :

բ. Յիլուզիական քերականությունը հելլենիստական Լուսատաճում

Քանապիւրական աշխատանքը և նուս դեր ֆեռականության նկարագրման մեջ. — Հելլենիզմի (պոխայում փիլիսոփայական մեկեւարանութիւններին և անարպիստների ու անուսդիստների գնւնքին զուգընթաց պարպանում է անտիկ քերականության ձեւադրման համար կարեւոր դեր խաղացած մյուս դործուեր՝ հին

¹ Հժժա, 1. Lersch, Die Sprachlehre-sophie der Alten, I, էջ 376, այլև Kuhn, հիշ. աշխ., էջ 21:

² Ապանուս և սրբիտի հարցը բարեկէնքի մաս պարզ չէ, այս մասին տե՛ս H. Steinthal, հիշ. աշխ., էջ 300—308, 1. Lersch, հիշ. աշխ., II, էջ 211, Kuhn, հիշ. աշխ., էջ 25—26:

³ Christ, հիշ. աշխ., էջ 236:

տեքստերի վրա կատարվող բախտահարական աշխատանքը: Հանուկան կուլուրայի բարձր նշանավոր կենտրոններում, Դասկապետ Ալեքսանդրիաչում ու Պերգամոնում, լայն ծավալ է ստանում Հին տեքստերի քաղաքագրմանի ուսումնասիրությունը: Հանգն են գույն աչք տեքստերի քերականական, բարբառագիտական, տաղաչափական և այլ կարգի մեկնություններ: Այս կատակցությունը փոխվում է սքեմականական արժեստի ևախնին բովանդակությունն ու ծավալը: Եթե ևախնինում լրջում է բառի նշանակում էին գրքերը և ՎՆՄՄ շրջանում ևախնինում գրքերը և ընթերցանության ուսուցումը, ապա այժմ շրջանում բառը նշանակում է գրավոր արտադրանքները: Գրքերը, իսկ ՎՆՄՄ շրջանում ևախնինում է նշանակել պատմոր տեքստերի բաղձակագրմանի ուսումնասիրությունը, այն բոլոր գիտելիքները, որոնք կապված են գրավոր տեքստերի ճիշտ մեկնարանության ու վերարտադրության հետ: Հետագայում շրջանում բառն սկսում է նշանակել միայն լեզվի ուսումնասիրությունը, իսկ ազելի ու՝ լեզվի ուսումնասիրության բաժիններից մեկը:

Փերականության մեկնարանն Դասար բանասիրական աշխատանքի կատարած վճարական դերը ու միայն ունենում է այն հետևյալները, ու այդ գիտելիքները խիստ լայն բովանդակություն ու ծավալ է ստանում, այն հանգեցնում է քերականության՝ Դիմեականում գրավոր լեզվի ուսումնասիրությանը: Եսմանակակվելուն:

Պերգամոնի և Ալեքսանդրիայի մեկնականական գույնգները — Բանասիրական-քերականական աշխատանքի՝ վերում հիշատակված երկու կենտրոններից Պերգամոն կենտրոնացած էին ստոիկյան փիլիսոփայացումն քերականության ներկայացուցիչները, որոնք, ի տարբերություն ալեքսանդրյան քերականների (ՎՆՄՄ: և), իրենց կոչում էին գրեկագետներ (ևս: ևս) և երանցից ազելի բարձր էին համարում: Պերգամոն էր դրձում անմալիստ կրատն Մալուացին: Ալեքսանդրիայի քերականները, որոնք սնուլողների կողմնակիցներ էին, ազելի կարևոր դեր խաղացին անտիկ քերականության մեկնարանն մեկ երանցից հայտնի են Ջենտոտուր (մեռած 260) թ. մ. թ. ա.), Արիստոփանեսը (մոտ 257—150 թթ. մ. թ. ա.), Ապուլլանտը և աճելից ազելի՝ Արիստարքոսը (217—145 թթ. մ. թ. ա.), որի սշակները Գրու-

¹ Մեկնական, հիշ. աշխ. էջ 23:

նիսիոս Թրակացին (170—30 թթ. մ. թ. ա.) եղել է արեքսանդրյան թերակառուցյան նվաճումների ամփոփողը և թերակառուցական առաջին սխեմանաբանի շարադրանքի հեղինակը:

Արանցից Արխատոֆանեսը փորձ է արել բառերի անալոգիկ ձևերը որոշելու հիսունքներ նշել: Հետ նրա՝ բառերի անալոգիայի մասին խոսելիս պետք է ընդհանրություն տեսնել նրանց 1) սևոթ, 2) թվի, 3) վերջավորության, 4) վանկերի քանակի և 5) շեշտի միջև Արխատոֆանեսը սրունց միացնում է վնցերոյք սկզբունքը՝ սյունանշևոյ պարս բառերը յնավասարեցնել բարձրագույններին և Արխատոֆանեսը էլ հենց խոսքի մասերի թիվը հասցնում է Ռ-ի, որ և արաբականություն է գտնում Դիոնիսիոս Թրակացու վերակառուցական աշխատության մեջ:

Գլանյանու Թրակացին և նրա «Երևակալական արվեստ» աշխատությանը... Դիոնիսիոս Թրակացին սկզբնապես քննվում էր Ալեքսանդրիայում, այստեղ ավարտվում է Հոտոցու եղել է հետազոտում մեծ համարով ստացած հիբանիոն Ավագի, թերևս նաև Հելոս Ատիլոյի ուսուցիչը:

Դիոնիսիոս Թրակացու «Γέγραυτο γρηγορακιον» (Մեծքականության արվեստ) աշխատությունը ենթակայացնում էր Ալեքսանդրիայի ֆիլոլոգիական թերակառուցյան նվաճումների ամփոփ սորձանական շարադրանքը, որը նախատեսված էր որպես դպրոցական դասագիրք: Իրեն այսպիսին՝ միշին դարձնում այն հակայական հեղինակություն էր վայելում:

Դիոնիսիոսի թերակառուցական աշխատության մեջ ամենից ավելի ցայտուն կենդանի է արտահայտվել արեքսանդրյան թերակառուցյան հնուցումը փիլիսոփայական լայն հարցադրումից և որոշ ենթադրությունների հանդեպ: Դիոնիսիոսը թերակառուցյանը սահմանում է որպես բանաստեղծների և արձակագիրների մոտ ամենից ավելի հաճախ հանդիպածի փորձնական իմացություն, «նմանություն» (էմուլիբիա):

Դիոնիսիոս Թրակացու այս էմուլիբիկ սահմանումը ընդհուպ ընդունելություն չի գտել: Այս սահմանմանը նախորդել է Արխատոս Թիոսացու սահմանումը, որ պահպանվել է լատին հեղինակ Մորթուս Վիլիսոնիոսի մոտ. Մեքսականությունը բանաստեղծներին և արձակագիրներին հասկանալու գիտությունն է, որ նախընտրում է առավելապես ըստ բանակառուցյան և սովորաբար

1 Նման. АНТИКОНЕ ГРОФИЯ ИЗМЕНА И СТИХ. 1926. էջ 207:

խոսելու անձա՛: Հետագայում Դիոնիսիոսին շատերն էին կշտամբում քրեականության էմպիրիկ սահմանման համար՝ ևսկիսպիտոզն Միոսիացին և Պարոմեոս Պերթալանտիկը քերականությունը համարում էին ոչ թե հմտություն, այլ արվեստ, որ իմացությունն ապօրինի բարձր աստիճան է ներկայացնում, քան հմտությունը: Վերջինս, ինչպես ի աշխարհում է Սերասոս էսոպորիկոսը, կշտամբվում Դիոնիսիոսին՝ գտնվել էր, որ հմտությունն առաջնորդում է մերկ դեպոզիտումն ու վարժությունը, առանց արվեստի և տրամաբանության, այնինչ քերականությունն արվեստ է:՝

Քերականության մասերն և նախաօգնների ըմբռնման հարցում Դիոնիսիոսը որոշ նրկություն ունի. մի կողմից՝ քերականության մասերը թվելիս նա նկատի է ունենում այն բոլորը, ինչ անհրաժեշտ է տեքստերի բանասիրական ուսումնասիրության համար, մյուս կողմից՝ իր հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացնում է թուն յնգված-քերականական հարցերի՝ հնչյունաբանության և մասնաբանության վրա: Ըստ Դիոնիսիոսի՝ քերականությունն ունի 6 մաս՝ 1) անաղնաստիկան՝ կամ ՚մուտ ընթերցանությունը, 2) իքտղևտիկան՝ կամ նրկի բանաստեղծական դարձվածքների համապատասխան բացատրությունը, 3) դժվար (բարբառային) բառերի և դիցարանական պատմությունների հատկանշի բացատրությունը, 4) սոսեգրանությունը, 5) անաղնիկ ձևերի բնորոշությունը և 6) տեքստի ըննադատությունը: Ինչևհույ՛ քերականության բանասիրական լայն ըմբռնումից՝ Դիոնիսիոսը վերջին մասը համարում է քերականության բոլոր մասերից բզեզեցկապոյնը: Թուն քերականական սեղեկությունները արվում են 3-րդ մասում, որովհետև Դիոնիսիոսը, ՚հատկելով սելերակոլոյան սնույոգրանտերի ուսմանը, լեղվի սուսմնասիրության հիմքում դնում է սանալոգրանտի բնորոշությունը:՝

Համառոտ տեղեկություններ տալով քերականության մյուս բաժինների մասին՝ Դիոնիսիոսը մանրամասնորեն կանգ է առնում հնչյունաբանության կամ ռատոերի սուսմունքի և մասնաբանության կամ սյուսքի մասերի՝ սուսմունքի վրա: Որոշ տեղեկություններ առաջին է ետև վանկերի քանակի մասին, որ հնում կազմում էր

1) ИТІВІ. Կիլ. աշխ., էջ 27. Античные теории языка и стиха, 1936, էջ 100:

2) Ըմբ. Античные теории языка и стиха, 1936, էջ 105:

պրոսոփիայի հիմնական նյութը և կարևոր էր տաղաչափական ստաճողը¹։

Բուն լեզվա-քերականական նյութը Գրոնիխոսը բնութ է տառ-վանկ-բառ-նախադասութիւն (հոյ՛ւ՛ քրոնոս, բանք) հաջորդականութեամբ, բնօրրում խոսքի մասերի (չնօրղ կնոս) ստաճողը գրվում է նախադասութեան (հոյ՛ւ՛ սրան, խոսք, նախադասութեան) ստաճողութեան անմիջապէս հետո։

Ստիպիկոսը Դեյրունաբանութեան նախորդ շրջանի եզրահամարները՝ Գրոնիխոսը ստաճողը բաժանում է նախ մայրապարտերի և բաղաձայնների, ապա սրանք էլ իրենց հերթին դասակարգման է ենթարկում։ Չարեւոյնները նա սարբերում է բաղաձայններից նրանով, որ առաջինները ինքնին լրիվ Դեյրուն են կազմում, մինչդեռ բաղաձայնները կարող են սյուսիտին գառնալ ձայնափոփոխութիւն գուցարգիւցիւցի։

Չարեւոյն ստաճողը Գրոնիխոսը բաժանում է նրկարների՝ յ. կարները՝ և նրկարմանակները (սոյ՛ւ՛) 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1140, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160, 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176, 1177, 1178, 1179, 1180, 1181, 1182, 1183, 1184, 1185, 1186, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, 1196, 1197, 1198, 1199, 1200, 1201, 1202, 1203, 1204, 1205, 1206, 1207, 1208, 1209, 1210, 1211, 1212, 1213, 1214, 1215, 1216, 1217, 1218, 1219, 1220, 1221, 1222, 1223, 1224, 1225, 1226, 1227, 1228, 1229, 1230, 1231, 1232, 1233, 1234, 1235, 1236, 1237, 1238, 1239, 1240, 1241, 1242, 1243, 1244, 1245, 1246, 1247, 1248, 1249, 1250, 1251, 1252, 1253, 1254, 1255, 1256, 1257, 1258, 1259, 1260, 1261, 1262, 1263, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328, 1329, 1330, 1331, 1332, 1333, 1334, 1335, 1336, 1337, 1338, 1339, 1340, 1341, 1342, 1343, 1344, 1345, 1346, 1347, 1348, 1349, 1350, 1351, 1352, 1353, 1354, 1355, 1356, 1357, 1358, 1359, 1360, 1361, 1362, 1363, 1364, 1365, 1366, 1367, 1368, 1369, 1370, 1371, 1372, 1373, 1374, 1375, 1376, 1377, 1378, 1379, 1380, 1381, 1382, 1383, 1384, 1385, 1386, 1387, 1388, 1389, 1390, 1391, 1392, 1393, 1394, 1395, 1396, 1397, 1398, 1399, 1400, 1401, 1402, 1403, 1404, 1405, 1406, 1407, 1408, 1409, 1410, 1411, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1433, 1434, 1435, 1436, 1437, 1438, 1439, 1440, 1441, 1442, 1443, 1444, 1445, 1446, 1447, 1448, 1449, 1450, 1451, 1452, 1453, 1454, 1455, 1456, 1457, 1458, 1459, 1460, 1461, 1462, 1463, 1464, 1465, 1466, 1467, 1468, 1469, 1470, 1471, 1472, 1473, 1474, 1475, 1476, 1477, 1478, 1479, 1480, 1481, 1482, 1483, 1484, 1485, 1486, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1492, 1493, 1494, 1495, 1496, 1497, 1498, 1499, 1500, 1501, 1502, 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1508, 1509, 1510, 1511, 1512, 1513, 1514, 1515, 1516, 1517, 1518, 1519, 1520, 1521, 1522, 1523, 1524, 1525, 1526, 1527, 1528, 1529, 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1535, 1536, 1537, 1538, 1539, 1540, 1541, 1542, 1543, 1544, 1545, 1546, 1547, 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1553, 1554, 1555, 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561, 1562, 1563, 1564, 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1570, 1571, 1572, 1573, 1574, 1575, 1576, 1577, 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1608, 1609, 1610, 1611, 1612, 1613, 1614, 1615, 1616, 1617, 1618, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1630, 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646, 1647, 1648, 1649, 1650, 1651, 1652, 1653, 1654, 1655, 1656, 1657, 1658, 1659, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664, 1665, 1666, 1667, 1668, 1669, 1670, 1671, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1688, 1689, 1690, 1691, 1692, 1693, 1694, 1695, 1696, 1697, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718, 1719, 1720, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1727, 1728, 1729, 1730, 1731, 1732, 1733, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1746, 1747, 1748, 1749, 1750, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1756, 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1778, 1779, 1780, 1781, 1782, 1783, 1784, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807, 1808, 1809, 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 21

դարձանքն կապում էին Նոզերի հետ: Դիտանունների մեջ գրվում էին միայն անձնականներն ու ցուցականները: Չայնարկությունները գրվում էին մակարտների մեջ:

Խոսքի մասերի սահմանումը Դիտնիսիոսը ստախս (խմատու-
 րանություն-քերականական սկզբունքով, այսինքն՝ հաշվի է առնում
 ոչ միայն բառերի խմատուր, այլև ձևարանական հասկանիչները
 (ինչպես, որինակ, հուլովվելը թև շուլովվելը), ամենից ավելի
 հասկանալի է քերականական կասեղորիտները և չարահայտու-
 կան փունկիցիանները: 1) Անտեր հուլովական խոսքի մաս
 է, որ նշանակում է մուրմին կամ իր՝ (մարմին, որինակ՝ քար, իր,
 որինակ՝ դաստիարակություն) և արտահայտվում է որպես ընդ-
 հանուր և որպես առանձին. ընդհանուր, որինակ՝ մարդ, առանձին,
 որինակ՝ Սոկրատես². 2) Տիալը անհուլով խոսքի մաս է, որ ըն-
 դանում է ժամանակներ, դեմքեր ու թիկր և արտահայտում է ներ-
 գործում կամ կրում³. 3) Վերբայը բառ է, որ բնորոշում է բա-
 չերի և անունների հատկությունները⁴. 4) Նշողը անհուլով խոսքի
 մաս է, որ նախադասվում կամ ստորադասվում է հուլովույ անուն
 ներին⁵. 5) Վերանունը բառ է, որ գործածվում է անվան փոխա-
 րեն և ցույց է տալիս որոշակի դեմքեր⁶. 6) Անխոսքությունը
 խոսքի մաս է, որ նախադասվում է բոլոր խոսքի մասերին թև՝
 բառի կազմում և թև՝ նախադասության կազմում⁷. 7) Վիակրույը
 անհուլով խոսքի մաս է, որ ասվում է բայի հետ՝ նախադասույթի
 լով կամ ստորադասույթի լով նրան⁸. 8) Վճարկույը բուն է, որ
 չաղկապում է միտքը որոշակի կարգով և արտահայտում է մտքի
 արտահայտման ձեղքը⁹:

Խոսքի մասերի քննությունը Դիտնիսիոսը կատարում է հետև
 յալ կերպ. նախ ստախս է սովալ խոսքի մասի սահմանումը, ապա
 քննության առնում նրա քերականական հատկանիշները (ակցի-
 դենցիաները - ՎՅՄՄՄՄՄՄՄՄ): Բառակազմական կասեղորիտները
 քննվում են մյուսների հետ միասին ժևա (ՅՄՄՄ) և բանուկա

¹ Վերս անուլով Դիտնիսիոսը հասկանում է գործարան անունները:

² АПТИЧНЫЕ ТСОРИ СЫКА И СКАЯ, III, 101, էջ 100:

Նույն տեղը, էջ 121:

Նույն տեղը, էջ 131:

Նույն տեղը, էջ 132:

Նույն տեղը, էջ 133:

Նույն տեղը, էջ 134:

Նույն տեղը:

Նույն տեղը, էջ 136:

(շուծ:) անուկներէ տակ. ճարտերգում է Յ տնն՝ պարզ (ἀπλοῖα), բարդ (εὐνόητος) և հարաբարդ (παρανόητος). Գիրքին անվումք նշանակվում են բարդ բառերի հետարա բաղադրումները: Տեսակն անվան տակ Դիոնիսիոսը քննում է խառն մասերի բառակազմական և բնաստային տեսակները: Ըստ կազմութեան տարբերում են նախադաս (προτάσεις) և սեռանդական (παρατάξεις) տեսակներ. Գիրքին ընդգրկում է ցերեպանդասիոս կազմութեանները, իսկ նախադասութիւնները համարվում են բարդ բառեր և քննվում որպէս զանազան կարգի մասերից բնաստային մանրամասն տեսակագործան են ներթափվում անունները, մակրայինն ու բաղադրանքները:

Անվանք. բայի ձևից և տեսակից, հատկացվում են թիվ (αριθμός), սեռ (γένος) և նորմ (πρόσις). Ճարտերգում է Յ թիվ՝ երկու (δύο), երկուսի (δύο), և հոգնակի (πληθυντικός), Տ հոլով՝ ուղղակի (ὀρθή), սեռական (γενική), արական (ἀντική), հարցական (εἰσθετική) և կոչական (αἰτιατή), Յ սեռ՝ արական (ἀρσενικός), իգական (θηλυκός) և շեղք (εὐθέτως): Եղվում է, որ սովոր ափեղացնում են Յ սեռն՝ բնորոշումը (κοίτη) և համբնդանալը (ἐπίσημον), բնորոշումը սեռի ևն համարվում այն բաները, որոնք կարող են ստանալ և՛ արական, և՛ իգական նոր՝ համապատասխանաբար նշանակելով կամ արական, կամ իգական սեռի անհատ (εἰπεὶς εὐνοήτως, որαι ἀρσ, ἢ ἔπειτα εὐνοήρη, ևգ ἀρσ), համբնդանալը սեռի ևն համարվում այն բաները, որոնք կարող են ստանալ միայն արական կամ միայն իգական սեռի հոգ, բայց նշանակել և՛ արական, և՛ իգական սեռի անհատ (εὐ γελῶν εἶ) որαι ἄρσ, 2) ևգ ἄρσ, 1) ևն ἔπειτα εἶ) որαι ἄρσ, 2) ևգ ἄρσ):

Բային, բայի տեսակից և ձևից, հատկացվում են եղանակ (ἔγκλισις), սեռ (ἑσθῆσις), ժամանակ (χρόνος), թիվ (ἀριθμός), ցեղք (πρόσηπον), շեղքութեան (εὐθεσία), շեղքութեաններ տեսիւմ Դիոնիսիոսը հասկանում է բայի իրականացման տարբեր տեսակները. ճարտերգում է Տ եղանակ՝ սովանական (ὀριστική), հրամայական (προτακτική), ընդունական (εὐχτική), ստորադասական (υποτακτική) և անորոշ (ἀπροσφάτος), Յ սեռ՝ ներդրական (ἐνέργεια εὐνοήρη, ևգ ևն), կրավորական (πάθος εὐνοή, ևգ ևն) և միջին (μεσότης), Յ հրամայական ժամանակ (բայ փոխադասական բաժանման) ներկա (ἐνεστώς), անցյալ (παρελθούτως) և ապագայ (εὐλλῶν), ընդ որում անցյալի մեջ եղվում է 4 տարբերակ.

Մնացած խոսքի մասերից գերբային հատկացվում են անձան և քաջի քոչոր հատկանիշները, բացի դեմքից և եղանակից, հոգին վերադրվում են անո, թիվ և հոլով, դերանվանը՝ դնմբ, սոս, թիվ, հոլով, տեսակ և ձև, ընդ որում ստացականը գերանունների համարվում են անձնականների ածանցական, ձևերը:

Ալլիեմիստական շրջանի հետազոտ վերականգնողը.— Ալլիեմիստական շրջանի քրիստոնեական հետազոտ ուղղությունները աշխատում են վերացնել թրակացու քերականական սխալների հախտությունները, տալ քերականական հարցերի քննության ուժեղացումը և ստացականը, նշանի և մանրամասնի տրված տեղեկությունները:

Ասկրեպիտոս Միսկեացին (մոտ 150—50 թթ. մ. թ. ա.) տարածում է քրիստոնեության երկու մաս՝ տեխնիկական և պատմական. առաջին անձան տակ նա հատկանում է բուն քերականությունը, երկրորդի տակ՝ գրական երկերի մեկնությունը ու քննադատությունը: Մասնը դնում են ազգի հետո՝ քերականությանը հողերում նրա բուն բնագավառը՝ խոսքի մասերի ուսմանը՝ ստանդարտ մասին ներածական դիտարկումներով հանդերձ: Ասկրեյն քերականական այլընտր, այնուամենայնիվ, չի կորսելու լիակից ազատից ֆիզիոլոգիական քերականության տրադիցիաներից: Մասնը երկուսից քերականության առարկան էին համարում այն բույրը, ինչ մյուս արվեստներին չէր վերաբերում:

Այն հեղինակները, որոնք քերականության բնագավառը համեմատաբար ներառում էին՝ թողնելով միայն լեզվական կողմը, հենվում էին Պերդամի ստոիկյան անոմալիստական ուղղության վրա: Ընդդեմ նշի ենք, Պերդամի դպրոցի ներկայացուցիչները իրենց համարում էին «քննադատներ»՝ ի տարբերություն արվեստի բյան քերականների նրանց կարծիքով երկի մեկնությունը ու գնահատումը վերաբերում է քննադատական արվեստին, իսկ «քերականական արվեստը» ոչարունակում է օժանդակ տեղեկություններ: Քերականության ոչապիսի եղբայրական իմաստներն արտահայտվել է հեմեոթիոս Քյոթուի (մ. թ. սկզբում) և Արիստոնի առհմանումների մեջ, որոնք պարզանովել են շատին քերականների հարգումներ:

Արիստոտելյան հետազոտ քերականներից նշանակող էր Տիմոթուսը (մ. թ. սկզբներում), որ աշխատություններ է գրել խոս.

¹ Չմտա, АНТИЧНЫЕ ТЕОРИИ ИСЫКА И СКАМ. 1966, էջ 304:

յի մասերի և բարբառների մասին: Տրիֆոնոսը լուրջ քննութեան նյութ է դարձնել զերբայի՝ որպէս խոսքի մասի ընտելի հարցը, որ հետագայում դրազկցրել է և Ապոլլոնիոս Դիակոյոսին՝ սկեւալոգիայի ուսմանը: Եւ կիրառել է բառակազմութեան նկատմամբ, ընդ որում բառակազմութեան մեջ հիմք է դրել վերջիս ուսմանը: Ըստ այդ ուսմանը՝ բազադոման (ածանցման) ժամանակ բուռները հնչյունական փոփոխութիւններ են սկրում՝ իմաստ, չափաբաժնայն անալոգիայով: Տրիֆոնոսը կազմել է դասական ցրական լեզվի տառքի բառարանը՝ «Մետատրիկոնը», որին հետեւել են համատիպ այլ բառարաններ:

Բառակազմութեան հարցերը ետ ձեռք է դնում Ֆիլոքսենոսը, որի կարծիքով՝ մի բառ կազմվում է մի ուրիշից որոշ շարքով: Ապոլլոնիոս Դիակոյոսը և երա «Մետատրիկոնը» մասին աշխատութիւնը... Հելլենիստական շրջանի հետագա հուշ քերականներից առանձնապէս հայտնի են Ապոլլոնիոս Դիակոյոսը (մ. թ. II դ.) և նրա որդի Հերոդիանոսը: Ապոլլոնիոս Դիակոյոսի «Մետատրիկոնը» մասին տեղեւ. շարքում, աշխատութիւնը շարահյուսութեան առաջին անկախ և ամբողջական շարադրանքն էր: Հերոդիանոսը գրել է սեռերի շարահյուսութեան մասին (տեղեւ. շարքում, աշխատութիւնը, որպէս յնչում է հատկապէս առողանակաւ-կետապատկաւ հարցեր: Մտադրութեան հարցերը զննելիս՝ Դիակոյոսը դնում չի երևում նախադասութեան և նախադասութեան անդամների կազմութիւններից, այլ քննութիւնը տանում է բառ խոսքի մասերի զուգորդումների և խոսքի մասերի հետ կապման քերականական կառուցութիւնների գործառնութեան: Ընդհանուր առմամբ անտիկ աշխարհում լեզու նախադասութեան ուսմանը, այլ միայն բառադասութեան ուսմանը քննվում էին խոսքի մասերի զուգորդման կանոնները, խոսքի մասերն ու նախադասութեան անդամները լին արբերվում, և ուշադրութեան լը դարձվում զուգորդման՝ նախադասութեան կազմելու, ինչ կազմելու փաստի դրան:

Ապոլլոնիոս Դիակոյոսի աշխատութեան մեջ հետագո մասը բազկացած է 4 գրքից: Անպէին դրում քննվում է հոգը, նրկորդում՝ դերանոսեր, երրորդում՝ բայը և շարքորդում՝ նախադասութիւնը: Բայի կապակցութեամբ քննվում են նշանակը, սեռը և

1 ՄՃԱ. Античные теории языка и стиля. 1956, էջ 241
 2 ՄՃԱ. Н. Г. II X, հիշ. աշխ., էջ 250

բայի՝ թեք հարձակումների հետ ունեցած զոգորդումները: Մակրա-
չին հասկացման մասը մեզ հասել է միայն հատվածաբար, շաղ-
կապի մասը չի հասել:

Խոսքի մասերի և քերականական աստեծին կատեգորիաների
բացահայտման հարցում Ապոլլոնիոս Գրակոսը զգալիորեն
աաբերելու է Գրոնիախոս Բրակոցուլոյ խոսքի մասերի սահման.
Դան հարցին նա, ի տարբերություն Թրակացու, մտածում է դե-
բարդանցուպես սրամարանական շափանիչներով: Գրակոսը ետ
մտնելում է հանգես բերում հույժների բնութագրման հարցին:
Եթե հունական նախորդ արարչիցիան հույժների սահմանումների
հիմքում գնում էր ազյալ հույժով դրված բաների՝ բայ-ստորո-
յալի հետ ունեցած հարաբերությունը կամ կախումը, ապա Գրա-
կոսը հիմք է ընդունում հենց հույժներն իրենին, սրանց իմաս-
տը թողնականը և հայցականը նա հակադրում է իրար որպես
զործողի և ներգործվողի հույժներ, սրականը դիտում իբրև այն
անձի կամ իրի հույժ, որ որևէ բան ձեռք է բերում բայի արտա-
հայտած գործողությանը պրոցեսում, իսկ սեռականը, նրա կարծի-
քով, նշանակում է ունեցվածք և ծագում:

Որոշ հարցերում Գրակոսը հենվում է ստրիկյան ուսմունքի
և ըմբռնումների վրա: Այդ ուսանանապես նկատվում է անվան և
դերանվան իմաստային տարբերակման հարցում: Եթե Արիստո-
տելի ուշ շրջանի հետևորդները (Ռոմանոսը մոտ 500 թ. և իրա
աշակերտ Իոաննես Ֆիլոպոնոսը) անվան մեք տեսնում էին
սուբստանցի արտահայտություն, ապա Գրակոսը այն դիտում է
որպես իրերի որակի (ποιότητα) պրան-բան. Այս կոպուլատիվումը
ևս անունը, որպես իրերի որակական որոշակություն արտա-
հայտող խոսքի մաս, հակադրում է դերանվանը՝ նշելով, որ վերջինս
արտահայտում է ոչ թե առարկայի որակական հատկանիշները,
այլ մասնանշում է միայն ռեֆլեկտը (οὐσία). Եր այս հասկա-
թյան շնորհիվ, ըստ Գրակոսի, դերանունը կարող է կիրառվել
սակն մի առարկայի նկատմամբ՝ տեսնումունների նման դասը ան-
հատականացնելով, սա կատարվում է կոնկրետ առարկան զցույց
տալով՝ կամ ակերպարելովն հայտնի առարկայի. առաջին և երկ-
րորդ դեմքերը միշտ զցույց են տալիս, երրորդ դեմքը և՛ զցույց է
տալիս, և՛ սվերաբերում: Բայի հարցում Գրակոսը հենվում է
Արիստոտելի այն դրույթի վրա, թե սխոսքի նմանությունը հոգեվի-

— 122 —
1. 222. Ս. Ա. Ս. Գր., 236. էջ 216 և 217. և Rubina, 63.
— 23. էջ 23.

ճակեների սխմբուներեն նե: նա յայն լինա՝ ոչ գիտազոր-խառնարն-
գամ ձեերք: գիտում է որպես Լոգիկոսիկներ տարածույաւոյ բառ:

Նկատի ունենալով վաղադատարի Լոգիկոսիկարի, ընդհանրա-
պէս՝ անդամ ժամանակ համարօրէյաւ բարանուտանուն գիտու-
ումիւթունենէրը՝ Դիակոյոսը ստիպւած է չինում վերադառնալ ժա-
մանակների ստիպիլան մեկնաբանութեան դիրքերը և խառն բա-
նրի կերպային տարբերութեանների մասին: Ասկայն պնայ է
հշիչ, որ ինչպես Դիակոյոսը, այնպես էլ մյուս քերականները
չհասան հոնական բայի ժամանակների ու կերպերի փոխադա-
րերութեան հոտակ բժրանման:

Ապոլլոնիոսի՝ խոսքի մասերի վերաբերյալ ունեցած բժրո-
նումների մասին ասկից սմբողջական դադարաւոր ստույ համար
պետք է նշել նաև նրա հաշունած կարծիքները շաղկապի, հոդի և
զերբայի մասին:

Ետպայպի համարելով այլ խոսքի մասեր շարահայտութեն
կուպակցող բառ՝ միաժամանակ նա քննադատում է այն տեսա-
կետը, բուս որի շաղկապը իմաստից զուրկ խոսքի մաս է: Հու-
նական որոշիչ հոդի դիտար Ֆունկցիոններից մեկն էլ Դիակոյոսը
համարում է «անաֆորիկ» լինելը՝ նախապես հիշատակված անու-
նը նշանակելը՝ լինի այն կոնտեքստում անմիջապէս ոտկա, թե
զեղչուած: Դեքրայը համարելով բայից ծագող բառ՝ Դիակոյոսը
նշում է, որ այն դուրս է գալիս բայի ոլորտից և, դառնալով ինք-
նուրույն խոսքի մաս, կորցնում դիմքն ու եզրանակը, սրանց փո-
խարեն ձևեր բերում սեռ, հոլով և միաժամանակ բար թվի փոխ-
վում՝ անձան ձեով:

Պնայ է նշել նաև, որ Ապոլլոնիոսը և մյուս հունական քե-
րականները փութում են խոսքի մասերի քննութեան սրտը բնական
կարգ սահմանել:

Շարահայտական հարցերի քննութեան դիակոյոսյան մեթոդը,
ինչպես վերնում անցողակի նշից, հենվում է բարերի իմաստա-
լին կապակցելիութեան սկզբունքի վրա: Այս անշութեամբ գոր-
ծաժութեան մեջ մտցնելով ռճամաձայնութեան բարը՝ Դիակոյոսը
սրան բայն իմաստ է հարցորդում: Համարեայնութեանը նրա համար
ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ խոսքի մասերի իմաստային կուպակցելիու-
թեան: Համապատասխանաբար՝ իմաստային կապակցելիութեան
խախտումը (կապակցելիութեան՝ հնարարող կամ ճիշտ լինելը)
նա որակում է իրրն անհամաձայնութեան: Այս քուր Դիակոյոսը

կիրառում է շարահայտական կապակցություն տարրեր տիպերի՝ բուն համաձայնության և տարրության համար: Խոսքի մասերն ունեն ընթացական տարրեր կատեգորիաներ, որոնք երբեմն ամբողջնում են: Այս համընկնող կատեգորիաների համադրատա-
խաճությունը (հոգնակի թվի՝ հոգնակի թվի հետ, սեռական հո-
լովի՝ սեռական հոլովի հետ և այլն) կլինի համաձայնություն,
անհամադրատախաճություն՝ անհամաձայնություն: Քանի որ
մակրայր, շողկայր լուսնե բայի ներ համընկնող ընթացական
կատեգորիաներ, ուստի և նրանք կայրող են նույն ձևով դրվել յա-
յի պակարան ստեղծելու ձևերի ներ, այդպիսի կատակցությունը
(ինքն՝ տարրությունը) ետևանիս կլինի համաձայնություն, էթն,
ինչպրկն, սակրայր կամ շողկայր իրենց արտահայտած իմաստով
իրար կարող են կապակցվել յայի տվյալ ժամանակային կամ
եղանակային ձևի հետ:

դ. «Քերականական արվեստը» ն.Ի.Ն Հոգնում

Հոսմայեցիների վերականական առաջին տեղեկությունները. —
մարտասանության և ոճի նարդերի ընտելության կապակցությունը
ձևեր եղեցիներ, որ ի դարում (մ. թ. ա.) հոսմայեցիները ծանոթա-
ցան Հոսեաստեում տարվող լեզվական վեճերի (հատկապես անա-
լոգիստների և անստայիստների վեճերի) և ընթակտեական ու այլ
կարող նվաճումների հետ: Հնուագայում լեզվական պետեցիքների
ընդարձակում սովելի է յայտեում. հոսմայեցիները դրում են ինք-
նուրույն աշխատություններ, կիրառում հունական լեզվաբանու-
թյան նվաճումներն իրենց լեզվի նկատմամբ, ինքնուրույն դասու-
ցություններ անում և ետևնիս ընկադրում հունական լեզվական
աստեների տարրեր կողմերը:

Հոսմական վաղ ընթացաններից հայտնի են Հնրիտը,
Էրիտ Սարյուն, Մարկոս Տերենցիոս Վառնը (116—27 թթ. մ.
թ. ա.) և ուրիշները: Մկրնական շատ ընթակտեներից, ինչպես,
յտեակ, Հնրիտից, Էրիտ Մարյուցից, մնչ կամ ուրիշ իմաս-
ցել, կամ միայն առտեձին հաստատներ են հասել: Այնինչ, սրան-
ցից ոմանք, առանձնապես Էրիտ Մարյուն՝ Գրտեթոս Քրական-
ցու աշակերտը և Վառնի ռարցիը, մեծ համարվ են վայելել:

Հատկական ընթացանների աշխատությունները հրատարակված են
H. Keil-ի կողմից «Grammaticorum Latinarum» ընդհանուր խոս-
գիրը կող շարում, 1837—1839 թթ.:

Վատոն. — Մարկոս Տերենցիոս Վատոնը իր ժամանակի ամենազարգացած անձնավորություններից մեկն էր: Նրա քերականական աշխատություններից պահպանվել է միայն «De lingua latini»-ն (Վատինների մասին) և այն էլ փոքր մասով (25 գրքից միայն 5—10-րդ գրքերը): Վատոնի այս աշխատության էին գիրքը կազմում էր Վերամտությունը, 2—7-րդ գրքերում խոսվում էր սրտերի սահմանման և ստուգարանության մասին, 8—13-րդ գրքերում՝ ստուգման (այն է՝ բառակազմության և բառափոխության) մասին՝ անարդիայի և անսմայիայի հարցի հետ կապված, 14—25-րդ գրքերում՝ շարահյուսության մասին:

Վատոնի աշխատությունը կարևոր է ոչ միայն որպես շատերենի առաջին նկարագրություններից մեկը, այլև որպես մի աշխատություն, որից մենք տեղեկանում ենք անարդիաների և անսմայիաների վեճի մասին: Վատոնի կարծիքով՝ բառակազմությունը մեզ իշխում է անսմայիան, բառափոխության մեջ՝ անարդիան: Վատոնը այս կամ այն հարցը բնեչիս դիմում է լատիններենին՝ այդ ձևով դադարիար տարով վերջինիս հիշվման, խոնարհման, բառակազմության և այլ հարցերի մասին: Նրա ստուգարանական մեթոդը չենվում է ստեփիկների գրու: Վատոնի ծառայությունների մեջ հատուկ նշման արժանի են լատիններենի կառուցվածքի ուսումնասիրության ինքնուրույն սկզբունքներ մշակելու ձգտումը և խոսքի մասերի անարանական դասակարգման սկզբունքի առաջադրումը:

Ռեմիոս Պալմաներ և արեմանելյան վերականգնված սխառնվի ներմումումը. — Ընդհանուր առմամբ միջին Պալմաներ (մ. թ. 1 դ.) շոտում իշխում էր ստոիկյան քերականական սխառնվի՝ սկսած Կրասոնս Մալոսացու ժամանակներից: Իհարկե, այդ սխառնվի ելունությունը չէր ընդունվում. այսպես՝ Վատոնը շատ հարցերում չի համաձայնվում ստոիկյան լեզվական ուսմունքի զանազան կողմերի հետ: Ռեմիոս Պալմաներ, որի սերականական արվեստը («Ars grammatica») մեզ չի հասել, չում է ներմումում արեմանելյան քերականական սխառնվի: Նրա գիրքը Թրակացու քերականության սկզբունքների կիրառումն էր լատիններենի նկատմամբ:

Լատիններենի հետագա վերականգներ. Գուստաս և Պրիպիանոս. — Վատիններենի գրու կատարված դիսպոսիցիաների ամփոփումը արվարարվում է մ. թ. III դ.՝ հիմք տալով IV դ. երևան հիած Խարսիսի և Գուստասի աշխատություններին, որոնք

ախազորում և ամբողջացնում է Գրամմիկայի Վերջապետ, V դ. վերջերին հանդես է գալիս Պրիսցիանոսի բնագրական թերակատեակյան աշխատությունը, որի վերջին, ամենից ավելի հայտնի մասը ներկայացնում է Գրակոյոսի շարահյուսական սկզբունքների կիրառությունը լատիներենի եկամտամբ V դ. քերականներից նշվի է նաև Մարթոս Վիկտորինոսի և Արթուրոսի համար հիմք ծառայած թերակատեակից է Կոմենիանոսը (մոտ մ. թ. 360 թթ.):

Լատիներեն այս ուշ շրջանի քերականներից առանձնապես հայտնի են հիշված Դոնատոսն ու Պրիսցիանոսը, որոնք հետազոտում լատիներենի ուսուցման հիմնական աղբյուրներն էին և մեծ ազդեցություն են գործիչ նոր ժամանակների քերականական աշխատություններին վրա:

Դոնատոսի աշխատությունը ունի կոմպիլյատիվ-ամփոփչ բնույթ և կոչվում է «Ars grammatica»: Երկը նախատեսված է որպես քերականության ետիկական ուսուցման ցուցագիրք և բաղկացած է 2 մասից, որոնցից առաջինը նվիրված է քերականություն (լայն իմաստով) հիմնական հարցերի (տառերի, վանկերի, տաղաչափական գիտելիքների, խոսքի մասերի) ետիկական ուսուցմանը, երկրորդը՝ քերականական գիտելիքների խորացմանը՝ շարահյուսական սխալների նշմամբ և ոճական վարժության նյութերով: Այս աշխատությունը միջին դարերում արևմտյան մեծ հեղինակություն էր վայելում, որ «դոնատոս» ասելով ընդհանրապես քերական էին հասկանում: Այն դորմածվում էր բնագրական-ամբողջական խմբագրությամբ («Ars maior») և ավելի փոքր խմբագրությամբ (միայն 3 խոսքի մասերի սահմանքը—«Ars minor»):

Պրիսցիանոսի քերականությունը, որ կրում է «Քերականական դորմերի հիմունքները» («Institutiones rerum grammaticarum») վերնագիրը, խոսու ընդարձակ է (18 գիրք) և ներկայացնում է լատիներեն քերականական գիտելիքների ամփոփումը: այն չարտոսեսակ կամուրջ է հին և միջին դարերի քերականական ուսմանը ներքին: Պրիսցիանոսի աշխատության 1—16-րդ գրքերը, որոնք միջին դարերում հայտնի էին մեծ Պրիսցիանոս («Priscianus maior») անունով, պարունակում էին տառերի և խոսքի մասերի սահմանքը (հնչյունաբանությունը և ձևաբանությունը): 17—18-րդ գրքերը հայտնի էին որպես սփոքր Պրիսցիանոս («Priscianus minor») և նվիրված էին շարահյուսությանը (syntaxis կամ constructio):

լատինական վերականգնողական պատմականափոխությունները. - Լատինական յնթակետաթիւներ եւ սկզբնապէս խիստ յայն ընդ-
գրկում ունէր: Ինչպէս նազուրայում է Գրեթէզէւր, Վատոնը ընրա-
կանութիւնը * մաս էր հասկացնում՝ թնթերցանութիւն, բացա-
արութիւն, ուղղում և քննադատում: Մտիւայն նետագայում քերա-
կանական աշխուսութիւնների շարագրումը՝ Իմնական ասար-
կան ասեխնիական, այն է՝ բուն լիզվական մասն էր, թեև այսպէս
կոչվում էր քննադատական մասը դեռ Երկար մասանակ պար-
պանում էր և դարս ընկած միայն միջին դարերում: Լատինական
քերականները շարագրում էին աստուերիս և խոսքի մասերի ու-
մուտերը՝ սրան ստոխիկների օրինակով ավելացնելով ռիս արժանիք-
ները և թերութիւնների ասումները: Ինչպէս ոչ ավելացվում են նաև
ուղղագրութիւն և տաղաչափութիւն բաժինները:

Լատիներենի քերականները խոսքի մասերի և քերականական
զանազան կատեգորիաների հստակաւ ուսմունքը լատիներենի
նկատմամբ կիրառելիս՝ մասամբ փոփոխութիւն են ենթարկում
այն, մասամբ շարունակում կարգուն ընդունել լատիներենին
խորթ կատեգորիաներ: Արտիճանաչար միայն՝ լատիներենի փաս-
տերի նկշումը հանդեցնում է այս արձևատական նկատուտ տար-
րերի արտամղմանը:

Ստոխիկյան քերականութիւն տիրապետութիւն շրջանում հո-
մուտան քերականները շարունակում են պահպանել ստոխիկյան
բառակի բաժանումը, թեև այն ենթարկում են որոշ փոփոխութիւն-
ները: Վատոնը տալիս է խոսքի մասերի տարբերակման երկու
սկզբունք՝ իմաստային և ձևարանական: Իմաստային սկզբունքով
եւ տարբերում է սնուններ, բայեր, շաղկապներ և սեծցուկներու-
վերջին ունիան տակ է նշում, օրինակ, մտկքայր, որը դիտում
(որպէս բայն ընկողն): Սրկորոգ սկզբուերի կիրառման հարցում
Վատոնը թերևս չենքում է այնքանորոշան քերական Իմունի (1 ք.
5. 6. ա.) սրա, որը չիմնականում պահպանելով Արիստոտելի և
Թոդիկոնի գասակարգումը, որս չիմքում դրել էր Երկարակա-
նութիւն: Նատկանիչը Վատոնը նախ տարբերում է փոփոխմոց և
սեփոփոխ բառեր, ապա խոսքի մասերը խմբավորելիս նկատի է
սունում բայերի փոփոխականութիւնն ըստ հարգների և ժամա-
կանների. եւս տարբերում է 1) սնուններ՝ հոչվներ տեծցու բառեր,
2) բայեր՝ ժամանակներ տեծցու բառեր, 3) դիրքայինք՝ և՛ հոչվ-

* Նմա. Античные теории языка и речи, №6, էջ 100.

ներ, և՛ ժամանակներ ունեցող բառեր և 4) մակբայներ ու շար-
կապներ՝ ո՛չ հոլովներ, ո՛չ էլ ժամանակներ ունեցող բառերը Ա-
նուններն էլ եւս բաժանում է 4 խմբի, որոնք համարալատությունում
են հարցական ղերանուններին, հասարակ անուններին, հատուկ
անուններին և գոյցական քերականներին:

Խոսքի մասերի արեքսանդրյան ուսմունքը յատկենշնշեի նկատ-
մամբ կիրառելիս՝ Նոսիակոսե քերականները 2 կարևոր փոփո-
խություն են կատարում. խոսքի մասերի թվից նրանք հանում են
հոգը և որպէս խոսքի մաս առանձնացնում միջարկությունը
(interlocutio)՝ հոգի հարցում դառնի զեր խաղաղին մի կողմից՝
յատկեններէն առանձնահատկությունները, մյուս կողմից՝ ուր շր-
ջանի ստոհկյան քերականության ազդեցութեանը: Լատիներինը,
ինչպէս հայտնի է, դուրի էր այսպէս կոչված Վեստադասու հոգե-
րից, քայքայուներ Վեստադասու հոգ, այն է՝ հարարերական ղեր-
անուն, ընդ որում որպէս այդպիսին հանդէս էր դառնալ հարցա-
կանը: Այս պատճառով էլ հարարերական ղերանունը դադարեց
վեստադասու հոգի հետ կապվելուց և մտցվեց քերականների
չարքը: Այդ շրջանի ստոհկյան քերականները լինելու օտարերում
դերանունները և հոգիները Հնում ստոհկները դրանք կոչում էին
«հոգեւ»՝ այդ անվան տակ ղնելով ոչ միայն բուն հոգերը, այլև
ցուցական, հարարերական, հարցական, անորոշ դերանունները,
իսկ ամբիլ ուղ շրջանում դրանք կոչում էին մերթ հոգեր, մերթ դե-
րանուններ և տարբերում սորոշայտ և տանորոշ տեսակներ. սորո-
շայտերի մէջ դրվում էին անմիջական մասնանշում չարարանակողները
(հարցականները, հարարերականները և բուն հոգերը), Լատիներ-
ինի քերականները, էլնելով իրենց լնդվից, հոգը հանեցին և
մնացած բոլոր տեսակներին համար որդեգրեցին սղանտունե ան-
վանումը: Այդ է, որ և՛ հույն, և՛ յատին քերականները դերա-
նունները որպէս խոսքի մաս առանձնացնելիս նկատի էին ունե-
նում ոչ միայն դրանց իմաստային ընդհանրությունը, այլև հոլով-
ման առանձնահատկությունները: Արեքսանդրյան քերականներին

Միջարկության առանձնացումը որպէս խոսքի մաս մեզ հայտնի է
Թեոփրոս Պայնտոնի: Պրիպրանտը, ամփոփելով Նոսիակոսե քերականու-
թեան նվաճումները, թվում է թ խոսքի մաս, ընդ որում հոգի փոքրեն
ուղիս է միջարկությունը, այն սահմանվում է որպէս «հոգու գիճակը նշա-
նաբոց խոսքի մաս»:

կարծիքով՝ դժբանքներին հուշման մեջ անայոցիտե միազնված է: Պէտք է նկատի առնել նաև այն, որ ոչճրանալիս անունը սկզբնապես արվում էր միայն անձնակալներին, ապա նաև ցույցականներին, որոնք համարվում էին 3-րդ դեմքի դերանուններ: Հետագայում անվանումը պահպանվեց, բայց նրա տակ գրվեցին նաև այլ դժբանքներ:

Հատիկերինի քերականները լիարժեք են շաղկապների իմաստային-տրամաբանական քաժանմանը գուցենթաց մտցնելի դրանց դասակարգման մի այլ, այն է՝ շարահյուսական զուգորդելիության (կապակցելիության) սկզբունքը. շաղկապները խմբավորվում են ըստ այն բանի, թե ո՞ր բաղեղանակների հետ կարող են գործածվել:

Հատիկական ընդհանուրի մեջ մտցվում է Բ-րդ հուշման՝ ablativus-ը, որը վառուց դեռևս կոչում է սվեցելուրդս կամ լիատիկական հուշման ավելին, այս հուշման լատիկական քերականների մաս հիմք է գտնում հուշման տիպերի առանձնացման համար: Ինչպես հայտնի է, հոնարենում և լատիկերենում ուղղականի հիմքը միազնված է և չի կարող հիմք ծառայել հուշմանների խմբավորման համար: Այդ պատճառով էլ լատիկերենի քերականներն ասիական էին որոնել այնպիսի մի հուշման, որի մեջ հիմքը ավելի անխափան է: Վստոնը հստակորարում է հենց ablativus-ը: Հետագայում որպես այդպիսի հուշման անանարարվում է սևուականը, որը միևնույն ժամանակ էլ հիմք է ծառայում հուշման տիպերի խմբավորման համար: Մարտասան Քվինտիլիանոսը, հիմք ընկունելով հուշման խմբացման և նշելով, որ հոնական տրականը և լատիկական լացրականը (ablativus) տրտահայտում են նաև գործիականի իմաստ, հոնական հուշմանի թիվը հասցրելում էր գնցել, լատիկականները՝ յոթի: Սակայն Պրիսցիանոսը գործիական (instrumentalis) հուշման ավելացումը համարում է սույ սեհարմուցս և նշում, որ այն անականներն չի տարբերվում:

Հատիկական քերականների մեջ սկզբնապես մեխանիկորեն յուրացվում է հոնարենի լայնդանակների բուհակը, թևն, ի տարբերություն հոնարենի, լատիկերենում ստորադասականն ու ըղձականը ևնարանորեն չեն տարբերակվում: Բնական Բեմիոս Պալմանն արգեն ասիական էր նշել, որ ըղձականի ձևերը լատիկերենում նաև ստորադասականի ձևեր են: Այս եղանակներն տար-

* Այս հուշման ներմուծման պատիվը վերագրվում է Հուլիոս Կեսարին:

բերական համար բառինական քերականությունը մեջ նկատի էին առնում բայական տվյալ մեկերին ուղեկցող շարժականներն ու մակ-
բայները. ստորադասական շարժականներն ասկայության դեպքում
եզանակը համարվում էր ստորադասական, ըզձական բառերի առ-
կայության դեպքում՝ ըզձական: Աստիճանականի համար գոր-
ծանկարը *subiunctivus* և *coniunctivus* անբաժնեկերի փոխհարա-
բերությունը պարզ չէ: Նկատի առնելով բառերներն որոշ առանձ-
նահատուկությունները, բառերներն ընդհանրապես առանձնացնում
են նաև հունարենին անհայտ սեղանակները: *gerundium*-ը և
supinum-ը համարում էին «դերբայական», իսկ միայնով (միայն
3 բոլոր դեմք ունեցող) բայերը՝ «աննյութ եզանակներ»:

Բայական ժամանակների առանձնացման հարցում սկզբնա-
պես իշխում էր աստիճանի հայացքը, որով ժամանակի գաղա-
փարը կապվում էր կերպի (առնականություն և սկստարելու-
թյան) գաղափարի հետ: Ելնելով ժամանակի ստորադասական
ըմբռնումից, աստիճանները ներկան դիտում էին որպես ժամանակի
որոշ հատման, որ սահմանափակված է սկզբից և վերջից անց-
յալով և ապառնելու նրանք, ինչպես սկսանք, էլնելով կերպի և
ժամանակի հարաբերակցությունից, տարբերում էին «սկսական»
ներկա ու անցյալ (անցյալ անկատար) և վատարյալ ներկա (վա-
ղակատար) ու անցյալ (անցյալ վաղակատար), փաստորեն սրան-
ցից որպես երրորդ տիպ առանձնացվում էր առիտար (սկսանք
ման»), որի հետ կապվում էր և ապառնելն՝ որպես կերպից վտրի
ժամանակի մաս աստիճանների՝ առիտարը նշում է անցյալ կատար-
յալ գործողություն՝ առանց հարակատարի և անցյալ հարակատար-
ի նման դրանք ներկայի և անցյալի որևէ մասնետի հետ անըն-
դուր Ելնելով աստիճան առաջ սկսությունից՝ վատար տարբերում է
անկատար և կատարյալ կերպեր՝ յուրաքանչյուրի համար առանձ-
նացնելով ներկա, անցյալ և ապառնել:

Անկատար կերպ	Կատարյալ կերպ
Ներկա <i>praesens</i>	<i>perfectum</i>
Անցյալ <i>imperfectum</i>	<i>plusquamperfectum</i>
Ապառնել <i>infinitum</i> I	<i>infinitum</i> II

Հատիկական քերականական հետագա սրբադիցիան ժամա-
նակների հարցում հենվում էր ալեքսանդրյան քերականության
վրա: Ալեքսանդրյան քերականները, ի տարբերություն աստիճան-
ների, ներկան դիտում էին որևէ որպես ժամանակի հատման, այլ

մշտաբնու կենսանցյալի և ներկայի միջև: Կերպան գիտվում էր որպես մասամբ անցյալին և մասամբ ապագանուն պատկանող անքննդատ շարք: Երբ նրան վրա կերպի գազափայլ մղվեց մի կողմ, և ժողովաւորը չարժեքներ: Ընդամենը անցյալ ժամանակներին շարքը կատարական ընթացակետերը, չենվերջով բայի մասնակցներին այնքանանորոշում տա՞նք: վրա, նշում էին, որ շատերն կան լուսավորչ-ը գուրդարում է նորական վաղակատարը չարժեքներ, և արժեքներ: Երբ արդարեն լուսավորչ Մ. ԵՄԱՆՍՅՆԻ ԳՈՐԿԱՆՅԱՆԻ Էր ստորագրատկանին:

Անտիկ Բեռականակաւ տեսութիւն Բնագիտութեան վտանգը. ԱԼԵՍԱՆՍ ԷՄԱՅԻԼԻԿՈՍ. — Անտիկ ընթացակետական արեւելեան որոշ կողմեր իրենք ընթացատկան են ենթարկվում շնորհ անտիկ աշխարհում: Առանձնապէս սխառ է նշել Մ. Գ. Վերջերին արդող սկիւզայի փիլիսոփա Անտուա Էմպիրիկոսին, որ ի մի է լուսավորչ այս քննադատութեան արդուր կողմերը: Կատարակ ուղեւորող արագուցեց զանազան գիտութեաններին անհամարաթիւութեան և ցայց տայ, որ պրակտիկ արժանանութեանը շնորհար է նաև ստանց գիտութեաններին արդող գիտելիքներին՝ էմպիրիկոսը քննադատութեան է ենթարկում, ի թիւս այլ գիտութեաններին, նաև լուսավորչական արագիցիւն ուսումնար: Այց քննադատութեանը դերը չէ ուսումնար կողմերին: Էմպիրիկոսը նշում է, որ ուղեւորչականական ուսումնար ինքնին անհրաժեշտ չէ, որովհետև լուսավորչ արագիցիւնը արժանութեան է, իսկ արժանութեանը կարելի չէ ընտրել ընթացակետական արդեւոր: Առանձնապէս ստեղծ է էմպիրիկոսը ընթացատկանութեանը արագիցիւն: արագիցիւնը, այս լուսավորչ ընտրող անտիկ ընթացակետութեան թույլ ստեղծ՝ տար և շնորհար շարժութեանը, էմպիրիկոսը անտարժան է նորարում կրկնակ ստանա (տարքեր) ընտրաներ: արագիցիւն չի կարող արագիցիւնը քաղ կողմը լինել: Այս կողմ ձևով էր նա ընթացատում է սերկամանակ տաւեր ընտրաները՝ նշելով, որ այս գիտութեան նկատի է ստեղծել տարի կողմը նշանը, իսկ այն չի կարող կարի կամ երկար լինել: Էմպիրիկոսը, ըստ իր վկայութեան, չենվերջով արդող վերջնականներին: վրա, նշում է նաև անտիկ քննադատութեան մի այլ ընթացակետեր՝ պատմական փոփոխութեանները ճաշակ շարժելը, տրագիկոսին կարողին նշանը, աշխարհ, բաւ նրա՝ որոշ կրկ-

1 Ամս. Անտիկե տորի Կաթո ը տար, 1936, էջ 300-310:

բարբառներ տնեն մենաբարբառացին հնչում, մինչդեռ թրականները սրանք հրամցնում են որպես նրկբարբառներ՝ բայց գրութիւնէն:

4. ԲԱՐԲԱՐԱՆՔՈՒԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՏԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ:

Հունական բարբառներ և նույննալ բարբառագիտական առաջին բնութագրումները... Ինչպէս հայտնի է, հին նոստերներ բարբառացին դրաշխ տարբերակումներ տանը. հունական գրական սեփականը գրված էին տարբեր բարբառներով: Այս հանդամանքը ղեկու է Գ. Բ. Ք. ա.՝ հունագիտութեամ է յայտարարագրուական կարևոր գիտութեանները, բարբառացին սեփականացի կամ զի: Հայ կարծաչի բառերի բացատրութիւն:

Էնդ՛գի տարածուածութիւնը նշանակոյ նշանակոյ և չնայած բառերը սկզբնապէս գործածվում էին որպէս համանիշներ՝ ինչպէս «լեզու» և «բարբառ», այնպէս էլ «բառ» իմաստով (հմմտ. հայ. «բառ» բառը, որ խօսակցական լեզվում փորձածվում է նաև որպէս իմաստով):

Հետագայում իմաստի մասնագիտացումը հանդիցեում է այն բանին, որ առաջինը գործածվում է «լեզու» և «բարբառ», նրկբարբառը՝ երրորդ իմաստով, ընդ որում նշանակոյ-ը նշանակում էր. և՛ բարբառները, և՛ ընդհանուր լեզուն (Բ. Ք. ա. III Գ. գոյացած լեզուն կամ «լեզու» տարբերում էր բարբառները բարբառ), իսկ չնայած. և՛ լեզունուր, և՛ բարբառուչին բառերը:

Բարբառագիտական ուսումնասիրութեանները կապված են հնչունիքի և պոետիկ հնչուն, երբ մի կողմից փորձում է ընդհանուր լեզուն, մյուս կողմից շայն թափ է ստանում տեքստերի բանասիրական ուսումնասիրութեանը: Այսպէս, բարբառագիտական առարկա են գտնում ոչ թէ կենդանի բարբառները, այլ այդ շրջանի ընդհանուր լեզվից քրական տեքստերի սեփական բարբառացին տարբերութեանները: Հին նույնները, բացի ընդհանուր բարբառից, տարբերում էին բարբառների մ խումբ, որոնցից յայտարանչուրի մէջ խոսվածքացին տարբերութեաններ էին նշում. այդ բարբառներն են իտինականը, աստիկանը, դրբականը և էտիականը: Գրական սեփականը իմաստովում էին ըստ այս կամ այն բարբառին պատկանելու: Բարբառների միջին հաստատվում էին նույնական, էրբմն նաև

՝ Իրոք, էնպիսիքով ժամանակ հունական նրկբարբառներն զգուշ չափով փարզվել էին:

հնայանական առարկություններ, յայց այդ յոչսր առարկերու.
Քիւնները մեկնայաւեզում էին որոշեալ ստաւերի առարկերութիւն-
ներս Տարբեր բարբառների ժաղատը կուգում էր զիջարանակալե
անձերի (իստ իՅոնոս, Հոլոս և այլն):

Մեր թ. ա. ի դ. և մեր թ. սկզբում որոշ քերականներ (Հիպոթ-
կասոս, Տիրակիտ, Պիտրոսենոս, Գրիգորիոս), լատինացիներս լու-
նարներ շատիներէնի հետ, նույնիսկ այն կարծիքն էին հարտում,
որ շատիներէնը մտաւ Հայկական բարբառին և որ, ինքնաբար,
նումաչեցիներն Հայկական ծագում անեն. շատիներէնը լատար
գում էր լունարների գուտարը:

Հիւ նուեական բարբառներն մտախն գրգռած աշխատութեան-
ները մեզ չեն նուսի սովորողական ձևով: Որոշ անգագաբար տարիս
են ու շրջանի բնագանդական կամպիլլարիաները և բաղձաճ-
նեբու:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՍԽԱՋԻՆ ԵՆԹԱԸՆԴՋԱՆԵՐ (ՆՐԱԲՐՈՅՑՈՒ)

1. ՀԱՅԵՐԵՆԻ

- Ազարյան Փ., Հայ լեզվաբանության պատմություն 1, Երևան, 1974, էջ 22—23:
Հուսեֆյան Է., Գրի գործարար, Երևան, 1963:
Ջուհադյան Գ., Քերականական և տրամաբանական աշխատություններ՝ ինչ և իրենցարարած նշանակմամբ (և XV դ.) Երևան, 1975, էջ 8—31:

2. ԻՌԱՆՈՒՐԵՆԻ

- Аннотации теории языка в Иране, под общей редакцией О. М. Фрейденберг, М.—Л., 1956
Нарзишьяков А. Г. Элементы сравнительно-исторического метода в ираноиндийской лингвистической традиции, ИИ, 1952, № 2.
Исцлова К. Ассирия и Вавлония, СПб., 1904
ИСЭ, статьи «Китайское языковедение», «Индийские языки», «Языковедение»
Виндельбанн. История древней философии, СПб., 1904.
История-исследования, под редакцией Ю. П. Францелла и др., М., 1956, № 1.
Дубинин А. Синтаксис Аноломиа Даскала, Киев, 1942.
Кобоз И. У., Ученые античных траматиков о падежах, автореферат канд. диссерт., Львов, 1955.
Ипхлани Զ., Этимология (история проблемы метода), М., 1956.
Потодни А. Л. Язык как творчество, Харьков, 1913 (изд. X III).
Раджакришнан С., Индийская философия, I—II, М., 1956.
Раденштраух Г. И. Грамматическая система Дипонтия Фракийского, автореферат канд. диссерт., Львов, 1953.
Трофимки И. М., Основы старинной грамматики (100 статей в честь академика Н. Ф. Шиндлерова), 1957, էջ 200—210.
Трофимкин И. М., Учение о частях речи у Аристотеля, УЗДІВ 1941.
Гурьев Б. А. История древнего Востока, М., 1906.

Նշանակ է տրամաբանական աշխատություն լեզվաբանական ներածական աշխատությունները ինչպեսզի ընդհանուր ընդհանր առարկան է և ևստեր աշխատությունները հրկնաբանությունը ինչպեսզի լեզվաբանական աշխատությունները, որոնք վերաբերում են իրենց կամ սխիզմ ներառյալները, ինչպեսզի ընդհանուր ընդհանր

- Френдер, Фольклор в Ветхом завете, пер. с англ. Д. Вольпина, М., 1931.
- Чаттерджи С. и Датта Д., Введение в индийскую философию, М., 1953.
- Чжоу Дун-ши, Ми Сюэ и стоицизм Фаньянь, „Дружба“, 27 мая 1957 г.
- Ян Хэи-Шун, Из истории китайской философии, М., 1956.

3. OTHER REFERENCES

- Abramowitz L. J., *Plato's Theory of Language and the Foundations of Speech-Philosophy*, Breslau, 1928.
- Allen W. S., *Ancient Ideas on the Origin and Development of Language*, London, 1918.
- Allen W. S., *Philosophy in Ancient India*, London, 1923.
- Andron II., Zu Platons Dialog „Kratylos“ „Gymnasium Perpetuum“, Festgabe z. 200-Jahrfeier des Schönbörs-Gymnasiums, Bruchsal, 1955.
- Benfey Th., Über die Aufgabe des Platonischen Dialogs Kratylos, *AKGWG*, XII, 1868.
- Berwick K., *Remmius Palaemius and the Römische Ars Grammatica*, Leipzig, 1922.
- Бервиккер С. К., Account of the Different Existing Systems of Sanskrit Grammar, Poona, 1915.
- Borst A., Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielheit der Sprachen und Völker. I—III, 1957 * 47.
- Burnell A. G., *The Aindra School of Sanskrit Grammatians*, 1875.
- Chakravarti P., *The Linguistic Speculations of Hindus*, Calcutta, 1933.
- Chakravarti P., *The Philosophy of Sanskrit Grammar*, Calcutta, 1930.
- Collart J., *Varrus grammairien latin*, Paris, 1954.
- Coolson F. H., *The Analogist and Anomalist Controversy*, *CQ*, 13, 1919.
- Cratylus G., *Grundzüge der griechischen Etymologie*, V Ausg., Leipzig, 1879.
- Dahlmann E., *Varrus und hellenistische Sprachtheorie*, Berlin, 1882.
- Deuschle J., *Die platonische Sprachphilosophie*, Marburg, 1952.
- Drzygala S., *Historia syntaxis Latinae postulae*, Bucuresti, 1952.
- Egger E., *Appollonius Discolus, essai sur l'histoire des theories grammaticales dans l'antiquité*, Paris, 1854.
- Eddegen B., *Studies on Panini's Grammar*, Amsterdam, 1936.
- Frankel O., *Geschichte und Kritik der einheimischen Pali-Grammatik und Lexicographie*, Strassburg, 1902.
- Frazer J. G., *Folklore and the Old Testament*, London, 1919.
- Golebiewski K., *La langue d'après St Augustin*, *RSI*L*, III, 1931, s. 2—32.
- Gomperz Th., *Griechische Denker*, Leipzig, 1898.
- Götz G., *Zur Würdigung der grammatischen Arbeiten Varrus*, *AKSGW*, XXVII, s. 1909.

- Grammatici Latini*, herausgegeben von H. Keil, 1856-1890.
- Haug E., Platons *Kratylos*, Stuttgart, 1883.
- Henry V., De sermonis humani origine et natura M. Terentius Varronum senserit Insulis (Lille), 1883.
- Janet P. et Émile H., Histoire de la philosophie, les problèmes et les écoles, VII ed., Paris (αβγδζηθ). 67 220-232.
- Karlgren P., Philology and Ancient China, Oslo, 1926.
- Langdon S., Assyrian Grammatical Texts, RA, XIII-XIV, 1916-17.
- Lange I., Das System der Syntax des Apollonios Dyskolos, Göttinger 1872.
- Lasky M., Plato's Sprachphilosoph, Paderborn, 1919.
- Lesch L., Sprachphilosophie der Alten, dargestellt an dem Streit über Analogie und Anomalie der Sprache, I-III, Bonn, 1878-81.
- Lutostawski W., The Origin and Growth of Plato's Logic, London 1907.
- Mette H. J., Paraeresis. Untersuchungen zur Sprachtheorie des Krates von Pergamon, Halle (Saale), 1902.
- Müller Fr., De veterum imprimis Romanorum studiis etymologicis, I, Traiecti ad Rhenum, 1910.
- Murray G., The Beginnings of Grammar, "Greek Studies", Chap. 2 Oxford, 1940.
- Pöhlitz M., Die Begründung der ausländischen Sprachlehre durch die Stoa, NGAW, I, 3, 6, s. 17-108, Göttingen, 1906.
- Prantl G., Geschichte der Logik im Abendlande, II, Leipzig, 1927.
- Reizenstein K., Etymologica, REA, Puly Wessowa, VI, 1, 1807-1917.
- Reizenstein K., Geschichte der griechischen Etymologia, Leipzig, 1897.
- Robins R. H., Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe with Particular Reference to Modern Linguistic Doctrines, London 1951.
- Stodd H., Papers on Pāṇini and Indian Grammar in General, 1926, Lund Univ., Arskrift, NF, 21, Nr. 8.
- Steinthal H., Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, Berlin, 2d. H. Ausg., 1890-91.
- Steuss G., Antiquae Sackthinae über die Sprache und ihr Problem, ZMG, LXXXI, s. 96-151.
- Thierfelder A., Beiträge zur Kritik und Erklärung des Apollonios Dyskolos, Leipzig 1925.
- Wackernagel J., Altindische Grammatik, I, 1896.
- Warua S., Critical Studies in the Phonetic Observations of Indian Grammarians.
- Weber G., Die Literatur der Babylonier und Assyrer, Leipzig, 1907.
- Wilamowitz-Möllendorf U., Von Platon, Berlin, 1919.
- Willmanns A., De M. Terentio Varronis libris grammaticis, 1860.
- Wittlin E., Die Etymologien der lateinischen Grammatiker, AfF, VIII.

**ԵՐԿՐՈՒՄ ԵՆԹԱՆՐՉԱՆ
(Միջին դասեր)**

ԱՊՐԻՈՐԻՍԱԿԱՆ ԿՐԿՐԵՒՑԻՅՈՒՄ

ՆԵՐԱՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ապփարանական ազդեցության անհամարժեք ոլորտների գոյացման նախադրյալները և պայմանները.— Այս ենթաշրջանը բնութագրում է շուրջ մեկ հազարամյակ՝ V դ. վերջերից մինչև XV դ. կեսը և համընկնում է ֆեոդալիզմի սիրապետությունների դարաշրջանի հետևի կրեմալայան իզոպոստոլում ֆեոդալիզմի դարաշրջանը կապված էր հումանական օտարախոսական հարաբերությունների անկման և շարքառասունամյակների առճամառիական կարգի բայրալման հետ:

Արևմտաեվրոպական ֆեոդալական միջնադարի դարուկուն անթաղիքը տվել է ընդհանուր. «Միջնադարը դարգացավ միանգամայն պրիմիտիվ զինակից, ... գրել է նա, ... նա սրբից երկրի երկրից անտիկ քաղաքակրթությունը, անտիկ փիլիսոփայությունը, քաղաքականությունն ու իրավաբանությունը և սեմին ինչ երկից սկսեց Միակ բանը, որ միջնադարը վերցրեց կրթական հին աշխարհից, բրիտանիությունն էր և մի քանի կրթական, իրենց ինչ կուլտուրան կորցրած քաղաքները Միա հետևանքը նրանց էր, որ, ինչպես պատահում է զարգացման վրա շրջաններում, մտավոր զարգացման մենաշնորհն սկսեց շողորակալանության մեղքը, և կրթությունն ստացավ պերադանցապես առավելաբանական բնույթը Ինչպես քաղաքականությունն ու իրավաբանությունը, ոչնչվեց էլ մնացած ըստը գիտությունները հազարակալանության մեղքը:

րին վերածվեցին աստվածաբանության նախնային ճյուղերը, և երանց մեջ դրվեցին այն բոլոր սկզբունքները, որոնք իշխում էին աստվածաբանության մեջ: Եկեղեցական գողմանները միաժամանակ բաղադրական արտոժմաներ էին, իսկ աստվածաշնչի տեքստը բոլոր տեղերում արենքի ու ուներ. նույնիսկ այն մասնանակ, երբ առաջացավ իրաձարանական հատուկ դաս, իրաձարանությունը երկար ժամանակ մնաց սեստվածաբանության Ներդրության տակ: Աստվածաբանության այս միահեծան իշխանությունը մտավոր գործանություն բոլոր ընտանիքներում այն բանի անհրաժեշտ նախնային էր, ու եկեղեցին հանդիսանում էր ֆեոդալական կարգերի ամենաբարձր ընդհանրացուցիչ և որոշորոշումով:

Ֆեոդալական հարաբերությունների ընթացքի հետ կապված բնատնտեսությունը, փոխանակային հարաբերությունների անդարգացանությունը, ֆեոդալական մասնատվածությունը հիմք են ստիչա սահմանափակ աշխարհայության ոլորտների գոյություն համար:

Քննարկվող ժամանակաշրջանում տարբեր երկրներին, այն աշխարհագրական տարբեր շրջանների կալուստրական հողորդակցություն նամար դեր են խաղում երկու կարգի գործողներ՝ քաղաքական եղանակները և կրոնական արդյունավետ տարածումը. որոշ եղանակություն են ունենում և ասեպրական նախնայություններ:

Առաջադասական աստված կարելի է տարբերել նետկյուց ազդեցություն ունեցողը՝ 1) բառինական, 2) նունա-բյուրանական, 3) արաբական, 4) հնդկական և 5) չինական: Առաջնական ազդեցություն ունեցող գոյությունը պայմանավորված էր գերագանցական կաթոլիկ եկեղեցու տիրապետությամբ, որի համար բառինականը միակակատարությունների պաշտոնական ընդուն էր: Հունա-բյուրանական արդյունավետ պայմանավորված էր մասամբ քաղաքական և կուլտուրական շփմամբ, մասամբ պատմական տրագիդիաներով (հիշենքովի ոլորտում ընդդրված երկրների կուլտուրայի նետադա որոշ մասանգործական փոխանցմամբ), մասամբ էլ քրիստոնեական եկեղեցու ազդեցությամբ ու արվեստի լայն տիրապետության համակարգմամբ: Արաբական ազդեցության ոլորտի գոյությունը պայմանավորված էր քաղաքական ու կրոնական գործունեությամբ, նետու-

1 К. Маркс и Ф. Энгельс. Точинская, с. VIII, էջ 128:

դաշում եւսն կուշտուրակաւ շփուածը. իզամի լմաննեղակոնու-
թյանը ստարածումը քաղաքական եզանճումների հատուկարժով
կուսուսում է արարական լեզվարանական բարտախ ստեղծմանը
Նեղկուկան և շինական աղղեցութեան սրտաննեղի ստեղծումը տայ-
նանապարտած էր կրտսեկան և կուշտուրակաւ փրժանեկումը. լրն-
դիկեկըր և շինաղիեկըր կուշտուրուղեւ յարժը էին կանկանած շրթա
կու ժողովարդեկերիցը նրանց աղղեցութեան տարածմանը նպաստու-
նն եսն Նեղկուստանից բուղղհարակուսութեան և Ձինուսու-
նից՝ կուշտուրակուսութեան տարածումը տգասակուսութեանը Ձի-
եաստանում և բրանժինակուսութեանը Նեղկուստանում միաղիե
փաստարեկ սրուկն ներքին կրտսեկըր միշտ է. աղղեցութեան այս
պարտաների դրայցման սրոցեօք վաղուց էր սկսվել, բայց այս
չքուսում աղղեկան սանճանափակ ստանեկի դրայցմանս սկըն-
նայս փաստ է գասնում:

Սրանցից սկըրնաուկն փաղըր ինչ անջատ էին կանկանած
Նրանեկըր, որտեր կարցեկուղ իրենց լեղուն, հին գրուպը նուշար-
նանեկերի լեղուկուսե առանճնահասակութեանեկերի միշտ փոխանց-
ման նամար ստիւղված էին գործածութեան մեք գնեւ ճանկար-
նեկի. այն շեղուման և ինտանալիալի հուսուկ նշանեկը. Գնուս
II դարից սկսած ե նասկուսե V I -- X V դդ. տեքտեղի վրա կու-
տարվում էր աղղուխի բանաղիուկուսե աշխատանք, ստնճանկում
էին ողղաղուկուսե-կնտաղրական և միշտ ընթեկցանութեան նոր-
մաներ. այսուկն կուշտ, կնտաղիընեղի (ուրուկուստտեկերի) և
մաստընեկերի արծունեութեան նեուկանքով ստեղծվում են հին
կուսակարանի և թայմուղի՝ յուրը Նրանեկերի նամար միասնուկուսե
տեքտերը: Մուկուսն Նրեկան ընտակուսեկերի սիստեմատիկ աշ-
խատանքը պարտական է արարական աղղեցութեանը:

Աղղեցութեան այսպիսի ստնճանափակ ողրտեկերի մասին
խուսեկիս՝ շակար է կարծել, թե դրանց միքն կապընն ընդհանրա-
պեւ բուզակուսում էին. խուսքը սնական կուսեկի բուզակուսութեան
մասին էր նկուսակո շփումն ու փոխաղղեցութեանեկըր սրու գըր
էին խարում և այս շրջանում:

Լատինական և հունա-բյուզանդական աղղեցութեան տուան-
մին սրտաների տարա զարը հնտեուկը էր Հոսմեկան կայարու-
թյան մաստատման 395 թ. Հոսմեկան կայարութեանը բաժան-
վում է արեմտյան և արեկայան կայարութեանեկերի 476 թ. արեմտ-
յան (նոսմեկանե) կայարութեանն ընկնում է իսկ արեկայանը

Բյուզանդիան)՝ շարունակում է իր գոյութիւնը մինչև 1453 Ք. Բյուզանդիայում, ի տարածիրութեան Արևմտյան Եվրոպայի, Եունական կաթալոնական տրայքիցիաներն ափից ուժեղ կին Բյուզանդական կաթալոնական հիլինիստական կաթալոնայի հետագա հետախուսումն ու զարգացումը էր Արևմտյան Եվրոպայում հունական կաթալոնայի եզմամբներն աստիճանաբար մտացվում են, և տիրապետող (դառնում լատիններն ուսուցումը Ասկայն Արևմտյան եվրոպան ևս երբեմն որոշ շփման մեջ է մտնում հուստա-բյուզանդական և հետագայում՝ սրբալուստի ազդեցութեան որոտների 'հո' ստատմը խաչակրաց արշավանքների, մասամբ արարների եզմունաների հետևանքով (Կորդովայի խաչկաթը Պի-րենեան թերակղզում)։

Էլ ափից ուժեղ էր հունա-բյուզանդական և արարական ուսուսանների փոխազդեցութիւնը. արարական եզմամբները արարաներին շփման մեջ են գնում ափից կաթալոնական ժողովուրդների, այդ թիւում հունա-բյուզանդական որոտի երկրների հետ, որոնց լեզվարանական եզմամբները նպաստում են արարական լեզվարանական ուրոյն դարձիցի դոյացմանը։ Հունական լեզվարանութիւնը ազդում է արարականի վրա անմիջաբար կամ աստիճան միջնորդութեամբ. որոշ ազդեցութիւն է թողնում նաև հեգիական լեզվարանութիւնը։ Հետագայում արարներն իրենք են ազդում շրջակա ժողովուրդների վրա։ Այսպէս, աստիճան լեզվարանութիւնը, սկզբնապէս ազդելով արարականի վրա, հետագայում ինքն է ենթարկվում նրա ազդեցութեանը. արարական փոխառութիւնը ազդում է կաթալոնականի վրա, սկսվում է թուրքական լեզվաների ուսումնասիրութիւնը և այլն։

Հնդկական և շինական ազդեցութեան ուրոտները ևս բացարձակապէս աստիճանաբար լին էղել։ Արարական եզմամբների հետևանքով հնդկները որոշ ազդեցութեան են դորձում արարական լեզվարանութեան վրա։ Բուդդհայականութեան տարածումը Յինաստանում և Եսպոնիայում (վերջինում V դարից) նպաստում է հեգիական լեզվարանական ազդեցութեանը։ շինականի և նապոնականի վրա։

Կրոնական դանազան ուսմունքների տարածումը զգալի մէջ է խաղում տարրեր ժողովուրդների գրերի ու սրբականութեան ստեղծման համար։ Այսպէս, քրիստոնեութեան տարածումը և քրիստոնեութեան սրբազան գրքի՝ աստվածաշնչի թարգմանութեան

անհրաժեշտությունը հիմք են ապրիս մի շարք մոզոլոլուրդների դրե-
րի ու դրահանութիւնն սկզբնավորման նամար:

Հունական ազդեցութեան ուղարտի մոզոլուրդների մաս II դ.
վերջում և III դ. սկզբում մտցվում է զգտական այրուրներ, որը
հետագայում ոգտագործվում է նուրիացիների կողմից: IV դ. վեր-
ջերին Մեարոպ Մաշտոցի կողմից ստեղծվում է Հայկական այրու-
րներ. փոքր-ինչ ուշ ստեղծվում են վրացական և ազիանական այ-
րուրները: IX դ. հանդես են գալիս այլալեակական գրերը:

Հատինական ազդեցութեան ուղարտի մոզոլուրդներից գոթերի
մաս IV դ. Քարգմանվում է աստվածաշունչը լատինական այրու-
րների տարատեսակով՝ դոթական այրուրներով: Հատինական այրու-
րների հիման վրա (այս կամ այն մասնակի փոփոխութեամբ) գրավոր
նշատակարարներ ևն ստեղծվում V III դարից տեղու-տարու-
նների, իուլանդացիների և գերմանացիների, V դարից՝ ֆրանսիացի-
ների, V դարից՝ իտալացիների և սլոնիների, VI դարից՝ սլոնիան-
ացիների և եորվնդացիների, VII դարից՝ իսպանացիների, պոր-
տուգալացիների և կատալոնացիների, VIII դարից՝ շվեդների,
դանիացիների և լեիտերի, XIV դարից՝ լեհերի, իտալականների, հուն-
գարների մաս և այլն:

V III դ. գրվում է արարական աստուքի գիրքը՝ զուտանք. նա-
խախույտական շրջանում զոյութիւնն ունեին սինալական և ապա՝
կարմատական այրուրները, որոնց հաշորդում է կոֆայականը
(Մտնամեղի մահից հետո), դասնաբով զուտանի՝ իսլամի սրբա-
յան գրքի պարտադիր այրուրներ: Արարական այրուրների վաղ
տեսակները ծայն էին արամեական այրուրների մի տարատեսակը
հանդիսացող նախատեսական այրուրներից: Արարական արամեա-
կան գրերը զոյութիւնն ունեին մէջ թվագրութեան սկզբներից և,
գեր ի վերջո, սկիզբ էին առնում փրանկյան գրերից: Արարական
գրերը տարածվում է Աստուքի Ասիայում և հարավային Աֆրի-
կայում: Այն տեղերում, որտեղ կային տեղական գրեր (Եգիպտոս,
Պարսկաստան, Ասորիք), գրանք աստիճանաբար փոխարինվում
էն արարականով: Արարական գրերը եւ շար՛ն տարածում է աստ-
ուտ. նրանից են սկիզբ առնում մանիքեական, սոպոկական (V III
դ.), ուղղաբանական գրերը:

Շուկական ննագոյն գրավոր հուշարձանը մ.թ.ա. 253 թվից և
Շուկական գրերը զոյութիւնն ունեին մի շարք տեսակներով.
յնանադարին (ճնդկական՝ կամ սանակրիտական՝ տեսակը)

ՆՅՆ զարում (ծագել: Բուրգոնացականության և Ննդկական կոպ-տորական ազդեցության տարածման հետ միասին Ննդկական գրերի գանձալան տարատեսակներ են կրեան դարիս և այլ ժողո-փորդների մաս, որոնցից առաջին հերթին հիշատակելի են հետա-դարում սն՛նետացած Ննդկալուսական ժողովուրդները՝ Յոխարները (Իտալականում), սակերը (իտալական ժողովուրդ կոտանի երկրամասում): ՄՅ զ. կրեան Լկած եկալական տարատեսակը կենտրոնական Թարալի երկրներից փոխանցվում է Տիրանի (առա-ջին հարաբանեն այս դրով 522 թվից էլ), այստեղից էլ, որոշ փո-փոխություններով, մի բանի այլ ժողովուրդների, որիեակ՝ Քալմերի սպիկի զեղին, նեարներին:

Ննդկական գրերի տարրեր տեսակները տարածվում են VI դարից կամ հոգալում (քմերների մաս, VIII դարից՝ Բիրմալում՝ ալյատեղից էլ VIII դ՝ շաների մաս), VIII դարից՝ Սրամում և այլն: Ննդկական այբուբենից էին սղտվում յամերը Աննամում, Յէլլոնի բնակիչները, որոնց մաս յուղոնացականությունը մասալ էր զործել զետ 247 թ. մ. թ. ա., Սումատրալում և այլն: Իրավից-յան զեղերի դիրն ու դրականությունը ևս զարգացել են Ննդկական ազդեցության տակ: Սեփական այբուբենի ստեղծման փորն կա-տարում են թամիլները՝ IX դ., յայց այն ներդրվում է միայն VIII դ.:

Չինական ազդեցության երկրներից է կրեան Երկու Երկր-ների միջև սիստեմատիկ կապեր են ստեղծվում IX դարից, նոր կործացիները յուղոնացականության ևս բնդուեսու՝ այս շրջանում մալցվում են և չինական դիրն ու չեղուն, իսկ Նետուայում կա-տարվում են յուղեփոխության և հարմարեցման մի շարք փորներ: ճարտանաչիները չեացիների հետ կապեր ունենին դեռ II դարից (մ. թ. ա.): Չինական դիրն ու չեղուն այստեղ ևս մեծ ազդեցություն են մեար բերում, թեև ալների սղ տրվում են քրի փոփոխության և սեփական դիրն ստեղծելու: փորնեկը Աննամը նույնպես յուղորդ-վում է չինական ազդեցության շրջանակներում, սենամցիք սկզբում դրում էին չինարեն, սպա սկսում են գրել իրենց լեղվով՝ շարտ-նակելով սպովնը չինական գրերից: Չինական ազդեցությունը տա-րածվում է և մի շարք այլ մանր զեղերի ու ժողովուրդների գրա-լիզվարանական ուսմունքները՝ զարգացման կտալները, -

ՆՅՆ զ. 1. Давидович, Равнине, М., 1927, էջ 129 (Կալ թարգմ. Գ. Լ. Ուրեկա, Իրի դարգալումը, Կրեան, 1923):

Այս էնթաշքական ընդգրկում է չեզժարանական սասմանքների զեր-
բացման 3 էտապ, որոնք սահմանը կորոզ է հաստատված ստատու-
րացիա էլ դարձր:

Արևմտյան նյութագայում ստաշին էտապը նամանկում է վաղ
ֆեոդալական միջնադարը չեա, ու բնութագրվում է զանր սրտա-
դրողականութեամբ և քաղաքի ու գյուղի միջև աշխատանքի բա-
ժանման բացակայությամբ. այս էտապում միակ ստուցվող և
ստեմնատիրոջ չեզուն շատիներինն է, իսկ չեզվարանական միա-
քր բացառւելա տեկում է սուրում՝ սահմանափակ շահող միայն
սգավէնով ու շրջանի շատինական քերականութեան սրտայցիա-
ներքից երկրորդ էտապը զարգացած ֆեոդալիզմի էտապն է, որ
սեռութադրվում է արտադրողականութեան մակարդակի բարձրաց-
մամբ և աշխատանքի բաժանմամբ. սա սխոյաատիրկայի տիրու-
պետութեան շրջանն է: Այս շրջանում երևա են գայիս և իտատկ-
ցական չեզունների սասմնատիրութեան փորձեր, չեզվարանական
միարր որոշ վերելք է սուրում: Արևմտյան նյութագայում արդին
է՛ զարից երևան է գայիս սիրտատիրական, որք փիլիսոփայութեանը
չուգակցում էր աստվածաբանութեան չեա, փորձում փիլիսոփա-
ւորեն, Արիտատների սրամարանութեան իման վրա, չեմնափայե
բիստունեական զուգմաները. իշխող մեթոդը վեդակցիան էր:

Հունական ազդեցութեան շրջանում են ստաշին էտապը նամ-
նկում է վաղ, երկրորդը՝ դարգացած ֆեոդալիզմի չեա, թին
չեզվարանական ստեմով Բյուզանդիայում այս երկու էտապները
խատորեն շեն սահմանադատված: Հայաստանում է զարի վերելքից
չեա քերականութեան նկատմամբ նատարրութեան որոշ տեկում
է նկատվում: Այ զարից սկսվում է նոր աշխուժացում, որդագրու-
կան քերականական աշխատութեանների մեծ նուտեր, իտակ-
ցական չեզվի նկատմամբ նատարրութեան: Աստիրում ստաշին
էտապում իշխում է իունական, երկրորդում՝ արարական ուղի
ցութեանը:

Արարական ազդեցութեան զարում ստաշին էտապը սրտա-
ների քաղաքական չեզութեան շրջանն է, երկրորդ էտապում քա-
ղաքական ազդեցութեանն սնցնում է Բյուզանդիան, որոք տիրապե-
տութեան են նաստատում նաև Հյուսիսային Արկատատնում: Հեղ-
փայանական ստեմով ստաշին էտապը, նակատակ Արևմտյան
նյութայի, արարական չեզվարանութեան ծաղկման շրջանն է.
երկրորդ էտապում այն սվելի քիչ իերտարտեյնութեան սնի:

Հնգկական լեզվաբանություն մեջ եւ աստղին էտապում շարունակվում է նախադասների սոյնատուիթյունների մեկնաբանությունը. հանդես է գալիս քուտարանագրությունը՝ իսկական իմաստով, գրվում են միջին հնգկական լեզուների բառարաններ և բնութանություններ: Երկրորդ էտապում ավելի և ավելի է թուլանում փնտրությունները. Հիմաշանդայից (Ճ ղ.) հետո միակ աստանախրվող լեզուն դանում է սոյնակրիտը:

Իննաստանում, որ ավելի զարգացած հրկիր էր, քան այդ շրջանի էրևմտյան նկրտումն, լեզվաբանական սոյնատուիթյունը երկու էտապում էլ զգուրի զարգացում է սպրում. նկատելի է միայն, որ երկրորդ էտապում հանդես են գալիս ումփոփի, աշխատանքներ, բարբառադիտական յուրը հետազոտություններ և նույնիսկ պատմա-համեմատական մեթոդի կիրառման փորձեր: Ընայանական լեզվաբանությունը աստղին շրջանում որևէ ինքնուրույնություն հանդես չի բերում իննական լեզվաբանություն համեմատությունը. այդ ինքնուրույնությունը երեսն էլ դալիս հրկրորդ էտապում:

Լեզվաբանական աշխատանքի բնույթն ու տիպերը.— Լեզվաբանական աշխատանքի բնույթն ու տիպերը հիմնական դժբուրվ համընկեում են եւրոպայ լեզվաբանի բնույթի ու տիպերի հետ սարգերությունն այն է, որ այս փուլում ինքնուրույնությունն ավելի քի է սկզբունքային առանձին կարևոր նորություններ լին բերում, կատարվում են միայն մասնակի փոփոխություններ: Լեզվաբանական ուսմունքների բնույթի վրա, ըստ որում՝ 1) կիդակտիկ-նարտասանական լեզվաբանությունը մեծ մասամբ ունի եկեղեցական և սխոլաստիկ բնույթ. 2) ֆիլոլոգիական լեզվաբանությունը հենվում է դասական լեզուների ուսումնասիրության նյութումների վրա, իսկ իտալիցական լեզուների ուսումնասիրությունը աստղին քայքայել է առում. զգալի սոցիոլոգություն է գործում սխոլաստիցիզմը. 3) փիլիսոփայական լեզվաբանությունը կրում է աստվածաբանության ու սխոլաստիցիզմի կերբը. 4) հանդես է գալիս սաղմնային մեծիվ դենետիկական-բնայատմական լեզվաբանությունը՝ դնելով լեզուների ցեղակցության, բարբառների բնույթի ու փոխհարաբերության, բարբառների ու գրական լեզվի, հին ու նոր դրական լեզվի առնչակցության հարցերը կարելի է ասել, որ այս էնթաշրջանում դիդակտիկ-նարտասանական և ֆի-

յուրօրինական լեզվաբանությունը գնում են ձեռք-ձեռքի սփյուռ՝ իբրև մեկ ամբողջություն:

Լեզվաբանության յուժիղների ու չեզոքաանական դիտարկ- լիքների փոխհարաբերությունը արցում գոյություն ունի մտաավորային նույն փեմակը, ինչ նախորդ շրջանում: Նշվի է միայն, որ քերականության ծավալը զգալի չափով նեղացել է. նրանից դուրս է եկել «էրանդանիական» մասը, և մնացել «սելսելիականը», այն է՝ լեզվական սիտիլիքների շրջանակը: Բառարանագրության մեջ նկատելի է նոր հոսանքի նրան եկած քունդան գլուխքի անհրաժեշտ հին գրավոր լեզուների անժանեթ քառերը բարդարվում են կենդանի խոսակցական լեզուներով. սրանք երկնազվյան յուրաքան- ների նախատիպերն են: Բնդհանուր առմամբ բառարանագրու- թյունն այս շրջանում նախորդ շրջանից ավելի լայն քաշեր է ա- նում և այնքի մեծ նշանակություն ձեռք բերում. կարելի է ասել, որ բառարանագրությունը իսկական իմաստով այս շրջանում է ասեղծվում:

1. ԿԼՏԻՆԱԿԱՆ ԱԶԿԵՅՈՒԹՅԱՆ ՈՒՐՈՐ

1. ԿՈՑԱՆՏԻՆՍԿԱՆ ԱԶԿԵՅՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Լեզվի ուսուցումը...Վաղ միջնադարյան եվրոպայում ուսում- նադիրվող և ուսուցվող միակ լեզուն չափերեմենն էր Նույնիակ հունարենը, որն էր մղվել ուսուցումից և զուգարիչ ուսումնասիրու- թյան առարկա լինելուց:

Քրիստոնեական եկեղեցին, իր ձևով անկող կրթության մենաշնորհը, անտիկ աշխարհի դիտության նվաճումները պահ- պանում է միայն այն չափով, որ չափով որանք անհրաժեշտ էին եկեղեցու սուրյա պրակտիկայում:

Անտիկ աշխարհից ստնյուծ պրակտիկների մինիմումը՝ չափում էր այս թ ապատ արվեստներին՝ *septem artes liberales*, որոնց ամփոփումը դեռևս V դարում տվել է Մարցիանոս Կապուչյան: Կրթեր էին քերականությունը, ճարտասանությունը, սիստիկա- լան, ևրդաչափությունը, թվարանությունը, աստղագրաչխությունը և երաժշտությունը: Վճ դ. այդ ռարվեստները բաժանվում են 2 խմբի. տասին երկր կազմում էին «որիվիմում», մնացած յու- րը՝ «րվադրիվումը»: Մորը մեկ հաղարամյակ այս դիտարկները հաղում էին միջնադարյան կրթության հիմքը:

Յնչպէս տեսնում ենք, միջնադարեան կրթութիւնն սխառեմում կարեւոր տեղ էին բռնում յեզրական գիտելիքները՝ ընդհանուր թշուրք և շարժաստանութիւնը։ Մակայն սոյն գիտցիւթիւնները անտիկ աշխարհի նվաճումների վրա լատարշաւ ունին։ Նին սովեւայնում։ Շատադարում մաշք ատամ սխառեմներիան է՛լ ազելի զօգճատիկ բնայի՛ է լատարշում աշք գիտելիքներին՝ վերածելով դրանք կենդանութիւնից՝ զարկ կանոնների՝ ժողովածուների, որանց մեք բովանդակութիւնը զո՛ւ էր բերում Անին։

Էւզգարանական-քերականական գիտելիքներին սկզբում անասանցազեւ դրա զորանական նպատակներ էին նատկացվում, ինչպէս կրկում է, սրինակ, Մարցիանոս Կատկուզայի և Թոմարտա Մեթոտոս (մատ 500—600) սահմանումներից (մեմո. վերջինիս Մատարանութիւններ 20 զորով սշխատութիւնը), քերականութիւնը նամարում էր ուղիք խտանելու և դրելու արվեստ (աշ ԵՄԵՆՈՎԵՆԸՆԸ ՍԵՆԵՆԸ)։ Էւզուն սխառում էր սրակն զարդարամիջ զօրկ, քերականութիւն մեք ներկայացված մի բուն, և երբան սքերականութիւն։ Բատը նշանակում էր սշարդազեւ լեզու։ Մակայն կուրիակ սշա տարական սխառելիքները գիճադրութիւն էին տուաք բերում Նոգնոթականութիւն սրաշ իտակերում։ ՎՄ ՎՄ զգ. կուտարայի ճաշրանկը սովում նաւ կուզված, լեզգարանական լեռակահական միտք է՛լ ազելի է լատարշում։ Քրիդորիոս է սշապք (մեմ. 604 թ.) մի եղիակուպոթ սրում էր. «Մենք լենք կարտոյ ատանց ամսիի Նիշի, որ դու ինչ-սր մեկին լեռակահութիւն ևս ուտուանում։ Լորն սոյն արարքի մատին, որի հանդեպ մենք մեն սրումարումը ենք տատում, սեք զուս շատ մանր տապադրութիւն թուզն»։

Քերականութիւնը սովանցվում էր դերագանցասոյիս բատինական տերատերին արգոտ մեկնարակութիւնների մեռոյ, սակայն, էին Թանտատար և Պրիսցիանոսը նկատի ունին զուտական Նոգնոթակներին, ապա կենդեցական ստուշտմը պահանջում էր նկատի տանել ս. դրքի բատինական թարգմանութիւնը՝ վուզատուս, որի բնական էՄ—Վ զգ. լեզու էր։ Տարերութիւնը որոշ դեպքերում այնքան զգայի էր, որ ԷՄ զ. ֆրանսիացի մի արտա նշում էր, սեա լատամիս շեմ Թանտատի Նեա, սրովնեան զորի (իմա սրքի—Պ. Յ.) Նոգնակութիւնը ազելի մեթ ևս համարում։² Շատադա-

¹ Словарь средних веков. под ред. А. И. Удальцова и др. т. 1. 1938. с. 124—125.

² Քաղվածքը բոս. Կուտու-թ Աստուր Յով Մեկուսի ստանաճով Մուտք ու Շորիք, ատուս ԵՄ, է՛լ 26.

յո՞ւմ հանդես են գալիս եւսն քերականական դասագրան կատարեց-
 ցիւններ (հարց ու պատասխանի ձևով գրված քերականութիւն-
 ներ)։ այդպիսին էր, որինակ, կարողեղջան չվերածնութիւնս ակա-
 նավոր քննքի նկկութի (VIII դ.) քերականութիւնն ձեւարկէր։
 Միջնադարի քերականութիւնն զյաւովոր հնդիւնականութիւնը մեռւմ
 էին, ինչպէս նշվիչ է, Գոնարուսի և Պրիսցիանուսի քերականու-
 թիւնները, որոնցից կատարված թարգմանքները, այլև զանազան
 կոմպիլիցացիաները իստայում էին որպէս ձեւարկներու (իչ քե-
 րականութիւններին համար գրվում էին մեկնարանութիւններ,
 որոնք հնդիւնակաները հաճախ գրմում էին թվերի միատիկերկացիա-
 յին և կրոնական-աստվածաբանական օրինակներին ու զուգար-
 հներին)։

Միջնադարյան ճարտաստութիւնը համընտրիւն չաղախինն
 էր, որը նպատակ ունէր որոշնէ կրօնական-եկեղեցական քորոդ-
 ների սկզբունքները։ Մտազարանութիւնը միջնադարում որով ա-
 ռաչադիմութիւնն լի ունենում. ստուգարանում էին անտիկ աշ-
 խարհում մշակված եղանակներով։ Միջնադարյան ստուգարանու-
 թիւն մասին գաղափար էր ստալիս վերստում հիշված իտալարուս
 Մեթիլացու մտապարանութիւններ 20 պրոփո գործը, այլև Հուս-
 րուսու Մատրունի (IX դ.) «Տիեզերքի մասին» (de universa) և
 Հուգուշտի (XII դ.) «Անտարկութիւնի գիրք» (liber derivatio-
 num) աշխատութիւնները։

Միջնադարյան բերականութիւնը. — Միջնադարյան յատիեա-
 կան քերականութիւնն սխտեմը քիչ էր տարբերվում անտիկ աշ-
 խարհի մշակված քերականական սխտեմից։ Պիլալես նշեցին, քե-
 րականութիւնը նամարվում էր ուղիղ գրիչու և խտեխու սրվիստ
 Թումաս Էրֆուրացին (XIV դ.) քերականութիւնը համարում էր
 ուղիղ գրիչու, ուղիղ գրածը ուղիղ նամարնալու, ուղիղ համկացածը
 ուղիղ կամարկեցելու և ուղիղ կամարկեցվածն ուղիղ արտասանելու
 ումունք. ըստ այսմ նա տարբերում էր յերականութիւնն «մաս»
 ուղղադրութիւնն, ստուգարանութիւնն, շարահչուսութիւնն և արտա-
 կութիւնն (պրաստիա)։ Որոշ սխտեմութիւններ կատարվում են
 խտսքի մասերի ումունքի և շարահչուսական հարարութիւն-
 ների տիպերի ըմբարմունն մեշ։ Անվան սխտեմում ամիչի ու ամիչի
 են տարբերակվում գրականները, տիպականները և թվականները
 (մանուսկրիտ առաջին կրկուցը), որը հասցնում է գրանց արտան-
 կացմանը որպէս խտսքի մասերի. այսպէս, դեռևս նկկութի քե-

քականության մեջ անտեղ սահմանվում էր որպես դեռևս (1) կամ քական (2), կամ քական (3) նշանակումն¹։ Հետագա միջնադարյան քերականության մեջ (XII դարից սկսած), պականի և գոյականի առանձնացմամբ, խոսքի մասերի թիվը հասցվում է 9-ի², միջնադարից հետո որպես խոսքի մաս առանձնացվում է և թվականը³։

Միջնադարում հիմքեր են ստեղծվում եսադասության խկանիան ևսմունքի համար, մի կողմից, ինչպես կանաննք, տրամարանության մեջ համարադասական սերմինների (subjectum, praedicalum, copula, ubiectum) փորձառությունը հիմք է սալիս, տրամարանական քերականության գոյությունը պայմաններում, դրանք քերականության քննարկմանը ենթարկվում համար, մյուս կողմից՝ իրենք միջնադարյան քերականներն ինք սկսում են սարքերից ևնթականի և ստորոգյալի գաղափարները նքն տրամարանական ենթականի և ստորոգյալի համար փորձառվում էին subiectum և praedicalum տերմինները, սալս քերականական ենթական և ստորոգյալը նշանակվում են suppositum ստորոգյալը և appositum ստորոգյալ, սմականգյալը տերմիններով, սրանց հետ միասին գործածվում էին սուղական՝ բայից առաջ և սուղական՝ բայից հետո արտահայտությունները՝ անվանական նախադասությունների ենթականի և ստորոգյալի նշանակելու համար XIII դ. մի քերական փորձում է նույնիսկ արտղել ենթականի (suppositum) և ստորոգյալի (appositum) հարաբերությունը անվան (գոյական անվան—casus) և բայի հետ՝ եննելով, սականի, դրանց ուղղագրից համապատասխանության քմքնունից, սնխադասության չրկություն համար,—գրում է եա,—անհրամնչա է երկու բան, այն է՝ ենթական (suppositum) և ստորոգյալ (appositum)։ ենթական այն է, ինչի մասին խոսվում է, սա այն է, ինչ բային դնվք

¹ Книга для чтения по истории средних веков, 1940, էջ 120։

² Ըմմ. Մ. Յ. Јеллинек, Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von der Anfänger bis auf Ableitung, II, Heidelberg, 1914, էջ 78—80, II, 61—62, Geschichte und Kritik der Lehre von den Satzgliedern in der deutschen Grammatik, Bonn, 1941, էջ 121։

³ Է. Քիչեքը, հիշ այն, մեկ, էջ 12, գերմանական քերականության մասին գրում է— սնխոնց միայն հոքը նոյից մացվից, թվական անունից հանվից ա գարմվից ինքնուրույն խոսքի մաս և, զերլուպն, քերքայր որպես ենթական հատկացվից բայինք, Ըմմ. Վ Մ Յ Јеллинек, հիշ. այն, էջ 28 և 111։

է սուղիս: Ստորագայտն այն է, ինչ բայի մասին ասվում էր Անտոնիոսը (causalia) քառօրյի նե հնթական նշանակելու համար: Բայերը գտնվել են ստորագայտը եղանակելու համարով:

Քերականական աշխատությունների թիվը բավական մեծա-
նույն է միջնագարի դարգացման երկրորդ շրջանում:

Այդ էտապի ստորական քերականական աշխատություններից. — որոնք շարունակում էին հիմնվել Պրիսցիանուսի ու Գրեգորիոսի վրա, նախատեսված էին սրբեա դասագրքի և դրված էին շափա-
ծո, — իդրատակելի են էրեքճարոյ Ռեթսենցու Լուսարանությունը («Graecismus», 1212 թ.) և առանձնապես՝ Ալեքսանդր Մեծի քե-
րականությունը՝ կազմված 1189 թ. (Alexander de Villa Dei «Doctrinale praeceptorum»; Ալեքսանդրի քերականական կանոն-
ները հենված էին ոչ թե դասական, այլ այն միջնագարյան լատի-
ներենի վրա, որով այն ժամանակ հաղորդակցվում էր արագեա
հոգով: Այդ միջնագարում Ալեքսանդր Մեծի քերականությունը
լատիներենի ուսման դիտարկող ձևերովն էր ուսանողների համար
XV դ. Ալեքսանդրի քերականությունը վերածախկվում է Ն. Պերու-
սուսի կողմից՝ օժտվելով գերմաներեն և ֆրանսերեն արիւնկե-
րով, XVI դ. սկզբին՝ Յ. Գիսպարուսերիոսի (1480—1520) կողմից:

XIV դ. վերջում հույն Մանուել Արխուդորոսը (մեռել է 1415 թ.)
ուսուցանում է հուարական դասագրան քաղաքներում և հրատարա-
կում հունարենի մի բերականություն:

Արեմտյան իվրտպալի էրկրներում XI—XIV դդ. էրեան են
գալիս կենդանի-խոսակցական լեզուների քերականություններ,
այլն այդ լեզուներով սրված լեզվալուսնական գործեր, որոնք դեռևս
խիստ կիրայով կաշկանդված են լատիներական քերականության
նորմաներով: Դրանք մասամբ էլ նպատակ ունենին նպատակ լատի-
ներենի ուսուցանելու և հեշտազինել նրա չորացումը: XII—XIV դդ.
երեան են դալիս Մոթթրիի ջեղալիեն: Կցված քերականական զա-
նազան հոդվածները, որոնք առանձնապես կարևոր են իրենց սր-
տեկական հնչյունաբանական հետաքրքիր դետողություններով:

¹ Քաղվածքների համար տես Մ. Լ. Դիմոս, Extraits de divers
manuscripts latins pour servir à l'histoire de doctrines grammaticales au
moyen âge, Paris, 1903, էջ 217:

² Հրատարակված է Ս. Բեռլինգ-ի կողմից Վուրմբուրգի
թեոլոգիալ-սեմ. XII:

³ Հմտ. Բ. Գունսեն, հիշ. աշխ. էջ 38:

Միջնադարի երկու էստաբլների միջև յուրատեսակ սահմանադրծ է
 լանդիաւանում էջֆրիկի յուրիւնըննի բերականութիւնը (մտտ
 1000 թ.) անգլո-սաքսոններն (Աւգլիտայում, Aellic, Grammatica
 saxonicā)¹: Կատինական օրինակները չեղիւակը քարոզմանում է
 անգլո-սաքսոններն և առաջարկում են, որ վիրքը Թաուսելյու
 է որպէս անգլո-սաքսոններն բերականութիւն ենրանութիւն.
 Մրանով իսկ անգլո-սաքսոններն բերականութիւնը գրում է
 Եա-լատինական սխեմաների մէջ՝ Մյուսներից Նիշտուակելի են
 էղերին Ռակելընտի վարիական բերականութիւնը (σDosparth
 Ederym Davad Auro, XIII դ.), անանուն մի Նեղիւակի իւրան
 դակն բերականութիւնը (σAiraicepl na u-éces- Փարսլուակնի
 ստարական ձեռնարկն, ժամանակը չի նշուած), XIII—XIV դդ.
 պրոզանտուական բերականութիւնները. պրոզանտուական առա
 չին Շայտնի քերականները Ռայմոն Վիգայր և Ռեկ Ֆարդիոն էին:
 XIV դ. գրութիւնն ուներ ստարական բերականների մի ամբողջ
 գպրոց. որի սկսած աշխատութիւններից են Պրոզանտուական
 Գոնատուրը (σDonat proctsa²) և սիիրտ օրենքները (σLex
 d'amore), XIV դ. Անգլիայում գրվում են ֆրանսերենին նվիրված
 առաջին աշխատութիւնները՝ Էան (Ջոն) Բարտոնի «Ֆրանսերական
 Գոնատուրը» (σDonat françois, մտտ 1400 թ.), անանուն մի
 Նեղիւակի սօքրակական ուղղագրութիւնը (σOrthographie gal
 lican, XIV դ. կեսերին), ֆրանսերենի երկու այլ դասագրքեր, Կոյ
 ֆուրելի Յոլիանցու քերականական տրակտատը, որտեղ Նեղիւա
 կը օարբերում է ֆրանսիական և սիկարդական բարբառներ³: Անյ
 իական այս շրջանի բերականներից Շայտնի է Գուտտեր դե Ռի
 բըսուորթը:

XIV դ. Իտալիայում երևան է գալիս Գոթիքուսու Քուլտիսցու
 Նարտուականակն ուղիատութիւնը՝ գրված իտալերեն լեզվով:

Բառաբանագրութիւն.—Միջնադարյան նվրոպայի բառարա
 նագրութիւնն առաջին նմուշները լատինական տերմտերի տողա
 տակային կամ յուսանցքային բառամեկնութիւններն են: Եման

¹ Aellicus, Grammatik und Glossar, 5րտու յ. Zupatze, Berlin, 1887
 էմտ. Rubins. Նիշ աշխ., էջ 72:

² էմտ. J. Sturzingere, Orthographie gallican, Aitape, Berlin,
 8, Hildbronn, 1861, Sturzelegl, Chronologisches Verzeichnis Französischer
 oder Grammatiken bis zum Ausgang der XVII. Jahrhunderts (Vppl.),
 1890, Sturzelegl, Die ältesten Aufzeichnungcn zur Erlernung der
 Französischen, „Zeitschrift für romanische Studien“, 1. 1. 1876r

շառամեկնութեանը VIII դարից սկսած երևան են դալիս Գեղ-
մանիաւում, Անդիաշում և այլուր. դրանք համարեւ եվրոպա-
կան այս կամ այն լեզվի ննաբույն ուղարկաններն են: Անտիա-
նաբար երևան են գալիս և բուսաբանական այլ տիպի տղիապու-
թիւններ՝ զրուցարաններ կամ զրուցարաններին ու զասագրքերին
կցված բառարաններ: Այսպէս, IX դարում երևան են գալիս այս-
պէս կոչված սեփական գրութաները (զրուցարաններ). այսուր
կազմված են բազմաբնուով և նախատեսված են լատիներեն
իմացող նաեւ պարսկերէնի համար: X դ. գրվում է միջին ֆրան-
սերեն-լատիներեն զրուցարանը: X դ. սկզբին էլ ֆրիզեր իր լատի-
ներեն ձեռնարկին կցում է լատիներեն—հին անգլերեն: (անգլո-
սաքսոներեն) մի բառացանկ, որը կազմված է ըստ սարքեր քնտ-
զափառների. սկսվում է զրուցատեսեանկան բառերով ու արտա-
հայտութեաններով և վերջանում նազի մասերի վերաբերյալ բա-
ւերով:

Չ ԱՆՈՒՍՏԻՆՈՒՆԻՆ, ՓԻՆՈՒՓՈՒՆԻՆ ԼԵՐՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ընդհանուր տեղի-կարգանքներ... Միտլաւստիկական փոխառա-
յութեանը նպատակ էր դրել տրամաբանական եզանակով ապա-
ցուցնելու քրիստոնեական հեղինակութեան փրկարարութեանը,
ցույց տալու, որ տրամաբանորեն այնպէս պետք է լինի, ինչպէս
կաւ: Միտլաւստիկական նպատակ ունէր ոչ թէ նոր հիմարտութեան
նպատակաւ, այլ եղածը սոսցուցել Արիստոտելյան տրամա-
բանութեան սկզբունքներով, երբացված սխեմատիկայով: Եզվի
սխեմատիկական քննութեան եզանակը արիստոտելյան տրամա-
բանութեանը լեզվի նկատմամբ կիրառելու փորձ էր: Միջնադար-
յան սխեմատիկական փոխառաւայութեան լեզվակերպ հետազոտա-
թիւնները պահարկել են գերազանցապէս բնահանուր հասկացու-
թեաների շարքը տարվող վիճերի և այսպէս կոչված հայեցողա-
կան քննականութեան միջոցով: Մակայն միջնադարյան սխեմատիկա-
կան լեզվափոխառաւայութեանը ունի ուղարկութեան արժանի մի
կողմ եւ. այս շրջանում տրամաբանական այնպիսի տեղիքներ ու
զարգացարներ են ներմուծվում, որոնք հիմք են տալիս նախադա-
տութեան անդամների հետադարձութեանը համար: VI դ. Բուէլիո
սը Արիստոտելի «*սուբյեկտու սեմթ-կա*» և «*օբյեկտու սեմթ-
րոդյա*» բառերը թարգմանում է *subiectum* և *obiectum* լատիներե-
յան բառերով, որոնք այս ձևով սարածվում են միջնադարյան

դիմիստորա-տրամաբանների մաս: Արեւելացի (1109—1143) Կեր-
մաձուձ է օրուսի «Կանգուլցց: տերմինը» այս անգամ ասել հաս-
կանալով նկատման ու ստորոգյալը կապող է բայածնուր Եղիշի է,
սակաւն, որ Կանգուլցի կազմութեան ընդհանուր ձևով կար երկու-
ստանելի մաս. իր «Մեկնութեան մասին» աշխատութեան մեջ Արեւ-
ստանելի «Մարդը գեում էս-ն հաճաւար էր համարում ուսարդը
գեւարդ էս-ին, սլոյնըն՝ աստեճեւացեւում էր հանդուլցը՝ Եղիշով
հանդերձ, որ է-ով ամեն բար կարող է որսլ: դասնուր:

Արեւելացիական սխոլաստիկայի շրջանում են երևան դաշխ
օձեւււտ (ուսարդու, հետապաշում զիւղիք) և attributio (սոր-
չիլ) ակադեմիկը: Առաջինին Արեւստանի մաս համապատաս-
խաւում է շուշուր: (ստակարդ) բար, բայց այս արամա-
բանական տերմինի տրոհը չունի, երկրորդը Արեւստանի մաս ար-
տակարարով է բառագո. գործումը: (Յ շ յ յ, սուս նու սեւ-
բյան մեջ նշածք): Obiectum ասելով միջնադարյան սխոլաստիկ-
ները հասկանում էին մտածողութեան սուսրկան և այս բայը դի-
սում ոչ թէ որսին արամարանական, այլ սինսաֆիդիկական
(իմա՝ դարարանական) տերմին, այն դեռ չէր հակադրվում su-
biectum-ին. obiectum-ը կարող էր հանդես գալ, ասենք, որակե
արամարանական հնթական: Կուս Ակոսը շուրջ 1199 թվին օձ. օւ-
livus-ը արժանում է ի հակադրութեան subiectivus-ին, բայց այս
բառերի մեջ ընդհանրական միջին Գեկարոսը այժմյանին հակա-
ռակ իմաստ էին դնում, սուրջկալով ասելով հասկանում էին իրա-
կանը, օրջկալով ասելով՝ պատկերացնելին: Այս դ. կեանքից
սուրջկալո բար սկսում վ դարձածվել նշանակելու իմար այն, ին-
չի վրա մի բան ուղղված է. սուրջկալով՝ և սուրջկալով՝ բարերի
այժմյան իմաստով արժանութեանը գալիս է XCVII դարից և ընդ-
հանրացվի է Կուսի միջոցով: Atributio ասելով սխոլաստիկայի
շրջանում հասկանում էին նույն հատկանիշը: Այսպիսով՝ միջ-
նադարում սուրջկալը սրդիդիկատին, սրջկալին և սարիբուտին
հակադրվում էր Երկր տարրեր պլանով՝ ասուղիներն՝ որակե տրո-
մարանական սուրջկալ, երկրորդին՝ որակե արժու (նեղարժու)
սուրջկալ, երրորդին՝ որակե տարկալական սուրջկալ (որակե
սուսրկալ, որը հակադրվում է հատկանիշին): Բերականութեանը
վարս աննելով այն տերմինները՝ սուրջկալ և սարիբուտը դեում է
ենթակալի և ստորոգյալի հետ միանալն հարթութեան վրա:

1 Նման. H. Glinz, հիշ. աշխ. էջ 111

Նովիևայիսաների, ռեալիստների և կոնցեպտուալիստների վե-
նեթը.... Միջնադարյան եվրոպայում սխալաբացահայտ շրջանում
ընդհանուր հասկացությունների ընդլայնումը չարքր մղվող փոխա-
փայական վիճերը սերտորեն կապված էին չեզոքական պրոբլեմ-
ների հետ, որովհետև ընդհանուր հասկացությունները դիտվում էին
հասարակ անտեսների առկայությամբ։ Հարցը դրված էր այսպես.
ընդհանուր հասկացությունները իրական դոյություն ունեն, թե՞
եզակի երևույթներն ընդգրկող անվստահության են միայն։

Նովիևայիստները ընդհանուր հասկացություններին միայն
անվանական գոյություն էին հատկացնում, ընդհանուր հասկացու-
թյունները կամ ռեիվիդեոսպիտները համարում չո՞ք մտքում գոյու-
թյուն ունեցող արտարակցիաներ՝ միայն բառեր (WORDS) կամ ա-
նուաններ (NAMES)։ Միջնադարում նովիևայիզմը, ինչպես նշել է
Մարքսը, «մատերիալիզմի առաջին արտահայտությունն է՝ նրա
խոշոր ներկայացուցիչներից էր Թոսցելիերը։

Թեոլոգիաները ունիվերսալիտաները համարում էին ոչ թե ան-
փանապես, այլ իրական գոյություն ունեցող իրականներ (REALIA)։
Թեոլոգիզմը իդեալիզմի արտահայտություն էր։ Նրա խոշորագույն
ներկայացուցիչները X—XII դդ. Անսելմ Քենտերբրիցին և Վիլհելմ
Շումպերտացին էին։ Թեալիզմը ներկայացնում էր պլատոնականու-
թյան յուրատեսիլ տարատեսակ, որը ունիվերսալիտաները նախորդել
էր աշխարհիկներին։

Կոնցեպտուալիստները, նովիևայիստների նման կարծեցով, որ
եզակի նյութական իրերը առաջնային են, իսկ ռեիվիդեոսպիտները
հրկրորդային, սարաձիտվում էին ռեիվիդեոսպիտներին ան-
վանական գոյություն հատկացնելու հարցում։ Երանց կարծիքով՝
ռեիվիդեոսպիտները մտքի կոտեգորիաներ են, մտքի ծնունդ
(conceptio)։ Դրանք ռեիևայով սեփական արժեք և արտահայտու-
յով մտքի ումենալական հասկացությունը՝ գոյություն ունեն իրերի
մեջ (in re), Երանց ընդհանուր հասկացություններին ու հարաբերու-
թյուններին մեք, և ոչ թե նախորդում են իրերին։ Կոնցեպտուալիզմի
ամենախոշոր ներկայացուցիչն Արեյարս էր (XII դ.), որը զգալի
յուրով հենվում էր Արիստոտելի՝ իրեն հայտնի աշխատություն-
ների վրա։

Միտլանտիկայի զարգացման նրկրորդ էտապում, XIII դարից
սկսած, Հանդիս ևն գալիս Յ տեսակետները միաժողով ուսմունք-

1 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, III, էջ 257.

եծր: Այս հարցում առանձնահատուկ նշանակություն է ունենում սրբաբանական փոխադասության ներկայացուցիչները, առանձնապես տաջիկ Ջրն *Ռինայի* (Ավիցեննայի, 900—1032) ուսմանը: Սգառ վերոյ արաբական աղբյուրներից և հատկապես Ջրն *Մինայից*, այն է կլինիկոսիոսի գրգորգելոյ Պլատոնի, Էրիստոսելի և Ամփեափատներն տեսակետները՝ Ալիբրա Մեծը (1193—1250) անիվերուալներն պրոքիմը լուծում է հետևյալ կերպ. ունիվերսալիաները գոյաթյուն ունեն ինքնին՝ ետիքան իրերը (ante rem) և հաստուկ են սուսոյաձային բունականութանը: նրանք գոյություն ունեն իրերի մեջ (in re)՝ իրականանայոյ նյութական աշխարհի բազմադանություն մեջ զերբայես, նրանք գոյություն ունեն մարդկային բունականության սյուսորակցիայի միջոցով, այսինքն՝ իրերից հետո (post rem)՝:

Համատեղ հարցեր չոչափեց են նաև բյուզանդական և հայկական աղբյուրները: Հայերի մտադրանք կապվում են հասարակ (ընդհանուր) և հատուկ (առանձին) անուկների քննութան հետ:

Փիլիսոփայական տիպեղողական և երականությունները.—

Միջնադարյան Եվրոպայի փիլիսոփայական-քերականագիտական մտքի զարգացման մեջ հատուկ տեղ էն ընդունում փիլիսոփայական-հայեցողական քերականությունները: շահեցողական քերականագիտական (grammatica speculativa) առարին օրինակը տվեց է XII դ. հնդհանուկ Պետրոս Հեյիե, որը գործում էր Փարիզի համալսարանում: նրա աշխատությունը Պրիսցիանոսի քերականության յարատեսակ փիլիսոփայական տրամաբանական մեկնությունը էր Այս աշխատությունը հետևում են մեծ մասամբ «De modis significandi» (տեղական մասն ձեռն մասին) ընդհանուր խորագիրը կրող քերականական փիլիսոփայական սրակտատները, որոնք հայտնի են մոդիստաներ (modistae) համառոտ անունով: Մոդիստաների հեղինակները զերբայեսպես միջնադարյան սխոլաստիկական փիլիսոփայության ներկայացուցիչներ էին, որոնք հենվելով Դոնատոսի և Պրիսցիանոսի քերականական փաստերի ու սխեմաների վրա՝ զրանք մեկնարանում էին սխոլաստիկական փիլիսոփայության ու սրամարանության զերբերից: XIII դարից սկսած փիլիսոփայական-հայեցողական քերականությունների կամ մոդիստաների հեղինակներից հայտնի են Ալբրա Մեծը (գործը՝

¹ Ավիցեննայի բանակը արտահայտում է փոքր-թեղ այլ կերպ. ante nullitatem, et multiplicitate, post nullitatem, et multiplicitem, մեյ բազմականությունից հետո):

չուրջ 1240 թ.), Միգելի Կուլարեացին (գործը՝ շուրջ 1300 թ.), Թոմաս Էրնդուրտցին (գործը՝ շուրջ 1350 թ.), Թոմեր Բեկոնը, Միգալից Խարբեացին, Թոմաս Յկճամբ և, վերջապես, ժոյզ Կարմիլը, որ գրել է չափածո մի սրահատաւ Եւստ ազէլի վագ, նախքան Տայլնդորտիան քերականութեան ծավալումը՝ Վերականութեան մասին («De grammatica») խորագրով մի աշխատանք գրել է սրահատաւի վրայ՝ նշանակաւոր դեմքերից մէկը՝ Անտուր Բենտորերցին (1033—1109)։

Միջնադարյան հայեցողական քերականութեանը, որ ոչ այն ինչ էր, քան տրամաբանութեան կիրառում լեզվի նկատմամբ, լեզվի տրամաբանութեան՝, — XV դարի երկրորդ կեսից երևան եկած ընդհանրական օացիականության քերականութեան Եւստասիոսը (ըստ Հուլիոսազական քերականութեանը) հեղինակները ոչ շարժական կենտրոնում գտնվում էին քերականութեան և տրամաբանութեան, իրականութեան, մտածողութեան և լեզվի, իրերի, հասկացությունների և բաների փոխհարաբերության հարցերը, խոսքի մասերի ու նրանց ընթացականական հատկանիշների իմաստային կողմը նրանք ելնում էին թոյր լեզուների քերականական կատեգորիաների ընդհանրության զաղափարից՝ տարբերություններ տեսնելով միայն լուսների Անյի մեջ՝, ընդ որում քերականական կատեգորիաների տիպերը որոշում էին Գոնուտուսի և Պրիտցիանոսի չափանական քերականութեանների հիման վրա։ Հետագայում միայն մեկ լեզվի՝ չափաների վրա և նկատի առնելով բաների ու քերականական կատեգորիաների միայն իմաստային կողմը, մոդիստաների հնչյունները քերականաբար անգամ էին այն մտքին, որ թոյր լեզուների համար գոյություն ունի միայն մեկ ընդհանուր քերականութեան և որ այդ ընդհանրության հիմքում ընկած է իրականութեան ու մարդկային բանականութեան կատեգորիաների ընդհանրությունը. այդ սրտանալով էլ նրանք գտնում էին, որ քերականական կատեգորիաները սահմանում են ոչ թէ քերականները, այլ փիլիսոփաները։

¹ ԾՅ՝ Ա. Wallerand, Les oeuvres de Siger de Courtrai, Les philologues belges, VIII.

² Սրա քերականութեան տեքստը հրատարակված է Գոնու Սկաթ ,Grammatica speculativa"-ում Կարուի կողմից, Louvain, 1802, և սկզբնապես վերագրվել է նրան. Կեղծանություն հարցի մասին տե՛ս H. Grattan, Mittelalterliches Geistesleben, I, էջ 110 և հր.։

³ ՀՃՄ. II. ԱՄԵՌԱ, հիշումը, էջ 85 և հր.։

⁴ ՀՃՄ. Rabinow, հիշումը, էջ 70.

Սիգմունդ Կուրտլեովսկին և մյուս հնդիստիկները սովորաբար տարբերում են իրար համապատասխանող կատեգորիաների երեք շարքեր՝ 1) սոյուբյան, որին պատկանում են իրենց իրենց հասկացման ներքո կամ գոյության ձևերով (modi essendi), 2) մտածողության, բանականության, որին հատկացվում են հասկացողության ակտիվ (modi intelligendi activi) ու պասսիվ (modi intelligendi passivi) և 3) չեզոք, որին վերագրվում են նշանակման ակտիվ ձևեր (modi significandi activi) ու պասսիվ ձևեր (modi significandi passivi)։ Հասկացողության և նշանակման ակտիվ ու պասսիվ ձևերի տարբերումը կապված էր միջնադարյան սխոլաստիկական փիլիսոփայության մեջ ակտիվ և պասսիվ բանականություն տարբերման հետ, ըստ այդ հայեցակետի՝ պասսիվ բանականությունը կապված է մարդու մարմնական կազմակերպման հետ, մինչդեռ ակտիվ բանականությունը հասուն պատանեց է, որ գրեթե թափանցում է մարդու գիտակցության մեջ¹։ Տարբերելով իրը (res), ձայնը (vox) և բառը (dictio)՝ մտքաստանների հնդիստիկները պնդում էին, որ ձայնը բառ է դառնում այն դեպքում, երբ ծառայում է իրի նշանակմանը, այլ կերպ առանձին նշանակման ֆունկցիան է (ratio significandi), որ ձայնը դարձնում է բառ մականի բառը նշանակում է իրը քեղահարապես՝ առանց նրա որպիսությունը, նրա հասկացումները (proprietales) կամ գոյության ձևերը (modi essendi) նշանակելու, գոյության ձևերի իմացությունն է, որ հնարավորություն է տալիս բառերն օժտելու նշանակողությամբ ֆունկցիայով (ratio consignificandi) կամ նշանակման ձևերով (modi significandi) և սրանով իսկ բառերը դարձնելու բառերի տեսակներ (իմա՝ բառերի իմաստային իմբրեր) կամ իրաքի մասերը կարծի մասերը տարբերվում են նշանակման վանան ձևերով, այսինքն՝ ըստ այն բանի, թե ինչպե՞ս են նրանք նշանակում իրերի էական հատկությունները։ Ի տարբերություն խոսքի մասերի՝ խոսքի մասերի նեթարամանումները և քերականական հատկանիշները (իմա՝ քերականական կատեգորիաները՝ սեռ, թիվը, հոլովը և այլն) քննադատվում են նշանակման ոչ էական, երկրորդական (ակցիդենտալ) ձևերով։ Ըստ Պետրոս Հելիսի՝ առանց նշանակում է սուբստանց՝ որակով նեղորթ (substantia cum qualitate), բայց՝ գործողություն կամ կրում (actio vni pas-

1 Հմտ. Օ. В. Трахтенберг, Очерки по истории западноевропейской средневековой философии, М., 1937, էջ 101։

sio), գործույցը կամ կրույ (agens vel patiens), գծրանունը՝ սուբստանց՝ առանց որակի (substantia sine qualitate), մակբայը՝ գործողութիւն կամ կրճակ որակ (qualitas actionis vel passionis), նախդիրը՝ իրենի պարագաներ (circumstantiae reum), շարկույցը՝ իրենի կապ կամ բաժանում (coniunctio vel disiunctio)։ միջարկութիւններ ձեռնն խոսքի մաս չի համարում և հետեւ է գրուց թվից։ Ըստ հետագա հեղինակներէց մեկի՝ Արքիւ կորթորենացու՝ անուից նշանակում է սուբստանցները, մշտական վիճակները և էութիւնները, բայց՝ փոփոխութիւնը, դասակարգը, շարժումը կամ դրոշմութիւնը։ գնրանունը՝ սուբստանցը՝ առանց այլ հատկութիւնների հետ հայտարարելու նշանի է, որ հայտարարական քերականութիւն կերկայարդարիչները այս առումով զմարտութիւն էին հանդիպում անփոփոխ խոսքի մասերի սահմանման հարցում և կամ դրանք հանում էին փիլիսոփայական քննարկումից, կամ քաղաքարժում արագիցիոն քերականութիւն սահմանումներով։

Արհեստական լիզվի հարցը. — Արդարեւ ճիշդագոյն խաշակրոց արշադանքների շրջանում, նպատակ ունենալով սովեղացնել ժողովրդի կրօնական խանդավառութիւնը, մշակում է յարստաստի արձնաստական լեզու՝ ignota lingua։ Այս փորձը նախորդում է փիլիսոփայական լեզվի ստեղծման XVII—XVIII դդ. փորձերին, այլև XIX—XX դդ. արձնաստական լեզուներին՝ վրայադրելին, էսպերանտոյին և այլն։

3. ԳԵՆԵՏԻԿԱԿԱՆ-ԲՆԱԳԱՏՄԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կանքի լեզվաբանական գործունեութիւնը. — Առանձնապէս կարևոր է նշել խաշակրոց մեծ բանաստեղծ Իաննի (1265—1321) լեզվաբանական գործունեութիւնը։ Վերածննդի այս նախակարապետը եղել է ոչ միայն խաշակրոց գրական լեզվի հիմնդիրը, այլև խաշակրոց իրարակցական լեզվի առաջին հետազոտողը։ XIV դ. սկզբներին նա գրում է «ժողովրդական նարատիւսութիւն մասին» (o)de vulgari eloquentia) անավարտ ոչ-խառութիւնը՝ որտեղ հանդես է գալիս իր մայրենի իրարակցական-ժողովրդական լեզվի պաշտպանութիւնը։ Նա գտնապարտում է այն արձամարհանքը, որ ստանում են լատիներենի շատագոյն-

՝ Ռուս. Քարքմ. Данте. De vulgari eloquentia (O народный речь), пер. В. Б. Шкловский, М., 1922:

որ մոզոլյորդական (volgare) լեզվի հանդեպ Այս աշխատության մեջ Դանթենն կրողն է նաև լեզվաբանական դասազանց սեփական ու գործնական պրոպագանդան՝ լեզվի թեոլոգի, զարդացման ու փոփոխության պատճառներով, նոր ցրանկան լեզվի, խոսակցական բարբառների, իտալերիների ծագման, իտալերիների և մյուս լուսանական լեզուների փոխհարաբերության և այլն: Այս պրոպագանդան մի քանիսին երևա տված լուսամանը, ընայած ապագայում հաճախ դնեն միջնադարյան եղանակներին, ոչ միայն վերաբերվում են Դանթենի նույն դիտողականության մասին, այլև շատ բանով իրենց ճշմարտացիությանը պահպանում են մինչև այժմ: Դանթեն առաջին անգամ ցույց է տալիս իտալերեն, իտալական և ֆրանսերեն լեզուների ծագումնաբանական ընդհանրությունը՝ նրանց տարբերակման հիմքում դնելով հաստատական մասնիկի տարբերությունը: Հենվելով սեփական դիտողությունների վրա՝ Դանթեն հաստատում է իտալական 14 բարբառ: Խնդրեա նշում են հետազոտողները, այս բաժանումն ընդհանրապես ճիշտ է, թեև չի հենվում լեզվաբանական չափանիշների վրա: Բարբառների քննությունը Դանթենի բերում է այն նպատակադրության, որ գրանցից ոչ մեկը չի կարող գրական լեզվի (volgare illustre) համակնորդ լինել, որովհետև մեծն մեկն ունի իր արժանիքներն ու թերությունները: Այդպիսի լեզու կարող է լինել «պաշտական», իտալական բոլոր քաղաքներում գործածվող լեզուն: Մակալան այդ լեզուն նույնպես չի մտնում իտալական լեզուների ընդհանրության մեջ: Դանթենի փոխառություն կանգնում է Տոսկանի բարբառին առաջնություն տալու արդարության վրա: Խնդրեա ցույց են տվել հետազոտողները, Դանթենի «կատարյալ» կատակերգության լեզուն ակնհայտորեն ֆլորենտինյան բուլլի ունի¹:

Նշելով, որ բոլոր կենդանի արարածներից լեզվով օժտված է միայն մարդը՝ Դանթեն լեզվին հրկակի ընդթյուն է հասկացնում՝ նյութական (նյութական) և բանական (մարդու կամքով այս կամ այն բանը նշանակող), Դանթեն հանգում է լեզվի՝ ժամանակի ու տարածության մեջ փոփոխական լինելու դադարաբան և այդ փոփոխականությունը կապում է մարդու անկախ ու փոփոխական

¹ Մ. Մ. Սերգևսկի, Введение в романские языки, М., 1952, էջ 246:

² Նույն տեղը, էջ 274:

³ Նույն տեղը:

լուսնային հետև Նկատի ունենալով իր ժամանակի լեզվական մի-
նակից և աշխատելով սրա հիման վրա տնտեսական բեղհանքացում-
նոր կատարելի՝ Դանթեն տարբերում է երկու տնտեսի լեզու՝ մարդ-
ագրական (voisage) և քրականական (խոս՝ յատկենքներ)։
Դանթեն հանդես է դադիս ի պաշտպանութուն ժողովրդական
լեզվի։ Այդ լեզուն, ըստ Դանթեի, ետև՝ ավելի ազնիվ է, որով-
հետև մարդկութունն նախնական լեզուն է, հրկրորդ՝ ավելի ընդ-
անուր է, որովհետև ողջ աշխարհը այդ լեզուն է գործածում՝
չնայած արտասանական ու բառային տարբերութուններին, և եր-
րորդ՝ բնական լեզու է, մինչդեռ քրականականը արհեստական է։
Դանթեն այսանոց, զեռ միջնադարյան ոգով, մարդկության սկզբ-
նական լեզուն տարածուց տված երբայերենն է համարում, սակայն
«Աստվածային կատակերգութան» մեջ (Դերսիստ, երգ 26-րդ,
Աղամի խոսքեր) եւ չեղուն զիտում է իրեն բնատուր երևույթ
և այլևս չի խոսում երբայերենի՝ մարդկութան նադուն լեզու չի-
նելու մասին, այլ նրան նախորդել է տալիս Աղամի չեղուն։ Ըր
լեզվաբանական աշխատութան մեջ Դանթեն հայտնում է այն
միտքը, որ լեզուներն տարածումը կատարվել է Արևելքից դեպի
Արևուստ (ընդունում է բարեխնության աշտարակաշինութան տեսու-
պետի հշմարտացրութունը)։

Դանթեի աշխատութունը կարևոր էր և այն տնտեսական, որ
նա, ի տարբերութուն միջնադարյան հայնչուական քրականու-
թյան երկխոսուցողիներին, ուշադրության կենտրոնում պահում էր
լեզվական տարբերութունները։

Ռոջեր Բեկոն.—Միջնադարի հայտնի մտածող, միջնադարյան
գիշխութայության քուպատմական ուղղության երկխոսուցողի
Ռոջեր Բեկոնը (1274—1294) նշանավորում է անցումը միջնադար-
յան մտածողութունից դեպի ետր ժամանակների գիշխութայու-
կան միտքը։ Նա գրել է Նունարենի քրականութուն և հեռնուրկել
երբայերենի քրականության, որով մինչ այդ միայն հրատենքն
էին դրադում, սուադին դարձն ուղղված է Արիստոտելի՝ Նունարեն
չիմացուց մեկնարաններին, հրկրորդ՝ հիշատակել չիմացուց տա-
վածարաններին դեմ էր Նունարենի քրականության մեջ Բեկոնը
ուսուցիս է բարբառի րազվականաշափ ճշգրիտ ուսմանում և տար-
բերում սուարտանցս չեղու ու բարբառներ։ Սակայն նորայայտ
եւս բարբառներ է համարում յատկենքները՝ որպես դրական լեզ-
վից սղաղող ժողովուրդների խոսակցական լեզուները՝ իտալերե-
նը, իսպաներենը, ֆրանսերենը, պիլաներենը, անգլերենը, լատի-

ներենք համարվում է սրանց բարբառանցքը՝ բոլոր բարբառների միջև քեղհանուրը, ինչպես հունական բարբառների համար ստորսրանցը է նշել Կոյնենը

11. ՀԻՅՆԱԿ-ՔՅՈՒՉԱԿՆԻԱԿԱՆ ԱԶԳԻՅՈՒԹՅԱՆ ՈՒՈՐՏ

1. ՀԻՅՆԱԿ-ՔՅՈՒՉԱԿՆԻԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Քերականություն և նախասանություն. — Հնչլենիստական շրջանի Հունաստանի տրագիցիաների ակմիչական ժառանգը եղավ Բյուզանդիան, որտեղ հելլենիստական կուլուրան շարունակում էր գոյություն ունենալ ձևափոխված կերպարանքով և այն չափով, որ չափով այդ պատկերում էին բյուզանդական քրիստոնեական նկնդիցու շահերը:

Բյուզանդական կրթության մեջ ևս կարևոր տեղ էին բռնում ճարտասանությունը և քերականությունը. սրվում էին քերականական մեկնություններ, ստորագրական ու բառարանագրական աշխատանքներ: Ծարտասանության մեջ իշխող էր օտարականությունը, և միայն շատ ուշ (XII-XIII դդ.) երևան են դարձնում ստորականություններ: Պատրիարք Դուսիոսի (IX դ.) ժամանակներից սկսած՝ Բյուզանդիայում լայն ժամայ է ստանում բանասիրական աշխատանքը, կատարվում են ավետարանի մեկնություններ, հազիբումներ, ձեռագրերի մեջ մտցվում են սրունման և առաջանություններ նշաններ:

Բյուզանդական դարձրաներում մինչև XIII դ. սրանք քերականության դասադիրք ծառայում էին Գրոնիսիոս Թրակացու Քերականական արվեստը և Թևոդոսիոս Եվրամական կանոններ անունների և բայերի թվաբան շարքը (επιθετων και ρητων αριθμοι, αριθμοι και ρητων ενοματων και ρητων αριθμοι), աշխատություններ, Թրակացու երկը դասավանդվում էր մեկնություններով հանդերձ, այսպես ունեին նաև դատարան քերականական կամ դիրքացիաներ: Թրակացու հունա-բյուզանդական մեկնություններից հայտնի են Անչամպոզեսը, Գրոնիսիոսը, Գեորգոս Խոյրոսոպոզ (VI դ.), Հնիսգորոսը, Ստեփանեսը (VI դ.), Պարփրիոսը (ոչ նեոպլատոնիկ) և ուրիշները: XIII դարից սկսած ստրածվում են քերականական

¹ Մյուսնք մեկնությունները հրատարակված են Կրիզոստոմ Կրիզոստոմի «Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam» շրջում 1807 թ.՝ այդ մեկնություններից կազմված կոմպիլյացիաների հիման վրա:

կատեխեզիսները (հարց ու պատասխանի ձևով գրված քերականությունները)։ Մեջ շրջանի բյուզանդական բերականներից առանձնապես հայտնի է Մարտինոս Փլանուդեսը (1260—1320), որ գրել է գիերականության մասին (Περὶ γραμματικῆς) և Ծառայությունների մասին (Περὶ λειτουργικῆς) աշխատությունները։

Բյուզանդական շրջանի քերականության բնած եւրոպյաններից առանձնապես հիշատակելի է հույներին առաջածական ասոմատեման օկլյուսները, որ ձևակերպված է Մարտինոս Փլանուդեսի մասնակառ առ քերականության հարաբերություններ, այն է՝ ուղղութիւն, հայցապահանք սրտահարում է մերձեցում, օճակակառ՝ հեռացում, տրականք՝ հանդիսառ զերչինս դիտվում է սրտես ետխորդ կրկու հույներին նշանակածի յարանանակ միջին կնառը։ Արանով իսկ հոյգների ումունքի մեջ հաճեակուն ետխորդ տրոպիցիայից շեղում է կատարվում։

Քաղաքագիտական աշխատություններ.—Մեջ շրջանում հանդես են գալիս բարբառագիտական որոշ աշխատություններ, որոնք մեծ մասամբ կոմպոզիտորի մեղծի են կամ սյուրանակում են հին քերականական աշխատություններից կատարված բարբառագիտական բազմաթիւնը։ Մրանց մեջ հիշատակելի են Խաննես Արչուստոսի (Կ Գ.) աշխատությունը, որից մի բազմաթիւն է կատարված հետազոտում Բարբառների մասին՝ զերչինս զերչինս, և Կոսմոսի միտրոպոլիտ Գրիգորիոսի (XII—XIII դդ.) Բարբառների առանձնահատկությունների մասին աշխատությունը։ Քաղաքների հրեշտակիան և քերականական տարբերությունները որանց մեջ մեկնարանվում են գրադար զկոսյությունների հիման վրա, որպես ուսանելի առարկություններ։

3. ՆԱԾ ԵՎ ԱՊԻՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ լեզվաբանության սկզբնավորման նախադրյալներ և պայմանները.—Հայ գրերի գրադար IV դ. վերջերին գաճում է հույ բազմադարյան գրականության սկիզբը։ Լեզվի զարգացման ուսուցումը, քրիստոնեական և կենդանու առարկա կարիքները (բարբառագիտություն և ճարտասանական հմտությունների անհրաժեշտություն, հմտա ընթերցանություն, կենդանական տաղաչափություն և այլն), տեքստերի վրա կատարվող բանասիրական աշխատանքը.—այս բոլորը պահանջ են ստեղծում քերականական և ճարտասանական

աշխատութիւններէ ստաղծուցման համար, երեսն եւ զայիւ ինքնորայն և Քարգմտակաւ լիղձարանակաւ աշխատանքներ՝ ճարտասանակաւ ձեռնարկներ, քերականութիւններ, բուսաբաններ, ուղղագրական, կենսադրական աշխատութիւններ.

Փնօշուի և Մնշուի վեկերի արտուցուելը.-- Հայ գրականութեան առաջին իսկ նստիչներէ մեզ արտուցուեալ են քսել հունարեան գիրի ստեղծարարական վեկերը քննուի և Մնշուի չորրորդ, Հայ ինքնակները այս հարցում սովորաբար երկու կարծիքներէ ծայրահեղութեանները մեղմող գիծ ևն տանում՝ նշելով, որ անուններն ակնհասուեա իրերին տրվել են նրանց քննութեանը համարատարան, բայց չկատարուեալ մնացել են սովորութիւն տեղով:

Իրոնիսիոս Թրակացու «Քերականական արվեստի» թարգմանութեանը և առաջին վեկնութեանները.-- Հայ քերականութեան ճարտասանութեան սկիզբ, եւ ստանում ձեռնարկեց կատարուեալ թարգմանութեաններով: Մ. Գ. հայերենի և թարգմանում Իրոնիսիոս Թրակացու «Քերականական արվեստի» լատարեղգվելով հայերենին Թարգմանին ակնադրուեալ և Ե-րդ հոլովը (գործակաւեր), փոփոխութեաններ և կատարում մշտունների դասակարգման մեջ՝ անդնելով միասնական ֆեդիոլոգիական զատակարգման սկզբունքին և ալլելու մակայն որա հետ միասին ելվում են հայերենին խորթ քերականական կատեգորիաներ, և կերտում որհետարական քերականական ձեւեր:

Իրոնիսիոս Թրակացու քերականութեան թարգմանութեանը իմք և առաջին բաղձութիւն մեկնութեաններէ Թրակացու վաղ մեկ նիւներից հայտնի են Կապիթը, Մոգսեար, Ստեփանուր և ուրիշները: Մեկնիչներին մեծագոյն մասը ընկազատում է Իրոնիսիոսի և մարիտիւր, իմնական խոսքի մասերի սահմանման մեջ նշում է իմաստարանական արամարանական իմաստեղից և ուրիշ Հայերի մաս տարբերում է նշումը ստատից և գրից, ընդ որում ստատի, ըմբռեման մեջ կարելի է նկատել նշումի (Ֆանեմալի) չեղարարութեանը տարբեր:

Քերականական և ուղղագրական աշխատութեաններ XI - XV դդ. -- XI—XV դդ. քերականական լիղձական Հարցերի նկատմամբ նոր հետաքրքրութեան և սկսում կատարում միջին դրական հայերենի դարբանացման, կշակքի աշխարհակաւեացման և գրականութեան, արվեստի ու գիտութեան ծաղկման հետ XI դ. Ներքինի Գրիգոր Մագիստրոսը կազմում է քերականական առաջին կամարի լրացման և մշակում փոխարարութեանների տեղութեանը: XVI

XIII դդ. Երևան եւ գուրխ Լեւոնապետի եւ Կեօրց Իկեւաջու օղ-
 դադրական-կենտօղրական աշխատութիւնները: XIII դ. Նեղինակ
 Վարդան Լեւնէլցին իր թրականական աշխատութիւնները գրում
 է միջին Հայերենով, տեղ տալիս կենդանի խոսակցական լեզվի
 փաստերին, արտահայտւում հանած այդ լեզվի իրավունքներին,
 հանդէս գալիս որպէս լեզուների նովատորական շարժում,
 հայտնում եւսկիւսիւստեղի կտրածիցը հիշեցնող մի տեսակետ,
 փոքր անում եւզացնելու իրաւագրական թրականութիւն սահ-
 մանները՝ օտնանուփակելով աչն խոսքի մասերի ստանալով
 շոգնաննէս Երցնիացին: XIII դ. վերջերին կազմում է թրականու-
 կան ետր կոմպիլացիա, որի մէջ տեղ է տալիս միջին Հայերենի
 խոնարհման փաստերին:

XIV — XV դդ. Երևան եւ գուրխ թրականութիւնն աչն այլ աշխա-
 տութիւններ, թրականական կատեխիզիսներ եւ թրականական
 վերլուծութիւնը նվիրված հատմաներ: Կազմում են մի շարք օր-
 դովորագրերի այբուբենների համարժեքումը, որոնցից մեկում հայտ-
 նայւնալէց արվաններին այբուբենը: XIII դ. արտաւիշ Կիրակոս
 Գանձակէցին կրի է տունում մանչուական բուսեր, սոս մեղաւանան
 լեզուների գրամոր ստուգիլը հիշատակութիւնն է եւ կարծու արտեց
 սեի մանչուագրութիւն հասար:

Լեզուների բազմազանութիւնն հարցի մեկնարանութիւնը. —
 Ընդունելով լեզուների բազմազանութիւնն սուսաւազման աստփու-
 ծանչալիլն տեսակետը, միջնօղարչան Նեղինակները տարբեր ձեով
 էին գնահատում այլ փաստը: Գոմմատիկ մասնագիտն կողմա-
 կիցները այն գնահատում էին որպէս աստփանայիլն սլատիս Հա-
 մեմատարար ազելիլն սղատախոս մարդիկ, ընդհանրատակը, այլ
 բազմազանութիւնը գրական գնահատական էին տալիս: Այսպէս,
 XIII դ. հայ գրեանական Վարդան Լեւնէլցին այլ թուր սլատ ինչ
 բարի էր համարում՝ լեզուների բազմազանութիւնը գրեւելով որ-
 պէս զայնների մի գեղեցիկ ներդաշնակութիւնը, որի մէջ սմէն յն
 գու իր տեղն ունի եւ լրացում է մլտարի: Կույն այլ Վարդան
 Լեւնէլցին թողել է լեզուների արտաքին հատկութիւնների գրպակ
 նկարագրից իր օճատմութիւն տիւղերական աշխատութիւն մէջ.
 Համեմատելով աստփուցում լեզուները եւտեսականի նետ, ես գրում

1 Հմմտ. Проф. А. Шапидзе, Новоникитский алфавит Кавказ-
 ских албанцев и его значение. Тбилиси. 1948:

2 Հմմտ. Գ. Ջահուկյան, Պերսիանական եւ ուղղագրական այլ
 խոսակցութիւնները հին եւ միջնօղարչան Հայաստանում. 1930, էջ 260:

էր. «...ի խոշոր լեզուէն առաջնոյ և ի կոպտամէ սիւսիկագոյն հերկենացոց և սաստկագոյն հոռմաչեցոց, հոնն սպառեական և ասորին աղօղական, սլարսիկն պերեական և աշանն Կեդեցիական, դուրն Ռադրական, եզիպտացին խարսպիաւայն և Կնդիկն ճճուող, և հարև ևս ամենապարս և համեդական. և որպէս ազգի ազգի գոյնք քնդեցկութիւն ստնեն և զանաղափանք հասարկաց, այսպիս և յեզուոց դանազանութիւնք»¹:

Յ. ԱՍՈՐԿԱՆ ԼԵԶՎԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ասորական լեզուն և գրականությունը. — Ասորիքը գտնվում էր Արևմտյան Միջագետքում: Ասորիքն ասելով սովորաբար հասկանում են Բղեսիա քաղաքի և նրա շրջապատի մարտահ գրա հիմնված լեզուն, որ պատկանում է սեմական լեզվախմբի հյուսիսային խմբին՝ կազմելով արամեական լեզուների կենտրոնական հաստիքը: Ասորական գրականությունն սկսվել է մովսէսյան վաղ քաջ ևսահանսպես լայն ժամայ է ստացել քրիստոնեություն ժողովրդի հետ (II դ.): Ասորական գրականության ծաղկման շրջանն ընկնում է III—VI դդ.: Արարական տիրապետության սկզբնական շրջանում, մինչև IX դ. վերջը ասորական գրականությունը դեռ շարունակում է ինքնուրույն գոյություն ունենալ: Իրանից հետո արարական գրական լեզուն սկսում է դուրս մղել սասորիները. այն դառնում է մեռած գրական լեզու՝ իր գոյութունը ծաղ ստելով դեռ մինչև XIII—XIV դդ.: XI դ. ասորի գրական նխադիտ Ռչիա Բարձրանյան (975—մոտ. 1050) որոշ անջատք գրում էր խոսակցական լեզվով՝ արարներենով, որոշ անջատք էլ դուրսհանարար և՛ արարերենով, որ կենդանի խոսակցական լեզու էր, և՛ ասորերենով, որ մեռած գրական լեզու էր²:

Ասորիների կուլտուրական դերը արաահայտվեց ևսն այն բանով, որ նրանք տրաքեիերին հարգողական զուրմին հուսական կուլտուրային, այդ թվում՝ և նրանց որոշ լեզվարանական նվաճումներին: Արարական լեզվարանության ծաղման ու դարգացման վաղ շրջանը զգալի շափով կարգված է ասորական ուզգեցություն հետ:

Մեծի և Վարդանաշ Բարձրերեցեւոյ Պատմութեն անե-
գերական, 1887, էջ 101

² Վճռ. Ա. Крыжский, Семитские языки и народы, II, М., 1910,
էջ 108—112.

Ասորական Բերականորչան սկզբնավորումը — V...VI դդ. ասորիների մտաւարդն սրահանջ է զդաջվում բանասիրական-լեզվաբանական աշխատանքի՝ V դ. վերջերին Իրոնիսիոս Քրակացու Եփրականական արվեստը Թարգմանվում է ասորիերեն՝ VI դ. Թոսիֆ Հոսրաշան (Խուլդիսատանցին), որ համարվում է ասորական առաջին թրսուկանը, կազմում է թրսուկանական ձեռնարկ արեւելյան ասորիների համար, որոնց բարբառը տարբերվում էր նոգեւրայի բարբառից։ Անի և մի այլ աշխատութուն՝ համահունչ և տարիմատը բուռնի մտաբնու համարվում է որոշ կետադրական նշանների գյուտարարը։

Ասորական Բերականորչումներն ու բառաբաններ VII—XI դդ.—Ասորական լեզվաբանութեան շուրջ զարգացումն սկսվում է առանձնապէս VII դարից. երբ եւսի՝ դրական ու խտտեցական լեզվի ուժեղացումը սարքերակումը և տարիների արարացման պրոցեսը անհրաժեշտ են զարմեում դրական լեզվի քերականական ձեռնարկների կազմումը, ձայնավորների հասակ նշանակումն ու կետադրական-ուղղագրական հարցերի մշակումը, նրկորդ՝ ասորիների Թարգմանյական գործունեութեան Թագաւումը անհրաժեշտ է դարձնում անբասնի բանասիրական մշակումն ու ճշտումը։

VII դ. հեղինակ Անան Իշան այդ դարի կէսերին դրում է վերժանութեան, ուղիղ թնփրցանութեան և դժվար բառերի արտասանութեան մասին մի դիրքը նա զբաղվում է նաև տարբեր հեշում և իմաստ տեւերող համոզիր բառերի հարցով։

VIII դ. միարևակ-յակոյրիականից Յակոբ Աղետացին դրում է թրականական-ուղղագրական աշխատութեաններ, զբաղվում է ձայնավորների նշանակման հարցով, իտարաբար նրա հետևորդ, Կորը այդ նպատակով ստատարում են ձայնավորների հունական նշանակումները՝ դրանք հարմարեցնելով կղեւական արտասանութեանը, նույն ուղի դարում նեսարթյանները արեւելյան արտասանական ձայնավորների արտասանութեան համար մտցնում են տողատակային և տողայինիւային կետեր։

IX դ. հեղինակ Հոնիշ Իրն Իսհակը, սպտվելով Անան Իշուից, կազմում է բառարան, որտեղ հասակ ուշադրութեան է դարձնում

1. Das Christliche Geschiehte der griechischen Literatur, 6-te Aufl., II, էջ 670. 2. Յայր, Краткий очерк еврической литературы. 1912, էջ 64, Թարգմանութեան համարում է VI դ. հեղինակ Արքիթ Գրիշը, բայց Մեթոք, Historia artis grammaticae apud syros, էջ 7, գտնում է, որ այն Օրգիշ չէ Թարգմանելը։

հունական բառերի բացատրությունները, և գրում է «Նորքերից նշան-ները գիրքըս Հոնելյնք ասորիներից առաջինն է, որ ընկաթյանն է հնթարկնի շորտոշյուսակուն Նարքնք, խոսեց ասխաղասաթյուն-ների պայմանական կարգակցության մասին»։ Հոնելյնի սկսած բա-նարանագրական աշխատանքը շարունակում են Արտ-Յուսյա Բառ-Մեղադրին (Մ զ. վերջ), Հոնելյնի աշակերտ Բառ-Ալին։ Հե-տան Բոռ Բար-Աարտշվաշը (միևնչև 922 թ.) և Ասորական այս բանա-րանագրական աշխատանքի յուրատեսակ ամփոփումս ասուքս է Հասան Բար-Բահրայը (Մ զ.)

Արարերենի անոթ սեպեպուսթյունն ստիպում է կազմել այս-բերեկ-ասորիքին բազարան. այս գործը կատարում է Մ զ և զինակ Բլյա Բար-Շինտյան։

Ասորական քերականությունները կազմվում են մեծ ճանապարհ-հանդական օրինակումի վերևում հիշատակված բար-Շինտյան այս պիտի քերականության վերջին հեղինակներեց է։

Առաքական մեծականական սխտեմը ստուգեմնի կհասնումը կիրառելու փոփոքեր, — Մ I—Մ III գց. փարձեր են ստիպում արարա-կան քերականության օրինակով ասորական քերականություններ ստեղծելու ուղղությամբ։ Այդպիսի առաջին շնորհոված (բով լեխ-տեմավորված) փորձը Մ I գ. կատարում է կաթողիկոս Իլյա Միլ-հանցին, որ դժուր հետևողական ընթացական քերականական սխտեմի կիրառման մեջ, Հիտազուրում ամենի նաշոված գրքով է կատարում Քրիզոստոմ Արտ-Մարաշ Բար-Ներքնյը (Մ III գ.), որն իր քերականությունները (մեկ քերական է երկու լամանաս) կազ-մում է Մ II գ. արարական քերական Համաշարի սքինակով։ Սգուվել է և նախորդ ասորի քերականներեց, կատակական մտկոյ եղևասցու՝ կորստ քերականությունեց, Արև է բարձրաթիվ յուրու-ստպիական դիտողություններ։

4. ՍԼԱՎՈՆԱԿԱՆ ԱՆՁՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ

Խոսքը Ֆեոնոսիզեցը և նրա ժամ սյուվոնակյան գրեթե մա-սինս աշխատությունը.— Մշտվածական մտղավորվածների ուսմ շքը շանի լեզվարանական աշխատանքի առաջին նմուշը բաշյուս-Նարար Ֆեոնոսիզեցի (Մեռաքե. Ի. Մ զ.) — Խոսք սրականական գրեթե ճարտես աշխատությունն է։ Այնուհետև ներկանկար ստեղծ է սրակա-նական գրեթե սեպեպական հատկությունները և գլխաթի նկարա-գիրք՝ վկայելով նախան գրուպոլիզան և կիրիլլիցան՝ ինչ-որ այս

գրասխատե՛ր հետքերի մատիւ միտմանակն եւ զինում է շո-
մի կամօրից բարոգիշեիցի դեմ՝ սլաշտարանէսով սլազոնեների՝
երկնց լեզվով աստվածաշունչ սեննալու իրաժանսը:

Քերականական աշխատարարաններ.— Ալազոնական ժողո-
վորացիների մոտ X—XIV դդ. Լրեան ևկած թրազանութունները
ուչ շրջանի բյուզանդական բերականական աշխատութունների
կամօրիշատիվ թարգմանութուններ էին՝ սլազոնական ևկեղեցու
պաշտանական լեզվին՝ հիկեղեցա-սլազոնեիքնին կամ հին սլազո-
նեիքնին հարմարեցված: Իրանցից առաջինը Բուլղարիայի Էկղարիս
Իտանին (X դ.) վերադրվուչ «մեթ իտաքի մատիի մատին» (сѢ-
СЛОВИИ ЧАСТЯХ СЛОВЪХ) աշխատութունն է՝ որը հետագայում
զգալի հեղինակութուն է վաշելել և մեւ է հասել XV—XVII դդ.
արտագրութուններով: Արբը գիտնական Կոնստանտին քերական-
ի աշխատութուններից ատեմով սլամատտակի հաճաքա՛ իտա-
թերս (сСловаца вкратце избранна») կամօրիշատիվ աշխատանքը
եւ գգալի տարածում է սեննցել, ուչն օգտագործվել է և Առակով-
յան Ռուսիայում: Հիկեղեցական դատողութուններ կան հիշված
Քուան Էկղարիի՝ Ի. Իամակիևուի աստվածաբանության թարգ-
մանության առաջարանում:

Բառացանկեր.— Այս շրջանում երևան են գույիս ևակ գանա-
զան բառացանկեր, որոնք բացատրվում են հին սլազոնական և
ոտարտգգի անծանոթ բուսերը: Այբբիտի մի բառացանկ կցված
է «Новгородский кормачий»-ի ձեռագրին 1242 թ., 1431 թ. հան-
գեւ է գալիս համատիպ մի այլ բառացանկ:

Աղղաբական հաւցեր.— 1440 թ. Յուկուր Պարիզովիչը գրում
է անալիսն աշխատությունը լեհերնի հելյունարանական-որդա-
որսկան հարցերի մասին:

III. ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱԶԻԵՅՈՒԹՅԱՆ ԱՈՐԻՏ

I. ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԼՍԶՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Լեզվի ծագման տեսություններ

Լեզվի (արաբերեն լեզվի) ծագման հարցը.— Հեղի ժողման
հարցը արաբական գիտական միտքն զբոսեցնող կարևոր հարցե-

¹ Ըստ Յագիչի՝ այս վերնագրեր կույնությամբ թարգմանված է բու-
զանգան բերականության այն հոդվածների վերնագրից, որոնք վեր-
գրվում են Թեոդոսին կամ Թեոդորոս Պրոքրոստիին (XII դ.):

րից մեկն է Եզեյ: Այս Հարցի լուծման մեջ նկատվող ուղղութիւնները մոտավորապէս նույն յետւոյթն ունեն, ինչ ՚ի՛ն Հոսեանաւանու տարօր զննների մեջ հանդեպ եկող տարակարծութիւնները, միայն թէ յտեւոյթ է մոտանալ, որ արարական գիտական միասն գործու էր մահմեդական կրօնի գոգմատիկայի սլայմաններում, որը չէր կարող իր կնիքը չդնել հարցի լուծման վրա:

Արարական գիտնականների այն մասը, որ հենվում էր դուռանի (մահմեդականների արարական գրքի) սնտուրիկի հեղինակութիւն վրա (առանձնապէս մութարարիները), չէր կարողանում լեզվի աստվածային ծագման մէջ Այս ուղղութիւնը հարողները կարծում էին, որ լեզուն եւրջնելած և մարդկանց հաղորդում է իրեն՝ աստծու կողմից: Նրանց համար հիմք էին ծառայում զուտանի հետեւյալ ասույթները: Նոյ (աստված) ստորիցրից Աղտախի մայր սնտուները (2-րդ սուրահ, 29). «Մենք լինք ուղարկել նրա լեզվով (խօսող) ոչ մի մարդարեմ (14-րդ սուրահ, 4). Նրա (աստծու) նրան. ներքեց են նրկնքի, նրկրի ստեղծումը և ձեր լեզուների ու զույնի տարբերութիւնը» (30-րդ սուրահ, 21): Այս կարծիքը առանձնապէս լայն քննութիւն է ենթարկում X դ. հեղինակ Իրն Ֆարիդը իր «Արարիներն լեզվի իմացութիւնը» աշխատութիւն մէջ՝ առարկելով լեզվի ծագման՝ փոխադարձ համաձայնութիւն ու սահմանման արդիւնք լինելու անսակեծի դեմ: Նա նշում է, որ հայտնի չէ որեւէ դեպք, էրք արարիները համաձայնութիւն մը որեւէ բառ կամ արտահայտութիւն ստեղծած լինեն: Սակայն Իրն Ֆարիդը այն կարծիքին չէ, որ լեզուն հանդեպ է եկել մի ժամանակ, միանգամից, այլ ցատում է, որ այն աստծու կողմից Աղտախի և Նոտայա մարդարեներին հաղորդել է աստիճանարար, միելն Մուհամմադը, որին աստված հաղորդել է այնպիսի լեզվական փոփոխութիւն, որ նախորդներին չի հաղորդել:

Գիտնականների կրկնորդ մասը (տառափելապէս մութարարիները՝ դուռանի բացարձակ նշարտականութիւնը լծտեաշողները), որոնց զեմ սլայմարում էր Իրն Ֆարիդը, պնդում էր, որ լեզուն ոչ թէ եւրջնելած կամ հաղորդման արդիւնք է, այլ փոխադարձ սահմանման կամ համաձայնութիւն: Այս տեսութիւնի մէջ կարելի է տեսնել շուճականն ընտր. - ի շարունակութեւր, Թագայն այս տեսակեծի կողմնակիցները, այնուամենայնիվ, համաձայնութիւնը կապում են իմաստուն սնտանտիքիներին հետ: Ըստ երանց՝ երկու, երեք կամ ավելի իմաստունիք հազարվելով մի անդ՝ կարիք են դրուցել իրենց հայտնի առարկաները, որոնք սնտիցուսպիս սուկու

չին, արտահայտելու բառերով. կրտսեց կարիք են զգացել արտահայտելու նաև աշխարհի քաղաքացիները, որոնք անմիջապա զգայելի չեն. հետո իմաստունները մարդկանց սովորեցրել են այդ բաները ևնտազայամ համաձայնությունը տարողվել է և այլ լեզուներին վրա՝ նույն առարկաներին տարբեր անվանումներ տալու համապարտո՞վա Այս տեսակետի մասին հուշարդատ է Մ. Գ. քննական Իրն Արևելին՝ իր սկսականություններու աշխատության մեջ:

Այլև Իրն Արևելին հիշատակում է մի այլ տեսակետի մասին եւ, որը կարելի է որակել որպէս բնածաշնական տեսութիւն սաղմն Այս տեսակետի կոտմունակիցները գտնում էին, որ մարդ լեզուններն առաջացել են բամբ աղովիւ, կայծակի որոտին, քրի խոտորին, ձիւ վրնջյունին և այլ լսելի ձայներին նմանվելու միտքով: Այս բացատրությունը համարական համարելով հանդերձ՝ Իրն Արևելին գտնում է, որ արարելների ստամանատրությունն իրեն այլ տեսակետի է մերել:

Վերջումն, արարելների մտ սակա են նաև տարբեր տեսակետներին հաշտեցման տեղիկներու: Այսպէս, Ա—Քէ Գ. Իրտաղէտ Իրրահիմ ալ-Բուքերահինն գտնում էր, որ ստուգատ հաշտող է մարդկանց այնքան, որքան անհրատեղա է կղել իրար հուսկանալու համար, իսկ լեզվի մէջ զոյութուն տեղեցող մնացած բաները մարդիկ հարտատել են վրտադարն համաձայնությունը:

Բ. Դիդակտիկ-Ֆիլոլոգիական լեզվաբանություն

ա. Քերականություն

Արարական լեզվաբանությունը և նրա սկզբնավորման նախագրչալները. — Արարական լեզվաբանությունը արարական դիտակրթական սխտեմի մէջ կարներ տեղ էր գրաւում: Այդ լեզվաբանությունն սկզբնավորումն ևս սիրտորեն կուսլամ էր մի կոտմից՝ հին տեղորտերի, այն է՝ դոտանի տեքտի, բանասիրական ուսումնատիրութիւնն, մեկնարանութիւն (Տյտելու և հատկատելի դարձնելու նալատակով) ու մշակման, մյուս կոտմից՝ գրական լեզվի նորմավորման պահանջի հետ. գրական լեզուն, որ ժամանակի ընթացքում զգալիորեն տարբերվել էր խոսակցականից, հարկավոր էր զերտ պահել արարական բարբառներին և այլապի մոտալմաններին ազդեցութունից: Մակուն, և՛ ի հունական ու հեղկական լեզվաբանությունները տեղախա զարգացման արդյուտեր էին, ապա արարական

լիզվորանուկիցուկը ակզյուսափորվեց մասամբ Ննդկահան, մասամբ էլ Շոնեական լեզվարանության արդենցության տակ. վերջինիս արարենքը նախապես հաղորդակից եղան ասորիներին միջնույնությամբ Անհրատիչտ է եղել, որ արարական դիտության զարգացման նարցում կարենք դեր խաղացին նրանց կողմից նվաճված ժողովուրդներինց յույները, պարսիկներն ու ասորիները. որոնք պարզազման ավելի բարձր սաստիմանի վրա էին կանդուած: Այստնաեղևրհ, արարական թերականությունը զդաշի իերենուրույնություն ունի. մանափանդ որ պարսիներին կատարցվածքը արմատապես ասորիերիցում է օանակրիտի և Նին հունարենի կատարցվածքից:

Արարական հանրագիտները լեզվի ուսումնասիրությունը բաժանում էին Տ դիտավոր դիտության.

1) Ilmu-l-lughah բառագիտությունը.

2) Ilmu-s-sarf կամ at-tasrif ձևարանությունը և Նեչյունաբանությունը.

3) Ilmu-n-nabw ---յարանուսությունը.

4) Ilmu-l-ma'ani խոսքը մտքին նամապատասխան կատարցելու փոսությունը.

5) Ilmu-l-beyan միտքը համեմատություններին (tajhib) փոխաբերություններին (istiareh) և փոխանուսություններին (kinayah) միջոցով պարզ շարադրելու գիտությունը.

6) Ilmu-l-hadi' ճարտասանական պատկերներին օգտապարծման գիտությունը.

7) Ilmu-l-'arad ստղաչափությունը.

8) Ilmu-l-qawafi սիթմիկան.

Այսպիսով, արարական լեզվարանությունը պարունակում էր լեզվարանության բարձր ճյուղերը՝ բառագիտությունն ու բարարանագրությունը, թերականությունն ու Նեչյունարանությունը. ռնարանությունն ու ճարտասանությունը՝ պոետիկային վերադիրող սեղեկություններով Նուդերնա թե որքան մեծ է եղել լեզվի նկատմամբ արարենիթ ունեցած հետաքրքրությունը, երևում է սյն փաստից. որ XV դ. վերջում ապրող Մույութին՝ Քերտկանների և բարարանագիրներին գրասիւմբերս աշխատության մեզ հարչվում է շուրջ 2500 դիտեական լեզվարանի:

Արարական յուրատեսակ թերականական սխանմն ընդգրկում էր վերոհիշյալ փոսություններինց Ջ-րդը և Ա-րդը՝ հեչյունարանությունը, ձևարանությունը և շարանչուսությունը:

Իրենք արարենից արարական լեզվարանություն ծագումը կա-

պում են այլազգիներէր կողմից արարւրեն չեղջի արտաբազման առջնն առնելու պահանջի հետ: Մահույն չեղջիական գիտելիքներէր զարգացման նպատակով պիտուէր նախաձեռնել զբաւանի տեքստի ճիշտ մեկնարանման և տարբերութիւններէր առաջն տոնելու պահանջն էր VII դ. կէսին Նրապարակում և զուտանց: Հարկաւոր էր զուտանի տեքստն օժտել անհրաժեշտ կհատարուէր մասն և նշանակել ձայնաւորները, որով և զրազգում են հետագա քերականները: Այս կապակցութեամբ վարկ են ստանում չեղջի ուսումնարարութեան հարցերը: Կայնաւորներէր առանձին նշաններն միջոցով արտահայտելու սկզբունքը արդեն V դ. կիրառուում էր ասորիներէր կողմից: Արարներէր այս ուղղութեամբ կատարած աշխատանքը, անյուշտ, գիրք չէր տարական տղանքութեանից:

Արարական էրականական սիւտեմի ստանձնանատկութիւնները.— Քանի որ արարական քերականներէր կարծիքով յատկ այս կամ այն ժողովութեան պայմանաւորումն է խոսքի մէջ այդ բառի կատարած ֆունկցիայով, ուստի և նրանք ետեւ տարիս են շարահայտական կանոնները, տղան սնցնում յուսերի փոփոխութեան եկարագրութեանը:

Արարական շարահայտական հակացութեաններէր հիմքով զբնութ շխաթ (kalam) և ճնախադասութեանն (sumleh) բառերն սկզբնապէս համարչաւ երկնիմաստ էին. նրանք արտահայտում էին ժառանգորագեւ հունական ընդհ. շխաթ (հին հայ. շխաթ) առումները:

Հետագա քերականներէր մեծամասնութեանը ատարին տերմինը կիրառում է ընդհանրապէս նախադասութեանը նշնչու համար (չինի այն պարզ, թի բարդ), իսկ երկրորդը՝ միայն պարզ նախադասութեանը նշնչու համար (չինի այն բարդ նախադասութեան կազմում, թի սչ):

Յարաբանչուր նախադասութեան համարելով դատարարական արտահայտութեան՝ արար քերականները տարբերում են եկեղակաւ (musnad օղջի ստորոգայտը վրանն, ընկցուելն) և ստորոգայտ (musnad ստորոգայտը, ընկցուելն). եկեղակայի և ստորոգայտի միացումը դատարարութեան արտահայտելու համար նրանք կոչում են ի.է.ձի (ստորոգայտն, ընկցուելն):

Այս եկեղակայի և ստորոգայտի՝ նախադասութեան մեջ զրազմած տեղի, արար քերականները տարբերում են նախադասութեաններէր 3 տիպ՝ անվանական (նրր եկեղական նախադասութեան սկզբում է), թայական (նրր թայն է նախադասութեան սկզբում) և

պարտադրական (երբ պարագան է նախադասության սկզբում), նախադասության սկզբում դիմաց ենթական կոչվում է *subtēda*, սկզբում ընթացիկ՝ *in il* եզրնայն, ստորագրյալ կոչվում է *chaliat* Ենացողում է կամ *in il* եզրնայն թյուն, Երաչն:

Ըստ արտահայտության ընթացիկ ստորերկում են 1) պատմական նախադասության ներքին (յունեհ *xabarlyxan*), որոնց մեջ ենթական ժամին հաստատվում կամ բացատրվում է որևէ հատկանիշ և 2) որևէպես (յունեհ *insäyghan*), որովք արտահայտում են ցանկություն, հրաման, հարց, արգելք և այլն:

Ըստ կոչվի՛ նախադասությունները շինվում են մեկ և փոքր մեկ են համարվում այն անվանական նախադասությունները, որոնց ստորագրիներն արտահայտված են ամբողջական նախադասությամբ:

Բացի գլխավոր անջամներէջ, արարները ստորերում են 6 տեսակ գրուցողիչներ (հակալի)՝ 1) ինդիքներ (յունեհ *in il* Ենացող), 2) վիճակի սյուրագաներ *in il*), 3) տրուումներ (*in il*), 4) բաղադրություններ (*in il*), 5) հատկացողիչներ (*in il*) և 6) բացատրողիչներ (*in il*):

Բայերի շարահյուսական հարաբերություններն արտահայտող հեռաբանական թեքումը ստորերերը նշանակում են *in il* թուրք՝ այս անվամբ հասկանալով բայերի (և՛ անունների, և՛ բայերի) վերջին ձայնավորների փոփոխությունը: Արեւմտիցիներ այս բառը չի սահմանում, բայց բառավերջի ձայնավորների փոփոխությունը, որ կատարվում է խեղափոխ բայերի պահանջով, կոչվում է *in il*-ի՛ թեք, այն չ՛ թեքան վերջագրություններն են անունների և բայերի թեքան՝ միևնույն անունով կոչելը բացատրվում է հալվանար 2 հանգամանքով, 1) արարներների հատկացվածքով, որը հարվածան է խոստովանան (նշանակալի) տարբերությունները արտահայտում է բառավերջի միևնույն և, 2) ձայնավորներով: 2) Արեւմտանիցի ուղեցուցչամբ: Ինչպես նշն ենք, Արեւմտանիցի *in il* թուրք նշանակում էր անունների և բայերի ստորերը մեկերից կատարվող բարդ փոփոխությունները: Արարները ստորերում են 3 տեսակ թեքում՝ 1) *in il* (բարձրացում)—ս անվանալի տեղադրությունը, որ արտահայտում է ուղեցուցան հարված և բայերի սահմանական անկատարը (նշանակ), 2) *in il* (հարաբերում)—ս անվանալի տեղադրությունը, որ արտահայտում է անունների հարաբերական և բայերի ստորագրականներ, 3) *in il* (զրույցում) կամ *in il* (հեղեղում)՝ ս անվանալի տեղադրությունը, որ արտահայ-

տում է անտեներքի սեռականը և 4) ՅՆԸ: (Նախում) — Լաչնազգորթ բացակայությունը (կրտ վերջում վրայությունը), որ արտահայտում է քայրի ճարտարական անկատարը (ներկայում):

Քեղանուր ամամբ արտքները մեծ նվաճումների հե հասնում լատի ձևարանական կաղմի ուսումնառությունը լեռնագագանում, որով հետադարձում զգույն յափուլ ազգում են Եվրասիական լեռնաբանության վրա՝ ընդհուպ մինչև Բուպյի աշխարհագրությունը, երանք տարբերում են արմատը (արտքներում այն հիմնականում հուրաբանական է), հասակ կերպով պատկերացում հե մասնակազորման և երբքին թեյման երևույթները:

Կարակցված խոսքի մեջ բառերի կրած հնչյունական փոփոխությունները արտքները քաղաքում են արտասանության հնչյունական ձգտմամբ:

Ներյունարանության բնագավառում արտքների ունեցած նվաճումները դժուր լուրով քերականացում են անուրի յիզմարանություն՝ այդ բնագավառում ունեցած նվաճումները, մասնակազոր ներկայիս յիզմարանության նվաճումներին: Արարները հասակ կերպով տարբերում են հնչյունն ու տարր, հնչյունների դասակարգումը կատարում են ֆիզիոլոգիական-ակուստիկական հիմունքով, այսպես, նրանք տարբերում են ձայնիկ և իուլ, բաց և փակ, լարված և չլարված հնչյուններ, որոշում են հնչյունների արտաբերման տեղը, լեզվի բարձրության աստիճանը և այլն: Արարները մեծ ուշադրություն են հատկացում կատակցության մեջ հնչյունների կրած փոփոխություններին (փոխազդեցական հնչյունափոխությունը), խոսում լեզվի հնչյունական կատակցության վրա անալոգիայի ունեցած ազդեցության մասին և այլն:

Առար հիտականները մինչև Սյրավելյու հանդես դար. — Իինյե VIII դ. երկրորդ կեսը, երբ հանդես է գալիս արարների քերականության տալիս հանդամանայից և լայն տարածում գտած քերականության հեղինակ Միքազելյին, հայտնի են նաև այդ քերականների անուններ, սակայն դրանցից կամ որևէ աշխատություն չի հասել, կամ հասել են քերականության հետ կազմակերպ կերպով առնչվող, այլև քերականության այս կամ այն մասնակի հարցին նվիրված աշխատություններ: Արարական հեղինակները այդ քերականներից Առար-Առավազին համարում են արարական քերականության տարին առհմանողը, եւ որք է դատույթությունը գործող անձի և սքեկտի (խեզրի), արարական բարբերի մասին և այլն: Ռմանք նույնիսկ հայտնի Առար (536—567)

են վերագրում խոսքի լեզուների այն եռամասնյա բաժանումը (անուն, բայ և մասնիկ), որ հետագայում սովոր հիմքեր է գրում արարական ընդհանուրության մեջ: Մինչև Թերապևտիկ նշվում են նաև Մադագիթի (Արու Ամբ Բուա յ. Մամար առ-Մադագիթ) և Լու (իս այ-Ցարադիդի (Արու Արդու. Բ. Թահման ալ-Խալիլ յ. Ահմադ յ. Ամբ յ. Թամիմ ալ-Աղդի ալ-Թարադիդի ալ-Ցահմադի ալ-Թասրի) անունները որանցից տաջիկը գրել է սեփոգովածու: Կուզված թերակառուցան սխառնմաստիկ երկը, երկրորդը Շայունի է որպես ճնկրատու բառերի գրքի և սաղաշափուկանը նվիրված գործերի հեղինակ: Իմունք նշում են, որ Միրապիդիկն չարացրել է Մադագիթի գիրը՝ յուսնելով իր տառիչը Խալիլի դիտողություններով և ներկայացրել որպես ինքնուրույն աշխատություն (Մադագիթն էղել է և՛ Խալիլի, և՛ Միրապիդիու ուսուցիչը):

Խաարայի և Կուֆայի դպրոցները.— VIII դ. արարական թերակառուցան մեջ հետադարձությունը նշում են Երևու դպրոց՝ Թաարայի և Կուֆայի Արաբիցից աղաչներ թերակառուցան կանոնների սահմանման հարցում հնկվում էր դասական հեղինակների լեզվի վրա և ավելի խստապահունք էր թերակառուցան կանոնների պահպանման հարցում: Կուֆայի դպրոցի ներկայացուցիչները մեծ ուշադրություն էին հատկացնում խոսակցական լեզվին և դասական լեզվից կատարվող շեղումներին ու բացատրություններին: Այս պատճառով էլ Թաարայի դպրոցը հետագայում ավելի մեծ հեղինակություն էր վայելում:

Այս երկու դպրոցների որոշ սարաձայնությունները շարունակվում էին և հետագա դարերում, որ հիմք է սալիս IX դ. թերակառու Արու-լ-Արբաբ Ահմադ Սուրաբային և հատուկ թերակառուներին՝ այս սարաձայնություններին հատուկ աշխատություններ նվիրելու: Սակայն որոշեն IX դարից սկսած՝ շատ թերակառուների ժամանակն էր և նկատվում մեղմացնելու երկու դպրոցների ծայրահեղությունները՝ երանցից աննելով այն բարբոսը, ինչ անհրաժեշտ էր թվում իրենց:

Թաարայի թերակառուներից Շայունի և Միրապիդիկն, Արու-լ-Հասան ալ-Անֆալ Միրջակիս, Արու-լ-Ռաման Բնք ալ-Մադիսին, Արու Մամար Մալիհ ալ-Ջարմին և ուրիշները:

Կուֆայի դպրոցի հիմնադիր է համարվում առ-Թուաֆի

1 Վ. Գ. Գրիգորյան. Очерк грамматической системы арабов, СПб, 1879, էջ 8, Բ. А. Зяезников. История арабского языкознания, М., 1968, էջ 47:

1. Մեծապետութեամբ -- Արու Զարար, Մուհամմեդ Կ. ալ Հասան Բ. Արու Սասան), որի սուզակերտներինց են ալ-Կիսրաին (Կիրու-յ. Հասան Կիյ Կ. Համզա Կ. Արգուլլահ Կ. Սաման Կ. Ֆեյրուշ) և ալ-Ֆեռան (ԱՀղ-Կիշլու -- Արու Զարարիա Մուհեյր Զիտո Կ. Արգուլլահ Կ. Մենզուր աղ. Գալլամիյ Կ. Կերքինս իր ուսուցչի մահից չհետ դատնում է Կուֆայի գաղտնի գրութը (մեռել է 822 թ.) Թե որքան մեծ ուշադրութեամբ էին դարձնում Կուֆայի գաղտնի ներկայացուցիչները կենդանի խուսակցական լեզվին, կրնում է այն փաստից, որ ալ-Կիսրաին երկար ժամանակ ապրել է բուլժոր արարների (բեզուհեներին) մոտ, նրանց չեղուն սուսմուսախրելու նպատակով:

Կուֆայի գաղտնի ներկայացուցիչների աշխատութեաններինց յայտնի են Ֆեռայի չձողվածները: (Ա-ՍԱԻԼԵ), ղեկավարների, Նեղինակը սգալի շափով ենթարկվել է Սիրավեյուտ արգելախառնիկներ: Աշխատութեանը պարտական է 45 ղողված, որոնք մեզ չեն հասել և որոնց մեջ քննվել են հիմնականում Գուլի (ձեռքարտութեան և հեյունաբանութեան), հարցերը:

Բնարայի և Կուֆայի գաղտնիների տարածությունները արտահայտվել են ոչ միայն տարրեր սկզբունքների կիրառութեաննց ստացված տարրեր արդյունքների, այլև տուանին բերականատիտ նարցիների մեկնաբանութեան մեջ: Այսպես, բառերը բաժանելով նախատիպերի և անանցյալների, նրանք տարրեր կերպ են մտածնում այն հարցին, թե ո՞ր ձևերը պետք է համարվեն նախատիպ. բարբաղիները նախատիպ մեկը են համարում գործողութեան տեսաները (մասպարը)՝ նշելով, որ դրանք բացի գործողութեան և վիճակի գաղափարից, բերականակալն այլ գաղափարներ չեն արտահայտում. կուֆայցիները, ուշադրութեամբ դարձնելով այն հանդամներն իրա, որ մասպարները ենթարկվում են արմատական տարածիս փոփոխութեան, այսպիսի հիմնական (նախատիպ) ձև են համարում բայի կատարելու կերպի (անցյալ կատարելու ժամանակի) արական սևոթ 3-րդ դեմքը՝ այլ կերպ ասած՝ բարբաղիները մտածնում են նարցիին իմաստալին ասումով, կուֆայցիները՝ ձևական: Բարբաղի բերականների կարծիքով՝ նախադաս և նախկան գրվում է սեղանական հղովով, որպես նախադասութեան սկզբում գրվող բառ, որովհետև նախորդող ինքնասուտ շեռննայն աչքպիտի տրամարանական տեսակ է ասեղծում, իսկ նրա որոշիչը գրվում է ուղղակիակով այդ նախադաս և նախկույի պահան-

յով. կուֆացիները դառնում են, որ նախադրու ենթակայի և կրու
արտչէ՛ ռեզուսկան հնչողք փութադարձ սրահանքով է:

IX դ. այս կրկու քերականական գրգռոցներէ միազորման հի-
ման վրա առաջանում է Քաղզաղի քերականական գրգռոցը, որի
վաղ երկրայայտչիչնեմից է նախնի ունարան և դրականազեւ
Իրն Քոթէյման (միւ. 553 թ.):

Սիրաւ(եյղ)ն և երա միականական պոժուճնուլլուներ.— Բաւ-
րայի քերականութեան ամենից ամիցի աչքի ընկեող ներկայա-
ցուցիչը Սիրաւ(եյղ)ն է:

Սիրաւ(եյղ)ու աշխատութեանը հայտնի է «Իրքեր» անվամբ և
բաղկացած է 568 գլխից: Սիրաւ(եյղ)ն իր տված կատեռներէ հա-
մար որինակելու է ընտրում զուսակից: Կատեռները շարագրելու
նա վկայակոչում է նաև նախորդ քերականների կարծիքելու: Այն
հանգամանքը, որ ի տարրերութեան Սիրաւ(եյղ)ու՝ նախորդ քե-
րականները կատեռները տարիս էին առանց հետևողական սխառն-
մի. մնալուսն զեր է խաղում Սիրաւ(եյղ)ու աշխատութեան համար
յուչն հեղինակութեան նվաճելու գործում: Նախադր քերականները
բազարարվում են Սիրաւ(եյղ)ու ստեղծած սխառնմի մասնակի փո-
փոխութեամբ: աստեճին հարցերի նշումամբ և մանրամասնումով
Սիրաւ(եյղ)ու կիրառած քերականական տեքմիարանութեանը դառ-
նում է տիրապետող: Սիրաւ(եյղ)ու աշխատութեանը մեկնարանու-
թեաննեքով հանցերձ հասցվում է 30 հատորի:

Սիրաւ(եյղ)ն քերականութեան՝ արաբական հանրազեւների
կողմից եղված Յ բաժինները՝ ԴԱՏԻՒ-ը (ձեւարանութեանն ու հրե-
յյութեարանութեանը) և ԱՆԿ-ը (շարահարանութեանը) զեռու հասակ
կերպով ի տարրերակում: Մակայն երա մտա արդևն առկա է
ԻՆՏԻՒ-ի սահմանումը... Ե՛րկուսն ուն է... դրում է նա,— որ դու
չուրաքանչուր բառից կաղմև արաբների կողմից լիարմված ձեռ-
ստների սրտն կաղմված ձեռքին համարադատաթան. ապա թու
կաղմած ձեռ նկատմամբ կիրառուս այն, ինչ սրահանքում է արա-
բական խոսքի տեւողգիանն: Սիրաւ(եյղ)ն քերականութեանը բա-
ժինները քերակոչում է ուսանց միմյանցից անշատելու, հետևողա-
բար սխառնմամբը լուծում մատուցած նյութը:

Սիրաւ(եյղ)ու գրքի 568 գլխում ընկնում են հետևյալ հարցերը:

1) Առաջին գլխներում տրվում է խոսքի մասերի անվանքը
և (ԻՆԱ)-ների (Քերտեքներ) կատակարարումը: Սիրաւ(եյղ)ն արա-

1 Դ Ի Ր Ե Ա Շ, հիշ. այն, էջ 231

դիցնում կերպով նշում է Յ խոսքի մաս՝ անուն, բայ և մասնիկ՝ Լեւոնների և բայերի հիմնական տարրերով։ ինչպես կարելի է երա սահմանումներից կտահել, Կիրավելյին տեսնում է բայերի՝ մասնակ արտահայտելու մեջ, այս բանը ավելի պարզ կերպով արտահայտվում է հետագու քերականների մաս, որոնք անունը սահմանում են որպես մասնակային հարաբերություն շարտահայտող խոսքի մաս՝ ի տարրերով բայի Այս արդյունք արտաբան քերականները կախում ունեն Արիստոտելից։ Մասնակից Կիրավելյին սահմանում է բացասական կերպով, որպես խոսքի մաս, որ ոչ անուն է, ոչ բայ։

2) 9—274-րդ գլուխներում քննվում են շարահյուսական հարցեր՝ ա) հայցական, օկոական և ուղղական հարցվանքի, ալլել կոչականի կիրառությունը, բ) մասնիկների գործածությունը։

3) 275—471-րդ գլուխներում քննվում են հիմնականում բուսականական և ձևարանական հարցեր, ընդ որում մի բանի պետք է նկատվում է Թիսկանների գործածությունը։

4) 472—564-րդ գլուխներում քննվում են հեյունարանական-ուղղակիական-ուղղախոսական հարցեր, ալլ է՝ սուսների ուսմանը։ այս կատակցությունը խոսվում է նաև ձևարանական ֆունկցիա կատարող (անունների և բայերի զանազան ձևերի կազմությունը մասնակցող) սուսների մասին։ Ե՛մաները պատկարգվում են բառ արտաբերող օրգանների, Կիրավելյին նշում է հնչյունների արտաբերման 16 տեղը Աշաղրություն է հասկացվում հնչյունների կապակցություն հարցերին Կիրավելյան հարցերը ազնվի են ասաք տեսնում հեյունարանական հարցերը, խոսում հնչյունափոխության որոշ դեպքերի, հասկապես փոխադրեցական հնչյունափոխության մասին։

X—XII դդ. արարական ֆեոսկանությունը.— X—XII դդ. քերականների մեջ հայտնի են Ծարխախ (Արու Ալի ալ-Հասան ք. Ահմեդ ք. Արդու-յ-Զաֆար ք. Մուսամմեդ ք. Աուհյունն ալ-Ծարխախ ալ-Ֆուսսի, X դ.), Զուրանին (Արուրեթ Արդու Բադի ք. Արդուսահման ալ-Զուրանի, XI դ.) և Զամահարին (Արու-լ-Կասան Մահմուդ ք. Ամար ք. Մուհամմեդ յ. Ամար ալ-Խուվարիզմի ալ-Զամահարի, XII դ.)։ Արանց աշխատությունները ի մի ինք բերում Կիրավելյան աշխատությունից հետո արաքերների ուսումնասիրության ընդառնում կատարված աշխատանքը և X—XII դարերում մեծ հեղինակություն էին վայելում։

Ծարխախ քերականական նյութի զասագորություն մեջ, ինչ-

պէս նշում են արար ջերականները, նկատում է Սիրափեյոս սիւտեւին՝ կատարելով որոշ փոփոխութեաններ ևրա աշխատութեաներից հայտնի է Վարուհյուսեթյան (11.17Յ) մեկնութեանը, որը բաղկացած է 3 մասից. առաջին մասում քննվում են ներածական և շարահյուսական (Սիրափեյոս սիւտեւով), երկրորդում՝ հնչյունաբանական, ուղղութեան, հրրորդում՝ ձևաբանական բառակազմական հարցեր:

Զուրջանին, ի տարբերութուն Կարթսի, հետևում է հաշի փերագրիի շարադրման սիւտեւին՝ կատարելով, սակայն, նշուի ազնի մասեր բաժանումներ ևս իր պիւրը կոչել է «100 խնդրառու է, ինչպես ցույց է տալիս վերնագիրը, նշաթը քննում է բառ խնդրառութեան բնույթի: Կեղբառու բառերը Զուրջանին բաժանում է ձևականների (! շինարար) և իմաստացիների (ma'anawiyah տիմաստային), առաջիններն էլ իրենց ներքին բաժանում է գործածութեամբ (sami'iyah) խնդրառուների և ուղիղ (qiyasiyyah) խնդրառուների, Փորձածութեամբ խնդրառութեան մեջ Զուրջանին տարբերում է 21 տեսակ (մասնիկների և սևանների ու բայերի որոշ տիպերն բառ խնդրառութեան), ուղիղ խնդրառութեան բնույթի մեջ՝ 7 տեսակ (բայերի և սևանների չիմասկան տիպերն ըստ խնդրառութեան), իմաստով խնդրառութեան բնույթի մեջ՝ 2 տեսակ (բառակազմի բացարձակ ուղղակիանով գրված տեսակներն ու նրանց որոշիչները և անխանք փոխարինող բայական այն ձևերը, որոնք գրվում են սահմանական անկասարով):

Զամահարին թողել է 3 լեզվաբանական ուղղաբանություն, որոնցից հիմնականը «Փոփոխների բաժանված ընդհանրութեան ձևաբանություն է (s Al-Mufaṣṣalu fi-n-nuḥwī): Այս աշխատութեան նշաթը Զամահարին բաշխում է ըստ արար ջերականների քննված խոսքի մասերի՝ դրանք քննելով յոթ տեսակի սևաններից: 1) 1-ին բաժանում քննում է անտեսներ՝ ա; փոփոխվող սևանների հարմարների կիրառութեանը, բ; անփոփոխ սևանների դործածութեանը, գ) նաևների թվի, սեռի կազմութեանը և դ) բառակազմութեանը: 2) 2-րդ բաժնում քննում է բայերը՝ ա) բայերի ժամանակները (կերպերը) և կազմակերպող, բ) բայերի սեռը, գ) բայերի դեմոստան իմաստային տեսակների ջերականական առանձնահատկութեանը, դ) պակասաթիւ բայերը և է) հարադասայն ու քաղաքացական արմատներ ունեցող բայերը: 3) 3-րդ բաժնում քննում է

Ճառերիկեւերը՝ ըստ իմաստի բաժանելով 27 խմբի. 1) 4-րդ բանձում քննում է նախորդ բաժիններում անդ չլսած այն նարքերը, որոնք վերաբերում են մեկից ավելի խումբի մասերի, այն է՝ հնչյունաբանական նարքերը:

Ճառերին և Զամահչարին բեղմնեղբայրիս ձևաբանութիւնն ու հնչյունաբանութիւնն լրտեսմ են շարահյուսութիւն մեջ՝ բոլոր նարքերը քննելով Ունի՝ ի անվան տակ:

Աւարական Բերականորյունը XIII—XV դդ. — XVI—XV դդ. մեծ հեղինակութիւն էին վայելում VIII դ. քերականներ Երնու-ւ Խաչիքի (Ջեմատուպիե Արու Խնք Թամանջ և Երն Բաչիքի ընդու Արդայան՝ Մուհամմեդ Երն Բաչիք) աշխատութիւնները, որոնք դուրս սիղիլն նախորդների ցրքերը և դարձան հիմնական ձև նարքերը:

Երնու-ւ Խաչիքի թողել է մի քանի քերականական աշխատութիւն Եր Վարահյուսութիւն բազարաք ձեւաարկուն (ՔԱ՛-ԻճՆԱ-ԼԱ Ո՛-Ո՛-Ո՛ՆԻՎ՛Յ) նա իսմաստ և իսմաստաշէր ձևով շարադրում է այն նյութը, ինչ Զամահչարին Զամահչարու քերականական սիւտեմը մասնակիորեն փոխելով նա հանել է վերջինիս դիտարար աշխատութիւն 4-րդ բաժինը և մշտա բաժինների՝ բուսակազմութիւնը վերաբերող մասերը: Այդ նյութը նա քննում է ձևաբանութիւնը և հնչյունաբանութիւնը նվիրում աշխատութիւն մեջ, որ կրում է Երնու-ւ Խաչիքի (Իմա՛ ձևաբանութիւն և հնչյունաբանութիւն) բաժինը՝ միջնագիրը:

Երն Բաչիքը (1275—1275) գրել է բազմաթիւ բիւսակազմական աշխատութիւններ, որոնցից Երնու-ւ Խաչիքին էտբյունը (ՔԱ՛-ՆԻՆԱՍԼԱ Ո՛-Ո՛-Ո՛ՆԻՎ՛Յ) արեւելքի պարսկերում պարսկեր է արարեւելի հիմնական ձևաարկը: Այս աշխատութիւնը զրգած է շափառն և հեղգում է Միրազնէզու սիւտեմի գրու Երն Բաչիքը նախ տուրիս է բեղմնեղբայր տեղեկութիւններ, սույս բուն նյութը շարադրում հետեյու կերպ. 1) սեղանական նախադասութիւնները և ուղղակուի կիրառութիւնը, 2) բուսական նախադասութիւնները և հայգականի կիրառութիւնը, 3) սեղանական կիրառութիւնը, 4) համաձայնութիւնը, 5) զիմնու (կոյակների) տարբեր սիղիքը և 6) նուրադները մեջ շմտած հնչյունական-ուղղաբանական և ձևաբանական նարքերը:

Մեծ անուն է վայելել նաև XIV դ. քերական Երն Գիչամը (Արու Մուհամմեդ Արդայան՝ Երն Գիչամ ալ-Անսարի ալ-Խանրալի), որին արարներից ուման համարում էն արտք քերականներից մեծագույնը:

իր քաղաքացիական շահապահության համար և արտաքին գործերի նկատմամբ՝ հետևելով շարադրման ընդհանրացած սխեմաներն և կատարելով միայն ժամանակի փոփոխություններ ու հավելումներ:

բ. Բառատանագրություն

Արարական բառատանագրությունը և նրա առկա՞ր. — Արարական լեզվաբանությունը առանձնապես ուշքի ընկնող եզրամասեր ունեցող բառարանագրության ապարեզում՝ այս տեսակետից գիտականելով հնդկական և չուեկական բառարանագրության նկատմամբ: Բառարանագրություն մեջ արարելների ունեցած եզրամասերը ավելի անկախ բնույթ ունեն:

Արարական տառերն բառարաններից մեկի հեղինակ է համարվում Իբրավելյու Եստեփի ևսլի ալ-Ֆարադիդին, որին վերագրվում է «Ալիի գիրք» կոչված բառարանը՝

Հետագայ արարական բառարանագիրները հաջորդում են Չուեկական բառարան ելույթ և ստեղծում բառարանների բազմազան առանձնելու. առաջված էին նախկապես արարական բառարանները:

Ալ-Ջաուհարի և ալ-Աբրավիի բառարանները. — Բառարանների սխեմաներում հարցում նրա սկզբներն են մշակում ալ-Ջաուհարին և ալ-Աբրավին (մեռ. 940 թ.), որոնցից առաջինը գրել է 1000-ը (1000 բառ), Երկրորդը՝ Բառարանագրության բառարանում (1000 բառ) նախորդ բառարանագիրները՝ յառեկը գրառագրում էին ըստ ստանդարտացած նշանների ֆիզիկոգրիկան նախկապես նրանցից և ալ-Աբրավին բառերը գրառագրում են ըստ սյուրաների, ընդ որում նրանք են ընդունում արմատների վերջին տառերը և ներքոյ դաշիս գեպի տառերները ևս եզանակով կազմված բառարանները միաժամանակ և՛ բառարանի տեսակետից և՛ լեզվաբանների, և՛ ստուգաբանական-արմատական բառարաններ:

Ալ-Ֆիրուզաբադիի բառարանները. — Բառարանագիրներից առանձնապես հարյուրի է ուլ-Ֆիրուզաբադին (ժողովրդի շիրազի պոետին, 1327—1403), որը կազմել է մի քանի տասնյակ (ըստ որոշ ազդեցությունների՝ 60, ըստ այլ ազդեցությունների՝ 100) հատարանող բառարաններ:

² Արարական տառերից մեկի անուն է:

բանի նա սգովիչ է էրն Արդարի և Ներկի մասնաշման Աստուծանի բա-
նարաններին՝ ավերացնելով հարավ-արարական բառաբաղաբար, Այս
բառաբանի հիման վրա սը-Ֆիրուզարադին կազմել է ռՅՂԿԻԱՆՔԱՍ
(ՆԵՄԱՆԱՍ) հոյճած բառաբանը, որը Հոկաջական Ներկանկարայուն է
վայելել: Ինչպես որ Վոսեստարս միջնադարյան հիշատակարանը դար-
ձել էր քերականության հասարակ առուն, այնպես էլ Նեոսագայում
«կամաս» առկայով բնագծանքային բառաբան էին հասկանում: Այ-
նիբարգարադին բնագրական աշխատությունը մեղ չի հասել:

Առարկան բառաբանագրության բերարյունները... Առարկա-
կան բառաբանագրությունը գերծ չէ թերություններին: 1) առարկա-
կան բառաբանները կազմված են աստեղ բազմաբար պատմական
ակործարք: աշտեղ Նեոսանկարայունները սեղ են կանում նորարա-
նայունների կողմին, գործածություննից դուրս եկած բառերը արք-
գում են մշտաների «նա» համահազաար կերպով, բազմաբար չա-
փով նկատի չեն առնվում խնամատյին մոմոսիությունները: 2) Ա
բարական բառաբանները ասարկություն չեն դնում դրական և ոչ
գրական բառաբանարք միջև: Շատ հաճախ բարբառային բառերը
սեղ են կանում դասական դրական լեզվի բառերի կողմին, ասարկը
բարբառաների սրտակետը բառերը բերվում են իրար հետ միասին:
ժամանակային գործերը հարզի շատեղյու հետ միասին, լազի չի առ-
կրվում նաև տարածական՝ տերիտորիայ գործերը: 3) Բառերի ի-
մասատյին մշակումը, համակերպի, համակերպի և խնամատյին
տրամաների ասարկությունները բազմաբար դիտական հիմունքներով
չեն կատարվում:

Արանցով պետք է բացատրել այն հանդամանքը, որ ասար
բառաբանագրությունը այնքան հաճախ են խոսում արարական բա-
ռերի համակերպի աստատության մասին: Ըստ Արնանի՝ երանք
ԲՂԱՍ են ուղտ բառի 5000, սրի լիքի՝ 1000, աղյուծի 500, անի
200, մեղրի 80 համանի: և այլն:

2. ԱՂԱՐԱԿԱՆ ԼԵԶԻԿՈՆԻ ՈՒՐԱԾԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

ա. Արարական լեզվարանություն

Ընկանուր անլիկություններ... Արարական լեզվարանության
փաշ բայերը ևս կառուցված են երբայական հնարակին տերությունի՝
աստվածաշնչի բանասիրական մշակման աշխատանքների հա-
մահարակետ էր այդ տերությունը ոչ միայն տրտադրել, այլև միշտ
լուծելը: ու մեկնարանել, մշակել կենսագրական լրացուցիչ նյակ:

ենքի ուշնպիսի սխառնմ, որը ճիշտ սրտատնայտեր տեքուսի առ սնն-
 նաճատկուցիցանները Երբայական լեզվաբանական մտքի վաղ քուշ-
 լերը կապված են Մասսաչուսեթսի կուլիված մեկնաբանական
 դրանցումների ու նշումների հետ, որոնք կազմում են առաջաժա-
 շնչի նիշտ սրտագրություն ու վերնանություն, այլև բերականական
 գիտելիքների ստեղծակ դնագրական, նույնպես էրբայական բերա-
 կանություն առաջացմանը Մասսաչուսի ուղղության ներկայացու-
 ցիչներից (մասսաչուսեթսի) առանձնապես նշելի է Քեն Ռիչերի
 անունը: Քերականական սխառնմատիկ աշխատությունների նրան
 գալուց հետո էլ լեզվական գիտելիքների որոշ մնացավառներ մնում
 են մասսաչուսեթսի տեղիականության տակ: Մասսաչուսեթսի գործու-
 նեություն հետ սերտորեն կապված է կետագրիչների «նյուն» ու «ու-
 կերպական տարածված տերմինով՝ բարենկատատրներ» գործու-
 նեությունը, որը սկզբնապես կապվում էր մասսաչուսի աշխատան-
 քի մի մասը կետագրիչները շարունակում են մասսաչուսեթսի աշ-
 խատանքը ետև հետագայում, քերականությունների դրություն շր-
 ջանում: գործելով բերականների կողքին, սովորելով նրանցից
 լրացնելով նրանց աշխատանքը՝ նրանք նույնպես էին զննում առա-
 վածաշնչի տերմինների համար մշակված նշանների պահպանումն
 ու կատարելագործումը: Առավելազանչի ձայնավորների (սեմական
 ժողովուրդների մոտ ընդհանրապես ձայնավորների լեզվագրում) և
 շեշտադրության նշանակման ամբողջական սխառնմը արդեն սակայ
 էր VIII դ. II կեսին, թեև առանձին նշաններ կիրառվել են և ավելի
 վաղ: Երբայական լեզվաբանության այս վաղ քուշերը համեմատու-
 չի են առարական լեզվաբանության վաղ քուշերի հետ: Չնայած էր-
 բայական բանասիրության ստեղծում ներքին նախապայայաներին,
 աշխուսմանը: Երբայական բերականություն և բուսաբանագրու-
 թյան մտքի ձևավորումը տեղի է ունենում արայական բերականու-
 կան մտքի ու բուսաբանագրության ուղղություն տակ: Հրեաները
 արայական բերականական սխառնմի մեջ միայն այնպիսի խոփու-
 խություններ են կատարում, որոնք պայմանավորված էին կրթու-
 թների քննիչով և իրենց գործունեության ընդհանուր նպատակով՝
 առաջաժաշնչի լեզվի ռաբբինատրությունը: Արայական ուղղու-
 թյունն այս դեպքում նպատակավոր էր, որովհետև արարելների ու
 նրբաչիքների կատարվածքը ընդհանուր առմամբ համատեղ է և այդ
 լեզուները ցնդակցական մերձավոր ու ակնբախ ընդհանրություն-

1 Համ. Die jüdische Literatur, herausgegeben von J. Winter und
 A. Wünsche, II. Trier, 1894, էջ 130:

ներ բանեւ Միամեծամեծակ սու նորոտեամ է կրկու լեզուներք համեմատական ուսումնասիրութեանց, որ սե՛ն շարժով պիտի լինեն և սե՛նուկան լեզուներք համեմատական թերահամարեցան հետագա բարեբան կրթութեան լեզվաբանները հասնում են արարելեանի, երբու վերնի և արամաշերեանի ցեղակցութեան զարգացումը: Այսպիսով, երբայնպէս լեզվաբանութեանը ձեւաբան է մի կողմից՝ ստադիապոլիսի բանասիրական ոչնեման և հասկանալու մաստրանտիսի գործունեութեան, իսկու կողմից՝ արարական ազգայնութեան նկատմամբ: Գերանաւաթ յաւեր նշանակող ԱԿՈՍԱ տարածներ քրակերանական խմատով նշանակում էր ճշգրիտ ու հոգածու դարձունեութեան և, այսպիսով, շէշում էր թերահամարեցան բանասիրական ազգայնութեան ու բանասիրութեան հետ ունեցած կապը:

Երբայնպէս թերահամարեցան և բանասիրութեան ատարեան բարեբան պիտի լինէ Մ գործից: Եղևի է, որ հրեաների՝ լեզվի շնայթի ու ծագման վերաբերյալ հայտնակեր կրում են աստիպանաշի գրգռումների ազգայնութեանը և թի: Հետաքրքրութեան և կերպարայնութեան:

Ստուգու Երև Քարեյքը (Մ գ վերջ Մ գ սկիզբ) իսկու ներահամարեցան լեզվաբան ուղղութեան իր «Մեղեքեան» նշում է այն կարեւոր դերը, որ կարող է խաղալ սուրբ գրքի խմուցութեան համար երբայնպէս համեմատութեանը աշխարհի ցեղակից լեզուների հետ: Ինչպիսիք արամաշերեան ու արարելեան են նա ելում է «նշուական (բազանական) համեմատութեանութեաններ երբայնպէս և արարելեանի միջև. իսկու նրա՝ լեզուների մերձագործութեան պատճառը պիտի է փնտրել առաջին հերթին ժողովուրդների աւերաբանութեան մեղադրութեան և անգնեցութեան մեղ, թի, իհարկե, հեղեանակն այս ցեղակցութեանը հիմնագործում է աստիպանաշի սովորելում: Արանց հետ միասին նշում է նաև փոխադարձ խառնաբերք և փոխադարձութեանը գերք: Երբ լեզուների մերձագործութեանը Երև Քարեյքը տեսնում է ոչ միայն բարեբան, այլև թերահամարեցան իսկու կարեւորագույն և արարելեան համեմատութեանները զեռ սահմանափակ բնույթ ունեն, բայց այդ պատճառ է բացատրել նրանով, որ երբայնպէս թերահամարեցան միտքը նրա համարեցան զեռ առաջին քայլերն էր միայն պատմ: Խառնաշի համեմատութեանները երբայնպէս ու արամաշերեան և երբայնպէս ու արարելեանի միջև շատ ազգայնայն իսկու իսկու ունեն և մեծ մասամբ ճիշտ են Երև Քարեյքը գրում է եղևի և մի բանասիրան, որ, ստեղծել, մեղ չի հասնել:

Երրայակակն Ռեակաճուպչունը և բառասանագրությունը...

Քերականական առաջին ինքնուրույն, անտիպատայնի աստվածայնի աստվածայնի. բառայինից անկախ գրությունները պատկանում են զատե Սասաղ-յաչին (592—942): Ռիշտ է. աստվածայնի կարգայն (KARZIM) մեկնությունների մաս (VII—XII պ), ոչ աստված կարգների սպիտակ-ցաթյան, ստկա ևն ընթացական աստվածից պետություններ, բայց կարգայնները ընթացականը չեն: Մաստվածայնի մաս էլ յուր քերականական լրտակողական ու բուստիպիական; բնու-կանունները հաստիկենա ևն և ոչ սխտեմասիկ:

Երրայակակն բառարանագրության հավաստի աստվածայնի աստվածայնի աստվածայնի ևն կատակասում է Մասաղյայնի. այդ նրա կրկնակի բառարանն է (913 թ. ԱԶՄՈՒ Հավաստեա, իմա՝ սխտեմասիկի հավաստեա, բուստարան, որտեղ աստվածայնի բառերը դասավորված են այբբենական կարգով՝ ըստ աստվածայնի մասերի և աստվածայնի աստվածայնիցում կարգավորվելու վն բարեկարգ եղանակերով: Քերականագրության մաս, դասավորության երկրորդ կարգը՝ կարգավորության էլ աստվածայնի սպիտակ-ցաթյան ձևերը բուստարանիցական հանգրուան: Հաստեաչուն Մասաղ-յան իր՝ Հավաստեա՞նի սպիտակացում է բուստարանի աստվածայնի մասերը, բազմաթիվ աստվածայնի բնույն և այլ հավանական կատարում. այն փոփոխված աստվածայնի կարգում է բնականագրական աստվածայնի գիրքով: Փորձի մեղ հաստեմ երրայակակն աստվածայնում Մասաղյան անում է և կարևոր քերականական պետություններ. ես աստվածայն է արմատ և մասերիցներ՝ նշելով, որ մասերիցները աստվածայն են թիվ, դեմք և մասական սրտաստեաչուն յուր: Ըստ Մասաղյայնի՝ արմատի աստվածայնի միշտ սպիտակում են իրենց որակը, մասերից աստվածայնի փոփոխության են ենթարկվում: Մասաղյան աստվածայնում է ի մասերիցներ, նույնիսկ էլ արմատ-աստվածայն աստվածայն: Արանով ինչ Մասաղյան փաստարան անում է կարգ-այնական քերականության աստվածայնի բայը ըստ իր:

Մասաղյան պատ է եղել նաև Վեղիկի պարբեր վերնուպիցը կրող՝ երրայակակն քերականությունը աստվածայնի չեզոք, որից, աստվածայն, միայն աստվածայնի աստվածայնի են հասել: Այն կարգված է նրան աստվածայնի քերականությունների որինակով, բայց որոշ դեպքերում Մասաղյան հենվել է նաև մաստարանների կանոնների վրա: Այստեղ ես խոսել է երրայակակն այբբենի աստվածայնի, նրանց աստվածայնի ենթա, քերականական աստվածայնի, նույնիսկ ենթապատկան, աստվածայնի մասին, այլև մասական աստվածայնի:

ազնի բաշի ու նրա խոնարհման, գոչականի և սուսնիկների գերու-
րելիցայ:

Մատղյաշին այստեղանում է նաև մի վտրր բառարանագրական
աշխատանք, որ Շաշունի է «մտքանատան բառի մեկնություն. անու-
նալի Անա դործը կարևոր է նրանով, որ խթան է դարձել նոր երբա-
յերենը և արամայերենը որպես բառերի բացատրության անանգան
ազգայուր գիտելու համար: Անավտոմաշնի իր արտերանիան թույլատ-
նություն մեջ Մատղյան Նույն նպատակով ուստու՝ է և արարեհենի
ուվյաշեներից:

Հետագա բառարանագիրներինց Նիշատակի է Խաղամիտյում
ուղբող Մինտիեիմ բնի Մարուկը (չուրք ՁԾՌ), որի «Բառարանը»
(«Maxberetlio») աչրի բեկնող էրեույթ էր: Միտաու սրգում էր
անավտոմաշնի բառարանագրուրը բացատրությունը այստեղեն, ընչ
որում բուսերի համեմատական մեկնարանությունը Խաղամիտ
Մարուկը ևս դիմում է արարեհենի և արամայերենի տվյալներին:
Պետք է նշել, որ ես ծանոթ չէ երև Քորեյչի համեմատությունն-
րին: Մարուկը տալիս է քերականական, ոչոք թվում նաև շարա-
չյուսական-ակարանական բնույթի տեղեկություններ (դեպոսիտներ
և ավելագրություններ): Բառարանը ոչ միայն բացատրական սր-
ժնք ունի, այլև համաներկերի համարածու է: Մարուկի գործը թղ-
նադատություն է ևնթարկվում Գրեաշ Իրն խորատի կողմից, որը
գրում է իր «Հերթումները» («Մ'նննննն»): Բաղատացի այս երկու
հրանների սշակերտները Հնաագայում շարունակում են վեճը՝ որն-
յով գաղաղան աշխատություններ: Մարուկի աշակերտներից մեկը՝
ԱՆուցա բնի Գալից Խալլուզը (X դ. վերջ - XI դ. սկիզբ) դառնում է
երբայական լեզվաբանական-քերականական մտքի ամենից ավելի
նշանավոր ներկայացուցիչը: Հնաագա հնդիականները Խալլուզին
համարում են երբայական լեզվաբանության իսկական հիմնադիր:

Խալլուզը աշխատում է թափանցել հրայերենի առանձնա-
հատկությունների մեջ և բացահայտել նրա ներքին սրինաշափու-
թյունները: Նա արարական լեզվաբանության նվաճումները կի-
րուում է երբայերենի նկատմամբ, հաստատում երբայական ար-
մատի հաստատության սկզբունքը՝ այն առաժեղով նաև թույլ
կրկնակ Հնչյուններ ունեցող արմատների վրա, տալիս Հնչյունա-
կան հերթագայությունների և բառակազմության վերաբերյալ սխ
տեմատակ կանոններ: Նրա քերականական գործերից հաշունի են
Թույլ ու կրկնակ Հնչյուններ ունեցող բայերին և կետադրությանը
ևվերջած աշխատություններ՝ գրված Խաղամիտյում տարածված

արաբներենով հայրուզի դործերը հիմք են դնում կրթական լեզվաբանության սրբազան տեղեկագրական տրադիցիային:

Եսայիուցի աշխատանքը շարունակում, շրջանում և ավարտին է հասցնում Արուզվազի Մերվան Իրն Գունախը՝ XI ց. սուլթանի (Կես), որին սպասկանում են մի շարք աշխատություններ: Գրանցից առանձնատես կարևոր է «Հետազոտությունը» (արաբերեն տառերով ՄԱՍՍՈՒԿՆԵ), որը նպատակ ունի ամբողջական գույքափոքր առջ կրթությունն ամառն և բաղկացած էր բերականությունից ու բառարանից: Բերականությունը պահած է Միրազվազու դրո՛ր օրինակով: Արուզվազից ընդգրկում է հնչյունաբանական և բնականական բառեր կարևոր շարքերը, այլև խոսում ներառատեսական ու օժարանական ինդիքների մասին՝ նա սկսում է խոսքի մասերի տեսությունը, սալա ապիս է հնչյունաբանական (տառերի վերաբերյալ) տեղեկություններ, հաստիքի (հնչյունների) դասակարգումը կատարում է նաև քառ խիցիդիցիական հասկումներն, և՛ քառ բերականական սրտերի (արժատական և մասնիկային տառեր), հետո ընկում է շարանկարգական և ձևաբանական շարքեր և, վերջապես, դասադասություններ անում յառնրի ու հարեուղա սոսիցանների կազմության անկոսունությունների մասին: Վերջին դեպքում էլ հենց արդյուն են շարանչյունական և ներառատեսական օժարանական տեղեկությունները, այդ թվում նաև փոխաբերությունների (տրոպիկերի) ներառատեսական ուսմանը: Արուզվազիցը, հիմք ընդունելով ասափաթաշնչի լեզու, փաստորեն վերջուծում է վերջինիս ռճական-նարատեսական տառանձնա հասկումները:

Եսայիուզից և Արուզվազիցից հետո XII—XVI դդ. երբայական լեզվաբանությունը տալիս է մի շարք նշանավոր աշուներ ևս, որանցից XII—XIII դդ. հայտնի են Արթուրում Իրն Էրտան (1092—1167), Յուսեֆ Քիմիան (չուրը 1150) և նրա որդիներ Մուսա Քիմիան ու Գազիդ Քիմիան (1160—1235):

Ի. ԹՅՈՒՐԳՈՒԿԱՆ, ԼՅՁՈՒՆԵՐԻ, ՄՈՆՆՈՒԵՐԵՆԻ, ՊԼՐՈՒԿՈՒԵՆԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընդմանուր տեղեկագրություններ. — Արարական լեզվաբանները քայքի մասնեղական աշխարհում որպես գրական ընդհանուր լեզու իշխող սրարիքներից, զգալի ուղիղություն են նվիրել ևսև օլի լեզուների ուսումնասիրությանը, հատկապես թուրքերենին, մոն-

դոյիքնին, պարսկերենին և նաև հնդկերենին, որ այս բոլոր զեկերքում ասումնասիրությունը կուսարգում էր արաբական քերականության սխառմանը ընդդրեւելուամբ, հասարակագիտուն ըր տալին բացահայտելու աչք չեզունների քերականական կառուցվածքի ասումնասիրությունները: Մրան դամարում էր նաև պատմական մտածման բացահայտությունը: Այս է պատմաբար, որ իշարական ըզունների ասումնասիրությունը դուրսդուգ անմեր (բացարձակումը աստիկ չիշուգ կաշարի) չկարողացան բացատրուել այդ ըզունների կառուցվածքի համար իմաս քերար անպիտի մի երևույթ, ինչպիտի սինհարմաներդն է: Արդևն չիշուգ սարք քերական Համարչարի (ժողովումը պարսիկ) կարմն է արարերևն-պարակերևն բասարան: Արտ-Խարչար (1256—1345) կաղում է պարսկերենի և թուրքերևնի սուտիև արարական քերականական ձևերակերևն: Նու ձևերակում է նաև երկույներևն թրակականություն գրելուն: բացց այն չի կարողանում ավարուել:

Ասիական Կարգարի և նու քիտր քյուրևաղիսուրյան միշ. Մ յ. Տեղիևնկ Մամուտ Կարգարին ամենայն իրումար համարում է թրարարական ըզունների գիվաներ¹, որ իր սյարսվար տեղև ունի սարարական ըզվարանություն եվանուներին մեշ և ասանեհակի է կանպանտ աչ աշխաստությունները: Կարգարին դիտակցարար կիրանը է համեմատական մեթոդը թարարական ըզունների նկատմամբ: Նա ընկում է թրարական ըզունների հնչունարանությունը համեմատական հայեցակետով, որարգում քերականության ու բարգարություն հարգերով, անում ասուգարանական դիտողություններ: Նա նկնում է այն գաղափարից, որ ակգրենարին ըզունները քիշ են սարքերգիև և որ չիտուգա դարգացման ընթացքում նրանք փոփոխության են նեթարկվել ու սարքերովի իրարից սնչունների փոփոխության ու անկման հետևանքով: Ի սարքերություն թարքերևնով դրարգանտ սարարական այլ ըզվարաններին, Կարգարին նկատում է սինհարմաներով երևույթը և կանց անում դրա դրար: Նա գրողում է թրարական ըզունների չիտուգական խմբերը՝ ողուգական, դիշարգական և թարքական (ույդուրական)² տալով դրանց դասակարգման սկզբունքները:

Կարգարին ոչ միայն սարգան է սարարերևնի գերագանցու-

¹ В. А. Звонимиров, Кр. азб., էջ 17:

² Հմմտ. Mahmut-a l-Kasgarî, Diwan lughat ul-Turk, Stambul, 1912 1913. — և — Mahmut Kasgarî, Divanü l-lughat-ül-türk tefce-i meâi reviren B. Matây. I—III, Ankara, 1939 1941.

թյան է ետխելանկանաթյանը մուսին ասեղծփաթ կախապաշարածով, այլն սթորվում է ջույց սուր: որ արարերենք և թյուրբերենք հափա սարարժնք չեզունք են:

Բայց չհիփարահեղան հարցերից, կարգարին շարափում (նաև պատմական, ազգաստրական և դրահանագրիտական հարցեր, սեղեկնեթյուններ սաչխ թյուրբուկան բանահյուսուեթյունից: Այս կամ այն շատիմաստի կամ ստուգարանական գիտագոթյան ասելու թյանք ես որպես բացատրութուն բերում է ասաններ, ասաց-գունքներ և ասանափորներ:

Կարգարին գիտակցի է իր գործի արժեքը՝ գրելով նետեյուր. սեւ որի էս՝ մի գիրք, որ իր հափասարը լուսն: Եւ շարագրել էմ արմատները նրանց պատմատներով և պարպել կանաններ, որպեսփ իմ գիրքը արինակ չիտի: Աճեն խմբի համար եւ տաչխ եմ այն հիմքը, որի վրա կառուցվում է բար, որովհենե իմաստությունը անում է արարգ նշմարությունները:

Կանգալիւթնի ուսումնասիրությունը.— Արարայան և միջին-ասիական չեզվարան-թիւրյուների կողմից մոնղոլերենին նվիր-ված ուղիւստությունները, որոնք երևան են ինչի XIII, XV դդ., բառարանագրական բնույթ ունեն հրանք թվին են պատկանում անտեղան նեղիկակի արարերեն-մոնղոլերեն բառացանկը (ԵՅԲ բառ) 1245 թ., Իրև Կուխաննայի մոնղոլերեն-արարերեն բառացանկը (XIV դ.), Համբարձումի Հազվիների մոնղոլերեն բառացանկը (1339 թ.), որ պարունակում է 50 կենցախու և բույսի մոնղոլական անուններ, անհայտ մի հեղինակի մոնղոլերեն բառարանը, որ XV դ. մի անձ արարպար է մի անհայտ արարարից և Եճողրնի ար Համահարրի բառարանի մեր՝:

IV. ՆԵՐԿԱԿԱՆ ԱՋԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ԱՈՒՄ

1. ՆԵՐԿԱԿԱՆ ԱՋՁՈՒՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄԻ ԱՈՒՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (ՆԵՐԿԱԿԱՆ ԱՋՉԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)

Քեռականություն և բառարանագրություն... Այս ենթադրանի նեղիկական չեզվարանության, հասկապես քերականության զարգացման մի կարևոր է նշել երեք հանգամանք՝ միջին շրջանի նեղիկական չեզունների նկարագրության սթորները՝ ի ասարհրություն ետխորդ շրջանի, երբ ուսումնասիրություն ասարհա էր գրեթե

¹ Չժժ. Բ. Ա. Сажинки, Сравнительная грамматика монгольских языков, I, М., 1962, էջ 4:

միայն սանսկրիտը, սրա հետ կապված՝ պատմա-համեմատական մեթոդի սահմանային ձևի ավելի ուժեղ դրսևորումը և, վերջապես, ավելի դյուրամատչելի թրականություն ստեղծումն փորձը:

Վեդ. քերական Վարառուչին իր «Պրակրիտա-պրակաշա: Խշ-խատուժյան մեջ՝ տարբերում է 4 տեսակ սրակրիտ՝ մաշարաշտ-րի, պաշրաշի, մաքուդհի և շուսրուսենի. որոնցից դիտարկելը հո մարում է առաջինը և դրան նվիրում աշխատության մեծ մասը: Հանգնելով այն մտքին, որ սանսկրիտը պրակրիտի մայրն է, Վարառուչին պրակրիտներին նկարագրությունը կառուցում է սանսկրիտի հետ համեմատելու միջոցով: Կա իր առջև նպատակ է լինում մշակել սանսկրիտի բաներից ու բառածններից սրակրիտի բաներն ու բառածնները կազմելու կանոնները և դրանով իսկ միաստ-րեն ապիս է սրակրիտի պատմական հնչյունաբանությունն ու թրականությունը՝ լեյաս Նանդերձ՝ Վարառուչին հանդես է բերում երբևտեղի մոտեցման ողջ սահմանափակությունը. նրանով գրեթե դործնական նկատառումներից՝ եւս ուշադրություն չի դարձնում հին հեղինակում բարբառային տարբերությունների առկայության վրա և սրակրիտի հնչյունական ու թրականական ձևերի ազ-րյուրը բոլոր դեպքերում որոնում է սանսկրիտի մեջ, ամեն ինչ հանգնեցնում երան:

Ուշադրության առարկա են դառնում նաև միջին հնդկական պաշի լեզվի թրականությունը հարցերը: Հանդես են գալիս պաշի լեզվի ուսումնասիրության մի քանի քերականական դպրոցներ՝ Կաշյաթյանայի, Մոգալլանայի և Մտդյաներտի՝:

Ճի գ. լեզվաբան-բառարանագիր Հեմաչանդրակ առաջին ան-գամ ուշադրություն է դարձնում միջին հնդկական այն լեզուների վրա, որոնք հայտնի են ուսուցչական (սանկումա) անունով: Իրա-նով եւս լեզվական հետազոտության բնագավառը ներթաշում է նոր նյութ՝ որոշ լափով լրացնելով այն ողակի մասին մեր ունե-

¹ Հմմտ. Varaduni, Prakṛapraśāsa, The First Complete Edition with Notes and English Translation by K. B. Cowell, II Issue, London, 1888.

² Հմմտ. А. П. Барзаников, Элементы сравнительно-историче-ского метода в лингвистической лингвистической традиции, 89, 1951, № 2, էջ 51: Ի միջի ուղի, Կոչնեղի Վարառուչին Եւրոպեում և Գուդիկի միջին Գուրաշյանայի հետ և գեղ. մ. թ. — III գրքում:

³ Հմմտ. O. Franke, Geschichte und Kritik der einheimischen Pāli-Grammatik und Lexicographia, Strassburg, 1902:

* Siddhantamuktavali, herausgegeben von K. Fischer, Halle, 1877 1878.

յստ գիտելիքները, որ միացնում են պրակտիկաները կար ձեզիական լեզուների հետ:

Այս բարձր հետ միասին շարունակվում է սանտիմենտի քերականությունների ուսումնասիրությունը, հասկացված Պանինի ուղիղությունների մեկնությունների կարգը Այս շարանի քերական-մեկնություններից հայտնի են հաշիկան, Վամասեր (VII դ.), Ջուլիանի (VII դ.) XIII դարում հայտնի կարող է սանտիմենտի մի քերականություն, որ նախորդներից տարբերվում է իր պարամետրիկությամբ:

Քննարկելու ենք ազգային կարեւորագույն նվաճումներից մեկն էլ իսկական իմաստով բառարանագրության ստեղծումն է: Ընդհանրապես այս բառարանները հայտնի են մեծ մասամբ կոչաւ (կոչաւ պոետիկա) տեղում և ի տարբերություն նախկինում հանդիպող ուղիղաների, չափաւ են կրոնք մեծ մասամբ կարեւոր հարկազանք բառերի հազարամուներ են և նախատեսված են բառաստեղծների համար: Բառերի այսպէս բերվում են բառաստեղծների, այրենական (ըստ սկզբի կամ վերջի բաղաձայնի) դասագրությունը հարկազանք է և հանդիս է դալիս համարանների գեղարուս: Ընդհանրապէս կոչաները պարսկականացած համարանների բառարաններ են կարեւոր սեղ է տրվում նաև բառերի իմաստգրանի բառ քերականական սեղ: Ընդհանրապէս առաջին հայտնի կոչանի հեղինակը Ամարուսիմահան է (VI դ.), թեև, ամենայն նախնականությամբ, ես ունեցել է իր նախորդները: Ընդհանրապէս բառարանագրության մեջ Ամարուսիմահանը հասկացվում է գրեթե նույն սեղը, ինչ Պանինին՝ քերականության մեջ: Այս գործը հայտնի է Ամարուսիմահանի մեջ և ստիք է տվել բազմաթիվ մեկնությունների (մինչև 50):

Նիշատակելի է IX դ. կամ X դ. գրված Վամասիմասիմահանը, որտեղ բերված են բազմաթիվան սեղմինները և թեթ լեզվով՝ սանտիմենտներ-ստիմենտներ-լիտարան:

Հետագա բառարանագիրներից հայտնի է որդեն հիշատակված Հեմարանը:

Ընդհանրապէս՝ մուսուլմանների կողմից եզանգիլուց հետո ինչ շրջանի հնդկական լեզուները ուղիղության լին ստիմենտում մինչև XIX դ. սկզբները: Բարձրինները ստիմենտներով էին վե-

¹ ԸՃՃ. Th. Zachariæ. Die indische Wörterbücher. (Kunst), Strassburg, 1897:

բարեկրպում ետք Վեդիական լեզուներին՝ պրազվերով միայն սանսկրիտով:

2. ԸՅ ԸՆԿՈՒՄԱՆ ԱՅԹՈՒՆԵՐԻ ԻՍՏՈՒՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կրալիպյան լեզուների ուսումնասիրությունը.— Ներքինները միջին դարերում ուշադրություն են դարձնում նաև շրջակա լեզուներին վրա: Հնդկիկ Կուսմարայի-Նատան (VII դ.) հասուկ ուշադրություն է դարձնում դրավիդյան լեզուներին վրա: Նրա ամբողջ աշխատությունները հիմք են ծառայում դրավիդյան լեզուների հետազոտության գաղափարներին համար:

Հեզվարանական-քերականական աշխատություններ երևան են դարևս ետև Վեդ պրազվիդյան ժողովուրդների լեզուներով: Քա. միջինների նախնիքի դրավիդյան ստեղծված առաջին աշխատությունը՝ «Նույնապիշամբա» (VIII դ.), քերականական բնույթի էր և դրված ստեղծված: Կանարյան գաղափարների լեզուների թվում ներառված է նաև քերական Անդրաշան (XII դ.):

V. ՉԻՆԱԿԱՆ ԱԶԳԵՑՈՒՄ ԵՎ ԱՂՐՏ

1. ՄՆԱԿԱՆ ԿՈՍՄՈՍԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հնչյունարանական հույզեր.— Այս շրջանի շինական լեզվաբանության մեջ տառանդնապես յուրը ուշադրություն են արտաբանում հնչյունարանաբանական հարցերը՝ կառված բանաստեղծական ստեղծագործությունների ստեղծագործ կանկրեստ խնդիրներին հետ մի կազմից և սանսկրիտերենից բուդդիստական գրականության թարգմանությունն առաջադրած պահանջների հետ՝ մյուս կողմից: Չինացիների ծախսությունը հնդկական լեզվաբանության նվաճումներին՝ դրաշխարհն նպաստում է շինական լեզվաբանության պարզապես ներառմանը լինացիները մշակում են սանսկրիտական բառերը հնչյունարանորեն ներկայացնելու եղանակներ և այս կառավարությունը պրազվում հնչյունարանական որոշ գործնական հարցերի ուսումնասիրությունը:

Գեոնս մ. թ. 171 դ. շինացիները վանկի կազմության մեջ ստեղծեցանում են սկզբնական բաղաձայնը (շեն) և հանգը (յուն): Ասկայն ստորագրական հարցերը յուսիսը հետ կառված՝ հարկավոր էր պրազվել նաև շինական վանկային տոների տիպերի հարցով: Բանաստեղծ և բանասեր Շեն Յուն (447-513) լինական

Հիերոգլիֆները հիմքադրում է ըստ արտահայտած 4 տաների (էրաժշտական շնչաերի) և կոչվում «Մթն շնն փուս կոչված բառարանը: Այս բառարանի հետևողությամբ հետագայում երևան են գալիս այլ հանգարաններ, որոնք ղգալիորեն նպաստում են միջին շինարների և նրա բարբառների նեյրոնական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությանը: Միջին շինարների նեյրոնական առանձնահատկություններն արտացոլվում են «Յեյունո (601) և սթանյունո (753) կոչված հանգարին, իսկ միջին շինարների բարբառների նեյրոնական առանձնահատկությունները՝ սթանյունոս (1008) և Վժիյունո (1037) բառարաններում: Կէ գ. լեղվարան Ռ. Յույր «Նրգերի գրքի» («Եր ձին») հանգերի ուսումնասիրության ուղղությամբ կատարած իր ուղիատուերով հիմք է դնում վաղ հին շինարների նեյրոնական կերպարանքը վերականգնելու գործին:

XIV դ. հանգարանական բառարաններում լայն արտացոլման են ենթարկվում հյուսիսային և նարավային բարբառների նեյրոնական առանձնահատկությունները: Զոու Գե-ցիեր նատուկ ուղագրություն է գարծնում հյուսիսային բարբառներին, Սուս էլանը՝ հարավայիններին:

IX դարում նուս Վենք ստեղծում է սուաքին այբուբենը, որ կիրառվում էր վանկերի աուղին սուրբերը եշանուկելու նամար: Բառադիտակալն-իմաստաբանակալն, Բերուկանակալն և ունուրանակալն հարզեր.— նույն այս շրջանում շինացիները մեծ ուղիատուանք են կատարում իմաստաբանական-բառադիտական, յերա կոննական, ունարանական հարցերի ուսումնասիրության ուղիությունը: Այս կարգի հարցերի ուսումնասիրության բնագավառում առանձնապես ճիշտասկզբի է կան Ռ-դան (574—644), որ դրաղվում է դասական հեղինակների մեկնությունը:

Շին սերքսների ուսումնասիրության մեջ փաստորեն սկսում են նաեղևու ցույ պատմա նուսնամատական ձեթուղի որոշ տարրեր: Շին տերքսների յերականական և բառապաշարային առանձնահատկությունների վերնանումը տնդի էր ունենում ժամանակակից լեզվի հետ կատարվող պատմական համեմատությունների մատասուր հով: Այս առումով առանձնապես կարևոր են XII դ. լեղվարան Զուաի (1136—1200) ուղիատանքերը:

Մի շարք այլ հեղինակներ՝ էյու Ջի-ձին (661—721), Խուս Յույր, (758—824), Սույան Մյուն (1007—1072) գեում են վերականգնողական լեզվի տարրեր կողմերի (բառապաշարի, սնարանություն) նորմալորման հարցերը:

2. Ո՞՞՞ ԶԻՆՆԱԿԱՆ ԼԵՅՈՒՆԵՐԻ ՈՒՎՈՒՄՆԱԿՄԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ճնադրեական լեզվաբանություն. — Ճնադրեական յնչվարանությունների դարձրածման համար դեր են խաղացել ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին նախադրյալները: Արտաքին նախադրյալներին են պատկանում նախ շինական և ապա ննդկական ազդեցությունը, ծանոթությունը շինական և ննդկական շնչվարանությունների, նախքան ներքին համեմատությունը շինարանի և սանկրիտի հետ: Ներքին նախադրյալներին են պատկանում ճնադրական շին հարաբերությունների բանասիրական մշակման ու մեկնաբանության փորձերը, բանաստեղծական արվեստի հետ կապված շնչվական շարքերի ուսումնասիրությունը: Առանձնուպես կարևոր դեր է խաղում, շինական գրություն սիստեմի ներմուծման հետ կապված, գրություն և ուղղագրություն հարցերի մշակումը: Նշելի է, որ ճնադրաներկի գրանցման առաջին փորձերը VIII դարից են մինչև այդ որպես գրական շնչո իշխել է միայն շինարանը:

Այն հանգամանքը, որ շինական շնչվարանություն ամենից ավելի մշակված նյութերը բուսականագրությունը, գրաբանությունը և նշյունաբանությունն էին, առհասարակ է և ճնադրական շնչվարանությունը սկզբնական բնույթի վրա:

Կարևոր նվաճումներն են հասնում ճնադրանցիները նշյունաբանություն մեջ: Այդ բանին մեծ շարժվ ազդում է ծանոթությունը սանկրիտին: Ննդկական աշխարհի կարգը ազդում է VI դ. ճնադրական դժգոհ կոչված աշխարհն-աղբյուրակի առաջին դասագրություն վրա:

Քեկ շինական ազդեցությունը ճնադրանցի վրա նկատելի էր դեռևս մ. թ. III դարից, բայց այն ուժեղանում է հասկանալի VIII դ. սկզբներից, երբ պաշտոնական հարաբերություններ են սկսվում երկու երկրների միջև (դնադրանությունները, Նշելի է, որ շին-ճնադրական հարաբերություն մեջ կարևոր դեր էր խաղում Կորևան, որպես Ձինաստանի հետ օսմանակից մայրցամաքային երկրի: Միևնույն ժամանակահատվածում՝ առանձնապես խիստ էր մինչև IX դ. կեսերը, որից հետո ուժեղանում է ինքնուրույնացման նպատակը: ճնադրական գրությունը սկզբնապես հենված էր շինականի վրա, բայց շինական հեղուկացմանը, պատկանելով իրենց բնաստացին նշանակությունը, շատ ավելի լայն շարժվ են սկսում օգտագործվել նշյունական արմերով՝ որպես առանձին մանկերի նշանակությունը: Այդ բանում դեր են խաղում նախ՝ ճնադրական

բրնականակուն կատարցվածքի կցական բնույթը և երկրորդ՝ նախանական վանկի կառուցվածքը՝ միայն բաց վանկերի սեպակույթյունը: Ընթանալու ժամանակ նրանք ուժեղացումը՝ լուսնակցում և ձայնակցում վանկային աղբյուրների ասեղծմանը, սրանք, սահայն, յնն հարողանում բարդավին գործ մղել շինական նիկրոզիֆները գործանութունը ճաղակական գրության այս բնույթը բնականաբար նպաստում է նախնուցիների շրջանակակցումը: Իրերիցի ցարգացումները Զինակուն լեզվաբանական մարի սպղւցությունը արտաւայտվում է նաև նախնակներն տունայ ոտանունանակությունների առումնասիրության և նույնպաններն ստեղծելու մեջ: Բրնակունակ մշակվում են շինական սերնակերի միջաբնակցումն ճամար բազմակից դիակերտակ նշաններ:

Նախնուցիական ֆիզիոգիայի վարքացումը VIII—IX դդ. կապված էր նախնուցիական մեթոդ-շակիս կազմած նախնուցիական նախնուցիական սերնակ-դիակական սերնակերի ամբողջականացման, մեկնություն և ուսումնասիրության նիտ: Կարգվում են դարձմանքիցից գործ նկամ բառերի բացատրական ցանկեր, մշակվում են սուններն սրտանայտող նշաններ և այլն: Ըն սերնակերի մեկնության նիտ կարգվում՝ նախնուցիները նկատում են, որ բառերը տարբեր բառակերում և տարբեր մամանակ տարբեր նշանակական կերպարակեր են տեսնում: Ընշանակական այս փոփոխությունները նրանք նշանակում են սրտանուղկում: (Ճնն) և սրտանուղկումն սերմիներում: Բնակուն նախնուցիները սրանից այն կողմ ևն անցնում և յն իսկանում այդ փոփոխության պատճառների մեջ և նշանակում, նախնուցիներն նշանակական դիակերտակերի վարքացումը սկզբնակուն ընթանում է մի կողմից՝ շինակերի, որպես կապակական դիակերտակերի մյուս կողմից՝ նախնուցիների որպես մայրերի լեզվի ուսումնասիրության ուղղությամբ: VIII դարի վերջերին ուժեղանում է բուրգնայնականության աղբյուրությունը և սրտանակապակած սունակերտի ու նրա դրության ուսումնասիրությունը: Ըն նարցում մեծ դեր են խաղում և լինակերները, որանք նույն պատճառներով դրակվում էին սունակերտակ, նրա գրությամբ և նշանակներով, նշանակական զուգարգումներ կատարում սանակերտի և շինակերի միջև: Ընայնակներն սպղւում են շինակերների այս աղբյուրանակից, վերջերներս կատանում են յուրատեղակ միջնորդներ:

IX դարից սկսած նախնուցիական կերան են դալիս ընդանակ:

Նման. G. W e n e k, Japanische Phonetik, Wiesbaden, I. 1954, էջ 181:

բառարաններ՝ սկզբնապես շինական նամակատուփանե բառարան-
ների արիւնձիւով: Այսպէս՝ Կուկույի :Kukui: բառարանը (830 թ.)
Շինված է Կու Ի-վաեզի բառարանի վրա. Շոյունի(Shojū) և Կր-
կամուտ Եփուտաուն (Mikemoto Shitagau) շեմք ընդունելով շի-
նարենը՝ բացատրութեան հետ թերում են և ճարտեսական նա-
մաքներն էլ: Շոյուի բառարանը (892) Նետագա լրացումներով նաե-
ղէրն պարունակում է գրեթէ 20.500 նշան, ընդ որում 160 բաժնե-
ների կերպում կրթիք պատանդութիւն է խնամատայե սկզբունքով:
Շիտագաւի (911—989) բառարանը իրայիւ բառարան է (Shich-
i:uteikuch):

Ճարտեսական նախընթացական ինքնուսույնութեան շրջանում,
հատկապէս XI—XIII դդ լեզվաբանական-ֆիլոլոգիական ուղիւ
տունըս սկսու է մասաւել զերադանցուցեա բանաստեղծական ար-
վեստին, պոետիկային: Իրանով ճարտեսացիներն անցնում են իրենց
լեզվի ինտենսիւ գումանայիբայանք, Նին Տայունայան բառերի
նախաբանն ու մեկնութեանը, նրանց Նոյունական նկարագրու-
թեանը: Մեկնութեաներից Նայանի է նապակաւս Կենչուն ՎԿՈՒԼԻՍԻ:
Նաանելով սանակրիտի ուսումնասիրութեան արիւնձիւն, ճարտեսացի-
ները ի մի են թերում նշանական նամակատուփանութեանները,
նշանական փոփոխութեաների ու շեղումների, ցեղաբերք Տայ-
րելովում Աւ բացածանչական և ճարտարագիտին նշանակափոխ-
ութեաները:

Այս ժամանակի աշխ ընկնող գիտնականներից մեկը՝ Միոյու-
նո և ԼՄՅՕՋակու, սուրբ է Վ դ. վերջերին) իրեն նպատակ է
ցնում մշակել սանակրիտի, շինարենի և ճարտեսերենի նամուր կի-
թառնի լեզվական կամոսներ: Միոյունայան նշում է լեզվի ներսում
կարգ կարգի տարբերութեան՝ տարածական (բարբառները), ժամա-
նակաշին (պատմական փոփոխութեանները): և նաասրական
(արարձը և սղակՆիկ յեղաներ): Թարբառային տարբերութեանները
նա կարգում է կրիմայական պաշմանների տարբերութեանները նաու
նապաներենի փոփոխութեան մեջ նա կարնուր տեղ է տայիս ստար
մշտաների ուսուցման սպիկցութեանը: Լեզվի ներսում կարն ստար-
բերութեանները յացաարկու փորձի Տես միանին՝ Միոյակուն
քննադատում է իր ժամանակ տարածման կարմիքը Չինաստանում,
նոկանատանում և Քապունիայում կատարված նոյունափոխութեան-
ների ընդհանուր ուղղութեան մասին: Ըստ այդ կարմիքի՝ Նոկան
տանում նոյունափոխութեանը ընթացել է ցերադանցապէս ճայ-
նութեաների փոփոխութեան ուղղութեամբ, Չինաստանում՝ բաղա-

Ճաշկենքի, միևնույն ճապոնիստում բնօրինակապես բացակայում է բաղաձայնների որևէ փոփոխություն. Իրապեսն օրտ զեմ փաստեր է բերում: Բաղաձայնների փոփոխությունը Իրապեսն փորձում է նաևցիցնի արտասուտական ուղի եմանությունը:

1268 թ. երևան է գալիս յուրատեսակ ստուպարանական բառաբան՝ «Միուզոկի» և:

Ճապոնացիները կատարում են ներշունների ֆիզիոլոգիական (ըստ սեղի) աարբերական փորձ՝ նենկիսոփ սանակրիտի ուշուրիկի գառապարունիցնից վրա (կույտրոգայիններ կամ սերախալիներ, ըմպիկներ, ընդվարիներ, առաժուայիներ և չրթնայիներ): XIII դ. ճապոնացիների ուղադրություն կենտրոնում կանգնած են ուղադրական նարցիստի թուձիգարա Մայայիկ (1162—1247) կազմում է ճապոնական ուղադրության սուաշիկ կանոնները:

X դ. սուաշիկ կիսին Չինաստանում նաևցիկ եկած բժշակներ (ճապ. շեթրի. ինկիչու Տիւն-Նոկչո բնորոշությունները զույց ազոդ ճաշիկանչիկ) գտնում է ճապոնական ներշունական գիտելիքների գլխավոր ձևակարգը, որ գործում է մինչև կիրառական նրաշունարանություն աղանցությունը, մեկնարանվում է, լրացվում, բարեկազմում: Այստեղ արված են ներշունարանական աղանցակներ և ներշունների մանրամասն գառակարգումներ: Չինական ներշունական աղանցակները ազոդակները ազոդի շուտ ներշունարանական, իսկ նրաշունարանական բնույթ ունեն, նենկում են ներշունների բնաստատարներին ֆունկցիայի վրա: Այս նկատմամբ ներշունները սուաշիկանկում են ըստ արտաբերական սեղի (Յ առաջ, սրանցից մեկը կրիտ կենտրոնական) և այլ նատիկությունների (ձայնիցներ, և իսկը, ընկըներ, սեղայիներ), սուաշիկում են նաև սուաշիկ սոններ: Ճապոնական լեզվական գիտելիքների նկատմամբ ինքնուրույնացման փորձերը նաևցիկ են գալիս: XVIII - XIX դդ՝ ճապոնական հետաքննությունների նկատմամբ հետաքննությունների նկատմամբ կարգված:

Ճապոնական քերականական մաթի գառապարունից կազմում է մի կողմից՝ յինական և ճապոնական քերականական կառուցվածքների համեմատության ու սուաշիկությունների առանձնացման, մյուս կողմից՝ ներշունական լեզվաբանության աղանցության հետ, թեև ճապոնական քերականական միայն լի դիմում կույտ բնույթիկանական ճամբարանայիկ նատրանական բաները չինարների հետ՝ ճապոնացիները առանձնացնում են ճապոնիկների քերականական մասնակցիկը, որտեղ չինարներում հատուկ նշանակում չունեն: Չինական սուաշիկ

սկերը հասկանալու համար նրանք այս կաղաղկացաթյամբ կատարում են հաստիկ նշումներ, որոնք և հիմք են տալիս այսպես կոչված բառնիստիկո (քերականություն, հասկանալու ձևաբանություն) աստիճանագրության համարի վերնում 'հիշված Ֆանիգորա Մադաչին գրում է սուտգին փոքր աշխատությունը տեղեկության մասին: «Միտգոկիս կոչված աշխատության մեջ տալիս փորձն է կատարվում բառախմբերի (խոսքի մասերի) աստիճանացման, սարքերված են գոյական անոններ (նա ասնուն) և բայեր ու աստղադիտական թվաներ (կոտորա սրայէ), բնդ որում խոսքի մասերը հասակ կերպով չեն տարբերակվում նախադասության անդամներից:

Կորեական լեզվաբանություն. — Կորեական լեզվաբանությունը այս շրջանում դրաբանական-նշյունաբանական ուղղվածություն ունի: 692 թ. կորեացի Ջանը ստանդարտացման է ենթարկում գոյություն ունեցող տասնորոշական նշանները՝ շինական հիերոգլիֆների նշանական ստանդարտացմանը սխառված հայտնի է որպես ի-յո կամ ի-յու: Թվական նշյունական գրություն (սն-ման) հասկանալու ստեղծվում է միայն XV դ. կեսին, այդ աշխարհի կարգը սկսվում է նշյունների ֆիդիոգրիական հասկացումների պիտակցման բայերի մակարդակի մասին: Կորեական նշյունաբանական պիտակները այս շրջանում նկատվում էին շինական նշյունայ անների նվաճումների վրա, բնդ որում նշյունաբանական շատ աշխատություններ նվիրված էին նեկց շինությունին:

— 1 —
1. Կոմ. Цой Деи Ху. Из истории языкознания в Корее, ВМ, 1953, № 115 - 120:

ԳՐԱԿԱՆԱԹԻՅՈՒՆ ԵՐԵՐՈՒԹՅԱՆ ԳՆԻԹԱՇՐՊՆԵՐ ԳՐԱԿՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

1. ՀԱՅՈՒՐԵՆ

- Աղաբաշեկ Է., Հայ լեզվաբանության պատմություն 1, Երևան, 1974, էջ 29—30 և 87—88:
Զեյնիբյան Կ., Պարսկաբանական և աղաբանական պատմությունները ԳՐԵ և Վրթեպարարան Հարստանում՝ V—XV դդ., Երևան, 1954:

2. ԹՈՒՐԿԵՐԵՆ

- Адонц М. Лекции Фракийской и армянские толкователи, Петроград, 1913.
ԵՏԶ, Статей „Китай—эпикопаиет“, „Яснии иэпикопаиет“
Гиргас, Очерк грамматической системы арабов, СПб, 1879.
Звонницев В. А., История арабского языка, Краткий очерк, М., 1868.
История средних веков, под ред. А. Е. Успенкова и др., М., 1938.
Кыжовцев П., Новые материалы для характеристики Нехды Хай-иджа, Сазуназ Нагила и некоторых других представителей персидской филологической науки в X, XI и XII века, Сборн. исследований и надел П. Кокорина, Иг, 1916.
Крымский А., История арабов и их литературы, М., 1914.
Мелик-Баязетский П. М., Араб-филолог о турецком языке, СПб, 1905.
Мелик-Баязетский П. М., Араб-филолог о монгольском языке, СПб, 1908.
Райт, Красный очерк сарбской литературы, СПб, 1862.
Трахтенберг О. В., Очерки по истории западноевропейской средневековой философии, М., 1957.
Цой Дон Ху, Из истории калкования в Корее, ВП, 195, 4, էջ 114—120.
Чуданов А. М., Очерк из истории языковедения, развитие грамматических теорий в средние века, Воронеж, 1871.
Ягич И. В., Рассуждение южнославянской и русской старины о церковнославянской языке, СПб, 1896.

3. ՕՏՐ ԼԵԶՈՒԿԱԿՐԱՆ

- Haehel W., Ein behäufte Sprachwissenschaft von V. XVI Jahrhundert (J. W. Meier und A. W. Meier), Ein deutsches Literatur seit Abschluss des Kanons, Trier, 1892.
Vuchler J. L., Beiträge zur der Geschichte der lateinischen Grammatik im Mittelalter, Halle, 1867.

- BOSCHER, R., *Archaïques et dialectales*. Grammaire. (L'Esprit et la Théorie), 1914.
- BOHLENGER, G., Untersuchungen zur diachronischen Sprachgeometrie der Byzantine, mit besonderer Berücksichtigung der Schriften des Michael Psellus, Berlin, 1920.
- BRACONNOT, A., *Mathématique et* Untersuchungen zu den platonischen Lehren im Alter, 1911.
- COLE, F., *Strongly et distoques*. Recherches analytiques. (L'Esprit et la Théorie), 1918. (Հնչարձի թղթերը)
- COLE, M. D., *Grammaire et Phonologie aux XIIIe et XIVe siècles*. Archéologie Philologique de la Littérature du Moyen Âge, V, 1913, 28.
- COLE, P. A., *De Vozgromel'nykh*. Florentia, 1890, P. *Մայրո՛ք սասնաբանքը*.
- Հոջեթ, Վառդի, 1908, V. *Մայրո՛ք սասնաբանքը*.
- COLEMAN, G., *The Massora for Palestine and western Syria*, London, 1881.
- COLEMAN, R., *The English Language*, Paris, 1907. (XXI) 92, 2.
- COLEMAN, E., *Some Factors in the History of the Phonology*, 1902.
- COLEMAN, G., *The grammatical School of the 11th and 12th Centuries*. (L'Esprit et la Théorie), I. Die Schulen von Bassano und die gemischte Schule, 1902.
- COLEMAN, M., *Yunaniertische Grammatiken*. Mémoires, 1910. (Համալսարանի Երկերի Երկրորդ հատվածի Գրքերի շարքի 1-րդ հատվածի 1-րդ համարը)
- COLEMAN, M., *De Thomae Frideolani ac the grammaticae quae deest in Doms Scriptis descriptio*, AFH, XV, 1922, 19 273—275.
- COLEMAN, M., *Thomas von Ertter und die Sprachlogik des mittelalterlichen Aristotelismus*, SBW, München, 1943, II, 7.
- COLEMAN, E., *Grammaires neogrammairales de Hugues Pöhlit et de Raymond Videl*, Paris, 1818.
- COLEMAN, H. A. E., *De articulo studio philologica*, Hroslau, 1870.
- COLEMAN, M., *Die Kategorien und Bedeutungslehre des Doms Seneca*, Tübingen, 1910.
- COLEMAN, S. A., *Early English Holmists*. *Vogel's Opera and Lib. Prolegomena*, OJK, XII, 1891, 1—34.
- Իսլանդական գրականության միջին դարերը, Կյոլենհայն, 1884—90.
- COLEMAN, D. M., *Scripta Dialectica subtilis*. ՄԳՄ Գրամմատիկա և փոխակերպումները լատինական գրականության և հունարենի միջին դարերում, P. P. Muzoni Fernandez (գրքերի հատվածներ), Գրքեր, 1912.
- Հոլլանդական լեզու, Հոլլանդական լեզու, 1915. (Հոլլանդական լեզուների թղթերի շարքի 1-րդ հատվածի 1-րդ համարը, 1915, 100, 20, 19 127—128).
- COLEMAN, S., *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*, III, 1905.

- Liljebladh J., Beitrag zur Kantschönheit an den medeltida Grammatikendversamlingen. *Litmus*, N:o 8, IV, 1900, 62.
- Lehmann M., Das englische Wörterbuch in Vergangenheit und Gegenwart. ZAA, 1936, N:o 3.
- Lille M. H., Roger Bacon, Commentator Essay. Oxford, 1911.
- Luchmeyer K., Oberharz von Bergaue, RF. H. Erlangen, 1892.
- Manchey F., Die Sprachphilosophie des heiligen Thomas von Aquin: ihre Anwendung auf Probleme der Theologie. Paderborn, 1937.
- Merkx, Histoire des grammairiens apostoliques. Liège, 1880.
- Nelidinski L., Les grammairiens grecs. Paris, 1928.
- Nöldeke Th., Die semitischen Sprachen. Leipzig, 1881.
- Parsons J. C., The Arts Course of Medieval Universities. Ugham, 1910.
- Prantl L., Geschichte der Logik im Abendland, III-IV.
- Rajna P., La lingua della lingua italiana, 1909.
- Renan E., Histoire générale des langues savantes, Paris, 1891.
- Robins R. H., Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe, with Particular Reference to Modern Linguistic Doctrine, London, 1951.
- Ross B., Die Modi significantes des Martinus de Dacia: Forschungen zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Amsterdam, 1952.
- Ruffa P., La filosofia del linguaggio nella patristica e nella scolastica. Torino, 1939.
- Sandys J. E., History of Classical Scholarship, I. Cambridge, 1903.
- Schäfer E., Die Lehre von den göttlichen Namen in der Summa Alexanders von Bales, ihre Prinzipien und ihre Methode, Freiburg, 1930.
- Sjinks T., Duden ogzyko wloska, NPLS, 1921.
- Thurot Ch., Notices et extraits de divers manuscrits latins, plus spécialement à l'histoire des doctrines grammaticales au moyen âge, Paris, 1898.
- Tränkle L., Einführung in die lateinische Philologie des Mittelalters, München, 1911.
- Vandevallée A. P., Roger Bacon dans l'histoire de la philologie, Paris, 1929.
- Wallerand G., Les œuvres de Siger de Courtrais, Étude critique et texte inédits, Philosophes Belges, VII, Louvain, 1919.
- Warrach V., Erkennen und Sprechen bei Thomas von Aquin, Divus Thomas, XX, 1937, §§ 189—226, 262—290.
- Wiel G., Die grammatischen Schulen von Kufa und Basra, Leyden, 1923.
- Wenz L., Die arabische Naturalgrammatik an., Latinit., ZAMP, 94.
- Wenz G., Japanische Phonetik, I, Wiesbaden, 1957.
- Werner K., Die Sprachlogik der Johannes Duns Scotus, SWAW, LXXXV, 1877, §§ 248—287.
- Wulf M. de, History of Medieval Philosophy, London, 1926.

ԵՐՐՈՒԷ ԵՆՔԱՆՈՐՉԱԿՆ
(Վերածնունդայան օրսան և XVII XVIII դդ.)

ԷՐՊԵՐԿ-ՏԵՆՆԵՎԱԿԱԿՆ ԵՎ ՌԱՅՆՈՐԱԼԿՈՏԱԿԱԿՆ
ՈՒՆԵՎԵՐՍԱԿՁԻ

ՆԵՐԱԾԱԿԱԿՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ազգայնականացման ամենամտախնայողական վերադարձի նախադրյալները և պայմանները.— Ազգայնականության զարգացման առաջին քայլերից է մտափոխությունը XV դ. կեսից մինչև XVIII դ. վերջը: Արևմտյան հայրաստանում այն շարժումներն է վերածնունդը և բուստանական սեպուղիներին դարձրածնի նախնի վերջում սրբին առկա են հաղթանակած բուստանական հարաբերությունները, որոնք հիմք են առաջին իդեոլոգիական բնագավառի համապատասխան անդամներին նամար վերածնունդները հեղափոխման քայլերով: Ման և բուստանական հարաբերություններին դարձացման (պայան և որ սղեղիցում է քաղաքական և իդեոլոգիական բնագավառի աշխարհիստի տեղաշարժերով: Ազգայնականության պատմության մեջ այն նշանադրություն է միջնադարյան սահմանափակության վերանցումը և իդեոլոգիական մտափոխության աննախնիքաց շարժումների հյանքի ստորադրած կոր պահանջները աննախնիքաց թափ և ծափայ են հարաբերում իդեոլոգիական աշխարհայեցողի, որ սղեղիստիկա դնում է դեռևս բանականության սեփ զծով, առկային բանականության կուտակումը անհրաժեշտաբար հանդիսանում է կոր սրանի սուրբերի հրեան պարուն, հայրաստանական աշխարհայեցողի սղեղիցվելը գուցադրական դարձաբարձրական աշխարհայեցողի, շինք է ստեղծում պատմա-համեմատական իդեոլոգիական էրեան գույսը համար:

Անգլո-թուրքական պայտաւաններէ աշխուժացուց, լեզվաբանս կան մասնագիտակի բաշխուցումը և ոչ ասում-համեմատական լեզվաբանութեան նախադասարարաց դորժակներէ կրօնն վարչ կատարած էին մի շարք նախադրույններէ նեա:

1453 թ. Քարքէրը գրաւում են Կոստանդնուպոլիսը և վերջ դնում Բյուզանդական կայսրութեանը: Բյուզանդական գիտութեան ներկայացուցիչները ստրատան են գտնում եմքուպաում՝ կիրառացիներէն ծանոթացնելով հաւանական գիտութեան, ու արժեանք աշխատի նմանութիւններէ նեա, որոնց մասին նրանք միջնադարում միայն ազատ պատկերացում օժնէին եմքուպական համալսարանները լայն հետաքրքրութեան են ստեղծում անտիկ աշխարհի նկատմամբ՝ այն հակադրելով սխալաստիցիզմին և միջնադարեան ստոյնաւանկ կայսրութեան:

Կոստանդնուպոլիս գրաւումը Քարքէրի կայսրի ունենում է և մի այլ հետեանը. մի կողմից՝ Եւրոպական վաճառականներէ առջև փակվում է ցամաքային այն մեծ շահագործը, որ Հայաստանի վրայով ձգվում էր մինչև Միկաստան, մյուս կողմից՝ Իրլանդիական ծովում Քարթական նախաններէ կրօնը և իտարեւոյ ստաշիտացումը դեպի նարսպ՝ նարթանի տակ են գնում դեպի Հնդկաստան տանող նարսպային ուղին, որ սնցեւում էր Ասորիքի և Իրլանդիայի վրայովը նարսպները իրենց նեարին պահելով Կարթաղոսով ու Կարմիր ծովով կատարվող նարսպակցութեան մեկուշնորհը, զովարացնում են անտարրը Այս բարբիէ միանում է զրա մտախառնակութեան աշխուժացման համար անհրաժեշտ օսկու պահանջը կիրառացիներէ սկսում են Հնդկաստանի նեա նարսպակցման նոր, ծովային ուղիներ որակել, և այս եւրասիական ուղարկում են բայմաթիվ արշավախմբեր: Հետեանք յիշում են աշխարհագրական մեծ գշտուները. 1492 թ. Կոլումբոսը հայտնագործում է Ամերիկան, 1498 թ. Վասկո դե Գաման՝ Հնդկաստանի ծովային ուղին, 1519—20 թթ. անդի է ունենում առաջին շարքերկրյա Եւրասիական շարքութիւնը (Մաքսլանի արշավախումբը): Աշխարհագրական առաջին հայտնագործութեաններէն հետեւում է զանազան վարչերի հետադասութեան և նոր վարչերի հայտնագործման անկապին աշխատանքը: Աշխարհագրական մեծ գշտուներ աննախնիքաց կերպով լայնացնում են աշխարհի մասին եզան պատկերացումները: Գաղութային լայն շարժաններն և կաթոլիկ եկեղեցու՝ արդեցութեան եղանակ որդաներ ձեռք բերելու ձգտումը նպաստում են լեզուներէ ստամենասիրութեանը: Եւրոպայուրդեղի և նրանց լեզու-

ների օգուսմանօրինակներ սկսում է գուշկի պիտակուն Վախան-
գորութիւնը, իսկ կաթոյիկ նկեղնուր ուղարկած միտիւններն
զուսնում են մինչ այդ անմանութի պաշտօնային մոզովորդների լե-
զունների ուսումնասիրութիւնը՝ նախակարագիտները:

Կապիտալիզմի և կոպիտալիստական շարաքերութիւնների
զարգացման պրոպէսը նշանագործում է կենտրոնացած ազգային
միտադիտութիւնների և ազգային գրական լեզուների զոյստմանը:
Քանարի ու արդյունաբերութիւն անարդէլ զարգացումը պահան-
ջում էն վերացնել ֆետալիզմի շրջանում եղած անբաւարար
տուննացումը ու սահմանափակումը: ... Թայեանքային արտադրու-
թիւն կատարելու շարժանակի համար, — գրում է Լեւինը, — անհրա-
ժեշտ է, որ բարձրագիտան ի վանի կերքին շուկան, անհրաժեշտ է
պետական համախմբում այն անբարձրանների, որոնք լեւազու-
թիւնը խոսում է միևնույն լեզուով, վերացնելով այդ լեզուի ցար-
պազման և գրականութիւն մեկ այն անբարձրանը դեմ եղած բոլոր
արգելիքների: Լեզուն մարդկային հազարակնցման կարևորագույն
միտք է, յնդդի միտանութիւնը և անարգել ցարգացումը իրար ա-
յաատ ու յայն, մամանակակից կապիտալիզմին համապատասխա-
նող անտրակտան շրջանաստիւթիւն, բնակչութիւն՝ իստ բարձր ա-
ռանձին դասակարգերի ազատ և յայն խմբագործան կարևորա-
գույն պաշտաններից մեկն է, վերջապէս, սերտ կապի պայման է
շուկայի և ամէն կարգի ու յարաբանչյուր անտիսատիբոս կամ
անտեսատիբի, վաճառորդի և գնորդի միջև:

Եթէ աշխարհագրական մեծ դասերը նպատակին լեզվաբա-
նական մասնորիդուն աննայրեքիաց լայնացմանը և մինչ այդ ան-
ժանութի մոզովորդների ու լեզուների ուսումնասիրութիւնը, ապա
է՞ր, աղպային գրական լեզուների մշակման ու վարպտացման հարցե-
րը պահանջ էին անպատգամ բուժարանագրութիւնը, քերականական
և ուղղագրական ետրմովորման ուղիատանքի ծավալման համար:
Պայքար է տարժում գրական լեզուների մշակման ուղիները որոշե-
լու, երանց՝ բարբառների ու հին գրական լեզուների հետ ունեցած
մտաբարձիւթիւնը նշանելու, այլ լեզուներից կատարվող փոխառու-
թիւնների շարին ու լեւալիք որոշելու հարցերի շարքը: Նախ պետկան
լեզուների զարգացման ուսուցումը պահանջ է առաջադրում համա-
պատասխան ձեռնարկների օտնպիման համար:

ՄԳ գ. կենտին կատարված՝ տպագրական արվեստի գլուխը նախ-

1 Վ. Բ. Լեւին, Երկեր, է. 20, էջ 492—493:

բազմաբնույթուն է տարին մէն շաբաթ յայնպէսնելու ընթերցանելի շքեանակեր և բարձր թողնելու միեյ այդ շաբաթական գաւազանաւորութեամբ դրբեր: Տնտեսական գործի զարգացումը էլ Ի Կղեր է նախատում լեզվաբանական ուղիատանքի ծախսումնը և զբաղուել լեզունելի նորմաւորման հարցերի լուծմանը:

Միջնագարջան տնտեսաւորացիդմի և միջնագարջան աշխարհա-
յազքի գեմ տարբոյ պայքարը անհրաժեշտութեամբ նախատում է լեզ-
վաբանական հարցերի նկատմամբ բուրժուական յաւաքութեան
և բուրժուական փոխաւորութեան ցուցաբերում և նախարարութեանը:
Միջնագարջան փոխաւորութեան փեմերը անունները յետմի շարքը
վերանայում են, լեզվի ծագման յրիւստեանական ըմբռնմանը հա-
կադրում են լեզվի ծագման նոր տեսութեանները, պահանջ է առա-
ջադրում մարդկութեան համար ընդունուել հասկանալի մի լեզվի
տանգման: Մակայն հանդես են գալիս նաև հարանցեղ տն-
դակներ և հակադիր հայացքներ, որոնք սեմնանում են հասկանալի
XVIII դ. Երկրորդ կեսին և XIX դ. սկզբին:

Ազգաբանական ուսմունքների զարգացման Լատիները. -
Այս ենթաշրջանի համար կարելի է ասորելիս զարգացումը 2 կտայ.
1) XV դ. կեսից մինչև XVI դ. վերջը, որ համընկնում է վերածննդի
հետ, այս շրջանում լեզվաբանական աշխատանքը կրում է էմպի-
րիկ-գործնական բնույթ՝ ընթանալով հիմնականում քերականու-
թեան և բարբառանոցութեան քանակական ծախսման ուղղութեամբ:
2) XVII — XVIII դդ., որ համընկնում է բուրժուական սնուցութեան-
քի ցարաշրջանի հետ, այս կտայում ծագւում է փոխաւորութեան
լեզվաբանութեանը, հանդես են գալիս ուղիատանայնաւորակա-
քի հանրական քերականութեանները, շալն տարածում են ստանում
ընդհանուր-քուզագրական և ընդհանուր-դասակարգողական գոր-
ծերը: XVII դ. և XVIII դ. 1-ին կեսում փոխաւորութեան լեզվաբա-
նութեանը Կղերի պարագետիվ գաղափարների կողմ է. քան XVIII դ.
վերջին քաղաքում և XIX դ. սկզբում, Երբ բուրժուական արդեն
հողթանակ է եմանում և զանում Կղերի պահանջարկան:

Ազգաբանական աշխատանքի բնույթն ու տիպերը. — Գորա-
շրջանի տարազարած պահանջներին համապատասխան հանդես են
գալիս լեզվաբանական աշխատանքի հետևյալ տիպերը.

1) Ֆիլոլոգիական Նորմալիվ նկատողական լեզվաբանու-
թեան — Մրան ևն գիտաւորում ստանձին լեզուների ուսումնասիրու-
թեան ու նորմաւորման հարցերը Կղ հարցերը լուծում են ստանում
քերականութեանները, բուրաբանները, սեղագրական բարեփոխու-

թյունների և ցրտիան լեզուների պայգացման ու մշակման տեսությունների միջոցով: Ըստ ուսումնասիրվող ու նորմալիզացվող լեզուների բնույթի՝ կարելի է ստորաբաժնի չեզոքացման անհատական շնորհաբաժնի բնագրայինները՝ ա) Նեաֆիլոլոգիա կամ Նին գրափոք լեզուների ուսումնասիրություն, բ) նեոֆիլոլոգիա կամ եվրոպական ազգային լեզուների ուսումնասիրություն ու նորմալիզում, գ) արևելյան ու զուգորթային ֆիլոլոգիա կամ արևելյան ու զուգորթային լեզուների ուսումնասիրություն: Բնական ֆիլոլոգիայի դարգացումը պայմանավորված է անտիկ աշխարհի նկատմամբ Նեոաքսքսոլոգիան ընդհանուր անամբ և Նին գրափոք լեզուների իմացություն խոստացած կարևոր դերով ընդհանուր-գլոբալիզացիան կրթության, եւր գրական լեզուների մշակման, դիտական գործունեության ու էկզեկուսիան պրակտիկայի մեջ: նեոֆիլոլոգիայի վարդացումը պայմանավորված է նոր (ազգային) պրակտիկ լեզուների վարդացման ու մշակման ընդհանուր պահանջներով: Արևելյան ու զուգորթային ֆիլոլոգիայի վարդացումը պայմանավորված է զաղութային էքզեկուսիան տիրապետության շահանջով: ձգումամբ և սուսամթաշնչի տեքստի բանասիրական ուսումնասիրության պրակտիկ, աշխարհի լեզուների նկատմամբ ցուցաբերված ընդհանուր Նեոաքսքսոլոգիամբ:

Քերականությունների և բարարանների նիմնական ախար նորմալիզմ է: նորմալիզմ սրժիք ունեն նաև ուղղագրական և լեզվամշակագրական դանաղան ուսումնականները: Ըստ կողմնորոշման բնույթի՝ կարելի է ստորաբաժնի քերականությունների 2 սխիմ՝ 1) էմպիրիկ-անխնդիկական և 2) ընդհանրական-սուցիականիտական: Առաջին տիպի քերականությունները կազմված են շարհնական տիպիկ-անխնդիկական քերականությունների սրինակով, դրեթե միշտ միեւույն սխեմայով, սուանց լույն տեսական-ֆիլոսոփայական բնույաներացումների, նրկարայ տիպի քերականությունները, նախու պայով 1860 թվից սկսած, կողմնորոշվում են դեպի արամարանական բնույաներ սխեմաները: Փորձական ատմով անխնդիկական ընթականությունների Նանչես ցույք պայմանավորված էր բազմաթիվ նոր լեզուները միեւույն շնչաություն նկարագրելու և նորմալիզացում պահանջով: Առաջին-այնատական-արամարանական քերականությունները ևս դիրքին Նուշով բազմազան լեզուների նամար նկարագրման և նորմալիզացման միասնական սկզբունքներ սուՆմանելու պահանջով էին պայմանավորված: Արևու դեպքում էլ տիրապետող անեղենցը տեխնիկայիցմե էր Այս կարգի աշխատություն:

ներքի Ներդրակները առաջնորդվում են Նիմեախանում այն սկզբունքով, թե ո՞րն է Եկլաքը, և ո՞չ թե նպատակ ունեն պարզել, թե ի՞նչ կա՝ Հեզոխրահական աշխատությունների նորմատիվ տիպի տարածումը բացատրվում է մի շարք հանցամասնությունով, ոչ քերականության մեջ շարունակում էր իշխել ֆիլոլոգիական քերականության տրագիցիան, թեև վերջինս գործնական-տեխնիկական բնույթ էր ստացել, այդ քերականությունը ղեկավարվում էր չեղմանական փաստերի նկատմամբ ֆիլոլոգիական քերականության ունեցած ոչ պատմական մոտեցումը, էլ չնայած այն որոշիչ դրամայ տերությունից բանասիրական հազվատիության աստիճանը, ցույց տալ հազվատիան ու ո՛չ հազվատի, սխալն ու ճիշտը, գրականն ու ոչ գրականը, այլ այդ ներդրակին շատուկն ու ոչ հատուկը, բնական նկատմամբ, չի լեզուների աստիճանաբանությանը շարունակում էր չեղման չին մեթոդների և սկզբունքների, չին տեքստի բանասիրական աստիճանաբանության վրա: Էլ չի սկզբունքներն ու մեթոդները շատ սկզբնաբան մեթոդներին աստիճանում (ինչու լեզուների ուսումնասիրության վրա՝ որոշ դիպրոմում հասցնելով ժայռակ դասերունների (ըստիճանաբան քերականությանների ստեղծումը): Բայց գրական լեզուների պարզացման ու մշակման պատմությունը անհրաժեշտ էին պարկեում գրական լեզվի մեջ այն կամ այն քերականական ձևեր ու բառեր ենթամասնում որոշ նորմաներ մշակել, որոշ բնասիրություն կատարել, որոշ կախի սկզբունքներ ստեղծել, այս բաներ է՛լ այնքան է նպատակում նորմատիվ քերականությունների և բնասիրականների տարածմանը, սա էլ հասցնում է լեզվի նկատմամբ ոչ պատմական փերաբանությունից խորացմանը, տարածվում է այն հայացքը, թե լեզուն մեկընդմիջտ ստեղծ կանոնների մի ամբողջությունն է, որ կարելի է փոփոխել այն կամ այն սկզբունքով, այն կամ այն սանտախ հայացքությունով, այն կամ այն քերականի ու բանասիրականի ստեղծման և ստեղծմանը: Գ) չին և նոր գրական լեզուների դպրոցական ուսուցումը և դպրոցական քերականությունների ու բանասիրականի կազմումը ինքին նպատակում էին նորմատիվ սկզբունքի արմատազորմանը: Գրոցական քերականությունները նպատակ ունեն տալ ուղիղ գրելու ու խոսելու կանոններ և համարվում էր, ինչպես միջնադարյան քերականությունը, ուղիղ խոսելու և գրելու արվեստ (ars recte dicendi et scribendi)՝ Հեռ-

¹ «Պատմական բանասիրությունում է նաև, Եկլաքի կամքը, որից բանասիրական տեխնիկա բանասիրությունների քերականությանն ուղեկցում էր նախկին ֆիլոլոգիական քերականությանից ելնելով, որ ուղիղ լեզվի սկզբում ունեն և գրագրում էր միայն լեզվական նորմատիվը»:

վարար՝ դպրոցական բնրականօթյունների՝ Վերինակններ պետք է տեղ տալին միայն ճիշտ նամարգույ ձևերին, չեղվական փաստերին մտանկային որոշ ընտրություն, որ) Թաղիտնալիտական փոխառվայությունը ամեն ինչ վերանայում էր բանականօթյան տևանկյաներից, քրիստոնեական գոթմատիզմին նակայում բանականօթյան տևանկայան նազի նազի միջև: Մտնվում էին բույր ժամանակները նամար կիրառելի բանական սկզբունքները: XVI դ. երկրորդ կեսից սարատում դասը ընդհանրական-ուցիտնալիտական բնրականօթյունները նենվում էին սույնտնայիտական փոխառվայությանը մաս ե կարևորնվում էր նայի տրամարանօթյունը: Այս ատումով (մոլորիկյործնական բնրականօթյուններին նակագրվող տեղվերում-ուցիտնայիտական բնրականօթյունները շարունակում են ետրամատիվ ընդվի սկենայ: միայն թե փոխվում է ետրամատրան հիմքը: Էնդվարթծատօթյան կամ ԱՍՍ-ի փոխտրեն նազիս է սարիս բանական չինելու սկզբունքը, չեղվական փաստերի բնարանյան հիմք է մտարում տրամարանականօթյունը: Էնդվի փաստերի եկատմամբ վերարերանքը շարունակում է միայ կամուսական: ոչ տրամական:

Մակայն ետրամատիվ սկզբունքներն աստիճանատար դուսակցվում են եկարագրական սկզբունքի ու նա Քարայնային տեղիք մ գտնելի ուսումնասիրությունը ինյին խախտում էր նորմատիվությունը, որն այդ գեղարում ոչ միայն էր նարագուր ե անհրամեղտ: Միտամամուսակ սկում են ուշարանօթյան գործնելի նակ ոչ գրատական տեքտերի չեղվին, որունը ընդհանար նորմաների խախտման սոչորարները: Այս բարար նորմատում են նորմաներից շեղվող ձևերի նկարագրությանն ու ուսումնասիրությանը Էկուններն բար նարագրիկ լրիվ եերկարացնելու տենդենցները ես նարցնում են նորմատիվության խախտմանը: Սկում են սոլելի ու ուվելի նախար երանը ոչ եկարագրական կամ ետրամատիվ եկարագրական չերակնույթյուններ, նրատարակվում ե ուսումնասիրում են ոչ դասական լեզու սկեցող հին տերատերը: նորմատիվության խախտման նարցում այս ատումով կարերը դեր է խաղում դիտական բանասիրությանը: հիմնագրումը 1777 թ.: Քրիզիսի կեղտուս Վոլֆի կոլմից: Սկզբը է դրվում տերատերի իսկական բանասիրական բննայատական: նամեմատական ուսումնասիրությունը, ընդ որում սկզբնապես նպատակ էր դրվում բնագրի փրակտիցիսմն ու մեկնարանօթյունը: Բանասիրական-տերատարանական այս մանրակրկիտ այխտատեղը, սկոպելով անտիկ ֆիլոլոգիայից, սարագրում է ե այլ լեզուների ուսումնասիրությանը մայն Մակայն պետք է նշել, որ գիտական բար-

նասիրտիցներ, չի ենթարկվում պատմա-համեմատական լեզվաբանության սկզբունքներից մեկը, այնուամենայնիվ, այդ լեզվաբանության ձևա-դարձան նախքան ամենից ամիցի վճարական գործունք չէր, ինչպես կարծում են թմուկերը՝

Ավելորդ չէ հիշել, որ բերականական տերմինաբանության վար-պապուն այս և հետագա շրջանում ընթանում է առարկեր սեզիներ-րով: Այն միջնադարյան Սվրասայում իշխողը չափանական բեր-ականական տերմինաբանություն էր, սալա այս շրջանում բաղմա-թիվ լեզուների փոփոխությունների, ոչին ընդունելիական, քերական-տարբերությունների կրկին զույր տերմինաբանական առարքնաբանություն է ստեղծում: Այդ բանը սրբաբանավորված էր մասամբ քերականական տերմինաբանության այլ տարաբանությունները սեզիները ևրկիները սպի-տաբանություն, մանավանդ, էր քերականություններ էին զբոսում այս էրկանների լեզուների համար, մասամբ էլ քերականների կողմից ամիցի ու ուղիղի նախա կատարվող երաժանություններով, ընդ որում առարքեր քերականները ստեղծողովում էին առարքեր սկզբունք-ներով, այսպես, պատմականորեն նշանակելու համար անանք (այս թիվում և նախորդ, դիմում են մարտաբանական տերմինների՝ *Ad-verbale* նպատակները, *locus* ստեղծ (անգլից պարագա), *causa* (սպասանակ, պատճառի պարագա) և այլն, երկարությունը հիմք են ընդունում այն, որ պարագաները մեծ մասամբ մակարաններով են արտահայտվում, և պարագաները նշանակում են մակարան բա-ռից ստեղծված տերմինով, ինչպես, սրիական, գերմաներենում *Adverb*՝ մակարան--*Adverbiale* նպատակներ և այլն:

2) Մտուղբանական-զուգայական լեզվաբանություն. Մրան են վերաբերում մտուղբանական դանազան տեսությունները, ա-ռանձին լեզուների մտղման, լեզուների ղեղակցական կապերի ու փոխնարարությունների, պատմա-համեմատական մեթոդի կիրառման, առանձին աշխարհագրական շրջանների և աշխարհի լեզուների դա-րականությունն ու ինչպիսիքումն, առարքեր լեզուների փաստերից ու շտղման փոքրները: Այդ նպատակը լավագույն կերպով արտահայ-տված է

1 Վարարողը իր „Linguistic Problems“-ում Մոտուղբանական-զուգայական մեթոդի (1963, էջ 9) գրում է, որ բար-ական տեսության համեմատությունների անկց վերջապես լեզվաբանական-ությունը, ընդ որում Վարարողը համեմատական լեզվաբանությունը զի-տուղբ և որդիս պատմական լեզվաբանության (երկարաբանություն) նա-խորդ շրջանի: Այս շահանարմանը, ինչպիսի, որդի արհեստական սեզմա-արգաթայի և հարկեց ընդանրացման արդյունք է:

բանական և բազմաբնույթի բնույթներով, առանձին լեզուների ծագման հարցին եզրագծով աշխատություններում, երբ դրանք լեզուների զարգացման ու մշակման ակնարկների հիմնավորման փորձերի մեջ, լեզուների ցնդակցական կապերի ուսումնասիրությանը եզրագծով ներկերում և դասակարգողական ընտելի աշխատություններում: Քնն այս դեպքում հանդես է դալիս որոշ մեխանիզմներ, բայց արդեն նկատվում են պատմական մտածումն, ցնդակցությունը որոշելիս ընթացիկական ընդհանրությունների կարևորությունը տալու և պատմա-համեմատական մեթոդի կիրառման որոշ փորձեր: Մտազարանական-զուգահրահան լեզվաբանությունը պատմա-համեմատական լեզվաբանությունը նախահարյուրելուն է:

3) Փիլիսոփայական-տրամաբանական լեզվաբանություն — Մյուս են վերաբերում լեզվի բնույթի, տեսնների (տիպան ու ծագման, լեզվի ծագման, փիլիսոփայական ընդհանուր (տրանսպոզիտ) լեզվի ստեղծման, լեզուների նկարագրության միասնական սեղոյունների սահմանման և լեզվաբանական նյութի օրհանմանը մանադրո: Այս նարքերը յուրում են դասակարգվում փիլիսոփայական տարրեր սխառնմանում, լեզվի ծագման տեսություններում, ընդհանուր լեզվաբանական աշխատություններում, ընդհանրական-աստիտեղիստական ընթացիկություններում: Այս շրջանի աշխատություններին հատուկ է սեղոյունային որոշ մեխանիզմներ, թեև ստիանանորոք հունապարտ է բայց անում պատմական մտածումը: Մեխանիզմները սրտանշանային է լեզվի և մտածողության, բաների և հասկացությունների փոխարարությունների արտեման մեջ: լեզուն սրտային է սրտե հասկացությունների նշանների մեխանիկական դամար: Փիլիսոփայական-տրամաբանական լեզվաբանությունը XIX—XX դդ. ընդհանուր լեզվաբանության և լեզվափիլիսոփայության նախորդն է:

Անտիկ աշխարհից մտանկային ստաների ուսմանը: լեզվաբանություն մեջ էրդար ժամանակ պատկանվում է զրեթե անփոփոխ ննով, ստանի և հեղանի ոչ հասակ տարրերահանդը շարունակվում է ընդհանուր մինչև XIX դ. կեսերը՝ հանդես դալով նաև պատմա-համեմատական լեզվաբանության հիմնադիրների մասը: Մա չի նշանակում, թե XIX—XVIII դդ. արեև աշրի ընկեող բայց չի կատարվում հեղանարանությունը բնագաղառում: Հեղին հեղանական կողմի ուսումնասիրության ուստարնում կատարված տեղադարձերը այս շրջանում կարգված էին, մի կողմից՝ խուլ ու համբերի ուսուցման:

մշուս կողմից՝ ուղղագրության սահմանաչ սկզբունքների մշակման պատճառով՝ ինչու էլ ինչ բնագավառի վաղ աշխատություններից առանձնապես եղևի հն խառն Պարսյա Քանաթի, Զոն Մարտիա ե ին. մանկ պրոբերը XVIII դարում: XVIII դ. վերջում և XIX դ. ստացին կեսում գրվում են և տկուսարկական լեզուսարանության ինքները:

Վարձանդ Ֆոն Կենդեյերի իր Մարդկային լեզվի մեխանիկայ՝ երա խառնական սերկուսի եկարասցությանը՝ Նանդերն աշխատա. թյան ժեշ՝ Նանում է լեզուսերի կազմավորման պրոբերի եկարասցության նշանակույց մշարություն՝ նոր առարձանի նասցր. նկով լեզուսարանության պրոբերներ:

Մանկալ լեզվի լեզուսական կողմի առանձնասիրության բնագավառում ձևեր բերված նվանումները կրկար ժամանակ ճնուս են սկում լեզվարանական աշխատություններից, ինչ որագույնիվ շիրտոցների կողմից, որանց աշխատության կենտրոնում պակում էին գրավոր լեզվի նարցերը:

Լ. ՖԻՈՒՈՒԹԻՒԿԱՆ, ԱՌՈՒՄՏԻՍԻԼ-ՆԿԱՐՈՒԹՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՆԱՆԻՐԱՆԵՐԸ

ա) Դասական Փիլոսոփիա

Հունարենի առանձնասիրությունը, - Վերածնության շրջանի հունասերաները մեծ շահերով առավում էին աևաիկ կուրսուսայի առանձնասիրությանը՝ մեծիկ գրահունության և արվեստի նմուշները նամարվում էին սրիտակեի, և ձգում կար գրանց նմանիկու: Մանկալ խնամրով հագարվում էին աևաիկ կուրսուսայի նույնասերաները, կազմվում էին գրագրաններ՝ Վասիկանի գրագրանը՝ հիմնարկում XV դ. կեսին), ձևարկերը ենթարկվում էին բանասիրական հոգասար մշակման և առանձնասիրության:

Մեծիկ աշխարհի կուրսուսայի եկարանայր՝ առաջուցած աշխարհի հետաքրքրության պայմաններում նասուկ արմեր է ձևեր բերում հունարենի և բարիներենի առանձնասիրությանը, Շաս գիտ-

¹ J. L. Harter, *Éducation de nos enfants* y autre parli, enseillat hatat los m. l. l. s. 192: Ե. W. L. J. s. Grammatica Linguae Anglicanae, 1653. Լ. K. A. m. a. n. S. u. c. t. a. s. l. o. p. t. e. r. s., 1922.

² W. V. u. n. K. e. n. t. r. a. l. e. n. M. e. d. i. a. n. i. s. m. a. s. l. e. t. i. n. e. g. e. h. l. i. c. h. e. n. S. p. r. a. c. h. e. n. e. h. e. i. t. d. e. r. B. e. s. c. h. r. e. i. b. u. n. g. s. e. i. n. e. r. S. p. r. a. c. h. e. n. e. n. M. a. s. c. h. i. n. e., 1795.

նակատեար զրազդում են ՚ին զրական տեքստերի հուշարձանք, հրատարակությունք ու մեկնությունք հետզմում են բառարաններ և քերականություններ:

Հոտարներ և լատիներենի օսումնասիրությունք լեզվական օտարաբան ասումով համարյա ոչ մի ետք բան չի ավելացնում սուտիկ աշխարհի և միջնադարի լեզվական ասումների վրա: Քերականությունները գրում են նորմալով ՚հիմունքներով՝ երաժարտի սեննալով սույ զասական լեզվից սրտվիցու նորմաներ:

Արգելե XV դ. երկրորդ կեսից երևան են դալիս հոտարների օսումնասիրությունք նվիրված գտնույան աշխատություններ: 1476 թ. Միլանում չույս է տեսնում Կոնստանդին (արակարի)՝ հոտարների քերականությունք՝ սինթիսուքի մասերի մասին նորագրով: Սրան նեանում են ֆերդինանդոս-չեզվարանական այլնայր աշխատություններ, գեներ ևն ծագումով բախասիրական գտնույան հարցերի (ինչպես, որինակ, հոտարիան անունների տառադարձության),² չարքր, պրվում են բուսարաններ Այս բուսարանում աշխատում են ինչպիսիք (1455—1522), Մելանիստոք, Հենրիխ Մտեփանսար (Անրի էայնե, 1524—1594) և արյունք ՚. Մտեփանսար ընդարձակ սճանարեն լեզվի գանձարանք՝ ձեռք է բերում լայն ճեղհնակության):

Լատիներենի օսումնասիրությունք. — Ոսումնասիրվող լատիական ՚եղիտակների ու գրքերի չորանակի խիտ թեղյալման և դրանց բանասիրական մշակման պայմաններում աստիճանաբար սկսում են դիտարկվել զասական լատիներենի և միջնադարից մասնակիված լատիներենի աչքի ընկնող տարբերությունները: Խուլաչի կարևոր վայրան (1496—1457) իր ՚Քիթր լատիներեն լեզվի նորությունների սուտին, աշխատությունք մեջ սեփական հետազոտություն հիման վրա չույս է տուլիս իր ժամանակակիցների վերնումները և պայքարում սխալաստիկական լեզվական դիտարկերների սնադարդների դեմ: Մակարե միջնադարյան քերականությունք ապահովությունք չի գտարում, զեւ շարունակում են հրատարակել Ալեքսանդր Մեծի՝ միջնադարում ասարանված քերականությունքը Քեդհոնուտ ասմանք լատիներենի օսումնասիրությունք երկար ժամա-

¹ K. J. askari, Die roma orientalis part. I, Milan, 1476.

² Էրագման սնտներ հեմոսմ էր հին հեղձան գրա, որդիներանք՝ նորք

³ H. S. P. H. A. N. U. S., The roma orientalis part. I, Milan, 1476. այս աշխատությունք նոր վերամշակմանը հրատարակվել է XIX դ.՝ Էնդանում (1820—26 թթ.) և Փարիզում (1830—66 թթ.):

նակ Նենգամ էր միջնադարյան լատինագիտության տրադիցիաների վրա: 1460 թ. լույս է ընծայվում XIII դ. Ինչինսկ Յոհաննես դե Բանուայի լատիներեն բառարանը: 1531 թ. լույս է տեսնում Ռուբրա Սանգանսի (Ռոբեր էսլենի) չեռտիսերեն լեզվի գանձարանը¹: 1540 թ. Յուզիու Յեզար Սկայնգերը (1484—1558) լույս է ընծայում ռեալիստերեն լեզվի հիմունքների մասին 13 դրոշմ աշխատությունը², որտեղ անադատությամբ շարադրում է լատիներենի ուսումնասիրության արդյունքները՝ մտցնելով որոշ նորաթյուններ: Հատկանշական է, որ Սկայնգերը, ներկայացնելով դասական լատիներենի տեսլի հիմունքը, ցույց է առնում և դրանց մոտիմատիվները ուսմանակառ լեզուներում, այլև բարոյին համեմատություններ է կատարում նույնարենի և լատիներենի միջև: 1587 թ. Նրասարսկվամ է իսպանական Ֆիլոլոգ Երանյակոս Սանկյետաի (1554—1623) սեփնեղա կամ լատիներեն լեզվի հիմունքների մասին աշխատությունը³, որտեղ լեզվիակեր հսկում է ցույց առնում սեմական լեզուների սրինակով միասին մաս ստորերկրա և բոլոր լատինի հիմք համարում է էսկառ բայը: Հանդիս են գալիս նաև լատիներենի հետ առնչվող երկրագլխի բառարանները՝ 1475 թ.⁴ Գերմանոզ զե Եսկրենի ներկրանդերեն-լատիներեն և լատիներեն-ներկրանդերեն բառարանը («Teuthonista»), 1538 թ.⁵ լատիներեն-անգլերեն մի բառարան, 1565 թ.⁶ Ֆրանսերեն-լատիներեն մի բառարան:

Դասական ֆիլոլոգիայի ուղղվածքը կատարվող աշխատանքը շարունակվում է և հետո: Հատկերենի ուսումնասիրությունը առնում է աշխարհի անուններ, ինչպիսիք են իսպանացի Պերիդոնիոսը, հոլանդացիներ Գեյնսիոս ավագը (հայրը), Գեյնսիոս կրտսերը (որդին), Թասսոսը և ուրիշները: Վերջինիս ուրիշապարզում կամ ընթանանակառ ուղղության մասին աշխատությունը՝ XVI—XVIII դդ. լատիներենի ուսումնասիրության գլխավոր սեռն-սրկներից մեկն էր:

XVIII դ. լեզվաբանները սկսում են ուղադրություն դարձնել ոչ միայն դասական, այլև միջնադարյան լատիներենի և սատորինո լատիներենի (իմա՝ հին ֆրանսերենի) վրա: Թրանսիտիցի Գյուկանսի՝ սեփնի և ստորին լատինական գրողների բառարանը⁷

¹ M. Stephani, Thesaurum linguae latinae, 1531.

² J. C. Spaliger, De consis linguae latinae libri tresdenim, 1540.

³ P. Smetius, Minerva sive de consis linguae latinae, 1587.

⁴ G. J. Vossius, Aristarchus sive de arte grammatica, 1635.

⁵ Ch. du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis, 1678.

վկայում էր գաղտնիան լատիներենի նորմատիվ շրջանների փոփոխման և ոչ գրասովոր լատիներենի նկարագրությունների փոփոխման մասին:

բ) Արագոնական Փիլոզոֆիա

Հին սլավոններենի ուսումնասիրությունը, - Արագոնական երկրներին մեծ մասամբ երկար ժամանակ սխալմամբ ուսումնասիրությունը առարկա էր միայն եկեղեցու պաշտոնական լեզուն՝ հին սլավոններենը կամ եկեղեցապարզաններենը՝ և նախատեսվում էր լատիներենի կամ ֆրանկոիտական եկեղեցու պաշտոնական լեզուն՝ լատիներենը. և) դ. վերջինք Չեխերում ևս իշխող լեզու է պատկանում լատիներենը:

Ինչպես նշվել է, սլավոնական ժողովուրդների սկզբնական տարականական ուսումնասիրությունները Խարդմանական-կամպիլիտայի թեոլոգիկ էին կրթությանը սկսում էին երևան լատիներենը աշխատությունները, որոնք հետագայում էին բնագրանդան ընդունված կանոններով վերանայվում:

Մասնատանում մինչև XVIII դ. կհավր ընդունված կանոններով սխալում էին երկրի լատիներենի և սլավոնական լեզուների միջև ընդհանուր ընդունված կանոններից հատկապես կամպիլիտայից: Պատճառ է նշվել, որ սլավոնական աղբյուրներից առկա էին միայն միայն միայն լատիներենի մասին: աշխատությունները, 1555 թ. նրա առաջին լատիներենից, զգալի ազդեցություն է ունենում սլավոնական ընդունված կանոններով սխալում էին լատիներենից: Նորոգում:

Մեր օրերում ընդունված կանոններին էրևան ու լատիներենի և սլավոնական լեզուների միջև ընդունված կանոններից հատկապես մշակման պահանջը XVI դ. Խարդմանական եկեղեցական զբոսնոր տերությունը առաջադրվել էին բողոքականությանը նախնական, և պաշտոնապես անհրաժեշտ համարվելը որոնց հրատարակելու աշխատանքի համար հրավիրված բնագրանդայի Մաքսիմ Գրեկը, խորանորով տերություն համեմատական ուսումնասիրություններ, պատճառ է բերվում նախնական մի շարք հոգովաններ, որոնք երկար ժամանակ լատիներենի առարկան և սպառվում էին նույնիսկ XVIII դ.:

Մասնատանում XVII—XVIII դդ. երկան նկատ ընդունված կանոններին-ընդհանուրական աշխատությունները ու հոգովանները (Սիդորովի, Բոգոմիլի և այլոց) հենվում էին հիմնականում հունարեն:

՝Грамматика словенска языка, Вляно, 1586.

ըլտղանդական ազդիւորների վրա: Այս շրջանից պատճառով էլ քերականական, ուղղագրական, առուարտական քննութի ճիշդում ներ, որոնք մեծ մասամբ փոխադրութեանն էր նաեւ Մազեայն հանգիւտում էն նաև ինքնուրույն դիտողութեանն էր. այսպէս, սրինակ, արտփենական շնորհները քառակարգման և առանձնաճատկութեանն էր նկարագրուան փորձեր նե արվում:

Նույն այս շրջանում նկատվում է նաև լատինական ալգիցութեանը Գնտատար հայտնի քերականութեանը 1522 թ. Գեթարի Գերասիմովի կողմից փոխադրվում է ուսուցիչի և հարմարեցվում է կեղծապատկերներին: Հեղինակն իրեն նպատակ է դնում քերականութեան հիմունքները շարադրել ուրիշանական ուսանողն ու, առանց լատիններին:

Այս շրջանի արենը ալտղանդական այլ մտղուրդներն ժողկաղմում քերականական աշխատութեանները յայն ապրածում են քանում այդ մտղուրդների բնակութեան սոց աւրիտորիտում:

Էվրվում մտկվողից ալագիր Էվան Աշխուրովի կողմից 1571 թ. հրատարակվում է սեյրուրեն քերականութեանը աշխատութեանը¹. 1591 թ. յայն է տեսնում Էվովի քարտի ուսանողները կալման հոնու-արտփենական քերականութեանը, որանց զուգահեռարայ ներկայացված էին հունարենի և հին պատկերների փոխադրութեանը: Այնքանի տարի անց, 1596 թ. Կալմանի Յիլգանիան հրատարակում է իր սեյրուրենական քերականութեանը², որը կառուցված է սրինակ-եղրագական էմպիրիկ-տեխնիկական քերականութեաններն որ նակովի Այս երկու աշխատութեան քննութեան առարկան ճ յուզմ մասերն էին:

XVII . XVIII դդ. ստանանուլեւ յայն հեղինակութեան էր վայրում Մէլիտի Ամարիցիլու (1577—1633) քերականութեանը, որ առաջին անգամ հրատարակվել է 1619 թ.³ և XVIII դ. եղել է ին արտփենների քերականութեան հիմնական մեթոդը: Ի տարբերութեանն ուղղանդական ազդիւորների վրա հեղինակ քերականական աշխատութեանները հեղինակների, որանք յուրի մասերի թվում յղում էին հոնը (различие), Ամարիցիլին այն հանում է յուրի

¹ Азбука с грамматикой, Львов. 1574.

² 'Азбука с грамматики, Грамматика дуброградского Еллинословенского языка, Львов, 1596.

³ Л. Знания, Грамматика словенска. 1596.

⁴ М. Смотрецкий, Грамматика словенския правильное синагама, 1619.

մասնից թիկն է շատինական թերականությունների նեոսոցիալիստիկ մտցումը միջարևելագրական (МЕЖДОУГОЛЬ) և

Հետագա թերականություններն ու գառազրուները (Այնանաթի Պուլիմի, Կապիկի, Պոլիկարպովի, Մաքսիմովի և ուրիշների) մեծ լարված նենգում էին Ամուսրիցիոս աշխատությունների վրա: Զնաչուկ սրան՝ Ամուսրիցիոս թերականությունները կատարյալապես ու բնույթով շատ նենու էր կատարյալը լինելուց: Երա վրա ղեկուս ղգազրուս (Դունահան ազգընտրությունը, իստույնով են Հին ու նոր լեզվական երևույթները, Դասակ ղեն սարկերակվում սլաջնական սարրեր լեզունների թերականական փաստերը: Ամուսրիցիոս թերականություններ ղեկուս լայն ղնդրելում սեկի, թերականություն մասերը Համարյում են սզգրուսությունը, սաստգարանությունը՝ (այս բառի այլիմաստ գործածություններ՝ հիմնականում սաստեր և իտաքի մասերի սաստները)¹, շարահյուսությունը և ազգագրանությունը (պրոսոգիան)²:

Կրիտանիցի թերականական իտաք սուսելների մասին՝ ուշիտ սությունը նին սլաջնական թերականություն և սաստերնի թերականական փաստերի յուրատեսակ միանությունը, յուրատեսակ սրեզունուր ոսուսական ղեզոս և թերականություն կատարյալ սլաջն է: Ըստ սերների փաստերն սկսում են սլաջնի ու սլաջնի ուշագրությունը սրազն է Հասունկ սլաջնությունն ստարկա գասունկ գիտությունների սկսողներուցի (1725 թ.) և Ասուկայի նամակարանի հիմնադրումից (1755 թ.) Հետո:

XVII դ. նին սլաջններն և սլաջնական նոր լեզունները գասունկ են ուշագրությունը ստարկան կիրառական նուս այս կրկրներում: Ասթրիկական սրոպագանդան Հեռնարկում է կկեղծդարսողական սրքերի հրատարակումը, լույս են տեսնում ղեխներնի (1692 թ.), սիրա-խորգաթերների (1694 թ.), ոսանրների (1696 թ.) թերականություններ և այլն:

Բննարկվող շրջանում երևան հն գայիս նուս բաստարանագրական աշխատանքները: Դեռևս XV—XVI դդ. Հեռուգրերում սլաջնական ղեզ են բաստարաններ և բաստարանկիր: XVI դ. վերջից Հունդևս են գայիս սպազիր բաստարաններ՝ (սլաջնները Ջիզանիայի ղեզսիս,

¹ Հետագայում ЭТИМОЛОГИЯ славянских языков բառը սուս էր կուսուսից մեջ սրքերը մասնակ վանկանում է իր այս իմաստը՝ նշանակելով նշանակականության ու Հնարանության սլաջն սլաջնությունը:

² С. И. Обнорский и С. П. Бархударов, Хрестоматия по истории русского языка, I, 1932, с. 325.

³ Ю. Крижанка, Грамматическое изображение об русском языке,

այն է՝ բաներ համարող նախաբան և պատկերներից հասարակ առարկան բարբառով բացատրվածն աշխատանքանը¹։ Պատմա Քերթնդայի Մլաղյաննաստական բառարանը²։

Այս բառարանները, հատկապես վերջինը, կարևոր էին նրանով, որ սահմանադրաբար էին հին պատկերներ կենդանի խոսակցական լեզվից (Քերթնդայի մաս՝ սերբերենականից)։ Ուսուցչական նպատակներով կազմված է Փոլիկարպովի նույնպիսի բառարանը³։

Պատրու է-ի շրջանում կազմվում են նաև օտարազգի բաների բառարաններ։

2. ԵՒՈՆԻՂԱՐԻՆ

Կառվեաւիոյ և ոչ-լատինաոիոյ Ֆեռականություններ.— ԱՄ—XVIII ոչ նիստոցյում ուղղային միազեատթյուններ է աղոյայն դրական լեզուների կազմաւորումը հրատարակչական խնդիրներ է դնում։ Արևած են գուրա բաղմամբէլ կնչիրիկ-կերտարական ա նորմատիվ բերականութուններ, որոնք են բառարաններ, աղղոգրական նորմաների մշակման փորձեր են կատարվում։

Ազգայնայում երևուե ենթ առաջին բերականութունները կուտարցված էին լատինական քերականութունների սրբնականի Այս լատինատիոյ բերականութուններում ընդորինակվում էին ոչ միայն շարադրանքի և նշումի սխառմատորման ընդհանուր կղանակները, այլև լատինական բերականութուն առանձնատարակ կատարցիւնները։ Հետագայում բերականութուններն առանձնապար ազատվում են ուղղուցութունից, թեև մինչև վերջ էլ նոր գրական լեզուների բերականութունները շարունակում են այս կամ այն լատիվ կրել լատինական բերականական սխառմի կնիքը։

ա) Քանական Թիլոլոդիա

Իսպաներենի առաջին ֆեռականություն, բառարանի և ուղղագրական կանոնների կազմումը Անտոնիո Ղի-էրբիտի կողմից... Թուրանական լեզուների նամար գրված բերականութուններից

¹ Л. Знзакня, Лексис оиречь речения, и краткие оубрамы и из оломенскаго на проста Русскый диалект истолкованы, 1596.

² П. Берншта, Лексикон славенороссійскый, имен толкование... 1653

³ Ф. Пфанкзаруб, Лексикон правычкый, 1704.

ուսչիւր Անտոնիոս զԵ. Լերբիտի (Չերբիտի) իսպաներենի քերականութիւնն (ը 1492 թ. ՚) Այս աշխատութիւն մեջ հնգիւնակը, նորժառտիվ փաստերից բացի, պատմական ընթացիականութիւնը հաստիկ պատգամութիւններ է ածում, այնպէս, իսկ ասանձնում (սպասեաւ և պայմանականի մագամը՝ *habeo*՝ *սանկոյ*), բայից և անպայից, նույն թվին զԵ-Լերբիտի շուրս է ընծայում իսպաներեն-լատիներեն և լատիներեն-իսպաներեն բառարանն Լերբիտի կողմ է նաև իսպաներենի ուղղագրական կանոնների առաջին կապիտուլ՝ 1591 թ. շուրս է տեսնում Պերոսիպալի (Pereyasal) իսպաներենի քերականութիւնը:

Իսպաներենի առաջին վերականգնւոր. փորձունքն. Քլարո. Բուտամտտիլի. — Իտալերենի առաջին քերականութիւնը որի է ձրանչուէր ֆորտունիան: նա իր աշխատութիւնը՝ կոտուցիլ՝ Գանթեի, Պետրարկայի և Բոկկաչչոյի լեզվի ուսումնասիրութիւն հիման վրա՝ Հիմք ընդունելով Տուկանի բարբարոս:

Իտալական քերականական հետազոտութիւնը Վոմար Խարնոր նշանակութիւնն են ունենում Պլինիոս Բեմբոլի կրկարտութիւնները՝ չկրճակ՝ ժողովրդական լեզվի մասին՝ ընդհանուր խորագրի տակ Բեմբոն առաջ տանելով Գանթեի բարբարոս գաղափարները, կանում է, որ իտալերենը որպէս գրական լեզու պէտք է դերագրուել լատիներենից. հետագայ նշանման Լեֆիակիզիւս զեւրում այն փառապար սպասցա է իտալական և իտալերենի և իտալերենի փոխադարձութիւնը հարցը զննելով՝ Բեմբոն, իտալերենը բիւնցեում է լատիներենից՝ նշելով, որ այն իտալերէն է բարբարոսների լեզուների հետ Անկա բարբարոսներից նա ուղղագրութիւն է գարձնում Տուկանի (Ձորնիցիայի) բարբարոս փառ, որից ըզովն էն Գանթեն. Պետրարկան և Բոկկաչչոն նրա կարծիքով՝ հետագայ իտալական գրողները պէտք է հնկին սրանց լեզվի վրա որպէս սրիւնակիլի լեզվի: Այս սկզբունքներով էլ Բեմբոն իր աշխատութիւնն Զ-րդ դարում հարագրում է իտալերենի քերականութիւնը հիմունքները:

¹ Vellius Antonius Nebrissensis (Antonio de Leb. 2^a ed.), Grammatica sive in lingua castellana. Salamanca, 1492.

² A. A. Nebrissensis, Lexicon latinum-castellane cum et vice versa lingua latinum, 1492.

³ A. A. Nebrissensis, Reglas de orthographia, 1517.

⁴ V. Fortunio, Regole grammaticali della volgar lingua, 1604. P. Romolo, Corso della volgar lingua, 1502. 1528.

Բեմադրչի ազդեցութիւնը մեծ եղաւ իտալական քերականական տրայեքիայի վրա: Հետագայ քերականները շարունակեալ էին լատինացի և մշակել ճիշտ կանոնները՝ մեկնելով իրենց մասնատեղակից գրողներէ լեզվի վրա 1623—1653 թթ. յուս է առնում Բեկեդատտ Բոսմատաւերի՝ «Տոսկանական լեզվի մասին» աշխատութիւնը, որը իր մանրամասնութեամբ և արժանիքներով գերազանցում էր մինչ այդ գրվածները: Այդ պատճառով էլ Բոսմատաւերին համարում են իտալական նոր քերականութեան շրջանաւարտ:

Յրանսլուեմի առաջին փեռականները Պալազուսի, Իուկ Դչուրուս, Մեդլե, Իամուս... ԱՄ դ. 1-ին կեսին Իրաւեայում եւ ծայներ են չսփում ֆրանսերենը տիրապետող քրական լեզու դարձնելու ազտին մոֆրուսա Տորին իր «Champrileur» գրքում հանդես է գալիս մտնուները պիտական քրականութեան չ'զու գարծելու ազտին: Հատիներէի բառագազարից ազովելու հետ միասին ուժեղ ակնդեց է նկատվում օգտագործելու մուշքնի լեզվի բարրատերի հարատեւութեանը: Այս բարբի հետեանով՝ ԱՄ դ. յրանները զուս է մղում յատիներենը նաև պիտական բնագավառից և գատնում տիրապետող գրական լեզու: ԱՄ դարում ֆրանսերենի վրա որոշ ազդեցութեան է սեւնում և իտալերենը՝ առաջ բերելով նաև հակադրական տեղեկեցներ:

Յրաններէի առաջին քերականութեանը գրվել է Լեզիայում Պալազրայի կողմից (Palgrave), 1530 թ.: Հաշորդ տարին յուս է սեւնում Ժակ Դչուրուսի (Meyrier) լատիներէն լեզվով գրած քերականութիւնը՝ Հեդինակի ներստութեան մեջ առաջ է քաշում մայրենի լեզվից ոգուիլու պատեղքը: Իրաւներէի քերականութիւնը նա կատուցում է լատիականի օրինակով, աշխատում է ֆրանսերենում բացահայտել նույն քերականական հասկացութեանը, ինչ լատիներենում. նա տարներում է քերականական 3 սեւ (ժեն ֆրանսերենը միայն 2-ն ունի), 6 հոլով (լատիցիերների և հոդի կամբիւացիաներով, թեպետ ֆրանսերենը դարկ է հոլովներէից), 4 խոնարհում՝ -er, -oir, -re, -ir (լատիական -are, -ere, -ire, -ire խոնարհումներին համապատասխան):

Այս լատիականացված քերականութեանը առաջին հարվտիք տալիս է Լուի Մեպրենը իր քերականութեան մեջ՝ նա նշում է, որ

¹ B. Bouquartier, De la langue toscane, 1621—1643.

² Jacob, Sive de lingua gallica Isogoge, Parisis, 1541.

³ L. Meigret, Le traité de la grammaire française, Paris, 1550.

Ֆրանսերենը ունի միայն 2 սև, նույնիսկ չունի չկարգավորված նարքում կա կողմնորոշում՝ է ղևախ կալատարական խափերի լեզվագործածությունը՝ արտահայտվելով շարժականացման ակնդեցիների դեմ։ Քերականությունը նախորդում ուղղությանը տրակտատում՝ Մեդրեն, առաջնորդվելով միևնույն սկզբունքով, պահանջում է ուղղագրությունը մասեցնել արտասահունությանը։ Մուղագրության ափսոսալի տարածական ըստիվորության գաղափարով է նաև զուգաբանվում փոխառված և քերական Պետրոս Մամար (Պլեսքը լա Մամե, 1515—1572)։ Պարզոր մզելով կերտուունի տրամաբանությունը և սխալաբանությունը դեմ՝ նա այնպեսում է այդ բաներ տարածել կան քերականության դրու և նրա տարակում է իր սեփականությունը՝ նշանակ կա ապրի է նոր գաղափարում և նոր սահմանումներ, ետքը դիտարկություններ կատարում նշանակաբանության և նշանակության բնագավառում։ 1557 թ. շարժանքների ուսումնասիրության մեջ զգալի վառանկ անցյալ Ռարբրա Մանիարևար (Ռարբր էուլեն) յույն է բնծայում Ֆրանսերենի մի քերականությունը։

Նետագա մի ուղղությունային ֆրանսիական քերականությունը շարժանքում է բեթանույ տրամաբանվելով իմպրիելի նիմունքն ու՛մ՝ միևնույն ուղղունակության բերականության երևան դույր XVII դ. Ֆրանսիական լեզվի տեսությունները լեզվի մշակման և նորագույնի նորքերում հիմք են բնդանում սրբապատկարատի լեզվագործածությունը (Մուլերը, Վոլյա), դրա՛մ նախկին, դրա՛մ նախաբանություն չկան։

Ռոմանական լիզունների զուսկան նուսակունան նաբերը, բաստանագրություն. — նոր քրական լեզունների գաղափարը դնում էր նորմանների մշակման պահանջ ոչ միայն բերականության բնագավառում, այլև բաստանագրության և ուղղագրության մեջ։ Քրական լեզվի նորմանների մշակման նորքով դրողում են XVI—XVIII դդ. հիմնադրված ազգեմիաները (Բուսախայում՝ Academia della ciusca-ն, 1582 թ., Ֆրանսիայում՝ Académie Française-ը, 1636 թ., Իսպանիայում՝ Academia Real-ը, 1713 թ.)։ Մրանց գրողում են նորմանիվ բաստանների ու քերականությունների

1 L. Meigret. Traité touchant le bon usage de l'écriture Française. Paris, 1542.

2 P. de La Ramen. Gramère, Paris, 1622. II ք. Grammaire, Paris, 1672.

* R. Estienne. Traicté de la gramme française, Paris, 1580.

բուսարտիպան, սոցոլոլոյան և արմենի մշակութան նախընթաց. XVI—XVIII դդ. սովետական ժողովուրդների մաս հանդես են գալիս էթնոլոգիան և նորմալիզմի գունդան բուսարտներ, աչք թվում է ակտիվիստական բուսարտներ ուղարկու, նրանքիցում 1509 թ. լույս է տեսնում Գիլգամ Մարկեր էլանի «Նրանքու-լարանական բուսարտեր» XVII դ. բուսարտների թիվը նախա տեսում է. 1684 թ. լույս է տեսնում ակտիվիստական բուսարտեր, ու նետուցու նրանքուտիպանների մեջ մասնավոր նշանակություն ու բարեգործությունը՝ Նոր է բերում մեծ արժեքը նախաբար կաշմոցները խոստովում են բարբարոսներն և մասնագիտական բաներից (գրագրությունները, գիտագրությունները, սոցիոլոգիաները) այն նախաբար լինելով սրգու բուսարտերի նորմալիզման նիստական ուղևորը: Այդպես է կազմված նախաբարական 1672 թ. բուսարտերը «Լեռացուցում» այսպիսին նեղ նորմալիզաց բուսարտները ենթարկվում են խիստ բնագրատուցան. աչքան, Հայրենից պահանջում է բուսարտները լայն ժողովրդական նիստերի վրա կատարել և սեղ սույ նախ մասնագիտական բուսարտեր:

բ) Գերմանական Ֆիլոլոգիա

Պետականական և ասպիլան մեակականեր, տեսարանները և բուսարտագիտներ, կայրու, նոտան, Գուտիդ, Արկուեդ. — Գերմանական լեզուների համար գրված առաջին քերականական աշխատությունը ստատուտում է մի տեսանուն հեղինակի և կրում է «Tractatus dans modum leborisendi cesus et lempore» խորագիրը: Այն կրվել է 1451 թ., Մյունխենում (Վեստֆալիա) և հրատարակվել որոշ ժամանակ սնցու Պրան նախորդող (կայնարին էկեղրումների Գերմանական քերականությունը / Teutscher Grammatica) լույս խոստով քերականություն չէ, սոյս ողջագրական և ողջագրական ձևերով:

XVI դ. սկսած՝ անում է գերմաներենի քերականությունների թիվը: 1573 թ. երկան են գալիս Այրենու էլանիերի Վերին գերմաներեն լեզվի ուսումնասիրությունը՝ և կազմնարուս Այրենուսի «Գերմաներենի քերականություն կամ լեզվի արվեստ»-ը:

XVII—XVIII դդ. Գերմանիայում հանդես են գալիս վանագործ լեզվական քերականություններ (Sprachgesellschaften), որոնք գերմանական

¹ A. Öttinger, Unterrichts der Hoch Deutschen Sprache, 1571.

² T. Albrechtus, Teutscher Grammatick oder Sprach Kunst 1573.

ներին լեզվի նորմալացման նախում գտնվում են խաղաղ եռյակները, ինչ ակնուշխմաներ սովորական մտավորականների մաս:

Փերմաներենի քերականները գրավոր լեզվի նորմաների հայտնում մեծ մասամբ կողմնորոշվում են դեպի հայերի ստավանդակի քարգրանկության լեզուն, բայց բնակչության լեզվի նախում նաեղև են բերում տարակարծություններ, որոնք պայմանավորված էին Փերմաների տերիտորիայ մասնատվածությամբ: Որոշ մասը կողմնորոշվում էր դեպի Սարատևիայի լեզվական նախան՝ Հենկելով հայերի Հեղինակության վրա, մյուս մասը նաևեղև էր գալիս որպես փերմաներիայի լեզվի կողմնակից, որ չի սահմանափակված որևէ բարրասով:

XVI դ. և XVII դ. ստաշլեն կետում Փերմաներում ամենից ամենի տարածված էր Կյուչուսի քերականությունը՝ XVII դ. կեսերից Հետո երան փոխարինում է Եստոնի քերականությանը: Նույնպիսի է սկիզբը ստեղծում այն սեռայ կարծիքը, թե բարրաները ազդելին լեզվի ազդակողմնակից են Հասարակության արտաքին, ակնկիրթ խազերի բերանում:

Լեզվի նշանավոր ակադեմիայի Գուշչեյեր իր «Փերմաներենի արգիտի փրմաներենում» քերականական կանոնները ստեղծում կողմնորոշվում է դեպի ճաշակով, ինչպես Փրանսիայում վերջին սերունդ կողմնակիցները: Գուշչեյերը մեղհատուր ամամբ նաևեղև է գալիս որպես փերմաներական քերականության Լեդիայայից, արամաներական Հեղինակությանը և միտրիակությունը նամարում գրական լեզվի գրավոր արմաները:

Փերմաներենի քերականության և բարրանության ամենից ամենի ծախսում սե Հեղինակավոր գործերը պատկանում են Ենկելունգին (1732—1806), որը Լախտակ էր գրել, իր ստաշլի Գուշչեյի օրինակով, ստաշլ գրական լեզվի նորմաներ, 1752 թ. լույս է տեսնում Անդրունգի բնագրական քերականությունը¹, 1775—1786 թթ.՝ բարրաները: XVII դ. Հրատարակվում են նաև մի շարք

¹ E. J. u. G. Grammatik der deutschen Sprache, ex Bibli. Latinae Germanicae et alius eius libris collecta, 1778.

² J. G. Schottelius: Ausführliche Arbeit von der teutschen Hochschreibung, 1663.

³ J. G. Adelung: Versuch einer deutschen Orthographie, 1784.

⁴ J. G. Adelung: Christliche Lehre der deutschen Sprache, 1752.

⁵ J. G. Adelung: Versuch einer vollständigen grammatisch-kritischen Wörterlehre der teutschen Mundart, I. V, 1775—1786.

բարբառադիտական բառարաններ, որոնց մեջ նանդես է բերվում տասնեփն բարբառները բառապաշարը:

Անգլիեւնի վերականգնելը, բառարանագիրները և տետրաբնենքը XVI—XVII դդ Պիլլի, Ասկլիս, Ջոնսոն և ուրիշներ. — XVI դարից սկսած քերականական, բառարանագրական և ուղղագրական բնույթի աշխատություններ են նաեղև գրայիս նուր փրմանսպետսսս Ժողովորդների մասը XVI դ. Անգլիայում երկուն են գրայիս մի շարք ուղղագրական տրմկատաներ, ուղղագրությունը Ներկայացնում էր սեպերեն ազգայիի լեզվն կազմուղբման ամենեց ամկյր ցուրտ կողմերից մեկը: Այս բնագագատում կատարվուր երկարատե աշխատանքը XVIII դ. նանգեցետում է ուղղագրական ետբմաների կայունացմանը և նարատեմանը միեչն մեր սերերը XVI—XVII դդ. սրվում են սեպերենի բաղմաթիվ քերականություններ և անգլիացիներին, և՛ ստարերկրացիներին նամար: XVI դ. ուղղագրական քերականական աշխատություներից հիշատակելի են Բ. Ամբլի, Ա. Հարտի, Ա. Սայարելիի, Ա. էլլիսի և սրիշները: աշխատությունները. Այս գարում է յույս տեսնում ֆրանսիացի մարկ Բելլոյի անգլերենի քերականությունը ֆրանսերեն լեզվով: XVII դ. անգլերենի քերականություններն թրվն ամկելի է անում սարչով մի շարք կարերու արծեր՝ Ա. Ֆիլլի ու Անգլիական բաղբանությունը, Զարլո Բատչերի սենդերներ քերականությունը: Ջոն Ստրիտի սենդերներ քերականությունը, Քուպերի սենդերական քերականությունը: Սրտնցից Ա. Ֆիլլը պահպանողական սկզբունքների կողմնակից է ետխտ կերպով հանդես է գրայիս ամեն կարդի նարամսությունների սեմ: Ա. մենից ամկելի ալքի բնկնուլ քերականներից է Քուպերը, որը նստակ կերպով տարբերում է Նեյունը և տառը: Մողլիտի քերականությունը կատուցված է էմպիրիկ հիմունքներով. Նեյունայանական մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում այդ աշխատությունը նարագրված այն բուրիեր, որ կրում է Քերականական-ֆիդիկական տրականատ՝ խուրթի կամ հեյունների կազմություն մուրիես խորդիբը («Tractatus grammatico-physicus de loquela sive sonorum formatione»):

¹ Այդ անգլիական ուղղագրական քերականական աշխատությունները փրմարատեմանս էն «Neudrucke frühneuenglischer Grammatiken» սեբարդը:

² J. Bellot. Le maître d'école anglais, 1691.

³ A. Gill, Logonomia anglica, 1631. Ch. Butler, Grammatica linguae anglicanae, 1634. J. Wallis, Grammatica linguae anglicanae, 1653. Cooper, Grammatica anglicana, 1685.

Անդրիական բառարանագիտությունը եւ XVI—XVIII դդ. Ան-
շարպացում է աւարան-Անգլիական բառարանագիրքներից առան-
ձապես հայտնի է Սամսոն Զոնտանը (1709—1784):

Հոլանդերենի առաջին ֆլեռականությունը և բառաբանը.—
Հոլանդերենի առաջին բերականությունը հանդես է գալիս XVIII
դ. սկզբներին¹:

1547 թ. Առնհայտս Կիչիանուր հրատարակում է Ֆլամանդե-
րենի և հարեան բարբառների մի համեմատական բառարան:

Վերիլլ ցարերենի վկայությունը. 1589 թ. հոլանդացի Ս. Գ.
Վան Բուսբեկը իր գրքում² բերում է Վերիլի գոթերենի բառերի մի
ցանկ, որը մինչև այժմ էլ գոթական այդ բարբառի միակ վկայու-
թյունն է:

Իսպիտեհի ֆեռականներ, բառաբանագիրհներն ու սեւաբուն-
ներ XVI—XVIII դդ.— XVI—XVIII դդ. ուղղագրական-քերական
կանոն ուղիատություններն են երեսն զաչես սկանդինավյան դնր-
մանական մոզոմոզոզներ մաս- Գանիացի Յուլյուս Բազեն Արհուսի
(1536—1586)³ յերկու դիրք առանկի մասին⁴ աշխատությունը այս
չրքանի հնչյունական մտքի յավաղույն սրտագրանքներից մեկն է:
Հնչյունակր ոչ միայն ապիս է հելլանիւրի սխտեմատիկ բնութա-
գիրն ու երանց կազմագործան սլախաններին նկարագրից, այլև բն-
յուում է դանիական բարբառագիտության համար արժեքաւոր արվ-
յալներն ու անդնկությունները Գանիերենի առաջին բերականու-
թյունը (1635 թ. և հրատարակվել 1668 թ.) է. Պանտպիգանի
(V. Pontoppidan) կազմից Սթան Հետեում էր Պ. Այուսի, Հ. Գեր-
ների լեզվաբանական-քերականական աշխատանքները: Պանտպի-
գանն ու Այուսի Եշունակալից ազդեցություն են ցարծել դանիական
ուղղագրության նորմալյուման հարցի մրտ⁵: XVII դ քերական
Հնչագրոցի քերականական ուղիատությունները ներկայացնում են
քերականական լավագույն արագիցյանները ամփոփումը և իրենց
արժեքը մինչև այժմ էլ չեն կորցրի: XVII դ. երեսն է գալիս և
դանիական առաջին բառարանը, որ 60 հատորով է նախատեսվում
էզել և կիտաա է մեացել (սկսվել է 1680 թ. Դաթիաա Մոթի կո-
մից): Այս շրջանում էլ կազմվում են բարբառագիտական առաջին
բառացանկերը:

¹ W. Sewel, Nederduytsche Spreekkonst. 1748.

² O. G. von Busbeck, Legationis Turcicae epistolae quatuor, 1585.

³ J. M. Auzan, De literis Danicis, 1591.

⁴ Հմտ. Մ. И. Стеблин-Каменицкий. История скандинавских
языков, 1968, էջ 62:

Շիկդեբեկի բառարաններն ու վերականուրյունները XVII—XVIII դդ.— նույն XVII դ. են կրեան գաղիս շվեդերենի առաջին ստուգարաններն ու քերականութիւնները: Շվեդական առաջին բառարանը գրվել է յատեններն լեզվով, Աուրիվիլլիոսի (L. Aurvillius) կողմից: Լատիներէնը երկար ժամանակ տիրապետող գիտական լեզու էր և իջեռում էր համալուարսեան, 1672 թ. առաջին անգամ շվեդերենը ծուար է գործում այնտեղ: 1698 թ. հրատարակվում է շվեդերենի առաջին շվեդերեն քերականութիւնը: Այս շրջանի շվեդերեն բառարանագրական աշխատանքներից կարևոր են է. Մելլուզերոսի (P. Schroederus) բառարանները, որոնք պարտանակում են և նորաներեն բառեր: Շվեդերէնում ևս սեղագրական նարչերը կարծեր սեղ էին բանում: 1788 թ. հիմնվում է Շվեդական ակադեմիան, որ կարևոր դեր է խաղում լեզվի հետագա նորմալորման նարչում:

գ) Նետալանական փրււղոգիս

Լեճեճեճի վերականուրյուններն ու բառարանները XVI—XVIII դդ.— XVII դարից սկսած երեան են դաղիս ուղանական ուղարչին լեզուների ուղղագրութիւնն ու քերականութիւնը նվիրված դաննազան աշխատութիւններ: նույն դարի ստուգին կեանում յատեններեն լեզվով գրված քերականական տրակտատներում դուզանուարար լեզվում են լեճերենի փոտտերը որչիս յատեններենի նամուդտատիան փատտերի ընտիագրութիւն միչոց: Բնչոկս նչնչ էեր, 1660 թ. Պարկոչուիչը գրում է լեճերենին նվիրված առաջին աշխատութիւնը: XVI դ. նկրորդ կեռին երեան են դաղիս լեճերենի քննուէանութիւններ՝ քրանսիացի Պետրոս Մարտտորիոսի աշխատութիւնը (1588), և Նուլիմարի լեճերենի քերականութիւնը գերմանացիների Շամար (1594), լեճերի նամար գրված լեճերենի առաջին քերականութիւնը պրտկանում է XVII դ. հեղինակ Շիլլարակուն (1770), 1773—78 թթ. շույս է տեսում Յ. Կուպիևսկու քննարակ լեճերականութիւնը: XVI դ. երկրորդ կեսից սկսած գրվել են և լեճերենի հետ առեղջող բառարանագրական աշխատանքներ՝ Մոնչիևսկու

¹ P. Scrotorjua. Valoniuae grammaticis institutio in omnium gratiam qui eius lingua elegantiam cito et facile addiscere cupimus. Լեճերենի տեսից պատկանիչ, է միայն յատենական լեզու. Կճճճ. T. Սեր-Տլազնիսկի, ПольшкнЯзых, 1854, էջ 248.

լատիներեն-լեհերեն բառարանը¹, *Պատգամո (Պատգիտոֆ)* «Լեհ-լատինա-հունական գանձարանը»²։

Ձեխեւեհի բառարանները և Վեականորյունները.— 1511 թ. և 1569—52 թթ. շուրջ ևն տեսել լեհական առաջին բառարանները 1567 թ. շուրջ է տեսել չեխերենի մի թերականություն գերմանացիների համար, 1603 թ.³ Լադիսլավ Նուգոմեցցու թերականությունը։

Պատեւեհի վեականորյուններ, բառարաններ և ուղղագրությունը նվիրված ուսումնասիրություններ XVIII—XVIII դդ., Լուսնավի «Պատական Վեականորյունը», «Վեական սկզբակիրություն» բառարանը, *Պեւոս 1696 թ. հարանդացի Հ. Վ. Կուզոպիք* *Գրաստարկում է սուսերենի մի թերականություն*⁴՝ զանազան հազեղգաններով *հրեզերք-Պատեւեհի թերականության խեղական գիտական Վեացարտությանն սկզբում է Լուսնավի մեծապահ թերականությունից*⁵, որք մեծ ազդեցություն է թողել XVIII դ. Եղևուց կեսն սուսական թերականական աշխատությունների վրա։ Իր թերականական աշխատությունը *Լուսնավի կառուցել է Լուսնավի Վեականներով*՝ անգլագեղ միայն սուրբ տառով ընդհանրական բաղն նախատական թերականության սինոմոններին, վերջինս արտահայտվել է ուղիղով, այն դեպում, որ նա խոսում է սուսերենի բաշական թե սուսականի մասին, մինչդեռ սուսերենի բայի այնպեսի մի կատեղոր հոսմը, ինչպեսն կերպն է, աշխատել է անսով մակայն բնդեպեար ամմամը *Լուսնավիցին* խորթ է Սմոտրիցկու կատուական վերադարձները դեպի կենդանի լեզվի փաստերը, որանք սեփական նախորդությունը խմբագրելու և արհեստական ձևեր ստեղծելու նորամուր *Լուսնավին*՝ առաջին անգամ ներստեղ նախորդությո (предложный) հարյի դաշտաբարը սուսական թերականության մեջ։

Լուսնավի աշխատությունը բաղկացած է 6 «հրեականից» (наставления)։ 1-ինում խոսում է թերականության ընդհանրոր հարցերի, 2-րդում՝ նշյունարանության և ուղղագրության, 3—5-րդում՝ ձևարանության ու բառակազմության և 6-րդում՝ շարունդու սուսյան մասին *Ջեարանության նյութը* (ներառյուղ և բառակազ-

¹ Dictionarium Latino-Polonicum in usum et gratiam Poloniarum inventis, 1681.

² Thesaurus polonico-latinus graeco, 1621, II էջ. 1645.

³ H. W. Ludolf's Grammatica russica, 1681. Պատեւեհի է թարգմանվել է 1837 թ. Կրասնարանից Ք. Ա. Լարինի կողմից։

⁴ М. В. Ломоносов, Русинская грамматика, СПб, 1785.

մութչուներ) Լովանոսովը բաշխում է ըստ խոսքի մասերի փոփոխակառույցները՝ առանձնիկ կազմաւթյունն ու նշագրումը ընկելով 3-րդ «Նրահանգում», բայցիկ խոնարհումը՝ 4-րդ «Նրահանգում» և անփոփոխ խոսքի մասերը՝ 5-րդ «Նրահանգում» Լովանոսովը իր խոսքի մասերի ուսմունքը կառուցելով իմաստաբունական հիմունքով՝ Երկու քիտավոր խոսքի մասերը՝ անսինն ու բայը հակադրում է մշտաներին: Լովանոսովի աշխատութեան աղղկըսթյունը խիստ մեծ է եղել Կորպանովի, Ավետովի, Կարսովի և այլոց քերականական աշխատութչունների վրա:

Լովանոսովը նաևուկ ուշադրութչուն է դարձրել նաև Տարատանական-անտրանական նարգերին: Ստատագրովելով դեռևս անսով աշխարհից Եկող 3 սենրի ուսմունքը՝ նա փորձում է զրանք մեկնարանել աստական իրականութեան բնղվական տարբերակումների հիմուն վրա և կաղում է բարնր ընդ պրովանտիան, միղինը՝ ուստական (գրական) և ասրինը՝ ժողգրղական-իրատեղական (ПРОСТОПАРОДНОЕ) փոտերի (РЕЗЕНИЯ) հետ:

XVIII դ. բովանկան առա կերպով են պրղում և ուղղադրական Տարքերը: Լովանոսովը, Տրեղիակովկին և ուրիշները պրղանգում են աստական աչրարներից հանել ավելորդ տառերը, պաշարում են ուղղադրական որդալի սկղրունքներ նաատանելու համար: Վերջին հարցում Տրեղիակովկին հանղում է հնչղանարանական սկղրունքին: Լովանոսովը, Երնելով ուսակներ աստաննաստակութչուններից, կորեր տեղ է տաղիս ստղգրանական-ձևարանական սկղրունքին:

Ռուսական տկոյնմիտչի հիմնադրմամը (1783) նոր թափ է ընղուելում բառարանադրական աշխատանքը: 1789—1794 թթ. յույս (տեսնում սիտական տկաղնմիտչի բառարանը)¹, որը այդ երկրների տկաղնմիական բառարանների նարմատղ սկղրունքներով կատուղված լինելով հանղերձ՝ բովական տեղ է տաղիս բարբառաչին բաներին. միտամանակ տեխնիկական տեմիտարանութեան մշակման ոգնիղու նկատատումով բառարանի հղչինակները բովականաշափ մեմ տեղ են հատկացելում տեխնիկական բառերին:

դ) Եվրոպական այլ լեղուների ուսումնասիղուղը

Հնղիղյուղական լեղունելու. — XVI—XVIII դդ. երնան են գաղիս նաև Եվրոպական այլ լեղուների ընրականութչուններ ու բառարան-

¹ Словарь Академии Российской, 1789—1794.

ենյո Կեղտակաւ լեզուներին նմիրջած թերակաւություններնց ասա-
 չինք Գ. Ռարկրտսի վայլիսերէնէ (տեղանքներ) քերականութիւնն էր¹.
 սրին 1582 և 1593 թթ. Նեաեոսա՛ւ են յույն լեզվի երկու այլ քերակա-
 նութիւններ, 1642 թ. շուշու և տեանսա՛ւ իսլանդական ասաչին քերա-
 կանութիւնը², 1774 թ.³ գաեղերկնի (Շտալանդիա) վերաբերյալ աս-
 աչին լեզվագրական աշխատութիւնը⁴ Ավելի վաղ են Նուգետ
 Էկնց կերտակաւ լեզուների բառարանները, 1499 թ. Նրատարակվել է
 բրետոներկնի մի բառարան, 1547 թ.⁵ վայլիսերկնի բառարանը:
 Այրաներներ և շուլթիական լեզուները (շիտվերեն, շատվերեն) ու-
 սումեաւարտիւնն են սկսած ենթարկվել XVII դարից սկսած: 1629
 թ. շուշու և տեանսա՛ւ լե՛ներն-լատիներէ-լիտվերեն մի բառարան⁶,
 1653 թ.⁷ լիտվերկնի ասաչին քերականութիւնը⁸, 1732 թ.⁹ շատ-
 վերենի քերականութիւնը¹⁰: 1638 թ. Էրեան է դարչու երկ Նունա-
 րկնի ասաչին քերականութիւնը¹¹:

Ոչ ննգվգրագրական լեզուներ... Նիննա-ուգրական ժողովարդ-
 ների լեզուներին նմիրջած ասաչին աշխատութիւնը կրդձողի՛ն՝
 Նուգարերկնի քերականութիւնն էր (1539)¹²: XVII դ. Նանդա Էն
 գալիս Գիններկնի¹³, Էտտեերկնի, շուգարերկնի նմիրջած աշ-
 խատութիւններ են:

Քուսկերկնի ասաչին քերականութիւնը գրվել է իսլաններն լեզ-
 վով, Ա. ղև Պոզայի կողմից¹⁴:

¹ G. Rhetorts, Desjardis byt. et y thau gyuto: i tauraleq, Gym-
 nag, 1709.

² P. E. VV. a. I. G. Grammatica Latinae et Vernicae nunc comparatae,
 Roma, 1642.

³ M. Shtaw, Analyses of the Gaelic Language, 1778.

⁴ Dictionarium trium linguarum, 1729.

⁵ K. L. G. Grammatica Lituanica, 1653. Յիբղիդի լեզուի Լատին
 լեզու քերականութիւնն է Էկնց ավելի վաղ (1639), թայց մեզ չի հասել:

⁶ Kellimanta Language 1629, 1732.

⁷ S. Porcius, Grammatica Linguae graecae vulgares, Paris, 1638.

⁸ E. Kiposidi, Sylvestri, Grammatica hungaro-latina in
 usum poetarum, 1539.

⁹ S. Porcius, Linguae finnicae institutio, Abo, 1640.

¹⁰ A. de Pozza, De la zaliqne lingua, polcariones y conuertas de
 las Espasas, Bilbao, 1567.

ա) Սեմական Ֆիլոլոգիա

XVI դարից սկսած եվրոպական լեզվաբանական միտքը դժարի «ևտաքրքրութունն է զուցարհրում սեմական լեզուների նկատմամբ: Այս «ևտաքրքրութունը պնաս է յաջաարեչ նախ՝ աչև կարևոր դերով: որ խաղաշնչ է արարական գիտութունը վերածննդի հարցում. երկրորդ՝ քրիստոնեական նկնղնցո՝ ուստփածաշնչի դիտական տնրտի վերականդնման ուղղութիամբ ցուցաբերած «ևտաքրքրութիամբ, որ նպաստում է նյրայական և արամեական-ուսորական լեզուների ուսումնասիրությանը. երրորդ՝ Լեզուսական պետութունների դադոսթային քաղաքականության ընդհանուր պահանջներով, վերջապես, յորրորդ՝ արարերենն՝ խաղանական կյանքում խաղաքած կարևոր դերով:

Սեմական ֆիլոլոգիայի բնաքաղաքում կատարված աշխատանքի առաջին կարևոր նմուշը Պեդրո դե Ալբուկարկի խոյանական աքաբերենի քերականութունն է, որը Ֆինչե այժմ էլ աքաբական աշխարհումի նա թանթանուլու միակ աղբյուրն է: Անկ ապի աւշ յուր է տեսնում Իտանն Թոյսյինի (1455—1522)՝ երբայերենին նվիրված աշխատությունը¹, որին նախորդել էին երբայերենի ուսումնասիրության Լեկու անեչան փոքրէր՝ Սրանց «ևտիգում է Մ. Վիկտորիոսի Լեթիպական քերականությունը՝ Թոյսյինի աշխատությունը պարտենկում էր երբայերենի «նշանարտեւութանը, բասարանը և խոսքի մասերի սամունքը, ընդ որում նեանեչով սեմական լեզուների քնիչ քերականություններին՝ Թոյսյինը առանձնացնում է Յ խոսքի մաս՝ տնտն (կերտույալ նան դերանտն ու դերայը), բայ և մտանիկ կամ «նշանակակիցը (consignificativum), վերջինիս մեչ որվում են մակբայը, շաղկապը, ետիցիերը և միտոսիոթյանը: Արաչական և երբայական քերականների արիտակով նասակ կերպով տարբերակելով բուսի կազմիչները՝ նա մտցնում է ՏԱՐԻ ՏԱՐԻ՝ վերջաճանակից բայը՝ արմա-

¹ P. de Alencar, Art. pur. de grammatice sapor in lingua arabica Garali, 156.

² E. Reuchlin, De intentione hebraeis, Florentiae, 1506.

³ E. Reuchlin, De ratione hebraeis, գրված 1497 թ. նախաարար Մասթևո Ազրիանոսի կազմից. De modo hebraeis et hebraismi hebraeorum, գրված 1507 թ. էլ: Պատկանի կազմից:

⁴ M. A. F. C. G. S. C. ed. Graeciae, V. C. Graecae, Graecae institutio, 1516.

տից (εαδix) հետո զրգրոց մասնիկը նշանակելու համար, ուրդ բա-
սը հետագայում լայն զործատություն է ստանում լեզվաբանական
գրականության մեջ: Թուրքիկները պոպուլյար է խաղաղել և հունարենի
ուսումնասիրության ասպարեզում:

XVI դ. էրկրորդ կեսին և XVII դարում սենյական ֆիլոսոֆիայի
հուշուրություններն ազնվի զրուի են դառնում: Երևան են պալիս-
տորագիտ կանոններու աշխատությունը¹, Իոհանն Բուքստորֆի
(1584—1628) և Ելյա սրդի Բ, Իոհանն Բուքստորֆի (1599—1664)
սեմապիտական-երրաջագիտական աշխատությունները (առաջին
ներքին բուսարանները)², արտորագիտ էրպեններու (1584—1624)
սկրտարական քերականությունը³, Էֆոզյացիտ-սեմապիտ շոյ-
նոզոլֆի քերականական-բուսարանագրական աշխատությունները⁴:

Մեմոսկանների կողմից սեմական լեզվաբանական բնիկ աշ-
խատություններին ծանոթանալը իր ներքին անձևաբան էր առեյ-
նում: Մի շարք սեմական գրություններ անցնում են էվրոպական գի-
տությունը և ազդում լեզվաբանական որոշ աստիճանների մեա-
կորման վրա: Ինչպիսի հիմք ունեն՝ զր հրատու է Ֆուլդայն աչե
հայադքը, որ արժատք նախնական բառե է, իսկ անանքը նրա
ձևափոխիչը, արարական լեզվաբանների մեա ստորագրած և համե
մատական լեզվաբանություն հիմնադրներին մեկը՝ Բուսլի կյա-
կանություն սեմապիտ սեք արտապրված այն կարծիքը, որ բա-
լերի գիմային վերջագրությունները ծագում են նախկին անձևու-
կան դերատուններից⁵:

բ) Հասագիտություն

XVI—XVIII դդ. երևան են գույն տրեկյան ուր լեզուներին
նվիրված բնականական-բուսարանագրական քանակական աշխա-
տություններ: Եվրոպայում հայերենին և զրաբաններին նվիրված

¹ J. G. Büchelers, *Historische Grammatik der arabischen Sprache*, Assens, 1819, 2te par-
tie, 1er et 2^{es} livr. 1re et 2^{es} par. Arabische Grammatik, Paris, 1831.

² E. Bucheler, *Lexicon Turco-Turcicum et arabicum*, B. 1er 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 2794, 2795, 2796, 2797, 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806, 2807, 2808, 2809, 2810, 2811, 2812, 2813, 2814, 2815, 2816, 2817, 2818, 2819, 2820, 2821, 2822, 2823, 2824, 2825, 2826, 2827, 2828, 2829, 2830, 2831, 2832, 2833, 2834, 2835, 2836, 2837, 2838, 2839, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2865, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2877, 2878, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897, 2898, 2899, 2900, 2901, 2902, 2903, 2904, 2905, 2906, 2907, 2908, 2909, 2910, 2911, 2912, 2913, 2914, 2915, 2916, 2917, 2918, 2919, 2920, 2921, 2922, 2923, 2924, 2925, 2926, 2927, 2928, 2929, 2930, 2931, 2932, 2933, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2947, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2953, 2954, 2955, 2956, 2957, 2958, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 2970, 2971, 2972, 2973, 2974, 2975, 2976, 2977, 2978, 2979, 2980, 2981, 2982, 2983, 2984, 2985, 2986, 2987, 2988, 2989, 2990, 2991, 2992, 2993, 2994, 2995, 2996, 2997, 2998, 2999, 3000, 3001, 3002, 3003, 3004, 3005, 3006, 3007, 3008, 3009, 3010, 3011, 3012, 3013, 3014, 3015, 3016, 3017, 3018, 3019, 3020, 3021, 3022, 3023, 3024, 3025, 3026, 3027, 3028, 3029, 3030, 3031, 3032, 3033, 3034, 3035, 3036, 3037, 3038, 3039, 3040, 3041, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3047, 3048, 3049, 3050, 3051, 3052, 3053, 3054, 3055, 3056, 3057, 3058, 3059, 3060, 3061, 3062, 3063, 3064, 3065, 3066, 3067, 3068, 3069, 3070, 3071, 3072, 3073, 3074, 3075, 3076, 3077, 3078, 3079, 3080, 3081, 3082, 3083, 3084, 3085, 3086, 3087, 3088, 3089, 3090, 3091, 3092, 3093, 3094, 3095, 3096, 3097, 3098, 3099, 3100, 3101, 3102, 3103, 3104, 3105, 3106, 3107, 3108, 3109, 3110, 3111, 3112, 3113, 3114, 3115, 3116, 3117, 3118, 3119, 3120, 3121, 3122, 3123, 3124, 3125, 3126, 3127, 3128, 3129, 3130, 3131, 3132, 3133, 3134, 3135, 3136, 3137, 3138, 3139, 3140, 3141, 3142, 3143, 3144, 3145, 3146, 3147, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3157, 3158, 3159, 3160, 3161, 3162, 3163, 3164, 3165, 3166, 3167, 3168, 3169, 3170, 3171, 3172, 3173, 3174, 3175, 3176, 3177, 3178, 3179, 3180, 3181, 3182, 3183, 3184, 3185, 3186, 3187, 3188, 3189, 3190, 3191, 3192, 3193, 3194, 3195, 3196, 3197, 3198, 3199, 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206, 3207, 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 3213, 3214, 3215, 3216, 3217, 3218, 3219, 3220, 3221, 3222, 3223, 3224, 3225, 3226, 3227, 3228, 3229, 3230, 3231, 3232, 3233, 3234, 3235, 3236, 3237, 3238, 3239, 3240, 3241, 3242, 3243, 3244, 3245, 3246, 3247, 3248, 3249, 3250, 3251, 3252, 3253, 3254, 3255, 3256, 3257, 3258, 3259, 3260, 3261, 3262, 3263, 3264, 3265, 3266, 3267, 3268, 3269, 3270, 3271, 3272, 3273, 3274, 3275, 3276, 3277, 3278, 3279, 3280, 3281, 3282, 3283, 3284, 3285, 3286, 3287, 3288, 3289, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3295, 3296, 3297, 3298, 3299, 3300, 3301, 3302, 3303, 3304, 3305, 3306, 3307, 3308, 3309, 3310, 3311, 3312, 3313, 3314, 3315, 3316, 3317, 3318, 3319, 3320, 3321, 3322, 3323, 3324, 3325, 3326, 3327, 3328, 3329, 3330, 3331, 3332, 3333, 3334, 3335, 3336, 3337, 3338, 3339, 3340, 3341, 3342, 3343, 3344, 3345, 3346, 3347, 3348, 3349, 3350, 3351, 3352, 3353, 3354, 3355, 3356, 3357, 3358, 3359, 3360, 3361, 3362, 3363, 3364, 3365, 3366, 3367, 3368, 3369, 3370, 3371, 3372, 3373, 3374, 3375, 3376, 3377, 3378, 3379, 3380, 3381, 3382, 3383, 3384, 3385, 3386, 3387, 3388, 3389, 3390, 3391, 3392, 3393, 3394, 3395, 3396, 3397, 3398, 3399, 3400, 3401, 3402, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3408, 3409, 3410, 3411, 3412, 3413, 3414, 3415, 3416, 3417, 3418, 3419, 3420, 3421, 3422, 3423, 3424, 3425, 3426, 3427, 3428, 3429, 3430, 3431, 3432, 3433, 3434, 3435, 3436, 3437, 3438, 3439, 3440, 3441, 3442, 3443, 3444, 3445, 3446, 3447, 3448, 3449, 3450, 3451, 3452, 3453, 3454, 3455, 3456, 3457, 3458, 3459, 3460, 3461, 3462, 3463, 3464, 3465, 3466, 3467, 3468, 3469, 3470, 3471, 3472, 3473, 3474, 3475, 3476, 3477, 3478, 3479, 3480, 3481, 3482, 3483, 3484, 3485, 3486, 3487, 3488, 3489, 3490, 3491, 3492, 3493, 3494, 3495, 3496, 3497, 3498, 3499, 3500, 3501, 3502, 3503, 3504, 3505, 3506, 3507, 3508, 3509, 3510, 3511, 3512, 3513, 3514, 3515, 3516, 3517, 3518, 3519, 3520, 3521, 3522, 3523, 3524, 3525, 3526, 3527, 3528, 3529, 3530, 3531, 3532, 3533, 3534, 3535, 3536, 3537, 3538, 3539, 3540, 3541, 3542, 3543, 3544, 3545, 3546, 3547, 3548, 3549, 3550, 3551, 3552, 3553, 3554, 3555, 3556, 3557, 3558, 3559, 3560, 3561, 3562, 3563, 3564, 3565, 3566, 3567, 3568, 3569, 3570, 3571, 3572, 3573, 3574, 3575, 3576, 3577, 3578, 3579, 3580, 3581, 3582, 3583, 3584, 3585, 3586, 3587, 3588, 3589, 3590, 3591, 3592, 3593, 3594, 3595, 3596, 3597, 3598, 3599, 3600, 3601, 3602, 3603, 3604, 3605, 3606, 3607, 3608, 3609, 3610, 3611, 3612, 3613, 3614, 3615, 3616, 3617, 3618, 3619, 3620, 3621, 3622, 3623, 3624, 3625, 3626, 3627, 3628, 3629, 3630, 3631, 3632, 3633, 3634, 3635, 3636, 3637, 3638, 3639, 3640, 3641, 3642, 3643, 3644, 3645, 3646, 3647, 3648, 3649, 3650, 3651, 3652, 3653, 3654, 3655, 3656, 3657, 3658, 3659, 3660, 3661, 3662, 3663, 3664, 3665, 3666, 3667, 3668, 3669, 3670, 3671, 3672, 3673, 3674, 3675, 3676, 3677, 3678, 3679, 3

գանձազան աշխատանքների երեսն գույք բացատրվում էր առաջին ձևով և քրիստոնեական եկեղեցու էքսպանսիոնիստական ձրգուսուսներով, ալլև աստվածաշնչի տեքստի ուսումնասիրության պուսանքներով: Հայերենի նկարագրության աստղին փորձը նկրուպուսում XV դարից է ն վերաբերում է հայկական աստղերն: XVI—XVIII դդ. երեսն են գալիս հոսյագիտության մի շարք աշխատութուններ՝ Ֆ. Թիվոսյի, Կ. Գալսեուսի, Յ. Յ. Սկրոսերի քերականական աշխատությունները, եույն Թիվոսյի և Հակոբ Վիլլուսի բառարանները¹:

XVII—XVIII դդ. գրվում են և հրատարակվում նաև հայերեն բազմաթիվ քերականություններ ու բառարաններ: Այս շրջանի հայկական քերականությունները ձևվում են յստիական քերականությունների որինակով, զգալի մասով էլ տրուսուսանական աստիտեպրատական բնույթ են կրում: Հասինարուսության և գանուսզան ուստիտեպրատական արարնիտիությունների հագրուսուսումը տեղի է ունենում XVIII դ. կրկուսյց կեսին, երբ յույս է տեսնում Միքայել Հուսյանի «Քերականութիւն հայկազեան լեզուի աշխատությունը (1779 թ.): XVIII դարին է պատկանում նաև Միքիթար Անրուսուսոյու է նրու սշակերտների կազմած երկհասար «Թասն քերականութեան աշխարհարար լեզուին յայսցուսում (տրուսուսուսուս տարրերակի համար, 1727) և Սկրոսերի վերոհիշյալ աշխատության մեք (արենկաճա) տարրերակի համար, 1711թ.): Միքիթար Անրուսուսոյու ու նրու տրուսկերտների կազմած վերոհիշյալ աշխատության մեք զեակզված են նաև գրարար-աշխարհարար և աշխարհարար-գրարար բառարաններ: Միքիթար Անրուսուսոյու

¹ Th. AMBROSIUS, *Introduction in Chaldaicam Linguam, Syriacam, atque Armenicam et deinde in hanc Linguam*, 1632.

² F. RUSOJA, *Grammaticae Armenae libri quatuor*, 1624. Կ. GILBERTUS, *Grammatiche et Logice Institutiones Linguae litteralis Armenicae*, 1645, J. J. SCHROEDER, *Thesaurus Linguae Armenicae*, 1711.

³ F. RUSOJA, *Dictionarium Armeno-Latinum*, 1631. և. VILLOU, *Lexiconaris Latino-Armenicum*, 1612.

տաջին արագբայանն է դարձանամ հայերենի և այլ լեզուների մի շարք սեպեղիսի բնչնորոգութուններն վրա. որոնք փոխառությամբ չեն կարող բացատրվիչ¹:

դ) Հնդկականագիտություն

XVII.. XVIII դարերին են վերաբերում նաև Հնդկական լեզուների առաջին եփրագրական քերականությունները: 1614 թ. յուրս է տեսնում Յ. Ք. Թալուսիոսի պարսկերենի քերականությունը², 1782 թ.³ Մ. Կարդենի ռեքզերենի քերականությունը և ռուսերենը⁴, XVIII դ. 1-ին քառորդում գերմանացի Յ. է. Հարս լեզուներ գրում է ասակերիսի առաջին քերականությունը. սա թեև յուրս չի տեսնում, բայց պատկերծվում է Պատլինի կարմից. սր ասակերիսի առաջին տարգիր քերականության Հնդկական է⁵:

Սակայն եփրագրիչները ծանոթությունը ստեղծելու ամենի վրայ էր տեսնում սենեչեչ, կատարվիչ էին սրոշ Թարգմանություններ. ստեղծելու ծանոթացած առաջին եփրագրիչներից էին իտալացի Պ. Մասակասին, Թորերասս զե Նորիչիրոսը (1577—1656), Նուանդադի Ա. Թոպերը. գերմանացի Հ. Թոթը:

XVI դարից սկսած եփրագրիչներն զբաղվում են Հնդկաստանի նարախում գտնվող զրադիշյան լեզուների ուսումնասիրությամբ, որոնց ամենի վրայ էին ծանոթացել: Ասակերիսի և նոր Հնդկական լեզուների ուսումնասիրությունը սկսվում է անդրիացիների՝ արեվելյան Զինաստանում հաստատվելուց հետո:

XVIII դ. սկսվում են նոր Հնդկական լեզուներին նվիրված մի շարք աշխատություններ⁶: Կեղերի Հինդուստանի լեզվի քերականությունը⁷, Ատամիշամի բնչպուլերև. զորոտագրիչներն ռուսերենը⁸:

¹ Նման. Г. В. Джукян, О первых попытках применения сравнительного метода в истории армянского языкознания, Известия АН Арх. СССР, 1957, № 6, էջ 98—99:

² J. B. Talonius, Rudimenta grammaticae Persicae, Romae, 1614:

³ M. Cardoni, Grammatica e vocabolario della lingua Hindi, Roma, 1782:

⁴ P. A. F. de S. Sillabarium seu grammatica Sanscritumina, Roma, 1740:

⁵ J. J. Koppelen, Lingua Hindustanica (գրված է յուրի 1713 թ. և հրատարակված է 1763 թ. D. Meib.ի „Dissertationes selectae“-ում, 1-ով, Leyden, 1744):

⁶ M. de Asseurjucan, Vocabulaire et dictionn. bengalla u portuguez, Casado, 1745:

Դ/ Ֆինագիտություն

Եվրոպացիներին կողմից շինարենին նվիրված առաջին ազատ գիր աշխատանքը Ա. Կիրխերի քերականությունն է¹։

Բուն Զինաստանում այս շրջանում չափից թափուլ է առաջանում լեզվաբանական աշխատանքը, որ քննարկում է լեզվի ուսումնասիրության գրեթե բոլոր բնագավառները։ Զինական շարահատակ քերականական սխեմանք, որ ծագել է յանապիրական աշխատանքի հետ կապված, ներկայացված է մի շարք գործերով, որոնք ազատ են առաջ ազդեցությունից։

Այս շրջանին են վերաբերում կորեոս մի շարք բառարանաբանական աշխատանքներ՝ օժանտի ճրդյանու-ր (հիերոգլիֆական բառարան, 1716), օժանտի շուն ֆուս-ն (անգլարան՝ կազմված 1704 թ. Նրոպարտակով)։ «Փյաննյու լեյբյանու-ր (բարդ բառերի և բառազուգորդումների բառարան՝ կազմված 1714 թ. Նրոպարտակով)։

XVII—XVIII դդ. և XIX դ. սկզբում շայն նախաք է բնորոշում Ննչյունաբանական-հիերոգլիֆաբանական աշխատանքը. Գու Յան ուն (1673—1683) գրադիում է այստեղյան և ժամանակակից Ննչյունաբանության հարցերով (սինայուն ու շուս—անչյունաբանություն հինգ գիրքը), Գուան Յույ-ցայր (1735—1815)՝ հիերոգլիֆաբանությանը։ XVIII դ. լեզվաբանները, սկսած Յյան Գու-սինից (1728—1804)։ Մեծ ուշադրություն են դարձնում հին և միջին շինարենի Ննչյունաբանության «արցերին» փոխնելով վերականգնել այդ շրջանների հերումը։

Ֆիլոլոգիական քերականության հարցերի մշակումը այս շրջանում տալիս է մի շարք անկանախոր դեմքեր Վան Նյան-սուներ (1744—1822) և նրա որդի Վան Ին-չին (1766—1834) համարվում են շինական քերականության հիմնադիրները։ «Լեյբնիս պրոգրամ» է հին շինարենի բուռնապայտարի ուսումնասիրությունը՝ ստեղծելով սկանդինավյան և դասական գրքերի բուռնապայտարքս (մեկն բուսն շին ցրս, 1798) աշխատությունը. սրն իր արժեքը մինչև հիմա էլ չի կորցրել։ Էյու Յին («Ջուներ բյանչյունու», 1711) և ուրիշները զրադվում են դասական հուշարձանների լեզվի նորաօգտի բաների շարահատակական ֆունկցիաների ուսումնասիրությունը։

Քննարկվող նպատակում են ստեղծվում շինական քերականական տերմինաբանությունը և քերականական հիմնական հատկա-

¹ A. Kircher, China illustrata, 1667.

դաժնանքը: Բառերն ըստ յերականական արժեքի բաժանվում են նշանանակների (շիճր) և տեղանակների (սյուշի): Նշանանակների մեջ հետագայում առանձնացվում են գոյականներ, ածականներ և բայեր:

ե) Առաջնագիտություն

XVII դարի սկզբից մինչև 1867 թ. դարձանում է հաստատու կան ինքնուրույն և նախորդ շրջանի համեմատությամբ ավելի դիտական ընույթ կրող լեզվաբանությունը: Նոր հոսանքի չորսականակ սկզբնավորող է դառնում Կեյսյուն (1640—1701), որի ուղղադրական բառարանը (սեւաժի սյուրանայոս) կարևոր էրենայթ էր: Եթե նախկինում շինարենի, սրպես գրական լեզվի, աստուճասիրությունը առաջին պլանի վրա էր դրված, ապա այժմ առաջին պլանն է մղվում ճապոնեթենը և ձևագործում «ճապոնացիտությունը» (կոկոզոկա): «Ճապոնացիտություն» 4 վարդեաներն են համարվում Կազու Էնոժամարոն, Կամո Խարույին, Խոտոգրի Նոբինապան և Էնրատա Էնցուսանեն (1776—1813): XVIII դ. և XIX դ առաջին կեսում ճապոնացիների ինքնուրույն քերականական ու խառանբեր լայն զարգացում է ստանում, Խուժիտանի նարիակիրան (1765—1774) առաջին անգամ հիմնավորում է խոսքի մասերի քառամասնյա բաժանումը: Խոտոգրի նորինագան (1730—1801) տալիս է Ետեհիտիս (ձեարանոթյան) առաջին չորս դիտական հետազոտությունը, նրա որչի Խոտոգրի Խարենիզան առյիս է խառանբան տեղությունը: Տոճո Գիմոնը և Մուճուկի Կեիբան քերականության զարգացումը տանում են դժգած ուղիով: Խիայն 1867—68 թթ. ճապոնական տեղաբառ բարձրակարգ ուսուցիչայից հետո հանդես է գալիս Էվրոպական լեզվաբանության ու քերականության ազդեցությունը, և սկսվում է նոր շրջան:

զ) Գրեկչուճ ու լեզուների ուսումնասիրություն

XVII դարից սկսած նրան են գալիս արևելյան այլ լեզուներին եվրոպացի աշխատաժյուաններ: 1612 թ. լայն է տեսնում մալայերենի առաջին ուսումնասիրությունը հոլանդերեն: Նորին թվին Մեդիդերը լայն է բնծայում Թարբերենի առաջին եվրոպական թե-

1 Ա. Գ. Բուցիլ, Spiegel van de maleysche taal, Amsterdam, 1612.

բականոթյունը՝ 1686 թ. Երևան է գալիս գրովյեղյան լեզուներից մեկի՝ Բամբյեքների քերականությունը՝ 1643 թ. հետևյալ է գալիս վրացերենի առաջին եվրոպական քերականությունը՝ իսկ XVI դ. Երևան են գալիս առաջին անգլիական քերականությունները (Է. Շառլզաֆտերներ՝ 1737 թ., Հր. 1891 թ., Անտոնի Ա կաթողիկոսներ՝ 1758 թ., Հր. 1885 թ.) և բաղարանը (Սուրբան-Սարա Արքեպիսկոպոսի՝ 1716 թ.)։ Նախքան պատմա-համեմատական լեզվաբանության Ասագրությունը, կոպիտայան լեզուները պրաֆել են Պ. Ա. Պալլասի, Բ. Ա. Ֆյուլդենշտեյնի, Գ. Յ. Կլապրոտի ուղարկությունը։ Անտոնի կաթողիկոսի քերականությունը, հատուկված լինելով հայ քերական Ռիսթար Սերաստացու քերականության սրիեակով, ազգյուն է հետագա քերականությունների վրա՝ ընդհուպ մինչև XIX դ. երկրորդ կեսը։

Լ) Ամերիկացիական և ամերիկացիական, օվկիանոսյան լեզուների ուսումնասիրություն

Ամերիկացի նշխարագրությունից ճշտապես են գրաֆի ուղարկության գրովել նաև ամերիկյան բնիկների լեզուները։ Այս նախքան կարևոր դեր են խաղում հիստորիկները, որոնք շատ չկարող լեզվաբանական համապատասխան կրթություն չունենին։

Գեռնա XVI դ. չույս են տեսնում այդ լեզուներին նվիրված մի շարք գործեր, 1555—56 թթ. Երատարակվում է Ա. զե Ալմասի երկնասար աշխատությունը՝ նվիրված մեքսիկեթեթեթե, անալիթիկեթեթե և հուստակեթեթեթե, 1560 թ.՝ Դոմինգո դե Սան Քոմասի՝ կիրառ լեզվի քերականությունը՝ 1583 թ. Երևան է գալիս միջին ամերիկյան լեզուներից մեկի նկարագրությունը, 1599 թ.՝ արտականորեն քերականությունը, կաթողիկոսները, Մեքսիկայի բնակիչ Անտոնիո զե Անկոնց գրում է Մեքսիկայի բնիկների լեզվի՝ բուն մեքսիկեթեթեթե քերականությունը։

XVII դ. Երևան են գալիս քերականական աշխատություններ՝

¹ H. M. de Soto, *Historia de las Indias*, parte 10, libro 10, folio 102.
² B. de Cieza de Leon, *Historia de las Indias*, parte 10, folio 102.
³ Fr. M. Madrigal, *Synonymata Hebraeorum et Italicae*, quae in George annuatur, Romae, 1653, II 4p. 160.
⁴ A. de Ulloa, *Grammatica et lexicon linguae Mexicanae*, in Mexico et Mexicanae Mexico, 1763, 160p.
⁵ Tom. de Soto, *Grammatica o arte de la lengua general de los Indios de los reynos del Peru*, Valladolid, 1702.

տապալտագներն¹, հույրներն², ճոխներն³ մասին⁴: 1603 թ. հրատարակվել է այնպիսիների մի քերականություն, 1638 թ.⁵ դուսրինի լեզվի քերականությունը:

Աճերիկյան լեզուների հետազոտությունը ինտենսիվ կերպով շարունակվում է և հետագայում: XVIII դ. շուրջ են առևանգ տարականների քերականությունը¹, էսկիմոսների քերականությունը:

Ինտեն Առաջի դե Կաման իր ուղևորության ժամանակ որոշ անդեկոթյուններ էր հավաքել հարավ-ամերիկյան լեզուների մասին: XVIII դ. որանց մասին էլ ավելի մտերաման փաստեր են հավաքում սյուրսոզայացիները:

Իսպանացի Ալզարո դե Մենդանյան XVII դ անդեկոթյուններ է առաջի սվկիանյան լեզուների մասին:

II. ՄՏՈՒԿԱԲԱՆԱԿԱՆ—ՉՈՒԳՈՒԿԱԿԱՆ, ՀԵՉՎԱԼԵՆԱՌԻԹՅՈՒՆ

1. ՄՏՈՒԿԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՆԱԿԱՆՈՒ

Իսն ստուգաբանական օւսմանքները այս շրջանում պետեկրում են սեւտիկ ստուգաբանական ուսմուրներն կամայականությունների կնիքը: Անդուների պատմության ու ցեղակցության հարդերի մասին անուսուարար պատկերացումների սյույմաններում չի կարող խօսք լինել իսկական զիտական ստուգաբանության մասին: Այսպեւ, օրինակ, շատերը շատիներենը շարունակում են համարել հունարինի աղայաղյամ ձեր:

XVII—XVIII դդ. Երեսն են զաչիս շատիներենի և ումանական մի շարք լեզուների ստուգաբանական բառարաններ: Պոսսիտի Աատիներենի ստուգաբանական բառարանը² նօր ժամանակներում շատիներենի ստուգաբանական բառարան կողմելու առաջին փորձն էր. թիկ կաստղիսմ էր ստուգաբանություն հին սկզբունքներով: Թուանական լեզուների ստուգաբանական բառարանները հիշատակելի են Մենամի օմրաններնի ստուգաբանական բառու:

¹ S. Los et. Arts y reglas de la lengua tagala, Batavia, 1710.

² U. S. G. O. Grand voyage en pays des Indes, Paris, 1632.

³ J. Marbois. Arts y vocabulario de la lengua matanesi, Madrid, 1601.

⁴ N. D. G. O. Arte de la lengua tarasca, Mexico, 1714.

⁵ P. G. O. de Gramatica ցՅԵԼանդու-ճարս-իաու. Կարենյոն, 1705: Հանդուներ ապրում են Ամերիկայի և Յոկոպի մայր կարսիսում:

⁶ G. L. Vos s. i. n. s. Etimologium Latinarum Linguae.

ասեր¹, Մեկաթի և Թեոսարիի՝ իտալերենի ստուգաբանական ընդարանները²։

XVI - XVIII դդ. երեսն ևս պարս կան զերմանական արտ չե ղուների ստուգաբանական նարքերի նվիրված աշխատություններ՝ Յ. Կիրիանոսի «Տեսանական լեզվի ստուգաբանությունը»³, Երևի «Էփեզոս-գոթական բառարանը»⁴։

Ռուսական իրականության մեջ այս կարգի ստուգաբանություն փորձ է Տրեգիակոզովսու «Սերը դասարություն ռուսական երկը զիբանար ճանաչությունների մասին» աշխատությունը՝ Ալեքսեյ Նեզի եակը գունուզան արևմտական ստուգաբանություններով փորձում է ցույց տալ շատ ցեղանունների ռուսական ծագումը և ռուսական բաների նախնիները։ արտելն «սկյուֆ» (скуп) կամ «схит») անունը կապում է ռուսական скупаться «թափառելու բանը նետ, չեմ-րուսկո»-ը (этруски) хитрушки, սխարանաեղենը բանի հետ, և այլն նշանիսի ստուգաբանությունները։ կան և արիշներին մասը

2. ԵՐՐԱՅԱԿԱՆ ՀԻՊՈԹԵԶԸ ԵՎ ՎԵՋՈՒՆԵՐԻ ՆԵՐՊԱՇԵՆԱՌԻԹՅՈՒՆԸ

Լեզուները կրթադական ծաղման հուղարդումը XVI դ. — XVI—XVII դդ. լեզվաբանական շատ աշխատությունների վրա շարունակում էր ազդեցություն փորձել ստալաեծուրանական ցույ մատերկան։ Առաջափառնչի ճեղինակություն վրա լիատեանող շատ ճեղինակներ այն համոզմունքն էին հայտնում, թե երբայերները մարդկության ճնազույն լեզուն է, և որ աշխարհի մեուցած լեզուները ծագում են երանից։ Աակայն բանի ղեո երբայերինն ռուսմանտերությունը անճրամեչա բարձրության վրա չէր պակզում, այս բանը նշում էր յոկ որպես հուգանական ևնթուդություն։ XVI դ. լեզվաբանական մի շարք աշխատությունների ճեղինակներ, լեղունների ճեղեղեցական կուսերի մասին զանազան օգտակար դիտարություններ անելով հանդերձ, արղեն ստարք են տարիս այս նար-

¹ G. Meunier, Histoire de l'etymologie de la langue française, 1850, II 4p. 1884, III 4p. 1750).

² G. Meunier, Origine della lingua italica dal lat. 1808. D. Ferrari, Origines linguae italicae 1873.

³ C. Kirilovsk, Etimologium teutonicoe linguae, 1884.

⁴ C. Heger, Etymarium indo-gothicum, 1769.

В. К. Тредиаковский, Три рассуждения о трех главнейших древностях российских, 1773.

ցարմաճքս Ազգուներք Երբուշերեննից յիւնցնելու փորձելի նա կապված՝ սեպիացում են տարրեր լեզուների յամենատառաբնում. եւր. Քաղվազան լեզուննի սլաւոնի ճամբարաբնուննր գտաւում են յիւրոպիական գործուեւայրս: Հասուց Տյուզ, որ Հայտեր (պէդուներ ձերդաշնակութիւնս (harmony: linguarum, անսեւով:

Յիս կարգի տառքն փորձելիք մեկը պատկանում է XVI դ. նորմաւդաջի գիտնական հումանիտա Գրիգիւկմոս Պատուկյանի (1510—1551): Իր «Լեզուների մերձակցութեանը» սլաւաուսթյան մեք՝ Պատուկյանը նպատակ է դետւմ խոսելու սլեզուների մերձակցութեան և երբուշերենի գերագոնցութեան: մտօնե, թեև այդ նպատակը չի կարողանում ջանկարգած շտիտով իրագործել, այս աշխատութեանը պէտք է լինեն մի ուժելի ընդարմակ գործի ներաժտութեանը. ըստց վերքինս այդպես էլ չույս շտեսով: Պատուկյանս այտակ իրար հետ է համեմատում 12 լեզու (Էրբուշերեն, արաբերեն, արաբերեն, հունարեն, սերբերեն, իտալերեն, վրացերեն և այլն)՝ որպես նմուշ յերելուսք սճայր մերս ի տեքստը: Պատուկյանի յամուսմամբ՝ Էրբուշերենը մարդկութեան մարգուշն լեզուն է, որին ժարման որոշ ներարքիւնայով նմանում են նաև բազմեքերնք (իմով սրամուշերենք) և սամարերենք, ապա փյունիկերենք, արաբերենք, եթովպերենք:

Քեղոզր Քիրիականզերք (Քալման, մտ. 1501—1554) 1548 թ. չույս է ընժայում մի սլաւաուսթյուն՝, որակը խոսում է այն մասին, թե կան իրար հետ սերտ կապ ունեցող լեզուներ և հայտնում է որոշ այլ հետաքրքիր մտքեր. այսպես, լեզուների՝ իրենց ժարմից հետս կրած փոփոխութեան պատճառները նա տեսնում է 1) մարդկանց ու լեզուների խառնվելու, 2) ըստարական տիրապետութեան փոխվելու, 3) լեզվի տուցման ու ուսուցիչ նմանվելու, 4) մարդկանց հագնոր և կենցաղային հակամեքերի մեք, խոսում է տարրեր զրարմուշերի տեր մարդկանց լեզվական տարրերութեաննրի և ժամկալեզուաների մասին: Նա նս Պատուկյանի նման այն կարծիքն է հայտնում, թե Էրբուշերենը նախնական (primigenia) լեզու է: Նույն այս կարծիքին է նաև կոնքազ Գեաներք (1516—

4. Postellus, De affinitate linguarum, 1535
Հմտ. Լ. Ո. Gray, Foundations of Language, II ed., New York, 1951, էջ 42):

5 Th. B. L. van der Haeghebaert, De conuentione originis litterarum et linguarum, 1548

1555), որը 1556 թ. հրատարակած իր ուշխումաբան մեջ բերում է 22 լեզվից ունայր մեքսիկացիների, այլև փորձում համեմատել քիչական անունները, երա համար եւ երբայիւրէն շատաչին և միակ մարտը լեզուն էւ:

Ազգուների երբայական ծագման դրոյքի ապացոյցման վտաններ XV(—XVII) րդ.—XVIII ր. և մասամբ XVIII ր., երբ երբութագիտութիւնը բովանկանալի դարգացած էր, նաեղև ևև գալիս մի շարք աշխատութիւններ, որանց նկրինակները փոյժում են այդ ենթադրութիւնն ապացոյցիւ:

Այս բնագավառի աշխատութիւններից ամենուշաանին էտչին Յիշարի «Անգուների ստուգարանական ներգուշեակութիւնն» է: Իր սնտարացուցիկ գրութիւն սուղացուցիլու համար նկրինակը ցի մում է ամեն տեսակ կամայական եղանակներին՝ նկրոնների նազկելում, հանում, անդափոխութիւն և ուրիւ. առանձնապէս նաւարի է գիմում նկրինակը երբայական բառերը նկրոնից առայ կարդարձ կատարելոյ համեմատութիւնը՝ պատմատարանելոյ, որ նրանները գրում էին աչից մայր, իսկ նույնը և ստիւները՝ մայրից աչիւնայիւ: Սնտար յիտերը երբայական բարը եւ համեմատում է անգլիական աւորձ, գերմանական Աւր, շատրնական իտ: և verbum բառերի հետ, երբայական սլոյ՝ իսկ բարը՝ գերմանական Pflanzl, անգլիական աւոր, քիտանեղական wiecke բառերի նետ, երբայական deler տաւն, ձնաւ սիտանեկա բառերը՝ գերմանական sterben և (verjaderen) բառերի հետ և այլն՝

Երբայական յիտիկները կիրառման հետարքից փորձից մեկը Պետրոս Երուզիկերի «Չորս գլխավոր լեզուների՝ երբայերների, յոնարների, շատրնների և գերմաներների ներդաշեակութիւնն» է: Այսանկ երուրիղելը առայ է քաշում այն կարծիքը, թև յոնարները ծագում է երբայերներից, շատրնները՝ յոնարներից և գերմաներները՝ շատրններից: Չնայած հարցարման սիտը յնուրթին՝ եւ քաղմութիւն ճիշտ քառային համեմատութիւնները է կատարում և

1) G. K. K. K. K., Militärlates. Die differentes inguarum tam veterum quam hodie apud diversos nationes in toto orbis terrarum in usu sunt observationes. Եւն Վերնագիւն աւելած է Պոնտոսի Քարգար Միլիարատի (Militärlates) աւունից, որ ըստ տեղեկութիւնների քաղմութիւն լեզուներ է իմացել և իր նփաւոր գանազան ժողովուրդների հետ խոսել է նրանց լեզուի:

2) G. K. K. K., Etymologie des Sprachen, 1861 II հր. 1619.

3) G. K. K. K., Harmonia linguarum antiquae et hodiernae, 1810.

նաշինակ փորձում Վերածնական Համապատասխանաբանները նույնատեսեր

Մահալան ժամանակի մի շարք առաջադարձ արդիկ հանդես հիանալիքարան հիպոթեզիս գեմ՝ սույն առաջիկ դրա անձնագրերը սրանց մեջ հիշատակելի է Վերանիցը (1546—1716), որի ուրծարհած լեզվարանական հարցերի մասին ձեռք բի: Վետո արթի կուսնանք խոսելու:

Երրորդական հիպոթեզը կողմնակիցներ է դառնում և ավելի ուշ շրջանում՝ ընդհուպ մինչև ՎՃ Գ. կեսերը: Դրանից վերջին ներկայացուցիչների թվում կարելի է հիշատակել շվեդ գրող և բանուսեր Ալֆրուստ Ստրինդերգին:

Ճ. ԳԵՂԱՐՅԱՆ ԼՍՁՈՒՆԵՐԻ ՊԵՏԻՄԵՆՏԱԿԱՆ ԻՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԿՐԹԱՓՈՋՈՒՄԸ

ա) Էճգեղրապական լեզուներ

Ինժեներական լեզուներ. — Ինժեներական լեզուների ուսումնասիրության մեջ հինգ սկզբից մտքվում են պատմա-լեզվաբանական մեթոդի ասարձերը: Թայպու Նշվել է, զեռու Կանթին իր ժամանակին Նկատել էր խոսելիքին, խոսանքին և իրաններին լեզուների ցեղակցական կապը: Այսպիսի կարևոր էր և այն, որ գե-էրրից փորձում է 1582 թ. քույր առաջ ինժեներական պարմունակների և ապառնու ծագումը Ա.ՆՎՄ. Երազից և անորոշից՝ սրանով իսկ անելով պատմական թիրախանությունը վերաբերող մի գիտություն:

Ինժեներական լեզուների ցեղակցական-ծագումնաբանական կապի հարցը հետազոտելու ընդունվում է ևնթարկվում Պյեռոս Բեմրոյի (1470—1517) Վերանից-ում (1592—1525) և Բեմրոն դնում է իստ-լեռնի ծագման հարցը և փորձում է պարզել խոսելիքին կրած փոփոխության պատճառները: Նրա կարծիքով՝ իստլեռնի ծագել է ասորիներենից, որը խոսանվել է Էստեռական կաշարության անկումից հետո Իստլեռում ասորացիության հաստատում ընդհարանների լեզվի հետ: Այսպիսով, Բեմրոն զննում է լեռնիներենի փոփոխության պատճառի հարցը՝ այդ փոփոխությունը բացատրելով արտաքին ազդեցությանը՝ այն լեզուների հետ խոսանվելու վատարով:

Պյեռոս Բեմրոյի գաղափարները այն արձագանք են գտնում հետագա հեղինակների մաս: Իստլեռացի Խուանե գե Վարյեազ

1536 թ. գրած իր սերնդախոսություն լեզուների մասին» (լույս է տեսել 1737 թ.)՝ աշխատության մեջ խոսում է իսպաներենի լատինական ծագման մասին. «Այդպես ևս կարևոր նշանակություն է տալիս արտաքին ազդեցությունը՝ իսպաներենի մեջ տեսնելով հունական, գոթական, ֆրեանկյան և արաբական օժանդ տարրեր: Միաժամանակ վաղից առաջին անգամ նախնում է այն միտքը, որ բանկերենը ըստ նին ծագում ունի»:

XVI դ. հնդկական լեզուիկո Սաստրիկետրուն իր սկզբնաշրջ դեմ աշխատության մեջ² անում է պատմա-համեմատական կարևոր գիտությունների նրա կարծիքով՝ լատիններենը իտալերենի, ֆրանսերենի և իսպաներենի ընդհանուր աղբյուրն է: Միաժամանակ էլ երբիսի (Նեյրիիի) նման ևս որոշում է իտալական ադամտեիի ծագումը շեքո ստեհնայա ըստի ներկայի և այլ ըստիի անուրշի զուգորդումից:

XVII դ. սկզբին լույս են տեսնում մի շարք սելիտություններ, որոնք էլ ազդել են առաջ տանում սովանական լեզուների ծագման ու ընդհանրության զազափարները: Չելսո Չրատաղիին իտալերենի ծագման հարցին նվիրված իր աշխատություններում՝ խոսելով իտալերենի լատինական ծագման մասին՝ երկու կարևոր դիտարկություն է անում. ետև՝ տարբերում է զրական լատիներենը խոսակցականից և իտալերենը բնեցնում է խոսակցական լեզվից, երկրորդ՝ այդ հիման վրա իտալերենում տարբերում է բառերի Չ ընթացիական և սովորականը: Բեռնարդո Ալդրեատե իր սկատուկյանական լեզվի ծագման մասին աշխատություն մեջ՝ էլ ազդել նստակ կերպով է դնում Հոտի դրական և խոսակցական լեզվի տարբերություն հարցը, ինչպես և կանգ է անում պրոֆեսիաների ու մանադան պրոցեսի վրա: Արմանական լեզուների (իսպաներենի, իտալերենի և ֆրանսերենի) գոյացման հարցի լուսարանություն մեջ նա աչքի բնկնող քաղ է կատարում, այս նարքում նա կում է, ու միայն արտաքին ազդակների հարցը (լատիներենի վրա ազդեցիկների բնկները) ազդեցությունը... այն առաջ քաշում էրի զազափարը, որ լեզվի նստակ է փոխափելու բնկանականիլյուեր:

1. Ա. Մ. Ալեքս. Ենդոցո լեզուների, 1911:

2. Ա. Մ. Ալեքս. Արմանական լեզուներ, 1872:

3. Ա. Մ. Ալեքս. Արմանական լեզուների գոյացման հարցը, 1870: Origine della lingua toscana, 1870:

4. Ա. Մ. Ալեքս. Արմանական լեզուների գոյացման հարցը, 1870:

Սա լեզվի նկատմամբ սպառնական ծնունդման առաջին արտահայտություններից մեկն էր:

Համապատասխան զազափարներ սկսում են ծագել և Ֆրանսիայում: Էստեն Պասկեն առաջ է քաշում ֆրանսերենի լատինական ծագման հայտը և նույնպես հուշանում ֆրանսերենի մեջ վարչական և ֆրանկյան տարրերի անկայությունից ցազափարը:

Մի Ռենուստ իր վերահիշյալ՝ «Ֆրանսերենի ծագումը» աշխատության մեջ (1650 թ.), զարգացնելով այս զազափարները, ասուցարանական գերածության է ենթարկում ՅՈՈՒ-ից ազնի լատ. որոնց մի նշանակալից մասը ասուգարանությունը միշտ է՝ Կյու-Կանժի աշխատությունը, որի մասին նույնպես հիշատակվել է, յուրատեսակ փորձ էր գտնելու դասական լատիներենի և ժամանակակից ֆրանսերենի միջև պակասող օղակները. Կյու-Կանժը սպառզործում է միջնագարջան լատինական և հին ֆրանսիական տերտեր. բերում հակայական բառարանագրական նյութ:

XVIII դ. ֆրանսիացի գիտնական Պյեռ Բոնամին, ի մի լեզվով նախորդ գիտությունները և դրանք ենթարկելով գիտական վերլուծության, դադար է աչել էզրակացություն, որ ֆրանսերենը ծագել է ժողովրդական լատիներենից: Բոնամին այս տեսակետը բեզհույ մտնելում է սոմանագիտության ժամանակակից րմբրուսներին: Բոնամին կարծիքով՝ դասական լատիներենը ծագել է հղմնական սլերերենի ժողովրդական լեզվից, իսկ վերջինս Գուլիայում տարածվել է հոմնական լեզուներենի, գաճատականներ, գազոթարանների միջոցով և ենթարկվել նախ օնդական բնիկների (դայերի), ապա և ֆրանկների չեզվի ուղղցումներ: Մյա առուժով էլ կա վերլուծության է ենթարկում հին ֆրանսերենի «նագույն տերտեր»՝ Մարտարուզյան երգումները:

Նեոլոնական լեզունը.— Թոմսեական լեզուների ղեղակցության հարցերը սենսիյան գիտնելից փոքր-ինչ օւլ լաճելու են գույս կուն գերմանական (տեոսնայան), լեզուների ղեղակցության հարցերի նվիրյամ գործեր:

Բ. Վուլկանիոս (XVI դ.) իր աշխատության մեջ՝ սենսիյան է առնում ղոմներենը, հին բարձր գերմաներենը, սնդղոսարսուն բներ, ֆրիզերենը և այլն՝ գույց աուլով դրանց ղեղակցումները. սակայն կու գերմաներենին մոտ ղեղակից լեզու է համարում նաև պարսկերենը, ալլն խոսում բակերենի մասին:

¹ B. Vulcanius. De his et alijs getiam sive gothoraa.

Գանձակյան դիտարկում Պեդեր Այուզը իր «նոր խորհրդածու-
թյուններ կրմրակառ լեզվի մասին» աշխատության մեջ՝ խոսում
է գերմանական լեզուների ցեղակցության բնչյաձևության մասին.
«կրմրակառ բուր նա սրտագործում է մասամբ սեղանդիտական,
մասամբ գերմանական» հիմնադրով:

XVIII դ. 1-ին քաղաքում չույս են տեսելու՝ Նոյանդաքի դիտ-
արկում կամրերս Տին Կասեի աշխատությունները՝ որոնք գերմա-
նական լեզուների բառամասերության մեջ նշանակություն են կար
էտայ: Ընդհանր տարիս է գերմանական լեզուների համեմատա-
կան բերականության որինակ՝ համեմատության ենթարկելով գո-
թերենի, գերմաներենի, Նոյանդերենի, անգլո-սաքսոներենի և իտ-
լանդերենի քերականական կառուցվածքները:

Պատմա-համեմատական մեթոդի հիմունքների նախադաս-
քաշտման համար կարևոր նշանակություն են սևենում Եսե Նին
սերասերի հրատարակումն ու «սասմանարթյունը»՝ Զ. Հրոսի
աշխատությունները անգլո-սաքսոնական հույժյունների մասին,
ստորագրվելիք գոթերեն թարգմանության պատկանված մասի հրու-
տարականությունը 1655 թ. և այլն:

Արադնական լեզուներ.— Բարձրական զնաք են նկատվել Եսե
արադնական գտնադան լեզուների ցեղակցական կազմերը:

Պետև XVIII դ. խորվաթ մարի կրմրանդիչը (1817—1883)
հիշատակելով աշխատության մեջ տարիս է սլավոնական լեզու-
ների համեմատության առաջին որինակները: Կասեին հիշատա-
կության արժանի է լուսննասովի աշխատանքը: Կոմունասիլը թեն
այս ուղղությամբ շուտ բան լի թողի, բայց կդան էր մկույսում՝
էրս խորաթանգ դիտարկանություն մասին: Այսպես, նա
նպատակ էր դրի հատակ աշխատություն գրելու ստուգելին
ցեղակից լեզուների և այնույն բարրանների մասին: Կոմուն-
ասիլը տարբերում է ցեղակից (сродственный) և ոչ ցեղակից
(несродственный) լեզուներ: Պատկանված նյութերում նա բառա-

¹ Գ. Ե. Վ. Նեյե, *Negle-Bedeutungen der altindische Sprach.* Բալ.

² Ըստ В. Томсона, ինչ աթու, էջ 41:

³ Lambert Ten Kate, *Nederlandsche taal en de Germaanse spraak en de Nederlandse taal.* 171^e Afdeling tot de Commissie van het verhooren (over) der Neleghuytische spraak, 1723

⁴ Ըստ С. К. Булич, *Очерк истории языкознания в России*, СПб, 1880. և С. Кузнецов, *О трудах М. В. Ломоносова в области исторического и сравнительного языкознания*, «Ученые записки МГУ» т. 150, 1952.

կան համեմատաբնույթների միջոցով ցույց է տալիս սլավոնական լեզուների քերականությունը, ընդ որում սլավոնական լեզուները բաժանում է երկու խմբի՝ նյութա-արժեքային և հարադարձակային: Ինչպես և նախորդում է նաև հին սլավոններ սլավոններենից: Այստեղ նաև կատարում ուսուցիչներ և հին հունարենի միջև՝ **журналъ**—**журналъ**, **деверь** նախ. **дѣверъ** նախ. **дѣверъ** և այլն: Սակայն սլավոնական լեզուները (և նաև հին սլավոնները) կարող են լինել սլավոնական լեզուներ (և նաև հին սլավոնները) (և նաև հին սլավոնները):

Հայերենի և այլ լեզուների բնագիտությունների հարցը. — **ԿՄԻՄ** դ. հայ լեզվագիտությունը սոցիալաբնույթի և զարգացում հայերենի՝ այլ լեզուների հետ ունեցած այն ընդհանրությունների վրա, որոնք փոխադասությանը բացառությամբ չեն կարող: 1769 թ. լույս տեսած «Բարեկարգ հայերենի լեզուի աշխատությունը տալիս տեսնում է նախորդ Մերաստացին խոսում է հայերենի և լատինական աշխարհի բաների ընդհանրության մասին, որոնք սույն բաները և նաև փոխադասության արդյունք լինել չեն կարող. տեսնում են կարևոր է, որ Մերաստացին բնույթ է կան խոսակցության և նախորդ լեզուների արժեքները (տես. տես. (և, լատ. եմ, ես ՅՄԻ. ԵՄ) Գեորգ Կալի Պարսպացին (1787—1812) իր պարսկերեն-հայերեն բարեկարգում, որ լույս է բնույթից նախորդի մասին շատ տար- ներ տեղ՝ 1825 թ., լույս է հայերեն և պարսկերեն լեզուների նախորդ ընդհանրությունների մասին, որոնցից 146 բաներ ընդհան- րությունը փոխադասության արդյունք լինում են: Նրա համեմա- տությունների նշանակությունը մասը նախ է:

Նման լեզվագիտություններ հայերենի, հունարենի, լատինա- րենի և այլ լեզուների միջև տեսնում է և Գարրիեյ Ալեքսիսյանը **ՃԻՃ** դ. սկզբներին, ևսխարհ Բուդապեշտի աշխատության շուրջ տես- նելը, իր «Մերաստացին հայերենի աշխատության մեջ (1815):

Մանկավարժի և կրթական մի շարք լեզուների զեղակցության հարցի ստեղծարարը. — Գեորգ **ԿՄԻ** դարում իտալացի Պ. Մար- տինոսին, որը 1553—1588 թթ. ապրիլ էր Նիդերլանդներում (մեծ մա- սամբ Գույտամ), սոցիալաբնույթի և զարգացում տանկրիտական և խոսակցական բաների նմանության վրա՝ նշելով, որ շմեր, աշխարհ լեզուի շատ ընդհանրություն ունի նրա հետ՝ իտալական sei, sette, otto, nove, dieci, sette և սլավոնական ց'ն, сѣмь,

Նման. Կ. Կոնստ, հիմ. աշխ. էջ 42.

asta', na'va, dva' . sarpa' . Սակայն Սարգստան, սնամակները
(«Lettler») հրատարակվեցին շատ ուշ՝ 1855 թ.:

Թրանսկարգի կարգուն (Cuerdon) 1765 թ. ուղարկություն է
դարձնում սանսկրիտի և էփրոպական հին լեզուների ունեցած կա-
սի գրած նշանով այնպիսի նամագրատախանութայիններ, ինչպի-
սիք են անկր. Վանա յառ. ՍՈՆՈՒՍ ասուրք. Նվերք. սնակր. Նի-
նի՛նա յառ. Նիկոս ասուրք. սնակր. Ա՛-ուի—Նուն. Հիւ՛ ՔԼԺ՛՛:

Մանսկրիտի առաջին արագիրը թերակառուցյան Հեղինակ
Պատվինք կուրացես կչում է սանսկրիտի ունեցած կառուցյան-
ները էփրոպական լեզուներին հետ:

Քննդպելների իր թերակառուցյան ներածությամբ մեջ 1778 թ
Կ. Ք. Հայկնցը գրում է. «Եւ գայրնացա Հայտնագործելով սանսկրի-
տական բառերի՝ պարսկականների, արաբականների և կուրանկ
հունականների ու շատինականների հետ ունեցած կառուցյաներ.
և սա ոչ թէ սոխանկական և փոխարկական արատահարտայանե-
ներում, որոնք երբաջգած արգնատների և բարձր բարբերի փոխա-
նակության միջոցով պատահականորեն կարող են ներմուծված լի-
նել, այլ ընդհի հիմնականում (Grundbestand), միավանկ բառե-
րում. թվանշանների և այն իրերի անգնատների մեջ, որոնք
սահին մի քաղաքակրթության սկզբում սրղին Հայտնի էին»:

Առանձնապես հետաքրքիր էր Կարկաթայի Ասիական ընկերու-
թյան Հիմնադիր սնագիրագի Աիդյան Ջոնսի (1746—1794)՝ հիշված
ընկերությանը ներկայացրած հաղորդումը (1786 թ.), որ տպա-
գրված է սկիսական Հետազոտություններում. Այստեղ Զոնար
գրում է. «Սանսկրիտը, ինչպիսին էլ որ լինի նրա հետքումը, ունի
քարմանայի կառուցվածք. այն ավելի կատարյալ է, քան հունա-
րենը, ավելի հարուստ, քան լատիներենը և գրանցելի յուրաքան-
չյուրին գերազանցում է իր նորությամբ. այնինչ այդ նրկու չկու-
նիքի հետ ինչպե՛ս բայարմատների, այնպե՛ս էլ թերակառուցյան
աների առումով այնպիսի մտա ընդակցություն ունի, որ այդ ըն-
կարոց պատահականությամբ, սուսաջացած լինել. ընդակցությունն
այնքան ումեղ է, որ այդ նրեր լեզուների սուսմնասխարտությամբ
գրադվող ոչ մի ֆիլոլոգ լի կարող չհավատար, որ դրանք բոլորը
ձազնի են մի ընդհանուր աղբյուրից, որը թերևս այլևս գոյության
չունի. համարատախանութայնոր հիմք կա. թեև ոչ այնքան համա-

1 Նման. II 617 ա. հիշ. աշխ. էջ 437:

2 Նման. Th. Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft, 1868,
էջ 348:

դիչ, ենթադրելու. որ դաթերենը և կելտական լեզուները, թեկուց և իստոնցած միանկյունաչն ասորերը բարբուսների հետ, ունենել են մեննույն ժազումը, ինչ ստեղծությունը. ուր չեղիվարեաաեիրին կարիչի և հատկացնել և հին ստորակներնը, էթե աշատեղ տեղ լինը ստորակական նույնանների նայցերի քննության նամար¹:

Ը / Ոչ-Ինդոեւրոպական լեզուներ

Մեմական լեզուների ցեղակցության հարցը. Հ. Լուդովի. — XVIII—XVIII դդ. ծանալված սեմական հիւլուդիտե մեմ կգամումներ (ունենում ոչ միայն առանձին լեզուների ցեղականական կուսուցվածքի ու բուսապուշարի ուսումնասիրության, այլն այդ լեզուների ցեղակցական կապերի բացահայտման ասպարեկումն Սեմական լեզուների նամենատական ուսումնասիրության այս վագ փսոմնըք ննարավոր դարձան շնորհիվ այդ լեզուների բնդւանութունների տկննարության:

XVIII դ. սկիզբը սեմական լեզուների ուսումնասիրության բնագովաաում նշանակւորվում է նայանի սեմական Հոր Լուդովի (1624—1704) դործանեությամը: Լուդովի նայումած մարբեր քնդհանրապէս ներկայացնում են պատմա-համեմատական մեթոդի դիտակցման աաաչին լուրջ դրանորումնէրից մեկը, Լուդովիք նչում է, որ լեզուների ցեղակցության հարցերը որոշելիս պէտք է եկատի առնել ոչ միայն առանձին բառերի ընդհանրութունը, այլն բնականական կուսուցվածքի (grammaticae ratio) մեծ մասամը նույնը լինելը, ինչպէս սեմական լեզուների դեպքում:

«Ուրալա-այրուպան» լեզուների ցեղակցության հարցը. Խ. Սարաչեմրեդ, Ս. Պյարմաքի. — «Ուրալա-այթարյան լեզուների փիլեթարբերությունների ուսումնասիրության ասպարեկում այս շրջումն որոշակի քայնք են կատարվում:

Ինչպէս կտեսնենք, դեռն XVIII դ. սկզբերին Հայրնիցը խորաթուփանցությամը կոահում է ֆիննա-ուրբական, սուսգուսամանչուրական, թյուրքական և ասիոյեղական լեզուների ցեղակցությունը:

1730 թ. շվեդ Յ. Սարաչեմրեդը նրատարումում է սեմկուպաչի և Ասիայի նյութաաչին և նյութա-արեկչյան մարբ աչիսուսութունը², որի մեջ աշայնս կողմն յթաթարական մորգւորդները

¹ Asiatic Researches, I. I. London, 1764, էջ 422.

² P. J. v. Strahlenberg, Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia, Stockholm, 1730 (Tabula polyglotta բաժինը)

բաժանում է 6 խմբի. 1) ֆիննա-ուգրական, որոնք նա բնկում է լուրջարական անջան տակ, 2) նյուսիտային թյուրքական կամ թյուրք-թուրքական, 3) սամոյեդական, 4, մանչուրական, ժան ջուրական ու տիրեթական, 5) սոսեդալական ու պոլիտոսիական և 6) կովկասյան (լեռնային կովկասյան ժողովուրդներ): կամ նա հասայից ժողիքի միջև գտնվող ժողովուրդներ կլին չեռվեր տիրեթական և պալեստինական լեզուների մասին առկածը, ապա այս բաժանումն ընդհանուր ամամբ ճիշտ է արտացոլում իրերի գիճակը:

Նույն 1736 թ. Պ. Մայնոփիշը հաստիկ աշխատության է նշյրում հունգարերենի ու լատաերենի ցեղակցության նապին՝:

1739 թ. լույս է տեսնում հունգարացի Խ Պյարմաթիի Հուն գործերն լեզվի մերձավորությունը ֆիննական ծագում անկող լեզուների հետ՝ քերականորեն արացայցիան՝ աշխատությունը՝ Ինչպե՞ս ցույց է տալիս վերնագիրը, Պյարմաթին ֆիննա-հունգարական լեզվական ցեղակցությունն արացայցիան լամար գլխում է քերականական ընդհանրություններին՝ լեզվուղ մտանալով պատմա-համեմատական լեզվաբանության ցարափայտներին.

4 ՀԱՎԱՔԱՐԱԿԱՆ ԶԻՆԿԱՆՔԱԿԱՆ ԼԵՃԱԿՆԵՐԱՆԵՐ

Տարբեր լեզուների փաստերի հավաքմանն և զուգադրման խառնակը.— XVII—XVIII դդ. ընդհանուր հետազոտություն նկատվում ամենատարբեր բնույթի լեզուների նկատմամբ էնդիական փաստերի համարմամբ: Էն որակվում զանազան պատմանքի ու մասնագիտության տեր մարդիկ, սուսմանույե՝ Շանապարհորդներն ու միսիսներնուր: Մասնին լեզուների վերաբերյալ ամենատիրությունների (քերականությունների ու բառարանների) հետ միասին նրանք են գալիս այնպիսի աշխատություններ, որոնց մեջ խոսվում է տարբեր ժողովուրդների ու լեզուների մասին, նախաբլում են ամենատարբեր բնույթի լեզուների փաստեր, արվում են տարբեր հատուցվածք ու ցեղակցական կապեր անկող լեզուների համառու նկարագրություններ:

Մագիլլանի աշխարհագրորդ Շանապարհորդություն ժամանակ

P. Sui, voy. i. c. s. Demostatio. idioma originum et linguarum eorum esse, 1736 (գրված է 1730 թ.):

7 S. Guyart de Velz. Mém. sur l'usage de la langue turque, 1736, p. 116. «Ces his grammat. re demans-trant, 1736».

(1519. 1522 թթ.) նրան ուղղելուց Ա Պրիպիևստան իր յնասցին շարքերիցս հանապարհորդութեց իրկրացնցի շարքս չուարին սեպու՝ Նրասարակվել է (1800 թ.) աշխատութեան մեջ՝ հասկաքէ է սարքեր չեղուների բունքս Եման փաստիք կան կան այլ Հանապարհորդներն սեա.

Տարբիք լեզուների փաստերի ու եմոցներն Վայաքման աշխատանքի վաղ փորձերց էն կան Ա. Կաջիտախ, Հ. Բեդիգէրի. արդեն Նիլատակված Ք. Վուլկանիտախ, Ք. Եսեսս Թեթրտախախ և այլոց աշխատութեանները՝.

XVI—XVIII դդ. երևան են դաշիս երկրեղվան և բողմայեղվան դանաչան բառարաններս Ելա կարդի վաղ գործերց Նիլատակի է Զան Բիշչիչի տանամեկկեղվան բառարանը՝.

Հ. Թեյսեդր իր Ետանասար աշխատութեան մեջ՝ (1706—1708) քննութեան է առնում ամենարազմազան լեզուքի և արարքեր աշխարհամասերի պատկանող չեղուներ (Աւսիայի, Աֆրիկայի, Ամերիկայի), այդ թվում կան Նին Նեղիերենն ու Նին պարսկերենը վերջիններս նա քննում է դատական նշանակների մաս շուտանված բառերի Նիման վրա։ Առաջին առեղամ Թեյսեդն է ջուլց սզել Վայաքան չեղուների զեղակցութեանը.

Պ Ս. Պալլասի բազմակեղվան բառարաններ. Խ. Յ. Կրասովի դրախտականը. — Բողմայեղվան բառարանների մեջ իրիտ կարեւոր դեր է վիճակվում Հոսիկայես Պ Ս. Պալլասի «Համեմտական բառարաններեն», որոնք կազմվում և Հրատարակվում են Փոսաստանում.

Փոսաստանում ընդհանրուղես XVIII դ. վերջերին և XVIII դարում զգալի աշխատանք է կատարվում լեզվական նյութի հազար

1. P. I. Zuchetta. Primo viaggio intorno al globe terraqueo, 1801.
 2. W. L. A. O. S. De genuino antiquo migrationibus, 1557. H. Me-
 ziser. Specimen vocabularia diversarum et inter se differentium lin-
 guarum et dialectorum, 1592. H. 50. 1676. H. Vulfianus, De literis et
 lingua Gothorum sive Gothorum, Thesaurus Vulfianusius, Introductio
 in Chaldaeam, Syriacam atque Armeniacam et decem alias linguas, 1582.
 3. J. G. R. X. in Schona. Diction in linguas, etc. The Guide into Tur-
 kies, with their Agreement and Contrary with one another as also their
 Etymologies, in these eleven Languages, viz. 1. English, 2. British, or
 Welsh, 3. Low Dutch, 4. High Dutch, 5. French, 6. Italian, 7. Spanish,
 8. Portugall, 9. Latine, 10. Greeke, 11. Hebrew, London, 1617.
 4. H. Kellandus. Dissertatioes modelanae, I. III, 1708-1708.
 Յժճ. H. L. Gray ՀԻԷ. — շԻ. 69 480.

ման ուղղութիւնամբ: Ճանապարհորդները կատարում են նաև լեզվի վերաբերյալ գրանցումներ:

XVIII դ. երկրորդ կեսին Ռուսաստանում մեծ թափ է ստանում տարրեր լեզուների փաստերի հաճախման ու դորդազրման աշխատանքը: Բաղձեղյաները կաղձակերարում է լեզվաբանական նշանների հալաքման աշխատանքը, աչս կապակցութիւնը՝ նրա գրած ուղխատութիւնը (1773 թ.)՝ գտնում է յարանառուի Թրագրային գործն Գժեկինն պազդում է Սիբիրի լեզուներով. Էկաչոխերը՝ կոմի լեզվով, Փյայդենչուեղաը՝ կովկասյան և իրանական լեզուներով և այլն: Վերջինս կովկասյան լեզուները բաժանում է Շ իմերի՝ թաթարական, լեզդիական, կիսաիւնյան (Չեչենիայում), սասկան, լերձնազական և վրացական եկատներին և 11-ը գործուե մասնակցութեան է ջուլց տալիս կատարգոյ աշխատանքին: Ես կազմում է Թարգմանենչու և թաթար բառերի ցանկը, ուղարկում դրանք Ռուսաստանի տարրեր կողմերը և տրուառուեման (տառական դեպանութեանները) հալաքման նշանի ամբողջական շեւի աշխատանքը հանձնարարգում է Պ. Ս. Պալլասին (1741—1811, 1786—1787 թթ. տպագրիւմ է ռուսը լեզուների և յարբառների համեմատական բառարաններ աշխատանքուե տալլին մասը՝ որ պարտեակու էր 149 տաթական և 53 եվրոպական լեզուների բառացանկեր: 1791 թ. այն վերահրատարակիւմ է վերամշակիւմ և ավելի ընդարձակիւմ ձևով՝ 272 լեզուների (184 աթական, 55 եվրոպական, 30 աֆրիկյան և 23 անձրիկյան) գոպարական բառացանկերով: Այս աշխատութեան 4 նատորները, յնայած բառերի հալաքմանե, բնորութիւն և ճնշուեարանական գրանցման սկզբունքների ոչ բաւարար գիտականութեանը, զգույն նշանակութեան են ունենում լեզվաբանական աշխատանքի զարդացման գործում:

Արիստիան Թախար Կրաուը (1753—1807) Պալլասի «Համեմատական բառարանների» մասին 1787 թ. գրած իր գրախոսականում՝, վնահոտեղով այս աշխատութեանը, հայտնում է այն կարևոր միտքը, որ լեզուների ցեղակցութեանը պրոչեխ թերականուե

¹ H. L. Ch. Kalkreuth, Klein- et desoberta de cois] gencis linguarum arcaminitias, 1773.

² Fr. Adelung, Verhaeltnen der Russen, Vorkoste und die vergleichende Sprachenkunde, 83, Petersburg, 1817.

Сравнительные словари всех языков и наречий, содранные всеиной всеисчеловешей оуды I, СПб, 1796—97.

³ Ch. J. Ktans, Rezension der allgemeinen vergleichenden Worterbuch von Pallas, Allgemeine Literaturzeitung, 1787, № 2457.

կան համեմատությունը շատ ավելի մատուցելի է, քան բառակազմը։ Մրա հետ միասին Կրասուր մի շարք հետաքրքիր դիտարկումներ է անում լեզվի բնույթի, լեզվաբանության նպատակների, լեզուների համեմատական ուսումնասիրության խնդիրների մասին և այլն։ Հեղուների համեմատության գլխավոր նպատակը Կրասուր համարում է ժողովուրդների պատմության և ընդունիցական կապերի ուսումնասիրությանը նպաստելը։ Այդպիսի համեմատական աշխատանքը Կրասուր կարծիքով սլոպ է հնարարել ներկայացրել լեզուները իրենց բոլոր կողմերով։ Այլընտան հե իմաստային կապի համեմատության գեղարված ծագում են տեղի աշխատանքայինները, նախ՝ նախադրել սրել լեզվի նորմալ գրությունը, նրա ստրեն արտահայտել մի որևէ ասար լեզվի հեղուները, երկրորդ՝ երկու լեզվի երկու բաների իմաստները հնարարեն լեն համապատասխանում։ Միայն բառերի համապատասխանության գրա հիմնվող համեմատությունը կարող է սխալների տեղիք ապա, լեզուների ցեղակցության որոշման համար կարևորը լեզուների կառուցվածքային (իմա՝ քերականական) համեմատությունն է։ Կրասուր կարևոր է համարում նաև համեմատվող լեզուների բաղմունկի մասին իմացումը, նրանցով խստոր ժողովուրդների կայստային ու տարածման հարցերի պարզաբանումը։ Մական Կրասուր այս համեմատական ուսումնասիրությունը հին ևնով շարունակում է կոչել «փիլիսոփայական ընդհանրական լեզվաբանություն» (philosophische Universalistik)։

Ե ԼԵՐՈՒՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԳՐԱԿԱՆ-ՄԻԳՐԱՐԻՍՏԻՍՏԻԿԱՆ ՔՆՊԷՆՈՒՐԻ
ՊԵՐԱՆՈՒՄՈՒՆ ՓՈՐՁԵՐԸ

Եվրոպայի լեզուների դասակարգման փորձերը. — Բազմազան լեզուների փաստերի հաճաքման աշխատանքը չի կարող լուրջ կցվել այդ փաստերի խմբագրման ավելի կամ պակաս նախորդներով։ Նախքան պատմա-համեմատական լեզվաբանության ձևավորման շրջանը երեան էկաթ այս կարգի փորձերը մեծ մասամբ խառը բնույթի են. ծագումաբանական դասակարգումը պուրակցվում է աշխարհագրական դասակարգման հետ։ Լեզուների զուգադրման և համեմատության փորձեր էին կրթական հիանալի հիմնավորումներ և բնականորապես դիպուկների ներդրանակությունը նվիրված աշխատությունները, որոնց մասին մասամբ խոսել ենք։

Աղբուների շեղակցական կապերի բացահայտման և դասակարգման հարգովատ վաղ փորձերից մեկը պատկանում է գառական Ֆիլոլոգ և արևելագետ Յոզեֆ Դոուստո Ակալիգերին (1840—1899)՝ Յու. Ց. Ակալիգերի սրղուն։ Եր մի աշխատության մեջ, որ գրվել է 1894 թ., բայց լույս է տեսել 1910 թ., Ակալիգեր քննությունն առնելով բոլոր նկրտական լեզուները՝ փորձում է ապահանջ ցեղակցական գտնակարգումը. նա տարբերում է 11 մայր լեզուներ (matrices) և չափ բարբառներ (proparagites)։ 11 մայր լեզուներից 4-ը մեծ են, 7-ը՝ մանր։ Այդ 4 մեծ մայր լեզուներն են լատինականը, հունականը, արևմտականը (գերմանականը) և սլավոնականը։ 7 մանր մայր-լեզուներն են՝ այբուսակալեր (Այբուսակալեր), Քաթարականը, Հունգարականը, Ֆիննականը, իտալո-գալիերը, կիմերականը (չրիտանականը) քրեոսներենի նկատման և բասկերենը (կանտալերենը)։ Վերջինս նա համարում է չին խաղաղական լեզվի մուսուրը։ Ասիայի Ակալիգերը կարծում է, որ այս 11 մայր լեզուները, «ցեղակցական» ոչ մի կապով կապված չեն և այդ սյն պեպում, կրոնքը չերաժ տարրերից բառերի մեջ սկիզբնա նմանություններ կան։ Աղբուների եմանուիլյանը Ակալիգերը տեսնում է բառական բնդանություն մեջ, տարրերությունը՝ բառերի կրած փոփոխությունների մեջ։ Ե մեծ մայր-լեզուները նա տարբերում է բառ սաստվածս բառի տարրերություն՝ Deus, Ի-՝ Godi և Gott; կատիական լեզուների մեջ նա նշում է իտալերենը, իսպաներենը և ֆրանսերենը (նման. լատ. gener - գենաս և իտ. genero, իսպ. yerno, ֆր. genitre)։ Godi-ի տեսանական մշտը նա բաժանում է wasser և walei բառերների (բառ ոչուրս բառի տարրեր հեման), wasser բառը և վերին պերմաներենը, walei-բառը՝ ստորին գերմաներենը. մայր լեզու և սարստական ու դանիական (դաներեն, լվեդերեն, նորվեգերեն) մշտերը նույնպես walei-բառուներ են։

XVIII դ վերջերին լույս է տեսնում մի այլ աշխատություն, որտեղ կատարվում է եվրոպական 14 լեզուների խմբավորման ու ցեղակցական կապերի բացահայտման մի նոր փորձ։ Փա Գ Էնիշի Վիլբրուայի 14 չին և նոր լեզուների փիլիսոփայական-քննադատական համեմատություն և գնահատումն սչիտաություններ էր։

1) J. J. Siegel, *Diatribe de Europaeorum linguarum comparatione varia ante huc non edita*, 1810.

2) U. J. Ensch, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von Verhältnissen und neuen Sprachen Europas*, 1796.

Լայրնիցք և ճախալեզվիս վերականգնման զազափուրը.—
Այս բնագրությունում առանձնապես նշեալուածելի է փրիստփա Լայր-
նիցքի (1648—1716) կատարած ուղիատունցքը նրա լեզվա-փրիստ-
փաշտեան նախընտրելի և փրիստփաշտեան շնորհ օտեղծելու ջան
քերի մասին զեն ասելի կունենանք խոսելու. աչառնոց նշենք միայն
Վեդինեանի այն ուղիատունցքերը, որոնք կազմած են շնորհների
ցեղակցութեան փոխարարութեան նախընտրելի:

Լեզվական նախընտրելի նպիտակած իր մի ուղիատունցքեան մէջ՝
Լայրնիցք նստեալ է շնորհների համար նեխագրութեան յեախալեզու
վերականգնելու զազափուրին: Աթև միև յայ լեզվաբանները Վեա-
րոյն շնորհն փնտրում էին այս կամ այն նախնի սրտով լեզվի
մէջ. ազա Լայրնիցք ասաց է բաշում փրիստփաշտի վերականգնման
զազափուրը նա շնորհովը է համարում նպատայալի և նստալի բո-
լոր շնորհները հանգեցնել մի ընդհանուր նախալեզվի: Ընդհանուր
հիպոթեզաշտիկ նախալեզվից առարարած շնորհները նա բաժանում է
սնարեթական կամ սկզբա-սկզբութեան և արամեական շնոր-
հների: Վարեթական կամ սկզբա-սկզբութեան սնվան սակ նա
փաստորեն միազարում է շնորհապահան շնորհները (ընդ որում
կերտական սեփան սակ միազարում է շնորհապահան շնորհներից
դերմանականների ու բուն կերտականների) և շնորհների այն մեծ
խումբը, որ շատ լեզվաբաններ հետադայում միացնում էին արա-
մա-այթայտեան: սնվան սակ (Ֆիննո ուգրական, Յիւրոպական,
մեզգրտական և այլն) Այս շնորհների սկզբնական տարածման
վայրը Լայրնիցք համարում է հյուսիսը, արամեական շնորհների-
նք (սեմական և արամեական)՝ հարավը: Լայրնիցք միշտ կերպով
նկատում է նաև, որ բունները նման չէ եզրապահան որևէ լեզվի:
Պարսկերենը, Նալերենը և վրացերենը նա համարում է սկզբա-
կան և արամեական շնորհների միջև զանկոց սխառն շնորհներ, ընդ
որում Նալերենի հարցը բաժնու համար նա անհրաժեշտ է համա-
րում հատուկ սուսմեալիութեան կատարել:

Ար շնորհաճակ նախալեզվից հետագա բազմազան շնորհների
տարագրումը Լայրնիցքը բացատրում է խառնման ու ազափաղման
զրոցեալ՝ նշելով, որ բոլոր շնորհների մէջ կարելի է եկանել նստի-
կին ընդհանուրութեան նստերը. այս սնվանում նա նկատի ունի բառա-
լի մեզհանութիւնները: Անբեղհատ ազափաղմանները կարող են
նրա կարեկրով, հանգեցնել ծագումային հիմնական գծերի միա-

1 G. W. L. O. H. U. V. Brevis descriptio multitalium de originibus
vulgaribus populorum ex Indica Prolegomena, 1711.

դնմանք. սրանով էլ Հայքնիցք հանգում է բացատրելու այն, որ անբնիկան ու ամերիկյան բնիկների լեզուները նախաձի և նվազացի լեզուների հետ նկատելի բնոճանրութուններ չունեն: Հայքնիցք լեզվանալոր մտքեր է արտահայտել լեզուների համեմատական ցանարաններ ու թերահանութուններ կազմելու հնարագորութիւն մասին՝ նշելով, որ դրանք կեպատանն ու միայն ժողովուրդների ժողման հարցի սրարգարսնմանը, այլև իրերի և սեր սղու դրանու նկատիւն իմացութիւնը:

Իր աշխատութիւններում ու նամակներում Հայքնիցք գարցոցեւում է մի շարք այլ նկատարցի դողովուրդներ ևս. այնպէս, սնում է լեզվարանական ցարտեղներ կարեորութիւն, լեզվի կոր շրջանները հին շրջանների հետ համեմատելու, նամուշխարհային մի արարեն ստեղծելու հարցերը և այլն նա խորհուրդ է տալիս Պետրոս I-ի ուշադրութիւն գարնել տուական կաշարութիւն լեզունի թի ուսումնարարութիւն և անգիր լեզուների համար այլուրհեներ ստեղծելու գործին:

Ներվուսի բնդհանուր-դասակարգողական աշխատարարունը. — XVIII դ. մերջին և XIX դ. սկզբին շուրս են տեսնում ընդհանուր դասակարգողական բնույթի երկու կարևոր աշխատութիւններ, որոնք ընդուպ նախապարտուում են պատմա-նամեմատական լեզվարանութիւնն նեպիսնում գարուշրջանը Պրանք իտալաեացի Հորենցո Ներվուս Ի. Պանդուրոյի (1733—1809) և գերմաեացիներ Ի. և Պեդրուեպի ու Ի. Ս. Պաստերի աշխատութիւններն (ինս):

Ներվուսի աշխատութիւնը կազմում է նրա «Տիեզերքի գարգա-փարը: Չի հասարանոց իտալներն աշխատութիւն 17-րդ հասարը և կրում է «Հայտնի լեզուների կտտարդ և դրողութիւններ նրանց մերձագորութիւն ու սարերութիւնների մասին» վերեագիրը՝ 1800—1804 թթ. շուրս է տեսնում լեզվական մասի մերձագործիւթ և բնդարձուկիւթ հրատարակութիւնը իտալաներն լեզվով՝ «Կատարով: Նրկարոյ հրատարակութիւն վերեագիրը փոփոխիւթ է «Հայտնի ժողովուրդների լեզուների կտտարդ, նրանց թվարկուր, քանանումն ու դասակարգուր րատ տարաեանակների և արարե-նեքի»:

¹ Lorenzo Hervás y Panduro, Idea del Universo, XVII, 1784.

² Lorenzo Hervás y Panduro, Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas y numeración, división, y clases de estas según la diversidad de sus idiomas y dialectos, I—VI, 1801, 1804.

Այս աշխատանքային մեջ Հերփուր քննությունն է ենթարկում շուրջ 300 լեզու Բացի Եվրոպայի և Ասիայի լեզուներից, նա աշուտեղ նոր ազգայուներ է բերում ամերիկյան լեզուների մասին, որոնցից 40-ի քերականությունը նա գրած է հոնդ. Հերփուրի դիտարկար Ժողովրդականությանն այն է, որ լեզուների քերականությանն և դասակարգմանն հարցը լուծում է ըստ քերականական կառուցվածքի բնույթի քերական. Այս գործում նա բերում է մե լեզվի քերականության համարում արվագործը Հերփուր Լայտոնի անի լեզուների քերականությանը որոշելու համարում ցույց տալ մոդալությունների քերականությանն ու աարբերությունները, նա ստացին է օտմանն յայտարարվողների լեզուների քերականությունը:

Բ. Խ. Աղեյանցի և Բ. Մ. Խատերի աշխատությունը յուր է տեսնի XIX Կ. սկզբներին և անմիջապես նախադասարանն պատմական համեմատական լեզվաբանությունն Անտիպուր. այդ պատճառով էլ նրա մասին կխոսենք XIX Կ. քննության մեջ:

III. ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ԼԻՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1) ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ-ԳԼՈՏՈԳՈՒԹԻՒՆԱՆ ՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ա) XVII դ. էմպիրիկ-մատերիալիստական ուսմունքները

Ղեկավարական դիտողություններ. — Կուլտուրալի կախարհագրական կուսակառուցի և բուրժուական ուսուցչիան Անպիտում առաջ են բերում իդեալիստիկական յայն շարժում: Անպիտան գտնում է նոր մասնակի էմպիրիկ-մատերիալիստական ինքնուրույնության բնորոշեր: Հիդրոկան գաղափարների բնագտնումում այն նշանավորվում է փոխադարձիցի ուղի քննադատությունը, «ունիվերսալիտաների» (ընդհանուր հասկացությունների) շուրջ սարվող հին մեծերի վերանայումը, լեզվա-խմուղարանական հարցերի նոր բնորոշմամբ: Առանձին տրություն է դրվում լեզվի մարման հարցը: Այն միջնադարում անուարկելի հեղինակությունը ստանում էր. ապա այժմ աշգրիտ հեղինակությունն են դասնում, մի կողմից՝ բանականությունը, որով վերագնահանվում է ամեն ինչ, մյուս կողմից՝ փորձն ու զգայությունները, փորձնական, պատմական հանապարհով ձևեր բերված դրական իմացությունը: Այս հողի վրա երևան Եկած ուսցիտալիզմը, էմպիրիզմն ու սենսուալիզմը հանդես են բերում միակողմանիություն. ուսցիտալիստները ճշմարտության միակ յայնանիչ են համարում բանականությունը, էմպիրիկները՝ փորձը:

երկու կողմերն էլ պարկ են հարցի խորք դիպրեկտիվական բնույթ-
նումից:

Արեմուխ Բեկոն. Նոր ժամանակի առաջին փիլիսոփաներից
մեկը՝ Արեմուխ Բեկոնը (1561 - 1626), իր փիլիսոփայական սրբա-
տումների մեջ պզտի տեղ է տվել և չնգվի՝ հարցերին մը «Գիտու-
թյունների արժեքի ու անմահ մասին» աշխատությունների մեջ՝ Բեկոնը
մտադրաբար լեզուն (բարեբեր ու տառերը) համարում է նշանների
մի տեսակ, որ մարդիկ հարցադրման միակ միջոցը չէ: Մարի հույզող
ման միջոց կարող են լինել պայմանական բնույթի բարձր այն նշաննե-
րը, սույնը նշեմուկ են բարակատե մեծաթիվ տարբերակումներն և
ուշագիտով ի վիճակի են հատակ կերպով տարահարցաբան տարբեր
խմաստներ: Վկայակոչելով տարաբան ու տարբերակաց և խոսուհամ-
րերի հարցադրակցման արժեքի՝ Բեկոնը նշում է, որ բանական
արարածները կարող են հարցաբանակն և ժեստերի միջոցով նշան-
ները կրկու տեսակ են լինում. 1) նմանողական (աննյողական)
կամ համարանշանական, ինչպես ժեստերն ու շեկրայիֆները, և
2) պայմանական ու կամարական, ինչպես մեր այբուբենի տառե-
րը: Կոստանդնուպոլիսի չնգվի բնական թե պայմանական լինելու հարցը
սկզբնական անմանադրման հարցի հետ կապելը և բարձրի սուտ
քարանուսթյան միջոցով այն յուժելը Բեկոնը հրշո չի համարում.
Ենամ՝ հարցադրումը ելեում է այն ենթադրությունից, որ անվա-
նադրումը ոչ թե կամայական բնույթ է կրել, այլ սույնություն է
ուսացել որոշ կարգի բանականություն կողմից, ածանցվել, ար-
տածվել որոշակի մտածողական կարողությամբ:

Եննուամենայնիվ, Բեկոնն ընդունում է, որ բարձր բանական-
ությունը նշանաբաններն են: Նրա կարծիքով, Մարավոր (արյունանե-
վորվածությունը և արճեստանականորեն ստեղծել կատարյալ չնգու-
հարբերելով 2 տեսակ ճերականություն՝ գրական և փիլիսոփայա-
կան (grammatica litteraria et philosophica), առաջինի (խմա՝
սովորական ճերականություն) նպատակը նա համարում է բառերի
և երանց աննյողականների ընկությունը, երկրորդինը՝ բառերի և իրե-
րի անայնոքանների բացահայտումը: Բեկոնը երազում է այնպիսի
բարձր տիպի փիլիսոփայական ճերականություն մասին, որի նպա-
տակը պիտի լինի տարբեր լեզուների համեմատությունը, երանց
ստանանահատկությունների վերհետումը, արժանիքների ու թերու-
թյունների բացահայտումը, լեզուների կատարյալ կողմերի ու ար-

՝ ԴՐ. ՀԱՍՈՒ, De dignitate et augmenta scientiarum, 1624

ժանիքների գուգուզանումը, նրանց մեջ եզրած ամենազեղեցիկը և ամենաբարձր շտկելու հիման վրա կարելի էլինի հանդէս մի չեզոք, որը նմարագործության կտա կատարյալ կերպով արտահայտելու մարմին ու գղաշմուշկները: Բնկոնի այս սրտածր տեսլի: Գիշիստփայական քերականութիւնը, ինտրիկ, չիտիկն տարբեր է նեադար ընդհանրական ուղիղնորիսական քերականութիւնից: Բնկոնը մուգպարտիւնը չեզոքական տարբերութիւնները կապում է նրանց ոգու և բարբերի տարբերութիւնների հետ: Ընդունելի ցննութիւնը ևս նեարափոր է նամարում դադարիս կազմել և ժողովուրդների հոգեկան սուսննարհատկութիւնների մասին: Այս կապակցութիւնը անկում մի շարք կտեղիւտ դիտողութիւններ՝ Բնկոնը նշում է հիւս ն ետ չեզոքների կատարողութիւնին տարբերութիւնները և փաստորեն հանգում գրանց համադրական ու միջոցառական բնույթի մատեանշմանը:

Բնկոնը յայն քննադատութիւն է նեթարյում միջնագարչան ունայիդը: Ես դանում է, որ չի կարելի լուսել լանիվեդարայիանների՝ սեւաչ գորութիւն մասին և պիտութիւնը հիմնել գրանց վրա: Ինտարտիւն հուսարի աղբյուրը կարող են լինել միայն փորձն ու ինդուկցիան, և միայն առաջին բնդանբարցումները կատարելուց հետո կարելի է սիմէլ սիլլոգիստիկային ու դեզոկեցիային: Մտկայի գիտութիւն նոր շննքը կուսուցիչիս սկտը է հրաժարիչ որոշ նախադասարումներից կամ «կուսակրից»: Այդ «կուսակրիս» թիւում Բնկոնը հիշատակում է «հրատարակային կուսոր» (L'Étude des) Այս կուսոր մարդկանց համակեցութիւնն ձեւերի արդյուր է և արտահայտում է առաջին հերթին չեզոքական հեւցած հասկացութիւնների «գտաբարձումն և ոչ միւտ բուսողութեանութիւն մեջ կան բառեր սլնայիսի բառերի համար, որոնք դրոթիւն լուսնէ, և, ընդհակառակը, կան բաներ, որոնց համար բառեր չկան, կան շփոթող բառեր, որոնք հիմնված են ոչ միայն և սրատարական տրստարակցիանների վրա: Եւարդիկ կարծում են, թէ իրենք իշխում են բառերի վրա, մինչդեռ բառերը հանտի մարտութիւնների աղբյուր են:

Հորքս. — Շարունակելով Բնկոնի մտտերիայիստական-սնտարիստական դիժը՝ Հորքսը (1559—1679) նույնպէս հանդէս է գալիս միջնագարչան ունայիդի դիմ: Ընդլի ժազման հարցը եղի է նրան գրադեցնող կարեւոր հարցներից մեկը, որին նա նվիրել է իր «Փիլիսոփայութիւն տարբերքն աշխատութիւն»՝ 10-րդ գլուխը. սա-

¹ Hobbes, *Elementae philosophiæ*, 206.

կարն այս հարցում Հայրքոս Կուսնեճին ինքնատեղաւթյուն լուծի։ Եւ երեսն է Կոնկուրան Կոն ակադեմիայից։ Քե անհրաժեշտութիւնն ու կարիքն են մղել մարդկանց դառնելու չնդուն։

Հարցնի լեզվաբանութեան հոնքնագրեալ մեխանիկականն է։ Երբ համար զգայութիւնը արտաքին շարժման ազդեցութիւնը ծաղած ենքքին շարժում էր կայտէս, դանդի շարժումն արտաք է բն-րում սգի շարժում, սա էր շարժում է արտաք է բնում ակապում, սույս ներդիրում, ներդիրի շարժումն էր արտաք է բնում շարժում արտում է արտաքում։ Այսպէս էր մարքերը սրբիներին հարգողիս համար մենք պիտում ենք լեզվի շարժումներին, որքնը սույնդ միջոցով փոխանցում են ակապներին։

Գարգուս իմացական կարողութեանը տարրերովում է կենդանու-կանից նրանով, որ մարդու մտտ արտաք է քառի շնորհրդ։ Բառերը պայմանական նշաններ են, որքնը մարդկայնութիւնն են սույն հիշողութեան մեջ պահելու պատկերացումները և հարգողիս միմ-յանց։ Քանի որ բառերով նշանակիող հիշողական պատկերները թույլ են, դժգոյն և իրարից արեւան էր պարզ լին տարրեր վում, ինչպէս ակապական ընկալումները, սուտի և իրար նման շատ պատկերացումներ միեւնոյն տեղումք են նշանակում։ Այս հարց վրա արտաքում են վերացական և ընդհանուր հասկացութեանները։ Արտաք ունեն յոկ տեղանակում և ու թե յույ գոյութեան, որով-հետե իրականութեան մեջ գոյութիւնն ունեն միայն կապի իրերը։ Այսպիսով ընդհանուր հասկացութեանները մարդու չեզոք-իմացա-րանական գործունեութեան արդյունք են։ Գաղտնիութիւնը ոչ այս ինչ է, եթէ ոչ կամայական նշանների կամ բառ-անվանումների զուգակցում, բաներից նախադասութեաններ կազմելու սկիւտ, մտա-հանգումը՝ գաղտնիութեանների միջոցով կարգացութեան հանգումը գործողութիւնն։ Քիչու և հիմնավորված նախադասութեանների գու-գործումը կազմում վ գիտելիք։ Բառերը, որքնցից մենք ոգումում ենք, յոկ խաղանշաններ են։ Հիմար է նա, ով դրանք իական դրու-մի սեղ է ընթումում, կենդանիները պարզ են պայմանական նշան-ները կամքնեզոքիս կարողութեանից, այսինքն՝ բանականու-թիւնից։

Ջոն Լոկկ. — Լեզվի կարեւորութիւնը մտածողութեան և բանա-կանութեան ուսումնասիրութեան հարցում արեւելի է ընդդժմում Ջոն Լոկկի (1632—1704) մտաւ Լոկկը այս շրջանի փիլիսոփաներից ա-ուսչինն է, որ չարք կնքումով դիտում է տեղունեւում ու բայերով նշա-նակիող հասկացութեանների ծագման հարցը։

Փիտերով մարդու մտաւ նախադասական իդեաների գոյութեանը՝

էնգիրիկ-մատերիալիստական փիլիսոփայութեան ներկայացուցիչ-
 ներք, որոնց թվում է Հոկկը, իմացութեան մասին խոսելիս անհրա-
 ժեշտորեն խոսում են ռատաթողութեան գործիքին՝ լեզվի մասին:
 Իր սթորն ժարգիկային հասկացողութեան վերաբերյալս գրքում Հոկկը
 գրում է. «Ին զատում եմ, որ մի աշխարհի տես կապ կա հասկա-
 ցութեաններին ու բառերի միջև, և մեր վերացական դադափարներն
 ու ընդհանուր բառերը այնքան կաշուս հարաբերութեան ակեն իայեր
 չեն, որ անհայտ է պարզ ու որոշակի կերպով իրանի մեր իմացու-
 թեան մասին.— որ ամբողջովին կաշունում է ետիադասութեաննե-
 րի մեր, .. տանց ետիադես քննելու լեզվի բնույթը, գործածու-
 թեանը և նշանակութեանը: Կանգնած լինելով լեզվի մատերիա-
 յիստական ընդունման դիրքերի վրա՝ Հոկկը ամենից սուտը քննող-
 ծած է, որ լեզուն ինքնին առած՝ իմացութեան անկան ընտափառ
 չէ, այլ այդպիսի սրժեր է ստանում իրականութեան հետ անեցած
 իր կասի միջոցով: Այս ասումով Հոկկը, մի կողմից՝ անհրաժեշտ
 դարբերակում է անցկացնում բանի և իրի միջև, մյուս կողմից
 նշում բանի և պատկերացման հարաբերութեան ակտուալութեանը,
 Հոկկը նշում է բուսերի՝ հաշարգանցման և մարի արտաճելուման
 ակտուար միջոցներ լինելը և գրանց յարաշահման հարաբերու-
 թեանը: Ըստ Հոկկի՝ մարդը հասարակական կենդանի է, և խոսելու
 կարողութեանը նրան հասուկ է կան այդ հասարակութեան կա-
 պի գործիքն է: Հոկկի գոյութեան համար անհրաժեշտ է ? պայման՝
 տարրորջված նշյուններ սրժակելու բնական ունեկութեան և այդ
 նշյունները սրվելու ներքին պատկերացումներին, հոգու մեջ կլած
 դադափարների նշաններ աստիցնելու կարողութեան: Ինչպես
 ցույց է տալիս թուփուկների սրժակելը, միայն աստիցն պայմանը
 բաժակուն չէ: Խախտել այս կրիտ պայմանը նորումսք են ցարժ-
 նում լեզվի գոյութեանը դնելու անկատար ևնով: Հեղուկ կատարն-
 ւադրժովում է գործածութեանը ընթացքում՝ մեկ բուտը բազմաթիվ
 ստանձին գոյակներին եշան դարձնելու, աշխիքն՝ ընդհանուր կրի-
 քի (բառերի) գործածութեան միջոցով: Հոկկի կարծիքով՝ բնական
 կապ չկա տարրորջ նշյունների և որոշակի գաղափարների միջև:
 այդ կապը կամայական է: Անբեզատ շարունակվող գործածու-
 թեանը շնորհիվ է, որ սովյալ նշյունները կապվում են սովյալ պատ-
 կերացումների հետ: Ի՞նչ տարրորջ նշյուններ սրժակելու կարողու-
 թեանը բնական է, ապա սովյալ իմաստներին սովյալ նշյունները

1. J. L. C. K. O., An Es-say concerning Human Understanding, Book II, Chapt. XXXIII, § 19.

հատկացնելը, բոլոր սեղանուսներ հաստատելը սրբաժանակամ և կամայական է: Այս բանը հաստատելու համար (ոչկեր երկու տարա-
ցույց է բերում: 1) ճի՛ն աշղպիտի բեական կուս գոյություն ունե-
նոր, ապա մարդիկ մեկ լեզու կունենալին 2) բաւերը սրբիչների
հոգում (նույնիսկ միևնույն լեզվով խօսելու գեւորում) շին սուտ
բացնում միևնույն կաղափարները, որոնց երանները մեր կարծիքով
նրանց սխտը է յիներն:

Անշղի գարգացումն ու կատարելագործումը, քառ կուկի, ըն-
թացել է սուսնծիւնց գեւի ընդհանուրը և սգալականից սեղի ին-
գնկանը: Այս բանը հաստատում է երեխաների օրինակով, որոնց
առաջին գաղափարները առանձնակի են. երեխան - մայրը սնվումը
սկզբնուպես հատկանում է միայն իր մօրը, ինչու միայն կիրաւում
աշղ առաջին անուցը որիչների նկատմամբ. ուսուպիսով աւարտնում
են ընդհանուր անանները: Այս նույն անով էլ սկզբնական կունկրետ
զրաչակամ անուններից անալոգիայով և փոխարկութեանը: առա-
ջանում են վերադասական սնունները. աշուկու, ուղիս բաւի սկզբնու-
կան իմաստն է ոչուելու, ՚՛րեւաակա բուսիներ՝ սրտիկը, սոսնակիկ .
կուկի այն համոզմանն է հայտնում, որ բարը վերացական անուն
ները վերլուծելու գեւորում որոնք կարելի է ՚՛աւեգծելը սրաչակամ
իմաստների. Այս ընդհանուր կոնցեկոցիայի հետ է կապված կուկի
կարծիքը ՚՛ուրովական իմաստների՝ սկզբնական սրաչակամ գա-
լանաններից ծագելու մասին:

Այսպիսով, կուկի լեզվի բնույթի և ծագման հարցը ընդհանուր
առմամբ լուծում է մասերիայիստորին: Անկույն հարցի լուծման
մեջ դեռևս անկա է սեխուսիցիցով և ոչ բավարար սրաչակամու-
թյուն: Չնայած լեզվի սրտորեւի ու կատարելագործման գաղափարի
առաջբաշմանը, կուկն, այնուամենայնիվ, սարտորը հնչյուններ տը-
ծակելու կարողութեանը մարդուն ի ինն նաւուկ է համարում: Չու-
նենալով մօրդու՝ կենդանական աշխարհից ստտիւնանայտը ան-
ջաւովելու գաղափարը՝ նա յի կարողանում սրտուկ և լեզվի աու-
ջացման սկզբնական սրաչակամների հարցը: Արան միանում է և ույն,
որ կուկը հեանուպականորին յի կարողանում անցկացնել լեզվի հա-
սարակական բնույթի դաղափարը. պատկերացումների և բաւերի
հարաբերութեան հարցի վերլուծման մեջ նա մեկնակետ է ընդունում
առանձին անհատին, հիմք ընդունում երեխայի առանձնակի դար-
գացումը և բարերի իսկական ու անմիջական իմաստը համարում
խոսողի պատկերացումները:

Բ) XVII դ. Աստիճանալի ստական-իջեալի ստական
ուսմունքները

Անուսմական դաստիարակումը. — Ընչզեւ նշեցինք, էթն մի կողմից, հակառակ միջնադարին, XV—XVII դարերում փոխափաների որոշ մասի համար դիտարկելի հիմնականությունը գաժտում է փորձը, ապա մյուս կողմից՝ փոխափաների մի այլ խումբ այդպիսի հիմնականություն է դարձնում բանականությունը, այն նսմարում էշմարտություն միակ յարանիցը, հավատում նրա ամենակատար ուժին: Ինչհետևայնպեսները կարծիքով՝ զգայական ամբայները խոյ ուսիկ են: Բանականությունն է միայն այն բանալին, որով մենք կարող ենք թափանցել երևույթների խորքը, հասկանալ նրանց էությունը: Եթե էսպիբրիկները թերագնահատում են բանականության զորը, ապա աստիճանայանները այն վերածում են սրտաշարի նրանց կարծիքով՝ մարդը մնում է բնածին հասկացությունների որոշակի սատարատի պաշարով կամ որոշակի բնածին սկզբունքներով: Այս բոլորով հանդերձ՝ XVIII դ. աստիճանալի որոշ կերպարացուցիչներ պերձ են ուսմանի կողմիցը: Կրանց մաս առկա են հարցի զիտակաբերական և մատերիալիստիկան ըմբռման ասակնին տարբեր: Դեկարտը հանդես է կուլիս որպես պատրիստ՝ ընդունելով հոգևոր և նյութական սկիզբների սնկալի գոյությունը, ընդ որում բնշն՝ նստերիալիստ: Կո՝ ստորելը կրո՝ նստերիալիստ: Ընդունելով վերաբերելու սամունքի մեջ, միտմունքանակ Դեկարտը ասիլիստաբերկալի մեջ մտցնում է դիտակաբերկալի տարբեր՝ փոփոխական մեծությունների պաշարների աստիճանալի կայրնիցը բնական հիմքում կրո՝ է բնութարալի բնականության ստորունցները՝ մանագները: Իսկայն իր իմացություն անսովյան մեջ կայրնիցը փորձում է հաշտեցնել աստիճանալիստ և էմպիրիզմը: Թեև այդ նստեցուժը կատարում է նորոտ աստիճանալիստի էմպիրիկների այն բանակին, թե մարում ոչինչ չկա, որ նսխասուկա կզամ շիբնի զգայություններում: Ըստրնիցն ամենուցնում է որացի իրենից՝ բանականությունեցու բառերը: Իսկայն կայրնիցը հասել է մատերիալի և շարժման անխղերիություն դադարաբերին և անկուտ յուրուսնից հասունստործելով դիժերնեցիալ և ինստիգուլ հաշտումը՝ որանով իսկ մատերիալիստի մեջ մտցրել դիտակաբերկալի մոմենտ, շարժման գադարալ: Դեկարտի և կայրնիցի ընդունական դիտարկումները սնորուն կապում են նրանց փոխափայական ընդհանուր կոնցեպցիաների հետ:

Ազգի եռացիւր կարեւորագիտական փելիտոսփայտը յան Վեկարաւ — Ռացիոնալիտատիան փելիտոսփայտը յան առաջին խաղաբազայն ներկայացոցիցի Վեկարար (1596—1654) քիչ է հասուկ սոյողոթիցան գարծրէ լեզվի Դարցերին: Մակաչն նրա արտահայտած դադափարները մեծ ազդեցութիւն են Քաղկէ Շատապա լեզվափելիտոսփայտին և փելիտոսփայտիան թերականութիւնի երկայնացոցիցիները վրայ: Թեաննեապէս նշանակալից սոցիոլոգիայուն են Քաղկէ նրա գաղափարները զիտաթիւնները միտանութիւն և արածաքանական-մտքնմատիկական մեթոդի որինակելիթիւն մասին, որոնք ըլլաւմ են նրա փելիտոսփայտիան դիտափոր սկզբունքից: Գեկարարի փելիտոսփայտիան մեկնակար — մտածում էմ, որեմն կում (սոցիտ, ԵՐԿ ՏԱՄ) որոյթն էր Ալիսէոյ մտածնայն կարոպութիւնը համարում է մտածող սուբյեկտիցի զոյթիւն պայմանը Ապաչի, ըստ Գեկարարի, ով մտածում է, նա և իտում է: Էնզուն, նրա կարծիքով, ստեղծմած է մտածողութիւն ներքին պահանջներով, մտածողութիւնը կիրառում է լեզուն: Այս արտածով լեզվի զոյթիւնը համարում է բանականութիւն սոկոլոգիայուն եշան կեկանները խաւելու կարողութիւնը շտենն, որեմն պարկ են բանականութիւնից: Գեկարարին յի որայեղեում սկզբնական առանձնի՝ Էզակի Քե ընդհանուր գաղափարների արտահայտից լինելու հարցը: Նրան հուզում է մի այլ հարց բառերն սկզբնեապէս հոյեղներ՝ արտահայտից են, թե՛ մտածողութիւն: Այս հարցին Գեկարար պատասխանում է, որ բառերը հենց սկզբից մտածողութիւն արտահայտիցի են և ոչ թե հուզմանքի ճիւղը, նա պատշապում է բառերը՝ կրքերի մասին վկայող բնական շարժումների (հոյեղների) հետ խառնելուց: Այս վերջինները կարող են ընթարինակվել մեքենաների և կենդանիների կողմից:

Գեկարարին ևս զբաղեցրել է ընդհանրական լեզվի Դարցը, թէ՛ այդ ուղղութիւնը նա որեւէ գործնական քայլ չի կատարել: 1629 թ. նոյեմբերի 28-ին Մերսեննիս ուղղված ետականում նա խոսում է փելիտոսփայտական լեզվի կառուցման սկզբունքների մասին: Գեկարարի կարծիքով՝ կարելի է ստեղծել յուրո կենդանի լեզուներից և լատինիերների ալելի հէշտ մի լեզու, որով յուրո մարդիկ կարողանան հարդարակցի: Սրա համար անհրատեշտ է հասկացաթիւններին փելիտոսփայտական դասակարգում կատարել և այդ հասկացութիւնները նշանակել մտքնմատիկորեն: Ավելորդ չէ հիշատակել, որ Գեկարարից առաջ Քոթիլիո Յոյնզոն (1491—1559) հզա-

յիչ էր շատիւներնեի՝ յիման վրա արհեստական լույս ստեղծելու օգտափարը՝ գիմելով մտկաբանման շատիւնը երեւին։

Քառյակն (1627—1704), որ նդիչ է Ֆրանսիական արքայու-
տիզմի և ռեակցիայի գաղափարախոսներից մեկը, գաղափարները
համարում է բնական և բուշտ մարդկանց մտա մխնետներ, իսկ բու-
սերը՝ արհեստական և լեզվից լեզու տարբեր, էստ նրա՝ բուսերն
ստեղծվել են արհեստականորէ, և նրանց հաստատուածը կոստա-
յական բնույթ է կրելու Բաւերի և գաղափարների միջև բնական
կոստ չիւ. զործածութիւնն ու սոսխրույթն են, որ միացնուա՝ են
աշխնները երկրորդներին՝ միեւն անխղելիութիւնն աւստինան։
Քառյակի համար բուսերը ոչ թէ յասկանալու պոյմանն են, այլ
գոյափարներն ամբարելու միջոցը։ Կոստն կոստիւաձ է մասնորո-
թիւնից. մասնորոթիւնը նախորդել է լեզվին և ստեղծել այն.
մենք խոսում ենք՝ մեր մարերը արուահայտելու նամար. գոյափար-
ները նախորդում են բաւերին, որոնք հայտնագործվիչ են զբուսը
նշանակելու համար։ Քուսի որ բուսերն արհեստական ստեղծագոր-
ծութիւններ են, սուսի, և կարող են առջատվել գաղափարները,
իսկը անվանելուց առաջ հարկագոր է զբուսը հասկանալ. բուսերն
էլ յասկանալելու զեւրում ոչ մի գաղափար չեն առաջաջնում։

Պնաք վ նշել, որ Ինկարաի և մյուսների օտցիտնայիտական-
իդիոսիտական գիծը Ֆրանսիայում XVII դ. միակը չէր. երա կոդ-
քին առկա էին և լեզվի բուսիթ ու ծագման հարցի մասերիայիտ-
ական լուծման գործերը Երմանը իր ունի կտակարանի բնական
պատմութիւնն միչ՝ շարունակելով ՚ին աշխարհի փիլիսոփայու-
թիւնն մասերիայիտական գիծը, լեզվի ծագումը կուայում էր ան-
հրատելութիւնն և կարիքի հետ։

Լույրնից. — Ավելի լաւն է նդել նշանակըր փիլիսոփա Լույրնի-
ցի (1646—1716) լեզվական հետարքորութիւնների շրքանակը. Ինչ-
պես տեսանք, նա առաջիններից մեկն էր, որ հանգես եկաձ լեզու-
ների նրաչական ծագման ստիտութիւնն զիծ, հասաձ սնախուրեզվիս
վերականգնման հետարվորութիւնն գաղափարին. կարերր քայլեր
կատարեց լեզուների և նրանց փոխհարաբերութիւնն ուսում-
նախրութիւնն ուղղութիւնը. Բրաձամաուակ, ինչոկև ստատեր, նա
դրել է լեզուների համեմատութիւնն հարցը՝ գտնելով, որ սուսպա-
քանութիւնը միայն ույք մուձ կարող է ստանալ իսկանտն գիտու-
կան հիմք և որ նրանով կարելի է պարզել ժողովուրդների ծագու-

1 J. Simon. Histoire critique du Vieux Testament. 1878.

ժրս ձեզունները, բառ խայրենիցի, լիեկելով ժողովուրդները նուազայն
ուշարականները՝ ամենից սովելի լազ են պարզում նրանց ծագումը,
ցնդակցութիւնը և տեղագոտիութիւնները: Խայրենիցի նամար լեզվի
պիտանոր Ֆունկցիան ոչ թէ նազարգտեցածանն է, այլ արտաւարտ
յականը, ընդ որում լիզուն նա գիտում է որպէս պատեկեալացու-
նները համառոտ եշանների կամ ծածկանշանների (շրջերէր): Մի սխ
տան, որ հեշտացեում է մտածողութիւնը: Ի տարրերութիւն լուի
կի՝ նա լեզուն նամարում է իմացութեան ինքնայուշե միջոց:

Խայրենիցը լեզվի սազիտնայնասակաւ փոխափոխութեան պր-
իազոր ներկայացուցիչն է, որ հակողքում է լուկի անհասարկա-
տանան փոխափոխութեանցու նա սշխատում է ներքէ լուկի երկու
հիմնական գրութիւնները՝ 1) բառերի սկզբնական էլակիութեան և
զգայական զազափորտներ արտաւարտելու և 2) բառերի նաստե-
ման կամայականութեան մասին: Ընդհանուր էլերէր, Խայրենիցի
կարծիքով, կախողել են եզակի (առանձին): էլերէին: Ընդհանուր
էլերէրը, բառ նրա ծառայում են ոչ միայն լեզվի կատարելագործ
մանը, նրանք անհրաժեշտ են երա կատարելագործ լուկի նամար,
աշխատեա նախ՝ սկզբնուայն գոյութեան կուեկնայի միայն նա-
տուկ անուանը և երկրորդ՝ իրերի անհամեման բազմակիան
կայութեան պայմաններում սարգը մեշխած կիներ իր ստեղծած
բառերի թիւով: Խայրենիցը այս դեպքում էլի մի կողմից՝ սղտազոր-
ծում է լուկի մատերիայիցի մեկանիասակաւ բնայի թերու-
թիւնները, սայա մյաւ կողմից՝ նկատի չի առնում, որ սկզբնա-
պէս անվանելի իրերի թիւը սլեայ է սանմանափոխված լիեկ
մարդու սանմանափոխ պահանջներով և նազարգտեցման սանմա-
նափոխ կարիքով: Խայրենիցի կարծիքով՝ ընդհանուր էլերէրի գոր-
ծածութիւնը նորեքան բնական էր, սրան և իրերի նմանութեան
նկատելը: Իր գրութիւնի նամար սոյացույցնիւր որտեկու կու-
տակով Խայրենիցը նա, լուկի նման, գիտում է մանկական լեզվին և
անուանելի իմաստի վերլուծութեանը: նա եղում է, որ է) իրենց
լիմացած ստանձին անուանելի փոխարեն կրկնակներ պարծածում
են սրան, որտեա, սկենդանիա բառերը, 2) բոլոր հաստուկ անու-
նիւրը ծագում են հաստրակ անուանելից (Իրտաւա, Գետար, Ագու-
տա և այլն): Խայրենիցի կարծիքով՝ սա վկայում է ընդհանուր էլ-
երէր՝ եզակի էլերէին նախորդելու մասին, ծագմամբ բոլոր բա-
ռերը ընդհանուր էլերէր են, որոնցից ծագում են եզակի էլերէր՝
գրանք առանձին իրերի նկատմամբ կիրառելու օգտով:

Խայրենիցը փորձում է ներքէ նաև լուկի էլերէրու պարծում:

Այս նպատակով ես ընդգրկեցի և լեզվի ծագման բնածայնական տեսությունը և գտեցի, որ բառերը ոչ թե կամայականորեն են հաստատվել, այլ որոշ բնական համապատասխանություններ կարծիքով արդարիք համադրատախանությունն կա իրերի և հրե լրտեսների ու ճայնական սրբանների շարժումների միջև Այս հարցում նա ընկում է Պլատոնի սկրապիլուսումն կիրառվող սկզբունքի վրա. ըստ նրա՝ Երևանում արտահայտում է ուժեղ շարժում և արժույթ (գերմ. *Reiz* սխալում, լատ. *ruptio*, հուն. *ἔργον*, ֆր. *at-tacher*, իտալ. *straccio*), Լ-ն՝ ազնի մեղմ արժույթ (գերմ. *leben* սուսկեր, իրմ. *alldem*, հնգ. *lieben* սիրեր, լատ. *levis* սեղմ, *lenius* «ձկուն» և այլն) Բերելով հակասակ սրբաններ՝ Հայրենիքը ենթադրում է, որ հետագա փոփոխությունների միջոցով բառերը շեղացել են սկզբնական արտահայտությունից ու յոճատից. այսպես, *at* կատարեցությունն սկզբնական թևին շունչ է արտահայտել (հմմտ. հուն. *αἰ*, *αἴρω*, լատ. *aura*, ֆր. *halerme*, *սերմ*, *Atem* և այլն), բայց հետո ուժեղ կայրա *aha*, *aha* մեղմ սկսել է բարեկարգել (նկատի ունի լատ. *aqua* և այլն). *W* ստանալով *h*՝ տեսանների և այլոց մտա այն նշանակել է սղի շարժումը (*wehen*, *Wind*, *venl*)։ Այսպիսով նախնական բնածայնական տարր Հայրենիքը փնտրում է հատկապես կենդանիների աեսունների, նրանց արձակած ձայներին նմանվող բառերի մեջ և այլն։ Այն հանգամանքը, որ լեզուների մեջ, այնուամենայնիվ, բազմաթիվ տվյալներ չեն համադրատախանում բնածայնական տեսությունը, Հայրենիքը բացատրում է նրանով, որ մեր լեզուները սծանցչույ (երկ տարրային) բնույթ ունեն, որոնք թիչ են պահել նախնական հատկությունները։

Այս բարբոյ հանդերձ՝ Հայրենիքը խստում է արհեստական լեզվի հնարավորության մասին։ Նա համոզով պաշտպանում է փիլիսոփայական լեզվի հնարավորության հարցը՝ գտնելով, որ կարելի է ստեղծել մի քնդհանուր նշանաբանակ, որը մտքնմտաթիկայի լեզվի նման կարտահայտի ժարդհանց բարբ պարտաբանները։ Այս նպատակով ես անհրատկու է համարում եսիս բազա նախակ այն տարրական ըմբռնումները, որոնցից կազմվել են մտաքանները և էրկրարց՝ սահմանել այս ըմբռնումների բարբ հնարավոր զուգորդումները։ Ուս հնարավորություն կատ հաշվելու միջոցով պարզել նախադասությունների ըմբռնատիանությունը, այլն գտնել նոր նախադասություններ։ Պարզ ըմբռնումներին և նրանց զուգորդումներին այնու է համադրատախանեն բացարձակ արժեք

ունեցող սոյնպիսի նշաններ, որոնք ունակ լինեն կազմելու ընդհանուր լեզու:

XVII դարում ևս բնակցիտն փորձեր են կատարվում փոխուփայտյան հիմնադրում տալու լեզվի աստվածային ժաղմուկը: Մյուսն էլ, կամին իր ընտանիւ տրվեալորս սոյնուսույթան մեք՝ փորձում էր առաջուցի, որ մարդը ինքն իրեն թողնվելու զեւրում չէր կարող, բացի շարորոշված նիշերից, ասեղծել որն՝ այլ բան, եթե աստված երան իտան շարժորեններ:

Գ) XVII դ. մեխանիստակ-ն ուսումները

Ներածական գիտադոյրյուններ... երևույթների մեխանիստակյան բնութագրումը լայն հիմքեր է գցում XVII—XVIII դդ փոխուփայտաթյան մեք (Հորթ, Դեկարտ, Մպինոզա, և՛ և՛ Գ. ապրիական և Ֆրանսիական մատերիալիստներ): Բնության երևույթների այդ բազմադանությունը հանդեպում է մեխանիկականի, ասին ինչ բացարձակ է մեխանիկայի գրեթեներով, մշտում էն շարժման հեղի որակական տարբերությունն ու որակական փոխանցումները, մաթեմատիկական վերածության մեթոդը առաջուստացվում է ու գործվում ամեն մի գիտական իմացության հիմք: Մա բացարձակ է կրանով, որ այդ շրջանում ամենից ավելի բարձր զարգացման էին հասել մեխանիկան և մաթեմատիկան: Ընդուն, ի թիվս այլ երևույթների, դիտվում է որպես մի սեխանիզմ, որի գործողությունն ու մասերի հարաբերակցությունը նշուսթյան՝ կարելի է ենթարկել մաթեմատիկական բանանների: Ընդի և մտածողության, լեզվի և որյնկտիվ իրականության, լեզվի և մարդկային մայմնի աեստամիական կառուցվածքի կարգը սրագեցվում է, դիտվում որպես ուղղագիծ փոխհարաբերություն: Ընդի մեխանիստական ըմբռնումը ամենից ավելի ցայտուն կերպով հանգն է եկել Դրանսիական մտածողների՝ Կոնդիլյակի, Գը-Բրուսի, Բոզեր մտ:

Կոնդիլյակ.— XVIII դարում փոխուփայտները ավելի մեծ ուշադրություն են հատկացրում լեզվի շարժերին:

Կոնդիլյակը (1715—1786) հանդես է դալիս որպես խկկի սեխուսոլիզմի բացատրով և ուցիտոլիզմի հակաակուրց: Նա ընդունում է իմացության միայն մեկ աղբյուր՝ զգայությունները: Ծթե կարտեզիանական փոխուփայտության ենթույացուցիչները լե-

1. L. a. m. i. Cart de surlet. 1670

զուն հնթարկում էին մտածողութիւններ և վերջինս համարում չեղձի կերտողը, ասլա Կոնդիդիակը վարվում է հակառակ ձևով: Լեզվի վերաբնութայնը նա դնում է սրտամարանական հետադարձութեան հիմնքում: Ըստ սրտամարանելի նշանակում է յաջ խառնչ: Մտը սուտ: Մտի Կոնդիդիակը լեզուն համարում է վերացական: և քեղհանուր հասկացութիւններին, սրտնք էջ՝ բանականութեան որամտնք: Կոն- յիդիակի կարծիքով՝ դոյնութուն ունի միայն մեկ մեկնոյ՝ վերաբ- ռական մեկողը: Մտքի ողջ աշխատանքը, նրա կարմիրով, ոչ այլ ինչ է, և՛իւ ոչ վերաբնութայն, բարդ և խառն իմացութեան վերա- ծում իր ասորքերին ու հարաբերութիւններին, ժանտիին ու անծա- ետիին: Լեզուն Կոնդիդիակի համար հենց այդ վերլուծական մեկողի իրականացումն է, յճարաբանչուր լծուր մի վերլուծական մեկնոյ է... զրում է նա,— և յուրաքանչյուր վերլուծական մեկնոյ մի չե- զու է՛: Ետնը նշանակում է միտքը վերածնչ ասուններն ասորելիք և հերթով արտահայտել: Բարդ մտքի վերլուծութեան միակ սու- միքն է: Բանականութեան կատարելագործումը չեղձի կատարելա- գործումն է: Իրքան յաջ է կազմված լեզուն, աշխատե մեծ է վեր- յուծութեան ճշգրտութիւնը: Կոնտրոլութեան արդիւտը (իմո՝ արա- մարանութեանը) և լեզվի արդիւտը (իմո՝ բնականութեանը) Կոն- ղիդիակը վերջիվերջո հանկեցեում է մեկ քեղհանուր արվեստն և նույնացնում: Կոնդիդիակի այն յազում է կարտիգիանական, որ յազում ընդունում է միայն մեկ մեկնոյ՝ մաթեմատիկական վերլու- ծութեան մեկողը: Տրամարանելի, նրա կարմիրով, նշանակում է հարվելը նի զանի որ չեզուն սրտամարանելու պարմանն է, ուտիք է յարաանական հոյգական մեկնոյ է: Տրամարանելը մի արտանայ- սութեան փոխարինումն է (is substitution) մի այլ արտահայ- տութեամբ՝ նույն քանակութեան պահպանելով հանդերձ: Կոնդիդիակն է և հաշվելը: Բայց հարվելը մեխանիկա է, որմնն և բանական տեթիւնը բոլոր գիտութիւններին մեզ մեխանիկա է: Իսկ, որ բա- նականութեանը մեխանիկա է՝ նույնն է ասել: Քն նա դրանցում է բառերի կամ նշանների միջոցով: Հետեարար՝ բանականութեան կամ գիտութեան արդունքը լեզուն է: Կոնդիդիակի գիտութեան նշա- նակում է ստեղծել մի բարեկարգ լեզու: Բարեկարգ լեզվի հետ- կանիչները հետեարաններն են. 1) այդ լեզուն պետք է պարզ լինի, որպեսզի մտքերը հեշտութեամբ արտահայտվեն. 2) այդ լեզվի նշանները պետք է ճշգրիտ կերպով սահմանված լինեն, որպեսզի էրկիմաստութեաններին անգիբ չլսան. 3) այդ լեզուն պետք է կերտ-

• E. B. de ... 1706. Կոնտրոլ-...

ված չինի անալոգիայի որոնքելքով, որպեսզի չսուներ փերսածվելիս հաճապատախանեն այն ասորական դաշագփարներին, որ արտահայտում են. անալոգիայի պեսը է հանգնեցվի ինչպես բանականության (մտածողության), այնպես էլ իրանյա արվեստը: Տրամաբանի մեխանիկորեն՝ նշանակում է ոչ թե մեքենայագար, որ պես ավտոմատ արամբանել, այլ նեմվել մի պարզ, նշգրտ, կատարյալ, երկրային մշակմանի տեղիք չտեղ լեզվի վրա Այս պեսով, կենդանի մեքենայագար նանգում է փերսածվելու լեզվի ստեղծման դաշագփարին:

Իր սկզբնական իմացության ծայրագույն փուլում այնուամենայնիվ մեքենայագար ասորք է տալիս լեզվի աստիճանային հայտնություն չինելու անասելներին: Քաջ նետագայում՝ սհամբանություն մեքենայագար ասորքն ընդհանուր չի իրանում: Այստեղ նա կարգադրում է այն միտքը, որ լեզվի աստիճան կերպարգրություն չկարող է (wie im Gange d'acclimat). Մարմինը ու հագին մի միտանություն են կազմում, և մեր արտաքին կառուցվածքը ստեղծվում է կատարյալ անկախացնելու համար: Երկրային լեզուն նախ՝ փերսածվելու չի ունում, այն սինթետիկ և ոչ-պարզ բնույթ ունի և ենթակարգում է անմիջապես զգացման, երկրորդ՝ այդ լեզուն ոչ պայմանական է և ոչ կամային. մարդիկ դիմում են նրան բանական ժողովով՝ ստանալ ելուստակ ունենալու հարցով իրենց մարդը: Մարդը կարող է մտածել ստանալ ելաններին. ստանալ լեզուն նա ոչ թե նետում է, այլ հայտնաբերում: Գործողության լեզվի աստիճանը մեզում են մարդու նետ միտանելու կարգի աստիճանը նախորդում են դաշագփարներին գոյությունը, որովհետև ստանալ որևէ անասելի նշաններին՝ նետագայ լեզվի լեզվի փերսածի մեր մարդը: Այն անասելիները, որ ստանալությանը ենթակարգում է լեզուն, իսկ լեզուն ենթակարգում է մտածողությանը, կենդանի լեզուն է պարզագույն լեզուն բնույթի, և կարող է նախորդել կարգի ևն դրան իրար սինթետ. որևէ իրենց հասկանալի դարձնելու և հետևաբար հասկանալու լեզուային լեզուն է լեզուն, որ հասկանալու և հասկանալի դաշագփար համար հարկավոր է փերսածի ուրիշների և իր գործողությանները: Իր գործողությանները մեքենայագար, մարդը վերցնում է իր մտածողությունը

¹ E. B. Courcelle, Essai sur l'origine des communications humaines, 1746.

² E. B. Courcelle, loc. cit., 1781.

Այսպիսով՝ «գործադուլի» չհղույն ցատկում է փրկութեան մե-
թոյն Անառակիցի օրերը՝ որովհետեւ գործադուլի չհղույն հասնում է
մեծ պարզութիւն եւ նշքույն:

Քսենոփ կամ Տեյլանտիան չհղույն փոխարինելով ըստ գործու-
թեան չհղույն, պահպանում է կրօն վերջապահան բնութիւնը: Աս-
կան այս փոխարինումը արդի չի սեննում միանգամայն շնչու-
նական չհղույն երկար ժամանակ գործում է «գործադուլի» չհղույն
հետ խառնված. մարմնի շարժումներն ուղեկցում են ծայրի էլեկ-
տրոնի շնչապայում միայն Տեյլանտիան չհղույն դերակրութիւն
է ստանում: Ակոսեանի Տեյլանտիան չհղույն հրահրում էր կրօն
Ռեյպա սր բնութիւնը թեւեւ մեծ կարգապահութեամբ էր գործ-
ադուլի չհղույն արդիւնք, այնպիսի էր նա ճիշդի մեծ նախա-
պատրաստել էր խոսակցական (Տեյլանտիան) չհղույն Մկրտիչիան
նիւրը արտիճանաւոր վերածելով են ճարտարութեանը, որոնք
ճիշդի մի տեսակն են կարծում եւ սենն դրսեւորութեան համա-
պատասխան էլեկտրոն Անտիպիւնի մայնիւն, բնութեան ար-
մուկներն նմանելը հարստացնում է բառապաշարը:

Ինչ ինչպէս է պատկերացնում Կոնստանտին մարտի մասնա-
պահան կարողութիւնները գարգաղումը. շիւր թեղույնով կրի-
խաչի խոսքը՝ Կոնստանտին կարծում է, որ մարտի մաս նախքան
խոսելը ուղեկցում էին չհղույն ուղեկցութեանը. այն
դերակրում, երբ արտիքան այս կամ այն պատճառով (բազմը եւ այլ
կարգի պահանջները) խոսա կերպով էր սպառնում, ասա քո-
թում էին շիւրութեանը եւ դեռն թույլ երկակարգութեանը. Այս
կարգապահութեանը Կոնստանտին շաշտում է այն մատերիալիստա-
կան միտքը, որ ցանկանքի ընկալումը կարգում էր այդ պա-
ճանքը բազմաբարդ առարկայի հետ: Մակայն այդ կարգը, նրան է
Կոնստանտին, անակաւ բնութիւնը չէր կրում. պահանջը այստե մի
արտիքանքի հետ էր կարգում, մայր մի ուրիշի. Այսպիսով, երկա-
կարգութեան վարժեցումը մարտի կամքով չէր կատարվում, այլ
հակառակութեանը կրգումը ու կարիքի ուժով. Համակարգութեանը
Տեյլանտիանութեան է ստեղծում մարտիանց հոգեկաւ կարողութիւն-
ները վարժեցման համար, որովհետեւ փոխհարողակցումն ար-
կում է մարտիանց կրքի ճիշդի հետ կարգի ընկալումները, որոնց
ընկան արտաճարտութեան են հանդիսանում այդ ճիշդը: ճի-
շդն ուղեկցում են ժառանգով, ճիշդն ու թեւեւոր այլ մարտիանց
մաս ասաք են բերում համարապ զգացմունքներ. ցարն ասաք է
բերում կարեկցանք եւ օգնելու կարողութեան, Կոնստանտին կարծի

քով՝ մտքոր քննադատական կարծիք է դրում չտրամադան էներգիան ծախսելու հիշերի միջոցով: Միեւնույն հիշերը աստիճանաբար վերջի անսահմանորեն գուարդովելով հրենց թնայ պատճառների հետ՝ դառնում են երանց նշանները: Ահրջիվերջը մարդիկ քան- յանազանով այդ նշաններին՝ սկսում են գրանք վերաբարտարել սեփա- կան ցանկություններ՝ վերհիշել ու երեւակայելը Այսպիսով՝ յնապ- ղական հիշերից սնցում է կուսարգում դեպի քառերը. այն, ինչ որ առաջ մարդիկ քննադատով էին անում, այժմ կուսարում են խոս- նորոգածություններ: Մկչքննադատ, Կոնգրեսայնի կարծիքով, խոսքի ար- քանները դեռ նկուն չէին և շատ բաներ չէին կարող արտաբերել- բառերը դեռ բն չէին:

Մկչքննական բաները, ըստ Կոնգրեսայնի- իրերի սեռաններ էին էլու: Ըստ և այնչ, Հետագայում մարդիկ սկսում են աստիճա- նաբար տարբերել աստիճանների պղայնչի նախկինությունները և էկատում են այն հանգամանքները, որոնք մեջ քրանք կարող են գտնվել, և այսպիսով՝ ստեղծում են ածականներն ու սակարայնները: Մկչքննական բայերը ծառայում էին հոգնվեճարե արտահայտելուն և անորոշ խոսքու ունեին, ինչպես զենայ, զործել ասյերի անորոշ- ները: Դեռագայում պրանք յրայնում են ժամանակներով, եղա- նակներով, թվերով և դեմքերով: Արագայական եղբեր (Անձուրչուն- սերնուրչուն և այլն) շատ ուշ են կերտվել՝ բայերից կամ անու- կաններից: Կոնգրեսայնի կարծիքով՝ Կոնգրեսայնի կարծիքով է, որ վե- ռացական կամ հոգնական պայագրերները ծագում են կանկրեա- պղայականներից (հմմտ. սլլի, նակում և այլն):

Այսպիսով, ինչպիսիք մարդան հարցը Կոնգրեսայնի բննում է դար- դացական պրոգրեսի մեջ: Լեղուն, նրա կարծիքով, կամայականորեն է հաստատվել: Թեթյանք մարմնի շարժումների մեջ պրե է պար- ծոգրայնան չեզոք սուրբերը, կրքի նիշերի մեջ՝ խոսակցական լեղվի տարբերը: Իհարկը մարմնով, կարծիքից պրոգրեսի հայտնարեքում է, որ ինչք խոսում է, առանց խոսել կամենալու: Պայմանագր- բուժը ծառայել է չոկ մնուլյան սկսածը կատարելագործելուն ընդարձակելուն: Ախարները դատապարտում են, եղած բառերը անարտգիայով կիրառվում նոր գաղափարներ արտահայտելու հա- մար:

Պր-Որոս. .... Լեղվի մեխանիկական ըմբռնումը էլ ավելի բա- ցահայտորեն է հանդես գալիս պր-Որոսի (1709... 1777) ժաման- նապիսություն լեզուներին մեխանիկական կազմության մասին:

աշխատությունն ընդ: Դր-Քրոսը եւ Էյնու՛մ է այն դադափառից, որ լեզուն ակզբնադուս ազգրուս է Ելեչ և Եեթարկիկէ: Աստիճանական չարգրույման: Երբ կարծիքով՝ բառերի հաստատուութե կամայական, պատահական կամ արտնանական բնույթ չի կրել, այլ արտնանագործած է արտասանական սրբանների և նշանակիւոյ առարկա ներք բնույթով: Ընտելը զարմողութեան է, իսկ զարմողութեանը զորովում է դարձիքի բնույթով և գարծողութեան կզատակով: Ելեյով, որ այս դեպքում սրբ յուծեչի Կարցը հանգում է սոյն բանին, որ ցայց տրվի որոշ հարաբերութեան արտարին ֆիզիկական ասարկանելի, ակնդի վրա նրանց թուլած ազազորութեան և որ աստանական սրգանների արձակած հնչյունների միջև, դր-Քրոսը դիմում է բնածայնական տեսութեանը: Քառերի հնչյունական ըսվեր նակատարականորեն կարգած են արտասանական զրգանների կատարգրութից և նշանակիւոյ առարկաների բնույթից, ընդ որում այդպիսի կտալ դր-Քրոսը տեսնում է հիմնականում արտատական բառերի դեպքում: Ասկան այս ենթադրութեանը սխտը է զիս՛ր սա մի այլ ենթադրութեան համար, Էքե սկզբա ստարկաներն անխուսափելիորեն առաջ են բերում միևնույն նմանողական հնչյունները, սուս մարդիկ սխտը է միկ յնդու ասեկրած յինեն: Դր-Քրոսն քնդումում է այս ենթադրութեանը՝ մարդկանցանց վերադրելով սկզբնական մեկ յեզու: Այս բանը հաստատելու համար դր-Քրոսը դիմում է համեմատական աստգարանութեաններին, զորում ազազորել ստարեր լեզուների արձանների կույնութեան և դնում այնպիսի աստգարանական բառարան ստեղծելու պահանջ, որանց բոլոր բառերը կհանդիպեն իրենց սկզբնական արձաններին:

Ինչ վերաբերում է լեզվական աստգարութեաններին, ապա դր-Քրոսը դրանք քնդում է բացատրել խոսքի սրգանների անաստմիական աստգարութեաններով, ընդ որում սրտից էլ կտպում է կրիմայական աստգարութեաններին հետ:

Քրոնաշխութեանը դր-Քրոսը լայն ձևով է բնութեում, նա այս դեպքում հատկանում է աստգարանների թռչած ազազորութեան համարատարան արտահայտումը խոսքի սրգանների միջոցով: Այս պատմով բնական ճիշդին, բացականութեաններին և ձայնար-

.....
 * П. В. Виноградский, Исследования по исторической фонетике славянских языков, М., 1925. Виноградский, В. В. Рассуждение о механическом составе звуков и фонетических началах этимологии, пер. А. Николаевского, СПб., 1892.

կայնյուններին նուշնդեւ յնամայեական սրոյ սրտեր : զիբարդ-
մում: Մանկական չնգլի հետազոտութիանը զխնայով, որ-Քրտտ
պնդում է, որ լայնարկութիւնները կարծեսկան չնգլի ստազի-
բաներն են: Իր-Իրտի ծառայութիւնները մեկն էլ այն է, որ եւ
փորձում է իր տեսութիւնը չիմաստարն: կարծեսկան չնգլիներ
զքու կատարած զիտազութիւններ Միջոցով:

Շնգիանուական (վիլյուսիայական) լիզվի սոնդիմունս փորձն-
ը.—XVIII դ. շարունակում է քնդհանրական կամ փիլիսոփա-
յական սրճեստական չնգլի ստեղծման ուղղութիւնը կատարելոյ
աշխատանքը, որ սկիզբ էր առել XVII դ' Գեկարտի. (այլերից-
Չ. Ռիլիկիսի և այլոց շանքիտիւն: Այս ուղղութիւնը աշխատում են
նաև շիրման շնոյտն, Մամյուն, Հարտիբր. Զոն Վեկերը, Ժորժ
Գալլանը, Բեննար կամին, Իրայելիտը, Վոյտնը և որիչներ-
Յրանախացի փիլիսոփա և մաթեմատիկոս Կեղզոսեկ : 1748—
1798), հազմատաշով մարդութիւն ազատ կատարելագործմանը,
այդ կատարելագործման կարողութիւններից մեկն էլ տեսում էր
փիլիսոփայական քնդհանրական չնգլի ստեղծման մեջ: Իս կար-
ծում էր, որ սրոյ փտութիւններում, որ՝ յիմայի մեջ, արդէ
աւորմային ձևով զոյսթիւն անի նամաշխարհային չնգլուն:

Յրանախացի Շայտնի ֆիզիկոս Կեղզերը (1775—1836) ասե-
ծել է արճեստական չնգլի սեփական սեպտեմ և կրանով ստեղծ-
վորներ որել:

դ) XVIII գ. պարմա-մարտարանական ուսման ցրները

Նեւամական պիտարայեաններ. — XVII—XVIII դդ. փիլիսո-
փայական միտքը մեծ ստեղծնիւն է կատարում միջնուղարչան
սփոյստտիցիդի սե գեգմասիցի Նույնուշով ան ուղղութիւնը:
Ատարճանարար վերանայում են միջնուղարում տրանզիտ բար-
այն զոգմաստիկ դրայիները, որակ հակասութիւն մեջ էին ստեղծում
փորճի ու բանականութիւն սվյայների Նա: XVIII դ. կրում, որ
նայունի է սրուն յատմարտութիւն կարտա. առանճնուղեւ յայն
ուղարտութիւն տարկա է դառնում մարդը իր մարմնական կարող-
վածքով, իր հոգեկան առանճնահակասութիւններով, իր նատար-
կական կողմակերպութիւնը, իր անցյալով ու ապագայով: Վեր-
նականապէս իտարիզում են միջնուղարչան այն հայեցակետի հիմ-
քերը, որը մարդուն տանում էր սրուն տասնու կողմից կայմ
պարտաստ ստեղծվում էակ. այնի յով կանսթանայր մարդու և

կենդանիները կառուցվածքին. մարդանման կապիկների մտախե սեղենկանալը, ամենաբազմազան ժողովուրդների ու սուսաբանական տեսիլների մասին իմանալը.— ույս բոլորը նաեղեցեալսն են մարդու երկնիկներին՝ կենդանիներին մտա յիւնէլու զազափարին. մի զազափար, որ սրտացոյում է դանում կարէ կիննէլի կենդանութեանեան զառակարգման մեջ. XVIII դ. ֆրանսիական մատերիայիս էնցիկլոպեդիստեկրի նաշայքներում: Իկուսմ է տիրապետող գառնուլ մարդու ֆիզիկական կառուցվածքի և հոգեկան առանձնահատկութեանների առտիճանակեան ձեալութեան պաշտօնուար. այլե միտքը, որ ժամտեսակից մարդու բանակեանութեանն ու չեղուն կազմագործելն են առտիճանուար և որ մարդը զառզայցման երկար ուղի է սնցել մինչև ժամանակակից տեսլը: Արա հետ սիտաին հոսնցես է գտիս հասարակութեան պատմական պարզացման սրինաշարտութեաններն ըմբունէլու ձգտում: Ճիշտ է, դեռես նասարակութեան և նասարակական հիմնարկների ծագումն ու դարպացումը մտաւերտիս. տարին լեն բազաւորում, դեռես մեծ զեր է խաղում ֆունտաստիկ տարրը. մարդու էտիքունը բացարձակացում է, հասարակութեան զարգացումը յիտում է մարդու դարգացման սնաւուլիսւղի, բայց և այնպիս յի կարիչի յունսնէլ սլա ընաղալիստում զիտական մարի ընդհանուր առաջընթացը:

Այն հանգամանքը, որ մարդայնական հարգերը՝ սլա բաւի ամենաբայն իմաստող, XVIII դարում դառնում են ընդհանուր հետաքրքրութեան առարկա, անհետեանք չի մնում և լեղվի բնութեան համար էհոուն որոյես մարդուն կենդանիներից տարրերու պիտուլար հատկանիշ և սրգես մարդկային մտանդութեան իրականացման միջոց բնականուար սկսում է ակտի բայն ուշուդրութեան պրայնէլ. չեղմական պարպմենըր քննվում են մարդու ծագման զարգացման ընդհանուր հարցերի հետ կապված: Փլուստոզտեկական պարպմենը՝ լեղվի ծագման հարցը դառնում է մի պարպմեն, որ շարունակ է ամենաբազմազան պրագմանրի տեր մարդկանց հետաքրքրութեանը: Այս պարպմենի յումման մեջ կետուվում են և՛ մտանրիակութեան, և՛ իդեալիստական-աստիածարանական, և՛ այս երկուսը նաշաեցնող սենդեկցնելու կապիսում: XVIII դարի բազմաթիւ չեղիեակների մտք չեղվի քննութեանը կուտարգում է մար-

— — — — —
 1 XVIII, դարում, ամենամեծ ֆրանսիական (նցիկլոպեդիստների մտաւորագրամութեան ըմբունէլը ինչպ յայն էր և ընդպրկում էր մարդու հետ կապվում ամենաբազմազան հարցերի մի շրջանակ. այստեղ այլ բառը զործածվում է ակտի ժամանակի համար բնորոշ իմաստով:

գարսեական ընդհանուր պրոպրիետարիական ֆունկցիա ու նրա նախկապվածը

XVIII դ. համար բնորոշ է նաև լեզվի պատմական քմբունման տարրերի նրան գաղթ՝ կապված մարզու հոգեկան կարողությունների և հասարակության քմբունման պատմականության նկատմամբ պատմականությունը սոցիալ գեոգրամ հանդես է գոյնս գեոնո քնդհանուր ձեռք, կանկրեն արտահայտություն չի գտնում լեզուների վերլուծության մեջ կամ շատ թույլ արտապատում է գտնում: Պատմական մասկարմք մտածմք էլ, ինչպես կանոններ, կապված է նրան լեզվի արամարանական վերլուծության փոսնների, լեզվի ձևերի մեջ նախնական սյանմարանական պարզություն բացատրություն ձգուման հետ (հմտ. Հոսն Տաղի վնգրածությունը): Այսպիսով լեզվարանական տեսություններն այս շրջանում զգալի մասով քնդհանուր մարդարանական պարմունավերվածություն ունեն, կապված են մարզու ծագման ու զարգացման տեսությունների հետ: Ճիշտ է, սակայն, որ այս դեպքում կամ լեզվի ծագման հարցի լուծման մեջ քավարտը շահում հազվի չի առնվում հասարակական մոմկարտ, կամ լեզվի ծագման դիտում է մասնորոշությունից կարված. որպես որդեն մասնոր արարամներն յհասարակական դաշերի արդյունք՝ հասարակական դաշերի ընդհանուր ուսմունքի մեխանիկական կիրառում, կամ լեզվի և հասարակության զարգացման փոխհարաբերությունը պատկերացվում է մեխանիստերեն: Մարդը առնվում է սոցիալ շատ որպես բիոլոգիական, քան հասարակական կակ:

Ժան Փակ Ռուսոս. ... (Լեզվի բնույթի ու ծագման քմբունման մեջ նոր տարր է մտցնում Ժան Փակ Ռուսոսն (1712—1778): Լեզվի ծագման հարցը նա քննել է ոչ միայն կողմնակի կերպով, այլև գրան հասոսի սոցիալություն է կիրքի: Առաջին աշխատությունը, որտեղ մարդկանց անհոմաարության ծագման հարցի հետ կապված՝ Ռուսոսն կանգ է առնում նաև լեզվի ծագման հարցի վրա. միարդկանց միջև անհոմաարության ծագման և հիմունքների մասին գործն է՝ Այստեղ Ռուսոսն հարցը գետմ վ պատմական հոգի վրա: Կա նախամարդուն դիտում է որպես մի արարած, որ իր մտավոր կարողություններով մեկնից շատ հոտու է կանդեած և մտանում է բարձր կենդանիներին: Մակայն կենդանիները զուրկ են զգացմունքներից. հետևարար նաև գաղափարներից ու նրանց որոշ կոմբինացիաներից:

¹ J. J. Rousseau, Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, 1753

Եսխումմարգոս (գալլիներ) սկզբնական շոգհիսակ կարողությունները, ըստ Ռուսաստանի մարտի կենդանական բուռն լինելուն և սահմանափակվում էին ընկալմամբ ու դպրոցմանը, ստանկանալը և լցան կանայր, մտախի և վախենույր վարքներ, շոգս առաջին արժեքություններն էին, և նշանաբան կրքերին Ռուսաստան մեծ սեղ է հասկացեում մարդու մտածողության զարգացման մեջ, Ռուսաստան Կուրիամարտկանց պատկերացում է որ թե որդես հասարակության կենդանությունը, այլ որդես առանկին ապրող, բնականակա տեղական կապերով լիարկամ և սեկ-մեկ իրար հանդիպող անհատներին, բնակաճարսը Ռուսաստան այս դեպքում լեզվի անկախության մեջ անհրաժեշտություն չի տեսնում (հետագայում միայն նա հանցում է ավելի տեղական կապերի դարձյալ զաղափարին): Այստեղից էլ Ռուսաստան լեզվի ծագումը արժեքում է որդես այն բնական ներքին մեջ, որոնք կարողանալուց կազմից արձակվում էին մեծ գտնուղի և մեծ տանջանքի դեպքում Այսպիսով՝ Ռուսաստան փաստորեն հանցում է ծայրայինություններ տեսնուց՝ փորձելով այն դեկ որդես պատմական շոգի դրա և օժտելով որդես կարևոր երազողուններով և նշվի հետագա զարգացումը Ռուսաստան ստանկերացեում է որդես ծայրի կրանքների բազմացման և որդես որդես ծնատելով ուղեկցելու պրոցես, թեև բնական ճիշտ հեղ սկզբից յեր կարող զուրկ չինել ծայրի այսպիսի էրանկազորումներին և ուղեկցող մասերին, և հետագայում ծնատերը պարս են մղվում, որդեսնուն որդես միմեում լին կարող զարգացողից և որդեսնունաշակալ տանմանափակությունն ու զգուրությունն ունեն: Այս տեսակետից բարձր (ծայրնական լեզուն) սկզբի հարմար են, որդեսնուն չինելով օտանմանվուծ (թմա՝ պարմանական) նշաններու, կարող են որդեսնունաշակ ամեն տեսակ դադարները: Ռուսաստանի կարծիքով՝ սկզբնական բարձր լատարդիված իմաստ ունենին, այսինքն՝ համարյապատասխանում էին ամբողջ եսխումմարտկաններին, Հետագայում այդ ամբողջական բնույթի բառ-եախումմարտկաններին օտանմանում են կարականներն ու բարձր, որդեսից առաջինները սկզբնական հատուկ անունների արժեք ունենին, իսկ նրկողները՝ անորոշ դերուղի: Ընդհանուր (հասարակ) անունները ծագում են հետագայում՝ հատուկ անունների բազայի վրա:

Ռուսաստանի տեսություն մեջ, բացի լեզվի ծագման հասարակական բնույթի անբավարար հաշվառումից, կա առանձնապես խոցելի հրկու կողմ կու նուաքին՝ նա չի կարողանում պարզել այն չիմքն ու պարմանները, որոնց անկախությամբ անցում է կատարվում բնական ճիշտից դեպի իսկական բարձր. այլ կենդանու առանձնական

զգացական ճիշդից դեպի դժգոհարևներ արտահայտող բառերը մնում է չպարզվածս։ Այս բանն զղում է և ինքը Ռուսասն. եւ խոսում է բառերի մասին որպէս սահմանված նշաններին և այս ուսումնական մէջ տեսնում է գիտակցական կամուրջին մտնելու մայց աշուղիսի սահմանման համար խիստ սննդամեղջուր էր բառի (չեզոքի) գործածութիւնը։ Առաջանում է մի հակասութիւն, որ Ռուսասն ի դիմակի չէ չուծելու, սխալն անհրաժեշտ կիներ բառի գործածութիւնը հիմնելու համար.— Աշում է Ռուսասն: յնքը մարդը կարիք էր զգում բառի՝ մտածելու համար, ապա էլ ազնիկ շատ կարիք էր զղում մտածողութիւն՝ յիցու կաղանկու համարս։ Այս ստատով էլ Ռուսասն չեզոքի ծագման պարզելի մէջ տեսնում է մի կարեւոր չուծելի ինքզին՝ որ՛ն է հզու ազնի տնտրածելու՝ հասարակութիւնը՝ արդէն միամտորպէս յուսանկար համար՝, թե՛ չեզոքները՝ արդէն փոխարկած յուսանկար համար: Երկրորդ՝ Ռուսասն չի կարողանում պարզել այն նպաստ, թե ինչպէս սկզբնական հասարակ տեսնակրից, որոնք հզուի տարակներ էլեւ նշում, անցում տեղի ունեցա՞վ դեպի հասարակ տեսնակեր: որոնք սննդանկար արժէք ունեն էլ չենք իրարում այն մասին, որ Ռուսասն առկախ է թողնում ամեն մի իրի տեսն նախաշնեկու սկզնական հարազտութիւն հարցը:

Իր սէկզանների ծագման մասին ստատուութիւնս մեզ՝ (հրատարակվել է Եսմահու) Ռուսասն էլ ազնիկ հասակ կերպով է դիտում չեզոքի ծագման հարցը: Եթե իր նախորդ աշխատութիւն մէջ եւս դեռ զգայի չափով պակտում էր Կուրիյակի սկզնութիւն տակ, ապա որ տախտութիւնս միայն ինքնուրուշէ և Լեզվի մտգման հարցում հասարակական մտնելաին սկզնից ազնիկ կարեւոր դեր է արժում: Բայց բառերը համարելով հասարակական սահմանում՝ Ռուսասն կրակնց ձեւերը տեսնում է ինչպէս պատշաճների մէջ, այլ կէրս ստած՝ շարունակում է չեզոքի ծագումը որոնել զգացական ճիշդի մէջ և մեծ անկ տու հայնարիութիւնների կամ չեզոքի (մտքիւնայ) ծագման տեսնութիւնս: Եւս նշում է, որ նախամարդը ստատ զգացութեանը գերակշռում էր: Այս ստատով Ռուսասն սահմանադատվում է Կուրիյակից և չեզոքի ծագման մէջ կարիքի կարեւորութիւն մտանաշնեկուց: Կարիքը, Ռուսասնի կարծիքով, մարդկանց տեսնակրանում է, իրար հակադրում, միմյնեւ զգացմանը միացնում է. ոչ թե բաղք և ծարաճը, այլ սերը, ասելութիւնը:

1. Ա. Կուրիյակ. Essai sur l'origine des langues. Oeuvres complètes. XVI, 1758.

կարեկցատեք ու բարկութեանն եւ մարդկանց խայնը արձակել տվել: նրա կարծիքով՝ Կանդիլյոսը սխտոյժամ է, երբ սկզբնական շեղում նմարում է մի բարեկարգ լեզու (սու. langue bien loite), վերջնական մեթոց, որ իր անալոգիաներով արտահայտում է դասփարների նորարարութեանն ընդ սկզբնական շեղում ոչ թէ երկրայինների շեղում էր, այլ բանաստեղծների լեզու. այդ լեզուն արտահայտում էր ոչ թէ ատարկաները, այլ ատարկանների ատաշտոյրած զգացմունքը այն սովիչի շտաւ ելոց (չ, քան բառերի լեզու սկզբնական բառերը կամ բնականական լեզուի ունեի կամ կրքի արտահայտութեաններ էին (ձայնարկութեաններ) և այն էլ անսղարաշիւ, շտարորոշած: Ակզբնական լեզուն պատկերային է, լսենք դասողական լեզուի, նախաձայնողի սկսում են զգացմունքներէն և ոչ թէ դասողութեանն ընդ կէտեաների ունեցած ատարկութեանները Թուստե հանգիցում է կրկնաբան ատարկութեաններին, հրախօսային լեզուները, նրա կարծիքով, կոպիտ են, նարախօսիները՝ հեշտ, կենդանի:

Մոպեբուշուի. — Թուստոյի նման Խաղերոշուի (1598—1759) ընդհանրութեան է տեսնում մարդու և կենդանիների հոգեկան սշտարհների միջև, ատարկութեանը նա համարում է լոկ քանակական, այսինքն՝ կարծում է, որ սկենդանական տեսակները ունեն տվելի քիչ քանակութեամբ զազափարներ և դրանք համեմատուելու տվելի վտար կարողութեան: քան մարդը, բնոյ որում կենդանիների մեջ էլ այս տեսակետից աստիճանադրութեան է հարուստում: Երֆրիյոսփոյական խորհրդածութեաններ լեզուների ծագման և բառերի նշանակութեան մասին: այնատարբեան մեջ (1784) Խաղերոշուին չարտաքսու... է այն միայն, որ մարդը մտածելու և գաղտնի կարողութեան ունեք նախքան լեզուի մտղումը. այս ատումով բառեմաստը նախորդէ է բունին. մարդը նախքան խոսել կարողանելը կարողանում էր տարբերել բնիալումները և այդ նպատակով դիտում էր նրանց մի քանի նատիանիչներին: Խաղերոշուի սկզբնական լեզուն Խաղերոշուի կարծիքով ետ՝ մեամերի և ճիշտի լեզու էր որտեղով արտահայտում էին ամենուանհրամեշտ կարիքները: այդ լեզուն նատիանալի էր բոլոր մարդկանց համար: Ետս մտանական անց միայն մարդիկ սկսեցին մտածել արտահայտութեան այդ եզանակները մասին և այդ բնական ճիշտին ու մեամերին ավելոյցին պայմանական ճիշտ ու մեամեր. նրկարատե մտմանակ էր նարկատոր, որ մարդիկ հասնելու բառերին, այսինքն՝ ասանց մեամերի և ստանելի արտահայտութեան եղանակին, դրոյին դրա օգուտը և

արճուղակներն այնու Անուշխոսով՝ Մարկեաբարեի փորձում է լեզվի ծագումը պետէլ դարձուցման պրոպէսի մէջ՝ կենդանուց պետի ստացը ընդ որում սոխուսում է պոպուկի պաւ նարարուցեան իրճերը նրա անտաթխան թույլ կողմը լեզվի ծագման պրոպէսին որոշ դիտումնազարուցման հարցոյցին է, լեզվի նասարակեան ընդլիկ մեկունիկեան սմբարութ, որ տրասանայտում է նասարակեան գիտակցումն և նախատարաբար պաշտմանախորում երթաղբելաւ մէջ լիզումն՝ հասարակեանն դաշինքիս արդշուեր նամարելը, լեզվի ծագման հարցին Մարկեայտին անդրադարձէ է նաև սճխուերու պաւ լեզուները մասինս արխատութիան որոշ հաստատմանում:

Ապում Սմիլը. — Լեզվի ծագման հարցը ԱՄՆ գորում ընդ նաւար հետաքրքրութիան էր շարժում: Հայտեր տնտեսագիտ Ազատ Սմիլը 1754 թ. հանգեւ է գալիս սնարճուածութիւններ լեզուներ նարինաեան կազմութիան մասինս արխատութիւնը, որտեղ նկատում է մասումը կոկիկը, մասումը Ռուսայի գաղութայինների գրաւ Սմիլը կարճիրով՝ մարդը սկզբնապէս յարաբերակ նամարութիւն գինակ է աղբիւր, այս շրջանում որպէս նարդգոտիցման միջոց են ծուարել մարմնի և դիւրի տրասանայտիչ շարժումները: Սյա գինակը անէլ է այնքան ժամանակ, քանի պէս մարդիկ մասում ստարի սնկը ցուց սալով, կարող էին իրար սակաեակ, գաղափարների յաղմացումը այդ դարձնել է անբարար, մարդիկ ան կրտմելութիւն գրաւի գտնելու տրճուարեան նշաններ, որտեղ նշանակութիւնը սանձումն վճի ընդճանար նամաւոյնութիւններն Այս կարգի նամաւոյնութիւններ սակզումն ստարին ըստերը, Սմիլը կարճիրով, բայերն էին որովհետև անտններն այդ կեով նշանակելու ծայրակց սնկրաթնկտաթիւն էր գրաւցում, իւրեր կարող էին նամաւոյնութիւնը կամ ցուց տուրով տրասանայտիչ, մինչդեռ բայերի արտաճայումն որտղ գործուութիւններ էին կարող: Ապում Սմիլը եւ պաշտարանում է կոկիկ և Ռուսայի սոխ կարճիրը, քաւ որի ընդճանար նամաւոյնութիւններն արտաճայտող բաւերը (նասարակ անտնները, ծագել են տոտնիկն տարիկներն արտաճայտող բաւերի (նասակ անտնները), բաւայի վրաւ Սմիլը կարճիրով՝ սկզբնապէս մարդիկ նշանակել են սխիւն այն ստարիւնները, որ շրջապատում են իրենց:

1. A. Smith, Considerations concerning the First Formation of Languages and the Different Origins of Original and Composite Languages, 1759.

2. Մեջբերումը կատարել ենք ըստ P. Janet-ի և G. Seailles-ի Histoire de la philologie, VII հր., էջ 267.

ազատ սեղանները կերպար էն նաև համարիչ այլ առարկաների նկատմամբ:

Մանրագր. Անդրապր. Զ. Ս. Մանրագր. (1714—1798) իր «Ներկայություն լեզվի ժողովան և աստիճանական ժամանակացույցի մեջ փարձում և պարզել լեզվի ժողովան նախադրյալները, լեզվի սկզբնական տարր, լեզվի նկատառ զարգացման պրոցեսը՝ նախնական կողմից ներքին զանազանություններ:

Հարաբերություններ լեզվի ժողովան նախադրյալների ընդունումը եւ արժան է 3 ազգությունը՝ 1) մարդու մարմնական նախադրյալները (արտաքինական որոշումներ), 2) լեզվան նախադրյալները (հասկացություններ) և 3) հասարակական կոնցրետները: Այնպիսի լեզվի ժողովան հասարակական պայմանագրվածությունը՝ Մանրագր. փարձում է ի մի բերել և զուգարկել առարկեր հաշվարկները: Նա ընդունում է լեզվի հասարակական գաղափարը առկա լինելու տեսություններ, բայց այդ պայմանագրվածության շրջանի կոնցրետություններ անհետ է ժխտարկություններ և բնականություններ շրջանի մեջ: «Լեզուն ստեղծվում է նախադրված լեզվի վրա, — գրում է նա: — նրա սկզբնական տարրերը նախադրված են՝ 1) ներքին և արտաքինություններ, 2) բնական հարկեր նմանություններ, որտեղից ժողով է բնականությունը, անստորոշական, որի նիսան վրա է պատկասվում է սրբալիք ներքին որպես պատկարի երան բնություն վերաբերյալ պայմանական համաձայնություններ»:

Այդպիսի շարժարտյալ բնական ներքին, որտեղից, ըստ Մանրագր. սկսվում է լեզվի առաջացումը, դիտվում են որպես ամբողջական նախադրությունների արժեք անկողմ միավորները: Այս սկզբնական ներքին արտաքինության հեղաշրջմամբ մարդիկ ստեղծում են իսկական բաների ստեղծմամբ: Այդպիսի լեզուն հարուստ է նոր նախադրություն և ազդում բացառապես լեզվի, բաները նոր է և կրկին, բառաբանության (բոսորի մասերի) նշանակալիք բնականներ լինելու, լինելու և բերականական մասնակիներ, կապեր ու շարժարտյալ և այլն: Իր այս վերականգնած միմայիկիրական լինելը ջուրը տալու համար՝ Մանրագր. նիսում է ամեն ինչն ինչպիսիսի լեզվաների արժանություն: Այդպիսի նկատառ զար-

1 J. B. Manougian, A. Ansookian on the Origin and Evolution of Language, 1778—1798.

2 Մանրագր. ըստ Ա. Ս. Սոբոլևի, Պեռ, как творчество, Харьков, 1913, էջ 414:

գաղցաւր Մանրուցան կառնում է արարականիցի կարգութիւնն դարգաղման շեռ և միաժամանակ այն քննում չարատեսակ Լոթինայիական հաշկահկետով նրա կարծիքով՝ պատմութիւն ընթացք տանում է սկզբնական կենդանական կարգու ճիշդից ցեղի դեզարմատորեն ձեւաորգած, ստեղծարարական ում հանդիսացող լեզունե Մանրողոյնե այնքան դարմանալի է թիւում լեզվի այնմյան կատարցիւթր և այնրան զծիար կազմի նախնական իջլէրի հետ, որ նա, աշխատենալնիմ, ասոր է տալիս զերբնական ումի միջամտութիւնը

Ներդեւ.— Էնզվի ծագման հարցը գերմանական իրականութեան մեջ հետաքրքրութիւն տալիս է դաննում միայն XVIII դ. էրկյորդ կէսից սկսած։ Այս հետաքրքրութեան առաջին արտաւայտութիւնը Հյուսիսիցի՝ 1756 թ. կարգապատ գեկուցումն էր՝ սկզվի սաստիճանութեան ապացոյց՝ թիւացով, որի մէջ, ինչպէս ցույց է տալիս թեմայի անվանումը, նա որդեգրում է լեզվի զածային ծագման թրիստնական աշխարհայեացի սա տկնուտ սեակցիա էր լեզվի մտղկույն ծագման տարածված տեսութեաների դեմ։ Հարցի հետագա գերմանական հետազոտողները մեծ մասամբ դիմում են յարաւանակ կոմպոզիթի՝ ժողովրդ գրգուցից էրկու տեսակեաները։ 1772 թ. լեզվի ծագման հարցի մասին աշխատութիւններով հանդես են գալիս Ներդեւը, Տրեյմանը և Տիտենը¹, որոնցից ասորինք նշանակալից ազդեցութիւն է լեզուում այդ հարցի յանձան հետագա որոշ փորձերի վրա։

Ներդեւը ելում է իդեալիստական հիմունքից և տեղ մտնում լեզվի ծագման հարցում աստծու գաղափարի միջամտութեան մասը։ Սկզբնապէս լեզվի ծագումը կուպելով մտրդու դասազոթիւննե անկուս կարգութեան հետ, Ներդեւը հետազոտում է լեզուն համարում է բնածին և սաստու կողմից մարդուն արգած զու էլ ազնիք ուլ՝ Մոնրողոյնի հիշված աշխատութեան գերմանական թարգմանութեան տարագրանում, խոսելով լեզվի մարդկային ծագման մասին, Ներդեւը այնտամենալնիմ այն դիմում է որդես սաստիճանին արարողարծութեան։

¹ J. G. L. Herder, Abhandlung über den Ursprung der Sprache, 1772. Friedemann, Versuch einer Erklärung des Ursprunges der Sprache, 1772. L. N. Tietze, Abhandlung über den Ursprung der Sprache und der Schrift, 1772.

² J. G. Herder, Abesio Ursprung des Menschengechlechtes, 1771. 1772.

Հերոզերն սկսում է աշխատեցնել, որ ընդունուած է, թէ ճարտք դեռ
 կենդանի եղած ժամանակ ոչեղու: անէր. Այդ չընկունէ, ցազից
 կամ այլ զդաշմունքից արձակած բնազգական յաւարտըզւած
 շիշերն էին. որոնք արձականք չին ցանում ուտիչներն մէջ Եր աշխ
 անաւակտը Դիմաւորելու նամար Հերոզերը բերում է երկու կարգի
 ապացույց. ետե՛ր այդ ոչնդգի՛ր. ճէտքերը պահպանվել են ըստ
 մոզովաւրդներն մտք, յազմաթիւ անուններն ու բարեբի արժանա-
 ներն և ժիջարկությաններն մեջ. երկրորդ՝ սվայրեներնէրիւ լեզու-
 ներում բացականչությունները խիստ մեծ թիւ և կազմում, և այդ
 լեզուները գրաւորական բնույթ ունեւ Սակայն աշխ կարգի ճի-
 շի՛րը դեռ իւրական խնամտով չեղու չեն, երանք շատ նետու են
 մարդկային լեզու լինելուց և նատուկ են ևսն կենդանիներին: Եր-
 քան էլ որ զարգացցին ու կատարելագործվեն, այդ ճիշէրը չեն
 կարող իականկան լեզու դառնալ, ևթէ չկու դրանք նորատակաճար-
 մար կերպով արտաբերուչ բանականության Այս ստումով Հեր-
 ոզերը վիճարկում է Կեղիչլանկի և Ռուսայի գրույթները: Հերոզերը
 կարծում է նուշերակ, որ նախամարդու բնազգները ավելի թույլ և
 անհասակ են եղել, քան կենդանիներին: Գե՛ռ ավելին. կենդա-
 նիները բնազգների իշխանության տակ են, իսկ մարդը գուրկ
 պրանցից Ասկայն մարդը մի մեծ տաւորության ունի կենդանուց,
 որը և երանց միջն վի՛ն է ստեղծում. զա խորհրդաթէլու կա-
 բուցությանն է. անիշխանն է Հերոզերը խորհրդածելու կարողա-
 թյանը դիտում է ոչ թէ որպէս լեզվի պարզացման նետ կառուցած
 և ձեռքերովն երեսըթ, այլ մարդու ի չեն նատուկ մի բան-
 իորհրդածության (անիշխանութիւն) տաւորին յեղիաստեղծական
 տկտը արտաւայտում է երանով, որ նախնույթան մէջ տրված
 հատկանիշների ամբողջութանից մարդն ընտրում է մեկը կամ
 մի քանիսը. Այսպէս, որինակ, նախամարդը առնում է սպիտակ,
 չնչ, բրդաւ գաթին և բնորոշ հատկանիշ է արնում, գաւր մարում
 է, ույց էլ ճնկ մարդը գործնում է տարբերիչ նատկանիշ, որի բե-
 կաւան ժամանակ անպին որոշակիորեն մտածում էր նախնի իրեւ-
 չի մտինն: Հատկանիշը (Merkmal) ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ նատկանի
 ներքին անվանումը (Merzwort): Մայնչու հատկանիշը գառնում է
 գառի ընդհանուր հատկանիշը՝ ամենից բով արտաւայտելով մար-
 դու հոգեկան պրոցէկտ գառի մտքին խորհրդածելու Իսկ ինչ
 կարգի Հերոզներն է պի՛նում մարդը խորհրդածության տկտի ժա-
 մանակ՝ հատկանիշն արտաւայտելու նամար. Հերոզերը կրում է
 իրեն սոցոլիստներ բնաւայնությանները (բերորը ձայն արձակող

առարկաների (տաճար) և ճաշնարկությունների (աջլ) դիպուկահան լեզվալեզուները պայմանավորված զեղքելուով) Սակոյնի Հերցկերը էլ, նույն է Ռուսաստանի այն կարծիքի դեմ, թե նախամարզու լեզուն մոտ էր Լեզվին, նա էլ նույն է, որ մարզը իր կազմիս կեկրույով, իր կրան-ված ուշադրությունները, իր պահանջներով և այն չէր կարող գրանցի սկսել, թեև չի ժխտում երդի կարևորությունն ընդհանրապես: Հեր-ցկերն այն կարծիքին է, որ մարզկաշին լեզուն չի կարող գույ-թյուն ունենալ առանց աշխարհկյան, առաջի և սեփն մի չե-ցու ախտառարկիարեն պետք է ունենա վերադասական բուսուք: Մարզկաշին լեզվի մասումք միտանական նախաբերով նախկերմ՝ նա նշում է, որ մարզկաշին տարբեր խմբերի առկայությունը վերջի-վերջո նույննում է տարբեր լեզուների առաջադեմներ:

Հերցկերը փաստարկե ընդունում է լեզվի զարգացման եզկու էտուայ, նախնազարգան հասարակություն լեզուն իր նույնական արտահայտականությունը ու պատկերավորությունը և այնպես քաղաքակրթության լեզուն իր դաստիարականությունը վերադասական նախադրություններով:

Հերցկերի լեզվի ծագման տեսությունը և լեզվի բնույթի մասին ունեցած նրա այլ պրոսիդուցումները պատյի ուղղությունն են թողել պատմա-հասկանալական լեզվաբանություն ուսուցին տեսա-բան Հուսերուզարի գրա: Առանձնապես նշելի է Լեզվու հարց, նախ՝ լեզվի ծագումն ու գոյությունը, լեզվի դասակարգումը Հերցկերը պու-նավորում է յանակականության առկայությամբ, բայց Հերցկերի՝ բու-նականության պեկությունը է, որ մարզը իրերին բնամարդական անուններ է սովից՝ նկատի առնելով այդ իրերի հասկանությունները, երկրորդ՝ Հերցկերը, լեզուն համարելով «մարզկաշին մասնադրությամբ» գործիք, յանակականության և ձևի նշում է լու: առանց Համաներ, Միբայելիսի և Տիք, Նիկուրայի ուղղությունը (որ ժողովրդի պեն սրտահայտություն է գանում լեզվի մեջ՝ Պետևս «Սերուզայն պե-մանական դրականություն մասին, ուշադրություններ մեջ՝ Հերցկերու հարց է ցնում լեզվի և ուղղային բնակություն կազմ մասին: Այս դրույթը, անպակման համար ճիշտ ծառայած նախանշի

Начертан. Versuch über eine akademische Frage, 1708, Me-
taph. I, 2, Über den Einfluss der Sprache auf die Meinungen und die
Meinungen in der Sprache, Fr. N. Kollai, Buchh., Petersburg: Litera-
tur-Betriebs-od. Verw. H. A. 2. 0. 2. Sprachwissenschaft, II, 57, 12, 193, 194,
195, 196, 197, Über die neueste deutsche Literatur, 1708

ձուլքի նեա միտակն. որոշ փոք է ասլիս Հումբոլդտի սննդքին
ևնիս գազափարի համար.

Հերզերի տեսութեան մէջ կան մի շարք ուշագրագ կողմեր՝
1) ի տարբերութիւն ՆՆII—ՆՆIII դդ. Մառնոզներէ մէն մասի,
որոնք լեզուն քննում էին վերացականներն՝ որպէս այսամայանս՝
կան սխառն. Հերզերը լեզուն կապում է մտքու, տղայ լեզուի
խոսող մեղովրդի, երա ստանձառնաւիտեթյունների նեա. 2) լեզուն
նա դիտում է ոչ թէ որպէս քարայն. այլ դարպացող մի բան,
թեև բազարար պատմականութեան, այնտեղեկայեթի, չի հանդում.
3) ի տարբերութեան լեզուի ժողովան նախարակական գաղիների:
արդարև լինելու տեսակետի կողմնակիցների՝ նա լեզուն դիտում
է որ թէ որպէս գիտակցական նշանագործում, այլ որպէս տարե-
տաշարն. մարդիանց կառնից աւելիս առաջացում մի բան. 4) ա-
ռաջ է բարում այն կարծիքը, որ անունները իրեթիս տրվում են քառ
քանց անունից ավելի ուշագրութեան դրամից հասկանալի: Սակայն
վերում իրզում թերութեաններէ նեա միտակն՝ Հերզերը լեզուի
մաղման հարցում նախն է բերում սկզբունքային սխալներ.
1) լեզուն կարում է մտածողութեանից, նախան խոսելը մտքու
խորհրդաներս կարգութեան վերագրում և վերջ ի վերս սեղ թող
եում առաջամային միջամտութեան համար. 2) լեզուի ժողովար
պատկերացում է որ թէ որպէս ստանձանական պատմական
պրոցես, այլ որպէս հանկարծակի աւել. 3) լեզուի ժողովան նա
յում անտեսում է նախարակական միջամային դերը: Միշտ է,
Հերզերը նշում է, որ մարդը նախարակական կենցաղի է և լեզուի
նախարգը դարձաւոր նրա նամար տեղառնելու պրոցես, բայց
լեզուի մաղման հարցում այդ բանց քայլ չի առնի. լեզուի ժո-
ղովար նա բարատում է ոչ թէ նախարակական նախարակչեան
կարիքներով, այլ մարդու ներքին պատմաներով, երա խորհրդա-
ներս կարգութեան:

Պատանական չի այս տեսակետից, որ Յորելը իր մտքեր
լեզուի մաղման վերաբերելու տարբեր հայացքների մասինս գրում
(1778) և Հումաներ իր պրախտականում առ նույնաններում քննու
գտաութեան են էնթարկում Հերզերի տեսութեան խոսելի կողմերը:
Յորելը նշում է, որ Հերզերը չի յանում գլխավոր նախք, այն՝
թէ լեզուի կարող էր մարդը ինքն ինքն հասնել պատկերացում-
ները կամայական նշանների հեա սխալու գաղակցելում, որ ան-
հրաժեշտ դեպքում այդ նշաններով գրանք հաղորդի ուրիշներին:
Համաներ դիպուկ կերպով յետուում է Հերզերի տեսութեանը որ-

պէս «մարդկային չեզոք ժողովուն գերբնական ազատացոյց» Լերդերի ազատացոյցը պայտոնեական ազատացոյց է, որի ժամանակ Կեղեկակր մերթ դառնում է, որ ժարդը կենդանի է, մերթ էլ ապացուցում, որ «արդեն, այնուամենայնիվ, կենդանի չ'է Լատանիը Տիշտ կերպով կարողանում է նկատել Լերդերի տեսութեան որոշ յենթաթիւնները և ոչ բաժարար պատմականութիւնը, բայց ինքը ևս վերջ ի վերջը հասկնում է չեզոքի աստվածային ծագման նշաններին:

Տիլլեման, — Այդ հայացքին է նաև Լերդերի «նա միտաւանանկ հանդես եկած Տիգլեմանը, որ «Էլեզոֆի ծագման բացատրութեան փորձն-ում» նա այդ բանը աչիտաւում է ապացուցել չեզոքներին մեզ իշխող կարգով և մարքի նրբութեաններն այսու նայաւորու գարձա-նաչի կարողութեամբ, որ նրա կարծիքով՝ չէր կարող առանց իմա-տութեան առ դատարարութեան ստեղծելիք Մակուին այդ կարծիքի նա Տիգլեմանն կկեկտիկարին զուգորդում է չեզոքի մարդկային ժողովան հայեցակետը: Ըստ նրա կարծիքի՝ մարդը նախքան չեզոքն արդեն սրտակերտացումներ է ստեղծել: Մրանց տակաւնութեան և այլ սրտա-ւանտներով ծագել են բառերը, բառերի շեղումով գոյացել է բառա-կանութիւնը, սա էլ չեզոքին տվել է կարգ կատարելութեան: Սկզբնապես մարդիկ բացատրելի են ժողովարտի, ապա կեանքով ժեւանքի չեզոքի անբաժարարութիւնները, սկսել են դիմել մայրական չեզոքին, որի առաջին բառերը բնածայնութիւններն են եղել արանք տառիճանարար լրացվել են և այլ կարգի բառերով, որանք ան նրաճելութեան զեւրում նմարվել են նաւարակութեան այս կամ այն տեսակի կարգից:

Տիտլեման, — Էլեզոֆի աստվածային և մարդկային ծագման հարե-ցակետերի կկեկտիկ պուլորդումը նկատելի է և դերմանացի մի այլ նկատարողի՝ Տիտլեմանի մաս, որը Լերդերի և Տիգլեմանի նա ժողովան նախան սոչխատութեան է նվիրել այդ հարցին («Էլեզոֆի և գրի մարման մտքին»: Նաւարդում այդ հարցին նա տեղա-դարձել է իր «Փիլիսոփայական փորձեր մարդկային շեղման և նրա զորքացման մասին» սոչխատութեան մեջ:

Տիտլեմանը սոչխտակ փորձում է հիմնադրել իր բնած միջին

¹ Teichmüller, Versuch einer Erklärung des Ursprungs der Sprache, Riga, 1772.

² Teichmüller, Abhandlung über den Ursprung der Sprache und der Schrift, 1772.

³ J. N. Teichmüller, Philosophische Versuche über die menschliche Natur und ihre Entwicklung, I, Leipzig, 1777.

դիմու. «Այլ ուղղացուցված ոչ այն, — գրում է նա, — որ ծարգե ինքն իրեն թողնելով չի կարող լնկու դռեկ, ոչ էլ այն, որ նա տնջրու սնչուարար պնտք է ստեղծի այն՝» Բնութագրելույ հնչյունական չկան՝ Տեղեկուր մյուս միջոցների նկատմամբ երու անեղած ասու- վելյությունը համարում է նաև այն, որ խոսողը ոչ միայն արտա- ստեղծ է քառք, այլև ինքն էլ այն թնկալում է Բրաեոյ իսկ նա զիտմ է ներքին խոսքի նարալթության նարքը Այն նարքը, թե ինչպե՛ս էն մարդիկ հանգում են իրական կնչյուն լնկվի գաղափարին, Տեղեկուր չուծում է՝ ենթագրելույ ասեղծարարն անհատներին գո- յությունը բարք մամանակներում, այդ թվում է նախնարարյան նարալթության մեջ:

Զուլլիե. — Զուլլերը իր սկսուս փիլիսոփայական հողվածե- ռում՝ հասկապե ո՞ր խոսողություններ ջանակաեության՝ լնկվի վրա է լնկվի՝ բանակաեության մյուս գործած փոխադարձ աղղեցու իջան մասին հողվածում, Անջում է Հերդերի նայալթների վրա- նա ու լնկվի ծագման եսխալալման է հոմարում մարդու կող- մից աստրիտներին ամբողջությունից ասանմին աստրիտների աս- անանցման կարողությունը, այլ կերպ ասում՝ Հերդերի նչած խոլթեղածկու կարողությունը: Ինչ վերաբերում է այդ աստրիտ- ների ամբանմանը, ապա Զուլլերը դիմում է իտեծայնակաե տե- ասիլանց: Զուլլերի գաղափարիլաններին մեջ կարեոք է մի մտ- մնուս եա նչում է, որ սրակապան աստրիտություն լկա սրդի լնկվիարծածությունը է լնկվի ծագումը կառալթարոց արննքների միջև, աստի է աննրածնչա է հոմարում լնկվի ծագման հարքի յածման նսնար նսնարնի սրդի լնկվի վրա կասարած գիտարու- թյունները:

Աղղունց. — Վերմուտեկան հոլթեկ լնկվարան Աղղունցը նսլիպեա դրադիկ է լնկվի ծագման հարքուի իր սկեցվի ծագման է բուտերի կասուցվածքի մասին՝ ալթաստության մեջ նա մի բուլլ ասու է ցնում նսխարոց դերմանեկան լնկվարանների նկատմամբ լնկվի ծագման հասարակական աննրածնչասության բնչունման հոլթում: Լնկվի կասուցվածքը Աղղունցը համարում է մարդկային է փորձում է նրա ծագումը բաղաարել ասանց ասուլթություն մի

1 Գաղաթըն ըստ A. I. БОГОДИН А. Язык, как творчество, Харь- ков, 1913, էջ 479.

2 J. G. Salzger, Vermittel zur philosophische Schriften, 1771.

3 J. Ch. Adelung, Ueber Ursprung der Sprache und den Bau der Wörter, besonders der Deutschen, Leipzig, 1781.

լամտաւթխելու նրա կարծիքով՝ մարդն իր բնութիւնով՝ չափարակա-
կան կենդանի է, նետնայար ե յիզիք ծագումը կապուած է նաա-
րակական սեւորածկչառութիւնն նետն Ի տարբերութիւնն Տետեննի,
նա յիզիք ծագման Տարցում քեզունամ է ալ թէ ստոգած տենւատ
ներքի տերր, ալլ զտնամ է, որ յնդուն ծագել է ինքն իրեն թողնված
գայրենու մաս: Աղեկանոցը բաւաշին սնդում քոսն է տնամ՝ սրուել
այդ նախակահան լնդվի կտուցվածքը՝ բնականայար եթաղորդելով,
որ սկզբնական մարդկային խոսքը խիստ պիմմամով պնար է
Երան լինի: Բուտերի ծագման Տարցում Աղեկանոցը պիմում է բնու-
նայնակուն տնութիւնը՝ նշելով, որ երկու բաւաւանոցով ե մեկ
մարդուգորով կազմմամ միտմանկ բուտեր տմեկից տվելի լով եւ
վերարտադրամ խոսքի նետաղայն բնականայնան տարբերքը: Միա-
մամակակ Աղեկանոցը կաւարում է ալն զործնական բաւրը, որ
քորնամ է կենդանի խոսքի նետաղաւտութիւնն լիման մրա կրտ-
կաշտութիւններ տեկ սկզբնական յեզմտակեզմազրմութիւնն մե-
տին՝ նա ելում է գերմանական կենդանի ժողովրդական խոսքի
տեկամը զկայ բնական բուտերի գորմածութիւնը: Անգունելի
տարբերութիւնն ջեզակցութիւնն Աղեկանոցը պարում է լու-
րաների կտուցվածքային լամտալատախանութիւնն, ընդ որում
լուտ աքմաների, իերայինների ե տմանցների լամտալատախա-
նութիւնն աւարմանի սեւմանում է ջեզակցութիւնն տարբեր սա-
տիւաններ՝ սեւամ բարբտաներից՝ մինչն նետամը ջեզակցու-
թիւնն տնեցոց յեզակերը:

Ձ. Ալիկո.— Բաւալացի բարձրական սոցիալոց Ալիկոն (1668 -
1744) աւալին նեղեկաններից մեկն է՝ որ քորն է տրել մարդկա-
լին նետաղաւտութիւնն պատմութիւնը պիմելու սրուել սրինայնի
պրուլիս: Տարբ աւալով տաւտու գոյութիւնն տնտեկեւմին՝ նա տա-
կու գերը տմանակահանում է պատմութիւնը յոկ որենքներ տալու
մեջ ե պանում է, որ մարդկութիւնն նետալու գորոցուցումը տեկի է
տնեկում մարդկային բնութիւնը նաւտակ եերքին տմայն Ալի-
կոյի՝ նաւարակութիւնն գարդուցման կտուցեկեց եման եւ տաւն-
մին մարդու կաների կտուցներին, ընդ որում այս կաւարմանն տնց
եկրուց նետ պատմութիւնը կրկնվում է Ալիկոն տարբերում է
մարդկային նաւարակութիւնն գարդուցման 3 շրջան՝ «աւտմանու-
լին», «նեւաւանիսե» ե «մարդկային»՝ որանը նամեկանակեզմազրմու-

Ձ. Թ. Միւս. I. Trincipi della scienza nuova: in 2 tomi. Roma: U-
niversita della sapienza, 1725. Վիկոն նախնի է դարձել աւանմանակա իր գրքի
գերմաներեն թարգմանութիւնից՝ 1622; Վետո:

ցիտնաչիտատեան-տրամաբանական քերականութիւններէ երևան դասը քաջատրուով է ժառանգ ամեն ինչ շանտկանութիւն պատեղեղներէ կնքարկներով՝ զարաշրջանի քեզհատուր տեղեղենցով և սրանից բխող՝ չեզզի բնաւաբառութիւն ու այն որաբնութիւնու պատեղեղով, մասամբ ամենաբազմագոյն չեզուններէ ուսումնասիրութիւն Վամար քեզհանուր սկզբունքներ մշակելու ձգտմամբ: Քերականները աչքայիտի բնոճանրական բանական հիմունքներ սրտեում էն տրամաբանութիւն մնչը կակայն քեզհանրական բերականութիւն որոշ ներկայացոյցողներ հանգում են չեզզի պատմական քեզհանուր, որաշարում փաստազուրկ Վաշեցողականութիւն: Կեմ, փորձում տրամաբանուրեն իրմազուրկ քերականական կատարարիտներէ Թագումը:

Պատմութիւն Կերականութիւնը.—Առաջին քեզհանրական աւացիտնաչիտատեան քերականութիւնը կազմվել է Քերանտեան Պար. Թեյալ ճանապարհում կող չեզունքի և Անտուան Կոտայի կողմից 1860 թ.՝ Վնդհանուր և աւացիտնաչիտատեան քերականութիւնու խորագրով: Քերականութիւն չեզիտեանի կաթմիքով՝ չեզուն և չեզզի գործածութիւն կորմաները պետք է կնքարկվեն բանականութիւն որահանգներին: Այս նարում չեզիտեանները չեզվում են Վկարտի (Կարտեպիտի) քաջիտեպիտատեան փիլիտփաշտիւնիւն զրա. ինչպես տեւտեր, Իկաքար բանականութիւնը դիտում էս մարդան կենդանուց տարբերող հիմնական հատկանիքը և այն համարում ամեն ինչի դեմտատման շափանիքը. չեզուկտիմ մեթոդը կրա համար միտկ հազտտի մեթոդն էր: Քերականութիւն չեզիտեանից մեկը՝ Կոտեմ մասնակցից էր ետե կարտեպիտանական «Ճրամաբանութիւնը» կազմելու: Այդ նույն կարտեպիտանական սկզբունքները տեղափոխվում են քերականութիւնու շաքափաշտը: Ընդուն կարտեպիտեանական չեզուկտիմիզովի պիտեպից անեւտից՝ քերականութիւն չեզիտեանից այն դիտում են որպես մարի ճիշտ սրտաճաշտութիւն: Այս ստումով, ինչպես որ տրամաբանութիւնը տարիս է ռադիկ մտածողութիւն կատեւները, այնպես է քերականութիւնը, ըստ նրանց, պետք է տա ռադիկ խտնելու կատեւները, ընդ որում քերականութիւնը պետք է չեզզի տրամաբանութիւն զրա, որովհետեւ չեզուն և մտածողութիւնը կտարվաթ են: Եթե նախորդ քերականները չեզզի նորմաները մշակելիս հիմք լին ընդունում արիտտիտատեան հաշուկը, ապա Վնդհանուր և աւացիտ-

¹ ԱՐԱՅԱՆՈՐԵ ԳԵՄԵԼԻՆԵ ԵՎ ԿԱՅԱՆՈՐԵ, 1860.

տաշտատեան քերականութեան. ներկանկները նեղմամ են բանա-
կանութեան այն որակներէրք վրա, որ տայրիս է տրամաբանութեա-
նք. Յունի որ արամայանութեանը տայրիս է մարդկային ուղիք
մտածողութեան որակներէրք և բանի որ չեզուն մարի սզող արտա-
հայտութեանն է, ուստի և այս քերականութեան ներկանկներէրք
կարծիրով՝ տրամաբանութեան նիման վրա կարծիք է սանդղեղ
այնպիսի քերականութեան, որը կիրառելի կրկնի բոլոր չեզուններ
նամար: Պար-Մոշայի քերականութեան ներկանկները նպատակ են
ղնում սահմանել բոլոր չեզուններէրք քերականութեան ընդունալ
սկզբունքներէրք և կրանք նիմանկան տարբերութեաններէրք պատճառ-
ներէրք: Այս նկատարումով նրանք, կրաններէրք չեզունութեան փա-
սէրը նիմք չեզուններէրք հանդիմ, գրմամ են նաև յատկաներէրք,
լուծարներ և կրպայրներ փոստներէրք:

Պար-Մոշայի քերականութեան ներկանկները չեզոքի ու մաս-
նազոքութեան և համապատասխանութեան քերականութեան ու տրամա-
բանութեան միջև ուղիքով համապատասխանութեանն են տեսնում:
Ազուն ենթարկմամ է տրամաբանութեան նպատակաւ տրամաբա-
նութեան, և նազուններէրք միայն կարող են նամդես գայ այ բանական
պարծաութեան բնահանութեաններէրք: Նիմանկանութեան ուսումնա-
սիրութեան ստարկա հանդիսադող նիմանկան չեզունութեան միայն-
ներէրք (բանի ու կարտադարութեան) և տրամաբանութեան ընկա-
նութեան ստարկա հանդիսադող նիմանկան հասկացութեաններէրք (նա-
կացութեան և դատողութեան) միջև ուղիքով համապատասխա-
նութեան է հաստատմամ, քերականական կատեղորիաները հա-
մապատասխանեցում են տրամաբանական կատեղորիաներին:

Պար-Մոշայի քերականութեան գրաւար տրամանիքն այն էր, որ
այնպիսի մտքովամ է նախադասութեան ուսումնադը, ընդ որում այս
տարքում նիմք է ծուալում մեանկան տրամաբանութեանը, նախա-
դասութեանը սահմանմամ է որպէս տրամաբանական դատողու-
նութեան տրամաբանութեան. համապատասխանութեանը երա կազմիչ-
ներն են նամարմամ ենթական (այն, ինչի մասին մի բան չա-
տատմամ կ'ուսումնադ է est ce qui est affirmé), ստարտքայր (ազնի)
նիմք՝ ստարտքայր, բայն, ինչ հաստատմամ է est ce qui est affirmé) և նանարմամ (նյաննց կազմիչ). Բարձրան նախադասու-
նութեան և ընդունարտադը գրմամար բայն մէք, քերականութեան ներ-
կանկներէրք կարծիրով, միշտ կարելի է բացատրանել տրամաբանու-
նութեան այդ կազմը. բայն. ՆՆՈ ստարտմ են: 1. և 2. ապրող .

3. Ենթ. միակ մարտը յայդ համարվում է հական յայդ երկրը զեմը: Հետ նախադասութիւն մեկ կատարած զերի մէ բաները բաժանվում են երկու խմբի՝ 1) բաներ, որոնք արտաւայտում են (տ.քի աւարկումները) (անուն, դերանուն և այլն), և 2) բաներ, որոնք արտաւայտում են մարի են կերպը (տայ և շուրջնայ) ետայի մասերը ստեղծանվում են արտաւայտման ճիմանքով՝ ըստ իրենց իմաստային նշանակական սրմերի:

Պար. Պարսյի բերականութիւնն իր բնութիւնով ազնւի ըստ յայդի արտաւայտութիւնն էր կամ յնգանի ռասմանարութիւնն ըստանանի փոխութիւնական ներանութիւնն, յան իսկական բերականութիւնն:

Ընդհանրական վիլլիսովայական և սայինսովլիսովան-տաւարանական Երանկանարյաններ ինտագայում. ժլուտ, Բոլն, Հառիս, Փոխսայի, Հոն Թոսի. — Պար. Պարսյի բերականութիւնը վերահաստատակվելով 1756 թ. և 1806 թ.՝ ձեռն ազգերայինն է գործում XVIII—XIX դդ. բերականական մարի վրտ: Հայն տարածում են ստանում և՛ ստանձին լեզաների՝ արտաւայտման ճիմանքներով կատարված գանձան բերականութիւնները, է՝ աչտայն կոչված «բնդ նանրական» (սեւաքնդ նուտար, «բնդ նանուր համեմատական») փոխութիւնական բերականութիւնները, Յրան սիայում աչգոյիսի սայինսովլիսովան արտաւայտական բնայն ունեն Յրոֆիլի սիւրանտիական բերականութիւնը, արտա ժիրայի «Յրաններն և ճիւրիս սիւրաններ», Երանարտի «Քերականութիւն սիւրանները», Բոլնի «Ընդհանուր բերականութիւնը» (1767) և այլն:

Հատան ճիւրանութիւնն սրմանի է ժիրայի սայինսովլիսովան, որտեղ տալիս անկան արդած է նախադասութիւնն անդաններ ճանկանտար յիմ ստանքը ժիրայը ստորկում է նախտար սոթիան 7 տեղով (ուտարտ: ու. և plurale) նմանիս (սայինսովլիս: ստարտայ (սիւրանսովլիս), սայիս ինքիս (սիւրանսովլիս), անտարտիս ինքիս (terminati), գարտար (սիւրանսովլիս), յարտար (սիւրանսովլիս) և միարտար (սիւրանսովլիս) ժիրայը հասակ կերպով տարբերում է նախադասութիւնն անդանները յարտի մասերիս՝

— 1 ճիւր. Սրոֆ. Մ. Յ. Շերնովսկի. *История французского языка*, Москва, 1917, էջ 169.

2 Ե. Լիւի, *Grammaire françoise*, 1762, (Paris) *Notis principales de la langue françoise*, 1717, (Paris) *Notis de grammaire*, 1769, N. 100-101, *Grammaire générale*, 1761.

ցույց տալով, որ միևնույն նախադասութեան սնդուճը կարող է արտահայտիկ տարրեր խառնել մտակարար կարելի է ասել, որ մինչև և. Բեկկէրի (Վ.Վ. Գ.) նաեղևս դայր նախադասութեան անդամների աչք ստանձնքը աչքի ընկնող փոփոխութեաններն չի ենթարկիւում: Բիտարը կտրելու դեր է խաղալու նաև համանիշների աստուծի գործառնան ընդգոյստում, այլև արտահայտիկ լուսնաթիւի հետաքրքիր ժամեր լեզվի ու մտածողութեան փոխադարձութեան և այլ նարքերի շարքը՝:

Բուլի արտահայտիկներ, լուսն տեսելով զը Բրոսի՝ զիշա-
տակված արտահայտիկները հետո, իր արգարտին է հասցնում լեզ-
վի՝ որտեղ արտահայտիկան-փոփոխութեան արտակարար
տեսիւն ընկնելուց Էստ Բուլի՝ արտահայտիկներ արտարակ-
ցիայի արտահայտիկ գերդաստիւն է ենթարկում ոչու անդամա-
նելի տեսք, ստանձնին ընկնում արտակարարութեանը և կրանու արտ-
ընդարձակները: Այս փոփոխութիւնը ունեն թի լեզվի մէջ խառնի
փոփոխութեան իրենք է և թիշա անընդհատ է միևնույն արգարտի-
նույն: Պատկերացումների տեսակներին և կրանու արտարկու-
թիւններին, նամարտարտիւն՝ անկարելի գոյութեան անկն միև-
նույն բառաանակները, որանց միևնույն փոփոխութեանն ու նա-
բարկութեանները: Բուլեն արտարկում է Չ ընդարձակութեան՝
1) ընդարձակ, որ հետևում է մտածողութեան ընտանքի և նաև փո-
թեմութեան կրանակէ ժրտ և անհոստիտ քննարարականութեան ունի
2) ստանձնին, որ կարծիւմ է արտահայտիկն ու կրանույն արտ-
անկներին և ենթարկութեան ճշտարտութեան ունի: Անարկիւր արտա-
կու և արտար լեզվի ունի անհոստիտ և ընդարձակ արգարտիկների
ընդարձակ փոփոխութեանն է, որանք նամար և և արտիւր լուսնաթիւնը

1 Նման և. Բեկկէրի նպատակը 1870-71 թ. է 1871 թ. Բեկկէրի լեզվի, որ
ընդարձակն ընդարձակն է արտարկում և Բուլենը Ն.Վ. Գ. կարող է հետո,
նշանակով արտահայտիկան ընդարձակներին, արտարկում է նախադասութեան
կրկն անգամ ենթակու 1871-72 թ. արտարկում է արտարկին, 1871-72 թ. նաև
արտարկում է արտարկին ընդարձակն նախադասութեան նամար անգամ,
նախադասութեան կրկն նամար արտահայտիկներում արտարկում է նամար
մտակարար արտարկին անգամներ՝ ընդարձակները: Բրոստանակի Բուլենը նա-
մարկում է նամար արտարկին ու արտարկում նամար անգամ նամար-
թիւն: Բուլի և արտարկում արտարկայի մե, որ կարող է արտահայտիկ
լինել լուսնու կամ լուսնական փոփոխութեանը նշանի և նաև, որ մինչև Ն.Վ.
Գ. արտարկում կարող է նամար արտարկում լեզվի մտակարար նախադասութեան
և նախադասութեան միջև նամար 1770 թ. միայն արտահայտիկ նախադասութեան
մտահայտիկները նամար է նախադասութեան լուսնու:

առանձին չեզոքում: Երկրորդը ունի առանձին չեզոքի կամայականորեն գործածվող կառուցվածքի կիրառման արժեքունի բանաձևը կամ գրավոր չեզոքի անփոփոխ ընդհանուր սկզբունքների հիման վրա:՝

Ընդհանրական փոխափոխարկան ընթացանությունը Բեզդևյանում հետևորդներ է գտնում հանձինս Բերկլինսի, Հաոնսի, Փրիսալիի և Կարիշենի, որոնց աշխատությունները դեռ չեն լեզվաբանական մեծ հետաքրքրություն: Կերկայացնող սրբալուծների արձարմումից: Այս շրջանի անդիական լեզվաբանություն կարևոր նվաճումներից մեկը պետք է համարել չեզոքի նկատմամբ պատմական մտածողման պարզեացումը Փրիսալիի, Հոսե Քուկի և Կարիշենի աշխատություններում:

Բուն անդերեկներն վերաբերող ընթացանությունները այս շրջանում մեծ շահով տարք են տալիս չեզոքական կրկուցման արամարանական-ասցիոնալիստական ըմբռնմանը: Ընդհանուր առմամբ չեզոքի նորմավորման նպատակը ընդերք ընդհանրականները հույս են նշում արամարանությունից, փոխանակ հիմք ընդունելու գործածման համարանակասությունը: Այսպես, անդիական ընթացան կասկի աստիճան էր անդերեկներ կրկնակի ժխտման գործածության գեմ ոչն շինվածքով, որ ընդկն բացառումը ոչնչացնում են իրար և համասարգում են հաստատմանը:՝

Ընդհանրական ընթացանությունի մաս ներկայացուցի: Ք. Բերկլինսի (XVII դ.) դեռևս տարք է տալիս յատիկասարկ ընթացանությունների արտադրարկի մորթելով այն հաշանցելու ասցիոնալիստական արամարանական ընթացանություն սկզբունքների հետևառ աշխատում է ապացուցել, որ այդպիսի ընդհանրական ընթացանություն կարելի է կատարել յատիկներին հիման վրա:

1751 թ. յույս է տեսնում Ընդհանրական (1769, 1786) չեզոքում կամ փոխափոխարկան աստմաստիցության ընդհանրական ընթացանությունի ներդրարկարկ աշխատությունը որ մեծ ազդե-

¹ N. Beauzorc, Grammaire générale ou exposition raisonnée des principes du langage pour servir à l'étude de toutes les langues, I. II. Paris, 1767, առաջաբան, էջ X:

² Նման. В. Н. Яковлева, О языке „История языка“, М., 1964, № 4, էջ 105-106:

³ R. L. W. Ellis, A Short Introduction to English Grammar, London, 1792:

⁴ J. W. F. K. An Essay towards a Real Character and a Philosophy of Language, London, 1808:

⁵ L. Harris, Hermes, or a Philosophical Inquiry concerning Universal Grammar, 1751:

չովհյան է թողեամ լեզվամփոխութեան պաշտօններէր ճեա-
ցա զարգացման վրա: Մեծեք Հառիօն: Շաւարթեմ եւ ԱԼ զ. լեզ-
վամփոխութեան (Համարագրի եւ որոյններէր) անմիջական կու-
խորդը: Անշխատութեան վերնագիրը միայն ճաստմը է անմիջեմ
երկեմ արժարձմա՞ծ Նուրցերի ճեա:

Բարեմուտի բնութեան մեջ Հառիօր ասոց է բաշտմ ոյոչ
խմատով կար սկզբունք՝ բաշտը Շամարեմով իրեմ փեմփոխեր:
Հառիօր ճանցեմ է գաղթ բնանայնական տեսութեան եւ Շամարեմ
սամթանայար Գրու-ի կողմնակիցներէր զեմ: Ըստ Հառիօն՝ ԱՄԼ
յաշտը Շամարեմսամթաններէր իրեմ բնութեանը եւ լինելն կրանց
եմանդութեանը, ապա իրեմ իմացութեանը Շամարեմը կցարձներ
կրանց տեղանուններ իմացութեանը. մինչդեռ այդ աչգուե չէ:
Հառիօր ելեմ է, որ ասորկան որոյն Շամար արանկերացնելու
երկու միջոց կա՝ կամ եմանցմամբ այն արտահայտել, կամ
անթանդամայն պատանական Շամարեմներէր կելել: Վերջն
զեպքամ մեմք դոթմ ուեմք արմփոխիկ նշանի: Եւս: Քանք որ
բաշտըր պերանկոց մեմանսամթաներ նմանդութեան չէ, աստի
մեմմ է բնութեմ, որ դրանք արմփոխիկ ելանեմքս եւս Այն Շարցը-
նի ինչո՞ւ է Շարցը ասորկան արտահայտելու Շամար դիմեմ
արմփոխիկ ելանեմքն եւ ոչ թէ նմանդութեանը. Հառիօր չուեմ է
այն իմաստով, որ նմանդութեանը շատ դեպքերեմ կամ դիմար
է, կամ անմայր:

Պայքարելով Գրու-ի կողմնակիցներէր զեմ եւ ասոց քաշելով
բաշտըր՝ արմփոխիկ նշաններ լինելու դրուեթք, Հառիօր լեզվի ծագ-
ման Շարցը Շամարեմսամթանայար չուեմ է ըստ ԵՅԵԵ-ի կողմ-
նակիցներէր, նա բնդուեմ է լեզվի՝ սահմանման եւ պայմանագրու-
թեան արդշտեր լինելու տեսակեաք, միայն թէ այն խմբադրեմ է
ԱՄԼ զ. ասորմիմա՞ծ Շամարեմկան պաշտելի տեսութեան Շամար-
մայն: Մակայն Գրու-ի եւ բնանայնական տեսութեան կողմնակից-
ներէր զեմ պայքարելիս Հառիօր ելեմ է լեզվի բնութեանը, ապա-
րուցներ որեմում լեզվի կաթեան մեջ՝ պրանով իսկ մի քալլ ասոց
անցնելով ԵՅԵԵ-ի նախկին կողմնակիցներէր:

Փրիստոփա Փրիստիկն (1783—1804) իր սխառտութեան-
ներէր կարս լեզվի տեսութեան եւ բնդանբական բերականութեան
վերաբերչայս (1782) աշխատութեան մեջ աշխատեմ է Շամարեմ
լեզվի պատմական բնութեան: Փրիստիկն կարծիքով՝ լեզվի պատ-
մութեանն անցնեմ է եւսն շրջանները, ինչ մողղվողի պատմու-
թեանը, թեմ, ինարկեմ, ժողովրդի պատմութեանը Փրիստիկն պատ-

կերպացնում է բնական օրդաների կյանքի անալոգիայով՝ սկզբնազորում, ծաղկում, սևեկում՝ և ամբարշտության նրա, ինչպես տեսանք, Գոնյուզյան չեղճի մեջ տեսնում էր անքրեղիստ կատարելադրումը:

Քերականական կատարելությունների պատմականության բժրբուխումը առկա է Ջ. Հոսն Քուկի (1736—1812) «Քննարկ խոսքեր կամ Փետրի գլխաբանությունները աշխատության մեջ», որտեղ նեղի նախք փորձում է քննակրթական մասերիկները նանդեցեկ սկզբնական անկախ բարձրի Հոսն Քուկը հանդես է գալիս որպես Ջ. Հոսնի ընդհանրական քերականության նախադասարկ՝ պայքարելով չեղճի նախնադան, փաստագրիկ բնութիւն դեմ: Քերականական մասերիկների մագձան նորըր բուժելիս, ինչպես նախադասարկ Բուսլըր, նա էլնում է ռուսմարանական քերականության սկզբունքներից՝ և սխալմար բայը նամարում գառադասյան առանձին անդամների միացում, բայց որանով նուկերն նորըր բնութիւնը նա տեղափոխում է կրկնիկ հոգի վրա, փնտրում քերականական մասերիկների կանկրետ աղբյուրը: Հասնական նախնադաս բայը նա բողիացում է նամարում սկզբնական Ջ անկախ բարձր՝ և սգնալ (հմմտ. Լ. Եր զհեռոյ) . ն զպիտ (և ցանկանալս . Լ. Եր, եր, երս (հմմտ. Եր . և զտա. ՆՍԼ: սուգում եմ, գանկանում եմ) 4) և ևսնշխաւ. զջու Հոսն Քուկը նախըրբները և շողիւրանըր (ուղաւորիկ խոսքի մասերը) մագձ (նամարում սկզբնական ինքնաեղանակ բարձրից նախադաս, Հոսն Քուկը մի կարծիք քաղ է կատարում սուղաբանութիւնը ինկան պատմական հոգի վրա դեկոյ սղլութիւնը:

¹ J. Horn Tooke. *Notions or Dissertions of Parley*, I—II, 1786—1805.

ԳՐԱԳՆԱԹՅՈՒՆ, ԵՐՐՈՐԴ ԵՆԹԱՇՐՁԱՆԻ ՎԵՐԱԳՈՐԾՈՒՄ

1. ՀԱՅՔՐԵՆ

- Քոչարյան Գ. Հայ չեղարանի ժամանակահատվածը, Ի. Փրեան, 1958, էջ 30-38, 67-102.
- Կոչարյան Գ. Հայարհային ժամանակահատվածի ներկայացումը, Փրեան, 1960, էջ 100-116.
- Մկրտչյան Կ. Հայ չեղարանի ժամանակահատվածը, ՀՊՊ, 1966, էջ 7-14.
- Կոչարյան Գ. Այսօրվա հայարհային ժամանակահատվածի ներկայացումը, ՀՊՊ, 1967, էջ 7-14.
- Կոչարյան Գ. Հայարհային ժամանակահատվածի ներկայացումը, ՀՊՊ, 1967, էջ 10-107.

2. ԳՐԱԳՐՈՒՄ

- Բայնյուտ Դ. Լուր քրոնիկոսի, զարգացումը և ժամանակահատվածը, Զիտոմիր, 1955.
- Բուդարյու Բ. Ա., Կուստի և զարգացումը հայարհային ժամանակահատվածում, ՀՊՊ, 1966, № 5, էջ 10-21.
- Բուդյան Դ. Ս. և Սիմոնյան Կ. Ս., Մեր քրոնիկոսի զարգացումը, ՀՊՊ, 1966, № 2, էջ 147-161.
- Բրուսիլովսկի Կ. Վ., Բարձր ռուսական լեզու (x 20-ամյակը ընդհանուր ծնունդի մ. Վ. Լեոնովիցի), «Լեզուի գիտություն» 1961, 17 հոկտեմբեր.
- Բրուսիլովսկի Կ. Վ., Րուսական լեզու և ռուսական լեզուի զարգացումը, ՀՊՊ, 1966, էջ 25-39.
- Գերսե Կ., Օտարացի Լայբնիցի և Ռուսիայի Սուրբ Ստեփանոս, ՍՊՊ, 1971.
- Գրեկովսկի Կ. Վ., Օրինակ ընդհանուր զարգացումից սլավոնական լեզուի, Ի ՍՊ, Երևան, 1910-11.
- Գրեկովսկի Կ. Վ., Ինչպե՞ս զարգացումը լեզուի ժամանակահատվածում (հայարհային լեզուի մասին), Երևան, 1966.
- Դերձավան Կ. Ս., Մ. Վ. Լեոնովսկի ինչպե՞ս փիլոսոփ, «Սլավոնական փիլոսոփիա», Մ., 1962, էջ 8-16.
- Դյակովսկի Կ. Վ., Օրինակ ընդհանուր զարգացումից սլավոնական լեզուի, Ի ՍՊ, Երևան, 1910-11.
- Էզոպ, Ա., Ինչպե՞ս զարգացումը լեզուի ժամանակահատվածում, Մ., 1966, էջ 20-24.
- Բրուսիլովսկի Կ. Վ., Րուսական լեզուի զարգացումը, Մ., 1966, էջ 20-24.
- Զաքարյան Կ. Վ., Մեղիկ Սուրբ Ստեփանոսի ինչպե՞ս փիլոսոփ, Օդեսա, 1884.

- Жирмунский В. М., История немецкого языка, М., 1946, стр. 62—69.
- Кизэда М., Грамматика Японского языка, I, М., 1938.
- Колчад Г. И., Память Беррида и его „Лекции славянорусской“, Уд. Станкабадского Пед. ин-та, Я., 1952, стр. 29—35.
- Кузнецов П. С., О трудах М. В. Ломоносова в области исторического и сравнительного языкознания, УЗМГУ, 150—1952, стр. 4—44.
- Кузнецов П. С., М. В. Ломоносов. Полное собрание сочинений, т. 7 (лингвистический обзор) ВМ, 1938, № 6, стр. 115—120.
- Кузнецов П. С., В. А. Богородицкий [1857—1913], ТИИЯ, 2, 1953, стр. 254—256.
- Кузьман Н. Э., Из истории русской грамматики, Пг., 1917.
- Ларин Б. А., Русская грамматика Лудольфа Л., 1907.
- Лер-Сплавинский Т., Польский язык, М., 1954, стр. 344—346 (прил. 426).
- Ленинченко А., Очерк развития языковых идей отечественного языкознания, Киев, 1952.
- Мещанинов Н. И., К истории отечественного языкознания, М., 1949, стр. 5—13.
- Мачавариани М. В., Воззрения Локка и Зейфера на языке, автореф. канд. дисс., Томск, 1964.
- Нехорошицкий М. Я., На протяжении настоящего: языковая действительность, Владикавказ, 1925.
- Порядки А. П., Язык как творчество, Харьков, 1914, стр. 393—400.
- Сергиевский М. В., Введение в романское языкознание, М., 1962, стр. 45—49.
- Сергиевский М. В., История французского языка, М., 1947, стр. 148—151, 168—170.
- Смирнов А., Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху, 1910.
- Стеблин-Каменский Ю. И., История скандинавских языков, М.—Л., 1954.
- Сухомлинов М. И., О языкознании в древней России, СПб., 1894.
- Цагарели А., О грамматической литературе грузинского языка, СТБ, 1978.
- Шар Р. О., Лингвистическая компетенция Шарля де-Бресса /из истории лингвистических учений/, „Сборник статей по лингвистике“, М., 1939, стр. 260—264.
- Яриева Н. Н., О курсе „История языкознания“ на филологических факультетах университетов, ВМ, 1954, № 4, стр. 304—315.

3. ИСПОЛНЕНИЕ

- Adeleau J. C., Catharisme des Alpes. Verdieu sur die vergleichende Sprachkunde, СТБ, 1915.
- Arnault A. et Lancelot. Grammaire generale et historique, etc. avec une introduction historique par M. A. Bailly, Paris, 1846.

- Rennays J. J. J. Seidler, Berlin, 1855.
- Kranmer H., Die tschechische Lexikographie des 16. Jahrhunderts, Breslau, 1930.
- Liard J. C. H., Grammaire de la langue arménienne, Paris, 1828.
- Lucas R., La filosofia di G. B. Vico, III Sp. Bari, 1932.
- Tricka H., Die Sprachauffassung in der grammatischen Theorie des 16. und 17. Jahrhunderts, ZPhW, 3, 1933, s. 136.
- Funkh A., Englische Sprachphilosophie im späteren XVIII Jahrhundert, Bern, 1934.
- Geiger L., Das Studium der arabischen Sprache in Deutschland vom Ende des 15. bis z. Mitte des 16. Jahrhunderts, Breslau, 1870.
- Geiger L., J. Reuchlin, sein Leben und seine Werke, Leipzig, 1871.
- Hall R. A. Jr., Synchroue Aspects of Renaissance Linguistics, *Italiae*, 16, 1950, (p. 1-16).
- Hankamer P., Die Sprache, ihr Begriff, und ihre Deutung im XVI-XVIII Jahrhundert, Bern, 1927.
- Harnois G., Les théories du langage en France de 1600 à 1821, Paris (*անթղարկ. շարք 1930 թ.*).
- Janet P. et Sédiles J., Histoire de la philologie, les problèmes et les écoles, VII Sp. Paris (*անթղարկ.*), s. 263-270.
- Jellicoe M. H., Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung, Heidelberg, 1913-14.
- Klinge G., Die hebraische Sprachwissenschaft in Deutschland im Zeitalter des Humanismus, ZGJW, 3-4, 1889-1890.
- Knight W., Lord Monboddo and some of his contemporaries, London, 1800.
- Konrad G., Herders Sprachproblem im Zusammenhang der Geistesgeschichte, Berlin, 1937.
- Kukulescu L., Contributions à l'histoire de la grammaire italienne, espagnole et française à l'époque de la Renaissance, Amsterdam, 1932.
- Li Viet H. L., La grammaire française et des grammairiens du XVI siècle, Paris, 1954.
- Moock S. H., The Sothome, A Study of Critical Theories in XVIII Century England, New York, 1926.
- Wunderl D., Die Muttersprache im pädagogischen Werk Herders, Berlin, 1937.
- Neff L. G. W., Leibniz als Sprachforscher und Kymologe, 1, Heidelberg, 1870.
- Puff A. F., Zur Geschichte und Kritik der sogenannten Allgemeinen Grammatik, ZPhWk, NF, 13, 1918.
- Reychman L., Znajomość narzeczonej grammatyki orientacyjnej w Polsce XVIII w., Wrocław, 1950.
- Rompejman P. A., Lambert von Käte als Germanist, MNSAW, 15, 32-9.

- Schulenburg, S. v. d., Leibnizens Gedanken und Vorschläge zur Erforschung der deutschen Mundarten, APNW, Berlin, 1837.
- Stöckel, K. Z., J. Ch. Adelung diss., Leipzig, 1831.
- Streitberg, W., Kant und die Sprachwissenschaft, D., XXVI, 1892, 492.
- Unger, R., Hamanns Sprachtheorie im Zusammenhang seines Denkens, München, 1909.
- Wehner, H., Herders Sprachphilosophie. Eine Interpretation im Hinblick auf die moderne Sprachphilosophie, Berlin, 1928.

Բ

**ՊՍՏԻԼ-ՀԱՄԵՄՈՏԻԿՈՆ
ԼԵԶԻԿՈՆՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՎԱԿՆՈՐԾԱՆ ՇՐՋԱՆ**

(Եւր կրօն «պատմութիւն» լեզվաբանութեան—XIX դար)

ԱՌԱՋԻՆ ԷՆԹԱՇՐՉԱՆ
(XIX դ. 1 կես)

**ՄԱԿՈՒՄԱՐԱՆԱԿԱՆ (ԳՆՆՆՏԻՎԱԿԱՆ)
ԿՈՄՊՈՐՈՏԻՎԻՉՄ**

ՆԵՐԱՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ներառւոյրանի յեզվարանական կոնցկաղցիաներն և հոսանց ճա-
խոման րնդհանուր նախադրյալներն ու պայմանները.— Հեղա-
ջանութեան զարգացման աչա գետն րնդգրկում է XIX ց. սկզբն
րից (սակիցի ճիշտ՝ 10. տական թվականները կտակրից) մինչև XIX
ցարի կետերը: Աշխարհի առաջայտը կրկրներում աչա մտտաւո-
րարկա ճամրնկում է կոտիտարիցմի նաղհանակի դարաշրջանի
նու. որը րնտիթագրւում է սպաստ մրցակցութեան ժաղկման և
զարգացման վերլնիաց րժոպի: Աչա յոտը նարատարար արգելու-
թեան է դարձում գիտութեան դարգացման րնթուցրի վրա:

Պատմա-նամեմատական յեզվարանութեան տիրադիտաւ գտու-
նար և յեզվարանութեան սրակա ինրեւոյուչն գիտութեան ձեւավո-
վերը կուպրում էին պատմական մի շարք նախադրյալները նու:

Թշարեւ տեսանք, յեւոյարիցմի յաչրայման և կարիտարիցմի
դարգացման պրոդեր ուղեկցւում է տեղական օտմաննարակա
թեան մտաւորիցանի նեղութեան վերացման պրոցեսով: XV—
XVIII ցց. մեծ նյութ է կուտակւում արգւային ու դադութային,
նիւ (դասական) և նար յեզուները ուտամնարտութեան ուղղութեամբ:
Նուտարվում են նյութի դասակարգման գործեր, որոնք մի շարք
զնայրերում գիտական միտքը մղում են նիշա նունով: Աչա շարա

եում կատարվող նկատազրահան-զատակարգողական աշխատանքը
Վանկնցեսում է որակական անզման լեզվալուսնությունը ընդհուպ
մտաեկում է լեզունների պատմա-ցեղակցական իրական կապերի
բացահայտմանը. լեզվաբաններն օգտատրծում են, մեկնաբանու-
թյան ենթարկում կուսակցական նշաններ, սույն լեզունների ծագու-
մայրանական պատկերացման նիմուշական սկզբունքները: Ելութի
կուսակցական ու խմբավորման փորձերից նրանք անցում են նշու-
թի օգնել խոր ուսումնասիրության, բացատրության և ընդուն-
րացման աշխատանքին, փորձում օտա ցեղակից լեզուների կա-
ռուցվածքային առանձնահատկություններին ծագման անստեղծանք:

Մեզին նախորդ կատարած առանձին լեզվաբանական լեզուների
ցեղակցությունների ուղղությամբ որոշելիս սկսում են նախակ ուղղությու-
նյան դարձել բնականական ընդհանրություններին: Ոմանք փորձ
են անում այն կամ այն բնականական երևույթի ծագումը օտ
ցատրել ցեղակից լեզուների համապատասխան երևույթներին հետ
տողներու նախադասությամբ սկսում են մասնական ռեկոնստրուկ-
ցիայի ու ընդհանր շեղանքի համապատասխանության վաստի թեև
զատական գերաբերմանը է օտեղծվում օտազայանական նա-
պատ երանականների նկատմամբ: Ելն բարձր ակնբանկյա օտա և
օտեղծում պատմա նամեմատական լեզվաբանության երևան զա-
րու համար:

Մանակրտին օգնել մտերիկից մտեթանկացը, անսկրիտի և
եզրուպական մի շարք հին ու նոր լեզուների միջև ընդհանրություն-
ներ նկատելը ընդհուպ մտեղնում են նեղերոպական պատմա-
համեմատական լեզվաբանությունը: Մտրդիկ սկսում են աշխույ
հագրական մերձակցություն վրա հիմնվող գոտակարգումը փա-
խարիներ, ընդակցական մերձակցության վրա նիմեզող դա-
կարգման վարձերով: Սկսում են գիտակցել, որ լեզուների իսկա-
կան դիտական դասակարգման համար կարևոր է ոչ թե արդի
աշխույրհագրական դիրքը, այլ օգնող լեզուների յերականական
բառապարտաբանի սյնայիսի ընդհանրությունները, որոնք վկա-
յում են այն լեզուների հետ մեկ ամբողջություն ենթադրանքներու
մասին: Մանակրտին հույարձանների հեռվանից և արխայիկ զե-
րը մեծապես նպաստում են եզրուպական մի շարք լեզուների որոշ
փաստերի բերանմանը, Նախորդություն են ապա համեմատու-
թյան միջոցով վերականգնելու այն լեզուների պարզացման պատ-
մությունը:

Կապիտալիզմի սևարդել գարգալումը և կուլտուրայիստական

յու լեզուների անցած պատմական ուղու մասին: Ինչ պատմական հուշարձանների նկատմամբ հետաքրքրություն անման եղյալատում է ռուսներկական հարնչաուկությունը պատմական անցյալով: այն հակադրելը յուրժուական ներկային:

(նկվական հարցերի նկատմամբ հետաքրքրություն սույն դպարն յափով պայմանադրվում է նաև հին տնտեսների վերժանության ուղղությամբ տարվող հարող աշխատանքով, հնագիտական պեղումների ընձնած նյութով:

Էկոլոգարանության պատմության դարգացման այս նեխաչրքա-նում կարելի է առանձնացնել 3 ուղղություն՝ 1) մեխանիստական նատուրալիզմի, 2) կուլտուր-պատմական (կուլտուր-խատորիզմի) և 3) բանասիրական (ֆիլոլոգիզմի), որոնք հանգես են գալիս պատմա-համեմատական լեզվաբանության մեջ: Խատարիկ-վերլուծական տարեներերի մեջ հանգես է գալիս լուսնիզիզմը՝ ընդհանրական ուղիտնայինատական-տրամարանական բերականության մեջ իշխող տեղեկեցնելի բաղալի գրաւ նրեք ուղղություններն էլ կապված են մի կողմից՝ լեզվաբանության պատմության նախորդ շրջանում հանդես նկամ լեզվաբանական պատկերացումների ու կոնցնպցիունների, մյուս կողմից՝ ժամանակի գիտության պարգացման տի-րապետող տեղեկեցնելի ու բեղհանուր պատկերացումների հա-մեխանիստական նատուրալիզմը հանդես է գալիս մասամբ նո-խորդ շրջանի լեզվաբանության մեխանիստական պատկերացում-ներին, մասամբ էլ ժամանակի բնական գիտություններին ժողկման հետ կապված: Խեխանիստական նատուրալիզմի ներկայացուցիչ-ները լեզուն գիտում են որպես բնական մարմին, որ նեխակա է բնական պատմություններին (մեխանիկալի, ֆիզիկալի, քիմիալի և այլն): Դայանագործած գրեխայափություններին լեզվաբանությունը՝ որպես բնական գիտություններին նմուն մի պատմյուն, որի մեջ կիրառելի են այդ գիտություններին սկզբաբեղերն ու մե-թոդները: Կուլտուր-խատորիզմի ներկայացուցիչները լեզուն դի-տում են որպես մարկիզիզմ կուլտուրային ու քաղաքակրթության անբաժան մասը, լեզուների ձագումը, դարգացումն ու կատուց-վածքային առանձնա՛նատկությունները կապում այդ լեզունկուց իրատղ ժողովուրդների ձագման, պարգացման ու հողեկան անձնատկություններին հետ, լեզվաբանությունն էլ համարում են մարդկության, նրա կուլտուրայի ու քաղաքակրթության, տար-բեր ժողովուրդների պատմության տարրեր կողմերն ուսումնասի-րող գիտություններին՝ մարդաբանության (այս լատի լայն իմաս-

տով), նախերեկադիտութեան, սպիտակութեան, պատմադրութեան
նաև սերտորէն ասնջողոզ գիտութեան Կուլտուր-խատորգումք են:
Վորժում է մասամբ նախորդ շրջանի լեզվաբանութեան պատմա-
մարդաբանական և պատմագրութեան ասմունքներն, մասամբ էլ
ժամանակի գիտութեան մեջ իշխող փոփոխութեան, մտադարա-
նական, նախապատկառական, սպիտակական, պատմադրական
կենցաղագիտութեան բազմաթիւ վրա: Ֆիլոսոֆիայի ներկայացուցիչներ
շարունակում են պայմանէլ պեճա ՌՄՄ Գ. Կրկնորց կիսում լան-
դու եկած նամենատական բանասիրութեան սկզբունքները՝ գրանք
միտքներով ընդհանուր գիտական ու լեզվաբանական նոր պատ-
կերագրումներն ի հաս Ֆիլոսոֆիայի ներկայացուցիչները լեզուն գի-
տում են առաջին հերթին որպէս գրական լեզու՝ իր պատմա-կուլ-
տուրական ողջ սրմէրով, լեզվաբանութեանը պեճա սերտորէն
կապում են բանասիրութեան հետ, Ֆիլոսոֆիայի սերտորէն առնչ-
վում է կուլտուր-պատմական ողջութեան հետ, լեզուն աշատեղ
նա քննվում է իր կուլտուր-պատմական սրմէրով ու ասն-ութեան
ներով:

Մերանխատեան նատուրայիզմի կերպարայնացիչները նոր
տակ են դնում նամենատեան միտքով պարզել լեզուների կա-
ռուցվածքային տարրերն մագումք՝ առիկին անկախ միտքներն
կցման (աղլուսահնանգիտել) նախապայմանով, նրանց ուշադրութեան
կենտրոնում պտնվում են քերականական մեկեր ծագման նար-
ցերը Կուլտուր-խատորգումի ներկայացուցիչները լեզուննայ լան-
մատութեան մեջ աննում են մի միտք, որ նտրագրութեան է
տալիս պարզել մտքագործների ցեղակցական կապերը, փոխ-ն-
րաբերութեաններն ու առանձնատեկութեանները, նրանց ուշա-
դրութեան կենտրոնում դտնվում են լեզուննայ ու մտքագործների
ծագման նարցերը, Ֆիլոսոֆիայի ներկայացուցիչները նպատակ են
նամենատեան միտքով պարզել ուշադրմանների պատմական
փոխարարութեանը, դրանց լեզվական առնչութեաններն
առանձնատեկութեանները, գրական ու խոսակցական, ինչ գրա-
կան ու նոր գրական լեզուների կապը, գրական լեզվի դարաշրջան
կապները, նրանց ուշադրութեան կենտրոնում պտնվում են գրա-
մար նախադրմանների ծագման նարցերը, վերջ ի վերջո աշա շրջանի
բոլոր ուղղութեանների ուշադրութեան կենտրոնում պտնվում են
նարցերն են, և նամենատեաններն պիտում է որպիս աշա նարցե-
րի լուծման միտք:

Լեզվաբանական ուսմունքների զարգացման կապակերպ. —

Պատմա-Նամեմատական լեզվաբանության դարպասցման աշխատանքների Նամեմատական կայքէջի է տարբերել 2 կտուղ. 1) 1810—20-ական թվականները, երբ Նամեմատական գայիս պատմա-Նամեմատական լեզվաբանության առաջին աշխատությունները՝ ազգաբանական և սոցիալական ծնունդը. 2) 1830—40-ական թվականները, երբ սովորաբար են ստանա-Նամեմատական լեզվաբանության նիւթադիրներն զբաղվել աշխատությունները լեզույն, Կրիմի, Համբուրգի, և այդ լեզվաբանության ակադեմիաներն սկսում են կիրառվել նկարագրական նիւթ սուր լեզուների ու լեզվաբանությունները:

Լեզվաբանական աշխատանքի բնույթն ու տվյալները, Լեզվաբանության որպես ինքնուրույն գիտության ձևափոխվելու և պատմա-Նամեմատական լեզվաբանության արմատավորման նկատմամբ լեզվաբանական աշխատանքի բնույթն ու տեղիքը կայսի փոփոխություն են կրում: Արևելք էլ իրենց ներքին պայմանավորված էին դարաշրջանի ընդհանուր պատմությունը և աշխարհայացքային տեղանկար փոփոխություններով: Այս շրջանում կարելի է առանձնացնել լեզվաբանական աշխատանքի մեծաշուք տեղերը:

1) Պատմա-Նամեմատական (մատենակի և տուննեմական) լեզվաբանություն. — Արևելք և Բերալերում այն շարքը լարացրել, որտեղ կոտորվում են լեզուների պատմական զարգացման, լեզուների ծագման ու սկզբնաղբյուրների, լեզուների ծննդաբանական դասակարգման նկատմամբ նախընտրելի են ստանում պատմական ու Նամեմատական քերականությունների, Նամեմատական ու ստորագրական բառարանների, լեզուների ստանդարտի և լեզվաբանության նախընտրելի նպիտակում աշխատությունների մեջ: Պատմա-Նամեմատական լեզվաբանությունը գայիս է փոխարինելու նախընտրելի լեզվաբանական աշխատանքի այն տեղիքն, որ մեծ նշանակություն ունենում էր դարաշրջանի մեջ: Միայն, և թեև ստորագրական-պատմական լեզվաբանությունը պետք է ստորագրական նիւթ սկզբունքների վրա, սխալմատակի Նամեմատություններ չէր կատարում, դեռևս չէր մշակել լեզուների գրականագրական բովանդակ շարքի գիտական մեթոդներ, առաջ պատմա-Նամեմատական լեզվաբանությունը առաջանում է նեղ այդ նիւթների վրա: Պատմա-Նամեմատական լեզվաբանությունը ներկայացնում է նախկին ֆիլոլոգիական լեզվաբանության աշխատանքի սրբ ինագրատիվ գործարարներ: Եթե ֆիլոլոգիական լեզվաբանությունը ուղադրություն էր դարձնում միայն գրավոր տեղա-

անքի վրա, ուրա պատմութեան համեմատական լեզվաբանութեան ընդլայնում է նեոազգոտութեան շրջանակները՝ ընդգրկելով և սուզիք մամանակները և՛ Ֆիլոլոգիական լեզվաբանութեանը նույն-սակ աներ լեզ Դին անքաների լեզվական մեկնարանութեանը, ազա պատմա համեմատական լեզվաբանութեան համար այդ անքաները միջոց են միայն ավայ լեզվի պատմութեան շրջանի պատմութեան ստեղծման համար, և՛ Ֆիլոլոգիական լեզվաբանութեանը ինքնուրույն պիտիոյցին չէր, այլ մտնում էր մեկ անքաների պատմութեանը մեկնարան պիտիոյցին մեջ, ազա պատմութեան համեմատական լեզվաբանութեանը լեզվաբանական ինքնուրույն պիտիոյցին է և ումի իր պատմութեան նպատակները, մեջնարան, և՛ Ֆիլոլոգիական լեզվաբանութեանը լեզվաբանութեանը որոշակի նեոազգոտութեան մեկնար, այլ այլ մեկնար պատմութեան էր անքանի մեջնար, ազա պատմութեան համեմատական լեզվաբանութեանը մշակում է իր նեոազգոտութեան որոշակի մեկնարը:

Այս շրջանում իր անարին քաղերն է անամ պատմութեան համեմատական լեզվաբանութեանը միայնութեան այն պիտիոյցին, որ այն է լեզվաբանական նեոազգոտութեան անունով և այր նպատակ անի համեմատական լեզվաբանութեան ու ստեղծութեանութեան ավայնարով մեկնարանութեանը նեոազգոտութեան պատմութեանը:

2) Ֆիլոլոգիական-մեծնարանական լեզվաբանութեանը. — լեզվաբանական ուղիտանիքի այս լեզվաբանութեանը շարունակում է մնալ որ ինքնուրույն լեզվաբանութեանը նախապատմութեանը և այն ներքի, որ անմարան է և՛ պատմութեան համեմատական լեզվաբանութեանը, և՛ պատմութեան համար: Այս պատմութեանը էլ այս լեզվաբանութեանը ներկայացուցիչները կարող են նեզ մտնել գիտութեանը և՛ լեզվաբանութեանը լեզվի, և՛ պատմութեանութեանը, և՛ նեոազգոտութեանը, և՛ պատմութեանութեանը, և՛ ներքին էլ ներքին և՛ այն են, և՛ այն, որոշակի անքաների հարց մեկնարանութեանը կամ բանութեանութեան-անքանութեանութեանը պատմութեանը է սպասակարմանի պիտիոյցին, Այսպիսով ներքին-մեծնարանական լեզվաբանութեանը սեղանութեանը մեկ լեզվով կարգում է լեզվաբանութեանը նեո և որոշ անամով պետք է բնութի և նա պատմութեան մեջ:

3) Կատարանական-նեոազգոտական լեզվաբանութեանը. — Ինչպիսի կարող շրջանում, կարմարանական-նեոազգոտական լեզվաբանութեանը ստեղծում են կարգում անուններ լեզվաբանութեանը ու կարմարանական նեոազգոտական լեզվաբանութեանը նեոազգոտական լեզվաբանութեանը:

ստանալ: բերականությունների, բառարանների, ուղղագրական ուղիատառանքների, գրական լեզուների մշակման տեսաթյունների միացումը մեկնաբանելու է նշել, որ ՆԻԱ դարձավ ստատիկ մեթոդաբան: Հարցերը ազնիվ թիշ ուշադրություն են գրասվում, քան պետք է: Շարունակում են սղափել հին բերականական սխառություններից, նկարագրությունն ու նորմավորման հին սկզբունքներից: Մյուս զեպերում անհաշտ փորձեր են կատարվում պատմա-համեմատական լեզվաբանությունն ձեռքբերումների կիրառելու ստատիկ ստամանադրության մեջ, չփոխվում են պատմական և ստատիկ ստամանադրությունն բնագավառները: Փես ավելին, պատմական և համեմատական չորականությունները շարունակում են կատարել հին սխառանք, նշումն հին բաշխումներ և հին անսեղ եկրով: Ընդա է, այդն էրևան են գալիս ֆիլոզոգիական և արժանաբանական բերականությունների սկզբունքները: քննադատություններ, բաց գրուելու առայժմ արժանատիան մոտոփոսությունների չին հասցնում: Նշել է միայն, որ նորմատիվ-նկարագրական լեզվաբանությունը զուտ մեթոդիկորեն է միայնորովում պատմա-համեմատական լեզվաբանությունն: Ես, որի լես նա մոտոական բնագրայում է կարմուն:

Է) Ընդհանուր լեզվաբանություն և լեզվափոխությունայնություն. ..Մյուսն էն վերաբերում լեզվի բնույթն ու ծագման, լեզվի գաղափարման, աշխարհն լեզունների պատկարգման բնականուր հարցերը, նյա հարցերը լուծում են ստանում բնույթանք լեզվաբանական և լեզվափոխությունական պոնադան ուղիատառանքաններում: Եթե նախկինում լեզվափոխությունը միայնութայնությունն հարցերի մի մասն էր, այդ աչժմ այն տաաննանում է՝ կազմելով լեզվաբանությունն բնագավառներից սկզբ, կեզվափոխությունն և բնույթանք լեզվաբանությունն մյուս խիստ ազնուցությունն են գործում մասնակի պատմա համեմատական լեզվաբանությունների (նախկինում ներառաբանությունն) գաղափարները: Ընդհանուր լեզվաբանությունն ու լեզվափոխությունները հաղթարարում են կախորդ շրջանի մեխանիկիզմը, բայց չեն կարողանում ազատաբարգնել իրենցիզմից՝

նյա շրջանում գրաբանությունն հետևյալ գրաբանությունները:

1) Ընդհանուր լեզվաբանություն և լեզվափոխությունայնություն.

...
1 Ամենորդ լե հիշել, որ է. Մյուսֆիլոզ (Լաբրաբը, 1983) XIX դ. համար տարբերում է պատմա-համեմատական և փոխաբանական նկարագրական ուղղություններ:

գրազվում են լեզվորոնակության մեխանիզմները և լեզվաբան.
Քան ան բարձր ընդհանուր հարցերով, սրանք պատ էն մյուս
յեզվարտական գիտելիքներին բուն սեպրիտոթյունները:

2) Համեմատական քերականություն. գրազվում է ցեղակից
լեզուների համեմատության հարցերով. քերականությունը բառը
առաջինը շարունակում է պահպանել նախկին լայն առումը՝ երա-
նակելով ոչ միայն քերականական կառուցվածքի, այլև նիշտանա-
կան առանձնատարիքներին իհարկոյիցը: Համեմատական
քերականությունը սրբում է վերականգնել լեզուներին կարողու-
թյուն շրջանի պարագրամ պատկերը ցեղակից լեզուների համեմա-
տության հիման վրա: Համեմատական քերականությունը էն
զբոսմ է՝ լեզվորոնակների, ն՝ լեզվահարգելի, ն՝ առանձին
լեզուներին համարե մեկնից բազմի պատկան պեր պատկանում
մեղերտակակ լեզուների համեմատական քերականությանը:

3) Պատմական քերականություն. գրազվում է սովյալ լեզվի
քերականական կառուցվածքի պարագրաման ստատիկաթիվածը՝
նեկելիցով գրաթի հարթմանների վրա: Այսակզ նա բերունկու
կությունը բառը լայն առում սեխի երբեմն պատմական: Եսպը
սործածվում է և ստատիկական: Իմաստով նշանակելով ցեղա-
կից լեզուների համեմատական ստատիկաթիվումը: Պատմա-
կան քերականությունը երբեմն կազմում է և լեզվի պատմություն
Մակայն սեխեր այս բառին լայն իմաստ էն հատկացում՝ ևն-
բառելով պատմական քերականությանը և գրական լեզվի պար
պարգան արտաթին ժուտանը (այլի բաթարաթարի պատմու-
թյունը):

4) Մտաթիկ քերականություն. գրազվում է լեզվի սովյալ (զր-
խտիթարայնա ժամանակակից) կաթարի կաթարգվածքի ստատմա-
սիրությանը: Հաս նպատակներին լինում է պիտակակ կամ ակի-
դեթիական և պարթակակ, բաթ մեթիթի՝ նկարաթրական և նոր-
մատիթի Գիտակակ քերականությունը սովորաթար լինում է նկար-
թարակակ, թեն կարթզ է նպատակ սեխեթայ նպատակար քրական
լեզվի նորտարմանը: Գարթական քերականությունը ցեղակ-
թարակա նորմատիթ է լինում:

5) Մտաթարմություն. գրազվում է սյա կամ լայն լեզվի
թուերի ծագման կամ ցեղակից լեզուներին բաթային առնություն-
ներին հարթով: Անդակից լեզուների թաթային հարակցություններին
նկարաթարմությունը կաթարգվում է և ստատիկական բաթարանա
անվան սակ:

ն) Բարբառագիտություն. գրադգում է այս կամ այն չեղձի բարբառների սասմեասիրությունը. այս էնիթաշրջանում դիտական բարբառագիտությունը իր ստույգի բացերն է սեռում:

Ոնալանություն Նուրյանն այս շրջանում նամեմատույսը քիչ աշխարհություն են գրավում: Ոնալանությունը շարունակում է լինել նախկին նախաստանական սեռությունների վրա:

Նկարանություն յաճիմնեից ստանձնուկի դաշտության անկն նշրանարանությունը, Անարանությունը, շարահյուսությունը վերջինս սյաումա-նամեմատական սասմեասիրությունների բնագրափասում դեռևս ստանձինն աշխարհություն չի գրավում: Թմասարանությունը և բասագիտությունը քիչ ինքնուրույնություն սնուն յերն այսպիսին: Թմասարանությունը դեռևս սեկնախ բաժին չի, այլ կուսված է ստուգարանություն և բուսարանագրություն նեա-Խասագիտությունը աշխարհություն է գրավում: Ել աշխարհ արդևս սնկնախ յաճին. սրբաև բանարանագրություն, սասագարանություն, բերականության էրասակագրություն: Նեա կուսված:

Ընդհանուր դասակարգողական լեզվաբանությունը XIX դ. սկզբում, Աղեղանի և Ֆուսեր. — XIX դ. սկզբում գրասեմ-նամեմատական լեզվաբանության Անարանուն նամուր և Նմիջական Խոխարչույանը են սակղծվում նախ՝ Թ. Խ. Աղեղանի և Թ. Մ. Ֆուսերի քննունուր գրասեմագրական աշխատությունը, որի մեջ սակագրվում են լեզուների փոխնարարությունը սպայությունը: Նախորդ լեզվաբանությունը Անուր բերած սրբյուններից, Երկրորդ սակագրիսի սասմեասիրության բնագրափասում Ֆր. Շլեգելի և Վյունների կատարած աշխատանքով և երրորդ՝ Ֆր. և Ա. Շլեգելների՝ լեզուների փոխարանական դասակարգումով: Թ. Խ. Աղեղանի և Թ. Մ. Ֆուսերի աշխատությունը կազմում է 4 հատոր և Թ. Խ. Աղեղանի՝ աշխատության ձեռնարկից և գլխավոր նեղնեակի մասինց հետո մշակվել ու նրատարակվել է Թ. Մ. Ֆուսերի (1771—1828) կողմից: Աղեղանից կարողացել է նրատարակել միայն սուսային հատոր և մշակել Երկրորդի մի մասը: Աշխատությունը կրում է սՄԻՆԵՂԱՍ կամ բնդունուր լեզվաբանություն, որին որպես լեզվական սրինակ կցված է ոչալը մերթս համարյա 500 լեզվով ու բարբառով: Գերնագիրը:

¹ Ամա, օրինակ, Թ. Ա. Նմյունի (1783—1802) բարբառագիտական աշխատությունները Ֆերնանդյան:

² Millicates ad-r allgemeine Sprachkunde mit dem, Valer unse* als Sprachprobe in beinahe fünf-tausend Sprachen und Mundarten, I, IV, 1805—1817. սՄԻՆԵՂԱՍ անունը բնարանական է արդևն կիշատակված հանրապ Ֆեռնների գրքից:

Աշխատությունը բիրտագրաֆիական տեղեկություններ է պատահում լեզուները մտախն. բերվում են քառասունների ու քննարկանությունների անունները և ընդհանուր դեբորգոսթյուններ են ստացվում: Հազվադեպ միայն պատգոսթյուններն սղեկցվում են բաների ցուցուցրաթյունը: և Տամեմուտայայը ընդարձակ տեղեկություններով: «Հայր մերին որինակները թարգմտեված են և կրկին քննականերեն բացատրված: Կեղծարանությունը զարգացման սղյուղ (տառայում նման ուղիստաները չէր կարող զերմ չլինել թերություններից ու բացանույա սխալներին: Այդպիսի սխալներ կան և՛ բերված գառուներին, և՛ դրանց մեկեարանություն, և՛ բնությունը դատակարարուն մեղ: Լեզուները դատակարարումը կամ արժան է երանց ուղիստ: Կարգան գիրքի 'ամուպատուստիան' բառ աշխատանքներին, բայց չարտանույա ուղիստանանի ներում լեզուները խմբագրված են քառ ժողովարանական ընդունություններին: Այս (արցում ղեկնակները փարձն ևն ի մի բերել արև բարբ, թու սղյուն է նախորդ լեզվարանների կողմին, թեև այդ բանը ոչ միշտ է կրանց 'արդարև Աստիկն 'ատարց նվիրված է Աստիկն, ևեկրոզը' եվրոպային, կրարցը Ամրիկային ու Ամերիկային, չարարցը պարտանակում է 'ամեկնանային նյութեր (այսուկ է սղյուղված Համբույտի 'հղվածը բաներենի մասին): Ասխայի լեզուները քառ բաների 'նշյանական-ձևարանական կատարվածքի ցատ կարգված են միախանկների և բաղձայանկների, եվրոպայի լեզուները գտտակարգված են քառ ժողովարանական-ընդակողական բնդ-Նանթություն, որքանով որ այդ պարզված էր այն ժամանակվա գիտություն կողմին: Փրանս խմբագրված են 'նախյուղ կերպ. 1) բաներեն, 2) կեկտական լեզվարան, 3) կրկուս-դեմանական կամ կվմբական լեզվարան (վարիներեն և եերքին բրևաններեն), 4) գերմանական լեզվարան (կերմաներեն, սկանդինավյան, անդերեն), 5) թրուկուսկյանցա Նանակաև և բառինական լեզվարան' 6) թրուկուսկյանցա (այսուկ զգում են Փոքր Ասխայի և եվրոպայի' սխալն անուսով 'այսուկ չարգմաթիվ լեզուներ), 7) պենյուղգական, 8) 'նկրկուս-Նանական և 9) բառինական' ոտմանական լեզուներով 'անդերն, 6) սրվանական լեզվարան, 7) չխափական կամ գերմանուս-աշխանական լեզվարան, 8) վայսներեն կամ 'տամա-սուսկուներեն, 9) չորդան լեզվարան և 10) 'անգարներեն ու այրաներեն:

Սանվելիսի ուսումնասիրությունը, լեզուների ձևարանական դասակարգումը. Ֆ. և Ա. Ելևելմեր. Եվրոպայում սանվելիսի նկատմամբ արարացած հետաքրքրությունը մեծ չափով պայմա-

նախորդած էր այնպիսի անձերի գործունեությունը, ինչպիսիք Յ. Ն. Նորդսթեղը, Չ. Ռիչկինսը և առանձնապես Ե. Ելնգելն են:

Ճյուղորին Ելնգելը՝ 43-ամանական սովետախորհրդի ակադեմիոստի անդամներ, 1905 թ. լայն է ընծայում իր հայրենի աշխատանքային «Ներքինների լեզվի և իմաստասիրության մասին»՝ Լիյառեղ նախասերտ սովետախորհրդի հասկանալիությունը մտնելով միաժամանակ լեզվաբանական մեծ նկատարարություն ներկայացնող նյութեր է առաջ քաշում: Ելնգելը մասնանի է սենսիվ շեղումների ցեղակցություն հարցում քերականական համապատասխանությունների կարևորությունը Քաստյին և քերականական համեմատություններ կատարելով: Եստակիտի և համարակնի, բառակերպերի, դերանկերպերի ու պարսկերենի միջև՝ նա հակադրում է դրանց ցեղակցից չի նկատի զազափարին և եսիսիակ վերջիններս բխեցնում սանսկրիտից: Ելնգելը սանսկրիտի ասիլի մեծ հետաքննում է վերադրում, քան ոչ ոք կա իրականում, մի անգամանակ, որ զեր է խաղում լեզվի մարման հետադա տեսությունների հետադրման նորում: Ելնգելի կարևոր մասնաշաղկապներին մեկն էլ այն է, որ նա ուղարկություն է դարձնում ներքինի ներքին կատարողների տարբերությունների վրա և առաջին անգամ փորձ կատարում սույն անդամական-տեսությունները զատիկադրում: Ես տարբերում է շեղումների երկու հիմնական տիպ՝ Սեքկան, որոնց մեջ քերականական իմաստները (Nebensbestimmungen der Verbalteile) արտահայտվում են արմատական մասնաշաղկապի փոփոխությամբ, ներքին թերմում, և ոչ թերմում, որոնց մեջ դրանք արտահայտվում են զանազան կցվող մասնիկների ու բառերի սղեություններ, թեև որում այդ կցվող մասնիկներն էլ, բառ Ելնգելի, ծագել են նախկին սնկալի մասնիկներից՝ սպասարկության հետևանքով: Քերական լեզուները համարվում են սարգանսկան և կատարող շեղումներ՝ հակադրվելով ոչ-թերմականներին որպես չանսրգանական և անկատար լեզուների, սակայն իրար համարվում է թերմականություն իրենու, որին մասնում են համարելու և լատինականներ, ավելի բի՝՝ գերմաներենն ու պարսկերենը: Ելնգելը, Չ. Քեկոնից անկախ, ուղարկություն է դարձնում հին և նոր լեզուների կատարողական տարբերություններին: Քերականության կատարողության զազափարից մի բայ է մեում դեպի լեզվի վարդաքանակ սրբանք որոնա քաղաքիան սրբանա գրեթե հակադրումական բնութագրում: մի բնութագրում, որ լայն տարածում է գտնում պատմահամեմատական լեզվաբանության վաղ ներկայացուցիչների մոտ:

17. * Fr. Schlegel, 'Über die Sprache der Weiden der Indes', 1838.

Մազաչն սրա Առ Ծիսսահն Շլեզելը հազասարութեան նշան է դնու է լեզվի պիտակահն ու պիտակահն քննութեան միջն՝ զբանով իտկ ազգմնային: Էնով հիմք տալով լեզվի պատմական քննութեանը միակ սին ական քննութեան շամարելու տեսակետի նամար, որ տպչա ըստիում է պատմութեան համարտական լեզվաբանութեան XIX դ. վերջին բաւարդի տեսակետաբանութեան կողմից: Նշելի է որ Շլեզելի մտտ առկա է նաև լեզվի քննութեան մեջ նաստարադիտական եղութեաների ներմտման ստար. համեմատական բնականութեանը. նրա կարծիքով, լեզուների ծագումնաբանական հարցերի համար եռլեզուի կարեւոր դեր պիտի խաղա, ինչ համեմատական անտարտիան բնագաւառութեան համար: Շլեզելը առաջ է բարձր նաև շխտական աստղաբանութեան նարցը՝ նշելով այդ բնագաւառում տիրող անմխիթար վիճակը:

Ճր. Շլեզելի սփազ եղբայր Ավգուստ Շլեզելը (1768 - 1805) շար կերպով զբաղվում է սանակրիտի ուսումնասիրութեամբ: Ե գտում այդ տարեկայի սրտիւտարի պաշտոնը: Ավգուստ Շլեզելը է սովելի է առաջ առնում եղոր պատմաբար լեզուների ձևաբանական տիպերի մտարի. իր տիտոտութեանը սրտմանապահան լեզվի և գրականութեան մտարի. (1814), աշխատութեան մեջ նա տարեկում է լեզուների 3 տիպ.

1) քերականական կատարելագոր շունեղոյ լեզուներ, որոնց մեջ չառան սեփառիտ են, և նրանց նարարեւրութեաներն արտաւարտվում են շարագատութեամբ.

2) մասնիկապիտ (սպիրապիտ) լեզուներ, որոնց մեջ բառերի նարարեւրութեաներն արտահայտում են մասնիկներով.

3) թերական լեզուներ, որոնց մեջ բառերը բացի մասնիկներ տարաւարտը եւնարիվում են և ներքին թերման: Թերական լեզուներ Շլեզելը բաժանում է ըստ շարահայտական ստանկնտարտեւրութեաների համարտական և վերլուծական (սինթետիկ և տեսլիտիկ) տեսակների. ստաշիններում բառերի նարարեւրութեաներն արտահայտում են հենց բառերի մեջ. երկրորդներում՝ բառերից դուրս (ոճակալ բառերով և շարագատութեամբ): Թերականական լեզուով նարտատ համարտական տիպի ստարեւրութեաներով աչ սատ վերլուծական հետագա տիպից՝ հիմք է տալիս XIX դարում երկատ ժամանակ իրտող այն դատարարի համար, թի վերլուծական տիպի լեզուների ստաշագութեան բարձրման և հետադիմութեան պրոցես է:

ՆՊՄ. Է. ԱՄԻՆ, հիւ տիպ. էջ 143.

1811 թ. Թբուսական Ակադեմիային ներկայացվում է մի տ. հաստատություն «Սանսկրիտերենի և սուտերենի նմանությունը ժամին» («О сходстве санскритского языка с русским»), որակը հնգր-նակը (Տ. Ազեղանոս) բնութ է սանսկրիտական 128 բառ՝ նանենա-տեղով սուտերենի, կրթուն էլ այլ լեզուների հետ: Համեմատվում են և չուկան բայի տերիա ժամանակի ձևերը¹:

XIX դ. I կեսի ստասիկ-վերլուծական լեզվաբանությունը, ստամարանական Լեռականություն. — XIX դարի առաջին կեսում ստասիկ-փերուստիան ուսումներնեքի մեջ շարունակում է տիրա-պետող լինել լոգիցիդը, որ արդենթություն է թողնում պատմա-նանենատական լեզվաբանության որոշ ենթադրություններ, նու-կապես հարցի նաչաքներն ձևավորումն վրա: Քերականագիտու-թյան բնագիտությունն այն արտաճարություն է նրանով, որ յերակա-նական վերլուծություն հիմքում դրվում են ստամարանական վերլուծության սկզբունքներ և քերականական կառուցքները դիտվում որպես ստամարանական կառուցքների ուղղագիծ ար-տանշատություններ: Այս շրջանում իշխող ստամարանական բեր-կականներ ներկայացնում է նախկին ուսչիտակրություն-ները ուսիաչական քերականության տարատեսակը (լոգիցիդի մեծությ-յան նույնը կարևոր դեր է խաղում ՅՄԻԻ դ. և ՅԻԱ դ. ստաբիկ կետի իդեալիստական փրիստփաչությունը, նախկապես կանտի և Հնդկի փրիստփաչական-ստամարանական սխառնմանը²:

Նույնիցիդը արտատեսությունն է անուն «Կերականություն» — «Ներմանի»՝ Ա. Տ. Ռեդնիարցիի, Կ. Բեկկերի, Բ. Կ. Ա. Հաչպերի, Մ. Շ. Ա. Հեպրեկի, Թբուսատեսում՝ Ն. Ի. Քրեշի, Վ. Ֆ. Քեյրենկոս:

¹ Հմմտ. А. И. Барзаникин. Элементы сравнительно-истори-ческого метода в индологической лингвистической традиции, ВМ, 1952, № 2, էջ 40-47.

² Այսպես, գերմանիացու Ա. Տ. Ռեդնիարցիի և Ներմանի լեզվում են կանտի կառուցքներն ուսումներ, Կ. Բեկկերի՝ պրոստանդական հնդկի ստամարանական վրա:

³ И. Гершман, Из сравнительно-лингвистической грамматики, 1944, 184.

⁴ Ե. Կ. Ա. Нерсис, Сравнительно-реалистическое обучение, Москва, 1914 IV բարեփոխված և շեղարևակված նրատարակությունը՝ 1927 թ.:

И. И. Греч, Практическая русская грамматика, СПб., 1827
Практичная русская грамматика, Г. СПб., 1827.

⁵ В. Г. Белинский, Основы русской грамматики I, Мос-ва, 1907.

Յ. Յ. Կուզնեցկի՝ Ծրանագրություն՝ Ա. դր. Ասախի՝ և Գանբայում՝
Լանդեր՝. Հայաստանում՝ Խ. Կրոպյակի՝ և ուրիշների աշխատու-
թյուններում

Տարբերում էին տրամաբանական քերականությունների կրկու
տեսակ՝ ընդհանուր և ստանձին ընդհանուր քերականությունների
Ներկանակները, շարունակելով նախկին ընդհանրական (ուսիրյեթ-
ուսյ) քերականությունների տրադիցիան, փորձում էին ստեղծել յու-
րա շեղանների քերականական գերլուծություն համար կիրառելի
սկզբունքներ. ստանձին քերականությունների Ներկանակները դրազ-
գում էին այս կամ այն շեղի քերականության հարցերով՝ կողմնա-
բաշխելով դեպք տրամաբանությունը և Վեժ չափով հիմք ընդունել
յոթ ընդհանուր քերականությունների սկզբունքները

Նորիցիզմը լիովին միատեսակ և միատարր հասանք չէր այն
տարբերում էր Ներկանակի Ներկանակ՝ ըստ այն չափի. թե արտա-
բանական ինչ սխառն է հիմք ընդունվում, ինչ գերաբերումն էր
կա դեպք պատմա-համեմատական լեզվաբանությունը, ինչ ձևով
են դրվում այս կամ այն շեղի կոնկրետ տատանափոխյալ հար-
ցերը։ Այսպես, որոշ Ներկանակներ խոսքի մասերը՝ ստանձնացում-
խմբագրման և սահմանման մեջ հիմք են ընդունում բաների ար-
տասնայնած հասկացությունները, մյուսները՝ յուսերի ֆունկցիան
նախադասության, ՇՄՏ, դասադասության մեջ, ուսանող համար գերլուծ-
ման մեկնություն է հասկացությունը, մյուսների՝ համար՝ պատգու-
թյունը. Այն Ներկանակների կողմին, որոնք կախարդի են համեմա-
տական քերականության ստեղծմանը և նույնիսկ ազգնչ այն ստեղ-
ծողների հարադրների ձևադրման վրա (Նման. Քեյնհարդին),
կան ստանձնափոխներ, որոնք կրում են պատմա-համեմատական
լեզվաբանության սկիզբնայն ազդեցությունը, փորձում ներմուծել
պատմա-համեմատական Ներպատասխան տարրեր. երևույթների
բացատրության մեջ տուր որոշ պատճառակ հիմքեր. ուսանց մաս էլ
որտանի գերլուծական քերականությունը շարունակում է մնալ որ-
պես մի բնագիտություն, որ ոչ մի ստեղծված չունի պատմական և

¹ Н. И. Давидов, Грамматика русского языка, СПб. 1819, Опыт общерациональной грамматики русского языка, СПб. 1852.

² S. de Saussure, Principes de grammaire générale mis à la portée des enfants et propres à servir d'introduction à l'étude des toutes les langues. Paris. 1821.

³ Гагарин, Академический грамматик, 1870.

⁴ Պ. Կրոպյակի, Նախադից, Արկերի լիակատար ժողովածու, V, Երևան, 1948.

Դամկեմտական շեքականությունների հետ ճշգրտարանական որոշ
 շեքականություններ տատանում են զերացականացմամբ: սեփ-
 ժառանգվածով, այլ բնականություններ, չնգնեկարողին, աչքի են
 բեկնում նյութի խոր մերձաձայնում: Վերջիններին նեղիակներին
 հասակ է տվյալ չեզոք ասանձեալատկությունները որոն կարելի
 է խոր կերպով բացատրելու ձգտումը: Այսպես, սրիակ, Բեյինակին
 կրում էր այն սկզբներին, որ այդպիսի չեզան սնի իր նախա-
 քը, իր ոգին, իր սրերները և միայն իրեն հատուկ բույսին ու գեմ-
 քը: որ բնականությունը չեզոքին կանոններ չի տալիս, այլ կա-
 նոնները հատում է չեզոքից: Այս կապակցությունը Բեյինակին քննա-
 դատում է Պրեյի արձևատկությունները, պահանջում չեզոքի
 փաստերի նախակերպի ասանձեալատկություն: Աս մի քայլ էր նոր
 մասիմ քերականությունից զեչի նկարագրական շեքականության
 ասանձեմը և ճշգրտումը արամարանական զերացական սեփեմ-
 ներից: Հասկանալիան է, որ արամարանական շեքականություն-
 ների մյուս նեղիակների նման ասորերկույ ընդհանուր և ասանձ-
 եակի բնականություններ՝ Բեյինակին ընդհանուր բնականության
 սկզբունքները չի գիտում որդևա ասորիարի արամարանական սկզբ-
 բունքներ, այլ փորձում է գրանք իմենկ ասանձին բնականություն-
 ների կրու: Ընդուն ու նրա պատմությունը Բեյինակին սրբարեն
 կապում է այնպիսի չեզոք խորագ ձայնից՝ նրա պատմության
 հետ, չեզան հասնում Ժողովրդի ասանձեալատկությանը: Արա հետ
 միտսին չեզան իր ծայրամար՝ գորգուցմամբ Բեյինակին կարում
 է մասնագրության հետ: նու իր չեզոքական ասանձեալատկությունե-
 րում սուրգ է բաշում գրական չեզոքի, սրանություն չեզոքի և հա-
 մաժողովրդական չեզոքի գոյնարարությունը հարցը: նրա անձան
 հետ է կապում և ռուսաց գրական չեզոքի իմենարի խորի լուսու-
 մը, ասանական գրական չեզոքի ասանձեմուն մեջ Պրեյինի բողապի
 դերի պարգարանումը: Բեյինակին պաշտար է մղել փոխադրյուն-
 ների հարցում կամ ծայրահեղ մարտաբրության տեղեկեցնելի
 գեմ, մեծ բշարություն հատկացրել գիտական տերմինարանու-
 թյան և բնարանության հարցերին:

Բանի որ լեզվիցիմը սիրտին ուրտունջանություն է կան
 Բեյինարդիի և Բեյինակի մաս, որոնք կշանակալից աղղղություն
 են թողել չեզոքանական շեքականական ասանձեմների հետագա

1 В. Г. Белинский, Грамматическое разыскание В. А. Сильсера (рецензия). «Отеч. записки», XI, 1846, с. 100-101.

բախտի գրա, սուտի և սեփեմձեշա ենք նամարամ նրանց մասին առանձին խոսել:

Ա. Ֆ. Բենեճարդին և նրա ընդհանուր-լեզվաբանական ու լեզուականագիտական ուսմունքը.—XIX դ. սկզբներին, եախբան պատճառ-համեմատական լեզվաբանության ձևափոխումը, եախբորդ լեզվաբանական աշխատանքի շարաստեանի ամփոփման և գրանց հիման գրա աշխատանք ընդհանուր նորոգություններ անելու փորձ է կատարում Ա. Ֆ. Բենեճարդին (1769—1829): Նա էլնամ է լեզվի ընդհանուր ուսմունքը գեղարվեստի նախապարհով արտածելու հնարափոխությունից, ընդ որում փաստորեն չիմք է ընդանում հունարենը, լատիներենը և գերմաներենը: Նրա լեզվաբանական ուշխատությունները (սկզբի ուսմունքը, սկզբաբանություն սկզբնական նիժանքները), զգալի ազդեցություն են թողել ոչ միայն առաջին փորձական սամանքների վարդապետն, որքև պատմա-համեմատական լեզվաբանության հիմնադիրներին՝ Ֆ. Բապտի և Վ. Համբոլդտի հարացքների ձևափոխան գրա²: Բենեճարդու դիրքը նրանախյում և Անգլիայում տարածված ընդհանուրական թևախանությունը Ֆրեմաներայում արժատափորելու առաջին փորձն էր: Այսուհի Բենեճարդին լեզվի դիտությունը (ընդհանուր լեզվաբանություն) եախբուցնում է փիլիսոփայական թևախանության նետ:

Բենեճարդին սահմանում է լեզվաբանության 6 բաժին՝ նշյունաբանություն, ասուպարանություն, բառակազմություն, ձևաբանություն, բառադոզորդում (բառերի դասորդման և ինկրատուցման սամանքը) և շարահյուսություն: Այս բաժանումը լայն տարածում է գտնում XIX դ. նրան ևկող լեզվաբանական աշխատություններում՝ ընդունելով դրեթի արագիցիակ բնույթ:

Բենեճարդին արգեն տարրելում է լեզվի ուսումնադրությունը ճարտարակա՝ պատմական և փիլիսոփայական, որոնցից գլխավորը, սակայն, համարում է փիլիսոփայականը. պատմական հայեցակետին են վերաբերում լեզվի ծագման և դարձաբան հարցերը: Բենեճարդին լեզվի ծագումը բացատրում է բանականության պատմանքով, այսինքն՝ չի կարողանում հայեցակետը լեզվի ծագման ինդիվիդուալիստական հայեցակետը: Նա չի կարողանում նախել նաև լեզվի իսկական պատմական ըմբռնմանը՝ լեզվի դարձաբանը:

¹ Ա. Բ. Бенедиктин, Sprachlehre, I Reihe Sprachlehre, II Angewandte Sprachlehre, 1801—1805, Verlagsgründe der Sprachwissenschaft, 1805.

² Նմտ. В. А. Звонимиров, Очерк истории языковедения до XIX века, «Христианство по истории языковедения XIX—XX ввков», Москва, 1956, էր 24.

պատկերացնէրոյ որպէս բնական որքանիցմի կենսական պրոցէսը
էնդուն, ըստ Բեռնհարցու, ունի ծողկման և Նետազոյնութեան շար-
քուններ, հասնելով իր Նաղկմանը՝ այն սկսում է հետադիմել:

Էնդոքրինոսթիզան փխիտօփայտական հայւնցակետը Բեռնհար-
ցու համար նույնն է փխիտօփայտական ընթացակարգի մասին, ըստ
վերջինս, ըստ Երա. զիտութեան է լեզվի բացարձակ ձևերի մասին,
որ ընծում է այն որպէս անարատն պրոցէսը: Էնդոքրինոսթիզա-
յական բնութեան հարցում Բեռնհարցու վրա շարունակում է իշ-
խել անտիկ աշխարհից կնոթ աւտոմատական ըմբռնումը, նա
բնութիւնը կատարում է պարզ՝ ասարեւրից՝ Կուրտերիցս գնպի
ափիչի բարդ միափոխելը՝ վանկը, բարդ, նախադասութիւններ:

Բեռնհարցին բառերի ձևաբանական փերլումնայն հաստատելի-
տանմանում է բուսականներ և բուսաբանականներ, բառա՛իմները ունեն
ձաքուր իմաստ, այսինքն՝ նախաբերութիւններ ըն արտահայտում,
բուսաբանութիւն բառա՛իմներ այն տեսակն է, որ կարմնիս է պարզ
վանկից, այսինքն՝ պարզ բաղաձայնից և պարզ ձայնափոխից:
Ըստարմատներն ու բառա՛իմները, Բեռնհարցու կարծիքով, նա-
խապէս բառ իմաստի ներքո տեսակ են էղել՝ կոլաթական և վե-
րաբերական (նախաբերութիւններ նշանակող), զրանց միաձու-
լումը ափէ է բառերի այժմյան տիպերը:

Սուրբ մասերը Բեռնհարցին տարրերում է Ֆունկցիոնալ-
տրամաբանական ճիմուկերով, այսինքն՝ նկատի ունենալով բառե-
րի հարաբերութիւնը արամաբանական եմֆատիայի (սուրձնկոյի),
սուրտպայի (պրոնդիկատի) և հանդուշի հետ: Տրամաբանական
բուսականն ընտրութեան ընթացակարգն է՝ Բեռնհարցին ա-
ռանձնացնում է և մասերիկներ, այս դեպքում նա կհասի է տեսում,
թէ այժայ մասերիկը փերտիչուց կատարողաներից որի՛ հետ է
կապում իր ֆունկցիոնալ, այսպէս, ըստ Երա՝ նոր և նախորդ-
ները որպէս մասերիկներ կապում են Էմֆատիայի հետ:

Նարմալութեան ուսմանընթացի գարգիցման մի կտրուկ դեռ
է իսաղացել Բեռնհարցու արտահայտած ուշի միտքը, թէ պարզ
նախադասութիւնը այնպէս է հարաբերում բարդ նախադասու-
թիւնը (պարբերութիւն), ինչպէս բարդ պարզ նախադասութիւնը,
այսինքն՝ կարելի է առանձնացնել պարզ նախադասութեան նույն
պիսի տեսակներ, ինչպիսի բուսաբանականներ որ կան: Բեռնհարցու
արտաբանած սկզբունքով Հեռիկոյնը տարրերում է Երկրորդական
նախադասութիւնների 3 տեսակ՝ գոյական, սծական և մակերայ:

1 S. B. A. Herbig, Über die Typik der deutschen Sprache, 1871.

էջ ազնւի ուշ, նախադասութեան անդամների դաստնջի դարգացման հետ կապւած. սկսում են տարբերել ննթակա, ստորագելի, խնցիր, որոշիչ և պարագայական պարզ-երկրորդական նախադասութուններ՝ այն բանի անարգիւյցով, թէ ի՛նչ անցումի ֆունկցիոն են կատարում բառերը պարզ նախադասութեան մեջ՝:

11. Ուկկերի Լեռնականագիտական ուսմունք.— Կ. Քնկկերը այն հիպոթեզներէրէջ մեկն է, որ ցտեմելով գերմանական դասական փիլիսոփայութեան, հատկապէս Կանտի ու Հեգելի ուժեղ ազդեցութեան տակ, փորձում է այդ փիլիսոփայութեան մէջ անց գտած տրամաբանական վերլուծութեան սկզբունքները, սեյափոխել ընթացակարգին վերլուծութեան բնագաղափար: Բնկկերը մի կողմից՝ հանդում է չեղվի և մտածողութեան, ընթակակարգին և տրամաբանական կատեգորիաների դրեթն նույնացմանը. կարծելով, որ հասկացութեան ու գաղտողութեան տրամաբանական հեր միանալով է ընթակակարգին ձեւի հետ. մյուս կողմից՝ դարդադնում է ընդհանրական քրականութեան սկզբունքներէրէր վրա ՚իմեկնուց այն ՚իտորը, թէ բոլոր չեղումներին հատուկ է քնակակարգին կատուցվածքի միևնայն նախակարգնական իրեւալի զարգացումը: Քնրականական կատեգորիաներն ու ձեերը դիտվում են որպէս սիլլեակա ողոս. մտածողութեան կատեգորիաներ ու հեր, որոնք համաձամակնայն բնույթ ունեն: Քերականական վերլուծման ՚իմքում Բնկկերը դնում է տրամաբանական գաղտողութուններէր և հասկացութուններէր վերլուծման սկզբունքներէր՝:

Քնկկերի չեղվարեական հասկացութունն է, ընդ որում սորգաներդմն բառը Քնկկերը ցորձածում է չալն իմաստով. նրա կարծիքով՝ համեն մի սորգանական բան համընդհանուր կլանքի մարմնացորգած տատեմահատկութունն է, կարծես թէ բնութեան մարմնացորգած միայնն՝:

Ոչ ումբանումը նախ՝ բոլոր սորգաներգաները և այդ սորգաներգաների անդամները չեկելով մի ընդհանուր իրեւալի դրեթորումները. կարգութեան և պարգուցման ընդհանրութեան ունեն, երկրորդ սորգաներգան բոլոր առանձնահատկութունները հենց սկզբից սրված են նրա մարմնագորգման սկզբնական իրեւալի մեջ, և սորգաներգան մարմնագորգումը ներքին զարգացում է, ոչ թէ տրուաքին

Նման Յ. Ս. Կивотрадий, «Ключевые вопросы синтаксического предложения», «Вопросы грамматического строя», Москва, 1955, էջ 280—281.

Նախ սեղր. էջ 300.

© К. Ке-Лет, Издательство «Срмач», С.-Петербург, № 4.

բանն Այսպիսով, Բեկկերի որգանիքմի տեսությունը տեղի ունի, դիտական իրադարձում է, բայց որի ամեն մի որգանեական բան նախապես որգանն նպատակի կամ զարգացման իրականացումն է, Այս պրոպից կիրառելով չեղզի նկատմամբ՝ Բեկկերը խոսելու բնագու-նականությունը կապում է խոսքի որգանների հետ, որոնք գործույթ-թյան քրքիր են ստանում շոգեկան գործունեությունում:

Ի՞նչ նատուրալիզմը պատմա-համեմատական լեզվաբանու-թյան էությունացուցիչներն մտնում է առջիմ լեզվական պրոպից որգան բնական ահ ընդհանու համար, ապա Բեկկերի մոտ այն նախնական է լեզուն սրամաշխանական սխեմատիզմի ենթարկե-լուն, լեզվական որգանիքմի առաջացումը Բեկկերի համար մի պրոպից է, որը ընթացում է սխեմատիզմական միտանությունը են-թարկելով է նախնական բաժանումների՝ Բնության գիտաբան-հանասություն համարելով գործունեությունն ու գոյի կամ, որ նրա համար նույնն է, որոնք է մատերիալի նախաստիջունը՝ Բեկկերը սրա արտացոլումը տեսնում է առաջին հերթին իմաստների և հենչունների տարբերության մեջ, վերջիններս էլ իրենց յերթին ենթարկելով են նրանում, ստացված անդամներն էլ՝ նոր էր-կատման և այլն, առաջին հնչյունները բաժանվում են ծաշնաբան-ների և բուրավաշնների և այլն, իմաստները բաժանվում են բա-շնի և գոյականների (գործունեություն և գոյի արտահայտություն-եր), գոյականները իրենց հերթին՝ արտահայտ և կոնկրետ անուն-ներն և այլն, Այսպիսով, մասերի տարբերություններն առաջինը լեզվական սխեման, բայց Բեկկերի, տարբերված է որոնք և մասե-րիալի, գործունեության և գոյի նախնական հանասությունը:

Լեզվի և մտածողությունը կապը Բեկկերը համարում է որգանա-կան անհրատեչություն: Այստեղից մի բայ է մտում միևնու լեզվի ու մտածողության, մտքի (բայ արտացոլում) ու նախնականու-թյան, բայի ու նախնականության կոնկրետացումը, և Բեկկերը կատա-րում է այն բայը: Ըստ նրա՝ սմիտքը և լեզուն ներքնապես նույ-նական են, սմիտքը միայն բայի մեջ է կազմվում ու կատարե-լագործում, որովհետև դպրական հայնցողության տարբերություն-ներն այն ժամանակ են գոտում հանկուցություններ, որը մե-րազմել են հողեկան հայնցողության տարբերություն և բայի մեջ հանկուցումն են մտքի մեջ, Լեզուն, բայ Բեկկերի, լեզվաբանու-թյան մարմնագործումն է, և լեզուն որ մտքի և հանկուցությունն:

¹ Ըստ Բ. Գլինզ, Գիտություն և Կրթությունը լեզու-տեսության մասին հարցում, Բ.Բ. 1917, էջ 67:

² Կ. Գրեկով, ինչպես, էջ 3:

յի նախաբերութիւնները արտահայտում են քերականական հասարկութիւնների մեջ, ուստի և քերականութիւններ հիմք ունի տրամաբանութիւնները Մակայն բոլոր մեղադարդի՝ ըր մտա սարերի հասկացութիւնների հարաբերութիւնների տիպերը մեկ են, և բոլորի նուազ ցոյութիւն ունի մեկ տրամաբանութիւն: Հետևաբար լիզումերը սարքերում են յոյ հնչյունապետ, և երբեքապետ նային են, և սկսար է գոյութիւն ունենա բոլոր յնդուների համար լեկ ընդհանուր քերականութիւն, աչսակից միամասնակ ըրում է որ Բեկերը, հանգնում մտածողութիւն և լեզվի նույնացմանը, նշյունների և իմաստների միջև յոյ մեխանիկական կապ է սեւում: նախորդ քերականութիւնը Բեկերը կշատմում է այն բանում, որ նա էլում է բառից ու սրու կեկերից, որտեղ հարապար լի սարքերէջ մեր, նա չի սարքերում և իմաստը: Մրան հակառակ՝ իր ուսումնքի առաջնութիւններ նա աննում է այն բանում, որ ինքը հաղթահարում է մեկից ունեղած կարծածք և էլում նախադասութիւնից ու նրա իմաստից:

Չնայած իր տեսութիւն իպեայիսական և ոչ-պատմական նի տներնրին՝ Բեկերը չիզի կառուցվածքային վերլուծութիւն իր կզանակներով աղղնց քերականագիտութիւն հետուցա զարդացման վրա: Առանձնապէս կարեւոր պիւ խաղաց նրա ուսումները նախադասութիւն անդամների մտդին, ննյպետ նշի կնք, ժիրուրից Վես նախադասութիւն անդամների ուսումները այժի ընկնող փոփոխութիւնների շէր ենթարկվել: Թուրն ընդունում էին նախադասութիւն կրկու կամ երեք ցիսափոր անդամ, որտեք բուտ կրանց կարմում են սմերկն կարեւորութիւններ, ումանք սրանց ավելացում էին նաև կրկորդական անդամներ՝ ազնյի կամ պակաս տարբերակմամբ: Հայդեր զարդար Գերմանիայում ընդունում էր 4 երկտորդական անդամ՝ (Nebst (ուղից խնդիր), Terminativ (անուղղակի խնդիր), Adjektiv (հմտ. ohne Furcht (սառանց վախի) և Adverb (պարագա-մակրայ): ցերմանական մյուս քերականները նշում էին սովորաբար միայն ստադիկ երկուսը: Attribut (որոշիչ) բանը զորմածում էր որպէս փիլիսոփայական տերմին կամ համարում Prädikat-ի հոմանիշը: Adverbiale (պարագա) բուտը և նախադասութիւնը դեռևս յկար, ընդհանրապէս նախադասութիւն անդամի գազափարը խոսքի մասի զարգափարի հարմարութիւնը գիտում էր որպէս երկորդական և ոչ թի որպէս նրան հաջատար մեծութիւնը:

1. K. BOKHEV հիւ. աչիւ. էջ 285.
 2. Հմտ. E. GILYU հիւ. աչիւ. էջ 111

Նախադասության անդամների արտեմիացման հիմքում Բեկկերը ղենում է շարահյուսական հարաբերությունների 3 տիպերը՝ ստորոգելիական կամ պրեդիկատիվ (prädikatives Satzverhältnis), որոշչային կամ ատրիբուտիվ (attributives Satzverhältnis) և խնդրային կամ սրբեկարիվ (objektives Satzverhältnis): Առաջին երկու հարաբերություններում գոյն է հարաբերվում գործողությանը, երրորդում՝ գործողությանը և նորարկվում գոյնը, ստորագլխական հարաբերությունն արտահայտում է էրկու նույնադասականների միանությունը մեկ մաքրի մեջ, որոշչայինը՝ կոնկրետացնում է գոյականը, խնդրայինը՝ կոնկրետացնում է բալլը: Բեկկերը նախադասության ստանդերի մեջ որդի առումով մացնում է որոշիչ (Attribut-) դասակարգը և արդեն միանգամայն որոշակի, ասված ընդունված առում հասկացնում խնդրի (Objekt) զագագիարին, միանամանակ նա առանձնացնում է խնդրի երկու տեսակ՝ բացառիչ խնդիր (ergänzendes Objekt) և որոշիչ խնդիր (bestimmendes Objekt): որ հիմք է առաջին խնդրիների ու պարագաների նույնադասորդական և որոշիչ խնդրիս արտահայտության հարաբերությանը (Adverbiale) սեփական ներմուծելու համար, կա արտահայտման միջոցների տարբերվում են հորիզոնական և երկողջար խնդրիներ: Պարագայական հարաբերությունները (զգայագայական բառերը) Բեկկերը խմբագրում է բառ դրանի խմբացրին կողմից՝ տարբերելով անդի, ժամանակի, գործողության ևն և այլ տեսակներ: Բայի խնամարձից ևններ Բեկկերը գիտում է ոչ պես հանդուցյ, շնեմիցով իր՝ գերիում հիշվում բառանուսի (կուկաման) սկզբունքի վրա՝ Բեկկերը նախադասության պիսավոր հարաբերությունը համարում է ենթակայի ու ստորոգչայի հարաբերությունը, ապա աստիճանարար նույնադասում յրաջոցիչ անդամների այլ հարաբերություններ, աշխնքի՝ (1) ենթակայի և ստորոգչայի հարաբերություն, (2) ենթակայի ու որոշիչ և ստորոգչայի ու խնդրի հարաբերություն, (3) որոշիչ ու խնդրի (գերբայական գարծնվածի գեպում) և խնդրի ու որոշիչ հարաբերություն, (4) խնդրի ու որոշիչ հարաբերություն (երկրորդական նախադասության ղեպում) և այլն:

Բեկկերի լագիցիդար հնաստացում յայն ըննադասություն է ենթարկվում հոգեբանական ուղղության ներկայացուցիչների հասկացիկ հասկանալի և Պոտերենայի կողմից, որոնց սակայն հասնելով որոշ ծայրահանգության, փաստորեն միտում են բնականություն և արամացություն կապն ընդհանրապես:

Քեկեկերի և Քրիստի բնաբանությանները հաւոյնս գայով իրարմ
է տեղիս ունենում չեղմարտեական գիտության և դպրոցական քե-
րականության միջեւ:

1. ՊԱՏՄԱՆ-ՆԱԽԵՄԱՏԱՍԱԿԱՆ (ԿԵՂՂԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ) ՀԻՄՆԱԲՈՒՄԻՆԻՎ,
ԱԵՂՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԿՐՆՑՑՊՑԻՒՆՆԵՐ

1. ԻՆԵՆՆԻՑԵՆԱԿԱՆ ՆԱՏՈՒՔԻՆԵՐ

Նուամուկան գիտողությաննէր. — Ինչպէս եղև էնք, բնական
գիտությանները բուն դարգացումը ԱՆՆ պարտմ իր կնիքն է
գնում չեղմարտեական ներկայացուցիչների ըմբռնումների և կր-
թառու՞ միթողների վրայ Թինչն ՄԿ դարը բնական գիտությաննէ-
րի կիրառած մեթոդը վերլուծական բնայլ ունէր. Կուսակցատ
փոքրեականն էլայլեր պահանջում էր կիրառել տարբեր բնագաղաւ-
Ն'րը միացեալ մեթոդներ վերլուծությունը դարգորդել համադրու-
թյան հետ. վերացեւն նախկին մեկուսացված բնությունը նիլ
իրերի շեւտպարտության մեծաֆիզիկ մեթոդը նախկինում որոշ
պատմական արդարացում ունէր, ապա այդ մեթոդը այժմ դարգ-
րում է բազմաբաժնույ, կորչեւում է իր պատմական արդարացումը
Հեւտպարտության և ստատիստիկայի մեծ մեթոդը, որը Հեղեւն
անվանում էր բնեւաֆիզիկական. — գրում է կնիքեւր. — որը
գործ ունէր տաղեւոյպէս իրերի հետ. որպէս միտնգամայն պատ-
րաստի ու ավարտում ինչ-որ բաների հետ և որի մնացորդները
սիւնն այժմ էլ դեռ խորապէս նստած են գլուխներում, իր ծամա-
նակին պատմական մեծ արդարացում է ունեցել. Պէտք էր իրերը
հետադարձել. նախքան հնարաւոր էր մեծաբնէն պրոցեսների հե-
տադրումներ: Հարկեւոր է նախ գիտենայ, թէ ինչ բան է ազլայ
իրը. որպէսզի հնարաւոր լինի գրադիւն այն փոփոխությաններով,
որոնք նրանում տեղի են ունենում: Այնպէս էր ընթանում բանը
բնական գիտությանները մեզ Հին մեւաֆիզիկան, որ իրերն ա-
վարտում բաներ է համարում, ծագեց բնագիտությանից, որը
բնութրում էր այդ մեղույ և կենդանի իրերը որպէս ավարտված
իրեր: Ըսկ կրք առանձին իրերի այդ ստատիստիստիկայնէն այնքան
ստալ շարմեց, որ կարելի էր նոր վճռական քալլ աւելն դնակի
ստալ, այսինքն՝ մեծաբնէն այն փոփոխությանների սրտամասիկ
հետադրումները, որոնց ենթարկվում են այդ իրերը բնության մէջ,
այն ծամանակ ետև փիլիսոփայական բնագաղաւտում հեղեց հին

մնասֆրզիկայի մահճան ժամբու Եզ իրար. մինչև վերջին դարի չ՝ 1711 զարի Կ. Զ.) զախճանի քննարհատութիւնը աստիճանաբար Եւրոպայի գիտութիւնն էր, այսպիսով իրերի գիտութիւնն, իսկ զարթում նա դարձաւ Լուսին Կարգաւորող գիտութիւնն, պրոպեդեանի, այս իրերի մագանն ու գորգոցման և այն կատարակցութիւնն գիտութիւնն, որ բնութիւնն այս պրոպեդեանիքը միտցնում է որպէս ի մէջ սոցիալիզմի:

Եւսկան գիտութիւններն սարքերը բնագաղտաներում նշանի կատարակներ Լոնդոնիքէ, էր ոչ միայն այս նշանի գիտակցութիւնն, այլև Երևանիքներն միջև ասիլիք խոր՝ մագումարանական-պատանական կատար արաներն: Կրանով սխալ մագումարն ոչ նում է ոչ միայն պրոպեդեան կատարակում նշանիք խմբագրելու, այլև այն բացատրելու, պատանականներն հիմնագրելու, սարքեր իրերի միջև Եզա՞մ ժամագումարանական կատար աստիճանները որոշելու միջոց: Կատարակում նշանիք գիտակցութիւնն և պատանական գորգացումն ու փոխհարարութիւնն արդէն, մի կարևոր միջոց կա՞ն ճամնամատութիւնը, և ճամնամատական մէջոգր լայն հիմքեր է գցում սարքեր գիտութիւններն մէջ. ճանդան են զայն օնամնմուտական միջոցի սարքեր անաստմիայն, կիմաստարայիք (հոսիներմներ), կենդանիներն և յուշերի աշխարհագրութիւնն մեջ (շիտական Երզնկիքիքիաներ և ճամնագար յորգութիւններ 1711 գ. կեօրք սկսում), աստմատակ ֆրզիկակնն ու յարարմագրութիւնն մեջ (Հոսմրզիքի):

Համեմատական միջոցք թուանցելով լեզվարանութիւնն մէջ նշանագրում է մի ասիլիք Լուսին Թատան. ճամնամատական լեզվարանութիւնն ցարգացումն հենց սկզբից լեզվարաններն տարբերութիւն լին պետք բնական գիտութիւններն մեջ կիրառելի պատանակարանն ու ճամնամատութիւնն և լեզվարանութիւնն մեջ կիրառելի պատանակարանն ճամնամատութիւնն միջև նշանը ճամար լեզուն բնութիւնն նայնպիսի սունդմագրութիւնն է, ինչպէս բնական արգաւիթներն Լեզվի հետագիտութիւնն մեջ այս նաստարայիքը գրստորմում է ոչ միայն ֆրզիք Բուպի և մասանք Թասիքի մաս, այլև որոշ շարիքը արտասանելովում Հոսմրզիքի ու մշտաներն մաս, որոնք ճամնարքն են գիտում ոչնչով արգաւիթն արտասանութիւնը (փոխարանարար): Իսկայն նաստարայիքն այս շրջանում զեն իրք հիմքեր ին նեանի, որոշ արտասանութիւն:

1 Կ. Թատան, Զ. Կեօրք, Թատան Կ. Զ. 1850, էջ 407—408.
2 Զ. Թատան, Թատան, Կատարակ, Թատան, 1857, էջ 108.

Քյունները գեւեռ կերտուում են ոչ թէ սկզբունքային հետեւողակա-
նությանը, այլ մեխանիկական օճգափոխումը, որոշ դեպքերում՝
նաև փոխարկրաբար:

Պատմա-համեմատական լեզվաբանությունը հակադրվեց հին
մետաֆիզիկական լեզվաբանությանը, հին տրամաբանական քե-
րականությունը՝ երա սոց սկադոսիստիկային ու կամայականու-
թյանը՝ (էնոզլա): Պատմա-համեմատական մեթոդի զարգացումը
եղանակում էր սխալեկոտիկայի նույնանակ լեզվաբանության մեջ,
լեզվի նկատմամբ պատմական հուշագրի արձատյափոխում: Այս
բանն էլ հենց եկատի ուեր էնգելսը, երբ հակադրում է հին տրա-
մաբանական քերականությունը պատմական քերականությունը,
պատմա-համեմատական մեթոդը համարում XIX դ. լեզվաբա-
նության գլխավոր եզրուումը: «...Մեքական լեզվի բառամեքերը
ու մեքը, գրում է նու, հասկանալի է գտնում միայն այն դեպ-
քում, երբ ուսումնասիրում է գրա ծագումը և ստափնուական
գորգացումը. իսկ այդ հնարումը չէ, էթն եկատի շեն ասնվում
՝ ասլին՝ այդ լեզվի սեփական մեքած մեքը և էրկոտը՝ երա ցե
զանից կենդանի և մեքած լեզուները »:

Ծրանց Բուպլ.—Պետեւ Էրտաասարդ հուսակում Ծրանց Բուպ-
լար (1791 — 1867) Փարիզում գրույում է սունկերիտի ուսումնա-
սիրությունը, որը հետագայում մեծապես ոգևում է երան լեզվա-
բանական աշխատանքում: Բուպլի առաջին աշխատությունը, որի
հեջ համեմատական դիսպոթիզունները համար նա սցուագրծում
է սանկերիտից մեքը բերում իր դիտելիքները, սնանկերիտի խո-
նարուման սխալեմը հուսուկանի, լատինականը, պարսկականը և
գերմանականը համեմատությունը աշխատությունն էր (Վինդիշմա-
նի տապարունով): Այս աշխատությունը առաջին լարը փորմնորդ
մեքն էր, որի մեջ հեջինակը նպատակ էր գրել լեզուների բեր-
կանական մեքերի (խոնարհուման սխալեմը) համեմատության մի-
ջոցում երեան հանել երանց ծագումն ընդհանրությունը, երանց
ենախնական գիմանկը: Աշխատության 2-րդ մուայը գրուցեցնում
էին Բուպլի՝ սնանկերիտից կատարած թարգմանությունները:

1833 1852 թթ. լույս են տեսում Ծրանց Բուպլի սնան-
կերիտի, զենգի, հուսարևի, լատինների, լիտվերենի, հին սլա-

¹ Ֆ. Էնգելս, Անտի-Դյուրինգ, Երևան, 1932, էջ 410 411.

Fr. Hepp, Über das Conjugationssystem der Slavischen Sprache
im Vergleichung mit jenem der germanischen, litauischen und
gotischen Sprache, Frankfurt a. M., 1811.

վոներենի, գոթերենի և գերմաներենի համեմատական քերականությունը չմեծազիր հատորները վեց պրակով¹։ Երկրորդ վերածնունդի հրատարակության մեջ (1857—1861) այս լեզուների թվի վրա Բուպե ազելացնում է հաշիւներ՝ այն համարելով Խրանական լեզու և նրա տեղեր տեղափոխելով բանասիրտ (ավետարանի լեզվից) հետո, այս հարցում նա հենվում է Հ. Պատերմանի, է. Կեֆերախի, Ծ. Վիլդերմանի, Ի. Կոչերի ազդեցության ներքինների վրա։

Բուպեի այս աշխատությունը հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականության սիտեմատիկ շարադրուքի առաջին փորձն էր Աշխատության կատարողների և նյութի սխառտմանը բուժող կատարված էր մասնական սովորական զորոնական-տեխնիկական քերականությունների սրինակով։ Բուպեի ուշադրության կենտրոնում է գտնվում ձևաբանությունը, որն արդենցնում է 1-ին հատորի մեծ մասը և 2-րդ ու 3-րդ հատորները։ 1-ին հատորում որպես յուրատեսակ հնչյունաբանական ներածություն արվում են սեպտիմասիթի լեզուների այբուբենները և հնչյունների արտասանությունը (օրերի և հնչյունների սիտեմա անվան առկ), ընդ որում Բուպեի համար չի տարբերում հնչյունը և տառը։ Այս ներածությունից հետո Բուպեի բնում է ձևաբանական հետազոտությունները։ 1-ին հատորում՝ «Երկրամասերի մասին» և «Հնդկների կազմությունը», 2-րդ հատորում՝ «Անտիկանները», «Փոփոխանները», «Գերակուները», «Գերականական մակրայները», «Բաշը», 3-րդ հատորում՝ «Բաշը (վերջը)» և «Բանակազմությունը»։

Բուպեի ուշադրությունը չեն վրդաբուծում ետև հնդեւրոպական այն լեզուները, որտեղ մասին նա հնարավորություն չի ունենում խոսելու իր «Համեմատական քերականության մեջ» նա առանձին հոդվածներ է նվիրում հին պրուսերենին և ալբաներենին² խոսելով այդ լեզուների հնդեւրոպական լեզուաբանության պատկա-

¹ Fr. Bopp, Vergleichendes Grammatik des Sanscrits, Zend, Griechischen, Latiniſchen, Titanisſchen, Arabiſchen, Hebräiſchen und Jentiſchen, Berlin, I. Th. 1816—1852 (II 1-ր. 1837—1840, III 1-ր. 1848—1870)։ Աշխատության քրանսերեն թարգմանությունը կատարվել է Մ. Երևանի հոգևոր և յուրա է տեսել 1960—1974 թթ.՝ Բուպեի հայապետների մանրամասն բնութագրով հանդերձ։ Անգլերեն թարգմանությունը կատարել է Ռ. Իսովիկը։

² Fr. Bopp, Über die Sprache der alten Preussen in ihren verwandtschaftlichen Beziehungen, Berlin 1851. Über die albanesishe in seinen verwandtschaftlichen Beziehungen, ADAW, 1854—1855.

Լեզվտրանսկրիպտն սրատմութիան յարտոցը չբրանի թեևությունը զոչոյ տփեց, թէ չեզվարանեկն ինչպէ՛ս քաջ-առ-քաջը հասան Նեղերտպական լեզուների զեղանկցութիան ցաղափարին և ինչպէ՛ս սկսեցին հասկանալ, որ թերականակած ընդհանրութիւնները լեզուների զեզվարանութիան միակ հասկառութ ազապուշցե են: Յր. Քուպր ասաջին Նեղիեակն էր, որ աշղ գազափարիւեթի մարմնազորման համար անհրաժեշտ էլանթ տփեց լեզվարանութիան սրատմութիանը մատուցած նրա ծառայութիւնն այն էր, որ եւս ասաջինը ի մի հաջարեց ու սրտեմտութեց Նեղերտպական լեզուների բերականակած չեզվարանութիւնը փաստեցր, և տեղիտեղիտեղն ազապուշցե աշղ լեզուների ծագումտրանսկրիպտն կապր:

Մեկայն Քուպր իր ծածանակի թեւեղե էր և յաս բանեղ գեղ գտնեղում էր տրանսկրիպտն ընթականութիան պատկերացումները չբրանեղում: Իր Նեատարանութիան գլխաւոր նպատակը նա տեսում էր ոչ թէ սրատմ համեմատական սեթեղի կիրառման աղաքին հարող սթիւակները տալու, այլ Նեղերտպական ընթականական ձևերի ծագումը բացատրելու, ընթականական ձևերի և տրանսկրիպտն կատեղորթիւնի սկզբիական համարատարանութիւնը բացատրելու մէջ: «Քուպր հարեաղարեղ համեմատական ընթականութիւնը Նեղերտպական լեզուն բացատրելու որոնողանների մէջ, ինչպէս որ Քրիտառափոր Առլումբուր հայտնադործեց իմերթեան՝ Հեղկաստանի Բանապարհը որոնեղիս» (Մեյէ)¹:

Քուպր էմպրիկ գիտնակաէ է. նա տեսական յիշխառառանակաէ յայն ընդհանրացումներ չի կատարում, իր հաջարած փաստերից անհրաժեշտ եզրակացութիւններ չի տեսում: Իր աշխատանքանների մէջ տեսական հարցերը նա համեմատարար անկաղ է շարափում և այն էլ ստակց ինքնորոշութիւն: Քուպրի էմպրիկը կշանտարում է մի հարիս, էր պատմա համեմատական լեզվարանութիւնը իր արտեղին բայցին է տեսում և էր գեղեւ նոր և և փաստեր կտեսակոթում հարապա եզրակացութիւնների համար:

Այն հանգամանքը, որ Քուպր հետեում էր գրական փաստերին և որոշութում փաստերի մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնը, անէր իսկ իր գրական կողմերը: Ծրամարանական տարիանալիս տական ընթականութիւնի վերաջական տխմաներին և լեզվարանական փաստարարի հայնցողականութիւնը, որանը լեզվարա-

¹ А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейского языка, М.—Л., 1938, էջ 440.

և.թյուր կանգեկցիւ էին փակուցու առջև, Բուպար հակադրում է թարս փաստերի հասանքը, այդ փաստերի համարման ու դասակարգման աշխատանքը, լեզվական փաստերը այս նոր բնագավառում աշխատանքի անասնմանափայն հնարագորութիւններ էին ստեղծում և հիմք տալիս նեոսոցալ յայն բեղնակերպումների յամառ: Ահա թե ինչու այս բնագավառը դրազնց լեզվարանների մի բուն սերնդի թուշուցող ուշադրութիւնը:

Ուսկայն Բուպարի Լմայրիքումը նեղ Լմայրիքում էր կուտակելով նոր փաստեր՝ Բուպար շարունակում էր առաջնորդէն հին պապափորներու: Եր իսկ փաստերից յկարողանայով անհրաժեշտ ելարակացութիւններ տեւել, շնորոշանալով ստեղծել հետագա աշխատանքի մեթոդաբանական հիմք և սրահէն աշխատանքի տեւական ճիշտ ուղեցուցչ՝ Բուպար յարիտափում էր իր փաստերի թէջ, բազարար յափով յիր գիտակցում իր արածի տուտննահասակութիւնները և իր կիրառած մեթոդը: Այս բանն էլ նուայրուում է յիրայումների՝ եղած փաստերի յուտարանութիւն մեջ, սրտանների զուտ բաց անում այս կամ այն յեղկի յեղակցական բնույթը սրտչելու հարցումը Պատանական չէ, որ Բուպար փորձում էր տպագրուցել այնպիսի յեղանները նեղնորպական բնույթը, որոնք այդպիսին չէին:

Բուպարի յեղգարանական-քերականագիտական հայադրները ձեւագործել են բնական գիտութիւնների մեջ Լմայրիքումը շատագրովնելու պայմաններում: Բուպար յեղգին մուտնում է այնպեւ, ինչպեւ բնական գիտութիւն տերկայացուցիչը՝ իր ուտումնագիտութիւն տարկուցին:

Բուպարի համար յեղումները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ բնութիւնարգանական մարմիններ (organische Naturskörper) նրանց դարգադումը ենթակու: Է կույն սրենքներին, ինչ բնական մշտա մայրմիներին դարգացումը, լեզվի կշանքը Բուպար պիտում է որպեւ սրգանական գիտակից էակի կշանք, կակ, որն դարգացումը տեղի է ունենում ներքին կենսական սկզբունքի ուժով, ճէկունները, - դրում է Բուպար, - պեւք է դիտվեն որպեւ բնութիւն արգանական մարմիններ, որոնք կազմվում են որոշակի սրենքներով, զարգանում իրենց մեջ ունեցած ենքրին կենսական սկզբունքի ուժով և Մտտ ուտարնակարար մահանում, յնգ որում, դարգարելով իրենք իրենց հասկանալուց, սկզբնական իմաստապար, բայց հետո առաջնումնարար պիլիք շուտ արտաքին զանգգածի գերածդած անդամներն ու ձեւերը դեն են նետում, աղափաղում (verlömmeln)

կամ չուրաշանում, աշխնքն՝ կիրառում այնպիսի նպատակներին, որոնց նամար իրենց ծագմամբ չեն նախատեսված»¹։

Բուպպր որսկական տարբերություն չի դեռում բնական արգանիդներին կշանքը կառավարող սրենքների և լեյուսների կշանքն ու փոխհարաբերությունը որոշող օրենքների միջև։ Ընդպես օր բնական որսանիցմների կշանքը բեթանում է ֆիդիկական, մեխանիկական և ֆիդիդիդիկական գործունեների ներգործությունը առեց, ոչնպես էլ լեյուսներն ունեն իրենց «ֆիդիկական» ու «ֆիդիդիդիդիկական» իրենց գոյություն «ֆիդիկական» և «մեխանիկական» սրենքները։ Պատահական չէ, որ Բուպպր համար է սխմում բնական գիտությունների գծանագից ասեպատ տերմիններին ու բնութագրումներին. խոսում լեզուների սկյանքիս և սմանվանս մասին։ Իր «Համեմատական յերթանունություն» նպատակները բնութագրելով՝ Բուպպր գրում է. «Այս գրքում ես նպատակ ունեմ ասելու փրեմագրում եշված լեզուների արգանիդի բոլոր շեղակցական դեպքերն ընդգրկող համեմատական նկարագրությունը. նրանց ֆիդիկական ու մեխանիկական օրենքների և բերականական նարարություններ արտահայտող մեներ ասարացման ուսումնասիրությունը»։ Լեզվի «ֆիդիկական» և «մեխանիկական» սրենքների անվան տակ Բուպպր նուսկանում է ճեղակից լեզուների համեմատող բաների ներլուսական համապատասխանությունները և գերբալորություններին «ծանրություն» ու «թեթևություն» (բնականին կոչիս... Silbengewicht) հարարություններ արմանների հետ Բուպպր նպատակ է դեռում լեզվաբանությունը դարձնել նույնպիսի դեռություններ. ինչպիսին անասումիան, ֆիդիկան և այլ բնական գիտություններն են. այն պետք է օրենքներ բացահայտի և ապացուցենը տաւ լեզվական երևույթների բնություն մեք Բուպպն ակնհայտ մեխանիցիդմ է հանդես բերում. էմպիրիզմն ու մեխանիցիզմն հասցնում են այն բանին. որ նա իր ուշագրությունը կենարոնսդնում է յոկ արտաքին փաստերի վրա. չի խոսում թեևարկվող մեքանական երևույթների իմաստային արժեքի ու գործածության մասին։ Նա թեղաներապես ուշագրություն չի դարձնում լեզուների ներքին իմաստային կողմին, իմաստաբանական ու շարժչուսական հարցերին։

Բուպպի նատուրալիզմը բացահայտ է դառնում արդեն սիանակրտի խոնարհման սիսեմիցն հետո գրված գործերում։ Գրքին

¹ F. C. Bailey, *Vocalismus*, Berlin, 1890, էջ 10.

Կերամանական ընթացակարգի և զբաղմունքի (1827 թ.) նա
կլում է. որ գերակատեթյունը բարձր. գիտական իմաստով պետք
է լեզվի պատմության ու բնականագիտության (Naturbeschrei-
bung) լինի և որ առանձնապես պետք է օրնագրամտորեն (natur-
historisch) քննի այն սրենքերը, որոնցով անդի է ունենում
լեզվի բզրկացումը. բայց այսուհետև վերածնունդը ։

Լեզուների միաբանական զտակարգման հարցում Բուպը
հենվում է Նյեդերլանդի վրա՝ տարբերելով 1) լեզուներ առանց
խնկանի արմատների և ընթացակարգի, 2) լեզուներ միաբանի
բույսակուն ու գերակատեթյուն արմատներով, որոնց միացումով
ստեղծվում են բառերը՝ իրենց ընթացակարգով՝ մեկուկ համարձակ
(հնդեուրոպական լեզուները և 3) լեզուներ ճիշդանկ-եռարարա-
ծույն բույսակուն արմատներով (սեմական լեզուները)։

Բուպը չի կարողանում մինչև վերջ հաղթահարել նախորդ
չրքունի ոչ-պատմական, մեթաֆիզիկական հարցերը լեզվի նկատ-
մամբ ճիշտ է, նա խոսում է ընթացակարգի մեկուկ ժազման մա-
սին, ընդունում հնդեուրոպական և ընթացակարգի մեկուկ փոփոխ-
անությունը, բայց լիակատար պատմականություն չի հասնում։
Հնդեուրոպական տեղա լեզուների բոլոր համեմատային փաստերը
երա համար ետեղական օրգանական մեկուկ բաշխման ար-
դյունք են։ Բուպը փաստորեն մտածնում է հնդհարթու ձեռ-
կերպած հայագրքը. թե լեզուն հունենելով իր ժազմաներ՝ սկսում է
հնապիմելի նրա համար ժազմումով սկզբնական և ներս միաժա-
մանակ ետև կատարյալն է։

Բուպի կարգիցով՝ հնդեուրոպական լեզուների ընթացակարգի
մեկուկ ժազման հարցի քննությունը հարավորություն է առիթ
պարզել ընթացակարգի մեկուկ ժազման ցողունից ընդհանրա-
պես լեզվի ընթացակարգի մեկուկ համարմամբ ժազմել են
լեզվի պարզացման օրգանական շրջանում՝ անկախ արմատների
կցման հանապարհով Այդ հանապարհով են ժազմել հնդեուրոպա-
կան թերական մեկուկ Այդ շրջանում ընթացակարգի մեկուկ լի-
զին համարպատասխանել են տրամաբանական կատեղորիաներին։

Լեզուների հետագա պատմությունը, ըստ Բուպի, հասնում
է բառերի կազմության սկզբնական թափանցիկության մթազրի-
մանը, բայց կազմության մեկ անկա տրամաբանական հատակ

¹ Զմեռ Bellner Jahrbuch für Wissenschaft Kritik, 1827, էջ 391
խոյնը ան- անանին գրքով է. Երբք. Vocalismus... Berlin, 1830,
էջ 37.

հարթությունները բողբոջներ, սկզբնական ձևերի բաշխումներ, Բուպի կարծիքով՝ Վեդերոպական լեզուների կրած վտանգությունները ասանում են սեպի բաշխում և անկում:

Այս աշխատությունների մեջ Բուպը չի նախատեսում ոչ Վեդերոպական լեզուների պատմական բարդ ուղու պարզաբանումը, ոչ էլ սեզակից լեզուների փոխհարաբերություն ու ցեղակցության ուստիճանի իրական պատկերի բացահայտումը. ձիւռն է, իր սշտմանատական բնութհանությունն մեջ նա հանդես բերելով ազնի լայն հարկադրում, 3 կարևոր ինգիտ է սուսբ բաշխում, բայց դրանք լուծում է իրատ նկատիտ կերպով. դրանք են՝ 1) քննարկիտ Վեդերոպական լեզուների ցնդակցական բնդանուտ դժերի չիակուտար նկարագրությունը, 2) նրանց սֆիզիկական և մեխանիկական սրկեքներն ուստմնասիրությունը և 3) սերականական ձևերի ժողովան բացատրությունը: Բուպը փաստարկն ուղարտությունը կենտրոնացնում է հրորդի վրա:

Վեդերոպական լեզուների սերակուսական (ձևաբանական) ձևերի վերլուծության բազայն: մեթոդը՝ Նալուի է կցականություն (ազդուտիտացիայի) մեթոդ անվամբ: Ինչպես տեսանք, Բուպն այն համոզմանն է, որ բառերի սերականական ձևերը կազմակերպվել են ուղղանկան շրջանում՝ անկախ սրմանների կցման ձանտարկուտի կատ նրա՝ նամեմատություն միջոցով կարելի է հասնել այդ նախնական ուղղանկան սրմանին և դրանով իսկ՝ սերականական ձևերի վերլուծության և նրանց ձագման անմիջական բացատրության հնարավորությունն սուկցնել: Այս պատմանով էլ, իր գլխավոր նպատակը համարելով՝ նկնդուական սերականական ձևերի ձագման բացատրությունը, Բուպը բաշխան և անվանական ձևերը փորձում է հանդիլել նախկին սեկտայն տրմաններին, Բայնի և անուններին մնարանկան կարմիլները նա համեմատում է զանազան անկախ տրմանների հետ՝ վերցիներն ու համարելով այդ կազմիլներն ազդուտը՝ նատագա ձագմությունը և սրդանական ձևերի մթագնումը: Բուպի վերլուծությունն այն մեթոդը հեկում է ազդուտիտական-տրմանական սերականությունն պատկերացումների, սեմական լեզվաբանությունն մեջ իշխող մեկնարանությունների ու գաղտվարների և նեղական սերականական տրագիցիային վրա:

Ազդուտիտական-տրմանարանական սերականություն և սեմական լեզվաբանությունն պատկերացումների ազդուտությունը աստեմնական էրևան է գալիս բայական ձևերի ձագման մեկնա-

Վննց սյդ ձեռքի Ի. Ենչդք ԿՆՈՆԱ ԱՎՄ Գ. Եզրուգործեյ էր սյդ տամուները հոնեակաե բայի կազմությանը բացատրելո: Դամարս ԱՄՄ գարում այս սկզբուները ասորածղած էր հոյանգական ֆիլոլոգիների շրջանում: Այս բացատրությանը շատ լայն համարկնամ էր բայի կազմության մասին Բուպպի ունեցած պատկերացումների հետ: Բայական զիմացին վերջավորությունները կապելով նախկին ակնական դերանունների հետ՝ գրանոյ իսկ նա զիմային վերջավորությունները բխեցնում էր սուրջնկա արտահայտող տարրերից:

Նեղկական քերականության ազդեցությանը նկատում է նեղերուպական արմատների սկզբնական մուսթի բուրգլան բոլորածան մեր Բուպպի կարթերով նեղերուպական բառերը կազմվել են սկզբնական միազանկ արմատներից: Այն ղնպրում, երբ արմատ համարվող տարրերը միանում են յն, Բուպպի գրանը զիտում է կամ որպես կրկնության, կամ որպես ատակցման արդյունք:

Քուպպ տարրերում է միազանկ արմատների արդյունքում՝ յբայական արմատներ, որոնցից ծագում են բայերն ու անունները, և օղերակական արմատներն, որոնց արտահայտած ղերակականան իմաստը ավելի կամ պակաս թարգման ձևով առկա է նաև նախդրների, շուղկապների և մուսնիկների մեր Այս արմատով Բուպպի առարկում է նեղկական ղերակականներն, որոնք բոլոր կարգի բառերը բխեցնում են բուրական արմատներից. նրա կարթերով՝ ղերակականները նախավոր յլ հանգեցնել բայական արմատներին ոչ կազմությանը և ոչ էլ իմաստով:

Ոթն քրայական արմատներն հիմք են տվել էյութական իմաստ ունեցող բառերի ծագման, սուրս օղերակական արմատներն հիմք են տվել ոչ էյութական իմաստ ունեցող բառերի և վերջավորությունների ծագման համար:

Միևնույն կցականության սկզբունքով է Քուպպ բացատրում նաև բայական ոչ կարգի կազմիչների և հոլովական վերջավորությունների ծագումը: Այսպես, նեղերուպական ղերակների ղ-ի կազմիչը սանակրիտական ապառնիի -SVE. կազմիչի ղ-ի հետ միասին նա հանգեցնում է : Երանկանալս արմատին, ղերմանական թայլ բայերի անգլայի (իբլի-օրում-ի) ղները (հիմա- գթթ. ԴԱՏ՝ԱՆ սֆրիկէլս բայից, ձգ. 1. nisi-ia, 2. nasi-clés, 3. nasi-ia, հոպն. 1. nisi-cléum, 2. nasi-cléup, 3. nasi-cléum, ղերմ. marchen ասանէլս բայից ձգ. 1. mach-ia, 2. mach-test, 3. mach-te, հոպն. 1. mach-ten, 2. mach-tet, 3. mach-

• ԸՄՄՈ. H. Heilbrück, Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, 1-5e Aufl., 1919, էջ 28 29:

ԱՈՈՒ՝ գանձելու բայի ձևերից (նման. ինն սաքս. ԱԵԸԱԸ Ժամանակ էինք, գերմ. ԱՈՈՈ Ժամանակ էինք) և այլն: Հորոպական վերջավորությունների մեջ Բուպպը փորձում է բացատրել ինն սպերմեոսոսկան սրբատեսերը:

Բուպպի կիրառած կցականություն սկզբունքը ցնանառելու նամար հարկագոր է նկատի առնել հետևյալը. 1) Կնդերոպական բերականական ձևերի ծագումը բացատրելիս. Բուպպը բավարար պատմականություն և երկույթների ժամանակագրական բարդանակ կարողություն հանդես չի բերում. նա միատեսակ մտածում է հանդես բերում բույր ղևպերի նկատմամբ՝ կցականություն սկզբունքով բացատրելով և՛ այն փաստերը, որոնք Կնդերոպական բույր ղևպերի համար ընդհանուր են և որոնց բացատրությունը վերաբերում է Կնդերոպական հիմնադրված լեզվական ձևերի մեկնությունը (նման. բայական գիտնային վերլուծությունները), և՛ այն փաստերը, որոնք մասնակի բնույթ ունեն և վերաբերում են հնդերոպական լեզուների այս կամ այն խմբին, և՛ այն փաստերը, որոնք Կնդերոպական այս կամ այն լեզվի նուրազոյացումներն են: Բուպպը նախատար հետազոտություն է ցուցաբերում այս բույր փաստերի նկատմամբ: 2) Նա բավարար հասակությունը չի պատկերացնում համեմատելով լեզուների ցեղակցական փոխհարաբերությունը առտիճանները և այդ հարցին առանձին կարծրություն չի տալիս: Իր առաջին ախտաբանության մեջ Բուպպը նախատարապես ընդունելի է նամարում և՛ այն վարկածը, որ Կնդերոպական լեզուները ծագել են սանկրիտից, և՛ այն վարկածը, որ նրանք սանկրիտի հետ միասին ծագում են մի ընդհանուր նախորդից. համեմատությունը ընթացում Բուպպը բույր մյուս լեզուների վերլուծությունը կատարում է սանկրիտի նկատմամբ հարցադրում միջոցով: 3) Համեմատելով ձևերի վերջնական ծագման բացատրությունը կարող էր լինել համեմատական քերականություն վերջին թույլը. բայց ոչ առաջինը. մինչդեռ Բուպպը իր հետազոտությունն սկսում է հենց այդ հարցից. Հետագայում լեզվաբանները գնում են ոչ միայն առանձին լեզուների երազոյացումների ծագման հարցը, այլև փորձում բացատրել Կնդերոպական ընդհանուր ձևերի ծագման հարցը. բայց այդ առում են մի էպոխայում, երբ Կնդերոպական լեզուների փոխհարաբերությունները միմյանց և այլ լեզուների հետ ուսումնասիրված են բավարար մասնականությունը: 4) Բուպպի կիրառած մեթոդը սրու ղևպերում դրական արդյունքներ է տալիս, և Կնդերոպական

չնդունելի շատ հետադարձողներ բնորոշում են նրա այս կամ այն գյուղացիքը, աչապես, զերմանական շնորհների համեմատական չն քանակության մասնագետները, Կրիմից սկսած, ընդգրկում են Քուլլ քաղաքի խոնարհման ձևերի առաջացման բուսաբան գործընթացը, չափանշանները՝ չափանշան անցյալի ծագման բուսաբան անտիկոններ և այլն, անհավանական չէ, Քուլլի կարծիքը հետադարձողների բաշխման գնահատման վերաբերյալ հարցումները մասին և այլն: 3) Իր հետադարձության բնագրում Քուլլը չի պահպանում նկարագրական (բնու հույզի՝ օրակերի) համապատասխանությունների խոստով որին աշխարհագրական սկզբունքը: Եւ համեմատությունները կատարում է ամենի շուտ արտաքին նմանությունների և կառուցակա մասնակցման նիւթն գրաւ, քան որոշակի սկզբունքների կիրառումը, այսպես, նմանական որոշումների առթիւս է կազմելը Քուլլը բնութեղում է չ-ից, ինչպես այլ բաշխի կազմելը, որա համար եւ որինակ է բերում սլափ-հանան չ ն, որ արտադրում է նին չ-ը, սուսնց պայմանների նշանակ՝ Քուլլը միեւնոյն չ-ի հետ է համեմատում հայերեն հայտնական և խոնարհման ամենարագման գերազանցություններ:

Ենչպես տեսանք, Քուլլը, չնդունելը գետնից սրպես բնական սրգանիդներ, խոսում էր նրանց մեջ գործող սֆիդիկակակես և օմիտանիկակակես սրկնիկի մասին: Քունը որ այս անտեսների տակ հույզը նկատի ունի նշանակական կողմը, տպա թվում է, թե եւ ակտը է հետեղականերն անցկացնելը նկարագրական համապատասխանություններն արեւաշափականության սկզբունքը: Ասկայն այդ աղբյուր չէ Քուլլը, սեղաշա, նկատում է, որ ճեղակիւ չնդունելի բառերը համեմատակերտ անկա են սֆիդիկակակես արեւաշափ համապատասխանություններ, բաշխ չի կարողանում նկատագրություն բնագրում սրտից դրանից, պարզել դրան ատկայության մարդիտ պայմանները և կիրառել այլ գեղերի նկատումներ: Եւ ինքը շատ համոզի Քուլլ է սալիտ կամայական մեկնարանություններ, փաստերը ներմարեղում կցակակության սկզբունքին, բաղմաթիվ չնդունելը ու բաշխություններ նշում: Իրանից էլ պետք է բացատրել չնդունելի բնույթն, ու փոխաբար կությունները և բառերի ծագումը որոշելու հարցում նրա զուցարեղած կամայականությունները և Քուլլ արված անհնարությունները: Քուլլը չի հասնում նաև հետադարձական հերթադարձությունների բնույթն ու ծագումը հզորիտ բացատրությունը, Հերթադարձությունների սխառնը նա փորձում է բացատրել գերազանցություն:

ներքի և արմատների վանկաշին-հեղյուսնական կառուցվածքի փոխ-
 Հարաբերությունը որոշուց «մեխանիկական» զրկնքներով: Հետ-
 նրա՝ արմատական վանկների ու ճաշեամբյուրերի բնույթը, արմատ-
 ներքի ներթնագաղության տիպը, նրանց ձայնավորումը որոշվում է
 ուղիղագիտությունների ծանրություն և կցորուցումի բնույթը տար-
 բերում է վերջագիտությունների Լրկու խումը՝ յձանքս և սթեթնս,
 բուս նրա՝ բուսի Նուգաարակշուրությունը պահանջում է սթեթնս
 վերջագիտության զեպքում սփանքս արմատ և ընդհանրապես, սրա-
 նույ՝ էլ որոշվում է Ներթնագաղութ ճաշեամբյուրերի բնույթը՝ Տնդիկ
 բնույթների որոշած Ներթնագաղությունների՝ տիպերին Նամա-
 պատախան, համա, սանսկը, Նու-ուի սգրուեմ, Ն:1-ի սգրուեմ
 և Նու-ուի սգրուեմը (նու, Ն:1-ը, Նու-ուի սգրուեմ):

2. ԿՈՒՆՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒՆՏՈՒԹՅԱՆ ԻՍՏՈՒԹՅԱՆ

Ներածական դիտարկումներ... Կուտար պատմական ուղ-
 ղությունը հանդես է Լկի տարբեր բնագաղութներում՝ Նապարակա-
 պատմական, ազգագրական, դրամանագիտական, լեզվաբանու-
 թյան մեք Տարբեր բնագաղութներում Նանդա գաղութ տարբեր Նիմ-
 քերի գրա, տարբեր ժամանակ, տարբեր գուժագրումը՝ ուղ ուղ-
 ղությունը տարբեր պատմական զեր է խաղաղել: Այդ պատճառով
 էլ չի կարելի Ներխան մասնագիտան գիրք գրազել կուտար-պատ-
 մական ուղղությունը բուս արտանայությունների հանդեպ, Եթե
 ուղղությունը և մասամբ դրամանագիտական մեք այդ ուղղու-
 թյունը հանդես է Լկի Նամանապարտ ու Նիմանակում ընակ-
 գրան գեր է խաղաղել, ապա նույնը չի կարելի ասել լեզվաբանու-
 թյան Նամար: Գրանագիտության մեք կուտար-պատմական
 լաբայը մեղագրվել է ՆԻ զ, 11 կետում՝ մեք մասամբ Տնվելու
 հանաք պոլիտիկայի և Բուկի բազալակրթության դարգաղման
 ախուրթյան գրա, Լեզվաբանության մեք այդ ուղղուցը դարգաղել է
 սովելի գաղ՝ ՆԻ զ, առաջին կետում՝ վառ արտանայությունը գրա-
 նելու՝ Նիմանակ Ֆոն-Համբուգաթի և Ֆակոր Գրիմի աշխատություն-
 ներում: Լեզվաբանության մեք ուղի Նիմանակում՝ առաջագրմա-
 կան զեր է խաղաղել, Եթե այդ ուղղությունը ներկայացուցիչները

Ներքին լեզու կառուցում, որ վերջագիտություններն են ապրում ար-
 մատական ճաշեամբյուրերի գրա՝ գրանք բնույթապես էն, որանք իրենք թույլ
 են, և գրանում են իրենց սգրուական պարզությունը, որանք իրենք ազնի
 են բնույթապետ: Ըն- Երբ, Նու-ուի սգրուեմ, Երբ, Նու-ուի սգրուեմ, էլ էն:

պատմութիւնը նկատուածը իդէալիստական հայացք ունեն ե այդ պատճառով էլ չեն կարողանում հետնել լեզվի ու ժողովրդի պատմութեան կուպի գրույթի բազմաթիւ յաճախումը:

XVII — XVIII դդ. լեզվաբանները դիմում էին լեզուների համեմատութեանը՝ ջանկատելով լեզուների շեղակցական կապերի բացահայտման հիման վրա պարզել ժողովուրդների պատմութեան ու փոխաբերութեան հարցերը: Լեզվաբանութեանը չէր սերտացվում ֆիլոլոգիայից, սա էլ՝ ժողովուրդների պատմութեան ու փոխաբերութեան նարքերն ուսումնասիրող այլ գիտություններից: Երբ ժամանակների գիտական համեմատական ֆիլոլոգիայի հիմնադիր Յո. Ա. Լեյբեր ֆիլոլոգիան սահմանում էր որպէս ջաղգների կենսագրութեան: Դասական ֆիլոլոգիան սրինակ էր տալիս այլ ֆիլոլոգիաների զարգացման, բանասիրական աշխատանքի բնութաները եղանակների համար: Գիտական համեմատական ֆիլոլոգիայի ներկայացուցիչները որոշում էին շեղակից լեզուների առումն նախակութիւնները, համեմատում էին երբ ձեռքը, շարունակում բաների անբառային զործածութեաները և զրանցում բառաբանելիքում, կուզում ընթացականակալն ազգուսականեր, բացահայտում անբառերի ընթացական տարրերութեաններն ու լեզվանշարութեանները, սխառնաձորում ընթացականակալն ձեռքը տարրեր ի մասաները: Դրանով իսկ համեմատական ֆիլոլոգիան լեզվապատմական է պատմահամեմատական լեզվաբանութեան ձեռնարկումը: XVIII դարում նանցէլ պաշով շրջակ նրա շարաստանի վախարկուցը: Համեմատական ֆիլոլոգիայի լեզվաբան էր զարգացել աշխարհի լեզվաբանների զործները, ինչպիսիք են Այերանդո Վաստիուլը և յոյազանագիտութեան նախը Յոզեֆ Կամբրովսկին: Համարուցողը յարատեանակ կամարը է գցում երբ զարների ֆիլոլոգիայի և պատմահամեմատական լեզվաբանութեան միջև:

Կուրսուր-պատմական ուղղութեան ներկայացուցիչները լեզվի նախում են որպէս ժողովրդի կուրսուրական կրտերի արտահայտի: Լեզվի պատմութեանը նրանց համար կուրսուրայի պատմութեան մի մասն է: Զրադիկուլ լեզվի պատմութեան նարքերով նրանք հազատացան են, որ դրանով կարող են բացահայտել սուլ յու ժողովրդի նախոր կրտերի և կուրսուրայի զարգացման պատկերը: Լեզվայով մի շրջանում, երբ լեզվաբանութեանը երբ է նախըրկում որպէս ինքնուրույն գիտութեան և լինելով հենց այդ գիտութեան հիմնադիրները՝ կուրսուր-պատմական ուղղութեան ներկայացուցիչները լեզվական հարցերը զեռու լեն անչաւում փի:

չիստփայտական ընդհանուր հարցերից, կուրսությունի ու գրականության պատմության պարզեցման հարցերից, նրանք ետք են միայն ֆիլոլոգներին վերաձգում նեղ-մասնադեմ լեզվաբանների, ևնչվորանությունը նրանց համար հունախ ուղղագրության մի սժանդակ գիտցիւյինն է:

Սուրսուր-պատմական ուղղութիւնը միաժամար չէ, և ոչ յուրին հովանարապես կարելի է զննել այս ուղղութիւնը մէկ էթէ Վրչիւմ ֆոն-Լուժրայտին և Յակոբ Գրիմին անվերապահորեն կարելի է այս ուղղութիւնը ասեալներ համարել, ապա նուրն վրսուտութիւնը լի կարելի խոսել, առնոր, Ռասկին և Վոսապոլի մասին, թէև, այնուամենայնիւ, սրանք էլ լեզվի բմբրեման հարցում որոշ ընդհանուր դնք ունեն այս ուղղութիւնը երկայացուցիչներէ հնա: Ռասկը սուրը է սուրիս ֆիզիոլոգիական սրտեմատիւմին, Վոսապոլը հանդիս է գուրիս սրչիս գիտական համեմատական ֆիլոլոգիայի մի այնպիսի ներկայացուցիչ, որ դուրս է գալիս այդ ֆիլոլոգիայի նեղ սահմաններին:

Ռուսուս Ռուսկ, Կանիադի գիտնական Ռուսուս ֆրիւսիսն Ռասկը (1787—1832) լեզվաբանական լալին հետարբորութիւնն ունեցող գիտնական է: Ես սմենայն իրավամբ համարում է համեմատական լեզվաբանութիւնը հիմնադրիւնից մէկը: Աստեմնապես կարեոր են երա ծասայութիւնները գերմանական լեզվաբանութիւնը համար, ես սկանդինավյան լեզուներէ համեմատական ստեմնախրութիւնը հիմնադրիւն է:

Թ սուրչիւրութիւնը Ռուսկը, Ռասկը ամենի ընեադատարար է մեաննում արտմտրանական ընչականութիւն սկզբուերներին: Եսրմտիւմ ընրակիտութիւնը նա հակադրում է կերարագրական ստեմնականութիւնը, որը սուանց որնէ կանխակալ սթեմայի պետը է: Եսվորի լեզվական առկա գիտուերը: Ես սուադին աշխատութիւնը՝ Թսյանդական կամ հին հյուսիսային լեզվի ուղեցուցչութիւն սուաչարտում Ռասկը նշում է, որ սրերականութիւնը ոչ թէ պիտե պատմիւրագրի, թէ ինչպիս է հարկավոր լաոտը կազմել, այլ նկարագրի, թէ ինչպիս են երանք կազմվում և ինչպիս փոփոխվում:

Ռասկին պիտավոր աշխատութիւնը, որ երան իրավուեր է սուչիս համեմատական լեզվաբանութիւնը հիմնադրիւնից մէկը համարվելու, երա սմտեմնախրութիւնը հին հյուսիսային կամ իս-

1 B. K. Rausk, Vörslning til det Isländske eller gotiske nordiske sprog, Köbenhavn, 1811.

յանչական չեզոք իտղման մասին՝ աշխատությունն էր: Այն ցոր-
 գն է Քապույի առաջին աշխատության լոյս առնելուց երկու տարի ուշ
 (1814 թ.), յուրյ լույս է առնել Կրանից երկու տարի ուշ
 (1818 թ.): Աշխատությանը բաղկացած է 3 բաժնից: Աշխատու-
 թյան վերջին բաժնիը Յարգմանովի է գերմաներեն Յ. Խ. Ծասերի
 կողմից (որոշ կրճատումներով) և հրատարակվել է 1822 թ. Վե-
 դաների թրակյան գառի մասին: (Vieber die turakische Sprac-
 klasse:.) վերնագրով, Կրա շխմնական կիրառական լեզուների հա-
 մեմատական տղուսականերում: Իր հայրենիքից դուրս Թասկը
 նսնուշում է գտել մասամբ այն թարգմանություն: Նրանից վրա, մա-
 սամբ էլ Քրիմի միքոզով՝ երկրորդական աղբյուրներից: Թասկի
 աշխատությունն սկսվում է Վերադարձության մասին լեզվակե-
 ռուպետ բաժնով, որտեղ նա բնութայան է առնում լեզուների հա-
 մեմատության ընդհանուր սկզբունքները, առաջ է քաշում սուու-
 փարանության կարևորության հարցը՝ այն պաշտպանելով նրա
 մասին սակզծված վատ կարծիքից, որոշում է նրա կությունը,
 եղանակությունը, խեղիքները և մեթոդիկան: Այս բաժնում տված
 սեռական հիմունքներով էլ Թասկը կատարում է իւրադերենի ցե-
 դակցական կուպերի պատմությունը, սուրանական կամ փո-
 թական լեզվական գառի մասին: Բաժնում նա որոշում է իւրան-
 ղերենի հարաբերությունը պոթական լեզվական դասին (իմա՝
 դրամական լեզվախմբի) մյուս լեզուների հետ, ապա ս'դիտիան
 լեզուների, առանձնապես իւրանդականի աղբյուրի մասին: Բաժ-
 նում անցնում պոթական լեզուներին, այդ թվում և իւրանդերենի
 ցեղակցական կուպերի ուսումնասիրությունը: Այս նպատակով,
 Թասկը բնութայան է առնում նախ գրենդանդական, կելտական,
 բուսիյան, ֆիննական (ֆիններեն և լուպունդերեն) լեզուները,
 ցույց տալիս, որ այդ լեզուները իւրանդերենի և ընդհանրապես
 պոթական լեզուների հետ ցեղակցական առնություն չունեն:
 ապա սրամոսական և բալթիական (լատվիս լիտվական) լեզուների
 ուսումնասիրությանը ցույց տալիս, որ դրանք պոթականին հետ
 միասին ձագում են մի ընդհանուր պարմաբյուս: Այս պարմաբյու-
 Ցասկը համարում է սուպես կոչված ս'յին թրակերենը, որն ըստ
 էրա գրությունն է սեմեցել կարնապատմական: ժամանակներում

¹ H. K. Rask. Andersordene om det gamle Nordiske eller Island-
 ske Sprog Oprindelse, Kjøbenhavn, 1818.

² J. S. V. Ytterl. Vergleichungstafeln der europaischen Stammspra-
 chen, 1822.

Նորով արեւելյան նվաճւայում և որի ակնհայտ վերազարդւելքը նաեւորենն ու յատկեւորենն են: Արտեր էլ, Տաւադարացի նաեւորներ, Ռասկը Տաւադարում է յարանդերենի աղբյուրը: Անհրաւելար է նշել, որ սիրահներն անվանումը հիմնական է Աղկայունի և Քասերի միջնորդար: Չորդ նաւորի տեղեկութիւնները վրա, այս անց նաեւդիւայում է սլոգաների մոդուլարացները Բրաւիւ-պեւաւդար Տաւադարում և յաւանտեղան ընտանիքը սեղանումը և նշում է, որ Բրաւիւպեւաւդար սկզբում իր ընտանիքում էին նախապ արեւելյան մոդուլարացում և որ սիրահները անվանումը Տաւադարում յատկաւ անկարող էր: Տաւադարացի միջնի այն մասնակցը, էրը հոյնները երանդիկ աւանտեղարցում: Ռասկը յարում է նա՝ տարեկան լեզուների լուսնիքեն, ստեւկերիս, գեւգ, պաւաւպեւրեն և պարսկերեն, զեղարացիական կապերի մասին, բայց այս բանը Տաւադարում չի բացատրուում: Վեւիմիւնի է, — գրում է Ռասկը, — որ այդ լեզուները այդք թեկնող շատ նմանութիւններ ունեն գերմանական և հարաւորային լեզուների հետ, բայց և այնպէս այս նախնութիւնը ոչ թէ սնանկական է, այլ գալիս է Բրաւիւյան լեզուների միջնորդի: Արեւական այս լեզուների մասին Ռասկը մանրամասնորեն չի խոսում նաեւ Արեւելքի երկրներում կատարած իր երկարատեւ նաեւապարհորդութիւնից (1816—1821) ընտր:

Ռասկը Տաւադարում գրում է մի շարք լեզուների բերականութիւններ իր գծած նոր սխաւեւագի, պարարտ է սկզբում զանրական լեզուականակաւ տերմինաբանութիւն Տաւադար, սրաշիւում գեւգերենի և «Ղենդ-Աղկայունի» Տարդուգի նախատում հին պարսկական սեղագրերի վերծանութիւնը, ուսումնասիրութիւններ նմիրում կովկասաւ և որդարաւայթարաւ լեզուներին: Ռասկը այս բոլորը երկրորդական բնույթի աշխատութիւններ են, Ռասկը լեզուաբանութիւն պատմութիւն մեզ մեում է իր հիմնական աշխատութիւնը, որտեղ նա բացատրուել է գերմանական լեզուների ցնդակցական կապերը բուլթիկ պարսկական, հունարեն և յատկեւորեն լեզուների հետ:

Ռասկի երկերի մոդուլարացում շույս է տեսել 1832—35 թվերին, Կապենհագենում, Յ Տաւադարով:

Ռասկը ևս լեզուն դիւանում է բնական աղբյուրով, լեզուի բնութիւնը:

¹ Նմաւ. Բ. Դոմաւս, հիշ. աղբ., էջ 33, թւ. 4.

² Կ. Կ. Կասկ. Undersögelse over det gamle Nordiske eller Islandiske Sprogets Oprindelse, 1818, էջ 304.

³ Կ. Կ. Կասկ. Udsagnet: Aftalepinger I, III, København, 1832, 1875.

Նարքում ոգւովում բնական դիտութիւնների հետազոտութեան եղա-
 տակներից ու մտանշումից: Այստեղից էլ բխում է Ռասկը ուն հա-
 յայցքը, որ լեզվի իմացութեանը պահանջում է երկու բան՝ հետա-
 չուսել լեզվի սիտուսներ և լեզվի ֆիզիոլոգիան: Ահեղուն բնութեան
 առարկա է,— գրում է Լուս,— և նրա իմացութեանը բնական պատ-
 ժառութեան իմացութեան նման պահանջում է երկու առարկա՝ 1) *բնութեան* տառնակն առարկաների կատարելութիւնները, այսինքն՝
 սիտուսներ: 2) այդ անդամների և այն բանի կազմութիւնը, ինչ վե-
 րաբերում է նրան, այսինքն՝ ֆիզիոլոգիանն¹⁾

Ինչպես որ բնագիտը փորձում է սխառեմազորել տեսանկնայը,
 փնտրելով ամենից ավելի բնորոշ հատկանիշները, այնպես էլ
 մուսակը փորձում է որոշել լեզուների յիշակցութեան ամենից ամէնի
 բնորոշ հատկանիշները, սխառեմազորում է լեզուները բոս ցնդա-
 կցութեան միմտութեան հատկանիշ: Ռասկըն շիմեակահաստ
 հացոյցում է և՛ ցնդակցութեան շիմեական հատկանիշը որոշումը
 ըստք: քերականական կատարչութեան բնոշանութեանը, և՛ քրի
 նարկից ց լեզուների դասակարգումը այդ հատկանիշի համեմայն:
 Գնայի այս էջումը.— սխառեմազորել լեզուները և վերանկ
 որանք որոշ կարգելիք.— հասցնում է այն բանին, որ նրան հետա-
 չրրրում է ոչ ունրան լեզուների պատմական զարգացման բացա-
 տրութեանը, որքան փոխհարաբերութեան առաինանի որոշումը
 Սրանով էլ պետք է բացատրել այն, որ Ռասկը ուշադրութեան յի
 զորձնում բնուարկից լեզուների պատմական զարգացման հարցե-
 յին: Գերմանական լեզուների պատմական զարգացման հարցեյի
 յար ուսումնասիրութեան պատիպ պատկանում է Գրիմին:

Ճոշոյնութեան և փոխհարաբերութեան հարցերը
 Ռասկը սերտորեն կապում է այդ ժողովուրդների լեզուների մագ-
 ման ու փոխհարաբերութեան հարցերը նետն: Սր յիշոյն ունայիսի
 յայն հարազորութեաններ յի սուլիս ժողովուրդների մագումը,
 նրանց ցնդակցութեանը, ևսխապատմական շրջանում ունեցում
 նրանց հարաբերութեանները, նրանց սկզբնական բնուարկայրը ո
 որելլոս հարցում, որքան լեզուի Սրա պատմաոր Ռասկը համա-
 բում է լեզվի պատմական կայունութեանը, սենկ մարդկային տե-
 րնդի տեղութեան բնութեանը,— գրում է նա,— ժողովուրդը կա-
 բու է փոփոխել իր հազարաւիթները, ավանդութեանները, ստե-
 ժանկատ սովորութեանները, որենքները և շիմեակութեանները, կա

¹⁾ R. K. Rasck, Ueber's Menschling, II, 25-202.

բոց է բարձրանալ կրթութեան որոշակի սաստիկների կամ զերտառու-
նայ կուպուտիբան և սպիտութեանը Քույր լեզուն այդ բոլոր փոփո-
խութեանները ծամամուտ շարունակում է պահպանելն, նիւ սէ իր
ուսմանական տեսքով, սպա, համենայն դեպ, այնպիսի դիմակով,
որ թույլ է ապրիս աչև նամաշէլուս ուղ ճաղարանայանների քիթադ-
րամու՝¹

Ճեզուն կարող է արմատաւան չիենէլ միայն ժողովրդի չիակա-
տար արածմամբ կամ ոչնչացմամբ նայանիսկ այն դեպքերում, երբ
ճողովրդի ենթարկում է բանի ճնշման և օտնկ իստանման այլ
ճողովրդների հետ, լեզուն փոփոխութեան է ենթարկում միայն
չառ ճարտարաճարակներ նկատ: Հասկանչան է, որ մասկը որո-
շում է լեզունների իստանման օտար բերած փոփոխութեան ուղղու-
թյունը, ճիտարարար ամեն ինչ սահմանափակում է, — ճրում է
նա, — միայն սեղանով մի այլ, ասմանան, բայց իր բերանանու-
կան կատարողութեով աշխիս ստարգ և իր բնայթով տվնի իստանման
տեսակի լեզվիս՝:

Ճեզունները ճամարելով ժողովրդների ճագունն ու փորճա-
րարճարմիշներ որոշնայ աղբարճ՝ մասկի, այնսամենայնիվ, կար-
նամ է, որ լեզվական բնդանարութեանները կարելի է հարմի ա-
նէլ երկու պայմանով, 1) ճրանը պիտը է բաճանանայտի մեծ
թիվ կայանէ և ճիտարեքն լեզվի բուն կարթներ, 2) ճրանը օվճա-
ները լեզու է հարանն լեզունների պատմութեան այլ կարգի արդ-
այնների, ...այն փորթը, որ կարող է ճնք բերվել կարեանան
աշխատակրով, ոչ մի կերպ բաճարար չէ սպաշուղնչու, որ լեզու-
ների մի իստերը ճաղել է մյուսիս, մանայանը նիւ ճրան հակասում
է ճեզների նշանակայիս սարբերութեանը կրանի, սովորութեանի և
լատարականան այն ճիմնարկութեանների բնաղաճասում, որանը
մեւ հարանը են այնրան ճաղուս, որբան երկու ճեզերիս՝: մասկը
լեզունների ճեզանայութեան հարցը որոշելիս պահանջում է ճիմկ
փաստագրիկ ճամնասութեանների, ի սարբերութեան հին
ստարարանութեան, որ հնեղում էր ստաննի բաների ճրա, մասկը
պահանջում է բաղարեւ, ոչ թէ ստաննի բաները, այլ լեզունները՝
ճրանը որ ճատուղատի հարչամամբ, Հին ստարարանութեանը,
որ կարողում էր բաների պատանուկան ճամնասութեանը, մասկը

¹ E. K. Svanik, *Ueberzeugung von der gauch Norm, die aller Ländel-
skä Sprache bezeichnen*, 1818, էջ 7:

² նույն տեղը:

Նույն տեղը, էջ 201, 202:

Նախապես և լեզուների ատերերի կապակցած ընտելացումը և սխառեմապիկ նամեմաառթյունը:

Ը սառքերուիջան Բուրգի Թուսկը պատմա-նամեմաառկան մեթոդը կիրառում է ոչ թե քերականության մեկի մազումը բացառելու, այլ լեզուների և պրանցով խոսող մարդկությանի մազումը նախքերը պարզաբանելու նամազ: Թուսկը Բուրգի նկատմամբ անթնակն այն առաջնությունը, որ ավելի յազ է գիտակցում իր կիրառած մեթոդի առանձնաշատկությունները, նեան է նեղ էմպիրիսմից: Կա նախ պարզում է իր կիրառելիք պատգարակական մեթոդների առանձնաշատկությունները, ապա որանք կիրառում առաջադրած ինչիցը լումելու նամազը: Պատմա-Նամեմաառկան մեթոդը (այլձա՛ բացառաբանան ու կիրառման մեղ Թուսկը Նեղգեւ է ընթում նշատկապից խորաթափանցությունը: Հ. Պեզերսները. գնահատելով Թուսկի գիրքը, նշում է, որ անենք աշխարհ գրանում ենք այն բոլոր անկները, որոնցից պարզապիս են մանակակապից մեթոդները:

Թուսկը, ամենից առաջ, նիամայի կերպով գիտակցում նշում է, որ լեզուների կերակրական կապերը պարզաբանելի պետք է բացատր պատմական եմանություններն փոխառությունները: Ելու պետքում ցնտրական գերը պատկանում է լեզուների բերականական կառուցվածքի և Նյունագան բառաֆունդի ընդձանրություններին: Առանձնապես կարևոր է քերականական կառուցվածքի ընդձանրությունը, բառային ընդձանրությունները ազելի թիչ: Նուսայի են, գրավձեան մարդկությանը նախորդակցման ընթացքում լեզուները կարող են իրարից բազմաթիվ բանք փոխ առնել, քանկախ այդ լեզուների մազումից ու սիպիզը: Այլ է քերականական նամապատասխանությունների նաքքը, որանք սցիզակցություն և ընդձանր մազման առնանեմաա ազելիք նուսայի նուսկանից են, քանի որ նախնի է, որ սերից լեզվի նեա խառնվող լեզուն շատ նազմապիս է փոխ առնում կամ, ազելիք միցա, կրկնք փոխ լի առնում այդ լեզվից նյութման ու խոսարձման մեները, այլ ընդձանրական, ազելիք շատ կորցնում է իր սեփական ձևերը: Եւ զվի քերականական կառուցվածքի կարևորությունը, նրա լեզվի էությունը կազմելու նաքքը Թուսկը գրեց էր դեռևս իր ռուսերկական կամ Նին Նյուսխապիկ լեզվի ուղեցույցում: Հետագայում այլ պրոբլեմ նա կիրառում է լեզուների ցեղակցությունը նաքքի լուսաբանման ժամանակ: Թուսկըյն Թուսկը բառային ընդձանրություն-

՝ Կ. K. Rask. Undersøgtse af det gamle Nordiske eller Islandske sprogs Oprindelse, 1819, էջ 35.

արմատները բեղձանդառնալու պարզաբանումը արմատական բնօրինակայինների տակադասությանը չեզոքների ցեղակցություն անհայտի ասպարույց է:

Մնազկը կարծիքով ցեղակից լեզուների բնօրինակային բառերն Կասկեմիները իմաստով ու նշանակալի մեծ չեն կարող լինի նախնիների: Եվ այդ նախնակային է. ցեղակից լեզուների պարզադասակ բնույթը և առեմպերը չեն նախնիներում, այնպիսի դրանք կլինեն միևնույն լեզուն. սկի լեզուն իրականացնում է մեծ մի փոփոխություն մեկ ուղղությամբ.— դրան է մնազկը.— մյուսը՝ մի այլ ուղղությամբ, շարաբանչուրը շարաբի: Երբեմն մի լեզուն կորցնում է մի բառ, մյուսը՝ մի այլ բառ, և երկուսն էլ լեզուներ կորոց են դարձնուած և լեզուներ մի ինչ-որ կողմ բան, երբեմն մի լեզուն սգաազարծում է միևնույն վերջածոնությունները այն բանով լամբար, որ նշանակի նախնայինների միջև կամ այլ կողմերը: Այնպիսով, մնազկը նշում է սրտամահաճանաչական սեփուրը այն սկզբում, լատ ոքի ցեղակից լեզուների պարզաբանությունում է անհամարժեքի կերպով, Յեղակից լեզուների նույն ծագումն ունեցող բառերը իմաստով ևս կարող են լամբանից պրոմենակ նրանց ոչ միայն ձևը, այլև իմաստանի պարզաբանը կորոց է մեծանալ միևնույնպեսյն տարբեր ուղղությամբ սկի նույն բառը տարբեր լեզուներում կարող է ունենալ ոչ միայն տարբեր իմաստներ, երբ, որինակ, մեկում այն բեղձանդառն է, երկրորդում՝ նեղացնած, այսինքն՝ երբ բեղձանուր նախնային լեզուում իր գործածությանը նախնային է մասնակի ղեկերի, իսկ երրորդում նրա գործածությունը թույլատրվում է միայն որոշ դեպքերում, որոնք առկա են առային լեզուում, կամ երբ տառադիպ այն դասում է պատկերապար կամ տառանմանացած և այլն.— այլև միևնույն բառը երկու լեզուում, կամ հենց կույն լեզուում, ունի ուղղակի նախնային իմաստով և կույնների պարզացման տարբերությունները դրանքում են ոչ միայն բառերի նշանակալի, իմաստային և թերականական մեծի պարզացման տարբեր ուղղությունների ու գործածության տարբերությունների մեջ, այլև բառապաշարի փոփոխությունների մեջ. սկի լեզուն սկզբնական բեղձանուր ֆոնից կարող է կորցնել որոշ բառեր, մյուսը՝ այլ բառեր, մեկը կարող է նետագայում պարզացնել կամ ձևը բերել որոշ բառեր, մյուսը՝

1. Է. Էստե. *Учебно-справочное пособие по якутскому языку*. Якутск: Ойуунбас, 1978. Էջ 104

2. Նույն տեղը: Էջ 38.

այլ բառեր, կազմելով զրաւի այլ եղանակով կամ փոխ ասելով
այլ ազդարհիչ :

Այս կատարեցութեանց մասին ուշադրութեամբ է պարծնում նաև
փոխաստիճանների հարցի վրա: Նրան առաւելեալեւ պրագմեցնում
է փոխաստիճանների ազդուարք որոշելու հարցը. եթե բարձր
դիպում է մեկից ավելի լեզվում, ապա նա փոխ է առնում այն
լեզվից՝ այլ որակի բարք հանգես է դադիս ավելի անհրատելու:
Նշեմեկան և բնզճանուր խմաստով. բ) որակի բարք լեզվաւոր է
ավելի լեզվի հետ սահմանակից բարք լեզուներում. մինչդեռ
նշտ լեզվում հանդիպում է առանց նրա հետ կապված լեզուներ
ում չափ սարածում ունենալու. գ) որակի բարք հանդիպում է
բարակազմական չափ կապերով և ուրի մի շարք անուշտաններ.
դ) որակի բարք ուրի ավելի լեզվի բառափոխութեան մներ և
գանձում է իր միջապայում, մինչդեռ մշտ լեզվում չունի նման
շիպի մներ:

Ռասկի կարծեք արտաերիւններից մեկն էլ այն է, որ նա աշտու-
տում է որակի քննարկելու լեզուների ընդակցութեան աստիճա-
նը նա ասմանում է որոշ իմեր և որոշում այդ իմերի ու
խմերի ներում գանձող լեզուների ընդակցութեան բույժի:
Ռասկի դերն է համեմատութեան մամուակ ավելարց կանխտիւ-
սիւնաններից. նա համեմատութեան կատարում է առանց Յուզի
կանխակալութեան և իր եղրակալութեանները հիմնում է համե-
մատութեան սայրիների վրա: Ռասկի հասում Ժառարութեաններ
ունի հատկապես սկանդինավյան և ցերմանակաւ լեզվարանու-
թեան մեր:

Այս բարքով հանդերձ Ռասկի դերն չէ որոշ սահմանութե-
կութեանից ու միջապայներից. է) Ռասկի հետադարձութեան կենտ-
րումն է որվան իւրանդերներ. իր հետադարձութեանը Ռասկի
սկումն է իւրանդերներից, որպես չարատեակ մեկնակեալից՝ ուշա-
դրութեանը կենտրոնացնելով իւրանդերների ծագման հարցերի
պարպարանութեան վրա: Աթէ Ռասկի իր համեմատակաւ հետա-
դարձութեանը կատարում էր՝ ըստեկանալով պարզել համեմատելու
լեզուների թերականակաւ մների ծագումը, ապա Ռասկի եզրու-
պայի հնգերարակաւ լեզուների ընդակցութեան հարցերը բնում է
իւրանդերների ծագումը բուշարելու որոնումների մեր իր հետա-
դարձութեան ընթացքում Ռասկի ասմանում է ավելի ու ավելի

1 R. E. Ross, *Ungarische und ihre gante Sprachfamilie* (Leipzig, 1878, էջ 27-38).

բայնաչաց զեղաւորական շրջաններ որոնց զեւսարտում զրգում է
 իւրանդերներ, ի՛նքսիւ, ոչ թէ իր նստեթյամբ, այլ որպէս նկատ-
 ւորութեան մեկնակէտ: Ուրպէս տեսանք, Ռասկո կախ նստեմա-
 րում է իւրանդերներ աշխ լեզուների նկատ, որոնք նրա նկատ յեղա-
 փոխ շին և դրանով չեղորացեալում զրանք: Անցնելով իւրանդերների
 ցեղակցական կուպերի ուսումնասիրութեամբ՝ նա իր նկատուհան-
 թեան առաջին շրջանը՝ իւրանդերներ նստեմարում է յերմագոր
 ցեղակից նորմեցներին նկատ և ստանձանում էրկորու շրջանը, սա
 էլ նստեմարումով սկանդինավիան մյուս լեզուների՝ շվեդերների
 գանիերների նկատ, ստանում է էրրորդ՝ սկանդինավիան շրջանը: Այս
 շրջանի (սկանդինավիան) լեզուներն էլ նստեմարումով զերմուտե-
 կան մյուս լեզուների նկատ՝ ստանում է չորրորդ՝ սկանդինավիան
 շրջանը, որը նա գուցարգում է այլ շրջանների նկատ՝ մտանալով
 քննարարական շրջանին՝ սթրակերներին: Ռասկո ն-
 ատուհանութեան եզրանակը հիշելնում է արեգակնային նստակար-
 դութեան ուսումնասիրութեան գետններին ստանումով: Այն նստ-
 ւորութեանը, որ Ռասկո բայնարար լուսով հուշի չի արեւում մշուս
 գերմանական լեզուների ամբողջը, երան նանդելնում է սխալ
 ներքին հոգեման մեքն բառ ստգուման գրասկարգելիս 2) Ռասկո
 վերք է մեքն որոշ տարածում գրան բերանումների, արաւիսի մ-
 արարութեան և արաւիսիսիսիս արաւիս արաւիս է սթրակիսան
 անգլանումը, որը միկն գերջ պանգանովում է նրա մտա: Տրակի-
 սիսիս է պալիս նաև նշչունական նստարարարարարարարարար
 արարարարար անցումներ նստարարար 2) Ռասկո իսիս մեք ակ
 արաւիս հուարներին, ճիշտ է, նստարարար անգլանական լեզուների
 մեք կարեւոր դեր ակնի իր որոշ արարարիկ ցմերով, բայց Ռասկո
 մտա աշխ խազում է նստարարար լուսարարարարար գեր ինգլիսին
 սանակրիսը՝ Ռասկո մտա: Ռասկո նստարարար գրեթէ կուլիսայ-
 ւում է ակնի թրակերներին նկատ ... նստարարար ամբողջ ին է...
 գրում է նա.— քան իւրանդերներն և ամբողջ է սկզբնարարարին.
 Եթէ միայն ինքը քննարարար արարարի արարարար լուս: 3) Ռասկո
 գրան կարեւոր ակն է արարար արարարարարարար ակարարարարար
 և արարարարարարարար արարարարարար: Ռասկո էլ արանով սխալ
 է արարարար, որ նկատելով նստարարար և նստարարարար ակնների
 ցեղակցութեան իր քննարարար լեզուների նկատ՝ նա գրանք, այնու-
 ամենայնիք, իսիս անգլանարար է արարարարում, արաննատուս

12. K. Rasmussen, *Ungdommens og den gamle Nordens Historie*, 1. udg. København
 1910, S. 140 ff.

Ելելի է սամակրիօս սոխայներօ շարտարմելը: Ե՛ր Թասկը ուշա-
 գրութիւն չի գարձնում սեղադիկ ոգակների վրա, ետիւանների
 վերակազմման փորձեր չի կատարում, բազմականաչափ չի գրու-
 վում պատմական ընթացման շարքերով: Եւ չի կարողա-
 նում նստնել բազմաբար պատմականութեան, որ, ինչպէս կտե-
 նենք, նսեղեցիում է գրիդու՛ների՝ բաշական ձեերի պատմայն
 շարտարակութեան զիւակցման շարքում: Իրանով է բացատր-
 վում ե սքի, որ Թասկը նոր իտանցական արտասանութիւնք գրե-
 թէ կուշիացիում է ին իւշահղակակի հետ:

Յակոբ Կրիմ.—Յակոբ Գրիմը (1785—1863) հայտնի է ոչ
 միայն լեզվաբանութեան բնագագաքում, այլև գրականութեան մեջ:
 Եւ գերմանական ռոմանտիզմի ականայօր եերկույացուցիչներից
 մեկէ է, որ համաշխարհային հայակ է ձևոր բերել՝ իր եզրոր
 նեւ միասին հրատարակելով գերմանական մոլոգրդական հե-
 րագրութիւն մշակումները:

Վեզարանութեան պատմութեան մեջ Յակոբ Գրիմը մտնլ է
 ստուշին հեթիկե սրպեւ Ե՛րմանական ընթակումութեան քաւա-
 նատար աշխատութեան նեղիւակ է կոչ աշխատութեան 1 նատորը
 յույս է տեսել 1415 թ. Իական շրագրարմելով աշխատու-
 թեան յեւոյթով Գրիմը 3 սուրի անց 1822 թ. յույս է ընմալում
 աչգ հատորը վերամշակված հետի Ե՛րպեւ կարծում են, այս նոր
 վերամշակված հրատարակութիւնք նշանակաւից յափով պայ-
 մատուրման է Թասկի ազգեյութեանք. հատկանշական է, որ
 աուսին հրատարակութեան մեջ բացակայում է հեշիւնարմու-
 թեան բամինք՝ սուստերի սամունքք, որք երկրորդ հրատարա-
 կութեան մեջ գրուվում է հուստի կեւից ափելիէ: Կրիմի աշխա-
 տութեան հատոր 3 հատորները յույս են տեսնում 1826, 1827 ե
 1837 թթ.: 1840 թ. սկսվում է 1 հատորի երրորդ հրատարակու-
 թիւնք, սակայն յույս է տեսնում միայն 1-ին մասը, որտեղ ընդ
 վում են ձայնագրութիւնք: Գրիմը եզրատակ աներ արմատապե-
 վերտուշակնլ գործը, բայց հրատարակվում մասը ինչնվամ է
 սուանց փոփոխութեան:

Գրիմի այս սեղաուսութիւնք, որի մասին վերեւոցիք անչա
 սուզագար չի տայր, եերկույացնում է գերմանական լեզուների
 պատմա-համեմատական ընթակումութիւնք: Ե՛րխատութիւնք.
 նեկուակ վերեւոցիկն, ետի՛ սովորական նեարագրական ընթակա-

նության չէ. այլ մի յերականութիւն, որ կատարցած է զերմանական յեղուների գրաւոր տեքստերի ուսումնասիրութիւն և պատահան զուգարթութիւն հիման վրա. երկրորդ՝ առն զերմաներէնի (Deutsch, deutsche Sprache) յերականութիւն չէ. այլ գերմանական յեղուների համեմատական-պատմական ուսումնասիրութիւն: Գրիմի քործը մինչև այժմ էլ չի կորցրել իր արժէքը գերմանական յեղուների համեմատական ուսումնասիրութիւն մեզ ինչ յեղմարածութիւն պատմութիւն սեյ այն կարեւոր էջ նրա նսւյ, որ ներկայացնում էր գրաւոր տեքստերի ուսումնասիրութիւն վրա հիմնված, նետազատվող յեղուների պատմական յրշակի զարգացման պատկերը դեռ մի գործ՝ պատմական յերականութիւն ասուցիւն արիւնակը: Գրիմի պատմական յերականութիւն ասուցիւն հատորը լույս է տեսել Քուպփ համեմատական յերականութիւն ասուցիւն հատորից 17 ասքի ատաշ: Ճիշտ է, Գրիմի իր գործի և տաղտութիւն սկզբունքների մեջ գտնվում է Ռուսկի ազգկցութիւն ասակ, բայց պատմականութիւնը Գրիմի մաս ազիւի նետուպակարծն է կիրաւված, քան Ռուսկի մաս:

Գրիմի սփերմանական յերականութիւնը կտմանու ասուցիւն ամբողջական ճրատարակութիւնը կատարվել է 1866—1898 թթ.: Գրիմի նետագա յեղմարանական աշխատութիւններն ատանծնապէս հիշատակելի են սփերմաներն յեղմի պատմութիւնը. «Քերմանական յատարանք», որիև նա մեռտարկել է ևզրոր հետ սիտսին ու հուցքի միելն Բրուի յատր և սեկպի ծագման մտտինս դատարտութիւնը՝ կարդացված 1851 թ. հոկտեմբերի 5-ին: Ե՛րմաներն յեղմի պատմութիւնը ի մի էր յերում զերմաներնի պատմութիւն ազգայնիք՝ տեքստերի մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն հիման վրա. ուղտակ է Գրիմը զիտակուեորն քննարկում զերմանական Անլաու-ը և Լուդուկ-ը: Ե՛րմանական յատարանքը կատարցված է պատմական լույն հիմունքով, բառերի համար յերմում են վկայութիւններ (հնարագոր յրիւթիւյամբ), որոնք նպատակ ունեն յուսարանելու յատերի պատմութիւնը

1 Մտադրապէս մինչև XIX դ. կէտէր մեռել: Ետը նշանորում էր 6՝ զերմաներնու, զերմանակառէս, միտն զերմաներն յեղմի կամ զերմանական մարգրպի վերարերոպ յուտուի, ԿՈՒՍԿԱՅԻ, և՛ քննմանականք, զերմանական մարգրպի ներնիև յեղու ներն վերարերոպ յերմանի, Երմանական

2 Die deutsche Sprache, Leipzig, 1848.
 3 Deutsches Wörterbuch I, XVI, 1841—1854.
 4 Die deutsche Sprache, Leipzig, 1848.

աշխատանքը բառարանի վրա շարունակվել է կրթադրները մա-
ֆից Նեառ և արտարվել միտքն գնորդու (1954 թ.):

Քրիմի պատմական քերականությունը նրան հույս մեծ յուրով
պայմանավորված էր պատմական սեղանի ուղե ուսմանն անհավան
իդեալականացմամբ, որ հատուկ էր գերմանական ուսմանն անհավան
էր հայապատկերներին: Տարվելով գերմանական մտայնորդի պատ-
մական առջադրով՝ Քրիմն սկսում է ուսումնասիրել գերմանական
Նեոթյունները, միջնադարյան գրականությունն ու կուլտուրան,
գերմանական գրականությունը Նույսերանները ուղի հույսածան-
ները լեզուն: Եւ նկատակ է գնում գերմանական լեզվական հու-
յարթաններին Նեոազատությունը վնջ հունել, գերմանական մտ-
կորդի սեղանին ողին, նրա նորմական կերտվածի ու առանձնա-
նաակությունները Քրիմը եկատում է, որ գերմանական Նեոպուն
սեղաների քերականական առանձնահատկությունները սրտերում
են աշխարհի թերականություն, որ սուրբարար Նապուկ են հա-
մարում հունարենին ու յառիններին: Հեապատությունը լեզվա-
րում Քրիմը գործում է գունել նին և կոր ձեղեր կուլտուր ողակ-
ները, յապահապուկ Նեյուններն ու քերականական ններն առա-
մանական ցուրտությունները, ունին գերմանական աղբյուրներին
ուղապիր թերականություն մամանակ,— գրում է Քրիմը սՊերմա-
նական քերականություն, առաքարանում:— Եւ ամեն որ հայտնա-
րերում էի լեզվի աշխարհի ններ և կուլտուրություններ, որտեղ
համար մներ սուրբարար ետխանում ենը հույներին ու հոմաշե-
ղներին, կոր գնահատում ենը մեր աշխարհ լեզվի հատկություն
ները, այն ներերը, որտեղ ժամանակակից լեզվում պահպանվել
են լեզվորներով և կարծես քարացած տեսով, ինձ համար առա-
նանարար պարզ դարձան, և կարուկ անցումները հարթվեցին,
կոր հեղուկոր կուլտուր կուլտուր միջինի և միջինը՝ ներ հեառ:

Իր հեապատությամբ Քրիմը փորձում է յապահապուկ մտ-
կորդի լեզուն իր ետխանական տեխնոսե մաքրությամբ ու կուլտու-
րությամբ: Այստեղից էլ լիտում է նրա նկատու գերարևմտունը
ղված յուր մաեր փուստերը, յուր մանրամասները: Քրիմը ուր
կուլտուրությունը գնում է նան քարտաների ուսումնասիրությամբ,
առանձնապես այսուր քարտաների քարտերի ններն համապուն
արքը, լեզ արում պահանջում է յուրբաները լեզվի արպես ին-
նին հեաքքքրական ներայինը և ոչ թի արպես պրտական լեզվի

յրազման միջոցներ: Կրիմը առանձնապես կարևոր է համարու-
թյն, որ բարբառներից, զանգեղով շեղված զինակցում, իրենց թե-
յույթները ավելի զանգեղ են փոփոխում: Իրականում, սակայն,
բարբառները ավելի արագ են փոխվում, քան պրակտ. կորուս-
վարված լիզան:

Գրիմը արամարանական քերականության կամխանայից զե-
րադական սխեմաներին հակադրում է պատմական քերականու-
թյան անկասկածելի մոտեցումը դեպի փաստերը: Վերականու-
թյան մեջ ընդհանուր արամարանական հասկացություններին և
թվականի հմ. ... դրում է Գրիմը. նրանք իրենց հետ չենում են
սահմանումների թվացող իստություն և անփոփոխություն (Un-
schlüsselheit), սակայն խանգարում են զննությունը (Bewusst-
heit), որ ես համարում եմ չեզոք հետազոտությունը պիտի: Լեզ-
վական երևույթները Գրիմը օտարմոտարում է անկասկածաբար-
մասնությունը՝ խեղճությամբ հավաքելով ամեն մի մանրուք ամեն մի
մե և գրանդելով դրանք ճշգրտությունը: Սակայն Գրիմը, այնու-
ամենայնիվ, չիզուրանական յարմ տեսություն չի ստեղծում:
Ճիշտ է, ես հանտեսակի է շեղումներ կատարում և դատարարում:
Ներ անում, բայց այդ բոլորով հանդերձ ես մինչև վերջ չի թա-
փանցում լեզվական երևույթների էություն մեջ, նրանց փոխա-
տար յուսարանությունը չի ստիպ. ինչպես նրան է Մեյնը, նրա
զորքը ավելի շուտ փոփոխությունների հավաքումն է, քան թե
բացատրություններին:

Լեզուն և նրա պատմությունը Գրիմը սերտորեն կապում է
այդ լեզվով իստող մարդկանցի ու նրա պատմության հետ: Գրիմի
համար՝ ամեն լեզուն միաժամանակ մեր պատմությունն է: Լեզուն
նորոգիչին ստեղծագործություն է և կապված է մարդու զորքու-
նությունն ընդ որ ընդգծվածների հետ: Մոյրերի լեզուն այն մի-
ջոց է, որով մարդը կապվում է իր միջոցառրի հետ: Լեզուն ծա-
տարում է որպես տարրեր սերունդների հարգողանցման, ավելի
սերեղի կուսակառ խորսր մասանգությունը հարգող սերունդին իս-
զորքը: Լեզուն ժողովրդի պատմության ընդ որ կապերի
հուշարանն է: Եզրասանգողը պայմաններում այն ծագում է.

1. J. Grimm, *Deutsche Grammatik*, I Bd., II Aufl., 1822, 29-30.

2. М. К. Введенский, *Сравнительное изучение языков древних славян*, М. - Л., 1937, 37-38.

3. Grimm, *Deutsche Grammatik*, I Bd., II Aufl., 1822, 29-30.

աննպաստ պայմաններում՝ գաղափարն զարգանալուց, սմբամ օւ
սկսում նախաեւել. Հեղան ժողովրդի պատմութեան հաշարմանն է,
որի մեջ արտացոլում է այդ ժողովրդի ոգին: Ժողովրդի բազա-
րական կշանքի ու կուրաւորան իրենց կնիքն են գետն լեզվի վրա,
որը իր հերթին ժողովրդի կուրաւորայի յծակէ է:

Պրիմը կարծիքով՝ լեղան ներկաշաղկում է ժողովրդի պատ-
մութեան մի այնպիսի հաշարման, որի մեջ արտացոլում են նրա
կշանքի բոլոր կողմերը՝ տնտեսական կշանքն օւ ելու.թական կուր-
աւորայի ցերեպացումը, բաղաբաական կատարողներն ու միջազգա-
յին հարաբերութեանները, բրտափոխքն սոփարայիները: Հեզվի
պատմութեանը արկիք հոգեաւտի անգեկօվիցաններ է աւելիս ժող-
վրդի կշանքի մասին, բան նշութեական կուրաւորայի մնացորդ-
ները: Հնչվի հիման վրա մեզ կարոյ ենք պատմութի կազմել այդ
լեզվով խոսող ժողովրդի՝ այլ ժողովուրդներին հետ ունեցած կու-
զլիքի մասին: Առանձնուպեա կարեւոր է լեզվի նշանակութեանը
պատմութեան հնացույն շրջանի համար, ոչնազայն պատմութեան
համար. — դրում է Պրիմը իր «Փերմաներեն լեզվի պատմութեան»
մեջ. — արեւեզ, որտեղ մեզ համար ցանօթում են մնացած բոլոր
ազրյուրները, որտեղ պակասանում մնացորդները մեզ թողնում են
աւելուելիք անհամարութեան մեջ, ոչինչ: չի կարող ոգենչ, բացի
ներ լեզվի ն մեր խոսմանքի ցեղակցութեան կամ ստրամախուման
քի հօգաւտու ուսումնասիրութեանը բնդհուպ միելն նրա նրբազայն
շնքն ու մաերութեաները :

Նստելով լեզվի ու ժողովրդի կապի մասին՝ Պրիմը շտանքի
պատմութեանը սերտորեն կապում է իրերի պատմութեան հետ:
Ինչպես որ իրերի պատմութեան իմացումը անհրաժեշտ է ստույգա-
րաւութեան, բոտերի պատմութեան համար, այնպես էլ բոտերի
պատմութեանը պիտի ոգեն իրերի պատմութեան մեջ թափանցն-
ում: Իր «Իերմաներեն լեզվի պատմութեան» մեջ Պրիմը ձգտում է
հենց լեզվաբանական հետազոտութեան եման լայն պլանի իրա-
դրմանն: Պատահական չէ, որ այս աշխատութեանը արժանացել
է մարքոյի հատուկ ուշադրութեանը և կոնուպակտաւորել նրա կող-
մից:

Լեզվի ցտրպացման արուցելու Պրիմը ներկայայնում է որպան
գանդաղ, բայց շրնդհուպից ընթացք, որ չի կարող ոչ կանգ առ-
նել, ոչ էլ ետ բնթանալ:

Գրիմը ևս պէտք չէ պատմա-Նախնական լեզվաբանության մյուս հիմնադիրների, հատկապես Բուպֆի օտարալեզուաբաններից: Լեզվաբանության հետազոտության նորագույն մեթոդների պարզացումը ևս նախնական է բնական գիտությունների մեթոդների զարգացման հետ: «Նախ սեղան և ոչ սրանց հիմքի,— գրում է նա,— լեզուների ուսումնասիրությունը դրն էն բնական պատմության ուսումնասիրության կողքին: նրանք նման են իրար նույնիսկ իրենց վառ ու լապ մեթոդների բնույթով»:

Լեզուն, ըստ Գրիմի, սերտորեն կապված է ժառանգության հետ և նրա հետ միասին մարդուն ստորբնում է կենդանիներից: Լեզվի ծագումը Գրիմը կազմում է մարդկային մասնագրության ներքին պատճանգների հետ: «Մնացելով անմիջաբար մարդկային մասնագրությունից, նարմարդիկով նրան,— գրում է Գրիմը,— համընթաց զնարգով նրա հետ, լեզուն դարձն է բոլոր մարդկանց լեզուներ սենդվածքն ու ժառանգությունը, առանց որի նրանք չեն կարող չոյա գնաց, ինչպես շին կարող չոյա գնաց սառնոց օդի, և որի վրա նրանք հասկանալ իրափոխ ունեն»: Գրիմը, ինչպես արևանք, հասակ ուսումնասիրության է կգիրել լեզվի մարդուն նորոյն, այս իրքն զննարցում կարգաչակ է Բնային Գիտությունների տարամիտարցում 1851 թ. Նունգորի Թ-ին: Այսպես Գրիմը նպատակ է դնում արտադրանքի և կրկերի գրքի լույս տեսնելու ժամանակից մեծ տարբերություն: ձևեր բերած նվաճումները, սամայանց պատմա-Նախնական լեզվաբանության նվաճումները և այլ լարդի նոր յուսարանություն Մակայն այս արտադրանքում մեջ Գրիմը թույլ է տալիս որոշ մաշրահությունն՝ որոշ իմաստով իստանելով նորոյն-պահան լեզուների մագման նարդերը լեզուների մագման ընդհանր նարդի հետ: Լեզվի ծագումն և նրա սկզբնական բնույթի ստացին խոսելիս ևս տալնորդում է նորոյնպահան կարողելի մասին ստեղծված պատկերացումներով: Լեզվի ծագման նարդը լուսնելիս Գրիմը մերժում է նարդի լուսնան Չ կարգի նորոյնպահան Բյունները՝ և լեզուն բնածին կրեայթ համարելու, և լեզվի ստեղծածային նարանության տեսակետները, բնածին լեզուն մարդուն

Վ. G r i m m, Auswah. aus. den Kleinen u. Schöten, Berlin, 1871, էջ 226.

Իսախ ակգը, էջ 227.

Որտեղ և Գրիմը ոչում է, որ լեզվի ծագումը չառ նորարանությունով նախորդ է սամայնիսի և ուսումնասիրելին, լույս առնք արձնք թի: է նախքն սանում, բան պետք է:

կնքելապիսիք Կեղանիների Վեա, լեղգա՛նայտնությունը կենթա-
 դրնը մարդկանց առաջատու յառնություն: "Երբեք չվ լեղգի բեռնին
 չի՛նէր: տեւակեւոր և բառերը սրմատապես տարբեր Վամարելով
 կենդանական ճիշդերից՝ Գրիմը ընդհանուր է ճամարում միայն մի
 բառ՝ Կրանց Վիմբը, մարմնի՝ անհրաժեշտորեն պայմանագրովում
 փոփոխական կազմակերպութիւն: Հնչյունների հազարապանությունը
 և շափր անհրաժեշտորեն պայմանագրովում ևն մտքակային որ-
 դանների կատարողածրով, ձայնափոքների առաջացման հազարա-
 անությունը Գրիմը հիմնադրում է Վեդերագական լեզուաբանե-
 թյան տրոսիցիլոն պատկերացումներով՝ ա, ւ, և ձայնափոքները
 Վամարելով սկզբունական և Ը-ն, ւ-ն ու գանադա: Երկրորդականը՝
 նրանցից Վեա կազմված Գրիմը որոշ տուրք է տալիս բնական-
 նական տեսությանը:

Գրիմի կարծիքով՝ լեզվի ծագման միակ ճիշտ վարկածն այն
 է, որ լեզուն իր ծագմամբ ու զարգացմամբ մտքակային ձևերից է
 և այդ ծագումն ու զարգացումը կատարվել են միանգամայն
 բնական նախապարհով, ազատ կերպով, առանց ստաճածային
 պարտադրման:

Լեզվի ծագման Վարցում Գրիմի մատուցած կարևոր ծառայու-
 թյուններից մեկը նախնական լեզվի ձևարանական կատարողների
 վերականգնման վարձն էր: Երբեք Վեդերագական լեզուաբանե-
 թյան տվյալներից, Գրիմը տարբերում է լեզվի երկու տիպ՝ Վին
 և նոր, Վին սխալը թերական է, որ Կերկայացված է, արձանգ,
 տանկերիցով, պնդով, այլև նախնականով ու լատիններենով, կոր-
 սիպը ներկայացված է այդ լեզուների Վեադա ժառանգելիցով՝
 Վեդական կոր լեզուներով, կոր պարտկերենով, կոր Վեադանով
 է, սամանական լեզուներով, որոնց մեջ ԸՖՖերման ներքին ուժն
 սկանսությունը մեծ մասամբ կորսված են և իրականացված, մասամբ
 էլ տարբեր սամանական միջոցների սկանսությամբ վերականգնված ո՛ւ:
 Մագալն Գրիմն, արևոսամենալից, կարծում է, որ այս նոր Ըգա-
 նակների արժեքը չի կարելի թերագնահատել: Նա նշում է, որ լեզ-
 վի Վին և նոր կատակերը կարող կիրպրով չեն սեղատալած իրա-
 թից, և Վին կատակի լեզուներում նկատվում են նոր կատակի որոշ
 տարբերք: Սակայն լեզվի գարգացումն, անշուշտ, չի սպասվում
 որևէ երկու կատակով, սկանսի գարգացման վերջին երկու շրջան
 ներքի դարձադրումից ավելի շատ բխում է, որ ինչպես թերմանը

1. Գրիմ, Առաջին և երկրորդ Վեդերագական լեզուաբանություն, 1871, էջ 252:

փոխորինում է նրա սեփական բարությունը, այնպես էլ ինչը ինչ-
 բանը արևոք է ժաղեր իր մամուռակ՝ բուռերի նման մասերի մրա-
 ջրումից, Հնուհարաք, ունիքամեջտ է Լեթուրիկ ժարդկաշի լեզվի
 դարգադման ոչ թե երկու, այլ երեք աստիճան, աստիճան բուսերի
 ու արմատների ստեղծումն է, այնպես ստան, ամուսն ու լինու-
 յությունը, երկրորդը՝ իր կատարելությունից մեջ ազատությամբ թերման
 հաղիվումը, երրորդը՝ ձգտումը դեպի մտքի պարզությունը, ընդ
 արում ինչումից, նրա անբավարարությունը պատճառով, նորից
 նրամարման էջ, և էթե սուսգին շրջանում բուսերի՝ մտքի կապը
 անդի էր ունենում պրիմիտիվորեն, Լիկ երկրորդ շրջանում մեզ
 յերմեցին աչք կնախ իշխանույ ղրինակներ, սուրա ինտադուրում
 այն, բանակերությունը նստակաշխուսը, սանտանովում է է՛չ ավելի
 պատկազարարով՝ Լեզվի զարգացման աչք կատարելուց Գրիմը նմու
 նեցնում է մասի աներակաշխուս, ժուզկման և պաշարելություն
 կապակերին:

Մերմեջ լեզվի ձաղման աստիճանի անասկեւոր՝ Գրիմը,
 աշխուսանակից, կարծում է, որ բնական պատկանում է այն բու-
 ջրք, ինչ որ կա նրա մեջ ստավանուցին, որովհետև աստվածու-
 յիներ մեր բուսության և մեր հույս մեջ է ընդհանրություն՝:

Գրիմը սուսը է բարում լեզվի ձաղման հետ կապված երկու
 կարևոր հարց, 1) աշխարհի տարբեր լեզուները հակադրում են մե՛կ
 ետեւանուցի, թե՛ մի բանիսի, և՛ թե մեկին, սուր մե՛կ մտադկային
 դուրի, թե՛ մի բանիսի, 2, ո՛ր խոսքի մասերն են անհնից սուսը
 մասի: Աստիճան հարցը Գրիմը ինտադակաւորին լի զարգացում
 և չի նիմեագորում բավարար չափով՝ նա նուսանական է նստա-
 բում, որ լեզվի ձաղմանը մասնակցած իննին մեկից ավելի դուր-
 քներ: Երկրորդ հարցի յուսման մեջ Գրիմը հիմնվում է Բուսպի գրա՝
 նախնական համարելով բաշերը և դերանունները, ընդ որում սչա
 բանի նիմեագորման համար նա դիմում է դերանունների ու բա-
 յերի մեջ սկզբնական հնչյուններ՝ մտադկային արատաստանուն
 որգանների վաղ արտադրաւորներ որոնելու:

Անհրատեւում է եղել, որ Գրիմը լեզվի ձաղման բնական հի-
 մունքները, որոնելով հանգեթմ խոսում է և սչալուսարարներին ձա-
 սին՝ չկարողանալով հասնել հարցի հատակ հիմեագորման:

Մտեղծելով պատմական թերականությունը՝ Գրիմը իր նա-

1. Grimm, Auswahl aus den kleineren Schriften, 1871, Cf 252.
 2. Նույն տեղը, էջ 284.

խորհներէն այլեւի մեծ հետեղակունութեամբ է անցկացնում պատմական վերլուծութիւնը, պատմականութեան սկզբունքի հետեղական կիրառումը լեզվաբանութեանը մատուցած երազի պատկերը ծառայութիւններէն մեկն է և արտահայտում է, ամենից ատաղ, երանով, որ եւ ընդհանրապէս ձեռքի քննութեան մտածական վերածում է սարքերակէ պատմական շերտերը և քննութեանը տանելը երանց շարքազակաւութեանը համապատասխանելիս ստատիկ եւ սարքերակէ է և՛ Քուրպից, և՛ Մասկից: Վերջինս կույրիակ ուր պրիմիտիւի մեզ է մտնում նրա հետ վերածական թույլ և ուժեղ բայերի քննութեան շարքազակաւութեան հարցում: Գեոս Մասկը ստորերել էր դերմանական բայերի խտարման 2 շերտ՝ 1) սահառակա կամ սրացա բայեր, որոնց խտարման ձևերը կազմում են արանց արմատական հնչյունները փոփոխութեան, և 2) սարքերակա կամ սփակա բայեր, որոնք խտարման վերջնական են ներքին թելման: Մասկը կույր քննում էր ասպիտները (որպէս ազգի պարզ կազմութեան ուժեղացումը) և այս կերպորոշները՝ տուցնորոշելով գործնական կատարումներով: Գրիմը վերանգնելով ասպիտները՝ սթուլը, երկրորդները՝ սուտի բայեր, վարդում է հակառակ ձևով, նրա կայր ժիւրով:— որ ինտագայում հշակից,— նշված բայերի ձայնափոփոխութեանը կամ Ablau-ը հիւ կրեւել է և որոշում է լեզուի ներքին կառուցվածքը, միելդու սթուլը բայերը նոր կրեւել են և կազմվել են համեմատաբար նոր շրջանում: Գրիմը անգնումները ամուր հիմքեր գցելին վերանուկուն լեզվաբանութեան մեջ, և երա բացառութեանը պատմականորեն միշտ գործ կկատար:

Գրիմի ինտագայում պատմականութեանը արտահայտվում է կերպորոշ, երանով, որ նա փորձում է հիւ և նոր ձևերի միջև հաստատել պատմական սղակներ, զույգ սուլ, թե ինչպէս է այս կում այն ձեր պատմական տարիներնուկուն փոփոխութեամբ հանցիլ տուցն ձեռն, Պատմական հետազոտութեան ընթացքում նա հաստատում է դարգուցման հիւ, միջին և նոր փուլեր՝ միջին փուլը համարելով հիւ և նորի կապող սղակը: Գրիմը ընդհանրապէս և հնչյունական ձևերի դարգուցումը դիտում է իրեն տերնգուտու պրոցես:

Գրիմի պատմականութեան արտահայտվում է, երբորոշ, նրանով, որ եւ յամանակակից լեզուի հնչյունական և քերականական կառուցվածքը դիտում է որպէս պատմականորեն կապուածորակ ձայնաբանութեան: Լեզուի պատմական քննութեանը Գրիմի

Տամար միջոց է ոչ միայն օվջալ ժողովրդի պատմության, նրա կուլտուրայի զարգացումը, նրա սկզբնական հասկանալի և կերտվածքը վերանկեր, այլև ժամանակակից լեզվի կառուցվածքը, բացառելիս Տամար:

Գրիմի մյուս կարևոր ծառայությունն այն է, որ ես ոչ միայն ճշտագրականությունը կիրառում է ննչյունական Տամարատախանությունների որինաշարիականություն սկզբունքը, այն այդ Տամարատախանությունների ասկ տեսնում է պատմական հիմքը, ննչյունների պատմական անցումները և այդ անցումների սխալներնախությունը: Բնչախ տեսակը, դեռևս ինակը նկատել էր զեր ժանական բաղաձայնների որինաշարի Տամարատախանությունների հոսնական և բարինական բաղաձայններին՝ զեռ ազնյին, նա նկատել էր նաև վերին զերմական բաղաձայնների որինաշարի արարելությունները մյուս վերմական լեզուների բաղաձայններից: Բազայն Գրիմը այս Տամարատախանությունները վեր է անում մի կուտ սխալներ, ի մի բերում բոլոր լեզուները, բացառաբարում երևույթի որինաշարիականությունը և տալիս այն ձևակերպումը, որ լեզվաբանության պատմության մեջ հայտնի է Երիմի օրենքը անունով (ինքը Գրիմը սրա Տամար օրենքը բացառաբարում): Ըստ այդ օրենքի՝ ճշգրտական այն լեզուների լեզու ձայնել պայթականներին (սանակը, ը, ձ, ք, հունարևաւմ ա, Ծ, չ) բարանկարում Տամարատախանում էն զերմանական ձայնելները (ն, մ, յ), ձայնել պայթականներին (սանակը, ը, ձ, ք, հուն, չ, չ)՝ ինուները (լ, ն, կ) և խույ պայթականներին (բ, տ, կ)՝ խույ շփականները (Ն, ր, Ն), Գրիմն ինքը տալիս է ճշտելայ ազնուակը.

Նուն	բ	ն	լ	տ	մ	ն	կ	ք	ը
Գրիմ	բ	ր	ն	մ	ւ	ն	կ	ք	
Նվգ	ե	լ	ւ	լ	բ	մ	ւ	ք	ը

Այս Տամարատախանությունները նկատել էր և այս դիտմանակներ՝ գրիմների ժամանակա Պր. Դուրմարը, շույանդյունների ասարգարանական բառարանի Տերմանկ ձևյուն ձևիկանքը և արիաները, բայց ասանդ սխալման գործան: Թուրի գրքի ազնուակից 10 ասրի ասալ Բախոյ ճաննն՝ Լ. Կաւու, Über die Verwandtschaft der germanischen mit der teutschen Sprache, 1801 Նյւ էր այս Տամարատախանությունների երկու երրորդը իրոյ Տամարատախանությունները զնակ 1810 թ. նկատել էր և կրուցիկը (S. 101 ff.), Բախուի ձևյուն Կախոյի ձևյունը: Բախուի, Germanische der vier Hauptsprachen: Hebräisch, Griechisch, Latein und Deutsch, 1806:

Վերամանական բազմաուղեների կրած այս փոփոխությունը Գրիմը կոչում է «բազմաուղեների տեղաշարժում» Գրիմը փաստորեն նշում է նաև «բազմաուղեների նրկորոշ տեղաշարժում»։ «Ես լատիշ է գիրքը գերմաներենին, սուրբերում է այն մյուս գերմանական լեզուներից և կատարվում է գրեթե եուլե ուղղությամբ (Ն. Ա. Զ. Թ. Կ. և և այլն)։ Այս նրկորոշ տեղաշարժի մեջ Գրիմը տեսնում է առաջին տեղաշարժի շարունակությունը՝ դրանք պատկերացնելով որպես միևնույն պրոցեսի «լեզուները» Գրիմը եկատում է այն կապակցությամբ մի կարևոր երևույթ էս, որ հետագայում հիմք տվեց Վեռների հայտնի օրենքի մակերապման համար։ Նեյերապակաս խուլ պայթականները միայն բառակցում են յուրյա նորմայ անցում խուլ շփականների, իսկ բառամբում և բառավերջում տալիս էն մերթ խուլ շփականներ, մերթ խուլ ձայնակներ։ Գրիմը չի կարողանում բացատրել այս երևույթը, բայց ի մի է բերում բնորոշ «գերմանական» կոչելով «բերականական» ներխառնություններ։

Գրիմը տարբերակում և բացատրում է նաև գերմանական հնչյունական փոփոխի նրկու կարևոր գրեկայափոխությունը՝ Ablaut-ը և Umlaut-ը։ Կարևորն այն է, որ արտաբնական միևնույն բնույթի ունեցող այս նրկու երկու երևույթը (երկուսն էլ ներկայացնում են ձայնափոփոխի «երթագայություն») Գրիմը տարբերակում է բառ ծագման բնույթի, ես եկատում է, որ Ablaut-ը ավելի հին երևույթ է և պայմանավորված է լեզվի ներքին կառուցվածքով, մինչդեռ Umlaut-ը նոր երևույթ է և ներկայացնում է ձայնափոփոխի առնչման (ստիմուլացիայի) արդյունք։

Այս բույրով նախորդ, Գրիմը ևս գիրք չէ որոշ սահմանափակությունից ու թերություններից։ Ի թան լեզվի պատմությունը Գրիմը կարգում է ժողովրդի պատմության նկատմամբ ժողովրդի պատմության իդեալիստական ըմբռնումը և ուսմանառաջը Գրիմին հուսցնում են հնչյունական և թերականական երևույթների բույթի և ձագման մեկերարանությունից սխալների։ Վերմանական հնչյունական և թերականական կառուցվածքի ուսումնասիրություն մեջ նա փորձում է հայտնաբերել նախական ազդեցին ոգին, ընդ որում վերջ չէ ազգային որոշ սնապարտությունից և միատեղիումից, այսպես, հնչյունների գերմանական տեղաշարժի պատճառների Գրիմը որոշում է գերմանական ցեղերի սկզբնական հոգերանական կերտվածքի մեջ, նրանց հուլման մեջ դեպի տեղաշարժերը Գրիմի ուսմանառաջին ու նադիոնալիզմն առաջնորդելու վառ արտահայտու-

թյունն են գտնում նրա «Գերժամերկն յնպիսի պատու. թյունն սեյ. «Մի՞թե համարձակությունը և հպարտությունը հայնեցեանքի դեպի խուլները և խուլերի դեպի շէշնդ-խուլները կատարած անգաշարմի հիմքը չեն», — գրում է նա՝ Եսայիայիսի ռոմանտիկական երանգ է հաղորդում Փրիմը անվան բերականական սեռի մաղձանն և դերի մեկնությամբ թյանը «Քերականական սեռը. ուղարկում. պրում է նա, — քեական սեռի տարածումն է յուրաքանչյուր ստարկայի վրա. Այդ տարածումը մաղն է լեզվի և բնականության շնորհիվ: Այդ դարձանայի պարծուրթյան հետևանքով շատ արտահայտություններ, որոնք կարկինում պարունակում էին մեղսոտ և կենդանությանից դուրի հասկացություններ. կարծես թե նորից կյանք և պարզություններ ձեռք բերեցին. բնական սեռից փոխ առնելով մեզիք, կազմություններ, թեզայթներ՝ այդ գործողությունը տարածեց սոց լեզուն տեղորոշ հրապույրը և միամտաբանի սերտ կապ ստեղծեց խոսքի մասերի միջև. Եթե սեռը չեզոք չլիար, ապա հնարավոր չի լինի պատկերացնել բաների այն կապը, որով հրատում ենք նուսական և յապենական շարժյունություն մեզը՝ սոմանտիզմը հասցնում է և այն բանին, որ վերականգնումներն սեզ Փրիմը թույլ է տալիս կամայականություններ կատարում է սեռագիտի մեղք, որոնք չեն հանդիպում, չեզոքում է փաստերից: Զյ Յեայում լեզվի բնական պատմականությունը, Փրիմն սելուամենայնիվ կոչվանցված է տրայգիանն որոշ սահմանափակությամբ և չի կարողանում այդ պատմականությունը միայն վերջ հասցնել: Համեմատելով գերմաներենի հին և նոր շարժանները՝ նա գերազատություն և հարապարտություն է տալիս սելուամենայնիվ հին շարժանին, անցյալով ռոմանտիկորեն սարգելը տարածում նաև լեզվի պատմության վրա. գերմանական նորին թերական մենքը և գերադասում է հարապարտության մեղքը. այստեղից էլ մի շայ է մեղսոտ գեյի լեզվի փոփոխությունների քմրսումը որպես անկում և բույրայումը Ֆերմանական ճեշյունների հետևողական անգաշարմերը Փրիմը պատկերացնում է որ թե լեզվի դարձացման վերջնից զգի մեղք, այլ որպես յուրաքանակ փակ շրջան, յարժում շրջանի մեջ, ինչ որում այդ շարժանը Փրիմը որոշ միատկականություն է հաղորդում Ջայնեդների (Media—ն, d. ցյ խուլների (Tenuis—բ, է, կ) և շեշնեցեանքի (Aspirata— հի, ձի, զի, ը, Ը, կի) շարժանը Փրիմին պատկերանում է հետևյալ մեղք

1 J. Grimm, Geschichte der deutschen Sprache, 1848, էջ 137.

2 J. Grimm, Deutsche Grammatik, III, 1821, էջ 306.

(ինչպես սովորաբար դժուհի են գերմաներենի պատմությունը եվրոպատ ցործերում)

մէ Գրիմը եւ ուրիշք է սաշխարհագրիան ըրտակաւության բունութիւններին եւ անբնականներին. նա եւ Հնչուաններին այս բոլոր փոփոխութիւնները պատկերացնում է որպէս սասաների անցումներ:

Ղիլիելի Ֆոն-Հումպոլդտ... եթէ արդեն քննության ատեմած լեզվարանները պատմա-համեմատական մեթոդի առաջին կիրառողները եւ համեմատական ու պատմական ընտանեացութեաններին առաջին օրինակները տվողներն էին. ապա Վիլհելմ Ֆոն-Հումբոլդտը (1767—1835) լեզվարանության պատմության մեջ մտնել է որպէս պատմա-համեմատական լեզվաբանության առաջին անտարտեր եւ ժամանակակից լեզվափոխութեանության ու բնականորէ լեզվաբանության հիմնադիրը: Նա ոչ միայն առաջին մարդն է, որ փոխհարմարական լայն ընդունակացութիւնը է անում պատմա-համեմատական լեզվաբանության նիւթումներին հիման վրայ, այլն առաջ է բաշում ու մասամբ յուծում լեզվաբանության բաղմամբի՛մ կարեւոր պարզեցումներ. նրա սղղեցութիւնը մեծ է եղել լեզվաբանության ատեմած զարգացման մէջ եւ նուշինով բոլրմ էլ հանդէս է ցարխ նեոնոմարդտանկանության անման տակ: Տիշտ է, Հումբոլդտը իղնայիտա է, որ կրնէ է կանտի, մասամբ եւ ֆրիւանի ու նկիւնդի սղղեցութիւնը. բայց այդ իղնայիտը նրա մտտ հանդէս է ցարխ զիւշնկարիւնի հետ զուշակզմած: Նրա բաղմամբի՛մ զբոլմները ան յուշիտայ հաստիկնս են որ լնն կարող յագտա զործիկ լեզվաբանության կողմից:

Հումբոլդտը եղել է պետական զործից եւ զիւնական-լեզվաբան: Նրա բաներում 1810 թ. հիմնադրիկ է Քնայիտի համայտարարներ: Հումբոլդտն սկննդի է հետաքրքրութիւններին լայն շրջան, լեզվաբանական բայն ընդգրկում, իմացիկ է Մեծ Քիտի լեզուներ, մշակել մարդու բուղմանկարիտեի կրթության ծրարի՛ւ՛ աչք ծրարի մէջ կարեւոր տեղ տալով ե լեզվին: Նա զբաղիկ է ոչ միայն հնդկաստան լեզուներով, հատկապէս սանսկրիտով, այլն բանկերեկով, ինտարնետով, ամերիկյան բնիկներին մայտաւարայնիկարն չհարաներով եւ այլն:

Ներգարանության պատմության համար ասանձնապես կորե-
վեր զեր է խաղաղի Համբարգտի սժտվոյն կզգու կոզի լեզվի մա-
սինս՝ աշխատության ներածութեան, որ կրամ է Վարդկաշին
լեզվահանուցիւմքի տարրերության և մարդկային սեռի հասնո
քարգացման վրո նրո քործած ազդեցութեան մասին և լեզուպի-
րք՝ Ախանց Համբուղտը կպատակ է դնում բնակարկել լեզվի ա-
սանձեստակութեաները, լեզուների տխրերն ու փոխհարարեու-
թեաներ, ջույց ապ դրանց կապը մարդկային կուշտութայի, մար-
ցու հոգևոր քարգացման և մասնագութեան ճեու Այս կպուտակն
խրագործելիս Համբարգտը շոշափում է գրեթե բոլոր կարևոր լեզ-
վաբանական պրոբլեմները:

Մինչև այս աշխատութեան հրատարակումը Համբարգտը հան-
դես է եկել մի շարք այլ լեզվաբանական գործերով, որնր դգայի
մասով եուլեպես կարևոր զեր են խաղաղի լեզվաբանության
պատմության մեջ և եախապատրասակ այդ աշխատության երե-
վան ցայր:

Վեան 1851 թ. որպես Թղկուտցի և Թատերի Վիճրգապի
հակիչիւմ հրատարակիչի է Համբարգտի հոգածր բակերների մա-
սին՝, որ այդ գրքի ամենափայլուն էջերից մեկն է: Համբարգտը
հետադուրս սրում է բակերների ճեու կապված այլ աշխատու-
թեաներ ևս¹:

1820 թ. Համբուղտը հանդես է գալիս «Լեզուների համեմա-
տական աստիճանութեան մասին» կիրաւումը երանց կարգուց-
ման տարրեր շրջանների նկարագրո աշխատութեամբ՝, որ պատ-
մու համեմատական լեզվաբանության հիմնարարերից մեկն է Այս

¹ W. von Humboldt, Über die Kawiensprache auf der Insel Su-
ba, I. III, Berlin, 1825, 1830.

W. von Humboldt, Über die Yucel-sprache und menschl.
Sinn-Sprachen und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des
Menschengeschlechtes, „Gesammelte Werke“, VI, Berlin, 1848.

² Berechtigung und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweiten
Bandes des „Mithrasbuch“, Über die Götter der alten Ieskischen Sprache,
1811.

³ W. von Humboldt, Ankündigung zum 2ten Teil über die
Ieskische Sprache und Natur, und die Ausgabe des Gesichtspunktes und
Inhalts desselben, 1812, Über Ursprung, Hispaniens, vornehmlich der
Ieskischen Sprache, 1821.

⁴ W. von Humboldt, Über das vergleichende Sprachstudium
in Beziehung auf die vucel-sprache, Epochen der Sprachentwicklung,
MHDKAWB, 1820.

աշխատութեան մէջ Համբոլդտը դնում է լեզվաբանութեան որակն անկախ գիտութեան ձեւափոքմէրու անհրաժեշտութեան (նաքցր. նրա կարեւորագոյն լեզուների հասնմատական ուսումնասիրութեանը կհարողանա հոգեգութեանը կատարել էր առջեւ դրված խնդիրները միայն այն դեպքում, եթէ դառնա հետազոտութեան ինքնուրույն բնագաղափար էջատեղ Համբոլդտը աշխատում է պարզարեւել նաև լեզուների կառուցմութեանը դուզարման եղանակներն ու նպատակները:

Համբոլդտի մշուս լեզվաբանական աշխատութեաններէրց հիշատակելի են նեաեղաշնները՝ «Քերականական աների մտգումն և գաղափարների դարգացման գրա նրաեղ դարձած ազգեկութեան մասին», «էկուսների ազգային բնույթի մասին», «Ճատային գրութեան և լեզվի կառուցմութի նեա նրա սեեղած կապի մասին», «Շրկակի թվի մասին», «Տեղի մակերայնների՝ դերուեկուս հեա ունեցած ցեղականութեան մասին», «Նրի՝ լեզվի նեա ունեցած կապի մասին» և այլն:

Ունենալով կուլտուրայի լաշե բմբուսում, կուլտուրան նումարելով բնութեան նկարակուր մարդան գիտութեան և արմիատի շղեկութեանը՝ Համբոլդտը լեզվաբանութեան խնդիրները կապում է կուլտուրայի պատմութեան խնդիրների լուծման նեա, լաա նրա՝ սրկայի պատմութեանը կուլտուրայի բնղանաուր պատմութեան մի մասն է: Էեղում սերտորեն կապված է մարդու հոգևոր դարգացման, կրա կուլտուրայի, նրա սեղաշարժերի հեա: Կուլտուրայի բնագումատում կատարված ամեն մի գումարտութեան, կուլտուրայի ամեն մի վիճակ արուանաշարում է լեզվի մեղ, «էեղում խորը կերպով բնղգրկված է մարդու հոգևոր դարգացման մեղ,— գրում է Համբոլդտը,— աշն ուղեկցում է մարդկութեանը նրա աարածակուս սեղաշարժերի ամեն մի աարտնանում և կուլտուրայի ամեն մի վիճակ ևկատելի է գումում և լեզվի մեղ: Էջատեղեղ էջ բում է Համբոլդտի հգումը բաշանայուեղ լեզուների ներքին աուանաատկութեաններն ու փոխհարաբերութեանը՝ մարդկային կուլտուրայի բնղանաուր պատկերը, մարդութեանը աուանաատկու-

¹ W. von Humboldt, Über das Entstehen der Grammatischen Formen und den Einfluss auf die Ideenentwicklung, 1821. Über die Naturaleigentümer der Sprachen, 1822. Über die Bildung der Sprache und deren Zusammenhang mit dem Sprachbau, 1824. Über den Dual, 1825. Über die Vorwissenhaft der Ortsveränderung, 1826. Über den Zusammenhang der Schrift mit der Sprache, 1836.

W. von Humboldt, Gesammelte Werke, VI, 1848, էջ 50.

թյուններն ունդ՝անըությանները պարզաբանելու համար շուտ-
բայցուր պարզուցնում է Հեղեղի արտահայտած սազմնային միտքը
առանձին լեզուներով՝ ոչգույնի պատճառով ընտելության նեւ ուն-
ցում կապի մասին:

Հումբոլդտի լեզվափոխութեանը իրենցիտուական է
ինչպէս նշել ենք, մեծ շարքով ննկում է Կանտի, մասամբ և Ֆիլի-
սեփ ու Եդրինգի վրա. դրանք ունդ՝անըություն կա նաև նրա և Հե-
ղեղի հայացքների միջև. Չնայած որտե՛րքոչ նկատարարներ ծրե-
ւում են Հումբոլդտի ուղղակի կտրումը՝ Կանտից կամ Հեղեղից՝
նշելով, որ եւ ոչ Կանտի նշանակ է, ոչ Հեղեղի՝ նրա լեզվաբա-
նական հայացքների կատարման համար կարևոր դեր է խաղացել
նաև Հերդերի՝ լեզվի բնույթի՝ ծագման վերաբերյալ ուսմանքը:

Հեղափոխական ամենաառողջ և ճիշտ գաղափարները
Հումբոլդտի մտա գրողանցում են մշտնապատ միասնկայի նկատ
կէպան Հումբոլդտը դիտում է շարժման և գարգացման մեջ, բայց աչք
շարժման ու գարգացման պատճառները նրա մտա իրենցիտուական
մեկնարանություն են ստանում: Կէպան նրա համար այ այլ ինչ է.
չան որու արտահայտություն, ներքին լոգոսը ու մարդու պատճա-
նահասակ բնութեան ներքին պահանջներն զրահարում: Կէպան յու-
րատեսակ միջոցը է մարդու ներաշխարհի և արտաքին աշխարհի
միջև. Վեղեղի իրական և նիմնական ներդրութեանը մարդու վրա
պայմանավորում է նրա մտածող և մտածողութեան մեջ ստեղծա-
գործող ուժով. այդ գործունեութեանը լեզվի համար իմաննետ է և
կենսափառանջով է ներաշխարհի աշխարհից անդին ստանում է միայն
անկարգ, քաղաքին տագնափոխութեաներ. լեզուե, որը միջնորդ է
արտաքին աշխարհի և շմարի ներքին ինքնակատարացողանի գոր-
ծունեութեան միջև, կարգավորում է դրանք, վերածում նախա-
յությունների օրասեմի: Կէպան Հումբոլդտը դիտում է որպէս իմա
ցութեան՝ Կանտի նշած ապրիորի և ապոստերիորի տարրերի լարմ-
յալ տեպրում՝ լեզվական ձևի և լեզվական նշութի՝ յարաունակ
համարութեան, ունդ որում գիտակցութեան ապրիորի ձևերի ու կա-
տեգորիաների կանտական ուսմանքը արձագանք է դառնում Հում-
բոլդտի յերդերի ձևի ուսմանքի մեջ, որի նախին առաջիկայում
կրտակեր նախապահանջութեան, այս դեպքում Հումբոլդտը լրացնում՝

¹ Գերմ. Ի. Արտս, Sp. d. Wissenschaft, Götting. 3. Aufl. 1897, 1357,
էջ 193:

² W. v. Humboldt, Gesammelte Werke, VI, Berlin, 1819,
էջ 20, 21:

է նրաեւոյ, որ նուրն աչք կանուակեան զիրքերից ներմուտում է յն գուն, փորձում պարսկէ յեզգի գերր կանուակեան զուայիտաւակեան սխաւեմի մեջ: Կանտի ազգեցութեամբ պետք է բացատրել այն հանգամանքը, որ Հումբոլդտը լեզգի ծագումն ու զարգացումը կապում է իր ցույցութեամբ անկախ է սկզբնական Դոպէկունի հետ: Լեզուն նրա համար սհափ է իր ամբողջութեան մեջ, ոչ զարգաւում սքու սրենքներով: Ապիւն և գիտակցութեանը նրա համար մեկնակետ են: Որոնք ամեն ինչի սկիզբ են, բայց որոնց սկզբնագործուն ժաւսին Հումբոլդտը յում էր Ազիայից ընդհանր, որ Հումբոլդտը հասակ կերպով չի տարբերում սոցոցրոյցի սոյի և ստուծողութեան հասակցութեանները: յի պարզում զրանց փոխհարաբերութեանը, զնոթում է իրար հետ:

Հումբոլդտի լեզվափոխութեան փոխադասութեան մեջ առանձնահատուկ տեղ է բռնում նրա ուսմունքը լեզվական անտիտոմիտիկներու մասին: Ինչպիսի հայտնի է, Կանտի գուայիտաւակեան փոխադասութեան մեջ անտիտոմիտիկներու ուսմունքը նախադրում էր նրա սեպտատիցիդմի յիմնազորմանը: Կանտը, նշելով մարդկային իմացութեան սահմանափակութեանը, իրերի էութեան մեջ իտփոնցելու անկարողութեանը, գտնում էր, որ մարդկային բանականութեանը հատուկ են 4 կարգի հակասութեաններ. 1) հազատարապէս սպացոցեցիք է ն' այն, որ սոյիտարն սահմանափակ է ժամանակի ու տարածութեան մեջ, ն' այն, որ այն անսահմանափակ է. 2) ն' այն, որ ամեն մի սորտանց սեպերը բաժանելի է, ն' այն, որ կան անբաժանելի տարրեր. 3) ն' այն, որ աշխարհի գրենքները զործում են անըստձեշտութեն, ն' այն, որ առկա է ազատութեանը. 4) ն' այն, որ ցոյցութեան ունի աշխարհի սկզբնապատեւաւ սի կակ. ն' այն, որ ոչ աշխարհում, ոչ էլ նրանից զօրս սոյցութի կակ ցոյցութեան յունի Աշխարհով, Կանտը նկատելով աշխարհի զարգացման հակասականութեանը, այն նոյն՝ վերագրում է ոչ թէ սոյնկաթիվ իրականութեանը, այլ բանականութեանը և կրկրոյ՝ սահմանափակում է միայն յորտփ Կանտի սեպտոմիտիկներու ուսմունքի մեջ այս առտուով կա զիայնկաթիկաչի սարք, բայց սահմանափակ մեծ և իդնայիտարեն միայն բանականութեանը վերագրում:

Հումբոլդտի լեզվական անտիտոմիտիկներու նայնպէս լեզգի գիտելիտիկայի բացահայտումն սուղէր են, բայց մեկնարանված իդնայիտարեն Ըստ Հումբոլդտի՝ հազատարապէս սպացոցելի են՝ 1) ն' այն, որ յեզուն սոցոգրոյի ստեղծագործութեան է, ն' այն,

որ չեղան անհասակակե սակեղծագործություն է. 2) և՛ աչև, որ մարդկային յեղուն ասանմին յեղուների անսուճմակափակ շախտ հուժյան է, և՛ այն, որ յազմադան յեղուներչ չանկնս են որչիս սրպես մեկ մարտկային չեղու. 3) և՛ այն, որ չեղուն անյուզճաս ցործունեություն է. փոփոխական էության, և՛ աչև, որ չեղուն այց գործունեության արդյունքն է հայտն մի յան է չ և՛ այն, որ չեղուն ասղոց մի յան է. ասլյալ անհասի կողմից ասլյալ մսկնային սակեղծագործվոց մի յան, 4՛ աչև, որ չեղուն սակեղծագործված մի յան է. նսյուրց սերունդերի ցործունեության արդյունք, արաղիցիս. 5) և՛ աչև, որ չեղուն արեկտիկ էություն է, որ անհասի կողմից չեկարգում է սրպես նրաեից զարքս ցանկոց, նսխորց սերունդ. եերից ժառանգյում, ասուր մի յան, և՛ աչև, որ չեղուն սարչեկ-տիկ էություն է, որ սակեղծագործվում է իր իսկ անհասի կարմից և սլլին էսո շումս սլլուտի՝ չեղուն միսմամանակ է՝ ասղուր երեւոյթ է, 6՛ մարմնական, և՛ մե է, և՛ ըսլնուդության, նսլոթ, և՛ մուս-գոր (ինտելեկտուալ) էություն է, և՛ զգացական, և՛ արտապատկեր է (Abbild), և՛ նչաի (Zeichen) և այլն:

Նեղվի աչս անտիստիաները կամ չսկասությունները շում բոլորս փորձում է յունչ մարդկային բնության, մարդկային գիտակցության միասնության զրույթոյ. չեկ սրում այց միասնությունը զրույթում է սրպես հենց սկզբից արված, անբաշտարեչի մի յան:

Նեուննք, ին ինչպես է պատկերացնում չեղվի էությունը շում բոլորս, և ինչպիսի կոնկրետ արտաձայնությունն է գտնում անտիստիաների բանուները նրս չեղվափրիստափայտություն մնչ:

Ինչպես տեսանք, 1811—1811 ցարերում չեղվի յույունումը մնում էր մետափրիկական, ոչ պատմական, չեղուն քննյում էր սրպես մեկրեղմիչս արված փաստերի և նորմաների ամբողջություն, որպես պատրաստի գործ և ոչ որպես պրոցես կեղվական նեուսգտություն կենտրոնը կացմում էր գրափոր չեղուն՝ իր համե մուսարոր հայտն մներոյ մնչ մետափրիկական չայսցրը իստրանում էր ոսգիսնայիստակուն արանարանական քերականության վերացական, ոչ պատմական սիսմաների սոկայություն պայմաններում կեղվարանության պատմության մեց շումբոլորս սուարչին է, որ հենվելոյ պատմա-նամեմատական չեղվարանություն կախնական տղյալների վրա, ի մի բերլոյ սեփական չեղվական գիտություններնայ և թափանչելոյ գիտության ոս փրիստափայտության նորատուց գաղտաբաների մնց՝ սուրիս է չեղվի պատմական յու-

բանան փոխադասական հիմնադրումը ևնչոք եկամտամբ եսի էին մտաւորմանը հակասակ, որ փոքրածմ էր սալ լեզուն փոփոխութունից սուլանուօց կածունէք, մէկքնզմէլէս եորմաւորել կրա կանուններն ու բողաասիլունէքք, Հումբոլդտը զնում է լեզուն սումմաւորելու և կրա պատմական զարգացումը վեր հանելու պահանջը, որքն լեզվական հարցերի ֆիլոլոգիական քննութիւն զբաւոր հուշարձանները մէկեարանութիւն մամանակ փոստորեն սարսիթոզ էին արջում խոսող մարդիկ՝ իրենց խաւարական կենդանի զործունէութիւնը, ապա Հումբոլդտը հենց այս կենդանի լեզուական գործունէութիւնն է բուշում առաջին պլանի վրա, ևնչոքսումմութիւնն պատմութիւնը Հումբոլդտի մաստղաթ կարեւոր թատալութիւններէից մէկը այս տեսակեանից այն է, որ նա լեզուն դիտում է ոչ թէ որպէս պատրաստի զործ ՄԱԿԷ, ՆԵՆՍ՝ այլ որպէս զործունէութիւն է՝ ՄԱՎԻԿ, Մ, ԵՆԿՆՆՆԻ Այս առումով Հումբոլդտը կարողանում է նկատել լեզվի զարգացման գիտնկարեկան, ևնչոքն իր խնդրական լուսիւնն մեջ կուշուն է և յարաբանչչուր տակիւթթում անդոյիկսի, ևնչոքն զայնութիւնն ունի ոչ թէ մնում տերստերում, այլ կենդանի խոսող մեզ ևնչոքն՝ «բաւ տերեղնաւ զորունէութիւնն է, որ ձգում է տարորշում ընշունը զարձնել մարի արատաւալութիւնն: ևնչոքն ևերկալւննում է կենդանի խոսակեկուն յարծունէութիւնն բուշում ակաւորի պումարը, և որպէսզի զողապուր կարմնը լեզվի կենդանի լութիւնն մաւրի, պէտք է որպէսթթութիւնը կենարունայենէք կապակցում խոսքի վրա, «ևնչոքն մասնատումը բուշում և կանունների՝ քիտական վերլուծութիւնն մնում արդիունը է միայն:» ևնչոքն Հումբոլդտը պատկերացնում է որպէս անքնզնաւտ տակդազորունական պրոպէս, ինչ որում այլ պրոպէս տակդ է սուննում մշտապէս ու միատեսակ, որպէսզի մարում-ը զարձնել մարդկանց փոխադարձ հողորդակցումը և սերունդները կուպի միմյանց հետ ու փոխանցվի սերնդից սերունդի Այստեղից էլ բիտում է կենդանի լեզունների տատմաւորութիւնն պահանջը, ևնչոքն որպէս պատրաստի զործ թննելը, Հումբոլդտի կարծիքով, մարումթթութիւնն յի տալիս բողաարեկ լեզվի ծագումը:

ևնչոքն որպէս սալ անրեղնաւ զործունէութիւնն սունմանէք Հումբոլդտը ճիշտ է համարում և այն պատճառով, որ որքո գոլութիւնը կարելի է պատկերացելէ նենց միայն զործունէութիւնն մեջ:

W. VON HUMBOLDT, Gesammelte Werke, VI, 27 ff.
 Էնտին տեղը

Մակառայն առաջ բաշխւո՞վ լեղձի որպէս տերեղնաւ գործունեւ-
 թլան զրաւթը՝ Հումբոլդտը միտմամանակ ճիշտ է Կամարում և
 այն, որ չեզուն գոյութիւն օւնի նաև որպէս խոսքի սերնդնա-
 տրուագրութեանի քուստը, որպէս արդէն ձեռնարկած բառաւա-
 յարի և քերականական կտրուկների ամբողջութիւնը. որպէս գրու-
 վոր ձեռն մէջ բարագած մի բան, որպէս «գործու Սյու Տուկուսու
 թլանը (անտիկնութիւն) Հումբոլդտի մտք գրութեանում է որպէս խոս-
 քի և լեզուի հակասութիւնը կտրուկ լեզուի՝ պարտաւորական «գոր-
 ծունեութիւնը ինչնու մտախն, Հումբոլդտը փաստորեն նկատի ու-
 նի կենդանի խոսքը. խոսելով լեզուի որպէս կենդանի խոսքի ար-
 տագրութեան, «գործիս մտախն՝ Հումբոլդտը նկատի ունի լեզուն.
 «Լեզուից, որպէս մէջ կողմից տմեն անգամ արտասանվող խոսքի.
 պէտք է ստորերնէ լեզուն որպէս այլ խոսքի ստատուանների
 դաւաճումը. Սյուպիսով լեզուի արդէն գործունեութիւնը և լեզուի
 որպէս «գործիս անտիկնութիւնը առաջաւորումը Հումբոլդտի մտք ու
 այլ ինչ էլ էթն ոչ խոսքի և լեզուի ստատուանի մասնանց. Այս
 պահանջը հետագայում սովորի վնասակարէն ու նոր ձեռն գրութում է
 Մոսկուրի կողմից և կարենք զեր խաղում լեզուաբանութիւն պատ-
 մութիւն մէջ լեզուն, որպէս պատրաստի արտագրութեանի ցուց-
 ված, տարրերից խոստովանի գործունեութիւնը առանձին սկսու-
 րից՝ Հումբոլդտը նշում է, որ լեզուն պարտաւորականութիւնը լեզուից
 ինչնուստի ում է դատմումը լեզուն միշտ օւնի արդէն մնաւ
 դաւաճումի վնասված ձեռք. բայց այդ դաւաճումի մէջ իսկ արդէն
 աւելու են նորի ստատուանը. Յարաբանչոյս խոստովանի ակտ ներ-
 կայացում է լեզուի դանձերի պատագործումը լեզուն տայիս է լեզ
 խոսքի սխեման. իսկ խոստովանի ձեռնարում է իր խոսքը յարգի
 բնութագրութիւնը և խոսքի համար լեզուն սահմանում է միայն
 կանոնադրող սխեմաներ (մ ց regelnde Form), նրանց անձու
 տական ձեռնարումը թողնելով խոստովանի բնութագրութիւնը. Սա չի
 նշանակում, թէ Հումբոլդտը լեզուն նախորդել է ապախ խոսքին
 Լեզուակառակն, լեզուի գոյը կենդանի խոսքի է. լեզուի ստատուան
 չի սկսվում տարրակաները յատկեով նշանակելուց և ապա դրանք
 խոսքի մէջ սխեմանուց. բաւերը լեզուն նախորդում խոսքին, լեզ-
 նակառակի, յատկեով ծագում են խոսքից. Բնութիւնը լեզուի վերջին
 ստատուանութիւնն են. նրանց տարրաւորումը լեզուն ակտորում
 է իր ստատուանութիւնը. կենդանի խոսքի այլ կարեւորութիւն

¹ W. V. G. Humboldt, Grammatik der Sprache, XI, 97-98.
 Նույն տեղը, էջ 79.

Նույն է կապված են Համբուրգի օւմուտիքի Երկու կարծիք կողմերը. որոնք չէնտեսուելով յայն արևապանք ևև քանուով Ուտայեթալի և հոգեբանական ուղղութիւնն ույլ ևերկայաւոյրիչիչնիչի մաս. աւուչիեն՝ Համբուրցուր բայը դիտում է որպէս նախադասութեան զլիւտագոր ատարրը. որ նսեկադրվում է մյուս խտորի մասերին՝ որպէս կենդանի և կենդանութեան տվող սկզբունքը՝ անկենդան ելլութիւն Երկրորդ՝ Համբուրցալք փաստարեն բառի յորաբանչութիւն խտորային գործածութեան դիտում է որպէս անկախ բոս՝ առանց թեղումելու բառի բազմիմաստութեանը. սիլ որ բառը աշիւպէս չի նախկանում. ինչպէս մի ուրիշը. սովեն նաակացում միտածամանակ շնակացում է. մտքերի սովեն մի նստմանայեութեան՝ միտածամանակ անհամա ձայնութեանն՝ Հաականալու պրոցեսը ոչ ույլ ինչ է. Եթ ոչ հաակացողի գրգուման հարմանիկ յարումը մէյս տեւակեալք Ատալեթալի և Պոտերելալի մտտ հիմք է զառնում ստրչիկոտիվ հոգեբանական եպրակացութիւնների համարը Կենչով լեղզի և խտորի տարրերակման հարցը և ուղղութիւններ կենտրոնադնեկով խտորի վրա՝ Համբուրցուր դրամով իսկ հսկողութում է կարելոյ ֆիլոսոֆական լեղզուրանութեանը և գրական լեղզի ստամմուտի լութեանից ձանրութեան կենտրոնը տեղափոխում է կենդանի խտուկցական լեղզի վրա. բարբառների ստամմաւերութեան վրա:

Էւզվի պարզուղումը Համբուրցուր դիտում է որպէս սքու գարգացման որինքեղի գործողութեան արտաճարութեան նրա համար լեղզի գարգացման սրենքը լեղզի ձեն է. Քունի որ լեղզի մեջ լրիվ արտաճարութեան է զուեում ժողովրդի ոգին. ուստի և լեղզի գարգացման ստարրեր սասոնանենքը արտացոլում են ժողովուրդը՝ Ըտի հոպեր դարգացման փուլերը. կանգնած յինեկով պատմականութեան սկզբունքի վրա՝ Համբուրցուր աշխատանեալնիվ առաջ է բարում լեղզի գոլութեան երկու շրջանի նսկապատմական ստմունքը. բոս ուր սամունքի՝ առարին շրջանում լեղուն սասոնիվում է և ինքի է որպէս կայատակ թատարում. իսկ մտածողութեանը վանվում է խանձարուրիերի մեջ. Երկրորդ շրջանում՝ լեղուն գործածվում է. զառնում միտք. զադարում գարգանալուց. մինչդեռ մտածողութեանը զարգացում է ապրում: Առուրի շրջանում ուրկվի Հիւաստեղթական մյումը դեռես անման և կենդանի գործունեութեան մեջ է. Երկրորդ շրջանում զգուն արտարին լեղզական ձեկ կուտարչալ Անագրամմից ՆԼատ մի թիւացող խտորայ վիճակ է

W. von Humboldt: Die sieben neue Werke, III, (S. 261-262).

սկսում. որին նուստի է այդ գրգռական սակզիտադրութեան մրգ-
ման /schlingensiches die die es Tiesig bedrohung (Անտառայա-
նամբայգրտի այս գրույթը նկատարում միմբ է տալիս նրայինքի և
տարիների՝ ընդվի երկու չրքանի ծայրահեղութեան հասցվում նա-
կարդման համար:

Նայվես տեսանք, Հումբոլդտը լեզուի սերտորեն կապում է
ժառանգութեան նկատ հակայն այս կապը ևա ըմբռնում և մեկնա-
բանում է իրենալիտաական հիմունքներով: Մասածուղութեան առարկան
Հումբոլդտի համար ոչ թի օրենկարիմ հիմք ունի, այլ կազմում է
սուրյնկարիմ գործունեութեամբ: Այ մի պատկերացում չի ծագում
որպես գոյութեան ունեցող առարկայի հայնդում, որպես մերի
ընկարում: Պատկերացումները ծագում են պայութեանների գոր-
ծունեութեան և ներքին հողեկան պրոցեսի միացումով: Այս բանը
կատարվում է ընդվի օգնութեամբ, որև իր մեջ դուզարդում է սր-
յնկարիմութեանն ու սուրյնկարիմութեանը, նաևպես գալիս որպե-
սուրյնկարի և օրենկարիմ աշխարհի միջնորդ. «նրա լզնութեամբ
հոգնոր հպումով իրեն համար ևանապարհ է բացում չրթունք-
ների միջոցով զիպի արտաքին աշխարհը, և նկատ այդ ծրպ-
ման արդյունքը բառի տեսքով լսողութեան միջոցով վերա-
բանում է նաև Այսպիսով՝ պատկերացումն օրենկարիմանում
է՝ միեկնույն ժամանակ չկարգելով սուրյնկարից: Այս գրույ-
թի մեջ է նեց, որ նրան է գալիս օրենկարիմութեան և սուր-
յնկարիմութեան անտիկնութեան, սուրյնկարիմ պատկերացումը բառի
միջոցով օրենկարիմանում է, լսողութեան համար դառնում օրենկար-
սակայն արանով այն չի կորցնում իր սուրյնկարիմութեանը, որով-
հետև վերջ ի վերջս այս կամ այն սուրյնկարի պատկերացումն է:

Սուրյնկարիմութեան և օրենկարիմութեան հակասութեանը
առնելում է նաև խոսքի և հասկացման (խոսելու և հասկանալու)
հակասութեան նկատ, ընդ որում վերջիններս, բառ Հումբոլդտի, ոչ
այլ ինչ են, եթե ոչ չեզվական կարողութեան դրսևարում. «խոսքի
և հասկացման փոխանակումը. — գրում է Հումբոլդտը. — սովյալ
բովանդակութեան փոխանցում չի (նեորից նեոր): Հասկացողի, ին-
պես և խոսողի մեջ այդ բովանդակութեանը պետք է դարգանա
սեփական ներքին ուժով. այն բոլորն, ինչ ստանում է առաջերը,
միայն նրա հարմարեկ բարոզ գրպումն էն՝

1 W. v. Humboldt, Gesammelte Schriften, VI, 2, էջ 100.

2 W. v. Humboldt, Gesammelte Werke, VI, էջ 82-84.

3 նույն տեղը. III, էջ 262.

Վեդուն մտածողութեան անհրաժեշտ նախապայմանն է՝ Անանց չեզոք ճնշումներ չլ նախնայութեաններէ կայմամբարութիւնք և սրանով իւկ՝ մտածողութեանը։ Վեդուն մտածողութեան նախապայմանն է հաս աշն դեպքում, երբ այն անդի է ունենում շտաբեան մեջ և մարդու շխանատար մեկուսացման դեպքու։ Սակայն չեզոք իտեղական գործարւում է միայն հասարակութեան մէջ, մարդը նախապես է իրեն աշն շտաբում, որ շաքում նրա բաները նախապես են և ուրիշներին։ Մեր կայման շտաբ անցնելով արիւններին՝ զատում է ընդանուր սեփականութեան։ Այդ ընդանուրի մեջ տեղն մեկն ունի իր աննախապես նախախտութեանը, որը նամանարթնում և կատարելագործում է մշտանելի աննախապես նախախտութեաններով։

Վեդուն է՝ նուրի է՝ մտածողութեան հետ, և՛ միտածանական աարչեր նրանից։ Այն նախապայմանը սեզոնի է հանդիսանում մտածողութեան համար։ Նուրիութեանը նրան գործողութեան ազդակ է առաջ, իտեղ աարքերութեանը դպալ է առաջն սեփական ներքին առաջադրմանի հոթութեանը, հասարակ գործունեութեանը աննախապես ընկալումները միտում են մարդու ընդանուր ընտելեան հետ։ Վնորաքանելուք մարդու մեջ գրում է չեզոք իր յիմ ժամայում, որ կշանակում է միայն աշն, որ շտաբանը մարդու մեջ դարձնում է որոշակի ուժի կողմից կառավարվող, ազդականորովոր և ստեմանաքանակող ձգտում՝ իրականացնելու շեզոք գործունեութեանը սեփական ներքին և արտաքին պահանջներին նախապայմանախան, ընդ որում աշնախ, որ հասկացվի արիւններին կողմից։

Վեդուն, այսպիսով, էական դեր է իտելում մարդու գործաշն ման մեջ՝ ազդելով նրա հոթութեան և ընտելի վրա։ Այն դրոյթի մեջ սրտանաշնայում է շտաբանութեան կողմից շեզոք և մտածողութեան նուրիացման որոշ անեղհեց։ Վեդուն միտող է մարդու և արտաքին աշխարհի միջև և՛ անի որ մարդու ընկալումը և գործունեութեանը կարգում են նրա պատկերազոտներին, ունա նրա վերաբերմունքը ղեկը աւարկները ամբողջութեան պայմանազոտում է շեզոքութիւն։ Սրանով մարդու ընկնում է շեզոք, ուն է՝ մարդունի շեզոք իշխանութեան ապի։ Հետ շտաբանութիւն՝ շտաբանը շեզոք շրջան է գտում աշն ժողովրդի շտաբը, որին պատկանում է, իր ընդունու դրեց մարդու ընկնում է այդ շրջանի մեջ և նրանից կարող է շտաբ փայ միայն այն մտածանակ, երբ տեղում է մի այլ շտաբ, սրտը շեզոք ունանաքանութեանը երբ անանկանի շտաբում է։

1. W. v. O. Humboldt, Gesammelte Werke, VI, 97-98.

2. Նուրի սեզոք, էջ 60.

Համբարձար բարձր մեծ անունով (Տնչրուսական կողմի և հասկացութեան միացում: Բառերը բուննմին հասկացութեանն էրի նշաններն են, սակայն ինչպես որ գիտակցութեանը Համբարձարի համար սկզբներին սկիզբն է, որ նախորդում է լեզվին, այնպես էլ նախադասութիւնը, բուն նրա, նախորդում է բարձր: Այսպիսով, Համբարձարի իրենախոյան խանդարում է լեզվի և մտածողութեան կապի իսկական զիջելիութեան լուծումը:

Այսպէս Համբարձարի համար սմաքի կազմակերպող արգանն է (des bildende Organ des Gedankens)՝ մտածողութեան աներթ-ժեշտաբար կապով և լեզվի նկատ, առանց որի յի կարող հասնել պարզութեան և պատկերացումը դարձնել հասկացութեան: Ասկայն զնկարի լեզվի և մտածողութեան կապի հարցը՝ Համբարձարը մտածանական նշում է, որ լեզուն մտածողութեան համար բն է, և մտածողութեանը աշխատում է աղտոտել այդ բնույթը (կարգի և մտածողութեան փոխհարաբերութեան) առ հակառակի լուծումը նիմք է սպիկ հետադարձ հակառակի կարակողութեանն էրի և Համբարձարի սամանքը սարբեր ձեով օղտագործելու համար: Եթէ նրանք նախ, սնուող արհնկով լեզվի՝ մտածողութեան համար կապանք լինելու համբարձարի զրույթից, մտաում է սրամարտական և քերականական կատեգորիաների կապը, ապա նեհհամբարձարականները, ընդհանրական, չիզուն զիսում են որպէս մարդկային աշխարհաշարը որորդ գործուն:

Անգլի և մտածողութեան կապի զրույթը ևս Համբարձարը նիմնադրում է մարդկային բնութեան միատեղականութեան զրույթով, որ հանդիս է որպէս արած սնրացատրիչի մեկնակետ և ընդհանրապէս կարևոր դեր է խաղում նրա լեզվափոխութեան արտադրում: Ընդհանրական, խառն սրգանները և յստիութեան սեխուրի կապը լեզվի հետ պայմանագործով է նախասկզբնական և եր լուծումը անրացատրիչի կատեգորիան:

Այս հիման վրա էլ Համբարձարը փորձում է բացահայտել լեզուների տիպական աշխատանքային հատկութեանը, որոնք հետազոտութեան են: Եստիս գտնելու ժողովուրդների հոգեկան կերտագործի ու մտածողութեան կողմնակի սարբերութեանների մտախնէնեզելով Ա. Երեզելի ձեւարանական զատակարարական վրա՝ Համբարձարը նրա տգած անրատական, կցական և թերական տիպերին:

¹ W. von Humboldt, Gesammelte Werke, VI 29 St.

² նույն տեղը

ազդեցություն է մի կար օրից՝ բազմաճամփայտականը (պոլիօմիելիտի) այս տիպի մեջ է դեռում եւս ամենրիկյան բնիկների իրեն նույնի մի շարք լեզուներու միասնականաց շտամբողոր փորձ է անում լեզուների այս անարանական տիպերի միջե սահմանել պատմական հարադասականություն՝ անբաժանելիությունը, կրակա-ն ությունը և թերահանությունը համարելով լեզուների պարզագույն ստորհաններ: Արանով եւս հակադրվում է նր. ճշգրիտ կողմնադիպելի, որ մետաֆիզիկական անհասկանալի օտնուն էր անուսում կցական և թերական լեզուների միջե մակալի գրանց հատրելով դարգացման հարադասական աստիճաններ և թերականության մեջ անանելով մոլորոցի օրու կատարյալ արտահայտությունը՝ շտամբողոր բոլորովին էլ չի հանդուժ թերական լեզուները բացարձակ անազնություն քաղաքարին նա էլում է նաև կարողը աստիճանների մասնակի արտաբերությունները:

Շտամբողոր լեզվարանական հույսերների մեջ կարևոր տեղ է բռնում ձեռք և բովանդակությունը պարզեր շտամբողոր օտնունը հերթին ձեռք աստիճանի անկրկնապարզերից մեկն է բայն ազդեցություն է թերան լեզվական ձեռք նկատյալ բարանունների վրա:

Տրագիցիան ֆիլոլոգիական և արտարանական քերականությունների ներկայացուցիչները լեզվական ձեռք բարանում էին մետաֆիզիկորեն՝ մեթանիստորեն և մեթանոլմանիստեն կողմնուն ներ կրանց համար փաստորեն օտնունափոխվում էր քերականական ձեռք, որ համարվում էր արտարանական կուտագործների արտաքին կեցիք: Քերականական ձեռքը բարանում էին որպես մեկնորդիչա՝ արգամ, անփոփոխ, թերական էրի կողմից նորմադարման ենթակա ձեռք: Լեզվա-քերականակրեն նալ նրանց համար ոչ թե բազմաթիվ անցումներով պայմանավորված, բովանդակության հեռ գիտելկարիկորեն՝ յուրաքանչյուր մի բան է, այլ հասկանալիությունների լեզվական նրանների մեթանիկական միասնական արտահայտություն:

Քննելով լեզվական ձեռքի բազմազանությունը և հանցիտ դարով արագիցիան մետաֆիզիկական հայացքների դեմ՝ շտամբողոր տալիս է լեզվական ձեռք վերաբերյալ մի բազմակողմանի օտնունը: Քաղի արտարին ձեռք, շտամբողոր արտարում է նաև ներքին ձեռք, մի քաղաքար, որը տակալե նրա կողմից բազմարտահայտությունը լեզվաբան: Շտամբողոր հիմնում է այն կա-

պէլլու սեւերքին առաջագիտչիս ՚նա՛ սեւերքին մէկս ցտցապարք
այս մշտնապատուեթրուեք հիմք է սուրբս ճետագայտով ստեղծա-
տարքեր մեկնարանությաններք խմոր:

Թնչպէս առաւար, Հովերդար լեզուն պետում է որպէս միջ-
կուրց մարդու ներքին աշխարհի և արտաքին աշխարհի միջև
միտքի ներքին ինքնակատուցողական գործունեութիւնը կազմում
է արտաքին աշխարհի նա լեզվի միջոցով: Կերքի ներքին խնդրն
է պարտ ճննչ որպէս լեզվի այն կողմը, որ նետրագորութիւնն է
տաշխո հասկացութիւնները կապելու մեշտաների նա. Կերքի
մեր լեզվի զորագացման սկզբունքն է, նրա զարգացումը որոշող
տեղեկեցը, Յարարանչյուք լեզու անի իր ներքին մեր, սր պայ-
մանավորում է այդ լեզվի արտաքին մեր: Արտաքին մեր մեջ
մանում են նետրուք մեքը. 1) լեզվի ճնչունական ձեւերը, լեզվի
ճնչունները ստարտոչպած են, լեզ սրում տարտոչումը տեղի է
տեղնում ձեւավորման արտոչնի նետեանքով. 2) լեզվի քերական-
ական մեքը, քերականական մեքը պարտունկում են բուա-
չուգորգումներք և բուականութիւնն կանունները, լեզ սրում
չրուք է ներկայացնում են գործողութիւնն, ստրստեղիայի.
հասկութիւնն և այլ բնոչնանոր տրամարանական կատեգորիաների
կիրառումը արմատներք և հիմքերի եկատմամբ. 3) լեզվի ստու-
գարունական մեքը, լեզվի ստուգարունական մեքը տեղեկով Հում
բուղար ճատկանում է բուարմատներք կեւգորգումը:

Ենթադրեալ արտատունական պրոցումը կարողանա գաննչ նրա
եանման համար տեղեկեւս ճնչուններ, — գրում է Հովերդար
մեկնարանեղով բուսի ճնչուններ մեր՝ բերունումը, ... հարկանումը (որ
եւերքին ուղարում յարաքանչյուք հասկացութիւնն նշիք որեւ
իքնն հասունկ հատկանչով և կապի մեջ դրվի այլ ճատկացու-
թիւններք հատմ, Հատկանիշներք բուարութիւնեից էլ, բուս Հում-
բուղար, բուսում են միեւնույն տարեկայի նշանական տարբերու-
թիւնները. կթե սանակրիտում փիղը նշանակվում է որպէս իմող
նրկատամեւար կամ ձեռնավոր, ապա աշատեղ տեղա են տար-
քեր սնեքրին կեքրս, թիկ եկատի է տեղում միեւնույն տարեկան:
Էզգական մեր ներկայացնում է լեզվի առանկին տարբերի
միտգորգով սկզբունքը, նրանց համագորթութիւնը՝ հակագրվելով
նրանց նշանական բովանդակութիւնը: Բովանդակութիւնը կարող

¹ ԿՃԹ. Բ. ԴՆՈՒՄ, КНИЖЕЛЕН ФОН ГИМНОАЗИ, 1888, էջ 186.

² W. von Humboldt. Gesammelte Werke, VI, էջ 97:

է անգղես զայ միայն որպէս ձեռնարկած բովանդակութեան ձեւ
 որպէս որոշ բովանդակութեան օժանդակ են Մեն և բովանդակու
 թեան կապը Համբարդտն բնորոշում է գիշակեալներն: Մեր Լեկ
 բեզմիշտ արտաք լի: Այն, ինչ որ մի հարաբերութեամբ կ'ըստ
 (բովանդակութեան) է, մի այլ հարաբերութեամբ կարող է լինել ձե
 Պոխառու բաները փոխառու լեզվում կարող են Բանգես զայ իբր
 կ'ըստ, բայց երանք կ'ըստ են ոչ թէ ինքնին, այլ միայն օր
 լեզվի հարաբերութեամբ: Լեզվի մէջ չի կարող լինել անձն նշան
 որովհետև լեզվի մէջ ամէն ինչ ուղղակի է մէկ կարգաւոր՝ յարմ
 արաւահարաբերութեամբ: Ուղղակի խնայեալ կ'ըստ, — զորում է ձե
 յարցար մի կողմից նշանն է բեզմիշտ: մյուս կողմից
 այն զգուշակեալ արտաբերութեաններն և ոգու ազանա շարժաններն
 ստորագրութեամբ, որոնք նախորդում են հասկացութեաններն կայ
 մարտնանք, որը կատարում է արդէն լեզվի պէս թշուար՝

Յեր Համբարդտը պատկերացում է մի կողմից՝ որպէս
 սովոր լեզվի առանձին ասարթերն միասեպանութեամբ, որն ու
 շոքով ժողովարդ շարժանում է մասեպար իրեն փոխանցվող
 լեզուն: մյուս կողմից՝ որպէս ոգու զորձանութեան մէջ այն
 նշանականն ու միջնակն, որ սարսուղիված նշանք բարձրագ
 նում է միջնի մտքի արտաբերութեամբ: Յեր նրա մտու արտաբ
 է իր կողմից ստորագրութեան և իր սխալեմանութեան մէջ:

Համբարդտի կարծիքով՝ լեզվի մեն բնորոշումն է հետազոտ
 ան նարտարութեան տարբա թափանցելու լեզվի դազաներն
 մէջ, բարձրագրու երա լեզվութեամբ: Այնպէս հետազոտող չի
 կարող լինել լեզուն իբրև մէկ միասեպանութեան իր բազմազանու
 թեաններն մէջ, երա համար իբրա հետ կ'ենցերն կայ անկող
 փաստերը հետեյն կ'զան արտանկարում մեայ: Կեղտներն տարբ
 րութեամբ հիմնվում է նրանց Լեկ վրա, իսկ ձեր սերտորն կայ
 դատ է ձեռնարկի աշխարհայայցի հետ:

Յեր ուսմանքի հետ է կապում և լեզուներն ջեղակցութեան
 յարցի յարմար: ... Լեզուներն նշանութեանն ու ջեղակցութեան
 պէտք է հիմնվի Լեկերն նշանութեան և ջեղակցութեան վրա, որով
 հետն գործողութեանը կարող է համարաբ լինել միայն պատ
 հապիս Միմիայն Լեկ է որոշում, թէ որ լեզուներն հետ է ջեղակցի
 սովոր լեզունն²:

¹ W. van Huysduylen, Geschiedenis Wörke, V, 29 20.
² Նույն ազգ. էջ 28.

Նկզմի մեջ Համբուշտուր տեսնում է երկու կողմ՝ չնկազական ղզաղուսմը, որ ոչ այն ինչ է, էթն ոչ ներքինն ձև, և ննչունքու Հին շյունն ինքնին պատարիվ նշութ է, որ դառնում է հողաբարչի հնչյունն՝ տնքննչում չնկազական ղզաղուսման միջոցով: Մրանով իսկ Համբուշտուր համար չնկազական ոչ այն ինչ է, էթն ոչ միայն ձև, բնչու է, այն ձևը բազմուսուն արտահայտութիւններ ունի, բայց և այնպես ձև է յոգանցակութիւնը միայն ի վերջո միտմ է յնկազակ ղզաղուսմի միտմ: Ինչպէս իր ղզաղուսմ կողմերին, Համբուշտուր ձևի օտարութիւնը դերն չէ որոշ միտմութիւնութիւններ, ներքին ձևի ղզաղուսմ օտարութիւնն է, ինչպէս երկնքին, հիմք է ապրիս նկազակ արտեր մեկնութիւններ համար:

Նկազակներ ղզաղուսմութիւնն ու միտմութիւնն և համարա- կազակներն ու տնքննչանքն անտնքնութիւնները Համբուշտուր մտ- կազակում են կ' իրար, և՛ մշտն տնքննչութիւններ հիտ:

Յարարանչյուր ղզաղուսմ, բայց Համբուշտուր, կազակն է օտար: Երկրորդն պատ նկազակ և նկազակում է այն ղզաղուսմը որ օտարահայտութիւնը: Նկազակներն տարբերութիւնն արտահայտում է, ոչնպիսով, ոչ միայն որպէս ննչունական և քնքննչական ձև- ներն տարբերութիւն, այլև որպէս օտարութիւններն արտահայտու- ներն տարբերութիւն: Քանի որ ղզաղուսմն ձևն անտնքնութիւնն կազակն է ղզաղուսմն բազմուսութիւնն հիտ, ուստի և ղզաղուսմն տարբերութիւնն օտարութիւնն տարբերութիւնն չէ, այն ներքին տարբերութիւնն մեկնչի ղզաղուսմը ինչ տարբերութիւնը համ- ղերն ներկայացնում են միմեկին միտմութիւնն ղզաղուսմութիւնն որպէս տարբերութիւնները նկազակներն տարբերութիւնն մեկ նկազակ ևն պատ ղզաղուսմն կազակութիւնն՝ բոլոր օտարութիւններն հա- մար ղզաղուսմը ինքնին ղզաղուսմն տարբերութիւնները, նկազակը նուրն է, նրա կատարման էրկնքներն տարբերութիւնը Համբուշտուր ապրիս է ղզաղուսմն ղզաղուսմն տնքննչութիւնն բացատրութիւնն հիտ բանչուր ղզաղուսմը որ որպէս ղզաղուսմն մեկ արտարութիւնն է մեկնչին կատարնչութիւնն մարդկային հոգնոր ունը, մարդկային անոր բազմութիւնն օտարութիւններն ու ղզաղուսմն և նրանք ղզաղուսմնն ա բարբառներն տարբերութիւննը փոխադարձութիւնն կազակն են, բայց օտարութիւնն են կատարն ղզաղուսմն նրա մի կողմը օտարութիւնն երկուս: Թից՝ մարդու հոգնական ունը վերապատմութիւնն է՝ ղզաղուսմն կոր և նկազակ օտարութիւնն բայնն անտնքնն ղզաղուսմն մեկ նրանքնն մեկ նրանքնն դառնում են իրենք արտարութիւնն, այլև, — այն ղզաղուսմն, որ ղզաղուսմն օտարութիւնն օտարութիւնն օտարութիւնն է նրանքն կազակն, մեկնչութիւնն բա-

Էսաւ Հումբոլդտին՝ լեզուների օւսումնասիրութեան մասանայ աչք լեզուները մենք փաստորեն գտնում ենք կէս համապարհին-
 ւոր նրանք դարձաւցման րոպական կրկար հանապարհ են անցել: Թորութեանցս լեզու իր նշութի բերում է մեկ համար անմատչելի
 նախապատմութեանից, և մտքի արտահայտմանն ուղղված նոգե-
 կան գործունեութիւնը գրած օմնի պատրաստի նշութի նկատ. այս
 նշութը եւս ոչ թէ ստեղծում է, այլ փոխակերպում: Այս գործու-
 նեութիւնը կատարում է ակերնցնաւ և միտանաւ ուղղնկան
 այն պաշտօնակարգում է նոգեկան մի օմնի, որի օարրերու-
 թիւնները յն կարող անցնել որոշակի և թեղմինն ոչ աներան
 լայն օւնմանները, քանի որ նշված գործունեութեան լեզուրը փո-
 յոպարած նաղրպակցումն է: Այսպիսով, լեզուի ստեղծումը կա-
 րելով մարդկութեան ներքին պահանջների նկատ. Հումբոլդտը լեզ-
 ւի նկատաւ գործունեութեան մեկ մեծ ակը է տարիս լեզուի նա-
 զարդակցական ֆունկցիոնին: Լեզուի նուորդակցական ֆունկցիան
 և նշանական կողմը այն գործունեակն են, որոնք իրենց ընդ-
 թով սուրջեկարի և ակնատական լեզուական փաստերն որչեկար
 վաղնում են ու րնցնանոր դարձնում:

Այսակը մենք անցնում ենք մի բնագոգում, որակը ծագում է
 ակնատականի և նաւորակականի պրորչեմը, այլ կերպ աս-
 անաւոր և մոպոլորը, արատութեան և օմնրանկատութեան անախ-
 նականն էթն սուրջեկարութեան և որչեկարութեան նորչի դեպ-
 քում Հումբոլդտը մեկնական է ընդունում սուրջեկարը, արա այ-
 չեպրում եւս աշխատում է թնեկ լեզուն որպես օնգու համար
 կողմեակի տարեկան. «Լեզուների պոլութիւնը յուլը է տարիս.—
 գրում է Հումբոլդտը,—որ կան նշեկան ստեղծարարութիւններ
 որոնք յայտարարին էլ մեկ անմիջ ընն ակցնում մշտա րայտրին, այլ
 մազում են րայտրի միաժամակակա լեքնարգործունեութիւնից: Լե-
 զունները, որոնք միշտ աղգային ձե օմնն, կարող են լինել միտչե
 մոլոլուրդների անմիջական ստեղծարարութիւններն: Ասկայե,
 մշտա կողմից, իսսում են միտչե ակնատակները, օմնի և լեզուն
 ակնատակների ստեղծարարութիւնը: Էս էթն ակնատակների լեզուական
 գործունեութեան մեկ դրումն է արատութեան սկզբունքը, ապա
 ընդունեալի լեզուն աղցում է ակնատի վրա, որպես աննրանկատ
 իշում, անմանափակում նրա ապատութիւնը:

Խոսելով լեզուի նաղրդակցական ֆունկցիոնի մասին՝ Հում-

¹ W. v. Humboldt: Uebersetzung: Werke, VI, էջ 42.
 Առ ըն ակցը, III, էջ 32:

բայցան արևուստեանայնիոյ ոչ այց Ֆոնկցիան: ոչ էլ ասարկաները նշանակներ չի համարում լեզվի էութունը. բնդհակասակը, այց երկուսի փոխադրեցութեանը հենց կապակած է լեզվի էութեան հետ. որը որոշակած է Նոքեկան եերքին գործունեութեամբ ոչեկան պետք է դիակն ոչ թէ որպէս մեծած մի բան, այլ որպէս ստեղծագործական պրոպէս, հորկակար է աշատրանկի աշն բանից, որ նոր գործում է որպէս ասարկաների նշանակում և որպէս հաղորդակցման միջոց, և, բնդհակասակը. մեծ ուշադրութեամբ մերարերոյեք նրա կապիկն հոգեկան եերքին գործունեութեան հետ, և այլ երկու երևուցիների փոխադրեցութեանը¹:

Էնդի էութունը, ինչպէս տեսանք, Հումբոլդտը կապում է լեզվի ձևի հետ (էնդի մեր արտաստեղծութեան է զանում լեզվի տեսանման տարրերի միասնութեան մէջ. «Իր բնութեամբ լեզվի ձևը, հակասակ երկուսի, լեզվի ստանձին տարրերի բնկապումն է նրանց հոգեկան միասնութեան մէջ»²: Էնց միասնութեանը կա տմեկ մի լեզվում և դրանով է ժողովուրդը յարադնում լեզուն. այլայլ ասարկութեան ամեն տեհատ տեհի այլ միասնութեան ներքին յմբուսումը: Էնդի մէջ անհատականի և բնդհանորի հակասութեան յումումը Հումբոլդտը փետրում է մարդկային բնութեան միասնութեան մէջ, ոչեղի մէջ տնչան նրաշայի կերպով (համաձայնեցված տեհատականը նամբնդհանորի հետ, որ միատեսակ նրա է սանի, թէ ոչ մարդկային տեհի խոսում է մեկ լեզվով է որ յորաքանայնոր մարդ տեհի իր լեզունն³: Էնդան իր բնդհանոր բնութեան պրոպէս է սուրիս յորտրակայնոր մարդու. որ կա ոչ մարդկութեան մի տեսեթիկն էլ Էնցիպիտով, ըստ Հումբոլդտի՝ մարդկութեան բնութեան միասնութեամբ է պաշմանագործում և՛ տարրեր լեզուների միասնութունը, և՛ անհատական լեզվի ու ոչ ժողովրդի լեզվի կուպը: Զորապակայնոր անհատ վերարտագրում է լեզուն իր սեփական գործունեութեամբ. յայց իր գործունեութեան մէջ նա տանձումագործված է հասարակականով և իր անհատականով դրսեդրում է յուր մարդկանց համար բնդհանորը: Էնհատական լեզվական գործունեութեան հասարակական տանձանագործման պատճառը, ինչպէս տեսանք, Հումբոլդտը յայտարարում է ոչ թէ մարդկանց հոգորդակցման կտրիտի, այլ սմարդկային բնութեան միասնութեան վերադրական-իդնայիտական դրոպիտով:

¹ W. v. Humboldt - Gesammelte Werke, XI, էջ 400

² Ետև տեղը, էջ 471

³ Ետև տեղը, էջ 400

« Լիզուն ինձ պատկանում է որչա ցուածապէս, - գրում է նա, - որ ես այն վերարտադրում եմ իմ սեփական գործունեութեամբ. բայց քակի որ էս այն վերարտադրում եմ այսպէս և ոչ թէ այլ կերպ այն պատճառով, որ այդպէս էն խոսում և խոսելը բոլոր սերունդները, որոնք այն փոխանցել են մեկը մյուսին, ապա ինձ ակրնհայտօրէն սահմանափակում է ինքը լիզուն: Բայց այն, ինչով նա ինձ սահմանափակում է՝ իմ գործունեութեամբ տալով որոշակի ուղղութիւն. անոյն է սեղանում նրա մեզ համամարդկային բնութեանը, որ պատկանում է ինձ բոլորի նա համապար կերպով, և այն պատճառով ինձ սաօրը լեզվի մեջ՝ ինձ ուղղելու է թվում իմ սահմանափակ գոյութեան մի որոշակի սահմանում միայն և ոչ թէ իմ բնութեան հիմնական և իսկական էութեամբս»:

Ինչպէս որ անհատի լեզվական գործունեութեան անհատականացման է լիզվական ընդհանուրի հանդեպ, առաջին շարաքանչյուր լեզու անհատականացման է ընդհանուր լեզվապարզեան հանդեպ. Այս սահմանափակութիւնը գրեթէբոլոր է լեզվի մեջ լեզվի մեր սխառ անհատական ելակարգ է, որի միջոցով ժողովուրդը լեզվի մեջ արտահայտում է իր մտքերն ու դրայմաբանները»:

Համբարդուի է սրծիրով՝ ի կայրելի պատկերացնել գործն աչն պես, որ լեզուները տարբեր են միայն մեզ, իսկ ներքին-խնայաւորն ուսումնայ միասնական են ճիշտ է, այստեղ կրեան է գուրմիատեսակութեան, բայց կան և նրանկայից տարբերութեաներ, որոնք պայմանադրում են մի կողմից՝ լեզվաաւելակարգ ու մի ազդեցութեան տարբեր աստիճաններով, մյուս կողմից՝ աչն պիսի ու միջի գործողութեամբ, որոնք հարաւոր լն բանականութեամբ յափն) ու հասկացութեաների սփութեամբ որոշել և որոնս մեջ հանդես է դաշխ ժողովրդի անհատական բնայօրութեանը:

Ինչպէս աչն բանին, որ Համբարդուր հնարաւոր է համարում լեզվի ու մտածողութեան գոյութեանը նույնիսկ մտղու մեկուսացման դեպքում և լեզվի դարգացումը լիսեցնում է մարդու պու ներքին պահանջներից, աչն ուսման նաշնիս) նու նշում է, որ սիրական մում լեզուն զարգանում է միայն հասարակութեան մեջ (չլշ: all schallich) և մարդը իրեն հասկանում է միայն այն յափով, որ յափով փոքնով հաստատուած է, որ նրա բաները հասկանալի են նաև ուրիշներին): Թեև լեզվի կարգաւորման և գործունեութեան

¹ W. v. d. H. u. L. 11. 20-21. 20-21. W. v. d. H. u. L. 11. 20-21.

² Նույն տեղը, էջ 20:

³ Նույն տեղը, էջ 21:

մէջ արտացոլում են զանազան տարրիաների սուշիչկուրով բնկարման առանձնահատկութիւնները, բայց լեզուն իր էութիւամբ կապւած է հասարակութեան հետ. չէկզի ստեղծուի մարդկութեան ներքին պահանջ է. — գրում է Հումբոլդտը, — այն ոչ միայն հասարակութեան մէջ մարդկանց հագորդակցման արտաքին միջոց է, այլ գրւած է հենց մարդկանց էութեան մէջ և անհրաժեշտ է նրանց իգնկան ուժերի զարգացման և աշխարհայտքի կազմադրման նամար, որին մարդը կարող է սխալու ախ մամական նամեն, երբ իր մտածողութեանը պարզ ու հստակ կերպով կապի մէջ է գիտում հասարակական մտածողութեան հետ ։

Հումբոլդտի լեզվաբանական ուսմունքի մէջ կարևոր տեղ է բնութիւն լեզվի սխալմամբութեան դադարաբար, մի զազարաբար, որ երբեքայն լեզվաբանութեան մէջ վերաբաժարե՞ղէջ նոր ուժով և երբ անկյունաքարային սկզբունքներից մեկը զարծւայ, մահան լեզվի՝ սխալմամբութեան, դադարաբար հասնում է այն մանապարնով, թու այդ անկյուն է նոր լեզվաբանութեան մէջ, լեզվի սխալմամբութեան թմբունամբ որոշ առումով կապւած է բնական դիտութեանների աշխարհային և տարեւային նատուրալիզմի այն դրսևորումների հետ, որոնք այս կամ այն չափով երևան են քայնու նրա մասը Հումբոլդտը ևս լեզուն գիտում է որպէս սրպանկով, նսնախ գիտում որպէս յարանբզմի թմբունամբ, մէջ որպէս յարանբզմի է Հումբոլդտին բնականաբար ներկայանում է որպէս մի ամբողջութեան, իր տարրերի կապի և փոխհարաբերութեան մէջ, իր սխալմամբութեանը ։

Գեոնա 1795 թ. ճիչիերիի գրած նամակուս նա լեզուն հասարում էր թմբ որպանական ամբողջութեանը, հետագայում այն զարգարթոր նս արծարծում որ զարգարցիում է իր լեզվաբանական աշխատութեաններում ։ Կեդուն համարելով ժողովրդի սրու արտա նայութեանը՝ Հումբոլդտը բնականաբար նպատակ է դնում վերջինիս փրոնցասու լինելու համար լեզուն որպէս որպանական տիրողութեան սեղաժատել, բաժանել իր մասերի և ։

Կա Հումբոլդտին լեզվի պատմութեանը ժողովրդի սրու զարգարցման հետ սերտորեն կապելը, այն որպէս ժողովրդի լեզվական փրտակցութեան ստեղծարարութեան բննելը՝ լեզվի իտկանուն փրտական բննութեան միակ նսնապարհն է, սխալն այդ նսնապար-

¹ W. v. Humboldt, Die sprachliche Werke, VI, էջ 66.

² Zetwecsel zwische Seidler und W. Humboldt II. Ausg., Stuttgart, 1876, էջ 139.

Իսկ կարելի է հասկանալու էրևոյթների ռախնական կապը և ձու-
 նայել լեզուն որպես ներքնապես փոխկապակցված սրգանիզմ.
 որը եպաստում է և յուրաքանչյուր էրևոյթի էիջտ գնահատմանը՝
 Ռոչակն որ կշռվեն խոսում է ձևերի հարաբերակցությանը:
 (corrélation des formes) և սրգանիզմի յուր փոփոխությունների
 ներքին փոխկապակցության մասին². այնպես էլ Հումբոլդտը լե-
 զուն պատկերացնում է որպես փոխազդեցության կազմած տար-
 րերի մի սխառնալին ամբողջություն, որը ստանձին տարրերի
 բնույթներ չի կարող հարող լինել. եթե չի կապվում ողջ սխառնմի
 նա. խոսելով այն մասին, որ առանձին առարկաները նշանակ-
 ման ենթակա հարաբերությունները և յերակառուցական ձևերը հեն-
 վում են մեծ մասամբ հայեցողության լեզվաւոր ձևերի և հա-
 կացությունների տրամաբանական հարաբերությունների վրա.
 Հումբոլդտը գրում է. «Մշտեղ առկա է, ճշտաբար, մի սրտակի
 սխառն. որի հետ կարելի է կուգարդել լեզվի սխառնուրը Հնգմին
 դարձյալ որոշում է երկու մասին. նշանակվող էրևոյթների
 լրիվությունն ու նշքիտ սահմանագատումը՝ մի կողմից, և ամեն
 մի աշխարհի հասկացության համար յուրովի նշանակումը՝ մյուս
 կողմից»³:

Էկզի ծագումը հումբոլդտյան տեսության նյութերը մասամբ
 պարզ դարձան վերնում յարադրված բնգանուր սկզբունքներին:
 Լեզվի ծագումը Հումբոլդտը կապում է պար երբին պահանջների
 նա: Նրա կարծիքով՝ լեզվի տիպը կախուպես գոյություն ունի
 մարդկային բանականության մեջ. «Էկզում հեարաւոր չէր լինի
 նորինը. եթե երա տիպը արւնն գոյություն ունենայ մարդկային
 բնույթում բանականության մեջ — այս (Հումբոլդտի մեկնա-
 կար, որը պայմանաւորված է նրա կանաակաե հայտըներով) Էկ-
 վի դարգուցումը պատհուրի և հատանրի սերնդնա յայտ է. խո-
 սակ լեզվի ծագման մասին երանակում է բոցաճայուն սովենա-
 սկզբնական պատճառը. լեզվի ծագումը Հումբոլդտը բացատրում
 է որպես երկու գործոնի ներգործությունը գոնորում. 1) մարդու
 բնույթյան մեջ ճնեղ սկզբից գրված է խոսելու բնաւորային ձրգ-
 սում. լեզվական որոշ կարողություն: (էկուն սյու սոտումով սրա-
 կականության ինտելեկտուալ բնաղջ էօ (intellectuelles Ver-
 mögen), որոց անումաւ արտաճառը (eine urwülfkürliche»

² W. von Humboldt, Gesammelte Werke, VI, 29 2-3.

Նման էլ V. I. Ե. Տր. աշխ. Ը Եմ.

³ W. von Humboldt, Gesammelte Werke, VI, 29 46.

emanation des Geistes), բներքին նախաազդով բաժին բեկած շնորհս (durch ein inneres Geschieck zugestaltene Gabe)՝ 2) Մահայն աչս ենթրին ձգտման իսպախման համար անհրաժեշտ է մի միջազայր, որ հասկանալով և գիտակցությամբ գիմարտի բնույթի այդ առաջին արտագրաներենքրս Մարդկային քնության բարացտարեկիս ետլնությունը հենց հիմք է ապիտ աշապիտի կապի համարս Մարդու լեզուն իագում է ոչ թի գիտակցական մղմամբ, այլ ներքին բնույթային ձգմամբ. մարդը իրեն սկսում է գիտակցել որպիս խօսող լակ աչի մամանակ, եքր արցուն իսսում է:

Խախնիկ բնդհանրովան օայրենաշիրտակուն-արամարունուկան բերականություն ղեկավարով միջոցներին Հումբոլդտը Լակուդում է լեզվի աշխարհի ուսումնասիրությունը, ոչ հենցի ինքուկսիվ մեկնողների վրա: Ուսումնասիրելով լեզուներն բազմազանությունները, լեզուների կանկրեա փաստները՝ կարելի է ավելի ու ավելի լաշն թեզմաներացումներ կուտարել: Այդ ուսումնասիրությունը պետք է ավելի ունենա տարրեր լեզուների ներքին մեքրի մեք փափանցելու և դրա սղեությամբ բնդհանուր եզրակացությունների հանգելու միջոցով՝ նման ուսումնասիրության մի փորձ է նրկակի թվի մտտին Հումբոլդտի գրում աշխատությունը:

Կթի թ մի բերելը Հումբոլդտի լեզվաբանության մասին մեք ասածները և փորձեր պնահատել Հումբոլդտի աեքր լեզվարանության պատմության մեք, ապա կարելի է եղել հնտնայր: Հումբոլդտի լեզվարանակաե ուսումնաքր իր մամանակի նումար կարեար պահում էր, և դրանով էլ բուքասարվում է նրա տղգեցությունը լեզվարանակաե պրոքցեմների հետագա սեկնարանության վրա. 1) Հումբոլդտը ասային լեզվարանն էր, որ փորձեց ի մի բերել և լեզունանքուցնել պատմա համեմատական լեզվարանության մեք բնուտ արդյունքները հնդերուպական լեզուների ուսումնասիրության սեագաբատում և տարածել մյուս լեզուների ուսումնասիրության վրա. միտմամենակ Հումբոլդտը մեկ շափով նպատում է պատմա-տանտասական լեզվարանության ձեագրմանն ու ամրապնդմանը՝ իննելով նրա հիմնադիրներից մեկը և ասուցին տեսարանը Պատահական լ. որ լեզվարանության պատմարանները Հումբոլդտին համարում են նոր մամանակների բնդհանուր լեզվարանության և լեզվաբանության հիմնադիրը: 2) Հումբոլդտը ասուք քանից լեզվաբանության հետագա դարդացման համար կարի-

¹ W. v. Humboldt: Gesammelte Werke, VI, էջ 28.

² Նույն տեքր. էջ

վոր մի շարք պրոբլեմներ՝ լեզվի և մտածողության, մեկ է բու-
ժանագիտության, սուբյեկտիվության և օբյեկտիվության, անհա-
տականի և Տասարականների, լեզվի ու խոսքի և աչքն Չնայած իր
իդեալիստական կոնցեպցիային՝ Հումբոլդտը կարողանում է կու-
ճել այդ կատեգորիաների դիալեկտիկական ժողովարարությունը
և նպաստում լեզվաբանական կարևորագույն պրոբլեմներին յու-
մանք: 3) Հումբոլդտը մեծ չափով նպաստում է լեզվի եկամտավոր
եղան մետաֆիզիկական, ոչ պատմական հայեցակետի հայթա-
հարմանը և նախկին ցեղակախյալ մեթոդներին հակադրելով ինչպե-
տիվ մեթոդները՝ գրանցելով իսկ օղնում է ռադիկալիստական թերա-
կանություն մերկ հայեցողականության հաղթահարմունք և լեզվա-
բանություն մեջ կոր ուղիներ որոնելու: 4) Ինչպե՞ր կենդանի իս-
տակական լեզուն ուսումնասիրվում պահանջը՝ Հումբոլդտը գրանցել
կայանում է ֆրիդրիխյան մտածելու հաղթահարմունք և գիտա-
կան լեզվաբանության ամբողջականություն:

Իր դրական կողմերով ու արժանիքներով հանդերձ՝ Հումբոլդ-
տի լեզվափոխադասություններ ունեն մի շարք արմատական թե-
րաթյուններ: 1) Հումբոլդտի փոխադասության հիմքը ինչպիսի-
տակա՞ն է: Ինչպե՞րով կանտի ազդեցության տակ՝ Հումբոլդտը լեզ-
վական հարցերի լուծման մեջ հիշում է գիտակցական կատեգո-
րիաների ազդերի ցուցիկական փաստից, ժողովրդի ոգու մեծամեծ
գիտական-իդեալիստական ըմբռնումից: Հումբոլդտյան անսխե-
միաները մասամբ իրար լեզվի դարգացման համար բարձր հակա-
սուբյուններ են, մասամբ Հումբոլդտի կողմից ներկայացվում են
որպես մարդկային իմացության՝ լեզվի էություն մեջ թափանցելու
ընթացքում առաջացող հակասությունները, մասամբ էլ իր իսկ
Հումբոլդտի լեզվափոխադասության հակասություններն են: Նյութ
իդեալիստական կոնցեպցիան խանգարում է պատմականությունը
և լեզվական պրոցեսի էություն հակասականության դադարաբար
միևն վերջ հասցնելուն, յուրք սխալներին է հասցնում լեզվի ժող-
ման և դարգացման պրոցեսի մեկնարանություն մեջ: Երբ ի վերջ-
նա ապաստան է սրտում աստծու պաշտպանի մեջ: Նրա ազդերիս-
տական իդեալիզմը սերտորեն զուգակցվում է ագնաստիցիզմի հետ:
Հումբոլդտը փաստորեն միտում է լեզվի էություն մեջ միևն վերջ
թափանցելու հնարավորությունը, սակայն անհավանական իմացու-
թյան շրջանակները և հենց սրա հետ կապված զիջում անսխե-
միաների ցուցաբերելու: 2) Փորձելով թափանցել լեզվի դիալեկտի-
կայի էություն մեջ՝ Հումբոլդտը կանգնում է կեն սառնապարհին:

ևախ՝ նրա լեզվափոխիչիստփառության մէջ արևա տիտիկախիկան յիշեալիստակաւ: Գիտելեկտիկա է. էրկրորդ՝ Հումբոլդտը այն սահմանափակում է միայն որոշ կարգի դազափարնետով՝ առանց նետադա կունքուն սարածնելու լեզվի բոլոր կոյմերի գրու, էրբորդ՝ շնչակն լով տիտիկախիկան մեկորդի՝ լեզվի նկատմամբ կիրառելու վերաբերելու բույնտիկոյմանի ստմունք՝ Հումբոլդտը լով կուտում է լեզվի դիտելեկտիկան լէյս կուտակելությամբ նա թույլ է տուրն նակասություններ, շի կարողանում էրելն վերջ նաոցենը լեզվի ն նաածողության տիտեարաբերության նարդի լուծումը, անտիտե միաների լուծման բաւելին որունում է նարդկային բնության իտանությանն մետափիլիկախի կազափարի մէջ, լեզվի գորգալ լան պրոցեկի բմբունման մէջ թույլ է տուրն լեզուններ իտակակա սրտամակաուելլունից և աշնը 3) Հումբոլդտի լեզվափոխիստփառությունը գերտ լի որոշ միտիկակախիկությունից, ոչ պարզ մարքերից, միելն վերջ նաոցվում գրուլթններից և աշն, որունը նիմը ևն ուվն Հումբոլդտի մարերի նակասակաւ մեկնարանութլունները նամար մաննատողը գաուողութլունները Հումբոլդտի փիլիսոփայութլյան մի գուգորդում ևն մշուշապաու և նեղիեակի նամար լպարդում գուտափարերի նկա:

Լեզվաբանության նետուա տատարանները, լուայնթալից սկան, Հումբոլդտի լեզվափոխիստփառակա ունուելքի մէջ տնուում ևն Յ անկյունաքարային գրուլթ, որուն ստաննետադա ունեղ սպգնութլուն ևն թուգն նետադա լեզվաբանական ունուելքերի գրու: 1) լեզուն մորի կազմալորոչ սրքուն և սրա նիման գրու լեզունների տարբերութլունը ոչ թե սոակ ննչունների ու նշանների, այլ աշխարհայացքների տարբերութլուն նամարիցը, 2) լեզուն որակա գործունեութլուն (էներգիա) քննելու պահանջը, լեզուն գորմունեութլուն և ոչ թե սրատուտի գրութ նամարելը, 3) լեզվի չներլին ևնիս գազափարի տարբարումը:

Հումբոլդտի կունդեպիլիտլի բնագաուուրլունը Ձերնիլուկու կուվից.— Եր սՄարդկուեց գաուակարգումն լուա լեզուններն ուղմամում Ձերնիլուկիե քննադատում է Հումբոլդտից ևկու այն նա յուցքը, թե լեզվի նետրանական տարրեր տիտեքը կապված ևն մուածողության գարգաղման տարրեր տաուիմանների, մարդրից սզու լեուլթի սուաննետաուկութլունների, մարդկանց քնութլյան ու կուտուցվածքի ստաննետաուկութլունների նկա: Ձերնիլուկիե սուցը, է սուելիս, որ այդպիսի անվիդական կապ լկա, որ կուլուա, մարդուրը կուրդը է ունեուա այս կամ այն ննարանակաւ տիտքր՝ սեկախ:

այս մտղավրայի մտաւոր զարգացման աստիճանից: Ենչու կենդանի պայքարելով վերստիանկանությանը և համադրականությանը մտածողութեան զարգացման տարրեր աստիճանները հատկաւիշ լինելու ստույթի պէմ՝ Չ յեփշեակին նշում է, որ յիան մարտը համադրական լեզուներ, սակայն հասնելով ծայրահեղութեան՝ կա ընդհանրապէս լեզուները մարտավոր չի համարում հատկացնել այս կամ այն տիպին, թույր յեղանակը համարում է խառն ընույթի-Յերերշեակին պահանջում է պատմա-համեմատական ուսումնասիրութեան մտնանակ հնչոյթ ասնել մշտա հասարակական պատմական գիտությունների տվյալները, պարզել ավել լեզվի դարպասման կոնկրետ պատմական պայմանները:

Մերերշեակին միատմանակ տրոյտնաւիտ մտերը է այսու հայտել մեարանութեան և շարահայտութեան փոխադարձ կապը ընույթի մասին:

Ա ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՈՒՂԱԽՔՅՈՒՆ (ՅԵՆՈՒՄՈՒԶՄ)

Արեւանայի Խրիստոփորովիչ Առատկով.— 1820 թ. չույս է անտեսում Աերիասեղը կրիստոփորովիչ Առատկովի «Ծառայութիս և սլաւոնական լեզվի մասին»¹ աշխատութեանը, որով եա յրաւորել է նիմանով համարելիւ պատմա-համեմատական լեզվ պրանութեան հիմնադիրներէր ժեկը Այս աշխատութեան մէջ Առատկովը բնում է աշխոնագիտական մի շարք կարեւոր հարցեր աւելիս է նկնդեցաւ սլաւոնականի և ռուսերենի պատմական շրջանաբանումն, համեմատութեան միջոցով պարզում չին սլաւոնական պրանութեան մէջ գործածույ պշտա կոչվող տառերի հեշտուական արժեքը ըույր տալիս նկնդեցաւ սլաւոնական տարրերութեանը ասներենից ընդհանուր փնթով որոշում սլաւոնական լեզուները նուազին փոխ-հարարերութեան ընույթը, բացատրում անականների վերջավորութեանների կապութեանը և այլն², Այս աշխատութեանը գրելիս Առատկովը ծանոթ է եղել Կրիմի Վերսիանական ընդհանրութեան 1-ին գրքի առաջին հրատարակութեանը, բայց Բոսպի և Ռուսի սլաւոնութեանների նրա ծանոթ լինելու հարցը բայց է մնում Իր

¹ А. X. Востоков, Рассуждение о славянской языке. Труды Общества любителей российской словесности, XVII, 4-20.

² ԷՃՎ. Н. С. Чешков, Сравнительное языковедение в России, Москва, 1056, էջ 7—11.

աշխատանքների, Վաստկովը լինում է աշխատանքային լեզուների նամենատեսական ուսումնասիրությունների հիմնադիրը:

Դեռևս 1811 թ. Ալեկսեյին ուղղված մի գրություն մեջ Վաստկովը, խոսելով ստառոգրադանի բուսարանների խնդիրների մասին, առաջ է բերում մեթոդական մի շարք պահանջներ: Այս պահանջ է դնում պարզել «մերձակցություն տարբեր առարկաները, բաների սաստիմանական առաջացման ու փոխառություն հարցերը, խոսում արևելականության պատմական մասը պարզության մասին և այլն. «եթե կարելի է, — գրում է Վաստկովը իր նպատակների մասին, — նուստատելով պատմական և արամարտական ապացույցներով ստեղծել լեզվի բառակազմությունը (словопроизводство), բացատրել արևելականության այս առարկանի մասը մեր ապագա բուսարանագիրների համար և որևէ մի շնորհ մեկընդմիջ աբստրակցի սեռի սման տեսակ կամայտեսան ու շխմեագրված բառակազմությունները»¹:

Վաստկովը գրել է որսերների երկու քերականություն՝ համապատասխան ընդարձակ (1831), որոնք նամենատվից հետո իր բույլ առաջ են տանում որսերների ուսումնասիրությունը գործը, առանձնապես կարևոր է որսական շխմեագրությունը որին աշխատանքները ահմանելու ձգտումը: Վաստկովը հրատարակել է նաև մի շարք այլ աշխատություններ՝ «միտյանցեյան քանդակների ուսումնական և աշխատանքային մեթոդների նկարագրերը»², որսերների հնագույն գրությունը հուշարձանի՝ «Սուրբմիքայան սպեցարանի»՝ տեքստը, «Սեկյե-ժարայտներին բուսարանը»³ և այլն:

Մակաչև այս բոլորով հանդերձ Վաստկովը լեզվաբանության պատմության մեջ մուտք է գործել առաջնայապես իր «Փոստոգրությունը», այն ժամանակին ըստ արժանագույն կնահատակել է ժողովրդական ֆիլոսոֆիայի հարսի, Գոյրոյսկու (1753—1829) կողմից, որը իր նշանակությամբ «նշանակական լեզվի հիմունքները» աշխատությունը մեջ Վաստկովի ապրիլությունը ուղղումներ է կատարել:

Վաստկովի՝ պատմա-համեմատական լեզվաբանությանը

¹ Քաղաքի հիմն գրքի, էջ 6.

А. X. Востоков. Опытные русская и славянских рукописей Руминевского музея, 1842.

² Остроумное евангелие. 1841.

³ А. X. Востоков. Словарь церковнославянского языка, I—II, 1866—1881.

Л. Зубовская. Институты языка «История», 1903.

մատուցած զջխափոր ծառայութիւնը վերաբերում է յամենապահանջներն ընդունարևութիան ընդազգայնին: Կրկին ռեֆրմանական ընդհանրութիւնը է՛նքն պրքի առաջին շրտաարակութիան մեջ, ինչպէս նշել ենք, հնչունարևութիան հարցեր լինել բնեզում, այսպիսով, Առատկոյի չնդունկից լեզուների հեշտունական: Կամապատարանութիւնները յիմարտութիւնը դադարաբան յանձնում է ինքնորոշութիւնը: Առատկոյի այդ կամապատարանութիւնները զգազորում է սլաֆոնական այրուրենի յշուս կոչված տարեքի հնչունական արժեքը պարզարտեհիս յունար, լեհական կամապատարան բառերի ներ դրագարելոյ՝ ճին սլաֆոնական սլի բուները, որոնք սշուս անել, Առատկոյը սարչում է, որ դրանք ելանալից են սնգայի ձաշնափորներ: Արագարժեհոյ էլ, էլ զարդարումների տարեքի փոփոխութիւնները է, է մայնափորներից ստաց է մի շարք այլ հնչունական տարբերութիւններ՝ Առատկոյը որոշում է ճին սուսերենի հարարեթութիւնը էկոլիցարազգայնութիւնը, լեհերենի է սերքերենի նաւ Առատկոյը փոտտորեն հասնում է պրոպը հարարեթութիւնը՝ սլաֆոնում հնչի մի յոցում՝ շաֆանդում նախաները վերականգնելու դադարաբան, նա տուգինն է մատնադուց տեում ճին դրափոր, մագած յնգաների է կենդանի լեզուների ու բարբս աների սլաֆոնների համեմատութիւն անհրաժեշտութիւնը՝ տարոյ սլաֆոնի համեմատութիւն կտեկրեւորինականը:

Իստիկոյ սլաֆոնական լեզուների զիցունկութիւն մասին է տարբերելոյ սլաֆոնական լեզուների խմբերը, Առատկոյը զեում է երանց ընդհանրը ընդհանրը վերականգնման հնարափորութիւն հարցը: Ճից է, այդ դադարաբան Առատկոյի մուս զեոն տղոս է, սեհրամեշտ շաֆոյ լեզանում, բայց է սլաֆոն վկայում է նրա ետրափոփանցութիւն մասին, սնոր սլաֆոնական լեզուներից է բարբաներից շարբանելուցը, — գրում է նա, — երանց ընդտուտը նախանորից՝ ճին սլաֆոններենից (древний словенский) պահպանել է առանձնահատուկ, մշուսների կոչմից կորսված բառեր, վերապարտութիւններ է հնչուններ, ինչպէս կարելի է տեսնել կամեմատելոյ նրանց ընդհանրութիւնները է բարբանները ճին լեզոյից մեղացած հարարեթաների հետ:՝ Այս սկզբնական լեզուն.

՝ Նեմ. Ա. Ա. Բեֆուրչալեուին; Ինքունը Ա. զեմուցիւնը, Մեթեր, 1876, էջ 307:

Ա. Մ. Լեզուցը, Բարբանը ու լեզուցը ունեւ, ԻԿՄԻՍ, ԱՄԻ, 1920, էջ 11-12:

Վաստակալի կարծիքով սրախնական դրժ սկզբնավորման շքա-
 եում ներկայացնում էր իրար մաս բարբառների մի ամբողջու-
 թյուն. Քուրբանույի սուրբերությունները քերականական բնույթ
 չունենին, այլ արտահայտվում էին հնչյունական և բառային սուր-
 բերությունների մեջ. տարբեր բարբառների ներկայացուցիչները
 միմյանց հեշտությամբ հասկանում էին:

Վաստակալը հասնում է լեզվական պրոդրևսի պատմական
 բնյունակն. Ոչ առանց Գրիթի ազդեցության՝ օլափոններն և սու-
 սերների պատմությանը նա բաժանում է Յ շրջանի՝ հին, միջին և
 նոր. Պերիոդիզացիայի հիմքում նա դնում է լեզվի ձևաբանական
 և հնչյունական (արտաբերի կառուցվածքի և սուղադրության) փո-
 փոխությունները:

Այս բուրյում Կանոնը, Վաստակալը պետև օլափոնական լեզու-
 ների քերականական կառուցվածքների սխեմատիկ ճամբարաու-
 թյուններ չի կուտարում. Քուպի նման պետև հասակ կերպով չի
 գիտակցում իր կիրառած մեթոդը, չի տեսնում պատմական քե-
 րականություն այդ բանի իսկական իմաստով, խառնում է մշտուն
 րտադրու:

ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿՈՒ ԱՌԱՋԻՆ ՔՆԱԳԱԿԱՌՆԻՐ

1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԼԵԶՎԱԳՐԱՄՈՒՓՈՒՅՈՒԹՅՈՒՆ

Լեզվի գաղղացման անսարլուններ. Ֆեա. Ա. Բեկդուրփ, Բ. Ա.
 Մաղվալ, Ֆե. Վրայներ. Գնեսն պատմա-համեմատական լեզվա-
 բանության հիմնադրման շրջանում դանիացի գիտնական և Թասկի
 հետերոգ Ֆա. Ա. Բրեկդուրփը (1796—1841) հանդես է գալիս լեզ-
 վաբանական մի շարք հետաքրքրական աշխատություններով. ու-
 րանք նվիրված են հնչյունաբանությանը և լեզվաբանության ընդհա-
 մուր տեսությանը: Առանձնապես կարևոր է հինաստեղիկ նրա սկզ-
 գական սրբոթությունների պատմաառների մասին՝ աշխատու-
 թյունը, որի մեջ լեզվաներ արտահայտում է իր պարաչրտելի
 կոնրոպ մարեր. նա տարբերներից մեկն է, որ նկատել է լեզվա-
 կան փոխոթության մեջ տեսլագիայի խաղաղած գերի կարևորու-
 թյանը. նա է դարմայու, որ առայ է քաչիկ սուրաթրատի հարցը,
 որը կուզում է մանանականից լեզվաբանության կարևոր դրույթ-
 ներից մեկը: Այն համագամոնքը, որ Բրեկդուրփը լեզվաբանության

1. Գ. Ա. Բեկդուրփը. Օրո Առաջուր Վի Տուրքուր Բուանդուր, 1821.

դարգուցման նստար շխազաց արևախախ ղեր, ինչպիսին՝ կարող էր խաղայ, բացառաբովմ է ինչպիս արխատութչան լեզվով (գրված էր դանինրեն, որ քշերին էր մատչելի), այնպիս էլ արտուհայտված Լորենրի դժվարամատչելիութչամբ:

Կուեխաջի գիտնական Բ. Ն. Մաղվիգի (1804—1886), գործունեութչունը համընկնում է մատամբ պատմուհ համեմատուկան լեզվաբանութչան զարգացման քննարկվող (տապի, մատամբ էլ նա չորդ էտապի հետ: Ասկայն չիզվարանութչան պատմութչան մեջ նրա հիմնական գնրը կապված է հենց քննարկվող էտապի հետ՝ Մաղվիգի չիզվարանական հետաքրքրութչան շրջանակներե լեզգրկում են ինչպիս չիզվարանութչան լեզվանուար տեսութչան հարցերը, այնպիս էլ հնդերուպական չիզվարանութչան առանձին քննազատները՝ «Միտը յնզուեւրում, հասկապեա ստեպրիտում, բատիներենում և հունարենում», «Մուաջին տկետրի լեզվի էութչան, զարգացման ու կյանքի վերաբերչուհ հետադասութչուներգ», «Քննականական իմաստների ծագման և էութչան մասին»: և այլն:

Չիզվարանական տեսութչունը նստար առանձնուպիս կարևոր է հիշատակված արխատութչուններից երկրորդը: Այս արխատութչան մեջ Մաղվիգը արժեքազորում է Համբուղտի հայտցրները և արտահայտում սեփական կարծիքը լեզվի էութչան, ծագման ու զարգացման մասին: Առանձնապիս խիստ կերպով է հանդիս զայն: Մաղվիգը լեզվի էութչան միասնֆիկացմուն փորմերի ղեմ. քննադատում Համբուղտի հայտմը ղեզվի հնդհանուր բնույթի և զարգացման հետ կապված հարցը, ընդ որում լեզվի էութչունը տեսնում է հարորակցման ֆունկցիայի մեջ. «Լեզվի ստեղծման տակար,— գրում է նա,— ոչ այլ ինչ էր, Եթե ոչ հույն տկար, որի միջոցով ստեղծվեց ներկա, այժմ էլ գոյութչուն ունեցող լեզուն, որպիս հարորակցման սպաս և հասկանալի միջոց»: Լեզվի ծագման մասին Մաղվիգի նախնած որոշ մտքեր համարչու բառացիորեն

¹ E. N. Madvig: Om Kønnet i Syroene især i Sanskrit, Latin og Græsk, 1835.

² E. N. Madvig: Føreste Stykke af en Afhandlung om Syroets Væsen udvøkkling og L., 1842.

³ E. N. Madvig: Om de grammatiska skilskedigheterna i Indiska og Væsen 1850—1857.

համարնկեում են սովորականցի մեխանիկ՝ չնգի ծագման մասին չե-
տացայում իշանած մտքերի հետ՝:

Մաղվիդի զործերը չեղյաբանութիւնը իշանի դարձան միայն
ուշ յոջանի գերմանական թարգմանութիւններով. բայց այդ մա-
մանակ նրա սրտանշանած մտքերից շատերը զուգարել էին արդէն
նորութիւն լինելուց: Մաղվիդը եւ, Ռեդգսթրֆից հետ, ուշադրու-
թիւն է դարձնում անալոգիայի դերի վրա. ընդգծում դրա կարեւ-
րութիւնը որպէս լեզուական փոփոխութեան գործոնի:

Քուպֆի աշակերտ Թր. Վլույները իր լեզվական հոյովների և
նկատակների իմաստը և լեզվական մանրի ծագման և նախնա-
կան իմաստի մասին աշխատութիւններում՝ փորձում է լրացնել
Հումբոլդտի տամուները՝ ուշադրութիւնը կենտրոնացնելով բնու-
կանակաւ: ձեերի նախնական իմաստի բացահայտման վրա: Ան-
կաջն Հումբոլդտի որչեկտիվ իդեալիզմը եւ փոխարինում է սուր-
չեկտիվ իդեալիզմով: Ըստ նրա՝ լեզվական բովանդակութիւնը
սուրչեկտիվ բնույթ ունի, այն արտանշանում է ոչ թէ առարկայի
որչեկտիվ էութեանը, այլ առարկայի սուրչեկտիվ ընկալումը: Քե-
րականական յորաքանչյուր ձև ունի մեկ հիմնական փերացական
իմաստ, որից արտանկում են մնացած բոլոր կոնկրետ իմաստնե-
րը: Այս բնդանուպ գրույթը կիրառելով հոյովների նկատմամբ՝
Վլույները հանգում է հոյովների տարածական տեսութեանը: Ըստ
նրա՝ հոյովական յորաքանչյուր մեկ հիմնական իմաստը սրտա-
նայում է տարածական սուրչեկտիվ ընկալում, որը խառնդ անծը-
կարող է կիրառել թէ՛ տարածական ու ժամանակային և թէ՛ պատ-
մասական ուրչեկտիվ նարաբնութիւններ. այլն յարայութեան
նարաբնութիւններ արտահայտելու համար: Այս կոպակցութեամբ
ընկալման անելով սանակրիտի հոյովները՝ նա աստիճանացեում է
Շ խումբ՝ ուղղական և կոչական և մյուս հոյովները: Կոչականի
1 ուղղականի բնութագրման համար եւ գիմում է Քոնհարդիին:
որ զեղու 1805 թ. այց հոյովնոր տարբերի էր որպէս 2-րդ և 3-րդ
ընկերի ձևեր: Այլու հոյովներից սեռականը եւ սահմանում է որ-
պէս հետաքման, իայցականը՝ որպէս մերձեցման, արականը՝ որ-
պէս հանգուտի հոյով. ներդոյականը, գործիականը և բացասակե-
նը համարում են արականի երանցողորումներ:

¹ Վեմ. Բ. Կոպֆի, հի. աշխ. 19 10:

² Fr. Wölfler, Die Bedeutung der sprachlichen Kasus und Mod.
1827. Über Ursprung und Friedhaltung der Sprachlichen Formen. 1841

³ Վեմ. Կ. Կոպֆի, հի. աշխ. 19 22:

Նեյտոնարանություն. — 1687 թ. աստղիկ հեղանակով նեյտոնները ֆիզիոսոֆիական կոսմոլոգիան հարցերի աստմոսոֆոսթյանը գտնվում էր դեռևս անբաժանաբար զինակում: Ազգայրանները, այս թվում նաև պատմա-համեմատական լեզվարանություն Նիմոսոգիյաները, հատակ կիրառով չէին տարբերում նեյտոնն ու աստր: Արազրու-թյան կենտրոնում ղեկն զտնվում էին պրաֆոր լեզվի եմոսնները, հատկապես այդ չեզոքի հեռագույն հոշարակները: Նեյտոնները ֆի-զիոսոֆիայի ուղղությամբ ձևակարգված աշխատանքները դեռևս բա-վարար սրձագույն չէին գտնում լեզվարանների շրջանում: Այս կարգի աշխատանքներից հիշատակելի են լինա Պարկինսնի (1832) և ուսու Ս. Բարանի (1842) աստմոսոֆոսթյանները, վերջինս իր անարդիային խոսքի տարբեր կամ նեյտոնների աստղագիտական ասթյանը (ֆիզիոսոֆիական աստմոսոֆոսթյան)՝ հոշվածում (հետագայում յույն է տեսել աստմոսթյան գրությունով)՝ բնագիտում է բերականների և տայիա նեյտոնարանության ֆիզիկական-ֆիլոսո-ֆիական հիմունքների համառու անասթյանը:

Ընդգետ նշիկ ենք, 1711 թ. գերբում և 1713 թ. սկզբում գրված ես նաև ակոստիկական նեյտոնարանության հիմունքը, 1713 թ. աստղիկ հեղանակում այս բնագիտումում նշիկ է Վիլլիսի աշխատանքը (1731):

Նեյտոնարանության պարզացման մեջ կարևոր դեր է խաղում մուսոլֆ ֆոն Ռասոնի յեմոսոֆոսթյանը և նեյտոնական տեղա-շարժյա աշխատանքները՝ որի մեջ նա հատանագույն է ակում աստի նեյտոնի տարբերման անհրաժեշտությունը: Արանումու-նակ, ոչ աստի Բուպի և ուրիշների նաստրալիդիք ազդեցա-թյան նա խառնում է կենդանի խոսակցական լեզվի աստմոսո-ֆոսթյան կարևորության մասին՝ գրանում ինչ գերտարի աստր-յանչեզոք գրաֆորից խոսակցական լեզվին անցնելու համարողյան պատանքը, որ մասողիկ էր հետագա տղերի կողմից:

2. ՀԵՏԵՐՈԳԵՆԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

ա) ԸՆԾԻՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԻ ԱՍՏՄՈՍՈՖՈՍԹՅԱՆԸ

Նդեռուական լեզվների աստղարանությունը կարգեր, Ա. Յ. Պրոստ. ... Բոսոյի սձանեմատական բերականության նաև միա-

1 С. Баран, Статьи философской речи, или теории слов, относя- щаясь к физическому и численному последовательности. 1742.

2 Վ. Վոլ. Կալիսի, Углубление над нами, 1731, 18.

ճամաւակն Ս. Յ. Պատար (1802—1887) չույս է յեծուցում իր «Մատարագրանական բառանկարաթղթուններ Տեղեկբանական յեղաների բնագրամատում: աշխատութիւնք»: Եր այս աշխատութիւնք Պատար չբացուած էր Բուպպի Նատարագրութիւնք, երև Բուպպի ուղարկութիւնք կենտրոնացած էր բերականական կատարգրութիւնքի նամակատարութիւնք սրա, բնց որում Տեղեկբանութիւնք թույլ էր երկայնացած, սպա Պատան բերում է բառագրարի Նատարագրութիւնք և նամակատարական Տեղեկբանութիւնք: Ես յս է նախորդում բառերի ստագրականական նամակատարութիւնքներ և որանց նիման սրա ստիպ: Տեղեկբանքի փոխակցումները մեղեքագրական տարրեր յեղաներում (սանկրիտում, հունարենում, յաթիւնքներում, յիտեղեկում և գրիւնքում) չբացուելով «Երբի՛ք որեւոր ևեղանական այս բարեբնքում: Երա աման Տեղեկբանական Նամագրագրութիւնքի տղայտակներ կարեւոր սեր յուպպիին Տեղեկանական որեւորների յեղանական հարցում: Պատար այս աշխատութիւնք փաստորեն Տեղեկագրական յեղաների ստագրան տարագրականական բառարանն էր: Առաջին հատորում յեղանքի աշխատն կոչված «Մատարագրանական» Տեղեկանագրութիւնքները՝ երկրորդ հատորում Պատար գրագրում է որեւորականական Տեղեկանագրութիւնք (սանկանում, տարեկանում, գրագրութիւնք, Տեղեկանքի նախկանում և պակասում) և բառակարգութիւնք (բարգրութիւնք, ածանցում և ներքին թևքում):

Պատար Նատարագրութիւնք մեղեքագրական յեղաների ստագրանագրական հարցերով յի սպասում: Ես որեւ է բարձրագրից այս յողգածներ ու աշխատութիւնք ևս՝ նորագրած յեղեկանագր յեղեկանագրութիւնք: Տեղեքագրական գանաղան յեղաների յեղեկանքներին, յիտեղեկներին) ու գանաղան մասնակի հարցերի (ինչպէս, որեւակ, կրկնութիւնք) նրան է պատկանում նաև օքրիկան բանառ յեղաների նախնագրութիւնք սրա ստիպ:

Պատար ևս հատուկ է Բուպպի նատարագրութիւնք և սերանգրական հարցերակար: Երա հատար ևս յեղան «Նոգրար մարմնական բնական էակն էս (geistig-leibliches Naturwesen), որեւթիւնք արտադրանքս (Naturprodukt), որի գեղութիւնք, սակայն, յեղեկանագր կատարում է ամանց գանակի, ամանց յեղան կեղեկանութիւնքից գրկելու:

1) A. F. Pott, Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, I. H. 1833, 1836, երկրորդ հատարագրութիւնք, յր. 4 հատարից, կատարից է. 1849, 78 թևք:

Ազգաբաժնակա՛ն հե՛նարակուրյան հիմնադրումը. Արայրեա
Կուն. Պատմա Նամեհ՝ Երասկան չեղզարանության հիմնադիրները
չեղզարանակա՛ն հետադասությունը ոչ միայն չէին կարում ժողո-
վուրդներին ժողովան ա փոխհայրաբնության նարքերը, այլև հո-
մարում էին զրանց լուծման գիտալոր միջոցը:

Հեղինակական ժողովուրդներին ցեղակցական կապերի հիմնա-
վորումը բնականաբար էրկու կարևոր պահանջ էր աստեղացում.
առաջին՝ չեղզարանության օվյալները հիմնադրելից այդ գիտու-
թյաններին օվյալներով և էրկորս՝ այդ օվյալներն օգտագործելի
ժողովուրդներին պատմության ու կուլտուրայի հարցերի շուտաբա-
նության համար: Երա չեղզարաններին զրազեցնում էր. սրիակի,
հեղինակագիրների նախահայրերին՝ Նարքը, Գրիմը, Պատար և
որիշները պաշտպանում էին հեղինակագիրների ախակուն ժողովան
լուծմանը ցած կարծիքը:

Ինտալին գիտնակակար, որ սխառեմառակ կերպով զրազվում է
չեղզարանակա՛ն հե՛նարակության նարքերով Ա. Կունն էր (1812.-
1851): Երա ժամուռակ կուսակալի էր սուրպարանակա՛ն բալակա-
նաշափ հարուստ ելութ, որի հիման վրա կարելի էր եղբորակալու-
թյուններ անել հեղինակագիրների հետգույն պատմության մասին:
Իր «Հեղզեմանակա՛ն ժողովուրդների հետգույն պատմության
մասին» նշակալոր նորվաժում՝ Կունը խեղդի է դնում սորոշիլ այն
վիճակի հիմնակա՛ն զի՛նքը, որի մեջ գտնվում էր այդ ցեղը նախ-
բան ժողովուրդների սրտվճելը. էրք դեռ մի ժողովուրդ էր:՝ Զու-
գարդելով դա՛նուպան բնզհանուր բուռնը՝ Կունը փորձում է ցույց
տալ, որ նախան սրոհվելը հեղինակագիրները սենեին կանոնալոր
բնասեհեհան կյանք (հմմտ. բնասեհեհան անունները), ախակա՛ն
կատուցվանը (հմմտ., սխաղալորս, սպեռս նշակակալ անունները),
վարում էին հովվական կյանք (հմմտ. կենդանիների անունները),
արյուն սուղել էին հողագործական կյանքի՝ հմմտ. արտի բնզ
հանուր անունը) և կուսակալաց կյանք էին վարում (հմմտ. տակ.
բակի, գրուգի, բուգուրի և այլն բնզհանուր անունները): 1850 թ.
Կունը լրացնում է իր եղբակագրությունները կելլուսակա՛ն և սլուսվո-
նակա՛ն լուսունների օվյալներով:

Սուեի ժառուրությունը սրանով չի սպանվում: Նա համարվում
է նաև համեմատական գիտարանության հիմնադիրը: 1852 թ.
նա սկսել է յուրս բնծայել «Համեմատական լեզվաբանության»

¹ A. Kuhn, Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Vol-
ker, 1847

- Նույն ակեր, էջ 2.

Նույնպէս՝ որ շատ կարևոր գեր է խաղաղել յնչզարաւեութեամբ պատմութեան մէջ 1868 թ. Շլայխերի Նաւ միտաբն նա օգտել է յուրս ընծայել ռիչուֆեր Նաւեմատական յնչզարաւեութեան շարքը՝ արիական, կնչուական և սլաւոնական յնչուների բնագործումն պարտերականը՝

Ընչզարաւեութեան սլաւոնները պատմական կյանքի յուարանման Նամար սրտազրծելու ճարտար ատանմին սուղակ է ստանում Գրիֆի սֆերականին յնչզի պատմութեանը (1848), որտեղ կարտանհամեջու է Նամարում սրտները անցնել իրերին:

Ընչուսուղակուն ինչուսուսուսուն ինչուսուսուսուսուն և յնչալի ստանունսուսուսուսունը.— Ա. Հոլցմանը ատաղին դիտնականներին մէկն է, որ մենուգրական ստանունսուսուսուսուն ատարկա է դարն ետմ ճեղերուսուսուսուն յնչուների յերականական կատուսուսուսուսուն սլաւոնի մի կարևոր կոյով, ինչպիսին ճարտարները՝ յերականական արմեր սկեղող փոփոխութեաններն էին. այն է՝ ճարտարների ճերթագայութեանը կամ ճարտարներ (Նիւստ-ը). 1854 թ յուրս է ստանում Հոլցմանի սլաւոնարների մասինս սշխատութեանը՝ որի մէջ նա նկատում է ճարտարներին ճերթագայութեան կապը յնչուի ճեաւ Հոլցմանը կանխում է վեոնների կողմին ճեաւագայում սպելել յրիվ մնականսպելում այն սրենքը. ըստ որի գերմանական իսու և ճարտար յուսուսուսուսուսուն ճերթագայութեանը ; Նմմա. դոթ. յու՝ սեւ կատիք աննիս և իսուսուսուսուսուն մէկը կարեր սկեղելուս) կտիւմում է յնչուի դիրքին: Հոլցմանի անցան ճեաւ է կատուսուսուսուսուն դերմանական յնչուների պատմութեան Նամար կարևոր մի կրնուս. թի մատնանչումը, որ ստուցել է «Հոլցմանի սրենքս անսուսը. յ և ն ճնչուսուսուսուսուն գերմանական յնչուներում որոշ կարն ճարտարներին ճեաւ աննչուսուսուսուսուն՝ դարմել նն կրկնակ ճնչուսուսուսուն. որտեղին ստաղինը արեմատագերմանական յնչուներում կտիւսուսը կարն ճարտարի ճեաւ կրկուսուսուսուսուն է կտուսում. իսկ ճոթերնում և օգտանդական յնչուներում վերանսում է պայթեանի (Նմմա. ճին վերին գերմ. շալիս տերկուս և գոթ. Խաւսլիս, ճին սկանդ. Խաւսլ. ճին վերին գերմ. Խուսա, Խուսա սլաւոնարիմա և գոթ. Խուսա սլաւոնարիմա, ճին սկանդ. ճին. Խուսա սլաւոնարիմա). Հոլցմանի կարծիքով՝ կրկնութեան սկզբ է աննչել այն դեպում, երբ յնչուսուն ճնչել է նսխարը վանկի վրա.

1. Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung
Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der
arischen, celtischen und slavischen Sprachen. I-VIII
V. A. Hultzsch u. A. Coler den Abant. 1814.

1847 թ. է. Քենդլլոս լայս է ընծայում «Հին և նոր Նեղերսպահան լեզուների շեշտադրության մասին»՝ աշխատությունը, որտեղ նկնդում է Հոլցմախի վրա:

Այս բարյոզի նուկերը Շալանուհու Նեղերսպասությանների սամուհրդ մինչև 1838 թ. նկնդում էր Նեղիկների կոնցելգրիայի վրա. այդ թվին միայն է. Չաչերը դեռում է ներմուտքառությունների մամուտակահյո սամուհրդի նիմբերը.

Ը | Աստուծոյն լեզուներն և լեզվաճյուղերն ուսումնասիրութլանք

Նեղիսանական լեզուներ, պարսկական սեպագլիս սամանագրութլանների վերսանումը. — Քանի որ սանկրիտը համարում էր նեղերսպահան լեզուներից նեղացուներ, բնականուրար նեղերսպահան լեզուների համեմատական սասումնասիրության մեր նրան սասանանահասակ տեղ էր արվում: Սրա նա կուպլած նեղական հին գրութլար հոշարձակների լեզվի հասարգասութլուեր կուսում է տոպանահարթ խնդիրներից մեկը: Սոչ նեղացասութլուներ սկսում է նին նեղիներնի սպիտ նոր հոշարձակներից՝ կարիական գասական սանկրիտի եմուհներից և 1849-ական թվականներից սարամվում եան վեդաների լեզվի վրա: Վերջիններս այն սամուհնակ նեղերսպահան ամենահին լեզվական հոշարձակներն էին և խրսո կարներ էին համեմատական հասարգասութլան տեսակետից:

Չանիացի գրանդակս նիյո էյուզվից Վեստերգորդը (1815-1878) 1840—41 թթ. լայս է ընծայում «Սանկրիտերն լեզվի արմատները»՝ աշխատությունը, որը սանկրիտի արմատական բասուրանի տուտին փորձն էր: Այս աշխատությունը նկնդում էր արմատների այն ցանկերի վրա, որոնք նուկրում էին հրեղական բերականների աշխատություններում: Սակայն նեղիկակր դրութը սգաստրթում է անհրեժիս ընդարգասական վերաբերմանցով և ստում սանկրիտական գրականութլուներից սանված բագմաթիվ որիականերով: Վեստերգորդը աշխատություններ է նվիրել եան սանկրիտի և իսլանդերենի ընդակցութլան հարցին՝

1. Benfey, *de Facedualionibus linguis indoeuropaeis* (ind. in *opibus quibusdam*, 1847).

2. N. L. Westergaard, *Volung Indogerm. Vortales*, 1840-1841.

3. N. L. Westergaard, *On the Connection between Sanskrit and Icelandic*.

հնդկական պատմութիւնն հնազույն շրջանին . զի անբերնն լեզվով յայս է յնծուելէ ստեղծորոտի մի բառարանն և այլն :

Երանական լեզուների գերր հնդերոպական լեզուների նաճն-նասական ընթացանութիւնն համար մեծացով աստեղծուելու պարսկական յեկուսիք արձանագրութիւններն յնթերցումից լիստ :

Նիւ պարսկական տեւագիր (սեպագիր) արձանագրութիւն ների լեզվի վերձանումք ճՆՆ գ. գործն (Գեոեո 1621 թ. իտալացի վաճառական Պիեւորո զեյլա (Վայլաե Եիբել իր Դարեհի՛ Պերսեպոլի պուրատի արձանագրութիւններն պատնեններ ՄՄՄՄ գ. վերջին զանիւցի ճոնապարտից կարտուն նիբուրը հրատարակում է սեպագիր տեւագիր՝ իր կողմից կատարված ճշգրիտ ընգրիւնակումներն և միտմամանակ կարգաւում է որոշել, որ արձանագրութիւնները գրված են Յ լեզվով և Յ սարբեր սիտանում՝ այլբանական, վանկաշի և դադափարապաշի : Սակայն յեկուսիքն վերձանումն պատիվը պատկանում է Կլուինդին զիմնագրիւց ասուցից Գրուեֆենզին, որ 1300 թից սկսում է գրադվել այդ գործով և սկսում է նիբուրի բերած 2 արձանագրութիւնից, որնք այլբանական գրով էին գրված : Իրանն 1402 թ. ևս կարգաւում զանեւ արձանագրութիւնների վերին մասի յնթերցման բանաշիւն : Իմենից տուր Գրուեֆենզը մտածեց, որ արձանագրութիւնն լեզուս պետք է յնի պարսկերէն որովհետ յերված է Պերսեպոլից ևստեղեւելով բանքն իրարից այն թեր սեպանյան սցնութիւնք, որն արձեւը որսն էր զնեո Պիեւորո զեյլա Վայլան, Գրուեֆենզը ուշագրութիւն դարձրեց արձանագրութիւնների տարրեր մասերում կրկեմոյ բառաւմերի վրա Բնակուարար ևս իմիւրից, որ այդ իտմը պարսնակում է արբաների անտեններ՝ երանց տիւզոսեկում հանդերն : Իստեղեւե Պարսկաստանի թագաւորների՝ այլուստ հայանի տիւզոսաւորումը հնարաւորութիւն էր տաշիս արշելու բաների տեղքայն հնչում էր այլուցեւ, սէ սորա, սորա մեծ, արբաների սորա, սորի չ սորայի, սաստեղան : Իրանելով անենից ուղեւի շատ կրկեմոյ շարքաւ շատ արձեւը՝ Գրուեֆենզը նկատեց, որ արձանագրութիւններն մեկում այդ բուր պատկասում է այն տեղում, որտեղ պետք է յնի հար տիւզար, նշուեկում է՝ պետք է յնուրեւ այն թագաւորի տեւեր, որ թագաւորի սրգի յի եղել, Գրուեֆենզը .

Ն. Լ. Մոստեղեւելով, ի տեւ զն սեպագիր լեզուս զն սեպագիր .

իննզք որոշից, որ այդ թագաւորը Կարէնն է, որը 521 թ. մ. թ. ա. Քաղաքը է դարձել: Արանից Նեառ գործն ստաց զեաց, մանաւանց Բնփաթեւի ժայգի (Քերմանշահ ջաղաքի մոտ) 400 տողանոց անգլանկան արձանագրութեան հայտնագործումից Նեառ: 1836 թ. Թուրքները կարգում է այդ արձանագրութեան մի հատվածը, իսկ 1847 թ. հրատարակում է ուց արձանագրութեան ամբողջական տեքստը Այսպիսով, XIV դ. կեսին հին պարսկական սեպագիր տեքստերի վերծանման գործը կատարել է ավարտված համարել:

Հայերեն. — Հայերենի՝ այլ հնդեւրոպական լեզուների հետ ունեցած ցեղակցութեան փոստք նախադրում է ստանալ Շ. Պետեր-մանի «Հայերեն լեզվի ջերմականություն» և Ֆր. Վինգիշմանի «Հայերենի տեղը արիական լեզվաընտանիքում» հոդվածի լույս ընծայումից Նեառ: Այս հնդինականներից անկախ այդ ջերմականութեան փաստի վրա մասնատելի է ստանալ նաև գրող Ն. Արտվյանը իր «Նոր տեսակուն և գործնական քերականություն» առաջ վասն «այդ» (1857 - 1858) ուշադրութեան մեջ, որը սակայն մասնական լին լույս չի տեսել:

Քրտական աշխարհում բնդունելություն է արձան հայերենի՝ իրական լեզու լինելու տեսակետը: Այս բանն րեղումում և՛ Քապուր. Մ. Գոշեն, Պ. զը-կապարզը, Ֆր. Այուլլերը, Ք. Պատկանյանը, որոնք մի շարք աշխատություններ են նվիրում հայերենի բերականութեան, հնչյունաբանութեան և բառապաշարի համեմատական ուսումնասիրությունը:

Դասական լեզուներ (հին հունարեն և լատիներեն). — Դասական ֆիլոլոգիան այս ենթաշրջանում զեռնե Նեառ է կանդնած համեմատական քերականության ուսումնասիրելից: Համեմատական քերականութեան հիմնադիրները դասական լեզուների առաջնակարգ մասնագետներ չէին. իսկ դասական ֆիլոլոգիայի մասնագետները կասկածով էին նայում համեմատական քերականութեան շարքը բարձրագույն աղմուկին: Դասական ֆիլոլոգիան երկար ժամանակ պահպանում էր իր արագիցիոն մեթոդը և սկզբ բունքները: Ասկայն այս բանը նրանք շարունակվել չէր կարող սրդին 1840 ական թվականներին որոշ կոնսակար անհրաժեշտություն է առաջանում. ետի՛ Արենսի «Հունարենի բարբառների մա-

¹ H. PATERNAU, Grammatica linguæ armenicæ, 1837.

² F. Windischmann, Die Grundzüge des Armenischen im arischen Sprachstamme, VBAW, IV, 2, 1616 (որդե է 1838 թ.):

ախե՛ս՝ աշխատութեամբ զարկ տառցած բարբառագրութեան նրա-
 տարակութիւններն ու ստեղծագործութիւնները զայնց ազին, թե
 որքան կարեւոր է համեմատական ընթացակետութեան իմացումը
 բարբառաչին ձևերի բացատրութեան համար, երկրորդ՝ համեմա-
 տական լեզվաբանութեան մէջ օտար կենցաղով զգացում էր դասա-
 կան լեզուների ամբարշտի ազնիւ լավ մտածման, դասական ֆիլո-
 յոսոփոյի նվաճումների օգտագործման կարիքը։ Հարկավոր էր մի
 մտքով, որ դասական լեզուների և դասական ֆիլոլոգիայի եզրու-
 ճումների անբաժնի իմացումը պիտոյնցիւր համեմատական ընթա-
 ցակետութեան ամբարշտի հետ, այդ մարդը Գեորգ Կուրցիտսն էր
 (1820—1887), որը արդեն 40-ական թվականներին Նոնդեն է գա-
 լին մի շարք աշխատութիւններով։ Սակայն նրա գործունեութիւնը
 հիմնականում պատկանում է հարթող եկեղաւրջներին, սուսի և
 անհրաժեշտ ենը նամարում նրա մասին հետախոսել։

Ռումանական լեզուներ, Ֆր. Իրից.—Եստօրը շրջանի լեզվա-
 բանական օնտութիւնների քննարկումը զայնց ազնիւ, որ սովա-
 կական լեզուների քննարկութեան և յատկեանքների հետ ունեցած
 յարաբերութեան հարցերը վաղուց էին զբաղեցնում մարմնը։ Սա-
 կայն սովաւեական լեզուների գիտական-համեմատական սխտե-
 ժառանգ ուսումնասիրութիւնը նոր ժամանակների դարձ է և կապ-
 ւնա՞ծ է պատմա-համեմատական լեզվաբանութեան գործադրման
 հետ։

Նոր ժամանակների սովաւեական լեզվաբանութեան հիմնադի-
 րը Ֆր. Իրիցն էր (1784—1826), նրա երկու գլխավոր աշխատու-
 թիւնները՝ «Ռումանական լեզուների բերականութիւնը և սովաւե-
 ական լեզուների ստուգաբանական բառարանը»² դարձան սովա-
 կական ֆիլոլոգիայի դասական աշխատութիւնները և ունեցան
 բազմաթիւ հետեորդներ։ Կարեւոր դեր է կատարել Իրիցը նաև սո-
 վաւեական լեզուների հնադրոյն ակբուսների հրատարակութեան և
 սեկնաբանութեան գործում։

Իրիցը սովաւեական լեզուները համարում է ոչ թե դասական
 յատկեանքների ձեւափոխութիւնները, այլ նրա կողմին զոյնութիւն
 ունեցող ժողովրդական յատկեանքների հետեորդները։ Իր համեմա-
 տական ընթացակետութեան եկրօնութեան մէջ Իրիցը փորձում է բա-

² A. R. R. 2, pp. 1021-1022, 1030-1031, 1820.

³ F. Diez, Grammatik der romanischen Sprachen, I. H., 1846
 1844, Իրանու. Նր. 1872 188. Etymologisches Wörterbuch der romanischen
 Sprachen, 1873.

յուստիցանայի մարտիրոսական լատիկներն է՝ աստեմեա՛նաթագոթյունե-
 ները, զույց է առջիս Նանաթենք ու գերմանական լեզուների բա-
 սաշին սպիտակոթյունը ստեղծական լեզուների գրա և գետն սո-
 մեանական լեզուների զարգացման ու բարբառաշին սարքերակման
 պատկերը, ներառութայնը Նեոնոմ են սամանտիան լեզուների
 համեմատական հնչյունաբանությունը, ձևաբանությունը, բառա-
 կազմությունը և շարահյուսությունը (սրարդ ու բարդ նոխազու-
 սությունների համեմատական բնությունը), Գրուպը Նույտրման
 ներք լազարոյն սղտապրմամբ, նշութ լաչն ընդդրմամբ
 սիտեմազարմամբ, կիրառում մեթոդի նշարտությունը, Նեյտուա-
 կան փոփոխությունների սրինայափ բնությնը բացառայունյու-
 ձարմամբ և այլն, — այս բոլոր հասկոթյուններով Գիցը բացասին
 տեղ է գրափում պատմա-համեմատական լեզվաբանության մեջ և
 ոչ միայն մե՛տ հասարություն է ժառոցեյ սամանական ֆիլոլո-
 գիայի գարդացմանը, այլն սրինակ է հանդիսաղեյ Նեդերապական
 լեզուների ուսումնասիրության շատ փորձերի համար, Եզույ լե-
 որ էնդելսը նրան զնում է Բուպի և Գրիմի շարքում և նշ բոլորով
 հանգերմ՝ Գիցը աուրը է սույնս պատմա-համեմատական լեզվա-
 բանության տվյալ նեխարցանի ընդհանուր Թերություններին այս-
 պես, Նեյտուական համապատասխանությունների սրինաչափակո-
 նության սկզբունքի ոչ լազվականաչափ խիստ և նեոնոգական կի-
 բառման հետևանքով նա լավ չի տարբերում սամանական լեզու-
 ների՝ լատիկներնեից ժառանգում բուսերը հեուազա փոխասություն-
 ներից:

Գրքն ընդգրկում է 6 սամանական լեզու՝ իտալներենը, սլո-
 սուպալերենը, ֆրանսերենը, պրովանսուլերենը, իտալերենը և
 սուսիերենը, ընդ սրում տուաղին չորսը միացնում է մեկ ընդհա-
 նուր՝ արևմտյան խմբի, գերջին երկուսը՝ մի այլ՝ արևելյան խմբի
 մեջ:

Ազելսրդ լե նշեյ, որ պրովանսալերենի ուսումնասիրության
 հարցում Գիցը հենվում էր Թր Բենդուարի (1761 — 1838) գրա, որը
 1816 1821 թթ. յուշա էր ընծայել ոճրաբանությունների սրինակայ
 պոեզիայի հավաքածուի՝ և նշ ուշխատության առաջին հատորը
 կազմում էր պրովանսալերենի ընթանանությունը, գերջինը՝ ու-
 մանական լեզուների համեմատական ընթանանության փորձը՝
 կուսարգված Գրիմի նեոնոգությամբ, Կուկաչն Բենդուարը սխալ

1 Fr. J. M. Maynou et L. Choux, op. cités, p. 204 et 205, p. 204
 Կանոնը է VI, 1816 — 1821

կարծիր ունեւր մի կողմից՝ պրովանսալներն, մյուս կողմից՝ լատիներնն ժառն. նա պրովանսալներնը համարում էր լատիներնն է մյուս սոմանական լիզուների միջին սրակը. իսկ լատիներննը դիտում էր որպէս յարատեւակ ընդհանուր սոմանական լիզու՝ Գիցն սկզբում հետեւեց Ռենուարին, բայց շուտով ազատվեց նրա ազդեցութանից և վարցացրեց նոր կոնցեպցիա:

Գիցը բաղմամբով հետևորդներ ունեցաւ Գերմանիայում, սոմանական երկրներում և այլուր. նրանցից հիշատակելի եւ Իտալիայում Պարթար (1838—1907) և Պոլ Ուելլեր (1810—1917)՝ ձրանօրհայում, Անկուրն (1829—1907)՝ Իտալիայում և սորիշները: Այս և մյուս սոմանագետների գործունեութիւն ժառն մենք զեռ սարթ կուեկնանք խտեւրո:

Գերմանական լեզուներ. — Ընդերուպական լեզուների համեմատական ուսումնասիրութիւնը, ինչպէս տեսուք, սկզբնաժողովեց գերմանական լեզուների ուսումնասիրութիւնը հետ տեսուրեն կազմաւ Ռասկը և Գրիմը մրտմամտակ գերմանական լեզուների համեմատական ուսումնասիրութիւնը հիմնադրուեկն էին: Ընդերուպական լեզուների ալը հետապուտեկնք եւ այս կամ ալը լափով անդրադաւում էին գերմանական լեզուներին: Ընդմանկ պեկերը. որի ժառն հիշվել է, նպուտեց գերմանական լեզուների սարքեր խմբերի փոխհարաբերութիւնը բերմաներ. Մյուս կարգի ալը սոմանականներից նշեկը հայտնի կելուտեկն է. Գ. ձուրթ (1806—1856) և Գերմանացիները և հարեան ցեղերըս գործը:

Անկուրն կըր համարում հակաժառնրեն կանց ստեկ պերմանական լիզուների համեմատական ուսումնասիրութիւնը նվիրված ալը մեկը գործերի զրաւ նշեկը, որ այս շրջանում լալն ժողովայ է ստանում գերմանական լիզուների նին դրաւոր շուրարմանների լրտասարակութիւնը գործը, որ մեծ լափով նպաստում է ալը լեզուների պատմա-համեմատական ուսումնասիրութիւնը:

Բալթիկ-սլաւոնական լեզուներ. — Մինչև XIX դ. կեկերը սլաւոնական ֆիլոլոգիայի բեապաւաում իշխում էր այսպէս կոչված Իտերապուտեկան ուղղութիւնը: Ընդվի հարցերը զեան սերտորեն սանջւում էին այլ կարգի հարցերի հետ, զեան ֆիլոլոգիական նպուտակարում ունեկն: Եթև մի կողմ թողեկնք Ռ. Վասուկովին,

...
Ղեմա. Սրափ. Մ. Կ. Շալուոեկովի, Введение в сравнительное изучение славянских языков, М., 1862, Գ. 259.

Ղ. Ն. Ղուրս. Ս. Դուրսեկովի Գ. Նախախոսք, 1864.

արի մասին բուսել ենք, սուգա կարելի է նշել չէի՝ Ի Գորբուզեզո. (1753—1829), ալուինե Կուպրուարի (1760—1844) և սլովակ Եաֆարիկի (1795—1861) անունները: Ի. Գորբուզեզին, որ նամար փոխ է սլավոնական ֆիլոսոֆիայի հայրը, նայունի է շեխական լեզվին ու սլավոնացիները: Կոմիտասի մի շարք աշխատություններում, նրա գլխավոր աշխատությունը «Սլավոնական լեզվի հին բարբառի հիմունքները» դարձն էր: Եաֆարիկը մի շարք աշխատություններ է կոմիտասի սլավոնական ֆիլոսոֆիայի դասուցանել բնագավառներին: Առանձնապես նշելի է նրա «Պատմություն սլավոնական լեզվի և գրականության» քոլոր բարբառներով աշխատությունը: Եաֆարիկը քաղական հիմնադր կերպով կարողանում է հերքել այն տարածված կարծիքը, թե հին սլավոններնք բոլոր սլավոնական լեզուների հայրն է:

1830—50-ական թվականներին նրանք են գալիս բաղամիջ աշխատություններ՝ կոմիտասի սլավոնական լեզուների համեմատական ուսումնասիրություններ: 40-ական թվականների ուսուցանելիքականության մեջ սլավոնական համեմատական մեթոդի կիրառման առաջին օրինակները տալիս են Կ. Պ. Պավլովին (1787—1863), Մ. Ն. Կասակովը (1818—1847) և ուրիշները: Արանցից առաջինը իր «Ռուսաստանի գիտություններում»¹ և ներկայից իր «Սլավոնական-ուսուցանելիքական լեզվի տարրերի և մեթոդի մասին աշխատության մեջ»² համեմատական թեմատիկան են ձևավորում ուսուցիչներ՝ փորձելով սլավոնից երա տեղը ընդհանր լեզուների մեջ:

Բալթիկական լեզուներին այս շրջանում նվիրված գործերից հիշելի է Պ. Կ. Կիպրիանի աշխատությունը՝:

Ալրանե.Ն.— Փետև 1835 թ. Ի. Քոլոյանցիկը իր «Ալրանացիների կամ չիկագետները լեզուն աշխատության մեջ մասնակցությունը և անո՞ւ՞ աշխատությունները՝ ներդրողական լեզուների հետ ու-

¹ L. Dobrowsky, «Zur Institutionen Europaer slavische Völkern», 1829.

² P. J. Schafarik, Geschichte der slavischen Sprache und Völker, 1826.

Գ. Ս. Սանցկի, Филологические наблюдения, 1841.

Մ. Մ. Կատկով, Об элементах и формах славяно-русского языка, М., 1845.

³ П. И. Киприан, О происхождении языка и литературы литовских народов, 1827.

⁴ J. Xylander, Die Sprache der Albaner oder Schickletar in Frankfurt a. M., 1816.

Ենցած ցեղակցութիւնքս և՛ վնչի ու՛ Բագար Իստուկ ուսումնա-
սիրութիւնն է եզիրում աչս Իարցին:

Ճ ՊԶ-ՀԱՆԻՅՈՎՐԻՊՏԱԿԱՆ ԼՅՁՐՈՆԵՐԻ ԽՅՈՒՄՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քամա-սեմական լեզուներ. Եգիպտական Եփեսոզլիֆներէ և
ասորական սեպագրերի ջերմեցումը. Եգիպտացիութիւնքսն և ա-
սորացիութիւնքսն ձնուելը.— Իմական շեղուները սարածված են
Հյուսիսային Աֆրիկայի և Առաջավոր Ասիայի երկրներում, քամա-
կան շեղուները՝ Աֆրիկայի Հյուսիսում, Երկու անվանումներն էլ
աստվածաշնչից են առնված. մասնագործաբան սեմական անվա-
նումը մտցված է Հլեոքների կողմից ցեղու 1781 թ.՝ ՎՄ ց. ա-
ռաջին կիսում քամա-սեմական շեղուների ուսումնասիրութեան
յնադաստում կտրելու դէր խաղաց եգիպտական հիերոգլիֆներէ
և ասորական սեպագրերի վերծանումը, որով հետազոտութիւն
ստեղծից քամա-սեմական լեզուների պատմա-համեմատական
հետազոտութեան մէջ հենվելու հետադիմ արտար կուշարծուներ
տղած յնչ վանակ ուղղուներէ վրաս:

Եգիպտական հիերոգլիֆների ընթերցանութեան պատմից
պատկանում է Ֆրանսիացի գիտնական Ֆրանսուա Եամպոյսնի
(1790—1822), որ սիրապետում էր, բացի դասական շեղուներից,
Երրայերենին, արարերենին և ղղուերենին (հին եգիպտերենի շա-
ռավիզը): 1799 թ. Նապոլեոնի՝ եգիպտական Էրապիզիտի մա-
մանակ Ռոզետտա վայրում գիւժորները գտել էին մի արձանա-
գրութեան, որունց մի նմանք տերուր գրված էր հիերոգլիֆներով.
Դիմադից գրով և հունարենով: Իրենց Եամպոյսնը ձեռնարկված
վերծանումն փորձերը, աչ թվում և Յունիքի փորձը, վերջացել էին
սինհազոտութեան: Եամպոյսնից առաջ Կլաուդ Էրն, որ թագա-
վորական շատուկ անունները առնված են շքեգծի մէջ Եամպոյ-
սնը վերծանումն սկսեց Պաղամեսու շատուկ անունից՝ ճշտրեն
ենթագրելով, որ այն, որպէս ոչ եգիպտական շատուկ տունն, պի-
տի գրված լիւի ստուակներով, պարզվեց, որ Եգիպտական
Կլաուդերով այն գրված է Պտղամեսու, այսինքն՝ որպէ՛ մարնագործեր
բացակայում են: 1813 թ. Ֆիլե կոչում գտնվից մի ուրիշ արձա-
նագրութիւն, որունց կար նաև կլեպտարու անունը. համեմատե-
լով ընդմանուր եղանակը՝ Եամպոյսնը համարտիտցած ընդհա-
նուր 1, 0, 14, 00 տառանշանների նշանութեան մէջ, միամտանանակ
Տշտորեն ենթադրեց, որ երկու անգամ կրկնվող նշանը կլեպտարու

րա ստիցան մեջ արտասուշուրում է ա. ն. Եսրայնականից արշափառան-
 քը՝ նա ընթերցեց Կառ Տուտուս և Ռամսես սահունները: Հետագա
 արշափառանքի ընթացքում, հեղձկնյով դպտերենի իր իմացութեան
 վրա, Եամպոյշոնք կարողացաւ պարզել ոչոչ ալլ նշաններ եւ
 այսպէս, իմանալով, որ ձին դպտերեն կոչվում է իւսու: և պար-
 ցած լինելով աւ աւ Ե նշանները՝ Եամպոյշոնք ուղղեց իւ-ի սր-
 մեքը, այլև իւսու նշաններից հետո զրգած ձիւ: Կշտեի՝ դէտեր
 միեաաթի լինելը: 1822 թ. սեպտեմբերի 27-ին Եամպոյշոնք Փա-
 րքի Անտրեմիտայնի զեկուցում կարգաց կգրատակած լինելով ին-
 ների ընթերցանութեան մասին. և Եամպոյշում է կրկնապար-
 տութեան սերգրը: Եամպոյշոնի սկսած գործը շարունակվեց
 մ. Կեպիտուի, Է. Բրազիլի և այլոց կոչմից՝ նախընտանից կգրա-
 տական հերթագրիքների բոլոր տեսակների պարզմանը:

Ասորագրութեան դարպացման համար վնասակաւ նշանակու-
 թյուն օժնեցով պարսկական սեպագրերի վերծանումը՝ մի կոչմից
 և Բեհթութեի արձանագրութեան գրուար՝ միտու կոչմից: Պարս-
 կական սեպագրերը ներկայացուցին էին Աբրահամի սեպագրու-
 թեան պարզեցումը և ջանայի էին տալիս ասորագրութեան
 սեպագրութեան վերածնունդ համար: Բեհթութեի արձանագրու-
 թեանն էլ բազմապատ էր թ ստանակից, Գոնիայի Մյունխենը
 պարզեց, որ կրթորդ սյունակի արձանագրութեանը հիշեցնում է
 ին Թարիտի սեպում գտնված արձանագրութեանները: Այլ սյու-
 նակի որոշ նշանների նշանակաւ արձեքը հայտնի էր պարսկա-
 կան սեպագրերի վերածնունդից. ինչ վերաբերում է լեզվին, ապա
 նրա սեմական բնույթը պարզվեց յինչ Լեհնյուսի կոչմից՝
 աստժածարչում, հունական մտտեմագրութեան սնչ և Բեհթութե-
 ի սեպագրի սեքստում պահպանված սեմանների վերածութեանը.
 տակայն սկզբում զործին իտանգարեց այն սիւտը կարծիքը, ին
 իրք այլ սեմիտների նման ասորագրութեանը լինելը մարջանները
 չէին գրում: Հետագայում իտանգարեցի Հիմարը պարզեց, որ ասո-
 րագրութեան սեպագրութեան մեջ մարջանները նշանակում
 են, և զորեն տալիս գնաց: Ասորագրութեան սեպագրերի ընթեր-
 ցանութեան գործում մեծ գիր խաղացին Ռոսիտանը, Հիմար և
 Սպարտը. նրանց պարզեցին 200-ից անցիկ վանկայի նշանների
 և որոշ թվով դադափարագրերի բնույթը: Ռոսիտանը 1451 թ.
 այնպիսեց Բեհթութեի արձանագրութեան կրթորդ սյունակի լե-
 թերցումը: Եգրատական հերթագրիքների ընթերցման և ջանակաւ
 լեզունների անլիւ մերձայնք ուսումնասիրութեան հետեանցով ար-

դէն XIX դ. առաջին կեսում առաջ է քաջվում բաժնա-սեմական (համբարական և սեմական) լեզուների ցեղակցության հարցը: 1844 թ. Թ. Բենֆելցը ելում է էգիպտերեն և սեմական լեզուների ցեղակցութլուներ:

Շուտով կապուիի կողմից առաջ է բուշվում հնգերուպական և սեմական լեզուների ցեղակցութլան հնարագորութլան հարցը: Ի. Ֆոն Ռաուսմենը 55 բարի համեմատութլու է կատարում:

«Աւարա-ալքալան» լեզուներ. ֆիննա-ուգրական և սամո-լեզակում լեզուների ցեղակցութլան հարցը. — Գիննա-ուգրական լեզգարանութլան սկզբը, ինչպէս եղել ենք, փաստորեն դրվել է զետեւ XVIII դ. վերջին Ս. Մյարմաթիի հայտնի աշխատութլամբ: XIX դ. հեղերուպական սլաւոնա-համեմատական լեզգարանութլան հիմնադիրներին մէկը՝ Ռասկը, շնայած ձեռքի տակ էղած նշութլների ոչ յրիվ յինկուեն, տուրխ է ֆիննա-ուգրական լեզուների սիւտե-մատիկ դասակարգութլը, որին հետեւում է Ս. Ռ. Կուսարենը (1813—1852): Վերջինս մշակում է ֆիննա-ուգրական և սամոլեդական լեզուների ցեղակցութլան հարցը, բարձրագիվ աշխատութլուներ կվիրում սամոլեդական և ֆիննա-ուգրական լեզուների ուսումնա-սիրութլանը: Նրա հետևորդներից են ֆինն լեզգարանների Սեստիեն և Պաստոնենը:

Վիչնելը Շուար հասակ աշխատութլուն է նվիրում ուրու-լան (ֆիննա-ուգրական), քրքրական, մոնղոլական և սուեզու-սական լեզուների ցեղակցութլան հարցին: Ծ. Վիչնեմանը առաջ է սորարաւ-ալքալան լեզուների հիմնական առանձնահատկութլու-ների բնութագիրը:

Այլ լեզուներ. — XIX դ. սկզբներին հազատվում է Այնեյյան Աւարում յին-տիրեթական, Հեղկաստանում՝ գրագիրդան և Աֆրիկայում՝ բաւուս լեզգարնուաներների գոյութլուներ Այնքան-գրը Չուման 1834 թ. գրում է աիրեթերների առաջին գիտական քերտ

Th. Keilich, Ueber die Verhältnisse der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm, Leipzig, 1811.

S. B. Jacquot, Mémoires sur l'origine géographique, l'origine fénelone origines grammaticales démonstrées, 1799.

J. A. Castelnau, Grammaire des langues égyptiennes, 1854, Wörterverzeichnis aus den Samojedischen, 1856 & այլն:

* W. Schott, Versuch über die tatsächlichen Sprachen, 1936.

† E. Wideman, Ueber die früheren Sätze der tschudischen Völker und ihre Sprachverwandtschaft mit den Völkern Mittelbaskiens, 1838.

կանոսթյունի ու բառարանը: Հոգրանը 1647 թ. աշխուտեթյուն է ձվիրում յիւր-սիրեթազան յեղունեիքի համեմատական ուսումնա սիրութիանը:

1623 թ. Կլապոթի կողմից փորձ է կատարւում ի մի բերելու Սեբայի լեզուների վերաբերյալ ածգեկոսթյունները¹: Կլապոթն անաջին պիտեազանն է, որ մտցնում է Ներերուզական լեզուների համար ո՛հնդգերմանական (indogermanisch) անվանումը, որը լայն գործածութիւն է ստանում գերմանական լեզվաբանների շրջանում, ոչ գերմանական գիտնականների գնահատում են համայնպօ ռեզերուզական տերմինը: Տարբեր ծախանակ գործողութիւն մեջ են դրվել նաև զարիական, բարիա-նվրուպական և այլ հարգի սիրմիններ, բայց դրանք կարճ կյանք են ունեցել:

Վրացերենի ուսումնասիրութիւնը բնագոյատուր մէկ սոյնա- տունք է կատարում Կ. Բրոսեն²:

¹ Klaproth, Asia polyglotta, Paris, 1817.

² M. Brosset, L'art libéral, ou grammair-géographe, Paris, 1834 (1844թ.) Elements de la langue géorgienne, Paris, 1837 և այլն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌՈՋԻՆ ԵՆԹՈՇԵՋԱՆԻ ՎԵՐԱԿՐԻՅԱԼ

1. ՀԱՅՈՒՐԵՆ

- Արքայազյան Թ., Հնդկությունը լեզվաբանության լեզվաբանության պատմության, «Արարատ», 1912, էջ 226-230.
- Արքայան Թ., Հայ լեզվաբանության պատմություն, 1. Երևան, 1956, էջ 88-98, 181-182.
- Աճառյան Ն., Պարսկական թվանշանների յուրմուտն պատմությունը, ՊՀԱԹ, 24, 1951, էջ 129-132.
- Կատանյան Կ., Հայագրորդությունը Երևանյան Երկրագրության թիֆլիս, 1937, էջ 40-49.
- Կենտրոնյան Գ., Արդյ լեզվաբանությունը, ՀԺ, 1950, էջ 4-76.
- Շառնալայ Գ. Ա., Բնութագրությունը հայ լեզվի և լեզվաբանության Վրաստանում (Գ. Զարեհեշապուրի թարգմանությունը և լրացումներով), Կենտրոն, 1953, էջ 209-227.
- Չառնալայ Գ., Առաջադասությունը հայ լեզվաբանության վերաբերյալ, ՊՀԱԹ, 42, էջ 47-70.
- Տերգիչյան Ս., Հնդկությունը Երևանյան, Ե. Պրին, 1955.

2. ԻՎԱՆՈՒՐԵՆ

- Василевская Е. Л., Лингвистическое исследование Н. Г. Чернышевского, ЛЗ Моск. Пед ин-та им В. И. Ленина, LXXV 4, 1954, էջ 129-156.
- Василевская Е. Л., Чернышевский-лингвист, РЯИЛ, 1953, № 1, էջ 69-70.
- Виноградов В. В., Из истории изучения русского синтаксиса, М, 1968, էջ 122-229.
- Виноградов В. В., Синтаксические колориты А. Х. Востокова и их значение в истории русского языкознания, ИАН, X, 1954-1952, էջ 174-183.
- Тайк Р., Вильгельм фон Гумбольдт, 1894.
- Коропачинский С. Ф., Значение А. Х. Востокова в истории славянской филологии, «Отчет Одесского первого университета за 1874-5 уч. год», էջ 1-32.
- Лукьяненко А. М., Основные методы и направления в области славянского языкознания в связи с историческим ходом развития

наки накопления проблем: индоевропейского в частности, Киев, 1909.

- Лалон А. С., А. Х. Востоков, РЯШ, 1956, № 6, с. 25-30.
Масальский В. И., Русские революционеры-демократы и К. Д. Ушинский о языке и его изучении. Очерки по истории развития передовой отечественной научной мысли. Киев, 1956.
Панфи М. А. Кастрена, в 75 летню со дня смерти, Спб. 1927.
Панов Д., Лингвистические взгляды В. Г. Беллинского, автореферат канд. диссерт., Москва, 1959.
Сергилевский М. Я. Введение в романское языкознание, М 1952, с. 218-222.
Сорокин Ю. С., Н. Г. Чернышевский и материалистическое языкознание, 1949, с. 236-237.
Степанова А., Лингвистическое наследие Н. Г. Чернышевского, РЯШ, 1957, № 6, с. 24-30.
Цейтлин Р. М., А. Х. Востоков один из германских славяноведов, КСИИ, т. 1958, с. 3-13.
Шукерштейн Гприцкая Н., Вопросы литературного языка в борьбе Беллинского за передовую русскую литературу, автореферат канд. диссерт., Л. 1961.

3. ИСТОЧНИКИ

- Alexandre E. W. v. Humboldt und die Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft, NKA, 24, 1921, s. 62-75.
Bauer J. A. F. Bernhardi die Sprachphilosophie der alt. Romantik, Biss., Praha, 1921.
Cassirer E. Die kategorialen Elemente in W. v. Humboldts Sprachphilosophie, Zeitschrift für P. Heusch-Krausent, Greitz, 1927, с. 85-127.
M. B. Henne-Lacroix P. La philosophie humanitaire, Etude sur l'oeuvre de Humboldt, Paris, 1894.
Fischer U. Die Sprachphilosophie der deutschen Romantik, Tübingen, 1927.
Franko K., Die Brüder Grimm, Ihr Leben und Werke, Dresden-Lipzig, 1899.
Habetentz G. v. d., A. F. Berl, ABU, 26.
Gauthier J. Demonymy nos. Cours linguistique de Humboldt, Paris, 1931.
Hart P., Versuch sprachlicher Methode eines Sprachforsch. ABU, 18, XIII, с. 217-437.
Harnack O., Wilhelm von Humboldt, 1914.
Horn K., Wilhelm von Humboldt, Berlin, 1958.
Horn K., Wilhelm von Humboldt, 1944.
Kling P., Friedrich Schlegels Sprachphilosophie, ZDv, 3, 1941, с. 269-282.

- Wacker, J., *Indogermanische Grammatik*, festsetzt für M. Winternitz, Leipzig, 1881, §§ 147–148.
- Wimmer, W., W. v. Humboldts Weg zur Sprachforschung 1781–1841, Nbr. 56, Berlin, 1887.
- Lehmann, S., Franz Bopp, sein Leben und seine Wissenschaft, I–II, Berlin, 1891–1892.
- Lorenz, H., Friedrich Schlegel's Charakteristik des Sanskrits und die deutsche Sprache, DLZ, 8, 1872, §§ 647–650.
- Peck, A. F., W. v. Humboldt und die Sprachwissenschaft, *Zentralblatt* „Über die Verschiedenheiten der *saugapudya*“, Berlin, 1876.
- Kappeler, J. A., von, Wilhelm von Humboldt, Der Weg seiner geistigen Entwicklung, München, 1890.
- Schmidt, K., R. Rask, „Rask's Begriffslexikon“, DLZ, 13, 1915, §§ 196–197.
- Schöner, M., W. v. Humboldt, Sprachphilosophie, AGU, 13, 1915, §§ 177–181.
- Schöner, W., J. Grimm, 2 B., VIII, Berlin, 1882.
- Seignell, K. E. A., Beiträge zur Geschichte der Grammatik, Halle, 1859.
- Simon, J., Das Problem der Sprache bei Hegel, Köln, 1937.
- Steinmeyer, K., v. Ranke, AGU, 27.
- Steinthal, H., Die Sprachwissenschaft, Welt, von Humboldts und die Hegel'sche Philosophie, Berlin, 1844.
- Steinthal, H., Die sprachphilosophischen Schriften W. v. Humboldts, 1854 (Einführung).
- Stegzeffel, L., Die Bedeutung der Sprachphilosophie W. v. Humboldts für die Probleme des Humanismus, „Logos“, 10, 1921/22, §§ 261–4–47.
- Verburg, P. A., The Backgrounds of the Linguistic Conceptions of Bopp, „Lingua“, II, 4, 1932, §§ 438–468.
- Wimmer, L., R. Kr. Rask, 1887.

ԵՐԿՐՈՒԹԻ ԵՆԹԱՆՐՉԱԿ
(XIX դ. III հասարակը)

**ՎԵՐԱԳԱՆԳՆԵՐՈՎԱԿԱՆ (ՈՒՅՈՒՐԵՍՏՐՈՆԿՏԻՎԻՍՏԱԿԱՆ)
ԿՈՄՊՈՒՐՏԻՎԻԿՐԱՄ**

ՆԵՐԱՆՆԱԿԱՆ ՏՏՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ենթադրեալի լեզվաբանական օւղղութիւնները և նրանց նկատման նախադրյալներն ու պայմանները. — Պատմա-համեմատ. տակն լեզվաբանութեան ձեւաբանական ռեկոնստրուկտիւիստական ենթաշրջանը ընդգրկում է չորս մեկ բառերի դաս՝ մտաւժոյրապէս XIX դ. կեսերից մինչև ՉՈ-ական թվականներէ կեսերը: Տնօնեալան տեսակետից այս շրջանում կարգաւորուած ապրում է իր նախամտապոյնտական-նախաթմայերիստական զարգացման փուլը, որը դնոնս շարունակվում է նրա դարպասման վերջնապիստ շարունակվում է ազատ մրցակցութիւնը, իր ունեւում է տիրապետող դասնալ ծանր սրգոնանարեութիւնը:

Կարգաւորուած վերջնապիստ զարգացման առկայութեան պայմաններում շարունակում են վարդանուշ և բնական գիտութիւնները, որոնք անհրաժեշտ նախապայման են նրա անարդի առարկութեան համար: Միամասնական նշանակալից զարգացում են ապրում և հասարակական փոփոխութիւնները. կարգաւորուած վարդանուշ վերջնապիստ գիժը նպաստաւոր ազդեցութիւն է գործում նրանց մեջ ստատուած զարգացման ծաղկումն համար, թէև արդի առկա են հետազար փոփոխութիւններէ սաղմները:

Լեզվաբանութեան այս ենթաշրջանում հանդէս են գալիս լեզվի բնութեան էրեք հիմնական կոնցրետիւններ՝ 1) նախար-բնու-

յագրական (ա. կենսաբանական կամ բիոլոգիական ետևորությունքս
և բ. բիոլոգիքս), 2) հոգևբանական (պսիխոլոգիքս) և 3) կուլ-
տուր-կրթութեան հաստատու

Խառն-բնույթի դեպքեր են կայացող դեպքեր չնայած որ արվեստ
բիոլոգիական արդանիդմ կամ արդանիդմի ֆունկցիա և լեզվաբա-
նությունը դասում բնական գիտությունների շարքը: Պսիխոլոգի-
քի ենթակայացող դեպքեր չնայած են որպես հոգևական ներ-
կառուցի, իսկ լեզվաբանությունը՝ որպես հոգևանական պատկերացում:
Կուլտուր-կրթությունների ենթակայացող դեպքեր լեզուն պիտու է
որպես մարդկային կուլտուրայի արտահայտություններից մեկը և
լեզվաբանությունը դասում «կուլտուրային» (հասարակական) գի-
տությունների շարքը, թեև նրանցից սույնը որոշ տարր էն առաջին
և բիոլոգիական կրթությունների:

Այս ներքև բաղադրությունների հանդես դալը պարունակում է
մասամբ լեզվաբանության դասակարգման նախորդ ընթացքով: Մաս-
ամբ էլ գիտությունը դասակարգման ընդհանուր բնույթով, նախոր-
դի բաղադրումը Բուպի մեխանիստական նախորդի դեպքում (կուլտուր-
անալիզի տեսքում) ու պարզացում է նոր պայմաններում, երբ ա-
ռանձնապես մեծ նշանակություն է ունենում բիոլոգիան, և երբ տեղ-
դեմ է նկատվում բիոլոգիայի ընդհանուր հանդես եկած էվոլ-
յուցիոնիստական սկզբունքներին ընդհանրական բնույթ հասկաց-
նելու: Պարզ դարձնելու ամենաառաջին բնույթի ենթությունների (այդ
Թվում և հասարակական ենթությունների) մեկնաբանություն է հիմք:
Անցումը Բուպի մեխանիստական նախորդի դեպքում դեպի «մա-
քուր բիոլոգիքս» տեղի է ունենում ոչ միանգամից, այլ որոշ աստի-
անական «դակնետով» սկզբնական արտահայտություն
փոխարինական գործածությունից և լեզվի կուլտուրային ու բնա-
կան արդանիդմների ֆիզիոլոգիական կառուցվածքի միջև առկայաց-
նող անալիզիներից մինչև այդ արտահայտությունը ուղղակի թմ-
րանումը և վերջապես, մինչև լեզուն արդանիդմի բնական ֆունկ-
ցիա համարելու տեսակետը: Պսիխոլոգիքս կապում է հիմնական-
ում հոգևանությունը՝ որպես պատկերացում մեխանիզմից և նրա ու-
նեցած նշանակությունից հետո: Սակայն նա ևս դեռ չէ որոշ մասուն-
ցորդականությունից: պատահական չէ, որ այդ ուղղություն հիմ-
նադրը՝ Շտայնբալը, իրեն սկզբնապես համարում էր Հումբոլդտի
«այդցանների մեկնաբանող» ու ժողովրդականացնողը: Այս ուղղու-
թյան ձևավորման համար հատուկ նշանակություն է ունենում այն
հանգամանքը, որ Հումբոլդտը ուղղություն էր դարձնում հաս-

կապես չնշվի Կենդանի կուզի. լիզվական Էրնույթնների իմաստի գրաւ, մի հանգումանք, որ կուզմում է պոխխոյոգիզմի կարևոր գծերից մեկը՝ ի ասորերության ե ի հակադրություն ըրտուղիզմի վերջինին ուշադրության կենտրոնում չնշվի արտաքին-հեշտանական կողմն էր կուզումը-էջույնուցիտնիզմը հանդես է նկնչ մի կուզմից՝ որպես Հումրոյոցի ե Գրիմի կոնցրետիզացի հետագա շարունակությունն ու զարգացումը, մյուս կողմից՝ որպես լեզվի կատարաբանական-բիոլոգիական ըմբռնման յուրատեսակ հակաց դեցությունը. եթէ լիզվի նատուր-բիոլոգիական ըմբռնումը խոզմում էր կուզար լեզվի ե հասարակական մյուս Էրնույթների միջև, չնդուն կարծում էր մարդկային կուզումը պարզապէս մից, ապա կուզումը-էջույնուցիտնիզմը չնշում է նեկո սեյզ կուզար Այս դեպքում, սակայն, չնշվի զարգացումը դիտում է կուզումը-էջույնուցիտնիզմի դիրքերից. մի բուն. որ արդյունք է գարգացման կուզումը-էջույնուցիտնիզմի տակն հայեցակետի ընդհանրացման Այս Էրնույթնուցիտնիզմը, նատուր-բիոլոգիզմը տիրապետող ուղղությունն է հեղեղապարտության մէջ, միջնուցիտնիզմը ազնիշ լատ հանդես է նույն ընդհանուր չիզմարանության կ օտաններն լեզունների ուսումնասիրության ընտրամասում:

Նախորդ ենթադրացանում լեզվաբանական հետադարձություն Էրնույթնիները ծառայում էին մի հիմնական նպատակի՝ բարձրացուցանել արդյունք խոսող ժողովուրդների ե ըրականական ձևերի ծագումը, այլ կերպ ասած՝ լեզունների համեմատությունն ու պատակ ուներ զննիտնիկական հարցեր յուծել: Այս ենթադրացումում համեմատությունը ուստիճանարար սկսում է վերածվել մի միջոցի, որի օգնությամբ լեզվաբանները նպատակ են քնում վերականգնել սարքեր լեզունների հիմքում բեկած չիզվի (նախալեզվի) կուզումը-էջույնուցիտնիզմի տակն ու անանհատականությունները: Այս բանը լեզվաբանության առանձնացման ու ինքնուրույնացման տննողնցի հետագա արտահայտություններից մեկն էր. եթէ համեմատությունը նախորդ շրջանում դիտում էր գիտականացնող որպես ժողովրդի ծագման ու կարգերի բացահայտման միջոց, ապա այս շրջանում այն ուստիճանարար սկսում էն դիտել որպես իր ինչ լեզվի կատուցմածը-էջույնուցիտնիզմի սկզբնական օտանհատականությունների վերականգնման միջոց. լեզվական կատուցմածի ե ժողովրդի կյանքի սկզբնական օտանությունների հարցը քննում է որպես օտաններն դիտողայինի նյութ. Այսպիսով, այս շրջանում համեմատության զննիտնիկական հայեցակետը փոխարինում է օտանատ-

բուկտիվիստականն ու՛ր, Բենեմատրուկարիվիւմը՝ ստանձնապէս ջարտուն: արուսճառութիւնն է գտնում նաստոր-բիոլոգիական ուղղութեան մէջ և այն էլ ԻհՏՍ-ական թզուկաններէ սկզբներէն, սա մասամբ էլ կուզված է բիւլոգիայի մէջ իշխող մեթոդներէ հետագու կուսարիւտագործման, համեմատական սնտոսոմիայի և Նեկարանութեան դարգաղման հետագա բայներէ հետ:

Մակայնն սեկունսարուկտիվիզմը՝ տչս բարի յայն ստումով հանդէս է գայիս նուս յեզվարանուկան մչուս ուղղութեաններում, մանազանդ որ դրանց մէջ ես սիրապեսուող են ընդհանրապէս մարդկային չեզվի ու առանձին չեզուններէ ժողովուն ու դարգաղման շարդիր: Հոգիբանական ուղղութեան ներկայացուցիչները աշխատում են վերականգնել չեզվի ծագման ու դարգաղման սկզբնական պայմաններէ պատկերը, պարցել չեզվի դարգաղման սարքեր փուլերէ առանձնահատկութեանները, բացառմանը այն հոգեկան պայմաններն ու ետիպարչալները, որոնց մէջ անզի է ունենում չեզվի ծագումն ու դարգաղումը: Կուստոր-էվոլուցիոնիստական ուղղութեան ներկայացուցիչները ջանկատում են պարզել չեզվի կուստորանկան սելը, բացառմանը սարքեր յեզուններէ մնազորման կուստորական պայմաններն պատկերը, ջուլը սալ չեզուններէ և նրանցով խոսող ժողովուրդներէ պատմութեան ու կուստորանկան դարգաղման կատար, վերականգնել այն պայմաններէ պատկերը, որոնց մէջ անզի է ունենում տվյալ ժողովրդի չեզվի դարգաղումը:

Այստե՛նակործ չեզվարանութեան այս նոր շրջանի պարգաղման, կիրառվող մեթոդներէ և տեսական սկզբունքներէ առաջնայնան համար վճարական դեր է խաղում նախող շրջանում կուստակզած նշութը նոր ձեռով մեկնարանելու անհրաժեշտութեանը: Ինչ մեթոդի հարցում հենվում են ստապելապէս էլուծ նշութի, չեզուններն ցնդուկպակուն կապերն ուսումնասիրութեան փաստերի վրա՝ փորձելով ազիչի խոր քնալ պատմութեան խորքերը, վերականգնել հնգերուպայիներէ հին չեզվակուն դծիրը, հին կուստորայի ու կյանքի պատկերը, այն ընդհանրապէս չեզվի ծագման ու դարգաղման հոգեբանական հիմքերը:

Լեզվարանուկան ուսումնե՛նէրի զարգացման էտապները, — Աչս նեթաշրքանի համար կարելի է սարքերէն նրկու էտապ: 1) 1850-ական թվականները, նրբ մեթոդի բնագաղատում որոնումներ են կատարվում, իսկ տեսութեան բնագաղատում արդեն

Վնասիրովատ գոյութիւնն ունի բիոյոգրիական նստուրաչիզմի ուղ-
 գութիւններ, և առաջիկ յուշերն է սեւում Տոգերանական ուղղու-
 թլանք. 2) 1860 1875 թթ., էրր յուշս են տեսնում մի կողմից՝
 Շուտայնթալի (Տոգերանական ուղղութիւնն Նիմնագրի) և Լաքարուսի
 Տոգերանական Նանգեր, Շլաշիերի գլխաւոր աշխատութիւնը,
 որի մէջ ունենաւրուեղիզմի մէթոդը առաջին յորը կիրառուամ
 է ստանում, Մաքս Մուլլերի աշխատութիւնը, որով բիոյոգրիզմը
 Վնասիրովատ արտահայտութիւնն է ստանում:

Ազգութիւնական աշխատանքի բնույթն ու յիւլերը..... Էնզվա-
 բանական աշխատանքի բնույթն ու ախտերը այս էնթաչրոցանում
 մնում են գրեթէ կույնը Էնզվաբանական զիտցիպիւններն և լեզ-
 վարանութիւնն բաժիններն փոխհարաբերութիւնը ստանձին փո-
 փոխութիւններ յի կրում, մանավանդ որ լեզվարանները շարու
 նակում են միակոզմանի կերպով սարգնէ պատմա-Նամեմատական
 Նետապտութիւնը, Նշիչի է միւլն, որ բաժիններն և գիտցիպիւն-
 ներն փոխհարաբերութիւնն մէջ որոշ անգաչարթ է կատարվում,
 այսպէս, եթէ ետիկինում զիտսիւրը անարանութիւնն բաժինն էր,
 ապա այդմ սկսում է նրա Նա, Նախասար իրապանքներն եզարծն
 Նշուարանութիւնը:

Լ. ԷՆԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՌԵՎՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԿՈՆՑԵՊՏՈՒՆՆԵՐ

Յ. ԱՌՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Անաճական զիտոզուբյուններ. — Մէջ գ. Երկրորդ կնախ
 առանձնապէս չաչն պարզացում է ապրում բիոյոգրիան 1859 թ.
 յուշս է տեսնում անգլիացի Նալեճարիզ գիտնական Գառլդ Գար-
 վինի «Տեսականների ծագումը բնական ընտրութիւնն անապարհով
 գիրքը, որով սկիզբ է գրվում սրգանական աշխարհի պատմական
 դարգացման (էվոլյուցիայի) վերաբերչաչ մի ետր ուսմունքի՝ դար-
 վինիզմին: Արգանական աշխարհի տեսականների էվոլյուցիայի և
 փոփոխականութիւնն գաղափարը բիոյոգրիայի միջ թափանցնէ էր
 շատ ալիւի վաղ և առանձնապէս արտահայտվէ էմաւրկի ուս-
 մունքի մեր: Սուկայն Դարվինին էր վիճակված բացատրելու սր-
 ցանական ձևերի դարգացման (էվոլյուցիայի) պատճառները:
 Դարվինը զուլջ սվեզ, որ այդ դարգացումը տեղի է ունենում
 բնական ընտրութիւնը. ալիւի առաջին միզվալայրին ալիւի
 Նարմարված սրգանիզմները պարզապէսում են, թիչ Նարմարված-

սերբ չեն ապրում կամ մասանց չեն ստելիս. ուրստեանկանից. Գարվիների ուսմանը ճամբանը, գոյությունը պարզապես է գնում կեն- գանի ուրանիցմանը միջև: Գարվիների ուսմանը, յիկելով գիտու- թյան անկուսառի բնկիող նվանումներինց մեկը, ազգեցություն է թույնում գրեթե բոլոր գիտական ուսմանըները, այդ թվում և հա- սարակական գիտությունների գորգուցման վրա: Անուսանում է աշակերտ կոչված սոցիալ-դարվիները, որը Գարվիների ուսմանըի կոչմանը մեխանիկանը սեղափոխում է հասարակությունը բնա- դավալտը՝ փորձելով գրանցող բացատրել հասարակությանը գոր- դուցումը: Ընդգրանությունը ևս դիրք չի մնում բիոլոգիայի ազ- ցեցությունից: Ակցրնական սարերային նասուրայիցը, որ առ- ղին նկատվում էր նախորդ շրջանի սրոշ հեղինակների, այդ թվում է Բուպի մաս, փոխանցվում է բիոլոգիական նասուրայիցի և բիոլոգիայի:

Եթե սկզբնական շրջանում նասուրայիցի սարերային բնույթ էր կրում, և բնական գիտությունների բնագրայից առնված շատ սերվիները ու հասկացությունները, զննել փոխուրերարար էին գոր- մանվում, սուր այս շրջանում այն հանդես է պայքս որպես միանգամայն որոշակի, դիտական համարմանըների վրա հենվող ուղղություն: Բուպին սկզբնական գիտում էր նման տեղակիներին փոխարերարար, առանց գրանց մեջ խիստ խմուտ դնելու, սեղվի ռգանիցման սերմինը նա յուրաքանչ էր Հուսուրայից, որն իր հեր- թին սրա մեջ սկզբակի խմուտ չէր դնում և գործածում էր որպես միջիտուսայական սերմինը նակայն, ինչպես տեսանք, Բուպը իր վերջին շրջանում գրանցում է ահեհայտ նասուրայիցը, որ առ ներաներ չի մնում նասուրայիցիի սարածման համար: Բիոլո- գիական նասուրայիցի և բիոլոգիցիի առանձնապես լայն հիմ- բեր են գրում գորվիները ուսացողուից հետո՝ երկար ժամանակ զուռնայով սերապնատը ուղղություն:

Ընդգրանությունը մեջ նասուրայիցիի խորացումը մասամբ էր բացատրվում է որպես Հուսուրայի մյուսացատու ի խնայիտական լեղվափրիտոփայությունը հակազցեցությունը. սակայն այդ հա- կողղեցությունը հանդես է գալիս որպես նասուրայիտական- բիոլոգիական վուլգար մասերիայից, որը նասուրայիտան երե- վույթների բացատրությանը բնագրայիտում շարունակում է մեկը իզնայիտական հիմքերի վրա:

Բիոլոգիական նասուրայիցիի որպես կոլեկիցիա հանդես է պայքս Բ. Բուպի և Ա. Շուրիների աշխատություններում: Բուպի

«Ընդօրին ֆիզիոլոգիան»¹ և «Համեմատական ընթացականությունը սր-
պևս գիտությունն աշխատությունները (1852) շուտով մոտացու-
թյան և մատեղում, բայց Շլաշխների աշխատությունները երկուսը
մասնական ազգայնություն և գործում լեզվաբանություն մաս:

Քիստոգրիական ուղղությունը արմատավորումը կապված է Մարտ
Մյուլլերի անվան հետ, որ լեզվաբանության համար նոր հայեցողու-
ններ բաց չի անում, բայց նպաստում է լեզվաբանության նորու-
թյան նվաճումների մասնաշաղկապները: Ահնհայտ բիոլոգիզմ
է գրաւորում և Ֆրանսիացի լեզվաբան Ուվելյակի թէլեգրամանու-
թյանն մեզ, որտեղ լեզվաբանությունը սահմանվում է որպես
բնական գիտություն՝ ի հակադրություն ֆիլոլոգիայի, որ հաս-
կացվում է պատմական գիտություններին: Բիոլոգիզմին ոչոչ-
ուսրք է տվել նույն ամերիկացի հայտնի լեզվաբան Ույտենին:
Ավելի ուշ շրջանում բիոլոգիզմին սուրբ ևն տալիս ևան Թուպեր-
սենը, Հոսեր և ուրիշները: Բիոլոգիական նատուրալիզմի և բիոլո-
գիզմի զարգացումը բնականաբար ունենում է այն հետևանքը, որ
հետադարձության համապատասխան եղանակները տեղափոխվում
են լեզվաբանության մեջ: Մասամբ էլ սրանով է թույլատրվում
ոսկանատրեկտիզմի՝ եսխարեզմի ու նախաձեռքի մերականացնե-
ման՝ պիտավոր նպատակ դառնալը:

Այս շրջանի լեզվաբանական ուսումնարանի և հատկապես
Իատուր-բիոլոգիական ուղղության տեղական հիմունքներին ննա-
վորման համար կարևոր դեր են խաղում ֆիլիսոփայական հո-
սանքները, առանձնապես գերմանական դասական ֆիլիսոփայու-
թյան նվաճումները: Այդ ֆիլիսոփայության ակնաւոր ներկա-
յացուցիչը Հեցերը (1770—1831) հանդես էր եկել դիալեկտիկական
մեթոդով, որը սակայն իդեալիստական դիալեկտիկա էր և հա-
կասության մեջ էր գտնվում իր իսկ Հեգելի դոգմատիկ սխալմի
հետ: Հեգելը, մշակելով դիալեկտիկայի գծերը, հանձարնդուն
կոսահեց կրկույթների փոխադարձ պայմանավորվածությունը:
նրանց փոփոխականությունն ու զարգացումը, շարժան հակա-
սակաւությունը և հակասության՝ շարժան ուղղուր լինելը, քան
կական փոփոխությունների անցումը որակականի և այլն: Մականչ
այս զարգացումը Հեգելը դիտում էր որպես հասկացությունների
զարգացում, այն կապում էր սահմաչիարհային բացարձակ դրուս:

¹ Մ. Կարր, Physiologie der Sprache, 1810:

² Վ. Ա. Իւլյաւազուբ, Linguist. que, 1870, է. 59. 1876. Քարգժ.
Ա. Օբեզեկ, Էնկուրեդիկա, Շ.116, 1881:

բարեցարձակ իդեալն զարգացման հետ՝ սրան պոլսեթյուն հասկացնելով նախքան բնության ու մարդու կրկան գայրու ճնշելը. — քրում է ճնշելը. — հասկացությունների դիալեկտիկայի մեջ հանձարեզորեն կուսմեզ իրերի (երևույթների, աշխարհի, բնությունի) դիալեկտիկանս՝

Զարգացումը Հեզելը պատկերացնում էր արիագայի ձևով (թևդեռ, սևտիթեզ, սինթեզ), ընդ որում այդ արիագային զուր պայմանը որոշ միատիկական բնույթ էր հազորդում: Հեզելի փոխադասությունը զղայի ազդեցություն է թողել Մլաշխերի ընդարտեանկան սխառմի ձևավորման գրու:

ա) Կենսաբանական (բիոլոգիական) հաստատարվածք

Ալլլուսոս Մլաշխեր. — Մլաշխերը յուրատեսակ կամուրջ է նեւում կախորդ և հարզորդ ենթաշրջանների միքն. նա փակում է պատմութեան համեմատական լեզվարանության առաջին ենթաշրջանը և միաժամանակ հիմքեր ստեղծում հարզորդ ենթաշրջանի համար. Հեզելուպական լեզուների համեմատական բերականության մեջ նշանակություն է նոր կապ, իր ընդհանուր լեզվարանական հարզորդների նպատակում բիոլոգիական նախադրվածի արմատագործակը: Մլաշխերը 1850 թվից եղել է Քոննի, Պրագայի և Բեռլինի համալսարանների պրոֆեսոր:

Մլաշխերի առաջին կարևոր աշխատությունը «Լեզվահամեմատական հետազոտություններու առաջին մասն էր («Զեռազիդի մասին»)», որունը նա բնում է աշակես կոչված ոչնապիլիտիստը, այն է՝ յ-ի (i-ի) ազդեցությունը կախորդ բաղաձայնների գրու: Սրանով Մլաշխերը նպատակ է դնում մյակել բուրք լեզուների նկատմամբ կիրառելի օրենքներ, Երկրորդ մասում («Ճիշտպարի լեզուները սխառմատիկ տեսությամբ») նա առիթ է Եվրոպայի հին ու նոր լեզուների բնութագիրը և խոսում նրանց տարածման մասին: Այս աշխատության մեջ արդեն նկատվում է մի կողմից՝ Հեզելի ազդեցությունը (Հեզելյան դիալեկտիկայի որոշ զծերի, հասկացանք գորգացման արիագային ըմբռնման յարա-

1 В. Н. Ленин, Философские тетради, 1947, էջ 100.

2 A. Schleichler, Sprachverge ebende Untersuchungen, I. Bonn, 1848.

3 A. Schleichler, Linguistische Untersuchungen, II Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht, Bonn, 1850.

ցումը և հակումը դեպի սիտամատիստից. մյուս կողմից՝ ձեռ-
մարման նստաբարդացումը կանցնացիան հիաստիքը գտնում է, որ
կենդանարանության և ընտանացության մեջ կիրառվող դասա-
նարանն ձևարանական սկզբունքները պետք է կիրառվեն և ընդ-
վարանության մեջ:

Մայրերի հաջորդ աշխատությունները նվիրված էին եկեղև-
ցական սյազներին և չիտվերենին. վերջինիս Մայրերը ծանո-
թացի էր կիրառելով՝ առանց սահման չիտվին թուփանցելու և ևրա
ընտել ասանձանատիտությունների մեջ, ասանց հասկանալու այդ
ընտել նրաժողովական բնույթը: 1852 թ. յուրս է տեսնում Մայրերի
«Եկեղևցացույցներին ձևարանությունը», 1856 թ.՝ «Կիրառելին
ընդվի ձևարանը», որին հաջորդում է (1857 թ.) ըրեստոմատիստի՝
բարտարանով հանդերձ: Մայրերի վերջին աշխատությունը, այսու-
հանդերձ, որոշակի դեր խաղաց արխայիկ գծեր պահպանած
չիտվերենի նկատմամբ հետաքրքրության աճման մեջ: Կարևոր է
հղել, որ Մայրերն այստեղ հենվում է կենդանի ընդվի վրա և,
այսպեսով, ստանալիս ստանալը փոխարինում է հնչյունների ֆի-
զիոլոգիայով:

1852 թ. յուրս է տեսնում Մայրերի «Ենդվի ձևարանություն
ուրիշը»՝ աշխատությունը, որանց գրանորդում է նրա անհնչյուն
նստաբարդացումն կանցնացիան և նրա կանցնացիան էլ այսպիսի է
խորանում սիտարիտի տեսությունը և ընդվարանությունը՝ և «Ենդ-
վի նրանուկությունը մարդու բնական պատմության համար»՝ այ-
նատություններում:

«Փնտրանքներն ընդում» աշխատության ներածության մեջ
Մայրերը խոսում է իր ընդհանուր-ընդվարանական սկզբունք-
ների մասին. ապա իր այդ սկզբունքները կիրառում գերմանա-

3. Schellerer, Formenlehre der kirchenslawischen Sprache
Bonn, 1852.

4. Schellerer, Handbuch der slavischen Sprache, II. Theil,
Leipz., 1857.

5. A. Schellerer, Zur Morphologie der Sprache „Mémorie de
l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg VII, 1, 1859.

6. A. Schellerer, Die Darwinsche Theorie und die Sprachwis-
senschaft, 1865 (Պատմ. Քարգ. Ա. Մալեխեր, Теория Дарвина в при-
менении к науке о языке, СПб., 1864).

7. A. Schellerer, Über die Bedeutung der Sprache für die Ge-
schichte der Menschen, Weimar, 1867.

8. Schellerer, Die deutsche Sprache, 1869.

չնդգի հաճութիւնը նշանակութիւններն ու հարաբերութիւններն որ-
ոն հայտնութիւնն էն Մակարէն հարկւմտը է եկապի ուեհնայ, որ
չեղուների մէջ տնտեսականորեն հնչունակուե արտահայտութիւն
էն ստանում միայն նշանակութիւնները. հարաբերութիւնները
հարող էն ն հնչունական արտահայտութիւն շտանայ, Բնու այն
շանի, թէ հարաբերութիւնները հնչունական արտահայտութիւն
ստանում են, թէ ոչ, կան ինչպիսի արտահայտութիւնն էն ստա-
նում, տարրերով էն չեղուների մ տիպեր՝ անբարական, կցա-
կան ն թերական. ա) անշտանական չեղուները բաղկացած էն ան-
փոփոխ արժաներից. բ) կրական չեղուների մէջ այդ տեղափոխ
արժաների կցում էն հարաբերութիւններ որտահայտող մաս-
նիկներ (սկզբնական արժաներ). գ) թերական չեղուներում նման
ձևով կազմված չիմերը ենթարկվում են ներքին փոփոխութիւն-
ների, Շրայիերը նա Բուպի նման բեղունում է ետեղական միա-
վանկ արժաների ճիշտ խումբ՝ բայական ն դերանվանական՝
գանկում, որ վերջապարտութիւններն առաջացն են սկզբնական
տեղախ արժաներից՝ կցման Եանայարժով Վէզով Եեարանու-
թիւն շտորք ու յայտնութիւն մէջ Շրայիերը չեղուների դասա-
կարգման հարցում հետևում է բուարանութիւնն ու կենդանաբա-
նութիւն մէջ կիրառվող սկզբունքներին. ինչպես որ վերջիններս
մեր դասակարգման հիմք են չեղունում սրգանիզմների ձևաբա-
նական հատկանիշները, այնպես էլ իր դասակարգման Տրմում
Սա դնում է չեղուների անաբանական հատկանիշները (Մակարէն չե-
ղուների անարանական ու ծննդարանակուե թագումարանական)
դասակարգման փոխհարաբերութիւն հարցը Շրայիերի մտա տ-
ուննին ուղարկութիւն յի արժանաւնում:

Նեղուների նույնացումը բնական սրգանիզմների հետ Շրայ-
իերը կատարում է՝ նկատի ունենալով, որ երանց դասակարգման
սկզբունքները ն երանց սահման որեւէները կույնն են նույնիսկ
չեղունական ամենաբարձր սրգանիզմները դասակարգվում են սե-
տրի, տեսակներ, ենթատեսակներն ն այն ն տնում են ու սպ-
րում նույն սրհնքներով, ինչ բնական սրգանիզմները Նեղուները
Շրայիերի կարմիրով պատմութիւն շունեն, այնպես որ չեղուների
համար ոչլայնքս բուղր նա գործածում է՝ ուղղակի իմաստով, չե-
ղուները ցլումութիւնից զրկելը, նրանց միայն քնական ան վե-
րագրելը նթէ մի կողմից՝ խարտիվում է չեղով նասուրաչխատան
բմբունման վրա, ապա մյուս կողմից՝ հիմք ուեի պատմութիւն
իդեալիստական բմբունումը Շրայիերը կարծում է, որ պատմու-

թշուևը մարդիկ կերտում եկ ցիտակցուցար, որ երա ընթացքը կարգաված է մարդկանց կամքից, մինչևեւ լեզվի կյանքը աչգպի-
սին լիւ սենդունները, պրում է Շրայխները.—յին վարչում ինչպես
մարդիկ և յունեն պատմութիւն, որին Նամապատառիան «կյանքը
բարը մենք գործաւորում ենք ազիլի նեղ և տառացի իմաստով»:

Լեզվի կյանքը Շրայխները պատկերացնում է որպէս մի պրո-
ցես, որ հար է նման է կենդանի շրգանիչմեների՝ բույսերի ու կեն-
դանիների կյանքին. սինչպես և այս վերջինները.—գրում է Շրայ-
խները, եւս ունի սննի շրգան՝ պարզ կատուցվածքներից դեպի ա-
զիլի բարդ ձևերը և ձերանցման շրգան, երբ լեզուներն ազիլի ու
ազիլի են Նեւանում մեղք յերված դարգացման բարձրագույն ա-
տիճանից, և նրանց ձևերը նվազման են ննթարկվում (լիւուպը
erleiden)սը իկայիտով, լեզվի կյանքը Շրայխները բաժանում է
երկու շրգանի՝ գարգացման շրգան, երբ մարդու հետ միասին
գարգանում է նաև լեզուն, և յայրայման շրգան, երբ Նիլյունները
ու ձևերի բայրայման հետ միասին փոփոխութիւններ են տեղի
ունենում նուս ֆունկցիոները ու նախադասութիւն կատուցվածքի
մէքս ինարքին շրջանը նախապատմական շրջանն է, երկրորդը՝
պատմականը, անդումն առայիւ շրջանից երկրորդին տեղի է ունե-
նում ստոխիճակարարը Շրայխների եախապատմական շրջանի բմբրու-
նումը Նամքնկեում է Բոպայի «կազմակերպման շրգանի» ըմբունման
հետս իկա շրգանում, բսս Շրայխների, սեղի է ունենում լեզվի կաղ-
մադրման պրոցես, որ գաղարում է՝ հենց որ ժողովուրդը մը-
նում է պատմութիւն շեմքը: Լեզուն սատուում է այն աստիճանում,
որում երան վրա է Նանում պատմութիւնը: Լեզվի կազմադրման
շրգանում տեղի է ունենում պարզերից ազիլի բարդ ձևերի առա-
ջացման լվուլյուցիոն պրոցես, այսինքն՝ անջատականութիւնը հա-
շորցում է կցականութիւնը, կցականութիւնը՝ թիքականութիւնը:
Զարգացման այս երեք աստիճանները լրիվ տեցնչ են միայն
հնդեւրոպական և սեմիական լեզուները, մյունները կաւպ են տեղ
եւրոպոց աստիճաններից մեկի կամ մյուսի վրա: Բարձր թէքա-
կանութիւն հասած հնդեւրոպական նախալիզվի համադրական ձեւ-
երը պատմական շրջանում յայրայվում են, հոգմահարվում, և ա

¹ A. Schleichner, Compendium der verglichenen Grammatik der indogermanischen Sprachen, Weimar, 1. Aufl., 49 2. Aufl. 27.

² A. Schleichner, Die deutsche Sprache, III Aufl., Stuttgart, 1872, 42 37.

աստատում են վերլուծական լեզուները: Ընդունելի էլյանքի ամբողջական բնթացքը անձիջական գննաթյան ենթարկելի հնարավոր չէ. լեզվի զարգացման պատճառները կարելի է վերականգնել հաշվադրողած լեզվական սրբանիցմի վերլուծման միջոցով:

Ինչո՞վ բացատրել, որ սկզբնական ձևաառաջացումը ավելորդ թեև չէր, ինչ հարցում նշանակալի գիտում է չլեզվաբան զգացման և փոփոխության, որ նրա մաս խաչում է մոտավորապես նույն դերը, ինչ Հուսթոնգի մաս սենթիկն ձևառ ձեզվի գոյության վաղ շրջաններում գիտնա մեում էր բառի առանձին տարրերի ֆունկցիայի զգացումը, որը պահպանում էր լեզուներն անկումից: Հենց որ այդ զգացումը թուլանում է, բուսի հատակ սահմանադատված ձևերը հողմահարմում են ու հարթվում, ձգտում է նկատում ավտոմատ ան բուսորից, ինչ աշխատարկա իմաստովը բան չի ընկալում: Թառի ֆունկցիաների և նրա մասերի զգացումը, — դրում է Շլայտերը, — մեծ կոչելի լեզվական պատկեր: Հեզվական զգացումն այսպիսով, լեզվական ձևերի պահպան սցին է. սինտակսի, որչափով նա խաչում է՝ հետազոտում ամբողջովին անհետանալու համար, տեղի է ունենում բառի հնչյունական փոփոխում: Ազգական պատկերը և հնչյունական ձևի ամբողջականությունը, հետևաբար, միմյանց ենտ սպիղ համեմատության մեջ էն, իսկ հնչյունական զգացումը և հնչյունական օրենքները, տեղադրում, լեզվական ձևերի պատկերումը՝ հակադրած կուրաբերության մեջ (ընդգծումն իրենն է):

Ընդվի և նրանով խոսող մտղովրդի կապը Շլայտերը հուստանում և մեկնաբանում է շարվի ժողովրդի պատմական գոյությունը հետաքրքիր չէ տառն լեզվի. լեզուն մտղովրդի հողական գործունեության արտահայտությունն է: Իսկայն լեզվի կազմավորումը և մտղովրդի պատմությունը մի կողմից՝ միասնականապես պրոցեսներ չեն. այլ առաջինը նախորդում է երկրորդին, մյուս կողմից՝ հակադրած հարաբերության մեջ են միմյանց նկատմամբ. սկզբան հարուստ և բարդ է պատմությունը, այնքան ավելի արագ (տեղի ունենում լեզվի սրահում, և որքան ավելի աղքատ, դանդաղ և կայուն է առաջինը, այնքան իրեն ավելի հավասարիմ է միում լեզուն: Ընդվի կազմավորման և պատմության կապը հանդես է գալիս նրանով, որ կ' առաջին, կ' երկրորդ դեպքում գրանդ:

1 Ա. Նեկեստեր, Die deutsche Sprache, III Aufl., Stuttgart, 1871, էջ 85.

* Նույն տեղը, էջ 21:

զում է մարդկային էությունն բնյաներսոյնն և շարաքանչոր ժողովրդի ազգային էությունը՝ մասնավորապէս. սինկնոյն ոգին. սր ՚նոյնին հետ իր կայացածութեամբ կազմում է չեզոյն, իր ուղատ գործունեութեան մեջ պայմանավորում է պատմական գարապայումբը. Շնանայար լեզվի և ժողովրդի պատմութեան միջև նկատւում է անպայման կապ...»¹ Պատմական պրոցեսը հստականայով իդեալիստորեն՝ Շրայխերը և՛ լեզվի կազմավորումը, և ժողովրդի պատմութեամբ պայմանավորում է մարդկային քանակականութեան ներքին պահանջներովը. «Իրաժամանակ լկարողանայով թափանցել աչք նրկուսի կապի բուն էութեան մեջ՝ նա փաստորեն գրանք իր գում է իրարից, հակադրում իրար. լեզուների սարբերութեամբ Շրայխերը բացատրում է լեզուների մեջ ՚ննց սկզբից գոյութեան ունեցող վարգաւցման սարքեր պատկնցիստերով. «Մտը՝ լեզուներ բարձր գարգաւցման ազնի մեծ ընդունակութեամբ ունեն. բան ՚նոյնները, թն սկզբեապէս սարբեր լեզուների մեր պետք է նոյնը լիներ, նման մնով է տնդի ունենում սրպանական կյունքի գարապայումբ ընդհանրապետ»² Այստեղից մի բայ է մնում դեպի սասայականութեամբ և լեզուների ու ժողովուրդների նախակարգը նական բնական սարբերութեամբ բնդուումը:

Նկզվի կյանքում տնդի ունեցող փոփոխութեանները, լուս Շրայխերի. կատարում են ստահանաբար: Նդուս իր սարածման սարբեր շրջաններում սարբեր վարգաւցման ենթարկվելով՝ տրոնդում է լեզուների, բարբառների, խոսվածքների: Պատմական շրջանում լեզվի վարգաւցումը տնդի է ունենում աչպիսի բազմութիւմ սրոհումների ճանապարհով. այդ վարգաւցման համար Շրայխերը բնորոշ է համարում սարբերակումը (դիֆերենցիացիան): Այն սկզբնական լեզուներ, որից պատմական շրջանում սարբերակման ու սրոհման ճանապարհով աւացանում են ընդսկից լեզուներ, Շրայխերը կոչում է նախալեզու (Vorsprache), իսկ նախալեզվից ամենից ստույ ծագած լեզուները՝ հիմնալեզուներ (Grundsprachen): Միննոյն նախալեզվից ծագող լեզուների փոխարարթերութեամբ Շրայխերը ներկայացնում է ժնցարտանական ծառի մնով. լեզվական ծառ կամ լեզվական սծառ (Zweige) բաժանվում է լեզվաճյուղերի: Գոյութեան ունեցող բոյոթ լեզուների համար Շարապոյն չէ մեկ նախալեզու հաստատել. լեզուների համեմատական բնու-

¹ A. Schleierher, Die deutsche Sprache, III. Aufl., Stuttgart, 1923, 29-37.

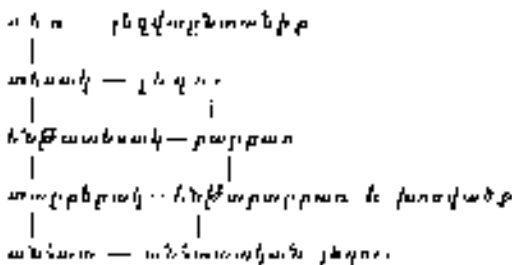
² նույն տեղը, էջ 41.

Յշուներ: Տաստատում է շատ ետխայելիություններ զոյութուններ, ընդ որում զրանց թիվը ազելի շատ է եղել. բան կարելի է Տաստատել զիսկ եկեղանք յեղանների հիման վրա: Ընդհանրապէս նշույնները կարձում է, որ սկզբնապէս ազելի շատ լեզուներ են եղել, բան այնմ:

Ընդունելի յեղանցութիւնը պարզելու համար գլխաւորը ոչ թե նեկ է, այլ լեզվական նշութք: Ընդգրկածն ձեռնարկ Շրայիները հասկանում է հարարերութիւնների արտահայտութիւնն ստեղծութիւնը կամ բարեկարգութիւնը և նշանակութիւնն արտահայտութիւնն ու հարարերութիւնն արտահայտութիւնն՝ իրար նկատմամբ գրաւած դիրքը: Այլ կերպ ասած՝ լեզվի ձևարանական տիպը Շրայիները կարելի չի համարում զեղանցութիւնն որոշման հարցում, կարելիքը նշանակութիւնն և հարարերութիւնն արտահայտութիւնն համար գործածվող նշութի (շնչունների) մերձախորտութիւնն է: Եթե երկու կամ ազելի լեզուներ նշանակութիւնն և հարարերութիւնն արտահայտութիւնն համար գործածում են այնքան շատ համապատասխանող նշույններ, որ պատահական գոգադիպութիւնն միտք միանգամայն անօրինակապի է, և եթե, այնուհետեւ, համապատասխանութիւններն անցնում են ողջ լեզվի միտք և այնպիսի լեզույթ ունեն, որ դրանք չի կարելի բացատրել բաների փոխառութիւնն ճիշտապէսով, ապա այդպիսի համապատասխանող լեզուները, անկասկած, ժազում են մի ընդհանուր հիմնալեզվից, նրանք զեղանց են:՝

Կարգիկի տեսութիւնը և լեզվաբանութիւնը արշաւարտութիւնն մեզ, խորացնելով իր բնութագրական կենցաղային, Շրայիները փորձում է այնպիսի որպանիզմներին նկատմամբ կիրառել, կերպս նիւնների և բույսերի տեսակների համար Կարգիկի կողմից սահմանված որոշումները, ինչնեղջ առաջ լեզուների զեղանցական հարարերութիւնների աստիճանները կարգիկում է զույգ տալ Կարգիկի արտահայտած ծառի ձևով և դասակարգման ժամանակ կիրառել անարդիական տեսակաւորները, շին ձեւերից աստիճանական փոփոխութիւններ ու աստիճանական շարձումներ, Շրայիները կարծիքով, նույնիսկ այնչի հեշտ է զույգ տալ լեզվի բնագաղտում, բան բուսական և կենդանական որդանիզմների զեղանցական Շրայիները հաստատում է լեզուների դասակարգման մեջ զեղանցական կարգիկի հետևյալ աստիճանները՝ անարդիա անցանցանցով բնանց և բնագոյութիւնն մեջ կիրառվող հասկացութիւնների ու ստիճանների միջև:

1. A. Schlegel, Die deutsche Sprache, III. Aufl., Stuttgart, 1874, S. 26.

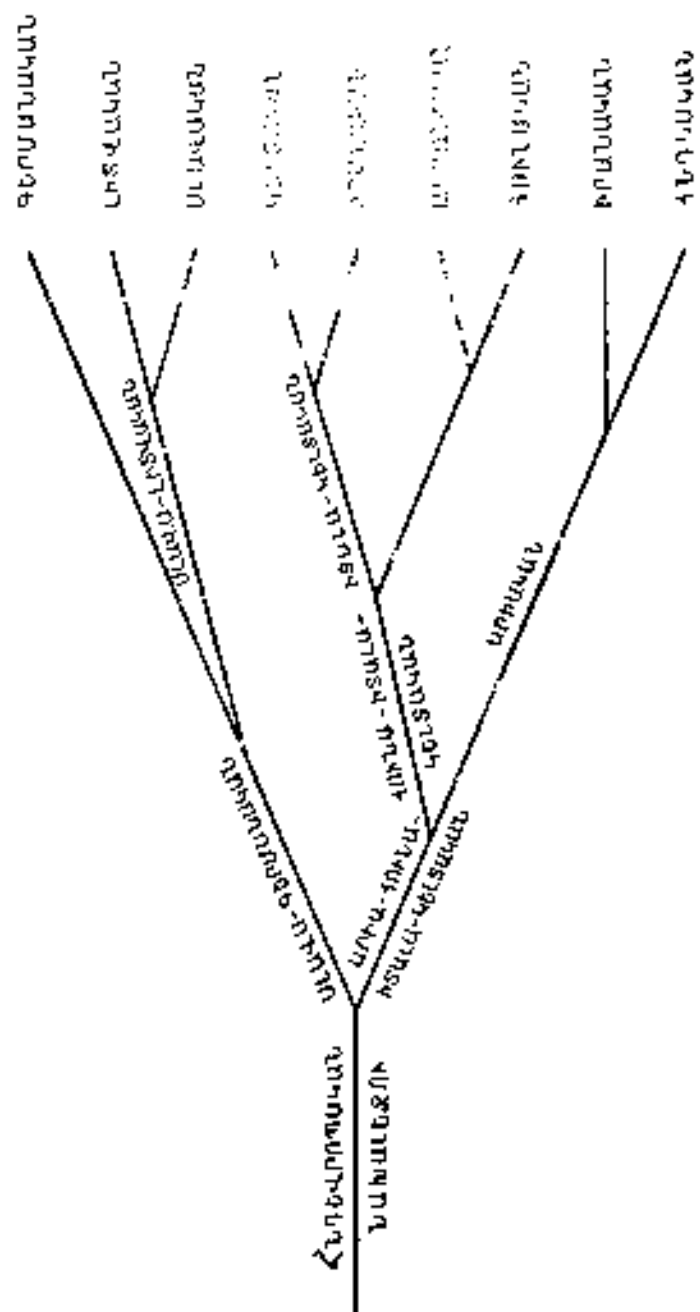

Լեզվի նկատմամբ Շլայխերը կիրառում է նաև Գադլիերի սցյուսիան պայթյալի սկզբունքը: Ինչպես բնական օրգանիզմների, այնպես էլ լեզուների միջև տեղի է ունենում աղբյուրի պայթյալ: Դադիանակով ևս դուրս գույնիս ամենից ավելի նորմալիզացիան: Շլայխերն աշխարհի նորմալիզացի և Դադիանակով լեզուներ է նախորդում Նիդերլանդականները և Եգիպտոսի մասնաբաժնի լեզուներ է ունենում պայթյալների բնակարար շարժում նորմալիզացիաների պատճառով:

Մոդիֆիկացիաների անդամաբաժնիաները փոխում են պայթյալի պայթյալները, և նորմալիզացիաները մեղմում են: Փակի որ այս մասնաբաժնի պայթյալի նկատման շարժում է մեղմում, շատ անգամից լեզու անհատական է: Կան իրար նորման շատ լեզուներ, որոնք շրջապատի Նա ճեղքակցական կապ չունեն: Լեզուներով, լեզվի բնագավառում էլ սոկրատի ծագումը առկա է ունենում աստիճանական անհատական անհատական և ավելի դարձադարձ օրգանիզմների՝ դոկտրինան կոմուն պատկանելիության ևանապարհով: Ֆեդերալիզացիայի միջոցով նախանալ լեզվի և ծագումից կոպր՝ մի կոպից և նախորդային կոպից պարզացման օրինակաբաժնիաները՝ մյուս կոպից, Շլայխերը լեզուների անհատական, անհատական և անհատական պարզաները փոխում է բացարձակ ճեղք լեզուների նախորդաներով ու կատարելիության անհատական և ոչ թե նրանցով խոսող մոդիֆիկացիաների փոխանակում պայթյալներով: Քանի որ լեզուն բնական օրգանիզմ է, ուստի և, բնա Շլայխերի, փաստորեն որոշակի կապ դոկտրինան ունի լեզվի և դասարանի միջև:

Նիդերլանդական լեզուները բնեցունելով մեկ լեզուներ նախալեզվից՝ Շլայխերը նրանց փոխհարաբերությունը պատկերացնում է ծննդաբանական ծառի ծնով (տե՛ս ՅՄԻ-ըջ էջի սխեման):

Շլայխերը, Նիդերլանդացիների նախահարկերը համարելով կենսորոնական աստիճանի սարահարկեր՝ կարծում է, որ ա) որքան ավելի արեմուսք է գրեմիում լեզուն, այնքան ավելի վույ է ան-

յատմիչ, բայց որքան ավելի արեւմուտք է լեզուն, այնքան ավելի բիւ
արեւաշինկ գծեր ունի և ընդհանգստանք: Ռազմացի այս սկզբունքը
Մյաշխեթը չի կարողանում հեռեկան գնորդներն կրտսելի. Նենց կի
տական լեզուների անդադրման հարցը խախտում է այս սկզբունքը:
Մյաշխեթը, հախտելու ընդունելով հանդերձ, շարունակում է
սանտիքիտը համարել ամենից ավելի արեւելիկ և հախտելու վրէ
ամենամուտք:

Հեզվի ծագման հարցը ևս Մյաշխեթը չտնտմ է ևս չն բնութ-
գրական եւտարայիզմի հայեցակետով: Ընդհան որ որգտուական
այլաբանի ամենայնուր ձևերը սկիզբ են ստել ամենաեւրոպական
միաբնից որգանիցմներից, որոնք ոչ բայսեր (խն և ոչ կենդանիներ
և որոնց մեջ նուշիսկ շնչատաթլան և սննդատաթլան համար հա-
տուկ որգաներ յկային, այնպես էլ բայսը լեզուներն սկիզբ են
ստել եւրոպական պարզ տրմատներից, որոնք տարբերակված չեն
եղել բոտ խոտքի մասերի, չեն ունեցել շոշովման և խոտորհման
ձևեր: Հեզվի կազմադրումն սկսվել է ամենապարզ անդատական
կոտուցվածքից, որտեղ որտահայտվել են միայն երանակութլու-
ները, բայց ոչ հարտերութլուները, սկիպիտով, մենք ըն-
գունում ենք.— գրում է Մյաշխեթը.— բայսը լեզուների հա-
մար բոտ մկի եույն ծագումը Երբ մարչը նշլուանական ժե-
տներից և բնածայնութլուներից հանապարձ գրում դեպի երա-
նակութլու ունեցող նշլուանները, ապա այս վերջինները գունտ
միայն նշանակութլու ունեցող նշլուաններ էին, ապա հրե-
չլուանական ձևեր, աուտեղ որն է ընդանանական հարտերու-
թլանը Բայց այն նշլուանական նյութով, որից երանք կազմված
էին, և այն իմաստով, որ երտեր արտահայտում էին, լեզվի այդ
ամենապարզ սկզբնադրումները տարբեր էին տարբեր մարդկանց
մոտ, որ ապացուցվում է այդ սկզբնադրումներից՝ դարպացած
լեզուների տարբերութլումը: Ընտուեղից էլ մենք կեթագրում ենք
եւրոպական լեզուների անհամար բազմութլուն, բայց բայսի հա-
մար ընդունում ենք միկնույն ձերս՝

Հեզվական տարբերութլուների գոյացումը Մյաշխեթը հարտ
բերութլան մեջ է գնում կենտական պուշմանների տարբերութլու-
ների հետ: Այս տարբերութլուներն էլ իրենց հերթին նա պայմա-
նադրում է այլարհագրական գործուեզ. սկիպիտով, — գրում է
ևս, — լեզուների սկզբնական բաշխումը երկրում իրտտ որինա

1 A. Schluicker, Die Indische Theorie und die Sprach-
wissenschaft, Weimar, 1863, էջ 29.

յափությամբ պետք է սեղիս ունենա՞ծ յինի. հարևան ժողովուրդներէ լեզուները պետք է ամէրէ նման եղած յինեն. քան տարբեր արխարձամտաւորմ ապրող մարդկանց լեզուները: Ելանկտային լեզվից ՚հոռանայուն զուգրնթաց յեզուները պետք է ամէնի ու ամէնի շեղմած յինեն նրանից, քանի որ տարածական հետաքննուն հետ միասին աճում է կրիմայի ու կենտակաւ պայմաններէ տարբերությունն յուղտերապետ նուշերուի ներկայումս էլ պահպանվել են, քառ Երևույթին. լեզուներէ այդ ուղիղ բաշխման ներքերը...»:

Ելայիները խիստ նեղու է լեզվի ժողովուն ու պարզացումը մարդու զոյության հասարակական պայմաններէ հետ կապելուց լեզվի ծագումը նա չի կապում մարդու հաղորդակցման կարիքի հետ: Այս առումով էլ նա չի կարողանում յսեռի ո՛չ նախնական ճիշերից իմաստավորմամ հեշտուններին՝ արմատներին անցնելու պայմաններէ հարցը. ո՛չ էլ լեզվի պարզացման ու լեզվական տարբերություններէ զոյացման հարցը. վերջին զեւզում նա ստիպմամ է վերջ ի վերջո զիմէլ ներքին միասնական պատենցիուսի զազուփարինը նշելով, որ սիտանեսակ պայմաններում տարբերութի լեզուն փոփոխում է միևնույն ուղղությամբ՝ Ելայիները, ունեւամենայնիվ, այդ միասնակցությունը բացատրում է մարդկանց սնորքին շքիտակցմամ ազդակիս հետեւողական ներգործությամբ. այդ նայն ձեով էլ նա տարբերությունները բացատրում է հինց սկզբից լեզուների ուղարկացման տարբեր պատենցիուսներին առկայությամբ: Լեզվի սկզբնական ձեները նրայիները համարում է արտաքին սպաճորություններէ սեֆելքսներ. սիրունը պարզանում են մարդիկ. — զրում է նա, — սչնունց ծագում է յեզուն, սկզբնապետ, համանարտը զրանը արտաքին աշխարհից ստուցած սպաճորություններէ ՚հեշտունական սեֆելքսներ էին, այսինքն՝ արտաքին աշխարհի արտացոլում մաստոյության մեջ, որովհետև մաստոյությունը և յեզուն աշխարհն նույնական են. որքան բովանդակությունը և ձերը նշն էակները, որ չեն մասնում, մարդիկ չեն մարդ զուսնայն սկզբում էլ, հետեւարտը, չիզվի ծագումից, և հակազարծարտը՝ մարդու հետ ծագում է յեզունս:

Բուպի համեմատությամբ Ելայիները մի քաջ ուտալ է մղում պատմա-համեմատական մեթոդը: Քիշտ է, երան նա հատուկ են

1 A. Schleichert, Die Darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft, Weimar, 1870, էջ 21 - 23.

2 A. Schleichert, Die deutsche Sprache, III Aufl., Stuttgart, 1874, էջ 40.

այդ մեթոդի կիրառման սկզբնական շրջանի թեթուիթյունները, յայն նա արդեն սկիզբ է դնում այն աշխատանքին, որ հետագայում նշանակալից արդյունյետների հասցրեց:

Քապպի գլխավոր նպատակն էր համեմատելով մենքի ջերականության մենքի ձաղճան բաղադրանքները, և այս բանի համար նա դիմում էր կյանակառուցման սկզբունքներին նշանակալից ընդունելով այս սկզբունքը՝ և նույնիսկ ընդարձակելով նրա կիրառությունը շրջանակները՝ առաջ է բաշում մի այլ սկզբունք ևս՝ համեմատելով մենքի նախաօրինակների վերականգնման սկզբունքը՝ նա սրանով կարծես ևրկվեղիում է պատմա-համեմատական մեթոդը՝ նախածայն բանին, թե լեղիվ գործադրման ո՞ր շրջանի համար է այն կիրառում, լեղիվ զարգացման պատմական շրջանի համար ևս կիրառում է համեմատական վերականգնողական սկզբունքը, նախապատմական շրջանի, այն է՝ վերականգնման մենքի ձաղճան բաղադրանքի համար՝ կյանակառուցման սկզբունքը՝ միայն հետևազգիված՝ նախապատմական շրջանի պատկերը դնելու համար անհրաժեշտարար մեթոդական վերլուծություն (կատարվում, պատմական շրջանում լեղիվների կրած փոփոխությունների պատկերը գնելու համար՝ հեղյունական, որովհետև նշանակալի պատկերումներ հեղերապական առկա լեղիվների առարկությունները հիմնականում կապված են հնչյունական փոփոխությունների հետ:

Նկատելի լեղիվները որոշելիս, ինչպես տեսնել, նշանակալից գլխավոր դերը տալիս էր նշանակալի ընդհանրություններին, այսինքն՝ նշանակալիություններին ու հարաբերություններին՝ հնչյունական արտահայտության ոչ-պատմական և փոխառությանը շրջառարկող ընդհանրություններին՝ Յնյակից լեղիվները նշանակալի ընդհանրություններին նախապայման, որ նույնը չէ լեղիվից լեղիվներից ոչ մեկի հետ, ոչ ընդհանրացնում է նրանց նախահայրը: Հնդերոպական լեղիվների համեմատական ընդհանրության գլխավոր կապակեր ևս տեսնում է այդ նախապայմանի վերականգնման մեկը լեղիվ կապակերով նա տեսնում էր, համարում մի կողմից, այն, ինչ առարկում է ընդհանրից լեղիվներին իրարից ու հանդիսանում է պատմական շրջանում կրած ինքնուրույն փոփոխության արդյունք, և ուղարկությունը կենտրոնացնել լեղիվների ընդհանրությունների վրա՝ որակի համեմատություններ վերականգնելով նախալեղիվ պատկերը, նա էլ իր հերթին պատմական է ընդհանրություն արմատներին և թեթուիթյունական մենքի (նշանակալի)ուն:

ներն ն հարաբերութիւններ արտահայտող հնչյուններն կամ հնչյուն-
նական կամայեքաներն) եախաւորելիք վերականգնում. եախաւե-
զուե կներկաշարելիք դրանց գումարը. Հունեմասութեան բնթացքում
Շչաշիւերը միշտ կշտկեաւ է բնգունում աշգ ենթադրական եախա-
մները. որոնց եաւ միանգամայն ուեայ գոյութիւն է հատկացնում
Հաշմերի է. որ Շչաշիւերն աշմբան էր հազմաւում իր վերտեկունգնում
եախաւորգիլի իսկութեանը. որ նրաւում մի առաակ է կազմեյ ու իրա-
ւարակեյ՝:

Աշախարհ, վերականգնման սկզբունքը Շչաշիւերի մաս յրաց-
կամ է դնման մեթոդը. որը նա լեզվական հետազոտութեան
դիւաւոր մեթոդն էր համարում՝ հետեւելով բնական գիտութիւն-
մերի. Աշք մեթոդը գործում է այն լեզունիքի եկաւմամբ. որոնց
սկեւեական զարգացումը հնարավորութեան շինը ունեւա գնեւելու
հոկար մասնանակի բնթացքում,— արում է Շչաշիւերը.— Հաճախ
նրանց մեերի մեր մեեր տեւում է նր դարգացման սովելի ուշ
տաադիաներ ե մեղ հաշմերի որեւրմերի սցնութեամբ վստահարար
վերականգնում է նր աշն ձեւերը. որոնք նախորդել եւ աւրագրված-
ներին: Մեեր վերականգնում եեր լեզուների սովելի կամ պակաս
վաղ շրջանները՝ մեղ փաստաւայեա հաշմերի ուշ ձեւ հանգեղնելում
սովելի հերնա՞: Հնդերտաւական նախաշեղուե. որը նոյնատակ է դեում
վերականգնել Շչաշիւերը. նրա համար եախաւորաւումական շրջանի
վերջին լուտայն է. որից հետո սկսվում է քայքայման պրոցեսը
նրա «եախաւեզուն» փաստորեն գուրն է գարգացումից:

Նախաւեզվից հետո լեզուների հետագա փոփոխութիւնների
մեյ Շչաշիւերը տեւում է յոկ եախակի լեզվական պգացմուերի կո-
րուաւ ե բաւերի հնչյունական փշացում: Հնչյունական փոփոխու-
թիւնները հանգեղնում են լեզվական տարբերութիւններին. ե.
հետեւորար. ջեպակից լեզուերի տարբերութիւնները արտահայտ-
վում են հնչյունական տարբերութիւնների մեյ: Աշատելից էլ
բիւում է այն մեծ ուշադրութեանը. որ հասկացնում է Շչաշիւերը
նշտեւարտութեանը՝ փորմելով որիեաւաք համալպատաւաւու-
թիւնները սահմանել ջեպակից լեզուների բեւհաներ արմատներին

¹ K. u. F. Z. in indogermanischer U. Sprache, 308, V, 1868, էջ 208.
այն բերում է ձվեթողութի հոգած Մրբեուանում. ում, 1868, էջ 104.

² A. Sch. Lech. u. Die deutsche Sprache, III Aufl., Stuttgart,
1874, էջ 461.

և քերականական ձևերի միջև. այս կապակցությունը էլ նա պիտուի էլ «նշյունական որևէքներն» ցաղափարին. «Քննարկությունն չափանիշը ամենից ստաց յուրաքանչյուր լեզվում մյուս լեզուների նա ընդհանուր հնչյունական նյութի առանձնահատուկ ձևով անդի ունեցող փոփոխությունն է. որի միջոցով կա մյուս լեզուներից առանձնանում է որպես առանձին լեզու: Յեղանից լեզուների համար քննարկուր հնչյունական նյութի՝ յուրաքանչյուր լեզվին ուրաքանչյուր հատուկ դրսևորման ձևը մենք կոչում ենք տվյալ լեզվի բնորոշ հնչյունական սրենքներն»:

Խոսելով «նշյունական սրենքների և նրանց՝ «առանց յուրաքանչյուրի գործնչուր մասին՝ նշայիներն, այնուամենայնիվ, իրականում չի հասնում հնչյունական համապատասխանությունների չիականուր որինաչափականության բարձրմանն ու կիրառմանը: Հնչյունական սրենքները նշայիների համար պարզապես այն հնչյունական ասարթիություններն են, որ ունի տվյալ լեզուի սկզբնական մեթականցված միճակի համեմատությունում, նշայիները՝ 1) ոչ միշտ է հասակ կերպով սահմանում այդպիսի համապատասխանությունների քանակներ և համախոս բաժարարվում է միայն սրենքներով. 2) իր հաստատած համապատասխանություններից բացմաթիվ բացություններ է բնույնում. 3) չի էլուում փոփոխությունների կոնկրետ պատկաններն ու պայմանները և չի նշում այն պայմանները, որոնց մեջ տվյալ բացությունները կրկնում է գալիս. 4) հնչյունական սրենքներն բարևում է իրատ լայն կնիւպով և նրանց դործորոթյան մեծ որդրտ հատկացնում, յնայած այն բաժին, որ նա խոսում է անարպիտյի մասին (սկնդծ անարպիտ), բայց և այնպես երա դերը բաժարար լուփով հուշվի չի տննում և չի սարածում հնչյունական սրենքների գործորությունը քոյոր զեպքերի վրա»:

Իրպեսպի փոփոխությունները սարքեր լեզուներում սարքեր սրդյունք տան, պիտը է ենթադրել, փոփոխության բնույթի տեղափոխառարարություն: Նշայիները գտնում է. որ սյնդուների փոփոխությունները անհամարաբաշափ հն լեզվի սգք բնապալմաթ համար նման անհամարաբաշափ փոփոխության միջոցով լեզվի տարքեր քնազալուդիերում հիմնայնզվիք ժամանակի բնթուդրում մագում են մի քանի լեզուներ, սրենք պվելի ուշ գարգանում են

¹ A. Schleicher, Die Deutsche Sprache, III. Aufl., Stuttgart, 1874, էջ 22.

² Վճու. B. Եռուզա. Գր. ա. Բ., էջ 89.

էլի որոշ բանակութիւն չեղուների և բարբոտների և այլնս՝ Այսպիսով, նիւա կերպով խոսելով լեզվի տարածման տարրեր շրջաններում ևրա դարգացման սնհամարափութիւն մասին՝ Շլայխերը հակիած է լեզուների պարգացման բոլոր սաղմերը տեսնելու սկզբնական լեզվի մէջ. այստեղից էլ մի քաջ է մնում զնպի լեզվի պարգացման սկզբնական պատենցիայի մասին խոսելը և զործք սիւայն պարզ էվոլյուցիոն փոփոխութիւններին հանգնելէլը:

Ինչպիս Ելեցիներ, Շլայխերը շարունակում է դիմել կցակաւորիւն սկզբունքին, ճննց որ սահրութեշտ է յիւում բացատրել նախալեզվի ձեերի ծագումը: Բուպպի նման Շլայխերի ընդունում է երկու կարգի եւրիսեական միաջանկ արմատներ՝ բայական ու զծլաւիանական և բայական բոլոր կարգի վերջավորութիւնների ծագումը փորձում է բացատրել զերանվաեական արմատների կցումը: Այս բանն սպացուցելու հարցում նա է՛ր աւելի է խախտում ճնչունական սրիկայափութիւն սկզբուերը՝ այս կամ այն ձևի աւարացումն ապացուցելու համար զիմելով հելլունների անկման, թուացումն, գրափոխութիւն և այլ կարգի միջոցների. այս առումով նա զիտն շատ հետո չի գնացել հին սուուպարալութիւն մեջ կիրաւովոգ աւարացույման և զանակներից:

Շլայխերի կիրաւած մեթոդը, իր եորութիւններով ու զրական կարմերով հանդերձ, ունի մի շարք լուրջ թերութիւններ, որոնք պոյմանեակիւրված են մասամբ լեզվարունական փոտութիւն զարգացման ընդհանուր մականդակով, մասամբ էլ Շլայխերի լիվիաւական կենցեպցիայով:

1) Անուշ յուշելով նախալեզվի հարցը, Շլայխերը մի կողմից՝ այն փաստորնն զրկում է զարգացումից, զիւում իրրե լուրատեւակ միատարր ամրուչութիւն, մյուս կողմից՝ այն զժաում է հատարելութիւն մասին իր ունեցած պատկերացման բոլոր կողմերով: Այս հարցում եւ չի մեում հնկերուպական յնգունների աված փաստական նլութի սահմաններում, այլ էլնելով այդ նախալեզվի կատարելութիւն ու կանոնավորութիւն մասին ունեցած իր պատկերացումից՝ վերականգնիւած եւրիսեներն սժոտում է փաստերով հաստատովոգ գծերով: Բերիւք մի օրիեակ, յեսլած այն բաերն, որ հնդերուպական ուղականը ոչ քալքր դեպքերում է սժոված S վերջավորութիւնը, Շլայխերն այլ S-ը աւարածում է նաև այն զէպքերի վրա, որոնց մասին հնկերուպական լեզուների փաստերը

1) A. Schleicher, Die deutsche Sprache, III. Aufl. Stuttgart, 1871, էջ 87:

որ մի վկայություն չեն տալիս. սանկրիտական բուն՝ ևույը, հուն. πικρα, լատ. բուեր, ցոթ. tadar և այլն ձևերը նեթադրում են Ի-ով վերջացող նախածն, ընդ որում Նեղեկներն ալը Ի և կորցրել է Լ-ովը՝ ~ԼԷ, սակայն Նշալիերը վերականգնում է ԲԱԼԷ-Ց նախածնը՝:

2) Հանգեցով հնդերուպական շեղաների՝ մեկ ընդհանուր նախաշեղանից ծագելու գաղափարին և վերականգնելով այդ նախաշեղանի հատուկ նախածները՝ Շլայխերը շարունակում է ելնել սանկրիտի կաստրելությունից և նրա հնչյունական փոփոխությունների կատարման շարունակական ընթացքին շարունակելով նախաշեղանից մեկ վերադարձ. ինչպես տեսանք, Շլայխերն ալը կարմիրին է, թե որքան արևելք է գտնվում շեղան, որքան մոտ է նախաշեղանին և այնքան արիտիկ է: Սրան էլ միանում է ալը նախաշեղանը, որ սանկրիտի մասին խոսելիս մադ շրջանի հնդերուպականները, ալը թվում և Շլայխերը հաճախ մեխանիկորեն ընդ քիմակում են հեղին թերականներին մեկնարանությունները: Մանկրիտի կաստրելությունը դադարաբեր օտարաշեղանությունը և հեղին շեղաններին մեկնարանություններին ընդդիմանակումը հանդեսնում են նախաշեղանի մասին սխալ պատկերացումների և վերականգնման սեմանտիկություններին: Այդ առանձնապես նկատվում է հնդերուպական վեղանի (ձայնափոխների սխալմի) և հերթափոխությունների մեկնարանությունից մեկ: Ինչպես հայտնի է, սանկրիտում Նեղերուպական "v, ~o և "a ձայնափոխների դիմաց առկա է միևնույն ձև, որը հեղին շեղանները և ընթացիկ շրջանի հնդերուպականները, Քուպից սկսած, համարում են աժենանախանգուր ձայնափոքը, այն դիպքը, երբ սանկրիտի ձ-ի դիմաց ալը շեղաններում առկա են v, o, a, այս շրջանի հնդերուպականները թաքցալում են որպես նախանգան ձ-ի ռենդրման (Շլայխերի մոտ՝ գունավորման, limitārhuṅg) արդյունք, իսկ սանկրիտական ձ-ի համարում են նախանգան ձ-ի անփոփոխ արտաբերումը: Շլայխերը շարունակում է լինել այս կարմիրին և իր վերականգնումների մեկ գծադասությունը տալիս է սանկրիտին. սլապնա, Նիշյալ Քհայս լատի համար Շլայխերը, ինչպես տեսանք, վերականգնում է Դրալառ նախածնը, միևնույն նրկորդ Ձ-ն հեղինում է հատկապես հեղինանգանի վրա՝ ալը դժպերում ներկայացված լինելով որպես

Վերականգնման նեթադրման նախածները Շլայխերը շարունակում է աստղանիցով, որ հետագայում ընդհանուր առարածում է գտնուի:

բի>՛) Այս նույն մեղծ էլ տեսնուք. ինչո՞ւն. նաև. փնտ. յատ.
 ԽՐԾ, զՊՅ. Լուսն (նաչ. բերեմ) ձեռքի նամար նա տասթարկում է
 անարգու՛ն ետխածեր.

Մի կողմից՝ նեղիկյով ասեակրբարի վրա, մյուս կողմից՝ էյնե-
 յով նախաշիպի կատարելության մասին ունեցած կանխակալ
 պատկերացումից՝ Շլայխերն բեղունում է հեղհրապուկան ետխա-
 չնպի նսմար 3 կարծ (Վ. 1, II) և 6 երկար ձայնավոր 1Յ, Ս1, Յ11
 և Ս2, ն1, ն1.1, ընդ որում երկարների մեջ դնում է և երկարորա-
 ներք. երկայն ձայնավորները, նրա կարծրով. ստացվում են կար-
 ձերի սրաբերադմամբս, այսինքն՝ Վ.ի հարկիմամբ. ստացվում են
 հետևյալ համամասնական շարքերը.

կարճեր a i u
 երկարներ (1.ին սրաբերացումը) $a : i : u = a + i + u$ ան. II | a)
 երկարներ (2-րդ սրաբերացումը) $a : i : u = a + i + u + a + i + u$

Հասկանալի է, որ այսպիսի պատկերացումը Շլայխերին իրա-
 վույթ էր տալիս պնդելու, որ «հեղհրամական» նախաչնգի վս-
 կաչիվոր գերին աստիճանի պարզ. բույց և գերին աստիճանի ու-
 ղից էր և խիստ համոսնանակաև՝ յազկացած ՅXՅ հնչյունիցս-
 ձայնավորների այս համամասնական սխառմը Շլայխերն պատ-
 գործում էր բերականական հարաբերությունների դրսևարման որի-
 նաչափությունը և կատարելությունը յացահայտելու համար. նրա
 մտաւ ամեն ձայնավոր շարվում է իր շարքում՝ որոշակի քերու-
 կանական հարաբերություններ սրտահայտելու համար: Զայնա-
 վորների այս շարվումը կամ հերթագայությունների սխառմը գնե-
 յիս Շլայխերու՝ հենվում էր հնդկ քերականների ուսմանը վրա
 քԱՂԱ.ի և ՚ԿԻՈՒԻ.ի մասին՝ որոշ պարզեցման և կարկանդակ
 նիցերապական հիմնական հերթագայությունը («ՇԻ»ն; դրո) բա-
 ցահայտվից ամենի ուշ՝ կասցված հնդկորոպական ձայնավորների
 մասին եղած պատկերացումների ճշուման հետ: Զայնավորների
 մուտքած փոփոխությունները Շլայխերը կապում էր առանձին յե-
 րունների հետ:

3) Քերականական մների ժողովուր յացաարելիս, ինչպես
 նշեցինք, Շլայխերը գործադրում է Քուպպի կցականության սկզբ.
 բունքու Այս հարցում եւս ոչ միայն յի մեղմում Քուպպի արհես-
 տականությունները, այլ, ինդհանկառակը, որոշ դեպքերում դրանք
 սվնչի է ժողովարում՝ տարածելով ուրիշ դեպքերի վրա. այսպես.

¹ A. Schellerer. Die deutsche Sprache, Stuttgart, 1874, էջ 154.

Վեղերուպական կատարչացի (perfectum) եղ. 1-ին դեմքի -a վերջուղորութիւնը յիշեցնում է գերանվանական ՄԻՅ արմատից (սահակք ԽԽԽԽԻՅԻՅ-ն քրքրէջ ևժս, ըստ Շլայխերի, ծագում է ԽԽԽԽԻՅ-ԱՅ-ից, հուն. ελάττω, ն սլքէջ ևժ, թողէջ ևժո՝ ԷՆՆՆՆ-ԱՅ-ից և այլն)։ Վեղերուպական հոգնակի ցորմիականի vorkais-ը չպայ- յերովս նա բխեցնում էր 'varka-ՆԻՅ-ից, սա էլ 'varka- չպայ արմատից. ՆԽԻ- հոլովակերտից և ՆՏ հոգնակերտից. 'ԽԽԱՅՄԻ ուղերմս ետիաձնի ԽԽ-ն ըստ Շլայխերի՝ ԽԽ-ն), երա կարծիքով. ձագում է գերանվանական Մու-ից, ընդ որում նշայիտից. ԽԽ ուղ խոնարհումը համարում է ընդհանուր հնդկերուպական՝ զարեց առ- նելով այնպիսի ձևեր. ինչպիսիք են հուն. արտ. բառ. Եւոպ և այլն ձևերը։ Կցակառուցյան սկզբունքի կիրառութեան նորոգում Շլայխերը կանգ չի առնում հնչյունական այնպիսի կամայական փոփոխութիւնների առջև, որոնք կիրառվում էին դեռ անախկ առուարտնութեան մէջ, նա դիմում է հնչյունների փոխարինման, անկման, թուլացման և այլն միջոցներին, հնչյունական որևէրևերի սկզբունքը հնարակականորեն չի կիրառում։

3) Այս բոլորին միանում են մեթոդի այն թիրուծումները, որոնք պայմանաւորված են Շլայխերի լեզվաբանական ընդհանուր կոնցրեպցիայով, երա լեզվաբանական օնտութեամբը կեզվի պատ- մութիւնը չկարողանալով, ինչպիսի դարկն է, կապել ժողովրդի պատմութեան հետ, սխալ ըմբռնում ունենալով պատմական սրտ- ցւտի մասին, ճիշտ չպատկերացնելով իր վերականգնումների էու- իշումը և դրանք հանցեցնելով ժամանակագրական միեւնոյն մու- կարողակին, բացարձակ զուգահեճներ անցկացնելով լեզվի և բնա- կան որգանեղմների միջև, չպատկերացնելով լեզվի զարգացման իսկական դիալեկտիկան՝ Շլայխերը բնականաբար չէր կարող վրիպումներ թույլ շտալ մեթոդի հարցերում և այդ մեթոդի կի- բումամբ ստացված արդյունքների մակարանութեան մէջ։

Բ) Բիուզեպմ

ՄԻԱՆ ԿՆՈՒՅԵՐ... Մաքս Կնուզերը (1823—1880) լեզվաբա- նութեան միջ հայտնի է որ այնքան որպէս ինքնուրույն հետազո- տող, որքան որպէս լեզվաբանութեան նվաճումների մասսայա- լականացնող։ Մուկայն չինելով կրոնի պատմութեան (համեմատա- կան կրոնագիտութեան) ականաւոր մասնագետ և գրազվելով մեզկական ֆիլոլոգիայի հարցերով՝ Կնուզերը զգալի ծաւալու-

թյան է մասուցել չեզոքանական նկարանությունը, հասկա-
պես հնդեւրոպացիները կրօնական պատկերացումների ու համա-
տարիքների պարզարանման հարցում:

Մաքս Մյուլլերը և մյուսների բիոլոգիզմը պատիճոքն օտար-
բերվում էր նշագիտի բիոլոգիական հասարակագիտից, չեզոք գար-
գացման նրկու շրջանի մեծաֆիզիկական հակագրությունը, չեզ-
զական որպանիզմի: Ընթանումը, չեզոքների տարբերակումների
համար կենդանաբանությունն ու բուսաբանությունն սխալեմատի-
կացից անսխալ օւնքմիներն կիրառումը, այս բուլոգը չէին կարող
էրկար ժամանակ արմատներ ձգել: Լեզոյի բիոլոգիական կոնցեպ-
ցիայի հետևորդները մեղմում են այդ կարգի ակնհայտ որակում-
ներն ու վիճելի ձեակնբարումները: Լեզուն համարվում է ոչ թե
ինքնին որպես չեզոքանական որգանիզմ, այլ որգանիզմի անշրաճեցտ
ֆունկցիա, որգանական գործունեություն: Այսպես, սրինակ,
Մյուլլերը էլնում է այն կարծիքի գեմ, թե չեզոքն բնական որգու-
նիզմ է, որը ծնվում է, հասակ առնում, սերունդ տալիս ու մեռ-
նում: Ասկայն չեզոքական պրոցեսը բացատրելիս Մյուլլերը դի-
մում է պարզիկիզմի գինանցից առնված այնպիսի անբմիխնների,
ինչպիսիք են սգոյության պայքարը, որնական բնատությունը:

Մաքս Մյուլլերը հայանի է իր սխալախոսություններ չեզոքի
գիտություն մասին՝ աշխատությանը, որ Ենրկայացնում է Մր-
ֆորդի համարաբանում կարգացած նրա գասախոսությունների
համարածուն: Ենորհիզ մասուցվող նյութի հանրամատչելի է հե-
տաքրակաե շարագրանքի, Մաքս Մյուլլերի բիոլոգիզմը ղղալի
ազգեցություն է թոզնում հետագա չեզոքանական աշխատություն-
ների վրա՝ առանց չեզոքն գոյը մղվելու էրիտքերականների պտ-
խոլոգիզմի կողմից:

Մաքս Մյուլլերը խաստրեն տարբերում է իրորից չեզոքա-
նությունը (իմո՝ համեմատական չեզոքանությունը) և ֆիլոլո-
գիան (բանասիրությունը): Անաշինը պատկանում է բնական գի-
տություններին, նրկրորը՝ «պատմական» (իմո՝ հասարակական)
գիտություններին: Ֆիլոլոգիայի համար չեզոքն չոկ միքոց է և ոչ
թե ուսումնասիրության առարկա, չեզոքանություն համար՝ գի-
տական հետազոտություն առարկա է, բուլոգ չեզոքներն ու բար-

¹ Ընմա. В. Томсен, *История языка*, Р. О. Уппсала, Публицистиче-
ск. 1904.

² M. Müller, *Lectures on the Science of Language*, 1861 (գերմ.
Քարդ. Verlags- und Buch-Druckerei der Universität der Sprache, L. H. 1861):

բառները. անկախ նրանց¹ դրական հաշարձատենայ տենեալուց կամ յանենկալուց, չիզմարանության համար կարևոր են նրա պրոթիմների լուծման տեսակները. լեզվաբանությանն ուսումնասիրում է լեզուն և ոչ թե ասանձին լեզուները, ևս փորձում է սարգել չնդգի ծագումը, որնըները, բեռնթր. ալը, թե ինչպես է լեզուն ծառայում որպես մարերի հարգման միջոց, որգան:

Լեզվաբանության՝ բնական գիտություններին պատկանելու պատճառով հիմնադրելու համար Մյուլլերը դիմում է սանիտ և ուղղամտության բնականների տարբերակմանը: Ելնելով պատմության իդեալիստական բնութեմից՝ նա պատմական պրոցեսի պատմական գիտությունների ուսումնասիրության առարկաների հիմնական հասկանիչը համարում է անհատների կամքից կախված չլինելը. բնական անդ տեղի է ունենում կամքից անկախ, որպես բնական փոփոխության ու դարգաման պրոցես: Լեզվաբանական պրոցեսը այս առումով ոչ թե պատմություն է, այլ անլեզվի անը, նրա փոփոխությունը տեղի է ունենում մարդկանց կամքից անկախ, և նրա սրենքները բուրնի համար պարտադիր անհրաժեշտություն ունեն անհասար ոչ մի բան չի կարող փոխել լեզվի, լեզվական պրոցեսի մեջ, և անհատը որպես այդպիսին անդոր է, գրում է Մյուլլերը, — նրա մեք բերած թվադրոգ արդյունքները կախված են միայն սրենքներից, որոնց վրա նա չի իշխում, և բոլոր նրանց արժանագիտությունից, որոնք նրա հետ մի դաս, մի մարմին, մի սրբանական ամբողջություն են կազմում: Անհատի լեզվական գործունեությունը կորչում է ընդհանուր չիզմական գործունեության մեջ որպես նրա մի մասը, փոփոխություններն էլ նրա կողմից մոլոլում են անգիտակցաբար: Լեզուն անընդհատ փոփոխության պրոցես է, և մարդը չի կարող փոխել նրա լեզվադր կամ իր ուղած մեղ նոր բունք հետքի, ինչպես որ չի կարող անփոխել աղյան յրջանատությունը: Լեզվական անը, լեզվի բնական դարգացումը, Մյուլլերի կարծիքով, երկու պրոցես է ընդգրկում՝ 1) բարբառային վերաբարգրություն և 2) լեզվանկան անկում (բարբառում): Երրորդ կամքից անկախ այս երկու պրոցեսն էլ որոշում են լեզվի փոփոխությունների բնահասար բնութից:

Լեզվի ծագման հարցը Մյուլլերի մաս լուծում է ստանում նրա բնահասար կանցեպիսի լուծի տակ: Նրա կարծիքով լեզուն այնպիսի հարցանագրություն չէ, ինչպիսի իմաստով խոս-

¹ M. Müller, Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache, I. Խմբ. 49 ք.

վում է, սրինակ, ճարտարապետություն, քրի կամ յոչաքրություն ծածկում, այլ բնության արդյունք, մարդկային բնության անհրա-
ժեշտ հատկանիշի Մարզն իր սեփական ուժերով չէր կարող իրեն
առջ խօսելու կարողություն, այդ կարողությունը մարդկության
բնական հատկությունն է, որ կենդանիների մոտ էրբեք գոյու-
թյուն չի ունեցել և չէր կարող գոյություն ունենալ: Մարդը խո-
սում է մի տեսակ լիարդարով, որ անհրաժեշտորեն միազրորում է իր
մեջ երկու կարողություն՝ բնդհանուր հասկացությունների կազ-
մում և դրանք արտահայտելու համար բառերի ստեղծում:

Միշտ է, Մյուլլերը փորձում է այդ կապակցությունը հարանց
եկ Անցում Ամբիթ սենսուալիստական և էսթրնիցի ռաջիտակալիս-
տական տեսակետները, բայց փաստորեն հակվում է հարցի ռա-
ջիտակալիստական լուծման կողմը: Եթե Այսում Մեթեր գտնում էր,
որ տեղին առաջին անգամ արժեք է մի տեսակետն առարկայի և
հետագայում առարածի մշտանների վրա, էթե էսթրնիցի գտնում
էր, որ առարկան չէր կարող այսպես կամ այնպես կոչվել, էթե
հենց սկզբից հոգու մեջ գոյություն չունենալը ընդհանուր գաղա-
փար, ապա Մյուլլերը կարծում է, թե բարձր գոյակունները ծագ-
մամբ արտահայտել են առարկայի բացման ճանաչանիշներից
մեկը (որակական հատկանիշ կամ գործողություն), որը անհրա-
ժեշտաբար ներկայացված է բնդհանուր գաղափարով: Ակզրեա-
պետ սենսուալիստական է միայն մեկ տարբերակ (հատուկ անուն),
բայց անհրաժեշտաբար սկսում է նշանակել և այդ հատկանիշը
ունեցող բոլոր առարկաները: Այս կապակցությամբ Մյուլլերը
առաջ է քաշում այն դրույթը, որ սովին անյանում դասակարգում
է, տեսակային հասկացության բերում սեռայինի ասի, ինչ որ
մենք դիտենք, գիտենք շնորհիվ մեր բնդհանուր գաղափարների:
Այստեղից էլ Մյուլլերի՝ ստորոգման ուժանքը, բայց որի աճեն
բուն սկզբնապես առարկայի առարկայան է իր այս տեսությունը
Մյուլլերը փորձում է հիմնավորել համեմատական ընթացակա-
նության սովյանիցով, բայց երա՝ համեմատական վերլուծությունը
լեզվական էություն հանդեցնում է բնդհանուր և դժբաղանական իմաստ
ունեցող 400-500 անվորությունի արմատի՝ ՅԷ Քաշիատերս, ի
դեմալս, ձմ ուտեյս, յիձ Քաշս, ՆՐԱՏ Քեայնս և այլն: Այս սկզբնա-
կուն արմատները ոչ բնածայնություններ են նրբել, ոչ էլ միջարկու-
թյուններ, բնածայնությունների և ձայնարկությունների տեսու-
թյունները Մյուլլերը ծագողով կոչում է որսու-զանու և սպաս-պանո
տեսությունները նրա կարծիքով՝ չեղան սկսվում է այնտեղ, որ-

տեղ վերջանում են ձայնարկությունները, իսկ բնածուխութիւնները խաղալիք են և ոչ թե զործիր: Ինչ վերաբերում է լեզվի աստվածային ծագման տեսութիւնը, ապա Մյուլլերը նշում է, որ այս տեսութիւնն անհիշելի էր ինչպէս և՛ անթրոպոմորֆիզմի մեջ՝ սուստոն պատկերացնելով որպէս ասուցիչ, որ փաղմեկով բառարան ու քերականութիւնը՝ դրանք ստիճեցրել է աստրին մարդուն: Մահայն Մյուլլերը իր տեսութիւնը վերջ ի վերջո հանգում է լեզվի աստվածային ծագման անասկնափե՝ չնգլճակուե բնագոյր համարելով աստուայ մարդուն տրված յնարն:

Մյուլլերը, այնպիսով, փոստորեն յի լուծում լեզվի ծագման հարցը: Ինքնուրույն բնածայնութիւններ ի միջարկութիւններ անտեսութիւնները՝ նա ի վիճակի չէ պատասխանելու այն հարցին, թե ինչպէ՞ս են կուպում սովորել իմաստները սովյալ (և ոչ այլ) ճշշուներ իմ կամ ճշշուներին հետ: Համեմատական վերլուծութիւնն սովյալների վկայակոչումը այս դեպքում հարցը չի լուծում: Գնդրոպուկան լեզուների համեմատական ուսումնասիրութիւնը վերականգնում է ոչ թե լեզվի նախնական պատկերը, այլ մեզ համեմատաբար մաս գտնվող վիճակի պատկերը, ինչ որում այդ արձուտների նախնական իմաստների մեկնարանութիւնը ճիշտ չէ: Գնդու Միչիչ Քրեայը՝ նշում էր, որ հիշյալ արձուտները լին կարող սկզբնական լեզվի տարրեր համարվել, այլ երկայնացնում են ավելի նախնական, կոնկրետ իմաստ ունեցող անուններից ծագած դոյականների մնացորդները: Ենթադրելով չէ հիշատակել, որ Մյուլլերը հնարագործում նուարեի սպեկտրութիւնն ասկ փոխում է իր անասկեւորը:

Ջրագլխով համեմատական կրոնագիտութիւնն և համեմատական դիցաբանութիւնն հարցերով՝ Մյուլլերը հանգում է այդ հարցերի՝ ըստ էութիւնն լեզվաբանական պարզեմներ լինելու գաղափարին: Ըստ Մյուլլերի՝ դիցաբանական գրուցները (միֆեր) ոչ այլ ինչ են, իսկ չիզգի ճիզանգութիւնն, որոնք աւարտնում են մարդկային սարքորչված խոսքի բաղալի վրա: Գործողութիւնն գաղափար արտահայտող սկզբնական արձուտները ճիզանգեբանական գործածութիւնները նախնադարյան մարդու երևակալութիւնը վերածում է իրականութիւնն և փեւրում սովյալ արձուտով նշանակիող գործողութիւնն սարքորը: անունը (имен.) դասնում է

....
1. *Langues de l'Inde et de l'Indo-Europe* 1915
2. *Истор. А. Я. Погодин, Моск. вк творчество. Харьк.-в. 1914. 49 և 50 401.*

աստիճանաշին (ռաբլյան (շառիւն)) Կատմագրութիւնը գոյութիւն ունի միայն լեզվի միջոցով, իսկ միջք բնութիւնը երևոյթների բացատրութեան աստիճանը մասնագրական ազան է: Հնդկութեան լեզուների զիջարանական անունների և զրույցների համեմատութեան միջոցով Մյուլլերը փորձում է ստեղծել հնդկութեան աստիճանական զիջարանութիւնը և համեմատական լեզվաբանութեան սեփոյթ սեւադրեայով հնդկութեան ժողովուրդների բոլոր միջոցը փորձում է քիւրիէնէն մեկ սկզբնազրույցից՝ հնդկութեան Կախաձոցովի միջոցով:

Մյուլլերը բնդհանրութիւն է տեսնում լեզվաբանութեան զարգացման (տարիների և յիսկան պատմութիւնների զարգացման տարիների միջոց) նրա կարեւորով՝ բնական դիտութիւնների պատմութիւնը բնագրական է 3 (տարի՝ 1) (մարտիկ-համարութեան, 2) զարգացման և 3) տեսական բնդհանրութեան: (Լեզվաբանութեանը և իր պատմութեան մեջ անցնում է այդ 3 էտապները Հասկանալի է, որ Մյուլլերը իրեն կոչված է համարում նախադրեայ տեսչու լեզվաբանութեան զարգացման նոր աստիճանում:

Իր բոլոր թերութիւններից հանդերձ՝ Մյուլլերի լեզվաբանական կենդանացիան ունի որոշ նվաճումներ. 1) լեզվաբանութիւնը համարելով բնական դիտութիւն՝ Մյուլլերը, այնուամենայնիվ, կարծում է, որ լեզվաբանութիւնը պատմութեան համար կարևոր սվլարներ է բնականում, և որ բնական դիտութիւններից ոչ մեկը այնքան սերտորէն չի կապված պատմութեան հետ, որքան լեզվաբանութեանը. 2) հակադրելով աւել պատմութեանը և ունենալով պատմութեան իրենախտական բնդհանրութիւն՝ Մյուլլերը, այնուամենայնիվ, լեզվաբանութեան մեջ հայտնում է կարևոր միտք՝ լեզվական պրոցեսի՝ մարդու կամքից անկախ լինելու մասին, որն այս բնագրութեան մասերի իրենախտական կենդանացիայի օտոմ էր. 3) Մյուլլերը լեզվաբանութիւնը համար կարևոր է համարում բունայիտ խոսքի աստիճանադրութիւնը: Հակադրելով լեզվաբանութեանը բունադրութեանը՝ նա ասաց է քաշում բարբառների և անգիր լեզուների աստիճանադրութեան՝ լեզվաբանութեան համար ունեցած նարնդութեան հարգը:

2. ՀԻՄՆԱԿԱՆԱԿԱՆ ԻՆՊՆՈՒԹԻՒՆԻՆԵՐ . ՊԻՆԱՆԼՈՒԻԻԷՄ

Ներածական դիտողութիւններ... Եստուր-բոլորգրովը լեզվաբանութեան մեջ աստիճանադրար տեղի է տալիս պատմութեանը:

որ սկզբնապես գոչակցելով նրան՝ հետագայում այն գրեթե լիովին դուրս է մղում: Հոպերանական ուղղության հիմնադիրը համարվում է Եսայնթալը, որը սկսելով Հումբոլդտի հայացքների մոդիֆիկացիաներից՝ վերջ է վերջո հանդում է լեզվական էթնոլոգիաների հոգեբանական բնութեմտեր: Հոպերանական ուղղությունը հույ է նախապատրաստում պատմա-համեմատական լեզվաբանության նոր շրջանի տեսական հիմնադրման համար: Եսայնթալն ապրում է ստեղծագործում է կառն աչղ նոր շրջանի ձևավորման ընթացքում:

Հոպերանությունը որպես ինքնուրույն գիտություն ձևավորվել է XIX Կ. կեսերից: Մական նրա փիլիսոփայական հիմքերը դրվել են դեռևս XVIII Կ. փիլիսոփաների կողմից: XIX Կ. առաջին կեսի փիլիսոփաներից հոգեբանության ձևավորման համար առաջն. նապես կարևոր դեր է խաղում իդեալիստ փիլիսոփա Լեբրուստը, որը փորձում է հոգեբանության մեջ ներմտնել բնական գիտությունների մաթեմատիկական վերլուծության մեթոդը՝ և սուղծել պատկերասրտմանի առատիկա ու մեխանիկա: Ըստ նրա՝ պատկերասրտմանը զանկելով ինքնաշարժման մեջ՝ փոխադրմանը իրար սրղեկակում են. մթապնում, հավասարակշռում կամ ազակցում, որի հետևանքով հանդես են դադես պատկերացումների դմեխանաությունը, ասոցիացիան և վերաբաղադրությունը: Բնական է. որ Լեբրուստի հայացքներն էլ սկզբնապես աչղում են լեզվաբանության մեջ հոպերանական սկզբունքների ներմտման վրա:

XIX Կ. կեսերից, երբ հոգեբանության համար արղեն փիլիսոփայական և ֆիզիոլոգիական հիմքեր էին սուղծվել, հոգեբանությունը ձևավորվում է որպես ինքնուրույն գիտություն՝ իր փորձնական հետադոտության մեթոդով, Մական հետազոտության այս նոր մեթոդների և նոր դրոյթների աչղեցությունը եկատվում է հասկապես հայտոյ ենթաշրջանում, ուստի և աչղ մասին կխոսվի ավելի ուշ:

Լայպոսի Դոտայնրաչ. — Եսայնթալը (1822—1895) լեզվաբանական հետադրության յույն շրղան է ունեցել: Իր լեզվաբանական դորժուենությունն սկսելով Հումբոլդտի լեզվաբանական հայացքների մոդիֆիկացիանադոմից՝ իր հետագա աշխատանքներում նա ընղղրվում է լեզվաբանության գրեթե բույր կարևոր հարքերը՝

1 Ըմտ. Կապոտևս Herbart. Psychologische Wissenschaft, be-
gründet auf Erfahrung, Metaphysik und Mathematik, 1824. 1826

չնզվի ծագման ու էությունը, լեզուների դասակարգման, քերականության տեսության, լեզվաբանական ուսման մեթոդների պատմության և այլն: Նա եղել է հեռիների համալսարանի ընդհանուր լեզվաբանության պրոֆեսոր:

1850-ական թվականներից սկսած Եսայանները հրատարակում էր սպանացի աշխատություններ, որոնցից առանձնապես հիշատակելի են հետեւյալները՝ «Վ. Հուսթոնի լեզվափոխադարձական աշխատություններ» (Եսայանների մեկնաբանություններով) և «Վիլհ. ֆ. Հուսթոնի լեզվաբանությունը և հեքսյան փոխադարձությունը», «Լեզուների դասակարգումը որպես լեզվական իրենցիկ պարզացում», «Լեզվի ծագումը, սերակականությունը, սրամարանությունը և հոգեբանությունը», երանց սկզբունքներն ու փոխադարձությունները», «Լեզվափոխադարձության գիտությունը սրբերի բնութագրումը (սկզբունքի դասակարգումը աշխատության վերամշակումը)», «Հունական և հռոմեական լեզվաբանությունը պատմությունը», «Բուստանիությունը, պատմությունը և հոգեբանությունը՝ իրենց փոխադարձ հարաբերություններով», «Մանգի ներքերի բնույթը՝ հսկերանքներ և հեշտանաբանական բնագիտությունը», «Հոգեբանության և լեզվաբանության ներառությունը» 1860 թ. Եսայանները փրիսոսփա և հոգեբան, Հերբարտի հետևորդ Մարից Հայարսեօի հետ միասին հիմնադրում է բուստանիցների հոգեբանության և լեզվաբանության հանդեսը՝ որտեղ արձարվում են ետրուակ բողոքությունների հոգեբանության հիմնական սկզբունքները: Այստեղ էլ Եսայանները Հայարսեօի հետ միասին հրատարակում է բնագիտական մարք բողոքությունների հոգեբանության մասին՝

...
 1. F. Steudner, Die sprachliche u. d. geistl. Werke W. Humboldts, Berlin, 1828, Die Sprachwissenschaft W. Humboldts und die deutsche Philosophie, Berlin, 1808, Die Klassifikation der Sprachen als die Entwicklung der Sprachlehre, Berlin, 1810, Der Ursprung der Sprache, Berlin, 1811, Ueber die Sprachlehre (1808 թ.) Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihre Verhältnisse zueinander, Berlin, 1810, Elemente der Sprachwissenschaft im Allgemeinen, Berlin, 1810, Philologie, Geschichte und Psychologie in ihrer gegenseitigen Beziehung, Berlin, 1804, Die Mann-Neger-Sprachen psychologisch und phonetisch betrachtet, Berlin, 1807, Ueber die Sprachwissenschaft, I, Psychologie und Sprachwissenschaft, Berlin, 1812

Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft

² H. Lazarus und E. Steudner, Kritisches Gedankens über Völkerpsychologie, ZVY, I.

ապա առանձին՝ սոցիոլոգիերի հոգեբանություն բնութագրող հոդվածները :

Շատյեթայր ԱՆ գ. լեզվաբանության ու ին հստակացնել են-
կալաքոլոգիաներից մեկն է, որոնք օլազարություն են հասկացրից
սեարանական հարցերին: Անարանությունը նա սահմանում է որ-
պես ոճի բոլոր մեծի հատկությունները և արդյունավետությունը
որոշող պայմանների բաժանը :

Լեզվաբանության պատմության մեջ Շատյեթայր հայտնի է
որպես հոգեբանական ուղղության հիմնադիր: Լեզվական պոսիտի-
վիզմի հոգեբանական մեկնաբանության նրա փորձը յայն արևմտեկ պո-
զիտիվիզմի ուղղության մեջ՝ պոսիտիվիզմի օլազարության հանդեպ
լեզվաբանական գանձարան ուղղություններում օլազարության
բնույթը և նրա սոցիոլոգիաները և ին հաստատական-զրական
կողմով չի օլազարում: Այ արևմտեկ կարևոր էր և նրա ուսմանը
միասնական-բնույթական կողմը: Իր հոգեբանական կոնցեպ-
տիվիզմի դիրքերից Շատյեթայր չայն բնույթատվության է ենթարկում
և՛ արամարանական բնույթականության սկզբունքները (հասկանալի
Քեկերի սխեմներ): Ե՛ լեզվաբանության մեջ իրենց թիոլոգիական
նախադրյալները: Տրամաբանական բնույթականությունը ԱՆ գ. 1-ին
կնիքում չարտահանում էր սիրապետող ինչև լեզվի ստատիկ ուսում-
նասիրության բնագավառում, հանդես գալով հասկանալի դարձա-
կան բնույթականության անվան տակ: Այդ բնույթականության ներկա-
լաքոլոգիաները դնեն հնարե կանգնած ինչև լեզվի պատմական բնույթ-
նումից, չարտահանում էին բնույթականության մեջ առաջնորդվել հին
մեթոդներով, օլազարությունը չարտահանում էր արամարանության ու բն-
ույթականության սկզբունքների մեջ, նույնպես լեզվի ու մտածո-
լությունը: Ինչպես նշել ենք, այդ առանձնապես ցայտուն կերպով
արտահայտվել է Կ. Քեկերի «Լեզվի սոցիոլոգիան» աշխատության
մեջ: Շատյեթայր փաստում է լեզվի աշխարհի բնույթական դեմ,
բնույթատվում արամարանական բնույթականության արհեստական
սխեմաները և լեզվի բնույթ կերպով նրան ոչ հատուկ կատարողու-
ններ պարտադրելը: Շատյեթայր խիստ բնույթատվության է ենթար-
կում և Շրայերի լեզվաբանական կոնցեպտիվի լեզվի նույնպես-

¹ В. Штейнгал, Begriff der Volkpsychologie, ZNS, VIII.

² В. Штейнгал, Zur Statistik, ZNS, 1866, IX. Շատյեթայր լեզվի
դեմ գալով սխեմներ մեջ աշխատություն է գրել սոցիոլոգի փիլիսոփա Է-
Յպենները. В. Штейнгал, The Philosophy of Style, 1862.

մը բնական սրգանելովն Նուս Ելը հարդում է. որ նա յայն կերպով հզուստացրած է Հումբոլդտի դրույթները: Ետայնթալը Հումբոլդտից Նուս ետ աստիճանի է հասցնում բնդհանուր լեզվաբանությունը (մասնակի լեզվաբանություններով միակուցմանիսրն սարգնելու սլալմաններում)՝ առանց այն դարձնելու աստեճիե բուրականությունների հալարումս՝

Ինչևս իր սկզբնական աշխատություններում հանդես գալով Հումբոլդտի լեզվափոխափայայան հայտքները մաստայականացնողի դերում, Ետայնթալը լեզուն պիտում է որպես սգու բնադրածմանե ինքնագիտակցություն, մարդկության բաղմադան լեզունները համարում մի բնդհանուր սիզվական իդեալիս դարպուդու մը լեզի կատարելություն և հանույքով զիմում լեզվական սրգանելովն հասկադությունը իր սկզբունների դասակարգումը որպես լեզվական իդեալի դարգացումս գրքում (1850 թ.) Ետայնթալը բուրը լեզունները դիտում է որպես լեզվական իդեալի «բնդհանուր սրգանելովն» (ԱՆՆՏՄԼՍԹՅԱՆՍՄԱԿ) կազմող անդամները: Եսկան նա աստիճանարար տվելի ու տվելի է սուրը սույնս լեզվի հոգևրանական բմբունմանը և լեզվական կարևորագույն հարցերի սինությունս մեղ Հումբոլդտի փոխտոճայական լայն հարցադրումը փոխարինում հոգևրանական նեղ հարցադրումով: Ինչ արդե սույսուն կերպով էրես է գույնս սժերականություն, տրամարանություն, հոգևրանությունս գրքում (1855 թ.) ԻՔԼ, ասենը, Հումբոլդտի համար լեզվի ծագման հարցը փոխտոճայական հարց էր, լեզվի ծագման սլայմաններն և լեզվի ծագման շրջանում մարդու զիտակցության միճակի հարց, ապա Ետայնթալի համար այն սկսում է վերածվել փորձնական հոգևրանության հարցի, անհաստակաե խոսքի և անհաստակաե զիտակցության փոխհարաբերության, խոսքի շուրարանըլուր մոմենտում մարդու զիտակցություն միճակի և այն կատարող սրճներնների հարցի: Լեզվի ծագման և դարգացման հետ կապումս բուրը հարցերը Ետայնթալը փորձում է լումել մարդկային բնկայումներն վերլուծությունը՝ կարմելով, որ այդ հոգևրան սլայմանի էլ բխում է մարդու սարբերությունը կենդանուց, կենդանական աշխարհի վրա գերակշռություն ստանալու Ետայնթալի համոզմամը անհատական խոսուական ակտի հոգևրանական հետադարձությունը պարզում է մարդկային լեզվի ծագումը, դարգացումն ու ֆունկցիալուրումը բնդհանրապես Ետայն-

՝ Հմմտ. է. ԱՐՄԱՆՆԻ, սլայմ. էջ 253.

Թալը որակական ստորերություններ չի տեսնում Էրեխայի խոսքի զարգացման և մարդկային լեզվի մագման ու դարդացման միջև: Չկարողանալով հասնել բնդհունության և առանձին՝ փոխհարաբերության սխալակախային՝ նա առանձին խոսողական ակտեր կատարող օրենքները հավասարապես կիրառելի է համարում լեզվի նկատմամբ առհասարակ: ՌՔ-անի որ մտավորացի ոգին ապրում է միայն անհասանելի մեջ, — գրում է նա. — և շուտի տնտեսական սգույց առանձնակի գույություն, սուտի և նրանում բնականաբար սկզբ են սենձում. ինչպես և գերջինում, միևնույն իրանակաև սրբոցեսները, որոնք ավելի մտտեկից քաղատրում է անհատական շողերանությունը:

Պայքարելով տրամաբանական քերականություն զեմ՝ Շտայն-Թայր հասնում է Թայքանդություն և փաստորեն համոզում է լեզվի ու մտածողության խղման, լեզվի ծագման հարցում մտածողության մասնակցության միտման, լեզվի և տրամաբանության կատեգորիաները նա համարում է անհամարելի և անհարաբերակից: Ոչ ոչ հարցում նա փաստորեն վախճանակետին է հասցնում Հումբոլդտի դրույթը լեզվի՝ մտածողության համար բն յինելու մասին:

Կարելի է սուել, որ Շտայնթայր է սկսվում լեզվի նախին յինմետիկ, ամբողջական քննության տրոհումը առանձին տականքի քննության, լեզվի և պատմության կայսի սկզբնական բմբոնման աստիճանական կորուստը առանձին տարրերի մեկուսացումը քննության մեջ:

Նեղմական Էրեխայի հոգևրուական քաղատրության հարցում Շտայնթայր հենվում է Հերբարտի իդեալիստական-մեխանիստական (ասոցիատիվ) հոգևրանության վրա՝ վերջինս, ինչպես նշել ենք, հոգևրանությունը համարելով սնորու մեխանիկաս, հոգևկան ողջ սրբոցեսների էությունը հանգեցնում էր պատկերաբուսների մեխանիկային: Հերբարտի և սոսցիատիվ հոգևրանության մյուս ներկայացուցիչների մոտ պատկերացումների փոխադրեցությունը, շարմումն ու կապերը որոշվում են ասիմիլյացիայի, ապերցեսայի և սոսցիացիայի օրենքներով: Ըստ այդ օրենքների՝ նման պատկերացումները միաձուլվում են, նոր ընկալումները որոշվում են եղած պատկերացումների ամբողջությամբ, պատկերացումների միջև հաստատվում են դասադան կուպեր համոզորություններ (նմանություն, ասընթերություն և հակադրություն):

վերջիններքիցս չէզոյի համար կարծեր են տարնթերութիւն զուգոր-
դումները: Այս երկր կարգի սրննքները: Ետաշնթալի մտա այն կա-
խարդական բունարին են, որոնցով նա փորձում է թափաղեցնէ լեզ-
ւի յորտր ցաղանարանները:

Խոսելով ալն ժառին, որ ժամանակակից հոգերանութիւնը
աննաասական հոգերանութիւն է, Ետաշնթալը անըրանեշտ է հա-
մարում ալն լրացնել ժողովուրդների հոգերանութիւնը, անհատա-
կան հոգերանութիւն ատարկան անհատի հոգին է, բալց անհատը
մեկուսացած անհատ չէ, այլ պատկանում է որոշ ժողովրդի-
նեաներաբ անհատի մասին չի կարելի լրանատար դադարաբ կադ-
մել՝ որոնց եկտարի ունենալու ալն հոգեկան միջավայրը, որի մէջ
ծնել է և որի մէջ ապրում է սոյլայ անհատը: Ետաշնթալի այս
դրույթը, սեղուլու, Նեկում է Համբուլգոփ Բոդոլորդի ոգին հա-
կացութիւն վրա:

Ետաշնթալի և Հաքարուսի պատկերացմամբ ժողովուրդների
հոգերանութիւն ատարկան ժողովրդի ոգին է կամ ժողովուրդների
տարբեր ոգիները: Ժողովրդի ոգին սոյլայ ժողովուրդը կազմող
անհատների միատեսակ պատկերացումների ամբողջութիւնն է:
Ժողովուրդը (ազգը), այսպիսով, հոգեկան միասնութիւն վրա է
հրմեկում, այն ստեղծում են ոչ թէ ընդհանուր ծագումը և ընդհա-
նուր լեզուն, այլ սոժողովրդի ոգին, որը հանդես է գալիս որպէս
որդեկտիվ բանականութիւն և ժողովրդի պատմութիւն կերտողն է:
Ժողովրդի ոգին Երնան է գալիս Երա որդեկտիվ ստեղծագործու-
թիւնների՝ լեզվի, սովորույթների, կրոնի և տեխնիկայի, գիտու-
թիւն, արվեստի հարգութիւնների մէջ: Առաջադիմութիւնը հա-
մարում է ժողովրդի ոգու Լական հատկանիշը:

Լեզվին Ետաշնթալը հատուկ տեղ է նասկացնում ժողովրդի
ոգու արտահայտութիւնների մէջ, լեզուն ժողովրդի, ընդհանուրի
արդյունքն է, և լեզվի սոյլալները ամենից ավելի լայն են բուսա-
լանում ժողովուրդների հոգերանութիւն սկզբունքները, սէնզուն
ժողովրդի ոգու գիտակցութիւնն է, այնպիսիացարք և արամարտ-
նութիւնը, ... գրում է նա՝ Երբ անհատը խոսքի պրոցեսում
ստեղծում էր լեզուն, այսու երան հասկանում էին, այն, ինչ տեսւմ
էր և ինչպէս ասում էր մեկը, նախքան խոսքի մտնենուր կար յաղի
ստրում: Հետեարաբ սխառոդը ստեղծեց լեզուն միաժամանակ և՛

11. S. F. O. G. A. L. Grammatik Logik und Psychologie, Berlin, 1955, էջ 302.

իր հոգուց, և՛ շտղի հոգուց, ուստի և արտասանված խոսքը պատկանում է ոչ միայն նրան, այլև ուրիշին»։ Հեղին պատմությունը և ժողովրդի սգու պատմական գործաչույթը սերտորեն միանշուստում են։ Այս սուտմոյ էլ Շտայնթայր լեզվաբանությունը համարում է ժողովուրդների հոգեբանության ներառությունը։ Մական, ինչպես նշել ենք, լեզվի և սթյունը Շտայնթայր փնտրում է անհատական խոսքային ակտերի բնույթի մեջ։ Վեյերան, որքան յուրաքանչյուր խոսքային պրոցեսում արժան է լեզուի բնոճանրայն, և ստեղծվում կամ գործողություն է լեզվական նյութ, այդ պրոցեսները լեզվաբանության առարկան են։ Քայց լեզվական նյութը կազմված է պատկերադրամներից, և նույնիսկ պարզ նյութները, արտասանությունները պայմանավորված են հոգեկան սկզբնավորությունը, որպես աշխարհի նրանք կարող են ենթարկվել մաքուր հոգեբանական գննություն, որը փրահում է հոգեբար գործունեության արդյունքների բովանդակությունից»։ Լեզուն Շտայնթայրի համար ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ գիտակցված երբեք հոգեկան վիճակների, շարժումների ու հարաբերությունների արտահայտություն՝ աստիճանական նշանների միջոցով։ Այս սուտմոյ Շտայնթայր տարբերում է խոսքը (Sprache), խոսելու կարողությունը (Sprachfähigkeit) և լեզվական նյութը (Sprachmaterial)։ Առանձին լիզուն որևէ ժողովրդի լեզվական նյութի ամբողջությունն է։ Առանձին կարողությունը նստալեթայր իրենախոսորեն նստալեթ է սույն լեզվին, խոսելու կարողությունը, բայց նրա, մի կողմից՝ աստիճանական նշանների արտաբերելու ֆիզիոլոգիական կարողությունն է, մյուս կողմից՝ ներքնաշխարհի ամբողջությունը որ մտածվում է որպես լեզվին նստալեթայ մոմենտ և որը պետք է արտահայտվի։ Աստի, որ լեզվի անմիջական գրանորումն է Շտայնթայր համարում է հոգու գործունեություն, ուստի և լեզվաբանությունը հատկացնում է հոգեբանական գիտություններին։ Այս կապակցությունը, խոստորեն տարբերելով բնականությունը արամարանությունից, նստալեթայր լեզվաբանությունն անցատում է դեմահատող գիտություններից՝ արամարանությունից, էթիկայից, էթնոլոգիայից, լիզվաբանությունը նպատակ շունի դեմահատել արտասանվածքի իմաստը՝ սխալ կամ նշտ, բարոյական և անբարոյական լինելը, այլև արտասանվածքի զեղեցիկ կամ սգն

— — —
 M. Steinhilber, Grammatik, Logik und Psychologie, Berlin, 1953, 19 301, 302.

՝ Նույն տեղը, էջ 102.

չինելը. Տեւեաբար լեզվաբանութիւնը իմացական գիտութիւն է, թաե իր սրտչ նյութերով մտանետմ է և զնաւատող գիտութիւններին: Այս էլոզերի մեց Շտաշեթայր զիտմ է աուսդին Հերթին լեզուների սխաւեմաւիկան (իմա՝ ձեարանական դասակարգումը)՝ զանելոյ, որ այն զիտնաուում է լեզուներն ըստ արմաւերների և կատարելութիւն: Լեզուերի առանձնաճատկութիւնը Շտաշեթայր սրտչում է Յ կողմով՝ Տնչունեկան կողմով, ներքին ձեով և սրանց Տարարերութիւն Էզանակոյ, Լեզվի տարեր կողմերը: Տանգիս Էն գալիս որդիս միտանական սխաւեմներ, ընդ որում յերակաւութիւն միտանութիւնն ազելի սերտ է, ըստ քաուալաշարինը:

Իր քերականական ըմբանումները Շտաշեթայր ըստ բանով կատարցում է Հոււրոզդոտի Տայրաքնիլի վրա՝ դրանց սալով ևնդ Տոգերանական մեկնաբանութիւն: Շտաշեթայր ետ մեծ կարեւորութիւն է տայիս ներքին ձեր ուամուերին, առաքնութիւն սալիս խոսքին լեզվի Տանգիկ, բացաուում բառի տարերը կշանակութիւններ՝ բառի աճն գործածութիւն գիտելով որդիս առանկին բառ, բայր Տամարում է նարեադասութիւն կիւտրոնը, նարինական ուրմաւական բաւերի մեց սեւնում է բառ-նարեադասութիւններ և ալլին Ուշադրութիւնը կեկտրոնուցիկով խոսքի վրա որդիս աճ-ուողական կատարգաձքի՝ Շտաշեթայր բեակակարար առաքնութիւն է տայիս նարեադասութիւնը բառի Տանգիկ: Նարինական արմատական բառերը, բառ նրա, բառ-նարեադասութիւններ էին-դարգադում լեզվի բառերը (խոսքի մասերը) դուրս Էն բնկելում ետ-խաղասութիւններ կազմից՝ շնորհիվ վերքինիերիս աւերնչաու խոշազորման: Յուրաքանչյուր առանձնացած բառ պահպանում է նարինին նարեադասութիւն մեց մյուս բառերի Տեա ունեցած կապի Տարերը: Նարեադասութիւն և բառի կապը որտչում է բառագիտութիւն և քերականութիւն կապը. Էրկուսե էլ քործ ունեն նույն լեզվական ելութի Տեա, բայր մեկն ուշադրութիւնը կեկտրոնացնում է բուն կատարցողական նյութի, մյուսը՝ կապի միջոցների վրա: Յուրաքանչյուր բառի Տամար իմաստը որտչվում է կոնկրետ խոսքի, կոնկրետ գործածութիւն մեք: Բառիմաստը որտչվում է այն պատկերացմամբ, որ խոսողի մտա կապվում է բառի Տեա, տայիլիտով, խոսողը փաստորեն խոսքի մեք նշում է ոչ թե աուարկան, ալլ աւարկալի մասին ունեցած իր պատկերացումը. Տնչունեկերի բեկալումը բառի մտա առոցիաքիւնացով աուա է յերում նույն պատկերացումը, և բառը Տասկանում է իրոտդին: Բարը կեկղանի գոշութիւն ուեր միայն խոսքի մեք. խոսքից դուրս ետ անկեճղան

մի բան է: Իրականում, սահայն, հազորդուն և բնութման պրո-
ցեսում չկա այդպիսի կենդանի պատկերացման մոմենտ, և պատ-
կերացումն անմիջաբար չի մտնում հազորդուն նշույթի մեջ, ինչ-
պես կարծում է Շտայնթալը:

Նախադասութիւն, որպէս խոսքի միազօրքի օւնձանունը ևս
Շտայնթալի մտա հենգում է եւսն այդ հոգեբանական շխմբի
գրա: Ինչպէս որ բոսք տարբեր է տրամաբանական հասկացու-
թիւնից, աչեպէս էլ եւխադասութիւնը՝ տրամաբանական պատ-
դումթիւնից: Ահնտ է, Շտայնթալը, ինչպէս հոգեբանական ուղղու-
թիւն այլ ներկաշարացողիւնը, եւխադասութիւնը դիտում է որ-
պէս չնգերանտիան պատողական տէս, չնգերանական զատողու-
թիւն մի արտաշայտութիւն, բայց մեկնարանում է յարատեւակ
ձեւով: Շտայնթալի այս մեկնարանութիւնը հասկանալու չնտար
աննեից առաջ պէտք է նկատի տանել, որ եւս տարբերում է հաշ-
ցողութիւնը (Arithmetik), պատկերացումը (Vorstellung) և
հասկացութիւնը (Begriff)՝ որպէս հոգեկան պատգութիւն (Aussage-
Satz) աստիճաններ: Հատկապէս հայնցողութիւնը և պատկերա-
ցումը, ըստ նրա, տարբերվում են նրանով, որ պատգութիւնների
կոմպլեքսը աստիճան դեպքում կենդանի կերպով պատկերացվում է
տանց տարրոջման (Ausgangspunkt), միևնույն կրկնողի դեպ-
քում, որան հակառակ, տարրոջվում են (Schritte) իրր և նա-
կաները: Գատողութիւնը որպէս մտածողական գործունեթիւն
ձև աւրբեր կերպարտերով հանդէս է դաշիս նրեր աստիճանում
էլ, բոսք որպէս պատկերացում նայնցողութիւն գատողութիւնն է
կամ հայնցողութիւն հայնցողութիւնը, նախադասութիւնը պատ-
կերացման գատողութիւնն է կամ պատկերացման պատկերադո-
մըս նեթական այտեղ մի պատկերացում է, որ բմբունում է մի
տրբիչի՝ ստորոգյալի միգորով, տրամաբանական գատողութիւնն
էլ հասկացութիւն հասկացութիւնն է: Նախադասութիւնները և
գատողութիւնները Շտայնթալը չի համարում երկու պատկերա-
ցումների կամ հասկացութիւնների պարզում, նախադասու-
թիւնը մի միասնութիւն է, և գատողութիւնը՝ միասնութիւն յու-
տումը: Այս դեպքում ենթական և ստորոգյալը տարբեր բաներ չեն,
այլ եւույնական, ըստ Շտայնթալի՝ նախադասութիւնը պարզապէս
տապտողգիւն է, որի մեջ ստորոգյալն արտահայտում է այն,
ինչ կա ենթականի մեջ, «Շունը վաղում էս նախադասութիւնը ար-
տահայտում է ոչ այլ բան, քան «շունը վաղող շուն էս, սի՛ի հայն-
ցողութիւն կամ մի հասկացութիւն բաղմաթիվ մոմենտներից,

բարձրագույն Նաակահանգիներից մեկն է առանձնացրում. միայն սա է որպես ստորագույն մտածվում. և դատողությունն ակնթարթում են-
ժակառի Նաակացությունը միայն որպես այսպիսին է մտածվում.
միայն երա մեջ է թեկամ ենթակայի արձեղան¹:

Յուրացնելով Հումբոլդտի ուսմունքը՝ ձեր մտքին՝ Ետայնթայր
այնպիսի կոտակահանգներ է մտցնում այդ ուսմունքի մեջ, որ փա-
ստրեն նշանակում էին կանանց մեր լայն ընդունակից և կարի սեր-
քին և կար ընդունար նախաթայր հանգեցնում է աստրկայն սու-
րենկայի հոգեբանական պատկերացմանը. ներքին մեր կրա համար
աստրկայի այն պատկերն է, որ ստեղծում է իրողոր հոգին և աս-
կայն պատկերացումն էլ արտգում է անհատի զգայականությունը,
էթանկայնությունը, գրգռումների անակահանգումը Վերջ ի վերջ
ենթին և կար. Ետայնթայր մեկնարանում է աստրկայի հոգե-
բանությունն հայեզրակետով. բայց կրա՝ ներքին մեր սուրբանայն
հատարանը յայնպիսիպես այն հայեցումը կամ սպերցեպայն
է, որ անի ողին, մի միջոց պատկերացնելու այդ բույանկանու-
թյունը, վերաբարանելու այն և կարիսկ ձեռք բերելու նոր բույան-
զանկություն կամ պարզապես ստեղծելու աշխո՞ւ, և արտքին մեր
Ետայնթայր համարում է այդ ներքին մեր արտանայնուման համար
յարարանայնը լեզվի մեջ ստիպ ստուգարանակա, քերականական
և հայտնական մեկը: Իր սկանդ-նկարերի լեզունները աշխա-
տություն մեջ՝ որ կարտարանում է որպես լեզվի հոգեբանական
ընկունքան կոնկրետ նմուշ, Ետայնթայր հանդես է բերում մեր մե-
թոթում, որ հետագայում շարունակում է կրտրերականների
մաս՝ նրանց կողմից հանգեցվելով իր արտարանական վախճա-
նակետին՝ ֆորմայնովին. սկենք իրողունը շունկեր խոսելու լեզ-
վական մեկի մասին այնպե, որանց նրանց լի համապատաս-
խանում հայտնական մեր փոփոխությունը.— գրում է նա

Լեզունների ձևարանական դատարանումնը նվիրված իր աշ-
խատություններում Ետայնթայր նշում է զոնն մեր լայն բարբո-
նումից՝ այդ անվան տան հոսկանայնով ոչ միայն բառանք, այն
նախադասություն մեր Հիմք բեղունելով մեկ այդ բարբոնումը՝ նա
տարբերում է լեզուների կրկու հիմնական տիպ՝ անձն և ձևագոր

¹ H. Steinthal, Grammatik, Logik und Psychologie, Berlin, 1856, էջ 320.

² H. Steinthal, Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues, Berlin, 1860, էջ 84.

³ H. Steinhilber, Die Mund-Neger-Sprachen, Berlin, 1867.

Այդ երկու օրակերից շտապաբանչուրի մէջ էլ նա ատենմնացնում է կցոյ և փոխակերպոց (խակական իմաստոյ բառափոխութեան ձևեր ունեցող) ևնթափակեր: Անձն կցոց լեզուներ ևն համարվում Հնդկաշինի լեզուները, ձևակեր կցոց լեզու՝ չինարներ: Անձն փոխակերպոց լեզուները, ըստ Շտայնթայրի լինում են՝ 1) կրկնութեամբ և նախամասերիկների սղնսթյամբ փոխակերպոց՝ Պոլիեկտիայի լեզուները, 2) Վերջամասերիկներոց փոխակերպոց՝ թշուր քական, մոնղոլական, ֆիննա-ուգրական լեզուները և 3) Եւրամասնագործամբ փոխակերպոց (բազմահամարական)՝ ամերիկյան լեզուները: Փնտրուր փոխակերպոց լեզուները լինում են՝ 1) սարրերի հալելամբ փոխակերպոց՝ եգիպտերէնը, 2) ներքին թերմամբ փոխակերպոց՝ սեմական լեզուները և 3) իսկական վերջամասերիկներոց փոխակերպոց՝ հեղերոպական լեզուները:

Լեզվի ծագման շտայնթայրյան տեսութիւնը ներկայացնում է անտիկ աշխարհից եկող բեռնայնական աւետեթյան վերամշակումը պիտական հոգերանութեան սոփյանների հիման վրայ: Շտայնթայրի սեմաուտոպտիկ կամ սեֆիերային աւետեթյունը ներկայացնում է ասոցիատիվ հոգերանութեան սկզբունքների կիրառումը լեզվի ծագման շարքի նկատմամբ: Ըստ նրա՝ հնչյունների և իմաստների կապը բոլոր դեպքերում որոշվում է ասոցիատիվայնոց և ապերջեպտիվայնոց: Լեզվի ծագման հարցը լուծելի՝ նշանակում է պարզել այն հոգեկան վիճակը, որ անմիջապէս նախորդում է լեզվի առաջացմանը և հասկանալ, թե լեզվի ստեղծմամբ ինչ է ձեռք բերում հոգին: Վեզլի ասումով, — գրում է Շտայնթայր, — գոյութեան լուծի նախաստեղծման (Urseheptung) և ամեն որ կրկնվողի ստաթերութեանը²: լեզվի առաջացման լեթացրում գործում են նույն օրենքները, ինչ ամենուրեւ լեզվական գործու նկատման ընթացքում: լեզուն անընդհատ նորոգվող, նորից ու նորից առաջացող պրոցես է: Մտրոյկային լեզվի առարորչված հնչյունները Շտայնթայր բխեցնում է նախնական աֆեկտային ձիւ-սեֆերաներից, միմիկական և հնչյունական սեֆերային շարժումներից: Զգացմունքի ընդհանրութեան է այն կապոց սրտեր:

¹ Ինֆլեքսը (Reflexion) հասկնալը հոգերանական-ֆիզիոլոգիական աստիճանակալում է որպէս մի կրկնի, որի գեպում ներգային գոգից (հարցոցը ներկից) անդնելով ուղեկն կամ ողնուղեկն՝ այնտեղ չի գնը թանում, այլ ստիչ ներկից է անցնում՝ դիցուր՝ շարժուական ներկից: Գեմա-ՈՒՆԴԵՐԵՆԸ, Գեմաթ Ե. Լաշե սով Բնչեուտը: Երև. էջ 247:

² Նույն տեղը, էջ 272:

սը միադեւում է այդ կարեւակած ճիշտ-սեփեւրեւները որոշակի
 իմաստներէ չեն: Անտարկայի կերպարը և Ննչյուեակած կերպարը,
 յնայած իրենց տարրերի տարբերութիւնը, վերջ ի վերջը բեղձե-
 րութիւն ունեն, նրանց միացնողը զգայմունքի բեղձանքութիւնն
 է: Միեւնույն զգայմունքը, որ կապուած է անտարկայի ընկալման
 չեա, միաժամանակ ասաց է յերում որոշակի Ննչյուեակած սեփ-
 ւեցու, այսպիսով, զգայմունքը և նրան ուղեկցող ընկալումը կապ-
 ւում են (զուգորդութիւն են) Ննչյունի չեա՝ դասնալով նրա իմաստը:
 Մնալով սուրբնկարի վարդապետութիւն գիրքերում՝ Շտայնթալը լե-
 ցուն բխեցնում է ոչ թէ հազորդակցման կարիքի, այլ նի՛ սեփ-
 վեցուն արձուցողի ոչ-գիտումնալոր իրքնանահակացումից, այն բա-
 կը հասկանալուց, որ այդ ճիշտ-սեփեւրը համապատասխանութիւն
 ապում է ընկերներէ վրա: Ասեպի այս ուսումնարի չեա միաբան,
 որ մարդուն պատկերացնում է իջնալած մտղութիւնների հոգեբա-
 նութիւն գրութիւն) որպէս անանձին էակ, յեղձի ծագումը փորձում
 է քաղաւորէ նրա յոկ ներքին դորձոններով, Շտայնթալը չունգում
 է նաև աշխատանքի ցերի և մարդու ուղղաճանաչ գիրքի կարեւ-
 րութիւն գաղտնաբերի: Հետ նրա՝ աշխատանքի և իմացութիւն
 պարզեում մարդու պիտակցութիւնն անում է, աֆեկտայնութիւնը
 պակասում: Ըմբռնելով աշխատանքի ղերի կարեւորութիւնը՝
 Շտայնթալը վերջ ի վերջը լէր կարող շնչել նաև կոնկրետի շերք-
 և իրք, նա ալդ անում է, բայց անում է՝ յնչյուեակած հասարակու-
 թիւն և յեղձի անորոշման օրգանակակ կապը: Մարդու գերա-
 կշիւութիւնը կենդանուց Շտայնթալը արտոժում է սոսցիոնի ուղ-
 ցահասարկ կեցութիւնից, սկիւտեղից ի մարմնի և անդամների շար-
 մունութիւնը:— գրում է Շտայնթալը, — հասկապէս պիտինը և ձեռ-
 քինը՝ թաթով ու մատնկրով, անանձնապէս մեծ մատով հանդերձ:
 Արա չեա է կապում և կաշի մայային ծածկուցի կորուստը: Վեր-
 քին հանգամանքից և ձեռքի դարգացումից կախում է շոշափնիքի
 կրքութիւնը: Արան միանում են և մյուս պարարանները, որոնք
 իրանկարիքին ավելի թույլ են, բայց ինտենսիֆորեն ավելի ու-
 ժեղ, քան կենդանու մտ, այսինքն՝ գործում են ավելի փոքր տա-
 սակութիւն իրա, իսկ տարիս եր որակապէս տարբեր ապալորու-
 թիւններ, իրանի մէջ տարբերելով ավելի շատ հատկանիշներ և
 ավելի ճիշտ տարբերելով շատ իրանի միանույն հատկանիշները:
 Այստեղից մարդու մեջ անողանում է ավելի շատ ինտելիկետուա-
 յութիւն, տեսական հետաքրքրութիւն, որն սկզբնապէս ծագում
 է մարդու արդիուեակած աշխատանքին: Ինքդուեակած աշխա-

տակերն իր Ներքին Տարածացեամ է երա իմացողները, և այդ երկու կրեուցիք՝ աշխատանքն ու իմացութեանը թուրացնում են աֆենկար, ազգա՝ութիւնը և բարեկարգնում են զիտակցականութիւնը: Աշխատեցից է) առագանում է Հոթեոսիական Նաւարրբութիւն, գեղեցիկի և բարոյականութեան ուրախութեան ունակութիւնը: Աշխատանքը պետք է առայ յերի նոր պահանջներ, եոր պահանջները ձգտել են տալիս նոր աշխատանքի, և այսպիսով աշխատանքը բարեկարգելով իր նպատակները, Նաւարում է մարդկանց միավորման: Նաւարում է Նաւարականութեանը, որը առայ է բանականութեան (ինտելեկտի) յայնացման եոր զազմեր և այդ Նկեց յեզգի տակդման նանապարնով:

Ետայնիպն յեզգումում է յեզգի և յեզգովակե սներքին ներս սկզբնական (եախրան սրտմտական շրջանը) զարդացման երկու էտաղ՝ բնածայնութեան (die State der Urzustand) և բնութեա գրովակե (Charakterisierende State): Բնածայնութեանը ետխորդոյ ձայնարկութիւնները տիրապետութեան (այսպէս կոչյաթ պաթնոցնոմիական) ստարնտում (նայնարկութիւնները Շտայնթայր Շամարում է զգացմանը սեփչիտներ) զեւեա մարդկային յեզգի մատին չի կարելի խոսել, զեւեա չկա սներքին ներս՝ զգացմանը Շայնցոդութիւնը (Anschauung), Ննչութեը և զգացմանը նայնական էն: Բնածայնութեան առտիննանում.— ընդ որում բնածայնութեան տակով Շտայնթայր նտկանում է ոչ թէ Շայնցոված տարկաների Նկայնական եմանդութիւնը, այլ Ննչութի կապը Շայնցոդութեան (Anschauung) Նեա, որն այսպիսով Շանդիտանում է իրի և Ննչութի միքնորդը.— ներքին ներ Շանդեա է զայն որակե Շայնցոդութեան Շայնցոդութիւնը, այսինքն՝ Շայնցոդութեան այն Շանդակեչը կամ տարրը, որը գիտակցութիւնը առանձնացնում է Շայնցոդութեան մյուս տարրերից և զարմնում ներքին ձն (թմա՝ Շոգնիտե յոգնեդակութիւնը Նկայնակի Նեա կապող սկզբուեր):

Իր սկզգի ծագումը զորում Շտայնթայր զինդամի խոսի զոյմանութեան մեք տարբերում է զծ գործան՝ 1) Ննչութի՝ մաքի (Aerlenket) մարմնափորումը (Verleibung), 2) յեզգի ներքին ներ կամ այս մարմնափորման որոշակի մեր 6 3) մաքի բովանդակութիւնը կամ Շայնցոդութեան ներք (Anschauung) և Շանդակութեան ներքը, որումը կապորդման բովանդակութեան նեա. II. S. 1 in 1. u. 2., über Erzeugung der Sprache, II. Ausg. 1858. (չ 130): Բունի որ պատկերացումը Շտայնթայր զիտում է որակե Շայնցոդութեան Շայնցոդութեան, ու ստի և վերջի վերջը նյում է, որ Շայն պարզեաթ մեք որի մեկոցով Շայնցոդութեան նեք կապովում են պատկերացում մները, պարունակվում է Նեք յեզգի ծագումը, և զպատկերացումները Ննչութեանով, բառե-

ներքին մէջ յոգսեղակոթիւնը կամ արժեքն սոյն տասնամեակում
 այն է, ինչ իր մեջ կրում է ունիւնը, սոյն առաջացած բնածայնական
 հեշտութիւնը Բնութագրական տասնամեակում ներքին հեր նույնպէս
 սարքերով ոչ հասկանալի է, բայց նշուի են ծառայում արդեն ոչ թէ
 ռազմաբար ունիւնը, այլ հեշտութիւնը, այլ զրուցից արդեն կարմ-
 ված արմատական հեշտութիւնը: Խոսելով հաշիւողութեան մասին՝
 հասկնալիք նշում է, որ այն անվտանգ է հեշտութեան փոխարինումը:
 թշուառութիւն, որպէս ինքնագիտակցութեան զարգացման հաշիւողու-
 կան տասնամեակ, բայց մեկնաբանելով հոգեբանութիւնը: Հերարար-
 յան հոգեբանութեան ցիրքերից և հասկնալիք տարբերակներով
 սամուսի կիրառումներ, որովհետեւ իրենքը հեշտութեան զեղս
 ներքին մէջ տեսակէտից զգայական տարբերութեան, բեկումնան,
 հաշիւողութեան ապերջեպարտումն է՝:

Այն բանից Անտոնովիչ Պոտեբնյան ... Պոտեբնյան հոգեբա-
 նական ուղղութեան ամենաակադեմիստ եւրոպացացիներէն մեկն
 է: Կոնվերսիոն Հոտեբնյանի և Ետեբնյանի լեզուարանական հոգեբա-
 նութի ազդեցութեան տակ՝ նա իր ուղղութեանը կենտրոնացրել
 է լեզուական երևութիւնների ներքին կողմի վրա և ընդունել լեզու-
 կան հարցերի մեկնաբանութեան նշանը իմեական սկզբունքները
 մտնելով մի շարք հարցերի յօժմուս մէջ Պոտեբնյան հանդէս է
 բերել նշանականից իերնութեանը և մեծապէս կարգաւորել լեզ-
 վական երևութիւնների իրական բնույթի յմտնումները:

Պոտեբնյան բազմազան հետազոտութիւններին տեղ գիտնա-
 կան էր Բաղի լեզուարանական հարցերից նա զրուցիլ է գրական-
 կարգաւորական և ազգագրական հարցերով: Եւր հանգամանքը մե-
 ժապէս կարգաւորել է այն քանին, որ Պոտեբնյան հատուկ ուշա-
 գրութեան նվիրել զեղարգիւսական ստեղծագործութիւններ լեզու-
 ոտում կարգաւորութեան, լեզուի և արվեստի փոխհարաբերութեան,
 լեզուի արտահայտչականութեան ու ընդ հարցերին, ինչպէս հարմար
 է, լեզուների համեմատական ուսումնասիրութեամբ առաջադրած
 միակողմանի հետազոտութեան պայմաններում այն հարցերը դա-
 րարել էին անհրաժեշտ ուղղութեանը գրավելուց: Հարգանա-
 կան տեսութեան և ընդ հարցերի հեր միասին Պոտեբնյան հետա-
 զոտութիւն է բուսներին հեշտութեանը, մտնումներով:

Իմ ամբողջում են ու վերաբարձրում: II, ՏԵԿՆՈՂԻԱԼ, Գրականութիւն
 մեջ կարգաւորութեանը մեջ, 1890, էջ 82:

1. H. Steinhilber, Die Ursprung der Sprache, II. Aufl., 1898,
 էջ 182:

չարտոյնութեամբ, պաշտօնական չեղումներէ առանձին կողմերով, շարքառապիտուկներ, պատճառով նամեմատական շքերականութեան հարցերով միշտ է, պատմա-Շամեմատական շքերականութեան մասնակեանքից պրորշիմներէ եկաւմամբ նա օկեպարիկ դիրք է գրտովել, ըսւոյ իր ջննադատութեամբ նպատակ է այդ բնագավառում իշխող մի շարք սիւայ հայաջրիներէ հողթահարմանը:

Պատերնչաչի ընդհանուր չեղմարանական հարցաքննելը ամենից ավելի ցայտուն կերպով արտահայտովել են նրա միջոցը և լեզուն¹, միտական շքերականութեան նշաններն², աչքն ճեմամտո ճրատարակված միտաչաչութեան արտաքին նշաններն³ արշիտութեաններում: Վերջին արշիտութեանը կարևոր է նրանով, որ Պատերնչան այստեղ պրայովում է իր: յստիմնութիւնով մի այն պիտի հարցով, ինչպիսին լեզվի արտահայտական կողմն է:

Պատերնչաչի սոց պիտական գործունեութեանն ընթացել է իարկովի Շամայարտում: նա դատարարակել է չեղմարաններէ մի ամբողջ սերունդ, որի ներկայացուցիչներէն են Դ. Ն. Կոմայանիկո-Կոմիկովսին, Ա. Վ. Պոպովը և ուրիշները:

Պատերնչան չեղմական պրոցներ գիտում է որպէս անբեղձատարկագործութեան պրոցն, որի յարարանչոյր ակտը նման լի մշտակն մեկայն այս անբեղձատ փոփոխութեան մէջ, ըստ երաւիցուն պահպանում է իր կատարովածքային միտանութեանը և սիտակմայնութեանը: նշանով չեղմի տերնդնատ փոփոխականութեան ըմբանումն⁴ Պատերնչան չեղմարանական պրոցիմներէ յոծման մեկնակեար տեսնում է կոնկրետ իտարի մեջ: Վերջինս չեղմարտածածութեան հիմնականն են է, որը չիմելով իրտա անհատական⁵ միտամանեակ մի մեծ ամբողջի՝ չեղմի մտակ էր թշտ կատարակցութեամբ Պատերնչաչի մտտ հետագա գարտացում է սպրում չեղմի և իտարի հակադրութեան գաղափարը էնդուն կատարում է կոնկրետիկ հետ, գիտովում որպէս մի օկիզը, որ արտանայութեան է պետում յարարանչոյր անհատի յարարանչոյր իտարական ակտի մէջ: մարդիկ հասկանում են իրար, որովհետեւ պատկանում են միեւնոյն մոլոմոլոյին, միեւնոյն ընդհանուր ամբողջութեան մասն են կաղմում: Իսկայն Պատերնչան չեղմի (ութեանը տեսնում է որ թէ այս ընդ

...
¹ А. А. Потебня, Мысль и язык, Харьков, 1882.
² А. А. Потебня, Из записок по русскому грамматике, 1—11, 1874 (сочинения Потебня), III, 1882, IV, 281.
³ А. А. Потебня, Из записок по русской словесности, Харьков, 1885.

հանուրի մէջ, հասարակութեան հարցադրական կարիքը սպասարկելու մէջ, այլ անհատական խտրական անկեղծագործական բնույթի մէջ, ինչ առումով լեզվական խնդիրները լուծուած չեն, Շտայնիթայի եման, վերջ ի վերջու անկեղծ է անհատական հոգեբանութեան մէջ՝ առանձին խտրական անկեղծի համար արմտղ էզրակայութեանը կիրառելի համարելով լեզվի նկատմամբ բնդհատական լեզվի էութեան այս նկ ինչիվիդուայիստական ըմբռնումը առանձնապէս ցայտուն կերպով արտահայտուել է նրա «Միտք և լեզու» աշխատութեան մէջ, Պոստերնայի համար ևս որքաք ար արեւմտով (քրիշին հասկանալու միտքը, որքանով արն ինքն իրեն հասկանալու միտքը է: Նա մարդկանց միմեքք է մատարում և նրանց միջև բանական կապ սահմանում այն պատճառով, որ առանձին անձի մէջ նշանակվում է միմեքք ինքնուր երբ ընկալման և ցիտակցութեանից ցտքս ցանկող՝ մտքի նախորդ պայտքի միմեքք:

Նեզվի իրական անմիջական գոյք տնտեսելով կոնկրետ խտրական անկեղծի մէջ՝ Պոստերնայն՝ ա) միտում է բառի բազմիմաստութեանը և ցանկում, որ բառի յարարանւյալը քրթածութեան առանձին բառ է, բ) լեզվական գիտարք միալորը համարում է նախադասութեանը (քրպես կապակցված խտքի միալոր) և քրտնում, որ խտքից ցտքս ցաքս մեղսծ մի ցան է, ք) հանգում է խտքի մասերի նույնաղմանը նախադասութեան անղամների հետ, գ) այս բոլորն հետ կուզվում՝ աշտքրութեանը կենարոնալուում և շարանչտութեան վրա: Բարք Պոստերնայն համարում է խտքի բազմաղտցիէ աարք, որից ցտքս նա քրտութեան շտնի, որպես աշտքիտին բարք շի կարող բազմիմաստ ինքնէ: Նա կարող է ունենալ միայն մեկ իմաստ, որ որողում է կոնտրատով, բառիմաստի ամեն մի ցիտքիութեան, այդ թվում և շրքականական իմաստի քրտիտութեանը այն առանձին բառ է դարձնում: Ամեն մի քրտածութեան նոր բառ է տնտցում, և ամեն մի աշտքիտի անկանկնելի է: Բարք Պոստերնայի համար անկնկնելի անհատական ստիղծագործական անկ է, որ համապատարարում է մտքի մեկ սեղանը: ինչ անանկեղծ լեզվական կշանքի հիմնական միալորը նախադասութեան է, որը նախապես կղէ է բառ-նախադասութեան, աշտքնը՝ հոգեբանական դաստիգութեան արտահայտութեան մեկ բառով, ապա ստիճանարար տարորղիէ է: Քերանկանական ժնէրը և կատեղորիանէրը ծագում և դարբանում են նախադասու

Քյուե մեք ու կրա միտոցով: Ստեղծն ժողովոյ՝ կրանք դուռնում են
 եախադասութեան կառուցմամբք պայմանագորոզ, այն կազմա-
 կերպոզ գործուն: Ետքի մասերը կազմավորվում ու ձևավորվում են
 եախադասութեան մեջ, ընդ որում խոսքի մասերը մեթոտրեն կապ-
 ված են եախադասութեան անգամներն հետ: Խոսքի մասերը քն-
 ռակաւորեն մեաւորված բառերն են, որոնք որոշվում են եախա-
 դասութեան կառուցմամբք, եախադասութեան մեջ կատարած
 իրենց ֆունկցիայով, աչսինքն՝ որպէս եախադասութեան անդամ-
 ներ հանդէս դառնալն ընթ բառի իմաստաշին ձևերը լիակատար ար-
 տահաչափութուն են գտնում խոսքի մեջ, ուզա բերականական ձևե-
 րը այդպիսի արտահայտութեան են գտնում եախադասութեան մեջ՝
 Այսպիսով՝ բերականութեան մեկնակետը Պոտերեյայի համար շա-
 բա՛չութեանն է, որն բերնկում է որպէս լեզվի կառուցված-
 շաշին միասնութուն: Քննականական մեջ համարվում է շաբա-
 հչառական նուկադութուն, բերականական կատարականները զիտ-
 վում են շաբա՛չութուն: Պոտերեյայի համար ետ դիմավոր բաշք
 (verbuur lipel...) եախադասութեան կենտրունն է, որ կարող է
 միայնակ եախադասութուն կազմել: Ի տարբերութուն նախն-
 թայի, որ եախադասութեանը զիտում էր որպէս սուբյուդոգիա, Պո-
 տերեյան նախադասութեանը համարում է մի միասնութուն, որ
 արտահայտում է հարորդոզ հասկացութեաններն երկվութեանը,
 շաշինք վաչում է՝ եախադասութեան մեջ արտահայտվում են, որի-
 եակ, առարկայականութեանը և սյրոցնար իրենց միասնութեան
 մեջ: Քանի որ խոսքի կառուցվածքը միփոխական է, ուստի և,
 ըստ Պոտերեյայի, զիվար է տայ եախադասութեան մի ընդհանուր
 սահմանում բոլոր էտապների համար: Նչնչի է, որ ընայած խոսքի
 մասերի այս կոնկրետ-իտոցային բժրոնմանը՝ գրանք Պոտերեյայի
 մաս, աչնուամենայնիվ, որոշ վերագականութեանն և ոչ կոնկրետ
 պատմականութեանն ունեն: Խոսքի մասերի զարգացման պո-
 տերեյայական սկսութեանը կառուցվում է պատմա-համեմատա-
 կան չեզվորանութուն սվյայնիդի անբաժարար հաշվամամբք:

Լեզվի բերականական կառուցվածքի կապակցված սխառեմա-
 յին բնութի բժրոնումը Պոտերեյային հնարավորութունն է տայիտ
 խոսակու գրո վերջապարտութեան մասին. եթէ նախնիքայի իր գոր-
 ժունեանիցան ուշ չըշանում գտնում էր, որ ձևի մասին կարելի է
 խոսել միայն ննչունական համապատասխան արտահայտութեան

... 1 Նմա. В. Н. Виноградов Современный русский язык.
 Կրակ 7-ին, 1938, էջ 75.

դեպքում, սույն Պատերնչյան ելևում է ձևի ավելի լայն բնութագրիչ և այդ բնութագրի կապում չեզոք սրատեսակիությունն աստիճանաբար հետո. բայց նրա՝ մեր չի կարելի համարել չոկ արտաքին հնչյունա-
կան սրտաճարտություն. այն որոշվում է մյուս բառերի հետ ուս-
կեցան առաջագամի կապերի հիման վրա. ՎՄՅՅ ունեղան ուղղա-
կանը պերժ չի քերականական ձևից, այն ունի զրո վերաբերու-
թյուն, երբ համեմատում ենք այլ ձևերի հետ: Այս դեպքում քե-
րականական ձևերը որոշում են սերունդների շարքերն:

Երկերից բառերի շարահյուսական բնութագրիչ՝ Պատերնչյան
բառերն ըստ ֆունկցիայի բաժանում է երկու խմբի՝ յերանկանական
և ձևական. խոսքի մասեր են միայն առաջինները: Բայց որպես
խոսքի միասին, բայց Պատերնչյան, բազմազան է թ տարրից՝
այ հեղանակական ձևից, այն է՝ հնչյունից կամ հնչյունակազմակազմից.
բ) նշանից կամ պատկերացումից և գ) առարկայական նշանակու-
թյունից: նշանը կամ պատկերացումը ավելի բառի այն կողմն է,
որ կապվում է նախորդ, ավելի բառը նշանակելու համար հյուս
ժառանգող բառի նշանակության հետ: Այսպես, սրինակ, երկրան
լուսամտիկը կազմում է ձմերուկ՝ վերջինիս նշանակությունից հա-
նելով նրա կարտիջյան հատկանիշը և այդ դարձնելով նախորդի
նշանակության նշանը՝ ավելի բառը նշանակելիս: Ըստ Պատեր-
նչյանի, ամեն մի բառիմասա իր այս կայմով կապվում է նախորդ
բառերի հետ. այն ոչ միայն բառի ստեղծման, այլև նրա զոյություն
անհրաժեշտ տարրն է: Բայց նշանակությունը և նշանը միասին
կազմում են բառի ներքին ձևը: նշան է, որ ներքին ձևի բնութագրիչ
Պատերնչյանի մաս որոշ դարգացում է ապրել. սխիստ և լեզու
զբում, հեմիկոմ շուրջողտի վրա, ես ներքին ձևը ուսմանում է
որպես արտաբերական բնութագրության պատկերացման եղա-
նակ, դիտում որպես չեզոք գիտակցության հետ կապող սկզբունք,
հետագայում ներքին ձև առելով նա հատկանում է ստեղծարանա-
կան ձևը, աստ ույն նվազագույն նշանակությունը, աստեղ որի
բուր չի կարող ինքն ինքը չինել: Այսպեսով, Պատերնչյան տար-
րերում է՝ ա) բառի ներքին ձևը, բ) բառի արտաքին կամ հնչյու-
նական ձևը և գ) բառի քերականական ձևը: Վերջինս, բայց Պա-
տերնչյանի, միայն սրտաճարտություն, այն առանձին բաժիններով
դասավորելու կարողությունն է:

Ըստ Պատերնչյանի՝ քերականական ձևը բառի նման ունի
Կ կարգ՝ «հնչյուն, պատկերացում և նշանակություն»: Պատերնչյան

էրևում է բերականության մեծ նեղ մասրանական բնութեան դեմ և
 միատուր անձն լեզուները գոյություն ունեցողությունը, եթե
 սովորյալ բերականության կատարողության հետ կապված ներշնչ (վեր-
 ջարտությունը) կորչում է, ապա սա նշանակում է, որ միայն
 նրա կարծիքն այնքա չի պահում, այլ սկսում է օգտվել սերի միջոց-
 ներից (սրինակ՝ շարադասությունից): Բերականության մեծ այս
 լայն բնութեան հետ կապված է և վերստին չիղված գրո վերջայն
 թույլան լուրջումը: Բերականության կատարողությանը, Պոսեդ-
 նյույի կարծիքով, կտ, տրամաբանական կատարողակաների հետ չեն
 համընկնում. տրամաբանական կատարողակաները առանձին մոդո-
 գուրդների մարի կատարման սուսնման հատկությունների հետ
 կապ չունեն, նրանք բնագիտություն մարդկային բնույթ ունեն. միջ-
 ցան բերականության կատարողակաները կապված են լեզուների ան-
 հասարակությունների հետ: Այս պատճառով էլ բերականության կատ-
 արողակաները անհամեմատ ազնի շատ են, բայց տրամաբանական
 կատարողակաները Պոսեդնյան ևս ելնում է տրամաբանական բե-
 րականության, բնականոր տրամաբանական կատարողակաները լե-
 զուներին բնագիտություն դեմ և նշում, որ «տրամաբանությունն
 սովորյալ մտա չէ բերականությունը, բայց մտաքան գիտություններից
 որեւէ մեկը»: Զնայած սրան՝ Պոսեդնյան ոչ միայն չի հանգում
 չեղվել և մտածողության կապի խզման, այլ, բնագիտություն, իր
 հետազոտություններից է աչք կապի ստեղծության փաստից
 Պոսեդնյանի կարծիքով՝ լեզուն ոչ թե պատասխար մարի մեխա-
 նիկական վերաբրտարություն է, այլ նրա ստեղծագործության մի-
 ջոց. միայն ծագում է լեզվական դրամունություն պրոպեսում և
 առանց նրա գոյություն չունի: Պոսեդնյան տարբերում է չեղվել և
 մտածողության դարգացման հետ կապված էրկու շրջան՝ բառ-
 պատկերի (СЛОВО ОБРАЗ) և բառ-հասկացություն. բառ-պատկերը
 բանաստեղծական մտածողության արտահայտություն է, ևրը
 սրասրակցի մտնետ լիա, երբ առարկան կամ հրեւյթը առեր-
 փում են կոնկրետորեն, ևրը դրանց հատկանիշները չեն անչառ-
 փում. բառ-պատկերը մարդու դարգացման պրոպեսում մերածփում
 է բառ-հասկացության, ևրը դարգանում է վերապահական մտածողու-
 թյունը, մարդն ազնի ու ավելի է աբբերում հատկանիշները,
 իրիր և նրանիշները կորում ըստ առանձնացված հատկանիշների
 ներքին մեր, ինչպես սեռանք, Պոսեդնյանի համար լեզվի և մտա-
 ծողության կապի իրականացման սկզբունքն է հենը:

1 А. А. ПЛОТНИН, Из латинских по русской грамматике. I, 45-46:

Հեղինական երևույթները շարահյուսուսական մեկնարանությունը Պոստերնյայի համար այն կախարհական գաղաղանն է, որով նա փորձում է լուսիկ լեզվի աստույկ և պատմական ուսումնասիրության բոլոր հանգուցաչին հարցերը Եւրահյուսությունը այն բնագաղանն է, որը հեռաբազումություն է տալիս ինչպիսի պատմական նեւադուստության համար, բուսերի նշուխական և քերականական իմաստների գործողման պատմությունը՝ կարելի է ցուցահայտել միայն շարահյուսության միջոցով, որովհետև ցատերն ու քերականական կառուցուրները ծագում են քործածության մէջ: Այս անցից էլ բխում է այն, որ Պոստերնյան ու նրա զգրույցը պատմական և համեմատական բերականություն գիտաբար բուսիւր համարում են շարահյուսությունը: Պոստերնյան հաճախ է զիմում համեմատական գուգահետները՝ ուսերենի շարահյուսական կառուցուածքը ցուցատրելու նպատակով: Պոստերնյան փաստորեն համեմատելի միաւր է համարում շարահյուսական կառուցուածքը յին տիպերը, նա համեմատական ուսումնասիրության է ենթարկում ֆունկցիոնալ առեւտվ նույնական շարահյուսական կառուցուածքները և սրա հիման վրա քաղատրում ուսերենի պատմական գործողման աստեմեոհատկությունները, պատահական չէ, որ Պոստերնյայի աշակերտ Լ. Վ Պապուլը (1855-1880) իր նիմնական աշխատությունը նվիրել է հնդկերուպական լեզուների ուղղական, կոչական և նայրական հոլովների շարահյուսական կիրաւության հարցերին:

Պոստերնյայի գերը որոշվում է նաև ժամեակակից լեզվաբանական սխալ պատկերացումների քննուգատությունը: Նա վերականորեն էյնում է լեզվի երկու էտապների հակուպատմական հակադրության դեմ և հաեղև գալիս հետևողական պատմականությունը: Հասկանալի է, որ յուր սրտանկույն գեահատելով Հումբոլդտի լեզվաբանական ժառանգությունը՝ Պոստերնյան, այնուամենայնիւ, քննուգատում է լեզվի ստեղծման և գործատության էտապների նրա հակադրությունը, որ հիմք է տալիս հետագա մետաֆիզիկական նորակացությունների համար, նշելով, որ յստ Հումբոլդտի առաջին շրջանում գլնդուն ստեղծվում է և ինքն է նպատակ ծառայում, իսկ նրկորոշում գործածվում է, ցատնում միջոց, Պոստերնյան գումում է, որ այստեղ մենք քործ ունենք միևնույն նրևույթի քննության երկու տարեր հայեցակետերին պատմական հարողականություն վերագրելու հետ: Ունենալով մեկ յայն բմբունում՝ Պոստերնյան թերական համարողական մեների

փոխարինումը նկարագրական-վերլուծական մեկնումից բարձրագին էլ չի համարում անկման և բաշխումն, ձեռքի կրճատման պրոպեա. բառ նրա՝ այս ղեկավարում նախկին ձեռքին փոխարինում են այլ մեկը. հանցան ևն գոյիս ճմարուք մեծական բառերը՝ աստիճանորար աղտառիչով սանկն մի նյութական իմաստից: Պատերնյան նոր լեզուները զարգացումը համարում է լեզվի հետագա առաջադի- մաթյուն՝ վերադաստն մասնորոշյան զարգացման հետ կապված: Ընդվի դարգացումը կապված է մարի արտահայտման կարիքների հետ: Այս առումով նոր լեզուները նույնքան արժանի են ուսում- նասիրության, որքան և հները: Եկարագրական ձեռքի զարգա- ղումը չի նշանակում մեղանություն անկում. այլ, բնդհատականը, խոսում է որա զարգացման մասին: Ընդվի հնչյունական փոփո- խությունները Պատերնյան համարում է ոչ թե Կիլովոնդությունս, որ հատուկ է միայն Վեհական լեզուներին, այլ կախասկզբական էրևույթ: Վերջած սրան՝ Պատերնյան չի կարողանում լրիվ ադաս- վել էրկու շրջանի պատկերացումից. նա պատմական առումով աարբերում է զարգացման էրկու կտուպ. առաջին էտապում, ըստ նրա, իշխում է անվանական կառուցվածքս, երբ բայը զոյակա- նից պրեթե չի աարբերվում: Այս էտապում անուկը հիշեցնում է դերբայը: որ էրկանի բնույթ ունի և դադարվում է անվան սե բայի հասկաներիները. ավելի ու ավելի տուայ զնադող տարբերակումը հուսցնում է էրկուրդ էտապին, երբ իշխում է բայը, և բայի ու անվան հակադրությունը սկնստու է դասնում: Ժամանակակից լեզուները բնութագրվում են որայականության անով (ընդ որում բայականությունը նույնացվում է ստորգնչություն հետ): Բայց դուռնում է նախադասության կենտրոնը Պատերնյայի այս գրույթը հասցնելով իայրահողություն՝ Ովսյանիյու-կույրիյուկին հետագա- ղում պնդում էր, որ ստորգոյալի ֆունկցիա կատարող չորայան- չյուր խոսքի մաս բայական լեույթ ունի, և բայականությունն ա- վելի ու ավելի է անում: Ընդհակասելը, նախմատովը վճարա- նորեն էյնում էր այս լմբունման դեմ, բառ որի ղստորոպյալի ար- տահայտության միակ էդանակը բայն է ու:

Պատերնյան հանդես է դալիս և արմատի հետեոդական պատ- մական բերնումամը՝ բողոքիչով արմատի ֆեոթիչացման փորձերի դեմ: Նա քննադատում է առանձնապես Ք. Ստրոցիտսի և Մ. Մյուս- լերի փորձերը՝ վերականգնվող արմատները գիտելու սրպեա սնայ բառեր, որոնք գոյություն են ունեցել նախաթեքական շրջանում, Վկադմակերպմանս փուլում. սեյուպիտ պատկերացումը արմատի

Ճատին. գրում է Պատերերան. համասեղելի է լեզվի նկատմամբ պատմական հայաքրի լիակատար բացահայտության հետևյալ շամբ-Ճատության միջոցով վերականգնված արձանները ոչ մի կերպ չի կարելի դիտել որպես աշխարհի տարբեր, որոնցից սկզբն է լեզվի ստեղծումը. դրանք բոլորովին էլ նախնական լեզվին հասակ երկույթներ չեն, այլ եղանակորում են լեզվի զարգացման մի որոշ կտավը:

3 ԱՐԵՎՃԱՆԻ-ԵՎ ԱՅԻՅԻՆՅՈՒՆԵՐԸ

Արեւլանմ Պատերերանի. Ամերիկյան լեզվաբան Ռիտնին (1827—1894) գողցողում է բիւրոգրիական էվոլյուցիոնիզմը կուլտուրապատմական ուղղության որոշ սկզբունքների հետ՝ հանգեցնելով նրան այլ առանձնառանկություններ: Եթե մի կողմից՝ լեզվական պրոցեսը նա պատկերացնում է որպես էվոլյուցիոն զարգացում, որի մեջ կարևոր դեր են խաղում զոյություն պայքարն ու բնական ընտրությունը, ապա մյուս կողմից՝ լեզուն նա կապում է կուլտուրայի հետ, մարդկանց հարաբերակցման կարիքների հետ: Ըստ նրա՝ լեզվաբանությունը հիմնականում պատմական կամ կուլտուրային (իմա՝ հասարակական) գիտություն է, որովհետև լեզուն. — որը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մտածողության արտահայտության միջոց՝ հոգորդակցության նպատակի համար, — սերտորեն կապված է մարդու պատմության ու էությունների հետ, և մարդկային կամքը լեզվի ստեղծագործույ ռամն է՝ ինն նրա արդեցությունը գիտակցական թի անցիտակցական: Մակայն Ռիտնին չի ժխտում, որ լեզվաբանությունը մասամբ էլ բնական գիտություն է, որ սնահարակական գիտության նյութերից ոչ մեկը բնական գիտության աշխարհ նման չէ, որքան լեզվաբանությունը, որ լեզուն իր որոշ երևույթներով նաև բնական գիտության ստարկա է: Լեզվաբանությունը Ռիտնին առնմանազատում է ն շոգերունությունից. հիշտ է, վերջինս կարևոր դեր է խաղում լեզվի կազմավորման գործունելի ուսումնասիրության մեջ, բայց լեզվաբանությունը չի կարելի ամբողջովին բռնել նրա մեջ, համարել նրա մի մասը, Լեզվաբանությունը, Ռիտնինի կարծիքով, երբևք չի կարող հասնել ապագայուման մաթեմատիկական հարմարություն, այլ հասարակական գիտությունների նման մեղում է հարվածականության սահմաններում:

1 A. A. Потебня, Из записок по русской грамматике. I, 18 28 24.

Ռեխտերին հայտնի է սրպիս սանտերիտազուս և լեզվի սեխա-
րան՝ Նրա հաշարքները լեզվի բնույթի, ժաղանան ու զարգացման
ժաման շարադրված են ոչնչուս և լեզվի ուսումնասիրութունը և
ստանանապես ոչնչվի կյանքն ու սերն ուշիտաութուններում՝
Վերջին տշիտաութունը յայն նասաչում է սուտքն և թարգմանվի
մի շարք լեզուններով:

Ռեխտերին լեզուն համարում է մարդկուսին կուստուրայի ան-
հրաժեշտ մասը: Ըստ նրա՝ լեզուն ոչ թև սունակութուն է կամ
մտածողական ուժի անմիջական դրանորում, ինչպես կարծում են,
այլ գործիք, միջոց՝ խոսելու սեխութունը ցիսնս լեզու լի: Նսա-
րաութութունը և իրականութունը սարքնը բաներ են: Ընզվի
կյանքը և ծաղման ու դարգացման օրինքները կարելի է հասկու-
նալ միայն մարդկանց հասարակական կյանքի հետ կապման
մարդկային լեզուն տարրերում է կենդանական ոչնչվիցս. կեն-
դանական ոչնչունս բնական երևույթ է, բնացային սրտումույ-
տութուն, միևնչև մարդկային լեզուն պատմական բնույթ ունի:
Մարդկային լեզվի պատմութունն սկսում է այն ժամանակ, երբ
պպացմուքի արտասայտութունը ցաննում է գիտակցութունն ար-
տասայտութունը: Բնացային էրիերը, ժիտներն ու միմիկան փո-
խարիներն են իսկական լեզվով հաղորդակցման ձգուման շնոր-
հիով: Հաղորդակցման ձգումը մարդու մտքը զարգանում է սս-
տինանաբար, էվոլյուցիոն փոփոխությամբ՝ արտասայտութուն
բնական միջոցները վերածելով յայն հնարավորութուններ ունեցող
և անբնգաստ կատարելագործման ընդունակ մի գործիքի լեզվի
ստեղծագործութունը կապման է հաղորդակցվելու ձգուման հետ:
Ընզվի գործածութունը սրպիս հաղորդակցման միջոցի՝ մեծապես
նպաստում է մարդու մտածողական կարողութունների դարգաց-
մանը: Հաղորդակցման կարիքը, իրար հասկանալու ձգումը պալ
մանանում է և լեզվի հետագա զարգացումը, ընդհանուր հասկա-
նալի լիզուն ունենալու պահանջը որոշում է այս կամ այն բանի
կամ նախագասութունն սգուսգործումը, ոչս կամ այն լիզվական
կանոնին հետներ:

Բանի որ հաղորդակցման պահանջով է սկիզբ տնում լեզուն,
ուստի և Ռեխտերի կարծիքով, չի կարելի նեթագրել, որ սկզբնական
հաղորդակցման միակ կամ նույնիսկ գիտալոր միջոցը յսոզու-
թյամբ ընկալվող ձայները լինելն. հաղորդակցման սեռողական

¹ W. D. Whitney, Language and the Study of Language, New
York, 1867. The Life and Growth of Language, New York, 1875.

միջոցները՝ մետքը և միմիկան սկզբնապես պետք է նույնպիսի լինեցան և հասկանալի միջոցներ չլինին, ինչպիսիք հնչյուններն են. նույնիսկ երկար մտամեակ նրանք զերակշռություն պետք է ունենային յոթորդան միջոցների հանդեպ կրթի արտահայտման մեքը և ստղական միջոցների դերակշռություն օտանալը պետք է սեղի ունենար գոյություն կոպի և բնական ընտրության օրենքներով: Սկզբնական ճիշտը թեև բնածայնություններ չլին, բայց մտանում էին դրանց: Քանի որ հազարակնաման միջոցը հնչյուններն էին, ուստի և արտահայտություն պիտի ստանային արային հերթին լուսի առարկաները, բնածայնությունը Սեբանին չի սահմանափակում միայն հնչյունների բնույթով, այլև ձայնի այլ հատկություններով: Բնածայնությունները կարող էին բառակազմական զեր խաղալ միևն այն ժամանակ, երբ ստեղծվում են անհրաժեշտ բանակություններ, բառեր, որոնցից կարող են այլ բառեր կազմվել լեզվական հարմար միջոցներով: Սկզբնական բառերը ոչ գոյականներ էին և ոչ բայեր: Բայց նեղ սկզբից իր մեջ կրում է արտարկիցիայի մտնելու, որ խիստ կարևոր է մտածողության զարգացման համար: Արտարկիս մտածողության նախադրությունն ստեղծվում է բառի՝ սկզբնական պատկերից կտրվելու միջոցով:

Ինչպես տեսնում ենք, Ռիտունին մի կարևոր քայլ արած է ընդ մեզվի բնույթի և ծագման բնութման մեջ: Մակայն նա պարզ և անտեղծացում շտնի չհազարակնաման ձգտումը ծեղդ պայմաններին մասին և զնես խիստ կերպով կաշկանդվում է բոլորակական կոնցեպցիայով՝ խոսելով լեզվի ոկյունիքի և սեխ: մտան:

Սեբանին առաջադիմական դիրք է զբաղում այս կամ այն լեզվի սկատարկությունը զնահատելու հարցում: Չբամարվելով լեզվի զարգացման երկու շրջանների պայթից և հանգնում լեզվի զարգացման պրոցեսի միանականության զարգացարին: Աստ նրա՝ այս կամ այն լեզուն կատարյալ համարելու հարցում դեր են խաղում ազդային զգացումներն և նախապաշարումները, հանախ և ազդուությունը իրականում ամեն մի լեզու ի միմանկի է արտահայտելու տվյալ ժողովրդի հոպեր կշանքը բոլոր զնայներում, որովհետև լեզուն և մտածողության միջոց է, մտքի արտահայտման արժիքը: Իրքան արկի կուլտուրական է դառնում ժողովուրդը, այնքան նրա լեզուն արկի է հարմարում նրա նոր մտքերի արտահայտության մեծրին: Այսպէս է, որինակ, ընթականախան մեկրի պակասը նկատի առնելով սեխատար լեզու համարել շխարհներ, որն:

իրականում լուրջանակ է եղել փխչիտփայլական ժամաչուն գրական-
նախնայան լեզու լինելու:

Ուխտնին եւ անդրազարծէ: է աներքին Անիւ Նաբոցին՝ իր Անկ-
նարաննախնայան մէջ այն աղատելով միտտիկականութեան ատորք-
քիզ: Նա շներքին ձերս սահմանում է որպէս լեզվի իմաստային
կատուցման շարահասակութուն: Եկմեն լեզու ունի սահմանման
տարբերութիւններն իր սխտանի, մտածողութեան իր ձևերը,
որտեղ մէջ ազգայ լեզուն որպէս մայրենի լեզու սովորող մարդը
պարտաւոր է արտահայտել: իր բունականութեան աշխատանքի
քովանդակութիւնը և արգանքները, իր տպագրութեանները իր
փորձը և աշխատելի իմաստամբ Սէջ այն է, ինչ էրբեմն կրում են
նեքքին ձև: Երբեմնի մտա տպումային ձևով կիսն նշանի կամա-
յականութեան և լեզվի՝ ընդհանուր ու արագօրքինը բնայիթ անենա-
յու տեսնեմաները, բայց գրունը Նետագա գարգարում լին սուտ
նէր:

Վիլհելմ Երեւո. — Վիլհելմ Երեւոյի Բերքաներեն լեզվի պատ-
մութեան շարքը: աշխատութիւնը՝ կարնուր դեր է խաղալիչ
միտայն գերմաներեն լեզվի տուտմանտրութեան մէջ, այլն մէջ
լափով նպատակը պատմա-համեմատական լեզվաբանութեան
ստուգանքային լեզվաբանութեան որոշ պատմաբաններ Երեւոյին,
Նտալքիալի և Ռիտանիի ճետ միտային, համարում են պատմա-
համեմատական լեզվաբանութեան հարույն փոյնի հիմնադիրներից
մէկը՝ Նենվիլով նաև այդ փոյնի լեզվաբանների վկայութեաններն
գրու:

Ներքեր իր աշխատութեան մէջ էլնում է գերմաներեն լեզվի և
գերմանական ժողովրդի պատմութեան սերտ կապի սկզբունքիդ:
Հետնապականորին սեղեկացնելով լեզվի գարգարման էվոլյուցիո-
նիստական ըմբռնումը՝ նա լի ընդունում լեզվի գարգարման երկու
չրքանների տարբերումը. ներքերի կարծիքով՝ լեզվի գարգարումը
անընդհատ իրականացվող պրոցես է: Հնգվի կյանքում նա նշում
է երկու ժանաստեղծս (formischaffend) գործոնի գերը՝ փոխան-
ցումս (Übertragung) և «տարբերակումս» (Differenzierung).
«փոխանցումս անման տակ նա եկատի ունի աշխուկս կորգած Եկնդի

¹ W. D. W. H. L. (1913), The Life and Growth of Language, New York, 1875, էջ 27.

² W. Scherer, Zur Geschichte der deutschen Sprache, Berlin, 1886.

³ ՆՃԺ. II. Ա Տ Ե Ո Յ. հիշ. աշխ. էջ 295.

տեսչութիւնս. մի Երեսօլի. որ Նեապազում դասեում է Երիտը-
բականներէ տառցատար սկզբունքներէջ մեկը:

Տյոգսը Եվանգլիչ Քուսլակ. — Քուսլանք ճեւղում է կայսեր-
պատմական գործոցի սկզբունքների վրա, ճեւեռում Գրիմի պատ-
մական վերլուծութեան մեթոդին, յեզոյք պատմութեանը սկզբունքներն
կապում մոզովորդի պատմութեան ճեւ: Երա հաշայքները արտա-
ցում են գունդ նաեկապէս նրա ընտանաց յեզոյք պատմական
քերականութեան և ՎՄոչրեկի շեղոյք դասալանգման մասին: աշ-
խատութեանն էր: Քուսլանի շեղութեան կանցեպարան
դրուորում է մի շարք տարածեալապիտիւններս Ամենից ասոց
Քուսլանք դուրսդում է պատմա-ճամեմատական շեղութեան
և ճեւեկապէս կայսեր պատմական գործոցի սկզբունքներս որո
մարանական քերականութեան սկզբունքներն ճեւ: առաքինները
նիմ: Են ժառոյում շեղոյք դարպայման պրոպիւսի ուսումնասիրտ
Յշակ մեջ շեղութեան կազմեորդման ճամբը, երկրորդները՝ շեղոյք
քերականական կատուցումքի վերլուծութեան, շեղական նշոյքի
սխտեմապարման և ճեւեկապէս շեղոյք աստուիկ ճեւութեան ճե-
մար: Աշապիտով, եթէ Գրիմի աշխատութեանը նշանակութեամ էր
պատմական քերականութեան և զայրոցական ստատիկ-արամա-
րանական քերականութեան միջև խզման ումեղացումք, ապա Քու-
սլանի աշխատութեանն էր յարտակտակ փորձեր են կամուրք նե-
տեկոս այդ Երկուսի միջև, մի կողմից՝ պատմա-ճամեմատական շեղ-
ութեանութեան նվաճումները սգտագործելու դպրոցական ուսուց-
ման մեջ, մյուս կողմից՝ արամարանական քերականութեան մեջ
կիրաւորող աստուիկ վերլուծութեան սկզբունքները դորձադրելու
պատմական քերականութեան նշոյքի սխտեմապարման նկատ-
մամբ: Ինչ կապակցութեամք ամէկորդ շեղութեան Քուսլանի մի աշխ-
արժանիքը ևս. եթէ պատմա-ճամեմատական շեղութեանութեան
ևսխորդ ներկայացուցիչները գրիթի ուշադրութեան շեւ դարձեալ
ոհարանութեան ճարքերին, ապա Քուսլանք այդ ճարքերը պահում
է ուշադրութեան կենտրոնում: Ինչ ամէկին, ոճարանական նախ-
կին տեսութեանն էր ևս փորձում է հարստացել պատմա-ճամե-
մատական շեղութեանութեան նվաճումներով: Կայսեր պատմական
գործոցի մյուս ներկայացուցիչներն ևման ումեմտակական սեր-
տածեալով ժողովրդի ու Երա հոգնոր արտուցրանքներն, մոլորդոյի
կուլտուրայի հուշարձաններն և ժողովրդական րանահյուսութեան

¹ Ф. И. Булгаев, Историческая грамматика русского языка, 1868. () преподавание отечественного языка, 1867.

նկատմամբ, չեզոռն հասարակով մտղայրդի ոգու արտահայտութեանը՝ Բուսլանն աշատեղից բխեցնում է ժողովրդական բանահյուսութեան լեզվի ուսումնասիրութեան պահանջը, մայրենի լեզվի ուսուցման մեջ կարևոր տեղ տալիս գրական լեզվի սրինակիչի նմուշներն և ժողովրդական բանահյուսութեան ուսումնասիրութեանը: Յուրացեղեկով ներքին ձեռնարկայան ուսուցիչը՝ Բուսլանը այն յորահասուկ ձևով կիրառում է սնարանական հարցերի նկատմամբ և ոգուագործում մայրենի լեզվի ուսումնասիրութեան մեջ: Ըստ Բուսլանի՝ սրատով մենք արտահայտում ենք ոչ թե աստրկան, այլ այն տպագործությունը, որ եւ թողնում է մեր հուզում, աշտպես, անկեղծութեան փոքր կոչվում է Լեկու անցում խմուղ, Լեկատամալուր, ձևնևալուր: Հետևարար հոմանիշները պետք է որոշվեն ոչ թե ըստ նրանց նշանակած աստրկանների, այլ ըստ այն հայեցակետի, որով մարդը նայել է աստրկային բառի օտեղծագործութեան ժամանակն: Այստեղից Բուսլանը անում է մի շարք էպրակտացություններ՝ բառերի մեծ մասը ծագում է բայարմասներեց, որովհետև պատկերացումը Լեկագրում է ինչ-որ դործուելու, շարժուել բան, բառի ֆիզիկական իմաստը նախորդում է բարոյականին, որովհետև ամիչի մտա է կենդանի պատկերացմանը, բառի սկզբնական կենդանի իմաստը ժամանակի քննացում կորչում է, և մնում է վերացական հասկացութիւնը, հետևաբար բառի սկզբնական իմաստը վերականգնել նշանակում է զիր հոգում նորոգել սկզբնական լեզվի ստեղծագործությունը: Եթե բառիմաստի պատմական գործադրումը Բուսլանը պատկերացնում է այս ձևով, ապա խոսքի մասերի քասակարգման հարցում նր հիմք է թեղունում բառերի հասկացական արժեքը՝ առաջնորդվելով օրամտարանական սերականութեան սկզբունքներով: Եւ քայարձանց դուրահետականութեան է տեսնում քասկեմաստի ու հասկացութեան, նախադասութեան իմաստի ու դատողութեան միջև: Մա բխում է լեզվի և մտածողութեան ուղղազիծ գուքահետականութեան բմբքունումից, որ հաստուկ է ոչ միայն տրամարանական սերականութեան ներկայացուցիչներին, այլև Հումբոլդտին, և հետևաբար հիմք է տալիս նրանց ամլլայներին դուրողման: Ըստ Բուսլանի՝ լեզուն ժուտայում է մտքները, այն է՝ պատկերացումները, հասկացությունները, դուրողությունները փոխադարձաբար հարողքելուն, հետև

1 Փ. Խ. Լիշևաև. () արժուանանի սեչեստվեննոյու ուկու. 11 ուո . 1911. էջ 171:

2 Նույն տեղը, էջ 172:

վարար լեզվի Նևո կազմակառուցող էր (իմանալ էրկու բան՝ 1) ի՞նչ էն պատկերացումները, նախկինում թշուրիս էր ու ցատկոտ թշուրները և 2) ինչպե՞ս են դրանք արտահայտվում բաների մեջ հարգողակցման կայստակով: Անաշխան կարգի սեղանակառուցումները փոխ են տանում սմառնադրության գիտությունից՝ արամարանությունից, երկրորդ կարգի սեղանակառուցումները կազմում են բոլոր քննարկանու-թյան նյութը:

Բուսական միջնակ լեզու է մեռած լեզվի բնույթի անհաս լինելը:

Այնպիսի լեզու է, որ Ֆերնանդեսին, անհրաժեշտ լինելով գեա-հատկելով Բուսականին, քննարկատեղ է նրան սերտագրար ինքնու-րույնություն, Փրիմիան անքննադատ կերպով հարեցու համար:

Արևիկ Այսպիսյան... Հայերենի ուսումնասիրությունը բնագա-լստում հասանելի պատմական ուղի հաշ լեզվաբան է. Այսպիսյանը, որի ժենական քննարկանությունն ուղիարհարար կամ այդի հայերեն լեզվի արհատություն (1886) սնախաշարիցը հարեբենի պատմա-կան քննարկանությունն առաջին շարք փորձն էր. սակայն Այսպիս-յանի ուղիարհությունը կարևոր էր ոչ միայն իր հայագիտական արժեքով, այլև իր առնական լինելունուր էր արևկառուցումներով. Այսպիսյանը հայերենի արտում է լեզվի նախարարի արտական-բնույթ-գրական լինելունուր մի շարք սահմանափակ կողմերը և որոշ հար-ցերում առաջ սեղանում ժամանակակից արևմտանշտպական լեզ-վաբանություն մակարդակից:

Այսպիսյանը լեզուն քննում է հայերգակցական և արտահայտ-յական ֆունկցիաների միասնության մեջ, լեզուն դիտում որպես մարդկային հարգողակցման կարևորագույն միջոց և միաժամա-կակ որպես սմառնադրության խորհրդ արտահայտ, բնույթ և քննարկ-ցիլն նա էրկում է լեզվի պատմության և ժողովրդի պատմու-թյան սերտ կապի գրությունից՝ արտելով էլ որոշելով լեզվի պատմա-կան արժեքը, սեղան... գրում է նա,—յուր արտահայտություն, անկման ու վերանորոգությունն փնտրելու արժեքը օժանդակում էր կրչու մարդկությունն փոփոխմանը մեջ արդի մը նյութական, բարոյական և դրամատիկարար մտավորական կենտրոն հարող կամ անհարող փնտրելու նվ սա է լեզվի մը պատմական նշանակու-թյունը:

Ինչպե՞ս է պատկերացնում Այսպիսյանը լեզվի փոփոխությունն

• Ա. Այսպիսյան, Գրական քննարկություն... Արևիկ, 1886, էջ 20.

ու զարգացումը: Լեզվի զարգացումը նա դիտում է, ոչ թե որպես
օրգանիզմի բնական աճ, այլ որպես մի պրոցես, որ պայմանա-
վորված է մարդկային իմացությունից ընդհանուրապես և հատկապես
մասն ապահանջներով, ճեշտ փոփոխություններից առաջին և դիտարկ
մղում տվողն է մարդու մտացն առած զարգացումը կամ նորա-
նոր դարձափարաց պենսիոնությունը, ստորև յայտ եմանկության հա-
ղորդելու կամ ամենի դարձումը հատկապես համար լեզուն նորանոր
կերպեր և նշանակավորումներ կատարելու հով այսպես՝ բանի որ
յնպուն մասն էրենդույնից է, հարկ է, որ որչափ պարզափարենք որ
միտաքը ստանա, այնչափ նոր տարրերնրով այ լեզուն հոխանա, որ-
չափ պարզափարենք որ միտաքը հոգն, նայելուփ հոգված բառեր
(լրարդարություններ) օրրոտորն երևան ենլենն¹:

Ի տարրերությունը նշանների և մյուսների՝ նշաններնր հետո
է չեզվի գոյություն մեջ երկու շրջանների տարրերման տեսակետից
և կանգնած է հետևողական էվոլյուցիոնիստական հայեցակետի
վրա: Ինչպես հետագայում էրիտերականները, այնպես էլ նշ-
աններնր գտնում է, որ լեզվական դարգացման տարրեր շրջան-
ների տարմանը, երանց բանաստման կեսը անկարելի է ճշտել: Այս
փոփոխությունները, այդ բնությունն անցումները՝ միևնույն փնակ
անդալի փոխադրություն մըն են, որոնց բուրբը մեկանց միևնույն
լեզվին գունոցը մեկը ծիտածանը կկարգվեն²: նոր չեզուն անդրնա-
վորվում է հեի ընդերքում սխրն նախընթաց փոփոխություններից ար-
դյունքս և սպարնայ մեղմով և անդգայարտը կրեկզմով, կկորովի
անոր կենացը հետագա փոփոխություններից մեջ, որոնք չեզվին քը
խաճոր պատմական մասը կկարցուցանեն³: նորնրով չեզվի կա-
տարյայ կամ ոչ կուտարյայ լինելու մասին՝ նշաններնր դարնր
հասկանում է ոչ թե բացարձակորեն, այլ կապում է լեզվի դրանած
լեզվի ու նրա մշակման ընթացքի, լեզվի զարգացման ու մշակ
ման համար հասարակական պայմանների նպաստավոր կամ
աննպաստ լինելու հարցի հետ:

Ընդունելով մոդուլյար համար միտանական լեզվի գոյության
ունհրաժեշտությունը՝ նշաններնր այդ միտանական լեզուն տար-
րերակաթ է համարում ըստ հասարակական տարրեր իմարվա-
րումների, ընդ որում տերիտորիայ տարբերակումները կուցում է

¹ Ա. Այտրնյան, Բնական ըրակածություն, միևնույն 1990,
էջ 32.

² Նույն տեղը, էջ 31.

³ Նույն տեղը, էջ 32.

Հատարակուեկան արարելիքակամների հետ. շքաշք աղգի մը մէջ. — դրամ է եւս. — խորհողն ու խոսողը մեկ սուհաստ մը չէ. և ոչ ասեկները միեւնոյն կարգի և վիճակի մարդիկ են. որով՝ ըստ իմացակամութիւնի և զգացողութեան սուտիճակացր՝ չեղձի այլ որոշ աստիճանավորութիւն մը կերէն. ամադանգո կամ ազատաց չնցու, ուսումնակոն կամ պիտեղ չիղու. հասարակ կամ բնասեմեկան չնցու, ոտնչիկ կամ զեղչկական չեղու և այլևս : Ընդի դարգաշման սրտցեար և չեղիական նոր սրակը Աշտրեյանը կապում է չեղձի սարքերակամների հետ՝ ջուշջ տայտով. թի ինչպիսի դրանցից մեկը կամ մի քանիսը ըստ պատմական ամշայ պայմանների և շեորհիվ իրենց չեղիակուե հասկութեանները սուտիճակացար գերակշռութիւն են ձեռք բերում մշտաների կկատմամբս. Ըստ Աշտրեյանի՝ գրաւոր շրքանում այս ակտակուեից ատանձնուպես կարեւոր են զրական չեղձի և խոսակցական չեղձի (ստամիկ խոսմութիւն, շնասարակ չեղձի) սարքերութիւնները. աշջ չեղաների փոխ ճարարերութիւնը և ակտանձնակտիութեանները հասկանայի են պարձեում չեղձի հետագա զարգացման ուղղութիւնն ու բնթողը և նոր գրական չեղձի ձեւցյան անշրամեշտութիւնը Եթե Ուշտպայի հին գրակուե չեղաներին ու գրարարին սկզբնակուե բնորոշ են եղել որոտից բնարութիւն և նշանակութեան հշտութիւն, բացատրութեանց գորութիւն և փակութեանը. հետագայում էլ՝ այս սկզբնական չեղձի դասական եմութեանին հետեւելը, ապա խոսակցակուեի հատուկ են սպարգութեան և բացատրութեանը անդեկները. որոնցից առաջինը դարապնում է հազորակայման մեջ հակացները, երկրորդը՝ հասկանայր Արանցով էլ Աշտրեյանը բազատում է եմութեան չեղաների վերլուծակուեութեան զարգացումը, այսինքն՝ այն ետք գրական չեղաների վերլուծական կատարգամքի ձեւութումը, որոնք առաջացն են հին գրական չեղաների կողքին եղում խոսակցական չեղաների (որիտակեկանս. շնասարակ խոսմութիւն) հիմուն վրա :

Նշանների փոխհարարութեան ճարցի մեկեւորութեան ճարցում ևս Աշտրեյանը շատ քանով կանխում է չեղմարանութեան հետագա եմութեանները. ձեւց սաշում չեղաների՝ զարգացման իրենց սեփական զեկները, իրենց մասնակիութեաններն ունեւար փասար՝ Աշտրեյանը միամտամանակ նշում է չեղիակուե բնգհարութեանները երկու խումը՝ 1) շեղակցական բնգհարութեան :

1 Ա. Ա. տրեյան, Քննական բնգարութեանը, Վրեննա, 1905, էջ 34.

Յշտեներն և Ն) անկախ դարդացմամբ ձևոք բերվող թեզիսներու-
 թյուններն ու զուգահեռություններ, չէզոքաց թեզիսներուց շարժ
 մանք մեջ.— գրում է նա,— դասուղան մարդկային ցնդերը, նաև
 նրաքմն բուրբութիւն յուսար, իյուրու ստեղծելի սննադարդ ազգերն
 այ՛ իրրե թի հագասարակաի դաշնակցությանը մք միարակնված
 են... միևնուրե զուրդ բեթիացքն ուեեենայուս ։

Պոզուս Հովնաիյան.— Կույտութիւնստեղան հայն-
 քակնար Նեաեոգակաեորեն արտահայտված է նաև հայ բեպարու
 եության մի ալլ ներկայացուցիչ՝ Պ. Հովնանյանի «Մարդկային
 լեզվին սկզբան, հանգամանաց, միության ու բաժանման և այ-
 ցային լեզվաց վրա բնական տեսություն մք աշխատության մեջ,
 որ նախորդի է և. Այսօրնյանի «Մենական քերականությանը»,
 բայց նրանից հայ լեզվարանություն պատմության մեջ ալլելի քի
 ՚իւտք է թողել։ Հովնանյանը լեզվի մտգման հարցում յուրատեսակ
 կերպով զուգարդում է Հումայդտի և քիտագիտաների հայնցակե-
 անքը՝ «Յն մի կողմից՝ Հումբոլդտի նման նա մարդուն ի բնէ հու-
 ստեկ է համարում «խոսելու ձերքը», չխոսիրը պիտում որդեա
 «մարդուն բնությանը մից հաստատված... կարողություն ու սեպա-
 կանություն»՝, ապա մյուս կողմից՝ բիւրօգիտաների նման նա
 լեզուն մարդուն հասուն այնպիսի բնական կրկուցի է համարում,
 չինչպիս ասուքը, խմելի ու բնանալը»՝ և եզվի մարդմք Հովնան-
 յանք կապում է մարդկային հասարակության ՚նտ և լեզվի գլխա-
 ցար Ֆունկցիոնի համարում հաղորդակցականք. լեզուն նրա համար
 «մեկ մարդուն ենքքիւ մտածությունն ու զգացմունքք մեկային
 հաղորդելու միջոց կամ միջնորդ մքն է»՝, առանց որի չի կարելի
 պատկերացել մարդկային հասարակությունը, չ՛նկնքությունն
 առանց խոսքի չի կրնար նրեակայլիչը և նկնքության մեջ ապրիչ
 սկսող մարդը պետք է որ իր սկսելու ասուեր խոսելու կարողու-
 թյուն ունենար՝ խոսելու՝ և եզուն ոչ միայն իր մագմամք, այլև իր
 ուր գոյությամք կապված է հասարակության հետ։ Հումբոլդտի.

1 Ա. Այսօրնյան, Քննարան բնականություն՝ Վիեննա, 1880, էջ 67.
 2 Հմտ. Ե. Այսօրնյան, Հայ բեպարանության զուստության և թրեան, 1880, էջ 250.
 3 Պ. Հովնանյան, Մարդկային լեզվի սկզբան, 1887, էջ 20.
 4 Նայն տեղք, էջ 23.
 5 Նայն տեղք.
 6 Նայն տեղք, էջ 25.
 7 Նայն տեղք, էջ 26.

Կրթի՞ն է կուրսուր պատմական գայրոցի ալլ ներկայացուցիչները՝ նման Հովնանյանը լեզվի պատմությունը զիտում է որպես ժողովրդի պատմություն անբաժանելի մասը. նրա կարևորագույն աղբյուրը, «էնգու մը ուրիշ բան չէ, բայց էՅԷ ազգի մը (կրնանք բռնի էան՝ լեզունսուր մարդկային ազգին կամ ընկերության)՝ հատուկ էղած սովորություններուն բանաստեղծությունը՝ ամեն խորհուրդները կամ մտածողություններն ու զգացմունքը հայտնի բնություն միշտ»¹: Կրթի՞ն նման Հովնանյանը նա զտնում է, որ լեզուն ալ պատմական հիշատակարանների կորստի սեպրում, բավական է ավելայ ժողովրդի նախորդ կյանքի պատկերը վերականգնելու համար:

Լեզուների զարգացման և փոխհարաբերության նվաճանքներու կան քննարկումը հակասական բնույթ ունի. այստեղ զիտական լսողը կուտնաներն ու կըրակացությունները գուպարդում են կրթական աստիճանաշնչային «հիմնադրություններին» նուս Թեզակից լեզուների «մայր լեզուները» Հովնանյանը գուրս ենթած է համարում «մեկ նախադոր ընդհանուր լեզվեն»՝ զտելով, որ ուսմանք ալ իրենց մեջ անոր հետքերը կպահեն»²: Թեզակից լեզուների զարգացման ու փոփոխությունների պրոցեսը Հովնանյանը պատկերացնում է մուշար էվոլյուցիոնիզմի սիրտերից՝ փաստորեն մխանդով որակական անցումներն ու ձևորդությունները նրա կարծիքով՝ ցեղակից լեզուները. ընայած իրենց փոփոխություններին, նախալեզվի ոգիխայտը կերպարաներն չեն կորսնցուցածու Գեն այնչիին. բուս նրա՝ լեզուների մեջ «կական փոփոխություններ ընելն, իրեն նկերակակա զոյություն ատեն ընդունած կերպի ներհակ կերպ մը իրենց սայը հնարավոր չէ ու իշտահանդերմ, Ելայիների «Compen-
Պիւնու-ի լույս տեսնելուց տուայ, Հովնանյանը ելելում է ստեղծողի ընդերպական լեզուների մայր համարնուս անսակնտի դեմ. «Թեպետ և լեզվագետը հիմակ... սանսկրիտ լեզուն ամեն հեղկային-նվարպական լեզուներու մայր կանպեն, բայց պետք չէ այնպես կարծիք, որ ատեն անկից նշած են. հուպա՛ թե տեխա արտաքո կարգի հարաբերության ու կատարելություն մ'ունենալով՝ ամեն ընդակից լեզուներուն տարրները մասնավոր կերպով մը կրուվան-
դակեն»³:

¹ Գ. Հովնանյան, Մարդկային լեզվի սկզբունքներ, 1937, էջ 13.

² Լույս տեղը, էջ 82.

³ Լույս տեղը, էջ 47, ժամ. 1, էմմա. է. Ողայան, Հայ լեզվաբանություն պատմություն, 1, Սրնան, 1975, էջ 283.

Հովանայանը ևս բնագումար է լեզուների ննարանական տարածյաժ դասակարգումը՝ անբառականությունը, կցականությունը և թերականությունը համարելով հարցարկան աստիճաններ, նսկանք է ասելով նաև արգաշի լեզուների ննարանայան ու փոխարկցություն հարցերի վրա:

II. ԼԵԶՎԻԹԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆԻ ԱՌԿԱՎՈՒ ԲՆԱԿԱՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I. ԼԵՎԻՏԱՆԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հնչյունաբանություն. Մրյակվե.— Ռատների ասաջ բաշած արքրո ասուների և հնչյունների ասքրերգակման մասին աստիճանարար ուղիի ու ուղիի լայն արծագանք է գտնում Ֆրդիոյոյ (ոյ մաննագեւ-լեզվարան) էոնաս Բրյուկկեն (1819--1892) 1856 թ. յույս է բեծայում իր չեզգի հնչյունների Ֆրդիոյոգիայի և սխտեմատիկայի հիմնական զմերս գիրքը¹, որ ևսխատելով էր լեզվարանների և իուլ ու համերի ուտոցիչների համար, այս գրքում նս լուրջ փորձ է կատարում ասլու լեզգի հնչյունների դասակարգումն քսու երանց ֆրդիոյոգիական կազմավորման, ընդ որում օգտագործում է բազմաթիվ լեզուների սվյաչներ լեզգի Ֆրդիոյոգիական ջննաթյուներ, հոգերանական ջննաթյան հետ միասին, նսխապատրաստում է երիտքերակաիների հանդես գալր:

Բրյուկկեից մի քանի տարի անց գերմանացի Ֆրդիկոս Հելմհոլցը ասլիս է ձայնավորների ֆրդիկական բույթ ուտումնասիրությունը², յսկ հնչյունագեւ Ա. Բելլը նկարագրում է լեզգի արտասանակուն տարքր գիրքերը³, Վերդինս հիմնում է անցլիական հնչյունաբանական դպրոցը, որը, բնդհանրական վերլուծական ալրուրեն ստեղծելու որնումների մեջ, ասլիս է հնչյունների մանրամասն ֆրդիոյոգիական դասակարգումը. Բելլի ուսմունքը հետագայում շարունակում, գարգացնում և տարածում է Հ. Մուխոր:

¹ E. Brücke, Grundzüge der Psychologie und Systematik der Sprachlehre für Linguisten und Taubstummenlehrer, 1856.

² H. Helmholtz, Die Lehre der Tonempfindungen, 1862.

³ A. M. Bell, English Visible Speech 1896. Sounds and their Relations, 1904.

ա) Կնտրոլուր և տրոյեքի աստմնասիրութեանը

Ազգարանական ինկարանութուն, նկատմամբս կուրի հիմնած այս սխալմանը արդար անթաշարանում շարունակում է նոր քայլեր տանել Թեմակարգութեամբ մեթոդի կիրառումը հիմքեր է ստեղծում երա դարգացման համար: Կեղծարանական հնկարանութեանը նվիրված հետազա աշխատութեանները, եթէ զանց սունենք Մ. Մշտյեքի գործը, որի մասին խոսել ենք առանկին, հիշատակելի է Պիկտի (1799—1825) Էնդերապայինների ծագումը և նախնական արխարանները աշխատութեանը, որի մեջ հեղինակը հեղերապայինների սկզբնական պատմութեանը տալիս է իրենարանական դուրսերով:

Այնչի ու շրջանում սկսում են բննադատարար կայել իղեալանանդանան այս սխալմանը, փնտրում հնկարանական վերստմութեան արդ կրանակներ: Իս կարգում էր նաև ստալանդիս սինրանդանան հանդիպ ելուած սկնպտիկ վերստմութեանը ուժեղացման հետ: Այս ու շրջանի գործերից եղել է Վ. Հենի (1813—1880) «Կուրտութեան բույսերը և բուսանի կենդանիները բունցանցումով Ասիայից Հուստատան, Եսալիս և Ալբուպայի մուսցած ժառերը» աշխատութեանը¹:

Կնտրոլուրանական հնկարանութեան վաղ սխալմանը դրսերում են մի շարք թերութեաններ. 1) դեռևս խիստ մեծ տեղ է տրվում սանակրիտի տվյալներին, միևնոցա մեացած լեղունների փաստերը անհրաժեշտ մշակման չեն ենթարկվում. 2) լեղվարանները դեռևս շարունակում են հենվել պատմութեան իղեալանական բմրոնման վրա, բավականաչափ հտաակութեամբ չեն պատկերացնում հասարակութեան զարգացման որինաչափութեանները. 3) դեռևս չի տանդված իմաստարանական հնտալուտութեան անհրաժեշտ բազա, իմաստարանական վտահնի տեսութեան, որ կարողանա բավարար չափով բացատրել իմաստային անցումները. 4) քի են հարվի առնվում հեղերապանական լեղունների սկզբնական փոխհարաբերութեանները. բառերի վաղ սխալանցումների, վաղ սխալութեան-

¹ A. Pieter, Les origines indoeuropéennes ou les Aryas primitifs, 1858.

² Հմմտ. В. Томск. հիլ. աշխ., Թ. Շորի վերջարանը, էջ 126.

³ V. Behn, Culturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang von Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa, 1870.

ների շարքերը. Ծ) Դնդերոպական նախալեզուն զիտվում է դեռևս որպես մի միաստորը ամբողջություն, նրա նկատմամբ բաժանարար պատմական մասուցում հանդես չի բերվում. Ծ) բիշ ևն հաշվի առնվում իմաստային դուգաճես ու անկախ անցումները և բառերի պարզանք ու անկախ պարզացման փաստերը:

Համեմատական հնչյունաբանություն. Կրասմանի օրենքը. - Հնչյունական համապատասխանությունների որինաչափ բնույթի սկզբունքային գիտակցման համար կարևոր նշանակություն ունեցան տարրեր չեզոքանների կոզմից կատարված հայանագործությունները: Իրանք էին, որ հող նախապատրաստեցին հարցող ևնթայրանին անդնիլու և երիտքերակահիների սկզբունքների ձևազորման համար: Իկցայիսի կարևոր հայանագործություններից մեկը Կրասմանի օրենքն էր, որ հնարավորություն տվեց պարզելու հեղերոպական պաշտականների համապատասխանության որոշ ոչ պարզ կոչմերը:

Հեղերոպարանները հաստատել էին, որ հին հեղկական Նի, ժի, ցի-ին համապատասխանում են հունական α, β, γ-ն և գերմանական Խ, Ճ, ք-ե, հին հեղկական Ի, Ս, ց-ին՝ հունական β, δ, γ-ն և գերմանական μ, τ, κ և սակայն մի շարք գնալքերում նկատվում էին չեզոքներ: Իկց թվացող չեզոքները բացառեց գերմանացի մաթեմատիկոս և բանասեր Լ. Կրասմանը իր «Ենչկանների և արմատների սկզբում ու վերջում նրանց միաժամանակյա առկայությունը մասին հոդվածում»: Կրասմանը ջանք տվեց, որ այս թվացող չեզոքները հիտեանք ևն հին հեղկերենում և հունարենում առջի ունեցած դիտմիլյացիայի և որ այս բանի հաշվաման ու հեղերոպական ընդհանուր նախաձևների ճիշտ վերականգնման ղեկավարում աղագիտի չեզոքներ չեն լինի: Ըստ Կրասմանի՝ հին հեղկերենում և հունարենում հեղերոպական շնչն ձայնի պայթականներով սկզբող վանկերից մեկը (առաջինը) կորցրել է իր շնչն ու սարքը. այսպես, գերմանական ԵՅՈՎ սկապս բառի գիմաց հին հեղկերենն ունի ԽԵՅՈՎԵԽ բառապղծը, կապս և ԽԵՅՈՎԵՅՈՎ օազգական բառերը, հունարենը՝ ասիեր, գոթանք, ալգանիս բառը, որոնց մեք վերնում նշված ընդհանուր համապատասխանությունը (գերմ. Ե... հին հեղկ. ԽԵ—հուն. α... չկա. բայց նոր վերականգնում ենք հին հեղկական և հունական սկզբնականը.

¹ H. Grassman u. Über die Aspiraten, die gleichzeitige Vorhändensein im An- und Auslaute der Wurzeln, KZ, XII, 1893.

գիտնականացման շենթարկման համարները՝ *Hilariellae, *Hilariellae և *Hilariellae, որպես թմբաղ շեղումները վերանուն են, և հիշյալ համապատասխանությունները գտնելով են ընդհանուր ու որինաչափ:

**բ) Առանձին շեղումներ և շեղվածություններ
ուսումնասիրություն**

Շիդրանական շեղումներ. — Այս անթաղըտեղում շարունակվում է Նեղիքանական շեղումների խորացված ուսումնասիրությունները: Այստեղ էլ լայն ուղղորդման առարկա զառնելով վնդայական շեղումները, Բուպարի, Ա. Երկայի, Ք. Լասանի և Իլյուստրի կատարած հրատարակությունները վերաբերում էին դասակարգել և էպիկանան սանակրիտները 1840-1850-ական թվականներին Ք. Բենֆլյոր, Մ. Մյուլլերը, Ք. Աուֆդիտը, Ա. Վերերը, Բ. Բուրը և Ու. Գ. Ուիտին հրատարակում են վնդայական գրականության որևի՞նչ ընդհանուր հիմնական տեղատեղը:

Չերմանացի գիտնական Քեոզոր Բենֆլյոր (1803—1881) առանձնահատուկ դեր է կատարել Նեղիքանական ֆիլոլոգիայի զարգացման մեջ, իսկ հրատարակել է Նեղիքանական մի շարք տեղատեղի «Մասնավերջային հիմններ» (1848), «Մասնավերջային» (1859), գրել է «Մասնակրիտական ընդհանուրություններ», որ ընդգրկում է և վնդաների շեղված փաստերը (1858), «Բենֆլյորի ղեկը կարևոր է և այլ բնագավառներում, 1839—42 թթ. յույս են տեսնում երա ուշուսական սուրբարանական բառարանին 2 հատորները, 1869 թ.» շեղվածությունների և արևելյան ֆիլոլոգիայի պատմությունը Չերմանականում աշխատությունները:

Վնդանագրողի «Մասնակրիտներին շեղված արմատները աշխատությունները ևրկար ժամանակ սանակրիտական արմատների միակ սեղեկատուն էր: 1855—75 թթ. ուսուսական աշխատության յույս է ընծայում Բյուսյինցի և Բուսի «Մասնակրիտական բառարանը», որը սանակրիտի ամենահարուստ բառարանն էր և մինչև այժմ էլ չի կորցրել իր արժեքը:

* Գրի. Կուրույ. Historisches Wurzellexikon, I, II, 1893—1912 Gesell. et. der. Sprachwissensch. und orientalistischer Philologie in Leipzig, 1906.

* Օ. Բենֆլյոր, A. Կուրույ. Sanskrit-Wörterbuch, 8: Petersburg, I—VII, 1862—1875.

Հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականութեան համար իրանական լեզուների բնագրաբանութիւնը ստեղծելու է մի նոր «նաբարձրութիւն» առջի է ունենում «Արեւատայի» լեզուական հրատարակութիւնն ու մեկնարանները:

«Արեւատայի» գրադարանական կրօնի հետադարձ ակնարկի հարգումն է՝ պարզապէս արեւմտեան տարբերակով, ապա տարածութեամբ, տարբեր կողմով, արեւատայականով: «Ձեռք» անվամբ նշանակում են «Արեւատայի» ու շրջանի մեկնութիւնները, որոնց լեզուն արեւելքում է «Արեւատայի» լեզուից, սակայն հնում գեղարկն անկողի ընդհանրապէս հասկանում էին արեւմտայի լեզուն, իսկ «Արեւատայի» կողմ էին «Ձեռքով» արեւմտայի լեզուն, իսկ «Արեւատայի» հիմններից՝ «գրաբաններից», որոնց հետեւակը համարում է Պարսկերէնը, և կրօնը արեւմտայից, որոնց լեզուն զգալի չափով տարբեր է «Արեւատայի» տեքստերի կազմման մասնակցը նկատելով է մ. թ. ա. 1X—11 դդ.: Քանի որ Պարսկերէնը ուսմանը նկատման տարածում էր Մարտիանում (Մեդիանում) և Բաղարիանում, ուստի և արեւմտայի լեզուն համարում էին հին Բաղարիանի լեզուն և կողմ էին նաև հին քաղաքներին:

Վերնում հիշված Վաստիգորցի 1858 թ. հրատարակում է «Արեւատայի» անկողի լեզուի տեքստը, որ զգալի չափով նպաստում է այն համեմատական ուսումնասիրութեան մեջ ներգրտութեան, Սրան 1852—1858 թթ. հետեւում է Դ. Մարտիանի հրատարակութիւնը: 1860-ական թիւականներին հրատարակում են արեւմտայի լեզուն նկատելով մի շարք աշխատութիւններ (ձեռնարկներ, բերականութիւններ, բառարաններ)՝ Դր. Մարտիանի, Դ. Մարտիանի, Ա. Օվերակի կողմից: Դր. Մարտիանի «Ձեռքերին լեզուի մեկնարկը» պարտեւակում էր արեւմտայի լեզուի բառերի և բերականական մեկնարկի լեզուի համեմատութեան Սրանց, արեւելքի ու շրջանում, հետեւում են և այլ աշխատութիւններ, որոնք նկատելով են արեւմտայի լեզուի նկարագրական և պատմա-համեմատական ուսումնասիրութեանը «Արեւատայի» լեզուական մեկնարանութեան մեջ խիստ կարեւոր դեր խաղաց Քյունտիցի, Նիցիլի է, որ թանկը հատուկ աշխատութեան է նկատելով «Արեւատայի» մեկնարկը գր. Պետրի կողմից 1811 թ. կատարված թարգմանութեան իսկութեանը:

1 E. Justi, Handbuch der Zendsprache. A. Junkensches Wörterbuch, Leipzig, 1894.

• Այլևս ապիս վերստեղծության գործը այսօրստում է Ախիլեսոսը գր-
նասին:

Հունարենի 4 լատիներեն. * Կ. Կուրցիուս. — Ընդգետ նշիչ ներ-
1860-ական թվականներից սկսած Կուրցիուսը հանդես է գալիս մի
չարք աշխատություններով, որոնց մեջ պատմա-համեմատական
լեզվաբանությունը կենդանի էրած նյութումները յուրյի տակ քննարկ-
ման է ենթարկում հունարենը: Իրանցից ամենից ալելի լայն հե-
զինակություն է գտնվում շունահան ուսուցարանությունը հիմնա-
կան գեներա աշխատությունը¹, որի մեջ նա նախ ներածական
տեղեկություններ է տալիս հունարենի ուսումնասիրությունը պատ-
մության նոր շրջանի և համեմատական մեթոդի հիմնական սկզբ-
րուկներին մասին, ապա անցնում հունարենի ստուգաբանական
քննությանը² կատարելով բազմաթիվ համեմատական դուգադրում-
ներ:

Կուրցիուսի³ հունարենին և մասամբ լատիներենին նվիրված
մյուս աշխատություններից հիշատակելի են՝ «Ժամանակների և
լզանակների կուրսությունը հունարենում և լատիներենում» ուշ-
խատությունը, որը հետադարձ արձատապես վերաբնակվել է ու
յուրս տեսել չճանաչված լեզվի բայր վերնագրով⁴, և չճանաչված
քննակությունը⁵, որի համար իբրև հավելված ալիլի ուշ յուրս
է ընծայվել ռեաարանումներ իմ հունական քննակությունները
գործի: Վերջին երկու աշխատությունները կարևոր էին այն տե-
սակետից, որ սրանց մեջ Կուրցիուսը. մի կողմից՝ փորձ էր անում
համեմատական մեթոդի օգտագործել դպրոցական ուսուցման
համար, մյուս կողմից՝ տալիս էր հունարենի համեմատական քե-
րականության սխտեմատիկ շարադրանքը՝ ժանոթացնելով նրա
հետ դասական ֆիլոլոգիայով դրադիոդիկին: 1868—1878 թթ.
Կուրցիուսը յուրս է ընծայում ռեունական և լատիական քերական-
ությունների լատիացիները պարբերականը⁶, որտեղ յուրս են տեսնում
երա հետևորդների աշխատությունները:

¹ G. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie, 2. Aufl., Leipzig, 1858—1862.

² G. Curtius, Die Bildung Tempora und Modi im Griechischen und Lateinischen, 1846.

³ G. Curtius, Das Verbum der griechischen Sprache, 1873—1876.

⁴ G. Curtius, Griechische Grammatik, 1862.

⁵ G. Curtius, Erläuterungen zu meiner griechischen Grammatik, 1863.

⁶ Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik, 1868—1879.

Կուրցիոսի լեզվաբանական հայացքների մեղմումն մեղ
կարևոր դեր են խաղաղել, մասամբ Բուզպի ու Համբուրգի դասա-
նած սկզբունքները, մասամբ էլ Ա. Շյալսելերի լեզվաբանական
սխառները: Այդ հայացքների մեջ արտադրում են գտել ն՝ իդիա-
լիստական պատմափոխությունների պատկերացումները, ե՛ր լեզ-
վաբանությունն այս շրջանի ընդհանուր գաղափարներն ու մտայն-
թյունները:

Իր սենդեթուպոսիան լեզվաբանության ժամանակագրության
շարքըս տշխատության մեջ Կուրցիոսը խստելով հին և նոր լեզ-
վաբանության մասին՝ առաջ է քաշում պատմականության սկզբ-
րունքի կարևորությունը: Այսպիսով, պատմականությունը նա համարում
է այն գլխավոր գիծը, որ տարբերում է նոր լեզվաբանությունը
հինը: Այս առումով նա դեռում է քննարկվող երևույթների մամա-
նականագրության բաշխման տնհրածկշտության հարցը, առանց մա-
մանականագրության՝ լեզվի պատմությունը դառնում է առանձին
փաստերի գումար, և չի որոշվում այդ փաստերի տեղը պատմու-
կան պրոցեսի մեջ: Մակաչն այս ճիշտ սկզբունքների հետ միասին
Կուրցիոսը շարունակում է մնալ լեզվի դարգացման երկու շրջանի՝
առկայության տեսուկետի դրա՝ իր իսկ կողմից խտրուկելով հետե-
վողական պատմականության սկզբուերը, թեև, ի պատիվ Կուր-
ցիոսի պետք է նշել, որ նա ճիշտ չի համարում գրանցից երկրորդը
դիտել որպես անկման և քայքայման շրջան: Նա, հատկապես
Համբուրգի հետևությունները, տարբերում է տեղական օրգա-
նիզմի (Sprachkörper) սկզբնական և կամ ռաեմաեո շրջան
(die Periode der Organisation oder des Wachstums) և սկաուս-
ուելագործման շրջան (die Periode der Ausbildung): Այս երկու
շրջանների տարբերությունը նա տեսնում է այն բանի մեջ, որ
առաջին շրջանում տեղի է ունենում լեզվական մեքերի գոեղծման
պրոցես, իսկ երկրորդ շրջանում ոչ մի նոր բան չի սանղծվում, այլ
տեղի են ունենում միայն շեղումներ և գործածության յուրահատու-
կություններ, սենզվական մեքերի բոլոր հիմնական տիպերը պետք
է սանղծված լինեն հենց այս շրջանում, քանի որ երանք եույն են
բոլոր սենզվից լեզուներում: Հաջորդ շրջանը տայիս էր, ոչ մեծ
շեղումներով և յուրահատուկ գործածությանը, միայն այդ տիպերի
գրոշմները, բայց հիմնական մեքերի ընաղազաուում ոչ մի նոր բան

1 G. Curtius, Zu Grammatik der indogermanischen Sprachen.
Erlangen, A. F. K. Schwab, V, 1867.

լըր ստեղծագուման՝ շեկվելույ հունական և սանսկրիտական ձևաբանական կազմիչներն փոխհարաբերության վրա. Կուրցիոսը Ննչըսուպական սկզբնավորմանս շրջանի համար առաջարկում է 7 մասնանկարական (խառն՝ 1) արձատների շրջան, 2) ածականների (դիտերմինատիվների, բուռացի՝ սյուրբիչների) շրջան, 3) նախնական բայական շրջան, 4) հիմքերի կազմավորման շրջան, 5) բարս բայական ձևերի շրջան, 6) հոյովների կազմավորման շրջան և 7) մակբայների կազմավորման շրջան. Գեռնս դանվելով Քուպչի կցականության սկզբունքի և Համբուլզոյի հայտքների ազդեցության տակ՝ Կուրցիոսը լեզվաբանությունն հիմնական կախաակն է համարում սգոյությունն ունեցող ձևերը սկզբնական կազմիչ մասերին օարթուլուծելը և ստեղծող լեզվական ոգու զգեսակցյաթ նպատակները հանաչելը¹: Երկրորդ շրջանը Կուրցիոսը պատկերացնում է որպես մի շրջան, երբ հենդանի ցործածությունը սկիզբ է գնում նախապես ստեղծվածի հընչյունական հողմահարմանը (Verwirklichung) և թուլացմանը: Իթև ձևաբանության հարցերը կապվում էին առաջին շրջանի ներս, ապա Ննչյունական փոփոխությունները կապվում են երկրորդ շրջանի ներս Իկյա շրջանում, ըստ Կուրցիոսի, Ննչյունները հողմահարվում են, կորցնում արատասանությունն ուժն ու հնչման լրիվությունը: Մասամբ էլ այս պատկերացմամբ է բացատրվում Կուրցիոսի վեճը երկրորդականների ներս շեարած աչև բանին, որ ես և Շչաչխերը խոսում են սհնչյունական սրենքեքիս մասին, բայց և այնպես թույլ են սաչխս բազմաթիվ բացատրություններ:

Գեռնս իր սհնչյունական ստուգաբանության հիմնական գծերը աչխասություն մեք, խոսելով գիտական ստուգաբանության սկզբբունքների մասին և նշելով, որ լեզուների պատմա-համեմատական ուսումնասիրության մասնանկ սղևաք է նրենչ առաջին հերթին հընչյունաբանական կողմից, Կուրցիոսը ասորներում էր Ննչյունական փոփոխությունների երկու տեսակ, 1) կանոնավոր փոփոխություններ (Umlauting oder durchgreifende Lautveränderungen), որոնք ստորում են սղվույ լեզվի ողջ Ննչյունական կառուցվածքը, սրոյում նրա Ննչյունական բնույթը. այս փոփոխությունները Կուրցիոսը բաժանում էր 3 ենթատիպի՝ Ննչյունական տիպարացած

1. U. CURTIUS, Zur Etimologie der indogermanischen Sprachbildung, APHKKSUW, V, 1907, էջ 197.

² Նույն աեղք. էջ 198.

(Lautverschiebung). Տեղումների ճեղքում՝ (Lautspaltung) և Տեղումների կորուստ (Lautverlust), 2) անկանոն կամ առաջնային փոփոխություններ (irregelmäßige oder sporadische Lautveränderungen), որոնք հանդիպում են մի լայն աստիճանական գիպերում և չեն սրտոնում միայն լեզվի հեղուկական բնույթի վերջիններս կուրցիտը դիտում էր որպես սծագումային հարսրիտության մթադետում (Trennung) և լայնացում, այսուհի ետի՝ կուրցիտը հին ֆիլոլոգիական բերականության սրկանակով բաժարարվում է սկանսնակորս և սանկանսե էրնույթների տարբերակմամբ՝ առանց «հեղուկական սրենքի» գաղափարը հետևողականորեն տարածելու թորը (և՛ սկանսնակորս, և՛ սանկանսե) ղեպերի վրա, առանց այն բացատրելու, ավելի շուտ պատկերավոր գործածություններ, ելկյորդ նա փորտորեն ընդունում է, որ կանոնավոր փոփոխությունների կողքին հնարավոր են ստացմանըին փոփոխություններ, որոնք չեն կեթարկում որևէ սրինչարժություն և հետագայում կուրցիտը հեղուկական սրենքների հարցին հասուակ աշխատություններ է նվիրել՝ սրիտություններ հնչյունական որևիկերի կարեորություն մասին¹ և ստորագրային լեզվարտություն բնակարտություն շարքում²։ Հեղուկական փոփոխությունների պատճառը կուրցիտը համարում է հարմարության և հեղուկական ձգտումը՝ որպես տարբեր մարդկուկ ծուլության, արտասանություններ լայն փոփոխությունների հետևանքով բերանի խոսույում տեղափոխում է հետևից առաջ, Հեղուկական ձգտումը, յսու կուրցիտի գործում է և՛ կանսնակորս, և՛ ստացմանըին փոփոխությունների ղեպում կուրցիտի կարծիքով՝ ոչ բուր հրնչյուններն են կեթակա միասնակ «հոլմեհարման», որպես իմաստի կրուկեր բերանից հնչյուններն ու վանկերը ավելի շատ են ղեմագրում նաև հոլմեհարմանը իր սրիտություններում կուրցիտի բնուկուկ մտանում է կրիտերականների սկզբունքներին՝ եշելով, որ ոչլեզվի ուտունակություն, համար սանկից ավելի կարևոր են կրկու հիմնական հասկացություն՝ անուկորային հասկացություն և հեղուկական սրենքի հասկացություն³։

¹ Հետ միայն շրջանի պատկերակրան կուրցիտը կարծում է, թև սանկերտական է ի ձեզրմուր ստացում և կ'ն, ու-ի ձեզրմամբ՝ ու-ն և ո-ն և այլն։

² U. Curtius, Bemerkungen über die Tragweite der Lautgesetze, BEPHKKSQW, 1877.

³ U. Curtius, Zur Kritik der neuesten Sprachforschung, 1885.

⁴ U. Curtius, Bemerkungen über die Tragweite der Lautgesetze, 1870, էջ 2.

Կուրցիոսի կառուարածի մեջ առանձնացան նշիչի և սարմաւոփ աճականիս (չղնաերմիւնաւիվիւ, ջորոշիւ) գաղափարի առաջ-բաշումը, որ հետագայում կարեւոր դեր է խաղում արմատի գաղափարի հիմնադրման մէջ. Կուրցիոսն այսպէս է կոչում արմատին հարույ պի մասերի-բաղաձայնները, որոնք զուրկ են որոշակի ածակցական իմաստից:

Առտիներէն լեզվի ուսումնասիրութիւնը համար կարեւոր նշանակութիւն ունեցան Վ. Կորսուկի (1820—1875) աշխատութիւնները, թէն զրանք ղեկու շատ հետո են կատարել լինելուց և մեթոդական ամուր հիմքի վրա չեն իւրաքանչեւ նրա ամենից ավելի կարեւոր աշխատութիւններ «Առտիներէն լեզվի արտասանութիւնն. անվանութիւնների և շեշտի մասին» գործն էր¹:

Հատիներէնի համեմատական ուսումնասիրութիւնը հետ միասին կարեւոր նշանակութիւն ունեցան նրա մեղմաձուր ղեղակիցները՝ սակերէնի և ումբերէնի՝ արձանագրութիւնների գիտական մեկնարակութիւնները Աուֆտելթաը և Կերլսհոֆը սկիզբ դրեցին ումբերէնի հոշարձանների ուսումնասիրութիւնը (սկիզբական լեզվական հոշարձանները²), Բոմսէնը՝ սակերէնի (սիւտոյիս իտալական բարբառները³):

Գերմանական լեզուներ.— Ինչու եւթաշրջանում ևս դերմանական լեզուների ուսումնասիրութիւնն ընթանում է հնչերոպական լեզուների համեմատական ընթացակարգի հետ ղիկըրեղիսան:

Ի թիվս այնոց, Վ. Տոմսէնի ուսումնասիրութիւնները գերմանական լեզուներից կատարված ֆիննական փոխառութիւնների (1869) մասին ջույց սպին փոխառութիւնների ուսումնասիրութիւնը կարեւորութիւնը լեզվի պատմութիւնը համար:

1876 թ. Բ. Տոն Մասմերը շույս է ընծայում «Գերմանական ֆիլոլոգիայի պատմութիւնը»՝ ի մի բերելով ուշը բնագոյովուում կատարվածի արդյունքները:

Կելտական լեզուներ.— Առտիմաւարը համեմատական ուսումնասիրութիւնն մեջ են գրաւվում կելտական լեզուները, որոնց

¹ W. Griesner, Über Aussprache, Vocalismus und Betonung der germanischen Sprache, 1876, II, 5p. 1868—1870.

² Aufrecht und Koch, Die germanischen Sprachdenkmäler, 1843—1871.

³ Manninen, Die finnisch-germanischen Dialekte, 1870.

⁴ R. von Ranke, Geschichte der germanischen Philologie, vorzugsweise in Deutschland, 1870.

նեղերապահան ընույթի մասին խոսվել էր և Քուրդի կոյմից: Այս բնագալախոսի առաջին սխառնատիկ և Նաեղամանաչից ուղիառանքը վերևում հիշված Ծ. Կ. Յոյսի տեղեկության ընթացակետերունն էր: Յոյսը կենդանի լեզուների նկատմամբ կատարում է այն, ինչ Գրիմը և Քուսնը՝ գերմանական, Գիլլը՝ սլոնական և Միկլոջիշը՝ սլավոնական լեզուների համար:

Ընդհանրապես, — ինչ և նախընթացում շարունակում է արիապետող լինել հայերենի՝ իրական լեզու լինելու տեսակետը, Հայերենի համեմատական ուսումնասիրության բնագալախոսում մեծ աշխատանք են կատարում Ֆր. Մյուլլերը, Պ. գր. Լագարդը, Ք. Պատկանյանը և ուրիշները:

Ընդունելով հայերենի ընույթի վերաբերյալ ընդունույ տեսակետը՝ այս նեղիականները, սակայն, տարբերություններ ունեն հայերենի և իրանական լեզուների մոտահարաբերության մեկնաբանության հարցում: Ֆր. Մյուլլերը, որ ակտիվ կերպով նաեղն է նկել և Հյուսիսային անտիկոսի ցեմ, գտնում է, թե «հայերենը մի իրանական լեզու է, հատկապես ոչ հին քաղաքների (անկառաջի լեզվի, — ղեղերենիս — Փ. Զ.) կամ հին պարսկերենի դուստր, այլ հին քաղաքների ու հին պարսկերենի նախնային մի ուրիշ, մեղանական ճիե իրանական լեզվից առաջացած հիմնական լեզուն: Պ. գր. Լագարդը (1827 - 1891) (Քյոտտիները) հայերենը բաղկացած է համարում 3 քաղաքից՝ մասերից՝ հայկազյան (Haikazian), արշակունյան (արհալի) և սասանյան. վերջին երկու բաղադրիչները ակնհայտ իրանական ընույթ ունեն, քայք, Լագարդի կարծիքով, իրանական ընույթի է եւս հայկազյան լեզուը վերջին պատկանում է լեզուների այն խմբին, որի տեսարան ներկայացուցիչը գնդն էս: Լագարդի այդ տեսակետը մի քանի տունը էր դեպի հայերենի ընդհանրական տարբի անշատումը: Լագարդի արձանիքներից մեկն էլ այն է, որ նա իր «Հայկական ուսումնասիրություններում» ամփոփել է հայերենի համեմատական ուսումնասիրության արդյունքները՝ տարով հայերենի մինչև 1877 թ. ստուգարանված արձանների լրիվ ցանկը (2413) է. Պատկան:

¹ J. K. Zuehlke, Grammatik der Armen. 1856, II S. 1823.

² F. Müller, Über die Stellung des Armen. im Kreise der indogermanischen Sprachen, 1877, 49 ff.

³ P. de Lagardie, Armen. seine Studien, Göttingen, 1877.

յանք իր Հայերենի կազմութեան ուսումնասիրութեան մէջ հայերենը իրանական լեզու համարելոյ հանդերձ՝ ցանկում է, որ սաչե իրանական նախնական լեզվի բարբառը չի հանդիսանում¹։ Այս նպատակով նա անհրաճեալ է համարում նոյնընէն բարբառները ուսումնասիրութեանը՝ նշելով, որ միայն սրաբարբ ուսումնասիրութեանը չի կարելի վնասակալ խոսք տակ հայերենի՝ նոյնբարբական լեզուներէ մէջ գրասկսած տեղի մասին։ Անանարկելոյ՝ հայերենի բարբառների ուսումնասիրութեանը՝ Պատկանչանը չսրաբիւակ կարծիք է հայտնում սրաբարբ և բարբառների բնույթի մասին։ Իրաբարբ նա համարում է արձեւատեական լեզու, իսկ հայերենի բարբառները գիտում սրաբա ճննուց գոյութեւ ունեցած տարբեր հայկական ղեղերի իտովածրների ժողովներըս²։ Ազկարոց չէ ճիշէլ, որ Հնուրումների հողմանից հետո Պատկանչանը վերանայում է հայերենի՝ իրանական լեզու իննելու իր տեւակեար։ Հայ բարբառների ուսումնասիրութեան ու գրասկարգման ղեւագոյտում, բացի Ք Պատկանչանից, կարելու չիք եւ խաչում նսե Ա. Այտրիւանը և Հ. Պետերմանը. վերջինս աշխատութեւ է նշիրում Քրիստիի բարբառն։

Այս ենթաշրջանում հետագա լայն թափ է ընդունում գրաբարբ նոր գրական լեզվով՝ գրական աշխարհայարարով փոխարինելու համար մզկուց պաշարար, որը Արտգանից հետո շարունակում եւ Սա. Նազարյանը և Մ. Նայրանչանը։ Այս տեւակեարից հասկապեւ կարելու են հայ սնույտցիոն-ղեմակրատ Մ. Նայրանչանի աշխատութեաները, որոնց մէջ նա հանգեւ է ցայնս լեզվի հասարակական էութեւ, լեզվի ու ժողովրդի պատմութեան և լեզվի ու ժողովրդի սերտ կապի գրայթներով, ղեւում նոր գրական լեզվի մշակման մէջ ժողովրդականութեան սկզբների պահպանման նարցը։ Նայրանչանը հիննարկում է աշխարհարարի քերականութեան սակզմանը՝ ժազալուն տեւակեւ ու պատմական հիմնագործանը հանդերձ, բայց Սահր հետարայրութեան չի տայիս այդ գործը գրայի բերելուս Իրանեւ աշխարհարարի երկու ճյուղերից մէկի՝ արկեւտանայերենի համար աշղպիսի աշխատանք կատարում է Ա. Այտրնչանը իր արդեն հիշատակված քերականու-

1. К. Патканов. Исследования о составе армянского языка. СПб., 1864.

2. Նույն տեղը. էջ XVIII.

К. Патканов. Исследования о диалектах армянского языка. СПб., 1969.

թյամբ, արեւելահայերենի համար՝ Լեւ. Պաշտասեյանը իր «Շնդհանար սեւություն արեւելահայ նոր գրագիր լեզվի հայոց» (1870) և «Քերականութեան մայրենի լեզվի» (1874) աշխատութիւններով:

Բալթիկ-սլավոնական լեզուներ. — Մշակման լեզուների սխեմատիկ և սմբողջական ուսումնասիրութեան պատիվը պատկանում է սլովեն Զրանդ Միկլոշիչին (1813—1893), 1852—1874 թթ. նա լույս է բնծայում իր ուսումնական լեզուների համեմատական քերականութեանը¹, որի ազգէի ու հետեւում է «Մշակման լեզուների ստուգաբանական բառարանը»²: Հին սլավոններին իսկապես հարցում կարեւոր դեր խաղաց Միկլոշիչի ոչին սլավոնահայեցողական բնութարարը³:

Կարեւոր դեր խաղացին բալթիկ-սլավոնական լեզուների ուսումնասիրութեան համար Կլաուս Ելաշիերի (1821—1868) աշխատութիւնները՝ սեկեղեցասլավոններն լեզվի մեջբանութեանը և էթիմոլոգիան լեզվի մեմորիան:

Բալթիկ-սլավոնական լեզուներով լայնի վաղ դրսևակ է և Պասար:

Ոչ ոչ շրջանի ուսական իրականութեան մէջ պատմա-համեմատական մեթոդի կիրառման առաջին սխեմատիկ արեւելները ապրիս են երկու տիանայից դեմքեր՝ Յ. Բ. Բուսյանը (1818—1897) և Բ. Վ. Սրեդնենկին (1818—1880): Բուսյանը իր քերականական աշխատութիւններին մէջ հանդիս գալով որպէս տրամաբանական սկզբունքների կիրառող՝ միամասնական լայն աշխատանք է տանում ուսուցիչի պատմա-համեմատական հետազոտութեան ուղղութեամբ: Դեռևս 1830-ական թվականներից հանդիս պարզ պատմա-համեմատական լեզվաբանութեան սկզբունքների շատագույն ու մասնաշաղկապնոցի դերում՝ նա 1858 թ. լույս է բնծայում իր սխեմայ լեզվի պատմական քերականութեանը, որը մեծ ազդեցութեան է թողնում այս բնագագուտի հետագա ուսումնասիրութիւնների վրա: Բուսյանի գրքին նախորդել էր Մրեյենկուս Մուքեր ուսաց լեզվի պատմութեան մասին աշխատութիւնը:

¹ E. Miklos'ich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, 1852—1874.

² E. Miklos'ich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, 1856.

³ E. Miklos'ich, Lexicon philologico-slavonicum graeco-latino, 1862—1865.

⁴ И. И. Срезневский, Мысли об истории русского языка, 1850.

Սակայն Արևզնեակին ստուսեծեապէս հայտնի է ոչին ռուսերէնի բառարանի նյութերս Էսահաստը աշխատութիւնք՝ որ հրատարակել է Տեղեկակի մահից հետո և իր գիտական արժեքը մինչև որս չի կորցրել: Արևզնեակին եւ Քուրյանի նման հենցում է կույտուր-պատմական գաղտնի սկզբունքների գրա, հետեւում Գրիմին:

3. ԱՂ-ՆԻՔԵՎՐՈՅԱԿԱՆ, ԼԵՂՈՒՆԵՐԻ ՌԵՍԻՏԵՆՍԱՍԻՐԵՔՅՈՒՆԷ

Քամու-սևմական լեզուներ. — Իւմական լեզուների գերաբերչա, անդիկոթյունների ամփոփման և հնգերապական լեզուների նաապատութիւն ևգանակները նրանց նկատմամբ կիրառելու առաջին փորձը ՅԻՔ դ. պատկանում է է. Իրնանին (1823—1892), որը նպատակ է դրել տարւ սեմական լեզուների ընդհանուր պատմութիւնը՝ Պետր է նշել, որ Իրնանը սխալ հայացք ունը սեմական ժողովուրդների սնտապէս կույտուրական դերի մասին:

«Ուրալա-սլաւոնան» լեզուներ. — Թիննա-ուղտուկան և սամոնկական լեզուների ցեղակցութիւն հարցի հետ միասին, որ անհրաժեշտ չափով սուլացրոցիւմ է, լեղիարանները ԱՄ դարում աշխ գործածութիւն մեց ևն պահում սարալա-ուլիտան լեզուներ և ժողովուրդներ սնկանում:՝ աշխ լեզուների ու ժողովուրդների ցեղակցութիւն հարցադրմամբ Նանցերծ: Ուրալա-սլաւոնան լեզուների մեց, բայցի ֆիննա-ուղտական և սամոնկական լեզուներից, դրում են, ինչպէս նշել ենք, ևան թյուրք-թաթարական, մուղոլական, մանջուրական, սուեպուսական լեզուները: Այս լեզուների ցեղակցութիւն դադափարթի առաջըաշումք կապված էր առաջին հերթին դրանց ձևարանական ախալի ընդհանրութիւն բաղադարուման հետ, որին միատում էին բառա-ըրակաեոսկան նյութական դուգահճաներ գտնելու փորձերը: Ուրալա-սլաւոնան լեզուների սուսումնասիրութիւնը նկրդած աշխատութիւնների մեց առանձին շինատակութիւն արմանի են Ա. Ալքսիստի սկզբումնասիրութիւնները ուրալա-սլաւոնան լեզուների բնագրականումն¹:

¹ И. И. Срезневский, Материалы для словаря древне-русского языка, I—III, 1893—1912.

² R. Kemn, Histoire générale et système comparé des langues semitiques. Première partie. Histoire générale des langues sémitiques, Paris, 1861.

³ A. Ahlquist, Forschungen auf dem Gebiete der uural-turischen Sprachlehre, I—III, St. Petersburg, 1861—1866.

Այլ լեզուներ... Զին-տիրեթեան լեզուների համեմատական քերականությունը նվիրված աշխատություններից այս նեթաշրջանում շեշտանկելի է Վ. Ա. Հանսերի աշխատությունը Ե. Բ. Կալ-յունկըր դրամ է զբաղիղյան լեզուների համեմատական քերական. նությունը՝ Վ. Թեդլերի աշխատություն է նվիրում ավստրալիական մի բանի լեզուների օգտահատիրությունը՝ Լ. Եիֆները 1856-73 թթ. առաջի է կուկաույան սաբբեր լեզուների նկարագրությունը:

Զգալի առաջընթաց է կատարվում սփարսեկերական (սոյի-լի գաղ՝ մալայա-պոլինեզյան կոնվոն) լեզուների ուսումնասիրության թնազադատումը Դեռևս Հոմերոսը, ինչպես և շեղ ենք, հատուկ աշխատություն էք նվիրել կապի լեզուներ. միամասնական ևս էլնել էք նաև ինդոնեզիական և պոլինեզիական լեզուների կուպր: Հ. Կ. Ֆոն դեր Կադելնցը, 1861-73 թթ. որոշում է ավստրոնեզիական լեզուների ցեղակցական ընդհանուր փոխհարաբերությունները:

Աֆրիկայի ու սեմա-բամբական լեզուներին ևս մի շարք աշխատություններ են նվիրվում. Բացի Հ. Ետայնթալի՝ մանդե-նեգրների լեզուներին նվիրված աշխատությունից (1857) նշելի են նաև Կյոլլերի՝ և Բյոկի գործերը:

1. W. W. Dwight, Comparative Dictionary of the Languages of India and High Asia, London, 1808.

2. Dwight, A Comparative Grammar of the Dravidian or South Indian Family of Languages, London, 1816.

3. W. K. Ledy, Kamilaroi, Supplement of Yarrabandi Languages, Spoken by Australian Aborigines, 1 vol., Sydney, 1876.

4. S. W. Koser, Die Polynesisch-Ozeanische Sprachen, Leipzig, 1833.

5. H. H. G. L. H. Brock, Languages of Madagascar, London, 1831; Comparative Grammar of South African Languages, London, 1832.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԳՐՈՒՄ ԵՆԹԱՆՐՁԱՆԻ ՎԵՐՈՒՄՆԵՐԱՅԻՆ

1. ՇՊՈՐԵՆ

- Արշալույսյան Թ. Ա., Արևելե Աղաթանգյանի «Բնական թվաբանության հետազոտություն» ՇՊՈՐԵՆ 2, 1944.
- Արշալույսյան Է., Հայ թվաբանության պատմություն. 1. Արևմտ. ՇՊՈՐ. 1948, 17-18, 198, 221, 257, 288.
- Մալխասյան Ս. Ս., Արևելե սրբագր. Աղաթանգյան. ԱԷ, 1902, 6, 17, 282, 296.
- Քանիկյան Գ., Արգի թվադպրանքները. ՇՊ. 1899, 19, 14, 17, 26 և 35.
- Չուխադյան Կ. Ա., Առանձնագրային հայեր թվերի և մասնապարտիկների միջինում (Գ. Չուրչունյանի «Թվաբանությունը և ժամանակակիցը» վերջին հրատարակ. 1895, 17, 287, 305, 372, 384).

2. ԹՅՈՒՄԵՆ

- Будакьянский Д. А., Александр Афанасьевич Шлебня, Киев, 1952.
 Будакьянский Д. А., Биографическое название А. А. Шлебня. РЯШ, 1952, № 2, 49-72. 81.
- Будакьянский Д. А., Шлебня движет. Проблемы русской науки и развития мировой науки и культуры. 2, 1946, 49, 91-162.
- Виноградов В. В., Из истории изучения русского синтаксиса, М., 1958. 19, 223 + 49.
- Виноградов В. В., Русская наука о русском литературном языке, УЗМГУ, 1961, 1946, 17-74. 91.
- Джаджиян Դ. Բ., Армянская лингвистическая мысль и вопросы новоармянского языка в XVII-XIX вв., автореферат докторской диссертации, Ереван, 1957.
- Մալխասյան Ս. Ս., Будакьян как предшественник русской синтаксиса. ИТЭУ 31, 1951, 15, 107-128.

3. ՕՐԱՄ ԱՐՁԱՐՆԵՐՈՒՄ

- De Fontes, Th., H. Stein-Lac, Berlin, 1810.
 Արձարնու, Յոսթրաբի մասին հարցում ԱՅ. ա մ. X.
 Karsch A. W., Science et sa philologie d'Europe, Paris, 1880.

- Dillthey W., W. Scherer, „Gesammelte Schriften“, II, Leipzig-Berlin, 1906, §§ 293-283.
- Kuhn L. Jah. Kesppe Zeuss, 1930.
- Nolze L. Max Müller und die Sprachphilosophie, Mainz, 1897.
- Pisano V. A. Schleicher e alcuni orientamenti della moderna linguistica, „Lingua“, 4, 1934, §§ 297-310.
- Rathenker E. Einführung in die Geisteswissenschaft, Tübingen, 1921, §§ 297-310.
- Schmidt E., W. Scherer, Gl, 9, 1888.
- Schröder E., W. Scherer, ADB, 31.
- Seymour Th. D., W. D. Whitney, APh, 18, 1894, §§ 271-289.
- Vogtman G. G. Dr. Max Müllers Bau Wau Theorie und der Ursprung der Sprache, Leipzig, 1866.
- Whitney W. D., „40 Years' Record of the Class of 1845 of William College“, New Haven, 1865, §§ 175-182.

ԵՐՐՈՐԻ ԷՆԹԱՆՐՁԱՆ
(XIX դ. վերջին Լուսուղը)

ՓՐԻՆՍԻՍԻՄԱՆՉԱԿԱՆ (ՆՈՄՈՓԵՏԻԿԱՌԱՆ)
ԷՎՈՂՅՈՒՑՈՒՆԵՐԻՉ

ՆԵՐԱՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ոնրաշրջանի տխրապետուղ լեզվարանական ուղղությունը և նրա ձևափոխման հասյաղայնությունը... Այս ճեթաշրջանն ընդգրկում է XIX դ. վերջին քառորդը: Տեսնե՞սական տեսակետից այն բնութագրվում է որպես մի շրջան, երբ կապիտալիզմը թևակոխում է իր դարդաշման մոնոպոլիստական-խնայերիստական փուլը: Մակայն պատմա-համեմատական լեզվաբանությունը շարունակում է վերելք ապրել: Վերելք, որ հենվում է լեզվաբանության զարգացման նախորդ շրջանի նվաճումների վրա: Կարճ ժամանակում մի շարք հնչյունական սրինաչափ համապատասխանությունների հարսնագործումը հանգեցնում է լեզվական քոլոթ կարգի փոփոխությունների խստիվ սրինաչափակերևության զաղափարին, և հնչյունական սրենքի սկզբունքը դառնում է այս ճեթաշրջանի լեզվաբանության գլխավոր հիմնաքարերից մեկը: Իհարկե, որդեն առկա է և այն գործոնները, որոնք խարխում են այս ճեթաշրջանի ախրապետուղ լեզվաբանական ուղղություն տեսական շիճվերը, առկա է քննադատական վերաբերմունք հնչյունական ունենքի գաղափարի հանդեպ:

Հոգևրանությունը XIX դ. վերջին քառորդում շարունակում է նույնպես վերելք ապրել, ուժեղ կերպով ազդելով լեզվաբանության առասպալե շիճվերների ձևավորման վրա: Փորձառական հոգեբանու-

Քյան պարպուղումը ՎՅ ց. կեսերից սկսած՝ ուշս ենթաշրջանում նապեմամ է կարեւոր արդյունքների. հոգեւանները փորձում են բազասայտի հոգեկան և բնույթներն ֆիզիոլոգիական հիմքերը, զրույց է ապելի ֆիզիոլոգիական պրոցեսների հետ։ Այս ուղղութիւնով կատարված հետազոտութիւնները արդյունքները ի մի է բերում և դարձացնում է. Վոսնայր իր «Ֆիզիոլոգիական հոգեբանութեան հիմունքները» (1874) աշխատութեան մեջ Հոգեբանութեանը մի կողմից՝ ամենի ու ապելի է գտնում խիստ որենքներ անկող սիւսուցում, որ հենում է փորձառական հետազոտութեան վրա, մյուս կողմից՝ սկսում է հանդես գալ հոգեֆիզիոլոգիական պրոցեսների որոշ միասնական բնութեմամբ։ Այս հանդամները կողմնակի կերպով սկսում է նշված շրջանի յեզվարանութեան տեսական հիմնավորման վրա. յեզվարանութեան մեջ եւ տիրապետող է գտնում պոթիսֆիզիոլոգիզմը, յեզվական և բնույթների մեջ փնտրում են հոգեկան և ֆիզիոլոգիական գործոնների աղղկըութեանը էփուլոցիան սկզբունքների աղղկըութեան խտւայտումը հոգեբանութեան և այլ գիտութեանների մեջ նույնպէս անհետեանք յի աւելնում յեզվարանութեան համար, որունց (վոլյուց)իտի դարպայման զազմփարը յայնի նիճքեր է նկատու Հոգեբանական գործոնների բնութեան մեջ յեզվարանները մեծ մասամբ հենում են ասոցիատիվ հոգեբանութեան վրա, բայց որոշ հարցերում հիմքեր է ձգում և վոլյուստարիստական հոգեբանութեանը, որի ներկայազուցիչ վունկայր հանդես է գայիս եւան յեզվարանական հարցերի հետազոտութեամբ։

Այս ենթաշրջանի դիտարկը հոսանքի՝ երեւրերականութեան կողմից բարբառագիտական հարցերին մեծ ուշադրութեան հասկացնելը բարեբար սղղկըութեան է քործում բարբառների ուսումնասիրութեան խորացման և բարբառագիտական ուսումնասիրութեան նոր սկզբունքների մշակման համար։ Վերմանեխայում սրան նպատում է Վերմանեխայի միւսիտումը 1870 Չի թթ. ֆրանսաւրուսական պատերազմից հետո։

Այն հանգամանքը, որ յեզվարաններն այս ենթաշրջանում տարվում են փաստերով, ուշադրութեան դարձնում մանրամասների վրա, մանրասում հետազոտութեան առարկան (ուշայիս կոչված ասումիզմը), իր աւսական փիլիսոփայական որոշ հիմնավորումն անելը Սքայասու-Կունսի (1788—1857) պոլյետիֆիստական փիլիսոփայութեան մեջ Կունսի ազնոսախկական հայնցակետ ունելը երևութի

Ներքև մասին՝ գտնելով, որ նրանց կախումը սեփական է, որ պայտերի մասնակցության մարզիկ չեն կառուցում որևէ մար-
մենների կերպի բնութագրեր մեզ համար բարձրորակ առևտրային (:
Մարզկառավարության անդամակցության և մասնագիտակա-
նության անդամակցության) հասել է պոպուլյար (դրամական) ստացումներին, երբ
պիտակները հասնում են պրակտիկ գիտելիքները Իրապետությունների
դասակարգման մեջ կանոն հաստատում է որոշ աստիճանագրու-
թյուն, չի ներառելիս՝ ըստ բնօրինակական ստորաբաժան, դիտարկման
հիմք համարվում է մաքնամատիկան որին հետևում են աստիճան-
բաժաններ, ֆինանսական, բիզնես, բիզնեսի և սոցիալական, այս
դիտարկումներն էլ ըստմանում են ամենի մասնակից դիտարկումն-
ներին, որոնք ստիճանակարգական բնույթ ունեն և պրակտիկ են
ամենի մասնակից ստեղծների սահմանում:

Այս ենթադրանքի արագացումը չի դիտարկման կոնցեպցիան,
ինչպես նշողներ, պահանջարկային և, որ հանդես (գաղա Ե-
այ՝ արտասահմանների ձևով կենտրոնաց ամենի ուղղափառ տարածու-
սակը կրիտերականությունն է (նեղորոշումները), որը չարտակ-
անց համարում է ենթարկում կախումը ենթադրանքի չի դիտար-
անական կոնցեպցիաներին (կատար-բիզնեսի, պահանջարկի
և կապար-էվոլյուցիոնիզմի) որոշ կոնցեպցիոն, Երեւոնականներ
լեզուն դիտարկման որպես կրկնականային հողեֆիդիական պրոպե-
նների ամբողջություն, լեզուարանությունը դասում էկոնոմիային
գիտարկումների շարքը, բայց չկատարական գիտարկումներին
հիմքում դնում են հողեֆանությունը, հողեֆանություն գերի ույս
պիսի համարարական բնույթով նրանց մաս միանում է լեզուար-
անությունը բնական գիտարկումների նման մշտնա գիտարկում
դարձնելու ձգտման նկատման բնույթի բնույթով հարցում բեղ-
անումը ասումով, մասնակցով արթոցառ կրիտերականներին՝ հո-
տերանական Ֆորմալիզմի կամ պահանջարկային (Մոսկովյի
լեզուարանական պարզի) և հողեֆանական ֆունկցիոնալիզմի կամ
պահանջարկային ֆունկցիոնալիզմի (կազմել լեզուարանական դարձի) ներ-
կայացումները հանդես են բերում որոշ չարտակարգություններ,
պահանջարկային ներկայացումներին ամենի է հատուկ լեզուն
անկախորեն բնույթ, լեզու կատարական ընտանիքին մեջ իր իսկ
լեզու ձևերից նշանով, ձգտումը, պահանջարկային և կրկնական
կապարաններին հատուկ է լեզու կատարական շարքերը ըստ
իրենց կատարած լեզուական և հողեֆանական ֆունկցիոնալիզմի բնույթով ձգ-

տումբ, ասիա են լեզուն ֆունկցիոնալ հայեցակետով բնեկտ
տազմեր:

Ժողովրդահոգեբանական ուղղութիւն կամ էթնոպսիխոլոգի-
աի ներկայացումը չենք կս (Վունցառ և ուրիշները) չեղան դիտում
են որպէս հոգեֆիզիկական պրոցեսներ ի տարբերութիւն, իսկ նր-
անց ֆիզիոպսիխոլոգիայի մեծ շարքով աւարտեր է նրիւքիւրական.
Եւրի պսիխոֆիզիոլոգիայի միջոցով ներքիններս յեղան դիտում են նր-
պլանայեղներն՝ որպէս հոգեկան և ֆիզիկական ֆիզիոլոգիական
պրոցեսներ ի համակցութիւն, միւրդեւ Վունցառ չեղան ընենելով
հոգեբանական դիտելով՝ կարծում է, որ հոգեկան պրոցեսները
սեղաններն կապում են ֆիզիոլոգիական պրոցեսներին հետ, ֆիզիո-
լոգիական հիմք ունեն:

Երբտարբաններն ընենպատերը աշխի շեն յնկելով լեզվա-
յանակուն միանակական կոնցիպիւրայով՝ ենզ հոգեբանական յեղի-
վիցուայիզմի հետ միասին այսանց դրանտրում են կուլուր-իս-
տորիկմի ու սոցիոլոգիկմի տարրեր:

Երբտարբանութիւնը հանդէս է զարչս միակողմանի պաս-
մականութիւնը. լեզվաբանական ընենութիւն միակ գիտական հա-
չեչանկանը համարում է պատմականը, ընց որում պատմական
յարպացման պրոցեսն ըմբնելում է լվոյւրգիոնիստորնէն Յանկար-
եարով լեզվաբանութիւնը դարձնել միանգամայն հչգրիւ գիտու-
թիւն՝ երբտարբանները ֆեաթչայնում են ինչուանական օրձներ
դազարտարը, թեկ այլ զուգարտերն ընցհանար առմամբ դրական զեր
է խաղում. լեզվաբանական մեթոդը դարնում է խասով գրիւայա-
փականը եթէ կուրորդ կնթաչքրաններում լեզվաբանները նպա-
տակ էին զնում համեմատութիւն միլոցով պարզել զնենտրիկական
պրորչեմներն և վիտակարչնել համեմատմող զիզակից չեղաններ
տգրուրը, ոպա այս նեթաչքրանում լեզվաբանները նպատակ են
դում, հետեղական պատմականութիւնն անցկացման հետ միա-
սին, պարպել զնյակից լեզուներին փոխհարարութիւնն մանրա-
մասն պատկերը, այդ չեղաներին պատմական գարգարման օրիւա-
յուփ ընուլթիւ Սրիւայորս երիւրերականներից այս կամ այն լա-
փով տարրերովոդ հասանքները (նթէ զանց առնելը երանց բուն
ընենպատերն, որանք երբեմն բայահայտ միտարական զիթը են
զրափում երանց գլխաւոր դրութիւններին կատմամբ) հանդէս են ըն-
ում որոյ առանձնահատկութիւնները էնզհետար առմամբ ընդու-
նելով լեզվական փոփոխութիւններին որինպարականութիւնը՝
երանք անհրաժեշտ տեղ են ապիւս սուտարիկ վերլուծութիւնը. հն-

ասնում միակողմանի պատճառներով (պսիխոֆորմալիզմ, պոսիտիվիզմի կցիտանալիզմ), ուշիատուրում են խուսափել, երիտերականների ինդիվիդուալիզմից և ամէլլի շատ անդ առաջ մասասային կողմին (էթնոպսիխոլոգիզմ)։

Լեզվաբանական մեթոդի բնագավառում այս շրջանում հանդես եկած տենդենցիները մասամբ հենվում են նախորդ եկեղաշրջաններում ձևոք բերված նվաճումների. համեմատական հնչյունաբանությունը մնալով մասամբ նույնպիսի է նախորդ ժամանակների և չկոլարանական տարբեր կենցեպիտաների բախարայն կողմերի համադրուտե վրա, մասամբ արդյունք են լեզվաբանությունը մերձայր համարիոց դիտությունների սրենրենրի ու սկզբունքների և ուղհանուր բնորոշումների ազդեցությունը, մասամբ էլ հետևանք են նախորդ չիզմաբանությունը հետադրուտության և դանակների ու պատկերապատկերի բննադասական դերանայումն և էվոլյուցիոնիստական հայեցակետի արմատայնութան։

Ազգաբանական աամունքների զարգացման էսուպնիր. — Այս եկեղաշրջանի համար կարելի է առանձնացնել երկու (հասպ. 1) 1870...80-ական թթ., հատկապես 1870-ական թվականների երկուորդ կեսից սկսվող շրջանը, երբ հնչյունական որենրենրի հաստատման, լեզվաբանական «հարաբարձությունների» ձուտն թամանակաշրջանն է. այս էսուպում չեցուների պատմահամեմատական ուսումնասիրության աշն և դանակները, որենր կիրառում էրն երիտերականները, չնայած քննադատության որոշ փորձերին, բնդհանուր ընդունելություն են գանում. 2) 1890-ական թվականները. երբ վերջումն է «հայտնագործությունների» թամանակաշրջանը, երբ ումեդանում է քննադատական վերաբերմունքը երիտերականների եկատմամբ և երբ սկսում են ուշագրություն գրավել նոր կամ աշխարհը արված հարցերը։

Ազգաբանական աշխատանքի բնույթն ու տիպերը. — Լեզվաբանական աշխատանքի բնույթն ու տիպերը մենում են գրեթե նույնը, միայն թե փոփոխություններ են կատարվում որոշ բաժինների փոխհարաբերությունը մեք (հնչյունաբանությունը գերակշռող դիրք է գրավում), այլև նախ հիմնադրվում է իմաստաբանությունը, որպես դիտության բաժին, երկրորդ՝ հիմքեր են ստեղծվում լեզվաբանական աշխատհագրության ու բարրատագրության ձևավորման համար. Երրորդ՝ կարևոր քայլեր է անում փորձառական հնչյունաբանությունը՝ հնչյունական հետադրուտությունների խիստ մեծ կարևորություն ստանալու հնա կատված։

1. ՊՈՆԵՆՏԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ա) Երիտթերակահեռերը և նրանց բննադատները

ձ) Կլիտերակահեռեր (նեոլլամաախիզ)

Նեոաճական դիտողություններ. — Մէջ գ. վերջին բանորդի տիրուպետաց լեզվաբանական ուղղութիւնը երիտթերակահեռերի գալուցի է: Ասալ բաշխում պատմա-համեմատական հետազոտութեան մեջ ազիշի ինքառ մեթոդների նարքը՝ երիտթերակահեռեր նարճակում էին լեզվաբանների հին սերնդի վրա, որ նույն խրատութեամբ ու հետազոտականութեամբ չէր կիրառում հնչյունական որենքների դադափարը: Այս կապակցութեամբ Յ. Սառեկէ կոչմից կուտակով տրոյած «Երիտթերակահեռեր» (Lingogrammatiker: անվանութ. բեղհանուր իմաստով պատազործիկույ ուղղութիւն հիմնադիրների մեկի՝ Կ. Բրուզմանի կոչմից, սարածում է սուտում և դատում ուղղութեան ճանաչմած սեփականումս «Երիտթերակահեռութեան» անվանումը պարճակում է լայն ու նեղ իմաստով լայն իմաստով աչև դատում է տվյալ շրջանի պատմա-համեմատական լեզվաբանութեան գրեթէ բոլոր հասարկների անվանումը: այս լայն ասումով է, որ հետագայում խոսում են այնպիսի «ուրիտթերակահեռեր» մասին, ինչպիսիք են Շ. Էրար, Շ. Պեղերսեր և ուրիշները, նեղ իմաստով այդ անվանումը քորճակում է հիմնականում գերմանական լեզվաբանութեան լայնցիդի գալուցի ենրկայացուցիչների համար, որոնցից պայտ տարբերութեանը ունին Բեուլիեի և Մլառիկենի դպրոցի ենրկայացուցիչները: լայնցիդի դպրոցի ենրկայացուցիչներն էին Ա. Լեակիեր (1840—1916), նրա աշակերտներ Կ. Բրուզմանը (1848—1919), Շ. Սառեկը (1842—1907), Շ. Էյուրլմանը (1848—1908), Շ. Պաուլլը (1846—1921), է. Զիվերսը (1850—1926), Վ. Բրաունեն (1859—1926) և ուրիշները: Ա. Լեակիերի աշակերտների թվին էր պատկանում նաև շվեյցարացի Յ. դր-Սոյլորը, որի սկզբնական շրջանի շորճունութիւնը պատմականորեն նույնպես կապում են երիտթերակահեռերի շորճունութեան հետ: Մական ինքը Լեակիեր ի գլխավորում նոր ուղղութիւնը, ուղղախի գեկաճարենը են դատում Կ. Բրուզմանը և Շ. Սառեկը: Բեուլիերի դպրոցի պրոփ. Շլայիերի

աշակերտ Ի. Շմիգար երկար ժամանակ անտարբեր է մնում երիտ-
բերականների հասարակ հանդեպ և վաղ շրջանում շարունակում
հյուսիսային ուղղությամբ, սակայն շուտով նա մի կողմից՝ փաստե-
րի Հեղինան օտակ հրամարմում է հեղինարպական լեզուների զար-
դացման ձեռնարկական ծառից և առաջ քաշում օտարների աե-
սությունը, մյուս կողմից՝ փոխում է իր վերաբերմունքը երիտ-
բերականների հանդեպ և հեղինարպական հնչյունաբանության ու
մտաբանության բնագիտություն կատարած իր հետազոտություննե-
րով մեծապես նպաստում նրանց սկզբունքների ամրապնդմանը
Գյուրնգենի զարդի ներկայացուցիչներից Ք. Քենֆելցը Նեոտ. է
մնում ընդհանուր հասանքից, բայց Ա. Ֆրեյ (1833—1916) և նրա
աշակերտները՝ Ա. Քեյցլերներգերը (1851—1922), Գ. Կոլլիցը
(1855—1935), Ֆ. Քեյսալը (1855—1924) և ուրիշները իրենց գոթ-
սանձությունը վերջի վերջը զատում են նոր ուղղության ներկայա-
ցուցիչները:

Գերմանիայից գալիս Երիտբերականների հետազոտական
սկզբունքները ավելի կամ պակաս լափով կիրառվում են Ռուսաս-
տանում Ֆ. Ֆ. Շորաունասովի (1848—1914) ու նրա աշակերտնե-
րի՝ Մոսկովայի լեզվաբանական զարդի ներկայացուցիչների կող-
մից, Գանհայում՝ Կ. Վեյսերի և Վ. Տոմսենի (1841—1927) կողմից,
Ֆրանսիայում՝ Մ. Բրեույի (1832—1915), Վ. Արերի (1859—1907)
և ուրիշներին կողմից:

Երիտբերականների պիսազիս տեսությանը Հերման Պուսյն էր
ևրանց մտերմությամբ համարվում է Հ. Աուսոֆի և Կ. Քրոպմանի
«Չնորանական հետազոտություններն առաջաբանը: Երիտբերա-
կանության ձևավորման պրոցեսը և տեսական սկզբունքները
բնության ևն առնված նուս Ք. Դեյբրյունկի սկզբի ուսումնասո-
թության ներածությունն աշխատության մեջ:

Երիտբերականների ուշադրության պիսազիսը քաղաքապետ
Ներյունարանությունն է. կարևոր տեղ է արժում եսև ձևաբանու-
թյանն ու ստուգարանությունը. թիչ ուշադրություն ևն գրավում
լարաչլուսություն հարցերը Այս վերջին քաղաքապետի ամենից
ավելի ուշի թնկեղ հետազոտող Բ. Դեյբրյունկն էր:

Ա. Ասկյունի, Է. Ջիվեույի, Կ. Անունի, Ի. Ասկոլիի գործու-
նեությունը դերը Երիտբերականական ուղղության նկատման մեջ.
Պետերի սեկնը. — Ա. Ասկյունի սլավոնական լեզուների և լեզվա-
բանի մասնագետ էր և 1876 թ. սկսած՝ լայնցիքում վարում էր
ուսուցանական ֆիլոլոգիայի ամբիոնը Ասկյունի աուղիներին մեկն

կան կոդիկների գիտական ընկալությունը որոշ առումով լրացնում էր էրիտրերականները ուսմանը, լեզվի մասին սրպես Նոգեֆիզիկական Նիմուսները ունեցող էրեույթի Նշչյուզ, որ Ննչյուները կարելի է սուսմանաթիւն Յ հայեցակետով՝ ֆիզիկական, ֆիզիոսպիսական և լեզվարանական՝ Արվերսը Ննչյուներին ֆիզիոլոգիսուս Նումարում է սահմանային դիսցիպլին, որ բնկած է ֆիզիկաչի, ֆիզիոլոգիայի և լեզվարանության միջև Արվերսը Բրյուկելից Նևսո Ննչյուներանական Նարցերի Նևսոգուսությունը նոր աստիճանի է Նառնում: Իս հանդես է բերում բացառիկ գիտողականություն, ուղարությունը կենսորնաչելում գրնականս, ազգեցությունից դերո իտոքի վրա՝ Լույնքան կարևոր Նամարիով քարբար, որքան և լեզուն Արվերսը Ննչյուները բնում է ոչ միայն սրպես առանձնակի ֆիզիոլոգիսական կաղմայորումներ, այլ կուպում է բարերի ու նախագասություններին հետ, գիտում Ննչյուներանական ամբողջության գիրքերից: Միաժամանակ այս կամ այն լեզվի Ննչյուները ետ բնում է որպես մեկ ամբողջություն, մեկ ամբողջական սխում: ուղարության առնում լեզուների արասասունական առանձնանաակություններն ու ընդհանրությունները: Թնականարար Արվերսի ուղարությունը գրաչում է ետև Ննչյուներափոխության Նարցը, և նա հանդես է բերում Ննչյուներական օրինաչափ փոփոխությունների հիմունքները պարզարանելու ձգում: Տարբերում է 2 կարգի Ննչյուներափոխություն՝ տարերային և փոխաղղեցական (չբoutaner und zumblinator venter Lautwardel):

Ննչյուներանական Նամապաստասխանությունների որինայափականության գիտակցման և Ննչերոպական Ննչյուներանական կատուցվածքի վերաչերչաչ ըմբունումների Նչքսուման մեջ կարևոր դեր է իտողում իտուայի լեզվարան Գ. Լուկոյին (1829—1507), որ սակաչև Ննսազաչում հանդես է գաչիս էրիտրերականների սկզբունքների բննադասությանը: Ինչպես Նայունի է, Նչայերը կարում էր. Թն Ննչերոպական Նիմուսեցուն սուեր Լուկոյիզիսներին միայն մեկ, արթ՝ Կ. (կլ), ք. ջլու Թական իրականում եկատոնի էր, որ նստա լեզվաչիները Ննչերոպական լեզուներում ներկաչաչվում են Նամապաստասխանությունների տարեր շարքերով: Նչայիներն այս փաստից լոկ այն եղբակացությունն էր անում, որ մինևույն սկզբնական նստալեզվաչիս կարոչ էր տարբերակվել տարբեր Ննչյուներին, ընչ որում Նչայիները այս տարբերակման պատճառներն որն զոճացողիչ բացասություն լեր տաչիս:

Իտուայցի լեզվարան Լուկոյին ստուգինն էր, որ փորձեց խմբա-

առկայությունը կարևոր դեր է խաղում հնդերոպական լեզուների խմբավորման մեջ. Ասկոչիի եշաժ երկրորդ շարքի (Մեյերի առաջին շարքը) հոնարնգվայինների արտաքոյման բնույթին համապատասխան՝ լեզվաբանները, Պ. Դոն Բրազիլից սկսած (1890 թ.) հնդերոպական լեզվաբաններում աստիճանում են՝ 1) centum (ստորյուրս բառի յատկեական մեջ) խմբի լեզուներ, որոնց մեջ հնդերոպական այդ շարքի էտնալեզվայինները ներկայացված են որպես հոնարնգվայիններ, 2) satem (ստորյուրս բառի իրանական-սովետյան մեջ) խմբի լեզուներ, որոնց մեջ հիշյալ շարքի էտնալեզվայինները ներկայացված են որպես առաջնալեզվային չփականներ:

Ն. Օստոնիի և Կ. Բրուզմանի «Անարական հետազոտություններ» առաջաբանը. — 1878 թ. սկսած՝ լույս են տեսնում Կ. Բրուզմանի և Ն. Օստոնիի «Ձևաբանական հետազոտություններ հնդերոպական լեզուների քննազավատումն ժողովածուների հատորները՝ 1878—1880 թթ. պարբերորաբար (3 հատոր), ապա ոչ պարբերաբար (Մինչև 1910 թ. ևս 3 հատոր)՝ Առաջին իսկ հատորի առաջաբանում հիդրոնոմները վարդացնում են այն հիմնական մասերը, որոնք դարձան նրիտերականների գործունեության ժրգրային դրույթները: Այստեղ առաջ են քաշվում քերականացական հետազոտության մեթոդի հետ կապված հարցեր:

Առաջաբանն սկսվում է նախորդ լեզվաբանական հետազոտությունների տեսության ու մեթոդի քննադատությամբ, ընդ որում իրենց հայացքների ազդեցքը Օստոնիի և Բրուզմանի տեսնում են Վ. Շերերի, Հ. Ետայնթայի, Ա. Լեակինի աշխատություններում: Հ. Ետայնթայը նրանց համար հիմք է ծառայում չգոյի հոգեբանական էություն հիմնավորման մեջ, Վ. Շերերը և Ա. Լեակինը՝ մեթոդի հարցերում: Ասկոչի և՛ առաջին, և՛ երկրորդ դեպքում երանց կոռեկտիվները ևն մտցնում նրանց հայացքների ու մեթոդի մեջ:

«Ձևաբանական հետազոտությունների» առաջաբանի հիդրոնոմները նախորդ լեզվաբանությանը հակադրվում են ամենից առաջ լեզվի հիմունքների ինդիվիդուալիտետական ըմբռնմամբ: Նրանց կարծիքով նախորդ շրջանում սրացառիկ խանդավառությամբ հետազոտում էին լեզուները, բայց չափազանց քիչ՝ խոսք մարդուն²: Նախորդ լեզվաբանությունը անհրաժեշտ տեսակետ

¹ H. Osthoff und K. Brugmann, Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, I—VI, 1878—1910.

² Եռյն աղյու, 3, 1878, Առաջաբան:

բազա յունիեր, պարզ չէին պատկերացնում լեղզի զարգացումն ընդհանրապես և խոսքային գործունեությունը՝ մասնավորապես Ասորկային լեզվի զարգացման օրինաչափությունների բանալին հնդինակաները փաստորեն փնտրում են անհատական խոսքի հիմքում ընկած գործունեի հետազոտության մեջ:

Ասորկային խոսքի մեխանիզմը Բրուգմանի և Սոսոնֆի կարծիքով՝ երկու կողմ ունի՝ հոգեկան և ֆիզիկական: Այսին աչա հոգեֆիզիկական մեխանիզմի կառուցվածքի և զործողության խոսացված ուսումնասիրությունը հետազոտողները լեզվի պատմության հարցերի արդյունաշիտ հետազոտությունը, ջույց կտա, թե ինչպես են անհատներից սկսվող լեզվական նորություններ արմատավորվում լեզվական կուրիակտիում: Գեոևա Շուայնթայը իր վնասատեումը և ատձղումը (AUFZAHUNG) հոգեբանության տեսականից հոգեմտում: փորձել էր պարզել հոգեբանական գործունեի ներգործությունը հնչյունական փոփոխությունների վրա: Բրուգմանը և Օսոնֆը, սուտը տանելով այդ միտքը, ժրագրում են ուսումնասիրել, մի կողմից՝ դուր ֆիզիկական-մեխանիկական ճրտությունը, մյուս կողմից՝ հոգեկան գործունեությունը պայմանավորվածները: Ինչպես Շուայնթայը, տաշարանի հոգիականները և հոգեկան էրտությունների բացատրության մեջ էլնում են ատոպիատիվ հոպեմանության սկզբունքներից, նայաուակ դեներով պարզել առցիտակի կապերի ազդեցությունը խոսքային գործունեության և լեզվական ձևերի նորագոյացումների վրա: Ըստ նրանց՝ նույնորդ լեզվաբանությունը ուղադրություն չի դարձրել կամ շատ քիչ է դարձրել այս հոգեբանական կողմի վրա:

Նախորդ լեզվաբանությունը մեղացրվում է նույն մի այլ հարցում՝ ոչ բուժարար պատմականության մեջ: Ըստ սեկաշարանիս հնդինականների՝ նախորդ լեզվաբանների ողջ ուղադրությունը կենսաբանադիվ է հոգեբանական հիմնաչեզվի և նախաձևների վերականգնման վրա, ընդ որում այս տեսակետից քննության են առնվել հիմնականում հին գրավոր լեզուները: Ինչնի նոր լեզուները դիտվել են որպես անկման, բայթայման, ծիրացման արդյունք: Այնին, ով ցանկանում է նիշտ մեթոդոլոգիական սկզբունքներ մշակել, պետք է ուղադրությունը դարձնի առաջին հիթին նոր լեզուների վրա: Այդ լեզուները, իրենց բարբառների հետ միասին, կենդանի լեզուներ են, նրանց մեջ հնչյունական ձևերը անց են

1. ZVS, I, 12 23-27.

կայգում ամէլի մեծ հետեղականութիամբ, և նրանց յեշտուն-
կան կողմի հետազոտութիւննը լայն հնարավորութիւններ է ստեղ-
ծում: Դրանք չի կարենի առէլ հին գրավոր և գրական մշակման
ենթարկման լեզուների մասին, որոնց հնչյունական կողմի դեր-
բերքայ չի կարենի այդքան լավ պատկերացում կազմել նոր լե-
զուների և նրանց հնչյունական զարգացման պատկերի ճշգրտ
հետազոտութիւնն իր հերթին չի կարող գրականապէս շարժել
հնգերակայան նախածեղի վերականգնման համաստիսիայի
յրա. «Մի՛թէ հնգերակայան այն նախածեղի համաստիսիայի
դիտական համանակաւութիւնը, որոնք, իհարկէ, դրու ենթա-
դրական կազմութիւններ են, կախման չէ առաջին հերթին աք-
րանից, թէ համաձայնութիւն ևն դրանք ընդհանրապէս լեզվի հե-
ղիքի հետագա զարգացման մասին ևղած ճիշտ պատկերացում
հետ, և պահպանվե՞լ են արդոք նրանց վերականգնման մասնա-
ճշգրտ մեթոդաբանական սկզբունքները: Մի կողմից՝ լեզվի զար-
գացման ուղ շրջանների և կենդանի մոլորվորակայան բարբառների
ուսումնասիրութիւն արդունքները, մյուս կողմից՝ խոսքի հոգե-
ֆիզիկական մեխանիզմի հետազոտութիւնն սովորները հնարավո-
րութիւն ևն ապիս վերադարձի լեզվաբանութիւնն մեթոդական
սկզբունքները նրախարակականներն իրենց հիմնական սկզբունք
ները կառուցում են լեզվի նատուրալիստիկական ըմբռնման քինա
դատութիւն և խոսքի էութիւնն սուբյեկտիվ հոգեբանական բարձր
ման յրա. և՛՛յդ սկզբունքների հիմքում, - գրում են Կ. Քրուցմանը
և Հ. Ստահֆը. - ընկած են երկու ծայրահեղորեն պարզ մտքեր.
առաջին՝ լեզուն՝ մարդկանցից դուրս ու նրանցից վեր կանդուն-
ւ իր համար գոյութիւն ունեցող իր չէ. նա քիմիական ձեւով գոյու-
թիւնն ունի անհատի մեջ, զրանով իսկ լեզվի կշանքում տեղի ունե-
ցող փոփոխութիւնները կարող են սկիզբ առնել միայն խոսքի
անհատներից. երկրորդ՝ մարդու հոգեկան և ֆիզիկական զարժո-
նութիւնը նախնիներն ժառանգած լեզվի յարացման և դիտակ
ցութիւնն կողմից ընկալված հնչյունական պատկերների վերար-
տադրման ու փոխակերպման ժամանակ մեռում է իր էութիւնն մեջ
անփոփոխ բոլոր ժամանակներում»:

Քրո՛նք են այն հիմնական մեթոդական սկզբունքները, որ ա-
ռաջ են քաշում երկրորդականները: Դրանք հնչյունական որակի և

¹ H. Osthoff und K. Brugmann. Morphologische Untersuchungen, I, 1873, Առաջաբան.

² նույն տեղը.

ուսալողիայի սկզբուներն են. 1) հնչյունական փոփոխությունները կատարվում են օրինայում կերպով. հնչյունական այդ օրնայացի փոփոխությունները կամ հնչյունական սրերները բացառությամբ չեն ճանաչում և պայմանավորված են զուտ ֆիզիկական սինտակսիկական գործունեությամբ, այս տեսակետից էրիտքնրականների հնչյունական օրենքի պայմանը սրուչ առումով կրում է լեզվի նատուրալիստական-մեխանիստական բնույթնուն հետքերը. «Յուրաքանչյուր հնչյունական փոփոխություն, որքանով որ այն մեխանիկորեն է տեղի ունենում, ... գրում են հետազարանիս հեղինակները. — կատարվում է բացառությամբ ճանաչող օտևնիկեով, այսինքն՝ այն ուղղությունը, որով տեղի է ունենում հնչյունի փոփոխությունը, միշտ միևնույն է լեզվական ընկերակցության բոլոր սնդուսների մոտ, ըստի բարբառային տրոսման դեպքից, և ստանց բացառության բույր բառերը, որոնց մեջ հնչյունական փոփոխության ենթակա հնչյունը գտնվում է միատեսակ պայմաններում, մասնակցում են այդ պրոցեսին»։ 2) լեզվական ձևերի փոփոխության մեջ խիստ կարևոր դեր է խաղում անարդիան, որը նանդես է դայիս որպես հողեկան գործունի ներթափանցում ֆիզիկականի բնագավառը, որպես հոգեկան ասոցիացիաների դրսևորում. սփանի որ պարզ է, թե ձեռքի անարդիան, այսինքն՝ լեզվական ձևերի նորակազմությունն անարդիայով, շատ կարևոր դեր է խաղում նոր լեզուների կյանքում, հարկավոր է առանց տատանվելու ընդունել լեզվի հարստացման այդ եղանակի նշանակությունը հին և նկատույն շրջանների համար. և ոչ միայն ընդհանրապես ընդունել, այլև բացառության այդ սկզբունքը կիրառել այնուհետև. ենչպես այն կիրառվում է ուշ շրջանների չեզվական երևույթների բացառության համար եվ յուրաքանչյուր շախտ է դարմանալ, և թե որտեղ աս, որ անարդիական կազմությունները չեզվի պատմության հին և հետագույն շրջաններում մեր կողմից հայանագործված կրկնեն նույն կամ ավելի մեծ ծավալով, ինչ ավելի ուշ շրջաններումս։ Կանայն Ստոնոֆը և Բրուգմանը կարծում են, որ անարդիականի սկզբունքից պետք է զգուշորեն օգտվել և դիմել դրան այն ժամանակ, երբ այդ բանին հարկադրում են հնչյունական օրենքները. Երբ վերջիններս կիրառումը չիսկատար զաղափար չի տատիս բոլոր հնչյունական փոփոխությունների մասին։ Գաղանկազ լեզվի վարդացման էվոլյուցիոնիստական հայեցակետը՝ նրանք

¹ Լ. Օսեկա է և Մ. Բ. Բրուգման. Morphologische Lautgesetze, I, 1872. Առաջաբան

գտնում են, որ չի կարելի լեզվի հին շրջանի նկատմամբ մի սկզբ-
բունք կիրառել, նորի նկատմամբ՝ մի այլ-այս առումով պետք է
դնն նետել նաատարալիստական բուրք պատկերացումները և հրա-
ժարվել լեզվի նրկու շրջանի գոյության սխալ մտքից: Ո՛հինք և
սնորս անվանումները լուկ պայմանական անվանումներ են, և լեզ-
վի զարգացումը միշտ տեղի է ունենում նույն սրհնքներով՝ և՛ հին,
և՛ նոր շրջանում:

Կարլ Բրուզման. — Կարլ Բրուզմանը երկսքերականության
ամենաականավոր երկնայացուցիչներից մեկն է: Նա հայտնի է ոչ
միայն որպես հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերական-
ության առանկին կողմերի մանրակրկիտ հետազոտող, այլև որ-
պես մի աշխատության հեղինակներից մեկի, որունը չի մի են յնր-
զում և ամբողջացվում երկտքերականների ուսումնասիրություն-
ների արդյունքները հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քե-
րականության քննադատում: Այդ աշխատությունը ժնդերոպա-
կան լեզուների համեմատական քերականության հիմունքներն
են՝ Աշխատություն I և II հատուները նվիրված են հնչյունաբա-
նությանն ու ձևաբանությանը և գրված են Բրուզմանի կողմից-
1885-86 հատուները նվիրված են շարահյուսությանը և գրված են
Բ. Դելբրոյնկի կողմից: I հատորը պարունակում է ներածությունն
ու հելլոնարանությունը և լույս է տեսել 1886 թ. (2-րդ վերա-
մշակված հրատարակությունը՝ 1897 թ.): II հատորը պարունա-
կում է ձևաբանությունը և լույս է տեսել 1888—1892 թթ. (2-րդ
վերամշակված հրատարակությունը՝ 1906—1916 թթ., 3 մաս):
Բրուզմանն իր առջև խնդիր է դնում ներկայացնել հնդեւրոպաբա-
նության նեոք բերած կարևորագույն նվաճումները: Իր ուսումնա-
սիրության մեջ Բրուզմանը հենվում է ընկառնվող լեզուների նա-
գույն տվյալների վրա: Ա՛յ հելլոնարանության, և՛ ձևաբանու-
թյան մեջ Բրուզմանը մեկնակետ է դարձնում վերականգնվող
հելլոններն ու ձևերը և նկարագրում դրանց հետագա արտացո-
լումները լեզուների հնագույն գրավոր հուշարձաններում: Վերա-
կանգնման ընթացքում Բրուզմանը ժամանակագրական շերտա-
վորում և վերականգնվող փուտների բարբառային խմբավորում
չի անցկացնում. մեկնակետային վերականգնումներ կատարելիս

¹ K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, I II, 1891, 1892, II հր., 1897—1916: Մասն
հատում է „Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Spra-
chen“ աշխատությունը, I—II, 1902—1904.

Քրուզմանը ընդգրկում է ինչպիսի ընդհանուր հնդեւրոպական երեւելիքները, այնպե՛ս էլ մասնակի տարածում գտած և նույնիսկ եզակի փաստերը՝ ձգտելով լեզուների տված նյութի համապարփակ ընդգրկման:

Մեկայն տեսականորեն Քրուզմանը զերծ չէ այդպիսի ժամանակագրական և տարածական քաշիման անհրաժեշտութիւն գիտակցումից:

Աշխատութեան երկրորդ վերամշակված հրատարակութեան մէջ Քրուզմանը հաշիւ է տանում ետրագույն նվաճումները և հրեւշտանական նյութի նկարագրութեան մէջ փորձում է քննարկվող փաստերի ժամանակագրական բաշխում կատարել, հարաբերական որոշ ժամանակագրութիւն հաստատել: Միաժամանակ Քրուզմանը ասանձին բաժիններ է նվիրում մեարանական կազմիչների իմաստային կողմի հետազոտութեանը՝ դրանով իսկ իր շարադրանքը լրացնելով շարահյուսական նյութով, այս հարցում նա հենվում է Դեբերյուսկի վրա¹: Քրուզմանը թուզի է նաև մի շարահյուսական հատուկ աշխատութեան²՝ հնդեւրոպական պարզ նախադասութեան շարահյուսութեանը³, որ հրատարակվել է ևս մասնա (1925 թ.):

Իր աշխատութեան մէջ ետխաչիզի վերականգնման և նրա բնութի վերաբերյալ հարցերի մէջ Քրուզմանը փաստորեն շարունակում է հենվել Մայնսերի վրա՝ ծննդաբանական ծառի լուելյայն ընդունմամբ հանդերև նախաչնդի վերականգնումը Քրուզմանի կործիրով ընդարձակում է հնդեւրոպական լեզուների պատմութեան հնունկորը և հետաքննութիւն տալիս բացատրելու դրանց մնորի ծագումը, յնախաչնդի հնշտանական, թեքուկան, շարահյուսական և լեքսիկական առանձնահատկութեանների որոշման շնորհիվ, — գրում է Քրուզմանը, — մեր հնդեւրոպական ընտանիքի յարաբանչուր լեզվի համար բացահայտում է նախապատմական ետին պլանը: Յուրաբանչուր լեզու աշակցութեան է ցույց տալիս նախահնդեւրոպական լեզվական վիճակի վերականգնմանը և յուրաբանչուրն իր հերթին իր բացատրութիւնն է ստանում՝ ելնելով այդ վիճակից, շնորհիվ այն բուրի, ինչ ներմուծում է ցեղակից լեզուների կողմից այդ ընդհանուր ելակետը յուսարանելու համար⁴:

¹ Լմա. А. В. Педрикова, Вопросы изучения родства индоевропейских языков, М. 11., 1956, էջ 122.

² К. Вейгманн, Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, 1925.

³ К. Вейгманн, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, III, II Կր., 1907, էջ 7.

Այս պատճառով էլ Բրուգմանը և մյուս երիտրեքականները
 իրենց գլխավոր նպատակը տեսնում են նախալեզվի ճիշտ վերա-
 կանգնման և ճեղքաբանական լեզուների փոխհարաբերության
 սիշտ որոշման մեջ Փնտրահանական ձևերի թագման հարցերը ա-
 ուսնծին հետաքրքրություն չեն առաջացնում, թեև զբղում են Երիտ-
 յերակաունների հակումը դեպի փոստերը առաջացնում է սկեպ-
 տիկ վերաբերմունք նման Լեթադրական մեկնաբանությունների
 հանդեպ: Բրուգմանի կարծիքով հնչունական որևէքնորի ու առա-
 ռակայի գործողությունը և բառի ձևաբանական կառուցվածքի փոխ-
 հարաբերության մեջ կասարված տեղաշարժերը այնքան են բար-
 ռաչրիկ գործը, որ հնգերակական թերական ձևերի թագման հարցը
 սարսյ է՝ անփոփոխուն լուսվել միայն թիչ թվով ղեկարմում: Այդ-
 պիսի հարց զբղում է առանձնապես այն բարդությունների ղեկ-
 բում, որոնց բազադրիչները միացել են առանց հարկական ձև-
 վորման, ուստի և նրանց կազմությունը հնթադրում է այդ դեպքում
 մի սնախաթերական կամ սարմատական շրջանի գոյություն
 լեակայն, ի սարքերություն նախորդ շրջանի կամպարատիվիստ-
 ների, Բրուգմանը և մյուս երիտքերակաունները ընդհանրապես
 նախալեզվի թերական ձևերի թագման համար կարուկ առանձ-
 նացված մի շրջան չեն ընդունում: Երևելով էվոլյուցիոն-պատմա-
 կան հայեցակետից՝ Բրուգմանը գտնում է, որ Վիլհելմյանների կազ-
 մությունը հնգերակական լեզուների զարգացման մեջ որևէ որո-
 ղակի նախապատմական շրջանի գործ չէ, թամանակի մի որոշակի
 լուսնետի ստարածված պրուցես չէ, ոչլ մի անցում սիովելով՝ եորից
 ու եորից է կատարվել լեզվի պատմության ընդր ժամանակա-
 շրջանների ընթացքում և համանաբար կրկնվելու է նաև ապագա-
 լում, քանի ղև գոյություն ունեն և ճնտապա զարգացում են ապ-
 րում մեր լեզուները: Բասնրի ձուլման և բարդություն մուսերի՝
 թերությունների ու ածանցների ղերածվելու պրուցեսը Բրուգմանի
 համար անընդհատ պրուցես է՝ որևէ ժամանակագրական իստիվ
 սահմանով շահմանակալված:

Բրուգմանը այս կապակցությունը փորձում է համեմատվող
 էրևույթների մեջ թամանակագրական որոշ շերտեր հաստատել՝
 սարքերելով և մինչնախահնգերակական (vorurindogermanisch),
 որևէհանուր հնգերակական (gesamtindogermanisch) և ուսա-
 նակի հնգերակական (partialindogermanisch) էրևույթներ: ա-

— 11 —
 K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der
 indogermanischen Sprachen, II. H. 1., 1897, 67-70.

ասքին ընթաց Բրուզումանին, ինչպիսի անուանք, զբաղեցնում է միայն մասամբ: Անըջին շերտի հարջն էլ կապում է հնդերուպական լեզուների նորամածությունների և բարբառային հին տարբերությունների ստեղծությանը փաստի հետ: Բրուզումանը նշում է, որ նախ՝ վերականգնումը հետազոտությունը չի տարիս միանգամայն զատահ կերպով խոսելու հնդերուպական նախալեզվի և հնդերուպական նախաշրջանի մասին, որ վերականգնված ձևերը յնն պատկանում մի կունկրեա ժամանակամիջոցի, այլ վերաբերում են այլևի շատ տարբեր էությունների և տարբեր տեղիտարիալ շրջանների. երկրորդ՝ հետազոտը չի որոշակի ասհման անցկազմել վերականգնող նախալեզվի վիճակի և տուննին լեզվախմբերի (սյուսյուրի) զարգացման միջև: Այստեղից էլ թիտում է Բրուզումանի այն հզորակացությունը, որ Տրաբրառային տարբերությունները դոյություն են ունեցել արդեն այն հնազույն էպոխայում, որին հասնում են առանձին լեզուների նյութի վրա հիմնվող մեր վերականգնումները: Ժամանակի ընթացքում փոխվել են բարբառային տարբերությունների լափր, բնույթը և հարաբերակցությունը միայն՝ Այս բոլորով հանդերձ, Բրուզումանը չի կատարում ո՛չ բարբառային տարբերությունների, ո՛չ էլ ժամանակագրական շերտերի մանրակրկիտ քաջխում և ուսումնասիրություն:

Ընդունելով մի նախնական հնդերուպական նախաժողովրդի գոյությունը՝ Բրուզումանը գտնում է, որ այն պետք է համեմատաբար սահմանափակ տարածություն գրողները: Բարբառային անունների տարբերությունները սկզբնազորված պետք է լինեն զննու շնախանայրենիքում՝ ապրած ժամանակ, սակայն բուն բարբառային տարբերությունների ձագումը կապված պետք է լիներ այդ անախաժողովրդի հետագա տարածական հետ: Բարբառային այսպիսի տարբերակումը Բրուզումանը կապում է 3 գործոնների հետ՝ 1) լեզվական նորագոյացումների տարածումը սահմանակից շրջաններում և տարաբան բարբառների միջև սահմանների ստեղծումը: 2) լեզվական հարդրակցման դադարումը վերաբերակցումների կամ առանձին սահմանների գոյացման հետևանքով: 3) այլ լայնուր բնակչության հետ խառնելը, որի լեզուն այս կամ այն լափով կարող էր ազդել հարթող լեզվի վրա:

Բրուզումանի «Հունական քերականությունը»՝ իր բնույթով կարևորությամբ հնդիականի երկրորդ կարևոր աշխատությունն էր:

¹ K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, II, II 3er, 1897, էջ 26.

² K. Brugmann, Griechische Grammatik, 1888.

Այստեղ Բրուգմանը փորձում է տալ հունարենի պատմական վար-
ցացման պատկերը (հնչյունաբանություն, ձևաբանություն, շարա-
հյուսություն)։ Կարգիտուի աշխատանքներից հետո սա մի նոր
քայլ էր տալու հունարենի վերաբերյալ մի նոր աշխատություն, որ-
անցի մի էին ընթացում և ամբողջացվում այդ բնագավառում կա-
տարվածի արդյունքները։ Սա հունարենի առաջին պատմական ճե-
րագիտությունն էր։

Բրուգմանը նտրալտերերգի հետ միասին Բուպպի մահվան հար-
յուրամյակի կապակցությամբ ձևակերպում է «Հնդեվրոպական ու-
սումնասիրություններ» հանդեսի՝ հրատարակումը, որի հավել-
վածային տեղեկատվում տրվում էին ընդլայնված տեղեկու-
թյուններ և գրախոսականներ։

Իր գործունեության վերջին շրջանում Բրուգմանն սկսում է
մեծ ուշադրություն հատկացնել լեզվի հոգեբանական կողմի հար-
ցերին՝ որանք կապելով շարահյուսական կողմի ուսումնասիրու-
թյան հետ¹։ Այս կապակցությամբ նա հրատարակում է «Նախա-
դասություն ձևավորման բազմազանությունը և նրա համադրատու-
թյանությունը հիմնական հոգեբանական ֆունկցիաներին հնդեվրո-
պական լեզուներում»² և «Կարծեցյալ ննթակայի արտահայտու-
թյունը գերմանական և ռոմանական լեզուներում»³ հոդվածները։

Իր «Հնդեվրոպական լեզուների ջեղակցական-հարաբերություն-
ների շուրջը հոդվածում» Բրուգմանը քննադատական դիրք է զո-
ւում հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի տարրեր ճշուշդի լեզուների
մեթոդականության ստորնախի վերաբերյալ կարծիքների նկատմամբ,
միակ համարտի մեթոդությունը նա տեսնում է լատինականի և
կելտականի միջև։

Միաժամանակ Բրուգմանը հանգն է ձկնել նրիտերականների
սկզբունքների, հատկապես հնչյունական որննքի սկզբունքի պաշտ-

¹ Indogerm. nische Forccllungen

² Էմմա Փ. Շնեքտ. «Индоевропейские» языки и их грамматика до первой мировой войны, «Общие и индоевропейское языкознание», М., 1966, էջ 579

³ K. Brugmann, Verschiedenheit der Satzstellung nach Massgabe der apellischen Grundfunktionen in der indogermanischen Sprachen, BSGW, LXX, 1. 1918.

⁴ K. Brugmann, Der Ausdruck des Schminutjaks „es“ in den germatischen und romanischen Sprachen, BSGW, LXIX, 1917.

⁵ K. Brugmann, Zur Frage nach der Verwandtschaftsverhält nissen der indogermanischen Sprachen, PIZAW, I. 1891.

պանսիֆյուսը Կուրցիտտի հարձակումների դեմ: Այս կուսակցութիւնը հիշատակելի է նրա ռեզոլուցիոնային սլոյզան գիմակի շարքը՝ այնուամենայնիւ¹, որտեղ նույն կեսերի մեջ ամփոփում է հնչյունական անհետեղականութիւնները և փորձում «հնչյունական սրերին» զուգահեռի մեջ էշքրտումներ մտցնել քննադատական գիտողութիւնների յույսի տակ, սակայն սրանով հանգեմ նա փաստորեն մնում է հնչյունական սրերի ըմբռնման եւրյն դրամատիկ հողի վրայ:

Նրբաքերականների նվաճումները մեջ կարնոր անդ ինչ յանում նաև Քրուգմանի մի շարք հայտնագործութիւններն ու գիտողութիւնները հեղինակական հնչյունական ու քերականական կատարողաժողովի, հնդկապական լեզուների ցնդակցութիւն հարցերի այս կամ այն կողմի ուսումնասիրութիւն մեջ:

Նր մի շարք հոգովածներում (սինգային ձայնորդք՝ սէիմքի հեքիմայութիւնը կուպիմոլ հարգման պատմութիւնը շարքում, սինգայինական ութանցների պատմութիւնը շարքում²), Քրուգմանն առաջ է քաշում հնչյունական և մատրիակային կարեւոր հարցեր, այդ թվում և սինգային ձայնորդների՝ որպէս վանկարար տարրեր հանդես գալու հարցը: 2. Մասհոֆի՝ վանկարար -ի (ի) մասին հայտնած կարծիքի հետ միասին՝ Քրուգմանն այս կարծիքը հիմք է տալիս հնդկապական ձայնորդների և ձայնավորների նոր տեսութիւնը ստեղծելու, հնդկապական ձայնորդների իսկական բնույթը գիտակցելու համար, այն ցույց էր տալիս նաև, որ միևնույն օ հնչյունը հասարակում ու անակրիտում կարող է միանգամայն տարրեր ծագում ունենալ: Քրուգմանը պարզեց, որ այն դեպքում, երբ անկա է համարադասարանութիւնների հետեւում շարք՝ 1) սանակր. օ, հոն. ա, լատ. օն, գոյն. օն, իրալ. օն և 2) սանակր. օ, հոն. ա, լատ. օն, գոյն. օն, իրալ. օն, նոյնապակա՞ն նորաշարուն ունեցել է ձայնավոր *ո և *ու (= օ) և *ոյն: Այնպիսի չէ, սակայն, նշել, որ երկար ձայնավոր-ձայնորդների (օ և օ, օն և օն) ձագումը Քրուգմանը դիտում էր որպէս օն, օն, օն,

¹ K. Brugmann, Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft, 1880.

² K. Brugmann, Nasalis sonans, Untere Studien, IX.

³ K. Brugmann, Zur Geschichte der stumpfendenden Deklination, 188, IX.

⁴ K. Brugmann, Zur Geschichte der Nominalsuffixe -an, -ins und -vas, KZ, XXIV.

⁵ BGDZ, III.

Ու՛ և այլն կապակցութեաններ թույլացման արդյունք՝ ին, Ու՛, Յ՛, Յ՛, ՈՈ՛ և այլն միջանկյակ սղակնեւում: Ինչ մերթաւրում է կարճ Կ-ին և Ո-ին, ապա դրանք բրուզմանը և արիջները սկսում են դիտել արպէւ շեշտված ՅԿ-ի և ՅՈ՛-ի տարբերակներ անշեշտ դիրքում: Այս նույն ձևով էլ ին և յն-ն կապում են շեշտված ն-ի և յն-ի հետ, որով և հեղաշրջում է Շլայխերի պատկերացումը կարճ ձայնադիրների նախնական բնույթի մասին: Շլայխերը նախնական էր համարում կարճ ձայնադիրները, մինչդէռ այս նոր ստանդարտ նախնական էն դուրս դալիս օրինակ աստիճանները, իսկ կարճերը պատմում են որպէս դրանց թուլացման արդյունք անշեշտ դիրքում:

Թնչպէս հարտնի է, հնդերուպական ձայնադիրների հարցում տիրապետում էր Թուպի և Շլայխերի այն հայտարար, թէ հնդերուպական նախնական ձայնադիրները յ-ն, յ-ն և Ս-ն էին, իսկ Վ-ն և Վ-ն իրարից են որպէս շ-ի ձեղքման արդյունք: 1864 թ. Կուրցին սը յոսյց է տալիս, որ որոշ բառերում յուրը Լիթուպական լեզուներն օրինակաբար են Վ տնեն, սակայն այս երևույթը բացատրում է Թուպի և Շլայխերի նման՝ որպէս նախնական Ձ-ի ընդհանուր հիթուպական Անափոխում Վ-ի, այսինքն՝ որպէս Լիթուպական նորո մուծութիւն 1576 թ. Բրուզմանը և 1874-1876 թթ. Ամէլունգը պալիս են այն եզրակացութեան, որ հնդերուպական լեզուների Բ-ն և Օ-ն արտացոլում են հնդերուպական վիճակը, և, հետևարար, հուստիս: Ե, Ձ-ն, Խուսական Բ, Ո, Գ-ն, Կելտական Բ, Օ, Գ-ն ներկայացնում են հնդերուպական վիճակը, թեն հնդերանականում դրանք ներկայացված են միևնույն Բ-ով: Սակայն Բրուզմանը փորձում է, այնուամենայնիվ, հարտնցնել հնդերանական և Լիթուպայի հնդերուպական լեզուների տվյալները: 1879 թ. Կ. Կուրցը լեզուներուպական քմայինների շարքի թաղումը հոդվածում վերջնականապէս սուլողացում է Բ-ի նախնականութունը նա յոսյց է տալիս, որ հնդերուպական և հարտնցվածի հնդերանականում, հատկապէս սանսկրիտում Բ-ից առաջ արտացոլված է որպէս և այն դեպքերում, երբ Բիթուպայի հնդերուպական լեզուներում այդ Բ-ին համապատասխանում են Գ-ն, Զ-ն, և արտացոլված է որպէս Վ այն դեպքում, երբ Բիթուպայի հնդերուպական լեզուներում Բ-ի դիմաց առկա է Բ. հետևարար Վ-ի դիմաց գտնվող հնդերանական Բ-ն այս դեպքում առաջացել է նախքան և՛: հնչուկափոխութունը, որ կարող էր տեղի ունենալ միայն Բ-ից առաջ: Այս նույն

՝ Կ. Կոլլիք, Die Entstehung der indogermanischen Palatalreihe BB. III, 1879

կարծիրք շտաբի անց հասլանում է և Ս. Եփրզյանը սկսելու հարկու
1 հնչյունները և քմայինները: հնչյունում է Կրանով Ս և Օ և այնու-
վարենքի նախնականները: դառնում է անկասկած, Հնչյունացա-
կան և այնուհետևների բնույթի հրաման հարցում կարենք դեր է խա-
ղած և Յ. դր-Ստույգը, որի մասին, սակայն, կիսովի հետև

Բրուգմանը նոր հետև է գնում հնչյունացական հնչյունական
հերթադասարկությունների հարցը՝ ցույց տալով, որ այն ավելի բարդ
է, քան պատկերացրել են Բուպպը և Երայինները. հերթագայություն-
ների սխառմի մեջ նա կարենք տեղ է տալիս Ս և Օ և այնուհետևների
ինչ, թեև հրատարակողը շլայինների սխառմից միանգամից չի
կատարում: Հնչյունացական հերթագայությունների ծագումը
Բրուգմանը կապում է շեշտի դիրքի ազդեցության և այլ պայման-
ների հետ: Անվիզուսի՝ ձայնարձի (Ablaut) բնագավառում կա-
տարած հետազոտությունը վրա Բրուգմանը փաստորեն այլ բան չի
ավելացրել, քան Ս-ի և Օ-ի ներքաշումը հերթագայություն-
ների սխառմի մեջ: Սրան միանում է և Բրուգմանի կողմից տր-
մատի հարցի վրա բավարար ուշադրություն յղարձնելը, ածանց-
ների և ածականների (չորոշիչների) ոչ հատակ տարբերակումը
և այլն:

Անվիզուս չէ նշել, որ Բրուգմանի վրա շարունակում են ազ-
դեցություն թողնել կուլտուր-պատմական (կուլտուր-էվոլյուցիո-
նիստական) ուղղություն ներկայացուցիչներին՝ չեղով մասին ունե-
ցած հայացքները. նա չեղուն սահմանում է որպես սկսելուտային
արդյունք:

Հերման Աուտենֆ... Ի տարբերություն Բրուգմանի, որին վի-
ճակված էր ավելի կարևոր դեր խաղալ հնչյունացական լեզվաբանու-
թյան մեջ, Հ. Աուտենֆի աշխատությունները գրեթե ամբողջովին
մոռացված են և պատմական արժեք են ներկայացնում:

Բրուգմանի հետ միասին ձեռնարկելով ռեաբանական հե-
տազոտությունները՝ հրատարակությանը և գրելով դրանց ասու-
թարանը՝ Մուտենֆը զգույն թվով հոգյածներ է դետեղել այդպես,
այլև հրատարակել մի շարք այլ աշխատություններ: Ինչպես տե-
րանք, նա առաջինն է խոսել ը-ի վանկարար արժեքի մասին և
Բրուգմանի հետ միասին հիմք տվել ձայնարկների ու ձայնավոր-
ների նոր դասակարգի համար: Կարենք է Մուտենֆի դերը նաև հնչյ-
նացական և տեղեկվայինների ուսումնասիրության բնագավառում:

¹ J. Schmidt, *Zwei arische Laute und Palatalen*. KZ, XXV, 1891.

Սասնոֆի «ճնդերոպական սյերֆեկտի պատմության շարքը» աշխատությունը՝ ժամանակին ընդունվել է որպես կարևոր նվաճում, սակայն հետագայում մոռացվել է և նյդ բախարին ևն արժանացել նաև «Ձևարանական հետազոտություններին» 4-րդ հատորում տեղագրած նյութերը, որոնցով նդերոպական ճնդերոպական ներքին մեջ նա փորձում էր պունել թուլացման երկրորդ ստախճանը²:

Ավելի կարևոր է Սասնոֆի «Սուսլետիյիցմը» հնդերոպական լեզաներում³ աշխատությունը, որտեղ նա առաջին անգամ ի մի է բերել ու սրտանմագրել նդերոպական սուսլետիյիցմը՝ սեպերը թունարճման, համեմատության ստախճանների կաղմության մեջ ն ալլուր՝ աշխատելով պարզել դրանց նշանակությունն ու ծագումը: Հետաքրքրությունեց զերժ շնն Սասնոֆի այն հոդգամները, որտեղ վերաբերում ևն համեմատական դիցարանության լեզվարանական հիմնագրման հարցերին:

Սասնոֆի գրաղվել է նաև ստուգարանական հարցերով, որի սրդյունքները մեմոգիզած են առաջնայպես նրա «Ստուգարանական սլլեալլըում»⁴:

Թերուղլ (Կերրյուլի, — Կերրյուլի (1842—1922) լեզվարանական գործունեությունը երիտերականական ուղղության մեջ նրկու կարևոր կողմ ուել: 1) Երկարերականների գործունեությունը ուղղված էր առաջնայպես հեյլունական և ճնաբանական փաստերի քննությանը, ընդ որում հնչյունարանությունը, հատկապես ձայնափրների ուսումնասիրությունը, դարճել էր նրանց Վգաթությունեց գլխագոր առարկան, շարահյուսությունը և իմաստարանությունը համեմատարար բիշ ուշադրություն էին դրավում: Կերրյուլիը այս առումով յուրատեսակ բացառություն է կաղմում. նա իր ուսումնասիրության հիմնական առարկան է դարճնում շարահյուսությունը՝ գրեյով իր ոճնդերոպական լեզունների համեմատական շարահյուսությունը⁵: Այս աշխատությունը ներկայացնում է Դրուգմանի հետ միասին ձեռնարկած «ճնդերոպական լեզունների

¹ H. Oskhaeff, Zur Geschichte des Perfekts im Indogermanischen. 1884.

² Հմմտ. Փ. ԱՌԵԿՏ, հիշ. աշխ., էջ 23—24:

³ H. Oskhaeff, Vom Suffixwesen der indogermanischen Sprachen, 1901.

⁴ H. Oskhaeff, Etymologische Beiträge. 1901.

⁵ H. Oskhaeff, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, I. III, 1893—1906.

համեմատական չերականության հիմունքներին՝ մի մասը, Գելլերրյուկը դեռևս 1871—1883 թթ. լույս էր ընծայել իր «Նաբաշյուսական հետազոտություններին» 5 հատորիկը¹, որտեղ հիմք էին ծառայել «Համեմատական շարահյուսության» համար. 2) լինելով երկրորդականների աւարաններից մեկը՝ Գելլերրյուկն իր տեսական գլխավոր աշխատության՝ «Էզդի բուսամեասիրության ներածություն» մեջ՝ արդեն ըննադատական վերաբերմունք է դրսև տայիս երկրորդականության որոշ սկզբունքների նկատմամբ, հրամարվում առանձին գրայթիւններից:

Բացի հիշված աշխատություններից, Գելլերրյուկը գրել է նաև «նորագույն լեզվաբանությունը»՝ պոչնմիկ աշխատությունը, «Էզդի բուսամեասիրության հիմնական հարցերը», հատուկ ուսումնասիրություն է նվիրել սոցաակցությունը ջույց սվոդ «նդերասլահան յնգուների անուններին» և այլն:

Գելլերրյուկը ևս, լնդուն դիտելով հոգնիդիկական պրոցեսների դիրքերից, հեկում է բացառություն լնանաշոդ հնչյունական օրենքի և անալոգիայի զազադարների միտա մակայն, արտադուելյով ժամանակի ընթացքում առաջացած որոշ սկնպտիցիզմը, նա բողքում է հնչյունական օրենքները բացարձակ դարձնելու և ընտիյան օրենքների հետ խառնելու դեմ նշելով, որ առանձին աեհատը ոչ մի իշխանություն չունի հնչյունական փոփոխությունների պատճենների վրա՝ Գելլերրյուկը նկատում է, որ հասարակության մշտամբ անհատի միա ավելի ումն է, բան անհատի ետադարձ ազդեցությունը, վերջինիս դերը որոշվում է նրանով, թն համընկնում է արդյոք նրա մոտած փոփոխությունը մյուս փոփոխությունների ուղղություն հետ Երկրորդականների ինդիվիդուալիզմից հնոանալու արդյունք էր և այն, որ Գելլերրյուկը չէզուն սահ-

¹ K. Brugmann und B. Dehnböck, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, I. V., Strassburg, 1888—1890.

² B. Dehnböck, Syntaktische Forschungen, I. V., 1871—1888.

³ B. Dehnböck, Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachen, 1889, արժատապես վերամշակված VI հրատարակությունը՝ 1910 թ.:

⁴ B. Dehnböck, Die neueste Sprachforschung, 1885.

⁵ B. Dehnböck, Grundfragen der Sprachforschung, mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie vörlert, Strassburg, 1904.

⁶ B. Dehnböck, Das indogermanischen Verwandtschaftstamem, 1889.

ժամանակ երբայն օտարակերպի ֆունկցիոն, որ մտցնել մատղկային Վասարակութիան մեջը:

Այնպիսի ուշ շրջանում Գեյբրյունկը փաստորեն հանգում է Նրնյունական փոփոխությունների օրինաչափականության քաղաքամանր նշխյով, որ չեզոքի հիմքում ընկած մատղկային գործողություններն ու վարմունքները կամարական բնույթ են կրում: Այն հարցին, թե սրբյո՞ք հնչյունական օրենքները իրոք քաղաքություն չեն ճանաչում, Գեյբրյունկը բացատրական պատասխան է տալիս: Երբ կարծիրով ընդհանրապես պատմական օրենքների կիրառելությունը ըստ դեպքերի եկամամբ փորձով չի կարող ապացուցվել: Սակայն, իհարկն, Գեյբրյունկը յի հրաժարվում հնչյունական օրենքի գաղափարի սգտակարությունից: Այնպիսի է նաև, որ Շուխարդսին և այլոց ապոկալիպսիան տակ Գեյբրյունկը հնչյունական փոփոխությունների կարևոր պատճառներից մեկն էլ համարում է լեզուների խառնվելու երևույթը:

Այսպես կոչված օնոխոսմանը Գեյբրյունկը համարում է յոկ պայմանական նշանակումներ. դրանք ներկայացնում են քրիստոսականների փոխվող հայացքների արտահայտությունը բանասերտով այն լեզվական նյութի ծավալի ու բնույթի մասին, որ առանձին լեզուները ժուռանգել են ընդհանուր լեզվից: Վրանք ոչ թե նոր նյութ են տալիս, այլ մկայում են առանձին լեզուների նյութի վերլուծության արդյունքների մասին: Այնպես որ, Ելայիների մամանակներից հետո մեծապես փոփոխ է կարծիքը «նախալեզվի մասին»: Գեյբրյունկը անհրաժեշտ է համարում հատկապես ընդգծել, որ նախ նախալեզուն պետք է ունենա լինել բարբառային տարրերություններ, երկրորդ՝ նախալեզուն պետք է անցած լինել գաղաքաման ներքին ճանապարհ, ուստի և լեզու կարող իմանալ, թե վերականգնվող մեծից ո՞րն է ծագումը մյուսից ավելի հին: երրորդ՝ վերականգնումը միշտ չէ, որ հավասարաբեք է, որոշ հնչյուններ ավելի հավաստիորեն են վերականգնվում, քան մյուսները. չորրորդ՝ դժվար է պնդել, թե սովոր ընդհանուր երևույթը ո՞ր էպոխային է վերաբերում, այն նախալեզվից է գալիս (նախահնդկարյանական է), թե՛ բացատրվում է մեծի կազմության օրենքների նույնությունը: Այս բոլորով հանդերձ Գեյբրյունկը գտնում է, որ վերականգնվող մեծը նախ՝ օգտակար են որպես համառոտ բանասեր և երկրորդ՝ հետազոտողին մղում են աշխատանքի՝ ստիպելով փնտրել վերականգնվող մեծ հնության և նախալեզվի պատկանելու հետազոտությունն ուստիճանը: Այս կապակցությամբ:

Դեղբորդույնը բնորոշ է Հենրիանի ուսուց բուշած սկզբունքը, ըստ սրբի ծախ հարկավոր է վերականգնում կատարել առանձին լեզուների հիման վրա, ապա դրանք համարձայնեցնել այլ լեզուների սովորելների հետ:

Դեղբորդուկի «Համեմատական շարահյուսութիւններ» կատարելատ է անհարմարաբար նշում զրա, այն փաստորեն հենվում է միայն սահմանափակ թվով հեղեբուպական լեզուների այդ թիւում առաջին հերթին հին հնդկերենի և հին հունարենի սովորելների վրա, ընդ որում ընտրված են սրանց հնագույն վերականգնող՝ վերադասական հեղեբուներ և հոմերական հունարենը: Մյուս լեզվախոս բնից օգտագործված են միայն իտալական, գերմանական, սլավոնական, մոսամբ և քաղթական ու իրանական հնագույն լեզվափոխակները՝ չափերներինը, գոթերենինը և այլն, որիչ լեզվախոսների և լեզուների սովորելներ գրեթե չեն օգտագործված: Հասկանալի է, որ նշումի այսպիսի օգտագործումը կարող էր միայն մտաւոր գաղափար այլ հեղեբուպական շարահյուսութիւն բողոքները առանձնահատկութիւնների մասին, մտնալուոր որ շարահյուսական ձևերի համեմատական անկախութիւնը արդէլ է դանում վերականգնման նշարութիւնը, և շարահյուսական ձևերի վերականգնման եղանակները շունեն այն հարմարութիւնը, ինչ հնչյունական և ձևարանականը: Չնայած սրան՝ Դեղբորդուկը գործադրում է բոլոր շանքերը հեղեբուպական շարահյուսական հնագույն ձևերը վերականգնելու և դրանց հետագա դարգացումը դուրջ առաջ ուղղութիւնը: Հարմարեցնելով մեծ խորութիւնը նշարութիւն՝ Դեղբորդուկը բուրդ ցեպերում փորձում է պարզել այն օղակներն ու իմաստային հիմունքները, որոնցով այս կամ այն շարահյուսական ձևը կարգում է նախորդի հետ: Այս առումով հարկաւորական է համարում ինչ (պարստաքսիօից) ստորագրութիւնը (հիպոտարսիօն) կատարելու անցումը հիմնաւորելու նրա ձգտումը: Ասկայն ընդհանուր առմամբ Դեղբորդուկի աշխատութիւնը չէր եերելայացնում հեղեբուպական նախալեզվի շարահյուսական առանձնահատկութիւնների այնպիսի փոխանցման փորձ, ինչպիսին առկա էր Բրուքմանի հնչյունարանական և ձևարանական բնութիւն մեջ:

Դեղբորդուկը փաստորեն դուրս է գալիս բուն շարահյուսական հարցերի սահմաններից և մտնում իմաստարանական ու բառակազմական-ձևարանական հետազոտութիւնների բնագավառը այն յս փով, որ յստիով ձևարանական-բառակազմական շատ նրաւթների

առաջացումը սերտորեն կապվում է նրանց շարունակական դոր
 փածություն հետ և որ յապիտվ շարունակական գործածություն հար-
 ցները առնչվում են իմաստաբանական հարցերի հետ: Նշված լեզու-
 ների փաստերի համեմատական զուգադրման միջոցով Ինչրցուկը
 փորձում է վերահասնել հեղեղուկական անվանական ու բայա-
 կան կատեգորիաների (հնչվաների, թվի, ժամանակների, եղանակ-
 ների և այլն) կործանությունը ու յուսատայնությունը: Երբ աստ-
 օրն իստքի մասերի գործածությունը, նախադասությունների զա-
 նազան սրպիրը և նրանց զարգացումը և այլն: Տեղ է տրվում նաև
 այնպիսի հարցերի, ինչպիսիք են հեղեղուկական անվանական և
 բայական հիմքերի իմաստը, մտկերայինքի առաջացումը և այլն:
 Նշելի է, որ հարցերի քննությունը կատարվում է անհամապատաս-
 չափ լրիվությունով՝ ամենապարզ վերլուծությունից մինչև ամենա-
 մանկերեսային գիտությունները:

Ինչրցուկը իր գործի մեջ տեղեկություններ է ստիպի ետև
 շարունակական հարցերի ուսումնասիրության պատմության մա-
 սին:

Ներվան Պատուլ — Ներվան Պատուլը (1846—1921) նշանակալից
 ծառայություններ է մատուցել առանձնապես քերականության ուսում-
 նասիրությանը. նա կործանել է ինքնաբերական բարարուրի և ըն-
 դարնակ ընթացականության, միջին վերին դասարանների ընթացակա-
 ռության և այլ աշխատությունների հեղինակ է: Մակայն լեզվաբանու-
 թյան մեջ Ներվան Պատուլը մտել է հատկապես որպես «լեզվի պատ-
 մություն սկզբունքները գրի՝ հեղինակն Այլ գրքով Պատուլը մտնում
 է երկուքերականների զլխավոր տեսարանների շարքը:

Քուրը գիտությունները բաժանելով երկու խմբի՝ «քննապատ-
 մական» (բնական) և «կուլտուրային» (հասարակական)՝ Պատուլը
 լեզվաբանությունը զնում է վերջիններիս շարքում: Իսկայն Պատուլի
 կարծիքով լեզվաբանությունը կուլտուրային գիտությունների մեջ
 առանձնահատուկ տեղ է գրավում՝ որպես ամենից արվի կատար-
 յալ մեթոդն ունեցողը: Մրանով նա մտնում է ընապատմական
 գիտություններին, մի հանգամանք, որ հիմք է ապել լեզվաբանու-
 թյունը բնական գիտությունների շարքը դասելու և հումանիտար
 գիտություններից հանելու սխալ դրույթի համար: Կուլտուրային լի-
 տությունը ետև հասարակական գիտություն է (գիտություն հասար-

¹ II, 1 և 1, Prinzipien der Sprachgeschichte, 1882.

բակութիան մասին), որովհետև միայն Պատարակութիւնն է մարդուն դարձնում պատմական էակ: Միայն հասարակութեան մեջ է, որ անհատը դառնում է այն, ինչ նա է: Սակայն այս սկզբունքը չի խանգարում Պատիւն կուլտուրային բոլոր գիտութիւններին, այդ թիւում և լեզվաբանութեան հիմնական հարցերի լուծման մեջ: Ելնել պատմիկն տնտեսներից, հանդես բերել լեզվաբան պրոպագանդիստական ըմբռնում: Կուլտուրայի հիմնական հատկանշոր նա համարում է հոգեկան գործունեւոր արկայութիւնը. այս ասուածով Պատուը շարունակում է կուլտուրային յարաբանւոյնը գիտութիւն, այդ թիւում և լեզվաբանութեան հիմքում դեռ է հոգեբանութիւնը, լեզվական հարցերը լուծել աստիճանով հոգեբանութեան հիման վրա. «Նոգեկան տարրը. . . գրում է Պատուը, — ամեն մի կուլտուրական շարժման կարևորագոյն գործուն է, մի գործուն, որի շարքը պատմում է ամեն ինչ: Հոգեբանութիւնն էլ այդ պատճառով ամեն մի իսկական կուլտուրային գիտութեան գլխավոր հիմքն է»:

Հոգեկան կյանքն էլ Պատուը դիտում է որպես մտապատկերների և դրանց խմբերի զուգորդումներ՝ հեղինակով Հերթարտի աստիճանով հոգեբանութեան սկզբունքների վրա: Ինչպէս հոգեկան գործուն պատմական շարժման միակ գործունը չէ, ուստի և, ըստ Պատուի, հիշող չէ կուլտուրային գիտութիւնները սահմանել որպէս ուսմանիայի գիտութիւնները. միայն հոգեբանութիւնն է միակ մարտը հումանիտար գիտութիւնը: Պատմական շարժման մեջ, կուլտուրայի ամեն մի գրեւորման մեջ հոգեկան գործունների հետ միասին գործում են նաև ֆիզիկական գործունները, որովհետև մարդու հոգին եւսի՝ փոխազդեցութեան մեջ է գտնվում մարդու մարմնի հետ և երկրորդ՝ շրջապատող միջավայրի հետ:

Ինչպիսի պատմութեան զիստիպիւնի կողքին Պատուն անհրաժեշտ է համարում նաև մի ընդհանուր տեսական գիտիպիւնի՝ սկզբունքների ուսմանը ստեղծումը, ըստ երս՝ սկզբունքների. ուսմանը մեթոդների ուսմանը հիմքն է: Քանի որ լեզվաբանութեանը սկզբունքային գիտութիւն է, իսկ կուլտուրան որսովորում է հոգեկան և ֆիզիկական գործունների միջոցով, ուստի և սկզբունքային գիտութեան սկզբունքների ուսմանը գլխավոր խնդիրը այն ընդհանուր պայմանների սահմանումն է, որոնց մեջ հոգեկան և ֆիզիկական գործունները, հետևելով իրենց հատուկ

¹ H. Paul, Principien der Sprachgeschichte, V Aufl., Halle, 1937, էջ 20.

որեն քննարկել, հնարավորություն են ստանում միմյանց վրա գոյ-
ազդելու՝ մի ընդհանուր նպատակի հասնելու համար:՝ Ամեն մի
ակադեմիային պետություն, այդ թվում է չեզոքատուրայինը, չի-
նչու՞ դիտություն հասարակության մասին, պետք է նպատակ ու-
նենա պարզել, թե ի՞նչ ձևերով է տեղի ունենում մարդկանց գոյ-
ներգործությունը, և ի՞նչ հարաբերության մեջ են դրեգում աւ-
հատն ու հասարակությունը:

Մահճանելով կուլտուրային և բնասպասման գիտություն-
ների գոյահարաբերությունը՝ Պասուլը անցնում է չեզոքատուրային
և մյուս սիույտուրային՝ գիտությունների գոյահարաբերության
հարցին:

1) Շուրտքանչյուր ճշգրիտ գիտական քննություն, ըստ Պասուլի,
պահանջում է առանձին գործոնների մեկուսացումը քննության
չեզոքատուրայինն այս տեսակետից գտնվում է առանձնապես
բարենպաստ պայմաններում: Տիրտ է, չեզոք դրա սուրբում են
ամենաբազմազան գործոններ, բայց չեզոքատուրային տեսիլակու-
նեղիքը ոչ ոք ոչև հարաբերությունների ուսումնասիրությունն է
որոնց մեջ պատկերացումների ըզգանդակությունը հանդես է գա-
լիս հնչյունների որոշակի խմբերով: Որպես նման ուսումնասի-
րության հիմք պահանջում է միայն երկու գիտություն՝ հոգեքա-
նությունը և ֆիզիոլոգիան, ընդ որում վերջինիցս՝ միայն որոշ բա-
ժիններս:

2) Եւզովական շուրտքանչյուր ստեղծագործություն միշտ
միայն մեկ ունհատի գործ է: Երբք շի սլատարում, որ մի քանի
անհատ ստեղծեն միասին, միացյալ քանքերով՝ պարտականու-
թյունները թուշխելով միմյանց մեջ, ինչպես այդ լինում է տրն-
տեսական և քաղաքական բնասպասումում: Տիրտ է, սակայն, որ ան
հատական ստեղծագործությունը գոյանցվում է որիշներին
վերաճելովում:

3) Եւզովական կազմություններն սովորուրով լեն ստեղծվում
գիտակցական մտայնումը, որանով լինուն սարքերվում է գե-
ղարվեստական ստեղծագործությունից: Խոսքն այստեղ վերաբ-
րում է չեզոք բնական և ոչ սոցիոստական զարգացմանը, քնն ա-
մեն մի սոցիոստական բան, որ արվում է մտադրված երթմադր-
մամբ, մտնելով չեզոք մեջ, հանդես է գալիս բնական ուժերի իջ:

՝ H. Paul, հիշ. աշխ., 1957, էջ 2:

՝ Եւյն սեզը, էջ 27:

՝ Եւյն սեզը, էջ 28:

խառնութեան տակ: Իսկայն ամեն մի անհատական անանձնահատկութեան հանդէս է գալիս ոչ ումեզ ձեռք. ամեն մի փոփոխութեան պարզ բնույթ ունի և միայն մի փոքր բույր է դնալի առաջ, ընդ որում մեծ ժառանգ խոստոյր չի գիտակցում իր նորամուտութեանը ևնհատեանի մաս կատարելու պարզագույն ֆիզիկական պրոցեսները ետընեն են, և երանց տարբերութեաները հիմնելով են յոկ աւել պարզ պրոցեսները անարժէք կամբիւնայիաների վրայ: Տարբեր ունհատեանի մէջ տեղի ունեցող լիզմական սրբոցիտների այս միակերպութեանն էլ հիմք է առելիս դրանց ճշգրիտ դիտարկան ուսումնասիրութեան համար: Վերջ ի վերջս Պատուր անհատական լիզմային պրոցեսները միասնութեան հիմքը սրունում է մարդկային բնութեան ընդհանրութեան մէջ և գտնում, որ ուսուց պրա լիզմն շէք կարող հարթորակցման հարմար գործիք ծուռայել. լիզմն անարժէք սում է հասարակական հարաբերութեաններէ, իշարմութից. կրտից և պոնցիայից ու արդիւտի ուլլ տեսակներից երանով, որ գտրպացման ուշ շրջանում էլ նրա մէջ գիտակցական Լպատակայնութեան ու սինհատականութեանը լինել իշխում, և որ երա մէջ միշտ էլ հանդէս են գալիս միտրինակութեանն ու բնական անհրաժեշտութեանը:

Ինեննալով լիզմի զարգացման Լվոյլուցիտեիտական հայեցանէն՝ Պատուր հանդէս է գալիս պատմականութեան շարահարաներում բնդհանրացմամբ: Երա կարծիքով՝ լիզմի գիտական քննութեանը կարող է լինել միայն պատմական քննութեան: Ըննց որ մենք փաստերի պարզ սահմանումից անցնում ենք դրանց բացատրութեանը, դրանց միջէ կարգի սահմանմանը, մենք մտնում ենք պատմական քննութեան մեջ: Պատմական հիմքի վրա է կառուցման ոչ միայն բուն պատմական քննութեանը, այլև համեմատակարար. պատմական քննութեանը Երեան է գայիս նաև միենույն Լտարպի ուսումնասիրութեան մեջ, երբ տարբեր երևութեաների համեմատութեանը փորձում ենք սրբոցի դրանց մեկնակետը: Լումբոլդտի և Նտայնիլուի նշած ծննդին ձեռք կարծիք է քննութեանը միայն այն դէպքում, երբ հարողի արտահայտման ձևերի քննութեամբ հասնել դրանց մեկնակետին. յէլլն, ինչ որ այդ ժամանակ դուրս կմնա լիզմի ոչ պատմական քննութեանից, — պրում է Պատուր, — կհանցի բնդհանուր դասարարութեանների՝ լիզմի սինհատական ոգտարքորման, սինհուտի և լիզմական երմմայի (Sprachusus) հարաբերութեան մասին. սրան է վերաբերում նաև լիզմի ուսուցման հարցը: Բայց հետագա շարահարանից կպարզվի, որ հենց այդ դա.

առողջութենները պետք է ամենատեսքով կիրառվի կապված չնդվի պատմական զարգացման ուսումնասիրությունների հետ՝ նկարագրական քերականությունը գործ ունի միայն արատահեղինների հետ և սահմանում է որոշ նորմաներ, քայքայ առ նորմաները փոփոխվում են, և այդպիսի նկարագրությունը դրանց չենդարձրված պատմա- ները չեն կարող պարզվելու իսկական գիտական քննությունը, որ ըստ Պատյի միայն պատմական քննությունն է, պետք է գործ ունե- նա ո՛չ թե արատահեղինների հետ, այլ նկատի ունենա լեզվական գործունեության բոլոր անհատական գրանցումները՝ դրանց փո- ազդեցություն մեջ, որոնք հնչյունական կոմպլեքսները, որոնք որե՛ւ մեկը երբե՛ւ արտասանել է, չեն կամ պատկերացրել իրեն՝ գրանց հետ զուգորդված պատկերացումներով հանդերձ, որոնք համար դրանք սիմվոլներ են ծառայում, բոլոր բազմազան կապ- րը, որոնց մեջ մտնում են լեզվի տարրերը անհատի մոտում, — այդ բոլորը վերաբերում են լեզվի պատմության բնագավառին, սրբ բոլոր պետք է հայտնի դասուն, որպեսզի նկարագրի ինք զարգացման լիակատար ըմբռնումը², Պատմական լեզվագրոցե- ներ են ոչ միայն խոսքային գործունեությունն ու լսելը և դրանց ընթացքում հարուցված պատկերացումները, այլև անձայն մտա- ծողություն մամանակ ծագող լեզվական կազմավորումները։ Շուտ հոգեկան պրոցեսներ կատարվում են անգիտակցաբար, լեզվական պրոցեսները հենց այդպիսի երթագիտակցական ուղղությունը են քիսում։ Նրանց հիմքում լինած պատկերացումների խմբերը այն բանի արդյունք են, ինչ առաջ հանդես է եկել անհատի մտա ուրի- ներին չենու կամ իր խոսելու ու մտածելու մամանակ, հարմար պայմաններում դրանք նորից վերադառնում են դեպի գիտակցա- կան ուղղությունը։ Լեզվական գործունեության միջոցով գիտակցու- թյան մեջ ներմուծված ոչ մի պատկերացում անհետ չի կորչում, այլ մնում է ենթագիտակցական ուղարտում՝ մտածելիս, խոսելիս և լսելիս նորից կյանքի կոչվելով։

Լեզվական գործունեության բոլոր գրանցումների հիմքում Պատյի գնում է պատկերացումներն իմրերը, որոնց նա յուրաքան- ակ անկախ գոյություն է հասկացնում և կոչում ու պատկերացում- ների իմրերի օրգանիզմներու։ Նրանք յուրաքանչյուր անհատի մտա զարգանում են յուրատեսակ ձևով և պոնվում մշտական փոփոխու- թյուն պրոցեսում։ Պատյի իսկական պատմական զարգացման կր-

¹ Է. Մ. Ա. Ա. 1, հիշ. աշխ. 2037, էջ 31—32:

² Նույն աշխ., էջ 34:

րողներ համարում է հենց այդ հոգեկան որգանիզմները. ..Իսկ արտասանվածը.— գրում է Պատուլը,— ոչ մի զարգացում չունիք՝ Ֆիզիկայան և Ֆիզիոլոգիայան այն տե՛նես կորչում է՝ հետք թողնելով միայն հոգու մեջ՝ շեղահիվ զանազան ասոցիատիվ կապերի արտասանվածքները կապված են իրար հետ միայն հույնկան օրգանիզմով, որի մեջ մնում է հետքը և որը հնարամտը է դարձնում հետագա պատմական արտգացումը։ Հնչյունական-Ֆիզիկական կողմը միայն մի ֆունկցիա ունի. այն տարբեր հոսքերով ուղարկվող նիզմների փոխազդեցության միջնորդ է։ Էնզիմի դարգացումը տեղի է ունենում որպես անընդհատ պրոցես. անհատների մահը և սերունդների իրար փոխարինելը չեն դադարեցնում լեզվական գործունեությունը, որովհետև հին լեզվական օրգանիզմներին միանում են նորերը։ Լեզվի պատմաբաներ խնդիրն է հոգեկան օրգանիզմների նկարագրությունը։ Մակայն այդ բանը հնչող չէ. նախ՝ մենք չենք կարող ընդգրկել բույրը գեպրերը. այլ միայն մի քանի անհատի լեզվական օրգանիզմները. երկրորդ՝ լեզվական օրգանիզմը ենթադրաբանականի ուղղությամբ է գտնվում, և ֆազանդեր խոսքային գործունեության հոգեկան կողմի մեջ դժվար է. այդ կարելի է միայն ինքնազննությունը. երրորդ՝ այն սեպրում, հոր տնչրածնչտ է արիշների հոգեկան օրգանիզմների քննությունը դիմել, մենք պետք է բավարարվենք միայն Ֆիզիկական կողմով՝ Նելլունենթում և Նրանց ստուպատներով՝ ստուպային գրտեղումնե, բով- արանց միջոցով էլ միանգամայն նիշտ գալստիար կապմնչ հոգեկան օրգանիզմների մասին հնարավոր չէ։ Այս դժվարություններն են պատճառը, որ տրադիցիոն քերականությունների մեջ տեղ գտած քերականական կատեգորիաների խմբավորումները համարժեք չեն հոգեկան պատկերացումների խմբերի նպեր բաժանումներին։ Պատմական լեզվաբանությունը ևս հաճախ մեղանչում է նշմարություն դիմ՝ հին շրջանների հետազոտությունը յաջահաջողված կատեգորիաները մեխանիկորեն փոխանցելով ու շրջանները։ Լեզվի հետևողական պատմական քննության սկզբունքի անցկացման հետ կապված Պատուլը հանդես է գալիս հսկերտ պական թեքականության մաղկման և անկման շրջաններ սարլերելու տարաձուլում գրությունը դեմ։ Ծժողովրդի լեզվի գոյություն մեջ. գրում է Պատուլը,— և ոչ մի ժամանակակից, որի դեպքում նախաստեղծումը (Urschöpfung) ավարտվի մյուս կողմից՝ ան-

1 Ղ. ՄԱՍԻ, ԿԻ. — 2Ի. 1927, էջ 88.

յուշտ նախատեսողծումներէց անմիջապէս նետո՛ւնազ՛ն ևն Եկնչ սկզբնապէս (ursprünglich) ստեղծվածի հետագա զարգացման միեւնոյն ձեւերը, ինչ որ մենք դիտելի ենք հետագա շրջաններուս մէջ առսովով զարգացման տարրեր փոյւերի միջն լկա ձևի տար-
րերութլան, այլ միայն ստտիհաւելիս՝

Պատուի սուշն քնտկտնարտը պիտը է ձառանա անհատականի և քնդհանուրի փոխհարաբերութլան սրտլլնելը: Մէջ քնդհանուրը Պատուը տեսնում է լնզվական հորմալի կամ ուզուտի մէջ, առան-
ձին ալեզվական օրդունիզմների համեմատութլանից ստաղլում է ինչ որ միջին քան,—գրում է կա,—որով և որոշվում է նորման լնզվի մէջ, չեզվական ուզուտը² էեզվական կլանքը, ըստ Պտու չի, հանդես է գալիս անհատների փոխազորդակցման մէջ, քնդ որում անհատական տարրերութլուները համախարքվում են հա-
ղորդակցման սրտդեսում: Հաղորդակցումը երկկողմանի պրաքն է, ուտի և իուաքի միալորի՝ նախադատութլան սահմանումը տա-
լիս՝ Պատուը ելնում է իուստդի և լստդի դիրքերից: Միախաղասու-
թլանն այն բանի լնզվական արտահայտութլանը կամ խորչըր-
դանիչն է, ինչ խստդի հոգու մէջ կատարել է մեկից ալեկի պատ-
կնրացումների կամ դրանց խմբերի կապակցութլուեր, և այն քանի միջոցը, որ իուստդի հոգում առաջացել է նոյն պատկնրացում-
նէրի ու դրանց խմբերի նոյն կապակցութլուելը³:

Առանձինի և քնդհանուրի պրորլնելը լնզվի մէջ հանգեցնում է անհատական լնզվական օրգանիզմների և ուզուտի հարաբերու-
թլան պրորլնմին, այն հարցին, թէ ինչպէ՛ս է հորաբերում առանձինը ուզուտին, ինչպի՛ս են փոխազորդակցման մէջ փոխ-
լիում լնզվամիջոցները և նրանց Ֆունկցիաները սերունդների ըն-
թացումը: Ուզուտի փոփոխութլան իսկական պատճառը Պատուը տեսնում է սովորական լնզվագործածութլուն մէջ, որանը բա-
լատված է ամեն մի նպատակաղորութլուն, իհարկն, Պատուը չի միտում դիտակցական, նպատակալիք միջամտութլուեր, քանց դրա զերը համարում է իրնտ փոքր՝ դանդաղ, անցիտակցական և լնպատակաղորված փոփոխութլուների համեմատութլամը: Այս հարցում Պատուը ելնում է էլլոլլուլլիոնիզմի հայեցակնտից, ընդ սրում սուտը է տալիս նաև բնական ընտրութլան սկզբունքին, այս

¹ [3. 1՝ B. 1], ից- աչի, 1937, էջ 270:
² Նույն տեղը, էջ 28:
³ Նույն տեղը, էջ 124:

կամ այն ժողովանական կազմապարամանս ըստերը (մեղաք կամ կործանելը) որոշվում է դրա նպատակահարմարության ստորիհանդի մենատեններն մտտ միենույն ուղղութիւնով կատարելած մասնակի շնորհմունքը առաջ են բերում և ուղղութիւն փոփոխութիւնն Անհատական սրանով զարեում է ընդհանուր ուղղութիւն. մնացած կարգի շնորհմունքը կորչում են քննարկից հանում է. — դրում է Պատուր, — որ ընդդի պատմութիւնն սկզբունքներն ողջ ուսմունքը կապւած է այն հարցի հետ, թե ի՛նչ հարաբերութիւնն մեջ է գտնվում ընդդիման ուղղութիւնն անհատական, խոսքային զործունենութիւնն հետ, ինչպիսի է ուղղ զործունենութիւնը պաշտանաւորվում նրանով և իր հերթին ի՛նչ ազնւեցութիւնն է գործում յեղծակիտ ուղղութիւնով: Այս կապակցութիւնը Պատուր վերանայում է ընդդիմանութիւնն և ֆիլիսոփայի փոփոխութիւնն և անհատական ըմբռնումն: Այս Պատուր ընդդիմանութիւնն կրողվում է ընդհանուր ուղղութիւնն (ուղղութիւն) հարաբերութիւնններով. ֆիլիսոփայի սրանց սին հասական կիրառութիւնններով: Անհատի մեջ կատարվող ընդդիման փոփոխութիւններն որոշումն են մասամբ նրա սովորական զործունենութիւնն, մասամբ էլ այլ անհատների ուղղութիւնն: Ամեն փոփոխութիւնն սկսվում է անհատներից կամ անհատների փոքր խմբերից և տարածվում: Քանի որ ընդուն յուրացվում է մանկութիւնից, ուստի և փոփոխութիւնների առաջացումն ու տարածումը կապված է անհատների փոփոխութիւնն հետ: Այսուհանդի էլ թիւում է Պատուր ինդի. յուրացիտական ըմբռնումը: Ընդուն, բայց Պատուր. տարբերվում է անհատից անհատ միինչև այն աստիճան, որ կարելի է ասել, թե ումեն անհատ իր սեփական բարբառն ունի: Անհատական տարբերութիւնների հիման վրա էլ բացատրվում են և՛ ընդդիման ուղղութիւն փոփոխութիւնն, և՛ բարբառների Ժազման հարցերը. «Մարբառային տրոհումն այլ բան չի նշանակում, — գրում է Պատուր, — քան մի որոշակի շարից բարձր անհատական տարբերութիւնների արտաճում (կենտրոնացում):» Ընդունուրը Պատուր գիտում է որպէս անընդհատ փոխվող մի համարաբանը: Ուղղութիւն, որի ընդդիմութիւն կախված է անհատական ընդդիման գործունենութիւնն փոփոխութիւնների ուղղութիւնից: Գործարարութիւնն անհատի ընդուն իր հերթին ունի իր զարգացման պատմութիւնը. «Իրականում յուրաքանչյուր ակնթարթում ժողովրդի մի ընդհան-

¹ Մ. Մ. Ա. Ա. Գ. — աշխ., 1937, էջ 32:

² Եւրոյն անդր., էջ 38:

բության եւրուսւմ այնքան բարբառներ են խոսովում.— գրում է Պատւր,— սրբան խոսող անհատներ կան, այսինքն՝ Թաղաւոնք, արոնցից ամեն մէկը մի պատմական դարգաշում ունի և մշտական փոփոխութեան մեջ է¹։

Պատւի ուզուար, իհարկն, այն չէ, ինչ մենք հասկանում ենք որպէս յեզվի հիմնական (հասարակական-հաղորդակցական) ֆունկցիոն։ Էնգլիական բնդհանուրը Պատւր Վերջի վերջն բացատրում է հոգնական և մարմնական կազմակերպման, շրջապատող բնութեան և ապրումների համաձայնեցման թեթիւք (Übereinstimmung), բողհանրութեանը և ոչ թե հասարակական պոթենտիալի վերացեալ մարդկանց հաղորդակցելու անմիջական պահանջներով։ Պատւի համար հոգին շարժիչ ներվերի հոգնական արդիւնք է, որը գրգռում է այլ անհատների զգայող ներվերը և զուգորդումների շնորհիվ առաջ բերում համապատասխան պատկերացումներ։ Հիւշումները ծառայում են իբրև միջոց։ Պատկերացումն անփոխանցելի է. հաղորդակցման մեջ ոչ թե պատկերացումներ են փոխանցվում, այլ խոսողը գրգռում է յսողի համապատասխան պատկերացումները, իսկ այդ համապատասխանութեանը այսպէս անվարձան է մարդկային բնութեան միատեսակութեամբ և միատեսակ փորձի վրա հիմնված ասոցիատիվ կապերով։ Հասկանալու պրոցեսը սեփական պատկերացումների վրա է հիմնված, պատկերացումներ, որոնք ենթազիտակցականից վերածվում են գիտակցականի՝ յանու միջոցով։ «Պատկերացման բախանդակութեանը.— գրում է Պատւր,— ...անփոխանցելի է։ Այն բոլոր, ինչ մենք կարծում ենք, թե մի ուրիշ անհատից ենք իմանում, հենվում է միայն մեր սեփականից արժող նորոկացութեանների վրա»։ Պատւի ազդի շուտ անհատականով է բացատրում բնդհանուրը, քան բնդհանուրով անհատականը։ Այստեղից էլ բխում է Պատւի մեթոդի առանձնահատկութեանը. նա պահանջում է նոր՝ ներուրի մեկուսացված քննութեան, ներկորդ՝ չեզվի լուծման հետազոտութեան հիմնական մեթոդը համարում է ինքնազննուածը. որը բանալի է տալիս ուրիշներին հասկանալու համար։ Երկարեքականների պահանջը ներուրի մեկուսացած քննելու մասին նրանց հանգեցեալ է «առումիդ», ներուրի անանակի, իրար հետ յկապ.

¹ Ու. Մ. Ս. Ն. հիշ. աշխ. 1937, էջ 38.

² նույն տեղը, էջ 18.

լարկաւոր է երկու բան. 1) այդպիսի միացումներն երկարատեւ հոգեկան ներգործութիւննը, որի շնորհիւ ճեարարները կրնան պատկերացումը (իմաստը) վերարտադրել հոգեկանի ուժով. 2) բանի հասկացումը և վերարտադրումը ուրիշ անհատներին կողմից: Լեզվի ծագման նախակարգաբանական փուլի մէջ անդի է ունենում արտարկայի և անվան անմիջական միացում, ընդ որում որտեղ մէջ Պատուր մեծ դիմ է հատկացնում ժեստներին և երկու տե՛հատի հոգեվիճակները միտադրականութիւնը. ոչինչ չի կարող լեզվի մէջ գտնուել սովորական (սուսուկ), և՛ն առանձին անհատներին կողմից արտերարկութեան (սովորական կերպով) շատեղծվի: Ե՛ն արտերը անհատներին մտմիկնուելու պատճառի ներգործութիւնը միկնուելու հնչուաները կույզում են միկնուելու իմաստների հետ, ապա այդ կույզերը կարող են անհանգիստութեամբ արտանայր: Պատուր լեզվի ծագման հարցում մատնանշում է մի նոր մո՛տենա՛լ՝ հնչուան արտասանելու համար շարժիչ (մտտութիւն) ներկերի գործունեութիւնից խոսողի հանուր ստանալը: Պատուր որդեգրում է նաալնիսուլը այն կարմիրը, ու սկզբնական հնչուաները միայն թե՛քիքաներ էին. երբ ընՖլեկատորային հնչուանք ընկալվում է ուրիշ անհատներին կողմից այն դաշական ստալմորութիւն հետ միաժամանակ, որով հարուցվել է ապա անհատները կայի մեջ են մտնում միմյանց հետ: Հաղորդման նպատակադիր ընույթի ծագումը Պատուր կայում է ընՖլեկատորային ժեստերի հետ, որոնք նպատակ են ունեղել ուշագործութիւն գրալելի: Ակամա ընՖլեկատորային շարժումներին միանում են հնչուաները, որոնք արտայրութիւն մեջ եղել է հաղորդակցվելու նպատակադրումը. բայց ոչ հաղորդակցման մշտական միջոց ու՛տեղծելու մատրութիւնը: Ժեստերին ուղեկցող հնչուաները որոշ իմքեր առանձնապէս հաճախ պատը է գործածված լինելու՝ որանք արտերին հերթին գուտ ընՖլեկատորային հնչուաներն են. սրանք գործածութիւնն էլ պատը է առաջ բերած լինի մտտութիւն գրադում, և այդպիսով հատուտութեան լինի սկզբնական նորման:

Տրամարանական և բերականական կատեգորիաների փոխարարութիւն հարցում Պատուր ելնում է երկու կարգի ծայրահնչութիւններ՝ նեղ յոգիցիլմի և նեղ Ֆորմուլիլմի դմ: Անկնից առաջ նու միքթում է քերականական և հոգեկան կատեգորիաների նուկնութիւն կամ զուգահեռականութիւն տեսակետը: Խոսքի մտտերը և այլ կարգի քերականական խմբագրութիւնները շեն համընկ

իրո՞ւմ հոգեկան խմբավորումների բաժանումներին հետո: Ինչպե՞ն
 Պատույք նշում է, որ պայքարելույ՝ տրամաբանական քերականու-
 թյան սկզբունքների դեմ, ուժանք գտնում են, թե քերականակա-
 ճանգործում շատացած տրամաբանական հարաբերությունները չեզ-
 վի ուսումնասիրությունն ժամանակ հաշվի չդնուց է առնվեն Չնայ
 հոգեկան տարրեր Լրևություններ՝ Պատույք կարծում է, որ չեզվա-
 բանն այնուամենայնիվ չի կարող հաշվի չառնել խոսակու և լսելու,
 ժամանակ տեղի ունեցող հոգեկան պրոցեսները: Երկու ծայրահե-
 ղություն դեմ էլ Պատույք պայքարում է պսիխոլոգիզմի գերերից-
 նրա կարծիքով՝ Ենա, ով քննում է քերականական ձևերը մեկու-
 օացած, առանց դրանց հարաբերությունն առհասարակ խոսքային
 գործունեության հետ, երբեք չի հասնի չեզվական զարգացման
 բնացությունը:՝ Քերականությունը և տրամաբանությունը տար-
 րերում են իրարից առաջին հերթին այնուամենայն, որ չեզվի
 լինելությունը և գործածությունը անցի ևն առնենում ոչ թե խիստ
 տրամաբանական մտածողության հիման վրա, այլ պատկերա-
 ջումները քննական և չկարգավորված շարժման հետևանքով, որը
 չնորհից և կրթությունից կախված հետևում է կամ չի հետևում
 տրամաբանական կատեգորիաներին: Արտահայտության չեզվա-
 կան ձևը ոչ միշտ է համարվում պատկերաշարժման խակական
 յայտմանը՝ նրանց մերթ ազնի, մերթ պակաս տրամաբանական
 ներողականությունը:՝ Ըստ Պատույք՝ քերականական կատեգորի-
 աները ծագում են հոգեբանական կատեգորիաների հիման վրա՝
 հանդես գալով սկզբնապես որպես վերջիններիս արտաքին արտա-
 հայտություն, այդու որպես նրանց ըարացում: Ենմեն մի բերա-
 կանական կատեգորիա, — գրում է Պատույք, — առաջանում է հոգե-
 բանական կատեգորիայի հիման վրա: Սկզբնապես քերականական
 կատեգորիան ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ հոգեբանական կատեգորիայի
 արտաքին արտահայտություն, Հենց որ հոգեբանական կատեգորի-
 անի գործունեությունը արտահայտվում է չեզվական միջոցնե-
 րով, այն դառնում է քերականական կատեգորիա: Ինչպե՞ն քե-
 րականական կատեգորիայի ստեղծումը չի վերացնում հոգեբանա-
 կան կատեգորիայի գործունեությունը: Քերականական կատեգորի-
 անն կարծես քարացած հոգեբանական կատեգորիա է:՝ Այսու-
 ղեց էլ բխում է Պատույք և մյուս հրիտերակետների քննություն և

1 Ս. Մ 311. ԿԷ. աԷԿ. 2087, էջ 26:
 2 Եսլե տեղը
 3 Եսլե տեղը, էջ 263:

դանակը՝ ընդահանական կատեգորիաների հիմքում հոգեբանական կատեգորիաներ ղեկը, այսպես, ընդահանական ենթական և ստորագլուխը համարվում են հոցերանական ենթակաշի և ստորոցայի լեզվական արտահայտություններ:

Այնչու՞ հիշված սկզբունքներից՝ Պատւը քննադատում է Շտայնիթայ-Լադարուտի ժողովրդական հոգեբանության բժրունումը՝ մի կողմից և Վունդտի որոշ հայացքները՝ մյուս կողմից:

Ըստ Պատւի՝ Լադարուտը և Շտայնիթայը քննում են անհատի և հասարակության կապի մի տեսակը միայն՝ հոգեկան կապը, այսինքն՝ այն, որ անհատը մտա ծագում էն անարտյ մտապատկերներ, որոնց նա չէր հասնի կամ խիստ դանդաղ կհասներ, եթե դրանք ընախապատրաստվին: Պատւը սրան միայնում է կապի մի այլ կողմը՝ ֆիզիկական կապը, որ դրանորում է 3 ձևով. 1) անհատը կատարում է այնպիսի շարժումներ, որոնց կատարմանն առանց ընդորինակելու կամ չէր հասնի, կամ խիստ դանդաղ կհասներ, 2) սիրունցների և մարդկանց միջև կատարվում է արտյ: ընկրակելու և դրանցից ստանելու փոխակ փոխանակում, 3) մարդիկ ֆիզիկական ձգտում են զգում միմյանց նկատմամբ. հոցիներին փոխազդեցությունը հնարավոր է միայն անուղղակի ձևով՝ ֆիզիկականի միջոցով:

Պատւը քննադատում է նաև Լադարուտ-Շտայնիթայի ժողովրդների հոգեբանության (Völkervpsychologie) բժրունումը: Այդ բժրունումը առտանում է 2 կողմի միջև՝ 1) հասարակության հոգեկան կյանքի ընդհանուր պայմանները և 2) ազգային առանձնահատկությունները: Պատւի կարծիքով՝ ժողովուրդների հոգեբանությունը չի կարելի հակադրել անհատների հոցերանությանը, եթե նկատի առնենք, որ հերբարտյան առումով հոցերանությունը մտապատկերների հարաբերություն է:

Վունդտի պատկյուն քննադատությունը սովնեից առաջ ուղղված է այն բանի դեմ, որ Վունդտը, ինչպես կտեղներ, անհատների հարաբերությունները պատուպախում է և դիտում որպես անհատներից վեր գտնելոց կուլտուրական հարաբերությունների հիմքը: Այս կապակցությամբ Պատւը բողոքում է և ժողովրդի հոցի: (Volksseele) մեծաֆիզիկական բժրունման դեմ: Պատւի կարծիքով՝ Վունդտը խստորին քննում է միակողմանիորեն, մինչդեռ խուսդները չով լեզվական գործունեության կրողներն են և պետք է քննվեն որպես այդպիսին:

Բնօրինանուս ելլումը ցույց տալիս էր. — Եթե աժպոփելու և դեա-
 հատեցու լինենք երիտերականների սկզբունքները, ապա կարելի
 է ելնել հասնելու Երիտերականների մեթոդական գլխավոր
 սկզբունքները՝ հնչյունական օրենքը և անալոգիան սերտորեն
 կապված են նրանց ընդհանուր կոնցեպցիայի, նրանց լեզվաբա-
 հական տեսական սկզբունքների հետ՝ լեզվական պրոցեսը նրանք
 ընենում են անհատական փոփոխությունների դիրքերից՝ գրանց
 հիմքում զննելով ֆիզիկական ֆիզիոլոգիական և հոգեկան գործու-
 ները. այսպիսով, նրանց լեզվաբանական կոնցեպցիայի մեջ զու-
 ցորդվում է լեզվական պրոցեսի դեռևս լիարժեք շարժարկոված
 եատերալիստական, բիլոգիական ըմբռնումը հոգեբանական ըմ-
 բռնման հետ՝ Երիտերականների, մի կողմից՝ կարծում են, որ
 լեզվաբանությունը կարելի է դարձնել բնական գիտությունների
 նման խիստ օրինալափոփոխություններով առաջնորդող գիտություն,
 և լեզվի պրոցեսումը շարունակում են զննել լիարժեք ծննդա-
 բանական ծառի մեծի, մյուս կողմից՝ որդեգրում են նույնիսկ
 զարմանած առողջատիվ պսիխոլոգիզմը՝ լեզվի քննման այս երկ
 պլանայությունը գրաբանում է երիտերականների մեթոդական
 գլխավոր սկզբունքների մեջ. ըստ նրանց՝ ֆիզիկական-ֆիզիոլո-
 գիական կողմը դրանորում է բացառություն ընանալող հնչյու-
 նական օրենքների մեջ, հոգեբանականը՝ անալոգիայի մեջ, մեթո-
 դական գլխավոր սկզբունքների հետ միասին և նրանց հետ կապ-
 ված՝ երիտերականների մոտ հանդես են գալիս լեզվական ուն
 ընդհատականության և փոխառության սկզբունքները (Լեզվական
 անընդհատականության, լեզվի՝ անընդհատորեն սերնդից սերունդ
 փոխանցվելու գաղափարը առնչվում է լեզվական պրոցեսի էվո-
 յյուցիոնիստական ըմբռնման հետ. լեզվական պրոցեսը նրանք
 գիտում են որպես աննկատ փոփոխությունների շարք, որպես ա-
 տիճանական էվոլյուցիա. հանդես գալով լեզվի ըմբռնման միա-
 կողմանի պատմականությանը, լեզվի միակ գիտական հայեցա-
 կետը համարելով պատմականը, աշխարհը անելով ստատիկ
 ընկալյալ հարցերը՝ երիտերականները հանդես են բերում
 պատմական պրոցեսի սուբյեկտիվիստական և ինդիվիդուալիստա-
 կան ըմբռնում։ Երիտերականները ժխտում են լեզվի քերական-
 նական կառուցվածքի տարրերի (մնաբանական կազմիչների) փո-
 խառությունը ներառվողությունը, իսկ բառապաշարի մեջ ուղղագրի
 կերպով առանձնացնում են քննիկ և փոխառյալ շերտերը մեջ երկու
 շերտերի տարբերման հիմք են ընդունվում հնչյունական օրենքնե-

ալսւ լսանին երանք հաւնում են բնական զիտաւթշուենների պէս ճշգրտա
զիտաւթշուն սաւնդիւնու որոնումների մէջ, բայց այսուհետեւ զիտ
հանցեալ են թրքում լեզվի հնչյունական պարագայան պրոցէկտի սա-
ւնդային մատերիայիտական ըմբանում:

6) Թրիտերականների բնագաղափար

Ներածական դիտարկումներ. — Ինչպէս յշելու էր, սինչև
1880-ական թվականները կատարվում են երիտերականների գրն-
թն բարդ կարեւորագոյն հայտնագործութիւնները, և ձեւակերպ-
վում բոլոր հիմնական դրույթները և յիթակեաներից սկսած՝
աստիճանաբար սկսում են ավելի բարձր հնչել երիտերականներին
նկատումք քննադատութեամբ արամագրված և զիտիզիտական հո-
սանքների ներկայացուցիչների ձայները, հոսանքներ, որանք, կա-
րելի է ասել, ի՞նչ դարում արեւապետող են դառնում: Մական երիտ-
թերականների քննադատների նշանակալից մասը իր գործունեու-
թիւնն սկսել է ի՞նչ դարի 80-ական թվականներից առաջ, շատ
բանով ի՞նչ պարանաւթյան շատագրիւն է նւայնիսկ որոշ
դնգրում կունիւն է երիտերականներին այս կամ այն սկզբունքը
երիտերականների քննադատութեամբ հանգնու են գայիս լեզվա-
բանական երկու տարբեր սերունդներ, պրանցից մէկը յիթակում
է երիտերականներին նախորդող սերնդի ներկայացուցիչներին
(Ք. Կարբիտու և ուրիշներ), որոնք հանդես են գայիս հին սկզբունք-
ների պաշտպանութեամբ, փորձում են ցույց տալ, որ երիտերա-
կանները որն է սկզբունքային նորութիւն լին բերում. մյուս սե-
րունդը (Ը. Երիտերակ և ուրիշներ) ժամանակակից է երիտերա-
կաններին և իր քննադատութեամբ հիմքեր է ստեղծում ի՞նչ պար-
անութեան պարագայան համար:

Պատմա-համեմատական լեզվաբանութիւնը ի՞նչ պրեթն բո-
լոր ներկայացուցիչները շարունակում էին նյութը սիտեմալորն
նախորդ շրջանում մշակված ձևով: Մական այդ սիտեմալորման
նկատելները ձեւակերպել էին այս կամ այն կունկրեա լեզվի, ա-
ռանձնապէս հոսանքներ և լատիններենի որոշ շրջանի առանձնա-
նկատութիւնների հիման վրա, և պատմա-համեմատական նյութը
անհրաժեշտ շարքով չէր տեղագրվում սիտեմալորման արագի-
չիտ սիտեմաների աւ սերունդների մեջ, Մրան միտեում էր և
այն, որ ստատիկ ուսումնասիրութեան մեթոդները մնալով նախ-
կինը՝ նայն հարցութեամբ լին կիրաւում այնպիսի լեզուների

նկատմամբ, որոնց քննականական կառուցվածքը մեծ շահով տարբերվում էր հունարենի և լատիներենի կառուցվածքից. աշղպխի լեզուները Հիբ ինչպես հվրոպական երբ լեզուները, ույնպես էլ Բազմաթիվ գաղութաբնականների լեզուները, Անհրա-
ժեշտություն է զգաքվում մշակել նյութի սխառեմալորման և ստատիկ ուսումնասիրությունն աշղպխի մեթոդներ, որոնք կի բառելի լինեն ամենաբազմադառ կառուցվածքի լեզուների նկատմամբ. մշարիտ նկարագրության ավելի յայն հնարավորություններ ստեղծին և ավելի ռադիոնայ բնույթ ունենան: Այսպիսով ունեղաւում է քննադատական վերաբերմունքը երեսակաբաններին կիրառած տրադիցիոն մեթոդների նկատմամբ, և հանդես են գալիս սխառեմալորման երբ փորձեր ու երբ ակորուքները որոնումներ:

Արխաբնականների գրեթե ողջ ուղագրությունը միակողմանիորեն կենտրոնացվել էր պատմա-համեմատական հետազոտություն վրա. ստատիկ ուսումնասիրության հարցերը քաղաքացի ուղագրության շէին արժանանում: Այս շրջանում ոչ ում է որոշ քննադատական վերաբերմունք հանդես գալ էրիտարականների միակողմանի պատմականության նկատմամբ, պահանջ է առաջաւում բրբրեն զբաղվելու ստատիկ վերլուծություն հարցերով, պարզելու պատմական և ստատիկ հետազոտություն փոխհարաբերությունը: Այս պահանջը դրվում է հատկապես Բարուն, Գե. Կարունեն ու նրա հետևորդների, մասամբ և Յ. Ի. Գորտունաւովի և նրա հետևորդների կողմից: Հասկանալի է, որ այս քննադատության մեջ շատերը պետք է հասնեն միակողմանիության և ֆեւաբյազդեին ստատիկ հետազոտությունը այս քաղ նկատվում է հատկապես հարցը շրջանում:

Արխանալով փաստական նյութի ուսումնասիրությունն մեջ նրխաբնականները, մի կողմից՝ տարվում էին մատարներով դառնում մանրախնդիր ու փաստամուլ, ավելի ու ավելի բիլ դիմում ընդհանրացումների, մյուս կողմից՝ մանրաւելով նյութը հանդիս մոտանում էին ամբողջի մասին: Արխաբնականների առատմիցմը բնականաբար ստաց է բերում քննադատական վերաբերմունք. պայքար է տարվում, մի կողմից՝ նրանց պարզաբանութեան փաստամտությունն, մյուս կողմից՝ նրանց մանրախնդրություն ու ատմիզմի դեմ: Ասեկայն այս դեպքում էլ գործն առանց ծանրահանդեթյունների չի անդեւում. երխաբնականների տարբեր լին մատերիալիստական որոշ դրույթները ումանք փորձում են

յիովին դուրս մղել և պազիտիվիզմի դեմ տարվող պայքարի ան-
վան սասկ ներս հն քաշում սուբյեկտիվ իզեմալիզմը:

Երիտքերականների աարվելը հնչյունական որենքներով և
սմաբարև և յուսթի վերլուծութիւյամ՝ հաճախ նրանց հասցնում է
խեքնանկատարակ որոնումների: Այս պատճառով էլ ոմանք հանդես
են գալիս նրիտքերականների քննադատութիւյամբ, պահանջում
անհրաժեշտ յադիով ազերուել յեզգական հետադատութիւնը պատ-
մական սովյանների հետ, շմտանայ բառերի և իրերի կապու Հըն-
չյունական որենքների հարցի շարքը, մինչև 1885 թ. ներասույու-
ումդես ևն գուլիս Տարիեր (1879 թ.), Միտտերին (1880 թ.),
Կրուչևակին (1883 թ.), Մ. Քլումֆիցը (1884 թ.), Յ. Մյուլլերը
(1884 թ.) և Գ. Կուրցիան ու Հ. Շուխարդուր (1885 թ.), Անանե-
սուպիս սար բիտիթ էին կրում Կուրցիուի և Շուխարդուր էլուսթ-
կնք, սրանց նրանք քննադատութիւյան էին ննխարկում հնչյունա-
լան որենքի էրիտքերականական ըմբռնումն պնթի բուրբ կողմե-
քը և պատասխանս արանց՝ հանդես են գալիս նույն 1885 թ. Բրուպ-
մանը (սենդիգարանութիւնն սշմէյան վիճակի շարքը) և Կերքյուկը
(Ենտրագուան յեզգարանութիւնը): Այսպիսով՝ 1885 թ. հնչյունա-
կան որենքի շարքը տարվող պայքարի ցագաթնակեան էր 1885 թ.
հետո՝ ՄԱ դ. այս հարցի շարքը հանդես ևն գուլիս Եսպեր-
անը և էլյովիև, Ա. Կուրցիցը, Թ. Վարյինսկյուցը: Հնչյունական
որենքի հարցի շարքը պրական կերպով արտահայտւում են նուե
՝ Վանասը և է Վերյուկը՝: Հարցը ուշադրութիւն է դրուել և
և՛ գարում:

Երիտքերականների որոշ սկզբունքների կիրառումով կատար-
ված աստմեաախրութիւնները առանձին գեղարքում յասցնում են
սյնայիտի արդյունքների, որանք վերջի վերջը հակասութիւյան մեջ ևն
յնկնում սյց իսկ սկզբունքների հետ: Էնդ դգացվում է առանձնա-
պես բարբասների ուսումնասիրութիւյան քննազմատում, որանց
կատարվում մանբաման հետազոտութիւնները հանցնցնում են
միանգամայն նոր եպրակացութիւնների, հիմք տալիս նոր մեթոդ-
ների համար և հասցնում երիտքերականների յեզգարանական
սկզբունքների վերանայման պահանջին:

Երիտքերականների սարվելը հնչյունական որենքների հաս-
տատումով իրիտ հետին պրանն էր մղել և կուլտիակ հետադու-

1 W. Wundt, Über den Begriff des Gesetzes, mit Rücksicht auf
die Frage der Ausnahmestrigkeit der Lautgesetze, 188. U. W. P. o. S. 167.
S. 167. Lautgesetze?, 1890.

ստույգունից հասնել քերականական ձևերի ժազման հարցերը Պատ. մա-համեմատական հետազոտության ներկայացուցիչները (սուշ շրջանի էրիտրեթականները) սկսում են կրկին առաջ քաշել այդ կարգի հարցերը՝ դրանք դարձնելով լայն քննարկման առարկա։ Այստեղ առաջին հերթին պետք է հիշատակել Հ. Հիլտին, որի գյու-ժունությունը, սակայն, մտավազում է հատկապես հաջորդ շրջանում, էրիտրեթականների նկատմամբ քննադատաբար արամադրված շատ հեղինակների մոտ շարունակում է դեռևս սիրապետող լինել պախուռնագրումը, սակայն նախ՝ պախուռնագրի ռմանց սուս գուրդովում է ֆորմալիզմի և ֆունկցիոնալիզմի հետ, հզուում է նկատվում լեզուն բննչու միայն իր ձևերի մեջ կամ իր ֆունկցիոնալիզմի մի հանգամանք, որ խարխում է երիտրեթականության դիրքերը՝ երկրորդ՝ նրիտրեթականների ներկայացուցիչների կողմից քերականական և արամարական կատեգորիաների բացարձակ հակադրումը առաջ է բերում դիմադրություն և պահանջ առաջագրում այդ դրույթի միտանջումը, քերականական ու արամարական կատեգորիաների կապի բացահայտման փորձերի, որոնք լայն մտվայ են ստանում հաջորդ շրջանում, երրորդ՝ պախուռնագրի մի որոշ ներկայացուցիչներ հակադրում են էրիտրեթականների պախուռնագրի միտանջումը և ավելի մեծ կեր առաջին հոգեքանական գործունիքն, սա էլ հանգեցնում է այն բունին, որ սովի մեկ ուշադրություն է հատկացվում լեզվական երևույթներին ներքին, իմաստային կողմին։

Հետևանքապես պետք է համարել այն փաստը, որ երիտրեթականները զերազանցապես հնդկարարականության ներկայացուցիչներ են, որոնք ընդհանուր լեզվաբանական հարցերը շոշափում են՝ հյննով իրանց անմիջական խնդիրներին, միևնույն երիտրեթականների նկատմամբ քննադատաբար արամարարված, երևցից արարերովու լեզվաբանները զբաղվում են գիրադարանապես ընդհանուր լեզվաբանական հարցերով՝ հնդկարարականության տվյալներին դիմելով միայն որպես լուսաբանող նյութի։

Վերջապես կարևոր է և այն, որ երիտրեթականները գրեթե չեն դիմում լեզվական երևույթների բացարձակապես ու պատճառական մեկնաբանությանը, մի հանգամանք, որ քննադատության է ենթարկվում հենց այս շրջանի մի շարք լեզվաբանների կողմից։ Արևելք փորձում են ոչ միայն հավաքել ու սխտեմավորել, այլև բացատրել և պատճառաբանել։

Սրիտրեթականական սկզբունքների քննադատության և լեզ

վարանական ուսումնասիրության նոր ուղիներն արևմտան հետ կապված՝ որտ լեղվարաններ, լկարողանալով հաղթահարել երիտ- ընդահանների թիրախյանները, հանդես են բերում ակնհայտ նկչկախիզմ, դուգորդում երիտքերականներն որտ սկզբունքները դրանց անհարիր գրութներն հետ:

Բարրատապիտական հարցերն մշակման հետ կապված՝ սկսում են գծողովել քարտասագրության կամ լեղվարանական աշխարհա- գրության հիմքերը, որը որակն գիտցիպին ձևալորում է հուտ- զարնա ԱՄ դ.՝ զպաշի փոսիթսություններ մաղներով քարրատներն փոխհարարերություն ու լեղուններն թեղակցության հարցերն ըմ- քոնման մեք: Ինչ գիտցիպինը սերտորեն կապվում է ԱՄ դ. կրկ- րորդ կեսում աարածված սուրսարատի տեսության և 1872 թ. սուայ բաղված կուլիբներն տեսությունն հետ:

Իկնելորդ շնք համարում նշել, որ սկրիտիցիզմ անման տակ մենք միավորում ենք այն լեղվարանական կոնցեպիտները, որտ կարևոր են շնք իրենց քննադատական լուրյանը: մյուս լեղվարանական կոնցեպիտները մենք քննում ենք առանձին, թն նրանց մեք ևս առկա են ուղղափառ երիտքերականության քննա- գատության քաղվածքիվ փատեր:

Կ. Կուրցիուս.— Իր հնարագույն լեղվարանության քննադա- տության շարքս գործում (1880) հանդես գալով երիտքերական- ներն դեմ՝ Կուրցիուսը սովորից սուայ գործում է յուրյ սույ անա- յոպիայն դադափարի հնարիտներ: Երաժամանակ ևս նշում է, որ անալոգիան սովորերք հնարավոր է, յուրյ ոչ մի տեղ անհրա- ձնչա չէ, կան բարձրագիղ գիպքեր, կոր միենույն պայմաններում այն չի գործում, կան անալոգիային հակառակ տենդենցներ, որտնք և շնք թողնում նրան գործելու Կնարողիան նման է հիվանդու- թյան: Հետևաբար, նախ հարկալոր է ուսումնասիրել սառողքս դեպքերը, ապա՝ ոհիվանչս (անալոգիական) ձեերը: Ըստ Կուր- ջիուսի անալոգիան սմբողջովին հոգերակետան երևույթ համա- րելը միշտ չէ: Հոգեկան գործոնը հանդես է գալիս ներքի անդիո- փոխ մնալու մեք, վերջինս կապված լինելով հիպոսիզյան (հո- գեկան երևույթի) հետ՝ հենց հոգեբանական բնույթ ունի: Անա- յոգիան երիտքերականները համարում են հոգեկան անդիտակից իմպուսիթ արդյունք, յուրյ կիրառելով յուրոր դեպքերն նկատմամք՝ այն փատարեն դարձնում են գիտակցական գործուն: Կուրցիուսը նշում է այնպիսի դեպքեր, որտնք շնք կարող բացատրվել ոչ չըն- շուեական օրենքներով, ոչ էլ անալոգիայով՝ հապրուցիան:

հատուկ անունների՝ որպես կուրսկան գործածվելիս համառոտ
վեւջ, հնչյունների կրկնապատկումը և այլևս վերջապես՝ Կուրյիխսը
նշում է, որ երիտօրեթականները, ձգտելով հաստատուն ընական գի-
տաթյունները որենքների նման որենքներ, այդ բանը կիրառում
են միայն հնչյունաբանության նկատմամբ:

ՅԵ. Միսսելի, Լ. Տորլեո—Ախտանքին, որ ընդհանրապես հա-
մակերում է երիտօրեթականներին, եույնպես նշում է, որ՝ 1) անա-
լոգիական կազմություններն արդյունք են պատկանողական և
բարձրագույն գործոնների կոնֆիդիտի, ընդ որում արդյունքը հնա-
րուվոր չէ կանխատեսել: 2) անայտգիական հոգիական կան
հիշատակ. վերջին հանգամանքը, ինչպես կտեսնենք, նշում է և
Ասկոլին:

Երիտօրեթականների և նրանց հակառակորդների վեւի՛ր իստոնը-
վում են փոխառիվները: Լ. Տորլեոյը երիտօրեթականների նշած
հնչյունական օրենքները արմատապես տարբերում է բնական
(ֆիզիկական և քիմիական) որենքներից¹. Քսա նրա՝ հնչյունական
օրենքները լոկ որոշ փոփոխությունների արժանատիքում են,
որոնք փառապար լին տուրիս փոփոխությունների ո՛չ պատճառների,
ո՛չ էլ բնութի մասին:

Գ. Ի. Ասկոլյու.—Իտալացի նշանավոր լեզվաբան Գ. Ի. Աս-
կոլին, ինչպիս տեսանք, կարևոր զնն է խաղացել հնդարտական
հնչյունական կառուցվածքի ըմբռնման նշումուն և երիտօրեթական-
ների հնչյունական օրենքի սկզբունքի ձևավորման մեջ: Ասկոլյու
նա հետև է հոջ երիտօրեթականների դրամատիկ լուրճումներից և
մի շարք հարցերում լիովին շնչվել է նրանցից ու բնայայտիչ
նրանց հայտնիները: Իր վերաբերմունքը երիտօրեթականների
նկատմամբ Ասկոլին արտահայտել է իր բնիկիարանական նամուկ-
ներումս²:

Հենվելով ռոմանական լեզուների պատմության սովյալների
ուսումնասիրության վրա՝ Ասկոլին հանգում է երիտօրեթականնե-
րից առարծր եղրակադրություններին Ամենից առաջ Ասկոլին լեզուն

¹ Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philologie, III, 1871.

² G. I. Ascoli, *Prima lezione glottologica*, «Rivista di Filologia e di Letteratura classica», X, 1882. Due lezioni di glottologia, *Annuario glottologico italiano*, X, 1883. 1884. *Մրանցիչ կոնյորքը կրում է լուրճում
grammatico* (ածրիտօրեթականների մասին): վերնապիտը և եույնագ ունի
արտահայտել հեջիանի վերաբերմունքը զպն երիտօրեթականները Ասկոլի
նամուկները թարգմանվել և նրատարակվել են գերմաներեն՝ G. I. Ascoli
Sprachwissenschaftliche Briefe, Leipzig, 1887:

ու նրա պատմութիւնը անհրաժեշտ է համարում կապել ժողովրդի ու նրա կույտաբանի պատմութեան հետ, թեև չի կարողանում թափանցել հասարակութեան զարգացման օրինաչափութիւններին մէջ և շարունակում է սուրբ սառլ լեզվին ինդիվիդուալիստական ըմբռնմանը: Թմանակաւ չեզոքների ծագումը նա հնարավոր է համարում բացատրել այդ շեղումներով խոսող ժողովուրդների ծագման սյույնաներով և սրա հետ կապում՝ հանգում է սուբստրատի տեսութեանը, առաջ քաշում էթնիկական գործոնի կարևորութեան գաղափարը: Էթնիկական կամ սուբստրատի տեսութեան սաղմերը Ասկոյի մտա հանդես են նկնչ զեռնս 1854 թ., երբ նա նշել է էթնիկական խառնուրդի կարևորութիւնը լեզվական փոփոխութեաններին մէջ: Իր ակնշարանական նամակներում և նա այս տեսութիւնը հետագա մշակման է ենթարկում և կատարում առաջին կեկրևո փորձը ումանական որոշ կարգի հնչյունական փոփոխութիւններ այլալեզու սուբստրատի ազդեցութեամբ բացատրելու ուղղութեամբ. այսպես լատինական : Ֆրանսերենում, Քլուտիստիան իսպաներենում և ռուսոսմաներենում ջ-ի (ն) փոխվելը նա բացատրում է կենտական սուբստրատի ազդեցութեամբ, լատինական [տ] իսպաներենում և Գաւկոնի շրջանում Ի-ի փոխվելը՝ իրականական աղեցութեամբ և այլն:

Հարձակվելով երկարերականների դեմ ազնի շուտ հին լեզվաբաններին սերնդի գիրքից՝ Ասկոյին կշուտ էր տմաւական կենդանի բարբառների իր լավ իմացումից և էթնիկական գործոնի կարևորութեան իր ըմբռնումից: Ասկոյին մեղադրում է երկարերականներին անսոցիալի շուրջը քարձրացրած աղմուկի համար, այն զեպրում, էրր, ըստ նրա, այդ սկզբունքը առար էլ լեզվաբանական երկութիւնների բուցատրութեան նկատմամբ կիրառվել է թեև չի խոսվել նրա մասին որպես հողերանական գործոնի, աւալոգիական հողերանական դրութը Ասկոյին ևս մերում էլ. դեռնս Դիցր տարրերում էր պատմական և անալոգիական փոփոխութիւններ. Խոսելով երկարերականների երկրորդ սկզբունքի՝ հնչյունական օրենքների մասին՝ Ասկոյին նշում է, որ միևնույն հնչյունը տարրեր պայմանների տեկայութեան զեպրում կարող է փոխվել տարբեր հնչյուններին, ընդ որում կարևոր է համարում փոփոխութիւնների պատճառների մեկնաբանութիւնը: Բայ նրա՝ միևնույն հնչյունական փոփոխութիւնը կարող է տեղի ունենալ

² Հմտ. J. Jordan. An Introduction to Romance Linguistics, Londn. 1937. էջ 28, 86.

տարբեր չեզոքեցում և այն էլ հաճախ ամենարագմարտակ պատ-
ճառեկրով: դրանք վարդապետի ևն ևնթարկվում բարբառից բար-
բառ և թառից թառ՝ ըստ շնչոտի, հնչյունական զիրքի, շարահյու-
սակաւն խմբավորման, այլ բարբառների ազդեցութեան և այլն
Ասկոյին այս հարցում կարելոք է համարում էմիիկական-ուրու-
արատային գործոնը, թէն չի կարողանում հարկահարել էրիարե-
թականեկրի ինդիվիդուալիտայան կոնցեպցիան և հնչյունական
փոփոխութեաններ յնչ մեծ տեղ է հատկացնում անհատա-
կան արտասանական տարբերութեաններին: Արա հետ միասին
Ասկոյին, սակայն, գոգում է երիտքերականներին՝ հատկապէս
հնչյունարատութեան բնագավառում ետխորդ չեզոքարանների աշխա-
տանքը շարունակելու և զարգացնելու համար:

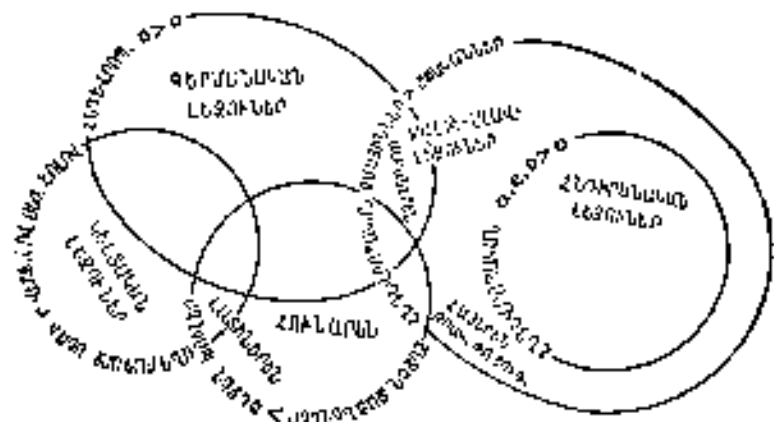
Ասկոյին խոշոր վաստակ ունի կենդանի բարբառների ու-
սումնասիրութեան մէջ. նա ուսումնական գիտական բարբառագի-
տութեան հիմնադիրն է 1878 թ. նա սկսում է հրատարակել
«Archivio glottologico italiano»-ն, որը կարելոք դէր է խաղում
խաչակաւն գիտական բարբառագիտութեան համար. սրա ստաշին
համարում էջ 1—555) եւ հրատարակում է իր «Saggi ladini»-ն

Ազելորդ չէ նշել, որ Ասկոյին հնդկարպական-սեմական ցե-
ղակցութեան զաղափարի պաշտպաններին մէկն է:

Յոհան Եմիլդար և Ռուս «ալիբենթի» սեկուարյանք.— 7 այսուրջ
և նրա հարցոգները հնդկարպական լեզուների պատմակոն փոխ-
հարաբերութեանը պատկերացնում էին ծննդաբանական ժառի
ձևով, ըստ այսմ հնդկարպացիների տարածումը դիտվում էր որ-
պէս անբնդհատ տարբերակման (գիթերենցիացիայի) և տատեմա-
նական տարբերակման պրոցես: Այս պատկերացումը հետագայում
լայն հիմքեր է գցում՝ հանդես դալուլ ոչ միայն Ա. Յիկի, Յր.
Մյուլլերի և այլոց սխատմաներում, այլև ավելի կամ պակաս շա-
փով՝ էրիտքերականների աշխատութեաններում: Սակայն փաս-
տերի կուտակումը նշանակալից շափով խարխուլում էր այս սեղլու-
գիտ-նատարալիտական պատկերացման հիմքերը և երևան էր
հանում չեզոքների ցեղակցական փոխհարաբերութեան շատ ավելի
բարդ պատկեր:

Առաջին չեզոքարունը, որ փորձեց նոր ձևով բացատրել չեզո-
քների ծագումարանական-ցեղակցական փոխհարաբերութեանը,
Յոհան Եմիլդարն էր (1843—1901): 1878 թ. Եմիլդար, հանդես գա-
լով սճնդկարպական չեզոքների ցեղակցական հարաբերութեանն-

քրս գործով՝, ցույց է տալիս, որ՝ ա) լուսթիկ-ստովոնական հյուսիք կապված է մի կողմից՝ հնդիրտեականի (արևելքում), մյուս կողմից՝ զերմանականի (արևմուտքում) հետ, բ) այդ եռյե ձևով էլ հունական հյուսիք կապված է մի կողմից՝ հնդիրտեականի (արևելքում), մյուս կողմից՝ իտալականի հետ (արևմուտքում)։ Այսպիսով, Եմիդուր քաղաք է այն հղրակացության, որ լեզուների ցեղակցական որոշակի ճշգրտավորումներ չկան, որ լեզվական առանձին երևույթների սահմանները չեն համարեկում, և որ մի լեզվից մյուսին անցումն աստիճանաբար է կատարվում, ուստի և ցեղակցության պատկերացումը ծնեդարանական ժամի մեծի հաշվին չի առնում լեզուների փոխհարաբերության բարդությունը։ Նրա կարծիքով՝ այդ փոխհարաբերությունը կարելի է պատկերացնել ռալիքի տեսքով, որը տարածվում է համակենտրոնային շրջաններիով, որոնց նորակազմությունների ասարածման կենտրոնից հեռանալու շարժում ազնիի ու ազնիի թուլանում են։ Սրա հիման վրա էլ Եմիդուր տալիս է հնդիրտեական լեզուների փոխհարաբերության հետևյալ սխեման.

Եմիդուրի սախրեների տեսությունը հենց այս շրջանում կողմնակիցներ է փոխում հանձինս Լ. Եուխարզտի, Պ. Կրեյմերի և ուրիշների։ XX դ. այն ազնիի լայն ազդեցություն է մեծը բերում լրացվելով լեզվաբանական աշխարհագրությունից ավայաներով։

1. L. Schenker, Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen, V. imar, 1912.
 2. Եռյե սեզը, էջ 23.
 3. Լ. Արևիկ-ը, Slavovisnaya, 1915, էջ 273. Եմիդուրի սախրեների տեսությանը զիջալու արմաները համարում է ոչ անբարե ժողովրդականական ժողը սախրեների փոխարինելը, որրան այն, որ նա ճ. ևայտցու-

Շմիդտը իր սկզբնական շրջանի գործերում շարունակում էր Շյալիների հետազոտական գիծը և ակնհայտ օպոզիցիայի մեջ էր գտնվում երիտերականների նկատմամբ: Սակայն շուտով նա հարում է նոր լեզվաբանական ուղղություն՝ երիտերականություն որոշ սկզբունքներին և հանդես գալիս հեղերոպական լեզուների հնչյունաբանությունն ու ձևաբանությանը նվիրված քաղաքիք հոդվածներով, որոնց մեջ հարանադրծում է մի շարք հնչյունա-կան սրևներ և պարզաբանում որոշ կարևոր հարցեր նոր զբաղ-վում է հեղերոպական հնչյունական հնրթաբաղադրյունների հարցով՝ շատ բանով կանխելով Ստալուրի հայացքները, մի քանիսի հետ միասնամանակ պարզում հնչերոպական ձայնազորների իրական բնույթն ու հնչերանական յ-ի՝ շատ դեպքերում ոչ-հասկնական լի-նենյր, հակասակ Քրուդուսների՝ փորձում ապացուցել Ս-ի Յ՝ հնչուով, սրբաբան է անաբանական մի քանի մասնակի հարցեր և սյուն նրա անաբանական հետազոտությունների մեջ հատուկ արժեք ունի սեղերոպական լեզուք սեռի բաների հնգնակիի կազմությունըս պիրրը՝ այսուեջ հենվելով այն բանի վրա, որ հունարենում շե-զոր սեռի հոգնակի ենթականի մաս գրվում է էզակի ստորոգյալ, Շմիդտը միասն է հեղերոպական նախադիզվում շեզոր սեռի հոգնակիի սուկայությունը, իսկ նրա՝ փորցինս փոխարինել է բա-սի հարաբանական հետույ

Շմիդտը սուր վճն էր մշում էրիտերականների հետ հատկա-պես անայրագիայի սկզբունքի յարադուհուտ հարցում. նրա կար-ծիրով բուցառությունների դեպքում պետք է նկատի աւելնի, որ կարող են գոյություն ունենալ մեզ անհայտ հնչյունական որոնք-եեր, և դիմից անուղղիային միայն ծայրահեղ դեպքերում, էրք բացատրության այլ հնարաւորություններ չկան: Թէոլիի Գիտու-թյունների ակադեմիայում 1884 թ. արտասանուած իր ձուրի միջ եա ջաւով նշում էր, որ սույժմ սզգ համեմատական բերականությունը յումվել է ձայնաւորների ուսումնասիրության մերս:

Ինչպես կտեսնենք, Շմիդտն զբաղվել է եակ լեզվաբանական

քում է հեղերոպական նախադիզուս որպէս ամբողջութիւն դիտելու գիտա-կան ֆիզիկա յինէր, Գ. Նարտնարնմով Կեղերոպական բաւածները (աստղա-ձիջային բաներ) յիտում է միայն որպէս հետազոտութիւն գերքին համա-պատասխան սրջաւելյր, Զ. բուրգում է հեղերոպական նախադիզիս միտա-նության համար և նրա տեղը զնում բաբառային բազմազանությունը:

1 J. Schmidt, Die Plaza Lib'ang der indogermanischen Neutis, 1889.

հնչարանութեան հարցերով, և այս բնագավառում նրա արածները զուրկ չեն հետաքրքրութեանից:

Հուլիս 1894 թ. — Իվանտրիակեան եղանակով լեզվաբան և պոլիգրոս Հուգո Շուխարդտի (1842... 1928) գործունեութիւնը ծափաբեկ է դեռևս երկուցերեսականների գործունեութիւնը բուն ծաղկման շրջանում: Ինչպէս Շուխարդտն այն լեզվաբաններից էր, որոնք քննադատաբար էին նայում երկուքերականների սկզբունքներին և որոնց արծարծած գաղափարները ստիճանաբար են ծանապարհ հարթում: Նրա սաշխատանքները վերաբերում են լեզվաբանութեան տեսութեան կարևորագույն հարցերին և առանձին լիզուների պատմութեանն ու տեսութեանը: Շուխարդտը երկուքերականների ներկայիցիւնին հակադրում էր լեզվական երեւութներին աւանական խորը շտապանութեան և գիտական լայն ընդհանրացումների սինթետիզատութեան գաղափարը: Եթէ երկուքերականների ուշադրութիւնը կենտրոնացած էր հնդեւրոպաբանութեան հարցերի շուրջը, տեսական ընդհանրացումներն արժւում էին գրեթէ միայն այս լեզուների հիմունքը: Այս Շուխարդտը ընդգրկում է ամենարագմաշան կառուցվածքի լեզուներ, պայթարում իսկական ընդհանրաբանութեան ստեղծման հումար: Նա հաճախ է ելում, որ մասնակի լեզվաբանութիւնները կապված են իրար հետ, ընդ որում ընդհանուր կազմերի ռատմնաօրոսութեանը նպաստում է նաև տարբերութիւնների քաջահայտմանը:

Շուխարդտի ստրերքը քննադատութիւնը և պոլեմիկան են: Նա միշտ ամենի ուժեղ է քննադատութեան, քան սկիսկալե գրուցութեան առաջ քաշելու մէջ: Ինչպէս քննադատութեան բնթացքում Շուխարդտը էլնում է որոշ ընդհանուր գաղափարներից, գրուցութեանից ու սկզբունքներից, որոնք և կիրառում է առանձին լեզուների վերաբերոց իր հետազոտութիւնների մէջ:

Իր հայտքները Շուխարդտն արտահայտել է զանազան նորմալներում, որոնց կարևոր մասը հազարբնած ու հրատարակված է նա Շպիցերի կողմից:

Շուխարդտը լեզվաբանական առանձին դպրոց չի ստեղծել, թեև իր հայտքներով զգալի լափով ազդել է ամենատարբեր ուղղութիւնների ներկայացուցիչների վրա:

¹ H. u. g. Schuchardt: Die Welt der Sprache. Ein Vortragsbuch über allgemeine Sprachwissenschaft, zusammengestellt von E. Spitzer, 1922. II հրատ. 1928 թ. Ստ. Մոսկովան կազմված է Թ. Կուզնեցովի կողմից: Шпигельберг, Избранные статьи по языкознанию, М., 1954

Շուխարդադի նեղ մասնագիտությունը սոմանական ընդունելքն էին Անանեանայեւ շատ է զբաղվել Շուխարդադը աստիգարանական և իմաստաբանական հարցերով:

Այսուհանդերձ նշելի է, որ Շուխարդադը յի կարողանում խուսափել էրիտքերականների ինքիվիդուալիստական ըմբռնումներին: Շուխարդադը դարձյալ ընդուն կուպում է աստվածին անհուտնելի հետ, լեզվական փոփոխությունները քննելիս վերջի վերջ մեկնահետ ընդունում անհատին: Բայց նրա՝ յուրաքանչյուր անհատ ունի իր ընդմիջական յուրահատկությունը, որ ընդհանրանում է նմանեցման անուպարմով, վերջին հարցում Շուխարդադը հենվում է քուրճուական սոցիոլոգ Տարդի (1843—1901) տեսության վրա, որի համաձայն հասարակական կյանքի պիտանքը շարվիլ գործունեները հայտնագործությունը և նմանությունն են (կուրանկությունը): Անհատական լեզվի տարածակատկուցություններն էլ Շուխարդադը պայմանավորում է բուրք կարգի գործունեությամբ՝ անհատի կյանքի պայմաններով ու պրակտիկով, հասարակություն մեջ գրադած տեղով, կուլտուրականության աստիճանով, բնակչությանը կըրթությունը, հասակով և այլն, ընդ որում յի ստորերում հասարակության զարգացման գիտավոր ու կրկորդական գործունեները:

Շուխարդադը յի կարողանում հաղթահարել նաև իրենդիստական-սուրբկուրիտական մտայնությունը յնվուկուն կուրայքներ հանդեպ: Առակով տեսական ընդհանրացումների կարևորության մասին՝ Շուխարդադը այն միտքն է հայտնում, թե կարևոր է ոչ այնքան օրենկուրի բնույթը, որքան այդ օրենկուրի մեկնարկման հայեցակետը, հետազոտողի ստեղծագործական ինտուիցիան: Իրար հակադրելով պոզիտիվիստներին և իդեալիստներին՝ Շուխարդադը փորձում է հայտնեցնող դիրք բռնել, ստանդե կատեչու, որ պոզիտիվիզմը ինտուիցիոն մի տարածակուկն է:

Ձեռագած այն բանին, որ նրիտքերականները հանդես էին գալիս լեզվի նատուրալիստական-բուրջոգիական օրմունման դեմ, բայց հնչյունական օրենքի նրանց ուսմունքի մեջ, ինչպիսի նշեկ ենք, առկա էր նատուրալիզմի տարրը: Նրանց համար հնչյունական օրենքները կուրք անհրաժեշտությունը գործող մեխանիկական օրենքներ են: Ճիշտ է, էրիտքերականները աշխատում են սարքերից դրանք բնական գիտությունների օրենքներից, բայց հիմունքը փաստորեն մեծում է նույնը, հնչյունական օրենքները բացարձակացում են, կարվում կունկրծա հասարակական պայմուններին, լեզվի կունկրծա հասարակական ֆունկցիային: Իր սէրն:

չունական օրենքների մասին՝ Լրիսքերականների ղեմս հողդա-
ծում՝ և այլ հոգսերեններով Շուխարդար պայծառ է մշտն հնչյու-
նական սրենքների Էրիտքերականական մեխանիստական բմբոնը-
ման ղեմ:

Ամենից առաջ, եթե երիտքերականները հնչյունական օրենք-
ները դիտում էին որպես ֆիզիկական-ֆիզիոլոգիական կարգի
գործոնների ազդեցությամբ արդյունք, ապա Շուխարդարի կարծիքով՝
հնչյունական օրենքների մեջ եւ Էրեան է գույնս հոգեկան գործոնի
ազդեցությունը: Եւ անարինական է համարում ֆիզիոլոգիական ու
հոգեկան գործոնների հակադրությունը և գտնում, որ Էրեանց միջև
հնչյունական օրենքների հարցում եւրոպիս կույ կա. հնչյունական
դեֆինիտությունը տարածվում է անալոգիայի միջոցով. այն սկս-
վում է փոփոխվել բառերից և անալոգիայի հետևողական ազդե-
ցությամբ տարածվում այլ ղեկերի վրա: Հետևելով Տորլերին՝
Շուխարդար պնդում է, որ հնչյունական օրենքների՝ պատ ֆիզիո-
լոգիական բնույթ ունենալու դեպքում անալոգիան չէր կարող հուե-
վել սալ սրպես խտեգորի գործոն: Հնչյունական օրենքների երիտ-
քերականական բմբոնումը, Շուխարդարի կարծիքով, այլ օրենքնե-
րը զարմում է արտաքին գործոն, որանք չի կուպում լիզվի եերքին
էություն հետ:

Հանդիս գալով հնչյունական օրենքի բնույթի երիտքերական-
ական բեղհանուր բմբոնման պնմ՝ Շուխարդար հակադրում է և
հնչյունական օրենքի մասին նրանց ունեցած այլ կարգի պատկե-
րացումներին: 1) Շուխարդար հակադրում է ամենից առաջ Էրիտ-
քերականների այն պնմանը, թե հնչյունական փոփոխություննե-
րը տարածվում են միայն մեկ ուղղությամբ: Ըստ նրա՝ դրանք
տարածվում են անհասից անհատ՝ սլեզվախտոնուրդիս ևանա-
պարհով, որ ըստ Շուխարդարի՝ սուկա է ոչ միայն լեզուների միջև,
այլ լեզուների ներսում. սվյալ լեզվով խոսող անհատների մոտ
կան արտասուական այնպիսի ղեղումներ, որանք կարող են սերիչ-
ների կողմից ընդորինակվել և տարածվել: 2) Ըստ Շուխարդարի՝
հիշյո չէ երիտքերականների այն պնմանը, թե հնչյունական փո-
փոխությունը միաժամանակ է երեան դարիս ուվյալ հնչյունը սվյալ
դիրքում սլեզյուղ բուրք բառերում. այս կամ այն բառի՝ սվյալ
հնչյունական փոփոխությանը ենթարկվելու արագությունը կախ-

՝ II, Schuchardt, Über die Lautgesetze, 2-tes die Jungreim-
wörter, 1865, առա. Թարգմանությունը հեղինակի թղթած ծոգվածուում, էջ 23—24:

ված է բառի գործածութեան հաճախականութեանը. հաճախակի գործածվողներին աչն տարածվում է ավելի թիւ գործածվողների վրա: 3) Ետխարդար չի բնականամ երիտօրեականներին դուռնիք հնչյունական որևէքերի՝ քաղաքութեան յմանաչելու մասին. ետխ՝ կան փոփոխութեաններ, որոնք առկա են միայն մեկ կամ մի քանի բառերում, թէն համապատասխան հնչյունական պայմաններ գոյութեան ունեն և այլ բառերում. երկրորդ՝ կան այնպիսի բառեր, որոնք չեն ենթարկվել սովոր հնչյունական փոփոխութեանը. ընդ որում այն բացառութեանը անալոգիայով չի կարող բացառութիւն. երրորդ՝ շատ հաճախ գործածվող բառերը ենթակա են մաշվելու և անկանոն կերպով են փոփոխվում. Ետխարդար գրունում է ետխիակ. որ հնչյունական միայն որևէքը հնչյունափոխութեան անհարկաւարտութեան որևէքի է և նշում է, որ հնչյունական որևէքերին հարցում երիտօրեականների մարտած ուսման փակումները (դրանց՝ անգլով և ժամանակով սահմանափակված լինելու դրույթը) գործը չեն փրկում: 4) Կանգնում լինելով հնչյունական փոփոխութեանների մեջ հոգեկան գործունի կարեւորութեան տեսակետի վրա՝ Ետխարդար բնականաւարտ չի ընդունում երիտօրեականների դրույթը՝ հնչյունական որևէքերի՝ մարտկանց կումբին ունկարս և անգրտակցարար գործելու մասին. ըստ նրա՝ հնչյունական այս կում աչն փոփոխութեան տարածման մեջ կարևոր գեր են խազում նորմալութեանը հետեւելու. կրթված խապերի և նշանաւոր անեմերի սրտասանութեանը նմանելու անգործը և այլն.— հանգումաններ, որոնք չեն կարող կամբինց և գրտակցութեանինց անկարս յաներ համարվել: Զունենարոյ լեզվի խտրական հասարակական յմբունում՝ Ետխարդարն այնտեսնեանինցի կկատում է հնչյունական որևէքերի հարցում երիտօրեականների նեղ ինցիվիզուաչիզմի սահմանափակութեանն ու տեսական անմարտկութեանը և փորձում նշել հասարակական որոշ կարգի դրձունների դերը. այսպէս որինակ, նշում է զարգից. հասարակական տարբեր խապերի ազդեցութեանը և այլն: Այս հարցում, ինչպէս նշել ենք, հասարակական զարգացման յուխարդարան յմբունումը հենվում է հարցի իզուալիտական կոնցնկցիտուի վրա. Ետխարդար նկատում է, որ յնգի երիտօրեականական ինցիվիզուալիտական յմբունումը փաստորեն կրկնում է որևէքի կարգափարս տեսական հիմնաւորումինց: Ըստ Ետխարդարի՝ հնչյունական փոփոխութեանների պատճառների հարցում անհրաժեշտ է հարզի առնել նախ՝ լեզուների խաչափոխման ու խառնման փաստի ազդեցութեանը.

ծրկորդ՝ չնզվի և բարբառների սահմանների անկայունությունը և չեզու, բարբառ, իրավածք նուսկացությունների պայմանականությունը. — հանգամանքներ, որոնք բացառում են հնչյունական օրենքների տարածման որոշակի սահմանների անկայունության նախազգուշացումը, էրրորդ՝ հասարակական այն կամ այն դրամների դերը այս կամ այն էրևույթի տարածվելու կամ չարգարելու գործում:

Շուխարդար բողոքում է երիտերակականների նշյունական քննքի սկզբունքի վեճ և՛ տեսական, և՛ դորենական առումով: Նա նշում է, որ հնչյունական փոփոխությունները չի կարելի որակել որպես սրենքներ. բնական օրենքներն համընդհանուր և բացարձակ բնույթ ունեն, հնչյունական սրենքները սահմանափակված են տեղով և ժամանակով: Շուխարդար հանդես է գալիս երիտերակականների դեմ, մի կողմից՝ որոշակի բարբառային հնչյունական սահմաններ նշելու, մյուս կողմից՝ ժամանակացիք որոշակի շրջանների առանձնացնելու նախքան (վերջինս արտաստատում է չնզվի միևնույն փուլում բացառություն շնանալող հնչյունական օրենքների գոյության էրիտերակական պնդման մեջ), ըստ Շուխարդարի՝ որոշակի սահմաններ չկան ոչ միայն բարբառների, այլև չնզվի զարգացման տարբեր փուլերի միջև: Շուխարդարի կարծիքով՝ չի կարելի խոսել հնչյունական պայմանների նույնություն մասին, ինչպես տեսնում են էրիտերակականները հնչյունական օրենքների առկայությամբ, որովհետև աչքովիս նույնություն հնարավոր չէ, ամեն բան ունի իր սեփական չեզվական շրջապատը: Շուխարդար առող է քաշում հնչյունափոխության մեջ գործածությունն հանահանգանություն կարևորության դրույթը՝ դրանով փոքրելով հարթահարեչ իր ինքնիշխանալիզմը և ղեկավարվողներ, սակայն չեզվական գործածության հանահանգանության դրույթը չնզվի իսկուհան հասարակական ըմբռնումը փոխարինում է մեխանիստական մեկնարանություններ:

Շուխարդար բողոքում է հնչյունական օրենքների ֆուտուրայի ման, դրանց ինքնանպատակ քննություն, ստուգանական պրակտիկայում առանձին փաստերով տարվելու և տեսական շոյն ընդ հանրացումներից հեռանալու դեմ, սմիթն ինքնին միևնույնը չէ, — գրում է Շուխարդար. — Քն ուսմանական ղոճաթ-ն արայինչ ծա գո՛ւմ է արդյոք ղոճաթ ից, ղոճաթ ից, ղոճաթ ից, ղոճաթ ից կամ ղոճաթ մի որևէ կնխարկան ըստակիս արմատայն, գառնո՛ւմ է արդյոք սովյալ բարբառում Ե-ն Ի կամ մի այլ բարբառում Ի-ն Ի՛նչ ի:

ցակայությունների մասին. առաջին տեսակներն արտահայտվում է գաղութարարական տեսություններով, երկրորդը՝ սյնզվարածական աշխարհագրություններով:

Սուրբատրատի կամ էթնիկական տնտեսությունը կողմնակիցներ է գտնում ոչ միայն երիտերակականներին ևկարամավր քննադատաբար արտահայտված չնգվարածներին, այլև հենց իրենց երիտերակականներին շարքերում: Նույնպես հեռ միասին այդ տնտեսությունը, ինչպես տեսանք, պաշտպանում է Ասիայից: Շուրջարդար և այս տեսակների մյուս կողմնակիցները չեզոքների խառնուրդում ու խառնումը գիտում են որպես չնգվի փոփոխության կարևոր գործակ. բար երանց՝ այս կամ այն չնգվական նախադրումով, չարացնելով մի կողմից, այդ յուրացման ընթացքում պահպանում է իր նախկին չնգվի որոշ հատկությունները. այսպիսով՝ ստեղծվում է չնգվի արդ նեթաճիմը, սուրբատրատ, որի բնույթը կարելի է բացատրել՝ նկատի առնելով միայն ասիմիլյացիան չնգվի բնույթով:

Չնգվական փոփոխությունների գլխավոր գործոնը Շուրջարդար համարում է չնգունների խառնուրդում ու խառնումը: Նրա կարծիքով՝ նախադրում է որոշակի ստիման գծի ոչ միայն չնգվի զարգացման տարբեր փուլերի միջև, այլև տարբեր չեզոքների ու տարբեր բարբառների միջև: Խոսվածը, բարբառ, ենթաբարբառ ու չնգուն հասկացությունները միայն պայմանական հասկացություններ են: Գլխ ոչ մի չնգուն, որ զերծ լինի խառնուրդից և օտար տարրերից: Բոլոր չեզոքները խառնուրդված տարբեր ունեն: Օրինակներ բերելով ուսմանական չեզոքներից, Շուրջարդարը ցույց էր առնում, թե ինչպես նախադրում է գծել սահմանակից իտալական և Ֆրանսիական բարբառների սահմանը: Այսպիսից էլ բխում էր Շուրջարդարի սկզբնական դեպքի չեզոքների ժազումարանական դասակարգումը: Այս կապակցությամբ Շուրջարդարը որոնում է աշխարհի բոլոր չեզոքների ընդհանրության ապացույցներ, այն խոսում չեզոքների օտարական ցնդակցության մասին՝ վերջինիս հիմքում գնելով մարդկանց հսգեկան բնությունը և ընդհանրությունը:

Չեզոքների ժազումարանական դասակարգումը Շուրջարդարը նկատում էր չեզոքների օտարականացման համահարթման արդյունք, նշում չեզոքների անցումների ունեղնությունները՝ բաց գրանց աշխարհագրական տեղարարման:

Տարբերելով չնգվական փոփոխությունների երկու տիպ՝ ներքին և արտաքին (խառնուրդ)՝ Շուրջարդարը ոչ միշտ է նախադրում համարում չեզոք այս կամ այն փոփոխության՝ ո՛ր կատեղորիա:

յին պատկանելու հարցը (եզուս դադարելով ապրել՝ կարող է իր որոշ հասկումներում (վարժաբնույթում ու տնտեսական) ապրել Կարող լինել մեք:

Չնչո՞ւնական փոփոխությունների պատճառները որոնելով ընդհանրապես խաչալորման, խառնման ալ փոխադրությունների մեջ՝ Երիտարդը այդ պրոցեսն առնում է լայն իմաստով. լեզվական խառնուրդ, ըստ նրա, տեղի է ունենում ոչ միայն էթնիկական խառնուրդի ժամանակ, որը նրա կարծիքով ավելի հստակադեպ երևում է, քան կարծում են, այլև սերտ կապ ունեցող հարողակցական հանրությունների (Verkehrsgenossenschaft) մեջ. 1) «Մի կողմից՝ շտրուրանչուրը նշանավոր կենտրոնում բնակչության հաստատությունը ձևեր է ընդունում այնպիսի շափեր, որ այն կարելի է դիտել որպես շտրուրական խառնուրդ. 2) «Մյուս կողմից՝ շտրուրանչուրը էլ շտրուրանչուր է այն դեպքը, որը Պատրիս համարում է լեզվական խառնուրդի միակ հնարավոր նախադրյալը. այն է՝ բերն առանձին պատմական պատճառների հետևանքով մարդկանց մեծ խմբերը ելել են բնակություն վայրերից և խառնվել ուրիշներին հետո»:

Նախարդանի ծառայությունը մեծ է աստղաբանության բնագավառում. նա չի բավարարում փոփոխությունների քանակական հաճախումներ, այլ ձգտում է բացահայտել բաների իսկական պատմությունը. այս դեպքում նա օգտագործում է բառի բարբառային տարբերակների աճողությունը և հետևում նրա զարգացման հետևողական պատմական օղակներին՝ նա, ի տարբերություն երիտրոնկանների, ուղադրությունը կենտրոնացնում է բառի իմաստի վրա՝ այդ կապակցությամբ հետազայում հանգելով սիրարաների գաղափարին. Նախարդը հատուկ ուշադրություն է դարձրել բնագայությունների հարցին՝ նշելով, որ իրարից բոլորովին տարբեր լեզուներում կարող են հանդիպել միևնույն իմաստն արտահայտող նման հնչյունախմբեր. բնագայությունը նա բնորոշում է լայն իմաստով՝ որպես հնչյունական սխալություններ կապակցությամբ էլ հենց լեզուների պատմական թեղակցություն գաղափարին. Նախարդը հսկողությամբ է ոչ-պատմական տարբերակներ թեղակցության գաղափարը. Այսպիսի տարբերակներ ընդհանրությունները երևան են գայիս ամենատարբեր բնույթի

1 Г. И у х а р а т, Избранные статьи по лингвистике, М., 1960, էջ 86.

* նմա. ի. Երևան, հիշ. 1921, էջ 86.

լեզուներում և տարբեր են էթնիկական և գոթաբանության մասին տարազան տեսակետները՝ իրենց հիմքում ունենալով մարդկային մտածողական ընդհանրությունները. այդպիսի թեղեկությունները արդյունք են ընդհանուր ներքին տեղեկացի մեխանիզմների, սոցիալական ընդունակության, գերմաներենում, բասկերենում, հուերականում հոդի առաջացումը կատարվել է միևնույն ձևով՝ առանց գոթաբանության կամ ցեղակցության բացատրվելու:

Շուխարդաբան լեզուն համարելով առաջին հերթին մարդկանց հաղորդակցվելու միջոց՝ սրանից հետևողական հոգրակացություններ չէ հանում լեզվի հասարակական թույլի մասին, բայց ձգտակացություններ է անում նախադասության ու բառի, բայի ու անվան ծագման ազատության մասին՝ նախադասությունը նախորդի ստիպողական, բայ՝ անվանը: Ուստի Շուխարդաբան լեզվի ծագման հարցը նախադասության ծագման հարց է, որովհետև նախադասությունը հաղորդակցման միավորն է: Միջոցական նախադասությունները եղել են միանգամ և հանդես եկել ստորոգյալի բազայն զրու. երկուսն էլ (նախադասում և ստորոգյալում) նախադասությունները հետո են առաջացել: Լեզուն ծագում է կարիքից: Շուխարդաբան էլ նա է լեզուների մենագիններկուսական և պոլիգիներկուսական ծագման տեսությունների ծայրահեղություններին դեմ՝ գտնելով, որ մոտոգիներկուս և պոլիգիներկուս հենց սկզբից միանջուրված են, այն որ երկուսն էլ հույսաբարպետ անապացուցելի են:

Տարբերելով լեզվի թնտեսության պատմական և ստատիկ հայտնակները՝ Շուխարդաբան այնուամենայնիվ դրույն չի հակադրում լեզվի ստատիկ ուսումնասիրությունը նոր նույնացնում է լեզվի հոգրականական ուսումնասիրության հետ և այն կոչում լեզվահոգրականություն (Sprachpsychologie): Միաժամանակ Շուխարդաբան պահանջում է պատմական լեզվաբանությունը դարձնել իսկապես ոլորտիսին:

Շուխարդաբան հատուկ ուշադրություն է դարձրել արհեստական լեզուների և այսպես կոչված սխառն (կրեոլայն) լեզուների հարցին. վերջիններքս առաջացումը նա կապում է հաղորդակցման կարիքի հետ և կոչում սկարիթային լեզուներս (Notsprachen):

Շուխարդաբան մեծ ծառայություն է մատուցել բուսակրենի ուսումնասիրությանը:

Սիրերի և քառերի գոթահարաբերության շուխարդայն բարոնման մասին մեք գեո աթի կունենանք խոսելու:

բ. Մոսկվայի լեզվաբանական դպրոց

Ֆիլիպ Ֆյոդորովիչ Ֆորտունատով.— Տ. Յ. Ֆորտունատով:
(1848—1914) ուսանական պատմա-համեմատական լեզվաբանո:
Քյան ամենաականավոր դեմքն է, Մոսկվայի լեզվաբանական
դպրոցի հիմնադիրը: Նրա ուսանողների թվին են պատկանում ուս-
գիտնականներ Ա. Ա. Շախմատովը, Գ. Կ. Ալլանովը, Վ. Կ. Պոր-
ժնյակնսկին, Մ. Մ. Պոկրովսկին, Վ. Ն. Շյնպկինը, Բ. Մ. Լյապու-
նովը, Ա. Ի. Տոմսոնը, Գ. Ն. Ալշակովը, Ծ. Ծ. Բուզդևն, Ա. Մ. Պե-
դզուսկին, Մ. Ի. Պետերսոնը, Հայ Է. Զ. Մանրյանցը, նորվեգացի
Օ. Բրոկը, չվիզ Տորրյոսոնը, դանիացի Լ. Փեդերսենը, հոլանդացի
Վան դեր Կապը, ֆրանսիացի Պալ Բուսյեն, գերմանացիներ Մոյսենս-
և Բենեկկերը, չեխ Մուրկոն և Պոլիվյան, սերբ Բելիշը և Տոմիչը,
ֆինն Միկկոյան, ռուսին Բոզդանը: Չի կարելի, սակայն, ասել, թե
բոլորին էլ հաջապարագես հաստիկ են Ֆորտունատովի լեզվաբա-
նական կոնցեպցիայի բոլոր կողմերը:

Պատմա-համեմատական մեթոդի կիրառման խնդրում Ֆոր-
տունատովը դաժանում է երկրորդականների հիմնական սկզբունք
ները, բայց մի շարք հարցերում զերթ է նրանց միակողմանի-
թյունից ու կանգնած է ավելի առաջադիմական գիրքերի վրա: Նրա
լեզվաբանական հայացքները և հեղերապական լեզուների համեմա-
տական ուսումնասիրության մեջ բերած նորութունները արտա-
ջույում են գունդ դասախոսութունների ու առանձին հոգվածներ:
մեջ: Առանձնապես մեծ է նրա վաստակը հեղերապական շեշտա-
րանություն (սկզբնառաջի) և համեմատական քերականու-
թյան առանձին հարցերի լուսարանություն մեջ: Դասախոսութուն-
ները հրատարակվել են Ֆորտունատովի մահից հետո, դրանցի-
նչելի են սիլաբարիություններ հին սլավոններին հիշյալարանու-
թյան մասին և ռեդիկալական լեզուների համեմատական հնչյո-
նարանություն համեմատական արվագիծը¹, ալի «Համեմատա-
կան լեզվաբանությունը և ռեդիկալական լեզուների համեմա-
տական նարանությունը»²: Վերջին երկուսը արկար ժամանա-
հարաներ էին միայն վիճաբան լուսարանություններով: Առ

¹ Ф. Ф. Фортунатов, Лекции по фонетике старославянских языков, 1919. Критический очерк сравнительной фонетики индоевропейских языков, 1922

² Ф. Ф. Фортунатов, Сравнительная грамматиология индоевропейских языков, 1911—1914

վնտակա՛ն շրջակում յուչս էն տնսկ Ծորտունատո՛վի ճ՛Շտիք աշ-
խատութ՛յուններն, որոնք պարունակում են հիշյալ զասախոսու-
միւնները՝:

Ծորտունատո՛վի հոգւածներից մի քանիսը սուպարվիչ եւ
-Beitrag zur Kunde der indogermanischen Sprachen և
«Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung» հանդեսնե-
րում: Կարևոր է նշել, որ Ծորտունատո՛վի ընդհանրացնող զասըն-
թացները նախորդիչ են Բրուգմանի համեմատական ջնրականու-
թան ամբողջական հրատարակութ՛յանը:

Ինչպես երիտօրականները, Ծորտունատո՛վը եւ լեզվի հիմ-
քում զնում է հոգեֆիզիկական պրոցնսնների ամբողջութ՛յունը, լեզ-
վաբանութ՛յունը յո՛ժում պատմական հետադարձութան մեք, դա-
վանում հնչյունական օրենքի, անալոգիայի, լեզվական պրոցնսն-
ներնչհատականութ՛յան գրույթները: Բայց նա գնթ է, մի կողմից՝
լեզվական պրոցնսն սուրջնկաիվ-ինդիվիդուալիտատական ըմբռնու-
մից, մյուս կողմից՝ մեթոդի կիրառման մեք ցուցաբերած այն միտ-
կողմանիութ՛յունից ու ծայրահեղութ՛յուններից, որոնք հատուկ էին
եւրոպեյականների շատ ներկայացուցիչներին:

Լեզվի հոգեֆիզիկական ըմբռնումը Ծորտունատո՛վը յուրատե-
անկ կներպով զուգորդում է լեզվի հասարակական ըմբռնման հետ:
Լեզվի կուռուցվածքային առանձնահատկութ՛յունները, նրա հնչյու-
նական ու իմաստային կողմերի փոխհարաբերութ՛յունը, Ծ. Ծոր-
տունատո՛վի կարծիքով, կարեւի է ուսումնասիրել ֆիզիոլոգիական
ու հոգեբանական դիրքերից- բառերի հնչյունները ֆիզիկական
երևույթներ են և կապվում են ֆիզիոլոգիայի, այն է՝ խոսքի
հնչյունների ֆիզիոլոգիայի հետ. բառերի իմաստները, այն
իմաստների ու հնչյունների կապի բնույթը հոգեկան երևույթներ
են և կապվում են հոգեբանութ՛յան հետ: Այս դեպքում Ծորտունա-
տո՛վը ելնում է սուոցիուտիվ հոգեբանութ՛յան սովյուլներից: Սա-
կայն լեզվի էութ՛յունը արանցով չի սպառվում: Լեզուն հասարա-
կական երևույթ է. նա պատկանում է որոշ հասարակական խըմ-
բակցութ՛յան, սերտորեն կապվում այդ խմբակցութ՛յան պատմու-
թյան հետ: Ինչպիստով, լեզվաբանութ՛յունը անմիջական կապի մեք
է գտնվում ոչ միայն ֆիզիոլոգիայի և հոգեբանութ՛յան, այլև ժո-
ղովրդի պատմութ՛յան հետ. լեզվաբանութ՛յունը և պատմութ՛յունը
փոխադարձաբար օգնում են միմյանց. «Յուրաքանչյուր լեզու, —

՝ Փ. Փ. ФОРТУМАТОВ. Избранные труды, I—II, М., 1963—
1967.

քրուս է Ծորտունատուքը, — պատկանում է որոշակի հասարակու-
 թրան, որոշակի հասարակական խմբակցութեան (ОБЩЕСТВЕННЫМ
 СООБЩЕСТВАМ), այսինքն՝ յարաբանելուը չեզոք պատկանում է մարդկանց
 որպէս աշուհամ աշն հասարակութեան անդամներին: Այն փոփո-
 փութելուները, որոնք անդի են ունենում հասարակութեան կազ-
 մում, չեզոքի մեջ օւղեկցվում են համապատասխան փոփոխու-
 թելուներով: Հասարակութեան տրոհումը աշուհամ աշն մասերի
 համապատասխանում է չեզոքի տրոհմանն առանձին բարբառներին
 իսկ հասարակական խմբակցութեան մասերի միավորմանը հա-
 մապատասխանում է ն չեզոքի մեջ նրա բարբառներին միավորու-
 մը¹: չեզոքի բնութեով էլ Ծորտունատուքը որոշում է չեզոքացանու-
 թեան հարաբերութեանը հասարակութեան և բնական զանազան գի-
 տութելուներին հետ՝ չեզոքացում չեզոքացանութեանը քրուսնց մեջ
 ձուլելու վտանգը: ...Մարդկային չեզոքի ուսումնասիրութեանը նրա
 պատմութեան մեջ մտնում է իր որոշակի կուլմերով, որպէս բազ-
 կացութի մաս, բնութեան և հասարակական խմբակցութեաների
 էջանքի վերաբերյալ գիտութեան մեջ²: չեզոքացանութեան՝ որպէս
 չեզոքի պատմութեան ուսումնասիրութեան գլխավոր խնդիրը Ծորտու-
 նատուքը տեսնում է փոփոխութեանը ու նրանց կուլտուրայի պատ-
 մութեան հարցերը պարզարանելու մեջ: Նրա կարծիքով՝ վաղ շրջ-
 անին սրատմութեան մեջ հասարակութեան մասերի կապի թուլու-
 թեան պայմաններում գերակշռում էին տարբերակող տենդենցները,
 զարգացած հասարակութեան մեջ այդպիսի կապերի սերտացման
 գրի ու գրականութեան անկախութեան պայմաններում՝ միացնող
 տենդենցները:

Պատմա-համեմատական մեթոդի կիրառման մեջ Ծորտունա-
 տուքն անց է կացնում հետեւողական պատմականութեան և որինա-
 շափականութեան սկզբունքը: Իր պատմա-համեմատական ընդման-
 րացնող դասընթացներում նա ձգտում է տալ չեզոքական քրուսը-
 ների ծագումը և զարգացումը՝ հենվելով չնչութեան քրուսա-
 փականութեան խառնիվ պատմական սկզբունքի վրա: Հնչյունական
 աշուհամ աշն օրենքը հաստատելիս նա պարզում է հնչյունական
 անցումների պայմանների նույնութեանը՝ աշուհիսի նույնութեան
 քրուսականութեան փակցում փնտրելով այլ քրուսայտութեանները
 նա կապակցութեամբ նշելի են նրա մեթոդի մի քանի կարևոր

¹ Ф. Ф. Фортунатов, Избранные труды, 1, М., 1961, էջ 26:
² նույն տեղը, էջ 26.

առանձնահատկությունները. 1) օրինաչափությունները պարզելիս
Լա նկատի է ունենում լեզուների կառուցվածքային առանձնա-
հատկությունները և գրանալ հասնում երևալիքների համակցված
քննությանը. քննվող փաստը չի անշատում սովալ չեզվի ընդհա-
նուր սխտեմից, այլ առնում է սովալ չեզվի փաստերի պատմա-
կան ամբողջականության մեջ. այս առումով Զորաուևատուր հա-
մեմատարար թիւ է տուրք տայիս հրեալիքների սատարատականք
քննությանը, որ արաահալուում է չեզվական փաստերի մասնատ-
ման մեջ՝ ընդհուպ մինչև ընդհանուր կուպի կորուտուր. 2) նա պա-
հանչում է անհրաժեշտ գաուրություն հանդես բերել անալոգիայի
սկզբունքի կիրաուման մեջ. այն սեպում, երբ սովալ հնչունական
փոփոխության պատհաները պարզ չեն, հալունի չէ սալ փոփո-
խության՝ անալոգիայով թն ալլ սրինաչափության պայմանա-
վորված լինելը. Զորաուևատուր պահանչում է տեալոգիայի
սկզբունքին դիմել միայն հնչունական բացատրության հատարվոր
լինելու դեպում. 3) նախաձևերի վերականգնման ժամանակ նա
սարբերում է վերականգնվող ներքի երկու խումբ՝ վերականգնում-
ներ, որոնք համատարբուն կարող են հաակացվել նախալեզվի
ու հաստատում են յեզուների օրինաչափ համեմատություն հա-
նապարհով, և վերականգնումներ, որոնց համատարբության աատի-
հաներ ալլայիսի չէ. այս զնաքում պետք է որքան հարել է թիւ
գիմել փաստաուրկ կուհումներին և պնդումներին. 4) անցկացնելով
հետեուական պատմականության սկզբունքը՝ Զորաուևատուր
զգուշացում է ինչպես յեզուների զարգացման հին շրջանի աուում-
նատարության արդյունքները նոր շրջաններին նկատումը մեխա-
նիկորեն կիրաուելուց, սյնպես էլ հին երևալիքների քննության մո-
ղեոնացումից. փաստերի վերականգնումը մեղ հասցնում է մինչև
նախալեզվի արումանը նախորդու շրջունը. նախալեզուն, տե-
չուչտ, սնցն է զարգացման որոշ շրջան մինչև այդ արումումը, և
այդ շրջանի պատկերը կարելի է ըիլ թն շատ պարզի հետագա
շրտներին քննության արդյունքների անալոգիական կիրաումալը.
րալց այս դեպում արևրան ալեի է պուկասում հավատարիության-
նը, որքան ալելի ենք զնում դեպի իորքերը. արուման շրտելը
Զորաուևատուր համար նչարիս իմացության հնազույն շրջանն է.
որից հետո սկսում են կուհումները. 5) ի տարբերության այն
լեզվաբաններին, որոնք հնդեպուական նախալեզուն բարոում էին
որպես մի միասնական ամբողջություն և զրկում զարգացումից՝
Զորաուևատուր նշում է նախալեզվի մեղ բարբաուների աակա-

ութիւնն իրաւօրն և միտածամանն զտնտմ, որ այդ նախալեզուն անցնչ է իր հարուստ պատմութիւնը, անցնչ զարգացման երկարատև շրջան. այս առումով նա անհաղոչ է համարում օնախարհագրէ (Ursprache) տերմինը՝ նշելով, որ այդ տերմինը եւթադրել է սույնս մի նախնական-պրիմիտիվ լեզու, մի րան, որ ընչտ չէ. Ե) հնչյունական օրենքների քննութիւն մեջ եւս չի բաժարարվում համապատասխանութիւնների պարզ համաստեմով, այլ փորձում է պարզել անցողիկ ողանները և հաստատել զարգացման որոշ էտապներ:

Յորտունւտտովի տեղան հետ է կապված հնդեւրոպական, հատկապէս րալթիկ-սլաւոնական լեզուների հնչյունաբանական շեշտադրական մի շարք մասնակի հարցերի պարզարտումը կամ արույն մեկնաբանութիւնը նրա կարծիքները հնդեւրոպական ձայնաձորների երկու կարգի երկարութիւն, երկու վանկի արտհնչ ղեկայական ոգուի ծագման մասին և այլն կարծիքով են հետագա ուսումնասիրութիւնների արդյունքները¹:

Շեշտաբանութիւն (ակցենտուցիայի) շնորհազանուստ արաննապէս նշելի է այն օրենքը, որ կրում է քննարար-Յորտունւտտովի օրենք անունը և որն իրարից անկախ հայտնաբերել են այդ երկու գիտնականները: Հայտնի է, որ րալթիկ (հատկապէս չիւվական) և սլաւոնական լեզուները շեշտի գիրքի ու ընթելթի անհնայտ համապատասխանութիւններ ունեն. սակայն շեշտի ընթելթի համապատասխանութիւնն արտահայտվում է հակառակ հարաբերութիւնը. չիտական բարձրացող տոնին համապատասխանում է սլաւոնական իջնող տոնը և հակառակը (հմմտ. չիտով. ВЪГЛА—նախաօրով. * ВЪГЛА, սերբիերով. ВРЪКА, ռուս. ВОРОНА և չիտով.

ВЪГЛА՞ * հատուպով. ВЪГЛЪ, սերբիերով. ВРЪЧ, ռուս. ВОРОН). այս կապակցութիւնը նախարարիկ-սլաւոնականի համար վերականգնվում է աստղին դեպքում պարայկային (circumflexus), երկրորդ դեպքում սուր շեշտ (acutus): Սույնը և Յորտունւտտովի րալթիկ-սլաւոնական լեզուների շեշտի ընթելթի հակառակ հարաբերութիւնները բացատրում են շեշտի սեղաշարժով: Սույնըն այս օրենքի կիրառութիւնը տվել է միայն չիտգերեկի համար Ըստ

¹ Ըմտ. М. Н. Петерсен, Фортунатов и московская акцентическая школа. Ученые записки МГУ, вып. 107, 1946. С. Д. Кэцкельзон. Теория синтаксиса Ф. Ф. Фортунатова и ее значение в свете современных данных, ВМ, 1954, № 6

Առաջուրի՝ չիտվերենում կարն կամ ցիրկում ֆլեթաային հասվածի շեշտը շարժվել է մի վունկ առաջ, եթե նրան հաջորդել է սուր (ակոտային) ձայնալորային հոսոված: Ֆորտիսիտոսովը հարցը մենել է ավելի լուրջ ասումով: Գնուա 1880 թ. նա ջույց է տվել, որ ասուական լիանայն ձևերի (օրօ, օլօ, օրօ՝ եախաջափնակուն 'օր-ի, 'օլ-ի, 'օր-ի դիմաց) շեշտային տարբերությունները (հմմտ. օՐՍՈՒ և ՅՐՍՈՒԱ) արտացոլում են եախաջափնակուն քակակային (երկարության և կարնության) տարբերություններ, որոնք իրենց հերթին հնդերասական հիմքեր են ունեցել: 1885 թ. Ֆորտիսիտոսովը պարզում է չիտվերենի և պրուսերենի իջնող և բարձրացող շեշտերի լիտհարաբնութայինը¹: Ըստ Ֆորտիսիտոսովի՝ չիտվական իր, իլ և իո, իո հրկարաբառների սուր տարբերությունները կապված են այն բանի հետ, թե դրանք հնդերասական երկար, թե կարն ձայնորդներն են արտացոլում և ըստ այդմ ասուական չ-իւ, ձ-իւ. իւ և իւ(ու)-իւ, ձ-իւ և ն համապատասխանում, հմմտ. չիտվ. ուլլիւ — ասուկեր, ուլլիւ և միտաւ և չիտվ. իլլիւ և իլլիւ — ասուկեր. իլլիւ և իլլիւ — ասուկեր և իլլիւ և իլլիւ — ասուկեր: Իլլիւ և իլլիւ — ասուկեր և իլլիւ և իլլիւ — ասուկեր:

Ֆորտիսիտոսովն ուրուի կարոնք ունի հնդերասական ձայնավորների թուլացման (ակոտեցիայի) բնույթի և սրա հետ կապված, հնդերասական չ. իլ իլ և վանկարա ձայնորդների արտասանության մասին²: Ըստ նրա՝ բացի ու-իւ, որ երկար ձայնավոր է, ի (ե, օ, յ) թուլացման սրողունը է, պետք է տարբերել և ու-իւ, որով նա պայմանականորեն նշանակում էր կարն ձայնավորների (ե, օ, յ) թուլացումը և կապիտուլ, Ֆորտիսիտոսովը տարբերում էր թուլացման երկու ստորհանձնի (1) ի. ո. ի. յ. և 2) Ե, Օ, Ա. յ. և տարբերություն հնդերասականների մեծ մասի՝ նա չ. իլ իլ վանկանակունների դիմաց ենթադրում էր օլ, օլ, օլ, օլ հոմ, երբեմն էլ, րա, իա, ուա, ուա, ընդ որում այս գնաբերում վանկարա էր համարում ձայնորդային մասը և ոչ թե յ. ո. յ. դիմարի տարբերությունների հետ էլ Ֆորտիսիտոսովը կապում էր սլավոնական լեզուների յ, Ե թուլացած ձայնավորների դիրքային

¹ Նոտացիան Ք. Հիլտոմբ գրեթե ցուցում է Առաջուր-Ֆորտիսիտոսովի դրույթը շեշտի տեղաշարժի մասին, թեև, իհարկե, բայթիկ-սլավոնական շեշտի բնույթի համառոտ նախաբերության դրույթը ընդունել է:

² Հմմտ. С. Ա. Казанский, Тезисы о славянском Ф. Ф. Фортунатову..., ВЯ. 1954, № 6, էջ 48 և 49.

առարկերութիւնները Յարման, ըստ Ծորառուսատուջի, միայն յ. Ե և Ս. Ե և թույլ դիրքում փոխվում ձայնավորների, իսկ մնացած ձայնարդները պահպանում են իրենց բաղաձայնական որակը այս կապակցութեամբ ուժեղ դիրքում Ծորառուսատուջը աարբերում էր երկարաբաններ (ձայնավորների և ձայնավոր ՚, Ա ձայնարդների զուգորդումները) և երկարաբանային զուգորդումներ (ձայնավորների և բաղաձայն Ի, Լ, Մ, Ա ձայնարդների զուգորդումները) Ի աարբերութիւն Սուաբի, որ ընդունում էր երկար ձայնարդների զույութիւնը միայն թույլ դիրքում, Ծորառուսատուջը ձայնարդների երկարութիւնը դիրքի հետ չէր կապում:

Ծորառուսատուջին դրադեցնում է նաև հնդերոպական շեղարունութիւն համար կարևոր մի այնպիսի հարց, ինչպիսին բնայնացման (պալատարիզացիայի) երևույթն էր: Նա մանրամասնութեն քննում է միջնարմային (средненосные) բաղաձայնների փոփոխութիւնը նախաարվոնականում, հին հնդկերևում, հին հունարևում և յաւիներևում՝ օտարերկրով բաղաձայնների փոփոխացումն հրկու տիպ՝ ուղարգը և բարդու նա պարզում է փոփոխութիւնների ընդհանուր որկնաչափութիւնները, ցույց տալիս յուրաբանչյուս յեղզի առանձնուհասուկ փոփոխութիւնները, հաստատում զարգացման որոշ նսապներ. ըստ նրա՝ եղչած բաղաձայնները վաղ շրջանում առաջին շարքի ձայնավորներից առաջ յոխվել են շրականներէ: Հետագայում երկարաբաններից ծագած ազաշնայեղզային նոր ձայնավորներից առաջ դարձել են սուս կաններ:

Փենելակական կամպարտարիչիչմի երկարացուցիչները, օտար ստաով առանկրիարի ֆետիշացմանը կարմում էին, որ հնդերոպական նախալեզուն կերթ է եղել Լ-ից. ըստ նրանց՝ հնդերոպական Ե-ն հնդերանական շեղունքում պահպանվել է անփոփոխ կերպով, իսկ մնացած հնդերոպական շեղունքում ոճեղբիւնչով սովել է երկու հնչյուն՝ Ե և Լ, այսպիսով, այն դեպքերում, երբ հնդերանական Ե-ին այլ հնդերոպական շեղունքում համապատասխանում էր Լ-ն, երկրորդը դիտվում էր որպես ուղ շրջանի երևույթ: Ծորառուսատուջը ցենու 1882 թ. ցույց է տալիս, որ այս դեպքում հին հնդկերևնի Լ-ի կորուստը նոր երևույթ է: Աստ նրա՝ Ղ, Ղ, Ղ, Ղ կապակցութիւնների մէջ Ե-ն պահպանվել է, իսկ Ղ, Ղ, Ղ կապակցութիւնների մէջ Լ-ն չի պահպանվել. միտրին տիպի կապակցութիւններից էլ ծագել են հին հնդկական քաղաթնային (կակուսիհալ կամ ցերերայ) առաջնալեզվայինները (է, յ, Ս) 1896 թ. անդրադառնա-

չո՞վ այս հարցին և ընկնելով եղած առարկությունները՝ Թորոսու-
նաստովք բացի 'Է-ից և 'ի-ից տարբերում է հնդեթուպական նախա-
լեզվի համար նայելի մի երրորդ տեսակ՝ որ պայմանականորեն
նշանակում է լուսի նրա կարծիքով՝ այդ անորոշ տխրի նայք
հետազայում հին հնդկերենում սովել է Է, այլ լեզուներում՝ Է (հմմտ.
սանակր. ՏԱՐՅԱԿ Գարհս. Կարս ՍԱՍՆԱԿ ԵՆՆԱԿ. ԵՂԵԿԻՆԵԿ):

Այս քուրթով հանդերձ Թորոսունաստովքի հաստուկ էին իր ժա-
մանակակից լեզվաբանությունից որոշ թերությունները. այսպես, իր
ակզբնական գործերում նա արվելի շատ տեղ է հատկացրելում սանս-
կրիտին, թան պհտը է. տարրերիցով արձատի հնչյունապես «թուշք
և Գուժող ձևերս՝ նու շի պարզում դրանց փոխհարաբերությունը և
լինդհանրապես թի ուշադրություն է հատկացրելում հնդեթուպական
հնրթազայությունների սխտեմին. ձևաբանական հարցերում նա չի
հասկում դասակարգման պարզություն և արչն:

Թորոսունաստովք զվարի ուշադրություն է նվիրել լեզվի ու
մտածողության և սրա հետ կապված՝ ձևի ու բովանդակության
փոխհարաբերության հարցերին: Բառի ձևաբանական կառուցված-
քի և ձևաբանական կազմվելների փոխհարաբերությունը, ջերակա-
նական կատեգորիաների բնույթի, բառերի խոսքի մասերի խմբ-
բաժնորման հարցերի նրա ինքնատիպ լուծումները նշանակալից
ազդեցություն են գործել ուս թիրակուրտգիտական մտքի և թե-
թակուրության տեսությունից զարգացման վրա:

Թորոսունաստովք ուսմունքը ձևի մասին մասամբ պայմանա-
վորված է այն պայթարով, որ մղում էին հոգեբանական կուղեկա-
ցիայի հետևորդները տրամաբանական ընթանությունից հայեցու-
ղականությունից դեմ, մասամբ էլ ներկայացնում է ձևի երկրորդա-
կանական ըմբռնման հետևորդական զարգացումը: Թորոսունաստովք
Ֆորմալիզմը պատմականորեն արդարացվում է և ընդհանուր առ-
մամբ առաջադիմական գեր է կատարել: Թորոսունաստովք իր վեր-
ջածություն մեջ հիմում է ձևի կոնկրետ հնչյունական արտահայ-
տությունից. այս դեպքում, սակայն, նա հաշվի է ունեում բառերի
ձևային հարաբերությունների սխտեմը՝ կանխելով Մոսյորի հա-
յացքներն այս հարցում: Բառերի ձևի մասին խոսելիս Թորոսունա-
տովք նկատի է առում բառերի հարաբերակից խմբերի անկաշու-
թյունը, ընդ որում այդ բառերը նմանեցնում կամ տարբերում է
ձևական հատկանիշների ընդհանրությունների ու տարբերություն-
ների հիման վրա. ու... Ամեն մի ձև բառի մեջ՝ ընդհանուր է տար-
բեր հիմք ունեցող բառերի հետ և դրա հետ միասին ումեն մի ձև

բառի մեջ՝ հարաբերակից է ուրիշի հետ, այսինքն՝ ենթադրում է այլ մեկ սեփականություն՝ այլ հեռական պատկանելություններ, բայց բառերի միևնույն հիմքերով, այսինքն՝ նույն այդ նրանց հիմնական պատկանելություններովս՝

Նկատելով Թորսոննատովի համար այնպիսի նշանների դուժար է, որոնք ծանայում են մտքերի արտահայտմանը ինքնին (անհայն մտածողության դեպքում) և խոսքի մեջ՝ մի կողմից և զգացմունքների (ЧУВСТВОВАНИЯ) արտահայտմանը՝ մյուս կողմից՝ մտածողությունը ներկայացնում է պատկերացումների զանազան տիպի զուգորդումների սովորաբար և միաժամանակ այդ պատկերացումների հարաբերակցության զգացումը ձեռքան որպես մտածողության նշանների և մտքի ու զգացմունքների արտահայտման նշանների դուժար կարող է լինել ոչ միայն բառերի չեզոք, այլև ժևառեղի ու միմեկայի չեզոք ձեռքարտեսության ուսումնասիրության առարկան բառերի չեզոք է, բայց չեզոք էրևան դալու հոգեփրգիկաթան պայմանները հասկանալու համար պետք է նկատի առնել և մտքերի արտահայտության մյուս միջոցները՝ շարժումների չեզոքը։ Առանցիկը բխում է, որ չեզոքական հետազոտության լուսնանակ պետք է լինել բառից, բայց հանդես է գալիս դալուցան կապակցությունների մեջ. բայց, այսպիսով, կարող է լինել որպես ասանին բաց և որպես ավարտուն բուս կապակցության (նախադասություն) տեղամու (Առանձին բառերը լինում են՝ 1) լրիվ բառեր (полные слова), որոնք նշանակում են մտքի անարկուններ և հանդես են գալիս որպես նախադասություն անգուններ ու մտքորական նախադասություններ, 2) մասնակի բառեր (частичные слова) և 3) ձայնարկություններ։ Առանձին լրիվ բառերը, բայց նյութական իմաստից, կարող են ունենալ նաև ձևական իմաստ նշանական իմաստ ուսումնասիրությունը բառագիրության առարկան է կազմում, ձևական իմաստներ՝ քերականության, Ժերականության երկու մասերից ձևաբանությունն ուսումնասիրում է առանձին բառերի ձևերը, շարահյուսությունը՝ բառակապակցությունների ձևերը, խոսքի մասերի դասակարգման հիմքում Թորսոննատովը դնում է ձևական հասկանիչները՝ խոսքի մասերը համարելով բառերի քերականական իմքերը, Բառերի ձևերը նա բաժանում է բառակազմության ձևերի և բառափոխության ձևերի։ Քվի, սեռի, համեմատության աստիճանների, բայամակբայների (деепричастие) ձևերը, այլև բայի հարաբերակցական

1 Ф. Ф. Фортунатов, Избранные труды, I. М., 1956, էջ 137.

կերպարներն ձևերը դիտարկում են որպես բառակազմութեան ձևեր: Եւրոպացիները հիմնական գլխավոր նպատակը Գորտունատույճ համարում է բառակազմակցութեանը, այսինքն՝ երկու լրիվ բառերի զուգորդումների յուսումնասիրութեանը՝ արտահայտեն որանք ամբողջական հոգեբանական դատողութեան, թե որս մի մասը նախագամայինը Գորտունատույճ համար հագեթունական դատողութեան արտահայտութեան է, ընդ որում հոգեբանական ստորոգյալ է համարվում ամեն մի խոսքի մաս, որը իր վրա է կրում գլխավոր շնչաք, ընդգծվում է խոսուղի կազմից:

գ. Կազանի լեզվաբանական դպրոց

Ի. Պ. Բաղուն-դե-Կուրտենեն.— Իսյոն Այեքսանդրովիչ Բոգուն-դե-Կուրտենեն (1845—1929) Կազանի լեզվաբանական դպրոցի հիմնադիրն է և լեզվաբանութեան ամենատեսական ներկայացուցիչներից մեկը: Նա տարբեր ժամանակներում դասավանդել է Կազանի, Յուրի, Պետերբուրգի, Կրակովի համալսարաններում: Նրա աշակերտներից առանձնապէս հիշատակելի են Ն. Վ. Կրուչնակին, Վ. Ա. Բոգորոդիցկին, Ա. Ի. Այեքսանդրովը, Ս. Կ. Բուլչիչը, Է. Վ. Շչեքրան և ուրիշները: Մի շարք բնագաղափարներում նրա հայտնած մտքերը դարձան փամեանկակից լեզվաբանութեան անկրճարարային դրուիթները: Կենտրոն Շչախերի աշակերտներից մեկը՝ նա հետագայում հրատարակել է վերջինիս ամենամեծ ֆորմալիզմից, ինչպէս արտահայտվել է նա իր ինքնակենսագրութեան մէջ, և փնտրել լեզվաբանութեան դարգացման նոր ուղիներ:

Բաղուն-դե-Կուրտենենի հայացքները իրենց որոշ կողմերով համընկնում են հրիտքերականների հայացքների հետ. սակայն եւթ՝ մի շարք դէպքերում նա դրանց հասել է միանպաստան ինքնուրույն ձանադարձով ու նույնիսկ նախորդել հրիտքերականներին: Երկրորդ՝ նա շատ հարցերում քննադատական դիրք է դրավել հրիտքերականների նկատմամբ և առանձին դէպքերում կտն խել նարագույն լեզվաբանութեան մի շարք սկզբունքները:

Բոգուն-դե-Կուրտենենի լեզվաբանական կոնցլուզիայի հիմքում ընկած է ստրիկտիզմ պսիխոլոգիզմը: Հասարակական խոսմ.

¹ Այսպէս, զեռնս 1868 թ. նա հատուկ ուսումնասիրութեան է նվիրել անարգիքի դերին լեզվաբան հոգեման մէջ: 2. Etudien de Grammaire. Einige Fälle der Analogiebildung in der polnischen Deklination. KZ, IV, 1870 (տրգած է 1908 թ.):

բակցութեան չնկարծելով և քանակական և որակական արտադրանքներ և միակ
 ունեցողութեան հանդիսացող անհատական լեզուների պարզ միջինը,
 սկզբուն. — զրեւ է նա 1804 թ., — գոյութեան ունի միայն անհա-
 տական ուղեղներում, միայն հոգիներում, միայն սովոր լեզվա-
 կան հասարակութեանը կազմող անհատների և անանձնակների
 հոգեկանի (ПСИХИКА) մեր հնդային և ազգային լեզուներ մաքուր
 վերացականութեան է (УТВЕЧЕВНОСТЬ), ևնդաներացնող կոն-
 տրուկցիոն, որ ստեղծված է մի ամբողջ շարք իրական գոյութեան
 ունեցող անհատական լեզուներից: Այդպիսի ցնդային կամ ազգա-
 յին լեզուն բազկացած է լեզվական պատկերացումների և արտա-
 լեզվական պատկերացումների զուգորդումների գումարից, դու-
 գորդումներ, որոնք հատուկ են անհատներին և, վերացական,
 արտաբերելով իմաստով, միջին հետևութեան ձևով, նաև ժողովուրդ-
 ներին ու ջնդերին: Միայն անհատական լեզուն է, որտեղ հոգու-
 նի, մի միատարր ամբողջութեան. ժողովրդի լեզվի միատարրու-
 թեանը լեզվի ֆիզիկա էր նաև այն սուբյեկտիվ պահանջներ
 միջև է, որ հոգու-դե-կոնստանտի մաս նման բնագործ արտա-
 հայտութեան է գտել: Իր գործունեութեան վաղ շրջանում, նրա սուբ-
 յեկտիվ պահանջները դեռևս այդպիսի խորացված արտահայ-
 տութեան չէր ստացել, երբ դեռևս Հուսիսային և Գրիմի լեզվաբա-
 նական գրությունների արդիութեանը ուժեղ էր, հոգու-դե-կոնստ-
 նան լեզուն դիտում էր որպես ժողովրդի ընդհանուր հատկանիշ,
 որ հատուկ է նրա մեզ մանող բոլոր անհատներին: Տիրո է, հասար-
 ակական էրևութեանը նա ըմբռնում էր իրականացան-հոգե-
 բանական տեսանկյունով, բայց և այնպես դեռևս չկար այն նեղ
 իդեալիստական սուբյեկտիվիզմը, որ հետագայում գտնում է
 տիրուպետու, սկզբուն մի կոմպլեքս է ստորադրված և իմաստա-
 վոր (ЭКЗЕМПЛЯРНО) հնչյունների և հնչյունաբանների (СОУВ-
 УЩЕ), որոնք միացված են որպես մեկ ամբողջութեան մի որոշակի
 ժողովրդի զգացումով (УЧУТЬ), ժողովրդի որպես սգացող և ան-
 զնաակաբար քնդհանրացնող այն միասնորեն կոմպլեքսի (խորմ-
 բավորման), որոնք մտնում են միևնույն կատեգորիայի, միևնույն
 տեսակիային հասկացութեան մեջ՝ իրենց հատուկ լեզվի հիման
 վրա:

1 И. А. Водузин-де-Куртене. Язык и язык, Энциклопедич-
 еский словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона, XI, 1902, էջ 831.

2 И. А. Водузин-де-Куртене. Неаполитанский язык и
 энциклопедия и язык, СПб., 1871, էջ 87.

Անդունելով Համալսարանի գրույթը չեզոքի՝ մտքի կազմակերպող օրգան լինելու մասին՝ Բողոքեն-դե-Կուրտենեն կատարածի տակ է առնում նրա գրույթները այն մասին, որ չկան մտքեր առանց չեզոքի և որ չզույն ոգու անընդհատ կրկնվող գործունեություն է՝ հնչյունը մտքի արտահայտիչ գարձանյալ ևսարտակով: Ըստ Բողոքենի՝ չեզոքան քորյեկաիվ հոգեկան նրնույթն է, ոգու ընդհանրական սեֆլերս աշխարհի հարուցած քրգիոնների հանդեպ: այն բաղկացած է 3 կարգի պատկերացումների խմբերից՝ 1) ֆիզիոլոգիական շարժումների պատկերացումների, 2) նշված ֆիզիոլոգիական շարժումների ակուստիկական արդյունքների պատկերացումների և 3) բացառապես ընդերբացիան պատկերացումների՝:

Իր գործունեության հետագա շրջանում էլ Բողոքեն-դե-Կուրտենեն, փաստերի ընդման տակ, հոգեբանական հիմքը այս կամ այն շափով զուգորդում է հասարակականի նաև նշելով, որ լնդական փոփոխություններ կարելի է բացատրել միայն հոգեբանորին ու ֆիզիոսոգիայան, իսկ հոգեբանական ու ֆիզիոլոգիական պրոցեսները տեղի են ունենում միայն անհատների մեջ՝ Բողոքեն-դե-Կուրտենեն ստիպված է որոնել անհատների մեջ կատարվող պրոցեսների ընդհանրություն հիմքերը, այս ընդհանրությունը, այսինքն՝ մարդկանց՝ իրար հասկանալը բացատրելու համար նա դիմում է ոչ միայն նախորդ չեզոքանների մոտ տարածված գրույթին մարդկանց կոտորցիտեզային ընդհանրություն մասին, այլև մարդկանց գոյության պայմանների ընդհանրություն և հազարդակցման անհրաժեշտության գրույթին: ԵՆՊՊԿԿԿԿ և ֆիզիոլոգիական պրոցեսները, — գրում է Բողոքեն-դե-Կուրտենեն, — ընթանում են միայն անհատների մեջ և ոչ մի դեպքում հասարակության մեջ: Իսկ որ նրանք ընթանում են առանձին անների մաս նման և նույնիսկ միտանալով մեկ, ապա ոչ կախված է նրանց կառուցվածքի միասնականությունից և նրանց գոյության պայմանների միասնականությունից և բացի դրանից՝ հոգեկան փոփոխությունների դեպքում հասարակայնացված առանձնակները (обобществленные особи) ինչպիս ենթադրվող հազարդակցումից²:

¹ М. А. Водуэн-де-Куртена, Язык и мысли. Երևան 1938, էջ 238:

² J. Baudouin de Courtenay, O uroloynch pxyuchennoh zmiem jazykovec, «Selskie jazykoznanica», I, Wlaskawa, 1901, էջ 29. Բաղձարձ բոս է. Վ. Երեքարյի, М. А. Водуэн-де-Куртена и его значение в науке о языке, «Изданные работы по русскому языку», 1937, էջ 29:

Քողովներ եռլեկտրոնի փորձ է անում ցեղակցություն հնդկաբանական անունների բացատրել և անհնարաբան հասարակության հասարակական այսլաններով՝ այդ անունների բիրտգիտական իմաստը համարելով նրկրորդական, ելութեր է հավաքում հասարակական խմբավորումների լեզվական տարբերակումների վերաբերյալ և այլն. շատ ավելի ուշ նա խոսում է և քաղվածքների փոփոխության հասարակական հիմքերի մասին:

Քողովներ-դե-կարտե են կանգնած է հետևողական պատմական-նության սկզբունքի վրա: Սակայն չորսընկերով երկարքերականների լեզվական անընդատականության սկզբունքը, նրանց նման առաջնություն տալով կենդանի լեզուների առանձնախրությունը մեռածների հանդեպ՝ Քողովներն այնուամենայնիվ գերծ է նրանց միակողմանիությունից և հանգես է բերում հարցի ավելի խոր ըմբռնում:

1) Ամենից առաջ՝ հակառակ Պապի, որ լեզվաբանության հետազոտությունը բնագաղափար սահմանափակում էր միայն պատմական հարցականությամբ, Քողովները կարևոր է համարում նաև լեզվի ուսումնասիրությունը ուստիկ-սինխրոնիկ հայեցակետը: Բնութագրելով կարգալի լեզվաբանական դպրոցի հիմնական սկզբունքները՝ նա շեշտում էր ժամանակ լեզվի տվյալ վիճակում տեղի ունեցող փոփոխությունները և պատմության մեջ, շատ դարերի բնագրքում ու խոսող սերունդների մի ամբողջ շարքում տեղի ունեցող փոփոխությունները տարբերակելու կարևորությունը՝ մրանով իսկ Քողովները կանխում է Մոսկուրի միտքը լեզվի հետազոտության սինխրոնիկ (համաժամանակյա) և դիսխրոնիկ (ուրաժամանակյա) հարցականների տարբերություն մասին: Մակայնի տարբերություն Մոսկուրի, Քողովներ այդ հակադրությունը ծայրահանգություն չի հասցրում, մեկի գոյությունը մյուսից չի կտրում և առաջնություն չի տալիս սինխրոնիային՝ դիսխրոնիայի հանդեպ. «լեզվի մեխանիզմը, - գրում է նա, - և բեղհաներազենք կուսուցիվածքն ու կարգի տվյալ ժամանակ ներկայացնում են նրան նախորդող ողջ պատմության, նրան նախորդող ողջ դարձումն ուղղյունը և, ընդհանրապես, այդ մեխանիզմով որոշակի մամանակում պայմանավորվում է լեզվի հետագու դարձումը»:

¹ И. А. Бодуэн-де-Куртене, ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ И ВОПРОСЫ, ИМНИТ, 1904, № 32.

² И. А. Бодуэн-де-Куртене, Некоторые общие замечания..., № 36.

Բողոսներ երիտօրեականները եման առավելություն է ապրիս կենդանի լեզուների ու բարբառների ուսումնասիրությամբ հին մե-
 ասած լեզուները հանդես: Մակայն եթե երիտօրեականները կենդա-
 նի լեզուներն ուսումնասիրությունը կատարում էին վերջ ի վերջո
 հին տարբերի և հնություն մնացորդների հայտնաբերման նպատա-
 կով, ապա Բողոսներն զրանք հետաքրքրում էին ետև հինգ ինքնին՝ և՛
 այն տարբերով, որոնք գալիս են հնից, և՛ այն տարբերով, որոնք
 ետքի սաղմերն են, Բողոսն էր բարբառագիտական աշխատանքները
 այս առումով մեթոդական ղգալի ներություն էին բերում: Կենդանի
 լեզուների ու բարբառների ուսումնասիրությամբ, նրա կարծիքով,
 ընդհանրապես ամենի չափ կարելի է քաջահայտել լեզվական երե-
 վույթների ներքին կապն ու պատճառականությունը, լեզվի ֆունկ-
 ցիայումն ու գարգացման գործոնները¹: Բողոսները զեռում էր լեզ-
 վի ուսումնասիրության մեջ կենդանի, գործուն և անկենդան, ոչ
 գործուն քերականական կատեգորիաներն ու բառակազմական տի-
 պերը տարբերակելու պահանջը, որ ուներ և՛ տեսական, և՛ գործ-
 նական կարևոր այտեր²:

Բողոսն էր գիտավոր արժանիքներից մեկը լեզվաբանության
 պատմության մեջ ֆունկցիոնալ հայեցակետի ներմտածումն է, ըստ
 որի լեզվական երևույթները (միջոցները) պետք է ընենք ու զնահա-
 տել նրանց ֆունկցիայի առումով, այստեղ հիշյունների ֆունկցիո-
 նալ ընկույթները հանդեսում է ֆունկցիոնալ գաղափարին:

2) Բողոսներ պատմական պրոցեսը պատկերացնում է որպես
 ընդհանրական և ունընդհատականի հակադրամիտոսական պրո-
 ցես՝ մոտենալով երիտօրեականների նեղ էվոլյուցիոնիզմի հաղ-
 թահարմանը. «Կենք ի վերջո, — գրում է նա, — պատմությունը նույն-
 պես պարզացում է, բայց ընդհատական դարգացում (прерыва-
 ющее развитие) ինչպես տարածության, այնպես էլ ժամանակի
 մեջ: Միաժամանակ ապրող մարդկանց քաղաքում է տարածու-
 թյունը³: Ընդհատականությունը ժամանակի մեջ նա պատկերաց-
 նում է որպես ընդհատոր լեզվական պրոցեսի բաժանում տարբեր
 անհատների լեզուների դարգացման, միաժամանակ նա այդ դար-
 գացումը դիտում է որպես անընդհատ շարունակությունների պրոցես:

¹ Հմմտ. Ղ. Ս. Սերբին, հիշ. աշխ., էջ 89—90:

² Հմմտ. նույն աղբյուր, էջ 88:

³ Լ. Յուսուպովի «Образы и звуки», О аргольных языках и зпиме
 рных языках, «Вехи — «языкознание», 1, Варшава, 1904, էջ 22: Քաղվածքը

ըստ Ղ. Ս. Սերբինի հիշ. աշխ., էջ 91:

որոնց վերհանումը չեզվաբանութեան գլխաւոր խնդիրներէց մեկն է համարում. «Տվյալ չեղան,—գրում է Բողոքներ,—չի ծնվիլ հանկարծ, այլ առաջացել է աստիճանաբար շատ դարերի ընթացքով. նա ներկայացնում է տարբեր շրջաններում տնել տնեցող յուրատեսակ դարգացման արդյունքը: Զարգացման շրջանները շնհերթափոփովն, ինչպես մի պահակը մյուսով, այլ յուրաքանչյուր շրջան ստեղծել է որեւէ նոր բան, որը սենկատելիորեն հաջորդին տնցնելիս կարճում է հետագոյ դարգացման հիւքը (поукреплению): Տարբեր շրջանների աշխատանքի այդպիսի արդյունքները, որոնք նկատելի են որոշակի օրնկատի սվյալ վիճակում, բնական գիտութեանների մէջ կոչվում են շերտեր, կերտակոչով այդ անվանումը չեզվի նկատմամբ՝ կարելի է խոսել չեզվի շերտերի մասին, որոնց առանձնացումը կազմում է չեզվաբանութեան գլխաւոր խնդիրներից մեկը: Ինչպի պատմութեան այս յմբռնման հետ էլ կապված է չեզվական նրնույթները քննելիս հարաբերական ժամանակագրութեան սահմանելու բողոքնելու պահանջը: Նրա կարծիքով՝ չեզվի պատմական հետադարձութեան պահանջում է առանձնացնել ժամանակագրական շերտեր, սույն սուլ չեզվական նրնույթների հարդրականութեանը: Բողոքներն է նրա աշակերտները յայն կերպով կիրառում էին ժամանակագրութեան սահմանման սկզբունքը, այսպես, ինքը Բողոքներ ասական հելլոնական հերթագայութեանների պատմութեան 5 շրջան էր տարբերում: Բողոքողիցինն նս փոքնում է պարզել հնդերասական մի շարք չեզվանկոցիոթ հնչյունական փոփոխութեանների հաջորդակտնութեանը՝ աւելով ռամանակագրական սխեմաներ:

3) Բողոքների կտրծիրով՝ հետեւողական պատմականութեանը պահանջում է յուրաքանչյուր չեզվի յուրաքանչյուր էտապ քննել՝ էլնելով այդ էտապից, այսինքն՝ նախորդ շրջանի մասին աւելած նքրահացութեանները չվերադրել հաջորդին, և ընդհակառակն, սվյալ չեզվի կատակորրիաները շրոնացատել մյուսին: Սույնը սուտիճանի անտեղի է չեզվի կասույվածքը մի որոշակի ժամանակում շափել որեւէ նախորդ կամ հաջորդ ժամանակի կատեգորիաներով.— գրում է Բողոքներ— Ուտումնախորդի ինդիքն այն է, որ չեզվի տարբեր շրջանների մանրամասն քննութեամբ որոշի նրա վիճակը այդ շրջաններին համապատասխան և հետագայում միայն քսւյց տա, թե ինչպես կարող էր նախորդ ժամանակի այս-

1 И. А. Бодуэне-Куртене, Некоторые проблемы ливического языка... էջ 23.

ինչ և այնինչ կատուցվածքից ու կազմից զարգանալ հետագա ժամանակի այսինչ կատուցվածքն ու կազմը: Վենետիկական օբյեկտիվության նույն այդ պահանջը լիովին կիրառելի է և տարբեր լեզուների ուսումնասիրության նկատմամբ բնդաներապես. գիտական չէ մի որոշակի լեզվում առանց որևէ հետադա կոդմեակի պայազայի տեսնել մի ուրիշ լեզվի կատեգորիաները. փոխաբյուսնը լայնոր է օբյեկտին պարտադրի նրան խորթ կատեգորիաները և պետք է փետրի նրա մեք միայն այն, ինչ նրա մեք ապրում է՝ պայմանավորելով նրա կատուցվածքն ու կազմը¹:

4) Բուդուենը պահանջում է լեզուների ժազումարանական փոքոգորուկներ կատարելիս դիմել նրանց ամենից ավելի բնորոշ առանձնահատկությունների վերհանմանը և, սկզբուևք ընդունելով լեզուների այս կամ այն բնորոշ գիծը, դրանք խմբավորելու Փոքր ինչ ուղ Բոզբունը այսպիսի բնութագրեր պահանջում է փոխարինել: լեզուների զարգացման ուղղությունը որոշող գծերի ավելի խորացված ու ամբողջական ուսումնասիրությամբ. «Ընդհանրապես լեզուների բնութագրերը (характеристики) ըստ որոշակի տատարկ առանձնահատկությունների,—գրում է նա,—պետք է փոխարինվեն բնութագրերով ըստ պատմական զարգացման ամբողջակաի գծերի, ըստ այն առահանական ննափոխությունների ամբողջական գծելու, որոնք լեզուները կատարել են իրենց թազմազարյան պատմական կյանքի ընթացքում»:

Սկսելով ասոցիաաիվ հոգնրանություն սկզբունքներից՝ Բոդուեն-գե-Կուրտենն հանգում է լեզվական նրությունների կապակցվածություն սկզբունքին, սկզզական մտածողության բուլոր տարրերը,—գրում է նա,—ինչպես հնչյունական, այնպես էլ մնարուսական և փմաստարանական, ինքնին դասավորվում են խմբերի և լարդերի²: լեզվարաններն ի նսիրն է միայն ուղ շոգնկան գոլությունը էիշտ վեր հանել, իրենց դասակարգումների մեք մտտննալ իրական վիճակին՝ առանց դիմելու արխաիզացիայի ու մոգլունիգադիայի, առանց թնադատելու ավյալ լեզվին մի այլ լեզվի

¹ И. А. Водуэн-де-Куртенз, Некоторые общие замечания..., էջ 26:

² И. А. Водуэн-де-Куртенз, Лингвистические заметки и афоризмы, ЖМНП, 1911, էջ 227, 228ա, 11, 12. Чесноданов, Сравнительное изучение языков в России, 1910, էջ 48—50:

³ И. А. Водуэн-де-Куртенз, Введение в языкознание, V 4., 1917, էջ 85:

կատեգորիաները: Հնչվական նրկույթները այս կարգակցված ըմբռնումը երևան է զայիս առանձին միապարների բնութագրման մեջ: Այսպես՝ քաղք Ռոդոենը դիտում է քաղմակոզմանիորեն, որպես հնչյունական, ձևաբանական, շարահնչուական և իմաստաբանական հատկանիշներով որոշվող ամբողջություն:

Ռոդոեն-դե-Կուրտենեն անհրաժեշտ քննադատական վերաբերմունք է ջուլց տալիս նախալեզուների վերականգնման դաժնության փորձերին: Նրա կարծիքով՝ մեր կողմից վերականգնված ձևերը լոկ գիտական արատարկեցիաներ են, որոնց միևնույն ժամանակագրական մակարդակին պատկանելի չի կարելի հավաստել դրանք պատկանում են նախալեզվի գոյությունը օտարեր շրջաններին, ընդ որում նախալեզուն էլ գոյություն է ունեցել որպես հրկաբասն էվոլյուցիոն փոփոխությունների շարքի շարունակությունը: Մյա հետ միասին Ռոդոեն-դե-Կուրտենեն քննադատաբար էր մտանում նաև Յ. Շմիդտի բաշխման անսովորական՝ նշելով, որ լեզուների և բարբառների տարբերակման և միավորման ուղիները խիստ բազմազան են: Ինչպես 1873 թ. Ռոդոենը գնում է լեզուների խայտաբերման ու խառնման գործոնի կարևորությունը հարցրածելի ուշ, նա այդ հարցին հասուկ աշխատություն է նվիրում (ԲՈՒՅՐ լեզուների խառնվածքային մասին, 1901)՝ դեհլոյ սուբստրատի պրոբլեմը, այդ անվան սուկ նա հատկանում է սայն ալլադել լեզուների ու բարբառների ադդեցությունը հնարավորությունը, որոնք դադարել են գոյություն ունենալուց և կլանվել են սոփյալ լեզվի կողմից, բայց և այնպես նրան կտակել են իրենց ունեցվածքի, սյուպես ասած, որոշ մասերը, — կամ, որիչ խոսքով, հորած լեզուներն արտացոլման հնարավորությունը այժմ գոյություն ունեցող բարբառների ու խոսվածքների ոչ միայն բառապաշարի՝ այլև որոշ հնչյունական և ընդհանրապես քերականական առանձնահատկությունների մեջ:՝

Ռոդոենի կարծիքով՝ լեզուների թիվն ակտուալորպես ավելի մեծ է եղել, լեզուները պակասել են առանձին խմբավորումների փոխադարձ ոչնչացման և փոխադարձ մերձեցման ու նմանեցման Էանապարհով:

Լեզվի ժաղման հարցում Ռոդոենը տարբ է տալիս և՛ միջարկությունների, և՛ բնականությունների տեսություններին: Նրա

՝ Հմմտ. Կ. Ա. Կուրցով, Современниѣ русскій язык, I, 1905, էջ 97.

՝ Բողոքածը ըստ Ա. Շերցա-ի Կի- աշխ., էջ 90, ժաննություն

յարթօրէրով՝ չնվլի մագման ու զարգացման պրոցեսը աննկատ և անգիտակից էվոլյուցիոնայի պրոցես է։ Ինկլընական քառերի իմաստն անորոշ է եղել։ Դրանց հետագայ զարգացման և օտարբերակման միջոցով են առաջացել խաչի մասերը։ Բողունը խստորեն մոզորում է չնվլի և քաւարի նույնացման փորձերի դեմ՝ նշելով, որ նույն չեզոքով խոսողները կարող են պատկանել միանպաստին տարբեր ուսաններին։

Նւշյունական հարցերի քննութեան մեջ Բողունը-դե-Կուրտենեն էլնում է, մի կողմից՝ Նոգեքանական մոմենտի առաջնութեանց, մյուս կողմից՝ հնչունական երևույթների ֆունկցիոնալ պայմանավորվածութեանից, այսինքն՝ այն ֆունկցիոնալից, որ ռեւեն հնչյունական երևույթները որպէս լեզվական արտահայտութեան միջոցի։ Նրա համար չեզոքութեանը փաստի արժեք է ներկայացնում միայն այն արտաբնական հնչունական երևույթը (հնչյունները և նրանց նատուրալութեանը, ինտոնացիան, շարադասութեանը, շնչուր և աչի), որ ունի լեզվական ֆունկցիա, իմաստարանական կամ ձևաբանական ֆունկցիա է կատարում, հանդես է գալիս որպէս «նշան»։ Սրա հետ է կապված հնչյունն ու ասոր տարբերակելու և հնչյունի քննութեանը ակնյի իւր գիտական հիմքերի վրա դնելու պահանջը։ Բողունը գետւմ է հնչյունների ֆիզիկական և ֆիզիոլոգիական հատկութեաններին նշարիւր ուսումնասիրութեան, հնչյունական հերթագայութեաններին մասնակցաբանական շրտերի վերհանման, հնչյունական փոփոխութեաններին տեմպերի անհատաարաւագութեան, ժառանգ չեզոքների հնչյունական հատկութեաններին աշխարհագրական բաշխման՝ հնդեքսպական նախալեզվի մի ունեցած հիմքերի, պատմական հնչյունաբանութեանը նկարագրականից առանձնացնելու հարցերը և այլն։

Այս կապակցութեամբ առաջին հերթին նշելի է հնչույթի (Ֆունկցիոնալ) գաղափարը, որ դարպայրիչ են Բողունը-դե-Կուրտենեն և Կրպչևակին Պետև 1870 թ. Պետերբուրգի համալսարանում կարողացած իր ներածական դասընթացում, որ 1871 թ. հրատարակվել է ՕՄԻ քանի ընդհանուր դիտողութեաներ լեզվաբանութեան և լեզվի մասին» խորագրով¹, Բողունը գործածում է ֆունկցիա (ФУНКЦИЯ) բառը, բայց այն չի տարբերում ֆունկցիա (ФУНКЦИОНАЛ, հնչյունաբանութեան) բառից։ Այդ նույն ձևով էլ Իսախարը

¹ Հմտ. Ա. В. Шелл, հիշ. աշխ. էջ 86

² И. А. Бодуэн-де-Куртене, Нечотные общие замечания о языкеведении и языке, СПб, 1871.

1679 թ. օգտագործելով սֆունեմաթ բառը՝ այն չէր հակադրում «Նելլունին»:

1680 թ. Կրուչևսկին օգտագործում է սֆունեմաթ բառը նոր իմաստով՝ այն տարբերելով «Նելլունինց»¹:

1880/81 ուս. տարում Կաղանին համալսարանում կարգադրած իր դասախոսություններում՝ Բոդուեն-դե-Կուրտենն ֆունեմային գաղափարը հիմնավորում է ձևաբանորեն և ստուգաբանորեն. տարբերելով անթրոպոֆոնիկան (որպես Նելլունների ֆիզիոլոգիա) ֆունետիկայից (Նելլունների ընդհանուր ուսմունքից)՝ նա Նելլունը համարում է անթրոլոգոֆոնիկական, ֆունեման՝ ֆունետիկական միավոր. ֆունեման Բոդուենը դիտում է ըստ իմաստային-ձևաբանական ֆունկցիայի և ստուգաբանական ընդհանրության, ուրի համարում ժնույթի (մորֆեմայի)՝ ձևաբանական վերլուծության նեցուկային նյութացույն միավորի (ձևաբանության միավոր, որ ավելի մաքուր ձևաբանական միավորների չի բաժանվում) բաղկացուցիչ տարրը ձևաբանում ֆունեմայի (Նելլույթի) գաղափարը Բոդուեն-դե-Կուրտեննի մաս հոգեբանական հիմնավորում է ստանում: Ընելույթը նրա համար «Նելլունի ընդհանուր պատկերացումն է, որ միավորում է Նելլուններն քաղվազանությունը, հանդիսանում է ֆիզիկական բնույթ ունեցող Նելլունների հոգեբանական հիմքը: Միաժամանակ անթրոպոֆոնիկայի և ֆունետիկայի նախկին ոչ տխրան պարզ տարբերման փոխարեն Բոդուենը ակում է առանձնացնել անթրոպոֆոնիկան և պոֆոնոֆունետիկան², որ Նիմր է տալիս ֆունետիկայի (Նելլունաբանության) և ֆունտոլոգիայի (Նելլույթաբանության) հետագա տարբերման համար:

Մրա հետ միասին՝ Բոդուենը Կայստակ է դիտում Նելլուններին՝ սովելալ էտնոպի բնույթով պայմանավորված գոծերը տարբերել այն գոծերից, որոնք որդյունք են զարգացման նախորդ էտապի թողած շտապեղության. այլ կերպ ասած՝ բնում է Նելլունները ստատիկ (սֆիդրոնիկ) և դինամիկ (դիաֆորոնիկ) հանցանկետների փոխհարաբերության մեջ: Գուրաբանչյուր սվյալ էտապում Նելլունները գտնվում են կոմքինացիոն կախման կամ, ինչպես Բոդուենն է ասում, կահերենցիայի հարաբերության մեջ: Կոհերենցիան առաջ է

¹ Н. Н. Крушевский, Лингвистические заметки, [РФВ, 1880].

² И. А. Бодуэн-де-Куртене, Некоторые разделы грамматической грамматики славянских языков, РСН, 1891.

³ И. А. Бодуэн-де-Куртене, Языкознание, Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона, 81, 1904, էջ 550.

բնութիւնը դիւրեղանցիկա, այսինքն՝ կամբինացիոն փոփոխութիւնները նա կապակցութեամբ թողունել տարբերում է քիմիքոգնեստերը և կոտիլատիֆները. դիւրեղանցիկներ են կոշտում այն բնութեան, այսինքն՝ միևնույն ժազումն ունեցող հնչյունները, որոնց տարբերութիւնները պայմանավորւած են սպիայի էտայութիւն ունեցող կամբինացիոն պայմաններով (հիմար. II-ի հնչումը բառավորում որպէս *т*, այսինքն՝ *рѣѣ* [= *рѣѣ*] և *рѣѣѣ*). կոտիլատիֆները են կոշտում այն բնութեան հնչյունները, որոնց ժազումը պայմանավորւած չէ տոկոս կամբինացիոն պայմաններով (հիմար. քիլայտոցման հետեաներով ժազում հետեանցայութիւնները՝ *пекы-пѣ-вѣѣѣ*, ընդ որում առկա էտայութիւն *к-ն* *в-ի* չի փոխվում, այն փոխվել է պատմական որոշ շրջանում): Յեղակից չեղունների բնութեան հնչյունների համար թողունել գործածում է սկոտայութիւնները տարբերելով դրանք սիվեթրակետներից և կոտիլատիֆներից: Բողունել ունեցող հետագա փոփոխութիւններով ու յարցումներով՝ հիմար ժառանգի հնչյութարանութեան (ֆոնետիգիայի) և պատմական հնչյութարանութեան (պատմական ֆոնետիգիայի) ժամանակակից ուսմունքի համար, նախորդից այդ ուսմունքի գորգացմանը:

Միտմամանակի իր հնչյունական հերթագայութիւններին տեղութեան փոքր ուսումնասիրութեամբ՝ Բողունել փաստարեւն դեռում է այն դիտարկելի հիմքերը, որը հետագայում ճրտերեղիցի կողմից կուրի է բնական հնչյութարանութեան (մտքնետիգիայի):

Միևնույն ֆունկցիոնալ-հոգնարանական հայեցակետով է թրեւում Բողունել-գե-կուրեւնեն շեշտի էտիֆուներ և ազդեցութիւնը՝ նրա կարծիքով՝ շեշտոված վանկերի ու ձայնավորների թուլացումն առանկումը ոչ թէ հնչունական պատմաներով է բացատրվում, այլ հոգնարանային. այսպէս, ուստիւնի բնորոշի *н* վերջածայնի կորուստը բացատրվում է ոչ միայն վերջի ձայնավորների վերացման բնականութեան տեղեկացով, որն այդ *н-ի* տեղորդ յիւնայն վարցումով. այդ է պատմութեան, որ նույն պայմաններում հայտնական վերջավորութիւններ չի ընկնում: Հնչյունի մնայր կամ անհետեանը կախված է նրա ֆունկցիոնալ արմեթից: Նմանատարիկի կողմից, ունեցանք բանը թուլորովի էլ հնչյունական տարբերութիւնների և հնչունական պայմանների մեք չէ. այլ այն բանի

1 J. Baudouin de Courtenay, *Problème théorique alternance consonantique*, «*Вестн. Ак. Нац. Вѣд. Рѣд.*», XX, էջ 210-224, Кіево, 1891. Գերմաներենը՝ Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen, 1891:

մեջ, որ իս կառաջարկեի սհոգեկան շեշտ» կոչել, այսինքն՝ արտասանութիան տվյալ վայրի՝ ձևարանական և իմաստարանական զուգորդումների համար ունեցած հարաբերակալի կարևորություն մեջ. հնոգեկան շեշտիս ավարտությունը տվյալ ֆունկցիան կայուն է դարձնում իր հնչական (ֆունկցիոննիս) գրանորոշմանը, իսկ հնոգեկան շեշտիս բացակայության դեպքում ֆունկցիալ արտահայտչականությունը ավելի ու ավելի է թուլանում և, տեղնեյով հնչական ֆակուլտատիվություն (ֆունկցիոննիս օպտատիվոստ) այսինքն՝ արտասանության միակ հնարավորություններից, բայց ոչ անհրաժեշտություններից. ժամանակի բնթացքում հասնում է չրիվ գրոյի, անհետանում է նաև հոգեկան, ուղեղային (церебрационный) աշխարհում»¹:

Երիտերականների ևրկու կարևոր սկզբունքներից անազինի՝ հնչյունական օրենքի նկատմամբ Բոդուեն-դե-Կարտենեն շարատեսակ դիրք է գրավում: Ընդունելով հնչյունական փոփոխականությունը օրինաչափականությունը՝ նա հնչյունական փոփոխությունները դիտում է որպես բազմաթիվ գործոնների գործողության արդյունք, ընդ որում այդ գործոնները, նրա կարծիքով, համար հակասական անեղեններ ունեն և գործում են աարքեր ուղղությունը՝ ինչ վերաբերում է երկրորդ սկզբունքին՝ անազոգիտին, ապա Բոդուենը հանդիսանում է նրա կարևորության առաջին նշույններից և կիրառողներից մեկը: Դեռևս 1868 թ. նա գրում է սենհական հարգման մեջ անազոգիտի մի քանի դեպքերից հոդվածը. որի մեջ ըույց է առկա այդ գործոնի կարևորությունը հարգման ձևերի միտրինականություն ստեղծելու գործում:

Անազոգիտի կողքին Բոդուեն-դե-Կարտենեն ձևարանական զարգացման կարևոր գործոն է համարում այսպես կոչված վերասարբալուծումը (переразложение) կամ վերամիասնացումը (перекитограция), այն է՝ բառի ձևարանական բաղադրիչների սահմանների սեղաշարժը: Այս սկզբունքը նա հարողությունը կիրառում է հարգման հիմքերի նկատմամբ: Դեռևս 1870 թ. մշակելով այդ հարցը՝ 1892 թ. նա հրատարակում է սիրառություն հոդվածան հիմքերի փոփոխականությունը, առանձնապես վերջափորությունների օգտին նրանց կրճատվելու մասին: Աստվածատրություն

¹ И. А. Бодуэн-де-Куртене, Лингвистические записки и формы, ЖМНП, 1873, էջ 8—9:

² Там же. Н. С. Ченозанов, Кр. — 191-, էջ 27.

Սրբի Այստեղ եւս էլ չենում է հոշովման հիմքերի ոչ պատմական ըմբռնման դեմ՝ Եղեղով, որ հնդերոպական հոշովման հիմքերը ենթարկվում են երկու տեսիլ՝ հնչյունական եւ անալոգիական փոփոխութիւններէ։ Այդ փոփոխութիւնների հետեւերով նախկին հիմքային Աւշնափորները սլավոնական լեզուներում դասուում են վերջավորութիւնների անբաժան մասը, այսինքն՝ հիմքերից աւելում են վերջավորութիւններին։ Կրկնակին և Բազարպիցակին եւ շարունակում են այս հարցի ուսումնասիրութեամբ՝ Խոսեղով «Աւարանական կլանման» (морфологическая абсорбция) էրեւելի, այն է՝ մի Աւարանական միափորի՝ մյուսի կողմից կլանվելու մասին։ Ի մի բերելով Էլած արդյունքները՝ Բազարպիցակին տարբերում է չիղիի ձևարանական զարգացման 4 գործնէ՝ 1) աւալոգիա, 2) վերաաւարալուծում, 3) պարզեցում (опрощение), այսինքն՝ բազարպիցական տարրերի հարաբերութեան միացում ու վարդում և 4) տարբերակում (дифференциация), այսինքն՝ հրկայնապէս տարբերակված ձևութիւնների ու բառերի իմաստային տարբերակում։

Պատմա-համեմատական մեթոդի համար կարևոր նշանակութիւն ունեն 1850—1881 թթ. Բողուեն-դե-Կո. րաւեննի զարգացրած այն միտքը, թե համեմատական վերլուծութեան միավորները քրիստոնեական իմաստաւոր միավորները՝ ձևութիւններն են, ընչպէս ներք լեկ կարող արդարեւ վերլուծման ինքնուրույն հիմք ծառայել։ Երանք կարեւոր են այն լատիով, որ շատով հակադրւում են ձևութիւնների կաղմիչ տարրերը և դրանով իսկ սեղանական բովանդակութեան ձևեր յանում, այսինքն՝ սրայեւ հնչյութ (Ֆոնիմա) հանդես գալիս Այս առումով, Բողուենի կարծիքով, համեմատութեան պրակտիկայում ձևարանական համեմատութիւնները ծառայում են իբրև հնչյունական համեմատութիւնների մեկնակետ։

Ն. Վ. Կրուչևեկի.— Ն. Վ. Կրուչևեկին (1851—1887) եղել է Կարգանի լեզվաբանական դպրոցի սովետից ավելի աչքի ընկնող ներկայացուցիչներից մեկը. որի ուշադրութեան կենտրոնում գտնվել են ընդհանուր լեզվաբանութեան և հնչյունաբանութեան պրոբլեմները։ Ինչպէս Էլեզ ենք, Կրուչևեկին առաջին լեզվաբանն

¹ И. А. Водуэн-де-Куртенэ, Заметки об изменчивости оконч, в особенности же об их сокращении в пользу окончаний, Русский Филол. вестник. Сборник статей, посвященный Ф. Ф. Фортунатову, 1902.

² իմաս. Н. В. Крушевский, Лингвистические заметки. РФВ, 1880. Очерк науки о языке, Казань, 1883. Антропофоника, 1884 (հրատարակված է ետմանով՝ Վ. Ա. Բազարպիցու կողմից)։

է, որ ֆունկցիոնալ (հնչույթը) տարբերել է հնչյունից: Միաժամանակ
ևս պարզապես է Քոդուինի անթրոպոֆունկցիալ անբժինը՝ ի հա-
կադրոսիոն սենյունների ֆիզիոլոգիայիս: Կրուչևսկին իր գոր-
ծունեության զեւ վաղ շրջանում Բուդուինի նման պահանջում էր
ուշագրութեան կենտրոնում պահել կենդանի լեզուների ուսումնա-
սիրութեան հարցերը: Հնչյունաբանութեան մերձավոր խնդիրը ևս
համարում էր այս կամ այն լեզուի հնչյունների, նրանց փոփոխու-
թեան, անհետանալու և նրանց դալու պայմանների ու օրենքների
հետազոտութեանը, այսինքն՝ ի տարբերութեան երկարութեանը-
նեքի՝ անհրաժեշտ էր համարում ոչ միայն հազարել ու սխալմա-
վորել փաստերը, այլև դրանք բացատրել, պարզել փոփոխութեան
պատճառները:

Իր լեզուի գիտութեան ուղիղ գծում, որը ետիտատեսաբար էր
որպես է. Պատուի լեզուի պատմութեան սկզբունքներիս հակա-
դրոսիոնը, Կրուչևսկին փորձում էր առ կարգի լեզուաբանական
գաղտնի կարևորագոյն դրոսիոնների շարադրանքը և իրագործել
լեզուի դարգայման պրոցեսը բացատրելու անհրաժեշտութեան իր
դրույթը: Ինչպէս Բուդուինը զեւ Կուրաեկին, Կրուչևսկին ևս լեզուա-
նախան երկույթների մեկնաբանութեան մեջ հենվում էր տոնցիալով
հոգեբանութեան վրա: Թեև իր բալտաբարձում այդ հոգեբանութեան
դրոսիոնների մեկնակական կիրառմամբ, այլ ձգտում էր ամէլի խորը
թափանցել լեզուի կառուցվածքային տանձնահատկութեաններին
և ֆունկցիոնալութեան պրոցեսի մէջ: Կրուչևսկու «Կարծիքով» լեզուի
գարգաղման պրոցեսը բնութագրվում է նրանով, որ գրառների աշ-
խարհը անհղնց ունի լեզուի համապատասխանելու օմոցների
աշխարհին», որքան կարելի է լավ արտահայտելու այն: Այս պրո-
ցեսի լեզուաբանական լեզուի և ունեւում լեզուի տարբերի անհոգհատ վե-
րամիտանալում (перехитерация), թէև լեզուի նրբէս ի հո-
նում մի իդեալական վեճակի: Իր այս բացատրութեան մեջ Կրուչև-
սկին հասնում է լեզուի սխալմային բնութի բոլորնմանը, լեզուի
տարբերի վերամիտանալումը, դրանց անկախութեանը ու մե-
փոխութեանը դիտում որպես լեզուական սխալմալ ներսում կատար-
վող անհոգհատ շարժում: Գնտ սովիին, Կրուչևսկին լեզուի գիտում
է որպես սխալմաների (հոլովման, խոնարհման և այլն) ամբողջու-
թեան, բարդ կառուցվածքային ամբողջութեան, որի մեջ վերա-
միտանալման պրոցեսն առաջ է բերում բառատեղային նոր սխա-

Ն. Ս. Կրուչևսկու, Տրամաբանական լեզուաբանութեանը և լեզուի
սխալմային լեզուի, Մ., 1958, էջ 29.

տեմներ, որոշակի հատուցվածքային ընտանիքներ Կրուչևսկու հարժիքով լեզվական միավորները, — և՛ շարահյուսական (նախադասություն), և՛ ձևաբանական (բառեր և ձևաչափեր), և՛ հնչյունական, — ունեն էրկու հատկություն՝ բարդություն և անորոշություն. այդ հատկությունները հանդնցեում են լեզվական սմբողջության, լեզվական սխառեմի անընդհատ փոփոխվողականը, որովհետև լեզվական ամբողջությունը, նման միավորներից կազմված լինելով, չի կարող կայուն լինել, և լեզվի զարգացման պրոցեսը Կրուչևսկին պատկերացնում է որպես աստիճանական էվոլյուցիոն փոփոխությունների շարք, բնդ որում այդ աստիճանականությունը պայմանավորված է բառին իմաստ ավոզ ստացրածի անընդունաություն անհրաժեշտությունները և նախադասության և նախադասության և նախադասության արևներ էրկուսին բաժանումը՝ Կրուչևսկին կշում է, որ այսպես կոչված հնչյունական արևներն որ իսկական օրևներն չեն, այլ Երևաչափերի պարզ արժանագրություններ, որոնք չեն պարզում գրուց էությունը. այլ նրում են մի ալե Երկրորդական հատկությունները Կրանց փոխարեն Կրուչևսկին առաջ է բարձրում իսկական հնչյունական արևներն՝ յ՛նամընդհանուր հնչյունական համ, սովելի Երշա. Ֆիզիոլոգիական արևներն առաջափարը Ըստ Կրուչևսկու՝ գություն ունի հնչյունական սխառեմի ներքաշնականության արևնը, որ հանդես է գալիս լեզվի սխառեմի ստատիկ փրեական, այլև արտադրուցում է լեզվի պարզացման պրոցեսի, երա վերամիասնացման անընդհատ պրոցեսի մեջ:

Կրուչևսկին սարբերում է քառերի գուպորդումների երկու տիպ առլեթերություն և նմանություն, որոնց հակաությունը, նրա կարծիքով, որոշում է լեզվի էաուցվածքային փոփոխությունը Առաջինը հանդես է գալիս որպես պահպանողական սկզբունք և արտահայտություն գտնում լեզվական վերարտադրության (воспроизводство) մեջ. երկրորդը հանդես է գալիս որպես արտադրական սկզբունք և արտահայտում լեզվական ստեղծագործության (производство) մեջ: Առլեթերության և նմանության դեգորդումները Կրուչևսկին հանկանում է մտում որպես այնպես, ինչպես հետագայում Մոսկովը՝ լեզվական միավորների սխառագմանով և ստացրածի մարտերություններն՝ նմանություն կարողությունը, իսկ Կրուչևսկու, կարող է լինել և՛ հնչյունական, և՛ ձևաբանական, և՛ իմաստային. զրա միջոցով քառերը միավորում են առանձին

1 Յմա. Н. С. Ченоднов, Կր. ալի., էջ 45.

խմբերի մէջ Առքնիւրութեան զուգորդումը որոշում է բաւերի զուգորդման ընդլիք հետևողական շարքի մէջ:

Էնդ՛ի հիմնական միավորը համարելով բառը՝ Կրուշնակին իր ուշադրութիւնը կենտրոնացնում է բառի կազմութեան պատմական փոփոխութիւնների վրա: Այս նրա՝ բառը նկատելոված է ամբողջականութեան քայքայման (գծարտուկցիոնի) և վերստեղծման հալոդիս պրոցեսների ներգործութեանը Քայքայման պրոցեսի գործունէրն են ռ՛նչլուծական այրածութիւնը (ВЫЖИЖЕНИЕ, պատմական և փոխադրական հնչյունափոխութիւնը).— որ առաջ է քննում օճեարանական այլաներում, — անարդիական, ռաշխարհագրական շնորտուրումը (НАСЛУСНУС)՝ (այլ լեզուներից կատարւող փոխառութիւնները) և բնականակազմական շնորտուրումը (հնարանութիւնները):

Կրուշնակու կարծիքով՝ անմանման պրոցեսի հիմքում ընկած է նմանութեան զուգորդութիւնը, արտրկայիտ արվում է այս կամ այն անունը՝ նրա որն է հատկուշի տարեկանացումը, որը հիմք է ծառայում արդեն անմանման արտրկայի հետ նմանութեան հաստատելու համար: Մակաչն հետադա գործածութեան ընթացքում բառն սկսում է գիտակցել որպէս ողջ առարկայի (իր բոլոր հասկանիշներով) նշան և նրա իմաստը որոշվում է խոսքային գործածութեամբ, ոչ թէ նրա ծագումով: Մրա հետևանքով բառի փոփոխութիւնը տեղի է ունենում սեփական ճանապարհով՝ անկախ նշանակից արտրկայի պատմութիւնից: Իսկ կարող է նշանակել արդեն փոխված ընդլիքով առարկան: Սրանով իսկ լեզուն դառնում է պատմական կարենար արդուր:

Վ. Ա. Բոգորոդիցկի.— Վ. Ա. Բոգորոդիցկին իր լեզվաբանական գործունեութիւնը սկսել է 1917 թ. 80-ական թվականներից: Ընդհանուր լեզվաբանութեան և հնդեւրոպական լեզուների համեմատական ընդհանրութեան հարցերում նա կիրառել է Բոգունեցի-Կարտենի գիտավոր սկզբունքները: Սովետական շրջանում նա զբաղվել է հատկապէս գործնական մեթոդական հարցերով: Բոգորոդիցկու լեզվաբանական կոնցեպցիոնի հիմքում նս ընկած է պոխոլոգիզմը:

Էնգվարանութեանը Բոգորոդիցկու մատուցած գիտավոր ծառայութիւնները պատկանում են փորձառական հնչյունաբանութեան, հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականութեան և թյուրք-թաթարական լեզուների ուսումնասիրութեան բնագավառներին: Բոգորոդիցկին ֆրանսիական լեզվաբան Թուալոյից առաջ,

որ համարում է փորձառական հնչյունաբանության հիմնադիրը, գրադղել է փորձառական հնչյունաբանության հարցերով և Կազանի համալսարանին կից հիմնել է փորձառական-հնչյունաբանական լաբորատորիա: Հնչյունաբանության հարցերն ընդհանրապես միշտ զդիչ են նրա ուշադրությանը կենտրոնում¹:

Քաղաքադիցկին հնդկարապական լեզուների համեմատության ընթացիւթում նշանակալից աշխատանք է կատարել²: Առանձնապես կարևոր պետք է համարել հնդկարապական լեզուների հնչյունապան հարաբերական ժամանակագրություն հաստատելու նրա փորձը, այդ հարցի վրա նա տշխատել է XIX դ. վերջերից սկսած: Համեմատական թերականության նպատակը Քաղաքադիցկին տեսնում է ոչ միայն ցեղակից լեզուների հնագույն ցրավոր հոլորձանների տվյալների համեմատության և նախալեզվի վերականգնման, այլև ցեղակից լեզուների հետագա զարգացման պրոցեսի ուսումնասիրության մեջ: աշտեղ է հենց, որ հարաբերական ժամանակագրության հաստատումը քաղաքակրթ արժեք է ստանում: Մրա հետ միասին նա կարևոր է համարում նախ՝ ցեղակից լեզուների սինխրոնիկ համեմատությունը, որպեսզի համեմատավոր փուստերը միաժամանակյա լինեն, երկրորդ՝ համեմատավոր հնչյունական փաստերի մանրամասն ֆիզիոլոգիական ընթացքումը և ձևաբանական փուստերի հոգերանական վերլուծությունը, երրորդ՝ համեմատավոր փաստերի վերականգնման ժամանակ գրանց աշխարհագրական ուսրուծման սահմանները բացահայտումը:

Ինչպես նշել ենք, Քաղաքադիցկին մեծ ուշադրություն է հատկացրել ձևաբանական փոփոխության գործոններին՝ անալոգիային, տարրերակիմանը, պարզեցմանը (отрощенни) և վերաուարթացումները (перерялложенки), Կարևոր են Քաղաքադիցկու աշխո-

¹ В. А. Богородицкий, Глазике без ударения в общерусском языке. Казань [ИИ], Очерки по языковедению и русскому языку. Казань, 1901 (հարգման է 1890 թ. սկսած՝ աղադրված գնագրան հոդվածներէրէր); Лекции по общему языковедению. Казань, 1915. Курс экспериментальной фонетики применительно к литературному русскому произношению, вып. I—III. Казань, 1917—1922. Фонетика русского языка в свете экспериментальных данных. Казань, 1920.

² В. А. Богородицкий, Курс сравнительной грамматики индоевропейских языков, тетрадь I, Введение. Казань, 1890. II грамматический язык. 1892 թ.: Из чтений по сравнительной грамматике индоевропейских языков, вып. I—IV, Казань, 1895—1902. Сравнительная грамматика индоевропейских языков, вып. 2, Казань, 1914. Краткий очерк сравнительной грамматики индоевропейских языков. Казань, 1916. К афроазиатским и дравидийским грамматикам арий европейских языков. Казань, 1917.

տառայունները թյուրք-թաթարական լեզուների համեմատական ուսումնասիրության քննադատական

Ն. ՓՂՈՎԻՂԱՆՈՐԵՆԻԱՆԿԱՆ ԿՈՆՏԻՉՏԻԼ (ԼԹՆՈԳՈՒԵՈՂՈԳԻԶՄ)

Վիլնյւմ Վունդա.— Վիլհելմ Վունդտը (1832—1920) խոշորագույն հոգեբաններից և փորձառական շոգերանության հիմնադիրներից մէկն է, որ չեզ՛վի հարցերով զբաղվել է իր հոգեբանական հետալուստությունները հետ կապած և ոչ իբրև մասնագետ չեզ՛վուրան նրա ուշադրութիւնը զբաղել է լեզվաբանական այնպիսի պարբերականների հոգեբանական կողմը, ինչպիսիք են չեզ՛վի ծագումը, զարգացումը, ֆունկցիոնալութիւնը և այլն։ Ընդ՛վի հոգեբանական քննարանը հիմնաւորումն սկիզբն առանձնապէս կարևոր դեր է խաղացել նրա՝ սոփոզմունքների հոգեբանութիւնը, լեզվի, մտքի և սոփոզութիւնի զարգացման սրենքների հետազոտութիւնն աշխարհության առաջին գիրքը՝ նվիրված լեզվին։¹ Այս դրոյի 2 դուրիւներում Վունդտը քննում է հետևյալ հարցերը՝ 1) սերտահայտանկան շարժումները, 2) սփիւտների լիւնն, 3) ո՛ւնչ՛վի հեշտունները, 4) ունշտունափոխութիւնը, 5) ստուկադմուշտները, 6) ստուծները, 7) ծնախաղատութիւնների կապակցութիւնը (Salzlingung), 8) սքմաստափոխութիւնը և 9) չեզ՛վի ծագումը։

¹ Հակադրութիւնը Հերմարտի ասոցիատիվ հոգեբանութիւնը, որի վրա հիմնում էր Շտայնթալի ու Հաշարուսի՝ մոզովուրյաների հոգեբանութիւնը, և որն ընկած էր նրիտերականների պսիխոլոգիզմի հիմքում, Վունդտը դա՛մաւում է խղնախառական հոգեբանութիւն մի այլ տարատեսակը՝ վոլյունաստիզմը։ Հոգեկան պրոցեսների հիմքում նա դնում է կամքը, անհատի երբքին ստեղծագործական ակտիւթիւնը։ Վունդտը անկախ գոյութիւն է հատկացնում ստեղծագործական հոգեկան սկզբնափոխութիւնը՝ նրա արտահայտութիւնը անանելով ապերջպոյիւնի մեջը։ Ապերջպոյիւնը նա դիտում է որպէս հոգեկան էրնայիւնների հիմքը, ընդ որում աստեղծակալի կապերը նրա համար ոչ թի սրենկալիվ իրականութիւն կապերի ու փոխհարաբերութիւն արտացոլումն են, այլ անհատի հո-

¹ В. А. Богородницкий, Этимология татарского и тюркского языковедению. Казань, 1931. Исключение в татарское языковедение в связи с другими тюркскими языками. Казань, 1934. О научных задачах татарского языковедения. Казань, 1935.

² W. Wundt, Völkerpsychologie, eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze in Sprache, Mythos und Sitte, I. Die Sprache, 1900.

ազնկան ակախվությունն դրսևորումը: Վուենդտի այս իդաչիզմը ընկա-
դարտության է ենթարկվել Հենրիի սխառտերիաչիզմ և էմպիրիակյութ-
տիչիզմի գործում: Վուենդտի իդեալիզմը հանգում է Լույսնիցի,
Կանտի և այլ իդեալիստաների փոխհաստատական սկզբունքներին վրաս:
Այդ իդեալիզմը պոպորիզմ է և ակնաստիցիզմի հետ, պատմական
պարզացման օրինքները Վուենդտը անիմանալի է համարում:

Անկերցնաչիան, որ մարչկային հոգեկան ակախվությունն դրսև-
լորումն է, Վուենդտը համարում է զիտակցության միասնություն
միակ պայմանը: Երա կարծիքով՝ հոգեկան համադրությունը պարզ
տարրերից սանկում է միևնոր ըստն. ամբողջը տարրերի սովորա-
կան գումար չէ, այլ մի երբ որակ: Մակայն ամբողջի որակական
տարբերությունը նրա կազմիչ տարրերից Վուենդտը պայմանավոր-
ում է միայն և միայն հոգեկան պատանանքով՝ այն համարելով
հոգեկան ակախվությունն արտահայտություն: Հոգեկան համադրու-
թյունը նրա համար ստեղծագոյածական ակտ է, որին ենթարկվում
են հոգեկան բոլոր արտեղանները: Այս ստույգ ասելուց անկասկած
ստեղծագոյածական համադրությունը (սինթեզը) հակադրում է
պարզ ստեղծագոյածին:

Այստեղից բնականորաբար հետևում է, որ նախադասությունն և
քառի փոխհարաբերության շարքում վուենդտը ստանությունն է ստ-
տահայտության և որպես կենդանի խոսքային միակտրի նախադա-
սությունն վուենդտյան ըմբռնումը ոչ միայն տարբեր է ստեղծագոյած
հոգեբանության հետևորդների հայացքներից, այլև որոշ առումով
դրանց հակադրությունն է: Երկու կողմն էլ նախադասությունը բա-
ցահայտուն կամ լույսայն համարում են հոգեբանական դասակար-
գումն չեղման (բառային) արտահայտությունն: Մակայն հոգեբա-
նական դասակարգության նրանց ըմբռնումները տարբեր են: Վուենդտի
համար հոգեբանական դասակարգությունը ոչ թե պարզ պատկերացում-
ների զուգորդում է, այլ բարդ ամբողջության տարաբաշխում պար-
զերի: Հենվելով մանկական մտածողության վարպայման վրա՝
Վուենդտը պնդում է, որ ամեն մի պատկերացում թագում է որպես
չտարբերչիված ամբողջություն: Հոգու մեջ ծագող այդ բարդ շար-
որոշված պատկերացումները խոսքի մեջ նպատակաղիչ կերպով
տարբերչիվում են պարզ պատկերացումների, և այդ սարբերչիված
մասերի միջև հաստատվում են որոշակի արամարանական հարա-
բերություններ, այս ակախի բառային արտահայտությունները
հենց նախադասություններն են:

Վունդտի մեկնակիտը հոգու քաղաքաբան է, որը նա դիտում է որպես հոգեկան պրոցեսների որոշ կապակցված ամբողջություն և այն առումով նմարավոր համարում ոչ միայն անհատական հոգու, այլև ժողովրդի հոգու (Volksscele) պոստիվաներ ժողովրդի հոգին, որ հանդես է գալիս անհատական հոգիների փոխազդեցությամբ. ըստ Վունդտի, արտահայտություն է գտնում լեզվի, դիցարանություն (կրոնի, Mythus) և կենցաղի մեջ: Ուստի և Վունդտը էթնոկական հոգեբանությունը իր հետազոտությունը նվիրում է այդ բնագավառների քննությանը՝ ձգտելով բացահայտել ժողովրդի հոգու բնույթն ու դարպացման առանձնահատկությունները: Մնական Վունդտը սրակական տարբերություն չի անանում անհատական հոգեկան պրոցեսները կառավարող օրենքների և ժողովրդի հոգու էությունը որոշող օրենքների միջև, լեզվի վունդտյան ըմբռնումը երկարնրուկանիտի բմբռնման հետ և՛ ընդհանրություններ, և՛ տարբերություններ ունի. Վունդտը նու լեզուն բնութա է հոգեբանական և լեզվալուսին պատմական հայեցակետով, բայց այն համարում է ոչ թի անհատի, այլ ժողովրդի հոգու արտահայտությունը:

Տարբերելով անհատական հոգեբանությունը (Individualpsychologie) ժողովրդական հոգեբանությունից (Völkpsychologie)՝ Վունդտը վերջինիս նպատակը համարում է քայն հոգեկան իրադությունների (Vorgänge) ուսումնասիրությունը, որանք բնկած են մարդկային հանրությունների զարգացման և ընդհանրական (gemeinwillig) արժեք ունեցող ընդհանուր հոգևոր արտադրանքների (Erzeugnisse) առաջացման հիմքում: Այն կերպ ա սած, ըստ Վունդտի, ժողովուրդների հոգեբանությունը ուսումնասիրում է ժողովրդի հոգին (Vö'sscele), որը, նրա կարծիքով, հանդես է գալիս սովաչ հանրության ներսում այդ հանրությունը կազմող անհատների փոխազդեցությամբ: Այսպիսով՝ եթե Պատուր և մյուս երիտընրականները միատու ևն ստողվայի հոգու ցալափալը որպես մետաֆիզիկական, վերանհատական մի բան, ապա Վունդտը այն դնում է իր հետազոտության հիմքում. լեզվի հոգեբանական բմբռնման մեջ ստրիկտիվ իդեալիզմը նա փոխարինում է միայն որչեկտիվ իդեալիզմով: Վունդտյան ստողվրդի հոգու բմբռնումը փաստորեն հումբոլդտյան ստողվրդի ոգու իդեալիստական բմբռնման հոգեբանական երկվորյակն է նշելի է, որ Հումբոլդտի նման Վունդտը նա կարծում է, թի լեզվի, նրա կատուցվածքի մեջ արտադրվում է մարդու պատկերացումների աչ:

¹ W. Wundt, Völkpsychologie, I, S. 11 նրատ. Լոնդոն, 1911, էջ 11

խարհը: Լինհարտի և հասարակականի փոխհարաբերությունը Վունդար պատկերացնում է հետևյալ կերպ, տնհատը շփվելով այլ տնհատների հետ՝ սկսում է աստիճանաբար գիտակցել, որ տնհատական կամքի ուժն այն ժամանակ է դրական ուժ, երբ համընկնում է այլ կամքերի ուղղությամբ հետ, դառնում քննհանույրի կամքի մի մասը. ամեն անհատ է՝ տնհատական կամքի կրող է, և՛ ընդհանուրի մի մասը: Հասարակությունը դարգացումը՝ Վունդար տեսնում է հոգեկան մոտիվներով մեջ և ատույ քաջում պատմության խղճախատական-վոյտնետարիատական բմբունում: Լինհարտի կյանքը հասարակության մեջ Վունդար պայմանավորում է չնգվական, կրոնական և կենցաղային-սովորություններով գործունեքով: Կուլտուրայի քոյոր գրանդունները, որոնց թվում Վունդար հասկանում է և չնգուն, նա ատանցում է անհատների փոխազդեցությունից, յուրաքանչյուր ատանձին գեպի մեջ նա տեսնում է ընդհանուրը. այդ բանը նրան հիմք է տալիս հաղորդակցումը բնկնելու հույանցումից (Mittelwegtheit):

Երևույթների իսկական էությունը տեսնելով հոգեկանի մեջ՝ Վունդար վերջինիս գլխավոր հատկանիշը համարում է զարգացումը Մական հոգեկան զարգացման վունդայան բմբունումը իր ասանձետահատկություններն ունի, որոնք երևան են գալիս չնգվի ծագման ու զարգացման նրա տեսության մեջ: Լևենից ասա՞ր՝ հոգեկան ստեղծագործության ու սերնդհատ զարգացման վունդայան բմբունումը տարբեր է Մտայնթայի բմբունումից: Եթե Մտայնթայի խոսելով այս մտային՝ նկատի ունեն զարգացող ու առաքաղիմուզ գրտակցությունը, ապա Վունդար այդպիսի ստեղծագործության ազրյուր փնտրում է զուցմունքի և հույզի միջ, Վունդարի կարծիքով՝ մտքի ամեն մի արտահայտություն ուղեկցվում է հույզով, որ նույնպես արտահայտության է ձգտում: Մտքու զարգացումը Վունդար փորձում է քացատրի մի այնպիսի սովորական նախնական երևույթով, ինչպիսին մզումն է (Triebe). մզումից էլ Վունդար բնկնում է կամքը, որ երա մտքոյոր երևույթների հիմքն է: Իրումը. բառ Վունդարի, կամքի մի այնպիսի դրսևորում է, որ որոյ դում է մեկ մոտիվով, մինչդեռ կամքը մեկից սվելի դագական մոտիվներով միջն հանդես եկող մեկականությունն է: Զարգացման վունդայան բմբունման երկրորդ կարևոր ատանձետահատկությունը էվոլյուցիոնիզմն է: Վունդարի կարծիքով՝ իսկական պատմականու-

¹ Հմմտ. G. Pöschel, Grundfragen der Sprachtheorie, Halle, 1911 էջ 20.

թյունը պրոցեսի էզոլոլոյիսիսական ըմբռնման մեջ է, նա ուղ-
ղատմական է համարում ոչ միայն այն տեսակետը, որով մարդը
ցրտվում է որպես անփոփոխ էություն կրող, այլև այն ուսմանտի-
կական հայեցակետը, թե մարդու էությունը ժամանակի ընթացքում
բնավիճակից է, ճիշտ է, նշում է Վոենգաթը, համեմատելով մարդ
այսին ամենուստորին աստույի ներկայացրուցիի գիտակցութունը
ամենազարգացած կենդանու գիտակցության հետ՝ մենք դրան,
միջև սնդուսից ենք նկատում, սակայն այդ անդունդն այնպիսին չէ
որ մարդու զարգացման ազդանքը մենք չկարողանայինք դանել
կենդանիների մաս: Վոենգաթի կարծիքով կենդանուց դուրի մարդը
կատարելից զարգացումը մանր էվոլյուցիոն փոփոխութիւնների մի
սերնդհաս շարք է, որի ամեն մի էտապում մարդը և՛ եման է
խրեն, և՛ եման չէ: Ի՞նչ զարգացումն ընթացում տեղի է ունենում
յակ կատարելագործում, քայլ ոչ որակապես նոր հատկութիւններ
և ստակութիւնների ձևափոխում:

Չարգացման իր այս ուսումնական յոյսի տակ էլ Վոենգաթ քրե-
սում է լեզվի բնույթի, մտածման ու պարզացման հարցերը:

Լեզվի բնութեման հարցում Վոենգաթ ամենեւեց ատապ հակա-
դրում է բնույթական նատուրալիզմին՝ լեզուն ոչ թե սրգանիզմ
է, որ բնութագրում է աճում, կյանքով ու անկմամբ, այլ ֆունկցիո-
կում, ավելի ճիշտ, ֆունկցիաների մի ամբողջութիւն: Լեզուն ինքն
իրեն չի ստեղծվում, այն ստեղծվում է մարդու կողմից՝ նրա կազ-
մակերպող գործունեութիւն միջոցով: Սակայն լեզուն ատելիճո
մարդուն Վոենգաթ պատկերացնում է ոչ իր հասարակական կունկ
սնտ կուպերի մեջ: Լեզվի ծագման ու պարզացման պրոցեսը Վոենգ-
աթի համար մարդու հոգեկան զարգացման ներքին պրոցես է, այս
պարպեր նա քննում է ստույգ արտաքին գործունեւոր լեզվա-
ման:

Վոենգաթի չկունկ և մտածողութիւնը ծագումը ու գոյութիւնը
դնում է սերտ կապի մեջ՝ լեզուն ու մտածողութիւնը ճարգանում
են միաժամանակ, և սիւս պէտք է համարել հարցադրումը դրան-
չից մեկի՝ մյուսին նախորդելու հնարագորութիւն մասին: Լեզուն
և գիտակցութիւնը ին կարող մտածելի իրարից անկախ: Լեզուն
մտածողութիւն ֆունկցիաների անհրաժեշտ տարրն է, և նրա զար-
գացման յարաբերւոյսը էտապ համապատասխանում է մտածողու-
թիւն պարզացման սովոր էտապին, օճարկային գիտակցութիւն
չարգացումը. — գրում է Վոենգաթ. — տեհրաժեշտորեն ներառում է

1 Վոեն 15, 1՝ 125-126, հիշ. — է. 49 25:

նր մեջ արտահայտչական շարժումների, ժեստերի, չեղմի գարգա-
 ցումը, և դարձադժուհ շուրջանշյուր ստատիկայում պատկերացու-
 ութ, զգացողութիւններ և մտածողութիւնը արտահայտում են նրան
 յիմարի համարժեք (համապատասխան) ձևով. այդ արտահայտու-
 թիւնն ինքը վերաբերում է այն հոգեբանական ֆունկցիային, որի
 նախար ծուռացում է սրտնա ընկալիչ հատկանիշը, և ո՛ր նախարգում
 է նրան. ո՛ր էլ նրանից հետ մնում ո՛ր Այնտեղ, որտեղ կա հոգեկան
 'ընտելութիւնը որեւէ կապ է. հնանարութիւն, գիտակցութիւն. պիտի գո-
 յալթիւնն ունենան և զրանք արտահայտող շարժումները նր դար-
 զաջման բոլոր կոապներում չեղան մնում է որպէս արտահայտ-
 շական շարժում, որ ստատիկանարար ուղանձեանում է արտահայտ-
 շական շարժումների ամբողջութիւնից: Արտահայտչական շար-
 ժումները ծառայում են սփեկտով ուղեկցող մտածողական ակախի
 արտահայտմանը: Ինչպէս մի հոգեֆիզիկական միասնութիւն է, որի
 մէջ հոգեկանը և ֆիզիկական ֆիզիոլոգիականը սերտորէն կապմած
 են, դժադժունքը արտահայտութիւնն է դռնում համապատասխան
 շարժմանը. առանձին դժադժութիւնների և շարժմանն որդուկի սե-
 ստեկների միջև սկստ կապ կա: Այս արտահայտչական շարժումները
 մի ամբողջ սրտանն են կադմում: Հնչյունների և պատկերացումների
 միջև կապը ոչ թէ անմիջական է, ինչպէս կարծում են ընտելացու-
 ուցան տեսութիւնը կողմնակիցները, ուստի միջնորդում: Հնչյունները
 կապմում են հոգեկանը պրոդիախ հետ արտահայտչական շարժման
 միջնորդութիւնը: Հոգեկանը պրոդիախ արտահայտմում է հնչյունա-
 կան շարժմանը և ո՛ր թէ հնչյունով, ընդ որում այդ հնչյունական
 արժումն էլ սրտակցութիւնն է գտնում ուղեկցող սլանստիֆիկա-
 կան և միմիկական շարժման մեք: Ակորնական հնչյունը շատ
 սկսարում նշանակութիւնն էր ստանում իրեն ուղեկցող այդ ժեստի
 ուղեկցութիւնը, որանք բաղադրում էին հնչյունն և նշանակութիւնն
 որեւէ անհամարայտասխանութիւնն: Այսպիսով, սկզբնական լեզ-
 վական արտահայտութիւնը հիմնական տարրերը հնչյունական սե-
 տերն էին (Lautgebärde), որանք արտահայտչական մասերի մի
 տեսակն էին և որանք հիման վրա գարգանում են լեզվի հնչյուննե-
 ռը: Հնչյունական մասերը են, այդ ժեստերի նման, իննում հի-
 երկու տեսակ՝ զուգական և նմանադական. առաջինները ծառայում
 են ունկա սրտեկանների արտահայտմանը և ազելի նախնական են.
 երկրորդները արտահայտում են բաղադա սրտեկանները՝ նրանք թո-
 դաթ իրողական սլանստիկների հիման վրա: Իթէ տաղտիւններն ընդ-

հանուր հասկանալի են, ապա երկրորդները հասկանալու համար հարկավոր է ունենալ առարկայի տեսողական պատկերը, պատկերացնել այն նմանողությունից (Նաճիսիւսանց) ծագում է պատկերացումը (Darstellung) Աստիճանական զարգացման պրոցեսում նախնական արտահայտչական շարժումները դառնում են լինյի հնչյուններ և միաժամանակ մերժում մտքի բովանդակությունը՝ սիմվոլների, որոնք (բացի բացառիկ դեպքերից) անմիջական կապ չունեն իրենց արտահայտած նշանակությունների հետ:

Իսկ ինչպե՞ս է տեղի ունենում հաղորդակցումը, ինչպե՞ս են առաձեռն անհատները միմյանց հասկանում: Լեզվի ծագումը բխել ենցով մարդու ներքին հոգեկան պահանջներից՝ Վունդտը բնականաբար հաղորդակցման պրոցեսը բնում է հոգեբանական դիրքերից: Հաղորդակցումը Վունդտի համար մի պրոցես է, որտեղ մեկի արտահայտչական շարժումները մյուսի մեջ առաջ են բերում համապատասխան հույզեր՝ կապվելով համապատասխան պատկերացումների հետ: Ընկալող (սլոտ) սուբյեկտի մեջ արթնացում պատկերացումները գրգռում են այլ պատկերացումներ, և առաջնում է պատասխան շարժում: Ինչ հակառակն էր, որ աֆեկտը նյութապես ընկալի շունի, իսկ հաղորդակցումը նպատակադիր է. Վունդտին չի մտահոգում, միևնույն հենց սա է, որ խորհյում է նրա շները: Մարդկային հաղորդակցումը նպատակադիր ընկալի ունի և կյանքի է կոչվում կոնկրետ գործունեությունը, որ ազդված է գոյապահպանմանը՝ Լեզվի հետագա զարգացումը Վունդտը պատկերացնում է որպես մի պրոցես, որտեղ հողակալությունն արիտու ազնի է նեխարկվում մտավորայնությունը:

Լեզվի զարգացման պրոցեսի ժողովրդագրականական մեկնալանությունը Վունդտի մոտ ընթանում է 3 ընթացորդ ուղղությունով՝ գնալանություն, շարահյուսություն և իմաստափոխություն: Անարանական և շարահյուսական հարցերի բնություն մեջ Վունդտը ուղղությունը կենտրոնացնում է ներքին իմաստային կոդի վրա, փորձում պարզել բերականական կատեգորիաների ու նախադասություն կառուցվածքային տիպերի կապը ժողովրդագրականական պատկերացումների հետ և ցույց առնել որտեղ պատմական կոնյուգիան:

Կարգի մասերից հնագույնը համարելով անունը և բային վերաբերելով համեմատաբար ուշ ծագում՝ Վունդտը նախ բնում է

³ Հմմտ. Ա. Մ. Յ. Կ. Ի, 267, 271, 272.

սնվումեպես, սպա բայական կուսեղորրիաները Աշատը առաջին
 ևերթին նշիչ է անվան թերականակառն ուրի հ հոյովի մկկարա-
 նությունը: Վունդար հակված է անվան սևուային տարբերակում-
 ների սկզբնական իմաստը հանգեցնել առարկաների գնահատման
 (արժեքազորման) հարկանակառն, ընդ որում այդ գնահատումը,
 նրա կարծիքով, ընթացել է քաղն ու քաղն կարգերի տարբերման
 Կ անունները զրուցելից որն է մկկն հասկացնելու ուղղությունը:
 Հոյովի քննություն մեղ Վունդար քննադատության է ենթարկում
 հոյովի տրամաբանական ու տարածական տեսությունների թերու-
 նյունները և սույն իր սեփական տեսությունը, որ այդ երկու տե-
 ...սությունների վրա հենվելով հանդերձ՝ ներկայացնում է հոյովա-
 կան իմաստները աստիճանի վերաբերական խմբազորման փորձ
 (սեղորրի կարծիքով) այդ երկու տեսությունները ունեն իրենց և՛
 արժանիքները, և՛ թերությունները, ընդ որում աստիճանական տե-
 սությունը, յետոյ իր միակզգմաներությանը, աշխատում է բարդու-
 հարյուն հոյովների սկզբնական կոնկրետ-դարչական իմաստը,
 սրամարմնական տեսությունը՝ հետագա վերացական իմաստը
 մանի որ հոյովները արտահայտում են հասկացությունների հարա-
 ւերություններ, ուստի և Վունդար քնականաբար նրանց հիմքում
 սմում է հոգիանական աստիճանները: Միաժամանակ, քանի որ
 սույնական իմաստների զրուցման միջոցներ կարող են լինել ոչ
 միայն վերացությունները, այլև շարազատությունը և զտնագան
 բառամասերիկները, հատկապես նախդիրները, ուստի և Վունդար
 հոյովների խմբազորման և պատմական դարգացման սրտցան
 մկկարանության համար գիտում է հոյովականության բուն մի-
 ջոցների՝ վերջավորությունների և հիշյալ միջոցների փոխհարա-
 սերության բացահայտմանը: Նկատի ունենալով հոյովական
 իմաստների արտահայտման եզրանակները, Վունդար տարբերում
 է հոյովների 2 խումբ՝ ներքին որոշման և արտաքին որոշման
 (die Kasus der inneren und ausseren Determination), ներքին
 որոշման հոյովների ղեղնաբանական-տրամաբանական քնորոշ
 նականիչը Վունդար համարում է այն, որ սերանք կարող են
 դարձ լինել աշխարհի որոշիչ տարրերից, առանց զրուցով նվազա-
 լուսի անգամ իմաստի պարզությունը և որոշակիությունը կարգե-
 լուս, արտաքին որոշման հոյովների հատկանիշն այն է, որ սմտու-
 ղին ավելազգող հուսարհոթյան ներ հենց հասկացությունների
 (նշ արված չէ, այլ բացի գրանից պահանջում է սվելազգող
 (wzutrelend) առանձին հարաբերական իմաստ (Beziehungsbe-

լքիլ)՝ ներքին որոշման հոլովներին հասկացում են ողջա-
 կանք, հայցականք, տրականք և սեռականք, արտաքին որոշման
 հոլովներին՝ մեացածները: ներքին որոշման հոլովների իմաստը
 նախնականն ենք որով կարող է արտահայտվել շարադասությամբ.
 այլ դեպքերում՝ վերքավորութուններով. ընդ որում այդ հոլով-
 ների իմաստը նախդիրներով լրացվել յի պահանջում: Արտաքին
 որոշման հոլովների իմաստը շարադասությամբ այլևս չի արտա-
 հայտվում. այլ քառասունհինգերով (նախդիր-ևուղիներով) և
 վերքավորութուններով: Վերքավորութունները հաճախ ուղեկցվում
 են նախդիրներով, որոնք կարող են և նրանց չիղփին փոխարինել:
 Հոլովական դարգացման սենականոց Վունդար արարելում է լն
 դուների 3 տիպ՝ 1) լնդունք, որոնց մեք բառերի տարբերություն-
 ները և հոլովական հարաբերությունների արտահայտության մե-
 բոցները: թույլ հատեր ունեն (Սուղանի ենգրերի, պատպասաների և
 ավատարիացիների լնդունքը), 2) լնդունք, որոնց մեք հոլովա-
 կազմությանը ժառանգում է հասկացությունների կոնկրետ-սցառա-
 կան (կամ արտաքին՝ տարածա-մասմանկային) հարաբերություն
 ների արտահայտությանը՝ դրանց բոլոր մանրամասնություններով
 (ամերիկյան բերկներ, օվկիանոսյան, բակերի, ուրուա-արթայան՝
 և կովկասյան լնդունքը): 3) լնդունք, որոնց մեք հոլովական
 մությանը ծառայում է հասկացությունների փոքրաթիվ պարզ
 հիմնական հարաբերությունների արտահայտությանը, բնյ որում
 հարաբերությունների հետագու յազմադանեցման համար պիմում
 են նախդիրներին (սրանց մեք Վունդար տարբերում է նրկու խումը
 փոքրաթիվ հոլովներով սեմա-թամական լնդունքը և հոլովների
 ավելի մեծ թիվ ունեցող հեղերուպական լնդունքը):

Շարահայտության ընկերությունը Վունդան սկսում է ընդհանուր
 հարցերից, որոնց մեք հասուկ տեղ է թննում նախադասության
 սահմանումը: Ինչպես նշել ենք, Վունդար նախադասությանը սահ-
 մանում է որպես ոլեզվական արտահայտությունն այն բանի,
 մեկ ամբողջական պատկերացումը տեղամասովում է իրար նկատ-
 մամբ արամարմանկան հարաբերության մեք դրվող բաղկացուցի-
 մաներին: Բառերի ժազումը, բառ Վունդարի, տեղի է ունենում
 այս անդամատման պրոցեսում: Տարբերելով նախադասություն-
 ների 3 տիպ՝ բացականչական, պատմողական և հարցական՝
 Վունդարը դրանցից յուրաքանչյուրի մեք տարբերում է նրկուական

¹ W. W u n d t. Volkerysveitling. I. III Aufl., 1912, էջ 83.
² Լո-ն սեզը, 2, էջ 288:

նկատուհանակ՝ զցտցաթիան ու ցանկացական, անվանական ու բա-
 ական և կատակածային ու հարցաստական (Tatsachenfragen) հար-
 ցաորոգչալի տիպի վունդար ատորեում է ստորագելական (պրե-
 դիկատիվ) և որոշչային (ատրիբուտիվ) նախադասութիւններ:
 Վունդարի կարծիքով՝ զբացական նախադասութիւնները որոշչային
 ընդլի՛ անեն, իրանկառուցականները՝ ստորագելական: Ելլա կապակ-
 չութիւնը վունդար որոշչայի պատմական հարցողականութիւնն է
 աստատարում, մի կողմից՝ կոպելոյ պատմողական անվանական
 ատրիբուտիվ) նախադասութիւնները զբացականների և պատմո-
 յանուն ստորագելական նախադասութիւնները՝ ցանկացական
 ներք հետ: Մյուս կողմից՝ որոշչայինները նախորդից սալոյ ստո-
 ռագելականներին: Հանգույցի ֆունկցիան վունդար համարում է
 սլն, որ նա սմաղմար որոշչային արտահայտութիւնը փոխակեր-
 պում է (umwandeln) ստորագելականիս՝: Հնդկարողական լեզու-
 ների նախադասութիւն կատարվածքի մէջ, ըստ Վունդարի, սկզբնա-
 պես տիրապետող է նդի որոշչային նախադասութիւն տիպը, որին
 արորդից է մի փոպ, երբ սմաղար ստորագող (predizierend) պատ-
 մոյականութիւնըս դարձել է դերիշխողը: սակարն անկա են միջան
 վիկ տիպի որոշչային ստորագելական նախադասութիւններ, ո-
 տնց մեջ վերադական բայի բովանդակային իմաստը լիովին լի-
 անհետացել: Այդ բանը նկատելի է հատկապէս անցյալ և ապառի-
 մամանականերում (բաւ վունդարի՝ սկզբունը թագաժոր՝էս, սկզբուն-
 րը խիստմ էրս և սկզբունը թագաժոր էրս նախադասութիւնները
 ներկայացնում են որոշչային: ստորագելական և որոշչային ստո-
 ռագելական տիպերը) Աինել բայի գործածութեանը որոշչային նա-
 ինդասութիւնները ստորագելականի վերածելու հարցում, այսպի-
 սով, բաւ վունդարի, մնուկան դեր է խաղացել: որոշչային նախա-
 դասութիւններից ստորագելականին անցնելիս բայը կոնկրետ ա-
 տրկայական սյորոից անկնում է վերացական սլորոր: որոշչային
 տիպի դնպում անկա է նախադասութեան անգամների տարցարտիվ
 կապակցութիւնը: որի դնպում գոյական-նիկականին միացվում
 են նրա հատկանիշներն տնկաց բառեր: ստորագելական տիպի
 դնպում անկա է նախադասութեան անգամների ապերքնպարիվ
 կապ, որը սլորագելական պատկերացումը բուժանում է իրար հետ
 որոշչայի արամարանական հարաթիւնութեան մեջ ցտնվող իր երկու
 (միշտ երկու) թաղկացուցիչ մասերին: որոշչային տիպի դնպ
 բում անկա է նախադասութեան անգամների բաց, այսինքն՝ դրան,

1 W. W. ր d t. Volkspsychologie, 2, էջ 376.

քանակը չաճմանափակող կապակցություն, ստորոգելական տիպի գեղջում՝ փակ, այսինքն՝ անդամների քանակը սահմանափակող կապակցություն:

Ինչպես որ պարզ նախադասության անդամների կապակցություն ընկալվում է մեկ հակադրվում են որոշային և ստորագիշակուն տիպերը, այնպես էլ նախադասությունների կապակցության (ըստք նախադասության) ընկալվում մեկ հակադրվում են համադասությունն ու ստորադասությունը, և դրանց միջև համապատասխան հարաբերությունն ու պատմական հարադասականություն է սահմանվում, սակայն սույնը համադասության և ստորադասության միջև Վոնդար դնում է դարձացման մի աստիճան ևս, որ կարում է շագկապային համադասություն (konjunktive Parataxis): Այսպիսով, ըստ Վոնդարի, նախադասությունների կապակցության դարձությունը ընթացել է անշարժիպ կամ մաքուր համադասությունից զեպի շագկապակցությամբ, որանից էլ զեպի ստորադասությունը, վերջին դեպքում որպես կապող սարքեր հանդես են գալիս ստորադասական շագկապաները և հարաբերական զերանունները: Եսողկուպը երկրորդական նախադասությունը կապում է ողջ գլխավորի հետ, հարաբերական զերանունը՝ նրա մեկ անդամի հետ, ուստի և երկրորդ զեպում կապն օպնիս ուժող է: Թեպից զեպում երկրորդականը գլխավորին շրայնում է միայն, երկրորդ զեպում մտնում է նրա մեկ որպես տեղամ:

Դեկումբ լեզվի ու մտածողության սերտ կապի հարցը և Հումբոլդտի նման կարծիքով, որ լեզվի մեկ արտացոլվում է մաքուր պատկերացումների աշխարհը՝ Վոնդար մեարանական և շարունակական հարցերի ընկալությունն աշխարհչուց հետո քննակաերաբ առաջ է քաշում տեղերին մեկս զազափարը: Բնա նրա՝ սենթին մեկս զազափարը սահմանելու նամար հարկավոր է եկատի ունենայ 3 րան՝ 1. լեզվի արտաքին մեկերի մեկ դրսևորվող (sicht verstatend) լեզվական մտածողության փոխկախվածությունը, 2. այս մտածողության ուղղությունը կամ սյուտկերացումների այն շրջանները, զեպի որոնք սա գերազանցապես ուղղված է (denen es vorzugsweise zugewandt ist) և, վերջապես, 3. Եսլնի բովանդակությունը, պատկերացումների ու հասկացությունների այն սպեցիֆիկ առանձնահատկությունները, որոնք արտահայտություն են գտնում լեզվի արտաքին մեկերում: Այս առանձնահատկություններից առաջինը դրսևորվում է ամենից առաջ լեզվի նախադասության մեկերի մեկ, երրորդը՝ բառանունների մեկ, մեկերից երկրորդը աղ-

դուս է մխամամանակ և՛ բառի, և՛ նախադասութեան ձևերի վրա Երնք առանձնա հասկացումներն էլ ամենատեսքս փոխհարաբերութեան մէջ են, և ամեն մի չեղտ ըստ այս կերք ուղղութեանն էլի տեսնուած ծիշարար ներկայացնում է չեղտի տերքի մէջ մի սրտաշիտ տիպ: Ինկանք բանի որ չեղտի մէջ նախադասութիւնը և յի թե բուն է տեսնուած, ուստի և նախադասութեան կազմութեանից հետևող հատկանիշները ամենավնասկանն են:՝

Ընդվական մտածողութեան փոխկախվածութեան բնութեան հետ կապված՝ Վոնդոր տարբերում է մտածողութեան նախադասական և դիսկուրսիվ տիպեր, զկրջինիս մէջ էլ՝ նախադասական և վերլուծական նիթուտիւր, չեղտի տարբերն ձևերի բնագումարում նախադասականին նամապատասխանում է տեսնուածնութիւնը, դիսկուրսիվ-համադրականին՝ կրականութիւնը, դիսկուրսիվ-վերլուծականին՝ թերականութիւնը: Ընդվական մտածողութեան ուղղութեան բնութեան հետ կապված՝ Վոնդան առանձնացնում է տարբերակներն ու դիսկուրսիւ մտածողութեանները (zusammenfaches Denken)՝ վերքինիս մէջ տարբերելով մտամար որպէս միջաստի նաներ, մասամբ որպէս կիթաներ՝ որքինտիլ ու սուրքինտիլ մտածողական տիպեր, չեղտի տարբերն ձևերի բնագումարում արտերկայական մտածողութեանը նախադասութեանում է որդիւշին կատարելութք, որի դեպքում բայերը անուններից խառնու են ևս նախադասութեան, և բայանունները մեծ թիվ են կազմում (բանականներ), դիսկուրսիւ մտածողութեանը նախադասութեանում է ստորոգելական կատարելութք՝ անվան և բայի ունկ հակադրութեամբ, առանկանական մտածողութիւնը հակված է դիտի սիթեց, դիսկուրսիւ՝ դեպի անտից, որքինտիլ և սուրքինտիլ միջաստիանները կամ կիթատիլը որանորմում են սուրքինտիլ և որքինտիլ կուլմերի քերականական տարաբնութեան գերակշռութեամբ: Ընդվական մտածողութեան յոգանդակութեան բնութեան հետ կապված՝ Վոնդան առանձնացնում է մտածողութեան կոնկրետ և վերացական տիպեր, նամարելով դրանք զարգացման փուլեր և վերքինիս մէջ տարբերելով դասականագրական և յիդհաներացական մտածողութեան տարեաններն կրտտքին ձևերի բնագումարում կոնկրետ մտածողութիւնը նամապատասխանում է տեսնուած ըրտերի, բնամանիկների ու զորքորդող տար

1 Պ. Մուսի, Կնկարաբանութիւն, 2 էջ 443.

բերութիւններն արտաբերութեանը: Գառապարպոսյանը՝ Հոսարում կա: րտաբերի սարքեր իմքերը միացնող դասանիշեր, բայց չկան այն պիտի ընդհանրացնող բառեր, որոնց ենթարկվեն սպիտակ դասի մեջ մտնող բառերը: Ընդհանրացական Հոսարում գրաւոր և բնական էն դարձաւ: Նշելի է, որ այս բոլոր դեպքերում Վուեղար նախ՝ յնգվի և մասնորոշութեան զարգացման կարգը ըմբռնում է ոչ գիտելիպիւն: րձն, որոշ առումով մեխանիստընն, ևրկորոգ՝ իր եզրակացութեանները շիմնում է ոչ չիտվին հազուատի աստեմնաարտութեաններ: վրա՝ որոշոց անմիջական-սեփական խորքնութեան: Թշտե- րինակ, հարաւի է, որ որոշ հետադարձութիւնը դասանիշերը բնեց նում են, և բույսական շիմնաւորը կերպով, նախկին անկախ բառի րից, մի հանդամանը, որ խաւիւտում է դասակարգողական և բնականորոշողական աստեմնաների վեւեղարն սխեման:

Վունդար իմաստաւորն փոփոխութեաններն խմբաւորման հորը ցում բնաւորանում է Պատուի դասակարգումը, որովհետեւ 3) արմեց շին բույսահարմարում շոգելիւն մտախիւնը, և 2) այն ներկայացնում է պարզ թվարկում՝ առանց մեկնարանութեան: Հոգեբանական մեկնարանութեան նպատակով Վուեղարը գիմում է 3 տիպի աստ գիտողականներին, որոնց կարգաւորված դարձուցութեան շիմըն նա հնարում է ապելլացիոն: նա սարքերում է իմաստաւորն փոփոխութեաններն 2 խումբ՝ հարաւորակից (նշումական փոփոխութեաններն հետ կարգում) և ինքնորոշուն վերջիններն մեջ նա առանձնացնում է ենթախմբեր՝ 1) ընդհանուր (կանոնաւոր)՝ ա) առնմանական, բ) բարդական, գ) զգացական փոփոխութեաններ ու դ) իմաստի աստեղատիվ իտուցում և 2) սուաննին (մասնակի)՝ ա) անվանում մասնակի աստեղատիվ, բ) անվանման մասնակի փոխարքում և գ) փոխարքական (մետաֆորիկ) փոփոխութեաններ: Ընդհանուր փոփոխութեանները բացարձակ են կոյտորական ընդհանուր պարմաներով և սրանց հետ կարգված հոգեբանական մտախիւններով, առանձինները՝ անհատական պատմութեաններով (ունի պատմական պարմաններով): Թշտ կուպակցութեանը պետք է նշել, որ 1) Վունդար սխեմաը ներկայացնում է նրա արդին մասնորոշած հոգեբանական կոնցեպցիայի կերպարումը յնվարական փաստերի նկատմամբ: 2) Վուեղարի մասնաւոր փոքրաստեղատիւնը որոշին քայիին էր կատարում, որ և հիմք է տվել նրա հոգեբանական կոնցեպցիայի մի շարք թերութեաններն համար: 3) Վունդարը կարող է բուն լեզուբանական նյութի մշակման մեջ, որ և ա-

սիթ է սովելը քաղմտութիւնը քննադատական դիտողութիւնները, Վոնդ-
տի գիտավոր սխալները, սակալն, սկիզբունքային են. 1) եւս բառի
ն իմաստի հարաբերութեան հարցը շարունակում է Հերքարսի աւու-
յիտտիւմ հոգեբանութեան հիման վրա գիտել որպէս պարզ առօրեա
տիւմ կապ. բնար ծառայում է միայն այս կամ այն տարեկան հի-
նչններին, որպէս պարզ նշան. նշանն ու նշանակութեանը կարգում
են իրարից և դիտում որպէս անկաս թաներ. 2) միտմամանակ
Վոնդան անտեսում է յատկի գործածութեան կոնկրետ պատմա-
կան պայմանները, իմաստային փոփոխութեան պատճառները դի-
տում պատմական կոնկրետ պայմաններից կարգած².

II. ԼԵՉՎԱԲԱՆԿԱՆ և ԼԵՆԿՍԱՆԿԻ ԿՈՆԿՐԵՏԻՆԸ. ԲՆԱԿԱՎԱԿՆԵՐ

1. ԳՆՈՒԿԱՆՈՒԹ ԼԵՉՎԱԲԱՆՆԵՐՈՒԹԻՆԸ

Լեդիանուս լեզվաբանության բնութագրումում մեւս բեւաժ
ելահանուների ամփոփումն և պարլեմենտի խմբավորման փորձը.
Կ. Յոն դեր Գարեկենգ. — 1891 թ. լույս է տեսում Գերդ ֆոն դեր
Գարեկենցի լեզվաբանութեանը, նրա խնդիրը, մեթոդները և մինչ
այժմյան նվաճումները³ աշխատութիւնը. որտեղ լեզվաբան փորձ
է անում ի մի բերել լեզվաբանութեան քննադատում կատարուած
աշխատուների արդյունքները և ստեղծել ընդհանուր լեզվաբանու-
թեան սխումբատիկ շարադրանք՝ Հումբոլդտից և Շտայնիւայից
լեռու. բայց սովիւ յայն ընդգրկամբ:

Գարեկենցն ինքը կոնքնած է լեզվի հոգեբանական բնութեան
հոգի վրա նրա հայտնելով ժամանակի լեզվաբանների մեծ մասի
հակումը դեպի էմպիրիզմ՝ եւ զգուշացնում է լեզվաբաններին փի-
լիսոփայութեամբ սարկելուց և ուշադրութեանը կենտրոնացնում է
լեզվական փաստերի կոտակման վրա. Գարեկենցը ուսումնասիրու-

² Հմտ. B. DeJernck, Grundfragen der Sprachforschung, 1901.
L. Sütterlin, Das Wesen der sprachlichen Gebilde, 1902. J. van
Ginneken, Principes de linguistique psychologique, 1907. L. V. Roz-
wadovskii, Vertheilung und Werthebestimmung, 1904.

³ Հմտ. B. A. Застрижнев, Семасиология, М., 1957, էջ 22-24.

⁴ G. von der Gabelentz, Die Sprachwissenschaft, ihre Auf-
gaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse, Leipzig, 1891. II Գր., 1907.

իլյան հասունի անորոհա է պարծրիչ համեմատական շարահյուսա-
 ւան հարցերը (հասկնալան 1869—1897 թթ. դրած գործերը)։ Նա հո-
 գեթանական պրոցեսի էութունը համարում է ամբողջական պատ-
 կերացման վերլուծումը, անգամատուցը իր բաղկացուցիչ մասերին՝
 դրանց նեւաքա համադրումը հանդերձ, ընդ որում, ըստ նրա,
 այս պրոցեսը կատարվում է նախադասութիւն միջոցով և արտա-
 հայտվում արա կատարվածքի մեջ։ Այն, ըստ Գարեկենցի, պետք
 է անդամատի՝ նախորդ լեզվական համադրութիւն մեջ պատճենա-
 ւորելը (nachbilden)։ Գարեկենցը այս կապակցութիւնը տարբե-
 րում է հոգերանական ենթակա (մտքում առաջինը ծագող պատկե-
 րացումը) և հոգեբանական ստորոգչայ (հոգեբանական ենթակայի
 հետ միացվող պատկերացումը)։ Հոգեբանական ենթակայի և
 ստորոգչայի գաղափարները հետագայում քննադատվում են Վուդը-
 տի կողմից։ Գարեկենցը հանդես է գալիս որպէս տեղեւագիտ, յնչ-
 վի պարզացումը դիտում որպէս յարատեանի նպատակագիր պրո-
 ճես, որ տեսնւմ է դեպք պարզութիւն ու համառոտութիւն։

Լեզվի ծագման անսուրյուններ. Լ. Նուարե, — Լեզվաբանա-
 կան առանձին պրոբլեմներ յառժաման փորձերի մեջ առաւելու-
 պէս կայեւոր է հիշել Լուզվից նուարեի՝ լեզվի սաշխատանքային
 ժողովան տեսութիւնը ։ Ըստ նուարեի՝ յեզուն ծագել է այն սկզբ-
 նական միջերից, որոնք ուղեկցի են մարդկանց աշխատանքային
 պրոցեսին և համատեղ կողեկայով գործունեութիւն ժամատեակ այն
 ներշնչութիւ՝ դարձնելով սիմֆոնի և կատակցված. աշխատանքային
 երգերը նպատակ են սկզբնական բառերի ծագմանը, իչս կապակ-
 ցութիւնը նուարեի ամենից վաղ ժողով է համարում այսրգ գոր-
 ժադութիւններ արտահայտող արմատները, բոլոր խոսքի մասերից
 ամենամիայն ծագածը, նուարեի կարծիքով, բայն է։ Իր դրական
 կողմերով հանդերձ նուարեի տեսութիւնը հարցը չի յուժում և
 վերջին հաշվով և նրկայացնում է ձայնարկութիւնների տեսութիւն
 մի տարատեսակը Լեզվի ժողովը այստեղ կարգում է ոչ թէ աշ-
 խատանքային պրոցեսում մարդկանց հաղորդակցման կարիքի
 հետ, այլ սոխատուներ ուղեկցող միջերի հետ։ Լեզվի էութունը
 որոշող հաղորդակցական և արտահայտական ֆունկցիանները այս-
 տեղ անհրաժեշտ շահով հաշվի չեն առնվում։

Ուղղատեսիկ պոքրիւնը. — Ուղղատեսիկ կրկնաբանութիւնները,
 ուղղաբութիւնը կենտրոնացնելով լեզվական (բայ. հնչյունական)

¹ L. N. U. Die Ursprung der Sprache, 1877, Max Müller and the
 Autobiography of Langue, 1879.

փոփոխութիւնների ուրիշաշափակումների հաճախական և հրեշտակական օրենքների ուսումնական վրաս, հետև էին կատարած այդ փոփոխութիւնների պատճառների բացատրութեան փորձերից: Ընդհանուր առմամբ բացատրութեան փորձերի մեջ է, որ հանդես է գրելու սուբստրատի տեսութիւնը, որ ինչպես տեսանք, զերով կազմակերպներ է գտնում հանձնիս այնպիսի լեզվաբաններին, ինչպիսիք Գ. Ս. Ասկոյիս և Հ. Շուխարդտե են: Ընդ տեսութիւնը պաշտպանութեան է գտնում նաև Երիտրանկաններին ու ուղղակի առ թերի. նուսկուպու այն լեզվաբաններին կողմից, որոնք զբաղվում էին հնդեւրոպական լեզուներին և հնդեւրոպական լեզուներում խոսող ցեղերի ու մարդկայինների հասնապատմութեան հարցերով: Այնպես, օրինակ, Հիւսթրալիան 1894 թ. հնդեւրոպական լեզվի բարբառաբանութեան առաջացումը կատարում է ու հնդեւրոպական սուբստրատի ազդեցութեան հետ նշել է, որ որոշ հնդեւրոպական կողմից սուբստրատի տեսութիւնը շարաշահում է. այն բոլոր դեպքերում, երբ սովորական լեզվաբաններին պատկանող լեզվի այս կամ այն կողմը չեն կարողանում բացատրել նախադիպից յժուռանգութեան լեզվական նշանակումը, դիմում են սուբստրատի սուբստրատի սեղեցութեանը. մանավանդ որ ենթադրվող սուբստրատի լեզվական առանձնահատկութիւնների մասին հաճախ կամ զարգացար շեն ունենում, կամ ունենում են շատ մշտնապատ ստանկերացումներ: Սուբստրատի զարգացարին առանձնապես հաճախ են դիմում հատուկ առանձնների բացատրութեան դեպքում:

Սուբստրատի տեսութիւնն այս շրջանում շատ կիրառում է գտնում հնդեւրոպական լեզուներից հայերենի և հունարենի ու հնդեւրոպական սուբստրատի բացատրութեան հարցում: Գրեթէ ընդհանուր ընդունելութիւն է գտնում հայերենի մեջ, հատկապես նրա հնդեւրոպական կառուցվածքի մեջ կովկասյան սուբստրատի առկայութեան գրույթը, մի գրույթ, որ հետագայում, ծայրահեղութեան աւելցմամբ և Յա. Մատի և նրա հետևորդների կողմից հանդիսանում է հայերենի ծրարութեան անհնարու զարգացարին: Հունարենի համար ընդունվում է այն տեսակետը, որ նրա մեջ, հատկապես հատուկ առանձններում առկա են նախահնդեւրոպական լեզուների լեզվից ծնող ու հնդեւրոպական սուբստրատի մի սուբստրատի մի բերելու և բացատրելու զգուշաւոր փորձ է կատարում Պ. Կրեյմերը իր «Հունարեն լեզվի երանութիւնն աշխատութեան մեջ» Գ. Հովմերի սովորի

1 P. Kretschmer. Einleitung in die griechische Sprache. 1896.

յուզ քրստ իր ուսումնասիրություններում նախահռեւական ու-
նգերտապական ընկերների (որոնք սովորաբար նույնազգիսով էին պե-
լագղների հետ) ցնդակցութիւնը տարածում է Փօքր Իսխա և Կով
կաս: Պատիխն պերագղների ցնդակցութիւնը տարածում է ազնիք
Նևու՝ Երտեղ կասեչով էտրուակների, բասկերի, չիգուրների, Եւա-
ների և Եոյնիակ էլաւցիների հետ: Ընդհանուր առմամբ գրեթե
ոյեմ կասկած չի հարուցում Հոնտաստեի նախարեիկներին՝ ու-
նգերտապական ժողովուրդ չինելու հարցը:

Նեշտուարանուրյուն, փոսնասակաս ցնչուեարանուրյուն,
Քնեարկվոդ Եեթաչրքանում հնչուեարանութիւն բնագազաւսում
յուրջ նիտանուններ են կատարում: Իրաննեւապան Եզնի է 2 նվա-
նում 1) փորձառուկան հնչունարանութիւն ստեղծումը և 2) հնչու-
յնարանութիւն (Ֆոնոլոգիային)՝ որպէս նոր դիագնոզիկի ստղծու-
մարումը:

Փորձառուկան հնչունարանութիւնը հանդես է գալիս հասկո-
պն ֆրանսիացի գիտնական Պ. Թուալչի և ուրա ցիտնական Բուդ-
սոցիցկու բանքերով: Թուալչն (1846—1924) դեռևս 1899-ական
թթ. սկզբներին աշխատութիւնը է նվիրում փորձառական հնչունա-
րանութիւնը¹, իսկ սփորձառական հնչունարանութիւն սկզբունք
ներքո ծագալու աշխատութիւնը մեզ՝ ապիս է Նեշտուարանուկան
այց նոր դիագնոզիկն իրանքները և ստեղծում փորձառական հնչ-
ունարանութիւն ստղծին շարքաւարին:

Վ. Կ. Բոգորուդիցկին Թուալչից աւուղ, 1882 թ. հնչունարա-
նական հաստգասութիւն մեջ կիրաւում է որաֆիկ մեթոդը (յարի-
սաֆ): 1880—1883 թթ. նա ուսումնասիրութիւններ է նվիրում սու-
սական ձայնալարներին²: 1895 թ. նա կապակի համալարանի
կից հիմնում է յարքաւարիտ³ և շարք աւարանից սկսում յու-
րանույն սփորձութիւններ փորձառական հոգերանութիւնը ձայնե-
յարքը⁴:

¹ J. P. Rousselet, Les modifications phonologiques du langage étudiées dans les patois d'une famille de Collobrières, Paris, 1892.

² J. P. Rousselet, Principes de phonétique expérimentale, I—II Paris, 1897—1909.

³ В. А. Богородицкий, Гласные без ударения в русском языке, РФВ, 1880. Введение в изучение русского вокализма, РФВ 1882—1898.

⁴ Հմտ. В. А. Богородицкий, Экспериментальная фонетика и кабинет экспериментальной фонетики в Казань (1882—1932), «Красная Татария», 1932, 12-го издан.

⁵ Заметки об экспериментальной фонетике, I VI, 1908 1897.

Նշույթաբանության հիմքերը, ինչպես արդի հնչ ունեցել նշե
 դրել են Կազմանի լեզվաբանական դպրոցի ներկայացուցիչները՝
 Տադուհն-դե-Սուրբանեն, Կրուշեակին, ապա Եան Ելներանու Ննույ-
 Թարանական արևոթյան զարգացման համար որոշ դեր են խաղա-
 դել և գնմաննուցի Յ. Վինտելերի, տեղիացի Զ. Սուխոտի և ալեյի
 ուշ՝ դանիացի Ս. Եսպերանեի աշխատությունները: Վինտելերը իր
 աշունի բարբառագրական աշխատության մեջ՝ հայտնում է այն-
 ինքը, որ այս կամ այն լեզվի մեջ կան, մի կողմից՝ նշանակալու
 արևոթի տարրերություններ (հակադրություններ), որոնք «գուտ
 դարձում են բաների տարբերակման համար, մյուս կողմից՝ տար-
 շերտություններ, որոնք այդ նպատակով չեն ոգտագործվում և նկ
 իական նշանակալու արևոթի աչքի ընկնող ներկայացուցիչ:
 Հինքի Մուխոլը՝ որ տվել է նշանների ֆիզիոլոգիական՝ գրասկան
 դասակարգման տառին փորձերից մեկը, Վինտելերից անկախ
 նման միտք է հայտնել իր գասախառնություններում Մուխոտի տրա-
 լերա: Սուտո Եսպերանեը այդ միտքը զարգացրել է իր «Ննույնարու-
 ական նիմանական հարցերում» և ալեյի ուշ՝ «Ննույնական
 ազարծություն և գրագարծություն աշխատությունների»:

Շարանկաուպրյուն. Ս. Սուխ. — Քեն լեզվաբանների ուղագրո-
 մյունն այս երթաշրջանում կենտրոնացած է Ննույնարանություն և
 ներանույնյան ներքերի մյուս, բայց չի կարելի չնշել շարանկա
 ույնյան քննազոգաուում ներք թերված որոշ արդյունքները: Բայցի
 եկերթուկից՝ շարանկաույնյան հարցերն այս շրջանում գրավում
 են Ֆր. Միկելուչի, Կ. Ֆոն դեր Գարելենցի, Ս. Բենտոյի և մտնա-
 լանու Յ. Սուխոտի աշխատությունը վերջինս հատուկ տեղ է զբաղում
 արանկաույնյան սյուտմություն մեջ:

Մինչև Յոն Սուխոտի նախա դարը՝ շարանկաույնյան սարկույն
 պատահաների և լեզվաբանության մյուս բաժինների հետ երա ու-
 նեցած փոխհարաբերության թմբանման հարցում զգալի տարյն
 թողություն ցույցում ուներս Ռմանք այն գրտում էին որպես ձե-
 վարանույնյան համեմատությունը լոկ կախյալ վիճակի մեջ գունվող
 ռեազապատ և շուտ դեպքում շարանկաույնյանը ծուլում էին ձևու-
 անույնյան մեջ, երկրորդները այն համարում էին մի խաուր բա-
 ին և ալեյնու կենտրոնացում մյուս բաժիններում շարանկաույնյան

1. Wintelor, Die korenzer Mundart des Kantons Glarus, 1871.
 2. H. Sweet, A Primer of Phonetics, 1877.
 3. U. Jespersen, Phonetische Grundfragen, 1904; Phonetik, Trans-
 cription and Transliteration, 1924.

նյութը. Երբորդները ձևաբանությունը հատկացնում էին չոկ թերման Անեթի արտաքին Կհարացությունը՝ դրանց իմաստի քննությունը թողնելով շարահյուսությանը. լորորդները նույնացնում էին ձևաբանությունը շարահյուսության հետ և այդու նշյա վերջին առարկանը արտահայտվել է, որինակ, Ս. Բենագելի մոտ, որ երկարժամյան իննելով հանդերձ՝ պայտի դեր է խաղում ԷՄ դ. հանդես հիսց ֆունկցիոնալիստական լեզվաբանությունն ձևաբանումն սկսի. Իր շարահյուսական գործնրում Բենագելը տարրերում է երկու քաժին՝ հնչյունաբանություն (Lautlehre) և իմաստաբանություն (Bedeutungslehre). շարահյուսությունը նա պնում է վերջինին մէջ և փաստորին նույնացնում ձևաբանության հետ. «ձևաբանությունը, — գրում է Բենագելը, — շարահյուսություն է. ոչ թե շարահյուսության մի մասը. այլ նրա կամպոնիտները. Բենագելն առաջինններից մեկն է, որ շարահյուսության քննազատում փորձել է կիրառել անալոգիայի սկզբունքը. Իր սկախյալ խոսքի ծաղումքը դիտարտացիոն աշխատություն մեք՝ իննելով անուղղակի խոսքի՝ ուղղակի խոսքից առաջանալու մասնակի գրույթից, նա փորձում է ընդ հանրապես հիմնավորել համադասությունից (պարատարտիսից) ստորադասության (հիպոտարտիսի) ծագումը. Բենագելը XIX դ. վերջերին ու XX դ. սկզբներին յույն է ընծայել զերմաներենի պատմությունը և հատկապես պատմական շարահյուսությանը նիքրված մի շարք կարևոր աշխատություններ, որոնցից հայանի է Վերմանական շարահյուսությունը»:

1894 թ. Յոն Թիսը հանդես է պայտ սԴՆ: է շարահյուսությունը գրքով՝, որտեղ քննադատական վերանայման է ենթարկում շարահյուսության քննազատի առկա պատկերացումները և տալիս իր սեփական ըմբռնումը. Թիսը տարրերում է երկու ձայնահնչ պատկերացումներ. ուրանք շարահյուսության խնդիրն են համարում բառակապակցությունների և բառածների արտահայտում իմաստի ուսումնասիրությունը (Միկչոշի և ուրիշներ). մյուսները այն դիտում են որպես նախադասության ուսմունք. Շարահյուսության տեղի ու տարրկայի հասակ պատկերացման բացակայության պայմաններում ռմանք էլ շարահյուսությանն են հատկացնում որե թե այն բոլորը. ինչ գործ է մնում հնչյունաբանությունից ու ձևա-

1 Օ. Բեխգեյլ. Die Entstehung der abhängigen Kollokation, Halle, 1877.

2 Օ. Բեխգեյլ. Deutsche Syntax, I. III, 1923—1928.

3 Է. Բյոս. Was ist Syntax? 1894.

բանաբաններից, ստեղծելով մի խառը գիտություն («Mischsyntax» — որտեղը շարահյուսություն), նարահյուսության բնութագրի հարցում եղած տարակարծությունները միայն մասամբ էլ կարծանք մեջ է դնում նախադասության տրամաբանական սահմանումից, որի մեջ հաշվի է առնվում նախադասության միայն իմաստային կողմը, բայց ոչ արտաքին-ձևականը: Ազատելով հասնելու տրամաբանական հետևողականության և հաղթահարելու տրամաբանական քերականության ունեցած բնութագրի միակողմանիությունը՝ միայն տարրերում է ընթանում լեզվի ուսումնասիրության յ աստիճան՝ հնչյուն, թույլ և բառակապակցություն և ռաբարտատախանարար յ բառին՝ հնչյունաբանություն (Lautlehre), բառագիտություն (Wortlehre) և շարահյուսություն (Syntax): Այսպիսով, շարահյուսությունը միայն համարում է ոչ թե նախադասության ստուգար, այլ բառակապակցությունն ստուգար, ինչ վերաբերում է ձևաբանությանը (Formenlehre) և իմաստաբանությանը (Bedeutungslehre), այսպես միայն յրանք համարում է պարզապես ուսումնասիրության միենույն առարկաների (բառի և բառակապակցության) քննության տարրեր հարցնականները, որոնք հանդես են գալիս և՛ բառագիտության, և՛ շարահյուսության մեջ: Այս կապակցությամբ միայն տալիս է հետևյալ սխեման.

Առարկա		Ձևանման բառ	Բառակապակցություն
Քննված էր նորարարությունը		Բառագիտություն (Wortlehre)	Շարահյուսություն (Syntax)
ձևը	Ձևաբանություն (Formenlehre)	Բառերի ձևերի ուսումնառը (բառակերպի ըստ ձևական հարցնականների և թվական ուսումնառը)	Շարահյուսական կապակցություն (Geirldu) ձևերի ուսումնառը
Իմաստը	Իմաստաբանություն (Bedeutungslehre)	Բառերի, նրանց սեռականների և ձևերի իմաստի ուսումնառը	Շարահյուսական կապակցություն իմաստի ուսումնառը

Միայն մեկնաբանությունը բազմական չափն ընդունելովություն է գտնում: Նրա ուսումնառը քննադատաններից հիշատակելի է Պորցիգը:

Ավելի ուշ շքարեւում Ռիսը հրատարակում է իր «Ի՞նչ է նախա-
յասութիւնը»՝ գիրքը, որտեղ քննութեան է ենթարկում նախադա-
սութեան իմաստային ու ձեւական սահմանումները (շուրջ 150) և
սալիս սեփական սահմանումը:

Եւրահայտական տեսութեան հետագա զարգացման համար
դարձոր զևր է խազում նաև Կ. Միկելեչիտսի օւսմուտըր՝ Կախադու
տութեան բնույթի և իմաստային տիպերի մասին: Միկելեչիտսի
Կախադասութեան սահմանման հիմքում դեռում է «հաղորդման»
(կուսակցական) գաղափարը: Նա տարբերում է նախադասու-
թիւնները իմաստային երկու տիպ՝ 1) պրոցես արտահայտող և
2) հարաբերութեան արտահայտող, այլն կրճուկ բաժանում է նեխա-
տիպերի:

Իմաստարանաբան. Մ. Յրեւել, Մ. Մ. Պոկրովսկի. — Ճրիա-
րներականներն սկզբնապես տարբերում են յայտնական հետազոտու-
թիւններում, բարձրագոյն էին արել բառերի իմաստային զարգաց-
ման ու փոփոխութեանների հարցը: Գրանտիպի տիպային լեզ-
վարան Միլչեկ Բրեւել իր դրս է վերցնում այդ գործը՝ փաստորեն
ստեղծելով իմաստարանութիւնը իր տերմինոլոգիայով ու հիմ-
նական գաղափարներով: Սեմանտիկան (իմաստարանութիւնն)
տերմինը նա առաջին անգամ «գտագործել է 1883 թ.¹ 1897 թ. նո-
յալս է քննարկում իմաստարանութեան ուղղագիծ»՝ աշխատու-
թիւնը, որտեղ ի մի է բերում ու խմբավորում բառերի իմաստա-
փոխութեան տիպերը՝ դրանց նկատմամբ կիրառելով համապատաս-
խան տերմիններ. նա ընկալելով է իմաստի անդամային ու լայ-
նացման զննքերը, բազմիմաստութիւնը և այլն: Մակայն նշելի է,
որ այսուհանդերձ Բրեւելը հսկիված է իմաստային փոփոխութեան-

¹ J. Riess, Was ist ein Satz? 1881

² C. Svendelius, L'analyse du langage appliquée a la langue française. Upsala, 1887.

³ M. Bréal, Les lois intellectuelles du langage, fragments de se-
mantique. AAEHE, XVII, 1883. Ռիկի վաղ գործածութեան մեջ է դրվել
սեմանտիկոլոգիան որոշ Թալգեր իր «Vorlesungen über lateinische
Sprachwissenschaft»-ում, Leipzig, 1889. Ցիարանութեան և շարահայտու-
թեան կողքին տարբերում է և տիմաստարանութիւնը (Bedeutungslehre
կամ Semasiologie), որին հակադրում է բառմաստի փոփոխութեաններ
ուսումնասիրութիւնը. Ֆր. Հաուզին շարահայտում ու զարգացնում է Թալ-
գերի սեմանտը: Հմտ. P. Mathies, Sprachform, Wort- und Bedeu-
tungskategorie und Begriff, Halle (Saale), 1886

⁴ M. Bréal, Traité de sémantique, 1893

ների որոշակի ընդհանուր օրինաչափությունների ժխտման կողմը : խոսում է լոկ դրանց դասակարգման հնարավորության մասին :

Իմաստարանական հետազոտությունների մեջ նշվել է որևէ սեզվարան Մ. Մ. Պոկրովսկու «Մեծատարանական հետազոտություններ հին լեզուների բնագավառում» աշխատությունը¹ : Այստեղ հեղինակը փաստորեն հանգում է լեզվի իմաստային փոփոխությունների սիստեմային բնույթի և ընդհանրապես իմաստային սիստեմի գաղափարին, թեև շարունակում է հենվել հոգեբանական բժշկությունների վրա : Նա նշում է բուսերի իմաստային ստորիստիվ կարգերի և իմաստային զուգահեռ փոփոխությունների գոյության փաստը :

Հերման Պասուլից հետո երկար ժամանակ իմաստարանական հետազոտությունների մեջ իշխում է իմաստափոխության տիպերի որևէ դասակարգումը՝ շարունակելով այս կամ այն շափոփ իր գոյությունը նաև Վեյնբադի քննադատությունից հետո՝ իմաստարանության հարցերի մեկնարկում : Իմաստափոխությունը պարզապես նախադասության մեջ այս կամ այն լեզվի կամ նախադասության հետ ուղղակի կամ անուղղակի առնչվող սուստեմատիվությունները դրանքում են մի բանի տեսակ մտնելով : 1) լեզվի բխորակական մեկնարկումության ներկայացուցիչները (Ա. Կարմտետեր և ուրիշներ) այս հարցում նմանում են Կարվինի լեզվաբանական ուսմունքի վրա, իսկ սուստեմատիվ կյանքի, գոյություն կազմ և բնական ընտրություն մասին : 2) նպատակաբանական (տեղեկագրական) մոտեցման ներկայացուցիչները (Չ. Ֆոն դեր Կարելից, Ն. Նոպերտինյ լեզվի ցարդացման ողջ պրոցեսի հիմքում դնում են պարզեցման ու հարմարության ձգտումը : 3) գնահատական կամ էթիկական և էսթետիկական ուղղությունները (Է. Տարլեր, հետազոտում Կ. Յարերգ և ուրիշներ) ուղղորդությունը կենտրոնացնում են սովյալ երևույթի զննահամարի մոտեցման կարևորության վրա : 4) հոգեբանական մոտեցման ներկայացուցիչները (Վեյնբադ, Պոկրովսկի և ուրիշներ) փորձում են հասնել իմաստափոխությանը՝ հոգեբանական հիմունքների բացատրությունը :

Հատուկ հիշատակության արժանի են և Եստիկանի ու էրդմանի իմաստարանական ուսումնասիրությունները² : Եստիկանը

¹ М. М. Покровский, Семантические исследования в области русских языков, 1896.

² Etzel, Bedeutungswandel der Wörter, 1896. K. Etzel, Bedeutung des Wortes, 1900.

նշում է բարեմաստի փոփոխության՝ ոչ թե մեկուսացված բառի
այլ բառակապակցության մեջ կատարվելու էրդմաւեր նշում է, որ
բառերի մեջ կա ոչ միայն հասկացական ըովանազակութուն և
ուղեկցող իմաստ, այլև զգացական արժէք:

Բարբառագիտութիւն. գերմանական և ֆրանսիական բար-
բառագիտական առլասների կազմման աշխատանքների սկիզբը.

4. Վենկեր և Ժ. Ժիլլերան. Ֆր. էնգելսի «Ֆրանկլան բարբառ».—

XIX դ. վերջին բարբոցը բարբառագիտութիւնը զարգացման մեջ
հասնոց նշանակութիւն է ունենում: Բարբառագիտութիւնն աստա-
րեկում այդ շրջանում կատարում է երեք կարևոր բայլ. 1) էրիտ-
քերականների կողմից ընդգի հնչյունական կողմին մեծ ուղղոր-
թիւն հասկացնելու պայմաններում և է. Զիվերսի «Հնչյունների
ֆրոֆոգիայի» յուշ տեսնելու հետ կապված բարբառագիտութիւն
մեջ սկսում են մեծ տեղ տալ հնչյունական կողմի ուսումնասիրու-
թիւնը, բարբառների հնչյունական մարտկոչիտ նկարագրութիւն
նք. 2) աստղ է թարգման բարբառների սահմանների հարցը, և
սկսում են գերմանական ու ֆրանսիական բարբառագիտական
բարտեղների կազմման աշխատանքները. Գերմանիայում բարբա-
ռային սահմանների հարցը սուր կերպով առաջ է քաշվում հատ-
կապէս բարբառագիտական քորտեզի կազմման աշխատանքների
նախնական արդշունքների հետ կապված. Գրանսիայում, ընդհա-
կապակ, բարբառային սահմանների գերարեքալ վննելու և հատ-
կապէս, որ նպատում են բարբառագիտական քորտեզի կազմման
աշխատանքների սկզբնավորմանը. գերմանական և ֆրանսիական
բարբառագիտական առլասների հրատարակումը և տեսական
մշակումը, ընդգրառական աշխարհագրութիւն կամ բարբառա-
գրութիւն՝ որպէս ընդգրառական գիտցիպլիների փոքնական ձևա-
վորումը, նրա թեղհատար սկզբունքների ձևակերպումը տեղի է
ունենում հիմնականում XIX դարում՝ նախորդ շրջանի աշխատանքի
հիման վրա. այդ մշակման մեջ կարևոր դեր են կատարում Գրան-
սիայում Ժիլլերանը, Գերմանիայում Վոեղեն և Գրիլզար. 3) վե-
լապէս, որպէս նշմարվում են բարբառագիտութիւնը մեջ երիտը
յուկանական հնչյունաբանական ֆորմալիզմի հաղթահարման
փորձեր, որոնք յայն ժամալ են ընդունում XIX դարում՝ ընդգրա-
նական աշխարհագրութիւն կամ բարբառագրութիւնն փոքնական
ձևավորման հետ կապված: Այս շրջանում նման փորձերից մեկը
էնգելսի «Ֆրանկլան բարբառ» ուսումնասիրութիւնն էր:

Մինչև ձեռքի վերջին բառոցը տարածված էր այն կար-
 յիքը, թե բարբառները որոշակի սահմաններով սննդազանց են
 միմյանցից: XIX դ. վերջին բառորդում և XX դ. սկզբներում այս
 արարիցիոն կարծիքը արձառական վերանայման է ենթարկվում:
 Երիտերականների որոշ ներկայացուցիչներ, հատկապես Պատեր-
 նկնելով լեզվական երևույթների սուբյեկտիվ-ինդիվիդուալիստա-
 կան լիբրոնտից, խոսում են հազորդակցման մեջ բարբառների
 նառնման, սովորյալ բարբառի՝ հարևան բարբառներից բառեր փոխ
 առնելու և դրա առարայցրած սահմանողականություն մասին: Հաս-
 Պատերձ՝ սուրբից բարբառների միջև որոշակի զգված սահմանելու
 չկան, որովհետև հարակից շրջանների մարդիկ կապված են հա-
 շարակցման և իրար հասկանալու կարիքով: «Թե կապակցված
 լեզվական շրջանում սահմաններ անցկացնենք բուրդ առկա բար-
 բառային առանձնահատկությունների համար,— գրում է Պատեր.—
 ապա կատարանք քաղցմակիրոց խաչանկերպ զանրի մի լարիազանց
 բարդ սխառնում: Ընդ որ բաշխումը խմբերի ու ենթախմբերի անհնար
 է: Մենդարստական ծառն պատկերը, որից մենք այդպիսի դեպ-
 քներում սղտվում ենք ակնատեսության համար, միշտ անհշգրիտ է:
 Ես հիմնված է մի քանի ինչպես էական, այնպես էլ ոչ էական
 հատկանիշների կոմբայնական առանձնացման վրաս: Պատերի հա-
 ժար շարաքանչուր լեզվական փոփոխություն իր սահմաններն
 ունի, բարբառային ամեն մի առանձնահատկություն՝ իր պատմու-
 թյունը, մեկի տարածման սահմանները չեն համընկնում մյուս
 սահմանների հետ:

Երիտերականների բարբառագիտական պրակտիկայի տիպա-
 կան որիկուս էր գերմանացի «Լինտներ» ուղղին հիշատակված գեր-
 քը, որտեղ ուշադրության կենտրոնում գտնվում էր քննվող բար-
 բառի հնչյունական առանձնահատկությունների նկարագրությունը:
 Վիետիցերը, Եյնելով Լրիտերականներին ինդիվիդուալիզմից, բար-
 բառագիտության հիմնական մեթոդը համարում է ինքնազննումը,
 պահանջում էլնեղ անհատից: Հետևելով երիտերականներին՝ Ես
 վերցնում է մի փոքր խոսվածք՝ իր հայրենի Կերնելի խոսվածքը և
 այն ենթարկում մանրամասն հնչյունական վերլուծության՝ քիչ
 ուշադրություն քարակառուցական երևույթներին. բարբա-
 ռային հնչյունները հանգեցվում են հին գերմանական նախաառ-
 ւիին, քննվում պատմականորեն: Վիետները գրքին (1876) հետևում

՝ II. P. 41. Prinzipien der Sprachgeschichte, 1880, էջ 220:

են բազմաթիվ այլ աշխատություններ. որոնք մինչև էլ հիշում էին փոքր խոսվածքներից և ոչ թե մեծ բարբառային միավորներից լիա՝ երկրորդականների (Օստրոֆ և ուրիշներ) Դելյունական սրննքների հետևողականությունը կարելի է լավ ցույց տալ հենց այդպիսի փոքր միավորների հիման վրա:

Վինտեչերի գրքի լույս տեսնելու հետ միաժամանակ (1876 թ.) Կետրգ Վենկելը (1852—1911) սկսում է գերմաներենի բարբառապետական առարկայի նյութերի նախաքննությունը. նա իր դիսերտացիայի վրա կատարած աշխատանքի ցնթացքում դպում է բարբառների սահմանների մասին եղած պատկերացումների անհշտությունը և որոշում է ստուգել եղած տվյալները. Այդ նպատակով նա կազմում է 40 նախադասություններից բաղկացած մի անկնառ և ուղարկում Գյունդլգորֆի (Հոննոսյան) շրջանի ուսուցիչներին՝ խնդրելով գրանկ վերածնել բարբառի՝ սցախելով գերմանական ուղղագրությանից: Ետևողապետությունների կազմված էին արևելյան, որ նախադասություն էին տալիս որոշ բարբառները հնչյունական և քերականական գրված թույր կարևոր առանձնահատկությունները մասուցիչների մեծ մասից ստացած տվյալների նախնական մշակման հիման վրա մեկ տարի անց՝ 1877 թ. Վենկելը հրատարակում է «Հոննոսի բարբառը ուսումնասիրությունը»: Այստեղ նրան հարողովում է ցույց տալ, որ բառերի մի որոշ խմբի փոփոխություն սահմանը չի համընկնում գերմանական անդաշարի հիմնական սահմանի հետ, այլ անցնում է երանից 25 կմ հյուսիս: Այս արդյունքի կապակցությամբ Վենկելը սկսում է ընդարձակել անկնառայի տարածման շրջանակները՝ ընկարկելով Գերմանիայի 1/3-ը՝ 1879—1880 թթ. նա հավաքում է 30 000 անկնառ մասունքային անբրտորիան բաժանելով 13 շրջանի՝ նա յուրաքանչյուրի համար նախատեսում է 36 քարտեզ: 1881 թ. լույս են տեսնում ո՛չ լուսի սային և միջին Գերմանիայի բարբառագիտական առարկայի առաջին 6 փորձնական քարտեզները, որոնք պատկերացում էին ապիս 30 հեչունական և քերականական երևույթի մասին: Քերտեզի Գիտությունների ակադեմիայի գրութու Մյունխենգորֆը երկու կարևոր աղաբարկ է անում, նա գտնում է, որ ազելի նպատակահարմար է և մեթոդապես ազելի նիշտ ամեն հարցի մեկ կամ երկու քարտեզ նվիրել՝ փոխանակ մեկ քարտեզը թարմանելու սկզբունքների. երկրորդ՝ ապ ոչ թե ամփոփել բարտեզներ, այլ բառ հնարավոր:

1 G. Wehker, Die Rheinische Platte. Düsseldorf, 1877

Յլան՝ ամեն բանի համար մեկ բարանդ, Վենկերը գգում էր, որ իր եախատեսած քարտեզները մեծ ծախսեր և նրկարարուն աշխատանք են պահանջում: 1886 թ. առաջին դարձր սկսում է պաշտոնապես դեկավարի: Բեռլինի Կրասնոյունների ակադեմիան, և Վենկերի արհեստներն են սրվում: 1887 թ. առիստենտ է դառնում Յերդինանց Վոեդեն, որ հետագայում դառնում է Վենկերի հարորդը: 1886-1887 թթ. հավաքվում է եւ 10 000 անկետա, և այսպիսով ընդգրկվում է այն մասնական Կերմանիայի ողջ տեւոտորան: Եկեկեակերը պարունակում էին 330 բառ: Յուրաքանչյուր բառի, այլև յուրաքանչյուր վերջագրորոշյան ու եախածանցի համար կազմվում էր առանձին քարտիդ: Եղում 40 000 անկետայի հիման վրա 40 տարվա ընթացքում՝ 1886—1926 թթ. կազմվում է 1650 ձեռագիր քարտիկ: 1892 ... 1900 թթ. փորձ է արվում նախական նկարագրութայուններ տալ, քայքայ աչգ փորձը դադարեցվում է, որովհետեւ տաանց քարտեզների դրանք Յլորիմագրութայունների տեղիք էին տալիս: 1920 թ. նիստարկվում է քարտեզների փոքրացված և պարզեցված հրատարակութայունը, ընդ որում առաջան ավարտվելուց հետո դարունակելու էր միայն 120 քարտիկ:

Կալապի կազմութայան մեթոդը զնոնա XIX դ. վերջերին են թարկվեց բնագաատութայան. հատկապես խիստ էր Բրեմերի թնուր դատութայունը (1891 թ.): Վերջինս նշում էր, որ՝ 1) ստատագրադուր կատարվում է ուղիտականորեն, արհեստագորտեան նդանկեղ. այն չի կարող տալ բարբառային արտասանութայան իրական պատկերը, 2) նրեւոյթները սահմանները շարժական են և որտ հետևանքով կան անցողիկ երկնեղվյան գոտիներ, միեւղևտ պատուսխանողները պատահականորեն գրանցում են կամ միայն հին ձեւը, կամ միայն նորը, որի հետևանքով քարտեզում առկա են ոչորտեւ, գիտգազանձ գծեր՝ նրկու կողմով անցնող բարզութիւյւ քայքաութայուններով, 3) բարբառներում նդում հնչոտեանոն (Յրազային շեշտի բնութիւց կախված) կրկնակերր քարտեզում շեն նշանակված: Բրեմերի բնագաատութայունը դիմագրութայան հանդիպեց Վենկերի և Վոեդեի կողմից, թեն վերջինս վերը ի վերջո ստիպված էր հաշվի առնել եղած գիտագրութայունները: Մկսելով իր աշխատանքը՝ Վենկերը համոզված էր, որ քարտեռային հատկութայունները որոշակի սահմանային գծերով անջատված են, միեւղևտ հետագատութայունը պարզեց, որ յարբառայուր երեւոյթ ունի իր սահմանը, այդ սահմանները քնում են տարբեր ուղղութայամբ և հաճախ խաշաճնվում են:

XIX դ. 80-ական թվականներից շայն ժազալ է ստանում ուսմանական բարձրանների ուսումնասիրությունը՝ կապված կենդանի լեզուներին ու բարձրաններին ավելի մեծ ուշադրություն դարձնելու և բարձրանական պահանջի հետ։ Մակաչև կախքան այդ էջ արդեն հիշված Ասկոյին սկսում է բարձրաններն ուսումնասիրման մի ամբողջ շարք։ Իրականական բարձրանների ուսումնասիրության մեջ հենց սկզբից ասկա էր երկու ուղղություն, որոնցից մեկը նրան էր բարձրանային սրբանակի սահմանների գոյություն տրամադրող հայեցակետից, մյուսը պաշտպանում էր այդպիսի սրբանակի սահմանների բացակայության տեսակետը։ Առաջին կարծիքը պաշտպանում էին Ասկոյին, Տուրաուլներ, Բրենդեն և ուրիշները, երկրորդ կարծիքը՝ Պոլ Մեյերը, Հուգո Եոխարդտը, Գաստոն Գարիսը և առանձնապես վերջինիս այսպիսով ժխտելու, որի անվան շեռ կապված է Ֆրանսիական բարձրանակետական առկա կազմելու աշխատանքը։ Պոլ Մեյերը Ասկոյի բարձրանակետական սկզբունքների դեմ հանդես է գալիս 1875 .. 1876 թթ.՝ արտահայտելով սույն կարծիքը, որ բարձրանների իմաստգործում մի քանի պատահական, հետազոտողի բնահաստիքով առանձնացված հատկանիշների հիման վրա ճիշտ չէ։ Երա կարծիքով՝ այդ հատկանիշները չեն հանդիպում բարձրանների տարածման ողջ տեղիտորիայում, ընդհանրապես բարձրանների որոշակի սահմաններ չկան, բարձրանների հատկանիշներն այնպես են խաչանկալում, որ դրանց սրբանակի սահմանադատումը դժվար է։ Սակայն 1877 թ. Մեյերը, Տուրաուլների և Բրենդենի կողմից Ֆրանսիայի ու պրոֆանսալներն սահմանները որոշելու աշխատանքից հետո, ստիպված է լինում ընդունել, որ այդպիսի սահման կարելի է անցկացրել՝ որոշակի թվով յեզվական գրաստների հիման վրա։ Պոլ Մեյերի կարծիքին մտա կարմիր են պաշտպանում Եոխարդտը (իր և՛ իրականական բարձրանների դասակարգման շուրջը հոդվածում) և Գաստոն Գարիսը՝ ընդհանրում բարձրաններ գոյություն չունենալու, — գրում է վերջինս։ ... Ժողովրդական բարձրաններ անկատ հրանդներով անցնում են մեկը մյուսին։ Միայն իր գրողի խոսվածքն իմացող գրողացին անկատկա՛ծ կկարողանա հասկանալ և հարմարեցնել, ավելի մեծ գծարտությամբ՝ նույն ուղղությամբ ավելի հետո ընկած գրողի խոսվածքը և այդպես շարունակ, ընդ-

՝ H. Schuchardt, Über die Klassifikation romanischer Mundarten, 1886 (Կրթութ է 1870 թ.)

յուսպ միջնակ այնպիսի մի վայր, որի բարբառը նա կկարողանա
հասկանալ միայն չափազանց մեծ գիտնությունը¹։

Բարբառների միտմուն ույս տեսակետը արտացոլվում է և
ժյուլ Ժիլլերոնի (1854—1926) մոտ, որ իր վրա է վերցնում Գ.
Մեյերի, Հ. Եպիտարզոսի, Գ. Պարթոսի հայաբանների հաստատման
ինդիքերը Ժիլլերոնի աշխատանքի մեթոդը չիտվին ստորերվում էր
Գևորգ Վենկերի կիրառած մեթոդից։ Նախ՝ ի տարբերություն վեր-
ջինիս, որ հենվում էր մասնագիտական հատուկ պատրաստու-
թյուն շունեցող ասուցիյների սվյալների վրա, ժիլլերոնը գրանց-
ման աշխատանքները դեռում է շատ լավ նրամշտական շտղություն
ունեցող և հելլոնաբան էյմոնի վրա։ Վեթիկոս Ժիլլերոնի կազմում
պլանով 1897—1901 թթ. անցնում է Թրանսիսի 629 վայր և
գրանցում իր հետազոտությունը արդյունքները։ Երկրորդ՝ ի տար-
բերություն Վենկերի անկետայի, ժիլլերոնի անկետան պարունա-
կում էր 2000 առանձին բառ, որոնք պետք է յուսերունեին հեյլու-
նական, ընթականական և բառապաշարային երևույթները, առանձ-
նապես կարևոր էր բառապաշարի հետազոտությունը, որը Վենկերի
անկետայում անբախարար շափով էր արտացոլված։ Մական ժիլ-
լերոնի մեթոդն ուներ և իր թերի կողմը, այստեղ ընդգրկված վայ-
րերի քանակը մի քանի տասնյակ տեղում փոքր էր, քան Վենկերի.
էր, այսինքն՝ հետազոտությունն ցանկը շատ ավելի նոսր էր։ Ան-
հրաժեշտ է նշել, որ ընչպես իր լավ շտղությունը՝ էյմոնն այնուա-
մենայնիվ ոչ միշտ էր չիտվին որում բարբառային բույր նրան-
քանակները, որովհետև հելլոնները աղեմում էին ոչ սիրտեմային
փոխհարաբերությունների մեջ։ Հետագայում բարբառագիտական
ասյուններ կույմիլիս աշխատում են իուսամեծ էրկու գլոսային
հատուկ թերություններից։ Հետազոտությունը արդյունքները ժիլլե-
րոնն ամփոփում է 2000 բարաւղի մեջ, ամեն բուռի տրվում է մեկ
բարտեց, որի վրա միշտ նույն համարներով նշանակվում են հե-
տազոտված կէակերը։ 1903—1910 թթ. առաջար հրատարակվում է՝
հիմք տույով չնոյվաբանական կարևոր եզրուկացությունների
համար։

Իրենց բարբառագիտական ուսումնասիրությունների մեջ
երկուքերականները, տարվելով բնաբար հելլոնական շափանիչ-
ների գերազնահասմամբ, հաճախ ընկնում էին անհայտ ֆորմա-

¹ G. Paris, Les dialectes de la France, 1904. № 5 և „Mélanges lin-
guistiques“, III, 1907. էջ 434.

յիզմի մէջ, մուսուլման լնդովի և ժողովրդի պատմութեան կապ-
նական մտածածման ցատտուն արտահայտութիւնն են Վ. Քրաուսնեի
բարբառագիտական ուսումնասիրութիւնները: Իր «Փրանկներէնի
իմացութեան և Վերին գերմանական Վելտեդարարժի շուրքը ու
սոււմնասիրութեան մէջ՝ Բրաունեն, Էլնելըմ Վելտեների վերին գեր-
մանական տեղարարժի՝ արկայութեանից կամ քաղաքայութեանից
պատմական և լեզվական մէկ ամբողջութիւն ներկայացնող
Փրանկյան բարբառը բաժանում է երկու մասի. ընդ որում հարա-
վարին Փրանկյան խումբները խմբաւորում է ստատեականների
հետ միասին:

Ձր. Էնգելը իր «Փրանկյան բարբառ ուսումնասիրութեան մէջ
ուր կույմսով է բնի գերմանացիների պատմութեան շուրքը աշ-
խատութեան մի մասը (գրգած 1880-ական թթ. և հրատարակված
միայն 1937 թ. Յ. ընկադատելով Վ. Բրաունեի աւանկնայ և ման
բաժանն վերլուծութեան ենթարկելով Փրանկյան բարբառի առան
ձին խոսվածքների նշումը. արագացում է այդ բարբառի պատմա-
լեզվական ամբողջականութեւր: Ըստ Էնգելսի՝ Փրանկյան բար-
բառը VI—VII դդ. մի ինքնուրույն ամբողջութեւն էր, և մինչև
այժմ էլ խոսողների մէջ առկա է իրենց՝ մի փոքրիկ պակցված ամ-
բողջութեւն լինելու գիտակցութեւնը: Արիւթերականների զատ
Վելտեական շափակչին էնգելը հակադրում է նոր մտածում, որ
կնում է բարբառի գծերի ամբողջականութեւն, բարբառային սահ-
մանների հասարակական-պատմական որոշմանութեան զազմատ-
րից: Արանով իսկ Էնգելը կանխում է գերմանական բարբառ-
գրութեւն նորագոյն ծրարակցութեւնները¹:

Լեզուների ընդհանուր դասակարգման վարձեր. Ձր. Մշալ-
լեւ, Ձր. Միստելի.— Զրիգրիխ Մշալլերը 1876—1888 թթ. յույս տե-
սած իր «Էնգելարանութեւն հիմունքները՝ աշխատութեւն մէջ
ամփոփում է աշխարհի տարբեր լեզուների ցնդակցական կապերի

¹ W. Braune, *Die Geschichte des Fränkischen und zur hochdeutschen
oben Lautverschiebung*, BUDSIL, I, 1874.

² Այդ տեղադրութեւն արարում է վերին գերմանական ժամանակակից
իմացութեւնն և արտահայտում է Լ. Ա. ջոք. է, Կ. Ե. Կ. Սի, էս(2)
ԿԵԱ անցումներով:

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*, т. XVI, 1, 1937.
էջ 272—290.

⁴ Վճճ. Т. Фригтс, *Энгельс как филолог*, «Немецкая дилек-
тография», 1966, էջ 280—283.

⁵ P. M. J. G., *Grundriss der Sprachwissenschaft*, 1876—1888.

սուսմնասիրության օգոգոսթյամբ անոք թերզամ նվաճումները, թե՛ Մյուլլերի գործը դեռևս աչքի չի ընկնում հնչյունական որինայտ փականության գազտփարի հետևողական կիրառմամբ:

Հենվելյոյ Մտայնթալի մյտ՝ 1893 թ Միտտելին ասելս է յե գրեների տխարոգիական դասակարգման նոր փորձ՝ ես տարբերում է աննն և անավոր լեզուներ, զրանք բաժանելով օտոսագորկ կեղծարարս և խկարատ (nichtwariig, scheinwariig, re'chtwariig) նեթատեսակներս: Մտայնթալի նման ունենալով յեղգի հոգևրատական յմթոնում և բարձրաստը նայնացելելով հոգևրատական պատկերացման հետ՝ Միտտելին բարձրաստի, որպես պատկերացման, մեք է մտցնում յուսքի մեք բառի ունեցած հարարերում ունեների ստրոգոսթյաներ: Էյս ասումով էլ խկական բառեր են համարվում այն բառերը, որանք սրատհայտում են և՛ յյոթնական, և յերկանական իմաստ: Ինչպես այլ հեղինակների մաս, այնպես էլ Միտտելյու մաս կատարյալ տիպը եերկայացված է համարվում հնչերտական և սեմական իդուներով, որանց մեք բարձրազգրչիերք միացած են անարարեն, իսկ քայր որպես նախոցասության կենարուն ունի հեթական ևչոդ մասնիկ, այս լեզուները համարվում են անավոր խկարատ: Չեազնք բարոդորկ լեզուների մեք Միտտելին սարքերում է անքարտական (արձատանքատական, ինչպես յինարենը և հեմքանքատական, ինչպես մարտլեյենը) և միացական (ինչպես բանաս) լեզուները: Կցական յեղուերիք համարվում են աննն կեղծարարս:

2. ՀԵՂԵՎԵՐՈՒԳՆԵՐԻ ԼԵԶՎԵՐՆԵՐԻ ԹԵՄԻ

ա) Ընդհանուր նարցերի ուտոմնասիրությունը

Հնդկոսական լեզուների ստուգարանարյան, հնչյունարանարյան, ձևարանարյան հարցերը Ա. Ֆիկի և Ո. Տեվիլջյունի աշխատություններում. — Իր գործունեության սկզբնական շրթանում Ա. Ֆիկը (1833—1876) հեղձում էր Մյուլլերի դրույթների մյտս սեմիտպայի հնդկոսպայիների միպեմի լեզվարեղհարություներս գրքում նա, հասնելով Մյուլլերին, փորձում է ապացուցի տարակտն և կվ.

¹ F. J. Mischke, Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachlebens, 1863.

² A. Fick, Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen zum 1868, 1879.

յոսպական հնդկերոսական լեզուների՝ նախապես երկու չիովին ան-
ջատ խումբ կազմելու դրույթը. ընդհանրուպես նա անցկացնում էր
ծննդաբանական ծառի ցաղափարը: Հետագայում Թիկը կարևոր դեր
է խաղում հնդկերոսական լեզուների առանձին հարցերի ուսումնա-
սիրության և առանձնապես՝ հնդկերոսական ստուգաբանության
բնագավառում: Նա Պաստից հետո ձեռնարկում է նոր ամփոփիչ
ստուգաբանական աշխատություն, որ երկար ժամանակ պահպա-
նում է իր արժեքը. դա «Հնդկերոսական լեզուների համեմատական
բառարանն էր»:

Թիկը առաջիններից մեկն է եղիչ, որ յուրյց է ամբիջ հնդկերոսա-
կան ձայնագրիչների կաթն ու էրկար տեղանիների ստուգաբանությունը և
խումբի էրկար ձայնագրիչների՝ անշեշտ վանկերում կրած թուրքուման
մասին:

Ձևաբանության բնագավառում Թիկը կատարածից առանձնա-
պես կարևոր է նշել հետևյալը. 1) Թիկը ստացիներից մեկն է, որ
նշել է թուրքական և անձախական շիվերի կապը, ջուրյց ամբիջ բա-
յանքն և անձախական ավանդիչի ընդհանրությունները: 2) Նա առաջ
է բաշիջ հնդկերոսական արմատի նոր ըմբռնում: Ինչպես սեռանը,
Քուպը և Եյալիիդը սարքերում էին արմատական շրջան, երբ դո-
յովիյուն են ունեցել ուժարժար արմատներ. արմատի խել արմատ-
ները դիտվում էին որպես մեկ շրջանի արդյունք: Ինչպիսիքսթյան
նոր նվաճումների և արմատի գաղափարի վերահայտումը հիմք են
սալիս արմատի բնութեման պատմականության համար. սկսում է
պատկերվել այն փաստը, որ արմատականությունը պատմական
էրկարուն պրոցես է և ոչ թե մի շրջանի արդյունք: Թիկը հարևանում
է այն կարծիքը, որ հունական «*εργον*» բերու և «*εργον*» բեր-
ում ենք բառաձևերի միջև առկա շեշտ և շեշտ մեկը ոչ այն
ինչ են, եթե ոչ մեկ արմատական տարր՝ սրագու: Ինչ սեռական-
առ հետագայում ընդունվում ու դարձացվում է Հիրտի, ապա ավե-
յի նոր ժամանակներում՝ Կարիյովիչի ու Բենվեդիստի կողմից՝
«*կատիչով*» կարգիսի սարմատի անուկանիս գաղափարից՝ Թիկը
այն լայն կերպով կիրառության մեջ է մտցնում և իր ստուգաբա-
նական բառարանին կցում սկրմատները և արմատների անուկան-
ներըս համեմատած, որ հետագայում լրացվում ու ճշտվում է Պ.
Պերսոնի աշխատություններով: 3) Թիկը առաջին անգամ լուրջ ու-
յադրություն է դարձրել հնդկերոսական հատուկ անունների կազ-

¹ A. Dieck, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, Göttingen, 1866 (հետագայում նա 4 հրատարակություն):

² Փ. Шпект, 532, աշխ., էջ 20:

մության հարցին. այս տեսակետից առանձնապես կարևոր է նրա «Հունական անձնատեսներու աշխատութիւնը», որը հնդերոպապական օնոմաստիկալի բնագաժարոյ առաջին յուրդ հետազոտութիւններէց մէկն է:

Հնդերոպապական լեզվարանութիւնն ընդամենը մեծ թւով անգլաւեպետներէ ամփոփման առաջին փորձերէց մէկը պատկանում է հայ լեզվարան Մ. Տերտիշչանին (1843—1892), իր «Հնդերոպական նախալեզու գրքում (1885 թ.) նա տայիւ է հնդերոպական նախալեզվի քերականութիւնն արվագիծը և ընենում բառամթերքը՝ ընդհանր հնդերոպական արմատները՝ իր ժամանակի համար քաղականալեզու լրիւ ցանկը, Իմբատարար հեղինակը չի կարողացել հենովէ երկուքերականները՝ այս բնագաժարում ձեռք բերած վերջին նվաճումներէ վրա. այսպես, օրինակ, նա դնուս հնդերոպական հիմնական ձայնագրներն է համարում զ. և. 1-և. 2-և. տառանգում է հայերնի վերաբերյալ Հյուսիսային տեսակետն ընդունելու մեջ և այլն:

Իր ընդհանուր լեզվարանական հարցքներով Տերտիշչանը հետևում է Ռիտտիին:

Լեզվարանական ներարանութիւնը և ներարանագիտելի նախա-նայրենի ու կուպարայի պոսթիւմներ. Ս. Շադերի, Բ. Բմիդի և ուրիշների ուսումնասիրութիւնները. — Հնդերոպացիներին նախահարկներէ, կշարի, հասարակական հարաբերութիւններէ ու կուպարայի պատմութիւնն ուսումնասիրութիւնը լեզվարանական արվագների հիման վրա սկսվել էր, ինչպես տեսներ, դոտես նախորդ շրջանում: Այս շրջանում այդ հարցերին ամենից արվիչ մեծ աշխատութիւն է նվիրում Ս. Շադերը (1855—1919): Նա ի մի է հաճարում եղած հետազոտութիւնների արդիւնները և իր եզրակացութիւնների հետ միասին ամփոփում նրկու գրքում՝ «Լեզվա-համեմատութիւնը և նախապատմութիւնը» և «Հնդերոպական հետազոտութիւնները»: Շադերը հնդերոպացիների նախահարկները տեղափարում է Սև ծովից հյուսիս ընկած շրջանում՝ Թոսաստանի հարաւում: Իրոշ իդնալական գոյներով է Շադերը

1 Ա. Քլոս, Die zittelischen Pervonnamen, 1874.

2. Schradet, Sprachvergleichung und Urgeschichte, 1880 (հատ. 4-րդ). Օ. Միսլեր, Сравнительное языковедение и первоначальная история, СПб, 1886:

3 Օ. Schradet, Reallexikon der indogermanischen Alectumskunde, 1860.

դում Վեցերուպացիների տնտեսական ու քաղաքական կյանքի. կուլտուրական նվաճումների և ընտանեկան հարաբերությունների պատկերը (ՆՃՄՍ. Ջլանիշկակու քննադատությունը)։ Նրան պակասում է ոչ միայն հասարակություն զարգացման օրինաչափության ներքե բացահայտման կարողությունը, այլև ընդվանկան երևույթների բնական իրերությունները։ Իրենց թվարկություններով հանգերն. որոնք մասամբ նկատելի էին Նեյց երևան գալու մասնակցի, Շու. դերի գրքերը լայն շափոփ տարածվել են և շատ հարցերում կարևոր տեղեկատու ձևերակ են եղել։ Եռադերի ընդվանհամարությունը և Խախտապատմությունը Վեստգայում վերամշակվել է Հանս Կրահելի կողմից և լույս ընծայվել 1935 թ.։

Եմիդադ իր «Նեղերուպացիների ևախահարեները և հաղմաու. կիրառական սխառմը» գրքում՝ վերլուծման ենթարկելով Վեցերուպական հայրական սխառմը, ցույց աաչում աաներդական հետաաաներկուորդական ու սնադարու վաթսունորդական հաղմական սխառմների աագորդվելը, ալև մատանելելով կրկու վաղ սևաական փոխաուության փաաուլ՝ աչիս է ալև ներականության, որ Նեղերուպացիները գտելել են սեմիտների հարևանության մեջ և որ, հնանարը, նրանց Խախահարեները պետք է գտնված լինի ևախայում։ Եմիդաի եղրականությունները հալենպ են կատարվում և հետագայում աաանին ընդունելությունը լեն գտել. նրա բիրատ փաաաները լեն հաստատում Վեցերուպացիների ու սեմիտների աեմիքական շփման աակաությունը. Հաղմական սխառմի տարածում. կարող էր կատարվել և ոչ աեմիքաաաը՝։

Ինպակո եղել ենք. Գրիմը իր «Կերմաներեն լիզլի պատմությունը» մեջ նպատակ էր դետմ բառերից աեցնել իրերին. բառերի պատմության հետում բացահայտել իրերի պատմությունը Այ. Նորդը հետաքրքրության նոր աչիք է աուցուցուում Ա. Եերերի (1841 — 1887) «Կերմաներենի պատմության շորքը» գրքի հրատարակությունից հետո։ 1879 թ. լույս են աևաում ալս բնագաղաաի. վերաբերող երկու կարևոր աշխատություններ՝ Հ. Յիմեերի «Նին Վեցական կյանքում», որ երա հի աչխաուության վերամշակումն էր, և Ն. Բևաակի «Նեղերուպական լեզուներում դրայական բեկա.

1) Seelmidr, Die Ucheimat der Indogermanen und die europäische Zahlensystem, 1890.

* ՆՃՄՍ. Փ. Մաա, հի. աչի. էջ 87.

H. Zimmer, Altindisches Leben, 1879.

ուսմանը և իշտեակման ուստինս գործը՝ վերջինս գրված էր ոչ սրանց հերերի աղանցության: Քնն երիտօրեակներին որչափ ության կենտրոնում ամենում էին հնչյունական ու քերականական հարցերը, բայց երբեմն երբեմն նրանց անչափապահում էին և այս հարցին. Բ. Կելբրյուկը աշխատություն է նվիրում ազգակցական անուններին (1889)՝

և. Լուդվիգյի ստացուցանիսյի սկզբունքը ... և ստորևրոսիայի ըսպի կցականության (ազգայնականացի) սկզբունքի, Ա. Լուգյիգը 1870. ակն թվականների սկզբներին առաջ է քաշում հարմարեցման (ադապտացի) սկզբունքը: Ըստ այդ սկզբունքի՝ քերականական ինքնությունը կարող է սկզբնական սենթոք իմաստով, և արբերակված ձևաբանական կազմավորումներ չինել, բայց աստիճանաբար հարմարվիչ նոր ֆունկցիա կատարելուն ու դրանով իսկ վերածվել ավելի թվարկներին: Այսպես, հնդկականական բայական գիմային վերջավորությունների ծագումը նա փորձում է բացատրել անորոշի (indefinitus) պանագան կազմավորումների իմաստով:

Քնն երիտօրեակներին ակնազոր դեմքերը (հասկանալիս Կելբրյուկը իր «Լեզվի ուսուցանողական և ներածության մեջ») այս սկզբունքը ներառում է նախ քան ընտանաբանական, բայց այն հետագայում դասի սղանցություն է ձևաք բերում և մեծ դեր խաղում էրիտի կողմից հնդկականական քերականական ձևերի ծագմանը տրված մեկնաբանության մեջ:

Այսիցորչ չի նշի, որ Լուդվիգը և նա աշակերտ Ի. Կուրատիս անաղաններն էին՝ որոնք հնդկականական լեզվական ընդհանրության տրոհումն սկսեցին դիտել որպես աստիճանական պրոցես, ինչպիսիք որ մյուս լեզուներից վաղ ինքնուրույնացած լեզուները պահպանում են ավելի արխայիկ կառուցվածքի հատկանիշները: Հետագայում

¹ E. Bechtel. Über die Beziehung der sinnlichen Wahrnehmungen in die indogermanischen Sprachen, 1879.

² B. Delbrück, Die indogermanischen Verwandtschaftsnamen 1889.

³ A. Ludwig, Der Infinitiv im Veda nebst einer Systematik der litauischen und slavischen Verbe, Prag, 1871 և համապատասխանաբար Agglutination oder Abspaltung? Eine wissenschaftliche Streitfrage, Prag, 1873.

⁴ Հմտ. Բ. Բուրյուկ, Sur la formation des langues indoeuropéennes par les colonisations successives, Praha, 1932, արդ. Ա. Բ. Դեսնիկայ, Вопросы изучения родства индоевропейских языков, 1955, չ 171:

նորագույն լեզվաբանության մեջ այդ տեսակետը վաղ անբաժանելի է թողնելի (սեպարատիստ լեզուների) այնչեյն արխայիկ գծեր պահպանելու մասին՝ գրվում է նոր ձևով և շաղկապված հետազոտողների:

Հնդկադարձական շեշտի ուսումնասիրության ճառագեղը. Յ. Վալերուազի, Յ. Ֆարտուսաուզի, Ա. Բեցցենբերգեր, Ֆ. Հանսեն. «Մի-խելի» օրենիքը.— Հնդկադարձական հնչյունաբանության ինտենսիվ ուսումնասիրության հետ կապվում՝ սկսում են լայն ուղադրություն գրավել հնդկադարձական շեշտի բնույթի հարցերը, որոնք կամա թե ակամա հանգեցնում են գենետիկական պրոբլեմների նկատմամբ և կատարում է հատկապես Հ. Հիրտի աշխատություններում, որի գործունեությունը որոշ չափով շեղվում է այս հնթադարձական հնդկադարձական արագիցիայից և կապվում է նրանք բանականների ժառանգությանը քննադատական վերանայման փորձերի հետ: Նշում է նաև կապված հարցերի կարևորությունը զգայվում էր հատկապես այն պատճառով, որ այնպիսի մի կարևոր ուսումնասիրություն, ինչպիսին է Լեոների հոգավածն էր, հնչյունական փոփոխությունը տվյալ դեպքում կապում էր շեշտի հետ:

Իր շեշտական բաշարչության հոգվածում՝ Վալերուազի կապ է տեսնանում վեդայական և հունական բաշարչության դիրքի ու բնույթի միջև՝ դրանց հիմքերը տանելով մինչև հնդկադարձական հիմնարկագույն լեզվաբաններն սկսում են սեպարատիստական դարձնել ոչ միայն շեշտի դիրքի, այլև բնույթի վրա, այն է՝ վաղից ինտենսիվային վրա, որ հունարենում հանդես է գալիս որպես պարունակավոր և արաշեշտ ինտենսիվային (ցիբկուսիվիդիստային և սկուտային՝ քորդ-բացող-իջևող և քարծրացող)։ Կարևոր նշանակություն ունեցավ նաև այն, որ Ֆ. Կորչաուզը եկատնց լիտվական շեշտի էրաժշտական բնույթը և ցույց տվեց, որ լիտվական էրկար ձայնավորների ու էրկարաբանների կարող էին ունենալ նրկու տարբեր ինտենսիվային՝ սրաշեշտ (ակուտային) և պարունակավոր (ցիբկուսիվիդիստային)։

Նույնպես նրի ներք, Ֆարտուսաուզը ցույց է տալիս, որ հնդկադարձական միավանկ արմատների դեպքում լիտվական պարունակավոր մանկերին սերբերենում (սյավոնական լեզուներում) համապատասխանում է էրկար վանկ, իսկ հնդկադարձական էրկավանկ արմատների դեպքում լիտվերենի սրաշեշտ մանկերի դիմաց սերբերենի

¹ E. W. Zeckernagel. Die griechische Verbalflecti., KZ. XLIII. էջ 457-470.

² Հունական ցիբկուսիվիդիստային շեշտի բնույթը լիտվիս պարզ չէ:

³ Լիտվերենում սկուտայինը կարող է լինել և իջնող, իսկ ցիբկուսիվիդիստայինը՝ նաև իջնող-բարձրացող:

րենր (պարզունական շնորհները) ունի կարճ վանկ: Բնօրհներգերը ջուլջ տվեց որոշակի փոխհարաբերություն հունական և լատինական պարույկավոր և սրաշնչա տիրիափանկերի միջև: Փ. Հանտենը նման հարաբերություն հաստատեց զտիերենի նկատմամբ, որտեղ ևս դուրս եկավ, որ հին պարույկավոր վերլուծականը երկար են, հին սրաշնչա վանկերը՝ կարճ:

Ա. Բնօրհներգերը հաստատում է շնչափ հետ կապված նաև մի այլ օրինակափոփոխում, որ թեն հենվում էր լատիներենի ոչ քաղարար ուսումնասիրություն հետևանքով սպրդած սխալ մեկնարանությունների վրա. բայց սգափ ազդեցություն է ձևք բերում: Ըստ Բնօրհներգերի՝ սրաշնչա ինտոնացիա ունեցող երկարաբառերը կորցրել են իրենց երկչորոց (իմա՝ մայնորդալին) սարքը: Այս հետ առնչվում էր նաև այսինքն կոչված «Միխելաի օրենքը», որի համաձայն ծախսորդի կորստից հետո պահպանված խախտվող երկարում է և դառնում պարույկավոր՝ որպես կորցրած շափամասերը (մորերը) հասուցնելու անհրաժեշտության հետևանք: Համատեպ կարծիք է հայտնում և Ետրայտերգը իր սկզբնականացի տեսությունում: Ըստ Ետրայտերգի ուսմունքի՝ մայնափոխների ներթափանցումը այսպես կոչված երկուստափանք (ԱՍՈՍՏՆԱՄ) ծագում է քայ շնչափոր վանկերին հաջորդող անշնչա վանկի կարճ մայնափորի կորստան հետևանքով, այսինքն՝ շատ. քես ք գոսքո Վ < շատ՝ *շուսոյց. քեսք՝ *քցոս ից. հուն. πατήρ-ը՝ πατερ- ից կամ πατρ- ից և այլն²:

Ի Հնգերոպական առանձին լեզուների և լեզվանյութների ուսումնասիրությանը

Առանձին լեզուների և լեզվանյութերի համեմատական և պատմական մեթոդաբանությունների սկզբունքների վերանայումը.— Հնգերոպական լեզուների պատմա-համեմատական ուսումնասիրության բնագավառում նոր սկզբունքներն արմատավորումը պա-

² Վճառ. Փ. ԱՄՈՍԱԿ, հիշ. աշխ., էջ 80:

² Միամասնակ Բնօրհներգերը կարծում էր, թե հեղերոպական սրաշնչա ինտոնացիան իջույ էր, մի բան, որ շեր համարնում մյուս քայլիմասկան լեզուների (յասպերենի և էրե պրոտերենի), այսպեսպես լեզուների և հունարենի ափսոսանքի հետ Վճառ. Փ. ԱՄՈՍԱԿ, հիշ. աշխ., էջ 81:

³ Արնչի է. որ կարճ մայնափորը և թե մեկ շափամաս (մոր) է համարվում, ապա նրկարը և նրկարբորը կլինեն 2 շափամաս, նրկար երկարաբառը և նրկար մայնափորի ու կարճ մայնափորի զուգորդումը՝ 3 շափամաս:

հանչ է ստեղծում վերանայնջու առանձին լեզուների ու յեզվա-
ճյուղերի պատմական ու համեմատական ճիշակաւ ուսթյունները և
ստուգարանական բառարանները:

Հանդես են գալիս նաև բուզմաթիվ նկարագրական ճերտկու-
նություններ ու առանձին հարցերի նվիրում աշխատություններ:

Հնդիրանական լեզուներ.— Հնդկական լեզուների ուսումնասի-
րության բնագավառում հանդես են գալիս յուշաթիվ նկարա-
գրական և պատմա-համեմատական աշխատություններ: Մանկերի
տի լազարայն ճերտկանությունը համարում է Արևելիի սկանդի-
րիտի ճիշականությունը¹, որտեղ բննության են արժանանում նաև
վեդայական հնդկերենի գիտատերը Հին հնդկական յեզուների յու-
րահյուսությանն են նվիրված Ապալների սկանդիրիտի շարահյու-
սությունը² և «Վեդայի բննի ու սանկրիտի շարահյուսությունը»³,
պատմա-համեմատական բնութի աշխատություններից հիշատա-
կելի են Վակիրեսագիի ձեռնարկած ընդարձակ «Հին հնդկերենի
ճերտկանությունը», որի ի հատորը լույս է տեսել 1896 թ. (մաս-
ցած հատորները լույս են տեսնում XX դարում)⁴, և Ալենքիսի ոչին
հնդկերենի համարուս ստուգարանական բառարանը⁵:

Միջին հնդկական լեզուներից պրտկրիտներն են լույս տալիս⁶ Պ. Չ.
չնիի աշխատությունը⁷ նկարագրական բնութի է:

Նոր հնդկական լեզուներին մի շարք աշխատություններ են
նվիրվում՝ գերազանցապես պատմա-համեմատական բնութի
Պրակցից Քիմսի և Հյոսելիի ծավալուն աշխատությունները⁸ այդի
չնն բնկնում մեթոդի ճշգրտությամբ: Միկլոշիը հատուկ աշխատու-

— — —

¹ W. D. Whitney, Sanskrit Grammar, III 4r., London, 1896.

² J. S. Speijer, Sanskrit Syntax, Leyden, 1890; Verlechte van
Sanskrit-Syntax, Strassburg, 1896.

³ J. Wackenaegel, Altindische Grammatik, I-II, Göttingen,
1896-1930 (III հատորը հերթանների աշխատակցությամբ, բայի լույս չի
ընդարձակ):

⁴ C. Ubbenbeck, Kurgefasstes etymologisches Wörterbuch
der altindischen Sprache, Amsterdam, 1898.

⁵ H. Pischel, Grammatik der Prakrit-Sprachen, Strassburg,
1891 (նախաբնութի է որդու «Grundriss indo-iranischer Philologie» աշ-
խատության համապատասխան բնութի):

⁶ J. Beames, Comparative Grammar of the Modern Aryan Lan-
guages of India, I-III, London, 1872-1879. A. P. B. Hoernle, Compa-
rative Grammar of the Gaudian Languages, London, 1880.

Յյուսն է Նախրէն Յիշրուպայի զնշուական քարքարաներին¹, Գայգերը կայմն է սինդհարներն զերականութիւնն ու բառարանքն²:

Իրանական լեզուների ուսումնասիրութիւնն քննազգաբաժնով հաստիկ հիշատակութիւնն արժանի է «Իրանական ֆիլոլոգիայի ուրվագիծերն» մի. Գայգերի և է. Առնի խմբագրութեամբ, որի լ հաստատում արժան է իրանական լեզուների զարգացման պատմութիւնը. այստեղ զննում է իրանական լեզուների համեմատական թերակառուցիւնն ընդհանուր պատկերը (սիրանական լեզուների նախապատմութիւնը)³ խորագրով՝ գրիւմ Բարթոլոմէի կողմից, որը հետազայում էլ հանդես է գալիս իրանագիտական մի շարք կարևոր աշխատութիւններով), և արժում է առանկի լեզուների պատմական մեթոտական տեսութիւնը (այդ թմում նախ Բարթոլոմէն անի «էկվեստայի լեզուն և հին պարսկերներն» րումինը): Զննանը գրում է անկեստայի լեզվի թերականութիւնը՝ սանկերիտի համեմատութեամբ⁴:

Համեմատական-ստուգարանական և նկարագրական բնույթի մի շարք աշխատութիւններ են նվիրում նոր իրանական լեզուներին՝ Զուտիի «Քրդերենի թերականութիւնը», Հոնի մեր պարսկական ստուգարանութիւնն ուրվագիծը», Հյուրշմանի «Պարսկական ստուգարանութիւնները (այստեղ արժան է պարսկական հնչյունաբանութիւնն ուրվագիծը և Հոնի գրքի բնկարգատիւնը) և Եմերեն լեզվի ստուգարանութիւնն ու հնչյունաբանութիւնը. Գայգերի «էֆղաներենի ստուգարանութիւնն ու հնչյունաբանութիւնը» և «Նիդերերենի ստուգարանութիւնը», Ետակերերգի «Եմերենի շարահյատութիւնն շորքը» գիրքը⁵:

Հայերեն.— Հայերենի ուսումնասիրութիւնն քննազգաբաժնով հաստիկ վաստակ անի Հյուրշմանը: 1875 թ Հյուրշմանը լույս է բն-

¹ F. Meckler's etc., Über die Mundarten und die Wörtheilungen der Zagruer Sprache. I. XII. 1832. 1836.

² W. Geiger, Lautlehre und Syntax der Sogdianischen Sprache. Halle. Eymologie der Sogdianischen. München, 1897.

³ Grammatik der Iranischen Philologie. I. 1895. 1901.

⁴ A. V. W. Jackson, An Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit, Stuttgart, 1892.

⁵ Մ. 1884., Kirilische Grammatik, St. Petersburg, 1890. P. Hertz, Grammatik der armenischen Sprache, Straßburg, 1890. E. Hübschmann, Persische Sprache, Straßburg, 1893. Eymologie und Lautlehre der armenischen Sprache. Straßburg, 1895. W. Geiger, Eymologie und Lautlehre der Agyptischen, München, 1893. Eymologie der Bulgarischen, München, 1890. K. von Soden, Keltische Beiträge zur Syntax des Ossiatischen, Straßburg, 1890.

ժայռում իր «Հնդեւրոպական լեզուների շրջանում հայերենի գրաված գիրքի մասին» հոդվածը¹, որի մեջ քննութեան առնելով հայերենի քերականական ու հնչյունական առանձնահատկութիւնները և իրանական լեզուներից ունեցած տարբերութիւնները, ցույց է տալիս, որ հայերենը ոչ թէ իրանական լեզու է, այլ հնդեւրոպական լեզուների անկախ ճյուղն էր հետագա «Հայկական ուսումնասիրութիւններ», «Հայերենի քերականութեան» և այլ աշխատութիւններում² Հյուսիսային խորացնում է իր ուսումնասիրութեան սկզբնական արդյունքները, հնչյունական օրէնքի զաւլափարի խստիվ կիրառմամբ առանձնացնում հայերենի բնիկ տրամասները (մոտ 300) և իրանական լեզուներից փոխ առնված բառերը, տալիս հայերենի համեմատական քերականութեան հիմունքները։ Հյուսիսային «Հայերենի քերականութեան» երկար ժամանակ հայերենի ստեղծարանական գիտաժողով տեղեկատուն էր Հյուսիսային եզրակացութիւնները ընդգծելով ևն Բրուքմանի կողմից և սզատագրած վում վերջինիս հայտնի աշխատութեան մեջ։

Հայերենին նվիրված գործերից (հշատակեցի ևն Բուգգեի «Հայերեն լեզվի ստեղծարանական մեկնարանութեան հարցի շուրջը» և Էւարուկերենն ու հայերենը» աշխատութիւնները, Մեյեր վաղ հոդվածները, հատկապես «Հայերենի բարբառային դիրքը» հոդվածը, Է. Պեղրսոնի աշխատներին նվիրված աշխատութեան ուղեւորները և հայերենը գտնիւր և այլն)։

Գրութարին և ժամանակակից հայերենին նվիրված ևն եկա թագրական մի շարք քերականութիւններ հայերի և ուրիշների կողմից։ Միքին հայերենի հնչյունարանութեանը նվիրված է կարտի աշխատութիւնը³։

Ա. Այտրեյանի և Բ. Պատկանյանի կողմից անունարկված՝ հայ բարբառների գիտական ուսումնասիրութեան աշխատանքը այս ևն-

¹ H. Blochschmann, Über die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen, KZ, XXIII.

² H. Blochschmann, Armenische Studien, Leipzig, 1883. Armenische Grammatik, Leipzig, 1905 - 1907. Zur Chronologie der armenischen Vocalgenese, SA, I, 1895 և այլն։

³ S. Bugge, Beiträge zur etymologischen Erläuterung der semitischen Sprache, Christiania, 1889. Fränkische und Armenische, Christiania 1892. A. Meillet, Position dialectale de l'arménien, BSL, IX, 1908. Recherches sur la syntax comparée de l'arménien, BSL, X - XXII, 1908 - 1911 և այլն։

⁴ J. Kasz, Aussprache und Vocalismus des Kilikisch-Armenischen Straßburg, 1909.

Քաշքրանում ավելի լայն թափ ու ծավալ է ստանում: Հույս են տեսնում Ս. Թարգմանցի, Հանաչի, Ա. Տումանի, Մ. Մ. Գուգիթ-բեկի, Է. Մանրյանցի քարքառագիտական աշխատությունները: Ա. Տումանն ու է. Մանրյանցը Թբիլիսիի և Մշո քարքառաներին նվիրված իրենց ուսումնասիրություններում այդ քարքառաները համեմատում են գրաբարի և հնդկարպական նախալեզվի հետ՝ դրանով իսկ կարծիք չուժա մտցնելով հայերենի պատմա-համեմատական քերականության ստեղծման բնագավառի մեջ: 1898 թ. հայ քարքառագիտության ասպարեղն է մտնում Հ. Անսոյանը, որը հիտադայում ղեկավար է այդ դիսցիպլինի ամուր դիտական հիմքերը:

Ալբաներեն. — Ալբաներենի ուսումնասիրության բնագավառում (նկարագրական և պատմա-համեմատական) էոր էտապ են նշանազորում Գ. Մելերի աշխատությունները՝ «Ալբաներեն լեզվի համառոտ քերականությունը» (նկարագրական), «Ալբաներեն լեզվի առաջաբանական բառարանը», «Ալբանական ուսումնասիրություններ»², որոնք հնարավորություն են տալիս այդ լեզվի տրվարները ավելի յուրյորեն օգտագործելու հնդկարպականության մեջ:

Քալիկ-պլավնական լեզուներ. — Քալիկ-սլավոնական լեզուների և գերմանական լեզուների ու ֆիններենի աղնությունների հարցերին հասուկ աշխատություններ են նվիրում Ռայներեկը և Տումանը³:

Քալիկական լեզուներից հատուկ ուսումնասիրության առարկա են դառնում հին պրուսերենը և լիտվերենը: Քենեկերը կատարում է պրուսերենի բաղադրականի ուսումնասիրության փորձ⁴. Կարշաաը իր «Լիտվերեն լեզվի բնականության մի քանի ասպ» (մտնում այդ լեզվի ուսումնասիրությունը Մլաշխերի համեմատու-

² А. Туманян. Историческая грамматика современного армянского языка города Тифлиса, СПб., 1888. Л. Мисерянн. Этимы по армянскому диалектологу, I, II, С. 16. 1897—1899.

³ H. Mejer. Knudensete albanesische Grammatik, Leipzig, 1890. Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Leipzig, 1891. Albanesische Studien, III, Studie über den indogermanischen Bestandtheil des Albanesischen, Wien, 1892, SWAW, 125.

⁴ C. C. Ukleinbek, Die lexikalische Uverwandschaft der Baltoslavischen und Germanischen, Leyden, 1890. V. Thorsen. Bemerkungen mellem de finske og de baltiske (Jünnislettiske) sprog, Köbenhavn, 1890.

⁵ E. Bernaker. Die preussische Sprache, Texte, Grammatik, etymologische Wörterbuch, Straßburg, 1896.

⁶ P. Kutschak. Grammatik der litauischen Sprache, Halle, 1875.

թյամբ, որք շէր եկատել յիտպերենի շնչտի երաժշտական բնույթը, կիտպերենին Կորըշատից հետո մի աշխատութիւն է նվիրում Վիգնմանը¹, որն այն ուսումնասիրում է համեմատական հայնցական-տպէ կիտպերենի ուսումնասիրութեան բնագործառում կարևոր զեք խաղացին նաև Պարտուկտուտովի և Լեակինի՝ շիտպական շնչտիէն նվիրած հոդվածները:

Մշակական շնչուների համեմատական ուսումնասիրութեան բնագործառում ժամանակին առանձնահատուկ դիրք են խաղում արդևն հիշատակված Ն. Միկլաշչիչի աշխատութիւնները, որոնք մեծ մասամբ ընկնում են այս ննթաշրջանում: Մշակական շնչուների շարահնչաւութիւն կարևոր հարցերից մեկին՝ բարեբի շարադասութիւնն է նվիրված Բեռնիկերի աշխատութիւնը²: Մենն հատուկ աշխատութիւն է նվիրում հին սրաւնական հայնցական-աւտական գործածութեանը³: 1894 թ. սկսած՝ լույս է աւանում Գերտուկի «Ջեխներն լեզվի պատմական քերականութիւնը»⁴: Թուտական իրականութեան մեջ նրան նկատ կարևոր աշխատակցութիւնները, հատկապէս Մըդեւեկու աշխատութիւնը, որդնն հիշատակել են Նովիկները քննութեան նյութ է դաւնում Մուկի կոչմից: Եւակինը հրատարակում է հին նկնկնաւաւաւութիւններն իր քերականութիւնը, որ թարգմանվում է սուսերն և լրացուցնելով հրատարակվում⁵:

Քրակերեն... Քրակերենի ուսումնասիրութեան բնագործառում նոր հասայ է բաց աւում Տոմաշեկը, որն իր սշին թրակաղիները աշխատութեան մեջ՝ ի մի է բերում այդ լեզվի մեայորդները և փորձում մեկնաբանել շնչաղա ուսումնասիրութիւնները, սու-

¹ O. Wiedemann, Handbuch der litauischen Sprache, Strassburg, 1897.

² E. Berneker, Wortfolge in den slavischen Sprachen, Berlin, 1900.

³ A. Meillet, Recherches sur l'emploi de l'accusatif-génitif en vieux slave, Paris, 1897.

⁴ I. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého. [—IV, Praha, 1894. 1924 (Տրագերիչիկի համեր. Քեկրալ):

⁵ E. Mucke, Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache, Leipzig, 1891.

⁶ A. Leskien, Handbuch der altslawischen Sprache, D 58., 1898, րուս. թարգմ. А. Лескин, Грамматика старославянского языка, 1890:

⁷ W. Tomaschek, Die alten Thraker, SWAW, 1893—1894.

կայն, բացահայտեցին զդաշի թմբոյ մքրայումներ, և աշխատութիւնն այժմ արժեքավոր է միայն փաստական նյութով:

Հունարեն.—Հունարենի նկարագրական և պատմա-համեմատական բերականութեան բնագրութեամբ հանդես են գալիս մի շարք Կորնել արխատութեաններ՝ Մեյերի «Հունարենի բերականութեանը» (Նեյցուեարանութիւն և ձեւաբանութեան) և Կյունելի «Հունարեն լեզվի մանրամասն բերականութեան» երրորդ հրատարակութիւնը, Կ. Քրուզմանի «Հունարենի բերականութեանը», Գիսթրիխի «Հետադասութեաններ հունարեն լեզվի պատմական շարքը» գործը¹:

Սրանք են գալիս մի շարք աշխատութեաններ՝ նվիրուած հունական բարբառներին՝ Քէթտելի և Կոլլիցի «Հունական բարբառային արձանագրութեաններ հաշվարանոս», Հոֆմանի «Հունական բարբառները իրենց պատմական փոփոխութեանը», Քուսակի «Երբեմնյան բարբառները»:

Հունարենի և Կոլլիցի նախապատմութեան հարցերը արծարծում է ևս Կրուզմանի «Հունարեն լեզվի պատմական ներածութեանը»:

Իտալացիաց լեզուներ. ....Իտալական հին լեզուներից բնականաբար ամենից ավելի լայն ուղադրութեան է դրավում լատիներենը, որին նվիրվում են նկարագրական և պատմական բնույթի մի շարք աշխատութեաններ, որանցից հիշատակելի են Լինդսեյի «Լատիներեն լեզուն», Ետոլցի «Լատիներեն լեզվի պատմական բերականութեանը», Ետոլցի և Եմալցի «Լատիներենի քերականութեանը», Մորի «Ներկան և նրա ածանցյալները լատիական խոնարհման մեջ» գիրքը, այլն 1900 թ. սկսած՝ «Լատիներեն լեզվի գրեմա-

¹ G. Meyer, Griechische Grammatik, III 9er, Leipzig, 1890. Kuhnert, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, I (1, 2), II (1, 2), Hannover, 1890-1904. K. Brugmann, Griechische Grammatik, Leipzig, 1885, IV 9er, München, 1913. K. Dietzsch, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache, Leipzig, 1895.

² F. Bechtel und H. Collitz, Sammlung der griechischen Dialektenschriften, Göttingen, 1884-1917. O. Hoffmann, Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhang, I-III, Göttingen, 1891-1896. E. Boisacq, Les dialectes grecs, Paris, 1891.

³ P. Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen, 1896.

բանք ընդարձակ բառարանը՝ ստուգաբանական նշումներով հանդերձ¹։

Սակ-ումբրյան լեզուների բնագավառում հանդես են գալիս երկու կարևոր աշխատություն՝ Ֆոն Պլանտացի սովյուսկայա բարբառների քերականությունը և Քոնվիչի ռոմանական բարբառները²։

Ռոմանական լեզուների համեմատական քերականության ուսումնասիրության բնագավառում Դիլլից հետո նոր էտապ էին նշանավորում Մեյեր-լյուբկեի աշխատությունները, հատկապես նրա ռոմանական լեզուների քերականությունը³, որին հետևում էե մի շարք այլ աշխատություններ (ստուգաբանական բառարանը լույս է տեսնում XX դարում)։ Նշելի է և ռոմանական լեզվաբանության ուրվագիծը⁴։

Ժողովրդական լատիներենի ուսումնասիրության բնագավառում հանդես էկա՞տ աշխատություններից Նշելի էն Թուրինական լատիներեն լեզվի ստրածումը Իտալիայում և հոմեոկան պետությունների պրոֆիտիաներում⁵, Յուեդի սՆոմալեյիները և ումանները Դանտրի երկրներում⁶ աշխատությունները, Մոլի սթոլոգրոդական լատիներենի ժամանակագրության ներածությունը⁷, Ջրալի լատիներեն լեզվի ստրածական սարքերությունները և այլն⁸։

Սերաստատի հարցը արծարծվա՞տ է Լևկոշիի՝ արդեն հիշա

¹ W. M. Lindsay, The Latin Language, Oxford, 1911. F. Stolz, Historische Grammatik der lateinischen Sprache, Leipzig, 1884. F. Stolz und J. H. Schmalz, Lateinische Grammatik, IV 6թ., 1910, V 6թ., 1928. L. Dobs, Le présent et ses dérivés dans la conjugaison latine, Paris, 1900. Thesaurus Linguae Latinae, Leipzig, 1900 և հզ.

² R. von Planta, Grammatik der italisch-lateinischen Dialekte, I—II, Strassburg, 1902—1897. K. S. Conway, The Italic Dialects, Cambridge, 1907.

³ W. Meyer-Lübke, Grammatik der romanischen Sprachen, I—IV, Leipzig, 1900—1902.

⁴ Grundlagen der romanischen Philologie, herausgegeben von G. Gröher, 1839 և հզ., II 6թ., 1904—1906.

⁵ A. Budinský, Die Ausbreitung der lateinischen Sprache. Ober Italien und die Provinzen des römischen Reiches, Berlin, 1891. J. Jung, Römer und Romanen in Bauländer, Innsbruck, 1891. G. Molit, Introduction à la chronologie du latin vulgaire, Paris, 1889. K. Sittl, Die lokalen Verschiedenheiten der lateinischen Sprache, 1882.

տակնաժ աշխատութեան մէջ և Գրչարների տնտեսական բառերի ժողովրդա-լատինական ստեղծարարութեան գործում¹։

Առանձին ուսումնասիրութեան յեզոներէ տնտեսա-համեմատական և եկարագրական ուսումնասիրութեան քննադասութեամբ հիշատակելի ևն Քրչունքի և Նիրոպի՝ ֆրանսերէնի պատմութեան բազմահատոր շարադրանքների առաջին հատորները, Կաեղրեա-Հեշտի սիւմմարնական քերականութեան լիակատար դասընթացը, Վայգանդի սկոտլանդերէն, Գարաների սիւետո-ոսմաներէնի քերականութեանք²։

Կելտական լեզուներ.—Կելտական լեզուներէ ուսումնասիրութեան քննադասութեամբ հանդես եկած աշխատութեաններէից նշելի ևն Հոլդերի ու Հին-Կելտական լեզվագրանքս (1 հատոր), Անրիխ օնոր քերականներէնի ամենագործածական բաների ստուգարանական քառաբանք, Հոնոթի սիւքիէ քերականներէնի ստուգարանական քառաբանք, Ծիւնի սկոտլանդական բարբառք, այլն Նորթի և Բեցլենքերգերի սկելտական միասնութեան քառաբանք, Լորտի կելտական լեզվագրանք, որը կարգում է Ֆինիխի ուսումնասիրութեան քառաբանք-ի IV հրատարակութեան II մասը, Մակրիչի սիւետական լեզվի ստուգարանական քառաբանք³։

Գերմանական լեզուներ.—Գերմանական լեզուներէ ուսումնասիրութեան քննադասութեամբ կատարված տեղաշարժերի մասին մինչ արդէն խոսել ենք Աշտուչ անհրսոնշա ենք համարում հիշատակել այս քննադասութի գրիւտի որ աշխատութեանները՝ սիւետական ֆիլոլոգիայի ներածութեանք, Դարաշարժերի քննադասութեաններէնի քերականութեանք, Գիւտերի ու Հին Կելտական քառաբանքեր

¹ G. Gröber, *Vulgarlateinische Substrate romanischer Wörter*, ALI, t. 1888, pp. 201-254.

² F. Bruchet, *Histoire de la langue française*, I—XII, Paris, 1889—1945. K. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, I—VI, 1895—1900. J. A. Gouffon-Dumont, *Cours complet de grammaire romaine*, Paris, 1900. G. Weigand, *Armenien*, I—II, Leipzig, 1894—1895. T. Gartner, *Italo-romanische Grammatik*, Heilbronn, 1893.

³ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, I—III, Leipzig, 1886—1903. V. Henry, *Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne*, Rennes, 1900. E. Huet, *Dictionnaire étymologique du breton moyen*, «Le Mystère de Saint Barlaam» հրատարակութեան մէջ, Nantes, 1885. F. N. Finck, *Die Armer Mundart*, I—II, Karburg, 1880. W. Sauer und A. Bezzenbergger, *Wortschatz der keltischen Einheit*, *Ukeltischer Sprachschatz*, Göttingen, 1894. Muehain, *An Etymological Glossary of the Gaelic Language*, Inverness, 1906.

հնչյունաբանութիւնն ու ճանաչանութիւնն, նորիննի շնարհակը-
մանական հնչյունաբանութեան օրփոքիծը» և «Հին իտալացիների
ու հին նորգիգերների քերականութիւնը», «Հին ցիցիերների քերա-
կանութիւնը», Իլլներեկի «Փոթերների համառոտ ստուգարանական
յառարանը», Վոնդերի «Վանդալների լեզվի մասին գործը, Բրուկ-
ների սլանգոբարդների լեզուն», Կլուզի «Գերմաներեն լեզվի
ստուգարանական բառարանը», «Գարաշքանի բառարանը (արեգ-
չերենի բառարան՝ ստուգարանական տեղեկութիւններով)», Կլուզի
և Լուցի սկնդիական ստուգարանութիւնը, Ռուչի սկնդիական
բարբաւների բառարանը¹։

ԱՅՆՆԵՐԻՎԱՊԳԵՂՈՒՄ ԵՎ ԳԵՂՈՒՄ ԵՆՈՒՄԻՆԻՍՏԻՆԵՐԸ

Սեմա-համական լեզուներ.— Իյս եկեղաշրջանում սեմա-քամա-
կան ցեղակցութիւն հարցը լայն շուտարանութիւն է ստանում
Գ. Իլլիչի և Հոմմելի աշխատութիւններում, ընդ որում Գ. Իլլիչը
սըտարութիւն է դարձնում նաև սեմա-քամական և հնդերոպական
բնդանութիւնների վրա²։ Հաստի սըտարութիւնն էն գրումը 1 և
վեների տեղիք տալիս սեմական նախահայրների և լեզուական
հնչարանութեան հարցերը Սեմական լեզուների պատմութեան ու
ցեղակցական փոխհարաբնութեան հարցերը լայն շուտարանու-

¹ Grundriss der germanischen Philologie, 2-89 և ց., II 4ր. Straß-
burg, 1887. W. Streithorn, Völgerrische Grammatik, Heilberg,
1890. P. Dietel, Laut und Formenlehre der germanischen Dialekte,
Leipzig, 1900. A. Noreen, Atlas der germanischen Lautlehre, 1904.
Alttscheidische und altnorwiesische Grammatik, Halle, 1884. II 6ր., 1892.
Alttscheidische Grammatik, 1894. C. C. Uhlenberg, Kurzgefasstes
etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache, II 6ր., Amsterdam,
1900. F. Wrede, Über die Sprache der Wandalen, 1896. W. Bruck-
ner, Die Sprache der Langobarden, 1895. F. Kluge, Etymologisches
Wörterbuch der deutschen Sprache, 1881. The Century Dictionary, I—VIII,
New York, 1895. P. Kluget and F. Lutz, English Etymology, Straus-
burg, 1898. I. Wright, English Dialect Dictionary, I—VI, Oxford,
1898—1905.

² K. Ahel, Einteilung in ein Ägyptisch-semitisch-indoeuropäisches
Wurzelwörterbuch, Leipzig, 1887. Über Wechselbeziehungen der ägypti-
schen, indoeuropäischen und semitischen Etymologie, Leipzig, 1899.
Ägyptisch-indoeuropäische Sprachwissenschaft, Leipzig, 1899. Hummel,
Über den Grad der Verwandtschaft des Ägyptischen mit dem Semitischen,
Leipzig, 1902.

Քյունն իւր ստանում Նյալգնկնի աշխատութիւններում, հասկացնելու երա սճեմակուն լեզուները՝ աշխատութիւն ճեղի Սեմական լեզուներին համեմատական ընդհանուրութիւն ընագազատում կատարված աշխատանքի ամփոփումն էին ենթակայացուում Ուիլյամ Ռայտի և Հ. Յիմեռնի աշխատութիւնները²։ Քամակուն լեզուներին նվիրված աշխատութիւններին նշելի է Ռ. Լեւզոստի «Նուլիերինի ընդհանուրութիւնը» (1887), որտեղ կատարված է արփրիկյան լեզուների դասակարգման փորձ։

Ընդհանուր առմամբ նշելի է, որ այս ենթաշրջանում հետաւանական որևէրիկի գաղափարը ներթափանցում է նաև ոչ-հնդկարպական լեզուների ուսումնասիրութիւն մէջ՝ հիմք առնով այդ լեզուների պատմա-համեմատական ազնիւ խորացված հետազոտութիւն համարը։

«Ռուսալա-ալթայան» լեզուներ.— Յիննա-ուգրական (սուրայան) լեզուների ուսումնասիրութիւնը այս շրջանում առիտ է մի քարք նշանաւոր անուններ Վ. Տոմսկնց ֆիններնում գրթերնից և յալթայական լեզուներից կատարված փոխաուսումներին նվիրված իր ուսումնասիրութիւններով նոր էջ է ըստ անում³։ Յիննա-ուգրական լեզուների համեմատական ուսումնասիրութիւն ընագազատում կարևոր էին Բուդենի համեմատական-ուսուղարանական բարարանը⁴, Կ. Յ. Ռոյֆալդիի⁵, Ս. Պոնների⁶, է. Ս. Սեպուլեի, Հ. Պատտուննի և ուրիշների աշխատութիւնները Սեպուլեին, լինելով կատարելի աշակերտը, նոր մակարդակի է հասցնում ֆիննա-ուգրական և սամոնիդական լեզուների ընդհանուրութիւն հարցի ուսումնասիրութիւնը։ Հանդես են գալիս ֆիննա-ուգրական և հնդկ-

¹ Ph. Nöldeke, Die semitischen Sprachen, Leipzig, 1897.

² W. Wrighte, Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages, Cambridge, 1860, H. Zimmera, Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen, Berlin, 1898.

³ V. Tammson, Die gotiske sprogklasser i udflydelse på den finske, Köbenhavn, 1860. Beröringor mellan de finske og de baltiske (litausk-litisket) sprög, Köpenhamn, 1880.

⁴ Baudouin, Magyarugor összehasonlító szótár, Budapest, 1873—1881.

⁵ K. J. Ujfaluy, Étude comparée des langues ougro-finnoises. Paris, 1875.

⁶ O. Donner, Die gegenseitige Grammatik der finnisch-ugrischen Sprachen, Helsinki, 1875. Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen, I—III. Helsinki, 1874—1884 (շարունակով)։

քոպական լեզուների ցեղակցության հարցի զրգան փորձեր, 1886 թ. սկսում է լույս տեսնել ֆիննա-ուգրական լեզուների ուսումնասիրությանը նվիրված «Journal de la Société finno-ougrienne» հանդեսը, 1890 թ. սկսվում է մեկ այլ՝ «Mémoires de la Société finno-ougrienne» հանդեսի հրատարակությունը:

Քյոլեր-Ֆաթարական, սունգուսական և մանչուրական լեզուների ուսումնասիրության քննարկատու՝ նշելի են հատկապես Հ. Վալբերիի, Է. Նյուգենի, Վ. Բանգի, Հ. Վիկչիերի, Յ. Քրոնցեյի, Վ. Ռադլովի անունները: Երանք չբացվում են այդ լեզուների դասակարգման ու փոխհարաբերության, համեմատական քերականության, բառա-ստուգարանական զուգահեռների և այլ հարցերով: Քյոլերագիտության զարգացման համար առանձնապես կարևոր նշանակություն ունեցավ հին թյուրքական տեքստերի վերծանումը (Վ. Տոմսեն, Վ. Ռադլով):

Վին-տիբեթական և շեարավ-ասիական լեզուներ. — Սկզբնապես Զեևաստանում, Տիրեթում և Հնդկաչինում զանազան լեզուների համար գործածվում էին պարզապես աշխարհագրական բնույթի տերմիններ, այսպես, հնդկաչինական լեզուներ ասելով հասկանում էին Հնդկաչինի, երբևեմ էլ Զինաստանի, Տիրեթի և հիմալայան լեզուները, այդ բանը առումով ցործածությունը հանգիստում է և տվյալ շրջանում:

Թասար իր սկրևնիյան Հնդկաստանի ժամանակակից լեզուների ուրվագիծն աշխատության մեջ՝ ընդարձակ տարածություն քննող

* H. Vambergy, Etymologisches Wörterbuch der turk-tatarischen Sprachen, Leipzig, 1873. H. Wankler, Ural-Altische Völker und Sprachen, 1884. E. Bogr, Über die Stellung des Turgaischen zum Mongolisch-Türkischen, Halle, 1887. W. Radloff, Uraltatische Forschungen, Leipzig, 1890. J. Grundz. Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altischen Sprachen, nebst einem vergleichenden Wörterbuch, Leipzig, 1895. W. W. Radloff, Phonetik der nördlichen Türkischen, Leipzig, 1883. Versuch eines Wörterbuches der Turk-Lasalekte, SPb. 1898—1911.

* V. Thomsen, Deciffrement des inscriptions de Pirkhon et de Y'éniksei, 1882. Inscriptions de Pirkhon déchiffrées, MSFou, 1896. W. Radloff, Les alttürkischen Inschriften der Margulci, SPb. 1895—1899.

* Էմմ. Գ. Վոն-Դեր-Գալենտ, Die Sprachwissenschaft, Leipzig, 1891.

* Cust, A Sketch of the Modern Languages of the East Indies, London, 1876.

այս լեզուները բաժանում է 4 ընտանիքի՝ 1) սիրելիա-բերմանական ընտանիք, որի մեջ առանձնացնում է 8 խումբ՝ նեպալյան, սիքքիմյան, ասամյան, մանիպուրիտագոնգլան, բիրմանական, անդրհիմալայան (նեքառայալ և սիրնիթերենը), շինական և կոչիական (սիրոնգ, անդամանիերեն, նիկոբարերեն), 2) քասյան ընտանիք (Ասամում, 5 բարբառով), 3) Թայսիանե ընտանիք (սիամերեն, լաոսիերեն, շաներեն, Թայ և ալլե), 4) մոն-աննամյան ընտանիք (մոն, կամրոչերեն, ակնամիերեն և ալլե):

Այս լեզուների համեմատական ուսումնասիրությունը նվիրված աշխատություններից եղելի են նաև Թորրոի, Կունի և Կոնրադիի գործերը՝:

1888 թ. Էննոս Կունը ցույց է առելու Ասիայի հարավում գտնուվող մի շարք լեզուների (մոն-քուն, պրամալական, մոնցա, կասսինոկորդյան) սեղանկազան կապը. այդ լեզուների համար ընդհանրանում է հարավ-ասիական (ավարտասիական) անվանումը:

Այլ լեզուներ.— Այս շրջանում ջաշլեր են արվում նաև այլ լեզուների ու լեզվաընտանիքների ուսումնասիրության ուղղությամբ: Փորսմանը ծավալուն աշխատություն է նվիրում անգամանյան լեզուներին՝ Փոգրիեգոուեր պատի շահով առաջ է առնում մեյանեզյան լեզուներն ուսումնասիրության գործը՝ Ի. Ֆոն Էրկերտը աշխատություն է նվիրում կովկասյան լեզուներին՝ նա սուրբերում է հյուսիսային և հարավային կովկասյան լեզուներ, որոնք նույնպես ենթարածությունների է ենթարկում:

Առաջ է գնում նաև ասիոտայիական, աֆրիկյան և ամերիկյան լեզուների ուսումնասիրության գործը: Ավստրալյան լեզուներին նվիրված աշխատություններից հիշատակելի է Բ. Սպենսերի և Ֆ.

C. J. F. S. Forbes, Comparative Grammar of the Languages of Further India, London, 1882. E. Kuhn, Über Herkunft und Sprache der transgangeschen Völker, Berlin, 1863. A. Conrady, Eine indo-chinesische Causativ-Demonstrativ-Bildung und ihr Zusammenhang mit den Tonakzenten, Leipzig, 1896.

¹ M. V. Portman, Notes on the Languages of the South Andaman Groups and Tribes, Calcutta, 1898.

² R. H. Coudringston, The Melanesian Languages, Oxford 1895.

³ R. von Krockert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes Wien, 1895.

2. Իրիւնէի գործը՝ նվիրված կենտրոնական մասի լեզուներին. սրան հետևում են և նույն հեղինակների այլ աշխատությունները:

Լաստը հատուկ աշխատութեան է նվիրում արևելյան Աֆրիկայի լեզուների դասակարգման ու բնութագրման հարցերին²: Տասնեւըր գրում է բանտու լեզուների համեմատական քերականութեանը (1891):

Ամերիկյան ընկերների լեզուներին նվիրված աշխատութեանն արդ հիշատակելի են Թրինտոնի, Փոուելի, Ադամի և ուրիշների գործերը³:

¹ R. Spence and E. J. Gillies, Native Tribes of Central Australia, London, 1899.

² J. T. Last, Polyglotta africana orientalis, London, 1885.

³ D. G. Brinkley, The American Nader: A Linguistic Survey, Classification and Etymologic Description of the Native Tribes of North and South America, New York, 1894. Studies in South American Languages, Philadelphia, 1892. J. W. Powell, American Linguistic Families North of Mexico, Washington, 1891. L. Adam, Matériaux pour servir à l'établissement d'une grammaire des dialectes de la famille tupi, Paris 1886 (նույն հեղինակի 1871 և 1893 թթ. համատեղ համեմատական ուսումնասիրութեանը և նվիրել գրադարանի և կարելի հաշված լեզվաբանների ներքին):

ՊՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՐՈՐԻ ԵՆԹԱԵՐՋԱԿԻ ԿՆՆՈՒԹՅԱՆ

1. ԿԱՆԵՐԵՆ

- Չեքոսլովակիա, Հայ լեզվաբանությունը արևմտախոս լեզուներում, Գրեյն, 1959
էջ 40—50, 231—244, 324—408.
- Եսսեյ, Գ. Ա., Առումնաբանական հարց լեզուի և ժամանակակից
թեման լեզվաբանության (Գ. Գորգոլանցիևի Բարբառաբանական և լեզ-
վաբանական), Կենտրոն, 1966, էջ 208—225.
- Մանուսակե Հուսեյնյան լեզվաբանական հարցազրույցներ ֆունկցի-
ոնալ լեզվաբանության, Կենտրոնական և արևմտախոս լեզուների
բանականության, Գրեյն, 1952, էջ 82—93.

2. ՔՐՈՒՄՐԵՆ

- Абаев В. И., О фонетическом законе, ИМ, I, 1938
- Богородицкий В. А., Казанская лингвистическая школа (1875—
1919), «Сборник статей из лингвистики», М., 1939, стр. 263—284.
- Буданов Р. А., Г. Шенкерт-Р. Избранные статьи по языковедению,
М., 1950, стр. 1—22.
- Николаидис В. Н., Русская наука о русском литературном языке,
УЗ МГУ, 196, 1946, стр. 94—104.
- Жирмунский Ф. М., Немецкая диалектология, М., 1946, стр. 46—
63, 89—97.
- Жирмунский Ф. М., О некоторых проблемах лингвистической гео-
графии, ВЯ, 4, 1954, стр. 8—26.
- Земская Е. А., «Казанская лингвистическая школа» при Ф. И. А.
Болдуна де Куртене, ВЯИ, 1951, № 6, стр. 63—67.
- Зиндер Л. В., Общая фонетика, докторская диссертация, 1943.
- Кацильдсон С. И., Теория синвитов Ф. Ф. Фортунатова в ее зна-
чение в свете современных данных, 1964, № 8, стр. 47—61.
- Немецкая диалектология, сборник статей, редакция, предисловие и при-
мечания В. М. Жирмунского, М., 1965.
- Памяти В. Томсена, к годовщине со дня смерти, Л., 1929
- Путерсон М. Н., Фортунатов и московская лингвистическая школа,
«Роль русской науки в развитии мировой науки и культуры», 2,
1947, стр. 26—36.
- Шоржаинский В., Очерк сравнительной фонетики армянской
языка, грузинского, лезгинского и старославянского языков, М.,
1912 («Из истории сравнительной фонетики»).
- Серебрянников И. А., Теория языка Шмидта и Амосова языковой
атлантики, ВЯ, 1967, № 4, стр. 3—16.

- Сергиевский М. В., Введение в романское языкознание. М., 1932, стр. 252—253, 258—260.
- Черепанов М. Н., Н. К. Крушевский как представитель казанской лингвистической школы, автореф. канд. дисс., Казань, 1952.
- Шпехт Ф., Индоевропейское языкознание от младограмматиков до первой мировой войны, «Общие и индоевропейское языкознание», Сборник, М., 1954.
- Штибер Э., Теория флексий И. А. Болдуина де Куртене в современной языкознании, ВЯ, 1935, № 4, стр. 89—94.
- Яриева В. Н., Теория субстрата в истории языкознания, ДСНЯ, XI, М., 1956, стр. 8—32.

8. ИСТОЧНИКИ

- Ascoli G. J., *Dei neogrammatici*, ANI, 10, 1886.
- Bechtel Fr., *Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher*, Göttingen, 1892.
- Berg A., *Anschauungen Ludwig Neiders über Ursprung und Wesen von Sprache und Vernunft*, Darmstadt, 1928.
- Bertold L., *Vorlesung gegen die Lautgesetze und ihre Gründe*, „Von Wenker zu Wrede“, Marburg, 1903, § 23 & § 27.
- Brugmann K., *Nachruf auf Osthoff*, LF, 24, 1866.
- Frings Th., E. Sievers, SSAW, 1933.
- Fumi F. G., *La glottologia e i neogrammatici*, Napoli, 1881.
- Hermann E., H. Delbrück, Jena, 1923.
- Kerst J., *Geschichte der germanischen Philologie*, Heidelberg, 1930.
- Kraus C. V., H. Paul, DBJ, 3, 1927.
- Kraus C. V., E. Sievers, SSAW, 1932.
- Lepitra A., *Le neogrammatici d'Allemagne*, „Compte rendu du Congrès scientifique international des catholiques tenu à Paris 1—6 avril 1891 (section VI philologie)“, Paris, 1891.
- Lulck K., E. Sievers, SWAW, 1833.
- Richter E., H. Schuchardt, NOB, 6, 1929.
- Silloge linguistica dedicata alla memoria di G. J. Ascoli*, Torino, 1929.
- Specht F., *Die „indogermanische“ Sprachwissenschaft: von den Junggrammatikern bis zum ersten Weltkrieg*, „Lexis“, I, 1949.
- Strom J., *Englische Philologie*, 1822.
- Streitberg W., A. Leskien, DBJ, I, 1825.
- Streitberg W., K. Brugmann, LF, 7, 1921.
- Butterlin L., *Das Wesen der Sprachlichen Gebilde. Kritische Bemerkungen zu W. Wundts „Sprachpsychologie“*, Heidelberg, 1912.
- Wechsler E., *Gibt es Lautgesetze?* Halle, 1905.
- Ziimmer H., *Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax*, 2. Aufl., Colberg, 1893.
- Zimmer H., J. Schmidt, BJDN, 6, 1914.

ՀԱՄԱՐՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ՝

1. ՀԱՅԵՐԵՆ

ԱՀ—Արցախահայկե հանդես

ՀԱ—Հանդես ամսագրային

ՀՖԱՏ—ՀԱՅԻՔ Փրփրաթյունների ախարհագրային «Յնդեկագիրք» (հասարակական գիտությունների սերիա)»

ՀՓՄԻՎԺ—Հայրենիան Պատմիան ժամկետագրական ինտերսոցալի «Ճշգրտական-թյունների ժողովածու»

ՊՀԱԺ—Երանին Պետական համալսարանի «Ճշգրտական-թյունների ժողովածու» (գիտական աշխատությունների)»

2. ԻՐԱՆԻՐԵՆ

ВЯ—Вопросы языкознания.

ДЛЯ—Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР

ЖМНП—Журнал Министерства народного просвещения.

ИАН—Известия Академии наук.

ИАНА—Известия Академии наук Арм. ССР (серия общественных наук).

ИАН ОЛЯ—Известия Академии наук СССР, отделение литературы и языка.

Известия ГИИМК—Известия Государственной Академии истории материальной культуры.

КСИС—Краткие сообщения Института славяноведения

ИТЕГУ—Научные труды Ереванского Государственного университета

РФВ—Русский филологический вестник.

РЯШ—Русский язык в школе.

ТИА—Труды Института языкознания АН СССР.

ТОЛПС—Труды Общества любителей русской словесности.

УЗ—Ученые записки.

УЗЛУ—Ученые записки Ленинградского Государственного университета.

УЗМГУ—Ученые записки Московского Государственного университета.

ЯМ—Язык и мышление.

* Գրքի անվանումները (Language, Word, Lingua & այլն) չեն համապատասխանում:

- AA—Art and Archaeology.
 AAEEGP—Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France.
 AB—Altfranzösische Bibliographie.
 ABAW—Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
 AFN—Archivum Franciscanum historicum.
 AGI—Archivio glottologico italiano.
 AGP—Archiv für die gesellschaftliche Psychologie.
 AJ—Acta Jutlandica.
 AINA—Anzeigen für indogermanische Sprach- und Altertumskunde.
 AJP—American Journal of Philology.
 AJSL—American Journal of Semitic Languages and Literature.
 AKWG—Abhandlungen der Kaiserlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
 AKSGW—* AKWG.
 AL—Acta linguistica.
 AL—ALZ—Allgemeine Literaturzeitung.
 ALAN—Acta linguistica Academiae scientiarum hungaricae.
 ALLG—Archiv für die deutsche Lexikographie und Grammatik.
 ANAW—Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften.
 APKKSQW—Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königlich-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften.
 APHS—Acta philologica sacana.
 APHS, APHS—Acta philologica Scandinavica.
 AR—Asiatic Researches.
 ASP—Archiv für slavische Philologie.
 BB—A. Brezinger's Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen (* * * * * BKSL).
 BCLC—Bulletin du Cercle linguistique de Copenhague.
 DPh—Bl. für die deutsche Philosophie.
 BGLS—Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur.
 BILN—Festsch. Jb. und dt. Nekrolog.
 BKLS—Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen (* * * * * BB).
 BPKKSQW—Berichte der philologisch-historischen Klasse der Königlich-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften.
 BSGW—* * * * * BPKKSQW.
 BSL—Bulletin de la Société linguistique de Paris.
 BSP—Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique.
 BVS—Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung (* * * * * KZ).
 CFS—Cahiers Ferdinand de Saussure, publiés par la Société générale de Linguistique.
 CS—Current Studies.
 DJJ—Deutsches Geographisches Jahrbuch.

- DVLG—Deutsche Vierteljahrsschriften für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte.
- FUF—Finnisch-ugrische Forschungen.
- GJ—Gothic-Jahrbuch.
- HFL—Historisk-filologiske Meddelelser.
- IF—Indogermanische Forschungen.
- IFAnz—Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde (=IF 1-4 A[SA]).
- IJ—Indogermanisches Jahrbuch im Auftrag der Indogermanischen Gesellschaft.
- JP—Journal de psychologie.
- JPNP—Journal de psychologie normale et pathologie.
- JQR—Jewish Quarterly Review.
- KZ—Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (=KZ 1-4 ZVÖ BVS).
- LSS—Lexis, Studien zur Sprachphilosophie, Sprachgeschichte und Begriffsforschung.
- LAGW—Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
- MGP—Monumenta Germaniae pedagogica.
- MKNAN—Middelungen der Koninklijke Nederlandse Akad. van Wetenschapen.
- MSL—Memoire de la Société de linguistique de Paris.
- MSRL—Mémoires de la Société Romaine de linguistique.
- NDF—Neue deutsche Forschungen.
- NKA—Neue Jahrbücher für die Klassische Altertumskunde.
- NJWB—Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Bildung.
- NK—Névtudományi Közlemények.
- NÖB—Neue Oesterr. Biogr.
- NPLS—Nawy Przeglad Literatury i Sztuki.
- RA—Revue d'assyriologie.
- REA—Real-Encyclopadie der Altertumswissenschaft.
- REL—Revue des études indoeuropéennes.
- RF—Romanische Forschungen.
- RFD—Rivista di filologia e d'istruzione classica.
- SBAW—Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse.
- SJ—Szkice językoznawcze.
- Sl.—Studia linguistica.
- St.—Studia in Linguistica.
- SWAW—Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften.
- SSAW—Sitzungsberichte der Silesischen Akademie der Wissenschaften.
- TLLC—Travaux du Cercle linguistique de Copenhague.
- TLLJ—Travaux du Cercle linguistique de Prague.
- VLAS—Vestnik Internationalna Zvezda za opšteje jezikoslovstvo.

- TAPA**—Transactions of the American Philological Association.
VWPh—Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie.
WF—Wissenschaftliche Forschungsberichte.
WS—Wörter und Sachen.
ZAA—Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik.
ZCP—Zeitschrift für celtische Philologie.
ZdG—Zeitschrift für deutsche Bildung.
ZdG—Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaften.
ZDMG—Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
ZGJb—Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland.
ZNSL—Zeitschrift zur neufranzösischen Sprache und Literatur.
ZPhAS—Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft.
ZPhPhK—Zeitschrift für Philologie und philologische Kritik.
ZRPb—Zeitschrift für romanische Philologie.
ZVS—Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (mit's *kuš* KZ).
ZVS, ZVPS—Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft.

ԱՆՁՆԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

- Արուհ Բ. Վ. 591.
 Արծյ Կ. 386.
 Արծյար 118, 119.
 Արհրոզ Ծ. 372.
 Արսվյան Կ. 229, 362, 371, 449.
 Արբանակ իրն Նորա 152.
 Արբանակյան Ա. Ա. 453.
 Արբանակյան Թ. 371.
 Արքայիկ Ծ. 190.
 Արու Արցունի Մուսամմեթ իրն
 Մայիք, տե՛ս Իրն Մայիք:
 Արու Այի ալ-Հասնի ք. ԱՅՅԵ ք.
 Արդու-Քաֆար ք. Մուսամմեթ ք.
 Սուրիանի ալ-Ձարիսի ալ-Ֆեռա-
 ղի, տե՛ս Տարիսի:
 Արու Ամբ Իսա ք. Ռամար առ-Սա-
 դաֆի, տե՛ս Մալաֆի:
 Արույներ Արզուն Քաղիք ք. Արզու-
 աւանի ալ-Քուրբանի, տե՛ս Քուր-
 բանի:
 Արու Ջալուրիա Զուլայ ք. Ջիաք ք.
 Արզուլյան ք. Մեկուր ալ-Քալ-
 յանի ալ-Ֆեռա, տե՛ս Ֆեռա:
 Արու-Արբա ԱՅՄայ Մարաբա 110.
 Արու-Ասվաղ 123.
 Արու-Կասեմ Մուսաք ք. Ռամար ք.
 Մուսամմեթ ք. Ռամար ալ-Կալա-
 ղիկի ալ-Ջուսահարի, տե՛ս Ջա-
 ժահարի:
 Արու-Հասնի ալ-Անֆալ Միլեան
 140.
 Արու-Հասնի Այի ք. Համաք ք.
 Արզունյան ք. Սաման ք. Ֆեյրուզ
 ալ-Կիսի, տե՛ս ալ-Կիսի:
 Արու-Վալիկ Մեքլան իրն Քանախ
 132.
 Արու-Ռաման Բարբ ալ-Մազրիկ 130.
 Արու-Կալան 153.
 Արու Մուսամմեթ Արզունյան իրն
 Քիլան ալ-Սնուարի ալ-Կանթալի,
 տե՛ս Իրն Քիլան:
 Արու-Տալա Իսա Մեքլաքի 132.
 Արու Տաֆար Մուսամմեթ ք. ալ
 Հուրան ք. Արու-Սադա առ-Ռուս-
 ալ, տե՛ս առ-Ռուսալ:
 Արու Ռամար Ալբի ալ-Քարմի 140.
 Արամ ՆՆԻԴ, ՋԼ, ԿԼԼ, ՆԼՄԼ
 125, 134.
 Արամ Է. 390.
 Ալեքանդ Ծ. Կ. 185, 197, 219,
 219, 249, 250, 250, 374, 395, 426.
 Ալեքանդ Յր. 214.
 Ալեք Կ. 164.
 Ալբրանտ Մ. 184.
 Ալբերտ ՄԾԾ 120.
 Ալբրտու Է. 158.
 Ալգրանտ Բ. 208.
 Ալեքսանդր Եհժ 115, 177.
 Ալեքսանդրով Ա. Բ. 525.
 Այի (Քուրիկ) 120.
 Այրե՛ն Կ. Մ. 160.
 Ալ-Կիսի (Արու-Ե-Հասնի Այի ք.
 Համաք ք. Արզունյան ք. Սաման
 ք. Ֆեյրուզ ալ-Կիսի) 141.
 Ալեքուր 113.
 Ալ-Ղերաֆի 146.
 Ալ-Ջաուհարի 146.
 Ալբրտու Ա. 457.

Այ-Յնաւ, տն'ս Յնաւ,
 Այ-Յիրուզաբաղի 140, 147:
 Ակիրս Ս. 199:
 Այտնիս Ք. 452:
 Աձաւաւալար Կ. 198:
 Ադալան է. Մ. ՄԿ, 99, 104, 259,
 271, 435, 437, 452, 591:
 Աճառյան Հ. Մ. ՃՂ11, 371, 501:
 Աճանն Հ. 100:
 Աճարուտի 158:
 Աճրորոսիս Ք. 109, 213:
 Աճերունք 476, 477:
 Աճեննիպատ 170:
 Աճիկոսուպ IV, 70:
 Աճման Յ. Կ. 176:
 Աճոնիս 43:
 Աճպեր II. Մ. 238:
 Այսրկոնն Ա. 434-436, 449, 453,
 541:
 Աճան Բշ 131:
 ԱճարսիՅճՆու ՅՔ, 59, 84:
 Աճրեման 453:
 Աճեկի Բճնարքերի 178, 179:
 Աճարագարոս Տարասարճի 77, 78:
 Աճանի II. Կարգնիս 200:
 Աճրի Վ. 101, 101, 595:
 Այրիշարոս 64:
 Ապրիկոնիս Գիւնդուս 80. 97-98,
 97:
 Ապանկար Վ. Ք. 1211:
 Ապրիկոս Կրասէր 56, 57:
 Արիս Ա. 258, 260:
 Առ-Տրուսի (Արու Տրաքար Մուհամ-
 ժեդ ք. ալ-Լուսան ք. Արու-Աւ-
 ուս) 140-141:
 Աւիկապիտիս Արիկապի 92, 86:
 Աւկոտի Գ. Բ. 111, 461, 464,
 465, 466, 502-506, 513, 557,
 589, 584, 592:
 Աւուժպաճ 192:
 Աւգուստինոս Ա. 50, 51, 55, 56:
 Աւի է. 465:
 Աւետիքյան Գ. 209:
 Արծն Հ. IX 191, 248, 276, 328,
 346, 352, 363, 409, 479, 505:
 Արիսարոս 45, 80, 81, 83, 128,

Արիսուն Թրուսի 64, 91, 96:
 Արիսարոնի 41, 43, 59-61, 63, 64,
 72-76, 77, 79, 84, 92, 102,
 177-180, 125, 139, 143, 145,
 251:
 Արիսարոն 56:
 Արիսարոնեւ 80, 81:
 Արիսարոս 44:
 Արիսունի ՃԼ111:
 Արիսուն 71:
 Արուսան Հ. 198:
 Արիսիկոնիս 190:
 Արիսունիս Ք. 441, 447:
 Բազիկոճ 255:
 Բախեր Վ. 164:
 Բախիկապար Հ. է. Կ. 274:
 Բաղամ Մ. Գ:
 Բալմուս Տ. 259:
 Բանգ Վ. 588:
 Բուղ Վ. 458:
 Բարիս Գ. 168:
 Բարան Ա. 356:
 Բարանիկոճ Ա. Գ. 28, 39, 138,
 278:
 Բարիկոնի Կ. 579:
 Բարիկոնարճ Ա. Գ. 131:
 Բարիկ Կեւառաւ 51:
 Բարամ Ա. Ա. 192:
 Բարիկի Կ. 109:
 Բարսան Թ. (Գ.) 714:
 Բարիկի Յ. Յ. 111, 164:
 Բանեանի Վ. Գ. 275, 280, 278:
 ԲԵՂԻ 518:
 Բիլի Ա. 437:
 Բիլի Թ. 139:
 Բիկարճուս Ա. 111, 100:
 Բեհունի Կ. 451, 574, 582:
 Բիկունի Յ. 502:
 Բեկունի Յ. Գ. 111:
 Բեկիկի Կ. 255, 278, 280, 288,
 297, 408:
 Բեկունի Բ. 121, 125:
 Բեկունի Յ. 220, 321, 276:
 Բեկունի Բ. 559, 569:
 Բեկունի Գ. 183, 184, 205:

Քուրաւորի Բ. 105:
 Քուրաւորի Բ. Բ. 103:
 Քարեմնեց (Քնն ղե, Քարեմնեց) Գ.
 372, 555, 558, 559, 563, 588:
 Քարեմնեց (Քնն ղեր Քարեմնեց) Ը.
 4, 452:
 Քարգիան Կ. Բ. 211:
 Քարանդա Կ. 136:
 Քարաքեր Ը. 201, 260:
 Քարաքեր Կ. 579:
 Քարաքյա 281:
 Քարամնեց Թ. SAS:
 Քարսիւս 171:
 Քարցանք Ը. 197:
 Քաւաւեր ղե Բիրնյաւարթ ած'ս
 ղե Բիրնյաւարթ:
 Քարաւոկո Բ. 383:
 Քէնդրոս իւրյարոսիս 128:
 Քէւար 3. 185:
 Քննեմ Կ. 203, 204, 274:
 Քոնոց Քարէս Քուրաւորի 209:
 Քնարց Այնաւորի 129:
 Քնարաւորի Գ. 180:
 Քերտի Գ. 255:
 Քերեմ, Ը. 189:
 Քիլլ Կ. 188:
 Քիլլի 3. Բ. 300:
 Քիւճե 5. 139:
 Քիւրս Է. 204:
 Քիւրսու Կ. 111, 140—142, 154:
 Քիւրտ Ը. 72, 97, 114, 115, 212,
 285:
 Քիւրտի Ը. Գ. 214:
 Քուրթեր Գ. 595:
 Քուրթնյաւորս Բ. Կ. 200, 214:
 Տնակի 11, 111:
 Տաղթուր-Գեմանեմ 372:
 Տաւեռնիկ Կ. 131:
 Տաւաւեթ Թ. 101:
 Տա-ճ Բ. 309, 322:
 Տաւեթ 3. Բ. 184, 187:
 Տաւեթա 57, 58, 61, 65:
 Տոց 5. 101:
 Տոկուստո Քուրթարի 118:
 Տրստան Ը. 460:

Տրարսիս Ը. 131, 163:
 Տրեմ Ը. ած'ս Մաքսիմ Տրեմ:
 Տրեյ Ը. Ը. 117, 11, 111, 203, 210,
 217:
 Տրեյ Ե. Բ. 278, 280:
 Տրեդոր Աթուր-Յարաջ բար-Չեքրեյ
 102:
 Տրեդոր Մաքսիմոս 123:
 Տրեդոր Ելսուալի 51:
 Տրեդարիս 127:
 Տրեդարիս 1 Գալ 112:
 Տրիմ 3. 11, 270, 287, 294, 300,
 301, 303, 304, 309, 369, 313—
 370, 321—325, 352, 253, 357—
 359, 364, 365, 378, 376, 393, 431,
 433, 437, 417, 451, 462, 528,
 574:
 Տրեմ եղբայրներ 372:
 Տրուանիկ Կ. Գ. 361:
 Տրուանիկ Ե. Կ. 268:
 Տրուանիկ Բ. 685:
 Տուրախիւրս Գ. Կ. 268:
 Տու-Յան-ոն 185:
 Տւրման Ը. 101:
 Տաւաւորնու Բ. 173:
 Տաւթա Կ. 123—124, 163, 105:
 Տալիւրդ Բ. Կ. 270:
 Տաւիկ Քիւրթի 122:
 Տալիթ 128:
 Տալիթ-րեյ Ը. Կ. 587:
 Տաւաւ Գ. 82, 86:
 Տարնի 351:
 Տարմաւորնու Կ. 593:
 Տարիկ Գ. 11, 111, 378, 379, 382,
 389, 390, 563:
 Տե Ալիա Թ. 104:
 Տե Բիւնյաւարթ Գ. 116:
 Տեքուրնիկ 378:
 Տե Տաւս Կ. 201:
 Տեքուրնու Կ. Կ. 117:
 Տեքուրնու Բ. 117, 293, 481, 479,
 471, 479—482, 498, 555, 558,
 576:
 Տե-Երեմի (Չեքրիկ) Կ. 182, 183,
 203, 209:

Գնկարտ (Կարտեզիա) Թ. 118.
 225—227, 259, 236.
 ԳՔ.Մանրագրա Ա. 201.
 Գեմաքրեա Ք. 86.
 Գեմոնքիա 49, 48, 53, 71.
 Գեմաթնես ՏՔ. 67.
 Գե.Նորիյիրա Ռ. 197.
 Գե.Պոզա Ա. 153.
 Դեանիցկայա Ա. Ղ. IV, 471, 576.
 Դնայաուսերիս Յ. 215.
 Դե.Վայրեա Ա. 205, 206.
 Դերմայիս Ա. 259.
 Դե.Չմաա Ա. 260.
 Գր.Սրու Ե. 195, 220, 224—230, 255.
 Գր.Նազարյ Պ., աԿա Նազարյ Պ., Կր.Սարգիս Ժ., ան'ս Ռոս Կր.Մար. Վիլ.
 Կր.Սուտ Մ. 278.
 Դհ.Եմա 99.
 Գիլթեյ Վ. 454.
 Գրոգորիս Էրաստուցի 13.
 Գրոգորիս Էրաստուցի 42.
 Գրոգորիս Սեմիգայէ 79.
 Դհ.արա Սեպիւստի 46.
 Գրոգորիս 112, 93, 120.
 Դրոնսիս Քրոնսիս 45, 90—94, 98, 99, 91, 125, 123, 121.
 Դրոնսիս Հայկաաննաւի 86.
 Դրոնսիս Ա., ան'ս Ապոլլոնիոս Դիո Լոսոս.
 Քրոնս Յ. 585, 586.
 Դրարիս Ա. 195.
 Դրարիս Ա. 593.
 Դիո Յր. 362—365, 447, 584.
 Դիթանոսի Ը. 299.
 Դյարմաթի Մ. 211, 212, 364.
 Դյարուս Ժ. (ՈՒ). Գոս. 1 184.
 Դյու.Սուս Ե. 173, 207.
 Դյուսարս Ա. Ե. 354.
 Դյուսայ Ռ. 165.
 Դոքիա Ա. 109.
 Դորմուսի Ա. 302, 351, 386.
 Դոսա Ա. 259.
 Դոմինիոն դե Սան Պոմա 200.

Դոյնց Զ. 101.
 Դոնատու ՅԼ. 82, 212, 113, 118, 116, 129, 121, 147, 180.
 Դոնեթ Ս. 287.
 Դրուպանո Ա. 101.
 Դուսէ Յուլ.ցույ 199.
 Դուեալ իրն (արքայա 151).
 Դուես Սկուս Ի. 118, 121, 155, 162.
 Ելիպարովսի Ի. Ա. 259.
 Ելիենկ Մ. 2. 261.
 Երաստորիս 11 214.
 Երասա բն Նազիկ Կայսուց 151 152.
 Երուգա իրն Քրեյլ 119, 151.
 Ենից Գ. 216.
 Եպիսոս Ա. 119, 250, 492, 559, 503.
 Եվա ՏԼ. ՏԻ 111.
 Եզրոնիս 159.
 Զամաշարի (Արու-Էրաստ Մա- Լուս Բ. Սիմա Բ. Մուհամեդ Գ. Ա.Լառ ալ-Կուվարիզի սա-Զու- Մաշարի) 122, 143—145, 152, 154.
 Զարարիս Թ. 158.
 Զանդիկ Ա. 372.
 Զարադիսի Ե Ա. 259.
 Զարուսուցիս Գ. 371, 457, 591.
 Զարարիս Արապուց 11.111.
 Զեմելայա Ա. Ա. 591.
 Զենարուս 80.
 Զիզանիս Ը. 197—192.
 Զեկի Ը. 262.
 Զիկոն Ը. Թ. 590.
 Զիկերս Է. 460—464, 564.
 Զիարյ Ա. 384.
 Զյուսիս 244.
 Զյուսիս Ը. 558, 592.
 Զիստիսի Ա. Ա. 1117, 114, 140, 152, 162, 195, 211, 395, 491, 505.
 Զարարիս Թ. 375.
 Զուլիս Թ. Գ. 249.

Երկրաբա ԲՈՒՄՆԱԿԻ 115:
 Զգացք Ը. 101:
 Իզմոգ Գ. 201:
 Եղբայն Ունկեղան 116:
 Զղմոն 589:
 Եղիս Աստի 49, 56, 81, 90:
 Ելլիս Ա. 188:
 Երբոնի 116, 117:
 Էրնաթոն 10:
 Էնթոմ Բ. 521:
 Էնթոյ Զր. XXXI, 4, 85, 103, 104,
 112, 113, 147, 169, 164, 170:
 Էրնեթիս Ա. 186:
 Էրյու 59:
 Էպիլոս 47, 48, 48, 49, 50:
 Էանո Է. 383:
 Էպիլոս 58:
 Էրնոմոս 51:
 Էրնոպիլոս 58:
 Էրզնան Կ. 568, 564:
 Էրզնաթ (Սիլվանոս) Բ. 193:
 Էրնեթա (Ֆուն Էրնեթա) Բ. 589:
 Էրպի Բ-ս 195:
 Էրնոն Բ. Ա. 526, 526:

 ԹՈՒՆԻԿԱՆ 59, 81:
 ԹՈՒՆՈՒ, տե՛ս ԹՈՒՆՈՒՐՈՒ ՊՐՈՒՐՈՒ-
 ԺՈՒ:
 ԹՈՒՆՈՒՐՈՒ 126:
 ԹՈՒՆՈՒՐՈՒ 84:
 ԹՈՒՆՈՒՐՈՒ ՊՐՈՒՐՈՒՆ (ԹՈՒՆՈՒ) 183:
 ԹՈՒՆՈՒՐՈՒՆ 59, 61—64:
 ԹՈՒՆՈՒՆՈՒՆ 58:
 ԹՈՒՆՈՒՆՈՒՐՈՒ 102:
 ԹՈՒՆՈՒՆ Ը. XII, 115, 166:
 ԹՈՒՆՈՒՆ Էրնոնաթի 113, 121:
 ԹՈՒՆՈՒՆ Սիլվան 121:
 ԹՈՒՆՈՒՆ Վ., տե՛ս ԹՈՒՆՈՒՆ Վ.:
 ԹՈՒՆՈՒՆ ԱՆՈՒՆՈՒՆ 117:
 ԹՈՒՆՈՒՆՈՒՆՈՒՐՈՒ Ա. 77:

 ԹՈՒՆՈՒՆ Գ. 101, 142, 163:
 ԹՈՒՆ Վ. 593:
 ԹՈՒՆ ԳՐ ՄԱՐՏԻՆ 127:
 ԹՈՒՆՈՒՆՈՒՆ Բ. XII, 504, 548, 569:

ԹՈՒՆՈՒՆ 264, 265, 293:
 ԹՈՒՆՈՒՆՈՒՆՈՒՆ Վ. Ա. 268, 291:

 ԹՐՆ ԳՐԱՄ (ԱՐՈՒ ՄԱՆԱՄԱՆԻ ԶՐ-
 ԿՈՒՆԱՆՈՒՆ ԿՐՆ ԿՐԱՄ ԱՐՆԱՆԱՐԻ
 ԱՐՆԱՆԱՐԱՅԻ) 145:
 ԹՐՆ ՄԱՐՏ (ԱՐՈՒ ԱՐՈՒՆԱՆՈՒՆ ՄԱՆ-
 ՆԱՄԱՆԻ ԹՐՆ ՄԱՐՏ) 145:
 ԹՐՆ ՄԱՐՏԱՆՆԱ 134:
 ԹՐՆ ՆՐԱՆԻ 135:
 ԹՐՆ ՍՐԿԱ 147:
 ԹՐՆ ՄՐԱ (ԱՎԻՆՈՒՆՆԱ) 120:
 ԹՐՆ ՏԱՐՈՒ 131:
 ԹՐՆՈՒՆ-ԿԱՐՏ (ՋՆԱՆԱՐԱՐՈՒՆ ԱՐՈՒ
 ԱՎՐ ՈՒՆԱՆ) 145:
 ԹՐՆՈՒՆՈՒՆ ԱՐՆԱՆՈՒՆՈՒՆ 125:
 ԹՐՆԱ ՔԱՐ-ԵՐՆԱՐԱ 132:
 ԹՐՆԱ ՔՐՆԱՆԻ 132:
 ԹՐՆԱՆՈՒՆ Վ. 156:
 ԹՐՆԱՆ (ԱՎԱՐՐՈՒՆ) 132:
 ԹՐՆԱՆՆԱ ՏՐԱՆԱՆՈՒՆ 88, 122:
 ԹՐՆԱՆ 59:
 ԹՐՆԱՆ ԼՈՒՆԱՐԱ (ԿՈՒՆԱՆԱՆՈՒՆ)
 131:
 ԹՐՆԱՆՆԱ Բ. XVI, 503, 515:
 ԹՐԱ ՔԱՐ-ԱՎՐ 132:
 ԹՐՆԱ ԱՆԱՎԱՆՈՒՆՈՒՆ XII/VIII-
 ԿՐՆԱՐԱՆ ՄՐՆԱՆՈՒՆ 112, 112:
 ԹՐՆԱՆՈՒՆ XII/VII:
 ԹՐՆԱՆՈՒՆ 59, 64, 65:
 ԹՐՆԱՆՈՒՆ Բ. 290:
 ԹՐՆ Բ. 202:

 ԼԱԳԱՐԻ (ԳՐ-ԼԱԳԱՐԻ, ԲՐՈՒՆԱՆՈՒՆ)
 Գ. 382, 449:
 ԼԱԳՆԱՆՈՒՆ XI/IV:
 ԼԱՄԱՐԻ Բ. Ա. 378:
 ԼԱՄԱՐԱ Վ. 372:
 ԼԱՄԻ Բ. 237, 238:
 ԼԱՄՆԱՆՈՒՆ Գ Վ. 158, 205, 211, 217,
 219, 225, 227—229, 238, 402,
 543:
 ԼԱՄՆԱՆՈՒՆ Բ. 191, 278:
 ԼԱՄՆԱՆՈՒՆ Ս. 101:
 ԼԱՄՆԱՆՈՒՆ Գ. 165:

Հանույն Կ. 252, 269:
 Հասկարթն Կ. 227:
 Հասար Զ. 263:
 Հասուն Բ. 441:
 Հաստ Բ. Բ. 590:
 Հարին Բ. Ա. 260:
 Հարարու Մ. 378, 407, 411, 484,
 542:
 Հարիս Վ. 213:
 Հարրիս, տե՛ս դե-հարրի:
 Հոփ Մ. 101:
 Հոնքու Մ. 166:
 Հոկին Վ. Բ. 153, 371, 381, 543:
 Հոսիար Ա. 392:
 Հեզդրեան Բ. Բ. 254:
 Հեզրու Բ. 368, 597:
 Հեռին Ա. 469—472, 456, 582:
 Հիար Հ. 29, 101:
 Հիւ-Մոյսիֆեան Տ. 190, 280:
 Հեքման Մ. 373:
 Հիթի Ա. 9. 165:
 Հիլիյուզ Բ. 169:
 Հիկեմեան 59, 60:
 Հիզարս Վ. Մ. 183, 384:
 Հիկուն Կ. 237:
 Հիկի, Յեկո Ա. 260:
 Հիսուս 66:
 Հիվն Ե. 1. 361:
 Հյուստոնով Բ. Մ. 510:
 Հյովն Բ. 499:
 Հյովն:տան 389:
 Հյու ԲԱ-նի 159:
 Հյու Սին 18:
 Հյու Ռի 199:
 Հոփ Ը. 222—224, 229, 230, 234,
 242:
 Հոմայեր Կ. 166:
 Հոմնի Հ. 378:
 Հոմոնոսով Մ. Վ. 191, 192, 208,
 209, 351:
 ՀոուՔ Բ. 256:
 Հոուֆուսիա Ք. 13, 99, 198:
 Հիով Ա. Ս. 372:
 Հուսիս Ա. 409, 575:
 Հուսոյք Հ. 191, 185, 211:
 Հուրն Կ. 392:

Հոթեր Մ. 187:
 Հոկյունեկո Ա. Մ. 371:
 Հոկյոնքոս Կարոս 40:
 Հուսուսովսի Հ. 103:
 Հոց Ծ. 386:
 Թաշի աշ-Յարաջիդի 140, 144, 148:
 Թան Գույ 158:
 Թան ՎԱ-հու 19:
 Թայասուր Գուրայեցի ԱԼԻԻ:
 Թայունիզ Մ. 198:
 Թարիսուս 91, 92:
 Թրար Զեդեդեզի ԸՈՒսարեՍ 132:
 Թրես Վ. 77, 79, 80, 82, 121:
 Կ... 2. 90:
 Կայեց Քր. 372:
 Կեռերու—Զուս Ժ. Ա 585:
 Կան ՌՏ-րու 159:
 Կանիսուս Ա. 195:
 Կունն Ա. 372:
 Կանտ Հ. 118, 267, 279, 283, 285,
 329, 348, 348:
 Կայսրի Մ., տե՛ս Մարմուր Կայ-
 քարի:
 Կայիկ 166:
 Կարգրե Գ. 105:
 Կասիկի Ե. 71, 372:
 Կասուն Մ. Ա. 369, 372, 587:
 Կասեղզեուր Հ. 206:
 Կասիզով Մ. Ն. 366:
 Կասայան 20, 155:
 Կարգրեն Գ. 101:
 Կարսո Յ. ՄՄ, 390, 592:
 Կարսեզուս, տե՛ս Գեզարս Բ.:
 Կարնեսուս Մ. 9. 520, 521, 524,
 531:
 Կելիկ Բ. Բ. 197:
 Կեկու ԱԼՎԻԻ:
 Կեմպեյե (Քոն Կեմպեյե) Վ. 179:
 Կէլուս 195:
 Կհիս 161:
 Կէրուար 157:
 Կեպան Գ. Բ. 368:
 Կետար Հ., տե՛ս Հուրու Կետար:

Կրօնք Բ. 200.
 Քիրիանոս Կ. 199.
 Քիչիանու Թ. 202.
 Կիզմարե 67, 68.
 Կիրակոս Գանատկոցի 129.
 Ոյրիներ Լ. 199.
 Կիրիսոֆ 447.
 Կրայոս 186, 197.
 Քյապրոսի Կ. Յ. 209, 369, 370.
 Կյոսպատրա 367.
 Այուզն Բ. 351.
 Կրուզն Զ. 549.
 Քյուզն Բ. Գ. 452.
 Կյուսներ 3. 373.
 Կյուսներ 583.
 Կյուզնի Ժ. 348.
 Այուքոս 551.
 Քյուրդու 219.
 Կնատրանի (Կնատրոս) 181.
 Կարոֆ Բ. Ու. 100.
 Կարթուսի Է. Թ. 276.
 Կուրաք Ժ. 109.
 Կուրիք Է. 461, 476, 682.
 Կոչլուք Գ. Ի. 240.
 Ուրուճրոս Թ. 153, 292.
 Կոչմուսն Գ. Կ. 194.
 Կամիլիանոս 82.
 Կաթուրեղի Օսիանիցի 116.
 Կաննիլյակ Է. 230—234, 240, 241, 245.
 Կանդակոս Լ. 236.
 Կանատրանի 133.
 Կանոս Թ. 311, 455, 457.
 Կանդուք Գ. 281.
 Կանդակոս Լ. 559.
 Կանթուրոս 18. 79.
 Կոպ Գան զոր, տն'ս Կան զոր Առա.
 Կոպիկի 181.
 Կոպուտր Գ. 376.
 Կոպրիսնի Թ. 198.
 Կաստա Բ. 209.
 Կաստանի Կ. 259, 371.
 Կոչուս Կեսիկ Լ. 371.
 Կարան Գ. 447.
 Կրուսն Բարուսի 45, 48, 63, 80, 81.

Կրուսիլոս 40, 42, 44.
 Կրուսն Է. 574.
 Կրուսու Կ. Յ. 213, 214, 215.
 Կրասու Լ. Գ. 592.
 Կրեյնիկ Գ. 311.
 Կրիզմոր Գ. 505, 557, 583.
 Կրիզանի Թ. 181, 203.
 Կրիզանի Լ. 183, 184.
 Որոշի Բ. 261.
 Կրուզնի Ե. Գ. 499, 523, 633, 584, 587—599, 599, 592.
 Կրուզնի Գ. 294, 322.
 Կոս Թ-Վանդ 161.
 Կոզիկոս Գ. Ս. 208, 260.
 Կոյման Կ. Կ. 260.
 Կոչիկ 161.
 Կոչիկոս Է. 261.
 Կոնստանդինոս 157.
 Կոսն Լ. 359, 439.
 Կոսն Է. 454, 578, 589.
 Կոստանի Կ. Գ. 192.
 Կոստանի Գ. 578.
 Կոստուս Զ. 578, 591, 592.
 Կոստոս Գ. 191, 363, 428, 443—447, 453, 474, 475, 487, 492, 501, 502, 572.

Լաւաք Է. 101.
 Լաւաք Է. Ու. 3. 165.
 Լաւաք Կ. 210.
 Լաւանն 248, 249.
 Լաւաքու՝ Լաւաքի 164.
 Լաւաքոր Բ. 165.
 Լաւաք Ի. Կ. Լ. 278, 285.
 Լաւաք Թ. 371, 372.
 Լաւաքոս Բ-Վաք 178.
 Լաւաքոս Կանոն 173.
 Լաւաքոր Գ. 281.
 Լաւանն Զ. 575, 577.
 Լաւանն Կ. Կ. 452.
 Լաւանն Է. 531.
 Լաւաք Բ. 254, 256, 257.
 Լաւանն Գ. 372.
 Լաւանն Թ. 372.
 Լաւանն Գ. 281.

Լասան բար-Քահրույ 122:
 Լազրանեհ Բ. 575:
 Լազուհի ՔԼՄԻԻ
 Լարս Զ. 188:
 Լասազե Զր. 562:
 Լարսեդեհ Գ. Է. 197:
 Լեզի Գ. Վ. Յ. 267, 278, 283,
 297, 324, 372, 380, 381, 407:
 Լեյնպոլսու 126:
 Լեյնիու 90:
 Լեյնհուց Զ. 439:
 Լեմայանդրա 155:
 Լեյպորց 189:
 Լեև Կ. 429:
 Լեեան Իշո բար-Մարտիկոյ 122:
 Լեոյից Ս. Լ. Ա. 278, 282:
 Լեփոցու ՔԼՄԻԻ, 52:
 Լեռակցիտ 39. 48, 53:
 Լեռաբա Գ. Զ. 406, 407, 410, 483.
 542, 575:
 Լեղեր Գ. Կ. 244—249, 278, 329:
 Լեռենիես 87:
 Լերման Է. 502:
 Լերման Է. 278:
 Լերման (սաստման) ՔԼԷ, 43:
 Լերմանեհ 40. 44, 52:
 Լերմանեհ Տարուհայի 56:
 Լերոցիանու 87:
 Լերոցու ՔԼՄԻԻ
 Լերման Բ-Պանդուրա Է. 218, 219:
 Լիգարա 128:
 Լիգարցի 129:
 Լիճա Է. 308:
 Լիլի Ս. 166:
 Լիլի Է. 480:
 Լիպիկանու 99:
 Լիսո Է. 500, 557, 575:
 Լիթ Զ. 209:
 Լիոնեհ Ա. Գ. Բ. 575:
 Լիոնման Է. 448, 449, 480, 578.
 579, 580:
 Լիոն Է. 236:
 Լորս Բ. 221, 232, 230:
 Լուկեր Ա. 585:
 Լուլ Բ. 281:
 Լուրման Ա. 358, 360, 365:

Լոմերու ՔԼՄԻԻ, 52, 69, 71:
 Լոմից Զ. 567, 580:
 Լանեյն իրն-Քահալ 131, 132:
 Լոն Գ. 579:
 Լոն Վ. 370:
 Լոն-Քուկ Զ. 278, 284, 286, 288:
 Լոլայց Է. 272:
 Լոփանեհ Երզնկացի 129:
 Լոփանյակ Պ. 430—435:
 Լորենիան 88:
 Լոփման Գ. 553:
 Լոսրանու Մ. 113:
 Լուգուլու 113:
 Լուրես Դեաթ 45, 65, 85, 228:
 Լուրոցու (Քոն Լուրոցու) Պ.
 ՔԼՄ, 246, 247, 257, 270, 281,
 285, 291, 301, 302, 307, 326—
 350, 354, 355, 371—373, 375,
 376, 379, 397, 406, 407, 409,
 411, 413, 415, 419, 423, 425,
 432, 436, 444, 445, 452, 455,
 526, 527, 544, 555:

Պանայանյան Ա. ՔԼՄ:

Մարուշի Կ. 109:
 Մարգրյան Զ. 189:
 Մարից Կ. Կ. 353—355:
 Մայեր Զ. 183:
 Մայիսայան Մար. 438:
 Մանուց Կարգարի 158, 159:
 Մանուկասիանի Մ. Վ. 269:
 Մարիկ 255:
 Մանուկ Բ. 115:
 Մարց Զր. Մ. 200:
 Մուս Ե. Յու. ՔԼՄ, 587:
 Մուսիկ Պ. 502:
 Մարցան Պ. 201:
 Մարիս Վիկտորիան 87, 92:
 Մարցիանու Կարգարի 111, 112:
 Մարց Կ. ՔԼՄ, 86, 104, 119, 129,
 228, 212, 570:
 Մարիս Գրիկ 178:
 Մարիսու Պանուկա 127:
 Մարիսի 131:

Մեղեղիկ Է. 189, 200, 212:
 Մեղրն Է. 184, 185:
 Մեղանայոցն 126:
 Մեղանխոսն 177:
 Մեղեղաբանի Գ. Մ. 164:
 Մեղրամյան Թ. Է. 453:
 Մննչ Լ. 111, XV, 292, 318, 404,
 406, 530, 583:
 Մննչ Գ. 1111, 353, 368, 569, 584:
 Մեղնր-Էլուրի Է. 1111, 584:
 Մհամ Ժ. 201, 202, 207:
 Մնչարիմ թվե Մարտի 151:
 Մոնիթորն Կ. Ն. 209, 271, 422:
 Մնչանքից Խ. Խ. 260:
 Մեղնր-Պատի 1111:
 Մնչոց Մարտի 107:
 Մննչ Է. Յ. 101:
 Մեղան 228:
 Մնչո 131, 165:
 Մրիւնի Թ. 11—11. 59, 353:
 Մրիւն 576, 577:
 Մրիւնի Զ. 441, 450, 459, 500,
 474, 575, 592:
 Մրիւն 516:
 Մրիւն 204:
 Մրիւն 2. 213:
 Մրիւն 151, 192:
 Մրիւնի Զ. 409, 502, 570, 571:
 Մրիւնի Մարտի 121:
 Մրիւնի 236, 216:
 Մրիւն Սեպտեմբեր 186, 209,
 292:
 Մրիւնի 506:
 Մրիւն Մ. 377, 310, 400—405,
 420, 439, 454:
 Մրիւնի Գ. 191, 365, 449, 499,
 504, 570, 571:
 Մրիւնի 368:
 Մրիւնի 153:
 Մրիւն 119:
 Մրիւն 582:
 Մրիւնի Թ. 447:
 Մրիւնի Բ. Բ. 243, 244, 259:
 Մրիւնի 198:
 Մրիւն Ս. Է. 281:
 Մրիւն (Մ. Ս. 1) 19:
 Մրիւնի 241, 242:

Մրիւնի Կ. Բ. 373:
 Մրիւնի 154:
 Մրիւն 128:
 Մրիւնի Կրիստոսի 1111:
 Մրիւնի Է. 516, 580, 581:
 Մրիւն Է. 582:
 Մրիւնի 134:
 Մրիւնի Գ. 261:
 Մրիւնի Գ. 291:
 Մրիւն 518:

 Մրիւնի Կ. 507:
 Մրիւն Բ. Կ. 133, 164:
 Մրիւնի Սեպտեմբեր 121, 122:
 Մրիւնի 20, 100:
 Մրիւնի 13:
 Մրիւնի (Գ. Սեպտեմբեր) 3. 176:
 Մրիւն 23, 26, 30:
 Մրիւնի Կ. Կ. 256, 260, 289:
 Մրիւնի Մ. Է. 114:
 Մրիւնի Ս. 201:
 Մրիւնի Սեպտեմբեր 152:
 Մրիւնի Թ. 369:
 Մրիւնի 3. 584:
 Մրիւնի Զ. 322:
 Մրիւնի Գ. 442, 579:

 Մրիւնի Լուսին, 469:
 Մրիւնի Մ. 440:
 Մրիւնի Է. 251:
 Մրիւնի 387:
 Մրիւն 1111:
 Մրիւնի Զ. 199:
 Մրիւնի Մ. Գ. 289:
 Մրիւն 1, 261:
 Մրիւնի Գ. 251, 261:
 Մրիւնի Զ. 249:
 Մրիւնի Է. 235:
 Մրիւնի Սեպտեմբեր-Սեպտեմբեր 188:
 Մրիւնի Է. 166:
 Մրիւնի Կ. 585:
 Մրիւնի Թ. 156, 347:
 Մրիւնի Բ. 225:
 Մրիւնի Է. 588:
 Մրիւնի Մ. 199:
 Մրիւնի-Պատի 1111:

Աւարի ի. 494, 454, 256:
 Առաքածորք ի. 191:
 Բարձր-Հակոբ Պ. 372:
 Եւրմատայ Լ. Ա. 516:
 Եւփայլա 23:
 Եւփայլա 23, 31:
 Եզ-Արսու Ճ. 111:
 Եւհան-Ջրանայան ի. 281:
 Եւփայլան Ջր. 357, 388:
 Եպիսկոս Մ. 372:
 Եանիս Լ. 120:
 Եանչոփանի ի. 200:
 Եւփայլի Պ. Յ. 388:
 Եկիկեղ Յ. Վ. 325, 328:
 Ենյ Ք. 293:
 Ենն Տոնն 157:
 Եննյոս Մ. Գ. 165:
 Ենրեղ Վ. 373, 430, 453, 454, 469,
 469, 474, 475:
 Երլեր Ջր. 245:
 Երլարակ 190:
 Երուսաղիմ Մ. 181:
 Երսիկ Վ. 193:
 Երփեր Ա. 452:
 Երախան Լ. 21, 2211, 234, 250,
 278, 290, 303-401, 433, 427,
 444, 445, 450, 454, 450-463,
 464, 471, 476, 477, 480, 571,
 572, 591:
 Երանգեր է. 166:
 Երեզնի Յ. Վ. 274, 275, 277, 283,
 330, 441:
 Երեզնի Ջր. 274-277, 295, 337,
 372, 373:
 Երուսեղ Ս. ի. 377:
 Եկրոփի Վ. Ք. 123:
 Երուս Յ. 2. 593:
 Երեզնի Ռ. Ա. 274:
 Երկրոս Բ. 454:
 Երկ-ոս Յ. 401, 465, 477, 504-506,
 573, 574:
 Երկրոս Կ. Յ. Բ. 372:
 Երուս 191:
 Երուս Վ. 369:
 Երուսի Յ. Կ. 186, 197:

Երո Ռ. Յ. 1111, 214, 240:
 Եր Մ. 193:
 Երու 144, 159:
 Երեզնի Վ. Ն. 516:
 Երեզնի ի. Վ. 525, 527, 529, 532, 544,
 550:
 Երաչեղ Յ. Ս. 578:
 Երեզնի Յ. 2111, 474, 478, 578,
 574, 577, 592:
 Երեզնի Յ. 442:
 Երեզնի ի. 507:
 Երաչեղ Ռ. 523, 574:
 Երուսի Վ. 211, 259, 371, 453,
 501:
 Երեզնի (Ֆոն Երեզնի) Պ.
 579:
 Երուսի Վ. 211, 21, 75, 79, 103,
 280, 303, 338, 349, 373, 378,
 379, 408-410, 431, 432, 458,
 453, 460, 467, 486, 571:
 Երուսի Պ. 378:
 Երեզնի 118:
 Երեզնի ի. 373:
 Երեզնի Չ. 502:
 Երուսի 568:
 Երուսի Յ. 118:
 Երուս Յ. 533:
 Երուս Վ. 585:
 Երուսի Վ. 262, 474, 577, 586:
 Երուսի Ռ. 102:
 Երուս Յ. 592:
 Երուսի Բ. 454:
 Երեզնի (Ֆոն Երեզնի) Վ. 178:
 Երեզնի (Ֆոն Երեզնի)
 Ռ. 262:
 Երուսի Վ. 211, 48, 497, 498,
 505, 507-515, 557, 589, 588,
 591:

Զարգարի Պ. 115, 26, 31, 33,
 100:
 Զարգարի Մ. 211, 196:
 Զարգարի Ռ. 32, 36, 100:
 Զարգարի Ն. Ռ. 111, 119, 211,
 250, 587, 588, 589, 590:
 Զարգարի Մ. Ն. 592:

Չերեխուկի Ն. Գ. 343, 350, 371,
372, 433, 574:

Չիտապետի Գ. 206ր՝

Քնն 163:

Չմա Ա. 389:

Չուղիեղի Ա. Ն. 164:

Չասունեն Լ. 368, 387:

Չարսյան 184:

Չալապանյան Ստ. 450:

Չալապ Գ. Մ. 200, 213, 214:

Չանոզ Գ. 372:

Չանկի ԻՌ. 23, 25, 155, 156:

Չասկի Ն. 307:

Չախի Գ. Պ. 368:

Չասանբաթի 25:

Չասոբանյան Մ. 392, 448, 449, 381:

Չարին Գ. 365, 368, 669:

Չարկոչովի Ծ. 133, 190:

Չասոյ Է. 480, 481, 483, 491...484,
514, 523, 539, 544, 554, 558,
563, 565:

Չառուրի 137, 210:

Չանկուն Լ. 311, 304, 365, 489,
580:

Չանկուն 194:

Չանկունի Ա. 518:

Չն, Գ. 545, 548, 548:

Չանն Ա. 442:

Չանբան Լ. 280, 352, 418:

Չանբանի Մ. Ն. 117, 518, 620,
591:

Չանոզ Է. 186:

Չարսարյան Յր. 188:

Չարեան Ա. 193:

Չարսոյ 1 182, 218:

Չարսոյ 2 Նիկ 120, 122, 123:

Չարիզանյան Յ. 178:

Չարսասոյ Ն. 115:

Չարսիկոյ 188:

Չարսոյ Պ. 572:

Չարսիկոյ Ա. 219:

Չարսոյ Նիկոլայ 361:

Չարսիկ Վ. 311, 187, 454:

Չարսիկ Ա. 439:

Չարսիկ Բ. 578:

Չանբան (Չան Չանբան) Բ. 584:

Չանան 40...42, 48, 47, 53, 54, 58,
66, 70, 72, 120, 209:

Չարսիկ Ա. Է. 117, 100, 243, 249,
260, 404:

Չարսիկ Մ. 101:

Չարսիկոյ Յ. 191, 182:

Չարսիկոյ Բ. 258:

Չարսիկոյ 518:

Չարսոյ 38:

Չարսիկոյ Մ. Մ. 516, 562, 563:

Չանսարկուն Է. 189:

Չարսիկ Ա. Վ. 420, 425:

Չանսարկուն 38:

Չասանյան Գ. 208:

Չասանյան Ա. Ա. 298, 333, 412...
427, 453:

Չասոյ Ա. Յ. 251, 258—259, 372,
373, 450, 572:

Չարսիկոյ Վ. Գ. 117, 118, 391:

Չարսիկ Վ. 562:

Չարսիկ Ա. 193:

Չարսիկոյ 198:

Չարսիկոյ 311, 171:

Չարսիկոյ Չարսիկոյ 38:

Չարսիկոյ (Չարսիկոյ) 387:

Չարսիկ Գ. 101, 166:

Չարսիկոյ 37, 91, 92, 94...
95, 172, 173, 115, 120, 121:

Չարսիկոյ 74, 75:

Չարսիկ Ա. 181:

Չարսիկ Ա. Մ. 389:

Չարսիկոյ 356:

Չարսիկոյ Գ. 111:

Չարսիկոյ Գ. 98, 128, 164, 187,
269, 293, 321, 337, 353, 399,
371, 395, 401, 417, 433, 448,
498, 453:

Չարսիկոյ 156:

Չարսիկ Ա. Վ. Ն. 379:

Չարսիկոյի Արտ. ԱՅր. Ուսան
ան՝ Չարսիկոյ-Չարսիկ

Չարսիկոյ 372:

Չան Ա. 218:

Զեւոն Մ. 189, 190.
 Զուր Գե-ցքն 158r
 Զուր Գե-ն-ն 100r
 Զուր 159r
 Զարթակ (Արորհար Արդու Քա-
 շիք ք. Արթուրանան աղ-Զար-
 ղանն) 143, 144r

 Զաղուզ Վ. Վ. 588r
 Զարգակոթիճան Մ. 32, 100.
 Զաճա Ճ(14)
 Զամա Պ. (Գր յա Զամ) 184,
 195r
 Զամակ 368r
 Զայգիք Կ. 562r
 Զայիճնք Գ. 115r
 Զայիման Թ. 281r
 Զայի-ն Աիքար 116r
 Զայճնքու Յ. Բ. 187r
 Զայեա Պ. 169r
 Զայա Թ. 569r
 Զայա Վ. 131, 184, 537.
 Զայճնարույն Թ. 55, 101r
 Զանցաու Յ. Ա. 873r
 Զայա Թ. 879, 890.
 Զուր Թ. Բ. 299, 303, 314, 321,
 322, 350, 365, 369, 373, 442, *
 448r
 Զամմեր (Քոն Բամմեր) Թ. 241.
 356, 389, 373.
 Թիւղի(ու) Հ. 213r
 Թեմիս Պայմոն Ս1, 64, 95r
 Թեմու Հ. 28r
 Թեմուր Յո. Յ. Ա. 364, 395r
 Թաթմասուի Ա. Ա. Յ14, 358r
 Թիխուեր Է. 592r
 Թիմկան (ոչ Թիման) Ա. 200r
 Թիս Յ. Ք14, 559---562r
 Թիմուր Յ. 195r
 Թրնան Է. 166, 451r
 Թիւրն Վ. 452r
 Թարթուս Յ. 193r
 Թարիս Թ. Հ. 37, 49, 78, 79, 88.
 191, 112, 118, 121, 168r
 Թարն Ա. 187r
 Թաղնարույն Յ. Բ. 100r

Թոզարույնի Թ. 55r
 Թամանա 89r
 Թուղեյման Պ. Ա. 281r
 Թոյիսի Բ. 177, 194, 195.
 Թա Հ. 188r
 Թաշեյի Կ. 118r
 Թա Ա. 441r
 Թա Հ. 197r
 Թա Թ. 441r
 Թաշեյի Է. 454r
 Թասուս Պ. 111, 184r
 Թասիսու Հ. Բ. 362, 369.
 Թայ Ա. Բ. 199r
 Թասուս Պ. 510, 559r
 Թաս Բ Վ. 235—242, 245, 246.

Թասուս 150, 151r
 Թաղանդի 155r
 Թասուրի Ս. 138r
 Թասուս Ք1.Վ11r
 Թարնի 147r
 Թարնի (Արա Ար Կա ք. Թար-
 ա-Սարգի) 140r
 Թանդի Պ. 212r
 Թանուս Ս. Է. 196r
 Թանուս Գ. Գ. 154r
 Թանդիս Յո. 178r
 Թանուս Հր. 591r
 Թան (յո-Թան) Ա. 448r
 Թանուս Թ. 197, 209, 319.
 Թասուրի Պայի Ք1.Վ11r
 Թարսուս Յ. 581r
 Թայ Գ. 101, 242, 281r
 Թայա Գ. 291r
 Թիմուր Թ. 444r
 Թեմկա 56r
 Թեմ Ա. 255r
 Թեմ Վ. 199r
 Թանի Է. Ս. 269, 537r
 Թարն 131r
 Թարթուս Մ. Վ. 122, 254, 250.
 365, 372, 592r
 Թարթուսիկոզ Ք. Ա. 591r
 Թարսուս Եմպեկոզ 42, 82, 97, 98r
 Թարթուս 133—144, 148, 152r
 Թարթուս (Թարթուսի) 131—123r

Վերկեր Է. 589.
Վերաբարձող Վ. Վ. 271, 259, 263,
271, 422, 452, 531, 591.
Վերակեր Բ. 559, 565, 586.
Վերակերից Մ. 373.
Վյուրթթիմ Բ. 35, 102.
Վյուրթթիմ Զ. 353, 355.
Վյուրթթիմ Գ. 183, 197.
Վյուրթթիմ Դ. 236.
Վյուրթթիմ Ե. 173, 251, 302.
Վոպարցու 156.
Վոպարցու Կ. Կ. 301 350—352.
365, 371, 372.
Վոպարցու Զ. 564, 567, 568.
Վոպարցու Բ. 207, 217.
Վոպարցու Գ. 166.
Վոպարցու Դ. 117, 130, 134, 141, 134.
212—256, 388.
Վոպարցու Ը. 1.

Վոպարցու Կ. 508—510.
Վոպարցու Լ. 208.
Վոպարցու Մ. 111.
Վոպարցու Յ. Կ. 244, 248, 249, 250.
Վոպարցու Ն. Կ. 371, 371, 373.
Վոպարցու Չ. 244, 245.
Վոպարցու Թ. 11, 14.
Վոպարցու Ծ. 171, 379, 383.
Վոպարցու Կ. 590.
Կ. 516.
Վոպարցու Լ. Կ. 111 111, 111,
11, 53, 55, 115, 208, 209, 305.
111 111 111 470, 447, 461.
111 548, 581.
Վոպարցու Դ. 510, 580, 581.
Վոպարցու 500.
Վոպարցու 516.
Վոպարցու 184.
Վոպարցու 368.
Վոպարցու 508.
Վոպարցու Բ. Վ. 122, 164.
Վոպարցու Գ. 77.
Վոպարցու Դ. 59.
Վոպարցու Ե. 583.
Վոպարցու Զ. 156.
Վոպարցու Ը. Կ. 192, 202.

Վոպարցու Մ. 66, 97.
Վոպարցու Ն. Կ. 100.
Վոպարցու Բ. Կ. 588.
Վոպարցու Գ. Կ. 108.

Վոպարցու Կ. 260.
Վոպարցու Զ. 460.
Վոպարցու Դ. Կ. 372.
Վոպարցու Ե. Կ. 37.
Վոպարցու Զ. 574, 582.
Վոպարցու Ը. 587.
Վոպարցու Թ. 188.
Վոպարցու Ծ. 247.
Վոպարցու Կ. 188, 184.
Վոպարցու Կ. 365, 443, 454.
Վոպարցու Կ. Կ. 372.
Վոպարցու Կ. 116.

Վ. Կ. 159.
Վոպարցու Կ. Կ. 112, 194.
Վոպարցու Զ. 236, 256, 276.
Վոպարցու Դ. Կ. 111, 255, 280, 427—
470, 441, 454, 578.
Վոպարցու Ե. Կ. 578, 581, 598.
Վոպարցու Զ. Կ. 110.
Վոպարցու Ծ. 176.
Վոպարցու Կ. 587.
Վոպարցու Դ. 282.
Վոպարցու Ե. Կ. 516.
Վոպարցու Զ. Կ. 220.
Վոպարցու Ը. 176, 198.
Վոպարցու Թ. 111.

Վոպարցու 258.
Վոպարցու Կ. Կ. 590.
Վոպարցու Դ. Կ. 590.
Վոպարցու Ե. Կ. 256, 257.

Վոպարցու 588.
Վոպարցու Զ. 193.
Վոպարցու Դ. Կ. 701.
Վոպարցու Ե. Կ. 590.
Վոպարցու Զ. 452.
Վոպարցու Ը. Կ. 100.
Վոպարցու Թ. Կ. 184.
Վոպարցու Ծ. 115.

Քաղաքացիներ Բ. 386:
Քվեներ՝ լիաճես 68, 96:
Քվեճատու ճնկիս 48:
Քրիստոսի արարչի 45, 54, 77,
78:
Քապեր 188:
Քաւքաւ X[VIII]:

Օրհորակի Ս. Գ. 181:
Օգոստոս 225:
Օլննիկ 251:
Օկկամ Թ., տե՛ս Թաճաւ Օկկամ:
Օ՛Մոյոյ Ս. Գ. 193:
Օպագորտ Գո. 368:
Օսա՛նք շ. 450, 481, 482—483,
475, 477, 478, 586:
Սզնչակ Ա. Ա. 350, 442:
Սվայանիկո-Նուրիկոզնի Գ. Ե. 420,
428:
Սրճու Յ. Մ. 199:
Տուրքազեր Վ. Ա. 48:
Տուրան Սյու 168:

Տարգնգոն Բ. 191:
Տասեր Բ. Ս. 213, 219, 274, 304,
305, 326:
Տարիսի (Քրոս Արի ար-Նասաւի ք.
ԱՅՏՅճ ք. Արզաւր-Քաֆար ք. Մու-
համմէդ ք. Մուշկունի ար Տարիսի
ար-Տնապի) 143—145:
Տեոս (ար-Տնաս, Արու Ջարտրիւս
Յաւրս ք. Ջիւաչ ք. Արդաշուր ք.
Մնկերտ ար-Գալլաճի) 141:

Տեաքի Օ. 202:
Տիգնչ Կ. 372:
Տիլոսիմոս 64:
Տիլոսնես 99:
Տիլոսն Թ. Գ. 325, 326:
Տիկ Ա 461, 465, 504, 571 574
585:
Տյուղէր Գ. XII. 180:
Տյուղիչ Է. 165:
Տյուրորդ Բ. 180:
Տոյննոն Թ. 220:
Տոյննան Խ. Գ. 454:
Տոն զեր Գարիկիչ. տե՛ս Պարիկիչ.
Տոն Նեմայիչն Վ., տե՛ս Գեճուկիչն
Վ.:
Տոն Շուրուրչա Վ., տե՛ս Նուրուրչա
Վ.:
Տարիս Գ. Թ. 178, 201:
Տատիս 128:
Տարտ Գ. Գ. Գ. Բ. 589:
Տարտոնասով Գ. Գ. 461, 465, 498
499, 515—525, 527, 575, 587:
Տարտանիս Գո. 183:
Տրանիկ Կ. 378:
Տրանիկ Գ. 101, 155:
Տրնգոր Բ. Գ. 31, 190, 191:
Տրնչուհուրչ Օ. Բ. 99:
Տրնիկ Կ. 261:
Տրնոն Թ. 461, 520, 528:
Տուրչա 125, 215:
Տուրի Գ. Կ. 592:
Տունիկ Օ. 241:
Տունիկարս Սարայի 162, 165:

ԼՍՊՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԼԵՉՎԱՆԻՐԱԲԵՐ ԸՆԴՆՎ

Այրանաքենների համ շնորհակցարներ
 լեզու, տե՛ս այրաններ

Այրաններն 189, 192, 216, 276
 286, 368, 580, 581.

Անկապերեն (ասուրա-բարերեն)
 10, 13, 15.

Ամերիկյան բերկների լեզուներ, տե՛ս
 ամերիկյան լեզուներ

Ամերիկյան լեզուներ 201, 214, 219,
 225, 327, 418, 520, 559, 590.

Այմարներն 201.

Ալգերիկ իջի, 125, 178, 198
 204, 256, 275, 286.

Անգլիական բարբառներ 586.

Անգլո-սուրառերեն (հին անգլերեն)
 116, 117, 207, 208.

Անգամաներն 589.

Անգամանյան լեզուներ 589.

Անգրիտալուս լեզուներ 589.

Աննուներն 104, 593.

Այխարհարար, տե՛ս նոր հայերեն.

Ատրական լեզուներ 214, 219, 219,
 305.

Ատրներն 130, 137, 184, 203.

Ասամյան լեզուներ 589.

Ասուրներն, տե՛ս անկապերեն.

Ավետարի լեզու (գիւղերեն, հին
 քանդակերն) 280, 290, 305, 412,
 443, 455, 579.

Ավետարաբան լեզուներ 452, 550,
 589.

Ավետար-աթաղան լեզուներ, տե՛ս
 հարաբ-աթաղան լեզուներ

Ավետարանկերական (ճաշար-պոյ-
 նոցյան լեզուներ) 219, 221, 225,
 452.

Աստիկյան բարբառ 88.

Արարերեն Մ[1], 130, 132, 133,
 135—137, 140—154, 194, 203,
 205, 210, 261.

Արամայերեն, տե՛ս արամեերեն.

Արամայերեն լեզուներ 120, 194,
 217.

Արամեերեն (արամայերեն, բայ
 դերեն) 14, 107, 148, 157, 304.

Արաբյան բարբառ 385.

Արաուկաններն 200.

Արդի հայերեն, տե՛ս նոր հայերեն.

Արնայահայերեն 196, 450.

Արնայահայերեն լեզուներ 52.

Արնայահայերեն լեզուներ 196, 199.

Արնայահայերեն լեզուներ 258.

Արնայահայերեն լեզուներ 196, 418.

Արնայահայերեն լեզուներ 270.

Արնայահայերեն լեզուներ 270.

Արնայահայերեն 579.

Արնայահայերեն սյ սեմա-քամական լե.

զուներ, տե՛ս արնայահայերեն.

Արնայահայերեն լեզուներ 214, 452, 589.

Արնայահայերեն լեզուներ 214, 452, 589.

Բարբառներ, տե՛ս անկապերեն.

Բայթիկան լեզուներ 152, 304, 368,
 377, 541, 587.

Բայթիկան-արաբական (հետև համ
 սլավո-լիտվական) լեզուներ 304,
 368, 450, 505, 520, 521, 581.

Քանձաւ ըզուեմ, 357, 369, 371, 590:

Քաշգերն (կանտարթերն) 153, 206, 207, 216, 219, 275, 304, 328, 438, 515, 550:

Քաշարերն 579:

Քննարներն 197:

Քրդական ըզուեմը 309:

Քրտակերն XI, 111, 192, 216, 385:

Քուր Մերթններն, ա՛ն, մեռններն:

Նաեներն 193, և.՝

Քերմանկան ըզգարուե 270

Քերմանկուն (Մուս՛նն աւանա կան) ըզուեմը 207, 309, 400, 406, 408, 412—414, 422, 439, 439, 465, 493, 447, 448, 462, 464, 474, 505, 581, 585:

Քերմաններն (Մուս՛նն աւանե թն, Ք19, 114, 115, 125, 128, 188, 197, 202, 203, 207, 208, 216, 229, 244, 350, 375, 396, 381, 389, 390, 395, 409, 494, 474, 477, 481—485, 499, 502, 515, 580, 588, 674, 586:

Քնյուեթն 357:

Քոթական ըզուեմը 304:

Քոթերն 130, 209—209, 211, 280, 294, 282, 357, 359, 396, 399, 475, 481, 588, 597:

Քրասար 196, 433, 449, 581:

Քրական տիարթարա 449:

Քրեկանտական ըզուեմը 304:

Քուաւնուրու 590:

Քուստեն ըզու 201:

Քաւթերն, ա՛ն՝ գրթերն:

Չակերն 199, 216, 313, 361:

Չաւական յարկներն 207, 208

Չասկուն տնտերքու 260, 441:

Չարեական յարաւ 98, 513:

Չրամթրական ըզուեմը 157, 197, 200, 268, 452:

Չրարներն XI, 111, XI, 111, 104, 125, 148—152, 194, 202, 203, 304, 206, 243, 287, 367:

Չղիլաներն XI, 111, 120, 359, 416:

Չղեխայի յարաւ 130, 131:

Չիլդերներն 153, 191, 195, 203:

Չիկեցուարաւներն յա՛նն աւան շնն ըզուեմը; 137, 190, 190, 152, 352, 450, 542:

Չիլդարական ըզուեմը 102, 110, 214—216, 218, 219, 304, 375, 498:

Չիլդարայի գնտարական յարաւներ 579:

Չիլդարայի յ՛նն ըզուեմը, չաւաներ 425:

Չիկեցուն ա՛նն ըզուեմը չաւան:

Չայիական յարաւ 35, 89:

Չարիական աւանդերն 359, 441:

Չարիներն 301:

Չայեքուաւ 137:

Չաւաներն 198:

Չարուկերն 580:

Չիլդանար ուսական ըզու 260:

Չաթարական ըզուեմը ...:

Չաթարական 216:

Չաթարական 290:

Չաշ ըզու 569:

Չարական ըզուեմը 589:

Չախիլանի յարաւ 581:

Չարարական ըզուեմը 159, 163, 212, 217, 249, 416:

Չարար-Չաթարական ըզուեմը 451, 540, 541, 588:

Չրամթրական ըզուեմը 275:

Չրամթրական ըզուեմը, Չրամթրական ըզուեմը, Չրամթրական ըզուեմը (Չրամթրական) 276, 375:

Չրամթրական 304, 395, 582:

Չրամթրական ըզուեմը 305:

Չրամթրական 152—154, 199:

Քաղաքացիական յատիներեն 307, 308, 309, 584, 585.

Քննչական յատիներ 452.
Քաղաքներեն 210:

Քաղաքացիական արարներեն 194
Քաղաքներեն 208, 209, 209, 209,
211, 212, 260.

Քաղաքներեն 124, 123, 127, 128,
129, 124 205, 206, 216, 218,
264:

Քաղաքացիական քաղաքներեն 513, 544.

Քաղաքացիական յատիներեն 505, 583.

Քաղաքներեն 217, 116, 123, 124, 183,
202, 203 206, 207 216 215,
254:

Քաղաքացիական յատիներ: 214, 261, 261,
442, 443, 449 485, 579, 550.

Քաղաքացիական կառավարչական յատի: 449:

Քաղաքացիական յատի: 586,
[ատիներեն 583]

Քաղաքացիական յատի: 304:

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատի: 304:
[ատիներեն 304]

Քաղաքացիական յատիներեն 193, 249, 307, 302, 465,
475, 520, 521, 575, 577, 551, 542.

Քաղաքներեն 153, 212,
[ատիներեն 387]

Քաղաքներեն 580:
Քաղաք յատի 526 403.

Քաղաքներեն 14.
Քաղաքներեն-քաղաքական յատիներ 509

Քաղաքներեն 590:
Քաղաքներեն-քաղաքական յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ 275:
Քաղաքներեն յատիներ 193, 291, 304,

338, 520, 309, 447, 418, 535,
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ 275:
Քաղաքներեն յատիներ 442:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Քաղաքներեն յատիներ: 275:
Քաղաքներեն յատիներ 275:

Հիմարայան ընդունել 588:
 Քնն անցյերեն, տե՛ս անդրո-առք-
 սաներեն
 Հին քաղաքներեն. տե՛ս ավանառք
 ընդունել
 Հին բարձր գերմաներեն 202.
 Հին գերմանական բարբառներ 585:
 Հին հնդկացիներեն 867:
 Հին իսլանդերեն 558:
 Հին իրանական ընդունել 448:
 Հին լատինական ընդունել 549:
 Հին լայերեն 127:
 Հին ճինգիզական ընդունել 156, 378:
 Հին ճինգիզերեն 156, 212, 260, 489.
 487:
 Հին հունարեն 136, 209, 382, 522.
 Հին հորվանդերեն 586:
 Հին չվերերեն 586:
 Քնն պարսկերեն 211, 218, 448.
 579.
 Հին պրուսերեն 527, 391:
 Հին ռուսերեն 298, 451:
 Հին սարսաներեն 299:
 Հին սլավոններեն (տե՛ս նաև հնդկ
 ցուլավորներեն, սլավոններեն) 133,
 180—182, 230, 352, 353, 366,
 450, 516:
 Հին սկանդինավյան ընդունել 359:
 Հին վերին գերմաներեն 359:
 Հինդուստանի ընդունել 197:
 Հյուսիսային ընդունել 305:
 Հյուսիսային իտալերեն 503:
 Հյուսիսային թյուրքական (թյուրք-
 թուրքական) ընդունել 272:
 Հյուսիսային կովկասյան ընդունել
 589:
 Հյուսիսային չինական բարբառներ
 158:
 Հնդգերմանական ընդունել (տե՛ս
 նաև ճինգիզական ընդունել) 152.
 383:
 Հնդգերմանական օտարաբան (տե՛ս
 նաև ընդհանրապես օտարաբան)
 209, 370:
 Հնդգերմանական ընդունել (ընդունել)
 Հնդգերմանական ընդունել բարբառներ
 457:

Հնդգերմանական ընդունել (տե՛ս նաև
 Հնդգերմանական ընդունել) 17,
 111, 192, 205, 217, 270, 299—
 292, 295—300, 323—323, 356,
 357, 359, 360, 361, 364—365,
 369, 370, 391, 396, 399, 394,
 397, 398—400, 404, 405, 416,
 425, 437, 439, 445, 447, 449,
 449, 451, 458, 451, 462, 464,
 466, 470—474, 474, 475—478,
 491, 504—508, 509—528, 527,
 540, 541, 551, 552, 571, 572,
 574—577, 580, 581, 596, 587—
 588:
 Հնդգերմանական օտարաբան (տե՛ս
 նաև ճինգիզական օտարաբան-
 ցուլ) 17, 209, 298, 440, 484,
 467, 469, 471, 475, 481, 509,
 522, 523, 538, 578, 578, 581:
 Հնդգերմանական ընդունել 312, 398.
 441, 465, 470, 505, 522, 578:
 Հնդգերմանական ընդունել 197, 243, 440.
 578:
 Հնդկական ընդունել 476, 586:
 Հնդկերեն 21, 22, 180, 267, 522,
 528, 578:
 Հյուսիսային իտալերեն 180, 199, 208.
 Հյուսիսային իտալերեն 451:
 Հյուսիսային ընդունել. տե՛ս ռուսի-
 աներեն:
 Հրեաների ընդունել. տե՛ս հրեաներեն.
 Հուսարներեն 290:
 Հունական բարբառներ 583:
 Հունական (հնդգերմանական ընդունել, հնդ-
 ցուլներեն) XIX—XXI, XXI,
 47, 48, 52, 56, 63, 75, 95, 96,
 99, 99, 111, 115, 125, 128, 130,
 132, 172, 176, 177, 179, 181,
 193, 195, 201, 208, 204, 208,
 209, 210, 218, 229, 258, 258,
 276, 287, 289, 297, 298, 300,
 301, 305, 309, 312, 315, 319,
 322, 324, 354, 357, 362, 364,
 387, 398, 399, 400, 440, 443, 445,
 465, 474, 475, 481, 497, 498,
 508, 557, 575, 577, 593:

Հունացործրեն 162, 212, 218, 276,
515:

Հարաներեն 201:

Հատերեն 196, 367, 268:

Ղրղիճ գոթերեն 189:

Հուպոներեն 150—162, 183:

Մացազհի լեզու 155:

Մալայան լեզուներ 273:

Մալայա-հոլանդական լեզուներ, առ՛ա
ավստրալոնեզիական լեզուներ:

Մալայերեն 199, 571:

Մալայալայի լեզու 155:

Մուղի ձեռքերի լեզուներ 407, 416,
432:

Մանիպուրյանաքսաքսի լեզուներ
589:

Մանուրական լեզուներ 212, 451:

Մնչակաքսյան լեզուներ 589:

Մնչակաքսյի թիֆլիսի լեզու, առ՛ա
ձեռքերի:

Մնչակահուն (առև ձեռքերուն,
ձեռքերի թիֆլիսի լեզու) 200:

Միջին արևմտներեն 585:

Միջին հայերեն 179, 590:

Միջին հնդկական լեզուներ 578:

Միջին ինսարեն 199:

Միջին վերին գերմաներեն 482:

Միջուներեն 201:

Մոն-սննամայի ընտանիք 589:

Մոնղոլական լեզուներ 212, 217,
451:

Մուգոլերեն 129, 158, 154, 282,
416:

Մոն-քմի լեզուներ 589:

Մշո բարբառ 581:

Մուսկա լեզուներ 589:

Յուգոսլավերեն 533:

Եսթոնացի-ֆինո-սլավոնական լեզուներ
220:

Եսթոնացի-սաներեն 586, 588:

Եսթոնացի-ֆիներեն 520, 521:

Ննալայան լեզուներ 589:

Նեբրի արևմտներեն 275:

Նիգերյաներեն 173:

Նիդերլանդերեն 589:

Նոր Հայերեն (արդի Հայերեն, առ-
թարհարար) 196, 433:

Նոր իրանական լեզուներ 279:

Նոր Հնդկական լեզուներ 157, 187,
573:

Նոր Չոկերեն 153, 312:

Նորվեգերեն 216, 312:

Շաներեն 589:

Շատրապանի լեզու 153:

Շոտլանդերեն 322:

Շվեդերեն 130, 216, 217:

Շոտերերեն 13—14:

Տեյերեն 161, 181, 366, 542:

Տեյերերեն 211:

Տիևական ընտանիք 589:

Տրեուրեն 108, 158, 158—163, 195,
189, 225, 416, 439, 571:

Տրև-տրեթալան լեզուներ 269, 370,
452, 589:

Տուրքան լեզվաբուն 275:

Պարսուրիական (Հասիական) լե-
զուներ 212:

Պահլավերեն 305, 445:

Պայաի լեզու 155:

Պալոուսներ լեզուներ 589:

Պարսերեն 47, 130, 152, 197, 207,
209, 210, 217, 276, 289, 305,
310, 381:

Պեյազգական լեզվաբուն 275:

Պոլիսեպիական լեզուներ 418, 452:

Պոլսուրյաներեն 187, 364:

Պրակիա լեզու 155:

Պրամայակայի լեզուներ 589:

Պրավանդերեն 277, 364, 365, 589:

Պրուսերեն 290, 521, 581:

Քետոնոսներեն 508, 585:

Քովանական բարբառներ 503, 588:

Ռոսաճափաւ լիզուներ 217 206
207, 262—265, 448, 474, 501
509, 545, 584, 585.

Ռուսներն Վիշ Քլիշ Գե — Քե լիշ.
71, 123, 180, 181, 191, 192, 201,
209, 209, 235, 274, 279, 330,
361, 373, 382, 396, 411, 472,
479, 480, 520.

Ռուսներն (վարպետներն, համա-
լրագրողներն) 272, 364, 595.

Ռուսներն 203:

Ռամոնոզափալ լիզուներ 217 217
369, 411, 587:

Ռուսներն 311, 28, 24, 24, 116
126, 155—157, 159, 160—162
197, 209—211, 256, 215—276
180, 201, 234, 297—299, 301
312, 313, 315, 319, 325, 339
359, 359, 367, 392, 399—409
432, 487, 489, 441 462 165
475, 521, 578, 692.

Ռուսներն խաղողներն 570:

Ռեճական լիզուներ 120, 194, 211,
257, 289, 386, 418, 451, 571,
574, 587:

Ռեճական լիզուներ 584:

Ռեճական լիզուներ. տե՛ս սեճա-
կան լիզուներ:

Ռերա-խորհուրդներն (տե՛ս և տե՛ր
լիզուներ) 181, 520:

Ռերա-խորհուրդներն (տե՛ս և սերա-
խորհուրդներն) 202, 352:

Ռիսներն 589:

Ռիսնից (լիզու) 589:

Ռիսնից (լիզու) 579:

Ռիսնիցան լիզուներ 589:

Ռիսնիցան լիզուներ (տե՛ս
և քաղաք-լիզուներն) 482:

Ռիսնիցան (լիզու. լիզուներ).
տե՛ս սլաւոններն. սլաւոններն
լիզուներ:

Ռիսնիցան լիզուներ 179, 191, 203
218 275 508 752 359, 364

413 444, 450, 461, 485, 490,
521, 531, 576, 579, 582.

Ռիսնիցան լիզու 216

Ռիսնիցան լիզու լիզուներ 181

Ռիսնիցան-սլաւոնան լիզու (տե՛ս և
սլաւոններն) 366:

Ռիսնիցան (սլաւոնան լիզու),
տե՛ս և ճիւղ սլաւոններն, սլա-
ւոնան լիզուներ 132, 179, 180,
182, 269 300, 330—353, 368,
465:

Ռիսնիցան լիզու լիզուներ 312 319

Ռիսնիցան լիզուներ 217

Ռիսնիցան 187:

Ռիսնիցան լիզուներն (586 քաղաք-
ներն) 178:

Ռիսնիցան լիզուներ լիզուներ 324

(արտադրանք տե՛ս քաղաքներն.)

Վալսուրն (լիզուներն) 297, 375

Վալսուրնից (լիզու) 586:

Վեդալսուրնից (լիզու. տե՛ս լիզու-
կան լիզուներն)

Վեդալսուրնից լիզուներն (վեդալսուրն
լիզու. վեդալսուրն լիզու. վեդալսու-
րն) 27, 441, 460, 461, 579:

Վեդալսուրն, տե՛ս վեդալսուրն
լիզուներն.

Վեդալսուրն լիզու. տե՛ս վեդալսուրն
լիզուներն.

Վեդալսուրնից (լիզու) տե՛ս
վեդալսուրն լիզուներն.

Վեդալսուրնից (լիզու) 186 322 422—
325, 579.

Վեդալսուրն 122:

Վեդալսուրն լիզուներ 216:

Վեդալսուրն լիզուներ 200, 209 217 370.

Վեդալսուրն 201:

Վեդալսուրն 201:

Վեդալսուրն լիզուներ, տե՛ս վեդա-
լսուրն լիզուներ:

Վեդալսուրն, տե՛ս վեդալսուրն.

Վեդալսուրն-լիզուներն լիզուներ 422:

Վեդալսուրն լիզուներ 212:

Տիրաբերեն 156, 269, 389.
Տեսակերեն 200.
Նուսխակի բարբառ 128, 183, 184.
Տանգուսական լեզուներ 212 389,
451.
Կուսկուստ մանրամասն լեզուներ
221.

Գեղարթներեն 182.
Ումրբերեն 442, 494.
Ռեչցուրներեն 107.
Ուրալա-այթալական լեզուներ 211,
217, 205, 249 451, 550, 587.

Սլավոններեն 203.
Փոյուգերեն 1[11].

Ըաղթներեն, առ'ա սլավոններեն.
Քամական [Շամխուստան] լեզուներ
367, 368, 369, 387.
Քամա-անմական լեզուներ 387, 389
451.
Քասուսի լեզուներ 588.
Քոթերեն 197.

Սաական լեզուներ 314.
Ռդերեն 579.
Սահերեն 447, 584.
Սակ-սաբրջան բարբառներ 584.
Սվկրանչյան լեզուներ 200 297, 359.

Տինեական լեզուներ 212, 306.
Ֆինեա-ուգրական լեզուներ 199 211
212, 217 269 416, 451 557,
588.

Շինեերեն 137, 214, 304, 581.
Ֆրամանգական (բեզդ.) տե'ս ֆյա
մանդերեն:

Կրամաներեն 185, 204.
Ֆյորենտիչյան բարբառ 124.
Ճրանկյան բարբառ 568, 570.
Ֆրանկերեն ալ'ս ֆյուանկյան բար-
բառ.
Ջրաններեն 227 175—177, 178,
178, 194—196, 198, 199, 297,
205, 206, 207, 218, 229, 258
258, 354, 502, 568, 554.

Խրաւ.թական բարբառներ 573.
Պրեզերեն 207.

ԲՈՒՂԱՆԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն

	ՉԲ
1. Լեզվաբանության դասնադասարան սովորող ձեռագրում	VII
Լեզվաբանության դասնադասարանում և նրա ուսումնասիրության ժամանակահատվածի ընթացքը	VIII
Լեզվաբանության պատմության ամբողջական շարադրանքներ	VII
Լեզվաբանության պատմության առաջին շրջանների նկարագրում աշխատության ներքին	XII
Լեզվաբանության դասնադասարանում կարգավոր ընդհանուր լեզվաբանական աշխատության ներքին ու ձեռնարկներում	XIV
Մասնակի և ամբողջական լեզվաբանության ներքին պատմությանը նկարագրում աշխատության ներքին	XV
Լեզվաբանության պատմության կարգերին նկարագրում մեծագույն ժամանակահատվածներ	XVII
2. Լեզվաբանության դասնադասարանի պրակտիկայի հարցեր	XVIII
Լեզվաբանության պատմության արագիցումը պրակտիկայում	XVIII
Լեզվաբանության պատմության ներքին աշխատության մեջ կիրառվող պրակտիկայի ազդեցությունները	XX
Լեզվաբանության պատմության 3 շրջանների բնութագրում	XXIX
3. Մտղիկության կախարհագրական դասակարգումներ	XXXI
Լեզվաբանության կարգերի ժողովրդական րախանդապետության մեջ	XXXVI
Լեզվի ժամանակահատված	XXXVIII
Լեզվաբանության քաղաքականության ամբողջական և չլեզվաբանական	XI
Պատմականական գրագրություն (լեզվաբանություն) դրություններ և մարդկության լեզվի ներքին և արտաքին կապերի մասին	XI, III
Լեզվի ներքին, արտաքին և կապերի մասին լեզվաբանության կարգեր	XI, V
	621

Քրի ի անվան ֆոթոնաբարձրությունը	XIV
Բառ-անվանման և բառիմաստի ֆոթոնաբարձրությունը	XV
Բառու մասի ֆոթոնաբարձրությունը	XVI

II

ՍՏՈՒՆԿ-ՎՈՐԿԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԷՔՉՎԱՐՄԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՔՆՆԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԸՐՁԱՆԻ

(Հին լեզվաբանություն և լեզվաբանական պատմությունների
ակադեմիոգրամից մինչև XVIII դարի վերջը)

ՆԱԳԱՔԻՆ ԾՆԹԱՅԻՆ
(Հին դարեր)

Ա գրադարանային հարցազրույցից	
Ներածական հոդվածներ	3
Հնգվարանական հանունների հնարանների գոյացման նախադրյալները և պայմանները	3
Հնգվարանական հանունների պարզացման էտիմոլոգիա	4
Հնգվարանական հանունների բնույթի ու տեղի	5
I. Եզրույթային չհնգվարանային	6
1. Անդամային հոդվածներ	6
Հնգվարանական հանունների պարզացման պատճառները	6
Նշանակության գրեթե	6
Պատկերակա և ֆոնոլոգիայի չհնգվարանային	10
Նշանակության գրեթե ուսուցումը	10
Մարտնչի լեզվի առ հոգմերի ուսուցումը	10
Մասը լեզուների ուսուցումը	10
Հնգվարանական հանունների գրադարանային	11
II. Ընդհանուրական չհնգվարանային	12
1. Անդամային հոդվածներ	12
Հնգվարանական հանունների պարզացման պատճառները	12
Ֆրոնտալային	12
2. Գրադարանային և ֆոնոլոգիայի չհնգվարանային	14
Ֆրոնտալային	14
Մասնաբանական	15
Նշանակության բանականության և լեզուականության մեջնությունը	17
Պարզարանային	18
III. Չհնգվարանական չհնգվարանային	18
1. Անդամային հոդվածներ	18
Հնգվարանական հանունների պարզացման պատճառները	18
Մինչև	17

2. Հիմնական ֆինանսական փոխանցումները վեց լայնահորիզոն	17
Ֆինանսան հիմնարկի միջոցառումները	17
Քաղաքապետարանի միջոցներ	18
3. Փիլիսոփայության լեզվաբանությունը համամասնակցական	18
Լեզվաբանության անցումային խնդիրները	18
Լեզվաբանության հարցերը մտաբանական փոխանակումների մեջ	19
IV. Լեզվաբանական լեզվաբանություն	21
1. Ընդհանուր սեպտեմանտալներ	21
Լեզվաբանական լեզվաբանական միջոցները	21
Վերջնական և նրանց պետք է ունենան լեզվաբանական	
պատկերման մեջ	21
2. Փիլիսոփայական լեզվաբանություն	22
Լեզվաբանական հարցերը վերջնականում	
Պատկերման	
Պատկերման մեջ նախնականը՝ հարցադրումը, Պատկերմանը	
Բնարարումը	26
Լեզվաբանական լեզվաբանական ախտահար լեզվաբանական բնույթով	
Վերջ	27
Բնարարումները ընդհանուր	28
Մասնաբանականները	30
3. Փիլիսոփայության լեզվաբանություն	30
Լեզվաբանական հարցերը լեզվաբանական փոխանակումների մեջ	30
Քաղաքապետ	31
Երազարդ փոխանակումների	32
Մասնաբանական փոխանակումների	33
Միջնաբանական փոխանակումների	34
V. Անվանական լեզվաբանություն	39
1. Փիլիսոփայական լեզվաբանություն	39
ա. Լեզվաբանական և Լեզվաբանական փոխանակումների	
պատկերման	39
Լեզվաբանական փոխանակումների լեզվաբանական նախնական	
Ներքին և Լեզվաբանական բնույթները	39
Լեզվաբանական փոխանակումների լեզվաբանական	
Ներքին	39
Լեզվաբանական փոխանակումների լեզվաբանական	
Ներքին	39
Ֆինանսները և նրան փոխանակումների լեզվաբանական	
Ֆինանսները	40
Ֆինանսները և նրան փոխանակումների լեզվաբանական	
Ֆինանսները	41
Ֆինանսները և նրան փոխանակումների լեզվաբանական	
Ֆինանսները	41
Ֆինանսները և նրան փոխանակումների լեզվաբանական	
Ֆինանսները	42
Ֆինանսները և նրան փոխանակումների լեզվաբանական	
Ֆինանսները	43
Ֆինանսները և նրան փոխանակումների լեզվաբանական	
Ֆինանսները	44

Վճճի գիրք հունարեն քերականության և կազմման մեջ .	44
Վճճի հարթումը	45
Գ. Հնգյի (անու. նշանի) հարման տեսությունները հին Հու- նաստանում	45
Ջարտարհու թյու. նշանի տեսությունը սաղմերը	45
Բնածայնական տեսության սաղմերը .	48
Հնգյի հասարակական ծագման տեսության սաղմերը	46
Հնգյի՝ Հեռքերայի՝, թև՝ ընտանի լինելու հարջը	47
Գ. Հնգյի-գիտնականության հարցերը հին Հունում	47
Հունական - գրեցությունը	47
Վուսի ու Նուսի և անալոգիայի ու անոմալիայի շուրջը տարվոց վճճերի արձագանքները Հունում	68
Հնգյի ծագման հարցը Հույնեցիոս հարթի մոտ	69
Կ. Պատրիստիկական-աստվածաբանական լեզվաբանության ձևունները և իրերի գիտնականությունը հարցը. Էվգուս- տինոս	50
Հնգյի ժողովան հարցը	61
Գ. Մուսկատանյանի աստվածները	63
Մուսկատանյանի ուսմունքների առաջնությունը պայման- ները	52
Ձևային ստուգաբանության թերությունները	58
Փնջու. ի և Կնջու. ի կողմնակիցները և աստվածաբանությանը	53
Մուսկատանյանի փոքերը. հունական գիտնականության մեջ	63
Հին հույներին ստուգաբանական վերլուծության առաջն- նահատուկությունները	64
Մուսկատանյանի ուղի հին Հունում	55
Ձևային ստուգաբանության սկզբունքները	55
2. Հնգյու-նիակակի նույնիսկ նուրջային շարժանությունը մեջ	57
Մարքեի լեզվի ու սուրբու. իր և ժնարաստանական արվեստը Երևանների և սովետների գիրք հարցատեսության և ուսարանության զարգացման մեջ	57
Իսոխրատի և Ձևույնի մեծերի հարցատեսության-ուսարա- նական նշանակությունները	58
Մերստանը	54
Թեոֆրաստոս	51
Պարաստանության և ուրի հարցերը հնգյնի ստանական Հու- նաստանում	52
Ճարտասանության և ուրի հարցերը հին Հունում	58
Յ. Գրեականություն և Գրեականական արվեստը	66
ա. Ժերուկականական հարցերը հունական գիտնական լեզվաբա- նության և գիտնականական լեզվաբանության (անա- մատիստիկայի) մեջ .	68
Հունական քերականությունը և նրա առաջնական նախա- դրյունները	68

Պրի ուսուցումը և շտաբերի ուսումնառը	49
Դեմոկրիա	73
Պլատոն	72
Արիստոտել	74
Սոսիկենք	78
բ. Ֆրիդլանդիական ընթացիկությունը և Էլլեինիստական չնա- նասանակ	79
Քանադական աշխատանքը և նրա գերը ընթացիկու- թյան ձևափոխումը	78
Պերդանի և Էլլեյրանդերի շտաբականական շրջանները	80
Դեմոկրիա Պրիդլանդի և նրա ժողովրդականական ազգային աշխատանքները	81
Հիլլեինիստական շտաբի անապա քերականները	86
Արիստոտելի Դիդլանդի և նրա ժողովրդականական աշխատանք աշխատանքները	87
գ. ժողովրդականական ազգային և չնա- նասանակ	90
Համայնքների ընթացիկական առաջին անգլիկանականները	90
Չնա- նասանակ	91
Ինտերնացիոնալ և ազգային ընթացիկական աշխատանքները	91
Համայնքների և նրա ընթացիկական աշխատանքները	91
Չնա- նասանակ	91
Համայնքական ընթացիկական աշխատանքական աշխատանքները	93
Անտիկ ընթացիկական աշխատանքական ընթացիկական աշխատանքները	97
4. Քարտադրականական աշխատանքները	98
Համայնքական աշխատանքները և չնա- նասանակ	98
Բարձրագույնական աշխատանքները	98
Կառնականական աշխատանքները և չնա- նասանակ	100

ՈՒՍՈՒՄԻ ԵՆԻՍՏՐՈՒՄ

Արիստոտելի

Արիստոտելիական ընթացիկական

Կերտական ընթացիկական	108
Հնգյանականական աշխատանքները և նրա ընթացիկական աշխատանքները	108
Հնգյանականական աշխատանքների ընթացիկական աշխատանքները	108
Հնգյանականական աշխատանքների ընթացիկական աշխատանքները	110
1. Հանդիսական աշխատանքները	111
1. Արիստոտելիականական ընթացիկական աշխատանքները	111
Արիստոտելիականական աշխատանքները	111
Բարձրագույնական աշխատանքները	118

2. Պիտյառ լիպակամ փիլիսոփայական լեզվաբանություն	117
Շեքեանուր անդնդու թյուններ	117
Նոմինալիստները, առաջնաանդեր և գոնցեպետուալիստները	119
Փոխադարձական շեքեպետական ընթացակարգերը	120
Մրհատական լեզվի հարցը	122
3. Կեննեկական-բնասարստական լեզվաբանություն	122
Քանթերի լեզվաբանական գործունեությունը	123
Բողոքի թեման	125
II. Հունարարականության ազդեցության ոլորտ	126
1. Հունարարականության լեզվաբանություն	126
Քերականություն և ճարտասանություն	128
Բարբառագրական աշխատություններ	127
2. Հայ լեզվաբանություն	127
Հայ լեզվաբանության սկզբնավորման նախադրյալները և պայմանները	127
Փնտրի և Փ. Շ. -ի վեճերի արտացոլումը	128
Ֆրանսիսկո Քրակոպու շեքեպետական արդիական թարգմանությունները և առաջին ճեղքումները	128
Քերականական և աղագրական աշխատությունները XI—XV դդ.	128
Հեզանդի թարգմանությունը հարցի մեկնաբանությունը	128
3. Ասորական լեզվաբանություն	130
Ասորական լեզուն և գրականությունը	130
Ասորական ընթացակարգի սկզբնավորումը	131
Ասորական ժողովրդականություններն ու բարբառները VI—XI դդ.	131
Ասորական ընթացակարգի սխառված առարկաների նկատմամբ կրթական փոփոխությունը	132
4. Ուլմանական լեզվաբանություն	132
Քրաքի մեթոդները և նրա շեքեպետական գործի մասին աշխատությունը	132
Քերականական աշխատություններ	132
Բարբառներ	132
Ուլմանական հարցեր	132
III. Ասորական ազդեցության ոլորտ	132
1. Ասորական լեզվաբանություն	132
Ա. Հեզվի թարգման աշխատություններ	132
Հեզվի (արաբերեն լեզվի) թարգման հարցը	132
Բ. Ֆրանկոֆոն-ֆրոնտիստական լեզվաբանություն	132
Ա. Քերականություն	132
Ասորական լեզվաբանությունները և նրա սկզբնավորման նախադրյալները	132
Ասորական ընթացակարգի սխառված առարկաները	132

Արտք թերախոնհերք սինչի Սիրազիչքու հանցես գայր	134
Բասրայի և հու ֆայի դպրոցները	140
Սիրաշենյոնն և նրա թերախոնհական գործունեությունը	142
X—X.I գր. արտաքական թերախոնհությունը	143
Արարական թերախոնհությունը XIII—XV գր.	145
բ. Բասարանագրու թյուն	148
Արարական բասարանագրու թյունը և նրա առեկը	148
Այլ հասունացիի և այլ Չերպիի բասարանները	150
Այլ Պիրու պարպիի բասարանները	148
Արարական բասարանագրու թյունը թերախոնհները	147
2. Ոչ արարական լեզուների ուսումնասիրությունը	147
ա. Թրաքական լեզվաբանություն	147
Ընդհանուր ակզիոնություններ	157
Թրաքական թերախոնհությունը և բասարանագրու թյունը	154
բ. Խյուսիական լեզուների, մանպոքերենի, պարսկերենի ուսումնասիրություն	152
Ընդհանուր ակզիոնություններ	152
Մանուշիանյանի և նրա դերը թյուսիպարու թյունի մեջ	153
Մոնպոքերենի ուսումնասիրություն	154
IV. Հնդկական ալգեբրայան ոլորտ	152
1. Հնդկական լեզուների ուսումնասիրությունը (հնդկական լեզվաբանություն)	154
Թերախոնհությունը և բասարանագրու թյունը	154
2. Ոչ հնդկական լեզուների ուսումնասիրությունը	152
Պարսկերեն լեզունների ուսումնասիրությունը	157
V. Ֆինական ալգեբրայան ոլորտ	157
1. Ֆինական լեզվաբանություն	157
Հնչյուն-տանայնան հարցեր	157
Բասարանական-խառնարանական, թերախոնհական և ուսարանական հարցեր	160
2. Ոչ ֆինական լեզուների ուսումնասիրությունը	159
Պարսկերեն լեզվաբանություն	158
Պորիական լեզվաբանություն	163
Թրաքական թյուն և թերոլորտ և նրանցիանի վերաբերյալ	164

ԻՐԱՆԻ ԵՆԹԱԴՐԱՆ

(Վերածնունդի շրջան և XVI—XVII գր.)

Էջմիածին-սեիվիսիական և ուսնի-նուսիսական ուսնիվիսուսիպմ	
Կերամական և լեզվաբանություններ	167
Հեղափոխական աստիճանական թյուն վերադասման նախադրյալները և պարսկերենները	167
Հեղափոխական ուսմունքների դարգացումն և առաջնորդը	170
Հեղափոխական աշխատանքի ընտրված և արվելը	170

Լ. Ֆիլիպոսյանի և Բուժարհիվ-հիպատոլոգիայի լեզվաբանություն	176
1. Հնամիլիտոսի	176
ա) Գառափան ֆիլիպոսի	176
Հուճարենի ուսումնասիրությունը	176
Հասնենքենի ուսումնասիրությունը	177
բ) Մշակուսական ֆիլիպոսի	179
Հին արտիստներն ուսումնասիրությունը	179
2. Նեոֆիլոսոֆիա .	182
Հասնենարի և ոչ-լատինատից գերադասություններ	182
ա) Թաճարական ֆիլիպոսի	182
Խաչակրենի առաջին գերադասության, բառարանի և ուղղագրական կանոնների կազմումը Անտոնիո գե-Հեբրեյի կողմից	182
Թառերենի առաջին ընթացիկները. Թորոսենի, Բեճար, Ուսումնասիր	183
Երանենքենի առաջին ընթացիկները. Գալստրայի, Փակ Գյուրուա, ՄԼգրե, Թաճար	184
Թաճարական լեզուները գրական նորմալիզման նախքինը. բառարանագրություն	185
բ) Ֆերմանական ֆիլիպոսի	186
Ֆերմաներենի առաջին ընթացիկները. տեաթաները և բառարանագիրները. Կյուլա, Շատոնյ, Գուրեզ, Արեզուկ	186
Անգլերենի ընթացիկները, բառարանագիրները և սեռաբանները XVI—XVIII դդ. Կլյու, Թայրի, Ժուրն և ուրիշներ	186
Հոլանդերենի առաջին ընթացիկները և բառարանը	189
Նիժերենի ընթացիկները	189
Պանդերենի ընթացիկները. բառարանագիրներն ու տե. սարանները XVI—XVII դդ.	189
Եվրոպերենի բառարաններն ու ընթացիկությունները XVII—XVIII դդ.	190
ց) Լեոպոլդինական ֆիլիպոսի	190
Հեյբենի ընթացիկություններն ու բառարանները XVI—XVIII դդ.	190
Ֆեխերենի բառարանները և ընթացիկությունները	191
Թառերենի ընթացիկությունները. բառարանները և ուղղագրական նորմալիզմի ուսումնասիրությունները XVII—XVIII դդ. Հոմոնոսովի ընթացիկական ընթացիկությունը. ընթացիկական սկզբնաձևի բառարանը	191
դ) Եվրոպական այլ լեզուների ուսումնասիրությունը	192
Հոլանդական լեզուներ	192
Ոչ լեոպոլդական լեզուներ	192

Յ. Արևելյան և զարգացման ֆիզիոլոգիա	194
ա) Անձնական ֆիզիոլոգիա	194
բ) Հարազատություն	195
գ) Հնարանապատկություն	197
դ) Արևազնաություն	198
ե) Տեսողության պատկություն	199
զ) Արևելյան աչքի շարժումները և սուսուսանախորտություն	199
է) ԱՄԼճի կանխատեսում և անփորձանքանիշ, սփերանյան լեզու- ներն ու սուսուսանախորտություն	200
II. Առողջարտական-դոզապատկություն լեզվարտություն	201
1. Առողջարտական ասամուցներ	201
2. Արտալեզվային երկրորդը և լեզուները ներպատկությունը Հնչուները հարաբերական ծագման հարաբերումը XVI դ. Հնչուները հարաբերական ծագման ընդհանր աղբյուրի ծագման փոքրերը XVI—XVII դդ.	202 203 204
3. Մեղակից լեզուների պատճառ-հետևանքաբանական ուսումնասիրու- թյան վաղ փուլերը	205
ա) Հնչյունաբանական լեզուներ Իտալական լեզուներ Ֆրանսիական լեզուներ Սլավոնական լեզուներ Հայերեն և այլ լեզուները ընդհանրությունների հարցը Մանկավարժական և երկրորդական մի շարք լեզուները ցեղանկար- թյան հարցի առաջարկումը	205 205 207 208 209 209
բ) Աշխարհագրական լեզուներ Անձնական լեզուների ցեղանկարթյան հարցը, ի. Հուզարթ Հնարանա-աշխարհային լեզուների ցեղանկարթյան հարցը. Ձ. Մուրայաներից, Մ. Չուրմախի	211 211 211
4. Լեզվական-գույնաբանական արտաբանություններ Նախքան լեզուների փոփոխությունը և գույնաբանական արտաբանությունը	212 212
Գ. Մ. Պարսի բազմաշնչյան բառարանները, Ձ. Ս. Քյա- ուսի պատճառները	213
Ե. Լեզուները և արտաբանական-հարաբերական լեզվականության դասակարգման փոփոխությունը Ռոմանական լեզուները գոտայաբանական փոքրերը Հայերենը և անախորհրդյալ փոփոխությունների զարգացումը Հնարանի ընդհանրա-գաղափարաբանական աշխարհայինությունը	215 215 217 218
III. Փիլիսոփայական-բառարտական լեզվարտություն	219
1. Փիլիսոփայական-աշխարհայինական ասամուցներ ա) XVI դ. Հայերեն-հայերեն արտաբանական ուսումնառություն Ներածական արտաբանություններ Ֆրանսիական լեզուներ Հարց Ձևն Հայերեն	219 219 220 221 222

բ) XՎII դ. Կասիանյանների-Իրեմյանների ու սմանյանների Ներածական զեւոդու թյու նակր	228 228
Ընդգրկե հարցերը հարաբերակցուն գիշխողության ժնջի Գնկարս	229
Նայրնից	229
դ) XՎIII դ. Մեխանիստական ու սմանյանները Ներածական գիտողութուններ	230 230
Գանդիլյակ	230
Չր-Տրսս	234
Հնչյանքական (գիշխողության) լեզվի ասեղծան գոր- ձերը	238
դ) XՎIII դ. պատմա-մարդագրական ու սմանյանները Ներածական պետարություններ	238 238
Փան Փակ թուստ	238
Մայրաքոյն	241
Աղամ Մտիթ	242
Մանրոցս	242
Հերցեր	244
Սիդեման	243
Ինտենս	248
Ջայրեր	249
Աղեղունգ	249
Ջ. Վիգս	250
2. Ընդհանրական փոխհոգևորական հետազոտություններ Նախնական գիտողութուններ	251 251
Պր. Ռայլի թերականությունը	252
Հնչյանքական-փոխհոգևորական և աստիճանաբարան- արամայականական թերականութունները հետազո- տում. ժերար, Բոդի, Կախ, Փոխառյի, Կոն թուգ	254
Գրականութուն երբորց ենթաշրջանի վերաբերյալ	259

Ռ

ՊԱՏՄԱՆ-ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԼԵԶՎԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆ

(Նոր կամ «դասական» լեզվարանություն — XIX դար)

ՈՒՅՈՒՆ ԵՆԹԱԵՐՊՈՒՆ

(XIX դ. I կեսը)

Ծագումագրական (զիննհիկական) կամպարացիիզմ Ներածական սեզեկություններ	262 262
Ընթացքնանի լեզվորանական փոխնպտիաները և նրանց մասնորման ընդհանուր նախադրյալներն ու պայ- մանները	265

Հեղվարանական ուսումնարանների գործառնական հասկանալիքը	298
Հեղվարանական աշխատանքի բնույթը ու տեղիքը	270
Հինգիանոս Բ-ի ստեղծագործական յեղվարանում թյուրեք XIX դ. սկզբում	274
Մանկերի ուսումնասիրության խնդիրը, լեզուների մատարան- կան դասակարգումը	278
XIX դ. I կեսի ստեղծագործական յեղվարանում թյուրեք աթուարանական յեղվարանում	278
Ա. Զ. Բեհնեդարյանի հիշատակումը և յեղվարանական ու ստեղծագործական յեղվարանում	281
Կ. Բեհնեդարյանի ստեղծագործական ուսումնարանը	282
1. Պատմա-հասկանալիական լեզվաբանության հիմնադրույթը. լեզվաբան- ական ուղղություններ և պոլիգլոտիաներ	297
1. Անգլոսլաոնական հասկանալիքը	287
Ներածական յեղվարանում	287
Յուրաքանչյուր	289
2. Անգլոսլաոնական ուղղություն (կուլտուր-իստորիկ)	301
Ներածական յեղվարանում	301
Իստորիկ	302
Մեթոդ	313
Վերջում	328
Հուլիանյան կոնցեպտիանի քննադատությունը	319
3. Ռանսլաոնական ուղղություն (ֆիլոլոգիկ)	320
Ներածական յեղվարանում	320
II. Լեզվաբանական ուղղությունից առանձին բնագավառներ	323
1. Անգլոսլաոնական լեզվաբանություն և լեզվափոխություններ Հեղվարանական ստեղծագործական յեղվարանում, Ա. Զ. Բեհնեդարյանի, Կ. Բ. Բեհնեդարյանի, Յ. Բ. Բեհնեդարյանի	323
Կոնցեպտիանի յեղվարանում	328
2. Անգլոսլաոնական լեզվաբանություն	328
ա) Բեհնեդարյանի յեղվարանում ուսումնասիրություններ Ներածական յեղվարանում	328
Ա. Զ. Բեհնեդարյանի	328
Հեղվարանական լեզվաբանության հիմնադրույթը. Անգլո- սլաոնական	328
Ներածական յեղվարանում	328
Կոնցեպտիանի յեղվարանում	328
բ) Անգլոսլաոնական լեզվաբանություն և լեզվաբանություններ Ներածական յեղվարանում	328
Հեղվարանական լեզվաբանություն և լեզվաբանություններ	328
Ներածական յեղվարանում	328
Հեղվարանական լեզվաբանություն և լեզվաբանություններ	328
Ներածական յեղվարանում	328
Հեղվարանական լեզվաբանություն և լեզվաբանություններ	328
Ներածական յեղվարանում	328

Քննարանական լեզուներ	363
Քաղաքականագիտական լեզուներ	363
Արտանայություն	368
2. Ոչ-կենդանական լեզուները ուսումնասիրությունը	367
Քամակահայկական լեզուներ. հայկականներն հնդկականներին և ասորական սեպարատիստական լեզուները. հայկական- ասորական և ասորական-հայկական լեզուները	367
Վերականգնողական լեզուներ. ֆրանսիական և աս- թորական լեզուները ցեղակցության հարցը	368
Այլ լեզուներ	368
Փրակաճարական առաջին և երկրորդական վերաբերյալ	377

ԵՐԿՐՈՐԻ ԻՆՊՈՒՐՏԱՆ
(XIX դ. III թառայքը)

Վերականգնողական (սեկուլարիզացիայի) կոմպոզիցիոնալ Ներածական գեղեկություններ	374
Մեթաֆորային լեզվաբանական ուղղությունները և նրանց հետազոտման նախադրյալներն ու պայմանները	374
(հայկականական ասորական) ցեղակցության հարցերը	377
Լեզվաբանական աշխատանքի բնույթն ու առաջնությունը	378
Բ. Լեզվաբանական ուղղություններ և կենդանականներ	378
1. Նասուր-բիդայիզմ	378
Կենդանական գիտություններ	378
ա) Կենդանական (բիոլոգիական) նասուր-բիդայիզմ	381
Արդյունքներ	381
բ) Բիոլոգիզմ	400
Երաք Մյունխեն	400
2. Հոգեբանական ուղղություն (պսիխոլոգիզմ)	403
Ներածական գիտություններ	403
Հայկական նասուր-բիդայիզմ	408
Արդյունքներ և ֆունկցիոնալ գիտություն	410
3. Վասուր-էլյարուցիոնիզմ	427
Ուղղական ֆունկցիոնալիզմ	427
Վերջերս Երևան	430
Պարզեցում և ֆունկցիոնալիզմ	431
Արդյունքներ և ֆունկցիոնալիզմ	433
Պարզեցում և ֆունկցիոնալիզմ	436
Կ. Լեզվաբանական աշխատանքի առաջին և երկրորդական շրջանակներ	438
1. Կենդանական լեզվաբանություն	438
Հայկական նասուր-բիդայիզմ. Բրյուսելի	438
2. Լեզվաբանական լեզվաբանություն	439
ա) Ընդհանուր հարցերի ուսումնասիրությունը	439
Լեզվաբանական և երկրորդական լեզուներ	439

Համահամարան հնչյունաբանական ֆրաստանքի օրոնքը	440
բ) Առաջին շնչունների և լիզվածքային բառակազմությունը	442
Հնչյունաբանական շնչուններ	444
Հույսը և յարգանքներն, Գ. Նուրջյան	445
Ֆեյդանյանի շնչուններ	447
Կնչյունական շնչուններ	448
Հայերեն	448
Բաղբիջ-սլափունական շնչուններ	450
Տ. Այննիկոսյանի և Նիկոնիսի ուսումնասիրությունը	451
Քաղաք-սեփական շնչուններ	451
Վերջապահական շնչուններ	452
Նշյ շնչուններ	453
Ֆրանսուսական շնչուններ և նրանց ինքնատիպ փոխարկերը	454

ԵՐՐԻՐՅ ԵՆԻՆՏՐԱԿԱ

(XIX դ. վերջին քառորդը)

Յրիկատարման ակում (հոճորեթիկական) էվոլյուցիոնիզմ	455
Ներածական անգլիկոսյաններ	
Ֆեյդանյանի ախտաբանական շնչունական և զգայական և նրա ձևավորման նախադրյալներն ու պայմանները	456
Հնչյունաբանական ուսման քննարկի ցարգացման էտապները	458
Հնչյունաբանական ուսման քննարկի ընդլայնումն ու արդյունքը	459
Է. Կիզարյանի և Կարապետյանի և կանյիկոսյաններ	460
Է. Պարիսի ֆիզիոլոգիա	460
ա) Եվրոպական կանյիկոսյան և կրոնյ իննպրասներ	460
բ) Կրիտիկականներ (Ենոցրամատիզմ)	460
Ներածական դիտարկումներ	460
Ա. Լեյկերի, Է. Զեյների, Կ. Վեյնիլի, Գ. Ասկոյի ցար- թունհոսքան զննարկային և շնչունական և զգայական ուսման ժամանակահատվածի մեջ, Վեյների օրոնքը	461
Է. Սանտի և Գ. Բրադանի քննարկական և ներառյալ- փորձերի արդյունքը	461
Կարապետյան	470
Հեյլան Սանտի	471
Բերտոլդ Զեյներ	476
Հեյլան Պարս	482
Վեյներուր և զգայական ֆրանսեր	483
Վ) Ներառյալականների քննարկատեղը	487
Ներածական դիտարկումներ	487
Գ. Նուրջյան	501
Ֆր. Միստոյի և Կոսյան	502
Գ. Բ. Ասկոյի	502

Յուրան Ծմբեղացի և Ներս Էսփրանյանցի ուսուցիչները :	304
Հուզա Շուխարյան	307
բ) Մանկավանի լեզվաբանական դպրոց	316
Քերիպ Ճյոզորոսյիչ Ճարտունաստոյ	318
գ) Պարսկի լեզվաբանական դպրոց	323
Բ. Ա. Բոգուևն-ցե-Կուլստենն	325
Ն. Ա. Կրուչնակի	327
Վ. Ա. Բորոբոյիչիչի	330
Չ. Ժորդանոզիդրանսյան և լուկ.՝ պլյուս (էրևնպոլսոնոզիզմ)	344
Վիլենյոմ Վուչոս	342
11- Ղեզվաբանական առխարանի նախնիներն ընտանիքներ	355
1. Ղեզվաբանութի լեզվաբանութիւն	356
Հնդուներ լեզվաբանութեան ընտանիքներն ընտանիքներն զառ նպահու ժողովրդի ամփոփումն և պարբերականներն խթան բարձրման փորձը. Յ. Ֆոն դեր Վարբընց	355
Լեզվի ճարտան անուսնութեանը. Լ. Նուարն	358
Սուրբարատի պարբերակը	358
Հնդուներն արևմտեան փորձարարական նշաններն. թյուն Շարանյուստ թյուն. Յ. Ռիս	359
Իտալացիներն թյուն. Ս. Բոնարի, Ս. Ս. Գոնթոլյի	362
Քարտապարտութեան ընտանիքներն և Ֆրանսիական ընտանիքներն արևմտեան արևմտեան արևմտեան արևմտեան արևմտեան ներքին ակադեմիայի. Կ. Վեննիչ և ժ. ժիլյոսոն. Ֆր. Նե- զլիսի և Ֆրանսիական ընտանիքներն	366
Լեզուների ընդհանուր դասակարգման փորձերը. Ֆր. Սյուլ- լեր, Ֆր. Սիլվանի	370
2. Հնդեւրոպական լեզվաբանութիւն	371
ա) Հնդուներն հարցերն ուսումնասիրութեանը	371
Հնդեւրոպական լեզուներն արտաբանութեանը, նշաններ- անուսնութեան ու ձևաբանութեան հարցերը Ա. Յիլի և Ս. Յերբեյանի աշխատութեանը	372
Լեզվաբանական նշաններն թյունը և նշաններն նախնարներն ու կուրսորարի պարբերակները. Օ. Շարդիսի, Ա. Ծմբեղացի և արևմտեան արևմտեան թյունները	373
Ա. Լուչիկիցի պարագայերն սկզբունքը	375
Հնդեւրոպական լեզուի ուսումնասիրութեան հարցերը. Ա. Վանդերաշեյ, Ֆ. Ճորտունաստոյ, Ա. Մեզեններեզի, Ֆ. Հան Նո. զՄիխայիլի պրնոյցը	378
բ) Հնդեւրոպական արևմտեան լեզուների և լեզվաբանութեան ու- սումնասիրութեանը	377
Առանձին լեզուների և լեզվաբանութեան համեմատական և պատմական լեզվաբանութեանը նշաններն և նշաններն վերանայումը	377
Հնդեւրոպական լեզուները	378

Հայերեն	570
Անգլերեն	492
Ինգլիզ-սլավոնական լեզուներ	694
Թրակերեն	682
Հունարեն	683
Ժողովրդական լեզուներ	692
Ֆիննական լեզուներ	693
Կնիթաբանական լեզուներ	694
Յ. Այ-Տնկերտայական լեզուների ուսումնասիրությունը	695
Ռեմա-ընտանյան լեզուներ	696
Տիւրքա-սլավոնական լեզուներ	697
Ֆրանսիականներն ու Եսայայ-առիական լեզուներ	707
Եզր լեզուներ	698
Պատկանող թյուրքերը անթուրքերի գերաբերյալ	699
Համառոտագրությունների ցանկ	703
ԱՆՏՏՄԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ցանկ	707
Լեզուների և լեզվախմբերի ցանկ	812

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ՔԱՂԱՎԱԿՆԵՐ**

[Եզրագրութեան համարձակ
կտուր]

Էջան. թղթադր՝
Փչա Վ. ՊԱՊՈՍՅԱՆ
Ռիսկ. թղթադր՝
: Ք. ԸՍՏՈՒՄՅԱՆ
Վերանայող սրահներ՝
: Ք. ՎԵՐՆՈՒՄՅԱՆ

Ձեռագրան թղթադր սրահներ Վ. Ս. Վ-1928 թ.
Եսեան գույն է արտադրութեան ՅՍՆ-1948 թ.
Մուտքագրուած է արտադրութեան ՅՂ-1928 թ.:
ՎՃ 11-01 Պատճառ ՈՂ Վերան 1090:
Քաղաք՝ 60 47, . Պղպար 42.75 Ժամուկ:
Լազդեցեան Սի Թ Ժամուկ:

Պրիտ 40 40 թ ի.
: 1945 թ. : 1. 40 փ.

Օրենքի Պետական Լազդեցեան
Հրատարակչական տպարան.
Քրկուհ. Օրենքի քաղաք Ք 1946.

ՆԱԾՅՎԱԼԻՆ ԿԱՐԵՎՊՐ ՎՐԻՊԵՆՆԵՐ

Ծի	Տող	Տարգմանակ	Պատկերասրահ
XIV	գ. 10—20	սուս լեզվաբանականներ	սուս լեզվաբանական աշխատանքներ
XXVI	գ. 0—0	վաղ միջնադար	վաղ և դարձարձակ միջնադար
0	գ. 13	գերմանական	գերմանական
34	գ. 14	գոյություն	գոյություն
35	Ն. 1—2	Etymologika, E. Wolff E. Wolff	Etymologika, E. Wolff E. Wolff
70	գ. 11	բանասիր	բանասիր
78	գ. 7—8	(բանասիր), արհեստ	(բանասիր), արհեստ
85	գ. 17	ժողովրդական	ժողովրդական
87	Ն. 1—2	Գերմանական	Գերմանական
107	Ն. 2	Ե. թ. 222 թ.	Ե. թ. ա. 222 թ.
117	գ. 2	արձագանք	արձագանք
118	Ն. 12	գերմանական	գերմանական
225	գ. 16	XVIII դ.	XVII դ.
291	Ն. 3—2	über...Althochdeutschen Sprachschichten...einen	über...Althochdeutschen Sprachschichten...einen
348	գ. 19	ճանաչում	ճանաչում
352	Ն. 2	A. A. Bortolotti	A. A. Bortolotti
373	գ. 1	Բանասիր	Գերմանական-բանասիր
380	Ն. 2	H. Bovelague	A. A. Bovelague
408	Ն. 2—2	be-gründet	be-gründet
407	Ն. 10	Verhältnis zu einander	Verhältnis zueinander
407	Ն. 1	Völkerpsychologie	Völkerpsychologie
416, 419	Ն. 3	hauptsächlichen	hauptsächlichen
423	գ. 0	արձագանք	արձագանք
464	Ն. 1	Գերմանական լեզու	Գերմանական լեզու
465	Ն. 2	der vergleichenden	der vergleichende
466	Ն. 2	ստեղծագործական աշխատանք	ստեղծագործական աշխատանք
340	Ն. 1	գերմանական	գերմանական
344	Ն. 12	Vollseele	Vollseele

Ինչ 300-ի 4-րդ և 5-րդ ծանոթությունները առկա են հետևյալում:

ՆԱԽՅԱՎԱԾԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ՎՐԻՊԱՆՆԵՐ

Ճշ	Տոյ	Տարգմանք	Պատճառներ
XIV	վ. 19—20	սուս չնկատելի	սուս չնկատելի աշխատանքներ
XXV	վ. 8 . 9	վաղ մեծացում	վաղ և արագացած մեծացում մեծացումներ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Գ. Բ. Չահուկյան

**ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ**

ՀԱՏՈՐ I

1960 թվականի հրատարակության վերատպություն՝
սրանավորման եղանակով:

Հրատարակության տնօրեն՝ Կ. Գրիգորյան
Շապիկի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Տեխ. խմբագրումը՝ Գ. Գրիգորյանի, Կ. Չալաբյանի

Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Ծավալը՝ 43,9 տպ. մամուլ:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպաքանակը՝ 300:

ԵՊՀ հրատարակչություն
_____

ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
Հեռ.՝ (+374-10) 55-55-70, էլ. փոստ՝ publishing@ysu.am,
www.publishing.yasu.am

Տպագրված է «Գևորգ-Հրայր» ՍՊԸ-ում:
ք. Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 6

ՆՐԱՏԱՐԱԿՆԻՐՅՈՒՆ
ՆՐԵՎԱՆ 2015